
MAGYARORSZÁG
VÁRMEGYÉI ÉS VÁROSAI

61 Z - fa 123/64
65 - Z - 21314/421

1200.—

1/21

LIBRARY
FEB 27 1967
UNIVERSITY OF TORONTO

MAGYARORSZÁG VÁRMEGYÉI ÉS VÁROSAI

MAGYARORSZÁG MONOGRAFIÁJA

A MAGYAR KORONA ORSZÁGAI TÖRTÉNETÉNEK, FÖLDRAJZI, KÉPZŐMŰVÉSZETI, NÉPRAJZI, HADÜGYI ÉS TERMÉSZETI VISZONYAINAK, KÖZMŰVELŐDÉSI ÉS KÖZGAZDASÁGI ÁLLAPOTÁNAK

ENCZIKLOPÉDIÁJA

A MAGYARORSZÁG VÁRMEGYÉI ÉS VÁROSAI KÖZPONTI SZERKESZTŐ-BIZOTTSÁGÁNAK KÖZREMŰKÖDÉSÉVEL

SZERKESZTI

BOROVSZKY SAMU DR

A M. TUD. AKADÉMIA TAGJA, A M. TÖRTÉNELMI TÁRSULAT TITKÁRA, S E TÁRSULAT, VALAMINT A M. HERALDIKAI ÉS GENEALOGIAI ÉS A M. NÉPRAJZI TÁRSASÁGOK VÁLASZTMÁNYI TAGJA

SZÁMOS MŰMELLÉKLETTEL, TÉRKÉPPEL, TERV- ÉS HELYZETRAJZZAL S SZÖVEGKÉPPEL

TORONTÁL VÁRMEGYE

BUDAPEST

ORSZÁGOS MONOGRAFIA TÁRSASÁG

V., ARANY JÁNOS-UTCZA 1.

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA ÉPÜLETÉBEN.

TORONTÁL VÁRMEGYE

AZ ORSZÁGOS MONOGRAFIA SZERKESZTŐ-BIZOTTSÁGÁNAK
FELÜGYELETE ALATT ÉS A TORONTÁL VÁRMEGYEI HELYI MUNKATÁRSAK
KÖZREMŰKÖDÉSÉVEL

SZERKESZTETTE

BOROVSZKY SAMU DR

A M. TUD. AKADÉMIA TAGJA, A M. TÖRTÉNELMI TÁRSULAT TITKÁRA, S E TÁRSULAT, VALAMINT
A M. HERALDIKAI ÉS GENEALOGIAI ÉS A M. NÉPRAJZI TÁRSASÁGOK VÁLASZTMÁNYI TAGJA

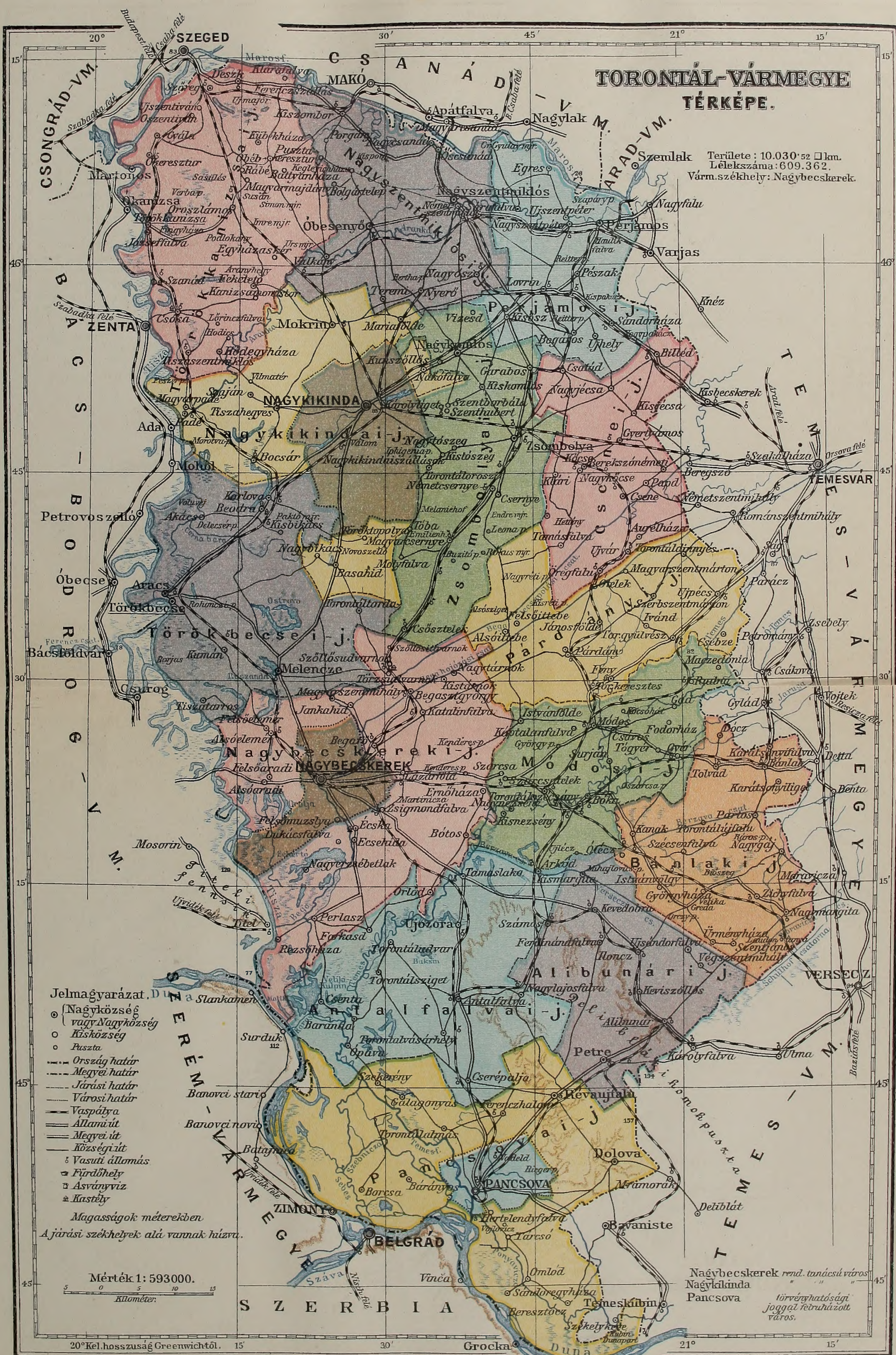
437 KÉPPEL; EZEK KÖZÖTT 370 MŰNYOMÁSU AUTOTIPIA, 16 SZÖVEGKÉP,
TOVÁBBÁ 6 TÉRKÉP ÉS 45 CZIMERRAJZ

BUDAPEST,

ORSZÁGOS MONOGRAFIA TÁRSASÁG

V., ARANY JÁNOS-UTCZA 1.
A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA ÉPÜLETÉBEN

Wodianer F. és Fiai könyvnyomdája, Budapesten.

TORONTÁL-VÁRMEGYE
TÉRKÉPE.
Területe: 10.030·52 □ km.
Lélekszáma: 609.362.
Várm. székhely: Nagybecskerek.
CSANÁD-VM.
ARAD-VM.
CSONGRÁD-VM.
BÁCS-BODROG-VM.
TEMES-VÁRMEGYE
TEMES-VM.
SZERÉM-VÁRMEGYE
SZERBIA
SZEGED
MAKÓ
ZENTA
NAGYKIKINDA
NAGYBECSKEREK
TEMESVÁR
VERSECZ
PANCSOVA
BELGRÁD
ZIMONY
Nagykikindai-j.
Nagybecskereki-j.
Törökbecsei-j.
Zsombolyai-j.
Perjámosi-j.
Párdányi-j.
Módosi-j.
Bánlaki-j.
Alibunári-j.
Antalfalvai-j.
Pancsovai-j.
Csenei-j.
Nagyszentmiklósi-j.
Törökkanizsai-j.
Jelmagyarázat.
Nagyközség vagy Nagyközség
Kisközség
Puszta
Ország határ
Megyei határ
Járási határ
Városi határ
Vaspálya
Államiút
Megyei út
Községi út
Vasuti állomás
Fürdőhely
Ásványviz
Kastély
Magasságok méterekben
A járási székhelyek alá vannak huzva.
Mérték 1: 593000.
Kilométer.
20° Kel. hosszuság Greenwichtől.
Nagybecskerek rend. tanácsú város
Nagykikinda
Pancsova
törvényhatósági joggal felruházott város.

A MAGYARORSZÁG VÁRMEGYÉI ÉS VÁROSAI

ORSZÁGOS MONOGRAFIA KÖZPONTI SZERKESZTŐBIZOTTSÁGA:

ELNÖK:

RÁKOSI JENŐ

főrendiházi tag,
a Magy. Tud. Akadémia tagja.

FŐSZERKESZTŐ:

BOROVSZKY SAMU Dr.

a Magy. Tud. Akadémia tagja,
a M. Történelmi Társaság titkára.

MÁSODELNÖK:

LÓCZY LAJOS Dr.

a Földtani Intézet igazgatója,
a Magy. Tud. Akadémia tagja.

VIRTER FERENCZ

az Országos Monografia-Társaság
igazgatója.

VENDE ALADÁR

az Országos Monografia
szerkesztője.

TAGOK:

Áldássy Antal dr.
egyet. m. tanár, a Magy. Nemzeti Muzeum őre, a Magy. Tud. Akadémia tagja.

Ambrozovics Lajos dr.
ny. főispán.

Baltik Frigyes dr.
ág. ev. püspök.

Balogh Pál
író.

Bánóczi József dr.
tanár, a M. Tud. Akadémia tagja.

Bárczy István dr.
Budapest székesfőváros polgármestere.

Bársony István
a Kisfaludy-társaság tagja, a Budapesti Közlöny szerkesztője.

Bátky Zsigmond dr.
etnografus, a Nemzeti Muzeum Széchenyi-könyvtárának őre.

Bayer József
tanár, a M. Tud. Akadémia tagja.

Bedő Albert
ny. államtitkár, a M. Tud. Akadémia tagja.

Benedek Elek
a Kisfaludy-Társaság tagja.

Bernát István
orsz. képviselő, a M. Tud. Akadémia tagja.

Bezerédj Viktor dr.
államtitkár.

Borbély Lajos
a Rimamurány-salgótarjáni vasműrészvénytársaság vezérigazgatója.

Cholnoky Jenő dr.
a Ferencz József tud. egyetem ny. r. tanára.

Csánki Dezső dr.
országos levéltáros, a M. Tört. Társulat alelnöke.

Csapodi István dr.
egyetemi ny. r. k. tanár.

Császár Imre
Orsz. Szinműv. Akad. tanár.

Csoma József
a M. Tud. Akadémia tagja, a Herald. és Geneal. társ. ig. v. tagja.

Dárday Sándor dr.
a m. kir. állami legfelsőbb számvevőszék ny. alelnöke.

Dedek Crescens Lajos
tudom.-egyetemi könyvtárőr, tb. udvari káplán.

Demény Károly
m. kir. posta- és távirda-igazgató.

Dobokay Lajos
m. kir. földmiv. miniszteri tanácsos.

Entz Géza dr.
műegyetemi rendes tanár, a M. Tud. Akadémia tagja.

Erdélyi Pál dr.
az Erdélyi Muzeum könyvtárának igazgatója.

Fejérpataky László dr.
a Nemzeti Muzeum könyvtárának igazgató-őre, a M. Tud. Akadémia tagja.

Gelléri Mór
kir. tanácsos, az Orsz. Iparegyesület igazgatója.

Gonda Béla
keresk. miniszteri tanácsos.

Haraszthy Lajos
segédszerkesztő.

Havass Rezső dr.
a Földrajzi Társaság alelnöke.

Hock János
plebános, országgyülési képviselő.

Hollán Sándor dr.
keresk. min. tanácsos, államvasuti igazgató.

Rónai Horváth Jenő
altábornagy, a M. Tud. Akadémia tagja.

Hutyra Ferencz dr.
udv. tanácsos, az állatorvosi főiskola igazgatója.

Kammerer Ernő
min. tanácsos, a Szépművészeti Muzeum igazgatója.

Kenedi Géza dr.
szerkesztő, a Petőfi-társaság tagja.

Kenessey Kálmán
min. tanácsos, vasuti és hajózási főfelügyelő.

Konkoly Thege Miklós
a Központi Meteorologiai Intézet ny. igazgatója, a Magy. Tud. Akadémia tagja.

Lánczy Leó
a főrendiház tagja, a Pesti Magy. Keresk. Bank elnöke.

Madarász Gyula dr.
nemzeti muzeumi őr.

Melléthei Barna Lajos
a monografia belmunkatársa.

Molnár Viktor
közoktatásügyi államtitkár.

Nagy Géza dr.
nemzeti muzeumi őr, a Magy. Tud. Akadémia tagja.

Némethy Károly dr.
belügyminiszteri államtitkár.

Nyáry Sándor dr.
műegyetemi m.-tanár.

Ortvay Tivadar dr.
ny. jogakadémiai tanár, a Magy. Tud. Akadémia tagja.

Óváry Lipót
min. tanácsos, ny. orsz. főlevéltárnok, a Magy. Tud. Akadémia tagja.

Pasteiner Gyula dr.
egyetemi ny. r. tanár, a Magy. Tud. Akadémia tagja.

Porzsolt Kálmán
a Pesti Hirlap főmunkatársa.

Radisics Jenő
min. tanácsos, az Orsz. Magy. Iparművészeti Muzeum igazgatója.

Reiszig Ede dr.
a M. Herald. és Geneal. és a M. Tört. társaság ig. vál. és a Műemlékek Orsz. Biz. lev. tagja.

Sándor József
az E. M. K. E. alelnök-főtitkára.

Id. Szinnyei József
a n. muzeumi hirlapkönyvtár őre, a M. T. Akadémia tagja.

Ifj. Szinnyei József dr.
egyetemi ny. r. tanár, a Magy. Tud. Akadémia tagja.

Szőts Farkas
ref. theol. akadémiai tanár.

Strausz Adolf dr.
a Keleti Akadémia tanára.

Thallóczy Lajos dr.
a közös pénzügymin. osztályfőnöke, a Magy. Tud. Akadémia tagja.

Telegdi Roth Lajos
főbányatanácsos, királyi főgeológus.

Váradi Antal dr.
udvari tanácsos, író.

Vécsey Tamás dr.
udv. tanácsos, egyetemi ny. r. tanár, a Magy. Tud. Akadémia, tagja.

Visontai Soma dr.
udvari tanácsos, ügyvéd.

A MAGYARORSZÁG VÁRMEGYÉI ÉS VÁROSAI

TORONTÁLMEGYEI KÖTETÉNEK MUNKATÁRSAI:

Alexich Bogolyub
megyei főlevéltáros,
Nagybecskerek.

Czirbusz Géza dr.
Egyetemi tanár,
Budapest.

Fábián Imre
a monografia belmunkatársa.

Fekete Gyula
ref. lelkész,
Nagykikinda.

Grézlo János
kir. tanfelügyelő,
Nagybecskerek.

Haraszthy Lajos
segédszerkesztő.

Kaufmann István
lapszerkesztő,
Nagybecskerek.

Kisléghi Nagy Gyula
urad. főintéző,
Őscsanád.

Marton Andor
a torontálm. gazd. egylet titkára.

Móricz Miklós
író,
Budapest.

Jankó Ágoston
alispán.

Reiszig Ede dr.
történetiró, a szerk. biz. tagja.

Schwalm Amadé
egyetemi tanársegéd
Budapest.

Somfai János
lapszerkesztő,
Nagybecskerek.

Streitmann Antal
főgimn. tanár,
Nagybecskerek

Vende Ernő
tanár, irodalomtörténeti író.

E KÖTET FEJEZETEIT FELÜLVIZSGÁLTÁK:

Bátky Zsigmond, a Magy. Nemzeti Múzeum Széchenyi-könyvtárának őre, néprajzi szakíró. — **Bernát István**, orsz. képv. a Magy. Tud. Akadémia tagja, a Gazdaszövetség igazgatója. — **Borovszky Samu dr.**, főszerkesztő, a Magy. Tud. Akadémia tagja, a Magyar Történelmi Társulat titkára. — **Cholnoky Jenő dr.**, a Ferencz József Tudom. egyetem ny. r. tanára. — **Gelléri Mór**, kir. tan., az Országos Iparegyesület igazgatója. — **Gonda Béla**, kereskedelmi ministeri tanácsos. — **Hollán Sándor dr.**, ministeri tanácsos, államvasuti igazgató. — **Molnár Viktor**, közoktatásügyi államtitkár. — **Nagy Géza dr.**, Nemz. Múzeumi őr, a Magy. Tud. Akadémia tagja. — **Némethy Károly dr.** belügyminiszteri államtitkár. — **Szinnyei József id.**, a Nemz. Múzeum hírlapkönyvtárának őre, a Magy. Tud. Akadémia tagja

---

ELŐSZÓ.

Torontál vármegye közönsége kötelességét teljesítette, midőn megiratta a vármegye monografiáját, mert a meglevő állapotoknak és azok történetének ismerete elkerülhetetlenül szükséges ahhoz, hogy haladásunk folyamatát megbírálhassuk és annak irányítására befolyást gyakorolhassunk.

Tükröt tart e monografia a vármegye szeme elé, melyben világosan megláthatjuk magunkat. Gyakran bele kell tekintenünk e tükörbe, mert különben a természetes, lassú fejlődésnek csak ösztönszerű tényezői maradunk és nem lehetünk az állami és társadalmi tervszerű haladásnak öntudatosan közreműködő munkásai.

Szükségük van tehát e könyvre nemcsak azoknak, a kik a közélet terén, annak irányító és működő szerveiként szerepelnek, de szüksége van magának a közönségnek is, mely e vármegye társadalmának egyetemét alkotja, mert a jelennek és a származási folyamatnak alapos ismerete tanít meg bennünket az összehasonlításra; ezáltal tudjuk helyzetünket megbírálni, ez teszi lehetővé, hogy a hibákat elkerülve, abban a nagy és állandó küzdelemben, melyből az egyén, az állam és a társadalom élete áll, a helyes irányban haladhassunk és a szükséges erőt kifejthessük.

A történelem a legmegbízhatóbb útmutató. A multnak tanulsága, a jövő sikereinek biztosítéka.

Olvasgatván e monografiát, örömmel látjuk, hogy vármegyénk a gazdasági és szellemi kultúrának ma ugyanazon a fokán áll, mint bármelyike azoknak a vármegyéknek, a melyek ezer éven át kevésbbé háborgatva, az ősi alapon nyugodtabban és békésebben fejlődhettek. Mi tehát aránylag igen gyorsan haladtunk és nagyon sokat fejlődtünk; hiszen Torontál vármegye története alig 200 éves.

Praehistorikus, népvándorlási, valamint honfoglalási emlékeink bizonyára igen tanulságosak; sok érdekeset mond el nekünk a történelem a mohácsi vészt megelőző időkből is. Itt volt szent Gellért püspöknek, a kereszténység első magyar apostolának székhelye. A csanádi főiskola, az egresi és az aracsi apátságok a szellemi kultúrának forrásai valának. Sok előkelő, hatalmas magyar családnak volt a torontáli síkokon birtoka és otthona. Élénk hadiélet is folyt itt, a midőn a Hunyadiak diadalmas hadai állottak őrt a Duna mentén

és védelmezték Európát a keleti barbárok hordái ellen. De mindez csak homályos emlék már, mert a mohácsi vész után a török tabula rasat csinált itt. A városok és községek elpusztúltak és a régi lakosok közül senki sem maradt meg. A mi élet, a mi kultúra itt volt, a mit a honfoglaló magyarok itt találtak és a mit egy félezredév alatt alkottak, azt a tatárok és a törökök mind elpusztították; eltépték azt a fonalat, a melyen a jelen a multtal összefügg és elvágták azt az életeret, a melyen a jelen a multból táplálkozik. A mi régi emlékeink tehát nem forrásai mai állapotainknak és a mi históriánk tulajdonképen csak Temesvár visszafoglalásával, vagyis az 1716-ik esztendővel kezdődik.

Pusztaság volt ez a vidék, mikor a törököt innen kiűzték; legnagyobb részét egészségtelen mocsarak, sűrű bozótok és elvadult erdők borították el, és e területen csupa ellenséges, laza erkölcsű félig nomád, balkáni gyülevész nép kalandozott, csenevész marháival és sertéskondáival. Valóságos népvándorláskori kép.

A visszafoglalt területeken az osztrák katonai kormányzat nagy erélylyel, fáradsággal és költséggel törekszik a természeti viszonyokat kedvezőbbé tenni, és idegen országokból, különféle nemzetiségű és vallású népekkel telepíti be e vármegye területét. Elismerést érdemlő buzgalommal és elég bölcseséggel működik, de úgy rendezi be e vidéket, mint idegen provincziát, mint ha az soha Magyarországhoz nem tartozott volna; teljesen figyelmen kívül hagyja a magyar államformát, nem törődve az országnak e területekhez való igényeivel.

Sokat, rendkívül sokat tett a katonai kormányzat az alatt a 63 év alatt, mely időn át e vidék igazgatását vezette; de az idegen kormányzat nem abban a tudatban dolgozott, hogy Magyarországnak a javára működjék, hanem csupán az volt a czélja, hogy a törökök ellen erős Határőrvidéket, ellentállásra és védelemre képes osztrák provincziát teremtsen.

Mikor azután 1779-ben, a régi vármegyék visszaállításával, a »Temesi Bánság« nevű provincziát megszüntették, e vidék minden volt inkább, csak magyar nem.

Az osztrák katonaikormányzattal betelepített népek idegenek voltak és nem szerették, sőt valósággal gyűlölték a magyart; a magyar alkotmányos rendszert pedig, mely nekik új és idegen volt, bizalmatlanul fogadták és nem látták abban érdekeik és jóllétük biztosítását.

Pedig ez a magyar alkotmányos kormányzat, — úgyszólván ellenséges területen, — féltékenységgel s bizalmatlansággal küzdve, csak a saját erejére hagyatva, és nem támogatva az állam erős anyagi hatalmától, igen nagy feladatra volt hivatva: folytatni és fejleszteni a gazdasági haladást és politikailag is Magyarországhoz csatolni és magyarrá tenni e vidéket.

És a vármegye dicsőségesen megfelelt e kettős feladatának. Pedig

nem állott rendelkezésére az a nagyszámú tekintélyes nemesség, mely az ősi magyar vármegyékben az önkormányzatot oly souverain hatalommal intézte, hanem nehány magyar nagybirtokoson és lelkes gazdatisztjeiken kívül, csak csekély számú és leginkább új, kisebb rendű nemességgel, jórészt a magyar tisztviselők erejére támaszkodva végezte nagy feladatát, még pedig a legszebb sikerrel, mert nemcsak hogy folytatni tudta a gazdasági élet fejlesztésére való tevékenységet, hanem megbékítette, megnyerte és meghódította e népet, úgy hogy a földrajzilag Magyarországhoz kapcsolt vidéket csakhamar politikailag is odaforrasztotta.

Magyar, német, szerb, román, tót, horvát és bolgár békés egyetértésben él ma itt, sőt vetélkedve munkálkodik a vármegye anyagi és szellemi felvirágoztatásán. Rég feledve van, még a volt nagykikindai kerület területén, és az alig 40 évvel ezelőtt polgárosított katonai Határőrvidéken is, az exterritorialis, a külön privilégiumos állapot, és nincsenek ma már különválásra törekvő vágyak. Bár a népességnek csak 20%-a fajmagyar, de azért a vármegye összes lakossága, minden nemzetisége őszintén át van hatva attól a tudattól, hogy Magyarország a hazája, hogy a magyar nemzetnek alkotó része és hogy a magyar imperium, a magyar kultúra az, mely ez ország minden lakosának jóllétet biztosít.

Torontál vármegyének más a képe, más a jellege, mint a régi, az ősi magyar vármegyéké, mert másfajú népek lakják. Hétféle nemzetiség és faj él itt jelentékeny számban egymással keverve.

Valóságos mintagyűjteménye e vármegye az országban előforduló nemzetiségeknek, a kik között, ha anyanyelvük érvényesítése tekintetében vannak is néha kivánságok és törekvések, de azért komoly nemzetiségi mozgalmak itt nincsenek.

Hiába szól a »Kralyevity Markó« legendája Szerbia hegyei felől, hiába pendítik meg olykor-olykor rajongó Alldeutsch ábrándozók a »Wacht am Rhein« dallamát, arra csak a romantikus hajlam ad itt-ott gyenge visszhangot; de a szivek és a lelkek érintetlenül maradnak, mert azokat már hatalmába ejtette a magyar föld és annak magyar levegője. A politikai rajongók kivándorlási kísérletei igazolják, hogy a kik ennek a földnek terményein táplálkoztak, a kik ennek levegőjét szívták, nem találtak többé otthont sem Szerbia bérczei, sem pedig Nagy-Németországnak hatalmas kultúrával dicsekvő falai között, hanem visszavágyódnak, visszatérnek ide és megnyugodnak itten, a hova szenvedéseiknek és örömeiknek immár kétszázados emlékei fűzik őket.

Az etnografiai változatosság bizonyára érdekessé és szinessé teszi a vármegyét, de nem zavarja a nép együvétartozóságának érzését és legkevésbbé sem áll útjában a magyar állameszme terjedésének és megerősödésének. A sokféle nép keveredésének bizonyára meg vannak

a biologiai előnyei is, de különösebb és közérdekű hatása abban nyilvánúl feltűnően, hogy itt a gondolkodásmódban és a felfogásban bizonyos amerikaias liberális szellem uralkodik és hogy minden újítás és minden irányú fejlődés iránt nagy a fogékonyság.

Úgy hívták Torontált, hogy a »Nábobok vármegyéje«. Ez annyiban meg is felelt a valóságnak, hogy régebben igen sok volt itt a latifundium; ma azonban már csak 12 olyan földbirtokos van itt, a ki 10.000 koronát meghaladó egyenes állami adót fizet, mert csak a legutóbbi 10 esztendő alatt is több mint 100.000 holdnyi nagybirtokot parczelláztak. Ez azonban nem azt jelenti, hogy a nábobok elszegényedtek, hanem azt, hogy a kisbirtokos osztály vagyonosodott meg és igyekszik bármily áron földet szerezni.

Akár széltében, akár hosszában járja végig az ember e vármegyét, a népes falvak, a rendesen megmívelt földek, a jól öltözött, pirospozsgás, erőteljes parasztok, a szép, formás lovak és a jól táplált igavonó állatok, a melyek az ember szeme elé kerülnek, már messziről elárulják, hogy itt jóllét van; a nép derült vídámsága pedig megelégedésről tanúskodik.

Ennek a jóllétnek a forrása első sorban az az áldott termőerejű föld, mely Torontál vármegye rónáit alkotja és a mely még a kezdetleges és hiányos gazdálkodás mellett is mindenkor megadta birtokosának a kényelmes megélhetés lehetőségét; de bizonyára hozzájárul lakosságának életrevalósága is, a mit a különféle fajok és nemzetiségek egymással való versengése kétségtelenül fokoz és a mely akkor fog majd teljesen érvényesűlni, ha a közlekedési eszközök szaporodása és a gazdasági élet nagyobb fejlődöttsége, a különféle fajok érintkezését és keveredését gyakoribbá teszik.

Ez az áldott föld, a nagy magyar Alföldnek e déli nyúlványán, a hol ugyanaz a délibáb ringatódzik, mint a mely a hortobágyi pusztán vagy Kecskemét tanyái közt játszik, egyenlőkké teszi a vágyat, a gondolatot és a törekvéseket is és öntudatlanul átalakítja az érzést, a jellemet; idők folytán magyarrá változtatja az idegent és akaratlanul is kifejleszti benne a ragaszkodást a földhöz, melyen bölcsője ringott és azon intézményekhez, melyek a hazaszeretet szent érzését táplálják.

Hogy azonban e vidék ily rohamos fejlődése és a gazdasági jóllét mai foka oly rövid idő alatt elérhető volt, hogy e nemzetiségi konglomerátum egységes politikai néppé, hogy e vidék a közös czélra törekvő és egyesített erő kifejtésére képes, nemzeti öntudatú honpolgárok földjévé válhatott, ez már leginkább a magyar faj államalkotó erejének és uralkodásra hivatott képességeinek tulajdonítható.

Hogy pedig ez a faj ily eredményeket tud elérni és hogy uralkodó hatalmát ily sikeresen tudja érvényesíteni, dícséretére szolgál alkotmányos intézményeinek is; fényes bizonyíték ez a vármegyei ad-

ministratió önkormányzati rendszerének helyes működése mellett, mely itt igazán nehéz viszonyok között állotta meg a helyét.

Ha valahol, úgy bizonyára itt, a hol ritkaság volt a magyar, itt, a különféle, idegenérzelmű nemzetiségek között, a kiket sem közös mult, sem közös tradicziók és küzdelmek emléke nem fűzött a magyar hazához, itt talán indokolt lett volna az állami központi absolut igazgatás, a nép erőszakos átalakítására, a magyar imperium tekintélyének megerősítése és az állami akarat érvényesítése végett.

És ime, a néhány lelkes magyar nemesből álló törvényhatósági bizottság és a tisztviselők is elvégezték ezt a munkát, csendben, békésen és alaposan, úgy hogy mire a népjogok általánossá tételével a nép szélesebb rétegei is részesei lettek az önkormányzati tevékenységnek, a különféle nemzetiségekből álló vármegyei közgyűlés már egységes czélok és közös érdekek szolgálatában, nemzetiségi és felekezeti különbség nélkül, teljes önzetlenséggel működik közre.

Ha tehát e monografiát lapozgatjuk és a régi állapotokat a mostaniakkal összehasonlítjuk, nem tagadhatjuk meg elismerésünket alkotmányos önkormányzati rendszerünktől, és látva a rövid idő alatt elért nagy fejlődést és haladást, megszilárdul hitünk nemzetünk életképessége és fajunk történelmi hivatása iránt.

Látva azt, hogy miként alakulnak át az idegen nemzetiségek a magyar imperium hatalma és a magyar kultúra termékenyítő hatása alatt, miként lesznek ellenségeink barátainkká, hogyan hódít nyelvünk, miként válnak a legkülönbözőbb fajú honpolgárok testvérekké, újabb erőt nyerünk a munkálkodásra, buzdítást arra a küzdelemre, mely immár hazánkat nem csupán a bajtól és szenvedéstől védelmezi, hanem a mely örömöt, dicsőséget és jóllétet biztosít, szépet és nagyot alkot nemcsak a magunk, hanem az általános emberi jóllét emelésének érdekében is.

Pedig Torontál vármegyében érdemes dolgozni, mert oly terület ez, a melyen még igen sokat lehet alkotni. Nem azért, mintha eddig keveset tettünk volna, — mert dicsekvés nélkül elmondhatjuk, hogy semmi tekintetben sem állunk az első sorok mögött, — hanem azért, mert a viszonyok itt oly szerencsések, hogy a föld termőképességét még nagy mértékben lehet fokozni.

E vármegye tehát nemzetgazdasági szempontból is igen fontos része az országnak. Multja nem nagy, de a jövője annál kecsegtetőbb, mert ez az életrevaló, egészséges és kulturképes néptől lakott, hatalmas termékeny terület, mely hazánk gazdasági és ipari termékeinek nagy- és közvetetlen piaczával: a Balkánnal a Duna által hosszú vonalon érintkezik, Szerbia két legélénkebb forgalmú városával: Belgráddal és Szemendriával közvetetlenül határos, az ország gazdasági életében nagy szerepre van hivatva.

A vármegyét e tekintetben még nem méltányolják kellően; az

ország szívétől még távol van; mert bár helyi közlekedése eléggé fejlett, de székhelye vicinális vasút mellett fekszik, a gazdasági és kulturális áramlatok főirányaitól félre esik, s így csak a maga erejéből fejlődhetik.

Ha azonban az állami kormányzat is nagyobb figyelemben fogja részesíteni, ha itt országos érdekből megfelelő vasuti fővonalat épít, mely a vármegyét hosszában átszelve, Szerbián, Szemendrián és a termékeny Morava-völgyén át, Konstantinápoly felé ujabb gazdag területeket von be a világforgalomba, ha majd nagyobb kulturális intézményeket és közgazdasági vállalatokat segít teremteni, melyek által nagyobb tekintélyt és erőt állíthat ki az ország határára a Balkán felé, a merre politikai és gazdasági érdekei irányítják, akkor lesz Torontál vármegye csak igazán erős határőrvidékké, gazdasági és kulturális téren, tehát modern értelemben.

Ez lesz e vármegye jövő hivatása. Ennek a tudatában kell tovább dolgoznunk és ennek mielőbbi elérésére kell törekednünk.

Nagybecskerek, 1911. évi deczember hónapban.

Jankó Ágoston.

Temesparti részlet.

TORONTÁL VÁRMEGYE TERMÉSZETI VISZONYAI.

Torontál vármegye a magyar Nagy-Alföld »tiszamenti síkjának« dél-délkeleti szögletében fekszik a Ferrótól számított keleti hosszúságnak közel 37° 51′ és 38° 51′ és az éjszaki szélességnek 44° 40′ és 46° 15′ között. Éjszakon nyugaton és délen természetesek Torontál határai; folyók jelölik: a *Maros*, a *Tisza* meg a *Duna*. Keleten Temes vármegyével (7433·18 □ km.) határos, a melyhez éjszak felé Arad (6077·66 □ km.) és Csanád (1714·56 □ km.), nyugaton Bács-Bodrog (11079·41 □ km.) és Szerém (6810 □ km.) vármegyék csatlakoznak. Torontálnak déli szomszédja, aránylag rövid vonalon, a szerb királyság. Határai.

A vármegye földje, a melylyel termékenység tekintetében csak Bács-Bodrog kelhet versenyre, — nem sík (bár 10.046 □ km.[1] területének legmagasabb pontja csak 150 méternyire emelkedik a tenger színe fölé[2]), hanem a Tisza, illetőleg Duna völgyéből a (vármegye határában az átlag 70, illetőleg 65 méter tengerszín feletti magasságú) széles lépcsőkben nyugatról kelet felé emelkedő térszín, a mely a Temes és Bega között huzódó fő vízválasztótól nyugat- délnyugat, illetőleg dél-délkelet felé is lejt.

Torontál vármegye alakjára nézve elnyujtott trapezoid, a melynek felületén löszplatók és tágas völgysíkok váltakoznak. Fiziográfiai tekintetben ez a terület két, sőt három jól jellemezhető egységre osztható. A több szintben előforduló *löszplatók* dominálnak a mezőgazdasági tekintetben amazoknál fontosabb *völgysíkok* fölött. Külön említendő és tárgyalandó a jobbára már kötött *futóhomok*, a mely legnagyobbrészt délkelet-éjszaknyugati irányban lép a vármegye területére és fokozatosan vegyül annak a löszplatónak anyagával, a melyre reá fújta az uralkodó délkeleti szél. Alakja.

Torontál vármegye földjének kialakulására és szerkezetére vonatkozólag a geológia adja meg a kellő felvilágítást; térszíni formáiról a morfológia tájékoztat bennünket.

Hogy a vármegye földjének geológiai felépítését megérthessük, fejlődéstörténetében menjünk vissza a harmadkor utolsó epochájáig, a *felső neogénig*. Ebben az epochában a Kárpátoktól övezett, a mélységbe sülyedt őshegység helyét elfoglaló tengert felgyűrődő hegységek elzárják az óczeánoktól, a melyekkel az előző korokban összefüggött, úgy hogy az mindinkább kiédesülő beltengerré válik. Ennek a *pontusi* tengernek nem volt lefolyása; vize, terjedelme mindinkább fogy, majd a következő korszak (levantei emelet) vége felé annyira kiszárad, hogy kisebb terjedelmű, édesvizű beltórendszerré zsugorodik össze. Erre a tóvidékre rakják le a Kárpátok lejtőin lerohanó, vadvizű patakok hordalékukat. Geológiai kialakulás.

[1] A földm. miniszt. kiadta térkép adatai szerint.

[2] Az adatok mindvégig az Adria-tenger szintjére vonatkoznak, hacsak más nulla pont külön kiemelve nincsen. A magassági adatokat a katonai 1 : 25.000, ill. 1 : 75.000 és a földmív. minisztériumtól kiadott megyei térképek alapján adjuk.

Homokos üledékek, sekély-tavi lerakódások és kavicstelepek jellemzői ennek a korszaknak. A reá következőben, a *diluviumban*, a lecsapolt vagy beszáradt belvizek helyén hatalmas folyórendszerek alakulnak ki, a melyek nagymennyiségű

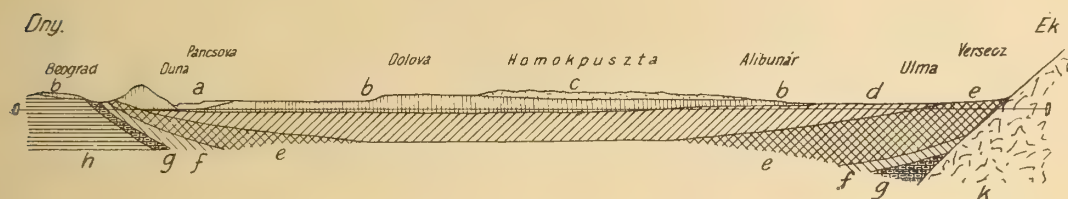
Torontál vármegye fiziografiai viszonyainak vázlatos térképe.

Jelzések magyarázata: 1 = árterület; 2 = különböző szintekben, lépcsőzetesen emelkedő platók; 3 = futó, illetőleg kötött homokterületek; 4 = mocsaras területek; 5 = platok (terraszok) pereme; 6 = fő-, illetőleg mellékvízválasztó; 7 = régi vízfolyások, medrek, illetőleg mocsaras területek; 8 = megyehatár.

törmeléküket most már messze kiviszik a mindjobban feltöltődő medenczébe. Ez utóbbinak állandó sülyedése meg-megújítja a folyóknak eróziós működését és törmelékszállító képességét, akár csak az elmult korszakok tengereinek vagy

tavainak sülyedő szintje, azzal a különbséggel, hogy a finomabb és legfinomabb folyóhordalék a medenczének a Kazánon át való lecsapolása óta már nem a medenczében, hanem egy újabb, a Kazánon túl, mélyebben fekvő tengerbe rakódik le.[1]

A medencze sülyedése az utóbb említett korban, de még a reá következőben, az *alluviumban* sem szünt meg, sőt még máig is eltart. A vármegye területén a sülyedéseknek iránya még nincsen pontosan megállapítva, de e területen észlelt földrengésekből és a közeli hegyvidek tektonikai viszonyaiból arra következtethetni, hogy a sülyedések a krassó-szörényi hegyek nyugati peremétől kiindulva, sugarasan (?) terjednek szét. Míg Halaváts »meg nem zavart eredeti helyezkedésben« gondolja e megye földjének rétegeit, addig Cholnoky véleménye szerint Nagybecskerektől Ujozoráig (azelőtt Ozora), illetőleg Bálványosig (azelőtt Bavaniste) húzódik az a vonal, a melynek mentén történt állítólag talajmozgás.

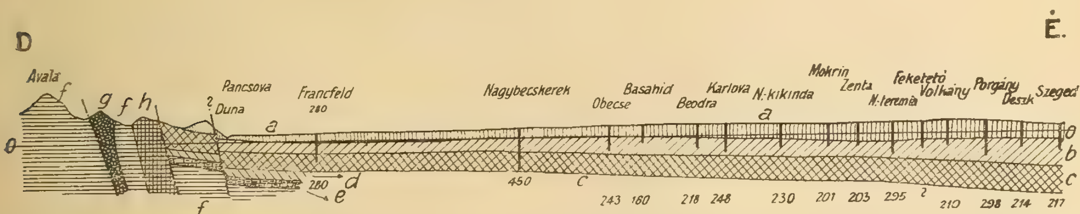

Torontál vármegye altalajának vázlatos képe délnyugat-éjszakkeleti irányban vetett metszet mentén.

a = alluviális képződmények, **b** = lösz, **c** = futóhomok. **d** = levantei-diluviális, **e** = pontusi, **f** = szarmata **g** = mediterrán, **h** = krétakori képződmények, **k** = gneisz. (Halaváts, Seemayer adatai és szerző saját megfigyelései alapján.)

E kérdésekre különben csak akkor adhatunk majd kielégítő választ, ha mind a mocsár területén, mind egyebütt a vármegyében végzett elegendő számú és mélységű fúrások adatai állanak rendelkezésünkre[2], a melyekből kitünik, hogy zavartalanul szintesen fekvő vagy vetődésektől megbolygatott rétegsorozattal van e dolgunk.

Torontál vármegye területe a sülyedő medencze eltünt tengerének egyik öble lehetett. A benne lerakódott rétegek közűl a pontusi korszakéi legidősebbek, a melyekről tudomásunk van.

Torontál vármegye altalajának vázlatos képe dél-éjszaki irányban vetett metszet mentén. (Halaváts, Seemayer adatai és szerzőnek saját megfigyelései alapján).

A metszet Torontál megye néhány mély furásának (ártézi kút) adatát tünteti fel méterekben. **a** = kvarter, **b** = levantei, **c** = pontusi, **d** = szarmata, **e** = mediterrán, **f** = kréta képződmények, **g** = trachyt, **h** = szerpentin.

Az Alföldön fúrt artézi (és mély) kutak fúrási próbái alapján megállapítható, hogy a pontusi korszakban létezett félig sósvizű tóban lerakódott anyagok, homok-

[1] A folyó esésének nagyságától függő hordalékszállítóképessége megszűnik, mihelyt elérte a tenger szintjét, de megszűnik völgyvájó munkája is. Völgyét a folyó rendes körülmények között nem tudja a tenger nívóján alúl mélyíteni. A tenger tehát az erózió bázisának, *erózióbázisnak* tekintendő.

[2] A Magyar Földrajzi Társaság *Alföldi Bizottsága* feladatául tűzte ki az Alföldnek, mint fiziográfiailag egységes területnek, alapos tanulmányozását. Tőle várható ennek és az Alföld többi problémáinak végleges megoldása.

ból, homokos agyagból és tiszta agyagból állanak.[1] A *levantei* korszak édesvizű beltavában leülepedett agyagos rétegeket szintén az alföldi artézi kutak révén ismerjük, a mely kutak épen ezekből az Alföld közepe felé vastagodó rétegekből kapják üdítő, jó vizüket.

A *diluviális* rétegek már biztosan száraz területen rakódtak le és részben a folyóvíz, részben a szél működésének köszönik létrejöttüket. Nem lehetetlen ugyan, hogy az Alföld legdélibb részén a kornak első felében is még megvolt a beltó, talán nagyobb mocsár alakjában (alibunári ?) de erre minden kétséget kizáró bizonyítékaink még nincsenek. A diluviumban képződött rétegek főleg löszből állanak, a melynek tetemes vastagságú rétegei közé agyagos, illetőleg tiszta homok települt.

A *lösz*[2] vármegyénk területén nem fordul elő mindenütt tipikus alakjában. A Maros, illetőleg az Aranka és Bega között (83—140 méter tengerszín feletti magasságban), a Bega és Temes között (átlag 85—87 m.) és végre a Temes és Duna között (113—150 m. magas pontokkal) jelentkezik ugyan lösz, de habitusa nem egységes. A vármegye legtipusosabb löszét Dolova mélyútjaiban találtam ; ettől leginkább elüt például a Bega magas partjának anyaga Nagybecskerek mellett, a melyet *Cholnoky* ázott lösz-nek nevez.

Az *alluviális* korszak kezdetén (ó alluvium) a folyók Torontálnak különösen déli részében rakják le hordalékukat, a melybe később azután ismét belevágódnak, illetőleg a meglévő hordalékot eltakarítják, vagy újat raknak le. A folyók működésének három stádiuma : a völgymélyítés, völgytágítás és feltöltés, e vármegye területén is észlelhető. A folyók működésének köszönik a löszplatók terraszos jellegüket ; különböző korokban különböző volt a felszín, a melybe a folyó bemélyítette medrét. *Cholnoky* három ilyen felszínt különböztet meg, a mely lépcsőzetesen emelkedik a vármegye keleti határa felé. Legmagasabban fekszik a törmelék-kúpok lábánál az alsó-diluviális, ennél mélyebben a felső-diluviális és legmélyebben végül az alluviális felszín[3].

Az a magas part, a melyen Bálványos, Beresztócz, Omlód, Tárcsó, Ferenczhalom, Almás, Galagonyás, Antalfalva és Szekrényes községek és Pancsova városa épültek, azt hiszem, joggal terrasznak nevezhető, még pedig felső diluviálisnak. Ebbe vágódott bele a Duna és ebben szélesíti most a medrét[4] Ennek a felső diluviális terrasznak az anyaga, mint azt a Pancsova körüli feltárások mutatják, főképen fluviatilis anyag (agyagrétegekkel tarkított sárga, majd mélyebben szürkés homok), a melyen löszszerű anyag (talán ázott lösz) fekszik (6—10 m. vastagságban). A Duna és a Tisza, valamint a vármegye kisebb folyói darabokra szeldelték a löszplatókat és mély, bőven termő, helylyel-közzel mocsaras (és még ármentesítetlen pancsovai öblözet) síkokat[5] teremtettek, a melyekben szerte kanyarog-

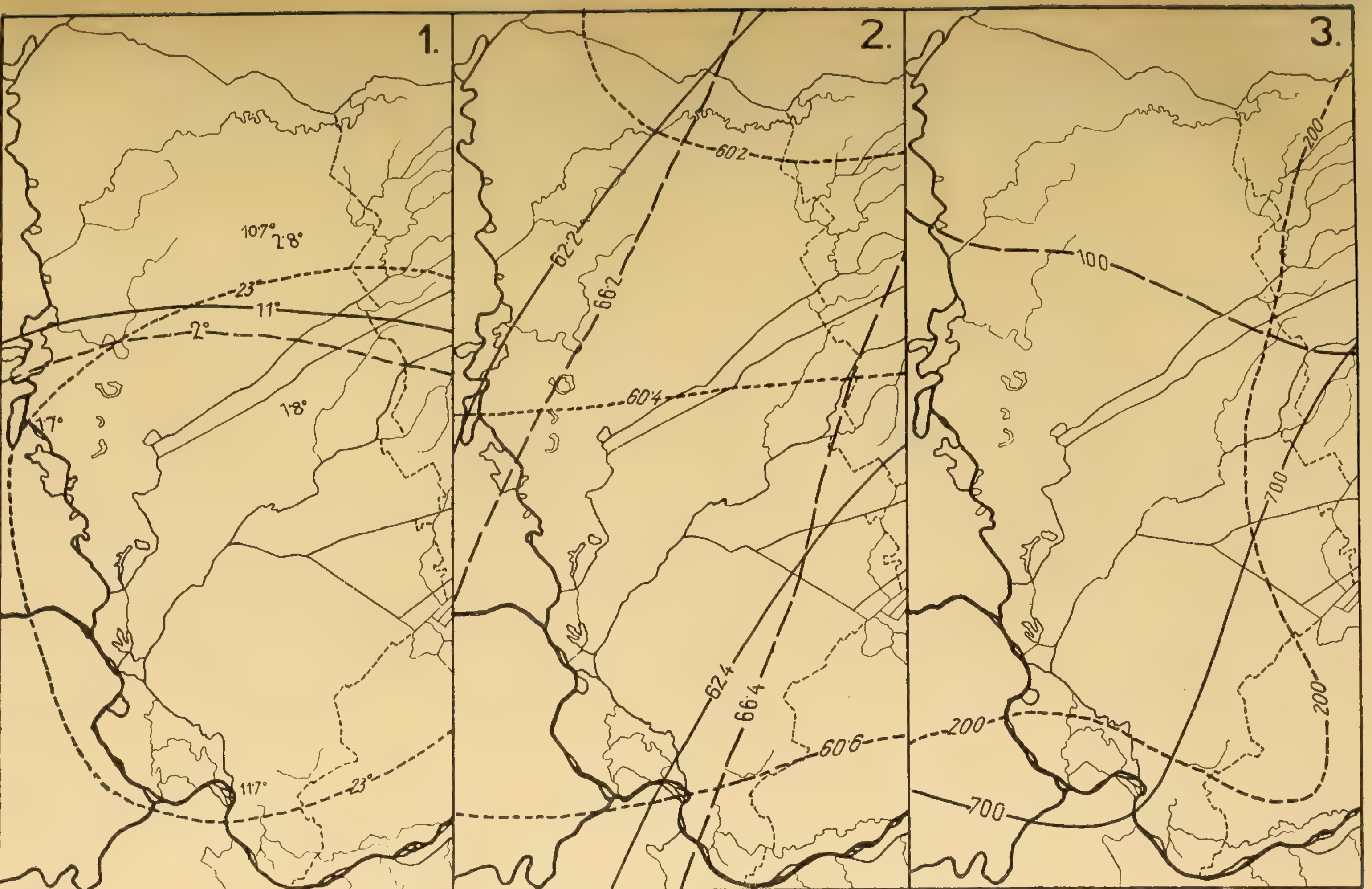
[1] Torontál vármegye artézi kutakban igen gazdag. 115 községben összesen 391 helyen fúrtak. Ebből 271 az artézi kút, 28 a fúrt kút ; 13 kút vize teljesen elapadt, míg 79 esetben sikertelen maradt a fúrás. A löszplatókon fekvő községek fúrt kútjai 40—60 méter mélyek, a melyekből a vizet lóerővel vontatják fel, melyet a temesmegyei kincstári homokpuszta 50—80 méter mély kútjainál motor-erővel helyettesítenek. Az alibunári mocsár szintjében már 5—6 méter mély furólyukból buggyan fel a víz. Pancsován, a mely ugyanabban a nívóban fekszik, sőt valamivel alacsonyabban, 50—100, Nagybecskereken (83 m.) még 450 méter mélységből sem kap felszínre törő vizet. A talajvíz állásával összefüggően, a fúrt és ásott kutak közül általában mélyebbek a terraszokon fekvők, mint a völgysíkokéi.

[2] *Lösz*= rajnamelléki népies elnevezése az ottani sárga földnek ; jelentése a német *locker, lose* szavakével azonos, a mi annyit tesz, mint *laza.* A lösz finom kőzet-liszt, a melyet az uralkodó szél nagy törmelék kúpok anyagából (kavics, homok) kifúj és messzi vidékekre elvisz, hogy szállító erejének fogytával hó lepléhez hasonlóan betakarja azt a vidéket, a melyen aláhull. Ha ezen a vidéken a fűnövényzet az uralkodó és ha klímája elég száraz, akkor a lösz-takarók néha óriási vastagságot érnek el. *Halaváts* a torontáli löszt homoktartalma szerint osztályozza, *Horusiczky* petrográfiai alapon megkülönböztet *típusos* és *homokos* löszt, azonkívül még löszagyagot és löszhomokot (Alibunárnál) *Cholnoky* tudtommal a tipustól csak a *takirt* (ázott löszt ?) választja külön.

[3] Megjegyzendő, hogy a felszínek, illetőleg a belőlük keletkezett terraszok kora még vitás ; e kérdésben végképen dönteni csak akkor lehet majd, ha a morfológiai bizonyítékokon kívül a platókat alkotó különböző »*löszök*«-nek és közéjük telepedett homokoknak pontos kormeghatározását ismerjük.

[4] E területnek magassága a tengerszín felett 78—87 méter, míg a Duna jelenlegi *árterének* magassága jó 10 méterrel alacsonyabb.

[5] Czirbusz mély földnek nevezi (90 méter tengerszínti magasságon alul), helyesen, mert az Alföld többi részeivel szemben tényleg mély föld ez. Az *ő* felfogása szerint tehát a mi felső-diluviális terraszunk is ehhez számítandó.

Torontál vármegye meteorológiai viszonyait feltüntető térképvázlat.

Az 1. sz. térképen látható görbék közűl a *szakadozott* a *téli* (január), a *pontozott* a *nyári* (július) és a *folytonos* az *évi közép*hőmérsékleteket jelenti; a görbék mellé írt számadatok hőmérsékleti fokokat jelentenek Celsius szerint. — A 2. sz. térképen a *téli*, *nyári* és az *évi közép*izobárok menetét látjuk (a görbék jelzése, mint előbb); a görbék mellé írt számok barometer állásokat jeleznek mm.-ben. — A 3. sz. térképen a *téli*, *nyári* és az *évi közép*iziohiétákat látjuk (a görbék jelzése, mint előbb): a görbék melletti számok a csapadék mennyiségét jelentik mm.-ben.

nak, medreik helyzetét meg-megváltoztatják, úgy hogy igen nagy számban található a vármegye területén a holt és elhaló félben levő meder és az őket jellemző *parti* meg *zátony* düne. Ezek csak az árterületen hiányzanak, a hol a víz árjának egyengető hatása keletkezésüket megnehezíti, felismerésüket lehetetlenné teszi. Borcsától Ópáváig például a Duna és Temes holtágai mellett egyetlen egyet sem találtam; az egész területet finom, szürkés, árvizi anyag fedi. Ott vannak azonban a prehisztorikus telepek, a *hunkák* vagy kunhalmok[1], a melyek pontosan jelzik a régi vízfolyások (álló vizek?) futását, helyzetét.[2]

Vízrajz. Torontál vármegye vízrajzi viszonyaira vonatkozólag meg kell jegyeznünk, hogy ezek az előző geológiai korokban — miután az akkori klimatikus viszonyok a maiaktól tetemesen különböztek — szintén mások voltak, bár — függésben az altalaj mozgásaitól — főbb vonásaikban a maiakkal egyezhettek. Legnagyobb változást szenvedett valószínűleg egyrészt a Duna-Tisza közötti, másrészt a Maros-Bega, illetőleg Temes-Duna közötti vízválasztók helyzete. A régibb geológiai korokban a vármegye területén létezett folyóvizekről még vajmi kevés biztosat tudunk.[3] Három, négy századdal azelőtt is sok tekintetben más, a maitól elütő volt itt a folyóhálózat.[4]

A *Temes* Begafőn át (azelőtt Klekk) összefüggött a *Begával* (a Sózó vízfolyás ma is jelzi az irányt) Torontálszécsány—Árkod (azelőtt Jarkovácz) vonalán (Suburkabarán át) az ilonczi mocsárral, Ilonczánál (azelőtt Iláncsa) ez közlekedik a kisebbik ilonczi mocsárral. Az alibunári mocsárnak a mult századokban a többi mocsárral való összefüggése nem tűnik ki öt századnak számba vehető térképanyagából.

Azt az alacsony térszíni emelkedést, a mely Alibunár—Végszentmihály—Nagymargita—Nagygáj vonalának irányában húzódik, a XVI. században már nem, és azóta sem borította el a mocsár vize.[5] Hajdan a Temes a *Nádela* útján is összefüggött a Dunával, a mely folyóágnak ma csak a tekintélyes holt medre mutatja, mily bővizű lehetett abban a korban, a mikor még az ember szabályozó munkája nem akadályozta meg a folyóvizeket természetes kifejlődésükben. Hasonlóan bővizű folyóág kötötte össze a Marost a Tiszával (Törökbecse és Melencze között), a melynek maradványai a *Válom bara* és *Oluz* (Galaczka árok) nevű holtmeder részek. A mocsarak is sokkal nagyobb területet foglaltak el négy-öt századdal ezelőtt, mint ma. Nagy terjedelmű és állandóbb jellegű belvizek voltak az Aranka vidékén, a becskereki tóvidék, az ilonczi és alibunári mocsár.

Torontál vármegye folyóvizei ma: a *Maros—Aranka*, illetőleg a kettős *Bega révén* a Tiszához, a *Temes* és mellékvizei révén a Dunához tartoznak. A Duna Tisza közötti fővízválasztó Titelen alul indul ki és keletnek, majd éjszaknak, illetőleg éjszak-keletnek tart a Temes és Bega között s mindvégig szelid talajemelkedésen halad, a vármegyét két, majdnem egyenlő területrészre osztva. A Duna és Tisza, illetőleg Bega és Temes közötti vízválasztók pontos megállapítása a Bega és Tisza torkolata körül nem igen lehetséges. Áradás idején itt természetes úton csatornák keletkeztek, úgy hogy a Bega a Karas révén a Temessel, ez meg a

[1] A pancsovai öblözetben volt alkalmam ezeket a *hunkákat* megfigyelni; a felszántott halmokból cserepek és csontvázak nagyszámban, valamint kőkori eszközök kerültek elő, a melyek legjobb bizonyítékai prehisztorikus voltuknak.

[2] Az alibunári mocsár déli magas partján, Alibunártól egészen Verseczig, sűrűn következnek egymásután. Megvannak azonban magában a mocsárban is, a hol éjszaknyugat és éjszak-kelet felé vonul a soruk. Bár ezeken nem találtam sem cserepeket, sem egyéb bizonyítékokat, egyező alakjuk és elrendeződésük miatt ezeket is hajlandó volnék prehisztorikus telepeknek tartani.

[3] Cholnokyn kívül tudományosan még alig foglalkozott e kérdéssel valaki.

[4] A *nagybecskereki* levéltárban őrzött térképgyűjtemény pompás anyagot szolgáltat e viszonyok tanulmányozására. Nagyrészt eredeti kéziratok, vagy a bécsi katonai földr. intézetben őrzött eredetiek fényképmásolata, a melyeket a vármegye »Torontál vármegye a XVI., XVII., XVIII. században és 1896-ban« czímű nagybecsű térképgyűjteményében dolgoztatott fel és adott ki a Millennium alkalmával. A gyűjteményt az Alföldi Bizottság figyelmébe ajánlom,

[5] Ez — mint magam is láttam — nemcsak a lösz alján fakadó, elég bővízű forrásokból (*Velikopotok*, Alibunár felett), hanem a mocsár-terület nívójában nyíló, állandó kutacsokból is táplálkozik és még az évnek csapadékban legszegényebb hónapjaiban is kisebb-nagyobb tócsákban áll meg (pl. Keviszőllős éjszak-nyugati végén).

Dunavecz révén a Dunával lépett kapcsolatba.[1] Ép oly bizonytalan a vízválasztó a Temes és Duna, a Maros és Aranka, vagy a Temes, Ponyavicza és Duna között a torkolatok körül. A Bega—Tisza közötti vízválasztó a Bega torkolatától Nagybecskerek, Basahid, Zsombolya érintésével éjszak-keleti irányban egyesül a Bega—Maros közötti vízválasztóval. A Temes—Ponyavicza (Duna) között a vízválasztó vonal a Temes torkolattól (Pancsova) Ferenczhalom, Lajosfalva, Károlyfalva irányában halad, délről nagy ívben megkerülve az alibunári mocsarat, melynek vizét a neki adózó patakokéval együtt a Temesbe vezeti.

A vármegye nagyszámú folyóvizei közül legnevezetesebb a *Tisza* és a *Duna*.[2] Mind kereskedelem és közlekedés, mind mezőgazdaság tekintetében felülmúlják a vármegye területéről beléjük ömlő mellékvizeiket.[3] A Tiszának csak alsó szakasza tartozik a vármegyéhez. Esése e szakaszon — a mint ezt a táblázatból is látni — vajmi csekély, sőt »a Duna vizének magas állásakor — úgyszólván semmi esése sincs.« Nyugatra való hátrálása nem *Baer* törvénye értelmében, hanem tektonikai okokból történik. A bácsmegyei partját alámosva, megtámadja, míg a torontálit iszapolja, széles, mocsaras árteret hagyva maga után. A Tisza szertelen kanyargásainak és árvizeinek rendezéséről már 1838 óta gondoskodnak.[4]

A Duna középső szakaszának alsó részével tartozik e vármegyéhez (Tiszatorkolattól Gyurgyevóig). Balpartján elterülő széles árterén homokos, agyagos üledéket rak le, míg a jobbpartját alámossa, a mi itt is tektonikai okokra, talajelmozdulásokra és esetleg a szél hatására vezethető vissza. Mind a Tiszának, mind a Dunának Torontál vármegyéhez tartozó szakasza gazdag szigetekben, a melyek vagy zátonyokból alakulnak, vagy úgy, hogy a folyó, sűrűn kanyarogva, árvíz alkalmával egyes kanyarulatainak szűk nyakát átszakítja, a mikor a rövidebb uton haladó víz a régi kanyarulatnak két nyílását eliszaposítja, betölti (malágy) ; így keletkezik a holtmeder és a holt- meg új meder által körülzárt sziget. A Duna torontálmegyei szakaszában ez a neme a szigetképződésnek ritkább.[5] Itt

[1] A mi jelen esetben talán nem annyira *bifurkáczió*, mint inkább *folyókeveredés*.

[2] A *Tisza*, illetőleg *Duna* egyes szakaszainak hosszát az alábbi táblázat adja kilométerenkénti esés és a vízgyűjtő területek nagyságának adataival együtt.

A Tisza egyes szakaszainak hossza km.-ben		Az illető folyamszakasz	
A folyószakasz neve	km.	átlagos esése 1 km.-re	vízgyüjtő területe km².-ben
Algyő—Szeged	19·3	0·02	30470·10
Szeged—Zenta	52·4	0·03	3136·29
Zenta—Törökbecse	57·5	0·01	3700·32
Marostól—Begáig	171·4	0·03	13120·71
Törökbecse—Titel	57·8	0·04	11758·83

A Duna egyes szakaszainak hossza km.-ben		Az illető folyamszakasz	
A folyószakasz neve	km.	átlagos esése 1 km.-re	vízgyüjtő területe km².-ben
Szlankamen—Zimony	43·5	0·04	571·76
Zimony—Pancsova	18·6	0·02	111221·97
Pancsova—Temeskubin	45·4	0·04	1944·12

A távolsági adatok mindig az illető állomások vízmérczéire vonatkoznak.

A *Tiszát* említik már Strabo, Plinius Ptolemaeus és Ammianus Marcellinus, továbbá sok középkori külföldi és hazai író. A Tiszát Strabo *Pariszusz* v. Padiszusznak nevezi, mások ehhez hasonlóan. Ptolemaeus az egyedüli, ki a *Tibiszkosz* nevet használja. »E név kétségtelenül egy későbbi másoló helytelen változtatása« és valószínüleg XVI. századbeli gyártmány. Eredetibb a Tiscia, Tyssa, vagy *Ticze*«. A *Dunával* már az őskori népek mitosza foglalkozik. Danubius, Dunavi, Donaui, Duna, Histrus, Ister etc. elnevezések alatt ismeretes. *Ister* trák, *Danubius* kelta elnevezés«.

[3] A Duna után csak a Bega-csatornának van még nagyobb fontossága. 1893-ban hat és fél millió métermázsa a forgalma.

[4] József nádor intézkedése következtében ; 1846-ban gróf Széchenyi István újra megindítja a szabályozó munkára vonatkozó tanácskozásokat. (»Tiszavölgyi társulat«). Az 1847. év végéig 59.204 m. hosszú a védőgát és 9.336 m. hosszúak az átmetszések. 1848—1855-ig szünetel a munka. Komolyan csak a kiegyezés után fognak hozzá a tervek kiviteléhez. »Összesen 112 átvágás 136.238 m. hosszúságban, 622.166 m. kanyarodást metszett át, ezáltal a folyó útját 485.879 m. méterrel rövidítvén meg«.

[5] A Dunának rendszeres szabályozása 1895 óta folyik. A szabályozó munkálatokra 20 millió áll rendelkezésre (1895., 48. t.-czikk).

zátonyok keletkeznek, a melyek a folyam sodrát kilengésre késztetik, illetőleg újabb zátonyalakulásra adnak alkalmat.[1]

A Tisza, illetőleg Duna mellékfolyói közül első helyen a *Maros*[2] említendő, a mely Perjámos és Szemlak között éri el éjszak-nyugati irányban a vármegye éjszaki határát és egészen a torkolatáig, Szegedig jelzi azt.[3] A Marosnak Perjámos, Egres, Őscsanád, Kiszombor, Szőreg táján, széles, mocsaras ártere van, a melyen áradásai alkalmával finom iszapból álló rétegeket rak le. Árvizei különösen tavaszszal (hóolvadás idején, február elején, márczius végén), nyáron (júniusban zöldár) fenyegetik partmellékét.[4] 1840, de főleg 1850 óta közmunkaerővel készültek el a folyókanyarulatok átvágásai. Harminczhárom átvágás a folyót a lippai határtól a torkolatig 88 kilométerrel rövidítette meg.

A *Bega*[5] Facsettől Temesvárig és innen Begafőig ásott mederben folyik.[6] Begafőtől a Fehér mocsáron áthaladva, a Custos árokban folyik és Titellel átellenben ömlik a Tiszába. A vármegye határát Berekszónémetinél lépi át. Begafő és Nagybecskerek között átvágódik a löszplatón, keskeny csatornát mosván belé. Nagybecskereken túl a Tisza árterére ér, a hol a »Tiszának régi, valószínűleg felsődiluviális morotvájába lép.« Kedvező vízálláskor Torontál területén meglehetősen élénk a Begán a hajóforgalom (2—4 ezer métermázsa). Rendezetlen állapotban nagy területen mocsaras volt a folyó melléke. Elsőnek Mercy tábornok kezdi a mocsarak lecsapolását (1718 ban).[7]

Mind az előbb említett folyóknak, mind a *Temesnek*[8] csak alsó, szabálytalan, kanyargós, posványokkal szegélyezett szakasza tartozik Torontál vármegyéhez. Az utóbbi Pakácz és Ujpécs között lép a megye területére és délkeleti, majd déli

[1] A folyamok szigetképződését és kanyargását rendesen *Davis-Lóczy* törvényével szokták magyarázni, a melyet *Cholnoky* a folyamok egyes szakaszaira is kiterjeszthetőnek vél. A *törvény* Cholnoky fogalmazásában így hangzik: »az olyan folyók, a melyeknek hordaléka nehezebben mozgatható, mint partjuk anyaga, zátonyokat építenek és szétágaznak. Azok a folyók ellenben, a melyek könnyebben mozgatják saját hordalékukat, mint partjuk anyagát, azok kanyarognak«. Hogy ez a törvény mennyiben alkalmazható a Duna torontáli szakaszára, a hol (régi) kanyargások mellett zátonyok is keletkeztek, még tüzetesebb vizsgálatra szorul.

[2] Már Herodotosz, Strabo és Konstantin császár, Anonymus és Kézai tudnak róla. (Ptolemaeus nem említi). A XI., XII., XIII. századból vannak reá vonatkozó okleveles adataink. Valószínűleg az agatirsoktól származik a *trák* név. Herodotosznak és Strabonak ama nézetéből, hogy a Maros a Dunába ömlik, nem következtethető, hogy a Duna valamikor a Tisza völgyében folyt, hanem inkább az, hogy a régiek a Tisza alsó folyását is a Maroshoz tartozónak gondolták«.

[3] A *Maros* torontálmegyei szakaszaira vonatkozó pontosabb számadatok a következők:

A Maros egyes szakaszainak hossza km.-ben		Az illető folyamszakaszok	
A folyószakasz neve	km	átlagos esése 1 km-re	a vízgyüjtő területe km²-ban
Perjámos—Makó	42·7	0·27 m	2185·33
Maros-Szárazér torkolatától tiszai torkolatáig	29·6	0·23 »	63·06

[4] Nem annyira a nagy vizek, mint inkább a folyók jégtorlódásai szokták Torontált fenyegetni. Ezen a folyókanyarulatok átvágásával segíthetni. Nagy szerencséje a Maros és Tisza menti vidéknek, hogy emberemlékezet óta a Maros és a Tisza árhullámai még nem találkoztak, azaz, hogy a mikor a Tiszán legmagasabban áll a víz, akkor a Maros vize már leapadt.

[5] Nevét először Anonymus használja, talán a görög pégé-ből származik.

[6] Természetes medre csak Kiszelótól Budinkig, illetőleg Jezvintól Girodáig (Temes vm.) tart.

[7] A Bega régi medrét meghagyták a Beregszó számára, kettős utat nyitva így az árvizeknek. A Bega-csatorna töltéseit 1799—1808-ig kiépítették; közel három millió forintba kerültek. A Bega medrén mutatkozó magasságkülönbségeket zsilipek alkalmazásával sikerült a hajózás számára megszüntetni. Az *Ó-Bega* Berekszónémeti és Papd között felvéve a *Beregszó* patakot, a Begával majdnem párvonalas csatornában folyik és Jankahíd és Begafő között ömlik a Bega régi kanyargós medrébe.

[8] Herodotosz, Ptolemaeus, Priszkosz, Konstantin császár, Anonymus említik először. Reá vonatkozó okleveles adatok a XIII. századból maradtak reánk.

irányban halad át a vármegyén. Pancsovánál a Dunába szakad.[1] Még Temes vármegyében két ágra oszlik, a mely ágak Rudnánál (Torontál vm.) egyesülnek megint. Az így keletkezett szigetnek nyugati csücske Torontálhoz tartozik. Míg Temes vármegye területén a Begával közös ártéren folyik a Temes, addig Torontálban löszplató választja el egymástól, egyúttal megjelölve a kettő közötti vízválasztót. Bótosnál (Torontál) balról felveszi a Berzavát,[2] a melybe Kismargitánál a Moravicza- és a Schulhof-csatorna vizeivel bővült Verseczi csatorna[3] torkollik. A Berzava csatorna bár eleven mozgású víz, az ilonczi és alibunári mocsarak vizének befogadására nem felel meg. A helyett, hogy levezetné, Kismargitától visszatorlasztja a felesleges vizet, részint Kanak felé, részint az ilonczi és alibunári mocsarakba.[4]

Az utóbb említettek[1] a verseczi, illetőleg krassószörényi hegyekről lefutó vizeket gyűjtik össze. Kisebb fontosságuak a Sirina-tó Törökkanizsa keleti határában, a *Czrnabara*, Billéd és Kisbecskerek között, az *Osztrovo*, Basahíd és Melencze között, a Bocsár, Szerbszentmárton és Gyülvész között, a *Bara-Okany*, a Tisza egyik morotvájában; a *Fehértó* és *Czarszkabara*, Écska alatt a Bega árterületén, számos kisebb-nagyobb Temes-*morotva* Ujozorától Szekerényig, a *Topolyacskabara* Borcsa mellett. Továbbá a *Nagy* és *Kis Kulpin*-tó, a melybe az Óbega torkollik. Ez a *Karas* révén egyrészt a Dunával, másrészt a Temessel függ össze. Külön említésre méltó a *Ruszanda* tó Melencze község nyugati határában, a mely gyógyító erejéről nevezetes. A tó 82 méternyi tengerszín feletti magasságban fekszik; terjedelme 6 km. Fenekét 1—2 m. vastagon kékes fekete iszap[5] borítja, a melyet helyenként homokréteg fed. Ezt használják iszapfürdő készí-

[1] A Temesnek torontálmegyei szakaszaira vonatkozó pontosabb számadatok a következők:

A Temes egyes szakaszainak hossza km.-ben		Az illető folyamszakaszok	
A folyószakasz neve	km.	átlagos esése 1 km.-re	vízgyüjtő területe km²-ben
Ság— Csávos	40·7	0·23 m	380·23
a Lunka—Birda torkolattól Berzava csatornáig	21·7	0·05 »	389·99
Berzavától—torkolatáig	86·0	0·04 »	745·18

[2] A Berzava ma már ásott mederben folyik; ásatása 1763—64-ben indult meg. A csatornára vonatkozó pontosabb számadatok a következők:

Berzava-csatorna egyes szakaszainak hosszsa km.-ben		Az illető csatornaszakaszok	
A szakasz neve	km.	átlagos esése 1 km-re	vízgyüjtő területe km²-ben
Pártos-Kanak	15·8	0·30	295·77
Kanak-Kismargita	7·8	0·12	557·44
Berzava-csatorna	180·0	5·75	1677·70

[3] A Verseczi-csatorna hossza a verseczi Kisrét eredetétől a Moravicza-csatornáig 45·0 km., átl. esése km.-ként 3·31 m., vizgyüjtő területe 768·66 km². A Moravicza-csatorna 68·6 km., átl. esése km.-ként 1·83 m., vizgyüjtő területe 587·64 km². A Verseczi-csatorna a Moraviczacsatorna beömlése alatt 45·0 km., átlagos esése 3·91 m., vizgyüjtő területe 1356·30 km².

[4] Az alibunári és ilonczi mocsarak vize »alluviális síkság«-on gyűlt össze. Az alibunári mocsárnak altalaja 10—20 cm.-nyire humusz, ez alatt sárga homokos löszszerű agyag. A mocsár vize csak nagyon sekély lehetett; legmélyebb helyen talán két méter. Valószínűleg nádrengeteg lepte el egész területét. Míg az alibunári mocsárban nem voltak meg a tőzegképződés feltételei, addig az ilonczi mocsárban tetemes, aknázható tőzegtelepekre akadtak, a melyeket a mult század elején még értékesítettek.

[5] Schneider József bécsi egyetemi tanár vegyelemzése (1886) a következő eredményt szolgáltatta: kálium szulfát 1·60, nátrium szulfát 18·80, nátrium chlorid 18·93, nátrium carbonat 19·76, mész 0·29, magnézium 0·31, nátrium foszfát 0·54, hidrogénszilikátok 0·01, szerves anyagok 2·38, veszteség 0·14, összesen 62·76 súlyrész.

tésére. A fürdő vize tömény nátrium-só oldatokat tartalmaz. Különösen csontbetegségek, görvély, köszvény, bőrbántalmak ellen alkalmazzák sikerrel a fürdőt.[1]

Említést kell tennünk még a vármegye területén előforduló egyetlen keserűvízforrásról is, a melyet mint kellemes hatású hashajtót a vármegyében használnak. *Ivánd*[2] (azelőtt Ivánda) községében a mult század harminczas éveiben kutat fúrtak, a mely kesernyés vizet szolgáltatott. A kútvizet ezért sokáig mint hasznavehetetlent mellőzték, míg véletlenül rájöttek gyógyhatására és 1853-ban a magyar orvosok és természetvizsgálók Temesvárott tartott vándorgyűlésén behatóbban foglalkoztak vele.[3]

Éghajlat. A vármegye vízrendszerének kifejlődésére a térszíni viszonyokon kívül a klimatikus viszonyok is nagy befolyással vannak. Domborzat és csapadék ugyanis együtt szabják meg főbb vonásaiban a vízrendszert. Hozzájuk csatlakozik a szél is, a melynek alakító ereje e vidéken nem megvetendő tényező. De fontosak a klimatikus viszonyok a föld termő talajának, a humusznak keletkezésére és így a növény-, állat-geográfiai viszonyok kialakulására. De kihatással van a természeti erőkkel szakadatlanul küzdő emberre is, a mennyiben szertelenségeivel védekezésre és bizonyos fokig alkalmazkodásra készteti. A klimatikus viszonyokat ábrázoló térképvázlatunk szemléltető módon feltünteti a *légnyomás, hőmérséklet* és *csapadék* eloszlását *télen, nyáron* és *évi közép értékben*; a görbék összekötik mindazokat a pontokat, a melyeken a jelzett évszakban egyenlő a légnyomás (izobár-vonalak), a hőmérséklet (izoterm-vonalak) és a csapadék mennyiség (izohiéta-vonalak).

A vármegye éghajlata *teljesen alföldi jellegű :* túlnyomóan szeles és száraz, szertelen hőmérsékleti ingadozásokkal. Télen 766·0—766·4 milliméter légnyomással a földközi tengeri minimumok hatása alatt áll (szél irány kelet-délkelet, nyáron megfordul a viszony és a vármegye 760·6—760·2 milliméter légnyomással a kontinentális minimum körébe esik, a mely nyugat-éjszak nyugati légáramlattal jár. Uralkodó szélirány (egész évben) a kelet délkeleti (Kossova).

Torontál, mint a tiszamenti sík legdélibb része, hazánk legmelegebb vidékeihez tartozik, ha az évi átlagos adatokat vesszük figyelembe.[4] Ezek szerint csak az Aranka vonalán túl eső csücsök területén alacsonyabb az átlagos évi hőmérséklet 10°-nál, a megye többi része 10·0 és 11·5 fokos dél felé növekedő hőmérsékletet mutató izotermák között oszlik meg. —23·9° C mint legalacsonyabb és +43° C mint legmagasabb termométer állás legjobban jellemzik a vármegye szélsőséges hőmérsékleti viszonyait.[5]

Az évi csapadék mennyisége közel egyenlően oszlik el a vármegye területén. Ez átlagban 600—700 milliméter között ingadozik. Csak az Aranka vonalán túl eső rész, a Tisza—Maros szöge esik arra a területre, a melyet az 500—600 millimé-

[1] A tó alighanem szikes lapos helyén keletkezett, ép úgy, mint a bácsmegyei Palics- és Ludas-tó; vizük kémiai összetétele és hatása is hasonló. De míg a Ruszanda-tó alluviális talajon keletkezett, addig a Palics- és Ludas-tavak diluviális szikes homok területen feküsznek.

[2] A kút vizének analizisét a bécsi »k. k. geol. Reichsanstalt«-ban Ragszky dr. végezte s a következő eredményeket kapta: 100 rész ivándai keserűvízben van: kénsavas kálium 0·0145, kénsavas nátrium 15·2787, kénsavas mész 3·3848, szénvavas magnézia 0·0272, salétromsavas magnézia 0·3729, magnézia chlorid 1·9022, foszforsavas vasoxyd 0·0010, humuszszerű extractiv anyagok 0·1472, kovasav 0·0239, összesen 21·452 rész. A vízben szabad szénsav is fordul elő (!).

[3] Torontál vármegye vizrendszerével kapcsolatban meg kell még említenünk, hogy az *»Aranka-patak«* rossz név; az Aranka a Marosnak Fennlaknál kilépő ága, a mely a pádéi határban számtalan ágra oszolva ömlik a Tiszába. A *Galaczka* az Arankának Nagyfalu és Perjámos között Torontálba lépő déli ága. Nagykikindánál a Válombara jelzi folyását és egykor hatalmas medrét, a mely még nem oly régen a Maros vizét szállította a Tiszába. A *Vincze-ér* (Czernyácz) Billéd alatt összeköttetésben állt a Kerektóval és ennek révén, magas vízálláskor a Marossal, továbbá a Beregszóval, a Térpatakkal; Törökbecsénél a Tiszába fut. A *Bőge* a Tiszából lép ki Kerektó-pusztánál és egyesül a Vinczeérrel.

[4] Az évszakonkénti közép hőmérsékletek Torontál vármegye területén és egynéhány szomszédos állomáson végzett megfigyelések szerint a következők:

	Tél	Tavasz	Nyár	Ősz
(Deliblat)	0.5 fok C.	11.7 fok C.	22.7 fok C.	11.9 fok C.
(Detta)	0.3 »	10.9 »	20.8 »	11.2 »
Nagybecskerek	0.5 »	12.2 »	21.2 »	11.0 »
Pancsova	0.5 »	12.1 »	22.1 »	12.0 »
(Titel)	1.3 »	12.4 »	22.8 »	10.8 »
(Versecz)	0.4 »	12.2 »	21.7 »	11.6 »
Zsombolya	1.7 »	11.5 »	22.0 »	11.9 »

[5] Pancsovának például az évi középhőmérséklete 11·6° C. (1884—95. évi adatok alapján), de minimális hőmérséklet — 23·9°, a maximális 35·9°.

res izohiéta zár körül.[1] Több a csapadék őszszel és tavaszszal, mint nyáron vagy télen. »Novemberben még nincsen, februáriusban már nincsen tél.« Deczember kezdete előtt nem igen van fagy. Sokszor az időjárás igen szeszélyes és »szinte kiismerhetetlen«. Október és november rendszerint elegendő csapadékot ad, ritka eset ennek ellenkezője. A tél jellege nem állandó; vannak évek, a mikor vastag hólepel fed el mindent, vagy száraz, hideg fagyok járnak, viszont néha oly enyhe a tél, hogy »sártengerben úszik az egész vármegye.« A nyár száraz és forró és néha már április végén beköszönt minden átmenet nélkül, s eltart szeptember végéig.

Az uralkodó klima nagy hatással van a termő talaj keletkezésére. Cholnoky szerint a termő talaj anyaga három főforrásból származik, 1. az altalaj kőzetének málladékából, 2. a felszíni folyóvíz és állóvíz üledékéből és 3. szubaerikus hordalékból.

Fejtegetésünk folyamán már volt alkalmunk reá mutatni a felszíni folyó és állóvíz üledékére, a folyók árterületén és a mocsarak laposaiban található talajnemekre, valamint a szubaerikus hordalékra, a mely a vármegye területén a delibláti homokpuszta futóhomokjából kifújt legfinomabb kőzetliszt és finom homok keverékeként jelenik meg az alibunári mocsár magas partján, illetőleg Románpetre vidékén. Horusitzky és Treitz a vármegye feltalaját fölosztják: diluviális lösz, diluviális kavics, homok és mésztuffa területre, továbbá szíkes agyag-területre. Ez utóbbi foglalja el a völgysíkok nagy részét és a hol nem haladja meg a szíksó-tartalma a 6%-ot, ott a legjobb termőföldet szolgáltatja.[2]

Az altalaj kőzetének málladékából a vármegyében termő talaj nem keletkezik, mert több száz méternyi vastagságban itt szálban álló kőzet nincsen; a mi a vármegye felszínét alkotja, az kőzettörmelék, a mely messze vidékről a víz útján vagy a szél szárnyán került a vármegye területére. Nagy termékenységével az ily módon alakult felszíni talajjal v. Hauer lovag foglalkozott először, kémiailag[3] és fizikailag

[1] A csapadék évi átlagban (1881—95.) a vármegye területén és néhány szomszédos állomáson végzett észleletek szerint a következő: Baja 614, (Szeged) 548, (Arad) 673, Pancsova 693, (Herkules-fürdő) 947 mm. A csapadékos napok száma pedig a következő elosztást mutatja: Baja 128, (Szeged) 113, (Arad) 116, Pancsova 118, Herkulesfürdő 140 mm. Az aránylag kevés csapadék nem magyarázható erdők hiányából, hanem igen is, mert csekély az évi átlagos csapadék, azért nem keletkeznek összefüggő, nagy erdőségek.

[2] A vármegye területén több helyen termelnek salétromot, úgy különösen Alibunár határában (a honnan a salétromot Szerbiába szállították), Nagybecskerek vidékén, továbbá az Arankán túl a Tisza mentén.

[3] v. Hauer Zsombolya és Nagykikinda, a temesmegyei Zsebely, a bácsmegyei Zombor és Szabadka környékéből vett próbákat vizsgált meg. Behatóbban foglalkozott a Torontál vármegyei talajnemek vizsgálatával Zalka Zsigmond, eredményeit az alábbiakban adjuk.

Torontál vármegye jellegző talajnemei s azoknak chemiai és mechanikai vizsgálati eredménye:

A talaj megnevezése	A talaj származási helye	A talajminták rétegezésének s a rétegek mélységének feltüntetése	Vizsgálati eredmény						Sósavban oldható				
			2 m/m-nél nagyobb átmérőjű kavics %	1—2 m/m átmérőjű durva homok %	0.5-1 m/m átmérőjű finom homok %	0.5 m/m-nél kisebb átmérőjű legfinomabb kavics %	Humusz %	Iszap %	Mészoxyd %	Natr umoxyd %	Kaliumoxyd %	Foszforsav %	Nitrogén %
Bega alluvium	Nagy becskerek	I. réteg humuszos agyag-talaj 90 cm.	0·71	0·28	0·26	36·38	7·83	54·24	3·250	—	0·680	0·315	0·226
		II. réteg humuszos meszes-agyag 110 cm.	0·12	0·44	1·22	41·28	4·96	51·98	7·070	—	0·497	0·176	0·216
		III. réteg humuszos vályog 200 cm.-től	0·12	0·26	1.06	44·88	6·79	46·89	6·460	—	0·569	0·243	0·102
Temes alluvium	Lajosfalva	I. réteg humuszos vályog 55 cm.	—	0·24	0·70	56·74	8·93	33·39	1·320	—	0·373	0·137	0·204
		II. „ meszes „ 125 „	—	2·52	2·56	49·42	0·44	45·06	9·356	—	0·286	0·[illegible]47	0·135
		III. „ „ „ 180 cm.-től	0·08	0·06	0·16	49·38	1·06	49·26	19·960	—	0·220	0·125	0·067
Temes alluvium	Lajosmajor	I. réteg humuszos vályog 50 cm.	0·03	0·38	1·86	46·46	8·41	42·86	3·446	—	0·691	0·203	0·[illegible]13
		II. „ meszes agyag 74 „	0·05	0·32	1·22	44·36	3·48	50·57	9·776	—	0·331	0·135	0·070
		III. „ „ „ 76 „	0·33	0·24	0·64	28·92	1·37	67·50	8·096	—	0·266	0·014	0·070
Tisza alluvium	Aradácz	I. réteg humuszos agyag 34 cm.	—	—	0·06	37·46	5·79	56·68	2·546	—	0·326	0·157	0·192
		II. „ „ „ 39 „	—	0·18	0·54	35·54	6·35	57·39	1·315	—	0·322	0·169	0·138
		III. „ „ „ 56 „	—	0·40	1·12	40·26	5·46	52·76	1·873	—	0·331	0·184	0·069
		IV. „ agyag 71 „	0·04	0·24	0·52	35·84	4·84	58·52	1·595	—	0·351	0·190	0·071
Igen kötött terméketlen agyagtalaj (Széktalaj)	Fény	I. réteg agyag 19 cm.	—	0·24	0·42	33·34	4·95	61·05	0·360	0·908	0·388	0·160	0·288
		II. „ humuszos agyag 70 „	—	0·36	0·64	25·08	5·93	67·99	0·497	1·312	0·515	0·146	0·144
		III. „ „ „ 90 „	—	0·16	0·34	22·16	5·87	71·47	0·440	1·138	0·538	0·147	0·139
Termékeny széktalaj	Aradácz	I. réteg meszes vályog 24 cm.	0·07	0·40	1·44	60·04	4·53	33·52	7·176	0·843	0·[illegible]38	0·176	9·216
		II. „ „ „ 29 „	0·18	—	0·04	62·76	2·46	34·56	13·050	0·568	0·131	0·105	0·105
		III. „ „ „ 98 „	0·07	—	—	58·62	1·38	39·93	12·546	1·661	0·090	0·048	0·076
		IV. „ „ homok 49 „	1·12	0·20	0·24	83·62	1·55	13·27	12·077	1·151	0·076	0·097	nyomok
Futó-homok	Alibunár	I. réteg futóhomok (mésztartalmu) 100 cm.	—	—	0·06	97·48	0·11	2·35	5·813	—	0·075	0·083	nyomok
		II. „ „ „ 100 „	—	0·12	0·18	98·36	0·31	1·03	—	—	—	—	—
Közönséges homoktalaj	Alibunár	I. réteg közönséges homok (mésztart.) 100 cm	—	—	0·06	90·02	2·15	7·77	2·360	—	0·126	0·110	0·068
		II. „ „ „ „ 100 „	—	—	0·04	88·38	1·84	9·74	—	—	—	—	—
Láp-talaj	Zsombolya	I. réteg humusz 21 cm.	—	5·96	7·26	43·68	30·30	12·71	0·940	—	0·940	0·321	1·039
		II. „ tőzeg (felsziv. képessége 233%) 18 „	—	—	—	—	42·96	—	0·655	—	0·536	0·503	1·478
		III. „ humuszos agyag 43 „	—	—	0·16	37·60	8·25	53·99	0.536	—	0·522	0·152	0.486
		IV. „ meszes agyag 27 „	—	0·40	0·32	35·72	1·46	62·10	13·866	—	0·360	0·139	0·304
		V. „ „ „ 91 „	—	1·08	0·68	39·26	0·10	58·88	15·826	—	0·197	0·093	0·027

megvizsgálván több, a vármegye területéről és a szomszédos vármegyék egyes helyeiről vett talajpróbákat. Vizsgálatának eredményét a következőkben összegezi : »A klima és fekvés előnyeit nem tekintve, úgy látszik, mintha főleg az igen előnyös fizikai tulajdonságoktól függne a megvizsgált talajnemek kitünő termékenysége. E tulajdonságuk főfaktorai a következők : anorganikus anyagok nagy mennyisége és a talajnak ezzel kapcsolatos nagyobb felmelegedő képessége ; a talajszerkezetnek egyenletessége nagy mélységig, a melyben kőzet nem gátolja a növénygyökerek mélységbe hatolását. A mi viszont elősegíti a szükséges ásványos alkatrészek és a víznek felvételét«.

E termékeny földnek 68 9% szántóföld, 1·2% szőlő, 1·0% kert, 6·2% rét, 14 9% legelő, 1·2% erdő, 0·4% nádas, 6·2% pedig terméketlen talaj. A szántóföldeken átlagban 600—1200 kilogramm búza, 200—1000 kilogramm szemes tengeri, 400—1000 kilogramm árpa és ugyanannyi zab terem. Termelnek ezenkívül — különösen a kisgazdák — még zöldséget (nagyban Lovrin), dohányt (különösen Sándorháza, Torda, Szaján, Hódegyháza, Nagy és Kisjécsa), czukorrépát, kendert és lent, hagymát stb.[1]

Növényzet. Torontál flórája a rónaságot jellemző növényfajokat tartalmazza. Nagyon változatos. Fái az Alföldéi, cserjéi közül a fekete juhar, a hólyag mogyoró, a galagonya stb. előfordul a szomszédos vármegyékben is ; cserjéi, a zanóták, rekettyék, szedrek, kökény stb. szintén az Alföld lakói. Temes vármegyével közös a homokpuszták flórája. A fenyő vadon nem tenyészik, de a homok kötésére a Deliblaton meghonosították. Gyakoriak a *nyárfa* fajai, a *bodzafa*, az *ákácz*, az *ezüstös* és *nagylevelű hárs*, a *kőrisfa*, *somfa*, *nyirfa*, *égerfa*, *magyar tölgy*. Nevezetesebb cserjéi a *szömörcze*, a *varjú tövis*, a *roska bokor*, selyem *eperfa* bokrai, *fagyal*, *juhar*, *galagonya*, nagyon elterjedt a vadszőlő. A fűneműek közül megemlítendők a magas pázsitok, árvalányhaj, szürke káka. A magas kórók közül a *földi bodza*, *szeder*. A hagymások közül : *sáfrány*, *kikirics*, a *hagymafajok*, *madártej*. A haraszt növények közül : *ölyvharaszt*, iszalag növények, *üröm*, *hófehérke*. A homoknak flórája tipikus, képviselőinek legtöbbje a homok kötésére fölöttébb alkalmas. Ma büszkeséggel nézünk végig az 50.000 kat. holdnyi homoksivatagon, a mely 50 évvel azelőtt még sivóhomok volt s most inkább kedves ligetnek, mint pusztaságnak nevezhető és nem gondolunk azokra az igénytelen növényekre, a melyek a homok megkötésének titáni munkájában erős segítő társaink voltak. Homokkötésre használnak nyárfát, borókát, sovány, merev füveket (árvalányhaj, életmosófű) töviseket, fűzeket, eperfát, ákáczot. Torontál dús flórája érthetővé teszi állatvilágának gazdagságát, mert az állatok földrajzi elterjedésére, épúgy mint a növényekére, a fizikai földrajzi tényezők mértékadók.

Állatvilág. Torontál faunája, Temes és Bácsbodrog vármegyékével együtt hazánk nyolcz állatrégiója közül a VI.-hoz, a *bánáti régióhoz* tartozik. Elüt Krassó-Szörény vármegye hegyvidéki faunájától és közel áll Temes vármegyének a sík- és hegyvidéki között átmenetet alkotó állatvilágához.[2] A Bánság faunájában oly fajokkal is találkozunk, a melyek csupán Éjszak-Afrika Kis-Ázsia, a Kaukázus és Európa három déli félszigetének kizárólagos lakói« (mediterrán fauna). Faunájának három tája közül (havas-, hegyes-erdős táj és róna) a *rónaság* lakói érdekelnek bennünket közelebbről. Ezek közül a vízszabályozás megváltoztatta viszonyok mellett is még mindig a *vizi madarak* tünnek ki nagy számukkal és fajgazdaságukkal, különösen a Dunának még ármentesítetlen öblözeteiben és egyes szigeteken, a melyek azért kedvelt vadászterületek.[3] A madarak közül 245 fajt jegyeztek fel, ezek között ott találjuk a *szakállas*, a *barna* és a *fakó keselyűt* is. A hüllők közül honos a *görög teknősbéka* és a *vipera ;* két hatalmas folyammal lévén határos a megye, halgazdagsága óriási. Nevezetesebb halfajai közül a *tok*-féléket és a *süllőket* említjük. Az ízeltlábuaknak rendkivül sok faja tartózkodik a vármegye területén, de miután ezek az Alföldnek majdnem egész területén honosak, külön nem soroljuk fel őket.

[1] Szőlőtermeléssel a vármegye egész területén foglalkoznak, a bánlaki, csenei és módosi járások kivételével.

[2] Miután tudtommal Torontál vármegye faunája tudományosan feldolgozva nincsen, a szomszédos vármegyék állatvilágára vonatkozó adatokra vagyok utalva, a melyeket személyes észleleteimmel egészíthetek ki.

[3] Torontálban 1885—1894-ig évenként átlag lőttek: 223 rókát, 2 farkast, 48 őzt, 4378 nyulat, 172 foglyot, 257 mocsári-, 103 erdei-szalonkát és 753 fáczánt.

A *kolumbácsi* légy mellett még a *Phylloxera* érdemel említést, a mely utóbbit Pancsován fedezték fel. A *rákok* közül érdekes a Dunának specialitása az *Astacus leptodactylus*. Az alsóbbrendű állatok kevéssé ismertek, de különben sem jellemzők a vármegye faunájára nézve. Torontál klimája és talaja egyaránt kedvez az állattenyésztésnek. Bár legelője az ármentesítés következtében kevesbedett, állatállományában mégsem észlelhető feltünőbb csökkenés.

Források: *Bárány Ágoston*: Torontál vm. hajdana, 1845. — *I. H. Schwicker*: Geschichte des Temeser Banats, 1861. — *Hunfalvy János*: A Magyar birodalom term. — *Katona Antal*: Torontál vm. vízrajzi ismertetése s mérnöki javallat a vízhasznosítás érdekében, 1867. — *Pesty Frigyes*: Az eltünt vármegyék, 1880. — *Malina Gyula*: Műszaki leirás Torontál belvizeinek rendezéséről, 1880. — *Borbás Vincze dr.*: Temes megye vegetácziója. A magyar homokpuszták növényzete, vonatkozással a homokkötésre, 1884. — *Tömösváry Ödön dr.*: Délmagyarország állattani tekintetben, 1886. — *Ortvay Tivadar*: Magyarország régi vízrajza. Temes vármegye és Temesvár város története a legrégibb időktől a jelen korig, 1896. — *Halaváts Gyula*: A magyarországi artézi kutak története, 1896. — *Matlekovics Sándor*: Magyarország közgazd. állapota ezeréves fennállásakor, 1897. — *Czirbusz Géza dr.*: Magyarország a XX. évszáz elején, 1902. — *Kenéz Béla dr.*: Magyarország népességi statisztikája, 1906. — *Papp S. dr. és Hankó Vilmos dr.*: A Magyar birodalom ásványvizei és fürdőhelyei, 1907. — *Marton Andor*: Torontál vm. gazd. visz. és gazdálk. rendszerei, 1907. — *Cholnoky Jenő dr.*: Az éghajlati zónákat jelző talajnemek, 1909. — *Rubinek Gyula*: Magyarországi gazda-czimtár, 1911. — Földt. közl. XIV., XV., XXI., XXVIII. köteteiből Halaváts Gyula, Horusiczky Henrik és Treitz Péter értekezései az Alföld felszinéről. — *Lóczy Lajos*: Fizikai Földrajzi atlasza (kézirat), 1 : 75,000 és 1 : 200,000 katonai térképek; »Torontál vármegye a XVI., XVII., XVIII. században 1896-ban« kiadta Torontál vármegye, végül Torontálnak az államnyomda szerkesztette 1 : 144,000-es közigazgatási és gazdasági térképe.

TORONTÁL VÁRMEGYE KÖZSÉGEI.

Torontál vármegye Magyarország déli részében, a Dunától, Tiszától és Marostól alkotott szögben, egészben véve sík vidéken fekszik. Határa éjszakon Csongrád, Csanád és kis részben Arad vármegye, keleten Temes vármegye, délen Szerbia és Horvátország, nyugaton Bács-Bodrog vármegye. A vármegye területén van egy törvényhatósági joggal felruházott város: Pancsova, két rendezett tanácsú város: Nagybecskerek és Nagykikinda és 209 község.

Torontál vármegye területe 1,726.099 k. hold. (Itt megjegyezzük, hogy sem itt, sem a következőkben a törvényhatósági városra vonatkozó számadatok nem foglaltatnak benn.) A polgári népesség — az 1900. évi népszámlálás alapján — 589.026 lélek, kikhez 1292 katona járul; együtt 590.318. A jelenlevő lakosok közűl külföldi honos 750, a helybeliek közűl külföldön tartózkodik 1351. Az összes jelenlevő népességből 294.789 a férfi és 295.529 a nő; családi állapot szerint 301.964 nőtlen és hajadon, 251.934 házas, 36.103 özvegy és 317 törvényesen elvált. A lakóházak száma 105.670. A népesség anyanyelv szerint így oszlik meg: 111.836 magyar, 176.582 német, 14.785 tót, 87.662 oláh, 27 kisorosz, 3958 horvát, 183.983 szerb és 11.485 egyéb anyanyelvű, a kik túlnyomó részben bolgárok. Magyarul beszél 172.355; írni és olvasni tud 286.246. A vallási megoszlás a következő: róm. kath. 277.275, gör.-kath. 3689, ref. 11.324, ág. hitv. ev. 20.804, gör.-kel. 269.385, unitárius 63, izr. 5999 és egyéb vallású 1779.

A vármegye 14 járásra oszlik, a melyek a következők:

Járási beosztás.

I. Alibunári járás, székhelye Alibunár; 10 községgel, melyek a következők: Alibunár, Ferdinándfalva, Iloncz, Kevedobra, Keviszőlős, Kismargita, Petre, Számos, Újsándorfalva és Végszentmihály. A járás területe 91.429 k. hold, lakóházak száma 5905 és a lakosság 29.728 lélek.

II. Antalfalvai járás, székhelye Antalfalva; 13 községgel, melyek a következők: Antalfalva, Árkod, Baranda, Csenta, Cserépalja, Farkasd, Nagylajosfalva, Ópáva, Tamáslaka, Torontálsziget, Torontáludvar, Torontálvásárhely és Ujozora. A járás területe 161.977 k. hold, lakóházak száma 9086 és a lakosság 46.019 lélek.

III. Bánlaki járás, székhelye Bánlak; 17 községgel, melyek a következők: Bánlak, Dócz, Györgyháza, Istvánvölgy, Kanak, Karácsonyifalva, Karácsonyiliget, Nagygáj, Nagymargita, Ólécz, Partos, Szécsenfalva, Szentjános, Tolvád, Torontálújfalu, Ürményháza és Zichyfalva. A járás területe 92.620 k. hold, lakóházak száma 4226 és a lakosság 26.384 lélek.

IV. Csenei járás, székhelye Csene; 15 községgel, melyek a következők: Aurélháza, Berekszónémeti, Billéd, Csatád, Csene, Gyertyámos, Kisjécsa, Klári, Kőcse, Nagyjécsa, Nagykőcse, Öregfalu, Papd, Tamásfalva és Ujvár. A járás területe 85.696 k. hold, lakóházak száma 5911 és a lakosság 32.821 lélek.

V. Módosi járás, székhelye Módos; 18 községgel, melyek a következők: Bóka, Csávos, Fodorház, Gád, Gyér, Istvánfölde, Káptalanfalva, Kisnezsény, Maczedónia, Módos, Nagynezsény, Rudna, Surján, Szárcsa, Szárcsatelek, Tógyér, Torontálkeresztes és Torontálszécsány. A járás területe 112,766 k. hold, lakóházak száma 4756 és a lakosság 27.694 lélek.

VI. Nagybecskereki járás, székhelye Nagybecskerek; 25 községgel, melyek a következők: Alsóaradi, Alsóelemér, Begafő, Begaszentgyörgy, Bótos, Ecsehida, Écska, Ernőháza, Felsőaradi, Felsőelemér, Felsőmuzslya, Jankahíd, Katalinfalva, Kistárnok, Lázárföld, Lukácsfalva, Magyarszentmihály, Nagyerzsébetlak, Nagytárnok, Orlód, Perlasz, Rezsőháza, Szőlősudvarnok, Törzsudvarnok és

Zsigmondfalva. A járás területe 165.730 k. hold, lakóházak száma 9463 és a lélekszám 52.431.

VII. Nagykikindai járás, székhelye Nagykikinda; 11 községgel, melyek a következők: Basahíd, Bocsár, Magyarpadé, Máriafölde, Mokrin, Nagybikács, Nákófalva, Padé, Szaján, Tiszahegyes és Töröktopolya. A járás területe 94.756 k. hold, a lakóházak száma 5903 és a lakosság 31.659 lélek.

VIII. Nagyszentmiklósi járás, székhelye Nagyszentmiklós; 15 községgel, melyek a következők: Bolgártelep, Ferenczszállás, Keglevichháza, Kiszombor, Nagycsanád, Nagyősz, Nagyszentmiklós, Németszentmiklós, Nyerő, Óbesenyő, Őscsanád, Porgány, Pusztaszentmiklós, Teremi és Valkány. A járás területe 114.283 k. hold, lakóházak száma 8099 és a lélekszám 45.169.

IX. Pancsovai járás, székhelye Pancsova; 13 községgel, melyek a következők: Bárányos, Beresztócz, Borcsa, Dolova, Ferenczhalom, Galagonyás, Hertelendyfalva, Omlód, Révaújfalu, Sándoregyháza, Szekerény, Tárcsó és Torontálalmás. A járás területe 161.268 k. hold, lakóházak száma 9113 és a lakosság 47.857 lélek.

X. Párdányi járás, székhelye Párdány; 13 községgel, melyek a következők: Alsóittebe, Csebze, Felsőittebe, Fény, Ivánd, Jánosfölde, Magyarszentmárton, Ótelek, Párdány, Szerbszentmárton, Torontáldinnyés, Torontálgyülvész és Ujpécs. A járás területe 91.639 k. hold, lakóházak száma 4923 és a lélekszám 27.706.

XI. Perjámosi járás, székhelye Perjámos; 11 községgel, melyek a következők: Bogáros, Egres, Kisősz, Lovrin, Nagyszentpéter, Perjámos, Pészak, Sándorháza, Sárafalva, Újhely és Ujszentpéter. A járás területe 82.076 k. hold, lakóházak száma 6169 és a lakosság 32.300 lélek.

XII. Törökbecsei járás, székhelye Törökbecse; 8 községgel, melyek a következők: Aracs, Beodra, Károlyháza, Kumán, Melencze, Tiszatarros, Torontáltorda és Törökbecse. A járás területe 140.761 k. hold, lakóházak száma 8218 és a lélekszám 45.736.

XIII. Törökkanizsai járás, székhelye Törökkanizsa; 22 községgel, melyek a következők: Battyánháza, Csóka, Deszk, Egyházaskér, Feketető, Gyála, Hódegyháza, Józseffalva, Kanizsamonostor, Klárafalva, Kübekháza, Magyarmajdány, Óbéb, Ókeresztúr, Oroszlámos, Ószentiván, Rábé, Szanád, Szőreg, Tiszaszentmiklós, Törökkanizsa és Újszentiván. A járás területe 133.823 k. hold, lakóházak száma 7934 és a lakosság 44.982 lélek.

XIV. Zsombolyai járás, székhelye Zsombolya; 18 községgel, melyek a következők: Csernye, Csősztelek, Garabos, Károlyliget, Kiskomlós Kistószeg, Kunszőlős, Magyarcsernye, Molyfalva, Nagykomlós, Nagytószeg, Németcsernye, Szentborbála, Szenthubert, Tóba, Torontáloroszi, Vizesd és Zsombolya. A járás területe 113.806 k. hold, lakóházak száma 8366 és a lélekszám 48.582.

A vármegye községei betűrendben a következők:

Alibunár. A vármegye déli részén, a róla elnevezett síkságon, mocsaras vidéken, a Római Sánczok mellett fekvő nagyközség; házainak száma 931, lakosaié 4.628; a lakosok nagyobbára román és szerb ajkúak és túlnyomóan görögkeleti vallásúak. Postája, távírója és vasút-állomása helyben van. E helység a török hódoltság alatt keletkezett. Nevét a községben ma is meglevő Ali Bunár (Ali forrása, kútja) kútról vette. A hódoltság végszakában, 1695-ben II. Musztafa szultán vonult át hadával együtt a helységen s itt megpihenve, Lippa felé vette útját. 1717-ben, a hódoltság megszüntekor eszközölt első összeírás alkalmával 32 lakott házat vettek fel benne. Az 1723—25. évi gróf Mercy Claudius tábornoktól készíttetett térképeken is a lakott helyek között találjuk. II. József császár 1768 évi délmagyarországi körútjában május 17—18-án Temesvárról Alibunárra jött s itt szállott meg, másnap, az alibunári és illáncsai mocsarak megtekintése után, tovább folytatta útját Tomasováczra (Tamáslaka). 1768—1773-ban, a szerb és a német Határőrvidék szervezésekor, a határőrök birtokába került s a Határőrvidék feloszlatásáig századszékhely volt. 1848 deczember 12-én Damjanich János, a későbbi honvédtábornok, 2.500 emberével fényes győzelmet aratott itt a Suplikácz István szerb vajda vezérlete alatt álló szerb felkelőkön. Ez az ütközet egyike volt a legvéresebbeknek; a felkelők odahagyva egész felszerelésüket és podgyászukat, vad futásban menekültek Pancsova felé, míg Damjanich, győztes honvédeivel, Tomasovácz felé vette útját. A küzdelem alatt az egész helység lángba borult s ekkor égett el a két görög-keleti egyház írattára is. A Határőrvidék fel- Alibunár.

oszlatásakor, 1872-ben, Torontál vármegyébe kebelezték, s az alibunári, a dobriczai, illáncsai századokból, valamint a Petrovoszello helységből alakított járás székhelye lett. Jelenleg *Fodor* Vilmos dr. ipolysági főszolgabírónak van itt nagyobb birtoka. A községben van *Reichel* Jeromos és *Vásárhelyi* Imre gőzmalma, *Hamburger* Miksa fatelepe, Reichel Jeromos fűrésztelepe. A községhez tartozik : Fodorszállás-puszta és Ujalibunár-tanya.

Alsóaradi. *Alsóaradi.* Azelőtt Szerb-Aradácz. A Tisza mentén fekvő nagyközség. Házainak száma 351 lakosaié 1.933, a kik kevés kivétellel szerb ajkúak és görög-keleti vallásúak. Postája Felsőaradi, távíró- és vasútállomása Nagybecskerek. A középkorban a mai Alsóaradi és Felsőaradi helység határában, a régi Torontál vármegye területén, egy Aradi nevű falut találunk, mely már az 1332—1337. évi pápai tizedjegyzékben előfordul. 1440—41-ben vámjával együtt a becsei (Törökbecse) vár tartozékai között szerepel ; ettől kezdve az egész középkoron át, az említett vár sorsában osztozott. (L. Törökbecsénél). A török hódoltság alatt nem pusztult el. Az 1717-ben történt összeírás alkalmával a lakott helységek között találjuk, 26 lakott házzal. Az 1723—25-én gróf Mercy-féle térképen *Arratacz* néven szintén a lakott helyek között szerepel. 1783—84-ben szerb lakosainak egy része a Határőrvidékre költözött. 1838-ban Ittebei *Kiss* Ernő, a későbbi honvédtábornok volt a falu földesura. A szerb lázadás kitörésekor, 1848 szeptember 12-én, Appel tábornok a magyar kormány rendeletére 2.000 emberrel és négy ágyúval a Sztratimirovics vezérlete alatt álló felkelőket kiverte a helységből. 1892-ben kolera járvány pusztított a községben. A görög-keleti templom a XVIII. században épült. Jelenleg Zomborı *Rónay* Mihálynak és ifj. *Bobor* Gyulának van itt nagyobb birtoka. A községhez tartozik Zoltán-major, mely azelőtt Sztári Aradácz néven volt ismeretes.

Alsóelemér. *Alsóelemér.* Azelőtt Német-Elemér. A Karlova—Nagybecskerek között épült vasútvonal mentén fekvő nagyközség. Házainak száma 248, lakosaié 1.007, a kik csekély kivétellel német ajkúak s túlnyomóan róm. kath. vallásúak. Postája, távíró- és vasútállomása helyben van. A község régi neve Elemir s csak 1888-ban lett Elemér. Már a középkorban találunk egy Ilemér helységet a vármegye területén, mely a XV. században a Maczedóniai *Péterfi* és a vele rokon Maczedóniai *Dancsfi* családoké volt, 1454-ben azonban itteni birtokaikat a Ghymesi *Forgáchoknak* zálogosították el. A török hódoltság alatt szerbek szállották meg. Első lakosai a tiszai Határőrvidékből való és Rákóczi kuruczai elől menekült szerbek voltak, kiket a becskereki török parancsnok a török kincstári földekre (erázi emirje, rövidítve al-, vagy el-emirje) telepített. Innen nyerte az Elemirje nevet is. A régi gör. kel. anyakönyvek Elemirjének tüntetik fel. Az 1717-i összeírás alkalmával 20 lakott házat írtak benne össze. Az 1723—25-i gróf Mercy-féle térképen is szerepel. A XVIII. században kincstári uradalmi birtok volt. 1781-ben *Kiss* Izsák, a béllyei uradalom bérlője vette meg, ki németeket telepített ide, 1796-ban. A németek nem tudtak megférni a szerbekkel és 1727-ben a község szétválasztását kérték; kérésüket a megyebizottság teljesítette s így támadt Német-, és Szerb-Elemér, ma Alsó- és Felsőelemér községe. Kiss Izsák után fia Ágoston, majd ennek fia Ernő, 1848—49-iki altábornagy örökölte. 1783—84-ben a község szerb lakosainak legnagyobb része a Határőrvidékre vándorolt s helyükbe róm. kath. németek telepedtek. A róm. kath. templom 1845—1846-ban épült. A községben levő kastély jelenleg Kiss Ernő 1848—49-iki honvédtábornok örököseié. A kastélyt 1795—1805 között Kiss Izsákné, szül. *Issekutz* Mária építtette. 1815-től ebben a kastélyban volt a parochiális templom is, melynek emeletes, hatalmas terme maig látható. A kastély jelenlegi tulajdonosai az egyik részről báró *Dániel* Ernő, a másik részről özv. *Farkas* Gézáné örökösei. A kastélyban még elég butor és emléktárgy van Kiss Ernő tábornoktól. Itt van Farkas Géza körülbelül 3.000 kötetes, érdekes könyvtára. Itt van eltemetve Kiss Ernő 1848—49-iki honvédtábornok, kinek holttestét az aradi gyásznap után következő éjjelen titkon Katalinfalvára szállították s testvére Kiss Miklós mellé helyezték el, honnan 1872-ben hozták Alsóelemérre a család sírboltjába az itteni róm. kath. templomba, melyet Kiss Ernő tábornok építtetett 1846-ban. Az említetteken kívül birtokosok itt még *Papp* Géza dr., orsz. képv., testvérei Ernő és Dezső, és *Bobor* Gyula. A helység lakosai takarék-, előleg- és hitelszövetkezetet, gazdakört, olvasókört és háziipari szövetkezetet tartanak fenn és *Szeiler* Kristófnak egy benzinmotoros malma is van a községben.

1

2

3

4

Alibunár. — 1. A kir. járásbíróság. — 2. A gör. kel. szerb templom. — 3. A gör. kel. oláh templom. — 4. Alibunár látóképe.

Alsóelemér. — A Kiss-féle kastély és a róm. kath. templom, melyben Kiss Ernő, a vértanú tábornok van eltemetve.

Antalfalva. — A kir. járásbíróság és a főszolgabírói hivatal.

Alsóittebe. Azelőtt Magyar-Ittebe. A Bega-csatorna mentén fekvő nagyközség. Házainak száma 483, lakosaié: 2.242, a kik magyarok s református vallásúak. Postája helyben van, távíróállomása Felsőittebe, vasútállomása Párdány. A középkorban csak egy Itebő (Ittebő) nevű helységet találunk Keve vármegye területén. E helységről 1221-ből van első ízben adatunk. Ekkor már monostora és prépostsága volt. E monostor valószínüleg a tatárjárás alatt pusztult el. Az 1332—37. évi pápai tizedjegyzékekben is szerepel. A XV. században az *Ittebői* család birtoka. E család tagjai közűl 1411-ben Ittebői István fia János, László fia György, Mihály fia Péter, 1456-ban Ittebői György, Tamás és Pál ittebei birtokosokként szerepelnek, Szilágyi Mihálynak Maxond, Szőlős és Hercsekös helységekbe történt beiktatása alkalmával 1466-ban Ittebői Ethele György fiai Dancs és Miklós ellen főbenjáró ítéletet eszközöltek ki. 1499-ben Ittebői Ethele Andrást, mint királyi embert, bizonyos hatalmaskodás miatt támadt perben vizsgálatra küldték ki. A török hódoltság alatt magyar lakosai kivesztek; helyükbe szerbek telepedtek, a kik az egész hódoltságot végig küzdötték. Az 1723—25. években gróf Mercy Claudius Florimund tábornokktól készíttetett térképeken a részben lakott helyek között találjuk feltüntetve. 1781-ben, a kincstári jószágok elárverezése alkalmával, *Kiss* Izsák, a béllyei uradalom bérlője vette meg. Kevéssel ezután a szerb lakosok, a kik az új magyar földesúr alatt nem akartak szolgálni, 1783—1784-ben a Határőrvidékre költöztek át. A pusztán maradt helységbe Kiss Izsák 1786-ban Békés vármegyéből magyarokat telepített. Az új települők, kik mindnyájan református vallásúak voltak, magukkal hozták lelkészüket *Boros* Istvánt is, a ki a letelepülés történetét, valamint a Kiss Izsák földesúrral kötött úrbéri szerződést az egyház 1787. évi anyakönyvébe bejegyezte. Ez időben került az itteni egyház birtokába egy úrasztali óntányér is, mely hajdan a békés-vármegyei gellai egyházé volt, e helység a mai Gerla-puszta helyén feküdt s lakosai innen költöztek Alsóittebére. 1831-ben kolera járvány pusztította a lakosokat. 1848-ig a Kiss család, legutóljára Kiss Ernő 1848—49-iki honvédtábornok volt a helység földesura. Midőn az 1849. év első napjaiban a honvédelmi bizottmány a bánsági sereget a Közép-Tiszához rendelte, a szerbek megrohanták a védetlen magyar falvakat. E rémhírre 1849 január 19-én az egész falu felkerekedett s Makóra, Hódmezővásárhelyre és Nagymajlátra menekült. A szerb felkelők kevéssel ezután az egész falut felprédálták és ekkor pusztultak el a református egyház anyakönyvei is. A menekülők csak 1849 tavaszán tértek vissza; ekkor azonban a kolera szedte közülök áldozatait. Három hónap alatt 132-en haltak el benne. A református templom az 1861—1866. években épült. A templomtéren áll Kossuth Lajos szobra, a melyet 1904-ben lepleztek le. A község lakosai polgári olvasókört, gazdakört és községi hitelszövetkezetet tartanak fenn. A községben az ifj. Erdős János és Társai czégnek motormalma van. A középkori Ittebő vidékén találjuk *Denkefalva* helységet, mely Keve vármegyéhez tartozott. E helységről már az 1370—1412. évi oklevelek is megemlékeznek. Ugyancsak e tájon fekhetett *Derzsok* (Háromderzsok) helység is, melyről az 1319—1412. évekből vannak adatok. Az 1723—25. évi térképen *Deska* helységet Ittebe mellett délnyugatra találjuk. Továbbá e tájon találjuk a középkorban *Királytava, Perjés* és *Szőkefalva* helységeket, melyekről az 1370—1412. években kelt oklevelek emlékeznek meg. E három utóbbi helység eredetileg az *Ittebei* családé volt; 1412-ben azonban e család és a Maczedóniaiak között támadt perben az említett helységeket a nádor a Maczedóniaiaknak ítélte oda.

Antalfalva. A nagybecskerek-pancsovai vasútvonal mentén fekvő nagyközség. Járási székhely. Házainak száma 1150, lakosaié 5500, a kik túlnyomóan tótajkúak és evangelikus vallásúak. Postája, távírója és vasúti állomása helyben van. Eredeti neve Kovaschitza volt. 1750-ben még kincstári puszta, melyet a délmagyarországi kincstári puszták bérlő társasága bírt bérben. 1751—52-ben a Tiszán és a Maroson túl feloszlatott határőrségi települők szállották meg. 1767-ben a németbánsági Határőrvidék megalakításával a 12. számú német bánsági határőrezred egyik századjának székhelye lett. Ekkor már Antalfalva volt a neve. 1801—1803-ban Árva, Trencsén és Békés vármegyékből ág. ev. vallású tótok költöztek ide papjukkal és tanítójukkal együtt és csakhamar hozzáfogtak templomuk felépítéséhez, mely 1828-ban készült el. 1849-ben és 1893-ban a kolera tizedelte meg a lakosságot. 1872-ig a helység a német-bánsági Határőrvidékhez tartozott; ekkor azonban Torontál vármegyébe kebelezték be. A községben több pénzintézet

van; ilyen a »Járási Takarékpénztár r. t.«, a »Pancsovai Népbank« fiókja, az »Antalfalvai Gazdasági Szövetkezet«, az »Antalfalvai Bank«, és a «Parasztbank r. t.« Van járásbirósága, telekkönyvi hivatallal, kir. közjegyzősége és adóhivatala. A község közvilágítását villamos áramfejlesztő telep látja el; van egy export gőzmalma és téglagyára.

Aracs. *Aracs.* Azelőtt Vránova vagy Frányova. A Tisza balpartján fekvő nagyközség. Házainak száma 1648, lakosaié 9144, a kik közűl 2205 magyar és római katholikus, 6935 szerbajkú s görögkeleti vallású. Postája és vasúti állomása helyben van, távírója és hajóállomása Törökbecse. A község ősi neve Aracsa volt. E néven szerepel az 1332—37. évi pápai tizedjegyzékekben, valamint az 1422—1450. években kelt oklevelekben. 1422-ben már vásáros hely volt. 1440-ben Becse várához tartozott. Egy 1441 táján kelt oklevél, mely a becsei vár tartozékait elősorolja, a városok közé számítja. Az egész középkoron át a becsei vár sorsában osztozott. Erzsébet özvegy királyné 1370-ben Szent Miklós tiszteletére itt ferenczrendü kolostort alapított. Ennek érdekes romjai a Deveszilye dűlőben ma is láthatók. A XV. század közepén Torontál vármegye gyakran tartotta e helységben közgyűléseit. 1551 szept. 25-ike előtt Mehemet beglerbég elfoglalta. A török hódoltság alatt elpusztult. Az elpusztult falutól éjszakkeletre eső területen szerbek telepedtek le, a kik néhány házból álló telepüket Vránovának (Varjas) nevezték. A zentai győzelem után 1697-ben e vidék is felszabadulván a török hódoltság alól, a Csernovics patriarchával bevándorolt szerbek közűl is mind számosabban telepedtek le Vránován. Midőn 1717-ben gróf Mercy tábornok a temesvári bánságot szervezte, a tartomány védelmére és a közlekedés lehetővé tételére hat katonai századvidéket alakított. Ezek egyike volt Vránova. Mivel a helység távol feküdt a Tiszától, a vránovai szerb polgármilicziát 1726-ban átköltöztették ama gerinczes magaslatra, mely az elpusztult becsei vár és a Baktó között feküdt. Ezt az új telepet baktói katonai őrállomásnak nevezték. A Határőrvidék feloszlatásakor a bácsmegyei Becséről, Péterrévéről és Moholról számosan költöztek Vránova községbe, melynek lakossága ez által annyira gyarapodott, hogy a századvidéknek »Franovaer Compagnie« néven középpontja lett. 1766—68-ban, a német és szerb bánsági határőrezredek felállításakor sokan távoztak Vránováról, melyet a polgárosított tiszai járásba osztottak be. Még mielőtt a temesvári bánságot visszakapcsolták volna Magyarországhoz, a szerb nép vezérei mindent elkövettek, hogy a régi századvidékekhez tartozott katonai községek, a magyar vármegyék fennhatóságától függetleníttessenek. Így keletkezett 1774-ben a Nagykikindai kiváltságos kerület, melynek Vránova is kiegészítő része lett. 1806 jan. 31-én országos vásárok tartására nyert szabadalmat, 1817 aug. 1-én pedig a kerülethez tartozó többi községekkel együtt kiváltságlevelet nyert. A XVIII. század végén, attól kezdve, hogy a törökbecsei uradalom a *Sissány* család kezére jutott, mindegyre több magyar telepedett le Vránovára. 1786-ban már 60 kath. magyart találunk itt és számuk az 1820—1840 közötti években a szegedvidéki, bácskai és marosi iparosokkal, jelesül hajóácsokkal és molnárokkal mindegyre gyarapodott. 1830-tól kezdve a magyarok iskolát is tartottak fenn. 1848—49-ben a magyar lakosság több ízben támadásnak volt kitéve a szerbek részéről, különösen akkor, mikor Knicsanin a szerb felkelőkkel bevonult a helységbe s a nagykocsmában haditörvényszéket ülve, embertelen kegyetlenséggel büntette azokat, a kiket magyar érzelmekkel vádoltak. Az 1876: XXXIII. törvényczikk a nagykikindai kerületet Torontál vármegyébe kebelezvén, Vránovát a törökbecsei járáshoz csatolták. 1888-ban a helység nevét Aracsra változtatták. A róm. kath. plebánia 1881-ben keletkezett és a templom 1904-ben épült. A szerb egyház egyidős a balkáni szerbek beköltözködésével. Templomuk 1796-ban épült. Jelenleg *Glavas* Lukának, a gör. kel. szerb egyháznak és *Pulay* Katinkának van itt nagyobb birtoka. A község lakosai, a törökbecseiekkel együtt, gazdasági hitelszövetkezetet tartanak fenn, azonfelül a szerb földmívelőknek is van ily szövetkezetük a községben, Wagner Andrásnak pedig tégla- és cserépárúgyára van itt. A községhez jelenleg 285 tanya tartozik, ezek közűl a Vinczeér-tanya a legnépesebb.

Árkod. *Árkod.* Azelőtt Jarkovácz. A Berzava-csatorna mentén fekvő nagyközség. Házainak száma 667, lakosaié 3015, a kik szerbajkúak és nagyobbrészt görögkeleti vallásúak. Postája, távírója és vasuti állomása helyben van. Azok közé a községek közé tartozik, a melyek a hódoltság alatt keletkeztek. Első lakosai szerbek voltak, a kik a Temesvár visszavételét követő időben is meg-

maradtak telepükön. 1717-ben Jankováz néven szerepel az összeírásban, 14 lakott házzal. A gróf Mercy-féle térképen is a lakott helyek között találjuk, a pancsovai kerületben. 1768—1770-ben, a német-szerb Határőrvidék szervezésekor, a német-bánsági határőröknek adták át. A Határőrvidék feloszlatása után, 1872-ben, Torontál vármegyéhez csatolták. 1848 decz. 15-ének éjjelén rendkívül heves harcz folyt a helység birtokáért. Damjanich János honvéd alezredes dandárával decz. 14-én bevonult a községbe. A szerbek nagy vendégszeretettel fogadták a honvédeket, de titkon értesítették a Knicsanin vezérlete alatt Tamáslakán tanyázó szerbeket, a kik éjjel orozva rátörtek a mit sem sejtő honvédseregre ; de a honvédek véres éjjeli harcz után kiszorították a szerb felkelőket a községből. Közel ezeren estek el az éjjeli harcz alatt, közöttük 300 honvéd. Mire megvirradt, az ellenség ki volt verve a faluból ; ekkor azonban a honvédek az áruló szerb lakosokra törtek, az egész falu népét, a gyermekek kivételével, felkonczolták, a helységet pedig felgyújtották. Az új görögkeleti templom 1850-ben épült. A községben két pénzintézet áll fenn : a »Jarkováczi Népbank« és az »Árkodi Hitelszövetkezet« ; *Mihajlovics* Dusánnak gőzmalma és téglaégetőtelepe van itt. A községhez tartozik Markovics-tanya.

Aurélháza. A Bega-csatorna mentén fekvő nagyközség. Házainak száma 167, magyar és németajkú lakosaié 1136, a kik róm. kath. vallásúak. Postája helyben van, távírója Csene, vasúti állomása Torontálújvár. E helységet a kincstár alapította 1843-ban, midőn Magyar-Szentmártonból magyar földmívelőket telepített a 4659 holdas szilasi pusztára, a melyen *Rautendorf* falu is állott. Az új helység gróf *Dessewffy* Aurél tiszteletére Aurélháza nevet nyert. 1848-ban a férfilakosság nagyrésze honvédnek csapott fel és közülök többen el is estek. Hazafias magatartásáért a község sokat szenvedett a temesvári őrség portyázó csapataitól, melyeknek garázdálkodásai következtében az egész lakosság elmenekült. Az 1859, 1861, 1885 és 1889. években árvíz pusztította el a község határát és a községet magát csakis a védtöltések mentették meg a végpusztulástól. 1873-ban a kolerát hurczolták be a községbe. A róm. kath. templom 1878-ban épült. Jelenleg *Scharff* Alajosnak és az államkincstárnak van itt nagyobb birtoka. A lakosok hitelszövetkezetet és tejszövetkezetet tartanak fenn. A községhez tartozik : Ujszilasi puszta. Aurélháza.

Baranda. A Temes-folyó közelében fekvő nagyközség. Házainak száma : 387, szerbajkú lakosaié : 1911, a kik görögkeleti vallásúak. Postája helyben van, távírója és hajóállomása Ópáva, vasúti állomása Torontálvásárhely. *Pesty* Frigyes e helység nevében a Keve vármegyéhez tartozó Berend helységet sejti, honnan a Berendi *Bak* család származott. E család tagjai közül Berendi Bak János 1451-ben, Hunyadi János megbizottja volt Szendrőn, Gáspár pedig 1460-ban Jajcza ostrománál tüntette ki magát. Annyi kétségtelen, hogy e hely már az ősi időkben lakott volt, a mit a község közelében fekvő téglaverő telepen gyakran talált edénytöredékek és emberi csontok is igazolnak. Az 1723—25. évi gróf Mercy-féle térképen a pancsovai kerületben, a lakatlan helyek között találjuk. A németbánsági Határőrvidék szervezésekor (1768) a határőrök vették birtokukba. 1775—78-ban a kikindai kerületből számos szerb család költözött ide, a kik visszakívánkoztak a katonai állapotba. A Határőrvidék feloszlatása után, 1872-ben, Torontál vármegyébe kebelezték. A községhez tartozik az ifj. Rődler, az id. Rődler, az Ambrózy, a Ruppenthal és a Hittinger-tanya. Baranda.

Bánlak. A zsebely-bókai vasútvonal mentén fekvő nagyközség. Járási székhely. Házainak száma : 441, lakosaié : 2822, a kik 207 magyar, 414 németajkú kivételével románajkúak s görögkeleti vallásúak. Postája, távírója és vasútállomása helyben van. Kastélya a török hódoltság alatt a temesvári basa nyári tartózkodási helyéül szolgált ; az egykori török erődítések nyomaira a patakban való ásatások alkalmával akadtak rá. A török hódoltságból lakott helységként került ki. Az 1717. évi összeírásban a csákovai kerületben Panlogh néven találjuk, 85 lakott házzal. A gróf Mercy-féle térképen, Bánlok néven szintén a lakott helyek között szerepel. A XVIII. században kincstári birtok volt ; a Határőrvidék szervezésekor *Draskovich* horvát bán kapta cserébe birtokaiért, a melyek a Határőrvidékbe estek. A Draskovichok kezén nem sokáig volt ; 1783-ban Karátsonyi Lázár beodrai birtokos vette meg gróf Draskovich Jánostól és Györgytől ; Karátsonyi Lázár itt 1793-ban kastélyt építtetett, mely jelenleg gróf Karátsonyi Jenőé. E kastély termeiben nagyon sok érdekes és értékes Bánlak.

régiség és műkincs van felhalmozva. Remek empire-bútorok, régi japán falszőnyegek, régi híres mesterek festményei, gazdag családi képtár, régi olasz medaillon-reliefképek karrarai márványból, régi családi fegyvergyűjtemény, rokkokó-bútorok, értékes antik legyezők, miniature-festmények stb. stb. A kastélyhoz tartozó remek parkban pedig, külön e czélra emelt épületben, vannak elhelyezve a gróf egyiptomi útjából származó gazdag néprajzi gyűjtemény, egyiptomi bútorok, edények, egy múmia stb. A parkban, emléktáblával megjelölve, áll egy ákáczfa, ama 100 darab közül, melyeket Mária Terézia uralkodása alatt Amerikából hoztak be, 1740—1780 között. A hatalmas fa még ma is egészséges és virul. Bánlakon van gróf Karátsonyi Jenő hitbizományi uradalmi irodája. 1871-ben az új járási felosztás életbelépte alkalmával, a község a zichyfalvi járás székhelye lett; a szolgabiróság annak előtte is állandóan itt székelt. Van itt uradalmi szeszgyár, gőzmalom és fűrésztelep is. A községhez tartozik Karola és Livéz-puszta és Zábrány-tanya.

Bárányos. *Bárányos* (azelőtt Ovcsa). Pancsovától nyugatra fekvő kisközség. Házainak száma 307, lakosaié 1710, a kik románok s görögkeleti vallásúak. Postája, távírója, vasúti és hajóállomása Pancsova. Az 1717. évi összeírásban még nem fordul elő. Az 1723—25. évi gróf Mercy-féle térképen azonban már Offza néven a pancsovai kerületben, a lakott helyek között találjuk. 1773-ban, a német-szerb Határőrvidék területének megnagyobbítása alkalmával a Határőrvidékhez csatolták. Az orosz-török háború kitörése után, 1787-ben, midőn II. József császár az év végén hadait a határszéleken felállíttatta, a katonák e helységet is megszállották s a védvonalban az újborcsai hadiközpontnak egyik fiókja lett. — A Határőrvidék feloszlatása után Torontál vármegyébe kebelezték. Jelenlegi nevét 1888-ban nyerte. A Duna árja majdnem minden évben elönti a határt. 1888-ban az árvíz 180 házat döntött romba. A görögkeleti román templom 1800-ban épült. Jelenleg a Russó-czégnek s a gazdasági kincstárnak van itt nagyobb birtoka. Szántás alkalmával és árvíz után a község határában gyakran találnak római és török pénzeket. A község lakosai sásból kéveköteleket fonnak, mely háziipar átlag családonként 250 koronát jövedelmez.

Basahid. *Basahid.* A nagykikindai járásban fekvő nagyközség. Házainak száma 835, lakosaié 4665, a kik túlnyomóan szerbek és görögkeleti vallásúak. Postája és távíróállomása helyben van; vasúti állomása Nagykikinda és Melencze. A község történetére vonatkozó adatok egész a XIV. század elejéig nyúlnak vissza. Az 1332—1337. évi pápai tizedjegyzékekben Bosorhida néven fordul elő. A titeli káptalannak egyik 1331-ben kelt oklevele szerint vásáros hely volt. 1422-ben Bassalhida, 1440-ben Basahida néven említik az oklevelek. 1422-ben *Brankovics* György, rácz despota, birtokában találjuk. 1440-ben Óbecse várának tartozékai között szerepel. 1441 táján Brankovics György *Birini* Pálnak ajándékozta. Az 1561. évi összeírásban Csanád vármegyei helységként fordul elő. Ekkor Kányaföldi *Kerecsényi* Lászlónak voltak itt jobbágytelkei. Az 1564. évi adólajstrom szerint *Telegdy*-birtok volt, de rácz lakosai most már Kerecsényi jobbágyai lévén, vonakodtak az összeíró bizottság előtt megjelenni. A XVI. század végén a helység elpusztult. A Mercy-féle térképen Bassin-Kollát néven fordul elő, néptelen faluként. Később Lovrinból származó szerbek telepedtek a régi falu szomszédságába és ezek alapították Kiskikinda helységet. 1751—1754-ben újabb szerb települők érkeztek, 1777-ben azonban a kincstár Kiskikinda lakosait Basahíd-pusztára költöztette át. 1778-ben már 111 ház állott itt készen. Midőn 1774-ben a kikindai kiváltságos kerületet szervezték, Kiskikindát is e kerületbe osztották. 1817 augusztus 1-én, a kerülethez tartozó többi községekkel együtt, kiváltság-levelet nyert. 1876-ban Torontál vármegyéhez csatolták. 1849 április 24-én Perczel Mór honvédtábornok, 9000 emberrel és 27 ágyúval, fényes győzelmet aratott itt a szerb felkelőkön. Ekkor a falu is leégett s az egyházi és községi irományok is elpusztultak. Az elesettek emlékére a lakosok kegyelete egy keresztet állított fel. 1893 április havában 48 lakóház és számos melléképület égett le. 1873-ban mintegy kétszázan, 1893-ban nyolczvanan estek a kolerajárvány áldozatául. A községben önkéntes tűzoltó-egyesület, Délvidéki földművelők gazdasági egyesülete, Basahidi szerb földművelők szövetkezete, Első basahídi takarékpénztár r. t. áll fenn és *Kasztori* Györgynek gőzmalma van itt.

Battyánháza. *Battyánháza.* A törökkanizsai járásban fekvő kisközség. Házainak száma 33, lakosaié 176, a kik németajkúak és római kath. vallásúak. Postája, táv-

írója Óbéb, vasúti állomása Oroszlámos. A helység eredetileg kincstári terület volt, melyet a gróf *Batthyány* család 1781-ben vásárolt meg. A család 1838-ban németeket telepített e területre s az új telepet Battyánházának nevezték el.

Begafő (azelőtt Klekk). A Bega mentén fekvő nagyközség. Házainak száma 272, lakosaié 1354, a kik nagyobbára németajkúak s római kath. vallásúak. Postája, távírója és vasúti állomása helyben van. A torontáli helyi érdekű vasút keresztül vonul a községen. A XVIII. század közepén még kincstári puszta volt s 1750-től kezdve a délmagyarországi kincstári puszták bérlő-társasága bírta bérben. 1765-ben Mária Terézia királynő rendeletére, a kincstár marosmenti románokat telepített ide. Ezek a Jankahíd felé vezető út mindkét oldalán építették fel házaikat; a domb, a hol a nagykocsma állott, még ma is látható; e dűlőt a nép »Altdorf«-nak nevezi. Kevéssel a románok letelepedése után szerbek költöztek a helységbe, a kik azonban az 1783—84. években a Határőrvidékre mentek át. A románok legnagyobb része is elköltözött és helyükbe a *Lázár* család, mint a helység földesura, németeket telepített ide. Az új bevándorlók ott építették fel házaikat, a hol a község jelenleg is áll. 1838-ban Lázár Zsigmond volt a helység földesura. — A római kath. templom 1849-ben épült. 1910-ben a Jankahidi-híd mellett a Bega folyóban épülő zsilipmunkánál foglalatoskodó munkások között kolera-járvány ütött ki. A községben van a *Bundy*-czég gőztéglagyára. Begafő.

Begaszentgyörgy. A Bega-csatorna mellett fekvő nagyközség. Házainak száma 571, lakosaié 2804, a kik német- és szerbajkúak s római kath. és görög-keleti vallásúak. Postája, távírója és vasúti állomása helyben van. A középkorban Keve vármegyéhez tartozott és a *Szentgyörgyi* család alapította. 1319-ben Róbert Károly király *Kartaly* Tamás ilyédi várnagynak és testvérének, Etelének, adományozta. E család azután Itebő, Szentgyörgy, Udvarnok, Harumdezsk és Vida helységekből álló uradalmának középponti helyéről Itebeinek írta magát. Róbert Károly király adományát Nagy Lajos 1367-ben megerősítette. 1452-ben is még az Itebei család birtoka, ebben az évben azonban a *Himfiek* rátörtek a helységre és azt elpusztították. A török hódoltság alatt a falu teljesen elpusztult. 1551 után, *Petrovics* oltalma alatt, szerbek telepedtek itt le, de nem sokáig maradhattak itt. A török hódoltság megszüntekor egyetlen ház sem maradt meg benne. A gróf Mercy-féle térképen St. Czurcz néven, lakatlan pusztaként van feltüntetve. Ezt a pusztát a kincstár egyideig Becskerek város használatára engedte át, Kenderes és Deszpotovecz-pusztákkal együtt, melyeket 1781-ig bécsi marhakereskedők vettek bérbe. 1751—60-ban a kamara a régi Szentgyörgy helyére mintegy ezer főből álló határőrvidéki katonaságot telepített le; midőn azonban híre járt, hogy a kormány a bánsági kincstári jószágok eladását és a vármegyék visszaállítását tervezi, több szerb család elköltözött Szentgyörgyről azokba a helységekbe, a melyekből 1774-ben a kiváltságos kikindai kerület alakult. A szerbek helyébe Arad vármegyéből románok telepedtek le, mivel azonban ép akkor építették a Bega-csatornát, a gyakori árvizeknek kitett lakosságot áttelepítették a régi helységtől déli irányban a vízszabályozási vonalnak egyik partosabb helyére, a hol most is áll. 1781-ben Szentgyörgy is a *Kiss* család földesúri hatósága alá került; a románok azonban nem tudván beletörődni a földesúri hatóságba, midőn II. József az illir Határőrvidék rendezéséhez fogott, legnagyobb részük Pancsova vidékére költözött. Helyükbe Kiss Izsákné született Lukács Katalin Bács-Bodrogból, Torontál- és Temes vármegyék egyes községeiből svábokat telepített le, a kik a visszamaradt szerbek között csak 1814-ben alakíthattak külön községet. Az új német települők hathatós pártfogót nyertek Kiss Izsák fiában, Antalban, a ki a XIX. század elején Szentgyörgyre költözött, a községet szabályozta, szépítette és 1816-ban iskolát állított fel. A római kath. templom 1815-ben épült. 1862 ben Itebei Kiss Miklós támogatásával plebánia keletkezett a községben. Midőn a Kiss család itteni birtokait eladta, a község vette meg a Kiss család kuriáját is, melyet Kiss Antal 1815 táján építtetett. A kúria kertjében még most is igen szép részletek vannak és számos régi szobor díszíti. A görög-keleti szerbek temploma 1810-től 1839-ig épült. Jelenleg *Draxler* Brunó dr.-nak van a határban nagyobb birtoka és úrilaka. A község lakosai Társaskört, Gazdakört, Iparoskört, Parkegyletet, Dalárdát, Szerb olvasókört, Önkéntes Tűzoltó-egyesületet és községi takarékpénztárt tartanak fenn. A községben két műmalom is van, az egyik *Hajduska* Lászlóé, a másik *Beierlein* és társaié, valamint egy gőztéglagyár *Molnár* és *Hermann* tulajdonában. A községnek félmilliót meg- Begaszentgyörgy.

haladó törzsvagyona van, melynek összegyüjtése jórészt *Schiller* Lipót volt községi jegyző érdeme; ő eszközölte ki azt is, hogy a felosztott uradalom a község lakosainak birtokába kerülhessen. A dűlőnevek közül említést érdemel Stara Szelo, a hol a Bega csatorna építése előtt a község állott. A községhez tartozik: László-tanya, Ujorgován, mely eddig Draxler-puszta néven volt ismeretes.

Beodra. *Beodra.* A törökbecsei járásban fekvő nagyközség. Házainak száma 754, lakosaié 4600, a kik közül 1623 magyar, 736 németajkú és 2241 szerbajkú; a magyarok és németek legtöbbje róm. kath. vallású, a szerbek a görögkeleti egyház hívei. Postája, távírója és vasúti állomása helyben van. Hajdan Csanád vármegyéhez tartozott. A középkorban Böldre (Beldre) néven említik az oklevelek. 1331-ben már fennállott. A XV. században több birtokosa volt. Az 1414—48. években a Berekszói *Hagymás* családé, mely egyízben 1448-ban Beldrei előnévvel fordul elő. Birtokosok voltak még e helységben a Beldrei *Himfiek* az 1434—1451. években, később a *Dócziak*, a kik 1482-ben Böldrén kívül Szentes és Szeg helységeket is bírták. Az 1461. és 1482. évi oklevelek két Böldre helységről emlékezmeg. E két helység egyike Böldreszeg, a mai Karlova helyén feküdt. 1572-ben *Telegdy* Miklósé, a kitől azután testvére Mihály s ennek utódai örökölték. A török hódoltság alatt nem pusztult el. 1695-ben Frigyes Ágost szászherczeg Peadrán át akarta vezetni seregét a török ellen, de a helységet környező mocsarakon áthatolni nem bírván, más utat volt kénytelen választani. A XVIII. század elején a helység elpusztult, mert az 1717. évi összeírásból hiányzik, sőt a gróf Mercy-féle térképen is a lakatlan helységek között találjuk. Később azonban Akacs, Kerektó és Somogy helységekből magyarok és szerbek telepedtek Beodrára, a kiket a hatóságok, fékezhetetlen kicsapongásaik miatt, előbbeni lakóhelyeikről eltávolítottak. 1740 táján újabb szerb települők érkeztek a községbe. Az ekként megszaporodott szerb lakosság 1759-ben templomot épített magának. 1781-ben *Karátsonyi* Bogdán vette meg a kincstártól a beodrai uradalmat, 103.000 forintért és ettől kezdve a magyar kath. lakosság is évről-évre szaporodott. 1794-ben s a következő években németek telepedtek le Beodrán. A Karátsonyi-család 1796-ban helyi káplánságot alapított itt, mely 1832-ben plebániává alakult át. 1796—1805 között újabb német telepesek költöztek Beodrára. 1805-ben mezővárossá lett s évenként három országos vásár tartására nyert kiváltságot. A róm. kath. templom 1838-tól 1842-ig épült. A községben két nagyszabású kastély van. Az egyiket Karátsonyi Lajos 1857-ben építtette; ez jelenleg gróf Karátsonyi Jenőé, azonban lakatlan; a másikat Karátsonyi László 1842—46 között emeltette; ez jelenleg Karátsonyi Andor tulajdona, a ki egyuttal a helység legnagyobb birtokosa; kívüle még Sigmond *Gauthér*-nak s *Kohlheb* Ádámnak van itt nagyobb birtoka. A Karátsonyi Andor kastélyában sok érdekes műtárgy és kb. 2500 kötetes könyvtár van elhelyezve. A község lakosai takarékpénztárt, gazdasági hitelszövetkezetet, önkéntes tűzoltóegyesületet és könyvtár-egyesületet tartanak fenn. Van itt még két gőzmalom, egy tégla és cserépgyár is. A községhez tartozik Akácspuszta, mely azelőtt Vörös-istállópuszta néven volt ismeretes, továbbá Kerektópuszta, Paktópuszta, Aladártanya, Öregtanya, Ujtanya és Újszálláspuszta. *Akács*-puszta a középkorban Csanád vármegyéhez tartozott. Eredeti birtokosa ismeretlen. A XIV. század első felében m gszakadás következtében Róbert Károly királyra szállott, a ki hű szolgálatai jutalmául *Becsei* Imre bácsi főispánnak és lévai várnagynak adományozta. De midőn az aradi káptalan Becsei Imrét be akarta iktatni a helység birtokába, Vida fia *Dombó* ellentmondott. Később azonban megegyeztek és Dombó lemondott Akács birtokáról. Ezt az egyezséget az országbíró 1323 deczember 10-én írásba foglalta. Az 1326-ban kiküldött bizottság megállapította, hogy a helység Csanád vármegyéhez tartozik. 1334-ben Becsei Imre fiainak Tőttösnek és Vesszősnek a birtokában találjuk. Becsei Imre fiai a helységet a XIV. század közepén a Csanád nemzetségnek adták el. Mikor 1360-ban a Csanád nembeliek megosztoztak az ősi javakon, Akács a Lőrinczfiaknak jutott. 1495 február 28-án *Telegdy* András e faluban lévő részét elzálogosítja *Bodófalvi* Ferencz deáknak. Telegdi István 1508 május 22-én új adománylevelet eszközölt ki II. Ulászló királytól itteni birtokaira. 1568—70-ben még a Telegdyek birtokaként szerepel. Báthory Gábor erdélyi fejedelem 1611 junius 5-én Akácsot, mely akkoriban néptelen puszta volt, *Egri* Monojlónak adományozta. 1717-ben a becskereki kerületbe osztották be a

falut s ekkor az összeírás szerint, 13 házból állott. 1731-ben a falu lakosai rácz hajdúk voltak, a kik külön kapitány alatt állottak. A török hódoltság megszüntével e vidék tanyája lett minden gyanus életű és rossz erkölcsű népnek, mely a Savoyai Jenőtől életbeléptetett renddel megbarátkozni nem akart. Ezek Akácsra húzódtak s ott Vármegye név alatt külön bandát alakítottak, mely sok kellemetlenséget okozott a temesvári igazgatóságnak. Báró Engelshofen Ferencz Lipót kormányzó (1742—53.) az utonállók s rablók eme fészkét katonai karhatalommal feloszlatta s lakosságát Beodrára telepítette át. Ekkor újra pusztává lett Akács. 1826-ban jászsági és nagykunsági magyarok telepedtek e pusztára. Az 1890. évi népszámláláskor már feloszlott községként írták össze. Az ide tartozó *Paktó* (Pataktó) puszta az ősi Csanád vármegyének tiszai határvonalán terült el. 1285-ben a Csanád nembeli Tamás birtoka. Még 1319 előtt Róbert Károly király a hűtlenségbe esett Csanád nemzetségtől elvette s a királyi birtokokhoz csatolta, de 1319-ben *Lampert* országbírónak adta cserébe, némely temesmegyei jószágokért. A XIV. században valószinüleg a kunok pusztították el, mert többé, mint községről nincs adatunk róla. Beodra határában feküdt egykor *Akács-Szent-Miklós* falu is, melyről első ízben 1323-ból van adatunk. Ekkor *Becsei* Imréé. Később a *Telegdyek* birtokába ment át. 1360-ban Lőrincz fiai Tamás és János nyerték osztályrészül. 1366-ban találjuk az utólsó adatot e faluról. Valószínűleg árvíz következtében pusztult el és jobbágyai átköltöztek Akácsra.

Berekszónémeti : azelőtt Német. Az Óbega partján, Temes vármegye határán fekvő nagyközség. Házainak száma 242, lakosaié 1286, a kik nagyobbára szerbajkúak s görögkeleti vallásúak. Postaügynöksége van, postája Gyertyámos, távírója Papd, vasúti állomása Berekszó. Az 1332. évi pápai tizedjegyzékben a temesi főesperesi kerület plebániái között szerepel. A középkorban Temes vármegyéhez tartozott. Az 1425—1497. években Némethy néven említik az oklevelek. 1494-ben *Nagylucsei* Ferencz nyerte a királytól adományul. 1514-ben, a Dózsa-féle pórlázadás alkalmával, a lázadók az egész helységet elpusztították. 1520-ban II. Lajos király e helységet *Bolyka* Bálintnak adományozta. A török hódoltság alatt nem pusztult el és az 1723—25. évi gróf *Mercy*-féle térképen, a temesvári kerületben, a lakott helységek között találjuk. Még mikor a török hódoltság alá tartozott, Kaliszik ipeki patriarcha, Temesvárra utaztában, Berekszónémetiben megállapodván, itt állította ki 1710 május 31-én azt az oklevelet, a melylyel a karlóczai érsekség felállítását elismerte. 1788-ban a *Damaszkin*-család volt a helység földesura. E család sarját Damaszkin Simont találjuk ott 1838-ban is. Az 1880-as években a család itteni birtokait báró *Csávossy* Gyula és *Mucsalov* Szima vették meg. Jelenleg báró Csávossy Gyula örököseinek, *Mucsalov* Ivánnak, továbbá *Radulov* Vlasztimirnek és Braniszlavnak van itt nagyobb birtoka. Az itteni nemesi kúriát Damaszkin István 1788-ban építtette ; ez jelenleg Mucsalov Iváné. A görögkeleti szerb templom 1855—1860 között épült. A község lakosai kaszinó-egyesületet és hitelszövetkezetet tartanak fenn. Ide tartozik Csávossy puszta, Mucsalovpuszta és Kisfaluditanya. Berekszónémeti.

Beresztócz (azelőtt Bresztovácz). A vármegye délkeleti sarkában, Temes vármegye határán fekvő nagyközség. Házainak száma 587, lakosaié 3853, a kik németek és szerbek, vallásukra nézve pedig római katholikusok és görögkeletiek. Postája helyben van, vasúti állomása Homokbálványos. A helység neve a szláv breszt = szilfa szóból származik, arra mutat, hogy első lakossága szláv volt s a határos szilfaerdőségről nevezte el a községet. A mai Beresztócz határában a XV. század elején Szkronovecz, Szkrobanecz-pusztát találjuk, melynek lakosai akkoriban a kevei vár szolgálatában álló ráczok voltak. Ezt a pusztát Zsigmond király 1412-ben Keve városának adományozta ; mikor 1439-ben Murád szultán e vidékre vonult, számos rácz család innen a Csepel-szigetre költözött. Helyükbe a Hunyadiak alatt újabb rácz családok telepedtek le. 1551-ben Keve eleste után, török bég parancsolt a lakosságnak. A hódoltság alatt másfél századon át a Szendrőből Temesvár, Versecz és Ujpalánka felé közlekedő török csapatok fő hadiútjába esett s ez az oka annak, hogy a hódoltság megszüntekor, 1717-ben, mindössze 12 üresen álló házból állott. Midőn 1724-ben a határőrséget szervezték, a lakosokat a Pancsova és Kubin között elvonuló sáncz őrizetére rendelték. 1764-ben, midőn a határőrvidéki helységeket kivették a polgári hatóságok alól, Beresztócz is katonai uralom alá került. A tisza-marosi Határőrvidék feloszlatása után 8—10 család telepedett le innen e községben. 1766-ban, a német-bánsági határőrezred Beresztócz.

felállítása után, a szerb lakosság egy része másfelé költözött; helyükbe a bécsi, prágai, pettaui rokkantak házaiból még munkaképes aggharczosokat telepítettek ide. 1785—1790-ben Elszászból, Lotharingiából néhány német család telepedett le a helységben. 1788-ban a törökök benyomultak a helységbe, mindent felprédáltak és a helységet felégették. A megrémült lakosság Pestmegyébe Kókára menekült, honnan csak a háború befejeztével tértek vissza. A község 1873-ig maradt katonai uralom alatt, a mikor az 1873 : XXVII. t.-cz. a Határőrvidéket megszüntette, Beresztóczot Temes vármegyébe kebelezte be, az 1876 : XXXIII. t.-cz. azonban Torontál vármegyéhez csatolta. A római kath. plebániát 1766-ban a rokkantak megtelepedésekor állították fel, a templom pedig 1773-ban épült. Az 1785—90. évi letelepülések következtében a kath. lakosság tetemesen megnövekedett, úgy hogy új templomról kellett gondoskodni; a közbejött akadályok miatt azonban csak 1834-ben tették le az alapkövet az új templomhoz, mely 1856-ban készült el. 1850-ben a kath. lakosság Szentháromság-szobrot állított fel annak emlékére, hogy a község a szabadságharcz alatt nagyobb károktól megmenekült. A görögkeleti templom 1849-ben épült. 1902-ben a lakosok Erzsébet királyné mellszobrát állították fel a községben. Van itt önkéntes tűzoltó egyesület, hitelszövetkezet, mely az országos hitelszövetkezet fiókja és egy gőzmalom, mely *Hübel* Jánosé. A községtől keletre találjuk az 1723—25. évi gróf Mercy-féle térképen *Schebel* és *Coislaz*, időközben eltünt helységeket.

Billéd. *Billéd.* Temes vármegye határán fekvő nagyközség. Házainak száma 749, lakosaié 3947, a kik túlnyomóan németek s római kath. vallásúak. Postája, távírója és vasúti állomása helyben van. A középkorban Temes vármegyéhez tartozott s ekkor Billyéd (Bylyed) néven említik az oklevelek. 1462-ben Beregszói *Hagymás* Miklós volt a helység földesura, a ki *Szentgirolti* (*Szentgróti*) Jánost testvéréül fogadván, Billéd több környékbeli faluval együtt ennek a kezére ment át. 1481 után, Kinizsi Pál balkáni hadviselése alkalmával, nagyszámú rácz nép szállotta meg e vidéket és ekkor Billéden is a ráczok jutottak többségre, 1562-ben I. Ferdinánd király Billédet Kányaföldi *Kerecsényi* Lászlónak adományozta. A török hódoltság alatt a helység csaknem egészen elpusztult. Sem a 1717. évi összeírásban, sem a gróf Mercy-féle térképen nem fordul elő. Ez a régi Billéd a mai helység mellett, ettől keletre, a Kálváriadomb körül fekhetett, mely terület már a történelem előtti korszakban is lakott hely volt, mert mellette a temesvár—nagyszentmiklósi helyi érdekű vasút építése alkalmával, több sírt tártak fel. A jelenlegi helységet Mária Terézia királynő 1765-ben telepíttette, az akkori billédi kincstári pusztán. Az első évben 253 házhelyet mértek ki; az építkezések 1766-ban vették kezdetüket. Az új község első lakosai, az 1774. évi telekkönyv tanúsága szerint, Mainzból, Trierből és Lotharingiából bevándorolt németek voltak, kiknek nagyrésze azonban az első évtizedekben elpusztult. A plebánia 1772-ben keletkezett, a templom pedig 1777-ben épült. 1798-ban felépült az iskola is. Midőn Horvátországban 1778—1784-ben a károlyvárosi és a báni Határőrvidéket katonai czélra végkép lefoglalták, a zágrábi püspöktől lefoglalt terület fejében, a kiküldött bizottság kárpótlásul a billédi uradalmat ajánlotta fel. Az átvétel azonban *Rátkay*, zágrábi püspök, ellentállása következtében akadályokba ütközött s csak utóda, *Verhovácz* Miksa alatt nyertek a tárgyalások 1800-ban befejezést. Ettől kezdve a község is mindjobban gyarapodott és 1809 márczius 10-én országos és heti vásárok tartására nyert szabadalmat. 1848-ig Billéd székhelye volt a zágrábi püspökség uradalmi törvényszékének is. A nagy uradalmi kastély udvarán álló hajdúlak és fogház még most is emlékeztet az uradalomtól gyakorolt pallosjogra. 1850—1860. években Billéd székhelye volt egy cs. kir. járásbíróságnak, adó- és letéti hivatalnak. Ma is van járásbirósága, telekkönyvi hivatala, kir. közjegyzősége. 1911-ig itt volt a zágrábi érsekség uradalmának főhelye s itt lakott az uradalmi főtiszt az érsekségi kastélyban. A község lakosai kaszinót, olvasókört, társaskört, temetkezési egyletet, dalegyletet, hadastyán egyesületet, munkás rokkant- és nyugdij egyesületet tartanak fenn. Ezenkívül négy pénzintézet is van a községben. A község határához tartozó egyik dűlőt a nép »Gebrandtes Land«-nak nevezi, mert a hagyomány szerint ebben a dűlőben a búza egy ízben aratás előtt elégett.

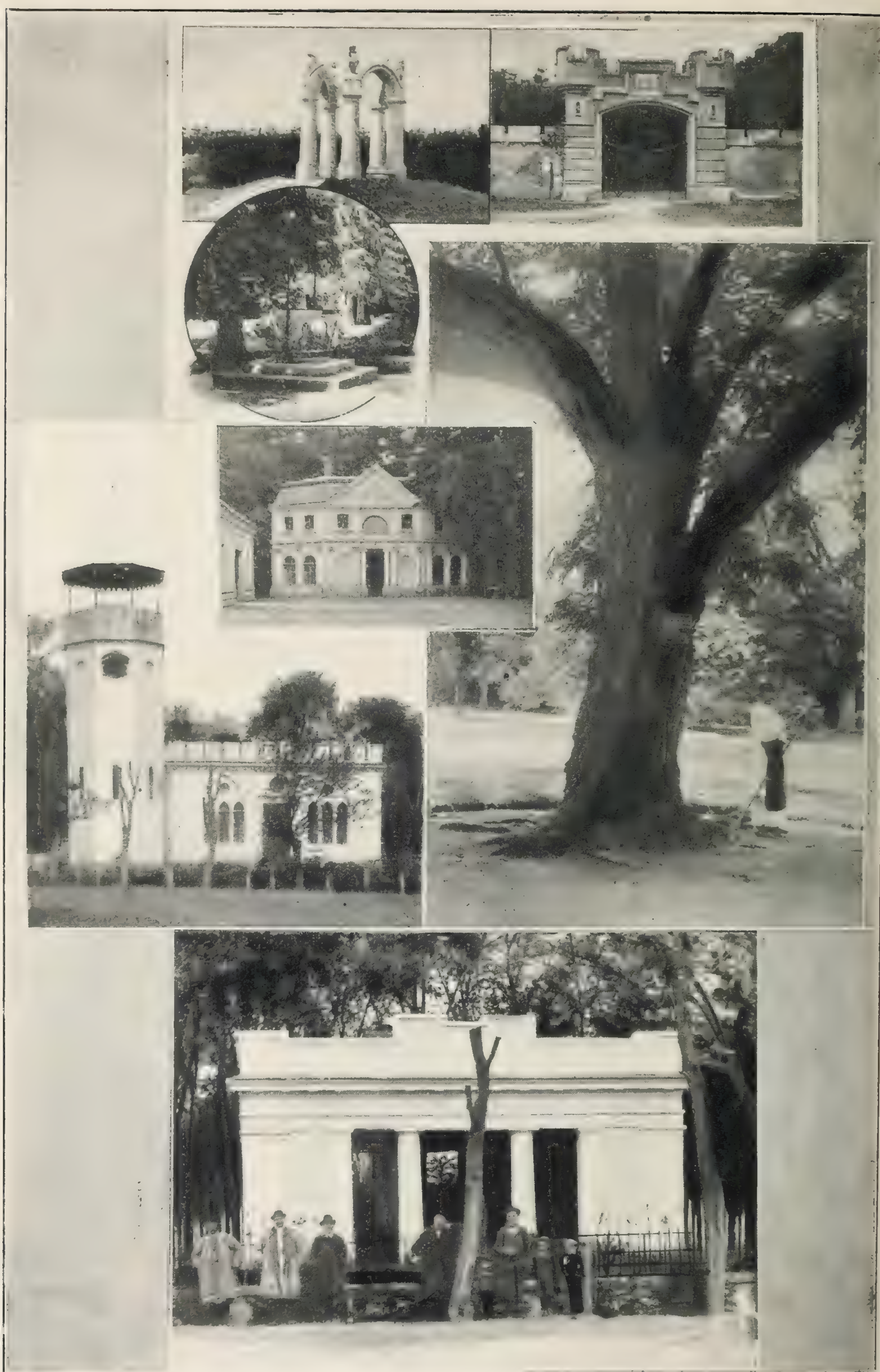
Bocsár. *Bocsár.* A nagykikindai járásban fekvő nagyközség. Házainak száma 555, lakosaié 2582, a kik közül 318-an magyarok, 1497-en németajkúak és a többiek kevés kivétellel szerbajkúak. A vallásfelekezetek között a római katholikusok

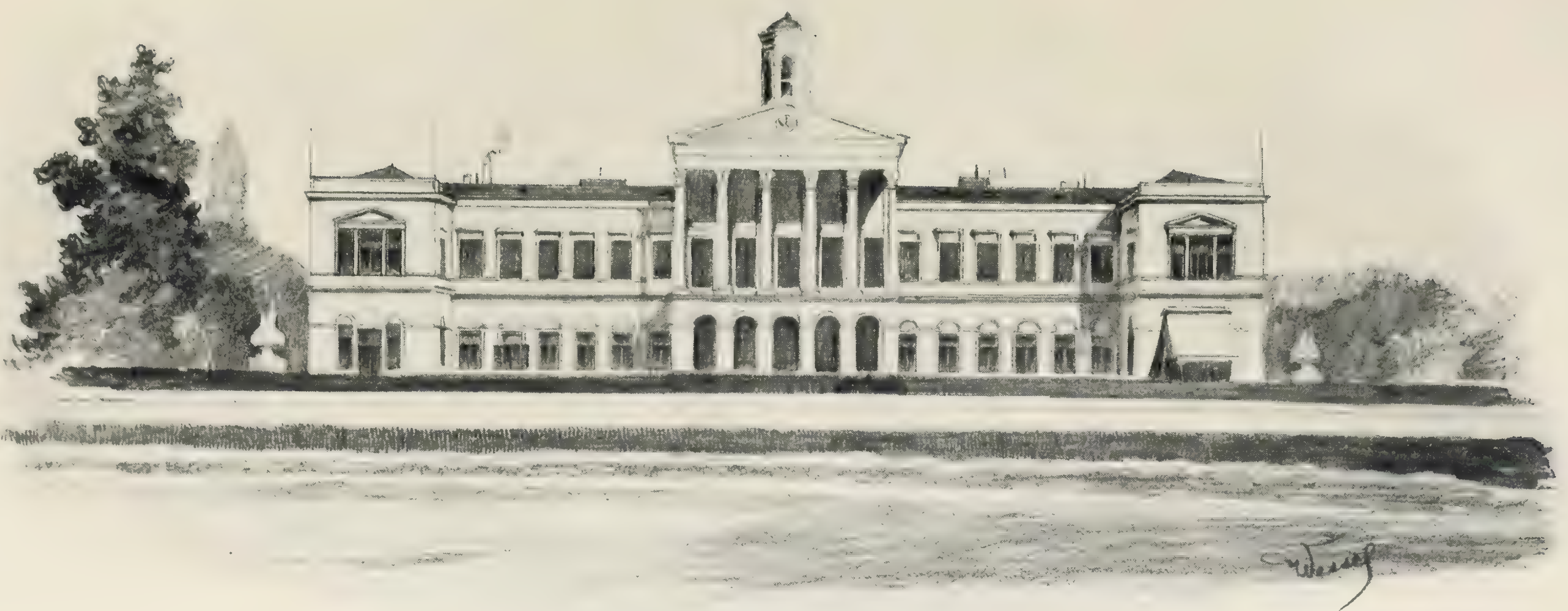
Bánlak. — Gróf Karátsonyi Jenő kastélya.

A bánlaki Karátsonyi-kastély a park felől.

Bánlak. 1. Részletek gróf Karátsonyi Jenő parkjából. — 2. Az egyiptomi ház és a szerszámkamra. — 3. A Mária Terézia-korabeli akáczfa. — 4. Díszkapu.

Beodra. Gróf Karátsonyi Jenő kastélya.

1

2

3

1. Beodra : Karátsonyi Andor kastélya. — 2. Bocsár : Bayer Alajos úrilaka. — 3. Billéd : A zágrábi érsekség kastélya és a r. k. templom.

vannak túlsúlyban. Postája, távírója és vasúti állomása helyben van. Már a középkorban virágzó helység volt. Neve megfelel az ónémet Burghard személynévnek. A falu megtelepítője vagy első birtokosa Bocsárd nevű várjobbágy volt. Első izben 1211-ben említik az oklevelek, s ekkor még a csanádi várnépeké volt. 1238-ban IV. Béla király kivette a csanádi vár tartozékai közűl s részben Barcz fia Miklós ispánnak, részben pedig a székesfehérvári (talán inkább a harcsai) János-lovagoknak adományozta. 1337—1360 között a *Telegdy* család birtokába, került. Telegdy János, a neki jutott részt egyik hű szolgájának adományozta, a ki a Bocsári család megalapítója lett. E család Bocsáron nemesi kúriát építtetett s idővel nevezetes szerepet játszott. A XV. század közepén Muronyi *Kónya* Demeter is szerzett itt részbirtokokat, kinek özvegye, *Posztós* Ágatha, e birtokokat a budai káptalannak adományozta. 1561-ben *Olácsárovics* Demeternek 12 jobbágytelke volt e faluban, de 1564-ben a jobbágyok már nem jelentek meg az adóösszeíráson. Ettől kezdve az egész török hódoltság alatt pusztán állott. Az 1723—1725-ben készült Mercy-féle térkép is pusztaként tünteti fel. 1779-ben szerbektől lakott helységként szerepel. 1803-ban *Hertelendy* József, a Hertelendy család torontáli ágának megalapítója, megvásárolta a kincstártól s 1821-től kezdve németeket kezdett ide telepíteni Zsombolyáról és Nagybecskerekről, a kik idővel annyira megszaporodtak, hogy jelenlegi lélekszámuk felülhaladja a szerbekét. A római kath. templomot 1842-ben építtette a Hertelendy család. 1839-ben Hertelendy József halálakor, itteni birtokát fiai Ignácz, Miksa és Károly három részre osztották. Hertelendy Ignácz főispán részét 1870-ben *Kiszlinger* József és *Pacsu* Demeter vették meg. Hertelendy Miksa és Károly birtokai 1880—1890 között kerültek más kézre ; jelenleg azokat báró *Baich* Iván, *Bayer* Alajos, Kislapási *Juhász* Zsigmondné sz. *Hertelendy* Margit és gyermekei, özvegy *Deutsch* Adolfné, Bocsár község és Gaisin György testőrőrnagy bírják. A községben két úrilak van. Mind a kettőt a Hertelendy család építtette. Az egyik jelenleg báró Baich Iváné ; ez a kúria a mult század közepe táján épült ; a másik *Bayer* Alajosé s ezt a Hertelendyek 1820 körül építtették. A község lakosai kaszinót és olvasókört tartanak fenn. Báró Baich Ivánnak gőzmalma is van itt. A községhez tartozik Esztermajor, Keresztes-tanya, Grób-tanya és Telecsky-tanya. A Hertelendy család telepítette a XIX. század első felében Józsefházát, mely 1848-ig önálló pusztai jelleggel bírt s lakosai dohánykertészettel foglalkoztak. E telep 1849 után feloszlott. A mai Bocsár közelében feküdt *Faluhely* helység, melyről az 1479—1570 közötti évekből vannak adataink. Úgy látszik, valamely elpusztult falu helyén feküdt. Innen van a neve is. 1479-ben özvegy Muronyi *Kónya* Demeterné itteni részét odaajándékozta a budai káptalannak. Ezenkívül még Telegdy István kincstartónak is volt itt része, melyre 1508-ban új királyi adománylevelet nyert. A Telegdyek e birtokhoz még 1568—70-ben is jogot formáltak. A helység valószínűleg az 1550—52. évi hadjárat alatt pusztult el.

Bogáros. A zsombolya-lovrini helyi érdekű vasút mentén fekvő nagyközség. Bogáros.
Házainak száma : 500, lakosaié : 2641, a kik túlnyomóan németek és róm. kath. vallásúak. Postája, távírója és vasútállomása helyben van. E helységről a XV. századtól kezdve vannak adataink. 1462-ben Bogarus, 1493-ban Bogáros néven említik az oklevelek, mindkét esetben praediumként, vagyis mezei gazdaságra használt pusztaként. 1494-ben II. Ulászló király a Temes vármegyéhez tartozó Bogáros pusztát, mely akkor királyi birtok volt, Nagylucsei *Dóczi* Imre horomi bán fiának Ferencznek adományozta, a ki nejével *Forgách* Margittal együtt még 1523-ban is birta. Utána fia Dóczi László örökölte, a ki 1548-ban még életben volt. 1562-ben Kányaföldi *Kerecsényi* László, azelőtt szigetvári, akkoriban gyulai várkapitány birtokába került, a ki azonban csak 1566-ig bírhatta Bogárost, mert abban az évben török fogságba esett és kivégezték. A török hódoltság alatt elpusztult. Az 1717. évi összeírásban nem fordul elő, ellenben az 1723. évi Mercy-féle térképen és az 1761. évi bánsági hivatalos térképen lakatlan pusztaként van feltüntetve. 1754 óta e pusztát a bánáti kincstári bérlők társasága bírta bérben. Az új helység 1769-ben települt. Mária Terézia királynő rendeletére Neumann temesvári tartományi igazgatósági tanácsos, 200 házhelyet méretett ki e helység területén. Mária Terézia királynő felhívására 1768 tavaszán belgák, svábok, bambergiek, elszásziak, rajnavidéki németek érkeztek Temesvárra, kiket Neumann tanácsos szétosztott az újonnan települő községek között. 1769 őszén a falu építése már annyira előrehaladt, hogy a lakosság a falu közepén

imaházat emelt és 1770-ben megnyitották az iskolát is. 1771-ben keletkezett a plebánia és 1773-ban épült a templom. 1831-ben és 1836-ban kolerajárvány pusztított s az utóbbi alkalommal 107-en haltak el. Mikor 1848 április 24-én a kikindai és határőrvidéki szerbek a magyar kormány ellen fellázadtak, a vármegye Bogáros községet is fegyverbe szólította. Július 3-án 29 nemzetőr vonult Bogárosról a zichyfalvai táborba, aug. 18-án a bogárosi nemzetőrök egy csapata Komlósra vonult. 1849 jan. 23-án a Bobics őrnagy vezérlete alatt állott honvédsereg vonult át a községen Arad felé. 1849 jun. 20-ától kezdve a községből naponként 20 ember vett részt a Temesvár alatti futóárkok ásásában, s a község 10 napon át naponként 4000 darab kenyeret szállított a várat ostromló magyar seregnek. Az 1849. évi aug. 5—6-iki szőregi és óbesenyői csaták után, aug. 7-én estefelé, magyar csapatok érkeztek Bogárosra ; másnap aug. 8-án, a csatádi ütközet után pedig a császáriak előhada. Az önkényuralom alatt Bogárost is az osztrák nemzeti banknak zálogosították el. Ez az állapot 1867-ig tartott. A lakosok két pénzintézetet, egy hitelszövetkezetet s temetkezési egyesületet tartanak fenn. Van itt egy gőzmalom is részvénytársasági alapon. A község határához tartozó pakáczi pusztán 1819-ben *Albertfalva* nevű magyar telepes község keletkezett. 1825-ben ismét feloszlott, mert lakosai e helyen nem tudták megélni.

Bóka. *Bóka.* A Temes-folyó mentén fekvő nagyközség. Házainak száma 578, lakosaié : 2967, a kik közül 589-en magyarok, 221-en németajkúak, 586-an horvátajkúak és a többiek kevés kivétellel szerbajkúak. Postája, távbeszélője és vasúti állomása helyben van. Már a középkorban jelentékeny hely volt. Az oklevelek néha Temes, néha Keve vármegyéhez számítják. Elsőízben az 1332—37. évi pápai tizedjegyzékben szerepel. 1361—1362-ben Báka, 1338-ban és 1462-ben Borzvatő Báka néven említik az oklevelek. Az utóbbi évben Berekszói *Hagymási* Miklós birtoka, a ki *Szentgirolti* Jánost testvérévé fogadván, az utóbbi itteni birtokaihoz is igényt tartott. A XV. század végén szerb lakosság telepedett a helységbe, mely a balkáni tartományokból és a kevei területről szakadt ide. A török járomban felnevelkedett szerbek az egész hódoltság alatt megmaradtak a helységben. A Temesvár visszavétele után kiküldött bizottság itt 40 házat és azokban szerb lakosokat talált. Ekkor a pancsovai kerületbe osztották be. 1779-ben Torontál vármegye visszaállítása után, a becskereki járáshoz csatolták. A hajdani falu a Temes folyó partján feküdt s egészen a mai Grádácz nevű erdőig terjedt. A régi falu temetője a mostani Bóka közepén volt. 1788 okt. 17-én, midőn a császári sereg Pancsova ostromára vonult, II. *József* császár Bókán szállott meg *Oberknezevics* Pál rácz gazdálkodó házában. Az épület még jelenleg is megvan. 1801-ben a billédi uradalommal együtt a zágrábi püspökség birtokába került, mely ide telepítette egyházi hűbérnökeit, a kik a kulpántuli jószágaikat, a melyeket a katonai Határőrvidék számára foglaltak le, kénytelenek voltak elhagyni. A püspökség egyháznemesei 1801-ben telepedtek itt le s egy külön utczát építettek a Temes-folyótól beljebb, Szerb-Bókával szemben. Ezt az utczát, mely az újabb beköltözködésekkel mind népesebb lett, Horvát-Bókának nevezték el. Az újonnan letelepedett kath. horvátok számára Verhovácz Miksa zágrábi püspök 1802-ben plebániát alapított. Templomuk 1840-ben készült el. Az 1848-iki délvidéki zavargások kitörésekor a szerbek eltávozván Bókáról, a horvát lakosság, papjának hazafias befolyása következtében, mindvégig a nemzeti ügy mellett tartott ki. Aug. 4-én a szerbek váratlanul meglepték Bókát s a horvátok és a magyarok házait kifosztották, a Neuzina alatt aug. 6-án kivívott győzelem után azonban viszont a magyar hadak töltötték ki bosszújokat a szerbeken s szept. 4-én templomukat felgyujtották. Mikor a magyar sereg elvonult, a szerbek újból megrohanták Horvát-Bókát s ott mindent felprédáltak. 1852-ben a görögkeleti szerb templom újjáépült. Jelenleg *Jagodics* Bogumilnak, *Probst* Istvánnak, *Demkó* Pál dr. és társainak, *Molnár* Sándorné szül. *Preschl* Irmának van itt nagyobb birtoka. A község lakosai hitelszövetkezetet és önkéntes tűzoltó-egyesületet tartanak fenn. Van itt egy benzinmotoros hengermalom is. A községhez tartozik Kisléczpuszta és Csott vasúti megállóhely. Óléczpuszta már az 1723—25. évi gróf *Mercy*-féle térképen is előfordul. 1779-ben Torontál vármegyéhez csatolták. A mai Bóka táján kereshetjük *Bécs* pusztát, melyről egy 1344-ben kelt oklevél emlékezik meg ; továbbá *Fűszeg* falut, melyről az 1338—1438. évekből vannak adataink ; úgyszintén *Igantőt*, mely 1338-ban szerepel első ízben, s a hol 1432-ben Keve vármegye közgyűléseit tartotta ; *Varsányt*, melyet 1338-ban em-

lítenek. Bóka közelében feküdt *Kalántelke*, a Baar—Kalán nemzetség ősi birtoka, melyet a Csanád nembeli I. *Pongrácz* (1218—56.) a *Telegdy* család őse, kinek neje a Baar-Kalán nemzetség sarja volt, az ősz Kalán pécsi püspöktől kapott. Az 1254. évi osztály alkalmával a *Kelemenösfiak* és a *Waffafiak* kapják meg. A községhez tartozó Óléczpuszta (Nagyléczpuszta) a XIV. század közepén (1332—37.) plebániával bíró helység volt. A hódoltság után lakatlan puszta, mint ilyen szerepel az 1723—25. évi gróf *Mercy*-féle térképen is. A XVIII. század közepén marhakereskedők bírták bérben a kincstártól. Később a Szamosújvárnémeti *Dániel* család vette meg. Jelenleg a *Dániel*, a *Mihajlovics* és *Jagodics* családok bírják.

Bolgártelep. A nagyszentmiklósi járásban fekvő kisközség. Házainak száma : 148, lakosaié 720, a kik nagyobbrészt bolgárok s római kath. vallásúak. Postája, távírója és vasúti állomása Óbesenyő. Ez a község csak 1844-ben települt s így története nincsen, sem egyéb nevezetessége. Nagyobb birtokosa sincsen. Lakosai olvasókört tartanak fenn. Bolgártelep.

Borcsa. A Borcsa vízér partján, közel a Dunához, az úgynevezett Nagyréten fekvő község. Házainak száma 260, lakosaié 1563, a kik leginkább szerbek és görögkeleti vallásúak. Postája, vasúti és hajóállomása Zimony, távírója Pancsova. A török hódoltság előtt már fennállott. Az 1717. évi összeírás alkalmával 30 lakott házat írtak benne össze. Az 1723—25. évi Mercy-féle térképen, Borza néven, szintén a lakott helyek között találjuk. 1773-ban, a bánsági Határőrvidék területének kiterjesztésekor, a szerb-német Határőrvidékhez csatolták. Kevéssel ezután a régi helység mellett új telep keletkezett, melyet Újborcsának neveztek, a régi helységet pedig Óborcsának. Mikor II. József az orosz-török háború kitörése után hadait 1787. év végén a határszéleken felállította, Ujborcsa hadi középponttá lett. A görögkeleti templom 1795-ben épült. A községtől nyugati irányban, a Zimony és Borcsa között elterülő árterületen, körülbelül 6—8 méter magas kúp alakú domb emelkedik, a hol 1911-ben *Zatkalik* János körjegyző próbaásatást végeztetett és egy méter mélységben emberi csontvázakra akadt. A községhez tartozik a Kovilova nevű halásztanya. Borcsa.

Bótos. A Temes folyó jobbpartján fekvő nagyközség. Házainak száma 672, lakosaié 3301, a kik szerbajkúak és görögkeleti vallásúak. Postája és távírója helyben van, vasúti állomása Tamáslaka. A török hódoltságból lakott helységként került ki. Az 1717. évi összeíráskor Botosch néven a becskereki kerület községei közé vették fel, 40 lakott házzal. A Mercy-féle térképen, Bodosch néven, szintén a lakott helyek között találjuk. 1752-ben a lakossága szerb határőrök beköltözésével jelentékenyen megnövekedett. 1768—70-ben, a német-szerb Határőrvidék szervezésekor, a Tisza vidékén lakó századokból újabb szerb határőrcsaládok telepedtek le a községben. Még ez időből való az a régi imaház, melyet évenként egyszer még most is istentiszteletre használnak. Az 1775—78 közötti években az egész község, 460 családdal, a német-bánsági katonai Határőrvidékhez csatlakozott. Az 1788. évi hadjárat alatt, midőn II. József hadaival Pancsova ostromára vonult, október 17-én, míg Tomasevácznál a Temesen hidat veretett, serege a bótosi síkon pihent. 1872-ben, a Határőrvidék feloszlatásakor, Torontál vármegyéhez csatolták. A görögkeleti templom 1783-ben épült. 1902-ben a határban emléktáblát állítottak fel annak emlékére, hogy Ferencz Ferdinánd trónörökös e vidéken vadászott. Bótos.

Csatád. A zsombolya-lovrini vasútvonal mentén fekvő nagyközség. Házainak száma 507, lakosaié 2600, a kik németajkúak és római katholikusok. Postája, távírója és vasúti állomása helyben van. Már a középkorban jelentékeny pusztai birtok volt és ekkor Temes vármegyéhez tartozott. 1482—1497-ben Chathad néven említik az oklevelek. A XV. század közepén *Száti* Balázs birtoka, kinek magvaszakadtával *Dóczi* László, Péter és Imre, továbbá *Oláh* Péter és *Dési* János nyerik adományul. 1477-ben a magvaszakadt *Száti* Pál itteni birtokaiba a *Dóczi* családot iktatják be ; a Dócziak 1481-ben és 1482-ben a *Rábéi* család itteni birtokait szerzik meg. 1494-ben *Nagylucsei* (később Dóczi) Ferencz új királyi adományt nyer, Csatád-puszta részeire. A hódoltság alatti birtokosairól nincsenek adataink és sem az 1723—25. évi Mercy-féle térképen, sem az 1761-ben, az *Aldana* mérnöktől készített térképen nem fordul elő. Mind e mellett 1750 óta, mint pusztát, a délmagyarországi kincstári bérlők társasága bírta bérben. A jelenlegi helységet *Hildebrand* temesvári tartományi igazgatósági tanácsos, 1767-ben telepítette be. Ő építtette az új falu házait, számszerint kétszázkettőt és németeket tele- Csatád.

pített ide, a kiknek itt 1769-ben templomot is emeltetett. 1775-ben már jelentékenyebb helység s postaállomás is volt. 1779-ben Torontál vármegyéhez csatolták. 1848-ig a kamara volt a helység földesura. A római kath. plebániát Mária Terézia királynő alapította. Az iskola 1800—1804-ben épült. 1819 márczius 5-én a helység országos és hetivásárok tartására nyert szabadalmat. Itt született 1802 augusztus 15-én *Lenau* (családi nevén *Niembsch)* Miklós, híres költő, kinek atyja akkoriban kincstári írnok volt Csatádon. Szülőháza, az egykori jószágigazgatósági épület ma is megvan és jelenleg a Csatádi takarékpénztár tulajdona. A ház két emléktáblával van megjelölve a következő felíratokkal:

Ő Felsége I. Ferencz József király dicsőséges uralkodása alatt, Széll Kálmán miniszterelnök kormányzása idejében az Urnak 1902-ik évében, augusztus hónap 13-ik napján Lenau Miklós jeles költő és magyar honfi e szülőházában, az ő csatádi szobra alapköve letételének ünnepén Löffler Jakab, e hajlék akkori tulajdonosa, vendégül látta a megnevezett ünnepre összesereglett hazafiak díszes sorában a következő országos jelességeket, ú. m.: Gullner Gyula belügyminiszteri államtitkár urat a magyar országos kormány képviseletében, Pacséri Károly dr. tanfelügyelő urat a magyar közoktatásügyi miniszter úr képviseletében, Rákosi Jenő urat a Kisfaludy-Társaság és az Otthon írói és hírlapírói kör képviseletében, Dellimanics Lajos dr. alispán-főispánhelyettes urat, Blaskovich Ferencz pápai kamarás urat, a ki az ünnep öregmiséjét mondotta, Zombori Rónay János urat, a kerület országos képviselőjét, Herczeg Ferencz írót és Stein József kir. táblai bíró urakat, a kik ketten az ünnep szónokai voltak, Uzbasich Gáspár járási főszolgabíró urat és Keresztes György tiszteletbeli főszolgabíró urat, kiknek és a magasztos hazafias ünnepnek emlékezetére és hogy szívének örömét a késő maradéknak is megmutassa, tétette ezt a jelen követ ezen nevezetes ház tulajdonosa és gazdája Löffler Jakab.

Vala pedig ez időben Csatád községének jegyzője, egyszersmind a Lenau-bizottság elnöke, Bartole János úr és bírája Anton Péter úr, mindketten érdemes magyar hazafiak. Dicsőség a magyarok Istenének, Dicsőség a magyar királynak, Dicsőség a magyar nemzetnek! Amen.

A másik tábla felírata a következő:

In diesem Hause wurde der
Dichter
Nikolaus Lenau
am 13-ten August 1802 geboren.

E házban született
Lenau Miklós
1802 augusztus 13-án

»Weltbefreien kann die Liebe nur«
Lenau.
Gewidmet durch Mathias Gehl
aus Vaterlandsliebe dem Dichter
Lenau am 13-ten August 1876.

Az 1849 augusztus 5. és 6-án vívott szőregi és besenyei csaták után, augusztus 7-én, a visszavonuló magyar hadakból mintegy 20.000 ember érkezett Csatádra. Másnap, augusztus 8-án, az osztrák had elérvén a magyarok utóhadát, délután a helység alatt rövid ideig tartó ütközet fejlődött ki, mire a magyarok Nagyjécsára hátráltak. Az összeütközésnek 14 halottja volt, a kik az itteni temetőben pihennek. Sírjuk kereszttel van megjelölve. Az önkényuralom alatt a csatádi uradalmat a szabadalmazott osztrák nemzeti banknak zálogosították el s ennek birtokában maradt 1867-ig. Jelenleg nagyobb birtokos nincs a községben. A községháza előtt áll Lenau szép érczszobra, melyet 1903-ban állítottak fel. A szobor talapzatán a nagy költőnek szülőfölde iránti szeretetét kifejező verssorai olvashatók. E verssorokat és a szobor keletkezésének történetét más helyen közöljük. A község lakosai több társaskört, dalegyletet s takarékpénztárt tartanak fenn. Van itt két műmalom is, egy ezetgyár és egy fűrésztelep. A községhez tartozik Überlandtanya. E helység határában feküdt *Balogd-puszta*, melyről egy 1494-ben kelt oklevél emlékezik meg. Ekkor *Nagylucsei* (később *Dóczi)* Ferencz nyerte adományúl. Ugyancsak Billéd és Csatád között tűnik fel *Bogárosd* (Bogáros)-puszta, a melyről 1464—1494. évi oklevelek emlékeznek meg. 1493-ban *Csatádi* László fia *Mikei* Márton zálogosította el itteni részbirtokait. 1494-ben szintén Nagylucsei Ferencz nyerte adományúl.

Csávos. *Csávos.* A Temes folyó balpartján fekvő nagyközség. Házainak száma 218, lakosaié 1058, a kik nagyobbára németajkúak és róm. kath. vallásúak. Postája, távírója helyben van, vasúti állomása Módos. A középkorban Csávás (Chawas) néven szerepel. A Csanád-nemzetség ősi birtoka. Az 1256. évi decz. hó 17-én történt nemzetségi birtokosztály alkalmával Csávás fele részét *Kelemenös* bán fiai nyerik osztályrészül. Ekkor Temes vármegyéhez tartozott. Az 1332—37. évi pápai tizedjegyzékek szerint ekkor már plebániája is volt. Az 1337. évi osztály alkalmával a *Makófalviak* és a *Telegdyek* nyerik. 1442-ben még vámos hely volt és Temes vármegyéhez számították. A török hódoltság alatt nem pusztult el.

Az 1717. évi összeírásban, Chavosch alakban, a csákovai kerület községei között találjuk, 15 lakott házzal. A Mercy-féle térképen is a lakott helyek között szerepel. Szerb lakosainak nagy része 1783-ban a Határőrvidékre költözvén, helyükbe németek telepedtek. 1781-ben, a kincstári jószágok elárverezésekor, *Endrődy* Mátyás alszámvevő vásárolta meg; utána fia, Endrődy József örökölte, a ki 1848-ig volt a helység földesura. Ő építette 1847-ben a ma is fennálló kastélyt, mely jelenleg báró *Csávossy* Béla tulajdona. A kastélyt szép, gondozott park övezi és itt áll a régi Endrődy-féle családi sírkápolna is, várkapuszerű terméskövekből emelt felépítménynyel, ez most a Csávossy család sírboltja. *Endrődy* József halálával, a község 1850-ben a fiskusra szállott. 1850-ben *Csávossy* Ignácz vásárolta meg. 1861-ben husvét napján nagy tűzvész pusztított a helységben. *Csávossy* Ignácz ekkor, de az 1863—64. évi nagy ínség alkalmával is, áldozatkészségének fényes tanujelét adta. Jelenleg báró *Csávossy* Béla volt képviselőházi háznagynak van itt nagyobb birtoka és gőzmalma. A község lakosai gazdasági hitelszövetkezetet tartanak fenn. A községhez tartozik Csávossy-szállás.

Csebze. Azelőtt Csebza. A Temes folyó balpartján fekvő nagyközség. Házainak száma 326, lakosaié 1728, a kik túlnyomóan román ajkúak és görögkeleti vallásúak. Postája helyben van, távírója Csák, vasúti állomása Torontálgyűlvész és Csák. A középkorban Temes vármegyéhez tartozott. Az 1332—37. évi pápai tizedjegyzékben Cosa, a későbbi oklevelekben Chevze, Chuze, Cheuze (Csőze) alakban szerepel. 1395—1421-ben a *Csáki* családé volt. 1395-ben *Csáki* Miklós temesi főispán a királynak engedi át, némely biharmegyei birtokért, 1401-ben azonban a család némely beregvármegyei birtokokért visszakapja a királytól s Zsigmond 1405-ben új adománylevelet állít ki e helységre. 1421-ben a Csákiak megosztoznak Csőzén. A hódoltság alatt nem pusztult el. Az 1717. évi összeírás alkalmával a csákovai kerületben, a lakott helyek között találjuk, 80 lakott házzal. A Mercy-féle térképen is szerepel. 1848-ig a kamara volt a helység földesura. Az előbbi görögkeleti román templom a XVIII. század közepén épült és annak helyébe 1880-ban új templomot emeltek. A temetőben egy régi imaház van, melynek helyén a hagyomány szerint hajdan kolostor állott. Ez imaházban levő kút vizének gyógyhatást tulajdonítanak a vidékbeli szerbek és románok, kik Szent György napján és pünkösdkor búcsúra járnak ide. A Szelistye-dűlőben földalatti folyosó maradványok vannak, melyeknek keletkezése ismeretlen. 1887-ben árvíz pusztította el a vidéket, 1888-ban pedig kolera volt a községben. Jelenleg az újpécsi takarékpénztárnak van itt nagyobb birtoka. A lakosok lövészegyesületet és hitelszövetkezetet tartanak fenn. A községhez tartozik: Gyuri-tanya, Hermina-major, Matyi-tanya és Ödön-tanya. Csebze.

Csene. A Bega-csatorna mellett fekvő nagyközség. Postája, távírója, távbeszélője és vasúti állomása helyben van. Járási székhely, házainak száma 526, lakosaié 2731, a kik szerbek, magyarok, németek és horvátok, róm. kath. és gör.-keleti vallásúak. Egyike a vármegye legősibb helységeinek. Legrégibb birtokosa 1221-ben az itebői prépostság volt. A XIV. század elején már a *Dorozsma* nemzetség birtokában találjuk. Az ez időtájt eszközölt nemzetségi birtokosztály alkalmával a helység egy része *Botos* Jánosnak, a *Harapkai*-család ősének a birtokába került. 1330-ban Sárád várának tartozékai között találjuk, melyek ekkor az ugyane nembeli *Garaiak* birtokai voltak. Az 1332—37. évi pápai tizedjegyzékek szerint ekkor már plebániája is volt. 1479-ben *Garai* Jób, Alsó-Lendvai *Bánffy* Miklósnak és Jakabnak adta el. A török hódoltság végszakában a helység határában 1696 augusztus 20-án a Frigyes Ágost választófejedelem vezérlete alatt álló császáriak és a törökök között véres harcz volt, a melyben a császáriak közűl 3000-en estek el, köztük gróf Jörger, míg Heitercheini Heissler gróf és Vaudemont herczeg halálosan megsebesültek. Valószínűleg ekkor pusztúlt el a falu, mert még az 1723—25. évi gróf Mercy-féle térképen is, a temesvári kerületben, a lakatlan helyek között találjuk. A XVIII. században kincstári birtok volt. 1820-ban a helységet a *Vuchetich*-család kapta kárpótlásul horvátországi birtokaiért, a melyet a Határőrvidék szervezésekor a határőrök számára lefoglaltak. A családból *Vuchetich* Miklós cs. kir. udvari káplán telepedett le első ízben Csenén. Itt született 1836 okt. 29-én *Vuchetich* István zágrábi kanonok. Jelenleg báró *Csávossy* Gyula örökösei a helység legnagyobb birtokosai. Kívülök még *Szekeres* Kálmánnak van itt nagyobb birtoka, mely 1861-ig *Arizi* Károly

kormánybiztosé volt, ki a Szekeres-féle úrilakot 1845-ben építtette. Van itt még egy úrilak, melyet *Uzbasich* Gáspár főszolgabíró 1903-ban építtetett. A községbeliek hitelszövetkezetet, kaszinót, temetkezési, önkéntes tűzoltó- és lövészegyletet tartanak fenn. A községben egy téglagyár és egy műmalom is van. Ide tartozik : Csárdatelep, Gános-puszta, Gláva-major, Külső szőlők és Szekeres-tanya.

Csenta. *Csenta.* Azelőtt Leopoldova. A Temes és a Karas folyók mellett fekvő nagyközség. Házainak száma : 545, lakosaié : 3289, a kik nagyobbára szerb-ajkúak és görög-keleti vallásúak. Postája, távbeszélője helyben, távírója Torontálsziget, vasúti állomása Torontálvásárhely. Régi neve Czenta. Az 1723—25. évi gróf Mercy-féle térképen Czentha alakban a lakatlan helységek között találjuk. 1753-tól kezdve a tiszai és a marosi határőrök kezdtek ide telepedni. 1760-ban már Czenta is a tisza-marosi Határőrvidékről bevándorolt polgárkatonaságtól megszállott helyek között szerepel. Új lakosai a község nevét Leopoldovára változtatták meg. 1768—70-ben a német-szerb Határőrvidék szervezése alkalmával újabb szerb határőrcsaládok telepedtek itt le és 1775—78-ban a kikindai kiváltságos kerületből is, sőt 1802 előtt még Écskáról is. A görög-keleti templom 1820-ben épült. 1872-ben, a Határőrvidék feloszlatása után, Torontál vármegyébe kebelezték. Jelenlegi nevét 1888-ban nyerte. Most a m. kir. kincstárnak, a községnek és a gör. kel. egyháznak van itt nagyobb birtoka. A község lakosai hitelszövetkezetet tartanak fenn. A községhez tartozik : Kulpin-puszta, Knezsevics, Sztojkov és Drakulics-tanya.

Cserépalja. *Cserépalja.* Azelőtt Czrepaja. A nagybecskerek—pancsovai helyi érdekű vasútvonal mentén fekvő nagyközség. Házainak száma 916, lakosaié 4.947, a kik szerb-ajkúak és görögkeleti vallásuak. Postája és vasúti állomása helyben van, távírója pedig Torontálvásárhelyen. A török hódoltság alatt már fennállott. Ebből az időből maradt meg a község közepén, a templom előtt látható közkút, mely terméskőből épült s jelenleg is használatban van. A török hódoltság végszakában elpusztult. A Mercy-féle térképen, a pancsovai kerületben, a pusztult helyek között szerepel, Vel Schrepaia néven. 1750-től kezdve a délmagyarországi bérlők társasága bérelte, mint Mala Czrepaja és Welika Czrepaja nevű pusztákat. E helységet 1752-ben telepítette báró *Engelshofen* temesvári kormányzó, 100 szerb határőrcsaláddal. 1767-ben, a németbánsági Határőrvidék megalakításával, a 12. számú németbánsági határőrezred egyik századának székhelye lett. 1774-ben, az ezredparancsnokság rendelkezésére számos szerb határőr költözött ide Pancsováról, Kubinból és Bavanistyéről. A görögkeleti templom 1822-ben épült. Van itt egy kút-kápolna (Vodicza is), a hol évenként pünkösd másodnapján, régi szokás szerint, a szőlőtermést beszentelik. A görögkeleti egyháznak van egy 1774-ből származó érdekes aranyozott keresztje, aranyveretű díszítéssel, mely még a régi templomé volt. 1866-ban s legutóbb 1910-ben kolera pusztított a helységben. Jelenleg *Illijevics* Lyubomir Nika a legnagyobb birtokosa. A lakosok földmíves szövetkezeteket, önkéntes tűzoltó egyesületet tartanak fenn és az antalfalvi járási takarékpénztárnak és a pancsovai hitelbanknak fiókintézete van itt. Hengermalom is van a községben szövetkezeti alapon.

Csernye. *Csernye.* Azelőtt Rácz-Czernya. A zsombolya—nagybecskereki keskenyvágányú vasút mentén fekvő nagyközség. Házainak száma 766, lakosaié 3.916, a kik vegyesen szerb- és németajkúak, róm. kath. és görögkeletiek. Postája, távírója és vasúti állomása Német-Csernye. Rácz-Czernya 1753-ban keletkezett, a mikor 68 szerb család telepedett ide, a Német-Szent-Mihály melletti bolduri pusztáról. A helységet ekkor *Czerna-Grédának*, *Fekete-szigetnek* nevezték; utóbb a Gréda szó elmaradt s csak a Czerna elnevezés maradt meg. A XVII. században e község helyén *Olasch* vagy *Olesch* nevű helységet találunk, mely Müller térképén ez utóbbi névvel van megjelölve. 1696 augusztus 26-án e tájon véres ütközet folyt le a törökök és a császári hadak között. Az 1723—25. évi gróf Mercy-féle térképen a temesvári kerületben, a lakatlan helyek között találjuk. A görög-keleti templom 1775-ben épült. 1886-ban 250 háza égett le. A lakosok földmívelő-szövetkezetet tartanak fenn és téglagyár is van a községben.

Csóka. *Csóka.* A Tisza mentén fekvő nagyközség. Házainak száma 599, lakosaié 4.700, a kik nagyobb részben magyarok és szerbajkúak. Postája, távírója és vasúti állomása helyben van. Nevének régi alakja Csaka, mely Borovszky szerint alighanem személynév s később alakult át Csókává. A Csanád nemzetség ősi birtokai

közé tartozott. 1247-ben *Kelemenös* bán fiáé, Pongrácz ispáné volt. Az 1256. évi birtokosztály alkalmával a Kelemenösfiak kapták halastavaival együtt. Pongrácz ispán fia Tamás bírta 1280-ban is, midőn a rabló kunok felégették, mely eset után hosszabb időn át pusztán maradt. Róbert Károly király uralkodásának kezdetén elvette e birtokot a Csanád nemzetségtől és csak 1321-ben adta vissza Csanád prépost közbenjárására. Az 1337. évi osztály alkalmával, a helység mező felőli része a *Telegdyeknek*, a Tisza felőli része pedig a *Makófalvi* családnak jutott. E két család azután újra betelepítette a helységet. 1469-ben *Sövényházi* Albert deák özvegye, Telegdy Lőrincz özvegye és Serjéni *Orros* László szerepelnek csókai birtokosokként. 1508 május 22-én Telegdy István itteni birtokaira új adománylevelet eszközölt ki. A XVI. század első felében még a népesebb helyek között foglalt helyet, mert Oláh Miklós 1536-ban írt munkájában is érdemesnek tartja róla megemlékezni. Temesvár bukása után csakhamar pusztulásnak indult, régi földesurai s jobbágyaik elmenekültek és helyükbe ráczok telepedtek. Az 1557—58. évi török defterek már csak 13 lakost találtak benne. 1561-ben Nádasdi Tamás nádor, a hűtlenségbe esett Telegdy Mihály itteni birtokait, *Kerecsényi* Lászlónak adományozta, míg a *Makó* család utolsó fisarja : László, 1563-ban kelt végrendeletében, itteni birtokait nővérének, Ilonának s fiának, *Szokoli* Györgynek hagyományozta. 1564-ben még $5\frac{1}{2}$ portát vett fel itt a királyi adórovó, de Gyula eleste után teljesen a törökök hatalmába került s pusztulásnak indult. 1582-ben csak négy rácz pásztor élt benne. A zentai diadal után ujból rácz pásztorok telepedtek le a régi falu helyére. 1717-ben már 40 ily pásztor lakott benne. 1768-ban II. József császár délmagyarországi körútjában Nagykikindáról Csókára jött s innen a zentai csatatér megtekintésére ment. 1779-ben Torontál vármegyébe kebelezték. Mikor Bécsben a kincstári javak eladását határozták el, Csókát *Marczibányi* Lőrincz vette meg árverésen, a ki ide 1782-ben magyarokat telepített, majd 1797-ben kieszközölte azt is, hogy a helység mezővárosi kiváltságokat kapjon. 1801 szeptember 19-én a helység országos vásárok tartására nyert szabadalmat. 1800-ban a Dunántulról több magyar család, 1806-ban Liptó, Gömör és Trencsén vármegyékből tótok telepedtek itt le. A szerbeknek 1773 óta templomuk és iskolájuk is volt itt. A róm. katholikusok számára Marczibányi Lőrincz 1785-ben itt káplánságot szervezett, mely 1808-ban plebániává alakult át. A templom 1803—1809 között épült, a Marczibányi család áldozatkészségéből. Marczibányi Lőrincz a templomot sok értékes egyházi edénynyel és képpel látta el, melyeket a II. József császár uralkodása alatt eltörölt kolostorok készleteinek elárverezése alkalmával vásárolt össze. Ezeknek egy része azonban a szerbek 1849-iki támadása alkalmával tönkre ment. 1830-ban kolera pusztított a helységben és 141-en haltak el benne. 1836-ban ismét fellépett a kolera. 1849-ben a szerbek sok kárt tettek a magyar ajkú lakosok vagyonában s a r. kath. plebánia anyakönyveinek egy részét is elpusztították. 1849 nyarán ismét kolera dúlt a községben. A helység utolsó földesura Marczibányi Lőrincz volt, ki itt kastélyt is kezdett építtetni. 1868-ban a Marczibányi-birtokokat *Barber* Ágoston és *Klusemann* kőbányai serfőzők vették meg ; később *Sváb* Károly birtokába került, ki a félbenmaradt kastélyt befejezte. Ez most *Lederer* Arturé és Károlyé, a kik egyszersmind a község legnagyobb birtokosai is, a kiknek itt híres gazdaságuk is van. A lakosok önkéntes tűzoltó egyesületet és hitelszövetkezetet tartanak fenn. A községhez tartozik : Árenda-major, Erzsébet-telep, Lőrincz-telep, Réti-major, továbbá Bolgár-telep, Maczahunka-major, Sörház-major, Széki-major, Új-major. A község határában feküdt a középkorban *Kingert* falu, mely a Csanád nemzetség ősi birtokai közé tartozott. Az 1360-ban végbement osztozkodás alkalmával Pongrácz fiai Tamás érsek és öcscse Kelemen mester kapják. A helység a XV. században a Kelemen maradékainak, a *Telegdyeknek* birtokában volt. Ezeknek egyike Telegdy András 1495 február 28-án a többi birtokaival együtt *Bodófalvi* Ferencz deáknak zálogosította el. A XVI. században már nincs adatunk róla. E helység határában feküdt még *Kiszenta* is, mely a zentai rév tiszabalparti kikötője körül keletkezett. E kis falut 1247-ben a Csanád nembeli Pongrácz ispán bírta ; utána maradékai : a *Telegdyek* örökölték. 1495-ben Telegdy Andrásnak volt itt része. E határban feküdt még *Baromlak* falu is, mely 1247-ben *Kelemenös* bán fiáé Pongrácz ispáné. 1280-ban a kunok felprédálták. A mai Lőrinczfalva kertésztelep helyén a középkorban *Tarján* falu feküdt, mely a Csanád nemzetség birtoka volt. Az 1256. évi nemzetségi osztály alkalmával a Kelemenösfiaké lett. Róbert Károly király uralkodásának kezdetén elvette a helységet a Kelemenösfiak utódaitól, a Telegdyektől s csak 1321-

ben kapták ismét vissza. A XV. században már nincs adatunk e helységről. Puszta maradt s ettől kezdve Csóka sorsában osztozott. *Lőrinczfalva*-puszta, mely 1854-ben települt, nevét Marczibányi Lőrincztől vette. A községtől éjszak-nyugatra, a Tisza közelében feküdt *Imretelek*, mely a XIX. század hetvenes éveiben pusztult el. A község határa, különösen a Kremenyák nevű rész, gazdag őskori leletekben.

Csősztelek. *Csősztelek.* A nagybecskerek-zsombolyai vasút mentén fekvő nagyközség. Házainak száma 400, lakosai között 673 magyart, 2001 németajkút és 64 románajkút találunk, a kik legnagyobb részben róm. kath. vallásúak. Postája, távírója és vasúti állomása helyben van. A középkorban e helység helyén *Cseszt reg* vagy másként *Csesztöreg* nevű helységet találunk, mely nevét a hasonnevű folyótól vette, melynek emlékét az egykori meder helyén fekvő réti puszta tartja fenn. Csesztreg már az 1332—37. évi pápai tizedjegyzékben is előfordul. A hódoltság alatt elpusztult. Az 1723—25. évi gróf Mercy-féle térképen a becskereki kerületben ama 37 község között fordul elő, a melyek a hódoltság alatt teljesen elpusztultak. Az 1776. évi Griselini-féle térképen mocsaraktól környezve, Csiestek alakban fordul elő, praediumként. *Csekonics* József cs. kir. tábornok, ki a zsombolyai uradalmat 1780-tól kezdve bérelte, 1800-ban pedig megvette, a XIX. század elején Csanád és Csongrád vármegyékből behívott magyar kertészeket telepített e pusztára, kik az akkori mocsaras területen, az ittebei határtól egészen a magyarcsernyei határig szétszórtan a partosabb helyekre építették házaikat. 1796-ban a kath. vallású hívek részére helyi káplánság keletkezett. *Csekonics* József tábornok 1796-ban a telep középpontján imaházat építtetett és 1812-ben plebániát alapított. 1829-ben az itteni magyarok egy része elköltözött s helyükbe svábok jöttek Zsombolyáról és Német-Czernyáról. A mostani róm. kath. templom 1882-ben épült. 1800—1835-ig *Csekonics* József tábornok és neje, *Jankovics* Julia, 1835-től 1848-ig *Csekonics* János volt a helység földesura. A lakosok 1905. okt. végén igen olcsó áron megkapták gróf Csekonics Endre uradalmának azokat a részeit, melyeket addig bérben birtak; hálából a gróf képét megfesttették és a községháza nagytermében leleplezték. 1831-ben és 1855-ben kolera pusztított a helységben. A lakosok hitelszövetkezetet, gazdasági olvasó egyesületet és temetkezési egyesületet, továbbá tej- és tojásszövetkezetet tartanak fenn. A községben egy kenderkikészítő gyár is van, mely a szegedi kenderfonó gyár tulajdona. A községhez tartozik: Gyula-major, Pál-major és Iván-major.

Deszk. *Deszk.* Marosmenti nagyközség, 494 házzal és 2925 lakossal, a kik vegyesen r. kath. magyarok és gör.-kel. szerbek; Postája és vasúti állomása helyben van, távírója pedig Szőreg. E helységről a XV. századtól kezdve vannak adataink. Ekkor két részre oszlott. Az egyiket a Bihar vármegyéből származó *Esztári* család, a másikat a temesvári eredetű *Bodó* család bírta. 1490 deczember 30-án, a hűtlenség bűnébe esett *Esztári* Bálint itteni részjószágait II. Ulászló király *Losonczy* Albertnek adományozta, Temesvári *Bodó* Péter itteni részeit pedig 1510-ben *Sárszegi* István szegedi ispánnak és kir. sókamarásnak zálogosította el, utóbb azonban *Esztári* Jánosnak és Bálintnak adta el. A XVI. század első felében jelentékeny helység lehetett, mert *Oláh* Miklós érdemesnek tartja 1536-ban kiadott munkájában róla megemlékezni. Az *Esztári* család magvaszakadtával a király 1553 szeptember 14-én az egész falut Pécsváradi Balázs deák váczi püspöknek és rokonainak adományozta. Az *Esztáriak* rokona lehetett *Olgyay* Józsáné, *Parlagi* Fruzsina is, a ki a faluhoz való jogát *Olgyay* György királyi kúriai jegyzőnek ajándékozta, melyre a királyi beleegyezést is kieszközölte. Temesvár eleste után a helység 1552-ben szintén behódolt a törököknek. Az 1557—58. évi defterekben 20 házzal szerepel, melyeket egy ház kivételével, mind magyarok laktak. Mindamellett, hogy a török hódoltsághoz tartoztak, a lakosok 1558-ban mégis beszállították Gyulára adójukat, a magyar királynak. 1561 április 21-én *Deli* Balázsnak itteni részét, a ki Temesvárnál hősi halállal fejezte be életét, a király *Paulóczi* Sebestyénnek és *Darnóczi* Istvánnak adományozta. 1582-ben még nyolcz magyar gazda lakta. 1647-ben is még a lakott helyek közé tartozott, mely évben *Erdélyi* István gyarmati alkapitány adóztatta. 1700 táján, mint a csanádi püspökséghez tartozó falu van felsorolva. A XVIII. század elején kitört háborúk alatt elpusztult és pusztaként a temesvári bánság csanádi kerületéhez tartozott. 1718-ban *Veliki* László szegedi kapitány bírta bérben. A temesvári igazgatóság 1746 márczius 29-ike körül telepítette be a falut, szerb határőrvidéki katonákkal. 1779-ben Torontál vármegyébe kebelezték be. 1804-ben, Klárafalvával együtt, báró *Gerliczy* Ferencz nyerte

Bocsár. — Báró Baich Ivánné kastélya.

Bóka. — Jagodics Bogumil óléczpusztai kastélya.

Csávos. — Báró Csávossy Béla kastélya.

Csenc. — Uzbasich Gáspár úrilaka.

Csóka. — Lederer Arthur kastélya.

Deszk. — Báró Gerliczy Ferencz kastélya.

Deszk. — A róm. kath. templom.

Écska. — Gróf Harnoncourt Félix kastélya.

kir. adományul I. Ferencztől. Az uradalom kiegészítő részeit ugyancsak ő vásárolta meg olyképpen, hogy az egész víz alatt álló területet csónakon járták be és mérték fel, holdját egy aranyért. Az 1848—49-iki szabadságharczban leégett az egész község, a görög-keleti templommal együtt s ekkor semmisültek meg az anyakönyvek is. A mostani görög-keleti templom 1859-ben, a róm. katholikus 1904-ben épült. A községben egy kastély van, a melyet báró *Gerliczy* Félix 1883-ban építtetett. A kastélyhoz tartozó kertben állott a régi *Gerliczy*-féle kastély, melyet azonban 1848-ban felgyujtottak és lerombolták. A mostani kastélyban számos régi családi kép mellett a jelesebb modern magyar festők képei, köztük több László-féle festmény is látható. A község lakosai olvasókört, fogyasztási és értékesítő szövetkezetet tartanak fenn ; *Holló* Edének pedig gőzmalma van itt. A községhez tartozik Gizella-telep, Kukutyin-puszta és Új-major, valamennyi a báró Gerliczy családé. A mai Deszk és Kübekháza között a Sztara-Torina nevű nagy rét déli részén fekvő *Szegyház* pusztán a középkorban *Szászegyház* nevű falu volt, melynek legrégibb ismert birtokosa 1330-ban Bernát fia Lőrincz, a ki a *Becsei* Imre elleni perben szerepel. 1453-ban egy részét a *Cserkedi* vagy *Serkedi* család bírta s azt Szeged városának adta át. Ferdinánd király 1561-ben ezt a Szeged városához tartozó falut szegedi tisztjének, *Pelényi* Bálintnak engedte át hivataloskodása idejére. A XVII. század első felében puszta volt. Ez időtájt Csanád vármegyével együtt, az erdélyi fejedelemség alá kerülvén, Báthory Gábor (1608—1613.) Borosjenei *Sárkány* Fábián várnagynak adományozta ; ő azután eladta *Deli* Balázsnak, de azért a szegediek is fentartották a birtokhoz való jogukat. Mikor *Deli* Balázstól Váradi *Tóth* János a helységet megvette, megakadályozták annak birtokbavételében. II. Rákóczy György azonban 1655-ben ráparancsolt a szegediekre, hogy *Tóth* Jánost birtokában ne háborgassák. 1668 táján lakosai odahagyták a falut, mire ismét pusztává lett. A török kiűzetése után a temesvári igazgatóság 1719—1720-ban bérbeadta.

Dócz, azelőtt Dolacz. Temes vármegye határán fekvő nagyközség. Házainak száma 241, lakosaié 1.230, a kik leginkább németek és róm. kath vallásúak. Postája helyben van, távírója és vasúti állomása Tolvád. E helységről a XIV. század közepétől kezdve vannak adataink. A középkorban Temes vármegyéhez tartozott. 1343-ban Dwch, 1483-ban Docz, 1489-ben Dolcz alakban említik az oklevelek. 1489-ben *Dóczi* Imre volt a földesura. A török hódoltság alatt nem pusztult el. Az 1717. évi kamarai összeírás szerint a Csákovai kerülethez tartozott, 35 lakott házzal. A Mercy-féle térképen is megtaláljuk Dollaz néven a lakott helyek között. A XVIII. században kincstári birtok volt. 1781-ben, a bánlaki uradalommal együtt, gróf *Draskovich* János és György vásárolták meg a kincstártól. Ezek 1786—1790 között németeket telepítettek ide. 1800 táján *Karátsonyi* Lázár vette meg, a ki még 1838-ban is a helység földesura volt. Utána itteni birtokait fia Lajos örökölte, majd gróf Karátsonyi Guidóra (szül. 1817, meghalt 1885.) a vaskorona-rend nagykeresztesére v. b. t. tanácsosra szállott. Jelenleg az utóbbinak a fia, gróf Karátsonyi Jenő, mint a bánlaki hitbizományi uradalom haszonélvezője a helység legnagyobb birtokosa. A róm. kath. templom 1837—38-ban épült. A község lakosai hitelszövetkezetet tartanak fenn, itt van még a délvidéki földmívelők egyesületének helyi fiókja. A községben műmalom is van, részvénytársasági alapon. A községhez tartozik : Erdő-tanya és Idvor-puszta. A mai Dócz vidékén feküdt a középkorban *Csud* helység, melyről az 1322—1377 közötti években kelt oklevelek emlékeznek meg. Ekkor Temes vármegyéhez tartozott. Úgy látszik *Idvor* puszta őrzi *Újudvar* helység nevét, mely már az 1332—37. évi pápai tizedjegyzékben is előfordul. A Szent Kereszt tiszteletére szentelt templomát 1343-ban említik. Eredetileg a Csanád nemzetségé volt és 1343-ban az *Onori* család birtoka. Dócz.

Dolova Temes vármegye határán fekvő nagyközség. Házainak száma 1460, lakosaié 7.011, a kik nagyobbrészt szerbajkúak és görög-keleti vallásúak. Postája és távbeszélője helyben van, vasúti állomása Révaújfalu. E helység a XVIII. század második felében keletkezett. Az 1717. évi összeírásban nem fordul elő. A Mercy-féle térképen a pancsovai kerületben a lakatlan helységek között találjuk. 1750-ben Veliki Dolovi néven kincstári pusztaként a délmagyarországi bérlők társasága bírta bérben. 1768-ban a német-szerb Határőrvidék szervezése alkalmával szerb határőrök telepednek a helységbe, a kikhez később románok is csatlakoztak. Ettől kezdve Dolova, a róla elnevezett század járási székhelye lett. A Határőrvidék feloszlatásakor, 1872-ben Torontál vármegyébe kebelezték. A községben Dolova.

három görög-keleti templom van. Az egyik szerb görög-keleti templom 1840-ben, a másik 1884-ben és a román templom 1893-ban épült. A lakosok szerb olvasó kört, magyar olvasó egyesületet, magyar társaskört, szerb dalárdát, ipartestületet, önkéntes tűzoltó-egyesületet és hitelszövetkezetet tartanak fenn. Van itt egy műmalom is.

Ecsehida. *Ecsehida.* Azelőtt Román-Écska. A Bega mentén fekvő kisközség. Házainak száma 508, lakosaié 3.188, a kik vegyesen román és szerbajkúak és görög-keleti vallásúak. Postája, távírója és vasútállomása helyben van. A középkori Ecsehida, melyről az 1439—1441. évekből kelt oklevelek emlékeznek meg, a mai Ecsehida közelében fekhetett. E helység vám- és révhely is volt. Az 1440—1441. évi oklevelek Becse várának tartozékai között sorolják fel. Innen származik az Ecsehidai *Bírósi* család, melynek egyik tagja Balázs, torontáli királyi emberként szerepel. A község túlélte a török hódoltságot. Az 1717. évi összeírás alkalmával 20 lakott házát vették fel. A Mercy-féle térképen Eczka alakban a becskereki kerületben, a lakott helyek között találjuk. 1767-ben, Mária Terézia királynő rendeletére, marosmenti oláhokat telepítettek ide. 1788-ban, az orosz-török háború kitörésekor, a Szerbiából és Boszniából menekülő családok közül kilencz nyert itt elhelyezést. 1781-ben a helységnek azt a részét, melyből később Écska lett s mely eddig a kincstáré volt, árverés útján *Lázár* Lukács bérlő vette meg. 1838-ban Lázár Zsigmond tábornok volt a helység földesura. 1833-ban 60 háza égett le. Az 1848—49-iki szabadságharcz alatt a szerb felkelők, Perlaszról jövet, átvonultak a községen, de összeütközés nem történt. 1876-ban, 1894-ben és 1910-ben kolera pusztított a lakosok között. A szerbek temploma 1711-ben, a románoké 1856-ban épült. A lakosok takarék- és hitelszövetkezetet tartanak fenn. »Agricola« néven. Ide tartozik a Despotovacz nevű dűlő, mely a nagybecskereki hasonnevű dűlő folytatása. A hagyomány szerint a hódoltság alatt a terület *Despotov* Aga tulajdona volt. Itt van még az Alt-Ecska nevű dűlő is, a hol állítólag a régi Ecsehida község feküdt.

Écska. *Écska.* Azelőtt Német-Ecska. A Bega balpartján fekvő nagyközség. Házainak száma 334, lakosaié 1.674, a kiknek nagyobb része németajkú és róm. kath. vallású. Az 1717. évi összeírásban a becskereki kerületben csak egy Écska fordul elő, a hol 20 lakott házat írtak össze. Lakosai szerbek és románok voltak. 1781-ben, a kincstári jószágok elárverezése alkalmával, *Lázár* Lukács kincstári bérlő vette meg. 1783—84-ben szerb lakosai Leopoldvára (Csenta) költöztek és helyükre bolgárok telepedtek, a kiknek földesuruk Écskai Lázár János 1793-ban kath. plebániát alapított. Voltak itt még evangélikus tótok is, a kik 1801—1802-ben papjukkal és tanítójukkal együtt Antalfalvára költöztek. Német lakosai, a temesvári bánság különféle helyéről, 1802-ben telepedtek itt le. 1825-ben a bolgárok is elköltöztek innen s ettől kezdve a lakosság németajkúakból állott, kikkel Écskai Lázár Ágoston földesuruk 1825-ben 30 évre haszonbérleti szerződést kötött. Midőn a bérleti szerződés lejárt, 1856-ban az uradalom felmondta a bérletet. Miután az écskaiak mívelhető föld nélkül maradtak, a katonai Határőrvidékhez tartozó perlaszi réteken akartak letelepedni ; ebbeli kérelmüket azonban 1864-ben elutasították. Hosszas utánjárás után végre 1865-ben, az Écskáról elköltözni akarók részére, a Titel átellenében fekvő területet jelölték ki új letelepedési helyül ; 1866-ban át is költöztek ide s megalapították Rudolfsgnad (ma Rezsőháza) helységet. 1848 július 15-én Kiss Ernő, a délvidéki magyar sereg vezére, 1.500 emberével, fényes győzelmet aratott e helység határában a Sztratimirovics György vezérlete alatt álló 6.000 szerb felkelő fölött. 1848 augusztus 28-án újabb összeütközés volt Aranyi főhadnagy 400 emberből álló csapata és 800 szerb felkelő között, mely szintén a magyarok győzelmével végződött. 1831 augusztus 15-étől október 5-ig 187-en haltak itt meg kolerában, 1836-ban pedig 55 lakóház és 53 gazdasági épület hamvadt el. A községbeli angol stílű kastélyt részben még Lázár Ágoston építtette a XIX. század első felében. Halála után Zsigmond örökölte (meghalt 1870), a ki után leányára Mariannára gróf *Harnoncourt* Felixnéra szállott. Jelenleg gyermekei gróf Harnoncourt Felix és Alice a tulajdonosai, a kik egyuttal a helység legnagyobb birtokosai. A kastélyt a mostani tulajdonos jelentékenyen megnagyobbította. Hatalmas csarnokában gazdag gyüjteménye van az Afrikából hozott vadásztrofeáknak. E kastélyban az 1898—99. években megfordult Ferencz Ferdinánd trónörökös is. E látogatás emlékét a kastély előtt álló emlékoszlop örökíti meg. A róm. kath. templom 1863-ban épült. A község lakosai hitelszövetkezetet, önkéntes

tűzoltó egyesületet és gazdasági egyesületet tartanak fenn. Van itt egy gőzmalom is, mely *Burger* Ferencz örököseié. A községhez tartozik : Duzzasztó zsilip-telep, mely a Bega vizének duzzasztására szolgál, 1900—1903-ban épült és az államkincstáré. Ide tartozik még Fülöp-major, Petra-major, Rakovicza-major. Itt van a híres uradalmi haltenyésztés is. A községnek jelentékeny gabonakereskedése van; évi forgalma 200.000 mm, melyet mind az écskai szabad kikötőből szállítanak le a Begán.

Egres. A Maros partján fekvő nagyközség. Házainak száma 651, lakosaié 3768, a kik leginkább románok és görög-keleti vallásúak. Postája helyben van és vasútállomása Nagyszentpéter. E helységről a XII. század második felétől kezdve vannak adataink. Nevét az ott tenyésző égerfa-berkektől vette. III. Béla király 1179-ben itt monostort alapított. Ez volt hazánkban az első czisztercita rendű monostorok egyike, melynek első lakói egyenesen a francziaországi Pontignyből jöttek be. A szerzetesek beköltözködésük után azonnal megkapták Egres falut. II. Endre király a monostor templomát átalakíttatta és várfalakkal vétette körül. Mikor 1232-ben II. Endre király neje a franczia származású Jolánta királyné meghalt, az egresi templom kriptájába temették el. 1235 november havában II. Endre tetemeit is oda helyezték, neje koporsója mellé. 1241 nyarán a tatárok támadták meg a várszerűleg megerősített monostort, hova a környékbeli nemesek is menekültek. A tatárok rövid ostrom után elfoglalták, az odamenekülteket kardélre hányták és a templomot kirabolták, csak a szerzeteseknek kegyelmeztek meg. A tatárpusztítás után visszatérő szerzetesek csakhamar hozzáláttak az elpusztult monostor és templom helyreállításához. 1247-ben az új monostor már fennállott; a következő évtizedekben az apátok hatalmas bástyákkal erősítették meg. IV. László király uralkodása alatt már jelentékeny erőd volt, úgyannyira, hogy a király családi kincseit és a szent koronát ide szállíttatta és őrizetét *Bölényfő* Andrásra bízta. 1280 nyarán, midőn *Oldamúr* kunjai Csanád vármegye déli részét elpusztították, az egresi monostor erődítvényeit is megtámadták. IV. László király e hírre személyesen vezetett hadat Egres felmentésére; de a kunok értesülvén a királyi sereg közeledtéről, abbahagyták az ostromot s a Hódtava felé húzódtak, a hol vereséget szenvedtek. 1494 június 2-án itt időzött *Kinizsy* Pál s innen keltezi egyik levelét. 1500-ban II. *Ulászló* király az országgyűlés határozatával és a pápa beleegyezésével az egresi monostor és apátság birtokait *Csáki* Miklós csanádi püspöknek adományozta, mire a czisztercziták a monostort elhagyták. Oláh Miklós 1536-ban kelt művében Egresről, mint nevezetes helységről megemlékezvén, a monostorról már nem tesz említést. 1541-ben *Petrovics* Péter temesi főispán Egrest hatalmába kerítvén, szerb őrséget helyezett beléje. *Varkocs* Tamás 1550 október elején, Csanád felszabadítása után Egrest is elfoglalta; de 1551-ben az erősség megadta magát *Mehemet* beglerbégnek, a ki az erődítvényt széthányatta. Ettől kezdve a török hódoltsághoz tartozott. A temesvári defterdár 1557—58. évben csupán négy házat talált itt. Az 1561. évi adóösszeírás is pusztult helységnek tünteti fel. Később ráczok telepedtek le az elpusztult helységbe. A szegedi ferenczrendűek házfőnökének jelentése szerint 1647-ben lakott hely volt. Gróf *Pálffy* Tamás csanádi püspök 1654-ben belevétette e helység nevét a számára kiállított királyi adománylevélbe. Mindamellett a kanczellária 1655-ben másoknak is állított ki adománylevelet e helységről. A törökök kiűzetése után a csanádi püspök a maga számára követelte, de mivel a temesvári bánságba volt bekebelezve, nem kapta meg. A XVIII. században kincstári birtok volt. Szerb lakosai a XVIII. század folyamán kivándoroltak és helyükbe románok telepedtek. II. *József* császár uralkodása alatt, a kincstári javak elárverezésekor, *Szápáry* József vette meg Nagyfaluval egyetemben. A hajdani monostor romjaiból 1819-ben építették a görög-keleti templomot. A róm. kath. templom 1910-ben, a görög kath. imaház 1850-ben épült. 1848-ig gróf *Szápáry* József volt a helység földesura. Az 1860-as években a Maros árja a község fele részét elöntötte. A községben van *Pauker* Adolf gőzmalma és *Drilea* Illés motoros gyapjúfésülőtelepe. A községhez tartozik : Egresi Péter-tanya, Manyov Vincze-tanya, Csonka Gábor-tanya, Csonka Péter-tanya, Joneszku Péter-tanya, Wirth Ferencz-tanya, Zsebelyán Zanfir-tanya, Uhli János-tanya és Siklován György-tanya.

Egyházaskér. A szeged—temesvári vasútvonal mentén fekvő magyar kisközség. Házainak száma 138, lakosaié 927, a kik túlnyomóan róm. kath. vallásúak. Postája Feketető, távírója Valkány, vasúti állomása helyben van. Eredeti

neve Verbicza volt. E helység 1789-ben települt Szeged vidékéről származó 41 lakossal, 1848-ig a *Marczibányi* család volt a földesura. Jelenlegi nevét 1888-ban nyerte. A lakosok hitelszövetkezetet tartanak fenn. A községhez tartozik: dr. Király-tanya, Jani-tanya, Penz-tanya és Vízhányó-tanya.

Ernőháza. *Ernőháza.* Azelőtt Ernesztháza. A Temes-folyó mentén fekvő nagyközség. Házainak száma: 305, lakosaié: 2206, a kik németajkúak és róm. kath. vallásúak. Postája, távírója és vasúti állomása helyben van. E községet az Ittebei *Kiss* család telepítette az Ittebőhöz tartozó *Kenderes* pusztán. Első földesura, 1848-ig *Kiss* Ernő, az Aradon kivégzett vértanú tábornok volt. *Kiss* Ernő kivégeztetése után itteni birtokait a kincstár foglalta le s azokat az ittebei kincstári tiszttartóság vette kezelésbe. 1860-ban a község lakosai 80 telket, az összes ú. n. királyi kisebb haszonvételekkel (regale) és a plebánia kegyúri jogával együtt megvásárolták. A többi birtok 1867-ben részben *Kiss* Miklós begaszentgyörgyi földesúr és mintegy 1300 hold báró *Duka* Emilné szül. Beodrai *Karátsonyi* Katalin birtokába ment át. Kiss Miklós itteni birtokait a *Haas* és *Deutsch* czég, majd ettől *Duschnitz* Miksa vásárolta meg, a ki kisebb részletekben eladta a helybeli közbirtokosságnak. Báró *Duka* Emilné itteni birtokait fia báró *Duka* Géza örökölte, a ki jelenleg is a helység legnagyobb birtokosa. A róm. kath. templom 1880—81-ben épült. A lakosok gazdasági bankot, hitelszövetkezetet, takarék- és előlegezési szövetkezetet, gazdakört, kereskedő és iparos-egyesületet és dalárdát tartanak fenn. A községhez tartozik: *Nagyvida*-puszta, melynek helyén a középkorban *Vidaegyház* nevű falu feküdt. E falu eredetileg a kevei vár tartozékai között szerepel s 1319—1455. években Keve vármegyéhez tartozott. 1340 előtt *Kartali* Etele és István foglalta el; ekkor *Itteбői* Istvánfia János, a nádor előtt azt vitatta, hogy e falu, mint kevei várjobbágyot, őt illeti meg. A nádor 1340-ben mégis *Kartali* Etelének s örököseinek ítélte oda. 1367-ben *Nagy-Lajos* király Maczedóniai *Dancs* Péter és János mestereknek adományozta; a XV. században azonban az Ittebői-család birtokába került. A török hódoltság alatt elpusztult. A *Mercy*-féle térképen e helyen *Vide* és *Kenderes* lakatlan helyeket találjuk. Az utóbbit 1750-ben, kincstári pusztaként a délmagyarországi bérlők társasága bírta bérben. 1781-ben mindkét pusztát *Kiss* Izsák vásárolta meg.

Farkasd. *Farkasd.* Azelőtt Farkasdin. A Temes jobb partján fekvő nagyközség. Házainak száma 376, szerbajkú lakosaié 1953, a kik görög-keleti vallásúak. Postája Perlasz, távírója Torontáludvar, vasúti állomása Tamáslaka. Az 1723—25. évi gróf Mercy-féle térképen Vorkasdin néven a becskereki kerületben, a lakatlan helységek között találjuk. A német-szerb Határőrvidék területének megnagyobbítása alkalmával, 1770-ben, szerb határőröknek adták át és a Határőrvidék feloszlatásakor Torontál vármegyébe kebelezték. Az itteni görög-keleti templom 1848-ban épült. 1893-ban egy hónap alatt hatvanan haltak itt el kolerában. A község lakosai gazdasági hitelszövetkezetet és önkéntes tűzoltó-egyletet tartanak fenn.

Feketető. *Feketető.* Azelőtt Czernabara. Az Aranka-csatorna mentén fekvő nagyközség. Házainak száma 180, lakosaié 1179, a kik nagyobbára magyarok és német ajkúak. Postája helyben van, távírója és vasuti állomása Valkány. E helységet a XIX. század első felében a *Marczibányi*-család telepítette és e család csókai uradalmához tartozott. Földesura 1848-ig *Marczibányi* Lőrincz volt. A görög-keletiek temploma 1847-ben épült. Jelenlegi nevét 1888-ban nyerte. A lakosok mezőgazdasági olvasókört és önkéntes tűzoltó-egyletet tartanak fenn. A községhez tartoznak a Joó János, Eremits, Szakács, Török, Olajos, Sári Nagy János és Hartner nevű tanyák.

Felsőaradi. *Felsőaradi.* Azelőtt Tót-Aradácz. Nagybecskerek közelében fekvő nagyközség. Házainak száma 447, nagyobrészt tótajkú és ág. ev. vallású lakosaié 2436. Postája helyben van, távírója és vasúti állomása Nagybecskerek. A község multja azonos Alsóaradi helység multjával. A kincstártól 1781-ben *Kiss* Izsák kincstári bérlő vásárolta meg, a ki 1785 táján ide Pest, Békés, Nyitra és Zólyom vármegyékből tótokat telepített. Utána *Kiss* Miklós, majd 1848-ig *Kiss* Ernő 1848/49-iki honvédtábornok volt a helység földesura. 1831-ben és 1849-ben kolera pusztította a lakosokat. Az evangelikusok megtelepedésükkor imaházat emeltek, de a jelenlegi templom 1823-ban épült. Most *Mihálffy* Ödönné szül. *Koronghy* Erna, *Szent-Ivány* Zoltánné szül. *Somoskeöy* Jolán, a helység nagyobb birtokosai. A községhez tartozik *Bántelek*-puszta, melynek helyén a középkorban

Bánfalut találjuk. E helységet több más birtokkal együtt a Maczedoniai *Péterfiak* és a Maczedóniai *Dancsfiak* 1454-ben elzálogosították a Ghymesi *Forgách* családnak. Ide tartozik még Szent-Ivány-tanya és Sziget-tanya.

Felsőelemér. Azelőtt Szerb-Elemér. A Tisza közelében fekvő nagyközség. Házainak száma 641, szerbajkú, görög-keleti vallású lakosaié 3448. Postája és távírója Alsóelemér, vasúti állomása Elemér. A község multja megegyezik Alsóelemér helység multjával. Kincstári birtokként 1781—86 között *Kiss* Izsák a béllyei kincstári uradalom bérlője vette meg. Utána fia Ágoston, majd ennek fia, Ernő honvédtábornok örökölte. Jelenleg báró *Dániel* Ernőnek, *Pap* Géza dr.-nak, *Pap* Dezső dr.-nak és *Pap* Ilonának van itt nagyobb birtokuk. Az itteni görög-keleti templom 1806-ban épült. A lakosok gazdasági hitelszövetkezetet és földmívelőszövetkezetet tartanak fenn. Az egyik dűlőt Babatónak nevezik. Ez az elnevezés onnan ered, hogy itt régen egy *Babátó* nevű virágzó község volt, mely a pápai tizedjegyzékben is szerepel. A községhez tartozik: Pap-tanya, Dániel Ernő-tanya és Sziget-puszta. Felsőelemér.

Felsőittebe. Azelőtt Szerb-Ittebe. A Bega mentén fekvő nagyközség. Házainak száma 814, lakosaié 4956, a kik 372 magyart és 518 németajkút kivéve, szerbajkúak és nagyobbára görög-keletiek. A helység középkori történetét Alsóittebénél ismertettük. A hódoltságból lakott helyként került ki. Az 1723—25. évi gróf Mercy-féle térképen Idebej alakban, a becskereki kerületben, a lakott helyek között találjuk. Szerb lakosainak már ekkor templomuk is volt. 1769-ben újabb görög-keleti templom épült a helységben. Az 1788-ban, az orosz-török háború kitörésekor Szerbiából hazánkba menekült szerbek közűl 11 család itt nyert elhelyezést. 1781—86 között a *Kiss* család birtokába került. Legutolsó földesura *Kiss* Ernő honvédtábornok volt. Jelenleg *Jenovay* Zoltánnak van itt nagyobb birtoka. A lakosok takarékpénztárt, hitelszövetkezetet és a legelőbirtokosok egy bankot tartanak fenn. A községben gőzfűrész- és hengermalom-részvénytársaság is van. Ide tartozik: Emil-major, Kisrét-puszta, B. Varga-tanya, Jorgován-puszta és még számos tanya. Felsőittebe.

Felsőmuzslya. Nagybecskerek várostól délre eső magyar nagyközség. Házainak száma 443, lakosaié 3600, a kik mindannyian róm. kath. vallásuak. Postája helyben van, távírója és vasúti állomása Nagybecskerek. E község a m. kir. kincstár birtokán 1890-ben települt s 1905-ig Nagybecskerek város X. kerületét alkotta. 1905-ben önálló nagyközséggé alakult. A róm. kath. templom 1895-ben épült. 1899-ben helyi káplánság keletkezett itt, melyből 1909-ben plebánia alakult. A helység legnagyobb birtokosa a kincstár. A lakosok önkéntes tűzoltóegyesületet, gazdakört és hitelszövetkezetet tartanak fenn. Felsőmuzslya.

Fény. Azelőtt Foen. A párdányi járásban fekvő nagyközség. Házainak száma 375, lakosaié 2041, a kik 238 magyar és 506 szerbajkú kivételével legnagyobbrészt görög-keleti románajkúak. Postája, távírója és vasúti állomása helyben van. A középkorban Temes vármegyéhez tartozott. 1289-ben Füen, később Fövenyfölde néven említik az oklevelek. 1400-ban a *Csákiak* birtokában találjuk. A hódoltság alatt elpusztúlt. A XVIII. század közepén kincstári pusztaként a délmagyarországi kincstári bérlők társasága birta bérben. 1767-ben marosmenti románokat telepítettek ide; de ezeken kívül szerb lakosai is voltak, kiknek egy része 1783—84-ben a Határőrvidékre költözött. A kincstári jószágok elárverezése alkalmával *Mocsonyi* András pesti lakos vette meg. 1838-ban *Mocsonyi* János volt a helység földesura és ma is *Mocsonyi* Antalnak van itt nagyobb birtoka. 1897—1900-ig gróf *Szápáry* László is birtokos volt itt. Tőle a régi Mocsonyi-féle birtok egy részét báró *Csávossy* Gyula, a másik részét *Mocsonyi* Antal vette meg. A Mocsonyi-féle régi kastély, mely 1812-ben épült, jelenleg báró *Csávossy* Gyula örököseié. A lakosok gazdasági hitelszövetkezetet tartanak fenn. A községbeli két templom közűl a görög-keleti románoké 1882-ben, a szerbeké 1888-ban épült. A községhez tartozik: Talágy-major, Réti-major, Új-major, Unka-major. Fény.

Ferdinándfalva. Az alibunári járáshoz tartozó nagyközség. Házainak száma 269, szerbajkú, görög-keleti vallású lakosaié 1451. Postaügynöksége, távírója és vasúti állomása helyben van. E helységet 1817-ben telepítették, előbb a németbánsági Határőrvidékhez tartozott s 1872-ben csatolták Torontál vármegyéhez. Az itteni görög-keleti szerb templom 1853-ban épült. Jelenleg *Miloradovics* Péternek van itt nagyobb birtoka. A lakosok hitelszövetkezetet Ferdinándfalva.

tartanak fenn. Itt van még a ferdinándfalvai szerb földmívelők szövetkezete is. A községhez tartozik: Szigmond-tanya és Puskás-tanya.

Ferenczhalom. *Ferenczhalom.* Azelőtt Franzfeld. A torontáli helyi érdekű vasút mentén fekvő nagyközség. Házainak száma 657, németajkú, ág. ev. vallású lakosaié 4.179. Postája, távírója és vasuti állomása helyben van. E helység helyén a török hódoltság megszüntekor *Osveldos* falut találjuk. Az 1717-ben eszközölt összeírás alkalmával Zeldosch faluban 13 lakott házat írtak össze. A Mercy-féle térképen Seldosch alakban a pancsovai kerületben a lakott helyek között találjuk, de később elpusztult. A mostani község 1790-ben keletkezett. Nevét az 1791. évi julius 30-án kibocsátott legfelsőbb elhatározással nyerte Ferencz főherczeg trónörökös tiszteletére. Népessége leginkább Württenbergből, Badenből és Svájczból szakadt ide. Kezdetben 120 család telepedett le a helységben. 1802-ben 40 új házzal nagyobbította meg a kincstár. Franzfeld volt az első ágostai hitvallású német hitközség a bánsági Határőrvidék területén. A bevándorlók részére a katonai kincstár imaházat emeltetett fából, melyben 1815-ig tartották az istentiszteletet. Iskolával szintén a katonai kincstár látta el a helységet. 1855-ben leányiskola is épült itt. Ferenczhalom lakossága a település óta a 12. számú német-bánáti határőrezred keretében, 1830-ig a glogoni (Galagonyás), 1838-ig az újfalusi (Révaújfalu), 1839—1845-ig a cserépaljai és 1845-től a Határőrvidék feloszlatásáig ismét az újfalusi századhoz tartozott. A Határőrvidék feloszlatása után a bánátújfalusi járáshoz, majd ennek megszüntével a pancsovai járáshoz csatolták. Kiss Ernő tábornok 1849 január 1-én itt szállott meg, mikor a honvédelmi bizottmány a Délvidéktől a Közép-Tisza védelmére rendelte. 1810-ben egy új vallási szekta terjedt el az itteni lakosok között, melyet egy Wittenbergából ide szakadt Kühfusz József nevű lutheránus iparos terjesztett, a ki a szentírás helyes magyarázatának isteni adományával dicsekedett. Az akkori lelkész feljelentésére a pancsovai ezredes elfogatta s egy évre bebörtönöztette. Halála után hívei sokáig bújdostak, de a mult század 50-es éveiben mint nazarénusok léptek fel Tremmel György vezetése alatt. Ezek jelenleg is egyre szaporodnak a községben. A lakosok olvasóegyletet, ipartestületet, dalárdát, temetkezési egyesületet, gazdasági egyesületet, ifjúsági kört és takarékpénztárt tartanak fenn. A községben van a »Franzfeldi Hengermalom Részvénytársaság«. Ide tartozik a Hild Ferencz-féle tanya.

Ferenczszállás. *Ferenczszállás.* A Maros mentén fekvő magyar kisközség. Házainak száma: 72, lakosaié 396, a kik róm. katholikusok. Postája, távírója és vasúti állomása Kiszombor. E helységet az 1830—35. közötti években telepítette a báró *Gerliczy* család, hogy állandó munkásai s dohánykertészei legyenek. 1838-ban már 52 háza és 202 magyar lakosa volt.

Fodorház. *Fodorház.* A Jaruga patak mentén fekvő kisközség. Házainak száma 45, németajkú lakosaié 175, a kik róm. kath. vallásúak. Postája Gád, távírója és vasúti állomása Rudna. Ez a kis falu a XIX. század első felében 1838—1840 között települt.

Gád. *Gád.* A Temes mentén fekvő kisközség. Házainak száma 178, lakosaié 1.132, a kik nagyobbára román és szerbajkúak és görög-keleti vallásúak. Postája helyben van, vasút állomása Rudna. Első ízben az 1332—37. évi pápai tizedjegyzékekben fordul elő, a mikor, mint 1481-ben is, Temes vármegyéhez tartozott. A török hódoltság alatt nem pusztult el. Az 1717. évi összeírásban a Csákovai kerülethez tartozó községek között találjuk, 30 lakott házzal. A Mercy-féle térképen is a lakott helyek között szerepel és lakosai ekkor románok voltak. A szerbek a hagyomány szerint Montenegróból vándoroltak be. A görög-keleti szerb egyházat 1777-ben szentelték fel és 1859—60-ban megnagyobbították. 1788-ban, midőn a császári sereg Belgrádot ostromolta, II. József császár, az akkor még mintegy 19 éves Ferencz főherczeg kiséretében egy éjszakát töltött a községben Milos Péter házában, a kinek a császár ezért egy mezőhegyesi csődört ajándékozott. A XIX. század első felében a *Fodor*, a *Kászonyi*, a *Nagy*, a *Gyertyánffy*, a *Kukovics* és a *Pálffy* családok voltak a földesurai. A községbeli kastélyt a XIX. század közepén a Fodor család építtette, jelenlegi tulajdonosa báró *Gudenus* Hugóné. Van itt még egy úrilak, melyet a XIX. század elején a Kukovics család építtetett s ez most báró Gudenus Béláé. A Fodor, Kászonyi, Kukovics, Pálffy és Nagy családok itteni birtokait *Csávossy* Ignácz vette meg, a ki után leánya Csávossy Anna Sarolta, férj. báró Gudenus Hugóné örökölte. Ennek fiai, Béla és Hugó, jelenleg a helység legnagyobb birtokosai. A községben szerb gazdák egyesülete alakult.

Galagonyás. Azelőtt Glogon. A Temes balpartján fekvő nagyközség. Házainak száma 601, lakosaié 2.650, a kik 700 románajkú kivételével, nagyobbára németajkúak. Postája és távírója helyben van, vasúti állomása Cserépalja. A hagyomány szerint Mátyás király uralkodása alatt e falu határában Maczedóniai *Dóczy*, Kinizsi Pál egyik alvezére, egy több száz fogolylyal és zsákmánynyal visszatérő török csapatot, midőn az a községtől délnyugatra fekvő réten átvonult, hogy Borcsa táján a Dunán átkelve, Szerbiába nyomuljon, megtámadott, a törököket szétverte és a foglyokat kiszabadította. Ez az összeütközés valószínűleg a község határához tartozó »Vizesrétek« nevü dűlőben történt, a mit az itt talált leletek is igazolni látszanak. A török hódoltság alatt szerbek szállották meg, kiket még az 1717. évi összeírás is itt talált. Ekkor 10 lakott háza volt. A következő években azonban teljesen elpusztult, mert az 1723—25. évi Mercy-féle térképen Glogonska néven, a lakatlan helyek között találjuk. 1767-ben, a német-bánsági Határőrvidék szervezésekor a Határőrvidékhez csatolták s a 12. számú német-bánsági határőrezred egyik századának székhelye lett. 1774-ben német és szerb települőkkel gyarapodott. Az 1788. évi hadjárat alatt a törökök szeptember 23—30 között betörtek a községbe, felgyújtották és kirabolták, a lakosságot pedig lemészárolták. A legyilkoltakat a község déli oldalán, a régi Temes-meder mellett közös sírba temették. Az itteni róm. kath. templom 1775-ben épült, de 1788-ban ez is áldozatul esett a törökök dühének. 1789-ben ismét ujjáépítették. E hadjárat alatt a szerbek kipusztultak s többé nem telepedtek a helységbe. 1872-ben a Határőrvidék feloszlatása után Torontál vármegyébe kebelezték. A lakosok hitelszövetkezetet, Kaszinóegyesületet és önkéntes tűzoltóegyesületet tartanak fenn. Van itt egy műmalom is részvénytársasági alapon. Galagonyás.

Garabos. Azelőtt Garabácz. A zsombolya—lovrini szárnyvonal mellett fekvő nagyközség. Házainak száma 493, németajkú és róm. kath. vallású lakosaié 2.206. Postája, távírója és vasúti állomása helyben van. E helységet 1764-ben telepítették Mária Terézia királynő rendeletére. A telepítést Hildebrand temesvári igazgatósági tanácsos intézte. A község neve egy Gravacznak nevezett mezei birtoktól származik. Az első telepeket Hauptmann kamarai mérnök mérte ki, Hirsch Mátyás kincstári biztos pedig gondoskodott a házak felépítéséről. Első lakosai Elszászból, Lotharingiából, Württenbergből és a Schwarzwaldból telepedtek le és voltak közöttük franczia és cseh családok is. 1767-ben Szakálház lakosai közül is 50 családot telepítettek ide. Az első települők között magyarok is voltak, de ezek is idővel nagyrészt elnémetesedtek. Az itteni róm. kath. templom 1780-ban épült és 1803-ban a régi iskola. 1832-ben új iskolát emeltetett a község. 1816—17-ben vizáradások tették tönkre a község határát. Az 1831-ben országszerte pusztító kolera itt csak kevés áldozatot követelt, 1836-ban azonban 175-en estek a ragálynak áldozatul. 1848-ban a község a közlegelőből jó darabot kihasíttatott, azt eladta házhelyeknek, hogy a befolyó pénzből katonákat állíthasson a honvédsereg részére. Az 1849 augusztus 5—6-án vívott szőregi és óbesenyői csaták után, augusztus 8-án, a helység határán keresztülvonuló országúton, a császári hadak a délutáni órákban utólérvén a magyar sereg utócsapatát, csakhamar heves harcz támadt, mely alkonyatig tartott. Van a községben önkéntes tűzoltó egylet, temetkezési egyesület, takarék- és hitelszövetkezet, gazdasági termékeket értékesítő szövetkezet, mezőgazdasági szövetkezet, lótenyésztési telep, gazdakör és még négy olvasóegylet és férfi dalárda és két műmalom. Garabos.

Gyála. Tiszamenti nagyközség. Házainak száma 564, lakosaié 2898, a kik 515 magyar kivételével szerbajkúak és leginkább görög-keleti vallásúak. Postája távírója és vasútállomása helyben van. A mai Gyála helységtől egy negyedórányira feküdt hajdan *Kisgyála.* A régi községből csupán egy templomrom nyomai maradtak fenn, melynek környékét a nép ma is Mala-Gyala (Kis-Gyála) néven nevezi. Valószínűleg a XV. század első felében keletkezett. 1450-ben *Erdélyi* Miklós és *Bessenyő* János bírták. Később Temesvári *Bodó* Péter is szerzett itt részeket s el is zálogosította azokat 1510-ben *Sárszegi* István szegedi ispánnak és kir. sókamarásnak, a ki szintén zálog czímén tovább adta *Pestyéni* Györgynek. Az 1557—1558. évi török összeírás szerint ekkor 16 magyar jobbágy lakta. 1561-ben *Zay* Ferencz, *Liszti* János és *Viczmándy* Mátyás voltak itt földesurak. 1582-ben még lakott hely volt, de csakhamar elpusztult. II. Ferdinánd király 1622 július 12-én e pusztát *Béky* Mátyásnak adományozta. 1647-ben is puszta telekként szerepel. 1696-ban báró *Buttler* Jánost iktatta itt be az egri káptalan, királyi adomány alapján. A Gyála.

csanádi püspök 1701-ben ugyan jogot formált hozzá, de nem tudta megszerezni. 1718-ban a temesvári bánságba osztották be. A mai Gyála helység helyén a középkorban *Nagy-Gyála* feküdt. E helységről a XV. század elejétől kezdve vannak adatok. 1411-ben *Gyálai* Mihály birtoka, fia László 1449 s 1453-ban szomszéd birtokosként szerepel a keresztúri hatalmaskodás ügyében. 1557—58-ban, hódoltsági helységként a temesvári vilajethez tartozott, 10 adóköteles házzal. Lakosai mind magyarok voltak. 1561-ben *Gyálai* István és János voltak a földesurai. 1582-ben még két magyar lakosa volt, a kik juhtenyésztéssel foglalkoztak. A XVI. század végén a helység elpusztult. A *Gyálai* család kihalta után II. Ferdinánd király Nagy-Gyála pusztát 1622 július 12-én *Béky* Mátyásnak adományozta. Nemsokára ezután szerb lakosok szállották meg, mert 1647-ben már ismét lakott volt. A törökök kiűzése után, 1696-ban, báró *Buttler* Jánost iktatták be Nagy-Gyála birtokába, 1700—1701-ben a csanádi püspök is igényt tartott rá, de eredménytelenül. A törökök kiűzetése után a falu ismét népesedni kezdett és 1717-ben már 35 házból állott. 1783-ban a pozsonyi kamara 25 évre bérbe adta Szeged városának. 1848-ig a kamara volt a földesura. 1849 márczius 26-án *Igmándy* őrnagy 1500 honvéddel 2500 szerb felkelőt szórt szét e helység mellett. A szőregi kincstári uradalom megszüntével a Wiener Bank-Verein vette meg az itteni kincstári jószágokat, melyek később gróf *Szápáry* Géza főudvarmester s ennek fia Pál birtokába kerültek. Az utóbbi több részre osztva eladta. *Szápáry* Géza 1888-ban egy kastélyt építtetett a helységben, mely most *Récsey* Edéé. Jelenleg *Lichtenegger* Gyula és neje *Csorja* Zsuzsánna és *Récsey* Ede a helység nagyobb birtokosai. Az itteni görög-keleti szerb templom 1794-ben épült. A községben hitelszövetkezet van. Ide tartozik Szilágymajor, Fehérpart és Ludvár-major. A község szomszédságában feküdt a középkorban *Darócz* falu, melyről az 1451—1454. évi oklevelek emlékeznek meg.

Gyér. *Gyér.* A módosi járásban fekvő nagyközség. Házainak száma 214, lakosaié 1266, a kik közül 120 magyar, 825 német és 321 szerb ; vallásra nézve 940 r. kath., 5 református és 321 görög-keleti. Postája, távírója és vasúti állomása helyben van. A Csanád nemzetség ősi birtoka, melyet *Vejtehi* Tivadar 1322-ben két fiával, Tamással és Miklóssal együtt, vejének, *Omori* Gálnak ajándékozott. 1329-ben *Vejtehi* Tivadar fiai pénzért is eladták *Omorinak.* A XIV. században Temes vármegyéhez tartozott. 1343—79-ben Gör alakban említik az oklevelek. 1343-ban már mindenszentek tiszteletére emelt temploma is szerepel. Ekkor az *Omoriak* birtoka volt. A hódoltság alatt nem pusztult el. Az 1717. évi összeírás szerint 12 lakott háza volt és lakosai szerbek voltak, a kik a XVII. század folyamán telepedtek itt le. 1667-ben templomot is építettek maguknak. Az 1723—25. évi gróf Mercy-féle térképen Gyr alakban a lakott helyek között találjuk. 1795-ben *Gyertyánffy* Antal, Lukács és Kristóf vették meg a kincstártól és donácziót is kaptak reá. Ettől kezdve a *Gyertyánffy* család volt a földesura és ma is e család a legnagyobb birtokosa. A községben lévő két kúria közül az egyiket *Gyertyánffy* Lukács 1795-ben építtette ; ez jelenleg *Gyertyánffy* Andoré, a másikat ugyanő 1829-ben emelte s ez most *Gyertyánffy* Lászlóé. Ez úrilakok mindegyikében kb. 2500 kötetes könyvtár is van. *Gyertyánffy* László birtokához tartozik a Grádácz nevű erdőcske, hol hajdan avar gyűrű s a török hódoltság alatt erődítvény volt. E tájon gyakran találnak régi fegyvereket és gyakran akadnak régi sírokra. Azt a dűlőt, a hol Grádácz fekszik, Idvornak is nevezik. Van a községben gazdasági hitelszövetkezet, *Gyertyánffy* Andornak pedig motoros malma. A községhez tartozik Kisszállás, Nagyszállás és Megyarczi-puszta.

Gyertyámos. *Gyertyámos.* A budapest—orsovai vasútvonal mentén fekvő nagyközség. Házainak száma 500, róm. kath. vallású, németajkú lakosaié 2565. Postája, távírója és vasúti állomása helyben van. A középkorban is találunk egy hasonnevű helységet a vármegye területén, mely az egykori Torontál vármegye szélén feküdt. Az 1377—1399. években e helységben a Gyertyámosi *Csépi* család volt birtokos. Ez a helység azonban a hódoltság alatt elpusztult. A hódoltság alatt a régi Gyertyámos közelében *Mali Tovin (Dobin)* nevű telep keletkezett, melynek szerb és románajku lakosai gerencsérek és bognárok voltak. Ezeket azután 1778-ban a mai Gyertyámosra telepítették ; de mivel az utóbbiak itt nem találtak elég fát, elköltöztek s helyükbe Hatzfeldről (Zsombolya) 18 fiatal házaspár költözött ide. 1784-ben újabb német települők érkeztek a községbe, még pedig ismét Zsombolyáról 15 család, Luxemburgból, valamint a Schwarzwald környékéről 50 család. A beköltözködés után, 1785-ben, plebánia keletkezett a helységben,

Fény. — A Mocsonyi-féle kastély és mauzoleum. A kastély báró Csávossy Gyula örököseié.

Gád. — Báró Gudenus Hugó kastélya.

Gyér. — Gyertyánffy László úrilaka.

Gyér. — Gyertyánffy Andor úrilaka.

Istvánvölgy. — Özv. Jovanovits Istvánné szül. Dungyerszky Olga úrilaka.

Kanak. — Dániel László kastélya.

Kiszombor. — Rónay Jenő kastélya.

Kiszombor. — Rónay Aladár kuriája.

de imaházul ideiglenesen az iskolaépület szolgált. A templom alapkövét 1803 június 1-én tette le *Kőszeghy* László csanádi püspök és a templom 1804-ben készült el. 1801-ben a helység a billédi uradalommal együtt a zágrábi püspökség birtokába ment át, mely azokat hűbérül adta a gróf *Sermage* és a *Bonazzi* családoknak. 1838-ban gróf *Sermage* Lajos és *Bonazzi* Antal voltak a helység földesurai. 1831 augusztus 25-től deczember elejéig a község 40 lakosa halt el kolerában. E járvány 1836-ban, 1849-ben, 1859-ben, 1866-ban és 1873-ban is megismétlődött. 1848 november 11-én *Nagy* Sándor honvédőrnagy, a ki a kikindai kerület szemmeltartására volt kiküldve, a helységet megszállván, innen Kisbecskerekre ütött, honnan az ellenséget kiűzte. Néhány nappal később azonban a Gyertyámoson visszahagyott kisebb magyar népfelkelőcsapatot a temesvári várból kiküldött császáriak megtámadták, mely alkalommal 19-en estek el a magyarok közűl. Az elesettek sírja fölé a kegyelet 1898-ban emlékoszlopot emelt, melynek ez a felirata:

MOLNÁR PÁL, PAPP ANDRÁS, BERTA ANTAL,
SZŰCS FERENCZ, BOLDOG ANDRÁS, HORVÁT ISTVÁN,
MISKOLCZY TAMÁS, SZIROVICZA MÁRTON
TAMÁSFALVI LAKOSOK.

ÁRVA ANTAL, ESCH ISTVÁN, FÁTER JÁNOS, JÓZSA ANDRÁS,
BATVIK JÓZSEF, ELEVEN ANDRÁS, SZALMÁNDY JÓZSEF
AURÉLHÁZI LAKOSOK ÉS NÉGY NÉVTELEN.

GYERTYÁMOSON, 1848. ÉVI NOVEMBER 3-ÁN ELESETT
HONVÉDEK EMLÉKÉRE FELÁLLÍTOTTA GYERTYÁMOS KÖZÖNSÉGE
1897-IK ÉVBEN.

Nézz vándor e jelre, s dobbanjon a szíved!
Mind hős, kit itt a föld takar,
S ha kondul az óra új harczra hívóra
Ily hős legyen minden magyar!

A lakosok olvasókört, temetkezési egyletet, kereskedelmi és iparegyesületet, gazdaságiegyesületet, gazdakört, ifjúsági egyesületet, kaszinót, takarék- és előleg-egyesületet, hitelszövetkezetet tartanak fenn. A községben van *Staroscik* Ferencz gőzmalma, *Klósz* Testvérek téglagyára, sörgyár is és a Röser és Neuhaus czégnek seprőgyára.

Györgyháza. A szécsány—verseczi vasútvonal mentén fekvő kisközség. Házainak száma 122, lakosaié 1250, a kik közűl 346-an magyarok és 798-an németajkúak. Vallásra nézve a róm. katholikusok vannak többségben. Postája, távírója és vasúti állomása helyben van. E községet Rákóczi *Parchetich* György *Zöldes* községnek a fellázadt határőrök által 1848-ban történt elpusztítása után 1850-ben telepítette. A község a nevét is tőle vette. Jelenleg báró *Piret* Bélánénak, báró *Csávossy* Gyula örököseinek, báró *Csávossy* Bélának, *Birg* Konrádnak és *Birg* Péternek van itt nagyobb birtoka. A községben van hitelszövetkezet, gőzmalom és négy téglaégető. Ide tartozik: Velika Gréda-puszta, a Csávossy Béla-major, a Csávossy Gyula-major, az Orczy és a Király-major, a Szmolyán- és a Szima-tanyák. Györgyháza.

Hertelendyfalva. Dunamenti nagyközség. Házainak száma 509 és nagyrészt magyar lakosaié 2922; van köztük 634 német- és 856 tótajkú lakos. Felekezetre nézve 59 a róm. kath., 1369 a ref. és 1490 az ág. ev. vallásúak száma. E helység az egykori *Marienfeld* lakosaiból települt, a kiket eredetileg az 1865—69. években az aldunai réti földeken a Titeltől Temeskubinig terjedő árterületeken telepítettek le. Az 1869—70 és az 1870—71. évek telén, valamint az 1876. év tavaszán uralkodó rendkívüli áradások azonban a csak kis részben elkészített dunai töltéseket elsöpörték s az új telepeket megsemmisítették. Ekkor a lakosok a Pancsova—Tárcsó közötti út mentében a vojlovici erdő melletti ármentes területet kapták, hova 1882—83-ban bukovinai csángók is telepedtek. Az új község 1883 július 21-én *Hertelendy* József akkori főispán tiszteletére Hertelendyfalva nevet nyert. 1897-ben a Duna árja a határt teljesen elöntötte. A község lakosai hitelszövetkezetet tartanak fenn. Hertelendyfalva.

Hódegyháza. *Hódegyháza.* Azelőtt Jázova. Az Aranka folyó mentén fekvő magyar nagyközség. Házainak száma 344, lakosaié 1958, a kik róm. kath. vallásúak. Postája helyben van, távírója és vasúti állomása Tiszaszentmiklós. E területen állott hajdan *Hódpuszta.* Később, mikor a templom és a falu felépült, nevezték el Hódegyházának. A XIV. század elején a Csanád nemzetség birtokában találjuk. Az 1337. évi osztály alkalmával *Csanád* érsek és unokaöcscsei, a *Telegdyek* kapták. Ezeknek utódai 1360-ban három részre osztották a falut. Egyik részt *Pongrácz* fiai, Tamás kalocsai érsek és Kelemen, a másikat Miklós fiai, György és Miklós, a harmadikat Lőrincz fiai, János és Tamás nyerték. Valamelyik *Telegdy* részét 1400 táján *Hódegyházi* Pál szerezte meg. *Telegdy* András itteni részét 1495-ben *Bodófalvi* Ferencz deáknak zálogosította el. *Telegdy* István 1508 május 22-én új királyi adománylevelet eszközölt ki e birtokára. A török hódoltság kezdetén a magyar jobbágyok elköltöztek belőle és helyükbe szerbek telepedtek. Az 1557—58. évi török adólajstromok szerint már csak 14 háza volt, melyekben szerbek laktak. *Nádasdy* Tamás nádor 1561-ben *Telegdy* Mihály hódegyházi részét, hűtlenség czímén, elvette tőle és *Kerecsényi* Lászlónak adományozta. Lakosai a hódoltság alatt leginkább juhászattal foglalkoztak. 1582-ben három juhásznak 560 juha volt. A szerbek a helység régi nevét Hodity-ra, majd Hodicsra változtatták. 1653-ban a nádor *Bélteki* Pálnak és *Olasz* Pálnak adta, 1655-ben azonban Lessenyei *Nagy* Ferencz, *Milojkovics* Miklós és *Dénes* György is eszközöltek ki maguknak királyi adománylevelet a helységre. Ebből azután per keletkezett, mely *Bélteki* és *Olasz* Pál javára dőlt el. Özv. *Bélteki* Pálné 1689-ben készített végrendeletében a falut *Csomaközi* Lászlónak hagyományozta. A temesvári bánság szervezésekor már puszta volt. A temesvári igazgatóság 1760-ban szerződéses községet telepített ide szegedvidéki magyarokból. 1816-ban József nádor vette meg a kincstártól. 1833—44-ben a nádor a községet a torontálmegyei Akács, Nagy- és Kis-Bikács községbeli lakosokkal gyarapította. A községbeli róm. kath. templom 1901-ben épült. A községben önkéntes tűzoltó-egyesület, gazda- és olvasókör, továbbá hitelszövetkezet áll fenn.

Iloncz. *Iloncz.* Azelőtt Iláncsa. Az alibunár—szécsányi vasútvonal mentén fekvő nagyközség. Házainak száma: 645, lakosaié 3217, a kik nagyrészben szerbajkúak és túlnyomóan görög-keleti vallásúak. Postája, távírója és vasúti állomása helyben van. E helység már a középkorban fennállott. 1385-ben már egyházas hely volt és ekkor Keve vármegyéhez tartozott. A hódoltság alatt a szerbek szállották meg. Az 1723—25. évi gróf Mercy-féle térképen is Ilonza néven, a lakott helyek között találjuk. 1767—69-ben *Steinlein* és *Koszta* mérnökök a helységet környező mocsár alsó részét átvágták s Szent-Mihály (Végszentmihály) felé egészen Alibunárig erős töltésekkel övezték körül. 1768—73-ban, a németbánsági Határőrvidék szervezésekor, a Határőrvidékhez csatolták, a mikor a 12. számú német-bánsági határőrezred egyik századának székhelyévé lett s az maradt egész 1872-ig. A Határőrvidék feloszlatása után Torontál vármegyébe kebelezték. 1848 október 13-án a helység határában véres harcz volt az *Arányi* százados vezérlete alatt álló nemzetőrök és a szerb felkelők között, mely az utóbbiak vereségével végződött. A szerbek 30 halott hátrahagyásával megfutamodtak. A jelenlegi görög-keleti templom 1793-ban épült, a régi templom helyét emlékkereszt jelöli. 1888-ban a Terézia-csatorna kiöntött s a határ fele részét elárasztotta. Jelenleg *Nikolics* Anna örököseinek van itt nagyobb birtokuk. A határban, a község közelében 1812-ben egy forrás támadt, melynek a szerbek különös gyógyerőt tulajdonítanak, a miért föléje épületet emeltek. A községhez tartozik: Nikolics-tanya, Oka-tanya és Rusz-tanya.

Istvánfölde. *Istvánfölde.* Azelőtt csak Istvánföld. A módosi járásban fekvő nagyközség. Házainak száma 375, lakosaié 2448, a kik németajkúak és róm. kath. vallásúak. Postája helyben van, távírója Módos, vasuti állomása Szárcsa. E helység a XVIII. század utolsó éveiben települt. Az 1783. évi térképen még nem fordul elő. Plebániája is a település első éveiben, 1797-ben keletkezett. 1801-ben a zágrábi káptalan nyerte adományul, kárpótlásul a Kulpán túli jószágaiért, a melyeket az 1778—1784. években, a Határőrvidék szervezésekor lefoglaltak. 1805 szeptember 6-án országos, 1818 márczius 20-án hetivásárok tartására nyert kiváltságot. 1848 augusztus 29-én a nemzetőrök és a szerb felkelők között a helységben ütközet volt, mely a szerbek győzelmével végződött. Az itteni róm. kath. templom a XIX. század elején épült. A község lakosai takarék-

és hitelszövetkezetet, önkéntes tűzoltó-egyesületet, társaskört, gazdakört és parkegyletet tartanak fenn. A délmagyarországi földmívelők egyesületének pedig fiókintézete van a községben. Ide tartozik Nagyoregypuszta és Judengartenmajor. 1909 és 1911-ben a zágrábi káptalan földeit parczellázták.

Istvánvölgy. Azelőtt Hajdusicza és Istvánfalva. A Mária Terézia csatornától mintegy három km. távolságra fekvő kisközség. Házainak száma 215, lakosaié 1621, a kik vegyesen magyarok, német és tótajkúak. Vallásra nézve az evangélikusok vannak többségben. Első ízben az 1723—25. évi gróf *Mercy*-féle térképen találkozunk e helységgel, hol Heuduzische alakban a pancsovai kerületben, a lakatlan helységek között szerepel. 1750-től kezdve, kincstári pusztaként a délmagyarországi kincstári puszták bérlő társasága bírta bérben. A kincstári javak elárverezésekor a *Damaszkin* család birtokába került. E család egyik sarja *Damaszkin* István 1809-ben közvetetlen a Mária Terézia-csatorna mellé telepített egy új helységet, melyet róla Istvánfalvának neveztek el. 1824-ben azonban, a Mária Terézia csatorna áradásai következtében a község teljesen elpusztult és akkor telepítette át *Damaszkin* István a lakosokat a község mostani helyére. Az áttelepülés után *Damaszkin* Antal volt a helység földesura. Jelenleg *Dungyerszky* Lázárnak és özv. Jovanovits Istvánné szül. Dungyerszky Olgának van itt nagyobb birtoka, melyhez Dungyerszky Lázár 1901-ben kastélyt építtetett. Ez most özv. *Jovanovits* Istvánné lakául szolgál. A községbeli ág. h. ev. templom 1863-ban épült, de a tornyát 1895-ben építették hozzá. 1836-ban, 1849-ben és 1873-ban a kolera pusztított itt. 1862 és 1871-ben pedig az árvíz. Van a községben hitelszövetkezet, *Dungyerszky* Lázárnak pedig motoros malma. A községhez tartozik Pirincsa-puszta, (azelőtt Nagylécz-puszta). E puszta helyen feküdt *Rákóczifalva* község, mely 1868 táján megszünt. Ide tartozik még Zsombékpuszta, Dungyerszky-puszta, Olga-major, Zsófia-major és több tanya. E tájon fekhetett a középkorban *Bercse* helység, melyet 1385-ben Keve vármegyéhez számítanak. Istvánvölgy.

Ivánd. Azelőtt Ivánda. A Czeba-csatorna mellett fekvő nagyközség. Házainak száma 247, lakosaié 1546, a kik vegyesen német- és szerbajkúak, róm. kath. és görög-keleti vallásúak. Postája és távírója helyben van, vasúti állomása: Torontálgyülvész. A középkorban Temes vármegyéhez tartozott. Legrégibb nyomaira az 1332—37. évi pápai tizedjegyzékekben akadunk. A török hódoltság alatt nem pusztult el. Az 1717. évi összeírás szerint még 40 lakott háza volt, később azonban elpusztult. 1750-től kezdve a becskereki kerülethez tartozó kincstári pusztaként a délmagyarországi bérlők társasága bérelte. 1781-ben *Moska* Naum és *Konstantin* vették meg. Ekkor már ismét lakott hely volt. 1783-1784-ben szerb lakosainak egy része a Határőrvidékre költözött. Helyükbe németek telepedtek. A XIX. század elején (1811 előtt) az Ivándai *Karácsony*-család birtokába került. 1838-ban *Karácsony* István volt a helység földesura. Később a család itteni birtokait megosztotta a Kiszombori *Rónay* családdal, a többit pedig a XIX. század hetvenes éveiben *Wolfinger* Sámuel vette meg, a kitől viszont 1885 táján *Csávossy* Ignácz birtokába jutott. Tőle fia: báró *Csávossy* Gyula örökölte. A Rónay család birtokát a 70-es években *Stern* Bernát vette meg, kitől fia *Ivándi* Géza örökölte, ki azt 1906-ban kisebb részletekben a helybeli kisbirtokosoknak adta el. Jelenleg báró *Csávosy* Gyula örökösei és a »Módosi Takarékpénztár« részvénytársaság a helység legnagyobb birtokosai. A községben két régi úri lak van. Az egyiket az Ivándai *Karácsony* család építtette 1848 előtt; ez most a Csávossyaké és tiszti lakul szolgál. A másikat a *Rónay* család építette szintén 1848 előtt s ez jelenleg *Jovanov* Izidoré. A görög-keletiek temploma 1830-ban, a róm. katholikusoké 1893-ban épült. Van a községben hitelszövetkezet, egy keserűvíz-forrás, melynek vizét »Ivándi Mars keserűvíz« néven hozzák forgalomba. A Csávossyaknak malmuk is van itt. A községhez tartozik Józsa-tanya (azelőtt Csávossy-puszta). E helységgel volt határos a középkorban *Biallak* (Bivalylak) falu, melyről 1400-ból van első ízben adatunk, a mikor Temes vármegyéhez tartozott. Az 1761-ik évi katonai térkép Bianlak alakban a mai Ivánd mellé helyezi. Ivánd.

Jankahíd. A Béga mellett fekvő nagyközség. Házainak száma 233, lakosaié 1278, a kik leginkább románajkúak és részben gör.-kath., részben görög-keleti vallásúak. Postája helyben van, távírója Nagybecskerek és vasúti állomása Begafő. Legrégibb birtokosa 1221-ben az itteбői prépostság volt. Az 1332—37. Jankahíd.

évi pápai tizedjegyzékek szerint ekkor már plebániája is volt. *Csánki* Dezső szerint a középkorban inkább Torontál vármegyéhez számítható, mint Kevé-hez. A *Mercy*-féle térképen, Passin-Jankait néven, a becskereki kerületben az elpusztult helységek között találjuk. A XVIII. század közepén Baschin-Jankahid alakban kincstári puszta volt, melyet 1750-ben a délmagyarországi kincstári bérlők társasága bérelt. A gör. keleti egyház anyakönyveinek egy 1803-ból eredő feljegyzése szerint 1747-ben marosmenti románokat telepítettek a helységbe. 1781-ben, a kincstári birtok elárverezése alkalmával, *Lázár* Lukács kincstári bérlő vette meg az écskai uradalommal együtt. 1838-ban *Lázár* Zsigmond volt a helység földesura. Jelenleg gróf *Harnoncourt* a helység legnagyobb birtokosa. A gróf Harnoncourt testvérek volt birtokát 1911-ben felparczellázták. A görög-keleti vallású románok letelepedésük után templomot építettek maguknak, mely azonban már romokban hever. 1888-ban új templom épült, melyben a régi templom oltárát is elhelyezték. A görög-katholikusok 1899-ben építették templomukat. 1907-ben a községháza, az iskola és 16 ház égett itt le. A községhez tartozik Félix-major és Új-major, az utóbbi eddig Talagyedűlő néven volt ismeretes.

Jánosfölde. *Jánosfölde.* Azelőtt csak Jánosföld. A párdányi járásban fekvő nagyközség. Házainak száma 339, lakosaié 1711, a kik túlnyomóan németajkúak s róm. kath. vallásúak. Postája, távírója és vasúti állomása helyben van. E helységet gróf *Buttler* János telepítette a XIX. század első éveiben. 1806-ban a helység már be volt népesítve. A róm. kath. plebánia 1826-ban keletkezett. A lakosok gazdasági egyesületet, takarékpénztárt, tej- és tojásértékesítő szövetkezetet, temetkezési egyesületet, ipar- és kereskedelmi egyesületet tartanak fenn. A községben működik a Délmagyarországi Gazdasági Egyesületnek egyik kirendeltsége is. Ide tartozik a Keller-tanya.

Józseffalva. *Józseffalva.* Azelőtt Torontál-Józseffalva. A Tisza mellett fekvő nagyközség. Házainak száma 433, lakosaié 3120, kik közűl 1920-an róm. kath. magyarok és 1200-an gör.-kel. szerbek. Postája, távírója és vasúti állomása Törökkanizsa. Ez a község 1753 táján települt. Első lakosai a tisza-marosi katonai Határőrvidék kötelékébe tartozott szerb határőrök sorából kerültek ki. Az új telep a temesvári igazgatóság rendeletére Josephdorf nevet nyert, de a szerbek Jozefovának nevezték el. 1774-ben a kikindai szabad kerülethez csatolták. 1817 augusztus 1-én, a kerülethez tartozó többi községekkel együtt, kiváltságlevelet nyert. 1848-ig a kamara volt a földesura. 1876-ban, a nagykikindai kerület feloszlatása után, Torontál vármegyébe kebelezték. Jelenleg *Stankovics* Miklós és Szvetozár a helység legnagyobb birtokosai. A görög-keletiek temploma 1852-ben épült. A községben selyemtenyésztési felügyelőség van, továbbá polgári olvasókör, szerb és magyar olvasókör és egy gőzmalom, mely *Brczan* István és társaié. A községhez tartoznak a Monostori tanyák.

Kanak. *Kanak.* A Berzava-csatorna mentén fekvő nagyközség. Házainak száma 179, lakosaié 1805, a kik vegyesen magyarok, szerb- és bolgárajkúak. Postája, távírója és vasúti állomása helyben van. A középkorban Temes vármegyéhez tartozott és a régi Keve vármegye határán feküdt. Az 1425—1452. évi oklevelekben Konaki alakban szerepel, a *Konaki* család birtokaként. E család egyik sarját: Konaki *Kerekedy* Andrást, az országbíró 1452-ben a Himfiak és az Itebői család között támadt perben bíróul küldte ki. A török hódoltság alatt nem pusztult el ugyan, de magyar jobbágyai elköltözködtek innen és helyükbe szerbek telepedtek ide, a kik a hódoltság végszakáig itt maradtak. 1717-ben szerbektől lakott 17 házat írtak össze. Az 1723. évi gróf Mercy-féle és az 1761. évi térkép szerint a csákovai kerülethez tartozott. Mikor 1779-ben Torontál vármegyét visszaállították, Kanakot a nagybecskereki járásba osztották be. 1781-ben, a kincstári jószágok elárverezésekor, *Karácsonyi* Mihály torontáli főszámvevő vett itt birtokot. 1801-ben a billédi uradalommal együtt a zágrábi püspökség birtokába került. *Verhovácz* Miksa zágrábi püspök *Petrovics* Illés hétszemélynöknek adta a falut; fia, *Petrovich* József 1838-ban a helység földesura volt. Jelenleg *Dániel* László, *Tatarin* Sándor, *Gyertyánffy* László dr, *Meiszner* Péter, *Mircsov* Demeter és Donát a helység legnagyobb birtokosai. *Dániel* Lászlónak kastélya is van itt, melyet 1898-ban építtetett. *Dánielnek* itt százezreket érő, ritka gazdagságú és rendkívül teljes európai bélyeggyüjteménye van, továbbá kb. 2000 kötetes könyvtára. *Tatarin* Sándor úrilaka 1878-ban épült. A szerbeknek itt már 1733-ban volt templomuk. A kath. lelkészség

1816-ban alakult és 1820-ig állott fenn. 1820 után a németek, kik itt a XIX. század elején telepedtek le, elköltöztek innen s helyükbe bolgárok jöttek Vingáról, Rogendorfról, Óbesenyőről és Lukácsfalváról. 1848 augusztus 6-án a szerviánusok az egész helységet felgyújtották ; ekkor hamvadtak el a községi irományok is. A szabadságharcz után, az 1848-ban innen elmenekült bolgárok lassanként visszatértek, de a horvátok többé nem. A görög-keleti szerbek 1879-ben, a róm. katholikusok 1895-ben építették újjá templomaikat. A községben hitelszövetkezet van. Ide tartozik : Czernabóra, Karakás-puszta, Nagysibora, Siroka-puszta és Szamarina. Kanak vidékén fekhetett *Saruld* (*Sarud*) helység, melyet a középkorban Temes, néha Krassó vármegyéhez is számították. Az 1332—37. évi pápai tized jegyzékekben Zoruld, Soruld alakban szerepel. 1438-ban bizonyos rácz főurak kezéből, királyi jóváhagyással, a *Thallócziak* birtokába jutott.

Kanizsamonostor. Azelőtt csak Monostor. A törökkanizsai járásban fekvő magyar kisközség. Házainak száma 61, róm. kath. vallású lakosaié 354. Postája Feketetó, távírója és vasúti állomása Valkány. A Csanád nemzetség ősi birtoka, mely itt monostort alapított, a honnan a helységet Kanizsamonostornak, vagy Monostoros-Kanizsának nevezték. Első ízben 1231-ben van adatunk az itteni monostorról, melynek II. Endre 1233-ban kétezer darab kősót ígért. A helység első ismert birtokosa *Kelemenös* bán fia, Pongrácz. Az 1256. évi osztály alkalmával Kanizsa-Monostort két részre osztották ; az egyik a *Kelemenös* fiaké, a másik a *Vaffafiaké* lett. 1337-ben a falu éjszaki része *Telegdy* Csanád érseknek s unokaöcscseinek, déli része *Makófalvi* Dénesnek jutott. 1495-ben *Telegdy* András a maga részét elzálogosította *Bodófalvi* Ferencz deáknak. *Telegdy* István itteni birtokrészére 1508 május 22-én új királyi adománylevelet eszközölt ki. *Oláh* Miklós 1536-ban még jelentékeny helységként említi. 1557—58-ban már a török hódoltsághoz tartozott. A helység ekkor 15 házból állott s lakosai mind ráczok voltak. *Telegdy* László és György itteni részeit Ferdinánd 1558-ban *Bélavári* Jánosnak és *Telegdy* Gáspárnak adományozta, *Telegdy* Mihály részeit pedig *Nádasdy* Tamás nádor *Kerecsényi* Lászlónak adta. Az adóösszeírások szerint 1561-ben *Telegdy* István és *Makó* László voltak a helység földesurai. 1582-ben csak öt szerb pásztor lakott itt. Rövid idő mulva azonban a község teljesen elpusztult s pusztaként szerepel 1723-ban is. 1782 táján *Marczibányi* Lajos, Szeged vidékéről magyar kertészeket telepített ide s az új helység számára, a régitől délkeletre, az Aranka-csatorna közelében jelölt ki helyet. A községhez tartoznak a Virics, Tóth Lajos, Börcsök és Halasi tanyák. A középkorban Kanizsamonostornak azt a részét, mely nem a *Telegdy* és a *Makófalvi* családok, hanem a király birtokában volt, *Királymonostornak* nevezték. A XVI. században ez a rész önálló faluként szerepel. Az 1561. évi adólajstrom szerint 60 házból állott, de három év után már pusztulásnak indult.

Káptalanfalva. A módosi járásban fekvő kisközség. Házainak száma 58, lakosaié 345, a kik vegyesen magyarok és németajkúak, s róm. kath. vallásúak. Postája, távírója és vasúti állomása Módos. E helységet a zágrábi káptalan telepítette a XIX. század első felében. A községhez tartozik : Koppova puszta.

Karátsonyifalva. Azelőtt Offszenicza. Temes vármegye határán fekvő nagyközség. Házainak száma 222, lakosaié 1031 a kik legtöbben németajkúak és róm. kath. vallásúak. Postája, távírója és vasúti állomása Bánlak. A török hódoltságból lakott helységként került elő. Az 1717. évi összeírás alkalmával a csákovai kerületben Obseniza néven 30 lakott házzal bíró helységként szerepel és a Mercy-féle térképen is a lakott helyek között találjuk, a csákovai kerületben. A XIX. század elején a *Karátsonyi* család birtokába került. 1838-ban *Karátsonyi* Lázár volt a földesura. Jelenleg gróf *Karátsonyi* Jenőnek és *Ferch* József dr.-nak van itt nagyobb birtoka. A községbeli róm. kath. templom 1878-ban épült. A lakosok dalegyletet, polgári olvasó-egyesületet és legelő-társulatot tartanak fenn. Ide tartozik : Háromhalom-tanya, Józsefházapuszta, Peszkus-tanya és Pechtold-tanya.

Karátsonyiliget. Azelőtt Szóka. Temes vármegye határához közel fekvő nagyközség. Házainak száma 182, lakosaié 1106, a kik túlnyomóan szerbajkúak és gör.-kel. vallásúak. Postája, távírója és vasúti állomása Bánlak. E helység valószinüleg a török hódoltság alatt keletkezett. Az 1717. évi kamarai összeírás alkalmával szerbektől lakott 30 házat írtak össze. A Mercy-féle térképen szintén a lakott helyek között találjuk, a csákovai kerületben. Az 1761. évi térképen Bánlaknál népesebb községnek van feltüntetve. 1778-ban Torontál vármegyéhez csatolták. 1781 után a *Karátsonyi* család birtokába került, és jelenleg is gróf *Karátsonyi*

Jenőnek van itt nagyobb birtoka. A görög-keleti szerbek temploma 1903-ben épült. A községben hitelintézet is van. Ide tartozik Frankl-tanya, Obicsán-tanya, a gróf *Karátsonyi*-féle főerdészlak és fővadászlak.

Karlova. *Karlova* A Tisza mentén fekvő nagyközség. Házainak száma 1115, lakosaié 5.555, a kik 182 magyar kivételével szerbajkúak és görögkeleti vallásúak. Postája, távírója és vasúti állomása helyben van. E község helyén állott a középkorban *Böldreszeg* falu. A XVI. század elején *Telegdy* Istvánnak volt itt része, melyben őt II. Ulászló király 1508 május 22-én, új adomány czímen megerősítette. Az 1550—1552. évi török hadjáratok alatt elpusztulván, 1568—1870-ben, midőn a Telegdy család birtokait felsorolják, e falu neve már eltorzítva jelenik meg. A XVII. század folyamán teljesen elpusztult. A mostani falu, melyet III. Károly király tiszteletére Karlovának neveztek el, 1740-ben települt. Szerb lakossága a tiszai végvidékről, jelesül Aradról származott. A határőri szolgálathoz szokott szerbek azonban nem igen tudtak beletörődni a polgári életbe és bár a községet 1774-ben a kikindai kiváltságos kerülethez csatolták, az 1775—78. években a helységből mégis 44 család a dunai Határőrvidékre költözött. 1817 a gusztus 1-én a kikindai kerülethez tartozó többi községgel együtt kiváltságlevelet nyert. A szerbek temploma, egy régibb templom helyén, 1836-ban épült. 1876-ban a községet Torontál vármegyébe kebelezték. 1855-ben és 1870-ben árvíz pusztított itt. 1863—1864-ben nagy inség uralkodott és e mellett még a kolerajárvány is dühöngött. A községben van önkéntes tűzoltó egyesület, olvasókör, *Popov* Iván és *Dragomir* gőzmalma és villamtelepe és *Sztanyatev* Isza téglaégetőtelepe. A Galád nevű dűlőben egy romnak a nyomai látszanak, köveit azonban széthordták.

Károlyliget. *Károlyliget.* Azelőtt Charleville. A zsombolyai járáshoz tartozó kisközség. Házainak száma 205, németajkú, római katholikus vallású lakosaié 860. Postája, távírója és vasúti állomása Szenthubert. E helység Mária Terézia királynő rendeletére 1770—71-ben épült. A telepítést Neumann temesvári igazgatósági tanácsos intézte, a ki az első letelepülők számára 64 házat építtetett. Első lakosai Lotharingiából származó francziák, kikhez németek is csatlakoztak. Kezdetben a franczia elem volt a tulnyomó. A német települők a francziáktól elkülönítve, a Deutsch-Gasse nevű utczában laktak. 1771-ben a temesvári igazgatóság már elemi iskolát is emeltetett a községben. 1838-ban a gróf *Zichy-Ferraris* család volt a helység földesura. Van a községben olvasó, önkéntes tűzoltó és gazdasági egyesület, egy bank-szövetkezet és a *Böhm* M. és Társa czégnek téglagyára. E helység határában feküdt a középkorban *Horogszeg.* 1429-ben *Szilágyi* László birtoka, a ki állandó határperben állott a kunszöllősi kunokkal. E határpert 1429 augusztus 27-én Hédervári Lőrincz nádor, a kunok és a jászok kapitánya el akarta igazítani, de mivel a határt egyfelől Kun-Szőlős és Hollós, másfelől Horogszeg között megállapítani nem tudta, a vitás földterületet egyelőre Szilágyi László birtokában hagyta. A hódoltság alatt elpusztult. Pusztaként találjuk a gróf Mercy-féle térképen is, a szerbektől elferdített Orosin néven. 1750-től kezdve a csanádi kerülethez tartozó ama kincstári puszták között szerepel, melyeket a délmagyarországi kincstári puszták bérlők-társasága bírt bérben. Az 1783. évi térképen is megtaláljuk Mali Orosin néven.

Katalinfalva. *Katalinfalva.* A nagybecskereki járáshoz tartozó nagyközség. Házainak száma 377, lakosaié 2.071, a kik leginkább németajkúak és római katholikus vallásúak. Postája, távbeszélője és vasúti állomása helyben van. E községet *Kiss* Miklósné szül. *Issekucz* Katalin a XVIII. század utolsó évtizedében alapította. 1793-tól 1844-ig Kiss Antal volt a helység földesura. 1844-től pedig Kiss Miklós. Az itteni római katholikus plebánia 1795-ban keletkezett és a templom 1808—1812-ben épült. A templomnak van egy értékes vert ezüst kelyhe, melyet kegyura Kiss Miklós ajándékozott az egyháznak. 1831, 1849 és 1855-ban kolerajárvány lépett fel, mely 1873, 1892—1893. években is megismétlődött. A községben van takarékpénztár, gazdasági egyesület és gőzmalom. A határhoz tartozó úgynevezett »Templom-dűlőben« feküdt a hagyomány szerint Szent-Mária, mások szerint Kis-Kecskemét nevű falu, mely a hódoltság alatt pusztult el. A helyi hagyomány szerint, midőn a község lakosai a törökök elől menekültek, a templom környékén volt nagy kútban sülyesztették el a harangokat, melyek kincsekkel voltak tele. E monda sokáig tartotta magát a nép között és azelőtt Kecskemét vidékéről még kincskeresők is jöttek ide, hogy a régi Kis-Kecskemét helyét felkutassák. A községhez tartozik Pusztakenderes.

Keglevichháza. A nagyszentmiklósi járáshoz tartozó kisközség. Házainak száma 218, lakosaié 1192, a kik nagyrészt németajkúak és római katholikus vallásúak. Postája helyben van, távírója és vasútállomása Óbesenyő. E község helyén feküdt a középkorban *Kökényér* falu. Nevét a mellette volt hasonnevű értől vette, amelynek partján, dúsan tenyésznek a kökénybokrok. A Csanád nemzetség ősi birtokai közé tartozik. Már a Gellért legenda is megemlékezik róla, mely szerint Csanád vezér megfutamodott serege a kökényéri bokrokban rejtőzött el. Az öreg Belenik egyik fia Vaffa e faluban házat építtetett s ide telepedett. Utána lett azután a község neve *Vaffaülése.* Mikor *Kelemenös* bán és *Vaffa* a XIII. század elején megosztoztak, Kökényér helységet is felosztották maguk között ; így jutott az egyik rész Kelemenös bán fia Pongrácz ispán birtokába ; 1256-ban azonban egészen a *Vaffafiak*-nak jutott. Ezek egyike ismét eladta a maga részét a Kelemenös ágnak, úgy hogy a nemzetség tagjainak beismerése szerint 1285-ben Kökényér fele ez ág sarjának Tamás ispánnak birtoka volt. A Vaffafiaktól eredő *Makófalvi* családtól szerezte meg Kökényér másik részét az a Márton nevű nemes, a kinek a fiai is már e faluban laktak s alapítói lettek a *Kökényéri* családnak, melynek sarjairól 1328—47 között vannak adataink. 1398-ban Zsigmond király, a Csanád nembeli Kelemenös bán ágából származó *Telegdy* Miklós fiának Jánosnak a nővéreit és leányait, minthogy fia nem maradt, a Kökényéri birtokban fiúsította. 1508-ban az egész falu Telegdy István királyi kincstárnoké, a ki a helységre új adományt nyert. 1333—34-ben már egyházas hely volt. Az 1552. évi török hadjárat alatt elpusztult és lakosai elmenekültek. A királyi adórovó 1560-ban megközelíthetlen helységként írta be az adólajstromba. A XVII. században Kökönyen, Kuknó elferdített alakban szerepel. Mint pusztára, 1655—57-ben *Nagy* Balázs és *Somogyi* János királyi, *Krecsics* György, *Szalatnai* György és *Tenturich* István pedig nádori adományt eszközöltek ki rá. A XVII. század folyamán azonban még a helység nevének az emléke is elenyészik. A jelenlegi falut 1844-ben telepítette a kincstár 3.181 hold területen, német lakossággal. Nevét az akkori kamara elnök : gróf Keglevich Gábor emlékére viseli. A római katholikus templom 1905-ben épült. A község lakosai olvasókört, önképzőkört és önsegélyző szövetkezetet tartanak fenn. Keglevichháza.

Kevedobra. Azelőtt Dobricza. A Terézia-csatorna mellett fekvő nagyközség. Házainak száma 608, lakosaié 2999, a kik leginkább szerbajkúak s görög-keleti vallásúak. Postája, távírója és vasúti állomása helyben van. A középkorban Dobravicza néven említik az oklevelek. Ekkor Temes vagy Keve vármegyéhez tartozott. 1425-ben a *Dobraviczai* család birtoka volt. A hódoltság alatt nem pusztult el. Az 1717. évi összeírás a pancsovai kerülethez tartozó községek közé sorolja, 15 lakott házzal. A Mercy-féle térképen is a pancsovai kerületben, a lakott helyek között találjuk meg. Az 1761. évi térkép a becskereki kerülethez számítja. 1768—73-ban, a németbánsági Határőrvidék szervezésével, ahhoz csatolták s később a 12. számú bánsági ezred egyik századának székhelye lett. A Határőrvidék feloszlatása után Torontál vármegyébe kebelezték. Jelenleg *Radmanovics* Ignyátnak van itt nagyobb birtoka. A községben tűzoltó egyesület, gazdasági hitelszövetkezet, egy gőzmalom és egy benzinmotoros malom van. Az előbbi *Jucsek* Ferenczé, az utóbbi *Vaszics* Kosztáé. Kevedobra.

Keviszőllős. Azelőtt Szeleus. Az alibunári járáshoz tartozó nagyközség. Házainak száma 561, lakosaié 2751, a kik leginkább románajkúak és görög-keleti vallásúak. Postája és vasúti állomása helyben van, távírója Alibunár. Első ízben 1456-ban említik az oklevelek, Keve vármegyéhez tartozó helység, mely alkalommal *Hunyadi* Mátyás és László, Horogszegi Szilágyi Mihály, nagybátyjuknak adományozták. A török hódoltság alatt elpusztult. Az 1723—25. évi gróf Mercy-féle térképen Zellos alakban, a pancsovai kerület lakatlan helye között találjuk. 1750-ben a délmagyarországi kincstári bérlők társasága bírta bérben. 1766-ban a kamara e pusztát a tiszai és a marosi határőröknek engedte át, a kik 1768—1774 között telepedtek le ide. A Határőrvidék feloszlatása után, 1872-ben, Torontál vármegyéhez csatolták. Jelenlegi nevét 1888-ban nyerte. A görögkeletiek temploma 1809-ban épült. 1873-ban kolera pusztított a helységben. Van itt önkéntes tűzoltó egyesület és *Marina* Jánosnak gőzmalma. Keviszőllős.

Kisjécsa. Temes vármegye határán fekvő nagyközség. Házainak száma 276, lakosaié 1369, a kik leginkább németajkúak és római katholikus vallásúak. Postája, távírója helyben van, vasúti állomása Gyertyámos. A mai Kisjécsa és Kisjécsa.

Nagyjécsa községek helyén a középkorban *Öcse* (Ősze) nevű helység feküdt, melyet 1467-ben Temes, 1479-ben Csanád, 1482—97. években ismét Temes vármegyéhez számították. 1492-ben a Peterdi *Pethő* család bírt itt földesúri joggal. A hódoltság alatt elpusztult. A Mercy-féle térképen Jetsaa alakban a temesvári kerületben a lakatlan helyek között találjuk. 1750-től kezdve kincstári puszta, melyet a délmagyarországi kincstári bérlők társasága bírt bérben. A jelenlegi helységet Neumann temesvári kormányzósági tanácsos 1770-ben telepítette. Ő építtette az első lakóházakat, számszerint 101-et, ugyanekkor iskolát is állított fel itt. 1801-ben a zágrábi püspökség birtokába ment át. Az itteni római katholikus templom 1813-ban épült. 1865-ben a község fele leégett. A községben van takarék és előlegegylet, takarékpénztár, gazdakör, temetkezési egylet és a délvidéki földművelők gazdasági egyesületének fiókja.

Kiskomlós. *Kiskomlós.* A zsombolyai járásban fekvő nagyközség. Házainak száma 407, lakosaié 1981, a kik mindannyian németajkúak, római katholikus vallásúak. Postája helyben van, távírója Zsombolya, vasútállomása Nagykomlós. E helységet 1770—71-ben telepítette Hildebrand temesvári igazgatósági tanácsos. Az új község *Ostern* nevet kapott. Első lakosai Lotharingiából származó francziák és németek voltak, a kiknek Hildebrand 50 házat építtetett. Néhány év mulva a szomszéd helységekből beköltözködő németekkel a lakosok száma jelentékenyen megnövekedett. 1838-ban a lélekszám már az 1400-at is meghaladta. 1770-ben a temesvári igazgatóság elemi iskolát állított. Római katholikus templomuk 1806-ban épült. 1901-ben a község Erzsébet királyné emlékére emlékkövet állított fel. Van a községben önkéntes tűzoltó egyesület, temetkezési egylet, gazdasági és iparosegylet és hitelszövetkezet.

Kismargita. *Kismargita.* A Berzava csatorna mellett fekvő nagyközség. Házainak száma 242, lakosaié 1144. Postája és vasúti állomása Árkod, távírója Torontálszécsány. Középkori története ismeretlen. A törökhódoltság megszüntekor 10 lakott háza volt és a pancsovai kerületben feküdt. Az 1723—25. évi gróf Mercy-féle térképen szintén a lakott helyek között találjuk. Az 1761. évi térképről hiányzik és helyén egy Moro nevű házcsoport van. Mikor a kerületeket járásokra osztották fel, Margitát (Margiticza) a neuzinai járásba osztották be. 1768-ban néhány szerb határőr családdal szaporodott. 1779-ben, Torontál vármegye szervezésekor, a helység a német-szerb Határőrvidék tartozékaként továbbra is katonai igazgatás alatt maradt. 1848-ban az egész helység elpusztult, de a szabadságharcz után ismét felépült. 1873-ban Torontál vármegyéhez csatolták. A görög-keletiek temploma 1789-ben épült. A községhez tartozik Teodorovics-puszta és Hild-tanya.

Kisnezsény. *Kisnezsény.* Azelőtt Horvát-Neuzsina. A Temes mellett fekvő nagyközség. Házainak száma 108, lakosaié 508, a kik leginkább horvátajkúak és római katholikus vallásúak. Postája helyben van, távírója Torontálszécsány és vasuti állomása Szárcsa. A török hódoltságból lakott helyként került ki. Az 1717. évi összeírás alkalmával a pancsovai kerülethez tartozó helységek között találjuk, 25 lakott házzal. A Mercy-féle térképen a részben lakott helységek között szerepel. 1761-ben a becskereki kerülethez tartozott. 1779-ben Torontál vármegyéhez csatolták. Szerb lakosai, a kik nem akartak a vármegyei igazgatás alatt maradni, 1783-ban a Határőrvidékre költöztek. 1801-ben a zágrábi püspökség birtokába került, mely hübéreseinek adományozta. Ekkor telepedtek le a helységben a *Berkovich*, az *Illievich*, a *Mixich* és a *Novákovich* családok, szerb jobbágyaikkal együtt. Jelenleg *Probst* Istvánnak, *Gille* Józsefnek és *Eusch* Istvánnak van itt nagyobb birtoka. 1848-ban két ízben is véres küzdelem volt a községben a magyarok és a szerb felkelők között. Augusztus 3-án Karátsonyi István őrnagyot 1600 nemzetőrével 2000 szerb felkelő e helységben megtámadván, heves küzdelem után a magyar hadak kénytelenek voltak visszavonulni. Három nappal később viszont Schiffer nemzetőri őrnagy aratott fényes győzelmet a szerbeken. Az itteni római katholikus templom 1896-ban épült. A községhez tartozik Nezsényi Kislécz-puszta és a Kisnezsényi tanyák.

Kisősz. *Kisősz.* A nagykikinda—aradi vasútvonal mentén fekvő nagyközség. Házainak száma 590, lakosaié 2199, a kik leginkább németajkúak és római katholikus vallásúak. Postája és vasútállomása helyben van. Távírója pedig Lovrin. E helységet 1770—71-ben telepítette Hildebrand temesvári igazgatósági tanácsos németekkel, a kiknek 203 házat építtetett. Az újonnan alakult helység neve *Gottlob* volt. 1771-ben már iskolát is kaptak. 1781-ben báró *Lipthay* Antal tábornok

Klári. — Serbán János úrilaka Serbán-pusztán.

Köcse. — Dellimanics Lajos dr. úrilaka Kurjácska-pusztán.

Kőcse. — Báró Jordis Camillóné kúriája.

Lovrin. — Báró Lipthay Frigyes kastélya.

1

2

3

1—2. Módos. — A községháza és a sétatér a millenáris emlékkel. —
3. Maczedónia: báró Nikolics Mihály úrilaka.

Melencze. — Részletek Ruszanda-fürdőből.

vásárolta meg, utána fia báró Lipthay Frigyes lett a helység földesura. 1836-ban és 1873-ban a kolera pusztította a lakosokat. Az 1836. évi járvány megszünteének emlékére a lakosok egy szentkép oszlopot emeltettek, melyet az 1911. évben megujítottak. A róm. katholikusok temploma 1866—67-ben újból épült. A községben van takarékpénztár s egy téglaégetőtelep, mely *Ziegler, Guth* és társaié.

Kistárnok. Azelőtt Kis-Torák. A Bega-csatorna mellett fekvő nagyközség. Kistárnok. Házainak száma 511, lakosaié 2941, a kik románajkúak és túlnyomóan görögkeleti vallásúak. Postája Nagytárnok, távírója és vasuti állomása Begaszentgyörgy. A középkorban csak egy Tárnok nevű helységet ismerünk. Az 1332—37. évi pápai tizedlajstrom a torontáli főesperességi plebániák között sorolja fel. 1401-ben Keve vármegyei faluként szerepel. 1400—1455-ben a *Csáki* családé. A török hódoltság alatt elpusztult. A Mercy-féle térképen lakatlan helyként szerepel a becskereki kerületben, Toraik néven. 1750-től a délmagyarországi kincstári puszták bérlő-társasága bírta bérben. Még 1761-ben is puszta volt. 1765-ben marosmenti románokat telepítettek ide. Később, az 1788. évi török hadjárat alatt négy szerb menekült család is nyert itt elhelyezést. II. József 1773-ban, harmadik délmagyarországi útjában e helységben is megfordult. A XVIII. század végén a *Kiss* család birtokába került. 1838-ban Kiss Antal volt a helység földesura, utána Kiss Miklós. 1856-ban a falu negyedrésze leégett. 1866-ban pedig 300—400-an haltak el kolerában. A görög-keleti románok temploma 1816-ban épült. A községben van a Timisiana takarékpénztár fiókja és *Hajduska* László gőzmalma. A hajdani Tárnokkal volt határos a középkorban a szintén Keve vármegyéhez tartozó *Bessermén-teleke* és *Fancsal,* mely helységekről a gróf Csáky család levéltárában őrzött, 1400-ban kelt oklevélben van említés.

Kistószeg. A zsombolyai járásban fekvő kisközség. Házainak száma 215, Kistószeg. lakosaié 940, a kik nagyrészt németajkúak és római katholikus vallásúak. Postája és távírója Nagytószeg, vasúti állomása Szenthubert. A középkorban csupán egy Tószeg helység volt a vármegye területén, a melyről Nagytószegnél emlékezünk meg. A török hódoltság alatt elpusztult. Az 1723—25. évi gróf Mercy-féle térképen Tosseck néven lakatlan pusztaként szerepel a becskereki kerületben. Az 1761. évi térképen Teysseck alakban szintén puszta. A XVIII. század közepén ezt is a délmagyarországi kincstári puszták bérlő-társasága bírta bérben. A jelenlegi helység 1770—71-ben települt, Neumann temesvári igazgatósági tanácsos felügyelete alatt, a ki az újonnan települők részére 78 házat építtetett. 1770-ben már elemi iskolát is kaptak. Az újonnan települt helység *Masztort* nevet nyert. A telepesek németek voltak, a Rajna mellékéről. A község a XIX. század elején a gróf *Zichy-Ferraris* család birtokába került. 1838-ban gróf Zichy-Ferraris Ferencz, később gróf Zichy-Ferraris Viktor volt a helység földesura. Jelenleg a temesvári földbérleti és parczellázó banknak van itt nagyobb birtoka. Van a községben tejszövetkezet, gazdakör, 48-as függetlenségi kör, dalárda, önkéntes tűzoltóegyesület, népbank és *Laping* Jánosnak motormalma. A községhez tartozik Melecsinapuszta.

Kiszombor. Marosmenti magyar nagyközség. Házainak száma 739, lakosaié Kiszombor. 4108, a kik római katholikus vallásúak. Postája, távírója és vasúti állomása helyben van. A Csanád nemzetség ősi birtoka. Az 1256. évi nemzetségi osztály alkalmával a *Kelemenösfiak* nyerték. 1360 október 14-én a *Telegdyek* újra megosztoztak rajta. Ekkor a falu, a hozzátartozó erdővel együtt, Tamás érseknek és öcscsének Kelemennek jutott. Kelemen utódai nemesi kúriát építtettek Zomborban, ide jöttek lakni és a családnak ez az ága a Zombori előnevet vette fel. 1536-ban még jelentékeny helység volt. 1547-ben Telegdy László és György birtokában találjuk, a kik a helység egy részét *Palaticsi* Jánosnak, kinek anyja Telegdy leány volt, engedték át. 1552-ben s a következő években, nagy pusztításoknak volt kitéve, úgy hogy az 1557—58. évi összeírások alkalmával a török defterdár csak nyolcz adóköteles házat írt itt össze. Mivel Telegdy György és László átpártoltak Izabellához, I. Ferdinánd király az ő részüket 1558-ban *Bélavári* Jánosnak és Telegdy Gáspárnak adományozta. 1561—64-ben Telegdy István és Palaticsi János voltak a földesurai. 1582-ben csupán három lakosa volt, a kik juhtenyésztéssel foglalkoztak. A század végén a falu elpusztult. Báthory Gábor fejedelem 1609-ben a hadházi hajdúknak adományozta. 1647 márczius 24-én *Kis* Márton kőrösszegi hajdúkapitány és fiai nyerték az erdélyi fejedelemtől. Ezek birtokukba is vették a helységet, melyet ez időtájt katholikus magyarok szállottak meg. III. Ferdinánd király azonban

1646-ban mint pusztát eladományozta *Kovács* János, *Széll* Mihály, *Zólyomi* György és *Török* Bálint szendrei katonáknak. 1655-ben a király újabb adománylevelet állított ki *Krehicz* Györgynek, *Nagy* Balázsnak és *Somogyi* Jánosnak, a kiket az egri káptalan még az évben itt be is iktatott. Hogy teljes legyen a zavar, Wesselényi nádor gróf Balassa Imrének is állított ki adománylevelet e helységre; 1662 október 2-án be is iktatták zombori birtokába. Ez ellen azonban a régibb birtokosok közűl többen tiltakozván, a nádor kénytelen volt a gróf Balassa Imre részére kiállított adománylevelet megsemmisíteni. Balassa azonban nem hagyta magát és még 1679—80-ban is zaklatta a szegény jobbágyokat. Csak Mulykó szarvasi török parancsnok közbelépésére szüntette be zsarolásait. A törökök kiűzetése után, 1701-ben, *Dolny* István csanádi püspök jelentette be igényét Zomborra, de eredmény nélkül. Mikor a temesvári bánság megalakult, Zombort, mely 1717-ben 15 házból állott, a csanádi tiszttartósági kerületbe osztották be. 1718 őszén Pest vármegyéből 20 katholikus magyar család telepedett ide; a lakosság azonban nem birván el a terhes adózást, tömegesen szökdösött el. 1724-ben a tetemes adóhátralékok következtében, a lakosok többi része is felkerekedett, a Maros tulsó partjára költözött. A temesvári igazgatóság, a visszaszállított lakosság fékentartására, határőrséget helyezett el a községben, melynek feladata volt egyuttal a postai szállítás fölött is őrködni. 1733-ban ismét nagy inség volt a faluban és a szökések megismétlődtek. 1737—38-ban a pestis pusztította a lakosokat. 1762-ben Csanádról 19, Nagyszentmiklósról pedig 13 család költözött ide. 1783-ban *Oexel* Mátyás szerezte meg, kinek fiai 1805 szeptember 27-én új adománylevelet szereztek rá. A család tagjai 1846 február 26-án legfelsőbb engedélylyel Rónayra változtatták nevüket. 1838-ban árvíz pusztította el a község határát. Az 1848—49-iki szabadságharczban a helység sokat szenvedett a szerbektől. A lakosok kénytelenek voltak Makóra menekülni s csak 1849 május havában térhettek vissza, de a helység háromnegyedrésze el volt ekkor pusztítva. 1874-ben 42 és 1877-ben 72 ház égett le a községben. Van itt négy úrilak, melyek a XIX. század ötvenes éveiben épültek s a *Rónay* családbeliek tulajdonában vannak. Jelenleg Rónay Jenő, Ernő, Aladár és Lászlóné, továbbá báró *Gerliczy* Ferencz a helység legnagyobb birtokosai. A Rónay Jenő birtokában mintegy 3000 kötetre rugó jogi szakkönyvtár, régi éremgyűjtemény van; vannak azonkivül őskori agyagedényei, melyeket az annai részben találtak. A község már 1334-ben egyházas hely volt. A hódoltság alatt is római katholikusok laktak itt, de 1650-ben nem volt plebánosuk. A törökök kiűzetése után, 1722 táján, a temesvári igazgatóság ismét plebániát szervezett itt. A jelenlegi templom szentélyét még a Csanád nemzetség építtette, a XIII. században. 1744-ben kibővítették s melléje fatornyot építettek. A királyi kamara a szentélyhez épített részt 1776-ban lebontatta és a templomot ujjáépíttette. 1910-ben az egész templomot megújították. Az ezredévi ünnep alkalmából a község Szent István szobrát állíttotta fel. Van a községben gazdasági olvasókör, önkéntes tűzoltó egyesület, takarékpénztár, *Rónay* Ernő mezőgazdasági szeszgyára, *Joó* István tégla- és cserépgyára, *Bódi* Sándor téglagyára és *Selmeczi* Antal műmalma. A községhez tartozik Ladány-puszta, Pálinkaház-tanya, Dédényszeg, Holtmaros-tanya, István-major, Kanászház, Kismajor, Kiszombori-tanyák, Kőház-tanya, Körtvélyes-tanya és Nagy-tanya. *Ladány* puszta helyén a középkorban falu feküdt. E falu a Csanád nemzetség ősi birtoka volt és e nemzetség *Kelemenös* ága bírta, melyből *Pongrácz* ispánt 1247-ben iktatták e helység birtokába. *Pongrácz* fia Tamás ispán 1285-ben IV. *László* királytól megerősítőlevelet nyer e falu birtokára, 1299-ben azonban a *Vaffafiaknak* engedte át, azzal a kikötéssel, hogy azt bármikor visszaadni tartoznak. Az 1337-ben megtartott osztály alkalmával *Telegdy* csanádi érseknek és a többi Telegdyeknek jutott. 1360-ban Telegdy Györgyé és Miklósé lett. Az 1508 május 22-én *Telegdy* István részére kiállított adománylevél szerint is az egész helység a Telegdy család birtokában volt. Az 1550—52. évi hadjáratok alatt a török hódoltság alá került. Az 1557—58. évi török adóösszeírás szerint 14 jobbágy lakta. Ez időtájt *Telegdy* Miklós és Mihály, továbbá *Makó* László volt a földesura. *Telegdy* Miklós részét, mivel újhitű lévén, Biharban a katholikusokat és a szerzeteseket üldözte, I. *Ferdinánd* király 1560-ban *Paulóczi* Sebestyénnek, *Tarnóczi* Istvánnak, *Farkas* Györgynek és *Stubiczai* Kelemennek adományozta. *Telegdy* Mihály itteni birtokait pedig, mivel János Zsigmondhoz pártolt, 1561-ben *Nádasdy* Tamás nádor, többek között *Kerecsényi* Lászlónak adományozta.

1564-ben még 21 adófizető portája volt. 1582-ben is még lakott hely volt, de 1596-ban már pusztává lett. 1750-ben már a kiszombori határhoz tartozott. *Dédényszeg* puszta helyén a középkorban Dédemszög falu feküdt. E helység is a Csanád nemzetség ősi birtokai közé tartozott. Megvolt már 1256-ban, mikor a *Vaffafiaknak* jutott osztályrészül. Az övék maradt 1337-ben is, mert ekkor egészben *Makófalvi* Dénes és Pál fiai kapták. 1557—58-ban a török hódoltsághoz tartozott és ekkor a temesvári defterdár 14 házát írta össze. 1561-ig a falu Gyula várának tartozéka volt, ebben az évben azonban a király törvényes birtokosának *Makó* Lászlónak visszaadni rendelte. *Makó* László 1563-ban kelt végrendeletével Dédemszögöt *Bessenyődi* Andrásnak hagyományozta. Ez ellen azonban *Makó* László nővére Ilona, fia nevében tiltakozott, de sem *Bessenyődi*, sem *Makó* Ilona nem jutott a helység birtokába, mert azt *János* Zsigmond 1563 augusztus 10-én Nopsiczi *Varkocs* Tamásnak adományozta. A török hódoltság alatt a *Telegdyek* is tartottak hozzá jogot. 1601-ben *Szokoli* Péter nyert rá adománylevelet, a helység azonban ekkorára már elpusztult. Valószínűleg az 1596. évi tatárdulás alatt semmisült meg. 1647 táján a kiszombori lakosok használták földjeit. 1655 junius 22-én *Wesselényi* Ferencz nádor e gazdátlan pusztát *Horváth-Kissevics* György királyi titkárnak, *Csorgáll* Ferencznek és *Csór* Györgynek adományozta, 1662-ben pedig még egy adománylevelet állított ki *Balassa* Imre részére, a mi ellen azonban a korábbi adományosok tiltakoztak. A törökök kiűzetése után beleolvadt a kiszombori határba. A község határában, a Maros partján feküdt a középkorban *Szilvaszegfalu*, mely eredetileg szintén a Csanád nemzetség birtoka volt. Az 1360. évi osztály alkalmával *Telegdy* Tamás érsek és öcscse Kelemen mester nyerték. Később már nincs adatunk róla.

Klárafalva. A Maros mentén fekvő magyar kisközség. Házainak száma 138, Klárafalva. lakosaié 560, a kik mindnyájan róm. kath. vallásúak. Postája és távírója Deszk, vasúti állomása Gizi kitérő. Nevét Szent Klára tiszteletére épített templomától vette. A XV. század második felében a *Tömpösi* család birtokában találjuk. E család kihalta után (1487) a leányágakra szállott. Az 1488. évi osztály alkalmával egy része *Tetétleni* Györgynek, a másik része *Amadéfi* Jánosnak, a harmadik része *Kapitányfi* Pálnak jutott. Ezek ellen azonban *Vezsenyi* Mihály pert indított s a helység fele részét követelte. *Vezsenyi* még II. Lajos király alatt kezdte meg a pert, de közbejött a mohácsi vész, s így hosszú ideig kellett várnia. Végre 1543-ban Ferdinand királyhoz fordult, de nem ért czélt, mert ez a vidék már 1541 óta Izabella királyné uralma alatt állott. Közbejött azután az 1550—1552. évi török hadjárat, mely alatt Klárafalva is elpusztult. A hódoltság alatt a kiszomboriak használták földjét. 1645-ben a pusztát III. Ferdinánd király *Kovács* Jánosnak, *Széll* Mihálynak, *Zólyomi* Györgynek és *Török* Bálintnak adományozta, de 1646-ban *Csorgáll* János is eszközölt ki magának nádori adománylevelet e pusztára. 1697-ben *Esterházy* Pál nádor *Hunyadi* Andrásnak és Lászlónak, továbbá Péli *Nagy* Andrásnak adományozta. 1700-ban a csanádi püspök is igényt tartott rá, de sem ő, sem az 1697. évi adományosok nem vehették birtokukba, mert a bécsi udvar a Marostól délre eső területet elszakította az országtól. Ettől kezdve Klárafalvát, Szőreghez tartozó pusztát, a temesvári igazgatóság bérbeadta. Első bérlője *Veliki* Vászó, szegedi kapitány volt. 1777 szeptember 6-án a csanádi tiszttartóság megengedte, hogy Új-Csanádról magyar dohánykertészek telepedjenek le a pusztára. Ezeknek az utódai a helység jelenlegi lakosai. 1801-ben Klárafalvát Deszkkel együtt báró *Gerliczy* Ferencz vásárolta meg. A község lakosai gazdakört és hitelszövetkezetet tartanak fenn. Keletre, a Maros partján állott egykor *Varsánytó* falu, mely a Csanád nemzetség ősi birtokai közé tartozott. Az 1256. évi osztály alkalmával a *Vaffafiak*, 1337-ben ezeknek utódai a *Makófalviak* kapták. Később a *Telegdyek* is szereztek itt birtokokat. *Telegdy* István 1508-ban, itteni birtokaira új adománylevelet eszközölt ki. A török háborúk kezdetén a falu elpusztult. 1563-ban János Zsigmond fejedelem *Varkocs* Tamásnak adományozta. 1568—70-ben a *Telegdyek* is fenntartották jogukat e pusztára, melyet ekkor *Török-Varsánytó* néven ismertek. A XVII. század folyamán többen nyertek rá adományt. 1701-ben *Dolny* István csanádi püspök is igényt tartott rá, de jogait nem érvényesíthette, mert a pusztát 1717 után a temesi bánsághoz csatolták.

Klári. A csenei járásban fekvő nagyközség. Házainak száma 593, lakosaié Klári. 3286, a kik leginkább szerbajkúak és róm. kath. vallásúak. Postája, távírója és vasúti állomása helyben van. E község helyén állott a középkorban *Peterd* falu, mely-

ről első ízben az 1334. évi pápai tizedjegyzék emlékezik meg. 1470—72-ben Temes, 1479-ben Csanád vármegyéhez számították. A XV. század közepén *Száti* Balázs birtoka és ettől kezdve Kőcse sorsában osztozott. (l. Nagykőcsénél.) 1492-ben a Peterdi *Pethő* család bírt itt földesúri joggal. 1494-ben *Nagylucsei*, a későbbi *Dóczy* Ferencz nyerte adományul a királytól. A XV. században még a *Zokonai* család is zálogbirtokos volt itt. 1515-ben *Petherdi* Gerard nevű nemes ember szerepel itt, kinek a családja valószínűleg innen származik. 1520-ban *Bolyka* Bálintnak Hodony stb. birtokába történt beiktatásánál *Pethő* Albert peterdi birtokos jobbágyai is jelen voltak. 1563-ban a *Dóczy* család még birtokos volt Peterden. A helység a hódoltság alatt nem pusztult el; az 1717. évi összeírásban a temesi kerületben, Peterda néven, 15 lakott házzal szerepel. Később elpusztult és lakosai elszéledtek, mert az 1723—25 évi gróf Mercy-féle térképen lakatlan helységnek van feltüntetve. A jelenlegi falu 1770—71-ben települt. Új lakosai szerbek és románok voltak, kiket gróf *Clary-Aldringen* temesvári kormányzó telepített ide, kinek tiszteletére a helységet *Clary-falvának* nevezték el, de a románok megtartották a helység régi magyar nevét s csupán Peterdára ferdítették el. Nemsokára azonban a román lakosok elköltöztek innen. 1801-ben a helység a zágrábi püspökség birtokába jutott és *Verhovácz* Miksa zágrábi püspök egyháznemeseinek adta hűbérül. Így jutottak azután a *Pozojevich, Milosich, Jellasich* és a gróf *Nádasdy* családok a helység birtokába, mely családok Petrinjéből származnak. Jelenleg *Bezuk* Lajosnak és *Serbán* Jánosnak van itt nagyobb birtoka és mindegyiknek a határban csinos úri laka. A görög-keletiek temploma 1841-ben épült. A 463 lélekből álló róm. kath. hitközségnek egy imaháza van csak a helységben. A község lakosai hitelszövetkezetet tartanak fenn. Ezenkívül még a szerb földmívelőknek is van itt egy szövetkezetük és *Jovanov* Szlávkó és társainak egy nyersolajmotoros malmuk. A községhez tartozik Csillag-puszta, Zsidóháza, mely eddig Bozuk-puszta néven volt ismeretes, Klári szőlők és Nádorháza-puszta.

Kőcse. Azelőtt Horvát-Kécsa. A csenei járásban fekvő nagyközség. Házainak száma 169, lakosaié 1024, a kik közül 206 román, 598 horvát és 220 szerbajkú. Vallásfelekezetek szerint pedig 598 kath. és 426 görög-keleti. Postája és távírója Nagykőcse. Vasútállomása helyben van. A középkorban Temes vármegyéhez tartozott. Az 1470. évi oklevelek már Köcse néven említik. 1494-ben egy *Külsőkőcse* nevű helységről is van adatunk. Birtokviszonyait Nagykőcsénél ismertetjük. A török hódoltság alatt nem pusztult el. Az 1717. évi összeírásban a temesvári kerület helységei között találjuk, csupán nyolcz házzal. 1801-ben a zágrábi püspökség birtokába jutott. *Verhovácz* Miksa zágrábi püspök egyháznemeseinek adta hűbérül s így jutott azután a *Busán*, a *Dellimanics*, a *Kaurich*, a *Mixich* és az *Uzbasich* családok birtokába. Később még a *Kussevich* és a *Bedekovich* családok telepedtek le a helységben. Jelenleg báró *Kussevich* Emilnek, báró *Jordis* Camillónénak, *Dellimanich* Lajos dr.-nak, *Hekler* Gyulának, *Simontsits* Andornak, *Mixich* Ottónak és *Uzbasich* Gáspárnak és *Mixich* Sándornak van itt nagyobb birtoka. Van a községben temetkezési egyesület, önkéntes tűzoltó-egylet, dalegylet és gazdasági hitelszövetkezet. A községhez tartozik Pusztahetény, mely 1891-ben vesztette el községi önállóságát s azóta mint puszta Kőcséhez tartozik. Továbbá Pusztalányok, Kurjácska, a hol *Dellimanics* Lajos dr. főispánnak csinos úrilaka van, Pusztaantalháza és Pusztarét. E helység mellett emlegetik a középkori oklevelek az akkor Temes vármegyéhez tartozó *Újfalut*, melyet 1470-ben a *Dóczyak* (Nagylucseiek), továbbá *Oláh* Péter és *Dési* János nyertek adományul. 1497-ben a *Majosi* család itteni birtokrészeit *Csáki* Mihálynak zálogosította el.

Kumán. A szeged—karlova—nagybecskereki vasútvonal mentén fekvő nagyközség. Házainak száma 1120, lakosaié 5693, a kik nagyrészt szerbajkúak és görög-keleti vallásúak. Postája, távírója és távbeszélő állomása helyben van. A hódoltságból lakott helységként került ki. 1717-ben a becskereki kerülethez tartozott s ekkor 13 házat írtak össze. A Mercy-féle térképen Kumani alakban az elpusztult helységek között találjuk. 1750-ben a délmagyarországi kincstári puszták bérlő-társasága bírta bérben. 1752-ben a tisza—marosi Határőrvidékről szerb határőrök költöztek ide és ekkor század-székhely lett. 1774-ben a kikindai kiváltságos kerülethez csatolták. De 1775—78-ban elégületlen szerb lakosai közül 36 család az épen alakuló dunai Határőrvidékre vándorolt ki. 1788-ban, a török háború kitörése után, a Balkánról menekülő családok közül 18 szerb család nyert itt elhelyezést. 1817-ben, a kikindai szabad kerület többi községeivel együtt

kiváltságlevelet nyert. 1818-ig a kamara volt a helység földesura. 1876-ban Torontál vármegyébe kebelezték. 1854-ben a község felerésze leégett. 1873-ban a lakosság 10%-ka halt el kolerában. A görög-keletiek temploma 1823-ban épült. A község dűlőnevei közűl említést érdemelnek a Tatár-út és a Szent-Király-dűlő. A Tatár-út-dűlőben 1906-ban Vuics Márk tanító, egy 6—7 kg. súlyú bronzbuzogányt talált, mely a Nemzeti Múzeumba került. Van a községben hitelszövetkezet, *Baracskov* Zárkónak pedig gőzmalma. Kumán és Melencze táján fekhetett a középkorban *Jánosi* helység, melyről egy 1341-ben kelt oklevél emlékezik meg.

Kunszőllős. A zsombolyai járásban fekvő kisközség. Házainak száma 239, lakosaié 498, a kik vegyesen német- és olánajkúak, római katholikus és görög-keleti vallásúak. Postája és távírója Nagykomlós, vasúti állomása Nákófalva. Eredeti neve *Konstanczia* volt. Jelenlegi nevét 1888-ban nyerte. E helységet Nagyszentmiklósi *Nákó* János telepítette a XIX. század első felében. Ő volt a helység földesura is. 1903-ban nagyközséggé alakult. A lakosok olvasókört és római katholikus népszövetségi társaskört tartanak fenn. Kunszőllős.

Kübekháza. A törökkanizsai járásban fekvő nagyközség. Házainak száma 344, lakosaié 1845, a kik vegyesen magyarok és németajkúak, római katholikus vallásúak. Postája és távírója helyben van, vasúti állomása Oroszlámos. E község 1844-ben települt és nevét a m. kir. udvari kanczellária egyik tanácsosától, gróf Kübeck Károlytól vette. A kanczellária a szőregi kir. kincstári tiszttartóságot bízta meg a telepítési munkálatokkal, melyek 1843-ban vették kezdetüket. A telepítéskor kimondották, hogy kizárólag római katholikus magyar lakosok nyernek településre engedélyt, 20 évi időtartamra. A telkek kiosztása a község végén felállított sátorban, sorshuzás útján történt. Az 1844. év tavaszán vették kezdetüket az építkezések. Idővel azután németek is költözködtek a helységbe. Az első 20 év lejártával szó volt arról, hogy a kincstártól kincstári bérlők veszik át a község kül- és belterületét, mire a község küldöttséget menesztett Bécsbe a kanczelláriához, hol azonban megnyugtató választ nyert. 1873-ban a község lakossága lépéseket tett a pénzügyminisztériumnál, hogy földjeit örök áron megválthassa. A megváltás tárgyában az egyezséget 1880-ban kötötték meg. Eszerint minden egyes telepes holdanként 100 frttal váltja meg a földjét. 1891-ben *Kisbébát*, mely azelőtt önálló község volt, önálló pusztai jelleggel Kübekházához csatolták. A községbeli templom 1879-ben épült. 1855 április 11-én a Tisza árja az összes vetéseket megsemmisítette. 1855 augusztus havában és 1866 őszén kolerajárvány pusztított. A lakosok 1894-ben nagy lelkesedéssel ünnepelték meg a község 50 éves fennállását. 1892-ben alakult a Kübekházi hitelszövetkezet. Van itt ezenkívül gazdakör, fogyasztási és értékesítő szövetkezet, függetlenségi kör és egy gőzmalom. Kübekháza.

Lázárföld. A nagybecskereki járásban fekvő nagyközség. Házainak száma 290, lakosaié 1897, a kik leginkább németajkúak és római katholikus vallásúak. Postája, távírója és vasúti állomása helyben van. E helységet az Écskai *Lázár* család 1809-ben telepítette, kevéssel azután, hogy az Écskai uradalom birtokába került. A római katholikus plebánia 1803-ban keletkezett és ugyanakkor épült a templom is. 1848 előtt Lázár Zsigmond volt a helység földesura. Jelenleg gróf *Harnoncourt* testvéreknek, továbbá *Zvirner* Györgynek van itt nagyobb birtoka. Van a községben hitelszövetkezet, takarék, hitel- és előleg szövetkezet. A lakosok 1900-ban ünnepelték meg a helység 100 éves fennállását. Lázárföld.

Lovrin. A perjámosi járásban fekvő nagyközség. Házainak száma 900, lakosaié 3869, a kik legnagyobbrészt németajkúak és római katholikus vallásúak. Postája, távírója és vasúti állomása helyben van. E helységet a középkorban *Lóránthalma*, később, a XVI—XVII. században *Lóránt* és *Lórántfalva* nevek alatt említik az oklevelek. 1466-ban szerepel első ízben, Szárafalva helység határleírásánál. 1529-ben Balibég kifosztotta és felégette a falut. Lakosai elszéledtek és csak 1561-ben kezdett ismét benépesülni, ez időtájt *Bácsmegyei* Miklós és *Deszpot* István voltak a földesurai. 1564-ben a csanádi püspök birtoka volt. 1561-ben szerbek telepedtek a helységbe, a kik még 1582-ben is itt laktak. Lakott hely volt a XVII. században is. Mikor 1653-ban gróf Pálffy Tamás lett a csanádi püspök, az egykori püspökségéhez tartozó falvakhoz hódoltató parancsot intézett s ezek közé tartozott Lórántfalva is. 1701-ben Dolny István csanádi püspök bejelentette e helységre való igényét s felvette birtokainak lajstromába, de nem kapta meg s a helységet Lovrin néven a temesvári kerületbe osztották be. Ekkor 18 házból állott. Nemsokára újból elpusztult s pusztaként tünteti fel a gróf Mercy-féle térkép is. Lovrin.

1760 körül a szerbek telepedtek ide, kik katonai igazgatás alatt állottak s a nagykikindai kerülethez tartoztak. 1777-ben bolgárok jöttek e helységbe, melyet *Lovrinác*, egy gazdag bolgár után elneveztek *Lovrin*-nak. De a bolgárok már nem állottak katonai igazgatás, hanem a kincstár fönnhatósága alatt. Magukkal hoztak egy szerzetest, Miskovits Mihályt, ki első plebánosuk volt. 1785-ben német családok költöztek e helységbe, nagyobbrészt Elszászból, Lotharingiából. Ez utóbbiak alapították az ú. n. Új-utczát. A németek 10 éven át nem fizettek adót, de kötelesek voltak háború idején fuvart, szénát és zabot szolgáltatni. E németekhez később újabb települők csatlakoztak Nemetcsanádról és egyéb környékbeli falvakból. A szerbek és bolgárok nem tudván velük megférni, elköltöztek innen, a szerbek már előbb, a bolgárok 1791—2-ben, egy részük Vingára és Szabadkára (Theresiopolis), úgy hogy a község 1792-től csupa németekből állott, kikre a kincstárnak mindig különös gondja volt. 1792-ben *Lipthay* Antal tábornok kapta Kisősszel (akkor Gottlob) együtt II. Lipóttól donáczióként és kastélyt építtetett magának. Fia báró Lipthay Frigyes szép fasorokkal ültette be birtokát és 1819-ben nagyszerű angol-kertet telepített. Jelenleg báró Lipthay Frigyesnek, *Telbisz* Imre dr-nak és *Reitter* Józsefnek van itt nagyobb birtokuk. A római katholikus plebániát 1777-ben alapították. A templom 1785-ben épült, báró Lipthay Frigyes 1829-ben megnagyobbította, a község tornyot építtetett hozzá, ő pedig toronyórát adományozott. Itt őrzik azt a lobogót, melyet Lipthay Antal tábornok az általa megnyert újpalánkai ütközetben a törököktől zsákmányolt, a miért azután 1789-ben a Mária-Terézia-rendet kapta. E községben több ízben lépett föl a kolera járvány és 1831-ben, három hónapig szedte áldozatait; az 1839 és 49-es évben is dühöngött. 1866-ban szeptembertől novemberig 62-en haltak el kolerában. Van a községben olvasókör, gazdakör, társaskör, parkegyesület, a délvidéki földmívelő gazdáknak, a vörös-kereszt egyesületnek, a munkások rokkant és nyugdíjegyletének fiókintézete, több pénzintézet, így az önsegélyző-egylet mint szövetkezet, a takarékpénztár mint szövetkezet, a hitelszövetkezet és a népbank r.-t. A községhez tartozik: Lipthay-major. A mai Lovrin vidékén feküdt a középkorban *Boltosfalva*, melyet I. Ferdinánd király 1560 július 16-án, Erdőskereki *Torkos* István és Tamás magvaszakadtával híveinek, *Bácsmegyei* Miklósnak, Vizkeleti *Andor* Tamásnak és *Csabay* Gergelynek adományozott. A lovriniak zöldség és gyümölcstermelése igen nagy arányú, különösen a korai burgonya és az uborka az, a mit vonatszámra visznek elsősorban Berlinbe, a hol rendes vásári állásaik vannak, úgyszintén Bécsben is. Nagy a forgalom a nemesfajú csemegeszőlőkben is, melyet előbb Bécsbe, később Erdélybe szállítanak. A korai cseresznyét és a mogyorót is vaggonszámra szállítják ki. Most tervezik az Aranka- és Galacz-csatornák felhasználását, hogy a határt a Maros vizével öntözhessék.

Lukácsfalva. *Lukácsfalva.* A Bega mentén, a Fehértó mellett fekvő magyar kisközség. Házainak száma 131, lakosaié 1025, a kik túlnyomóan római katholikus vallásúak. Postája és távírója Écska, vasúti állomása Écska—Zsigmondfalva. E helységet pusztaként Écskai *Lázár* Lukács 1785-ben telepítette be szerződéses dohánykertészekkel Écskáról és környékéről. Később 1838-tól Lázár Zsigmond tábornok volt e puszta földesura. 1890-ben önálló községgé alakult. Az új községet több csapás érte. 1878-ban árvíz öntötte el, 1896-ban tűzvész pusztított benne, 1910-ben pedig kisebb kolerajárvány. Jelenleg gróf *Harnoncourt* Felixné szül. Lázár Marianna gyermekeinek van itt nagyobb birtokuk. A községben egy gőzmalom van és szivattyútelep, mely a gróf Harnoncourt uradalomhoz tartozik, valamint országos hirnevű halastó és mesterséges halászat. A községhez tartozik Mária-Terézia-major, Sovajka-major, Új-major (azelőtt Újhodáj) Hunka nevü fáczántelep.

Maczedónia. *Maczedónia.* A vármegye szélén, a Temes mentén fekvő nagyközség. Házainak száma 239, lakosaié 1089, a kik leginkább románajkúak és görög-keleti vallásúak. Postája és távírója Csák, vasúti állomása Rudna. A középkorban Temes vármegyéhez tartozott. Első ízben az 1332—37. évi pápai tizedjegyzékekben fordul elő. 1363-ban Maczedóniai *Dancs* volt a helység földesura. Midőn a nikápolyi csataveszteség után 1396-ban a törökök betörtek az országba s egész Temesvárig nyomultak, egy ily portyázó török csapatot a hagyomány szerint a helység határában vertek szét a magyar urak. 1406-ban *Maczedóniai* Dancs fia Miklós a helység fele részét *Dóczy* Lászlónak adta. A XV. században a Maczedóniai

családnak várkastélya is volt itt. 1478 óta a Dóczyak bírták Maczedóniát. A mohácsi vész után a Maczedóniai család tagjai 1527-ben Trencsén vármegyébe vonultak, a helység pedig a török hódoltság alá került. Ez alatt a magyar jobbágyok kipusztultak és helyükbe románok telepedtek. A hódoltság megszünte után, 1717-ben megtartott összeírás 50 lakott házat talált e helységben, melyet a csákvári tiszttartóság alá helyeztek. 1779-ben Torontál vármegyéhez csatolták. 1782-ben II. József Maczedóniát *Vidák Joannovics* Tamásnak adományozta. Vidák nem tudván kincstári tartozásait törleszteni, 1792-ben eladta Ruddai *Nikolics* Jánosnak, Torontál vármegye országgyűlési követének. Ennek unokái János, Péter és Sándor megosztozván a törzsvagyonon, Maczedóniát János, az idősebb testvér kapta. Nikolics János, a ki a szerb fejedelmi családból házasodott, 1854-ben osztrák bárói rangot nyert. Fia Mihály jelenleg a helység legnagyobb birtokosa. Az övé az az úrilak is, melyet báró Nikolics Mihály 1873-ban építtetett. Érdekes itt a rendkívül gazdag és szép agancs-gyűjtemény. Van benne körülbelül 250 szarvasagancs, 200 zerge és körülbelül 370 őzagancs. Vannak még fajdkakasok, vaddisznók, farkasok és sasfélék. 1887-ben a Temes az egész községet elöntötte, úgy hogy a lakosok csónakokon jártak. A görög-keleti románok temploma 1816-ban épült. 1904-ben leégett, de még ugyanaz évben ismét felépítették. A községhez tartozik Maczedóniai János-major.

Magyarcsernye. Azelőtt Magyar-Czernya. A nagybecskerek—zsombolyai vasútvonal mentén fekvő magyar nagyközség. Házainak száma 455, lakosaié 4130, a kik római katholikus vallásúak. Postája, távírója és vasúti állomása helyben van. A helység eredetileg a zsombolyai uradalomhoz tartozó Buzitova nevű pusztán alakúlt. 1798-ban telepítette *Csekonics* József tábornok, a ki leginkább Szeged vidéki kertészeket hívott ide. A telep kezdetben csak kisszámú családból állott. Mivel Rácz-Czernyától egy óranyira volt, felváltva Buzitovának vagy Magyar-Czernyának nevezték. Csekonics József tábornok halála után, 1824-től Csekonics János lett a helység földesura, a ki arra törekedett, hogy e pusztából rendes falut alakítson. 1828-ban tehát Csősztelekről újabb magyar telepeseket hívott Buzitovára. Az új települőkkel az uradalom 1829-ben 30 évre új szerződést kötött, melynek értelmében a szerződő telepítvényesek minden hold föld után évenként 3 pengő forintot tartoznak fizetni. 1828-ban iskolaházat is építtetett a község, mely ideiglenes imaházul is szolgált. 1829-ben keletkezett a plebánia is. 1842-ben tette le Csekonics János az alapkövet a templomhoz, mely 1844-ben készült el. 1831-ben kolerajárvány lépett fel és az elhaltak száma 392 volt. 1849 január 21-én az egész lakosság a Maroson túlra menekült a közeledő szerviánusok elől. Az ellenség az egész helységet üresen találván, azt kirabolta és felgyújtotta, ekkor égett el a plebánia levéltára is. Az elmenekült magyar lakosság csak 1849 május 7-én tért vissza elhagyott házi tűzhelyeihez. 1849 július havában ismét a kolera pusztított, mely augusztus hóban 87 áldozatot követelt. 1863-ban nagy volt az inség, míg ez tartott, Csekonics János földesúr a szűkölködők között naponként 30 kenyeret osztatott szét s ezenkívül 5600 mérő búzát és 5000 forintot adott nekik kölcsönképen. 1869—72-ben nagy árvizek borították el a határt, úgy hogy a szomszédos községekkel csak csónakokon lehetett közlekedni. 1906-ban nagy tűzvész pusztított itt. Jelenleg gróf Csekonics Endre v. b. t. t. a helység legnagyobb birtokosa. A községben van önkéntes tűzoltóegyesület, hitelszövetkezet és *Megyeri* András és társai gőzmalma. Ide tartozik Anda-puszta, Bozitó-puszta, János-major, Nagyrókus-puszta, Öregház-puszta, (azelőtt Sztárihodáj), Csonkahalom, József-major.

Magyarmajdány. Azelőtt Majdán. A törökkanizsai járásban fekvő magyar kisközség. Házainak száma 164, lakosaié : 757, a kik római katholikus vallásúak. Postája, távírója és vasúti állomása Oroszlámos. E helység helyén a középkorban Oroszlámos, vagy mint eleinte nevezték *Oroszlános-monostora* állott. Alapítója Csanád nembeli Oroszlános. 1247-ben *Kelemenös* bán fiának, Pongrácz ispánnak itt egy jobbágytelke volt. A Csanád nemzetség tagjai között végbement osztozkodás alkalmával Oroszlános-monostort az egész nemzetség közös birtokának hagyták. A monostor elpusztulása után azonban 1337 június 11-én Oroszlánost is felosztották. A *Telegdyek* kapták a keleti részét, a Makófalviak a nyugatit. 1360-ban a Telegdy-rész Miklós főispán fiaié Györgyé és Miklósé lett. A Telegdyek eladogatván itteni birtokaikat, a XVI. század elején már csak Telegdy Istvánnak voltak itt részei, a melyekre 1508 május 22-én királyi megerősítő levelet eszközölt

ki. 1536-ban még oly jelentékeny helység volt, hogy Oláh Miklós a vidék legnevezetesebb falvai között sorolja fel. Ekkortájt épült fel kőfalakkal megerősített kastélya, melynek nyomai Magyarmajdány község temetőjében és környékén most is megvannak. Mindemellett a törökök 1550 szeptember havában ellentállás nélkül birtokukba kerítették s átadták *Petrovics* Péternek, a ki ide őrséget helyezett. Néhány hét mulva Varkocs Tamás kiverte innen Petrovics embereit, de az erőd nem sokáig lehetett Ferdinánd birtokában, mert 1557—58-ban már a temesvári vilajetba tartozott s ekkor a temesvári defterdár 45 magyar családfőt írt itt össze. 1559-ben földesurai János Zsigmondhoz pártolván, Ferdinánd megfosztotta őket itteni birtokaiktól s azokat az 1559—60. években többeknek eladományozta. 1561-ben *Kerecsényi* László is kapott itt egy részt, ki azonban az egészet, mely ekkor városként szerepelt, Gyula vára számára foglalta el. 1562-ben a város egy része Osztopáni *Balassa* Bálint birtokába jut, de a Telegdy család még 1568—70-ben is fenntartotta jogát e birtokra. A hódoltság alatt 1582-ben még kilencz magyar pásztorember lakta. Mikor a magyarság innen kiveszett, szerbek telepedtek le helyére. 1647-ben *Voxith-Horváth* István, *Petőfalvi* Pető és *Ladányi* Ferencz adománylevelet nyertek rá. A XVII. század végén elpusztul, de csakhamar új települők szállották meg és a helység régi magyar neve helyett a török Majdán név terjedt el, mely piaczot jelent. A lakosok azonban nem lévén megelégedve helyzetükkel, 1748-ban azt kivánták, hogy lejebb költözködhessenek. A csanádi tiszttartói hivatal 1773-ban Magyarmajdányba dohánytermelő magyarokat telepített a Kunságból, Szegedről és Hódmezővásárhelyről. A bébi uradalommal együtt azután *Batthyány* Ignácz erdélyi püspök birtokába került. 1882-ben gróf Batthyány József a dézsmatized és a szolgálmányok megváltását követelte a községtől, a mit azonban a lakosok megtagadtak. Ebből hosszú per keletkezett, mely után a lakosokat mintegy 180.000 forint megfizetésére kötelezték. Oroszlános monostoráról a Csanád nemzetség 1256. évi osztálylevele, mint fennállóról emlékezik meg. E monostor volt egyúttal a Csanád nemzetség temetkező helye is. Valószínű, hogy 1280-ban a kunok pusztították el. A község lakosai gazdakört és hitelszövetkezetet tartanak fenn.

Magyarpadé. *Magyarpadé.* A Tisza és az Aranka összefolyásánál fekvő magyar nagyközség. Házainak száma 353, lakosaié 2.019, a kik római katholikus vallásúak. Postája, távírója és vasúti állomása Padé. A község az újabb időben települt. Első földesura Padéi *Diván* György volt, a ki 1810-ben itt házat is építtetet, mely jelenleg *Herczl* Lázár tulajdona. Eleinte puszta volt. 1872-ben alakult önálló községgé. A római katholikus templom 1842-ben épült. Jelenleg özvegy *Perlesz* Sándornénak, *Kufler* Lipót örököseinek, *Hirschenhauser* Mórnak és *Dungyerszky* Nováknak van itt nagyobb birtokuk. A lakosok hitelszövetkezetet tartanak fenn és *Árpádfy* Antalnak gőzmalma is van itt. A határban, ott, a hol a Harangod (ma Aranka) a Morotva tóba ömlött, feküdt a középkorban *Harangod* falu. Akkortájt e helyet, még a falu keletkezése előtt, Harangod fokának, Harangod tövének nevezték. Első izben a község 1211-ben mint Morotvával határos helyként szerepel. 1256-ban Harangodtöve néven a Csanád nemzetség birtokában találjuk. Az ez évi osztály alkalmával a *Kelemenös* fiak nyerik. 1333—1334-ben már plebániával is bírt. További adatok nincsenek róla. A jelenlegi Arankaparti tanyák helyén feküdt *Ó-Padé* község is. Magyarpadéhoz tartoznak Arankaparti tanyák, Betlehem-puszta, Györgymező, Kispeszér, Konczhát, Láp-puszta, Morotva-puszta, Nagypeszér, Sulymospartipuszta, Sulymos-puszta, Szathmár-puszta, Székes-tanya.

Magyarszentmárton. *Magyarszentmárton.* A Bega-csatorna mellett fekvő magyar kisközség. Házainak száma 164, lakosaié 807, a kik római katholikus vallásúak. Postája, távírója és vasúti állomása Ótelek. 1806-ban telepítettet a kincstár; 1872-ig Szerbszentmártonhoz tartozott, azóta Ótelekhez. 1838-ban már 874 lakosa volt, a kik dohánykertészettel foglalkoztak. Ekkor a kamara földesuri hatósága alá tartozott. 1851-ben keletkezett a helyi káplánság, melyből 1856-ban plebánia alakult. A község lakosai tejszövetkezetet és gazdakört tartanak fenn.

Magyarszentmihály. *Magyarszentmihály.* Az Óbega mentén fekvő magyar nagyközség. Házainak száma 146, lakosaié 929, a kik róm. katholikus vallásúak. Postája Jankahid, távírója Bégafő. Az 1723—25. évi gróf Mercy-féle térképen a becskereki kerületben, a lakatlan helységek között találjuk. 1750-ben kincstári puszta, melyet a délmagyarországi kincstári puszták bérlő társasága bírt bérben. 1838-ban még népes puszta, 828 magyar lakossal, a kik dohánykertészettel foglalkoztak. Ekkor *Kiss*

Ernő eleméri uradalmához tartozott. 1908-ban nagyközséggé alakult. Jelenleg *Farkas* Gézának, *Jekelfalussy* Zoltánnénak és *Szent-Ivány* Zoltánnénak van itt nagyobb birtokuk. A községben van gazdakör és hitelszövetkezet. Ide tartozik Szentmitra-tanya is.

Máriafölde. Azelőtt Nagyteremia. A nagykikindai járásban fekvő nagyközség. Házainak száma 531, lakosaié 2982, a kik nagyrészt németajkúak és római katholikus vallásúak. Postája, távírója és vasúti állomása helyben van. A mai Máriafölde és Teremi helységek helyén állott a középkorban *Kutas-Teremi* falu. Eredeti neve Terem volt, mely szó a régi magyar nyelvben nemcsak nagy szobát, hanem udvart is jelentett. E szerint a Délvidéken gyakori Teremi teljesen megfelel az udvari helynévnek. 1450-ben *Töl* János és *Teremi* Gáspár bírták, a kik egy hatalmaskodási perben tanukként szerepelnek. Később a *Kutasi* család birtokába került és innen nevezték a XVI. században Kutas-Tereminek. Az 1550—1552. évi hadjáratok alatt magyar lakosai elköltözködtek s helyükbe szerbek telepedtek. A temesvári defterdár 1557—58-ban 23 szerb lakost írt itt össze. Ekkor a csanádi nahiéba (járás) tartozott. Földesura 1561 és 1564-ben Kutasi István volt. 1582-ben 20 szerb lakosa volt, a kik összesen 8600 juhot tartottak. Lakott helység volt 1647-ben is, mikor a garamszentbenedeki konvent *Voxith-Horváth* Istvánt, *Petőfalvi* Petőt és *Ladányi* Ferenczet iktatta be a falu birtokába. Ezektől a falu felerészét 1658-ban *Szelényi* János honti alispán szerezte meg, a ki unokaöcscsének *Gerhárd* György megyei jegyzőnek engedte át. Még 1717-ben is 19 házból álló falu volt és ekkor a temesvári kerületbe osztották be, de a Temesvár visszafoglalásáért indított hadjárat alkalmával elnéptelenedett. A gróf Mercy-féle térkép már pusztaként tünteti fel, Teremia néven. A temesvári igazgatóság azután bérbeadta a temesvári marhakereskedőknek. A régi Teremia-puszta helyén 1769-ben két helység keletkezett: *Marienfeld* (Nagyteremia) és *Albrechtsflur* (Kisteremia), mindegyik 80—80 házzal. A telepítést Neumann temesvári igazgatósági tanácsos intézte. Az új telepesek Westfáliából, Elszászból és Lotharingiából származtak. Nagyteremiát a kincstári jószágok elárverezése alkalmával 1781-ben *Nákó* Kristóf vette meg. 1838-ban Nákó János volt a földesura. Az itteni római katholikus plebániát 1770-ben állították fel és a templom 1787-ben épült. A községben álló Szentháromság szobrot 1809-ben állították fel közköltségen. Van a községben kaszinó-egylet, iparos- és kereskedő-egylet, társaskör, dal- és zeneegylet, önkéntes tűzoltóegylet, takarékpénztár, önsegélyző- és temetkezési egylet. *Kreuter* György és *Zimmer* György czirokseprőgyára, *Götz* János és fiai gőzmalma, *Denuel* János fűrésztelepe és *Lőwy* M. L. keményítő gyára. A lakosok jólétét nagyban előmozdítja az utóbbi időben fellendült szőlőmívelés. 1875-ben a község határában érdekes aranyleletre bukkantak, mely a Nemzeti Múzeumba került. *San Marco* herczegné született Nákó Mileva grófnő 1908-ban a Paulai Szent Vincze szabályait követő apáczákat telepítette le a helységben és kolostort építtetett számukra, a mely hat osztályú katholikus elemi népiskolával van kapcsolatban. Máriafölde.

Melencze. A Ruszanda-tó mellett fekvő nagyközség. Házainak száma 1661, lakosaié 9292, a kik leginkább szerbajkúak és görög keleti vallásúak. Postája, távírója és vasúti állomása helyben van. E helységet pusztaként szerepelteti az 1723—25. évi gróf Mercy-féle térkép. 1750-ben a délmagyarországi kincstári puszták bérlő-társasága bírta bérben. 1751—52-ben települt be és ekkor a feloszlatott tisza—marosi Határőrvidékhez tartozó határőrök szállották meg. 1774-ben a kikindai szabad kerülethez csatolták, de a nagyrészt határőrökből álló lakosság nem lévén megelégedve új helyzetével, 1775—78-ban 115 család a szervezés alatt álló dunai Határőrvidékre vonult. 1788-ban, a török háború kitörésekor, a Szerbiából menekülők közűl 32 család nyert itt elhelyezést. 1817-ben, a kerülethez tartozó többi községekkel együtt szabadalom-levelet nyert. Mindvégig a kamara volt a helység földesura. 1876-ban Torontál vármegyébe kebelezték be. A községet az újabb korban több csapás érte. 1869-ben az árvíz a község határából 10.000 holdat öntött el, 1873-ban kolerajárvány lépett fel a helységben, melynek 800-an estek áldozatul. Kisebb mértékű kolera járvány volt 1893-ban is. 1888-ban nagy tűzvész pusztított itt, mely alkalommal 150 épület hamvadt el. A görög-keletiek temploma 1790-ben épült. Jelenleg *Mihalovits* Ödön dr-nak, Janopolyai *Bibits* Pálnak, *Nikolits* Szvetozárnak és *Ityurup* Nikának van itt nagyobb birtoka. A lakosok önkéntes tűzoltó-egyesületet, szerb nőegyletet, temetkezési egyletet, szerb olvasó-egyletet, szerb dalárdát, takarékpénztárt és hitel- Melencze.

szövetkezetet tartanak fenn. Itt van *Teodorovits* Dusán téglagyára, *Muntyán* Jefta és társai téglagyára, *Gruity* Obrád gőzmalma és *Lozanity* Uros nyersolajőrlője. A községi dűlőnevek közül említést érdemel a Hadnagydomb nevű terület, mely a hagyomány szerint egy hadnagy vezetése alatt álló katonai őrállomásnak a táborozó helye volt s az e tábor körül fekvő földterületet az őrállomást vezető hadnagy haszonélvezte. A községhez tartozó lakott helyek: Kentra-szőlők Meleneczei-kültelep, Meleneczei-tanyák, Peszkarai-szőlők, *Ruszanda fürdő*. Ez a messze földön híres iszapfürdő a község mellett fekszik. Iszapját és vizét a Ruszanda nevű tó szolgáltatja, mely félkör alakban, szintén a község alatt terül el. A tó partja a fürdő felől parkirozva van. Árnyas ligete és kiterjedt sétahelyei kellemes pihenőkkel kínálkoznak. A parkban négy szálloda-épület áll, a fürdőház és a nagy díszteremmel, vendéglővel, tágas fedett és nyitott teraszszal ellátott gyógyterem-épület. A fürdőzők kényelméről gondoskodva van. A vonatok naponta négyszer közlekednek, összeköttetésben vannak a főbb vonalakkal, a tiszai és dunai hajókkal. A postát naponta háromszor kézbesítik. A fürdőben való tartózkodás és gyógykezelés költségei nagyon mérsékeltek és különösen a középosztály keresi fel előszeretettel, ha rászorult csodahatású iszapjára és vizére, mely gyógyeredményében azonos a Pöstyén és Szt. Lukács iszapfürdők gyógyerejével. Az iszap és a víz gyógyerejét különösen köszvényben, idült izületi rheumában, a scrophulosis minden alakjában szenvedők, úgyszintén minden kenő gyógymódnak ellentálló bőrbetegek, különösen psoriasis és prurigóban szenvedők, továbbá rendellenes vérzésben szenvedő nők és idegbetegek igen magasztalják. Speciális hatása a csontbántalmaknál: caries-necrosisnál a leghíresebb nemzetközi fürdőkét felülmúlja. Az idült lues-bántalomnál mint utókúra kitünő sikert mutat fel és e czélra külön kabinok állanak rendelkezésre. Bolemann híres fürdő- és gyógyvíz-speczialista szerint »vize annyira telített nátriumsókkal, hogy hozzá hasonlót hiába keresünk egész Európában (kivévén a terménysósvizeket, még a tengerben sem találunk annyi sót). Ennélfogva e fürdő páratlannak mondható és e tó magyar különlegesség.« A fürdőnek állandó orvosa van.

Módos. *Módos.* A Temes folyó mentén fekvő nagyközség. Házainak száma 845, lakosaié 4978, a kik közül 600-an magyarok, 2700-an német- és 1500-an szerbajkúak és 720-an bolgárajkúak. Vallásra nézve a római katholikusok vannak túlsúlyban. Postája, távírója és vasúti állomása helyben van. Itt van a hasonnevű járás székhelye is. Járásbirósága is van. A helység elsőízben az 1332—37. évi pápai tizedjegyzékekben fordul elő s így már akkor is egyházas hely volt. E tizedjegyzékekben *Madus*, egy 1338. évi oklevélben *Mod*, 1371-ben *Mados* alakban szerepel. A XVI. században Keve vármegyéhez tartozott. A hódoltság alatt nem pusztult el. Az 1717. évi összeírás alkalmával, a becskereki kerületben, 50 lakott házzal van felvéve. A Mercy-féle térképen is lakott helyként találjuk. 1781-ben kincstári jószág volt, melyre a zágrábi káptalan nyert adományt. 1783-ban szerb lakosainak egy része a Határőrvidékre költözött és helyükbe németek telepedtek. 1805 szeptember 6-án országos, 1812 márczius 20-án hetivásárok tartására nyert szabadalmat. Mindvégig a zágrábi káptalan volt a földesura, melynek egy 1795-ben épült kastélya is van itt. A községbeli két templom közül a római katholikus templom 1795-ben, a görög-keletieké 1712-ben épült. Az ezredéves ünnepek alkalmával a község emlékoszlopot állított fel. Van itt József kir. herczeg szanatórium-egyesület, a délmagyarországi földmívelők gazdasági egyesületének fiókja, tejszövetkezet, kaszinó, polgári olvasókör, több takarékpénztár, két téglagyár és két gőzmalom. A községet villamos áram világítja meg. Pavillonrendszerű közkórházában az ország összes trachomás elmebetegei vannak elhelyezve. A községhez tartozik: Alsóóregy, Kálmán-telep.

Mokrin. *Mokrin.* A szeged—temesvári vasútvonal mentén fekvő nagyközség. Házainak száma 1780, lakosaié 9279, a kik közül 838-an magyarok, 1603-an német- és 6833-an szerbajkúak. A vallásfelekezetek közül a római katholikusok és a görög-keletiek vannak többségben. Postája, távírója és vasúti állomása helyben van. Eredeti neve *Homokrév* volt. A régi falu a Harangod (ma Aranka) partján feküdt s ennek homokos medrétől nevezte el a nép az itt közlekedő révet. A Csanád nemzetség birtoka volt. Az 1256 deczember 17-én végbement osztozkodáskor a *Vaffafiaknak* jutott osztályrészül, ezeknek utódai azonban elcserélhették valamely más birtokért a Kelemenösfi *Telegdyekkel*, mert az 1360. évi osztozkodáskor Telegdy Lőrincz fiainak Jánosnak és Tamásnak jutott. 1495 február 28-án

Telegdy András a maga részét *Bodófalvi* Ferencz deáknak zálogosította el. Egy másik rész *Csáki* Gábor birtokába került, a ki azt 1549-ben zálogba adta *Bakócz* Tamás érseknek. Telegdy 1508-ban itteni birtokaira új adománylevelet nyert. A XVI. században *Ivancsivics* Péter szerzett itt birtokokat. A török hódoltság alatt a magyar jobbágyok kipusztultak és helyükbe szerbek telepedtek. Az 1557—1558. évi adóösszeíráskor 30 házból állott és lakosai szerbek voltak. Telegdy László és György hűtlenség következtében itteni birtokaikat, melyeket a király *Bélavári* Jánosnak és Telegdy Gáspárnak adományozott. 1564-ben Telegdy István és *Palatics* János voltak a földesurai. A török uralom alatt a lakosok leginkább pásztorkodással foglalkoztak. 1582-ben csak 10 szerb és két magyar juhász lakta a falut. 1647 körül *Széll* Pál szendrői katona bírta egy részét, a másik része pedig *Tar* Gáspáré volt, kinek magvaszakadtával a nádor *Dőry* Istvánnak és *Török* Andrásnak adományozta azt, 1655-ben azonban Lessenyei *Nagy* Ferencz, *Milojkovics* Miklós és *Dienes* György is királyi adományt kaptak reá. A XVII. század végén a falu elpusztult. 1723-ban már Mogrin, Mokrin a neve. A temesvári bánsági igazgatás, 1751 szeptember 22-én, a marosi határőrvidéki szerb családoknak, a kik nem akartak a vármegyei igazgatás alá jutni s Arad és Csanád vármegye területéről elköltöztek, Mokrin és Szentes (a régi Szentelt község helyén) pusztákat jelölt ki letelepedési helyül. Az utóbbin épült fel a mai Mokrin. 1753-tól egy század polgárkatonaság székhelye lett. 1778-ban ,mikor már lakossága 1906 lélekre rugott, kilencz család az újonnan szervezett dunai Határőrvidékre vándorolt. Mokrin, melyet a szerbek és a magyarok a rajta keresztül folyó árokról *Gyukosinnak* is neveztek, 1837-ben országos és hetivásárok tartására nyert szabadalmat. Az 1848—1849-iki szabadságharcz alatt két véres ütközet folyt itt le. 1849 április 22-én Derra honvédőrnagy, ezer emberével, 2000 szerb felkelőn diadalmaskodott, másnap április 23-án pedig Perczel Mór honvédtábornok fényes győzelmet aratott a Supan vezérlete alatt álló 15.000 felkelőn. Jelenleg *Weiler* Rezsőnek, *Ekkert* Gyulának, *Novakov* Lyubkónak és *Erling* Ottó dr.-nak van itt nagyobb birtokuk. A négy görög-keleti plebánia 1752 óta áll fenn. A főtemplom 1768-ban épült és 1834-ben megnagyobbították. A római katholikus hívek 1800—1810 között költöztek ide, templomuk 1858-ban épült. Van a községben önkéntes tűzoltóegylet, hitelszövetkezet, két takarékpénztár, két gőzmalom, egy téglagyár és egy fűrésztelep. A községhez tartozik Czintula-tanya, Kádár-tanya, Veiler-tanya, (azelőtt Papir-tanya). A hajdani Homokrév mellett állott a középkorban *Veresegyháza*, melyet a *Telegdy* család telepített. E faluról az 1360 és 1582. évekből vannak adatok. 1582-ben három szerb juhász lakta. További sorsa ismeretlen. A mai Mokrintól délnyugatra, azon a tájon, a hol a *Szentes* nevű szőlőhegyek vannak, feküdt a középkorban a *Szentelt* nevű város. Eredetileg a kun Szentelt széknek volt a fővárosa s ment volt mindennemű földesúri szolgáltatástól. Vásárjoggal bírt és heti piaczait egy 1384. évi oklevél tanusága szerint, minden szerdán tartotta. 1429 augusztus 24-én itt tartotta törvényszékét *Hédervári* Lőrincz királyi főlovászmester, a jászok és a kunok bírája. Zsigmond uralkodása alatt a város a királyra szállott, a ki azt 1433-ban Kunszőllőssel együtt átadta *Csalapia* Dávid török császári herczegnek, a ki nővérével együtt ide jött lakni. Ekkorra már a kunok elköltöztek innen s helyükbe jobbágyok telepedtek. Mátyás király 1460-ban *Dóczy* Péter kevei és szentlászlói várnagynak, Dóczy László szörényi bánnak és Dóczy Imre udvari vitéznek adományozta. 1536-ban még jelentékeny helység volt. Egy részét 1551-ben, a Dóczy-örökség révén, Csulai *Móré* Katalin : *Feledi* Eustachné bírta, a másik része pedig 1552-ben a temesvári vár tartozéka volt, a harmadik rész Telegdy László és György birtokába került, de hűtlenségük következtében az ő részüket I. Ferdinánd király 1558-ban *Bélavári* Jánosnak és *Telegdy* Gáspárnak adományozta. A helység negyedik részét pedig, a szinte hűtlenségbe esett *Hagymási* Kristófét, *Kerecsényi* Lászlónak adományozta. A Csanád vármegyei adórovó 1560-ban a megközelíthetetlen helységek közé sorozza. A török világban nem pusztult el. 1582-ben szerb juhászok lakták, a kik a helység régi nevét *Szentulyára* változtatták. 1647-ben ismét lakott hely volt. 1655-ben a király Lessenyei *Nagy* Ferencznek és *Milojkovics* Miklósnak adományozta. 1717 után a temesvári igazgatóság bérbeadta. 1751-ben néhány marosi határőrvidéki család telepedett le e pusztára, melynek ekkor már *Szentos* volt a neve. Az új telepet azután Mokrinnak nevezték el.

Molyfalva. Azelőtt Mollyfalva, Molidorf. A zsombolyai járásban fekvő kis- Molyfalva.

község. Házainak száma 221, németajkú, római katholikus vallású lakosaié 1063. Postája helyben van, távírója és vasúti állomása Magyarcsernye. E községet 1832-ben telepítette gróf *Zichy-Ferraris* Ferencz. 1838-ban még gróf Zichy-Ferraris Ferenczé, később évtizedeken át herczeg *Chambord* Henrik franczia trónkövetelő birtoka, a kinek báró *Billot* Cyrill volt a jószágkormányzója. Utána a *Pármai herczegé*, a ki a temesvári parczellázó banknak adta el. A község lakosai gazdasági egyesületet, olvasókört és hitelszövetkezetet tartanak fenn. A római katholikus imaház 1849-ben épült. 1871 február 1-én árvíz borította el a határt, 1873-ban pedig kisebb mértékben a kolerajárvány lépett fel, melynek 15-en estek áldozatul.

Nagybikács. *Nagybikács.* A nagykikindai járásban fekvő kisközség. Házainak száma 70, lakosaié 406; közülük 154-en magyarok, 239-en németajkúak s túlnyomóan római katholikus vallásúak. Postája Basahid, távírója és vasúti állomása Karlova. A középkorban is már *Bikács* néven említik az oklevelek. A XIV. században a Gyertyánosi *Chep* és a Bikácsi *Chep* családok osztozkodtak rajta. 1406-ban *Kajándi* Pál özvegye Katalin zálogba bírta a Gyertyánosiak itteni birtokrészeit. 1422-ben a *Bikácsi* családé. 1442-ben a Gyertyánosi *Csépi* (*Csep*) család szerepel egyik földesuraként. Az 1440—1450. években egy Bikácsi *Gyeke* család is szerepel Torontál vármegyében, mely előneve után ítélve, itt szintén birtokos lehetett. 1561—64-ben *Kerecsényi* László gyulai várnagy és *Olcsárovics* Demeter kapitány voltak a földesurai. A török hódoltság alatt elpusztult, de az 1761. évi térkép szerint már ismét lakott hely volt. 1804-ben *Karátsonyi* Lázár 40 magyar családot telepített ide. Azóta a községet, az alapító emlékére, a közhasználatban Karátsonyi-falvának is nevezik. 1816-ban árvíz pusztított a helységben. Karátsonyi Lázár az 1817—18. években ismét benépesítette 60 magyar és német családdal. 1838-ban Karátsonyi Lajos volt a helység földesura, később pedig Karátsonyi Guidó. A lakosok egyrésze 1891-ben Felsőmuzslyára költözött.

Nagycsanád. *Nagycsanád.* Azelőtt Szerb-Csanád. A Maros balpartján fekvő nagyközség. Házainak száma 1048, lakosaié 5710, a kik közül 153-an magyarok, 2048-an német-, 1856 román-, 1653-an szerbajkúak, római katholikusok, görög-katholikusok és görög-keleti vallásúak. Egyike a legrégibb helységeknek, mely már Szent István király uralkodása alatt is nevezetes szerepet játszott. A legrégibb oklevelekben *Marosvár* név alatt találkozunk vele. Szent István király uralkodása alatt *Ajtony* törzsfőnök tartományának volt a székhelye, a ki itt az akkori Görögországból, Viddin környékéről hozott építőmesterekkel templomot, palotát és monostort építtetett. A mint Ajtony hatalma mindegyre félelmetesebbé vált, Szent István *Csanád* ispánra bízta megfékezését. Csanád ispán a nagyőszi sikon levervén Ajtonyt, a ki a csatában életét veszítette, István király Marosvár vidékét külön vármegyévé alakította s igazgatását Csanád ispánra bízta, megparancsolván néki, hogy az új vármegyét Csanád vármegyének nevezzék. 1030 táján Marosvárt püspöki székhelylyé jelölte ki és *Gellértet* nevezte ki az első csanádi püspöknek. Ezzel Marosvár felvirágzásának az alapját is megvetette. Gellért építtette a székesegyházat, a püspöki palotát, a káptalan lakát, majd a Boldogságos Szűz tiszteletére is külön monostort állíttatott. E nagyarányú építkezések részére Olaszországból hozatott kézmíveseket, a kik Marosvárott letelepedtek. Ezek építették a régi vár helyén Csanád várát, melyben Csanád ispán magának kényelmes lakóházat emelt. 1043-ban Aba Sámuel király is Csanádra érkezett, hogy itt töltse a húsvéti ünnepeket. A XIII. század elején, mikor Anonymus élt, a várat már Csanád várának nevezték s ekkor már a helység is Csanád nevet viselt. 1241 tavaszán a Maros mentén Erdélyből érkező tatárok, Budzsik vezérlete alatt, a várat elfoglalván, az egész helységet feldúlták és elpusztították. De a Lád nemzetségbeli Bulcsu püspök, a ki a tatárok elől még idejekorán elmenekült, a pusztítás után székhelyére visszatérve, az ezután még tíz évnél tovább tartó püspöksége alatt helyreállította az elpusztult várost. 1278 június 19-én, mikor IV. László itt tartózkodott, a város már ismét jelentékeny hely volt. 1322 május 22-én Róbert Károly, 1366 július 9-én Nagy Lajos, 1394 november 13-án, majd 1436 április 18-án Zsigmond király időzött falai között. Hunyadi János kormányzó, a ki Csanád vármegye főispánja is volt, az 1443—1451 közötti években több ízben tartózkodott itt. 1455 szeptember 23-án Kapisztrán János fordult meg Csanádon. 1456 deczember 9-én V. László király is Csanádon időzött. Az 1417 óta mindegyre aggasztóbbá váló török beütések következtében Hangácsi Albert csanádi püspök

1459-ben a várost sánczokkal és kőfalakkal vétette körül. 1462-ben, midőn Mátyás király a Havasalföldön táborozó törökök elleni útjában Csanádra érkezett, a várfalak már fennállottak. 1495-ben Mindenszentek napján, II. Ulászló király tartózkodott Csanádon. 1514 május havában Dózsa György vette be a várost, a káptalan tagjait legyilkoltatta, a templomokat feldúlatta és a házakat felégettette. Csaholyi Ferencz püspök nagy áldozatok árán helyreállíttatta a várost, melyet 1528—29-ben János király látogatott meg; 1530-ban a vár a németek kezére került, majd ismét János király vette birtokába. Midőn Fráter György, Erdély kormányzója, Ferdinándhoz közeledett, Petrovics Péter temesi főispán, a ki hűen kitartott a Szapolyai család mellett, 1550-ben katonáival ostrom alá vétette a várat, de Varkocs Tamás váradi kapitány felszabadította az ostromzár alól. 1551 szeptember 28-án Mehemet beglerbég foglalta el. November 28-ika körül még egyszer visszakerült Ferdinánd birtokába, de Temesvár bukása után (1552) végleg a törököké lett. Ettől kezdve Csanád török szandzsák székhelye lett, de Borosjenő visszavétele után, 1595 végén, ismét felszabadult a török járom alól; 1596-ban azonban a tatár segédhadak újra bevették. 1597 év őszén Borbély György, Báthory Zsigmond vezére visszafoglalta s ekkor a császári biztosok Lugosi Ferenczet nevezték ki parancsnokává, a ki 1598 nyarán, Szaturdsi Mehemet szerdár közeledtére, kivonult a várból. 1613 augusztus 13-án a ráczok még egyszer visszafoglalták s a csanádi béget Báthory Gáborhoz vitték. Később Bethlen Gábor visszaadta a várat a törököknek, a kik 1685-ig voltak benne, a mikor Arad elestének hírére a török őrség elhagyta a várost, melyet magyar hajduk és rácz katonák szállottak meg. 1693-ban a tatár khán ismét megkísérlette elfoglalását, de sikertelenül. Az 1699 január 26-án megkötött karlóczai béke a vár lerombolását rendelte el, a mit 1701-ben gr. Oettingen Farkas hajtott végre. A török uralom alatt a magyar lakosság teljesen kipusztult Csanádról és helyébe szerbek telepedtek. Az 1717. évi összeírás már csak 40 házat talált itt. A temesvári bánság szervezésekor Csanád az ugynevezett csanádi kerület székhelye lett. A temesvári igazgatóság 1764—65 táján németországi bevándorlókat telepített ide és külön házhelyeket jelölt ki számukra. Ettől kezdve a helység egyik részét Szerb-, a másikat Német-Csanádnak nevezték. 1779-ben Torontál vármegyébe bekebelezték. Szerb-Csanád a XVIII. század végén kétszer akkora volt, mint Német-Csanád. Az 1781. évi összeírás szerint Rácz-Csanádon 371 gazda volt, míg Német-Csanádon a családfők száma 161. 1838-ban Német-Csanádnak gróf *Nákó* Sándor, Rácz (Szerb) Csanádnak Nákó János volt a földesura. 1858 július 30-án Szerb- és Német-Csanád a mezővárosok sorába emelkedett, mire a két város még ugyanaz év november 1-én egyesült. Jelenleg *San-Marco* herczegné született Nákó Mileva a helység legnagyobb birtokosa; az övé az a kúria is, melyet *Nákó* József 1810-ben építtetett. A görög-keleti szerbek temploma 1773-ban épült, de 1833-ban megnagyobbították. A görög-keleti románok templomát 1888-ban emelték. Most épül a görög-katholikus templom. 1873. évi kolerajárványkor 200-an haltak el benne. Van a községben olvasó-, földmívelő-, népolvasó- és társaskör, kaszinó-egylet, takarékpénztár, népbank, *Jung* János és társai, továbbá *Szabó* András gőzmalmai is és San-Marco herczegné tejtermékek gyára. A határbeli Polát dűlőt a hagyomány szerint Mária Terézia királyné az ide telepedett románoknak adta. A községhez tartozik Nagycsanádi Gyulamajor, Nagycsanádi János-major, az Anasztázia-, Begova-, Bukova-, Csicskét- és Szlati-puszta. Csicskét-puszta helyén állott a középkorban *Csücsköd* falu, mely nevét onnan vette, hogy a palotai erdő csücskén feküdt. A Csanád nemzetség ősi birtoka volt, melyet 1247-ben Pongrácz ispán Izsákkal és Ugoddal közösen bírt. Idővel azonban kisebb nemesek birtokába került. 1408-ban *Csücsködi* Dénesnek, Miklósnak és Péternek voltak itt nemesi udvarházaik, 1450-ben pedig a *Novák, Kalacsai* és a *Szabó* családoknak is voltak itt részeik és 1484-ben *Peterdi* Jánosnak nemesi kúriája. A XVI. század második felében Csücsköd az Osztopáni *Balassa* család birtokába került. 1552-től a török hódoltsághoz tartozott és pusztává lett. A csanádi püspökség javainak 1701. évi jegyzékében *Kiskeöd* néven szerepel. Az újszerzeményi bizottság 1702 augusztus 8-án *Dolny* István csanádi püspöknek ítélte oda. Nagycsanádtól keletre, a mai Béka-pusztával szemközt feküdt *Kemecse*. Ez is a Csanád nemzetség birtoka volt, mely az 1256. évi osztály alkalmával a *Kelemenös* fiaknak s felerészben a *Vaffafiaknak* jutott. 1344-ben a *Telegdy* és a *Tömpös* családoké volt. Monostoráról már az 1256. évi osztálylevél megemlékezik; romjai még 1859-ben megvoltak. Az 1360-ban tartott osztály alkalmával Telegdy Lőrincz fiainak jutott.

A Tömpösi család kihaltával (1487) a leányágak : a Somosi *Baán*, a *Tetétleni*, a Várkonyi *Amadé*, a Desniczei *Kapitányfi* és az Olcsai *Füsi* családok tartottak reá igényt. A falu alkalmasint 1529-ben pusztult el. Kemecsétől keletre feküdt Inád, mely 1230-ban a *Csák* nembeli Miklós ispáné volt. A tatárjárás alatt elpusztult, mert faluként többé nem szerepel. Csak 1444-ben van adatunk róla ; ekkor puszta volt és Telcki *Varjas* Miklós birtoka. A község határában feküdt *Egyházas-Szőlős* is, a hol hajdan Csanád várának a szőlei voltak. A XIII. század elején alakulhatott és 1230-ban *Ujfalunak* nevezték. Csanádi várföldként II. Endre király a Csanád nembeli Miklós ispánnak adományozta. A XIV. század kezdetén egy *Csorba* nevü birtokos kezén találjuk, a ki 1305-ben eladta *Hasznosi* Péternek és rokonainak. E család itteni birtokait apránként *Becsei* Töttös szerezte meg s 1347-ben, a mikor pilisi főispán, királyi főajtónálló és visegrádi várnagy volt, királyi adománylevelet eszközölt ki az egész helységre Nagy Lajos királytól. További sorsa ismeretlen. Egyházas-Szőlős alatt feküdt *Feltimár*, mely eredetileg várföld volt. Itt laktak a csanádi vár bőrkikészítő szolgái s innen a neve is. 1305-ben Csorba nevü nemes ember kezén találjuk, a ki Hasznosi vagy *Ajduarai* Péternek és rokonainak adta el. Hasznosi Péter leánya Kata nőül menvén *Tügyös* Miklóshoz, a helység az ő birtokába került, s ő azt 1346 márczius 29-én Becsei Tőttösnek adta el. A mai Nagylakkal szemközt, a Maros tulsó partján, egy erdő közepén, a Marostól alkotott félszigeten állott hajdan *Kenéz* helység is. 1330-ban már van adatunk róla. Később a nagylaki uradalomhoz tartozott s a nagylaki *Jánki* család birtoka volt. E család utolsó fisarja János, 1421-ben *Csáki* Miklóssal és Györgygyel kölcsönös örökösödési szerződést kötött. Elhunyta után Zsigmond király *Tari* Rupertnek zálogosította el és 1427-ben *Nagymihályi* Albert vránai perjelnek adományozta. 1464 táján a *Jaksicsok* kapták Mátyás királytól. E család bírta azután a török hódoltságig. 1550-ben Nagymihályi Sándor és Gábor magukat beiktattatták a helység birtokába s az többé nem szerepel. A Kiszombor—csanádi országut mentén, a mai Polat dűlő helyén feküdt *Palota* helység. A Csanád nemzetség ősi birtoka volt. A XIII. század elején itt emelkedett a Csanád nembeli *Kelemenös* bán palotája. Utána fia Pongrácz ispán örökölte, a kit 1247-ben iktattak be Palota és a hozzátartozó erdő birtokába. Az 1256. évi deczember 17-iki osztály alkalmával a falu Kelemenös bán fiainak birtokában maradt. A kunok pusztításai következtében a falu elnéptelenedett, úgy hogy *Telegdy* Tamás ispán kénytelen volt Palotát *Tornyos* Miklós ispánnak és fiainak átadni, hogy ezek benépesítsék. Az 1337. évi június hó 11-iki osztozkodáskor az egész falu a Telegdyeké lett. Az 1360. évi birtokrendezéskor Palota az erdővel együtt Telegdy Lőrincz fiainak, Jánosnak és Tamásnak jutott. 1495-ben Telegdy András itteni részét elzálogosította *Bodó* Ferencz deáknak. Telegdy Katalin, *Szemcsei* Ferencz neje, 1504-ben Horváth Iván vingárti várnagynak adta zálogba a maga részét. Telegdy István azonban megtartotta birtokait s azokra 1508-ban királyi megerősítő levelet nyert. Az 1552. évi hadjárat alatt a falu elpusztult. A pusztára 1647-ben szerbek telepedtek. 1662-ben *Balassa* Imre nyert rá adományt, ez ellen azonban *Macripodári* Jáczint püspök tiltakozott, mire a nádor a Balassa Imrének adott adománylevelet megsemmisítette. Balassa azonban még 1679—80-ban is fenntartotta jogát Palotára. A törökök kiűzetése után a temesvári bánság területéhez csatolták. 1717 táján újra benépesült, de a lakosok, nem tudván az új renddel megbarátkozni, csakhamar elszéledtek. 1742-ben Pollad-pusztát már a szentmiklósi lakosok használták. Nagy-Csanádtól keletre, a Maros közelében találjuk a középkorban *Szent-Mihály* falut, mely 1333—34-ben már egyházas hely volt. 1528-ban a Maros balpartján Egres és Csanád között tünteti fel a Lazarus-féle térkép. Oláh Miklós 1536-ban nevezetes helységként említi. A XVI. század folyamán azonban teljesen elpusztult, mert az adólajstromokban ekkor már nem fordul elő.

Nagyerzsébetlak. Azelőtt Torontál-Erzsébetlak, Elisenhain. A Fehér-tó déli partján fekvő nagyközség. Házainak száma 364, lakosaié 2012, a kik közül 684-en magyarok, 232-en német-, 790-en tót- és 278-an bolgárajkúak. Vallásfelekezetek szerint a legtöbb közöttük a római katholikus és az ág. evangélikus vallású. Postája helyben van, távírója Écska és vasúti állomása Nagybecskerek. E község a német bánsági Határőrvidék területén 1866-ban települt. Eredeti neve *Elisenheim* volt. A Határőrvidék feloszlatása után 1872-ben Torontál vármegyébe kebelezték. 1876-ban a Tisza áradása az egész falut annyira elpusztította, hogy lakosai elköltöztek. 1887-ben telepítették be újból. Az itteni római katholikus lelkészség

1870-ben keletkezett. Templomuk 1896-ban, az ágost. evangélikusoké pedig 1903-ban épült. A község lakosai hitelszövetkezetet tartanak fenn.

Nagygáj.

Nagygáj. A Rojga-csatorna mentén fekvő nagyközség. Házainak száma 419, lakosaié 3019, a kik közül 662-en magyarok, 519-en német- és 1766-an szerbajkúak és római katholikus és görög-keleti vallásúak. Postája és távírója helyben van, vasúti állomása Zichyfalva. A török hódoltságból lakott helységként került ki. Az 1717-iki összeírásban két ilynevű helységet találunk a Csákovai kerületben, hol *Velliki Gay* 40, *Mali Gay* 30 lakott házzal szerepel. Az 1723—25. évi Mercy-féle térképen mindkét helység lakottnak van feltüntetve. 1781-ben, a délmagyarországi kincstári javak elárverezésekor, *Maleniza* Joszim temesvári lakos vette meg. Szerb lakosainak egy része 1783—84-ben a Határőrvidékre költözött. A XIX. század első felében két részből állott: *Német-Nagygájból* és *Rácz-Nagygájból*. Mindkét helységnek 1838-ban a Maleniza család volt a földesura. Malenizafalva 1889-ban egyesül Nagygájjal. A községben levő úrilakot Maleniza János lovag 1783-ban II. József császártól kapta adományul s az adománylevélben vadászkastélyként szerepel. 1885-ben vétel útján báró *Dániel* Ernő birtokába került, a ki jelenleg a helység legnagyobb birtokosa. Kívüle még *Wosching* Györgynek, *Wagner* Mátyásnak, *Blaskovics* Mihálynak van itt nagyobb birtoka. A görög-keleti szerbek temploma 1854-ben, a róm. katholikusoké 1855-ben épült. Van a községben hitelszövetkezet, tejszövetkezet, szerb földmívelők szövetkezete s a német gazdák egyesülete. A községhez tartozik Balát-puszta, Kissarkácz, Nagysarkácz, Ternyánhodáj, Ternyán-puszta, Topolya-puszta. A község délkeleti része ezelőtt *Malenizafalva* volt, mely helységet a Maleniza család telepítette. 1885 táján Nagygájjal egyesült.

Nagyjécsa.

Nagyjécsa. Temes vármegye határán fekvő nagyközség. Házainak száma 579 és római katholikus vallású, németajkú lakosaié 2538. Postája helyben van, távírója Billéd és vasúti állomása Gyertyámos. A község középkori történetét Kisjécsánál ismertettük. A jelenlegi helységet Hildebrand temesvári kincstári igazgatósági tanácsos 1767-ben telepítette. ő építtette fel az első házakat, számszerint 202-őt s az újonnan épített helységbe németeket telepített. 1767-ben a temesvári igazgatóság már elemi iskolát is állíttatott itt fel. 1779-ben Torontál vármegyéhez csatolták. 1848-ig a kamara volt a földesura. 1836-ban hét hétig tartó kolerajárvány alatt 733-an betegedtek meg és száznál többen haltak el. 1848 november havában Temesvárról egy csapat császári katona jelent meg a helységben, báró Appel vezérlete alatt s a községet lefegyverezte. Mialatt a lakosságtól a hűségeskűt kivették, a nemzetőrök, a kik a császáriak ittlétéről értesültek, hirtelen előtörtek; a császáriak rövid, de rendkívül heves ütközet után, 20 halott hátrahagyásával megfutamodtak. A nemzetőrök a császáriak közűl 11-et elfogtak, kilencet pedig megveszőztek s azután szabadon bocsátották őket. 1849 augusztus 8-án Dembinski Henrik honvédtábornok 3000 emberével és 20 ágyújával a helység határában, a honvédsereget a szőregi csata óta visszavonulási útjában nyomon követő Walmoden osztrák tábornokot visszaverte. Jelenleg *Pető* Ignácz dr.-nak van itt nagyobb birtoka. A római katholikus plebánia 1767-ben alakult és a templom 1780-ban épült. E községben született *Abafi* (Aigner) Lajos író. Van itt temetkezési, ifjúsági egyesület, két hitelszövetkezet, *Becker* Károly szövőgyára és a nagyjécsai gőzmalom r.-t. gőzmalma. A helység határában feküdt a középkorban, az akkor Temes vármegyéhez tartozó *Erdős* falu, melyet az 1467—82. években kelt oklevelek a Zsombolyától kelet felé eső helységekkel együtt említenek. Birtokviszonyait a mai Zsombolya határában fekvő *Nádasdnál* ismertetjük.

Nagykomlós.

Nagykomlós. Azelőtt Bánátkomlós. A zsombolyai járásban fekvő nagyközség. Házainak száma 1102, lakosaié 4676, a kiknek negyedrésze német-, a többi románajkú. Vallásra nézve pedig római katholikusok és görög-keletiek. Postája, távírója és vasúti állomása helyben van. A középkorban is már Komlós néven szerepel. A XV. században kisebb nemesek lakták. 1446-ban *Fejéregyházi* Jánosnak van benne része. 1450-ben *Komlósi* András és Mihály is birtokosai voltak. 1453—54-ben *Hunyadi* János kormányzó szerez itt részeket *Kölkedi* Jánosnétól és özvegy *Fejéregyházi* Benedeknétől. 1479-ben Muronyi *Kónya* Demeter itteni részbirtokát a budai káptalannak adományozta. A falu valószinüleg Bali bég 1529. évi rablóhadjárata alatt pusztult el, mert a XVI. században sem a török, sem a magyar adólajstromokban nem fordul elő. 1647-ben puszta, melyet Palkonyai *Nagy* Balázs kapott, kinek magva szakadván, Wesselényi nádor 1657-ben *Krecsics* Györgynek,

Szalatnai Györgynek és *Tenturich* Istvánnak adományozta. A zentai diadal után szerb pásztorok szállották meg. 1717-ben már 20 háza volt. Neve 1657-ben *Konus*, 1702-ben *Konas* elferdített alakban szerepel. 1740 nyarán pestis volt a községben. 1743 őszén a temesvári igazgatóság az Oláhországból bevándorolt s ideiglen Vingán letelepített románoknak Komlóst jelölte ki letelepedési helyül és ugyanakkor ide költöztek a gyarmatai románok is. 1745-ben Vingáról újabb családok is jöttek ide. 1781-ben *Nákó* Kristóf vásárolta meg, a ki 1782-ben Békés vármegyéből ág. evangélikus vallású tótokat telepített ide, de ezek innen 1788-ban a Kisgáj melletti Sztamorára költöztek. Az első német települők 1771-ben Felső-Magyarországból és Luxemburgból vándoroltak be. 1811-ben a helység egy része leégett. 1838-ban Nákó János volt a helység földesura. A községben van *San-Marco* herczegné kastélya, melyet 1848 előtt Nákó János építtetett. A szerbek régi temploma az uradalmi gabonaraktár helyén állott, hol az oltár helyét most is kereszt jelöli. Ez a templom 1783-ban összeomlott. 1796-ban a görög-keleti románok új templomot építettek maguknak. A római katholikus templom 1868-ban, a görög-katholikus 1891-ben épült. Van a községben önkéntes tűzoltó egyesület, temetkező egylet, kaszinó, kereskedelmi- és iparos kör, gazdakör, római katholikus és gör. keleti román dalárda, több pénzintézet, a délvidéki földmívelők egyesületének, az »Astra« román közművelődési egyletnek, a vörös kereszt egyletnek fiókintézetei és egy gőzmalom, mely *Birtler Adolf* tulajdona. A községtől délnyugatra a régi *Hollós* mellett feküdt a *Kojam Pál* szállása nevű kunszállás, a melyről az 1438—1510. évekből vannak adataink. Hollós szintén kun szállás volt, mely Nagykikindától keletre, a mai Oluz nevű tó partján feküdt. E tó mellett eredetileg még egy Hollós nevű jobbágyfalu is volt. A kun szállásról az 1429—1438. évekből vannak adataink. A jobbágyfalu, egy 1423 évi oklevél szerint, koronabirtok volt. Mátyás király 1458-ban *Szilágyi* Mihálynak adományozta. 1460-ban *Becsi* Pál nyeri a királytól. 1582-ben még 22 szerb lakosa volt. 1647-ben is még a lakott helyek között szerepel. A XVII. század végén elpusztult. E vidéken találjuk a középkorban *Zokonya* helységet is, a melyről az 1415—1482. években kelt oklevelek emlékeznek meg. Akkortájt Temesvármegyéhez tartozott.

Nagykőcse. *Nagykőcse.* Azelőtt Román-Kécsa. A csenei járásban fekvő nagyközség. Házainak száma 529, lakosaié 2647, a kiknek nagyobb része román- és szerbajkú és görög-keleti vallású. Postája, távírója és vasúti állomása helyben van A XV. században Temes vármegyéhez tartozott. Az 1470—1482. években kelt oklevelekben Kőcse, 1494-ben *Külsőkőcse* néven szerepel. A XV. század közepén *Száti* Balázs birtoka, kinek magvaszakadtával, 1470-ben, *Dóczy* László, Péter és Imre, továbbá *Oláh* Péter és *Dési* János nyerik adományul. 1494-ben Csomboli *Kasza* Benedek is a földesura volt. 1494-ben egy Kőcsei *Nagy* családdal is találkozunk. A török hódoltság alatt nem pusztult el. Az 1717. évi összeírásban a temesvári kerület községei közé van felvéve, nyolcz lakott házzal. Később elpusztult és az 1723—25. évi gróf Mercy-féle térképen a lakatlan helyek között találjuk. Az 1761. évi térképen már ismét lakott helyként van feltüntetve. Ekkor már románok lakták. 1779-ben Torontál vármegyéhez csatolták. A XVIII. század vége felé pestisragály lépett fel a helységben. A hagyomány szerint a halálozás oly nagy volt, hogy a lelkész hosszabb időn át egész napokat töltött a temetőben s ott várta a halottakat beszentelés végett. A falu 1801-ben a zágrábi püspökség birtokába került, ki hűbéreseinek adta, a kik ettől kezdve a földesurai voltak. Van a községben kaszinó egylet, önkéntes tűzoltó-egylet és hitelszövetkezet. A görög-keleti románok temploma 1858-ban, a szerbeké 1896-ban épült. A község határához tartozó dűlőnevek közül említést érdemel a *Funtina popi* dűlő ; ennek a helyén feküdt a XVIII. század közepén a község. A hol a zsombolya-gyertyámosi utat a nagykőcse-csatádi út keresztezte, állott a lelkészi lak és előtte egy kút, melyet papi kútnak neveztek ; onnan vette azután a dűlő is a nevét. A *Livadia Grekuluj* (Görög-rét) dűlőben egy *Popovics* nevű görög család gyümölcsöse, szőleje és rétje volt.

Nagylajosfalva. *Nagylajosfalva.* Azelőtt csak Lajosfalva. Az antalfalvi járáshoz tartozó nagyközség. Házainak száma 874, lakosaié 4262, a kik leginkább tótajkúak és evangélikus vallásúak. Postája és vasúti állomása helyben van, távírója Antalfalva. E helység telepítését 1804-ben határozták el. Eredeti neve *Padina* volt. A lakosok 1806-ban már be is költözködhettek házaikba. 1808 június hó 6-án kelt rendelettel a község neve *Ludwigsdorf* lett. A határőrvidéki ezredparancsnokságnak igen sok baja volt a lakossággal a vízhiány miatt. A lakosság rendkívül sokat szenve-

2

1

3

1. Papd : br. Csávossy Gyula örökösei kastélya és a családi sírbolt. — 2. Pészak : gr. Zichy Andor kúriája. — 3. Párdány : Hertelendy Ferencz kúriája.

1

2

3

4

Ólécz. — 1. A Dániel-féle kastély. Most báró Csávossy Béláé. — 2. Dániel Pál kastélya. — 3—4. Botka Béla kastélya Botka-pusztán.

dett a vízhiány miatt és különösen a zsellérek több ízben kérelmezték a kivándorlás megengedését, sőt 1814-ben már az egész lakosság. Az ezredparancsnokság már 1806-ban elrendelte az első kút ásását, 1814 után pedig még több kutat ástak, melyek a torontál vármegyei kutak között a legmélyebbek. 1816-ban imaházat, 1841-ben pedig templomot építettek. 1872-ben a helységet Torontál vármegyébe kebelezték. A községben három pénzintézet van és *Spiczer* Károlynak gőzmalma.

Nagymargita. A Moravicza és a Rojga-csatornák között fekvő nagyközség. Nagymargita. Házainak száma 413, lakosaié 1850, a kik leginkább román- s szerbajkúak és görög-keleti vallásúak. Postája és vasúti állomása helyben van. E községről az első adatot a hódoltság megszüntekor találjuk. Ekkor már fennállott. Az 1717. évi kincstári összeírásban a verseczi kerülethez tartozó helységek között találjuk, 23 lakott házzal. Az 1761. évi térkép szerint is a verseczi kerülethez tartozott, ekkor már románok lakták és a kamara volt a földesura. A XIX. század első felében, a Detta és Alibunár között közlekedő postavonal egyik állomása volt. Jelenleg *Szlávy* Jánosnak, *Manojlovics* Lázárnak, *Bajazetov* Zsivkónak, özv. báró *Lipthay* Amáliának, *Norich* Vlajkónak, *Kossa* Miklósnak és a karánsebesi görögkeleti román püspökségnek van itt nagyobb birtokuk. A görög-keleti szerbek temploma 1810-ben, a románoké 1899-ben épült. A község lakosai hitelszövetkezetet tartanak fenn. Ide tartozik : Amália-major és Nagypuszta.

Nagynezsény. Azelőtt Szerb-Neuzina. A Temes-folyó és a Berzava-csatorna Nagynezsény. mellett fekvő nagyközség. Házainak száma 448, lakosaié 2218, a kik közűl 391-en magyarok, 243-an német- és 1564-en szerbajkúak. Közöttük a görög-keletiek vannak a legtöbben. Postája helyben van, távírója Torontálszécsány és vasúti állomása Szárcsa. A török hódoltságból lakott helységként került ki. Az 1717. évi összeírás alkalmával a pancsovai kerülethez tartozó helységek között, 25 lakott házzal szerepel, szintúgy a Mercy-féle térképen is. 1761-ben a becskereki kerülethez tartozott. 1779-ben Torontál vármegyéhez csatolták. 1801-ben a zágrábi püspökség birtokába került, mely hűbéreseinek adta, a kik ettől kezdve a földesurai voltak. Jelenleg *Milivojcsev* Jenőnek és *Karg* Magnusznak van itt nagyobb birtokuk. 1848-ban, a délvidéki lázadás kitörése után, az itteni szerbek mintegy másfélezer szerviánust fogadtak be a helységbe. Kiss Ernő, a Délvidéki magyar sereg vezére, augusztus elején megtámadta a helységet, melyet felgyújttatott s a szerviánusokat onnan kiűzte, 6-án pedig a helység alatt megverte őket. A görögkeleti szerb templom 1815-ben épült. Van a községben önkéntes tűzoltó-egyesület, szerb földmívelők szövetkezete és egy gőztéglagyár, mely a *Klopp* testvéreké. A községhez tartozik Marok-tanya, Karg-tanya és Milivojcsev-tanya.

Nagyősz. Azelőtt Triebswetter. A temesvár—nagyszentmiklósi helyi érdekű Nagyősz. vasútvonal mentén fekvő nagyközség. Házainak száma 702, lakosaié 3619, a kik leginkább németajkúak és római katholikus vallásúak. Postája, távírója és vasúti állomása helyben van. A XIV. század közepén készült Gellért legenda szerint, Szent István király uralkodása alatt, Csanád vezér a nagyőszi síkon verte meg Ajtony seregét, mely ütközetben Ajtony is elesett. E legendából csak azt következtethetjük, hogy a helység a XIV. században már megvolt, okleveles adatok azonban csak a XV. század közepétől kezdve vannak róla. 1451 február 20-án szerepel első ízben, Nagyőszi *Megyeri* Zsigmond nevében, a kit a nagylaki jobbágyoknak a teleki erdőben elkövetett hatalmaskodása ügyében tanuként kihallgattak. A XV. század végén a csanádi püspökség birtokába került ; de nem sokáig bírhatta, mert 1529-ben Bali bég az egész helységet elpusztította. Csak 1590-ben van ismét adatunk róla. Ekkor szerbek szállották meg, kikről Szegedy Pál püspök feljegyezte, hogy az engedelmességet neki megtagadták. A csanádi püspökök mindemellett fenntartották jogaikat a helységre, mely fel van véve a gróf Pálffy Tamás püspök számára az 1654—1660. években kibocsátott oltalomlevélbe. A XVII. század végén ismét puszta lett. Kollonics bibornok 1702 július 26-án e puszta tizedét a csanádi püspök részére ajánlotta kiutalni, de sikertelenül, mert a község a Maroson túl feküdt. Temesvár visszafoglalása után e pusztát a temesvári bánság csanádi kerületébe bocsátották be. Megtaláljuk az 1723—25. évi gróf Mercy-féle térképen is, *Nagios* néven. 1747-ben *Lukács* Tódor ebesföldi örmény bírta bérben. A temesvári kormányzóság e pusztán 1772-ben *Triebswetter* név alatt új telepet alapított és állítólag arról a mérnökről nevezték el, a ki az első házhelyeket kimérte. Az első lakosok Lotharingiából beszármazott francziák voltak, kivéve néhány Luxemburgból és Würzburgból származó német családot, a kik magukat elkülö-

nítve, a német utczában telepedtek le. 1779-ben a helységet Torontál vármegyébe osztották be. Régi nevét 1888-ban állította vissza a vármegye közönsége. 1782 táján báró *Alvinczy* József tábornok vásárolta meg a kincstártól. Az ő révén került azután gróf *Gyulai* Albert, majd gróf Gyulai Samu birtokába. Az első templom, vert földből, 1772-ben épült. Az új templomot a gróf Gyulai család az 1845—47. években emeltette, de a község fejezte be 1850-ben. 1840-től 1853-ig itt volt plebános *Bonnaz* Sándor, a későbbi csanádi püspök. 1873-ban 100-an haltak el kolerában. Van a községben iparoskör, két temetkezési egylet, gazdasági egyesület, két pénzintézet, egy mezőgazdasági szövetkezet és két téglagyár, melyek közűl az egyik *Schleich* Péteré, a másik *Haman* Sebestyéné.

Nagyszentmiklós. *Nagyszentmiklós.* Azelőtt Szerb-Nagy-Szent-Miklós. Az Aranka folyó mellett fekvő nagyközség. Járási székhely. Házainak száma 1856, lakosaié 11358, a kiknek többsége románajkú, utánuk jönnek a németek, magyarok és szerbek. A felekezetek közűl a római katholikusok és a görög-keletiek vannak többségben. Postája, távírója és vasúti állomása helyben van. Már a népvándorláskor nagy jelentőségű hely lehetett. Itt került felszínre a XVIII. század végén az a nagyszerű fejedelmi aranylelet, melyet eleinte Attila kincsének tartottak. A lelet helyét emléktáblával örökítették meg. A helység a legrégibb idő óta a csanádi püspök birtokában volt. 1421 augusztus 12-én Marczali Dózsa csanádi püspök új adományt nyert e helységre Zsigmond királytól. A XVI. század közepén szerbek voltak a lakosai. A temesvári defterdár az 1557—58. években 30 családfőt írt itt össze. A török hódoltság alatt a szerbek már nem akarták a csanádi püspököt földesuruknak elismerni és 1590-ben meg is tagadták neki az engedelmességet. A XVII. század második évtizedében Bethlen Gábor erdélyi fejedelem a helységet eladományozta lippai vitézeinek. Ezek egyike volt Orbánszentgyörgyi *Nagy* Lőrincz, a ki a maga részét 1625-ben eladta Lippai *Vágó* Istvánnak. A XVII. század közepén a helység fele részére *Szelényi* János honti alispán kapott adományt, a ki ezt a részt 1658 szeptember 11-én unokaöcscsének *Gerhard* Györgynek adományozta. A törökök kiűzetése után a helység neve belekerült a csanádi püspöki birtoklajstromba, de 1718 óta a temesvári bánsághoz tartozott. Ekkor már Nagy-Szent-Miklósnak nevezték a 30 házból álló helységet. 1724-ben a helység kincstári tiszttartósági székhely lett. 1724-ben *Oexel* Mátyás sörház építésére kapott engedélyt. 1752-ben 40 német család költözött ide, magvát alkotván a későbbi Német-Nagy-Szent-Miklósnak. A németektől alapított helységgel szemben, a régi helységet Szerb-Nagy-Szent-Miklósnak nevezték el. 1764—65-ben a temesvári igazgatóság újabb jövevényekkel szaporította a lakosságot. 1779-ben Torontál vármegyébe kebelezték be. 1781-ben a kincstári jószágok elárverezése alkalmával, *Nákó* Kristóf és Cziril vásárolták meg. Itt született 1750 február 24-én nyelvtudományunk halhatatlan megalapítója, *Révai* Miklós. 1787 június 11-én országos, 1837 július 6-án hetivásárok tartására nyert szabadalmat. Mindvégig a gróf Nákó család volt a helység földesura és jelenleg is gróf Nákó Sándor valóságos belső titkos tanácsosnak van itt a legnagyobb birtoka. Az övé a községbeli kastély is, melyet gróf Nákó Kálmán 1864-ben építtetett. A kastély valóságos múzeuma a műkincseknek és gyűjteményeknek. Van itt körülbelül 5000 kötetes könyvtár, egy Cinquecento-oltár. Az úri szalonban Franz Ádám festménye, gróf Nákó Kálmánné szül. Bobdai Gyertyánffy Berta, kiváló művésznő több festménye, továbbá Franz Ádámnak a Schwarzau kastély kertjében gróf Nákó Kálmánnéról festett lovasképe. Lenbach mester festménye, Schrottsberg festménye, a mult század 40-es éveiből. Faragott és berakott németalföldi szekrények. A híres nagyszentmiklósi lelet másolatai. Velenczéből származó Carducci-szobor. Kreehuber-féle családi képek a 40-es évekből. Blaas lovasképe és Pettenkofen néhány eredeti rajza. A vadász-szobában láthatók a gróf első afrikai útjáról hozott vadászati trofeumok. A férfi hálószobában van egy Lenbach-kép, Maurini Marogenes dogenak 1444-ből származó képe és spanyol és olasz mesterek festményei, 1688-ból való, két Mária Terézia korabeli és egy XV. századbeli sekrestyés szekrény. A női hálószobában: delfti gazdag porczellángyűjtemény, több régi értékes berakott szekrény, Blaas, gróf Nákó Berta, Schrottsberg festményei, érdekes, régi ékszerkazetta és benne Wagner Richárd, Liszt Ferencz, Széchenyi István, Deák Ferencz, Jókai Mór, Mayerbeer Lenbach, Rossi, Prokesch-Osten és más, nevezetes férfiak eredeti levelei. A fogadóteremben ezüstből vert, ónémet ötvösmunkák, régi bronzok, faragott és berakott régi szekrények, XV. századbeli festők másolatai, Ammerling Frigyes festménye

stb. Az ebédlőben ójapán porczellán-gyűjtemény, Neugebauer és gróf Nákó Kálmánné festményei és néhány Rembrand és Tizian-másolat s így tovább, a többi helyiségekben is. A községbeli római katholikus templomot 1824-ben gróf Nákó Sándor építtette és Kőszeghy László csanádi püspök szentelte fel. A plebánia már 1334-ben fennállott. A hódoltság alatt megszűnvén, a temesvári igazgatóság 1767-ben állította helyre. A görög-keleti szerbek temploma 1777—87-ben, a görög-keleti románoké 1900-ban, a görög-katholikus templom 1901—1902-ben épült. 1771-ben nagy árvíz pusztított a helységben és ennek emlékére ünneplik a német-nagyszentmiklósiak úrnap nyolczadát. 1873-ban kolerajárvány lépett fel a helységben. Nevezetes épülete a községnek *Schreyer* Viktor ügyvédnek a szegedi-utczában levő háza, mely hajdan kaszárnya és egy ideig megyeháza is volt. Az épület erős, tömör falazatú és a szobák bolthajtásosak. Mikor 1807-ben Nagybecskerek egy része, a vármegyeházzal együtt leégett s a vármegye Nagyszentmiklósra költözött, ebben a házban tartotta közgyűléseit. A gyűlésterem és a hivatalok a nagyobb épületben voltak, míg az alispán lakása, a mellette levő s napórával ellátott kisebb épületben volt. Ebben az épületben lakott a *Dániel* család s itt született 1843-ban Dániel Ernő v. b. t. tanácsos. A községben több egyesület és társaskör van, nevezetesen a magyar társaskör, polgári kaszinó, tornaegylet, önkéntes tűzoltó-egylet, szerb olvasókör, görög-keleti szerb egyházi és világi dalárda, szerb nőegylet, nagyszentmiklósi vadásztársaság, Doina dalegylet és temetkezési egylet. A járási hivatalokon kívül, selyemtenyésztési felügyelőség, Máv. osztálymérnökség, ipartestület s az Aranka vidéki belvíz véd- és levezető társulat központi irodája. A hitelintézetek közűl említést érdemelnek az Első Nagyszentmiklósi Takarékpénztár, a népbank, a kerületi gazdaköri takarékpénztár, az Arad-Csanádi gazd. takarékpénztár fiókja és az Albina takarék- és hitelegylet lugosi fiókintézete. A gyárak és iparvállalatok között jelentékenyebbek a sörfőző- és malátagyár részvénytársaság, *Körber* testvérek bőrgyára, *Jovanovics* Kristóf bocskor- és papucsgyára, *Prochaszka* Ede fiai gőzmalma, *Folye* Gergely gőzmalma, *Deutsch* Lipót fia olajgyára. Itt van a mintaszerű Berta közkórház is. Keletkezését elmondja a falába illesztett következő felírat :

Alapítványi Berta közkórház.
Nagyméltóságu Nagyszentmiklósi Gr. Nákó Kálmán
neje Gr. Nákó Kálmánné Bobdai Gyertyánffy Berta
emlékére 1883-ban alapította,
Torontál vármegye törvényhatóságának
áldozatkészségéből belgyógyászati osztálylyal kibővült 1896/7-ben,
újjá épült
I. Ferencz József Magyarország apostoli királya
dicső uralkodása idejében,
Nagyméltóságu Csikszentkirályi és Krasznahorkai Gr. Andrássy Gyula
M. kir. Belügyminiszter nagylelkü támogatásával
Nagyméltóságu Nagyszentmiklósi Gr. Nákó Sándor
kórháztulajdonos által,
Kopeczek György budapesti műépítész tervei szerint
1908—1910. évben.

A községhez tartozik : Erzsébet-major, Eszter-major, Marospart, Mina-major, Nagyszentmiklósi szőlők és Szentistván-major. A helységtől keletre feküdt a középkorban Jára falu, mely eredetileg csanádi várföld volt ; mint ilyen, 1232-ben határos volt a *Csák* nembeli Miklós ispán *Pony* falujával. A XIV. században alkalmasint a *Becsei* család birtokába került, mert csak így érthető, hogy a XV. század elején *Zichy Páska* fiai voltak itt birtokosok. Páska fiának Jakabnak leánya Katalin, Gordovai *Fancs* bán fiához Lászlóhoz ment nőül, a ki 1417-ben anyai örökségként engedte át fiainak. Hunyadi János kormányzó 1466 szeptember 26-án Járát fele részben Magyarmérai *Kálmán* Jánosnak, fele részben pedig *Fodor* Istvánnak és *Sárosi* Andrásnak adományozta. 1451 után Keszi *Balázs* deák solymosi várnagy vette meg, a ki 1456 május 31-én Péter csanádi püspöknek adta át, kegyes alapítványul. A helység alkalmasint Bali bég 1529. évi rablóhadjárata alatt pusztult el. A XVI. század végén, vagy a XVII. század elején Orbánszentgyörgyi *Nagy* Lőrincz kapta többed magával, az erdélyi fejedelmek valamelyikétől, de 1625-ben egy részét eladta Lippai *Vágó* Istvánnak. 1647-ben szerbektől lakott helyként szerepel.

1717-ben a csanádi kerületbe osztották, 1723-ban azonban ismét pusztaként szerepel. A község határához tartozó Szeliste nevű dűlőről a hagyomány szintén azt tartja, hogy helyén falu volt. Talán *Szentmihály* falu, mely a hódoltság alatt pusztult el. Ezt megerősíteni látszanak az e dűlővel határos Wollwasch-dűlőben talált épületfalak. A falak mentén csontvázak feküdtek egymás mellett. Innen került a polgári iskola gyűjteményébe egy gerezdes buzogány is, Kühn Lajos tanítóhoz pedig egy XIV. és egy XV. századbeli gyűrű. Nagyszentmiklóstól éjszakra, a Maros töltésen belül, az első molnárházzal szemben, a kubikos munkások egy kápolna, vagy kisebbszerű templom alapfalaira akadtak. Apsisa jobban volt kiásva és keletre nézett. Az apsisnak a földből kiálló köveit elhordták s így most már a falak nem láthatók. Az itt talált csontvázakból egy meglékelt koponya a polgári iskola gyűjteményébe került.

Nagyszentpéter. *Nagyszentpéter.* Azelőtt Szentpéter és Ráczszentpéter. A Perjámosi járásban fekvő nagyközség. Házainak száma 635, lakosaié 2979, a kiknek a fele szerbajkú, a másik fele pedig vegyesen német- és románajkú. A felekezetek között római katholikus 661 és a görög-keleti 2318. Postája, távírója és vasúti állomása helyben van. A középkorban is már Nagyszentpéter néven említik az oklevelek. Nevét Szent Péter tiszteletére szentelt templomától vette. E templom 1333—1335-ben már fennállott, de a falu ekkori birtokosát nem ismerjük. 1421-ben Zsigmond király Marczali *Dósa* csanádi püspöknek adományozta. 1434-ben Zsigmond király rendeletére *Maczedóniai* Péter fiát Miklóst az aradi káptalan beiktatta itteni örökös részének birtokába. Később a Maczedóniai *Dancs* családnak is volt benne része, melyet 1490 márczius 20 án Miklós 100 forintért elzálogosított *Haraszti* Ferencz szörényi bánnak. Ezt a részt azonban Maczedóniai család visszaszerezte. A török hódoltság alatt a magyar jobbágyok elmenekültek, s helyükbe szerbek telepedtek ; a temesvári defterdár az 1557—58. években összesen 16 házat írt itt össze, melyeknek lakói mind szerbek voltak. 1561-ben Maczedóniai Péter volt a földesura, a ki 1564-ben *Forgách* Simonnak adta el. 1582-ben még 12 szerb lakosa volt, a kik juhtenyésztéssel foglalkoztak. 1618-ban Tövisi *Vas* Benedek volt a földesura, a ki *Szentandrási* György borosjenei alkapitányra bízta s neki a helység jövedelmeinek harmadát is átengedte. 1655-ben Lessenyei *Nagy* Ferencz, *Milojkovics* Miklós és *Dienes* György nyertek rá királyi adományt. 1690-ben az ippeki patriarchával bevándorolt néhány szerb család telepedett itt le. Ekkor kezdték a helységet Rácz-Szent-Péternek nevezni. 1717-ben mindössze 17 házból állott, de csakhamar gyarapodásnak indult, miután 1718-ban a szomszédos Figed falu lakosai is Szent-Péterre költöztek, de az új rendszerrel nem tudván megbarátkozni, 1722-től kezdve el-elszökdöstek. A következő évtizedekben a falut környező erdőségekben elszaporodtak a rablók. 1738-ban a pestisjárvány lépett fel a helységben. A népesség szaporítása végett a temesvári igazgatóság 1748 táján erdélyi románokat telepített ide, ezek azonban idővel szerbekké lettek. 1752-ben németek is jöttek ide, a kik 1796 táján a Perjámosról ide költözött 30 családdal megszaporodtak. 1779-ben a falut Torontál vármegyébe kebelezték. 1807-ben a gróf *Szápáry* család vásárolta meg a kincstártól. 1838-ban gróf Szápáry József és Antal volt a földesura. Gróf Szápáry Antal itteni birtokait fia Géza örökölte, kinek halála után fiára Pálra szállottak. Tőle az aradi görög-keleti román egyház vette meg, a mely most parczellázás czéljából eladta. Kívüle még báró *Lipthay* Frigyesnek és *Reitter* Józsefnek van itt nagyobb birtokuk. A község 1333—35-ben már egyházas hely volt. A görög-keleti szerbek temploma 1759-ben épült. 1865-ben kolerajárvány lépett fel a községben, 1877-ben pedig a Maros árja öntötte el. Van itt hitelszövetkezet és a *Thierjung* J. és társai czégnek gőztéglagyára. A községhez tartozik : Kispuszta, Nagypuszta, Józseflak, Margit-major, Pálinkás-tanya. A mai Nagyszentpétertől éjszakra, az Aranka (a középkorban Harangod) és a Maros között feküdt egykor *Figed* falu, a határnak azon a részén, a hol a Vigetszki Kraj és a Vigeti szőlők vannak. Első ismert birtokosa a *Figedi* család volt, melyről 1326-tól kezdve vannak adataink. 1503 június 26-án Figedi János fia Zsigmond eladja itteni részét *Vizesgyáni* Istvánnak. Ennek fia János 1516-ban Figedi előnévvel szerepel. Az 1550—1552. évi török hadjáratok alatt elpusztult. A XVII. század közepén két ily nevű falu tűnik fel. Az egyik a régi Figed helyén, a másik az ezzel szomszédos *Fejér-Figed* pusztán keletkezett. 1647-ben mindkettő lakott hely volt s a borosjenei katonák bírták. 1717-ben hét szerb család lakott itt, de ezek a Maros gyakori kiöntései következtében csak-

hamar átköltözködtek a mai Nagyszentpéterre. Fejér-Figed alighanem a Marosparton feküdt. A XV. századtól kezdve vannak felőle adatok. 1464-ben az aradi káptalannak voltak itt birtokai. 1503-ban puszta volt, melyet Vizesgyáni István vett meg a Figediektől. Neve azután már többé nem szerepel. E helység határában feküdt a középkorban *Fejéregyház* falu. 1466 július 25-én, midőn *Dancsfi* Miklós és *Maczedóniai* János eladták *Dóczy* Lászlónak, már csak pusztaként szerepel. 1480-ban Dóczy Imre az aradi káptalan előtt tiltakozik az ellen, hogy Guthi *Országh* Lőrincz vagy özvegy Dóczy Lászlóné, Fejéregyházát birtokába vegye. Többé azután nincs adatunk róla.

Nagytárnok. Azelőtt Nagy-Torák. A Bega-csatorna mellett fekvő nagyközség. Házainak száma 656, lakosaié 3549, a kik román ajkúak és görög-keleti vallásúak. Postája és hajóállomása helyben van, távírója Felsőittebe, vasúti állomása Begaszentgyörgy. A helység középkori történetét Kistárnoknál ismertettük. Az 1723—25. évi gróf Mercy-féle térképen csak egy Torak nevű lakatlan helységet találunk, a becskereki kerületben. 1761-ben még puszta volt. Kincstári pusztaként 1781-ben *Kiss* Izsák vette meg. 1838-ban Kiss Antal, később, 1848-ig Kiss Ernő volt a földesura. Jelenleg gróf *Csekonics* Endre v. b. t. tanácsosnak és *Draxler* Bruno dr.-nak van itt nagyobb birtokuk. A község lakosai hitelszövetkezetet tartanak fenn. Ide tartozik : Nagyjorgován puszta. Nagytárnok.

Nagytószeg. Azelőtt Heufeld. A zsombolyai járásban fekvő kisközség. Házainak száma 265, lakosaié 1117, a kik leginkább németajkúak és római katholikus vallásúak. Postája és távírója helyben van ; vasúti állomása Szenthubert. A középkorban csupán egy Tószeg nevű faluról emlékeznek meg az oklevelek, mely akkoriban Temes vármegyéhez tartozott. 1408-ban Zsigmond király e helységet *Keresztúri* Garázda, másként Keresztúri Miklósnak és *Szilágyi* Lászlónak adta. A hódoltság alatt elpusztult ; a Mercy-féle térképen pusztaként megtaláljuk *Tosseck* néven. Az 1761. évi térképen Toyseck alakban van feltüntetve. A jelenlegi helység gróf Clary kormányzósága idejében, 1770—71-ben települt, Neumann temesvári igazgatósági tanácsos felügyelete alatt, a ki a letelepülő családok részére 78 házat építtetett s 1770-ben elemi iskolát is állított fel. Mint a kincstár tulajdonában levő községet a XIX. század elején a gróf *Zichy-Ferraris* család vette meg. 1838-ban gróf Zichy-Ferraris Ferencz volt a helység földesura · tőle herczeg *Chambord* franczia trónkövetelő vette meg, s az ő jószágkormányzója volt báró *Billot* Czirill. A községbeli római katholikus templom 1816-ban épült. 1840 május 1-én a község fele a templommal iskolával és paplakkal együtt leégett. 1850-ben sáskajárás pusztította el a határt. 1873-ban pedig a kolera dühöngött itt. A lakosok gazdakört, kereskedő- és iparos olvasókört, önkéntes tűzoltó egyesületet, tejszövetkezetet, temetkezési egyesületet és 48-as függetlenségi kört tartanak fenn. A községhez tartozik : Kismelecsinatanya. Nagytószeg.

Nákófalva. A nagykikindai járásban fekvő nagyközség. Házainak száma 538, lakosaié 2834, a kik németajkúak és római katholikus vallásúak. Postája, távírója és vasúti állomása helyben van. Helyén a középkorban *Kun-Szőllős* nevű kunszállás s mellette Szőllős nevű jobbágyfalu feküdt. Kun-Szőllősön laktak 1384-ben *Csuka* Pál fiai Benedek, Antal és Jakab kunkapitányok. A XV. század elején a kunszőllősi kunoknak sok bajuk volt *Szilágyi* László horogszegi földesurral. *Hédervári* Lőrincz, mint a kunok bírája, 1429 augusztus 27-én a Szentelt városban tartott törvényszéken megkísérlé a per eligazítását, de sikertelenül. Ekkor a kunok már erősen pusztultak. Egy részök elvándorolt innen, úgy hogy falujokat Zsigmond király eladományozta a vak török császár fiának *Csalapia* Dávidnak. 1433-ban már ennek a tiszttartója ül Kunszőllősön. Szőllős jobbágyfalu első ismert birtokosa *Harkácsi* László macsói albán volt, a kitől Horogszegi *Szilágyi* Mihály 1451 július 13-án vásárolta meg. Később a *Csáki* család birtokába került. A XVI. század elején magyar jobbágysága elmenekült. 1582-ben hat szerb juhász lakta, de nemsokára ezek is elköltözködtek innen. A törökök kiűzetése után, 1745—49 táján, *Hetz* Jakab vette bérbe. 1770 körül Lotharingiából származó francziák telepedtek ide. Midőn 1784-ben *Nákó* Kristóf e pusztát megszerezte, evangélikus vallású magyarokat telepített le ide Orosházáról, a kikhez néhány tót család is csatlakozott. Ezek azonban hat év mulva elhagyták a falut. Helyükbe 1790-ben németek telepedtek. Ettől kezdve a helység Nákófalva nevet nyert. 1838-ban Nákó János volt a földesura. A plebánia 1792-ben keletkezett. A templom 1805-ben épült s 1857-ben megújították. *San-Marco* herczegné, szül. Nákó Mileva 1902-ben apácza- Nákófalva.

zárdát alapított itt s azt egy hat osztályú elemi leányiskolával kapcsolta össze. Van a községben takarékpénztár, gazdasági egyesület, gazdakör, olvasókör és iparos egyesület. A községtől délre feküdt a középkorban *Fazekas* falu, melynek első nyomaira 1429-ben akadunk, de ekkor már temploma romokban hevert.

Németcsernye. *Németcsernye.* Azelőtt Német-Czernya. A zsombolyai járásban fekvő nagyközség. Házainak száma 391, lakosaié 3326, a kik közül 662-en magyarok, 2289-en német- és 281-en szerbajkúak és a legtöbben római katholikusok. Postája, távírója és vasúti állomása helyben van. Midőn Rácz-Czernya *Csekonics* József tábornok birtokába került, 1790-ben római katholikus vallású svábokat telepített Rácz-Czerna mellé Zsombolyáról. A kis német község kezdetben 55 házból állott. 1808-ban Csekonics tábornok megnagyobbította a helységet. A házak száma 200-ra szaporodott, a római katholikus hívek részére 1808 szeptember 1-én plebániát alapított és ekkor épült a római katholikus templom is. 1838-ban Csekonics János volt a földesura és jelenleg gróf Csekonics Endre v. b. t. tanácsos a legnagyobb birtokosa. Az 1886 és az 1904. években nagy tűzvész pusztított a helységben. Van a községben gazdasági egylet, temetkezési és önkéntes tűzoltó-egyesület. A községhez tartoznak a Endre-, Júlia-, Kisrókus-, Konstanczia-, Leona-, Sziget-, Erzsébet-, Fáczányos-, Kisjúlia-, Margitháza- és Szőllős-majorok.

Németszentmiklós. *Németszentmiklós.* Azelőtt Német-Nagy-Szent-Miklós. Az Aranka-csatorna mellett fekvő nagyközség. Házainak száma 368, lakosaié 1741, a kik leginkább németajkúak és római katholikus vallásúak. Postája, távírója és vasúti állomása Nagyszentmiklós. E helység 1752-ben keletkezett, midőn a temesvári igazgatóság Nagyszentmiklósra 40 német családot telepített. Az új települők külön házcsoportot alkottak, melyet a régi helységtől megkülönböztetésül, Német-Nagy-Szent-Miklósnak neveztek. 1764—65-ben a német lakosság újabb jövevényekkel gyarapodott. 1779-ben a községet Torontál vármegyébe kebelezték. 1781-ben *Nákó* Kristóf és Czirill vásárolták meg. 1838-ban gróf Nákó Sándor volt a helység földesura. A község lakosai olvasóegyletet, közművelődési egyesületet, önképző-, olvasó- és társalgóegyesületet, tejszövetkezetet, önkéntes tűzoltó-egyesületet, gazdasági-, ipari- hitelszövetkezetet és takarékpénztárt tartanak fenn.

Nyerő. *Nyerő.* Azelőtt Dugoszelló. A nagykikinda—aradi helyi érdekű vasútvonal mentén fekvő nagyközség. Házainak száma 305, lakosaié 1460, a kik vegyesen magyarok, német- és románajkúak és felekezetre nézve római katholikusok és görög-keletiek. Postája és vasúti állomása helyben van, távírója Máriafölde. A helység a XVI. században keletkezett, a mikor magyarok lakták s ekkor *Hosszufalu* nevet viselt. A hódoltság alatt szerbek költöztek ide, a kik Dugoszelló és Dugoszelistye-nek nevezték el. 1582-ben hat szerb juhász lakta. 1647-ben is még lakott hely volt, s ekkor *Nádudvari* István borosjenei vitéz bírta. A XVIII. század elején már csak puszta volt és ilyenként vette fel a csanádi püspök is 1701 július 20-án, birtoklajstromába. A temesvári igazgatóság 1748-ban bérbe adta *Malenicza* Josephovics temesvári szerb bírónak hat évre. 1764 táján Arad vármegyéből, a Lippa melletti Neroról románok költöztek ide, a kik a községet is Neronak vagy Nyerocsnak nevezték el s ennek magyarosított alakja a mai Nyerő. 1785-ben a környékbeli falvakból németek is költöztek ide. II. József uralkodása alatt, a kincstári jószágok elárverezésekor, *Alvinczy* József tábornok vásárolta meg. A XIX. század első felében a gróf Gyulai család volt a földesura. Jelenleg nagyobb birtokos nincs a helységben. A görög-keletiek egyháza egyidős a románok letelepedésével és templomuk 1810-ben épült. A római katholikus templom 1871-ben épült. A község lakosai kaszinó-egyletet tartanak fenn.

Óbéb. *Óbéb.* Azelőtt Ó-Béba. A törökkanizsai járásban fekvő nagyközség. Házainak száma 634, lakosaié 2751, a kik közül 420-an magyarok, 254-en német-, 2077-en románajkúak és nagyobbára római katholikusok és görög-keletiek. Postája és távírója helyben van. Vasúti állomása most Oroszlámos, mivel a helybeli állomás még nincs átadva a forgalomnak. Már ősidőktől fogva lakott hely volt. A község mellett elfolyó patak partján 1878-ban a téglavető munkások egy őskori telepet tártak fel. A helység eredetileg szintén a Csanád nemzetség ősi birtoka volt. Ősi neve is Béb volt s csak a XVIII. század folyamán kezdték Bébának nevezni. Béb ősi magyar személynév, a miből arra lehet következtetni, hogy a falut a Csanád nemzetség ily nevű tagja telepítette a mai Kisbéba helyén. 1247-ben fele része a Csanád nembeli *Kelemenös* bán fia Pongrácz birtoka volt, az itteni hídvám felével, a másik fele pedig Pongrácz atyafiaié volt. Az 1256-iki birtok-

osztály alkalmával egész Bébet, vámjával és halastóival együtt, a *Vaffafiak*, Csanád, Barnabás és Fülöp kapták. V. István 1270—1272 között, a *Kór* nevű kun nemzetségnek adományozta, de ez nem vehette hasznát, mert a Csanád nemzetség tagjai megmaradtak Béb birtokában, miután IV. László király 1285-ben kelt levelével kijelentette, hogy mindazokat az okleveleket, a melyeket ő vagy elődei a Csanád nemzetség birtokaira másoknak adtak volna, semmiseknek és érvényteleneknek fogja tekinteni. A XIII. század végén, a kunok pusztításai következtében a falu elnéptelenedvén, *Kondam* ispán és *Juhpogó* kunok kísérletet tettek a benépesítésére. 1315 márczius 14-én Róbert Károly király elrendelte, hogy őket a falu birtokába, melyet már őseik is bírtak, újra be kell iktatni. 1321 márczius 21-én a faluba költöző jobbágyoknak három évi adómentességet biztosított. Nagy Lajos király 1350-ben a Kór nembeli György ispán Bében lakó jobbágyait kivette a vármegye törvényszékének hatósága alól. 1368 július 3-án a Kór nemzetség tagjai eladták a lakosok nélkül álló falut *Himfi* Pál fiainak: Benedek bolgár bánnak, Miklósnak és Péternek, valamint János fia Lászlónak. A beiktatás ellen azonban Csanád nembeli *Telegdyek* tiltakoztak, a minek hosszú per lett a következménye, mely csak 1385-ben ért véget, az országbíró ítéletével, mely Béb helységet a Telegdy családnak ítélte oda. A XV. században még a Telegdyek birtokában találjuk, de vétel útján a *Tömpösi* családnak is birtoka volt itt, melyben e családnak 1488-ban történt kihalta után a leányág osztozkodott. A Telegdyek közűl István királyi kincstartónak is voltak itt birtokrészei, a melyekre 1508 május 22-én új adományt nyert. Kívülök még a Makófalvi *Makó* családnak is volt itt birtoka. Az 1557—58. évi török összeírás szerint Béb mindössze 15 házból állott s lakosai mind magyarok voltak. 1561-ben a hűtlenségbe esett Telegdy Mihály birtokait Kányaföldi *Kerecsányi* László kapta. A Makófalvi Makó család birtokait Makó László és ennek elhunyta után Szokoly György örökölte, a ki e birtokokra királyi oltalomlevelet nyert, János Zsigmond választott király azonban e birtokokat Kopsiczi *Varkocs* Tamásnak adományozta. 1564-ben négy birtokosa volt Bébnek: Telegdy Mihály, Telegdy István, *Tarnóczi* István és Kerecsényi. A török hódoltság alatt a helység napról-napra pusztult. 1582-ben már csak három gazda lakta. Ettől kezdve félszázadot meghaladó időn át nincs adatunk a községről. 1647-ben a rácz pásztorok kezdtek Bébre települni, de ezek sem maradtak itt sokáig, mert a XVIII. század elején Béb már pusztaként szerepel. 1773-ban a csanádi tiszttartóság két falut telepített a régi helység helyére: Kis-Bébát, hova Szeged vidékéről magyar dohánytermelőket hívott be és Óbébát, melyet románajkú települőknek engedett át. Mindkét helységet 1779-ben Torontál vármegyébe kebelezték be. Óbébát 1781 augusztus 1-én gróf *Batthyány* József és testvérei a kincstártól megvásárolván, ettől kezdve a helység középpontja lett a bébi uradalomnak, a melyhez Béb, Oroszlámos és Valkány községek, továbbá Keresztur és Kocsovat puszták tartoztak. Gróf Batthyány Ignácz erdélyi püspök 1782-ben magyarokat telepített a helységbe. 1783-ban helyi káplánság keletkezett; a plebánia 1821 óta áll fenn és a templom 1802-ben készült el, idővel azonban szűknek bizonyulván, helyére újat építettek. A görög-keletiek temploma 1785-ben, a görög-katholikusoké 1894-ben épült. Van a községben önkéntes tűzoltó egyesület és hitelszövetkezet. A községhez tartozik: Antal-, György-, Irén-, Keresztúr- és Ó-major. Az utóbbinak a helyén állott a középkorban *Pordány* falu és monostor. E falu is a Csanád nemzetség birtoka volt és e nemzetség többi birtokainak sorsában osztozott. 1453-ban a Telegdyeken és a Makófalviakon kívül *Nagy* Balázs, *Pordányi* János, Miklós és *Szenthi* Benedek voltak itt birtokosok. A mohácsi vész után elpusztult. 1641-ben már ráczoktól volt megszállva. Ekkor *Gombkötő* János, *Turkovics* János, majd 1647-ben Kis Márton kőrösszegi hajdúkapitány, 1662-ben pedig *Balassa* Imre nyert e pusztára nádori adományt; de a nádor, a régibb birtokosok tiltakozása következtében, 1665-ben a Balassa Imrének kiállított adománylevelet megsemmisítette. Pordány legnagyobb nevezetessége volt a monostor, melyet a Csanád nemzetség alapított s melyről 1247-ben és 1256-ban vannak okleveles adataink. Valószínűleg 1280-ban a kunok pusztították el.

Óbesenyő. Az Aranka partján fekvő nagyközség. Házainak száma 1208, lakosaié 6000, a kik bolgárajkúak és római katholikus vallásúak. Postája, távírója és vasúti állomása helyben van. A bessenyők ősi telepe. Talán még Szent István király jelölte ki számukra lakóhelyül, kinek uralkodása alatt 60 előkelő bessenyő férfiú költözött be ide társzekerekkel és nagy kísérettel. Eredetileg a Óbesenyő.

csanádi várhoz tartozott, de 1232-ben már ki volt véve a csanádi vár hatósága alól s lakosai oly kiváltságokat élveztek, mint a minőkkel a Sopron vármegyében lakó bessenyők bírtak. 1331-ben már hetivásárai is voltak. A kilenczed behozatala után (1351) a csanádi káptalan az egyházi tizedet követelte a lakosoktól. De a bessenyők, régi kiváltságaikra hivatkozva, ezt megtagadták s Nagy Lajos királyhoz fordultak, a ki 1369 augusztus 4-én meghagyja a káptalannak, hogy a bessenyői nemeseket ne kényszerítse a tizedfizetésre, 1369 augusztus hó 7-én pedig kivette őket a vármegyei ispánok és szolgabírák hatósága alól, ügyeiket egyenesen a király törvényszéke elé utasítva. Ezt a kiváltságlevelet 1390 július 21-én Zsigmond király is megerősítette. A csanádi prépost és káptalan 1413-ban újra megkísérlette a tized behajtását. A királyi törvényszék előtt 1414 Vízkereszt nyolczadán még egyre folyt a per, melyet a bessenyők nyertek meg. 1433-ban találkozunk az első névszerint megnevezett bessenyői nemesekkel, kiket a király ama hatalmaskodás megvizsgálására küldött ki, melyet Rozgonyi István temesi főispán Anthimi Miklós és János Nagyfalu Csanád vármegyei birtokán elkövettek. Ezek a nemesek voltak: *Bessenyői* Pál deák, *Páris* Miklós és fia Mátyás, *Bither* Gergely és *Sárközi* Miklós öcscse János. 1480-ban Bessenyő *Fóris* Mátyás, Sárközi, másként *Vég* Márton, Bessenyő Tamás deák, Bessenyő Márton és fia István, *Csontorák* Bálint és *Oroszlámos* Mátyás nemesek laktak a helységben. 1495-ben *Nagybessenyői* Tamás deák, *Bakó* Péter, *Ravazdi* Jakab és *Fejér* György II. Ulászló királytól régi szabadságleveleik újabb megerősítését eszközölték ki. A közállapotok hanyatlásával elszegényedtek a bessenyők is. 1519-ben már idegen birtokost is találunk itt. Mikor a XVI. század közepétől kezdve a török mindegyre jobban fenyegette a helységet, a régi földesurak elköltözködtek, a jobbágyok pedig a maguk biztonsága érdekében bekerítették a helységet. Mikor 1551 szeptember 25-én Mehemet begler bég Becse, Becskerek és Aracsa elfoglalása után Bessenyő alá érkezett, a bentszorultak kegyelemre megadták magukat. Ferdinánd hadai azonban a helységet még ez év november havában visszafoglalták. 1552 nyarán, Temesvár bukása után, ismét török kézre jutott. 1557—58-ban a csanádi szandzsákba osztották be. A török hódoltság alatt nem pusztult el teljesen, mert a szegedi ferenczrendű gvardián 1647. évi összeírásában a lakott helyek között fordul elő. Ekkor *Széll* Pál és *Tar* Gáspár voltak a földesurai. Az utóbbinak magtalan halála után, 1648-ban *Dőry* István és *Török* András nyertek nádori adományt a fele részére. 1701-ben a csanádi püspökséghez tartozó faluként van ugyan felsorolva, de kétségtelen, hogy ekkor már puszta volt. 1737-ben, mikor Bulgáriából, Nikápoly környékéről menekülők érkeztek Dél-Magyarországba, a temesvári igazgatóság 104 család — 2200 lélek — számára, a bessenyői pusztát jelöli ki letelepedési helyül, melyet a menekülők 1738 márczius 7-én meg is szállottak. 1742-ben a szomszédos Lovrinból még 200 bolgár család költözik ide. 1749 óta a helységet Óbessenyőnek kezdték nevezni, ellentétben a Temesvár környékén fekvő Újbessenyővel, a melyet német telepesek szállottak meg. 1773-ban Óbessenyő ismét 200 házhelylyel szaporodott. 1779-ben Torontál vármegyéhez csatolták. 1786 deczember 21-én országos és hetivásárokra, 1787 június 21-én ismét hetivásárokra nyert szabadalmat. Az itteni templom 1801—1804-ben épült. 1745-ben épült az első, 1793-ban a második iskola. 1849 augusztus 6-án a község határában véres ütközet volt Dembinszky honvédtábornok hátvéde és Romberg császári tábornok előhada között, mely az utóbbinak a győzelmével végződött. Van a községben népkör, iparos olvasókör, katholikus olvasókör, hitelszövetkezet, a Csanádi népbank és a délvidéki gazdasági bank fiókjai és egy gőzmalom. A tatárjárás előtt a mai Óbesenyő mellett, a Harangod (Aranka) balpartján egy másik helység is volt, mely *Kisbessenyő* nevet viselt. Ez is a csanádi várhoz tartozott. 1230—32-ből van róla adatunk. 1241 után nem szerepel többé. Ugyancsak a Harangod mellett, Bessenyő és Valkány között feküdt *Dömevár* falu, mely kezdetben a Csanád nemzetség birtoka volt. Csanád esztergomi érsek és unokaöcscsei 1345-ben óvást tettek az ellen, hogy Bessenyő János fia Gergely, ki e falut is a szabad besenyők földjéhez csatolni kérte, adományul felkérje. Mindamellett később mégis a besenyők birtokába ment át. További sorsa ismeretlen. Dömevár szomszédja volt a középkorban *Kengyelös* falu, melyre 1345-ben a Csanád nemzetség tartott igényt, továbbá *Királyfája*, eredetileg *Királyfaluja*, melyet szintén a Csanád nemzetség igényelt, de alkalmasint a besenyők kapták a királytól, mert többé nem szerepel a Csanád nemzetség birtokai között. — *Kocsa*, melynek emlékét Kocsahát puszta tartja

1

2

3

Perjámos: — 1. A róm. kath. templom. — 2. A kolostor. — 3. A községháza.

Rudna. — Báró Nikolics Fedor kastélya.

Szőllősudvarnok. — A Roggendorf-kastély és sírbolt. Most gróf Csekonics Endréé.

fenn. 1345-ben erre is a Csanád nemzetség tartott igényt, de 1369-ben mégis a besenyők falujaként nyert kiváltságlevelet. — *Lába.* A mai Óbesenyőtől keletre feküdt. 1232-ben a Csák nembeli Miklós ispán birtoka, úgy látszik a tatárjáráskor pusztult el. — *Mégy.* A mai Óbesenyő és Nagyszentmiklós között, az Aranka partján feküdt, ott, a hol a *Medja* nevű határrész ma is őrzi emlékét. A legrégibb idő óta a csanádi püspöké és 1393-ban már egyházas hely volt. A csanádi püspök 1421-ben Zsigmond királytól új adománylevelet nyert rá. 1558-ban a török hódoltsághoz tartozott. Ekkor már szerbek lakták. Az 1564. évi összeírásban a csanádi püspök szerepel földesuraként. Lakott hely volt még 1647-ben is s ekkor a falu felét *Tar* Gáspár birta. 1648-ban *Dőry* István és Török András nyertek rá nádori adományt. 1654 szeptember 2-án a gróf Pálffy Tamás püspök részére kiállított oltalomlevélbe is fel van véve, úgyszintén az 1660 január 21-én Maczipodári csanádi püspök részére kiállított oltalomlevélbe is. 1717-ben még 13 házból állott, de a következő háborús évek alatt elpusztult. A község határában feküdt a középkorban *Sáp* falu is, a melyet 1369-ben az óbesenyői nemes besenyők birtak, továbbá *Sólymos*, melyről csak egy ízben : 1345-ben van említés, midőn a Csanád nemzetség tagjai tiltakoztak az ellen, hogy e birtokukat a besenyők elfoglalják. Óbesenyő és Csanád között találjuk a középkorban *Törösd* falut is, melyről első ízben Róbert Károly királynak egy 1338-ban kelt oklevele emlékezik meg. A XIV—XV. században a *Törösdi* család birtoka. A XVI. század viharaiban elpusztult. 1647-ben ismét lakott hely. A gróf Mercy-féle térkép még feltünteti, később azonban nyoma vész.

Ókeresztúr. Azelőtt Szerb-Keresztúr. A tiszamenti nagyközség házainak száma 577, lakosaié 3305, a kik magyarok és szerbajkúak, római katholikus és görög-keleti vallásúak. Postája, távírója és vasúti állomása helyben van. Első birtokosa a XIV. század második felében *Bernátfia* Lőrincz, ki a falut, melynek ekkor *Papkeresztúr* volt a neve, utód hiányában végrendeletileg az Üdvözítőről nevezett csanádi társas káptalannak hagyta. 1456 deczember 5-én V. László király a káptalan jobbágyait felmentette a szegedi várnagyoknak addig fizetett adók alól. E kiváltságot 1458 márczius 12-én Mátyás király is megerősítette. 1557—58-ban a temesvári defterdár 10 házat írt itt össze, melynek lakosai magyarok voltak. A község azonban csakhamar elnéptelenedett és 1647-ben már a puszta telkek között szerepel. 1648-ban *Dőry* István és *Török* András nyertek rá nádori adományt. 1701-ben *Dolny* István csanádi püspök jelentette be igényét e pusztára, melyet az újszerzeményi bizottság 1702-ben meg is itélt neki, de ezzel a püspök nem nyert semmit, mert a puszta a Magyarország területéből elszakított temesvári bánságba esett. Temesvár visszavétele után szerbek kezdtek ide letelepedni. Egy 1717. évi jegyzék *Kistúr* néven említi. 1735 óta ismét puszta volt. 1752-ben a tisza—marosi határőrök nyerték és ekkor újra benépesült. 1774-ben a nagykikindai szabad kerülethez csatolták. 1876-ban, a nagykikindai kiváltságos kerület feloszlatása után, Torontál vármegyébe kebelezték. Jelenleg a görög-keleti szerb hitközségnek és *Jajagin* Zsivánnak van itt nagyobb birtoka. A görög-keleti templom a XVIII. században épült, de elpusztult és helyére 1818-ban új templomot építettek. Van a községben két olvasókör, takarékpénztár és a *Velicsker* és *Mallaski* czégnek tégla- és cserépgyára. E helységgel a középkorban *Örvösfalu* volt határos. 1419-ben *Örvösi* Pál fia István, Mihály fia Gergely, Miklós fia Tamás, Mátyás fia Simon és István fia Tamás voltak itt birtokosok, 1450-ben pedig az Örvösi családból János, Benedek és Simon fia Pál, továbbá *Keserü* János és *Pánczél* Pál. Örvösi Pál 1469-ben szerepel utóljára, midőn a budai káptalant Temerkény birtokába beiktatják.

Ólécz. A Berzava-csatorna mentén fekvő kisközség. Házainak száma 105, lakosaié 1271 ; ezek közűl 300-an magyarok, 496-an német-, 280-an horvát-, és 120-an bolgárajkúak. A hitfelekezetek között a római katholikusok vannak túlsúlyban. Postája és vasúti állomása helyben van, távírója Istvánvölgy. Eredeti neve *Baráchháza* volt és *Barách* Lajos telepítette 1830-ban, nevét 1889-ben változtatta Óléczre, mikor Dániel Pál megvette. A község földesurai a *Barách* és a *Dániel* családok voltak és az utóbbi még most is egyik legnagyobb birtokosa. 1907-ben a községhez csatolták Ólécz önálló pusztát, a melynek nagyobb része 1835 óta a Botka családé, a másik része 1889 óta a Jagodics családé. A községbeli kastélyok közűl az egyiket id. *Dániel* Pál 1890-ben építtette. A másikat a falun kívül *Botka* Béla építtette 1904-ben ; a harmadik *Dániel* Jánosé volt. Ez 1894-ben épült és most báró *Csávossy* Béláé. A negyedik szintén a falun kívül van, ez is azelőtt Dániel-féle kastély volt, de most *Jagodics*

Bogumilé. Jelenleg id. *Dániel* Pálnak, ifj. *Dániel* Pál dr.-nak, *Botka* Bélának, *Jagodics* Bogumilnek van itt nagyobb birtokuk. A községben van az Óberzava belvízlecsapolótársulat székhelye is, továbbá hitelszövetkezet és id. *Dániel* Pálnak gőzmalma. A községhez tartozik Óléczi Belsőmajor és Pál-major (a. e. Malamegye).

Omlód *Omlód.* Azelőtt Homolicz. A pancsovai járáshoz tartozó nagyközség. Házainak száma 947, lakosaié 5333, a kik vegyesen németek és szerbajkúak, római katholikusok és görög-keletiek. Postája, távírója helyben van, vasúti és hajóállomása Pancsova. A török hódoltságból lakott helységként került ki. Az 1717. évi kincstári összeírás alkalmával a pancsovai kerületben, 50 lakott házzal van felvéve. Az 1723—25. évi gróf Mercy-féle térképen *Humulizza* néven, szintén a lakott helyek között találjuk. Lakosai szerbek voltak. Midőn 1765—68-ban német rokkant katonák telepedtek ide, a szerbek legnagyobb része elköltözött innen. 1776-ban újabb német és szerb települők érkeztek a helységbe. 1767 óta a német-bánsági Határőrvidékhez tartozott s ettől kezdve a 12-es számú német-bánsági határőrezred egyik századának a székhelye lett. II. József császár délmagyarországi útjában, 1768 május 7-én, ezt a helységet is megszemlélte Az orosz-török háború kitörése után, az 1787. év végén, hadi középponttá lett, a hol a sereg egy részét összpontosították. A hadjárat folyamán, 1788 július 2-án, II. József császár másodszor is megfordult itt, mikor Pancsovára utazott. A római katholikus templom 1858-ben épült, a görög-keleti szerbeké pedig valószínűleg még a szerbek letelepedése után. A községben van önkéntes tűzoltóegyesület, dalárda, a pancsovai Népbank fiókja, egy hitelszövetkezet, *Trebien* Jakab műmalma és *Éder* és *Reh* gőzmalma. Az egyik dűlő Sztári szelo (Ófalu) nevet visel. A hagyomány szerint itt feküdt a régi helység. Ide tartozik : Nikolicstanya.

Ópáva. *Ópáva.* Azelőtt Oppova. A Temes mellett fekvő nagyközség. Házainak száma : 787, lakosaié 4296, a kik nagyobbára horvát- és szerbajkúak és római katholikus és görög-keleti vallásúak. Postája és távírója helyben van, vasúti állomása Torontálvásárhely. A szerbek 1672 és 1690 között már itt laktak sárkunyhóikban. Az 1717. évi összeírás alkalmával a pancsovai kerülethez tartozó helységek között találjuk három lakott házzal. A Mercy-féle térképen is a részben lakott helyek között szerepel. 1769-ben két részre oszlott : Zsélyci és Kaljuga, mely utóbbi helyen a németek és magyarok telepedtek le. 1767-től a német-bánsági Határőrvidékhez tartozott és a 12. számú német-bánsági határőrezred egyik századának székhelye lett. Az 1788. évi török hadjárat alatt, Ali bég visszaszorította báró *Lilien* tábornokot, a ki október 17-én Oppováig vonult vissza. Ez év okt. 25-én József császár a községen át utazott Zimonyba. Ez időben épült az Eugén-töltés, melyet hadi szempontból ismét kiépítenek s 1905-ben már a helyszini szemlét is megtartották. 1789-ben németek s 1810-ben horvátok telepedtek itt le. A custozzai csatában *Mojsza* Milos oppovai születésü szakaszvezető az ellenség zászlóvivőjét lelőtte, a zászlót és revolverét elvette, mely tárgyak a hős 1885-ben történt halála után a bécsi hadi múzeumba kerültek. Az első római katholikus templom fából 1766-ban, a görög-keleti pedig 1770-ben épült. A kath. templom 1814-ben leégett s 1826-ban építették föl. A községbeli úrilakot özvegy *Manojlovics* Ilona 1906-ban építtette. 1863-ban kolerajárvány lépett fel a községben, az 1874—75, 1888, 1895 és 1897. években pedig az árvizektől szenvedett sokat. A községben társaskör, takarékpénztár és hitelszövetkezet van. Ide tartozik : Golina-Greda, Königsdorf, Albrechtsdorf, Réti puszták. Kincstári réti pusztákon a XIX. század közepén községek épültek, de az 1874—76. évi árvizek valamennyit elsöpörték.

Orlód *Orlód.* Azelőtt Orlovát. A Temes mentén fekvő nagyközség. Házainak száma 453, szerbajkú lakosaié 2185, a kik görög-keleti vallásúak. Postája helyben van, távírója és vasúti állomása Tamáslaka. A török hódoltságból lakott helységként került ki s a helyi hagyomány szerint épen a török uralom alatt, 1697—8. években telepítették szentendrei szerbek, és a község régi lakosai, kik otthagyták addigi telepüket ; ennek a régi lakóhelynek emlékét őrzi a Sztariszvat nevű dűlő. Az 1717. évi kincstári összeírásban *Horlebath* néven a becskereki kerületben a lakott helységek között szerepel, 30 házzal. A Mercy-féle térképen is a nagybecskereki kerületben, a részben lakott helyek között találjuk. 1761-ben *Orlovath* néven, már népes helység volt. 1773-ban, a bánsági Határőrvidék megnagyobbításakor, egy szerb ezred nyerte és 1872-ig a Határőrvidékhez tartozott. 1872-ben Torontál vármegyébe kebelezték be. 1848 őszén *Kiss* Ernő ezredes

előőrsei szállották meg a községet. A görög-keletiek temploma 1798-ban épült. A lakosok olvasókört, önkéntes tűzoltó-egyesületet és hitelszövetkezetet tartanak fenn. A határbeli dűlőnevek között említést érdemelnek a Humka-magaslat, mely hagyomány szerint úgy keletkezett, hogy oda temették az elesett törököket. A Kutina és a Sztari Orlovat-dűlők helyén voltak a hagyomány szerint a község legrégibb lakosainak szállásai; ezek állítólag a XV. század első felében települtek ide. A török hódoltság előtt a község lakossága magyar volt s a község neve Csongrád. A határban van egy Csongrád nevű dűlő. A községhez tartozik: Hekkhodáj-puszta és a Nedelykov Mihály tanya.

Oroszlámos. A törökkanizsai járásban fekvő nagyközség. Házainak száma 520, lakosaié 3623, a kik vegyesen magyarok és szerbajkúak, római katholikus és görög-keleti vallásúak. Postája, távírója és vasúti állomása helyben van. E helység az 1748—1761. évek között keletkezett. Első lakosai 1748 után Majdánról (a mai Magyarmajdány), mely egészen a XVII. század végéig Oroszlámos nevet viselt, — költöztek ide. A helységet *Perlas* gróf temesvári tartományi kormányzó telepítette és az 1761. évi térképen már fel is van tüntetve. Első lakosai szerbek voltak; az óbébi uradalommal *Uj-Oroszlámos* is a *Batthyány*-család birtokába került. 1785-ben gróf *Batthyány* Ignácz erdélyi püspök Oroszlámos határában négy szerződéses dohánytermelő magyar falut telepített. Mikor azután e falvak benépesítésekor kitűnt, hogy Erdélyből és Szeged vidékéről sokkal többen jelentkeztek, mint a mennyit az újonnan telepített községekben elhelyezni lehetett volna, a többieket Uj-Oroszlámoson helyezték el. Félszázad alatt a magyarok annyira megszaporodtak, hogy a Batthyány család 1840-ben kápolnát és iskolát építtetett számukra. A községet 1805-ben szabályozták, mert addig a házak szétszórva állottak. 1830-ban a tisza-marosi védgátak elkészülvén, a község határában 6000 hold föld vált mívelhetővé. 1848—49-ben a fellázadt szerbek a gróf *Batthyánytól* telepített Verbovicza-Sziget, Podlokány, és Ujhely falvakat elpusztították, mire ezeknek a lakosai is nagyrészt Oroszlámosra költöztek. 1869—70-ben gróf Batthyány-*Tarnóczy* Antónia új, díszes kápolnát építtetett a Szent-Család tiszteletére. A görög-keleti templom 1825-ben épült. Jelenleg gróf *Batthyány* László dr. a helység legnagyobb birtokosa. A községben van két hitelszövetkezet. A községhez tartozik: Kisszigettelep, Pálos-puszta, Miklós-, Antónia-, Belső-, Kissziget-, László-, Oroszlámosi József-, Susán- és Verba-majorok. *Kisszigettelep* helyén feküdt a középkorban *Szigetfalu*, melynek földesurai, a *Szigeti* családnak volt tagjai, az 1450—84. években szerepelnek. A XVI. század elején elpusztult, mert többé nincs adatunk róla. 1785-ben gróf *Batthyány* erdélyi püspök magyar dohánykertészeket telepített ide. Csak 15 házból állott e telep, mely 1848-ig önálló helység volt, az 1785-ben telepített Podlokány, Verbovicza-Sziget és Ujhely helységekkel együtt. Az utóbbi három azonban 1848—49-ben elpusztult és jelenleg csupán a Verbovicza-Sziget helyén épült *Verba*-major őrzi az egykori dohánytelepes községek emlékét. A szabadságharcz után gróf *Batthyány* Antónia a kisszigeti jobbágyokat Ujhelyre telepítette.

Ószentiván. A Tisza mellett fekvő magyar kisközség. Házainak száma 364, lakosaié 1483, a kik római katholikus vallásúak. Postája, távírója és vasúti állomása Újszentiván. Szent-Iván a középkorban a mai Újszentiván helyén feküdt. Középkori s a török hódoltság korabeli történetét ott ismertetjük. A törökök kiűzetése után, a mai Ószentiván és Újszentiván területét a temesvári bánságba kebelezték, s 1719-ben Gyála faluhoz tartozott. 1720-ban *Veliki* Vászó szegedi kapitány bérelte s ajánlkozott a kincstárnál, hogy kertészekkel benépesíti; de ez a terv meghiúsult. 1723 tavaszán a csanádi tiszttartóság újból bérbe adta. 1746 márczius havában a tiszttartóság szerbeket telepített ide. 1783 márczius 5-én Szeged városa vásárolta meg a kir. kamarától, mire szerb lakosai a szomszédos Újszentivánra költöztek át s helyükbe szegedi magyarok telepedtek itt le. Az 1848—49-iki szabadságharcz alatt, 1849 augusztus 5—6-án, a helység határában a honvédek és a császáriak között ütközet volt, mely a magyarok visszavonulásával végződött. Az 1845 és 1855. években árvíz pusztította el a község határát. 1873-ban mintegy 200-an haltak el kolerában. Jelenleg *Kovács* Józsefnek van itt nagyobb birtoka. Van a községben hitelszövetkezet, gazdakör és a Magyar Kender- és Lenipar részvénytársaságnak kendertiloló telepe. Ide tartozik *Vedresháza*-puszta, mely *Vedres* István, Szeged városa mérnökének köszöni fennállását. E puszta helyén még a XIX. század elején nagy kiterjedésű mocsár volt, a melyből Vedres, Szeged

és a kamara engedelmével 3500 holdat kihasított s miután a terület használatára 23 évre engedélyt nyert, 3000 öl hosszú töltést emeltetett az árvizek ellen, majd árkokkal a földekről a vizet levezettette, a mocsarakat lecsapolta és kiszárította. Az így nyert területen lakházat és majort építtetett, a földet mívelés alá vette és erdőt is ültetett. Az 1813—16. évi nagy árvizek ellenére, melyek a töltéseket is elszaggatták, rövid néhány év alatt a megkezdett munkát sikerrel befejezte.

Ötelek. *Ötelek.* Begamenti magyar kisközség. Házainak száma 290, lakosaié 1661, a kik római katholikus vallásúak. Postája és vasúti állomása helyben van, távírója Párdány. A középkorban, 1452-ben, az egykori Keve vármegye területén *Feltelek* s egy másik, ugyanez évben kelt oklevélben: *Teleki* nevű helység tűnik elő. A XV. század közepén a Teleki *Ákos* család birtoka volt. A török hódoltság alatt teljesen elpusztult. Az 1723—1786. évi térképeken nincs feltüntetve. A jelenlegi helység 1793—95 között települt s 1856-ban alakult önálló községgé. 1838-ban gróf *Buttler* János, majd 1840—48-ig *Bogdanovics* Péter volt a földesura. Jelenleg nagyobb birtokos nincs a helységben, melynek lakosai gazdakört, polgári olvasókört, munkáskört és hitelszövetkezetet tartanak fenn.

Öregfalu. *Öregfalu.* A Bega-csatorna és az Óbega mentén fekvő nagyközség. Házainak száma 184, lakosaié 1443, a kik leginkább görög-keleti vallásúak és románajkúak. Postája, távírója és vasúti állomása helyben van. 1761-ben még mocsaraktól környezett puszta volt. 1767-ben marosmenti románok szállották meg. 1816-tól kezdve gróf *Buttler* János volt a földesura. Később a kir. kincstáré lett, de 1893—1907-ig hg. *Odescalchi* Gézáné szül. gróf *Andrássy* Etelka birtoka volt. Jelenleg *Jenovay* Zoltán a legnagyobb birtokosa. 1836-ban a községet teljesen elpusztította az árvíz, de újból felépült. Ugyanakkor pusztult el teljesen a szomszéd *Sárközfalu* is, melynek emlékét a határbeli Sárközdűlő tartja fenn. Az 1887—88. években az árvíz az egész 8000 hold határt ismét elöntötte. A görög-keletiek temploma 1840-ben épült. A községben van *Hruschka* Venczel gőzmalma. A határához tartozó egyik dűlőt, a hol az 1836. évi árvíz előtt a község feküdt, Szatu batrin-nak (öregfalu) nevezik. A községhez tartozik: Boldur-major és Meszesház.

Őscsanád. *Őscsanád.* Azelőtt Német-Csanád. A Maros mellett fekvő nagyközség. Házainak száma 339, lakosaié 1564, a kik leginkább németajkúak és római katholikus vallásúak. Postája, távírója és vasúti állomása helyben van. E község történetét *Nagycsanádnál* ismertettük. Az itteni római kath. templom 1871-ben épült. A templom előtt áll Szent Gellért szobra, a templomban pedig az a kőkoporsó látható, melyben Szent Gellért, vagy mások szerint Kun László volt eltemetve. A Szent Gellért templomának romjaiból előkerült faragott kövek ma is láthatók, a mostani templom mögött. Itt lakik Kisléghi *Nagy* Gyula, San-Marco herczegnő főintézője, jeles régész, kinek itt nagyértékű, rendkívül gazdag régiséggyűjteménye van, mely nagyrészt a saját ásatásaiból származik. A község lakosai gazdakört, két kaszinót tartanak fenn és a katholikus népszövetségnek is van itt fiókja. A községhez tartozik a Schmelczer-tanya.

Padé. *Padé.* Azelőtt Szerb-Padé. A Tisza mellett fekvő nagyközség. Házainak száma 319, lakosaié 1722, a kik vegyesen magyarok és szerbajkúak, római katholikus és görög-keleti vallásúak. Postája, távírója és vasúti állomása helyben van. A falu eredetileg a mai községtől kelet felé, a Szelistye nevű dűlőn feküdt. A Csanád nemzetség ősi birtoka volt. Az 1256. évi osztály alkalmával, *Kelemenös* bán fiainak jutott, kinek unokáját, Tamás ispánt, IV. László király 1285 április 26-án megerősíti itteni birtokaiban. Az 1337. évi osztálykor az egész falut a *Makófalvi* család kapta. 1479-ben *Frank* László és János szerepelnek itteni birtokosokként. A török hódoltság kezdetén szerbek telepedtek ide és az 1557—58. évi összeírás alkalmával a temesvári defterdár 40 családfőt talált itt. Ferdinánd király előbb *Cserepovics* Gáspárnak, majd ennek halála után *Szentgotthárdi* Mártonnak, *Dóczy* Gergelynek és Kelemennek adományozta. 1582-ben csak öt szerb juhász lakta. 1653-ban a garamszentbenedeki konvent *Bélteki* Pált és *Olasz* Pált iktatta be birtokába. A törökök kiűzetése után ismét népesebb volt és 1717-ben 20 háza volt, de lakosai 1725-ben elhagyták és a csanádi tiszttartóság csak lassanként tudta őket ismét összeszedni. 1779-ben Torontál vármegyébe kebelezték. 1781 augusztus 1-én *Ormosdy* István pozsonyi lakos vette meg a kincstártól. 1814-ben *Diván* Konstantin, a ki 1806-ban Padéi előnevet nyert s utána utóda *Diván* György volt a földes ura. 1784-ben a kincstár dohánytermelő magyar családokat telepített ide, kiknek száma 1839-ben megszaporodott. A római katholikus templom 1842-ben, Padéi

Diván György költségén épült. A görög-keleti szerbeknek 1759-ben már volt templomuk, de az új templom 1855. évben épült. A községhez tartozik Kijasev-tanya. A helységtől délre, a Tisza partján a középkorban *Tisza-Szent-Péter* nevű falut találunk, melyről az 1332. évi pápai tizedjegyzékek is megemlékeznek.

Papd. Azelőtt Bobda. A Bega-csatorna mellett fekvő nagyközség. Házainak száma 232, lakosaié 1179, a kik nagyrészt görög-keleti vallású románok. Postája helyben van, távírója és vasúti állomása Csene. A középkorban Temes vármegyéhez tartozott. A legrégibb oklevelekben *Papdi* néven szerepel. A XV. században *Papd* néven említik az oklevelek. Legrégibb birtokosa 1221-ben az itebői prépostság volt. Ennek megszünte után számos köznemes birtokába jutott. 1288-ban a Ména nembeli Péter fia János vett itt egy részt a Kun Keyran fiaitól. A *Papdi* nemesek 1349-ben szerepelnek első ízben. Ezeknek utódai 1349-ben Papd és több más Torontál-, Temes- és Keve vármegyékben fekvő birtokok fölött egyezkednek. 1489-ben *Dóczy* Imre és a *Pető* család volt az ura. A XV. század végén az Endrődi *Bekesfi* családnak, 1494-ben *Botha* Andrásnak és *Tárczai* (Tarczay) Jánosnak voltak itt birtokai. A török hódoltság alatt nem pusztult el. A gróf Mercy-féle térképen *Poda* néven, a lakott helyek között találjuk. 1779-ben Torontál vármegyéhez csatolták. 1782-ben, a kincstári jószágok elárverezésekor, *Gyertyánffy* Antal, Lukács és Kristóf vették meg. 1838-ban Bobdai Gyertyánffy Antal, később Gyertyánffy József volt a földesura. Jelenleg báró *Csávossy* Gyula örököseinek van itt nagyobb birtokuk és szép kastélyuk, melyet báró Csávossy Gyula 1897-ben építtetett. Ugyanő emeltette a kastélylyal szemben álló hatalmas sírboltot is, az esztergomi bazilika mintájára. A görög-keleti románok temploma 1862-ben, az egyik katholikus templom 1876-ban, a másik 1908-ban épült. A lakosok kaszinót tartanak fenn. A községhez tartozik: Papdi Gyula-major. Papd.

Párdány. A Bega-csatorna mentén fekvő nagyközség és járási székhely. Házainak száma 610, lakosaié 3522, kik közűl 268-an magyarok, 2127-en német-, és 1124-en szerbajkúak, római katholikusok és görög-keletiek. Postája és távírója, vasúti állomása helyben van. Szintén a Csanád nemzetség ősi birtoka. Az 1247-ben kelt határjáró levél szerint monostora is volt és ekkor *Kelemenös* bán fia Pongrácz birtoka volt. 1337-ben a nemzetség *Tömpösi* ágából származó Fülöpé és a *Makófalvi* családé volt. A középkorban Keve vármegyéhez tartozott. 1400—1401-ben *Pordány* néven említik az oklevelek. Az utóbbi évben *Csáki* Miklós temesi főispán nyerte a királytól. Csáki László erdélyi vajda és testvére Mihály, továbbá György és Ferencz, Piliskei Csáki István özvegyét és leányát Erzsébetet, az őket illető jószágokból kiszorítván, panaszukra Kállay János alnádor a helyszínén vizsgálatot tartott, mely alkalommal megállapította, hogy Csáki László vajda és többi vádlott társai, többek között Párdányt is birtokukba vették. A hódoltság alatt nem pusztult el. A Mercy-féle térképen, a becskereki kerületben, a lakott helyek között van. II. József császár 1773-ban harmadik délmagyarországi útja alkalmával Párdányban is megfordult. 1781-ben gróf *Buttler* vette meg. 1808 április 22-én országos- és hetivásárok tartására nyert szabadalmat. A XIX. század első felében a helység két részből állott: *Magyar-Párdányból* és *Rácz-Párdányból.* 1838-ban mind a kettőnek gróf Buttler János volt a földesura. Halálával a birtok a kincstárra szállott. Az itteni kastélyt, melyet 1860—70 között *Bogdanovich* Dávid cs. kir. százados és fiai Villibald és Virgil újból felépíttettek, *Hertelendy* Ferencz vásárolta meg, a ki azt 1910-ben teljesen újjáépíttette. A római katholikus templom a XIX. század elején, a görög-keleti a XVIII. század közepe táján épült. A lakosok önkéntes tűzoltó-egyletet, kaszinó egyesületet, iparosegyletet, hitelszövetkezetet és takarékpénztárt tartanak fenn. Itt van a Tamisacz vízszabályozó társulat székhelye. A községben egy téglagyár és egy benzinmotoros malom is van, mely *Porte* Miklósé. Ide tartozik Ternovicza-tanya, mely *Krocz* Keresztélyé. E helység körül tűnik fel *Tövisesd,* mely a középkorban Keve vagy Temes vármegyéhez tartozott. E helység legrégibb birtokosa az Aba nemzetség *Aszalai* és *Szikszai* ága volt, melyet 1320-ban Róbert Károly királynak adott cserébe, Abaúj és Zemplén vármegyei birtokokért. 1400-ban a *Csáki* család birtoka. Itt feküdt *Újrév* is. 1400-ban szintén a Csáki családé volt. E tájt feküdt *Ikerhalom* is. Eredetileg a Baar Kalán nemzetség birtoka, melyet az e nembeli II. Marján 1280-ban a margitszigeti monostornak hagyományozott. 1410—1461-ben Keve vármegyéhez tartozott. 1410-ben az *Ikerhalmi* családé, de 1455-ben a *Csákiaké.* Itt volt továbbá *Papi-Szent-Péter* és *Tótfalu,* melyekről 1400-ból van adatunk. — *Úrhida* is itt fekhetett valahol. Az Párdány.

1332—37. évi pápai tizedlajstrom a torontáli főesperességben sorolja fel. A XV. században Keve vármegyéhez tartozott. 1400—1455 között a Csáki családé. — *Veresegyház* is e tájon feküdt. 1400-ban szintén a Csákiaké. Párdány és Ivánka között feküdt *Tárnok*, melyet 1401-ben Zsigmond király Csáki Miklós temesi főispánnak adományozott. Ettől kezdve Párdány sorsában osztozott.

Partos. *Partos*. A Berzava-csatorna mentén fekvő nagyközség. Házainak száma 171, lakosaié 1609, a kik vegyesen magyarok és románajkúak, római katholikus és görögkeleti vallásúak. Postája, távírója és vasúti állomása Bánlak. A középkorban Temes vármegyéhez tartozott. 1481-ben két ily nevű helységről: *Magyarpartasról* és *Tótpartasról* emlékeznek meg az oklevelek. Mindkét helységben 1481-ben a *Partasi* család volt birtokos. A hódoltság alatt nem pusztult el. Az 1717. évi összeírás szerint, a verseczi kerülethez tartozott és 18 lakott háza volt. A gróf Mercy-féle térképen, *Partha* néven, szintén a lakott helyek között találjuk. 1779-ben Torontál vármegyéhez csatolták. A XIX. század elején a gróf *Draskovich* család volt a földesura, 1838-ban pedig *Karátsonyi* Lázár. Jelenleg gróf Karátsonyi Jenőnek van itt nagyobb birtoka. A görög-keletiek temploma 1717-ben épült; mellette a görög-keleti szerzetesek (kalugyerek) részére kolostor is állott, mely azonban megszűnt. A régi templom helyén később új templom épült. A községhez tartoznak: Nagyréti-, Rárós-, Abbazia- és Zsombék-puszták, továbbá Deszpot- és Kovácstanya. A középkori Nagypartassal szerepel *Péterlaka*, mely az 1332—37. évi pápai tizedjegyzékekben *Peturlaka* néven fordult elő. 1446-ban Partos és Szóka között feküdt *Vissád* helység is, melyet 1442—46-ban Temes vármegyéhez számították.

Perjámos. *Perjámos*. A Maros mellett fekvő nagyközség. Járási székhely. Házainak száma 972, lakosaié 5339, a kik tulnyomóan németajkúak és római katholikus vallásúak. Postája, távírója és vasúti állomása helyben van. Középkori neve *Perjémes*, mely *Priamus* nevű alapítójától származott, a ki valószínüleg a XII. század második felében élt. A helység eredetileg a mai Perjámostól éjszakra, az Aranka és a Maros között feküdt. A perjámosi határ ama részét, mely a szőllőskertek közelébe esik, a szerbek ma is Gradistye, a németek Schanzhügel néven nevezik, a régi sánczok maradványai után. Első ismert birtokosa 1332-ben a Becse-Gergely nembeli *Becsei* Imre, Csata fia volt, a ki e falut Róbert Károly királytól nyerte adományul. 1347-ben ismét a király kezén találjuk. Zsigmond király városi rangra emelte és hetipiaczot engedélyezett neki. Uralkodásának végén a *Maczedóniai* családnak adta el. 1434-ben megparancsolja az aradi káptalannak, hogy Maczedóniai Péter fiát Miklóst iktassa be — többek között — a perjémesi rész birtokába is. 1436-ban Péter mindkét fiának nemesi kúriája volt itt. Maczedóniai Miklós fia János 1464-ben perjémesi részét a templommal együtt *Forgách* Bódognak és *Pellérdi* Imrének zálogosította el. A Maczedóniai családdal osztályos atyafi volt a Maczedóniai *Dancs* család is, melynek sarja Dancs Miklós, a kit a kúria két ízben sújtott fő- és jószágvesztéssel, 1466-ban a Perjémes határában levő Kángyagyakra erdőt Dóczy Lászlónak adta át, a tőle kapott 7000 frt kölcsön fejében. Dóczy László 1477-ben, testvére Imre pedig 1493-ban elhalván, az egész helység ismét a Maczedóniai család birtoka lett. A XVI. század elején a családból Miklós kir. palotamester vált ki. Ő építette a családi kastélyt is, melynek fennállásáról 1508-ból van adatunk. A mohácsi vész után a helység pusztulásnak indult. Az 1552. évi hadjárat után már csak hét házban laktak ráczok; ezek annyira rettegtek a törököktől, hogy mikor 1557—58-ban össze akarták őket írni, egytől-egyig megszöktek. Az 1560—64. évi adólajstromok a helységet már kipusztúltnak mondják. 1582-ben ismét lakott hely volt és ekkor a török adószedők 11 lakosra rótták ki a tizedet. Mikor a vidék az erdélyi fejedelemség birtokába került, Báthory Zsigmond 1597-ben Priamust, mint Arad vármegyei falut, Lapispataki *Segnyey* Miklósnak adományozta. 1655-ben Lessenyei *Nagy* Ferencz, *Milojkovics* Miklós és *Dienes* György nyertek rá adományt, kik azonban a török miatt nem férkőzhettek a faluhoz. A törökök kiűzetése után, 1717-ben mindössze 20 házból állott és nevét a szerbek Perjámosra változtatták. Gróf Mercy Klaudius Florimund tábornok németeket telepített e helységbe. Az első települők 1724-ben költöztek be a Rajna és a Mosel vidékéről. Ekkora már a szerbek elhagyták lakóhelyeiket s Perjámos ujra puszta lett. Az új települők a régi falu helyén építették fel házaikat. 1738-ban a pestis pusztított közöttük. 1749-ben újabb német (lotharingiai) települők érkeztek Perjámosra. A bevándorlás folyt még az 1752—53. években is. A folytonos árvizveszedelem következtében 1761-ben az egész helység átköltöz-

ködött az Aranka déli partjára, a hol ma is áll. 1764—65-ben 71 ujabb német család telepedett ide. 1779-ben a helységet Torontál vármegyébe kebelezték. A m. kir. kamara 1800 szeptember 1-én Perjámost is átadta a zágrábi püspöknek. 1831-ben és 1836-ban koleraragály pusztította a lakosokat, 1841 augusztus 12-én vásárszabadalmat nyert. 1333—1335-ben kettős plebániája volt. Szent-György vértanú tiszteletére szentelt temploma 1391-ben épült. Az újonnan települt Perjámoson 1724-ben, tehát a település kezdetén találkozunk plebánossal. A hívek 1739-ben kezdték mostani templomukat felépíteni. 1772-ben a kamara új templomot építtetett itt. Van a községnek állami polgári fiú iskolája és a »Notre-Dame« nővérek vezetése alatt álló polgári leány-iskolája. Van szegényháza, kápolnával. Van a községben három takarékpénztár, hitelszövetkezet, ipartestület és különféle társas egylet, továbbá *Rőser* Mihály mészkőhomoktéglagyára, *Minnich* Ádám fiainak és *Remmel* Jakabnak gőzfűrésztelepe, *Marczinka* Mihálynak gőzmalma és *Korber* Miklósnak kalaptompgyára, mely a legelső gyár volt ez ágban Magyarországon. A községhez tartozik Haulikfalva bizánczi stilü kupolatemplommal, külön hitközségként, plebániával; ezt 1846 márczius 15-én telepítette a zágrábi püspöki uradalom és a perjámosi és vidéki kisiparosok szállottak meg. Nevét Haulik György akkori zágrábi püspök tiszteletére nyerte. A mai Perjámostól keletre, az Aranka—Maros közén feküdt a középkorban *Harmadfalu*, mely 1332—35-ben már egyházas hely volt. Nagy Lajos király 1355-ben *Zynghi* Miklósnak, valamint testvéreinek Jánosnak és Tamásnak adományozta. Tamás fiai István és János hűtlenségbe esvén, Zsigmond király 1403 október 30-án elvette tőlük és Tapsoni *Anthimi* János tótországi albánnak adományozta. Anthimi János fia János 1454 február 3-án az ő részét *Hunyadi* Jánosnak adta el, ki után Mátyás király birtokába került, a ki 1469-ben ismét eladományozta. A XV. század második felében a *Harmadi* vagy *Harmati* család birtokában találjuk. E család alapítója, Imre deák, 1478-ban szerepel. Harmad a török hódoltság alatt egyre pusztult. 1557—58-ban csak három házból állott. 1561-ben *Székelyszegi* István volt a földesura és ekkor csak két portáját írták össze. 1564-ben ismét három ház után adóztatták meg, ezután elpusztult. A XVII. század elején szerb pásztorok szállották meg. 1628-ban Bethlen Gábor, *Dézsi* György harminczadosnak adományozta. 1655-ben Lessenyei *Nagy* Ferencz, *Milojkovics* Miklós és *Dienes* György nyernek rá királyi adományt. A török kiűzetése után még egy ideig megvolt és 1717-ben 10 házát irták össze, de 1723—29 között a szerbek elvándoroltak innen s ekkor a temesvári igazgatóság pusztaként a perjámosi lakosoknak adta ki bérbe. Ma egészen beleolvadt Perjámos határába.

Perlasz. A Bega mentén fekvő nagyközség. Házainak száma 979, lakosaié 5190, a kik vegyesen német-, horvát- és szerbajkúak. A felekezetek között a római katholikusok és a görög-keletiek vannak többségben. Postája és távírója helyben van, vasúti állomása Nagybecskerek. Ott, a hol a mai Perlasz fekszik, hajdan *Szige* nevű helység állott. Ez a helység előfordul az 1717. évi kincstári összeírásban Sige alakban és ekkor 30 háza volt. Az 1723—25. évi gróf Mercy-féle térképen is megtaláljuk a lakott helyek között, a nagybecskereki kerületben. E helység közelében erődítvényt emeltek, melyet *Sáncz*-nak neveztek el. Az 1761 évi térképen már meg is találjuk: Szige fölött. Gróf *Perlas*, a temesvári kincstári tartományi igazgatóság elnöke, 1752 után a Sáncz alján új helységet telepített, mely róla Perlasz nevet nyert. Első lakosai a Tisza—Maros vidékéről beköltözött szerbek voltak. 1766-ban a kamara határának egy részét a tiszai és a marosi határőröknek engedte át. 1767-ben, a német-bánáti határőrezred megalakításakor az egyik századnak a székhelye lett, de 1770-ben a szerb ezrednek engedték át. Az 1775—78. években a volt kikindai kiváltságos kerületből a volt tisza-marosvidéki szerb határőrcsaládok költöztek a helységbe. A török háború kitörésekor, midőn II. József az 1787. év végével hadait a határon felállította, hadiközépponttá és a sereg egyik hadosztályának székhelyévé lett. Az 1848—49-iki szabadságharczban, a szerb felkelők hadműködésének középpontjaként, több véres ütközet színhelye lett. 1848 szeptember 2-án *Kiss* Ernő, a bánsági magyar hadak vezére, 4000 emberével véres küzdelem után bevette a perlaszi sánczokat, melyeket Drakulics szerb felkelővezér parancsnoksága alatt, mintegy 5000 ember védett. A győzelem után a magyar sereg bevonult a városba, melynek lakossága fehér zászlóval fogadta. 1848 szeptember 11-én a *Vetter* Antal alezredes vezérlete alatt álló magyar had és a *Sztratimirovics* vezér-

Perlasz.

lete alatt álló szerbek között ismét összeütközés volt, mely a magyarok vereségével végződött. 1849 tavaszán Perlasz ismét a szerb felkelők egyik főtáborhelye lett. 1849 tavaszán és nyarán a honvédsereg több ízben intézett támadást a perlaszi sánczok ellen, de mindannyiszor sikertelenül. 1849 május 24-én *Bene* honvédezredes támadta meg *Knicsanin* szerb felkelővezér egyik osztályát, 1849 június 26-án pedig 900 nemzetőr; július 14-én *Derra* honvédőrnagy 1100 emberével intézett támadást a szerb felkelők ellen, de mindegyik esetben sikertelenül. Az itteni római katholikus templom 1770-ben épült. A görög-keletieké 1808-ban, de 1886-ban új toronynyal látták el. A községben van járásbiróság, telekkönyvi hivatal, járási takarékpénztár, hitelszövetkezet, a pancsovai népbank fiókja, a délmagyarországi gazdabank kirendeltsége és a perlaszi járási takarékpénztárnak gőzmalma.

Pészak. *Pészak.* Temes vármegye közelében fekvő nagyközség. Házainak száma 635, lakosaié 2983, a kik leginkább románajkúak és görög-keleti vallásúak. Postája, távbeszélője és vasúti állomása helyben van. E község a XVIII. század végén még kincstári puszta volt és Temes vármegyéhez tartozott. A község a plebániai feljegyzések szerint 1768-ban települt és az 1774. évi telekkönyv szerint akkor a csanádi kerülethez tartozott. II. József *Bajzáth* József veszprémi püspöknek adományozta donáczióként Kispakácz pusztával együtt, úgy hogy halála után a birtok testvére lemenőire szálljon, a ki ide németeket telepített. A püspök 1798-ben testvérével, Jánossal együtt adományt nyervén e helységre, 1802—4 között kastélyt is építtetett itt, mely jelenleg gróf *Zichy* Andorné született *Bajzáth* Irma tulajdona, kinek itt nagyobb birtoka is van. A kastélyban családi képek, ereklyék régi fegyverek és kisebb könyvtár van. 1838-ban *Bajzáth* József volt a földesura. A római katholikus templom 1820-ban, a görög-keletieké 1806-ban épült. A községben egy pénzintézet van: Pesacana takarékpénztár részvénytársaság cég alatt, továbbá egy szeszgyár, mely a Friedmann Manó és Kohn Márton czégé. A községhez tartozik *Kispakácz*-puszta, melynek helyén a középkorban *Pakasz* nevű helység feküdt. E pusztát megtaláljuk az 1723—25. évi gróf Mercy-féle térképen is és ekkor lakatlan helyként a temesvári kerülethez tartozott. 1760-ban a bánsági kincstári puszták bérlő-társasága birta bérben. Pakácznak nagy része ma is a temesmegyei *Kenéz* községhez tartozik, más része pedig *Sándorháza* és *Ujhely* községekhez van csatolva, de külön hiteltelekkönyvi betétei vannak. 1779-ben Torontál vármegyébe kebelezték. 1801-ben a sándorházai része a zágrábi püspökség birtokába ment át.

Petre. *Petre.* Azelőtt Románpetre. Az alibunári járásban fekvő nagyközség. Házainak száma 1252, lakosaié 5723, a kik leginkább románajkúak és görög-keleti vallásúak. Postája, távírója és hajóállomása helyben van. E helység 1809-ben települt a *Vladimirovácz* nevű pusztán. Eredeti neve *Petrovoszello* volt és nevét *Duka* Péter temesvári várparancsnoktól vette. Petrovoszello ugyanis Péterfalvát jelent. Ezt a nevét 1898-ban változtatta Románpetrére. A község települése 1808-ban nyert befejezést. 1831-ben a helységben annyira pusztított a kolera, hogy nem volt ház, a melyben halott ne lett volna, sőt egyes házak egészen kihaltak. 1864-ben a vérbaj lépett fel járványszerűleg, melynek 236-an estek áldozatul. A görög-keletiek temploma az 1859—1863. években épült. 1899-ben a község Erzsébet királyné mellszobrát állította fel az Erzsébet-ligetben. A község 1872-ig a Határőrvidékhez tartozott és ekkor Torontál vármegyébe kebelezték. 1911-ben a nagy gőzmalom égett le és utána másodízben 42 gazdasági udvar hamvadt el. Van a községben temetkezési egyesület, görög-keleti egyházi és világi dalárda, takarék- és hitelszövetkezet kaszinó, gőzmalom és egy nyersolajmotoros malom. Az előbbi *Meda* Trifoné, az utóbbi *Militár* Illésé. A községben nagy a vízhiány és a lakosok most villamos erővel hajtandó centrifugálszivattyúk beállításán fáradoznak.

Porgány. *Porgány.* A Marostól délre fekvő magyar kisközség. Házainak száma 90, lakosaié 1253, a kik római katholikus vallásúak. Postája, távírója és vasúti állomása Kiszombor. 1848-ig önálló puszta. 1838-ban még csak 32 háza és 202 magyar lakosa volt, a kik dohánytermeléssel foglalkoztak. Földesura gróf *Nákó* Sándor volt. 1861-ben alakult önálló községgé. Jelenleg is a gróf Nákó családé. A lakosok gazdasági olvasókört, ifjúsági egyesületet és önkéntes tűzoltó-egyesületet tartanak fenn. A községhez tartoznak: Malvin-, Nagyberta-, Sándor-, Teréz-, Eszter- és Kálmán-majorok. A gróf Nákó-féle Sándor-majorban vajgyár van,

Tóba. — A herczeg Chambord-féle kastély az Emilia-majorban.

Tóba. — Kraushaar Károly úrilaka az Emilia-majorban.

1

2

3

Törökbecse. — 1. Rohonczy Gedeon kastélya Gyöngyszigeten. — 2. Solymos Elemér úrilaka. — 3. Dungyerszky Lázár úrilaka.

jégkészítővel, Pusztaporgányi-tejgazdaság czímen. A községi határ déli részén, Pusztakeresztur szomszédságában volt *Kisporgány*-szállás, mely idővel elpusztult. Az ott lakó családok Porgányba és Pusztakeresztur községbe telepedtek át.

Pusztakeresztur. A nagyszentmiklósi járásban fekvő magyar kisközség. Házainak száma 110, lakosaié 684, a kik római katholikus vallásúak. Postája Keglevichháza, távírója Óbéb, vasúti állomása Kiszombor. A mai Pusztakereszturtól nyugatra, Óbéb és Óbesenyő között feküdt a középkorban *Nemes-Keresztur* helység, a hol a XV. században több nemes lakott, így 1390-ben *Kereszturi* Fábián, 1450-ben pedig *Bedics* Miklós, *Kereszturi* Egyed, ennek fia János, Máté, Kelemen és Fülöp, *Egyházi* Benedek, *Boros* Péter, *Dombi* János, és Demeter, *Hegedüs* Demeter, *Nagy* Lőrincz, *Bagdi* Máté és András és *Székely* Fülöp. A helység egészen a török hódoltságig állott fenn. 1558-ban lakosai szétfutottak és a nemesek Erdélybe menekültek. Birtokaikat azután *Nádasdy* Tamás nádor *Kerecsényi* László gyulai kapitánynak adta. A török hódoltság alatt puszta volt és *Nemes-Keresztur* volt a neve. Mint ilyent kapták 1647-ben *Horváth-Voxit* István, *Petőfalvi* Pető és *Ladányi* Ferencz. Ezek valamelyikétől ment át *Szelényi* János birtokába, a ki e részt unokaöcscsének, *Gerhárd* Györgynek adományozta. A csanádi tiszttartóság 1773-ban Kereszturpusztára magyar dohánykertészeket telepített, a kiknek az utódai most is ott vannak. Az újonnan települt helységet Pusztakereszturnak nevezték el. Az iskola, mely egyuttal imaházul is szolgál, 1826-ban épült. A község lakosai önképzőkört és társaskört tartanak fenn. A községhez tartozik a Szeier-tanya. Puszta-keresztur.

Rábé. A budapest—temesvári vasútvonal mentén fekvő magyar kisközség. Házainak száma 77, lakosaié 478, a kik római katholikus vallásúak. Postája és távírója helyben van, vasúti állomása Oroszlámos. A Csanád nemzetség ősi birtoka volt és ennek sorsában osztozott. Temesvár eleste után a falu szintén behódolt a töröknek. A temesvári defterdár 1557—58-ban 27 magyar lakost talált a faluban. 1561-ben Nádasdy Tamás nádor, a János Zsigmondhoz pártolt *Telegdy* Mihály részét *Kerecsényi* Lászlónak adományozta. 1564-ben *Jász* Lukács, a kir. kincstár és Telegdy Mihály voltak a földesurai. A hódoltság alatt magyar jobbágysága kipusztult. 1582-ben mindössze három szerb juhász lakta, de nemsokára ezek is tovább vonultak s Rábéből puszta lett, melyet Wesselényi nádor 1655-ben *Horváth—Kissevits* György királyi titkárnak, *Czorgáll* Ferencznek és *Csór* Györgynek adományozott. 1701-ben igényt jelentett be rá a csanádi püspök is. A temesvári igazgatóság 1723-ban bérbe adta *Veliki* Vászó szegedi kapitánynak. A mai helység lakosait a csanádi tiszttartóság 1777-ben telepítette, szegedi dohánytermelő lakosokból. A kir. kamara 1783-ban bérbe adta Szeged városának s ettől fogva lakossága mindegyre szaporodott. Önálló községgé az újabbi időben alakult. 1875-ben az árvíz az egész határt elöntötte. A község lakosai mezőgazdasági kört és hitelszövetkezetet tartanak fenn. 1333-ban már egyházas helyként szerepel a pápai tizedszedők jegyzékében. Egyházát valószínüleg a Csanád nemzetség alapította. Jelenleg a kübekházai plebániához tartozik. Rábé.

Rezsőháza. Azelőtt Rudolfsgnad. Tiszamenti nagyközség. Házainak száma 527, lakosaié 3178, a kik római katholikus vallásúak és németajkúak. Postája, távírója és hajóállomása helyben van. E helységet az Écskáról és részben Zsigmondházáról idetelepedett németek alapították, kiknek 1865-ben a katonai Határőrvidék területéhez tartozó perlaszi rétekből 7010 holdat hasítottak ki. A házhelyek kimérése még 1866 kora tavaszán történvén meg, a házhelyeket már márczius 13-án az új telepesek között kisorsolták. Az új helység ünnepélyes felavatása 1866 április hó 2-án, husvét hétfőjén ment végbe. Még az év őszén hozzáfogtak a tiszai védgátak elkészítéséhez ; de az emberfölötti munka ellenére, melylyel lakossága a helységet környező védgátak kiépítésén dolgozott, április 29-én az árvíz mégis elöntötte. Mikor azután az árvíz elvonult, annál nagyobb erővel fogtak hozzá az új védgátak emeléséhez, melyek az 1868. évi árvíznek már sikerrel ellentállottak. 1876-ban ismét árvíz pusztította el. A lakosság Perlaszra és Titelre menekült. Ez alkalommal csak néhány emelkedettebb helyen épült ház maradt ment a pusztulástól. Az 1882. évi deczember havában fenyegető árvízveszélyt csak a Tallián Béla akkori alispán vezetése alatt, az egész lakosság vállvetett munkájával készített védgátak hárították el. 1888-ban az árvíz ellen ismét sikerrel védekezett a község. 1895-ben és 1907-ben ismét árvíz borította el a község határát. A német-bánáti Határőrvidék feloszlatása után, 1873-ban a községet Torontál Rezsőháza.

vármegyébe kebelezték. Ekkor a perlaszi járáshoz tartozott. Ennek 1878-ban történt feloszlatása után az antalfalvi, majd 1885 január 1-étől a nagybecskereki járáshoz csatolták. Az itteni római katholikus templom 1877-ben épült. A lakosok hitelszövetkezetet és két gazdasági egyesületet tartanak fenn. Van a községben egy gőzmalom is részvénytársasági alapon. A községhez tartozik Molnár-tanya.

Révaújfalu. *Révaújfalu.* Azelőtt Bánát-Ujfalu. A pancsovai járásban fekvő nagyközség. Házainak száma 1496, lakosaié 7391, a kik nagyrészt románajkúak és görög-keletiek. E helység a középkorban Keve vármegyéhez tartozott. A XIV. század közepén *Révai* Illés fia Miklós birtoka volt, a ki 1364 július 15-én, Keve és Torontál vármegyéknek Becskerek mellett tartott közgyűlésén Hedrik fia Miklós kevei alispán ellen azt a vádat emelte, hogy *Ujfalu* nevű birtokát s az ott újonnan felépült kúriáját feldúlatta és nehány jobbágyát megölte, vagy elfogta. A török hódoltság alatt elpusztult. A Mercy-féle térképen sincs feltüntetve, de az 1761. évi térképen e helység táján postaállomást találunk. A jelenlegi község 1765-ben alakult. Neumann lippai sótári tiszt, a későbbi kamarai tanácsos, a bánsági telepítő bizottság egyik tagja építtetett itt 150 házat. 1767-ben, a német-bánsági Határőrvidék szervezésével, a 12. számú német-bánáti határőrezred egyik századának székhelye lett. 1849 január 1-én Kiss Ernő, a délvidéki honvédsereg parancsnoka 2000 emberével kiverte a Mayerhofer cs. kir. ezredes vezérlete alatt álló 2500 szerb felkelőt a helységből. 1872-ben Torontál vármegyéhez csatolták. Jelenlegi nevét 1888-ban kapta. A községben két templom közül a görög-keleti románoké 1860 körül, a szerbeké 1877-ben épült. A lakosok görög-keleti szerb és román dalárdát, önkéntes tűzoltó-egyesületet, kaszinót, szerb jótékony nőegyletet tartanak fenn és a vörös kereszt egyletnek is van itt fiókintézete. Van itt még takarékpénztár, a pancsovai népbank fiókja, hitelszövetkezet, *Doslea* András és György gőzmalma, *Ernszt* Ferencz és társainak szívógáz-motoros malma, *Zeller* Keresztélynek, továbbá *Doslea* György és társainak pedig téglaégetője. Posta, távíró és vasutállomása helyben van. A gör. kel. román főesperességnek helyben van a székhelye.

Rudna. *Rudna.* Temesmenti nagyközség. Házainak száma 262, lakosaié 1787, a kik nagyrészt szerbajkúak és görög-keleti vallásúak. Postája, távírója és vasúti állomása helyben van. A középkorban Temes vármegyéhez tartozott. Első ízben az 1332—37. évi pápai tizedjegyzékben szerepel *Ruda* (Rwda) néven, egyházas helyként. 1429-ben a Rudai *Csanád* család volt a helység földesura. A hódoltság alatt nem pusztult el. Az 1717. évi kincstári összeírásban a csákovai kerülethez tartozott, 30 lakott házzal. Az 1723—25. évi gróf Mercy-féle térképen is lakott helységként van feltüntetve. Az 1761. évi katonai térkép szerint, szerbektől lakott helység volt. 1779-ben Torontál vármegyéhez csatolták. 1781-ben *Nikolics* János és Mirievoi *Jankovics* vásárolták meg. 1783-ban szerb lakosainak egy része a Határőrvidékre költözött és helyükbe németek telepedtek. 1848-ig a Nikolics család volt a helység földesura és most is br. Nikolics Fedor a legnagyobb birtokosa. E család két kastélyt építtetett itt, melyeket jelenleg szintén báró Nikolics Fedor birtokol. A község lakosai hitelszövetkezetet tartanak fenn. A görög-keleti szerbek temploma 1834-ben épült. Ide tartozik: Belsőmajor, Ból-puszta, Czernyei-tanya, Feodor-tanya. — Ból-puszta helyén a középkorban *Kisboly* helység feküdt. E helységről első ízben 1429-ben van adatunk és ekkor szintén a Rudai Csanád család birtoka volt.

Sándoregyháza. *Sándoregyháza.* Azelőtt csak Sándoregyház. *Ivanova* és *Nagygyörgyfalva* nevek alatt is ismeretes volt. Dunamenti nagyközség. Házainak száma 466, lakosaié 2518, a kik közül 1245-én magyarok, 443-an német- és 830-an bolgárajkúak s leginkább római katholikus vallásúak. E község a volt Határőrvidéken 1876-ban települt, Ivanova községnek a Duna árja által történt elöntése után. 1883-ban önálló községgé alakult. 1888-ban és 1897-ben az árvíz a község határát újból elöntötte. A római katholikus templom 1889-ben épült. A község lakosai gazdakört és hitelszövetkezetet tartanak fenn. A határban gyakran találnak avar és római leleteket, melyek azonban legnagyobbrészt elkallódnak.

Sándorháza. *Sándorháza.* A perjámosi járásban fekvő nagyközség. Házainak száma 350, németajkú lakosaié 1929, a kik római katholikus vallásúak. Postája, távírója és vasuti állomása helyben van. A billéti uradalomhoz tartozó pusztaként 1801-ben a zágrábi püspökség birtokába került. 1833-ban németeket telepítettek ide. Római katholikus templomuk 1833-ban épült. Jelenleg is a zágrábi érsekség a helység

legnagyobb birtokosa. A község hazafias német lakosai »márczius 15-iki egyesület« czímmel társaskört tartanak fenn. Van itt még hitelszövetkezet és takarékpénztár. 1911-ben a »Márczius 15-iki egyesület« az 1848—49. évi szabadságharcz emlékére szabadságharcz szobrot állított fel. A községhez tartozik: Nagypakácz-puszta és Sörház-puszta. Nagypakácz-puszta helyén a középkorban *Pakasz* nevű Temes vármegyéhez tartozó falu feküdt, mely már az 1332—37. évi pápai tizedjegyzékekben is előfordul és ekkor már plebániája is volt. 1562-ben a helység még fennállott s ekkor *Kerecsényi* Lászlóé volt. A török hódoltságot nem élte túl. Az 1723. évi Mercy-féle térképen lakatlan, elhagyott helynek van feltüntetve. 1760-ig a bánsági kincstári puszták bérlő-társasága bírta bérben.

Sárafalva. Marosvölgyi nagyközség, házainak száma 845, lakosaié 3938, a kik nagyrészt német-, román- és szerbajkúak és római katholikus és görög-keleti vallásúak. Postája, távírója és vasúti állomása helyben van. Középkori neve *Szárafalva* volt, mely a mai Sárafalva helységtől éjszakra, a Maroshoz negyed mérfölddel közelebb feküdt, azon a helyen, hol jelenleg az uradalmi majorság és a gazdasági épületek vannak. Már 1333-ban két plebánosa volt; de birtokosairól csak a XV. századtól kezdve vannak adatok. 1434-ben *Maczedóniai* Péter fiát, Miklóst iktatták be itteni részbirtokaiba. 1436-ban egy másik Maczedóniai Miklós is birtokos itt. 1466-ban Maczedóniai János rokonával, *Dancs* Miklóssal szövetkezve, egész Szárafalvát eladta *Dóczy* Lászlónak. 1489-ben Dóczy László leányai megosztoztak a kastélyon és a falun. A kastély, a falu két részével, Zsófiának, *Haraszthi* Ferencznének, a falu harmadik része Erzsébetnek, *Országh* Lőrincznének jutott, kinek leánya Dorottya, Kecskeméti *Patócsi* Bertalan özvegye, pört kezdett Haraszthi ellen. A pör 1508 augusztus 23-án oly értelmű egyezséggel ért véget, hogy Haraszthi a szárafalvai két részét átengedte Országh Dorottyának. Ekként jutott Szárazfalva a *Patócsi* család birtokába. A kastélyt és a falut a rabló Bali bég 1529-ben elpusztította, a magyar jobbágyok elmenekültek és többé nem tértek vissza. Helyükbe Patócsi Ferencz szerbeket telepített. Patócsi Boldizsár és rokonai Izabella királyné pártjára állván, I. Ferdinánd király 1558-ban elvette itteni birtokait s azokat *Liszti* Jánosnak, *Mágócsi* Andrásnak és Gáspárnak adományozta. Ez ellen *Ábrahámffy* István és rokonai tiltakoztak, de eredmény nélkül. Ez időtájt Maczedóniai Péter is visszaszerezte a családja ősi birtokait. 1561 óta Maczedóniai Péter, Mágócsi Gáspár, Liszti János és a *Getyei* örökösök voltak a földesurai. A szerbek a hódoltság alatt is itt tanyáztak és 1582-ben a török tizedszedők öt szerb juhászt írtak össze a helységben, melynek nevét a szerbek *Szaravolára* ferdítették. 1647-ben is lakott hely volt. 1718-ban Szaravolát a temesvári bánsághoz csatolták, mire a szerbek 1723—25-ben elhagyták. 1725 táján románok telepedtek itt le; majd később németek vándoroltak be, legnagyobbrészt Triebswetterből (Nagyősz) és Gottlobból (Kisősz). 1801-ben Szaravolát báró *Alvinczy* József tábornok vásárolta meg, a kiről 1810-ben a gróf Marosnémeti és Nádaskai *Gyulay* családra szállott. A községbeli római katholikus templom gróf Gyulay Sámuel költségén 1873—74-ben, a görög-keleti románoké 1897-ben és a görög-keleti szerbeké 1787-ben épült. A lakosok társaskört, polgári kört és hitelszövetkezetet tartanak fenn. A mai Sárafalva közelében feküdt a középkorban *Oszkola* falu, melyet 1466 július 25-én Dancs Miklós és Maczedóniai János eladtak *Dóczy* Miklósnak. Ekkor már pusztult helység volt, de kőtemploma még fennállott. 1480-ban van ismét adatunk róla, a mikor Dóczy László öcscse, Imre tartott rá igényt. A mai Sárafalvától éjszakra feküdt *Patateleke*, melyet Dancs Miklós és Maczedóniai János 1466-ban Dóczy Lászlónak adtak. — Ugyancsak e helység határához tartozik *Telek*-puszta, mely a középkorban önálló helység volt. E falu eredetileg a csanádi várszerkezethez tartozott. A Csák nembeli Miklós ispán birtokába került, a kitől azonban Béla ifjabb király 1230-ban visszavette. II. Endre 1232-ben hű szolgálataiért visszaadta neki s le is írta határait. A XV. század közepén a Gyarmati *Varjas* család birtokában találjuk. E családból Miklós és Sebestyén 1446-ban innen írták előnevüket. 1559-ben *Jaksich* Jánosnak is volt itt részbirtoka. A XVI. század elején elpusztult. Később szerbek szállották meg. 1647-ben ismét lakott helyként szerepel. 1655-ben Wesselényi Ferencz nádor Lessenyei *Nagy* Ferencznek, *Milojkovics* Miklósnak és *Dienes* Györgynek adományozta. A XVIII. század elején ismét elpusztult és a gróf Mercyféle térképen is pusztult faluként van feltüntetve. — Telek falu mellett feküdt *Veresegyház*, melynek egyházáról az 1333—35. évi pápai tizedjegyzék is megemlé-

Sárafalva.

kezik. A XV. században a *Veresegyházi* család birtokában találjuk. Alkalmasint 1529-ben pusztult el, mert az adólajstromokban többé nem fordul elő.

Surján. *Surján.* Temesmenti nagyközség. Házainak száma 128, lakosaié 590, a kik vegyesen magyarok és szerbajkúak, római katholikus és görög-keleti vallásúak. Postája Csávos, távírója és vasuti állomása Surján-Zsibova. A török hódoltság alatt már fennállott. Az 1717. évi kincstári összeirásban a Csákovai kerület községei között találjuk, 32 lakott házzal. A Mercy-féle térképen *Schurián* alakban szerepel. 1779-ben Torontál vármegyébe kebelezték. 1781-ben *Koczó* Imre vármegyei esküdt vásárolta meg. Jelenleg *Gyertyánffy* Jenő és *Viczián* Elekné a legnagyobb birtokosai. A községbeli görög-keleti szerb templom a XVIII. században épült. A római katholikusoknak csak kisebb imaházuk van itt. A községhez tartozik Surján-puszta.

Szaján. *Szaján.* Az Aranka-folyó közelében fekvő magyar nagyközség. Házainak száma 378, lakosaié 2255, a kik leginkább római katholikus vallásúak. Postája helyben van, távírója Nagykikinda, vasúti állomása Padé. A helység neve ősmagyar személynév. Okleveles adatok csak a XV. század közepétől kezdve vannak róla. 1449-ben számos kisebb nemesi család volt itt birtokos, mint a *Baan, Baronyai, Bocsári, Gercse, Jogus, Kónya, Posztós, Szabó, Szajáni, Szeles, Thege* és *Török.* Ekkor már plebániája is volt. A XVI. század elején Vingárti *Geréb* Mátyás is szerzett itt egy részt, melyet azonban Horogszegi *Ferenczi* Györgynek adott. A mohácsi vész után a nemes birtokosok és jobbágyok elmenekültek innen. Ily állapotban *Cserepovics* Gáspár kérte el a falut a királytól, de ő magtalanul hunyván el, a gazdátlan falura 1560-ban *Szentgotthárdi* Márton, *Dóczy* Gergely és Kelemen eszközöltek ki királyi adományt. A XVII. században puszta maradt, jóllehet a király 1655 június 25-én, mint falura állított ki reá adománylevelet Lessenyei *Nagy* Ferencz és két társa részére. Pusztaként 1718-ban a becskereki tiszttartóság alá került, mely bérbeadta. A XIX. század elején Tajnai *Tajnay* János birtoka volt, a ki 1806-ban szegedvidéki dohánykertészeket telepített ide. 1848-ban teljesen leégett. 1849-ben, a helység közelében, németajkú települőkből *Vilmatér* helység keletkezett, mely nevét Tajnayné szül. *Jeszenszky* Vilmától vette. Ezt a helységet 1883-ban Szajánnal egyesítették. 1855-ben árvíz pusztította el a község határát, 1873-ban pedig kolera lépett itt fel, mely sok áldozatot követelt. Az 1885. és 1891. években körülbelül 1700-an vándoroltak ki a helységből. Jelenleg a bajai takarékpénztár, *Nagy Balog* Antal, *Müller* Frigyes, a *Budisin* család és id. *Kaliók* Simon a legnagyobb birtokosai. A községbeli három úrilak közül az egyiket a *Szamek* család építtette 1893-ban ; ez most a bajai takarékpénztáré, a másikat a Fehér család ugyancsak 1893-ban emeltette, ez jelenleg *Krotz* és *Müller* tulajdona, a harmadik 1911-ben épült s ez Nagy Balogh Antalé. A római katholikus templom, Bonnaz Sándor csanádi püspök költségén, 1880—81-ben épült. A lakosok gazdakört és hitelszövetkezetet tartanak fenn. A községhez tartozik : Kecskelléri-puszta, továbbá a következő lakott helyek : Bika-telek, Dinnyeföld, Kenter-tanya, Rókás-tanya. Szaján közelében feküdt a középkorban *Sokhalom* falu, melyre 1468-ban az *Otvánteleki* család nyert adománylevelet. — E tájon feküdt továbbá *Debelyhát* falu is, melyet I. Ferdinánd király 1561 június 2-án, több más, Csanád vármegyébe sorozott faluval együtt, *Kerecsényi* László gyulai kapitánynak adományozott. Emlékét a Debeli-háti puszta őrzi.

Számos. *Számos.* Az alibunári járáshoz tartozó nagyközség. Házainak száma 538, lakosaié 2462, a kik leginkább szerbajkúak és görög-keleti vallásúak. Postája, távírója és vasuti állomása helyben van. E helység az egykori Határőrvidék területén, a mai Nagylajos községgel együtt, 1804-ben települt. A községbeli templom a görög-keleti szerb hitfelekezeté. Legnagyobb birtokosai *Teodorovics* János és fiai. Ide tartozik Popov-tanya. A község közelében feküdt a középkorban *Otvánteleke* falu, melyet 1468-ban Mátyás király új adomány gyanánt *Otvánteleki* Orbán fia Imrének és Miklós fia Jánosnak adott. A beiktatásnál Szajáni *Thege* Tamás és *Bocsári* Balázs szerepelnek királyi emberekként.

Szanád. *Szanád.* Tiszamenti nagyközség. Házainak száma 418, lakosaié 2381, a kik közül 377-en magyarok, 514-en német- és 1490-en szerbajkúak és legnagyobbrészt római katholikusok és görög-keletiek. Postája, távírója és vasúti állomása helyben van. A Csanád nemzetség ősi birtoka. Fele részét Pongrácz ispán birta 1247-ben. Az 1256. évi osztálykor *Kelemenös* fiaké lett. Róbert Károly uralkodása alatt Tamás ispán fiai hűtlenségbe esvén, Szanádot elvesztették. Csak Csanád

prépost közbenjárására nyerték ismét vissza 1321-ben. 1337-ben a helység két részből állott. *Al-Szanád* jutott a *Telegdyeknek*, *Fel-Szanád* a *Makófalviaknak*. A Telegdyek 1360-ban még egyszer megosztoztak rajta. Ez alkalommal a falut Telegdy Miklós fiai, György és Miklós kapták. A Telegdy rész megmaradt a család birtokában. Telegdy István 1508-ban a királytól új adománylevelet eszközölt ki itteni birtokrészeire. A makófalvi család része a *Csákiak* birtokába került. Csáki Gábor ezt a részt 1509-ben elzálogosította *Bakócz* Tamás biboros érseknek. 1552-ben Szanád is elpusztult. 1557—58-ban csak két szerb lakosa volt. Mivel Telegdy Mihály János Zsigmondhoz pártolt, szanádi részét a nádor 1561-ben *Kerecsényi* Lászlónak adományozta. 1561-ben Kerecsényi László és Telegdy István, 1564-ben pedig Telegdy Mihály, a ki itteni birtokait visszanyerte és Telegdy István voltak a földesurai. 1647-ben is még lakott helység volt. 1717-ben 44 házból állott. A török hódoltság megszüntével a temesvári bánságba osztották be. Szerb lakosai azonban 1724-ben és 1725-ben tömegesen elszökdöstek. 1781-ben árverésre került a falu, de nem akadt rá vevő. A XIX. század elején *Áldássy* Ignácz szerezte meg, a ki ide 1803-ban 70 német családot telepített. Ez időtájt épült az Áldássy kúria is, mely jelenleg *Falcione* Nándor zombori lakosé. 1859 táján magyarok kezdtek ide beköltözködni. Jelenleg Falcione Nándor dr.-nak, *Vuics* János zentai lakosnak, *Singer* Sámuelnek és társainak van itt nagyobb birtokuk. A községbeli két templom közül a római katholikus 1804-ben, a görög-keleti szerb templom 1796-ban épült. Áldássy Ignácz a római katholikus templom elé értékes és szép márványkeresztet állíttatott. A lakosok hitelszövetkezetet tartanak fenn. Van itt egy téglagyár, mely *Vuics* Györgyé és egy gőzmalom, mely *Szanádi* Ignáczé. A község határában emelkedő *Vujana*-dombról kétféle monda van forgalomban. Az egyik szerint a zentai ütközetben részt vett török fővezér nejét ott temették el s a szultán meghagyta katonáinak, hogy mindegyik egy marék földet dobjon e sírra ; így keletkezett volna ez a domb. A másik változat szerint a török fővezér neje erről a dombról nézte az ütközetet, és ezért vette tőle a nevét. A községhez tartoznak Aranyhegy-, Kopovácz-, Pana- és Szelistye-puszták. Szanád és Csóka között, a Tisza partján a középkorban *Varsány* nevű falut találunk. A Csanád nemzetség birtoka volt és e birtokok sorsát osztotta, egész a mohácsi vészig, a mikor elpusztult.

Szárcsa. Azelőtt : Német-Szárcsa. Temesmenti kisközség. Házainak száma 201, lakosaié 1231, a kik németajkúak és római katholikus vallásúak. Postája, távírója és vasúti állomása helyben van. A török hódoltságból lakott helységként került ki. Az 1717. évi kincstári összeírásban is a lakott helyek között találjuk 12 lakott házzal. A Mercy-féle térképen *Sarcia* alakban szintén lakott helynek van feltüntetve. A következő évtizedekben szerb lakosai elköltöztek belőle s ekkor egyideig pusztán állott. Az 1761. évi térképen e helység helyén *Tobolovaz* nevű pusztát találunk. 1781-ben, a kincstári jószágok elárverezésekor, *Szálics* Mátyás torontálmegyei szolgabíró vásárolta meg. Később, 1801-ben, a zágrábi káptalan, illetőleg az auraniai perjelség nyerte kárpótlásul horvátországi birtokaiért. 1848 október 6-án 500 szerb felkelő egy ágyuval megrohanta a községet s a népet irgalmatlanul legyilkolta. 1848 deczember 15-én *Kiss* Ernő honvédtábornok itt egyesült *Damjanics* seregével, a ki Jarkovácznál *Knicsanin* éjjeli támadását visszaverte. Jelenleg *Récsei* Ede dr.-nak van itt nagyobb birtoka. Az itteni római katholikus templom 1817-ben épült. A község 1888-ban nyerte jelenlegi nevét. A lakosok népbankot, hitelszövetkezetet és gazdasági egyesületet tartanak fenn és *Marek* Edének gőzmalma van itt. Ezenkívül téglaégető-telep is van a helységben. Hozzá tartozik : Eusch Ágnes-, Eusch Mihály-, ifj. Eck Ede- és a Buzing-féle tanya. Szárcsa.

Szárcsatelek. Azelőtt Román-Szárcsa. Szintén temesmenti kisközség. Házainak száma 225, lakosaié 1348, a kik görög-keleti vallásúak és románajkúak. Már a középkorban fennállott és Temes vagy inkább Keve vármegyéhez tartozott. Legrégibb neve *Szárcsatelek* volt. 1338-ban *Borzvató-Baka* (a mai Bóka) helységgel határos faluként szerepel. A hódoltság alatt nem pusztult el ; az 1717. évi összeírásban és az 1723—25. évi térképen is a lakott helyek között találjuk. A következő évtizedekben azonban elpusztult és lakosai elszéledtek. 1767-ben a temesvári igazgatóság marosmenti románokat telepített e kincstári pusztára. 1801 táján a zágrábi káptalan, illetőleg auràniai perjelség birtokába került. A mikor németeket telepítettek ide, a kik a románoktól elkülönített területen Szárcsatelek.

építették fel házaikat, a helységet *Oláh-Szárcsának* kezdték nevezni, szemben a németektől lakott *Német-Szárcsával.* A községbeli görög-keleti templom 1896-ban épült.

Szécsenfalva. *Szécsenfalva.* A Berzava-csatorna közelében fekvő kisközség. Házainak száma 130, lakosaié 758, a kik leginkább németajkúak és római katholikus vallásúak. Postája Ólécz. Távírója Istvánvölgy, vasúti állomása Szécsenfalva-Báróš-Istvánvölgy. E helységet a Temerini gróf *Szécsen* család telepítette 1830-ban. Földesurai gróf *Szécsen* Miklós kamarai elnök és ennek fia, gróf *Szécsen* Antal voltak, az utóbbi 1891-ig bírta. Ekkor itteni birtokát Bobdai *Csávossy* Ignácz vette meg, kinek utódai 1902-ben a birtokot a helybeli lakosok között felparczellázták. A római katholikus templom 1900-ban épült. A lakosok hitelszövetkezetet tartanak fenn és a délmagyarországi gazdasági egyesületnek is van itt fiókja.

Szekerény. *Szekerény.* Azelőtt Szefkerin. Temesmenti nagyközség. Házainak száma 566, lakosaié 3136, a kik leginkább szerbajkúak és görög-keleti vallásúak. Postája és távírója Galagonyás, vasúti állomása Torontálvásárhely. A hódoltságból lakott helyként került ki. Az 1717. évi kincstári összeírásban a pancsovai kerülethez tartozó községek között találjuk 27 lakott házzal. A gróf Mercy-féle térképen is lakottnak van jelezve. Lakosai ekkor szerbek voltak. Midőn Mária Terézia királynő rendeletére 1765—68-ban rokkant német katonák telepedtek a helységbe, az itteni szerbek legnagyobb része elköltözött s kincstári területre huzódott. Ettől kezdve a német-bánsági Határőrvidékhez tartozott. Az 1775—78. években újabb tisza-marosmenti szerb határőrcsaládok költöztek ide, a kikindai kiváltságos kerületből, miáltal ismét a szerb elem lett a túlnyomó. 1788 szeptember 20—30-ika között a törökök elpusztították. A Határőrvidék feloszlatása után 1872-ben Torontál vármegyébe kebelezték. 1873-ban 84-en haltak itt el kolerában. A görög-keleti szerbek temploma 1813-ban épült. Jelenleg *Lakovics* Sebőnek van itt nagyobb birtoka. A lakosok önkéntes tűzoltó-egyesületet és földmívesszövetkezetet tartanak fenn; ezenkívül a vöröskereszt-egyesületnek is van itt fiókja.

Szentborbála. *Szentborbála.* Azelőtt Seultourn. A zsombolyai járásban fekvő kisközség. Házainak száma 235, lakosaié 1111, a kik mindnyájan római katholikus vallásúak és németajkúak. Postája, távírója és vasúti állomása Szenthubert. E helység 1770—71-ben épült *Neumann* temesvári igazgatósági tanácsos felügyelete alatt, a török hódoltság alatt elpusztult régi falu helyén, a melyikből csak egy csonka torony maradt fenn; innen nevezték el azután a Lotharingiából származó első francia telepesei *Seultourn*-nak. A temesvári igazgatóság az első települők részére 64 házat építtetett és elemi iskolát is állított fel. Később a francia települőkhöz rajnamelléki németek csatlakoztak, a kik eleinte külön utczában: a Deutsch-Gasse-ban telepedtek le. Később a németek száma mindegyre gyarapodván, lassanként magába olvasztotta a francziákat. A XIX. század első felében a gróf *Zichy-Ferraris* család kezébe került. 1838-ban gróf *Zichy-Ferraris* volt a földesura. A lakosok olvasókört, önkéntes tűzoltó-egyesületet és gazdasági egyesületet tartanak fenn. Van itt még egy pénzintézet, *Wüchel* Józsefnek téglagyára és *Oberding* Jánosnak eczetgyára.

Szenthubert. *Szenthubert.* A budapest—orsovai vasútvonal mentén fekvő kisközség. Házainak száma 310, lakosaié 1576, a kik mindannyian németajkúak és római katholikusok. Postája, távírója és vasúti állomása helyben van. E helységet *Neumann* temesvári igazgatósági tanácsos 1771-ben telepítette francziákkal és német gyarmatosokkal. A francziák Lotharingiából a metzi, besançoni, párisi és luxemburgi egyházmegyékből jöttek ide. A németek pedig Mainz, Trier, Nassau, Würzburg, Ingolstadt és az e városok környékén fekvő falvakból. 1770-ben plebániát, 1771-ben pedig iskolát is emeltek. 1781 után a helységet gróf *Ferraris* család vásárolta meg, utána a gróf *Zichy-Ferraris* család birtokába került. 1838-ban gróf *Zichy-Ferraris* Ferencz volt a földesura. A római katholikus plebániatemplom 1806-ban épült. Van a községben olvasó-, temetkezési, dal- és ifjúsági egyesület, önkéntes tűzoltó-egylet, gazdakör, két pénzintézet, tejszövetkezet, a *Bohn* M. és társa téglagyára és a *Knapp* és *Hamang* gőzmalma. E község határában feküdt hajdan *Hollósvár*, melyről 1429-ből van okleveles adatunk.

Szentjános. *Szentjános.* A Terézia- és a Moravicza-csatorna mentén fekvő nagyközség. Házainak száma 243, lakosaié 1590, a kik leginkább görög-keleti vallásúak és románajkúak. Postája és vasúti állomása Zichyfalva, távírója Ürményháza.

A török hódoltság előtt a község a mostani ürményházi-zichyfalvai út mellett levő dombon állott. Ezt a törökök 1529—1557 között elpusztították, mire a magyar jobbágyok elmenekültek onnan. A szerbek alkalmasint a XVII. században telepedtek le a jelenkori község helyére, a hol akkoriban csupa nádas volt. A török hódoltság végszakában a helység még lakott volt; az 1717. évi összeírásba is nyolcz lakott házzal van felvéve; de kevéssel ezután elpusztult és a Mercy-féle térképen már a lakatlan helységek között szerepel, a verseczi kerületben. Az 1761-iki térképen ismét lakottnak van jelezve. Ekkorra már románok szállották meg, a kik a nevét *Szantul-Juonra* változtatták. 1779-ben Torontál vármegyéhez csatolták. 1848 október 1-én *Weise* Napoleon nemzetőrszázados a magyar hadakkal kiverte a faluból az itt tanyázó 1500 szerb felkelőt. Ez évben az egész falut felgyújtották. 1888-ban a jégverés az egész termést elverte, sőt a házakat is megrongálta s künn a mezőn dolgozó emberekben és barmokban is kárt okozott. A községbeli görög-keleti román templom 1830-ban épült. A lakosok hitelszövetkezetet tartanak fenn. A községhez tartozik Szentjános-puszta.

Szerbszentmárton.

Szerbszentmárton. A Kisbega-csatorna mentén fekvő nagyközség. Házainak száma 326, lakosaié 1753, a kik leginkább görög-keleti vallásúak és szerbajkúak. Postája helyben van, távírója és vasúti állomása Ujpécs. Már a középkorban fennállott és ekkor Temes vármegyéhez tartozott. Az 1332—37. évi pápai tizedjegyzék szerint egyházas hely volt. A hódoltság alatt nem pusztult el; de magyar lakosai kivesztek és helyükbe szerbek telepedtek, a kik a helység ősi nevét változatlanul fenntartották. Az 1717. évi összeírásban a csákovai kerület községei között találjuk 28 lakott házzal. A Mercy-féle térképen is lakott helyként van feltüntetve a becskereki kerületben. Az 1761. évi térkép ismét a csákovai kerülethez sorozza. 1779-ben Torontál vármegyéhez csatolták. Jelenleg *Miskovits* Miksának, továbbá *Tekijarski* Kosztának és Szávának van itt nagyobb birtoka. A régi görög-keleti szerb templom 1770 táján, az újabb pedig 1830-ban épült.

Szőllősudvarnok.

Szőllősudvarnok. Azelőtt Rogendorf. Az Ó-Bega mentén fekvő kisközség. Házainak száma 99, lakosaié 831, a kik közül 390-en magyarok, 145-en német- és 272-en bolgárajkúak és római katholikus vallásúak. Postája, távírója és vasúti állomása Törzsudvarnok. E helység területe eredetileg a régi Udvarnok (Törzsudvarnok) határához tartozott. Gróf *Rogendorf* József 1840-ben telepítette az anyaközségtől 6 km. távolságnyira. *Rogendorf* ugyanis nőül vevén *Petrovics* József udvarnoki birtokos leányát, Udvarnok felerészét kapta hozományul. Erre telepítette a helységet, mely az ő nevét nyerte. 1886-ban a gróf Rogendorf családtól Begavári *Back* Herman vette meg, tőle pedig 1891-ben gróf *Csekonics* Endre v. b. t. tanácsos, a kinek egy díszkert közepén álló kastélya is van a helységben, melyet gróf *Rogenfeld* Róbert építtetett. Jelenleg gróf *Csekonics* Sándor lakja családjával együtt. Ugyancsak gróf *Rogendorf* Róbert építtette a temetőkápolnát is, a mely alatt a család tagjai nyugosznak. A római katholikus templom az 1891—93. években épült. A lakosok hitelszövetkezetet tartanak fenn. A községtől éjszakra feküdt *Szőllősittvarnok* helység, mely 1890—1895 között teljesen megszünt s csekély számú lakossága elszéledt.

Szőreg.

Szőreg. Szegedtől délre, a budapest—orsovai vasútvonal mentén fekvő nagyközség. Házainak száma 780, lakosaié 4054, a kik közül 2493-an magyarok és 1561-en szerbajkúak. Vallásuk római katholikus és görög-keleti. Postája, távírója és vasúti állomása helyben van. E helységet a XIV. század közepén készült Gellért-legenda is említi. E szerint Szent István király uralkodása alatt, 1028 táján, mikor Csanád serege a Tiszánál Ajtonytól vereséget szenvedett, Szőregre vonult vissza. A helység monostora 1239-ben már fennállott; alapítója azonban ismeretlen. 1335-ben a falu a Gutkeled nembeli *Czibak* család birtokában volt. *Czibak* Mihály fia László fiai Mihály és János 1411-ben a többi szőregi nemesekkel pert folytattak Szeged városa ellen, a határok miatt. János Szőregi Czibaknak írta nevét s itt is lakott 1437-ben. A Czibak család révén a biharvármegyei *Esztári* család is szerzett itt birtokokat. *Esztári* Bálint itteni részeit II. Ulászló király 1490 deczember 30-án tőle hűtlenség czímén elvevén, azokat *Losonczy* Lászlónak adományozta. A Szőregi család itteni birtokrészei Temesvári *Bodó* Péter birtokába kerültek, a ki azokat 1510 deczember 31-én *Sárszegi* István szegedi ispánnak zálogosította el. 1511-ben azonban *Bodó* Péter itteni birtokait *Esztári* Imre fiai János és Bálint vették meg. 1536-ban Szőreg még jelentékeny helység volt, 1552-ben azonban a törökök elpusztították. Ez időtől kezdve többben

nyertek rá adományt, így 1555-ben *Ethelei*, másként *Kátai* Imre, *Kátai* Ferencz és ennek neje *Mágócsi* Margit, 1561-ben pedig *Paulóczi* Sebestyén és *Darnóczy* István. A XVII. század folyamán Szőreg-pusztán maradt. A temesvári bánság szervezésekor pusztaként a csanádi kerülethez osztották be és bérbe adták. 1718—20-ban *Veliki* Vászó szerb kapitány volt a bérlője, a ki 1723-ban újból bérbe vette, 1735-ben pedig *Ignat* Péter. 1739-ben a puszta már benépesült, de 1739—40-ben lakosait a pestis megtizedelte. 1746-ban a temesvári igazgatóság a szőregi pusztán három községet telepített: Szőreget, Deszket és Szent-Ivánt. 1778-ban Szőreg már 70 házból állott. 1779-ben Torontál vármegyéhez csatolták. 1785 márczius 5-én a szőregi uradalmat, a melyhez Szőreg, Szent-Iván, Gyála és Új-Szeged falvak, valamint Rábé és Térvár-puszták tartoztak, a pozsonyi kamara eladta Szeged városának. 1849 február 13-án gróf *Hadik* honvédezredes 3000 emberrel véres küzdelem után itt verte vissza *Theodorovics* osztrák tábornok seregét. 1849 márczius 26-án újabb összeütközés volt itt a honvédek s a Szeged felé nyomuló császáriak között. 1849 augusztus 5-én *Haynau* táborszernagy, az osztrák sereg fővezére, győzelmet aratott itt a *Dembinszky* Henrik vezérlete alatt álló honvédsereg fölött. Az itteni római katholikus templom az 1816. évben épült. Plebániája már 1333—37-ben fennállott, de megszűnt. 1761-ben állították ismét vissza. A görög-keletiek temploma 1785-ben épült. A szőregi monostort, melyet Szent Fülöp tiszteletére alapítottak, már nemzeti királyságunk első századaiban emelték. 1247-ben a monostor apátja a szegedi polgárokat bevezette Tápé birtokába. A kunok 1280. évi hadjárata alatt pusztult el és többé nem épült fel. Az apátság épületeinek rommaradványai a régi temetőben ma is láthatók. A község jelenlegi legnagyobb birtokosai *Kiss* Károly és Mór és *Czukor* Ignácz dr. A lakosok hitelszövetkezetet tartanak fenn. Itt van még a szegedi kereskedelmi és kiviteli társaságnak vegyiszergyára, az *Iván* testvérek, továbbá *Weiszberger* Marczel gőztégla- és cserépgyára, özvegy *Obsztmayer* Józsefné gőzmalma és *Óthott* István fűrésztelepe.

Tamásfalva. *Tamásfalva.* Az Ó-Bega mentén fekvő nagyközség. Házainak száma 291, lakosaié 1816, a kik közűl 1133 magyar, 683 németajkú s túlnyomóan római katholikus vallású. Postája és távírója helyben van, vasúti állomása Öregfalu. Ily nevű falut a mai Torontál vármegye éjszakkeleti részén találunk, mely terület akkoriban Temes vármegyéhez tartozott. 1462-ben *Tamásháza* nevű helységről van adatunk, melyet akkoriban a Beregszói *Hagymás* család bírt. A hódoltság alatt teljesen elpusztult. A jelenlegi helység nevét Komori *Bedekovich* Tamás udvari tanácsostól vette, a ki a helységnek birtokosa volt. 1841-ben dohánytermelő magyarok telepedtek ide. 1848—49-ben a szerb felkelők a helységet felperzselték, de a magyar lakosság még idejekorán a Maroson túlra menekült. 1854-ben már ismét benépesült és 1868-ban templomot is építettek. A lakosok hitelszövetkezetet és gazdasági egyesületet tartanak fenn, a mely a délmagyarországi gazdasági egyesület fiókja. Ide tartozik Mixich Ágoston-puszta és Hetyey-tanya. A községtől éjszakkeletre feküdt *Hettény* falu, melyet pusztaként az 1723—25 évi gróf Mercy-féle térképen találunk, *Hettin* néven. 1779-ben Torontál vármegyéhez csatolták és később önálló község lett, melyet 1897 után Tamásfalvával egyesítettek.

Tamáslaka. *Tamáslaka.* Azelőtt Tomasevácz. A Temes balpartján fekvő nagyközség. Házainak száma 557, lakosaié 2732, a kik kevés kivétellel szerbajkúak és görögkeleti vallásúak. Postája, távírója és vasúti állomása helyben van. Úgy látszik, hogy a község helyén a török hódoltság előtti korban két falu állott, mert a község két különböző pontján egy-egy templomrom nyomai látszanak. A község két felét ma is két különböző néven: Csoke és Marievo néven nevezik. A török hódoltságból lakott helyként került ki. Az 1717. évi kincstári összeírásban Tomaschoviz néven a pancsovai kerület helységei között találjuk, 20 lakott házzal. A Mercy-féle térképen is lakott helynek van feltüntetve. 1750-ben a délmagyarországi kincstári puszták bérlőtársasága bérelte és ekkor a becskereki kerületbe tartozott. 1760—61-ben a kamara a tiszai és a marosi szerb határőrök számára engedte át új települési helyül. 1767 óta a német-bánsági Határőrvidékhez tartozott s a német-bánsági 12. számú határőrezred egyik századának székhelye lett. Az 1788. évi hadjáratkor, a *Radivojevics* György százados vezérlete alatt álló 300 főnyi csapat védte a tomaseváczi Temes-hidat, melyet a törökök az október 17—18-iki közötti éjjelen megtámadtak és az egész hídőrséget felkonczol-

1

 2

3

 4

Törökbecse. — 1. A szabadságtér a szabadság-szoborral. — 2. A Tisza-sétány és a Gradiska. — 3. A kir. járásbíróság. — 4. A m. kir. állami polgári iskola.

1

2

3

4

Törökkanizsa. — 1–2. A Tallián-féle kúriák. — 3. Gróf Maldeghem-testvérek úrilaka. — 4. Schulpe Vilmos kastélya.

Törökkanizsa. — A kir. járásbíróság.

Törökkanizsa. — A közkórház fölvételi és belgyógyászati pavillonja.

Torontáloroszi. — A régi Csernovich-féle kúria. Most gróf Zichy Ágosté.

Ujszentpéter. — A gróf Szápáry-féle kastély. Jelenleg az aradi gör. kel. román consistoriumé.

ták. Az elesettek sírja a Temes jobb partján levő magaslaton emlékkővel van megjelölve. Az 1848—49-iki szabadságharcz alatt a szeptember 2-án vívott első perlaszi csata után, szeptember 9-én, a szerbek *Knicsanin* szerb felkelővezér alatt megszállották a községet és a közelében fekvő magaslatokat, a hol tábort ütöttek. Ez a tábor a német-bánáti határőrök 3. és 4. ezredéből (2472 ember), 1610 szerbiai önkéntesből és 12 ágyúból állott. *Vetter* honvédezredes november 30-án támadást intézett *Tomasevácz* ellen ; de sikertelenül. Ekkor *Kiss* Ernő tábornok deczember 5-én újabb támadást intézett a község ellen, melyet *Knicsanin* 4082 emberrel védett. A szerbek heves küzdelem után visszaszorították a magyarokat, a kik közűl 250-en estek el, míg a szerbek vesztesége 180 ember volt. Délután 3 órakor a magyar sereg megkezdte a visszavonulást Nagybecskerek felé, míg a szerbek Jarkováczra vonultak s csak egy száz főből álló csapatot hagytak vissza ; *Kiss* Ernő azonban *Damjanicscsal* egyesülve, újabb támadást tervezett *Tomasevácz* ellen, de *Damjanicsot* a szerbek Jarkováczon meglepték és előnyomulását megakadályozták. Mikor *Kiss* Ernő deczember 14-én este Tomasevácz előtt megjelent, a szerbek kis csapata s a község lakossága éjjel titkon elhagyta a sánczokat és elmenekült. Másnap a magyarok behatoltak a községbe, melyet felgyújtottak. *Kiss* Ernő ezután gyorsan továbbvonult s Szárcsánál *Damjanicscsal* egyesült. 1849 május 7-én *Perczel* Móricz a község határában fényes győzelmet aratott a *Puffer* ezredes vezérlete alatt álló császáriakon és szerb felkelőkön. A görög-keleti templom 1773 körül épült. Itt őrzik *Radivojevics* György századosnak 1788 augusztus 14-én kelt végrendeletét is. A római katholikus templomot 1908-ban emelték. Jelenleg özvegy *Radosavlyevics* Vazulnénak, *Heitzmann* Györgynek és a kir. kincstárnak van itt nagyobb birtokuk, *Imrich* Ernőnek pedig gőzmalma.

Tárcsó. Azelőtt Sztarcsova. A Duna és a Nadella folyó között fekvő nagyközség. Tárcsó. Házainak száma 753, lakosaié 3797, kik nagyrészt magyarok, német-, horvát- és szerbajkúak és római katholikus és görög-keleti vallásúak. Az 1723—25. évi térképen Starzova néven, a pancsovai kerületben, a lakott helyek között találjuk. Lakosai ekkor már szerbek voltak. Mikor 1761-ben Mária Terézia a rokkant katonák gyarmatosítását elrendelte, Sztarcsovára is telepítettek ilyeneket. 1765—68-ban német családok költöztek ide, míg a szerbek egy része eltávozott. II. József császár 1768 május 7-én délmagyarországi útja alkalmával ezt a községet is meglátogatta. 1872-ig a német-bánáti Határőrvidékhez tartozott, de ekkor Torontál vármegyébe bekebelezték. Az 1873. évi kolerajárvány a lakosság 10 százalékát ragadta el. A községben három templom van: két görögkeleti szerb és egy római katholikus. Az utóbbi 1868-ban épült. Jelenleg a vojloviczi kalugyerkolostor, maga a község, *Milutinovics* S. fiai és a m. kir. erdőkincstár a legnagyobb birtokosai. Van a községben hitelszövetkezet, önkéntes tűzoltó-egyesület, temetkezési egyesület, a délvidéki szerb földmívelők egyesületének fiókja, egy tégla- és cserépgyár s egy gyapjukártoló-gyár. A határban fekszik a Pillmann Nukadomb, mely tele van csontmaradványokkal. Úgylátszik, hogy hajdan temetkezési helyül szolgált. A községhez tartozik Milutinovics-puszta és a vojloviczi kalugyerkolostor. Az utóbbit pusztaként a Mercy-féle térképen is megtaláljuk. A kolostor 1761-ben már fennállott és körülötte házcsoport is volt, mely azonban az 1783. évi térképen már nincs feltüntetve.

Teremi. Azelőtt Kis-Teremia. A nagykikindai járásban fekvő nagyközség. Teremi Házainak száma 270, lakosaié 1231, a kik nagyobbára németajkúak és római katholikus vallásúak. Postája helyben van, távírója és vasúti állomása Máriafölde. E község az egykori Kutas-Teremi helyén épült, melynek történetét Máriafölde községnél ismertettük. Kutas-Teremi, a Temesvár visszavétele alkalmával indított hadjáratok alatt elpusztulván, egy ideig marhakereskedőktől bérelt legelő volt. A temesvári igazgatóság e pusztára Vesztfáliából, Elszászból és Lotharingiából származó német és franczia gyarmatosokat telepített, a kik két községet alapítottak, Marienfeldet és *Albrechtsflurt.* Az utóbbi a mai Teremi. Telepítését Neumann temesvári igazgatósági tanácsos, az 1770—71. években fejezte be. Az első település alkalmával 80 házat építtetett, de a község lakossága rövidesen újabb településekkel jelentékenyen gyarapodott, úgy hogy 1838-ban már 1176 lakosa volt. Ekkor gróf *Nákó* Sándor volt a földesura. A római katholikus templom 1856-ban épült; 1770-ben már iskolájuk is volt. 1849 augusztus 6-án Dembinszky Henrik honvéd tábornok hadát, mely a szőregi csata után Temesvár felé húzódott, az osz-

trákok itt érték utól. heves összeütközés ellenére sem tudták a honvédeket útjok folytatásában meggátolni. 1873-ban a kolera dühöngött a lakosok között. Van itt hitelszövetkezet és társasegylet.

Tiszahegyes. *Tiszahegyes.* Nagykikindától nyugatra fekvő nagyközség. Házainak száma 583. lakosaié 3380, a kik nagyrészt szerbajkúak és görög-keleti vallásúak. Postája helyben van, távírója és vasúti állomása Bocsár. E helység eredetileg a mai Tiszahegyestől keletre, körülbelül egy mértföldnyire feküdt, azon a helyen, melyet a nép az ott található rommaradványokról ma is *Gradistye* néven nevez. Régi neve *Hegyesegyház* volt. Az első adatot Róbert Károly király korából találjuk róla. 1339-ben a csanádi káptalan a király parancsára megújítja határait és beiktatja régi birtokosát Miklós fia Bálintot. 1433—1442-ben a Berekszói *Hagymási* család birtokában találjuk. 1458-ban Mátyás király Horogszegi *Szilágyi* Mihálynak adományozta. Ennek halála után *Kinizsi* Pál temesi főispán nyerte adományul, a ki itt kastélyt is építtetett, melynek nyomai ma is láthatók. 1489-ben Kinizsi Pál a kastélyt, a falut, valamint a hozzátartozó Hollós-pusztát *Haraszthi* Ferencznek s nejének adta el. A kastély alkalmasint Bali bég 1529, évi rablóhadjárata alatt pusztult el, de a falut a Berekszói Hagymási család ismét megszerezte s 1561-ig bírta, a mikor I. Ferdinánd a hűtlenségbe esett Hagymási Kristóf itteni birtokait *Kerecsényi* László gyulai kapitánynak adományozta. A XVII. század közepén is még lakott hely volt. 1647-ben *Erdélyi* István balassagyarmati alkapitány bírta. A török hódoltság alatt a falu a régi Hegyes közelében állott és ekkor *Idios* néven volt ismeretes. Szerb lakosai a törökök kiűzetése után is megmaradtak. 1717-ben a becskereki kerületbe osztották be 30 házzal. De a folyton zaklatott lakosok 1720-ban a falut elhagyták és a temesvári igazgatóság csak nagy bajjal tudta őket ismét összeszedni. 1738 őszén a pestis pusztította a lakosokat, majd a környéken csatangoló rablók veszélyeztették a közbiztonságot, úgy hogy 1739-ben a Ghillányi ezred egy osztályát kellett ide helyezni. 1751 május 5-én a marosi szerb határőrvidéki katonaság részére letelepülési helyként jelölték ki. 1838-ban *Tajnay* János volt a földesura, kinek akkoriban híres gazdasága volt. Jelenleg báró *Baich* Iván a legnagyobb birtokosa. A lakosok önkéntes tűzoltó-egyesületet és szerb földmívelő szövetkezetet tartanak fenn. A görög-keleti szerbek temploma 1787-ben épült. A községhez tartozik Morotva-puszta, Iván-major és Margit-major. Morotvapuszta területén a középkorban egy hasonnevű falu feküdt, mely Halász és Morotva összeolvadásából keletkezett. Midőn II. Endre király 1211-ben a tihanyi apátságot megerősítette összes birtokaiban, a megerősítő levélben szerepel Morotva is, az apátság ősi birtokaként, a hol az apátság halászai laktak. Szomszédja : *Halászfalu* eredetileg a Csanád nemzetségé volt és e nemzetség többi birtokainak a sorsában osztozott. A nemzetség valamelyik tagja azután a tihanyi apátságtól megszerezte Morotvát s összekapcsolta Halászfaluval. 1285-ben már *Halászmorotva* néven szerepel. Ez időtájt a kun származású *Kór* nemzetség eszközölt ki rá adománylevelet. 1321-ben Róbert Károly a Kór nembeli *Kondam* ispánnak adományozta. Fia György kérelmére Nagy Lajos király 1350-ben kivette a falut az összes országos bíróságok hatásköre alól. Idővel a Csanád nemzetségből származó Telegdyek visszaszerezték itteni birtokukat, a melyre Telegdy István új adománylevelet nyert. A török hadjárat alatt elpusztult. A XVII. században rácz pásztorok telepedtek ide ; de 1717-ben mindössze hat házból állott és lakosai is lassanként elszéledtek. 1723-ban már ismét pusztaként szerepel. A mai Morotva-puszta határában állott a középkorban *Solt* község is. Ez is a Csanád nemzetség ősi birtoka volt. 1447-ben *Dánfi* Lászlónak is volt itt birtoka, a ki azt *Nagymihályi* Lászlónak zálogosította el. Úgy látszik, hogy e birtokrészt Muronyi *Kónya* Demeter szerezte meg, a kinek az özvegye 1479-ben a budai káptalannak adományozta. A török hódoltság alatt magyar lakosai kivesztek és helyükbe szerbek telepedtek, a kik a község nevét *Szutára* változtatták. 1647-ben és 1700-ban még lakott hely volt, de ezután nyoma veszett. Tiszahegyes közelében feküdt *Füzesfalu* is, melyet 1561-ben I. Ferdinánd király *Kerecsényi* Lászlónak adományozott. Itt volt valahol még *Vámhalom* falu is, mely az 1405—1442. években Becse várával kapcsolatban fordul elő. 1462-ben Temes vármegyéhez számították, de inkább a régi Torontál vármegyéhez tartozott.

Tiszaszentmiklós. *Tiszaszentmiklós.* Tiszamenti nagyközség. Házainak száma 617, lakosaié 3700, a kik között 1500 a magyar, 560 német-, 300 tót-, és 1340 szerbajkú. A hitfelekezetek között a római katholikusok és a görög-keletiek vannak a legtöb-

ben. Postája, távírója és vasúti állomása helyben van. Középkori neve *Razsán-Szent-Miklós* volt. A Csanád nemzetség ősi birtoka. 1280-ban a kunok kifosztották és felégették. Ez alkalommal Pongrácz fiának, Tamás ispánnak az iratai is elpusztultak, mire 1285 április 26-án IV. László király új adománylevelet állított ki részére. 1337-ben a halastó felőli fele a *Telegdyeknek*, a mezőség felőli fele a *Makófalviaknak* jutott. 1360-ban *Telegdy* Tamás kalocsai érsek és öcscse Kelemen kapta. 1475-ben özvegy Zombori *Telegdy* Tamásné is birtokos volt itt. 1514-ben *Telegdy* Gábor az ő részét a budai káptalannak adta el. A törökök alatt pusztulásnak indult. 1557—58-ban csak tiz szerb lakosa volt. Ez időtájt Zombori *Telegdy* László és György hűtlenségbe esvén, I. Ferdinánd az ő részüket 1558 október 9-én *Bélavári* Jánosnak és *Telegdy* Gáspárnak adományozta. 1561-ben *Telegdy* Mihály részét *Kerecsényi* László kapta. *Makó* László részét 1564-ben János Zsigmond fejedelem *Varkocs* Tamásnak adományozta, a mit azonban a királyi adórovó nem vett tudomásul. 1582-ben a helységet már csak öt szerb juhász lakta. 1653-ban *Bélteki* Pál és *Olasz* Pál eszközöltek ki a falura nádori adományt. 1717-ben ismét gyarapodott és már 30 házból állott. Ekkor a csanádi kerületbe osztották be. 1779-ben *Kis-Szent-Miklós* néven Torontál vármegyébe kebelezték. 1781-ben *Bogyó* Mihály és tőle 1797-ben egy *Jettin* József nevű török vette meg, a ki itt házat is építtetett magának. 1811-ben örökösök nélkül halván el, a község a kincstárra szállott vissza. 1816-ban József nádor vette meg. Német lakosai 1797 után, magyar lakosai pedig 1831 után költöztek ide. Jelenleg *Hirschl* Samu, *Hirschl* Hermán, *Hirschl* Ábrahám és *Mindloch* Mihály a legnagyobb birtokosai, a kik 1908-ban vásárolták meg. A görög-keletieknek már a XVIII. században is volt itt templomuk, de a mostani 1822-ben épült. A római katholikus kápolnát József nádor 1825-ben építtette, a templom pedig 1907-ben épült. Van a községben önkéntes tűzoltó-egyesület, gazdasági hitelszövetkezet és *Glück* Rezső gőzmalma. A mai Tiszaszentmiklóstól délre állott a középkorban *Razsán* falu, mely szintén a Csanád nemzetség ősi birtokai közé tartozott. Az 1552. évi hadjárat alatt a falu teljesen elpusztúlt. A középkorban már plebániája is volt, melyről az 1334. évi tizedjegyzék is megemlékezik. A Kérabara nevű mocsár helyén feküdt a középkorban *Egyházas-Kér*, mely szintén a Csanád nemzetségé volt. Tamás ispán itt építette fel nemesi kúriáját s innen gondozta uradalmát. Templomáról már 1247-ben van említés. 1280-ban a kunok felégették, de 1337-ben ismét fennállott. Itt született a Csanád nemzetség legnagyobb alakja : *Csanád* esztergomi érsek. — A mai Tiszaszentmiklós és Csóka között feküdt *Temerkény* falu is, mely szintén a Csanád nemzetségé volt és valószínüleg *Bali* bég 1529. évi rablóhadjárata alatt pusztult el.

Tiszatarros. Azelőtt Tarras. A Tisza mentén fekvő nagyközség. Házainak száma 312, lakosaié 2107, a kik leginkább szerbajkúak és görög-keleti vallásúak. Postája Kumán, távírója és vasúti állomása Melencze. Egyike a vármegye legrégibb helységeinek. *Tarros (Torhús)* földjéről már Béla király névtelen jegyzője is megemlékezik 1200 táján írt művében. Az 1332—37. évi pápai tizedjegyzékekben nevét *Tarhus* alakban az egyházas helyek között találjuk. 1422—1439-ben is említik az oklevelek. Innen származott a *Tarrosi* család, melynek egyik tagja 1422-ben királyi emberként szerepel, továbbá a Tarhosi *Kenéz* család is, melynek tagjai sorából Miklós 1439-ben szintén királyi ember. A hódoltság alatt elpusztult. Az 1723—25. évi gróf Mercy-féle térképen a becskereki kerületben az elpusztúlt helységek között szerepel. 1750-ben a délmagyarországi kincstári puszták bérlőtársasága bírta bérben, de 1752-ben a tisza-marosi határőrök részére jelölték ki letelepedési helyül. 1774-ben a kikindai kiváltságos kerülethez csatolták. 1775—78-ban 20 család elköltözött innen a dunai Határőrvidékre. 1817. évi augusztus 1-én a kerülethez tartozó többi községekkel együtt kiváltságlevelet nyert. 1876-ban Torontál vármegyébe kebelezték. A községbeli görög-keleti templom 1851-ben épült. Tiszatarros.

Tóba. A zsombolyai járáshoz tartozó kisközség. Házainak száma 222, lakosaié 1762, a kik részben magyarok és németajkúak s túlnyomóan római katholikus vallásúak. Postája, távírója és vasúti állomása Magyarcsernye. E helység az újabb időben alakult. A szenthubert-tóbai uradalmat 1789-ben gróf *Zichy Ferraris* Róbert tábornagy impetrálta, kinek a leányát gróf *Zichy-Ferraris* Ferencz altábornagy vette el. A Zichyek eladták *Chambord* herczeg franczia trónkövetelőnek, a ki valószínüleg a kastélyt és a templomot építtette. A gazdaságot báró *Billot* Tóba

Cirill és fiai kezelték körülbelül 50 éven át. *Chambord* herczeg halála után a birtok örökösödés útján a *pármai herczegre* szállott, kinek halála után Illés herczeg kapta és ettől megvette a délmagyarországi földbérlő és parczellázó bank, mely azután 1910—1911-ben parczelláztatta. 1848-ig Nagy-Tóba néven önálló puszta volt. Temploma 1876-ban épült. A község lakosai hitelszövetkezetet tartanak fenn. Ide tartoznak : Emilia-, Henriette-, Karolina- és Melánia-majorok.

Tógyér. *Tógyér.* A zsebely—csákova—bókai helyi érdekű vasút mentén fekvő nagyközség, házainak száma 180, lakosaié 1179, a kik nagyrészt románajkúak és görögkeleti vallásúak. Postája, távírója és vasúti állomása Gyér. E helység 1760—70 között keletkezett, a midőn marosmenti románokat telepítettek ide. Az 1723—25. évi gróf Mercy-féle térképen még nincs feltüntetve ; de az 1761. évi katonai térképen már pusztaként, Togier alakban találjuk a csákovai kerületben. Kevéssel ezután történt a románok letelepedése is. 1801-ben a zágrábi káptalan, illetőleg az aurániai perjelség birtokába került. Jelenleg is a zágrábi főkáptalannak, *Zsiross* Józsefnek, Récsei Ede dr-nak van itt nagyobb birtokuk. A görög-keletiek temploma 1778-ban épült, de helyére 1907-ben új templom került. A községhez tartozik Zsibova-puszta.

Tolvád. *Tolvád.* Azelőtt Tolvádia. A Berzava-csatorna mentén fekvő nagyközség. Házainak száma 345, lakosaié 2000, a kik közül 674-en német-, 1035-en román- és 267-en szerbajkúak és vegyesen római katholikus és görög-keletiek. Postája, távírója és vasúti állomása helyben van. A középkorban Temes vármegyéhez tartozott és *Tolvajd* néven szerepelt. Első ízben egyházas helyként, az 1332—37. évi pápai tizedjegyzékekben fordul elő. 1462-ben Berekszói *Hagymás* Miklós birtoka. Miután *Szentgirolti* Jánost testvéréül fogadta, ez a Hagymás család itteni birtokaira igényt tartott. A hódoltság alatt a helység nem pusztult el. A XVII. században nem a mai helyén, hanem a Jark nevű dűlő részben feküdt és ekkor Tolvadja és Tolvadin volt a neve. Az 1717. évi kincstári összeírásban, a csákovai kerületben, a lakott helyek között találjuk, 30 házzal. Kevéssel ezután elpusztult. A gróf Mercy-féle térképen Tollwacz alakban lakatlan helységként van feltüntetve, a becskereki kerületben. II. József alatt *Gyertyánffy* Antal, Lukács és Kristóf vásárolták meg. 1838-ban Bobdai Gyertyánffy Dávid volt a földesura. Jelenleg *Dániel* Lászlónak, *Gasztonyi* Lőrincznek és *Rittinger* Ádámnak van itt nagyobb birtoka. A községbeli régi kúriát Gyertyánffy Kristóf 1790 táján építtette. A községben két templom van, az egyik a szerbeké, a másik a románoké. Van a községben hitelszövetkezet, lecsapoló társulat, önkéntes tűzoltóegyesület, gőzmalom és olajsajtoló. Az előbbi *Frekot* Miklósé és társaié, az utóbbi *Stein* Péteré. A községhez tartozik Lili és Gasztonka major, Lőrincz-major, Miska-major, Erzsébet-telep, továbbá a Stein-, Binder-, Neff-, Frekot Miklós- és a Frekot József-tanyák. Tolvád táján fekhetett a középkorban *Mura*, melyről az 1332—37. évi pápai tizedjegyzékek szintén megemlékeznek. 1492—94-ben *Magyarmura* és *Tótmura* nevü pusztákról is vannak okleveles adatok. E tájon feküdt a *Posáros*-tó is, mely 1343-ban *Ujudvar* tartozékaként szerepel.

Torontálalmás. *Torontálalmás.* Azelőtt csak Almás. A Temes mentén fekvő nagyközség. Házainak száma 648, lakosaié 3480, a kik túlnyomóan németajkúak és római katholikus vallásúak. Postája és távírója helyben van, vasúti állomása Cserépalja és Ferenczhalom. A község az úgynevezett Maxondi kerületben feküdt, melyről 1385-ben van első izben adatunk. Ezt a területet Zsigmond király Sismán bolgár czár egyik hozzámenekült fiának *Fruzsin*-nak adományozta. V. László király alatt ez a puszta terület Szentmiklósi *Pongrácz* Jakab kezére került. A helység a XVII. század végén, vagy a XVIII. század elején alakult. Még a hódoltság alatt szerb halászok települtek e tájra, a mai községtől mintegy félórányi távolságra, a hol a hagyomány szerint egy terebélyes almafát találtak és e telepet ez után *Jabukának* (magyarul : almafa) nevezték el. Temesvár visszavétele után, 1718-ban, már 15 lakott háza volt. Midőn az 1723—26. években gróf Mercy tábornok a temesvári bánság területén Határőrvidéket szervezett, Jabukát a csákovai kerületbe osztotta be; mikor Mária Terézia a rokkant katonákat gyarmatosította, ide is telepedtek katonaviselt németek, kik 1765—66-ban annyira megszaporodtak, hogy Jabukán már nem találtak helyet. A katonai parancsnokság tehát a Jabuka határában fekvő *Govedarovácz* pusztán jelölt ki számukra telephelyeket. Az új jövevények e pusztán földalatti üregekben voltak kénytelenek lakni. 1788-iki török betörés hírére a német lakosok egy része a Bácskába menekült. A törökök

azután csakugyan fel is perzselték a községet, mely a templommal együtt leégett. A Határőrvidék feloszlatása után, 1872-ben Torontál vármegyébe kebelezték. 1888-ban a helység az *Almás* nevet nyerte. Az 1848—49-iki szabadságharcz alatt a község hazafias érzelmű lakossága a nemzeti ügy mellett állott, mi miatt a szerb felkelők 20.000 forint sarczot vetettek ki reá. Az itteni régi római katholikus templom a katonai kincstár költségén, 1775-ben épült, 1788-ban azonban a török betörés alkalmával leégett, de 1792-ben a kincstár újból felépítette. 1828-ban ismét új templomot emelt a község. A helység főutczáján ódon kőkereszt áll, melyet állítólag azok a lakosok emeltettek, a kik 1788-ban a törökök elől menekülve, szerencsésen visszatérhettek házi tűzhelyeikhez. Van a községben önkéntes tűzoltó-egyesület, a vörös kereszt-egyesületnek és a délmagyarországi gazdák egyesületének fiókja, keményítő gyár és egy motoros malom; az előbbi *Ludwig* Gottfriedé, az utóbbi a *Jerger* és *Lorencz* czégé. A községhez tartozó egyik dűlőjét Háromhalom-dűlőnek nevezik, az ott látható három halom után, melyek vagy tömegsírok, vagy ősi őrhalmok. Ide tartozik Nádalja gyártelep.

Torontáldinnyés. Azelőtt Dinyás. A párdányi járásban fekvő nagyközség. Házainak száma 310, lakosaié 1665, a kik kevés kivétellel szerbajkúak és görög-keleti vallásúak. Postája és távírója helyben van, vasúti állomása Ujpécs. E helység a török hódoltság alatt már megvolt. Az 1717. évi kincstári összeírás alkalmával a temesvári kerülethez tartozott 50 lakott házzal. A Mercy-féle térképen *Dingnas* alakban van feltüntetve. 1779-ben Torontál vármegyéhez csatolták. Jelenleg *Schwarz* Lajosnak van itt nagyobb birtoka. A görög-keleti szerbek temploma 1840-ben épült. A lakosok földmíves szövetkezetet tartanak fenn. A határhoz tartozó egyik dűlőt *Szeliste* dűlőnek nevezik. A hagyomány szerint, midőn a XVII. században a szerbek itt letelepedtek, a falu ezen a helyen feküdt. A községhez tartozik Zsivanovics-tanya. Torontál-dinnyés.

Torontálgyülvész. Azelőtt csak *Gyülvész.* A temesvár—módosi vasút mentén fekvő nagyközség. Házainak száma 270, lakosaié 1460, a kik közül 987-en románajkúak és a kik nagyrészt görög-keleti vallásúak. Postája, távírója és vasúti állomása helyben van. A középkorban e vidéken egy Gyülvész nevű pusztát találunk, a melyről az 1433—1497. években kelt oklevelek emlékeznek meg. Csánki Dezső e pusztát Vojtek vidékén keresi. 1433-ban a Vojthai *Bobal* család birtoka. 1462-ben *Majosi* György itteni birtokát *Upori* László fiának Pálnak zálogosította el. A török hódoltságból lakott helyként került ki. Az 1717. évi kincstári összeírás alkalmával, Giulaws alakban a csákovai kerület községei között találjuk, 27 lakott házzal. A Mercy-féle térképen Julves alakban van feltüntetve. Az 1761. évi katonai térképen már jelentékeny faluként szerepel. 1779-ben Torontál vármegyébe kebelezték. 1781-ben *Dadán* (*Dadányi*) Naum és Konstantin vásárolták meg. 1838-ban Dadányi Konstantin volt a földesura. E család után a gróf *Kinskyek* örökölték, a kik itteni birtokaikat 1909-ben felparczellázták. A községbeli templom a görög-keleti hitfelekezeté. A lakosok hitelszövetkezetet tartanak fenn. A községhez tartozik Welter-tanya és Podavka-tanya. Torontál-gyülvész.

Torontálkeresztes. Azelőtt Keresztes. A Temes mentén fekvő magyar nagyközség. Házainak száma 162, lakosaié 1050, a kik leginkább római katholikus vallásuak. Postája és távírója, vasúti állomása helyben van. E helységet 1868-ban telepítette *László* Miklós, a m. kir. közalapítványi uradalom bérlője, 80 teleppel. 1892-ben az uradalom újabb 78 telepet osztott szét. Jelenleg a m. kir. közalapítványi uradalomnak van itt nagyobb birtoka. A község eredeti neve *Keresztúr* volt. A lakosok hitelszövetkezetet és gazdakört tartanak fenn. A határbeli egyik dűlőt *Öregfalunak* nevezik; ennek a helyén feküdt az árvíztől 1871-ben elpusztított Lászlófalva és a Temető dűlő volt a temetője. A községhez tartozik a Torontál-keresztesi-puszta. Torontál-keresztes.

Torontáloroszi. Azelőtt Kisoroszi. A zsombolyai járásban fekvő nagyközség. Házainak száma 509, lakosaié 3050, a kik közül 2089-en magyarok, 620-an német- és 341-en románajkúak s leginkább római katholikus vallásúak. Postája helyben van, távírója és vasúti állomása Szenthubert. A középkorban *Oroszi* néven említik az oklevelek. Az 1332—37. évi pápai tizedjegyzékekben is szerepel és így ekkor plebániája volt. A hódoltság alatt nem pusztult el. Az 1717. évi kincstári összeírásban, *Horoschin* néven, a becskereki kerületben találjuk, tíz lakott házzal. A Mercy-féle térképen, Mally Oroszin néven, a lakatlan helyek között szerepel. Később a délmagyarországi kincstári puszták bérlőtársasága bírta bérben. 1767-ben Torontáloroszi.

németeket telepítettek ide. 1776-ban azonban Szeged vidéki magyarokat is. A kincstári jószágok elárverezésekor *Stefanovics* Bazil vette meg és tőle *Vidákovics* császári kapitány birtokába jutott. 1838-ban Mácsai *Csernovics* Pál volt a földesura, utána báró *Sina* Simon, kinek birtokait gróf *Zichy* Ágost gyermekei, Mária, Fedora és Anasztázia örökölték és most ők a helység legnagyobb birtokosai. A községbeli régi kúriát Csernovics Pál 1823-ban építtette. A római katholikus templom 1802-ben épült, 1832-ben megnagyobbították. A gör.-keleti román templomot 1797-ben emelték. Az egyház egy ezüst kelyhet őriz 1614-ből, melyet Csernovics Pál első neje, gróf *Zorich* Sarolta ajándékozott. 1836-ban 70-en haltak itt el kolerában. Van a községben gazdakör, iparos és polgári olvasókör, hitelszövetkezet, fogyasztási és értékesítő szövetkezet és gróf Zichy Ágost gőzmalma. A községhez tartoznak György-, Hedvig- és Ifigenia-majorok.

Torontál-szécsány. *Torontálszécsány.* Temesmenti nagyközség. Házainak száma 447, lakosaié 2596, a kik túlsúlyban németajkúak és római katholikus vallásúak. Postája, távírója és vasúti állomása helyben van. E helység területén feküdt a középkorban a Keve vármegyéhez tartozó *Alakszeg* (*Alagszeg*) falu, mely Csánki Dezső szerint a mai Bókával és Szárcsával volt határos. E helységről első ízben 1338-ból van adatunk. 1423-ban az *Alagszegi* család birtoka. A mai Torontálszécsány valószínűleg a török hódoltság alatt keletkezett az elpusztult Alagszeg helyén, vagy annak szomszédságában. Az 1717. évi összeírásban, *Sechun* néven, a becskereki kerületben, 27 lakott házzal fordul elő. A Mercy-féle térkép a régi Alakszeget, Allasig alakban Bókával szemben, a Temes éjszaki partjára helyezi át, de e térképen Szécsányt is megtaláljuk, a lakott helyek között *Szeczan* alakban. 1779-ben Torontál vármegyéhez csatolták. 1801-ben a zágrábi káptalan nyerte adományul. 1806-ban szerb lakosai innen elköltöztek és helyükbe németek telepedtek le. A római katholikus templom 1833-ban épült. A lakosok takarékpénztárt és hitelszövetkezetet tartanak fenn. A községben van tejszövetkezet, mely 1898-ban alakult és második volt az egész megyében. A községhez tartozik Malamegya-tanya.

Torontálsziget. *Torontálsziget.* Azelőtt Szakula. A Temes mellett fekvő nagyközség. Házainak száma 650, lakosaié 2890, a kik leginkább szerbajkúak és görög-keleti vallásúak. Postája és távírója helyben van, vasúti állomása Antalfalva. E község helyén már a középkorban is kellett valamely helységnek lenni, a mit a határbeli *Truntály* nevű területen ásás és szántás alkalmával talált középkori pénzek és rommaradványok is igazolnak. Ez irányban azonban az okleveles adatok hiányzanak. Annyi kétségtelen, hogy e helység a török hódoltság végén már megvolt. Az 1717. évi összeírásban, *Szakugla* néven, a pancsovai kerületben, a lakott helyek között szerepel 12 házzal és az 1723—25. évi gróf Mercy-féle térképen is. 1767 óta a német bánsági Határőrvidékhez tartozott s a 12. számú német-bánsági határőrezred egyik századának székhelye volt Az 1775—78. években a kikindai kiváltságos kerületből több család telepedett itt le. 1872-ben, a Határőrvidék feloszlatása után, Torontál vármegyéhez csatolták. Jelenlegi nevét 1888-ban kapta. A görög-keleti szerbek temploma 1844-ben épült. Van a községben hitelszövetkezet is. Vannak, a kik a *Truntály* dűlőről azt tartják, hogy itt vár lett volna és itt lett volna a vármegye székhelye is s hogy a megye innen nyerte volna nevét, ezt azonban semmiféle okleveles adat nem igazolja. Igaz, hogy az itt felszínre kerülő leletek és épületnyomok szerint itt valaha valamely ősrégi telep lehetett, de hogy mi volt, azt megállapítani egyelőre nem lehet A községhez tartozik Tatarin, Simak, Kotvas, Tóth, Muzsik, Zsolnai, Ivanovics-tanya, Budu és Piesz szőlőtelep.

Torontáltorda. *Torontáltorda.* Azelőtt csak Torda. A törökbecsei járásban fekvő magyar nagyközség. Házainak száma 577, lakosaié 4457, a kik római katholikus vallásúak. Postája helyben van, távírója és vasúti állomása Melencze. Az 1723—25. évi gróf Mercy-féle térképen a becskereki kerületben, az elpusztult helyek között találjuk. 1750-ben a délmagyarországi kincstári puszták bérlő társasága bérelte. 1776-ban szegedvidéki magyarok is telepedtek ide. 1781-ben gróf *Pejacsevich* József vásárolta meg. Ennek utóda Pejacsevich Zsigmond, 1797-ben Szeged, Csongrád és Szentes vidékéről ismét magyarokat telepített e helységbe. A gróf Pejacsevich család 1904-ig volt itt birtokos, a mikor a birtokot az itteni gazdák között felparczellázták. A községbeli római katholikus templom 1848-ban épült. 1816-ban az árvíz okozott benne nagy kárt. Az 1848—49-iki szabadságharcz alatt a melenczei szerbek

a falut felgyújtották, mire a lakosok Makóra és környékére menekültek előlük. Van a községben hitelszövetkezet, néptakarékpénztár és gazdakör. 1901-ben a Hodáj utcza végén téglavetés közben, körülbelül három méter mélységben népvándorláskorabeli lovassírt találtak.

Torontáludvar. Azelőtt Idvor. Temesmenti nagyközség. Házainak száma 403, lakosaié 2177, a kik túlnyomóan szerbajkúak és görög-keleti vallásúak. Postája helyben van, távírója Ujozora, vasúti állomása Antalfalva. E község már a hódoltság alatt megvolt. Az 1717. évi kincstári összeírásban a pancsovai kerületben találjuk, összesen négy lakott házzal. De csakhamar azután teljesen elnéptelenedett. A Mercy-féle térképen már lakatlan helyként van jelezve. 1750-ben szintén a délmagyarországi kincstári bérlők társasága bírta bérben. 1753-ban a tisza—marosi Határőrvidékről bevándorolt szerb határőrökkel ismét benépesült, 1768—70-ben újabb szerb határőrcsapatok telepedtek ide, 1775—78-ban pedig a kikindai kiváltságos kerületből is jöttek telepes családok. 1872-ben Torontál vármegyébe kebelezték. Jelenleg a kir. kincstárnak van itt nagyobb birtoka. Az itteni görög keleti templom 1803—1809-ben épült. A község határához tartozó Kralyevaunka és Ruszovaunka dűlőkben két őrhalom emelkedik. Torontáludvar.

Torontálújfalu. Azelőtt csak Újfalu. A Berzava-csatorna mentén fekvő kisközség. Házainak száma 102, lakosaié 757, a kik magyarok és németajkúak s leginkább római katholikus vallásúak. Postája Ólécz, távírója Istvánvölgy és vasúti állomása Szécsenfalva. Eredeti neve *Krivobara* volt. 1783—89-ig kincstári puszta, melyet marhakereskedők bírtak bérben. Később a báró *Bedekovich* család birtokába került és az övé volt 1860-ig. 1880-ban a *Gyertyánffy* család szerzett itt birtokokat és most is Gyertyánffy László dr. a legnagyobb birtokosa. 1848-ban a szerbek az egész helységet felperzselték. A lakosok elmenekültek s csak 1850 után kezdett a helység ismét felépülni. Jelenlegi nevét 1888-ban nyerte. A községhez tartozik Gergely-puszta, (azelőtt Gyertyánffy-tanya). Torontálújfalu.

Torontálvásárhely. Azelőtt Debeljácsa. A nagybecskerek—pancsovai vasútvonal mentén fekvő magyar nagyközség. Házainak száma 1397, lakosaié 5170, a kik református vallásúak. Postája, távírója és vasúti állomása helyben van. Eredeti neve *Develák* volt, később Debelják és Debeljácska. 1750-ben szintén a délmagyarországi kincstári puszták bérlő társasága bérelte. 1766-ban a kamara a tiszai és a marosi szerb határőröknek engedte át. Az áttelepítés az 1768—1774. években történt. A szerbek azonban néhány év mulva már elköltözködtek innen s a község 1783-ban ismét pusztává lett. 1794-ben a kincstár tiszavidéki református magyarokat telepített ide. 1832-ben a kolera pusztított közöttük. 1848—49-ben az itteni magyarok valósággal szigetet alkottak a délvidéki szerb lázadás tengerében. A község ma is őrzi Szemere Bertalan belügyminiszternek 1848 márczius 28-án a község polgáraihoz intézett leíratát, a melyben e vészes időkben tanusított vitéz, állhatatos maguktartását dícséri s a kormány további jóakaratáról biztosítja őket ; e támogatás helyett azonban szeptember 8-án Knicsanin szerb felkelő vezér rátört a helységre, melynek lakossága a túlerő elől elmenekült. A szerbek az üresen talált falut felgyújtották, a református templomot kifosztották s még a harangokat is elvitték, melyek közűl az egyik 1851-ben került vissza Szerbiából. Az elmenekültek 1849 november havában tértek ismét vissza. A szabadságharcz után a község ismét felépült és ma egyike a járás legnépesebb helyeinek. A református templom 1838-ban épült. A helység jelenlegi nevét 1888-ban nyerte. Van itt 48-as függetlenségi polgári kör, ipartestület, takarékpénztár, hitelszövetkezet, két téglagyár és egy gőzmalom. Torontálvásárhely.

Törökbecse. Tiszamenti nagyközség. Járási székhely. Házainak száma 1164, lakosaié 7635, a kik között 5594 a magyar, 2022 a szerbajkú. Vallásuk római katholikus és görög-keleti. Postája, távírója és vasúti állomása helyben van. E község már az 1332—37. évi pápai tizedjegyzékekben is szerepel s így már ekkor is plebániája volt. Vára 1342-ben már fennállott. 1386-ban Zsigmond brandenburgi őrgróf, a későbbi király, ideiglenesen *Losonczy* István fiainak, Lászlónak és Istvánnak adományozta. A XV. század elején a rácz despoták birtokába került. István rácz despotától örökségképen *Brankovics* Györgyre szállott, a ki 1440-ben *Geszti* Mihály fiának Lászlónak zálogosította el. 1440-ben azonban I. Ulászló király elvette tőle és a *Thallócziaknak* adta. Ulászló halála után ismét Brankovics György birtokában találjuk, a kitől *Hunyadi* János 1450-ben az országgyűlés rendeletére elfoglalta. A vár a Tisza-szigetén állott. Becse helység szintén a Tisza-szigetén épült Törökbecse.

és 1440-ben már városi kiváltságokat élvezett és vámos hely is volt. 1442-ben itt tartotta Torontál vármegye közgyűléseit. 1451-ben a vár és a város ismét Brankovics György birtokába került, ki azt 1458-ban *Szilágyi* Mihálynak adta át. Szilágyi pedig ismét visszaadta a despotának. Később a vár és a város Mátyás király birtokába került. 1492—93-ban a Vingárti *Gerébek* tartottak hozzá jogot, a miért azután a *Szokolyiak*-kal keveredtek perbe. A török hódoltság alatt nem pusztult el. Az 1695. évi hadjárat alatt Frigyes Ágost választó-fejedelem táborozott Törökbecsén. Az 1717. évi kincstári összeírásban a becskereki kerület községei között találjuk, 20 lakott házzal. II. József császár délmagyarországi utazásai alkalmával Albert szász-tescheni herczeg és Nostitz gróf társaságában 1768 május 10—11-én ellátogatott Törökbecsére is, a hol meg is hált. Másodízben 1773-ban fordult meg itt s innen Melenczére s Nagybecskerekre utazott. 1782-ben a *Szissányi* család kapta donáczióba Törökbecsét. Az utólsó három *Szissányi* leányt *Rohonczy* Lipót ezredes, gróf *Leiningen* Károly tábornok és *Urbán* Gyula vette el s e réven volt itt birtokos gróf *Leiningen-Westerburg* Károly honvédtábornok, az aradi vértanuk egyike, a kinek a neje Szissányi Eliz volt. Jelenleg a törökbecsei uradalom birtokosai: *Urbán* Iván és neje *Purgly* Mária, *Rohonczy* Gedeon, báró *Horváth* Gedeonné szül. Rohonczy Ilka, *Dungyerszky* Lázár és *Solymos* Elemér. Kívülök még *Buzogány* Józsefnek és *Raits* Zsivánnak van itt nagyobb birtokuk. 1848 október 13-án Rohonczy Lipót honvédőrnagy 3000 szerb felkelőt vert itt szét. Az e csatában elesett honvédek és nemzetőrök sírja fölé síremléket állított a kegyelet. 1886-ban a helység harmadrésze leégett; 1893-ban pedig a kolera lépett fel. A községben levő úrilakok közül az egyik Solymos Eleméré, a másik Rohonczy Gedeoné. A régi Szissányi kuriát 1908-ban átalakították és volt nagy parkja helyén egy utcza épült. Rohonczy Gedeonnak a Gyöngyszigeten, hol új kastélyt építtetett, messze földön híres kertészeti telepe és versenyistállója van. Mindkettőről más helyen bővebben van szó. Az itteni római katholikus templom 1809-ben, a görög keletieké 1741-ben épült. Itt van a törökbecsei ármentesítő és belvízrendező társulat székhelye, takarékpénztár, néptakarékpénztár, törökbecse—szerbaracsi takarékpénztár, segély és hitelszövetkezet, társaskör, ifjusági önképzőkör, katholikus legényegylet, polgári olvasókör, gőzfűrész és gőztéglagyár, az előbbi *Milkó* Vilmos és fiaié, az utóbbi *Breitkopf* K. és társaié; továbbá az Első törökbecsei cserép-, tégla- és agyagárú gyár. A község főterén áll a szép szabadságharcz-szobor a következő felírattal: »Az 1848—49-iki szabadságharcz dicső emlékére emeltetett 1903-ban. Örökre a szabadság emléke legyen és soha létünk nagyság sírköve.« 1911 szeptember 17-én pedig nagy ünnepségek között leplezték le a művészi alkotású Leiningen szobrot, mely a következő felíratot viseli:

GRÓF LEININGEN WESTERBURG KÁROLY
HONVÉD TÁBORNOK,
KI ARADON ÚJ HAZÁJA SZABADSÁGÁNAK KIVÍVHATÁSÁÉRT
1849 OKTÓBER 6-án,
MINT VÉRTANU HŐSI HALÁLT SZENVEDETT.

PORHŰVELYED VISSZASZÁLLT UGYAN E FÖLD'RÖGÉBE,
DE NEMES LELKED, ANNAK VITÉZSÉGE
ÉS GENIUSZOD ÖRÖKKÉ ÉLNI FOG
MAGYAR HONUNK EGÉN ÉS MINDEN
MAGYAR SZÍVBEN.

A községhez tartozik: Solymos-tanya, Bereg-tanya, Borjas-tanya, Gyöngysziget, Jaruga-tanya, József-major, Kaszáló-tanya, Nagy-puszta, Nagyrét, Péter-major, Precska-tanya, Szentkirály-tanya, Sziget-tanya és Újszőllőtelep. Borjas-tanya helyén a középkorban *Borgyas* (*Borjas*, *Bordas*) helység feküdt. Erről már az 1332—37. évi pápai tizedjegyzékek is megemlékeznek. Ekkor tehát már plebániája is volt. 1422-ben a Cséri *Sájár* család, 1422—28-ban a *Garai* család bírt itt földesúri joggal. 1439-ben a Borgyasi család itteni birtokaiba *Sárközi* Lászlót iktatták be. — A mai Borjas-tanya határában fekhetett az 1341-ben feltünő *Endre* (*Endréd*, *Endrőd*) helység is, mely 1440-ben a becsei vár tartozékai között szerepel. Szentkirály-tanya helyén a középkorban *Szent-Király* nevű falut találunk, melyről 1422-ben van első ízben adatunk. 1440-ben Becse vára tartozé-

Valkány. — Schwarz Lajos kastélya Simonpusztán.

Zsombolya. — Csekonics József tábornok szobra.

1

3

2

4

5

Zsombolya. 1. A régi Csekonics-kastély. — 2. A Jezuleum. — 3. A közkórház. — 4. A tűzoltó-torony és a »Reform« gőzmalom. — 5. A pályaház és a Kossuth-szobor.

kai között szerepel. A Mercy-féle térképen a régi Borjas helyét Bordios-sal találjuk jelölve a lakatlan helyek között.

Törökkanizsa A Tisza partján fekvő nagyközség. Járási székhely. Házainak száma 602, lakosaié 5067, a kik közűl 3390 magyar és 1675 szerbajkú. A magyarok római katholikusok, a szerbajkúak görög-keletiek. Postája, távírója, távbeszélője és vasúti állomása helyben van. A helység eredete visszanyúlik a honfoglalás előtti szláv korszakba. Neve a szláv Knézaha szóból származik, mely oly helyet jelent, a hol valamely főnöknek a széke volt. A község határában nagy mennyiségben találtak már őskori és népvándorláskori leleteket, melyek a községi ősi települését bizonyítják. Már Béla király névtelen jegyzője is megemlékezik e helységről. Előadása szerint, a Délvidék elfoglalására kiküldött Bodid, Kadocsa és Bojta vezérek *Kenesdnál* (a Kanizsa név legősibb alakja) hajóztak át a Tiszán. A Gellért-legenda szerint pedig, mikor Ajtony Szent István király uralkodása alatt visszaverte Csanád vezér első támadását, ennek hadai Kanizsáig vonultak vissza. Kanizsa a XIII. században már jelentékeny helység volt és korán kereskedelmi góczponttá és várossá fejlődött. 1329 deczember 14-én már hetipiacza is volt. Idővel átterjedt a Tisza jobb partjára is s ebből a részből külön falu keletkezett, melyről 1367-ben van első izben adatunk. (A mai Ó-Kanizsa). A városban kir. sókamara hivatal is volt. A XV. század első éveiben, a kanizsai polgárok elveszítették függetlenségüket és földesúri hatóság alá kerültek. Zsigmond 1401 január 17-én *Csáki* István fiainak, Miklós temesi főispánnak, György visegrádi várnagynak és Istvánnak adta cserébe. A kanizsai jobbágyok és a csanádi társas káptalan között támadt perből, 1450—1453 táján, névszerint 66 lakosát ismerjük Kanizsának. E névsorból következtetve, a helység lakossága 350—400 lehetett. A Csáki család uralma alatt Kanizsa határa átterjedt a Tisza másik oldalára is. 1509-ben Csáki Gábor volt a földesura, a ki a helységet elzálogosította *Bakócz* biboros érseknek, de az érsek 1511-ben elengedte a zálogösszeget. A mohácsi vész után Kanizsa törökuralom alá került. 1542-ben itt szállította át hadait a begler bég. 1557—1558-ban a temesvári defterdár 85 házat írt benne össze. Lakosai ekkor mind magyarok voltak. 1582-ben már csak négy magyar lakost talált itt a török adószedő, a kik juhtenyésztéssel foglalkoztak. A következő évtizedek alatt szerbek telepedtek le Rév-Kanizsára. 1647-ben is lakott helység volt. 1717-ben már ismét 40 házból állott a helység. A rendes viszonyokhoz nem szokott szerbek azonban egyre-másra elszökdöstek innen. 1738—39-ben a pestis pusztított a lakosok között. A törökök kiűzetése után kezdték a helységet Török-Kanizsának nevezni. 1718-ban Török-Kanizsát a csanádi kerületbe, 1779-ben pedig Torontál vármegyébe kebelezték. 1753-ban a temesvári igazgatóság a helység nevét *Josefsdorfra* akarta változtatni, de helyette a mellette keletkezett telep vette fel a *Jozefova* nevet. A kanizsai uradalmat 1792-ben *Szerviczky* Márkus vásárolta meg. 1832 augusztus 2-án országos és hetivásárok tartására nyert kiváltságot. 1838-ban Szerviczky György volt a földesura. Jelenleg Vizeki *Tallián* Béla v. b. t. tanácsos és neje báró *Baich* Mária, Törökkanizsai *Schulpe* Vilmos és Alfonz, gróf *Maldeghem* Mária, Georgina, Albertina és Károly, továbbá *Weiszhut* Lajos a helység legnagyobb birtokosai. A községben álló kastélyok közűl az egyiket Szerviczky György építtette 1793-ban ; ez jelenleg Schulpe Vilmosé. Van itt körülbelül 3000 kötetes könyvtár, altwieni és meisseni porczellánok, szép vert ezüst ötvösművek, bronzok, régi szép bútorok, metszetek és gazdag fegyvergyűjtemény. A két Tallián-féle kúria közűl az egyiket Tallián Endre, a másikat báró *Feilitsch* Fedor 1856-ban építtette és ezek jelenleg a Tallián Béla tulajdonai, kinek itt szintén gazdag és értékes könyvtára és szép vadászati trofeái vannak. A gróf *Maldeghem* testvérek kastélya 1910-ben épült. Tallián Emil főszolgabírónak itt gazdag gyűjteménye volt, az ázsiai, amerikai, afrikai és legutóbbi Ferencz József-földi vadászatain elejtett ritka vadak trofeáiból, melyeket halála után a Tallián család őriz. A községbeli római katholikus plebánia már 1333—1335-ben fennállott. A Boldogságos Szűz tiszteletére szentelt templomot 1381-ben a város állíttatta helyre. Mostani plebániája csak 1807-ben alakult. A templomot Szerviczky György 1847-ben kezdte építtetni és örökösei 1858-ban fejezték be. A lakosok több pénzintézetet, hitelszövetkezetet, közművelődési egyesületet és önkéntes tűzoltó-egyesületet tartanak fenn. A helység egyik nevezetessége a selyemgombolyító gyár, mely 240 munkást foglalkoztat és 80 orsóval van felszerelve. Van mintaszerű közkórház, tágas parkban elhelyezett pavillonokkal. Jól berendezett járási szegényháza a legkiválóbbak közül

való. Törökkanizsát Magyarkanizsával hajóhíd köti össze, melynek révjoga 1885 előtt még a törökkanizsai uradalomé volt; a hidat, melyet 1885-ben Szegedről hozták, 80.000 frt költséggel állították fel. A községhez tartozik Firigyháza-puszta, Parlag-major, Tallián-major, Újszállás-major, Budzsáki tanyák és Kupuszina. Firigyháza-puszta helyén a középkorban *Fejéregyház* helység feküdt. A Csanád nemzetség ősi birtokai közé tartozott és azok sorsát osztotta meg. Az 1514. évi pórlázadás alkalmával a helység legnagyobb része elpusztult. Telegdy Gábor 1514 június 30-án elpusztított birtokait, örök alamizsnaképen mindössze 40 forint lefizetése mellett, átengedte a budai káptalannak; de Telegdy Miklós és Ferencz ellene mondtak a beiktatásnak és az e miatt támadt per még 1526-ban is folyt és a Telegdyek javára dőlt el, mert később is még itt találjuk őket. A török hódoltság első évtizedében a helység elpusztult. A XVII. század közepe táján ráczok költöztek ide, a kik a helység nevét, melyet a XVI. században *Félegyháznak* is neveztek, Felityre ferdítették el. 1647-ben *Horváth-Voxith* Istvánt, Petőfalvi *Petőt* és *Ladányi* Ferenczet iktatták be e puszta birtokába. I. Lipót király 1681-ben, Solt vármegyei pusztaként *Gbelani* Miklósnak, *Mihalek* Miklósnak és társainak adományozta. A törökök kiűzetése után a temesvári bánsághoz tartozott és *Firigyháza* néven volt ismeretes. 1781-ben a törökkanizsai uradalommal együtt *Szerviczky* Márkus vette meg. E család 1804-ben Csongrád vármegyéből haszonbéreseket telepített ide. 1858-ban a telep önálló község lett. Később ismét pusztaként Törökkanizsához csatolták.

Töröktopolya. *Töröktopolya.* A nagykikindai járáshoz tartozó kisközség. Házainak száma 204, lakosaié 1149, kik között a magyarok és a németajkúak majdnem egyenlő számúak és leginkább római katholikusok. Postája Basahida, távírója és vasúti állomása Nagykikinda. Ott a hol a mai község fekszik, még az 1783. évi térképen is nagy kiterjedésű mocsarak vannak feltüntetve. 1781-ben a beodrai uradalom, a melyhez e mocsaras terület is tartozott, *Karátsonyi* Bogdán birtokába került, ki megkezdte e mocsaras területek kiszárítását és az ekként nyert területre 1790 táján magyarokat és németeket telepített; igy alakult Topolya s így népesült be ismét *Novoszello*-puszta. 1838-ban Karátsonyi Lajos volt a puszta földesura. Később pedig gróf Karátsonyi Guidó. 1893-ban alakult önálló községgé. Jelenleg Karátsonyi Andornak van itt nagyobb birtoka. A római katholikus templom 1899-ben épült. A lakosok gazdakört tartanak fenn. A községhez tartozik Puszta-novoszello, melynek helyén a középkorban *Újfalu* helységet találjuk, a melyről 1399-ből van már adatunk. Lehet, hogy e helység azonos az 1441 táján a becsei várhoz tartozó Újfaluval. A hódoltság alatt elpusztult és a Mercy-féle térképen lakatlan helyként van feltüntetve; 1761-ben szerbek laktak benne. 1766-ban a kamara a tiszai és a marosi szerb határőröknek engedte át. A nagykikindai kiváltságos kerületnek 1774-ben történt szervezése elcsábította innen a szerbeket és 1783-ban a puszta ismét lakatlan volt. A XIX. század elején, Beodrai Karátsonyi László földesurasága alatt, földmívelő és dohánytermelő római katholikus németek telepedtek ide, úgy hogy 1838-ban lakosainak a száma már 4760-ra rúgott. Miután azonban a telepesek megélhetése nem volt eléggé biztosítva, nagyobb részük 1870 táján elköltözött, a helységet pusztaként Topolyához csatolták.

Törzsudvarnok. *Törzsudvarnok.* Azelőtt Ittvarnok. Az Ó-Bega mentén fekvő kisközség. Házainak száma: 119, lakosaié 862, a kik vegyesen magyarok és németajkúak s leginkább róm kath. vallásúak. Postája, távírója és vasúti állomása helyben van. A középkorban Keve vármegyéhez tartozott. Régi egyházas hely, mely már az 1332—37. évi pápai tizedjegyzékben is előfordult. 1319-ben *Róbert Károly* király *Karthali* Tamás illyédi várnagynak és testvérének Etelének adományozta. 1452-ben az *Ittebei* család volt a földesura. 1508-ban már csak puszta. *II. László* király 1508-ban e puszta akkori földesurát *Etelei* Miklóst ama kedvezményben részesíti, hogy bárki, a ki Udvarnokon megtelepedik, hat évi adómentességet élvezzen. Ennek következtében a falu ismét felépült és a XVI. század utolsó évtizedében még fennállott. A XVII. században azonban ismét elpusztult. A *Mercy*-féle térképen, a becskereki kerületben, a lakatlan helyek között találjuk. 1779-ben is még lakatlan. A kincstártól *Petrovics* József szerezte meg 1825 táján. Ő telepítette ide Torontál és Krassó vármegyékből a bolgárokat, a kik azonban később a szomszédos Szőllősudvarnokra költöztek. 1838-ban még önálló pusztai jelleggel bírt s ekkor *Petrovics* József volt a földesura. Ő építette a helységben levő kúriát is, mely jelenleg ifj. *Szutter* Mihály tulajdona. A község lakosai Szőllősudvarnokkal együtt gazdakört és hitelszövetkezetet, továbbá tejszövetkezetet tartanak fenn.

Ujhely. A temesvár-nagyszentmiklósi vasútvonal mentén fekvő nagyközség. Házainak száma 154, lakosaié 774, a kik leginkább németajkúak és róm. kath. vallásúak. Postája, távírója és vasúti állomása Sándorháza. E helységet a m. kir. kincstár 1843-ban telepítette, a Bogáros és Sándorháza közötti pakáczi pusztán. Dohánykertészettel foglalkozó német lakossága Grabácz, Bogáros, Csatád, Nagy-Jécsa és Sándorháza falvakból verődött össze. Ujhely ekkor 96 házból állott s 500 lakosa volt, de lassanként a házak száma 154-re szaporodott. A község lakosai mezőgazdasági hitelszövetkezetet tartanak fenn. Ujhely.

Ujozora. Azelőtt Uzdin. A nagybecskerek-pancsovai vasútvonal mentén fekvő nagyközség. Házainak száma 1178, lakosaié 5805, a kik nagyrészt románajkúak és gör.-kel. vallásúak. Postája, távírója és vasúti állomása helyben van. A XVIII. század közepén még puszta volt. 1750—1761-ben a becskereki kerülethez tartozott, *Veliky-Usdin* és *Mali-Usdin* néven és ekkor a délmagyarországi kincstári puszták bérlőtársasága bérelte. 1767-ben, a német-bánsági Határőrvidék megalakításával, a 12. számú német-bánsági határőrezred egyik századának székhelye lett. Az 1788-iki hadjárat folyamán a császári had idáig hajszolta a bótosi táborból a török spahikat és midőn a spahik innen Pancsova felé akartak menekülni, *Nauendorf* alezredes a huszárokkal rájuk rontott s nagyrészüket lekaszabolta. 1848 őszén egy portyázó honvédcsapat támadta meg a falut, s lakosságát kiűzte. 1849 május 7-én *Perczel* Mór honvédtábornok 5000 emberrel és 17 ágyuval a Puffer ezredes vezérlete alatt álló 7000 szerb felkelőn fényes győzelmet aratott itt, mely alkalommal mintegy ezeren kerültek a honvédek fogságába. A görög-keleti románok temploma 1801-ben épült. A községben van a »Concordia« takarék és hitelintézet, az Első Torontálozorai Takarékpénztár, az Ozorai Hitelszövetkezet, egy gőzmalom és egy nyers-olaj hengermalom. Ujozora.

Ujpécs. A Temes mellett fekvő nagyközség. Házainak száma 369, lakosaié 2432, a kik leginkább németajkúak és róm. kath. vallásúak. Postája, távírója és vasúti állomása helyben van. A középkorban Temes vármegyéhez tartozott. Ekkor *Ujbécs* (Veybech, Vybech) néven említik az oklevelek. Első nyomaira az 1332—1337. évi pápai tizedjegyzékekben akadunk, a mikor már plebániája is volt. 1401—1406-ban a király birtokaként szerepel és ekkor városnak mondják az oklevelek. A török hódoltság alatt elpusztult. Az 1720—30 közötti időszakban németekkel népesedett be, kiket gróf *Mercy* Klaudius Florimund telepített ide. *II. József* 1773-ban ezt a helységet is meglátogatta. 1779-ben Torontál vármegyéhez csatolták és ekkor már egy lovasezred törzse állomásozott itt, melynek kaszárnyája az 1783. évi térképen is fel van tüntetve. Az 1788-iki hadjárat alatt a törökök a helységet elpusztították. 1812-ben hetivásárok, 1823 május 23-án országos vásárok tartására nyert szabadalmat. A XIX. század első felében járási székhely volt. 1848-ban az őszi hadjárat alatt egy ideig *Kiss* Ernő honvéd tábornok hadai táboroztak a helységben. Az itteni róm. kath. templom 1776-ban épült. Van a községben olvasóegylet, polgáregyesület, temetkezési egylet, lövészegylet, takarékpénztár, népbank, hitelszövetkezet, két gőzhengermalom, tejszövetkezet, két téglagyár és négy sertéshízlalótelep. E helységgel lehetett határos a középkorban ugyancsak a Temes vármegyéhez tartozó *Emelke* vagy *Emelka,* melyről az 1405—1416. évekből vannak adataink, továbbá *Ormánd,* melyet 1266-ban a Vaja nembeli *Márton* és *Gyarmán* nyertek adományul. E helység 1416-ban Temes vármegyéhez tartozott. *Szentkirály,* mely első izben már az 1332—37. évi pápai tizedjegyzékben előfordul. *Ugronhida* (Ugrunhida), melyről 1464-ben van okleveles adatunk. Ujpécs.

Ujsándorfalva. Azelőtt Sándorfalva. A Mária Terézia-csatorna mentén fekvő nagyközség. Házainak száma 171, lakosaié 946, a kik leginkább evangélikus vallásúak és tótajkúak. Postája és távírója Végszentmihály, vasúti állomása Iloncz. E helységet az egykori Határőrvidék területén 1812-ben telepítette gróf *Sándor* Fülöp, az alibunári salétromgyár bérlője. Első neve *Sándor* volt. Az evangélikus templom az 1884. évben épült. Nagyobb birtokosa nincs. Ujsándorfalva.

Ujszentiván. A Tisza mentén fekvő kisközség. Házainak száma 314, lakosaié 1435, a kik között 335 a magyar, 515 a német- és 585 a szerbajkú. Vallásra nézve róm. kath. és gör.-keletiek. Postája, távírója, távbeszélője és vasúti állomása helyben van. A középkorban *Szent-Iván* néven volt ismeretes. Ekkor kisebb nemes családok bírták. 1411-ben *Gyálai* Mihály, 1431-ben *Barla* fia István, 1450 Ujszentiván.

körül *Szentiváni* Pál és Mátyás, *Dékán* János és *Csücsködi* Jakab. A törökök közeledtekor lakosai elmenekültek, de később ismét visszatértek. 1561-ben *Gyálai* István, *Balassa* Pál, *Zay* Ferencz és *Rigó* György voltak a földesurai. Az 1564. évi összeírás szerint itt ekkor *Viczmándi* Mátyás, *Liszti* János, *Balassa* Bálint és *Gyálai* János voltak a birtokosok. 1582-ben még magyar jobbágyok lakták. 1639-ben *Szegedy* Ferencz, *Komjáthy* Ábrahám és *Voxith*, másként *Horváth* István nyertek reá adományt. 1647-ben is még lakott hely volt és ez időtájt *Tar* Gáspár szerezte meg, kinek elhunytával a nádor a falu fele részét 1648-ban *Dőry* Istvánnak és *Török* Andrásnak adományozta. A XVII. század második felében a falu elpusztult s mint ilyen került bele a csanádi püspök 1700. évi birtoklajstromába. Temesvár visszafoglalása után a temesvári bánságba kebelezték. 1719-ben Gyála faluhoz tartozott. A csanádi tiszttartóság 1746 márczius havában a pusztának ama részére, a hol most Őszentiván község határa terül el, szerbeket telepített. Szeged városa ezt a részt 1783-ban megvásárolta a kir. kamarától, erre a szerbek átköltözködtek innen a mai Ujszentivánra, Őszentivánt pedig szegedi magyarok szállották meg. A régi Szent-Iván helység plebániájáról és templomáról 1481-ből van adatunk, melynek kegyúri jogát *Barlafia* István Szeged városának elzálogosította. Jelenleg csak a görög-keleti szerbeknek van itt templomuk. 1849 tavaszán a szegedi polgárőrség rátámadt a helységben tanyázó szerviánusokra s azokat innen kiűzte, majd *Perczel* Móricz honvédtábornok verte itt vissza a szerbek és a császáriak támadását. 1849 augusztus havában *Haynau* táborszernagy hadai szállották meg. 1849 július és augusztus havában kolera pusztított a lakosok között. A községben gazdasági egyesület és hitelszövetkezet, valamint »Mezőhegyes vidéki Noniusz fajta méntelep« van. Az egyik dűlőt Munduka jama dűlőnek nevezik, mely nevet még a töröktől kapta. A községhez tartozik *Térvár* puszta, mely a XV. században köznemesek birtokában levő falu volt. 1450-ben *Térvári* János és Balázs, *Faddi* István s *Tiburcz* András voltak itt birtokosok. Az 1557—1758 évi török kincstári adólajstromok szerint magyar jobbágyok lakták; ezeknek az utódait még 1582-ben is itt találjuk. 1561-ben *Gyálai* István, *Zay* Ferencz, *Végh* Illés és *Vasvári* János voltak a földesurai. 1647-ben még lakott hely volt, de a XVII. század második felében elpusztult. A temesvári igazgatóság azután, mint pusztát 1735-ben bérbeadta. 1777-ben Szegedről 14 magyar dohánykertész család telepedett ide. 1783 márczius 5-én Szeged városa vásárolta meg a kamarától. Térvár és Rábé között feküdt a középkorban *Szent-János* falu, honnan a *Szentjánosi* család származik. E család már az 1444—1517 közötti időből vannak adatok. A szegedi ferenczrendű házfőnök 1647-ben összeírván a csanádi püspökséghez tartozó pusztatelkeket és lakott helyeket, Szent-János pusztát Rábé mellett sorolja fel. Az 1761. évi térképen szerbektől lakott helységnek van feltüntetve.

Ujszentpéter. *Ujszentpéter.* A valkány-varjasi vasútvonal mentén fekvő nagyközség. Házainak száma 176, lakosaié 746, a kik leginkább németajkúak és római katholikus vallásúak. Postája, távírója és vasúti állomása Nagyszentpéter. E helység 1796-ban alakult Szentpéter (ma Nagyszentpéter) község határából, akként, hogy Szentpéteren az 1752-ben és 1796-ban ideköltözött németek a határ egy részét megvették és külön telepet alapítottak, melynek 1808-ban már 479 német lakosa volt. 1861-ben Szerbszentpéter néven önálló községgé szervezkedett, mely 1899-ben Ujszentpéter nevet nyert. Az új telep, 1796-tól 12 éven át, kincstári birtok volt. 1808-ban a kincstár Bábolnáért cserébe átengedte gróf Szápáry Józsefnek. Halála után, 1823-ban testvére Pál lett a földesúr. 1825—27-ig gróf Szápáry József fia József bírta. József azonban az 1827 márczius hó 30-án tartott osztály alkalmával testvérének Antalnak adta át. A Szápáry-féle birtokokat gróf Szápáry Antal után fia Géza v. b. t. t. és főudvarmester örökölte, kinek halála (1898) után fiára, Pálra szállott, ki azt az 1905—1906. években az aradi görögkeleti román egyházmegyei alapnak és kisebb részletekben a közeli sajténybeli birtokosoknak adta el. A községben egy régi kastély és egy úrilak van. A kastély az 1827—1837 közötti években gróf Szápáry József, az úrilakot pedig 1884-ben gróf Szápáry Géza építtette, mind a kettő jelenleg az aradi görög-keleti román egyházmegyei alapé. A kastély kertjében, az egykori egresi cziszterczita-rendű monostorból származó kövek vannak, melyek padokul és ülőhelyekül szolgálnak. A római katholikus plebánia már a XIV. században fennállott. A templom 1888-ban épült. A községben 1831-ben 33 nap alatt 120-an, 1866-ban pedig 49 nap alatt 123-an

haltak el itt a kolerában. A lakosok olvasó- és társasegyletet, lövész- és temetkezési egyesületet és földmíves egyesületet tartanak fenn.

Ujvár. A Bega-csatorna mellett fekvő nagyközség. Házainak száma 397, lakosaié 1656, a kik leginkább németajkúak és római katholikus vallásúak. Postája, távírója, vasúti és hajóállomása helyben van. E helységet 1785-ben gróf *Buttler* János Heves vármegyéből, Erdőtelekről behívott magyarokkal telepítette be s nekik 60 telek földet adott haszonbérbe. Mivel azonban e földeket folyton a Berekszó és a Bega áradásai ostromolták, a lakosok Ótelekre költöztek ; helyükbe később németek jöttek. Az itteni római katholikus templom 1904-ben épült. Van a községben önkéntes tűzoltó-egyesület, temetkezési-egylet, a délvidéki földmívelők egyesületének fiókja, a magyarországi földmunkások országos szövetségének csoportja, *Bauer* László és *Kádi* Miklós gőzmalma, továbbá *Gál* Lajos czement téglagyára. A községhez tartozik Erdő-puszta. Ujvár.

Ürményháza. A Mária Terézia-csatorna mellett fekvő magyar nagyközség. Házainak száma 289, lakosaié 1618, a kik mindannyian magyarok és római katholikus vallásúak. Postája és távírója helyben van, vasúti állomása pedig Ujzichyfalván. A XIX. század első felében még puszta, 1838-ban azonban már 674 lakosa volt, a kik a kamara földesúri hatósága alá tartoztak. 1848 szeptember 23-án a szerb felkelők megrohanták a helységet s a védelmül egybesereglett 2000 magyar népfelkelőt onnan kivervén, a falut felgyújtották. A magyar lakosság nem érezvén itt magát többé biztonságban, elmenekült s csak 1850-ben tért ismét vissza. A községbeli római katholikus templom 1886-ban épült. Van itt hitelszövetkezet és egy gőzmalom, mely *Vosching* Jánosé. Ürményháza.

Valkány. Az Aranka-csatorna mentén fekvő nagyközség. Házainak száma 720, lakosaié 4829, a kik közül 1504-en magyarok és 3140-en románajkúak, római katholikusok és görög-keletiek. Postája és távírója, távbeszélője és vasúti állomása helyben van. A helység neve besenyő vagy kun eredetre vall. E vidéken több ily szállás volt, a melyeket *Tompa*, *Hegyes* és *Vég* jelzőkkel különböztettek meg egymástól. E területet az óbesenyői nemes besenyők Róbert Károly királytól kapták. Nagy Lajos király 1369-ben szállásaikat kivette az összes országos bíróságok hatásköre alól s pöreiket egyenesen a királyi törvényszék elé utalta. A XV. század első felében a kunok szállásai feloszlottak. Az itt maradtak jobbágysorsra jutottak s beleolvadtak a földesúri hatalom alatt álló falvakba, melyek szomszédságukban *Kül-Valkány* és *Vég-Valkány* neveken fennállottak. Valkány eredetileg a Csanád nemzetség birtoka volt és mindvégig e nemzetség birtokainak sorsát osztotta. A mohácsi vész után elpusztult, mert az adólajstromokban nincs többé nyoma. 1647-ben ismét lakott helyként szerepel, 1655-ben azonban megint puszta volt s ekkor a jászói konvent *Horváth-Kissevics* Jánost iktatta be nádori adomány alapján e puszta birtokába. 1717 után a bécsi udvar a temesvári bánságba kebelezte be ; 1736-ban a temesvári igazgatóság két részre osztotta ; az egyik felét telepítésre szánta, a másikat pedig bérbe adta. Ekkor költöztek ide a románok Krassó vármegyéből és Erdélyből. 1848-ig a gróf *Batthyány* család volt a helység földesura. Gróf Batthyány Lajos itteni birtokait 1850-ben báró *Sina* Simon vette meg, a ki 1875-ig volt itt birtokos. Jelenleg *Schwarz* Lajosnak, *Léderer* Arturnak és Károlynak, *Weiler* Rezsőnének, *Dózsa* Sámuel dr.-nak, *Keleti* Adolfnak, özvegy *Eckhard* Oszkárnénak és *Koreck* Jánosnak van itt nagyobb birtokuk. A községben egy úrilak van, melyet a gróf Batthyány család építtetett. A XIX. század közepén *Rónay* Lászlóé volt, de 1893 óta Weiler Rezsőnéé. Az úgynevezett Simon-majorban van Schwarz Lajos emeletes szép kastélya, melyet 1898-ban építtetett. A községbeli görög-keleti templom 1809-ben, a római katholikus pedig 1904—1905-ben épült. Ezenkívül a reformátusoknak is van itt egy kisebb imaházuk. 1334-ben a helységben már volt rom. kath. plebánia, jelenleg azonban leányegyház, mely Óbesenyőhöz tartozik. Van a községben függetlenségi magyar polgári olvasókör, takarékpénztár, hitelszövetkezet és egy gőzmalom, mely *Kozma* Antalé. A községhez tartozik Kissimon-puszta, továbbá Nagykocsóhát, Nagysimon-puszta, Imre-puszta, Dózsa-tanya, Ernő-tanya, Koreck-tanya, Kiskocsóhát, Lujza-tanya, Ürs-puszta és Weiler-tanya. *Ürs-puszta* helyén a középkorban a Csanád nemzetség hasonnevű faluja feküdt. A XVI. század viharaiban elpusztult. Valkány és a régi Homokrév között az Aranka partján állott *Veresdob* falu is, mely szintén a Csanád nemzetség ősi birtokai közé tartozott. 1345 előtt a besenyők elfoglalták, Valkány.

a mi ellen a Telegdyek hasztalan tiltakoztak, mert perüket elvesztették. 1369-ben is az óbesenyői nemes besenyők birtokában találjuk.

Végszentmihály. *Végszentmihály.* A Mária Terézia-csatorna balpartján fekvő nagyközség. Házainak száma 688, lakosaié 4095, a kik leginkább románajkúak és görög-keleti vallásúak. Postája helyben van, távírója Alibunár, vasúti állomása Keviszőllős. E helység már a középkorban fennállott. A hajdani Szent-Mihály, mely a török-hódoltság alatt pusztult el, a mai községtől éjszakra feküdt. Nyomai még ma is láthatók. Az 1723—1725. évi gróf Mercy-féle térképen St. Mihall alakban, a verseczi kerületben, lakatlan helyként van feltüntetve. Az 1761. évi katonai térképen *St. Miskol* néven találjuk ; ekkor már lakott helység volt s a verseczi kerülethez tartozott. Az 1768—1773. évek között a Határőrvidékhez csatolták, 1872-ben pedig Torontál vármegyébe kebelezték. 1872-től 1882-ig majdnem minden évben árvíz pusztította a határát. Az itteni görög-keleti templom 1814-ben épült. A községben takarékpénztár és önkéntes tűzoltó-egyesület van, *Veres* testvéreknek pedig egy gőzmalmuk. A végszentmihályi és az alibunári határok között vonul végig a hajdani római sáncz.

Vizesd. *Vizesd.* Azelőtt Kis-Vizesda. A zsombolyai járásban fekvő nagyközség. Házainak száma 158, lakosaié 982, a kik nagyobbára németajkúak és róm. kath. vallásúak. Postája, távírója és vasúti állomása Kisősz. Eredetileg kun szállás volt. A középkorban *Vizes-Gyán* volt a neve, mert a Galádi ér (ma Galaczkabara) mellett feküdt. Okleveles adatok azonban csak 1450—1451-ből vannak az itteni kun nemesekről. Idővel a kun urak túladtak itteni birtokaikon s a kunszállás beleolvadt a mellette fekvő jobbágyfaluba. E jobbágyfalu legrégibb birtokosa a *Vizesgyáni* család volt, melynek tagjai sorából *László* és *István* 1451-ben tanuk voltak egy hatalmaskodási perben. Később *Figedi* Zsigmond is szerzett itt birtokokat, a melyeket *Vizesgyáni* István 1503-ban megvásárolt. 1560-ban még 11 portából állott e falu. 1564-ben *Kerecsényi* László volt a földesura. A hódoltság alatt elpusztult. 1611-ben *Báthory* Gábor *Rhédei* Istvánnak és Pálnak adományozta. A XVII. század közepe táján szerb lakosok szállották meg. 1647-ben ismét már a lakott helyek között szerepel Vizesda néven. 1701-ben *Dolny* István csanádi püspök jelentette be igényét e helységre, de eredménytelenül, mert 1717 után a temesvári bánságba kebelezték. A XVIII. században e pusztát a csanádi tiszttartóság bérbe adta. 1786-ban kezdett ismét benépesülni ; ekkor magyarok, bolgárok, németek és szerbek szállották meg, de csak a németek maradtak itt, a többiek pedig ismét elköltözködtek innen. 1786-ban a Kamara az új telepet gróf *Markovics* Miklósnak adományozta, oly czélból, hogy itt öszvéreket tenyésszen. Ez azonban nem sikerülvén, a lakosság dohánytermelésre adta magát, melyet 1858-ig folytatott. Jelenleg *San Marco* herczegnének, született *Nákó* Milévának van itt nagyobb birtoka. A községben egy kastélyszerű épület van, melyet még gróf *Markovich* Miklós építtetett a XVIII. század végén. A róm. katholikus templom 1893-ban épült. A községben van gazdakör, olvasóegyesület, önkéntes tűzoltó-egyesület, hitelszövetkezet és a délvidéki földmívelők egyesületének fiókja. Ide tartozik : Nagyvizesd-puszta, Kis-puszta és Mileva-major.

Zichyfalva. *Zichyfalva.* A Moravicza-csatorna mentén fekvő nagyközség. Házainak száma 520, lakosaié 2856, a kik leginkább németajkúak és róm. kath. vallásúak. Postája, távírója és vasúti állomása helyben van. E helységet a románok *Mormintyének* — temetőnek — nevezik, mert a hagyomány szerint *Jenő* herczeg hadai 1716-ban itt verték meg a törököket. A helységet a kincstár 1783-ban telepítette 123 német családdal. Nevét gróf *Zichy* Ferencz udvari kamarai tanácsos és első rendszeres kamarai igazgató tiszteletére nyerte. Első lakosai garabáczi, kis- és nagyjécsai, továbbá oszterni (Kis-Komlós) származású német települők voltak. 1819 márczius 5-én országos és hetivásárok tartására nyert szabadalmat. Jelenleg gróf *Karátsonyi* Jenőné szül. gróf *Andrássy* Karolinnak van itt nagyobb birtoka. 1838-ban a sok havazás következtében árvíz támadt, mely az egész határt elöntötte. Az ilyen természetű veszedelmek elhárítására, az esőzés következtében felgyülemlő vizek levezetésére ásták a Royga és a Moravicza csatornát. A község számára harmincz artézi kút szolgáltatja az ivóvizet. Az 1846 és 1847. években nagy éhinség volt itt. 1836, 1849 és 1873-ban pedig kolerajárvány. 1848 október 7-én a szerb felkelők támadtak a helységre, de az itt tanyázó 600 magyar nemzetőr a támadást visszaverte. A róm. kath. templom 1812-ben épült. A templom körüli téren, az Erzsébet-ligetben állították fel 1900-ban Erzsébet

királyné, 1. 5-ban pedig I. *Ferencz József* mellszobrát. A lakosok temetkezési egyletet, lövész-egyesületet, olvasókört, gazdasági egyesületet, két takarékpénztárt és hitelszövetkezetet tartanak fenn. A *Mály* és *Wosching* czégnek egy téglagyára, a *Wágner* testvéreknek pedig egy hengermalma van itt. A községhez tartozik: Bιószeg-puszta és Laudon-tanya.

Zsigmondfalva. A nagybecskerek—pancsovai vasútvonal mentén fekvő nagyközség. Házainak száma 202, lakosaié 1244, a kik túlnyomóan németajkúak és róm. kath. vallásúak. Postája helyben van, távírója és vasuti állomása a község közvetlen szomszédságában levő Écska-Zsigmondfalva. Eredetileg az écskai uradalomhoz tartozó puszta volt és 1809-ben települt róm. kath. vallású németekkel. Ekkor 49 egész, 30 fél, 14 nyolczad jobbágytelekből és 42 zsellérházból állott. 1838-ban *Lázár* Zsigmond vezérőrnagy volt a földesura. Jelenleg gróf *Harnoncourt* Felix és Alice a legnagyobb birtokosai. 1848 október 8-án Milutinovics nemzetőri őrnagyot, 1000 főből álló hadával, 2500 szerb felkelő kiverte a helységből; rövid idő mulva azonban Kiss Ernő kiköszörülte e csorbát és a szerbeket kiűzte, azután tábori kórházat állított fel itt. Az itteni róm. kath. templom 1906-ban épült. A községben hitelszövetkezet van. Ide tartoznak Martinicza-udvar és Kismartinicza-puszta, mind a kettő a gróf *Harnoncourt* testvéreké. Zsi

Zsombolya. A budapest—orsovai vasútvonal mentén fekvő nagyközség. Házainak száma 1905, lakosaié 10852, a kik nagyrészt németajkúak és róm. kath. vallásúak. Postája, távírója és vasúti állomása helyben van. Itt van a zsombolyai járás székhelye is. A középkorban Temes vármegyéhez tartozott. Eredeti neve *Csomboly* volt. Legelső nyomaira az 1332—37. évi pápai tizedjegyzékben akadunk, a mi azt bizonyítja, hogy már akkor is egyházas hely volt. Egy 1489-ben kelt oklevél már három ily nevű helységet sorol fel u. m. Nagy-Csombolyt, Közép-Csombolyt és Belső-Csombolyt. Mind a három helységben a *Csombolyi* (*Czomboli*) családnak voltak birtokai. 1520-ban *Csombolyi* Mihály királyi emberként szerepel *Bolyka* Bálintnak németi helységbe történt beiktatásánál. A török hódoltság alatt elpusztult, az 1717. évi kincstári összeírásból hiányzik, ellenben az 1723—25. évi gróf *Mercy*-féle térképen már szerepel, de lakatlan helyként. Ekkor a temesvári kerülethez tartozott. Az 1761. évi katonai térképen Csompol néven szintén lakatlan pusztaként szerepel. 1766-ban *Hildebrand* temesvári igazgatósági tanácsos Lotharingiából beköltözött 40 családot telepített ide. Az újonnan épült község 405 házból állott s *Hatzfeld* tábornok tiszteletére e néven nevezték el. Mindamellett az 1783. évben készült térképen még Czombol néven is szerepel. 1779-ben a helységet Torontál vármegyébe kebelezték. 1800-ban a helységet, a hozzátartozó uradalommal együtt, *Csekonics* József tábornok, a Szent István rend vitéze vásárolta meg. 1786 február 6-án heti vásárok tartására, 1794 augusztus 25-én orsz. és heti vásárokra, 1802 deczember 10-én ismét orsz. vásárokra, 1820 október 20-án újból heti vásárokra, 1845 július 17-én szintén orsz. vásárokra nyert szabadalmat. A róm. kath. plebániát, mely a középkorban fennállott, 1766-ban állították vissza és a templom 1766-ban épült. 39 méter magas tornyát 1911-ben emelték 53·5 méter magasra. A temesvári igazgatóság már 1766-ban iskolát is állított itt. Az 1848-iki szabadságharcz kezdetén a nemzeti ügyhöz hű lakossága sok zaklatásnak volt kitéve a temesvári császári őrség részéről. Rukawina tábornok, a temesvári vár parancsnoka, dzsidásokat küldött ki a várból, a kik szerteszét barangoltak és mindent elpusztítottak. A *Knicsanin* vezérlete alatt álló csapatok is megfordultak itt és az uradalmi vendéglőt a magyar felírása miatt össze akarták lövetni. A lakosok panaszára a honvédelmi bizottmány *Nagy Sándor* József honvédezredest, a későbbi honvédtábornokot küldte ki Temesvár fékentartására, a ki Zsombolyára vonult s ide rendelte a vármegyei nemzetőröket is. Itt halt meg *Maderspach* Ferencz, vitéz honvédőrnagy, Fehértemplom hős védője, a ki *Damjanics* seregében harczolva, Pancsova ostromakor (1849 január 3.) meghűlt. Már súlyos betegen kelt útra január 16-án, midőn a délvidéki honvédsereg, a honvédelmi bizottmány rendelete következtében, megkezdte a visszavonulást Arad felé. Zsombolyára érve, oly heves láz gyötörte, hogy tovább nem mehetett és itt érte utól a halál. Tetemei az itteni temetőben porladoznak. Sírja fölé a kegyelet szép sírkövet állított. A községben hat hold kiterjedésű díszkertben áll a gróf *Csekonics* család régi belső kastélya, a községtől délre, egy 110 hold kiterjedésű díszkertben pedig az új díszes és nagyszabású kastély emel- Zsombolya.

kedik, melyet gróf *Csekonics* Endre v. b. t. t. 1869—70-ben építtetett *Ybl* Miklós, híres műépítész tervei szerint, angol-szász ízlésben. Közelében, kis erdőben épült 1898—99-ben az új családi sírbolt is. 1884-ben, mikor a kastélyt megnagyobbították, épült hozzá a díszes családi kápolna is, melyben Roskovics Ignácz Nepomuki Szent János cz. szép oltárképe látható. A kastély helyiségei tele vannak értékes, régi bútorokkal, festményekkel és műkincsekkel. Van itt kb. 6000 kötetes régi könyvtár, melyet a mult század 70-es éveinek elején Kisfaludi Lipthay Sándor püspök hagyatékából vásároltak és újabb szerzeményekkel gyarapítottak; továbbá az ebédlőben két nagy értékű eredeti gobelin, a szalonban ékkövekkel kirakott becses ébenfaszekrény, több régi japánváza, csonttal kirakott remek antik szekrény, néhány nagy értékű meisseni porczellánóra, ugyanolyan nagy tükör és sok sévresi porczellán. A folyosón közel 1000 zergekampó, a gróf dolgozószobájában 100-nál több fajdkakas-trofea. A másik folyosón a gróf fiainak kb. 1000 darabból álló vadásztrofeái. A társalgó és játszóteremben bronzok, arabs vázák stb. Jelenleg Zsombolya a gróf *Csekonics* uradalmak középpontja. Van itt kir. járásbiróság, adóhivatal, kir. közjegyző, kir. dohánybeváltó hivatal, pénzügyőri biztosság, útmesteri hivatal, ipartestület, megyei közkórház is. Két temetkezési egylet, segítség egylet, lövészegylet, önkéntes tűzoltó-egyesület, általános szakegylet, kaszinó-egylet, olvasó-egylet, gazdakör, kereskedelmi és iparos kaszinó, athleticai klub, József-kör, iparos dalegylet, férfi dalárda, Vörös-Keresztegylet fiókja, Magyar Iskola Egyesület, függetlenségi és 48-as kör, a Magyarországi munkások rokkant- és nyugdíjegyletének fiókja, sportegylet, kereskedő- és iparos sportegylet, iparosok betegsegélyző egyesülete, takarékpénztár, Népbank, Takarék- és Hitelegylet, Kereskedelmi és Iparbank, Forgalmi bank, Tejszövetkezet, Gőztéglagyár r. t., Hungária Gőztéglagyár r. t., *Bohn* M. és társai gőztéglagyára, *Quint* József téglagyára, *Decker*-féle kalapgyár, Műjéggyár r. t., *Farkas* József cserépkályhagyára, hengergőzmalom, Pannonia gőzmalom r. t., Reform hengergőzmalom r. t., *Linster* és *Krachtusz* fűrésztelepe, *Weill* Manó fűrésztelepe, *Auer* és *Breininger* fűrésztelepe és a tanintézetek között a Szent Keresztről nevezett irgalmas nővérek Jesuleum tanintézete és polgári fiu i kola. 1873-ban a kolera pusztított. A járványnak kb. ezren estek áldozatul. A főtér közepén szép kivitelű, régi Szent Flórián szobor áll. Az indóház előtti közparkban áll a Kallós Edétől mintázott szép Kossuth mellszobor, a belső kastélykertben pedig a zsombolyai uradalmat megszerző és itt elhalt és eltemetett *Csekonics* József generális mellszobra. A községhez tartozik: Csitó, azelőtt Gestütshof, melyet a német ül nem tudó béresek magyarosítottak rövidesen Csitóra. Itt áll a *Csekonics*-féle kastély. Ide tartoznak még Újzsombolya, zsombolyai gyártelep és a zsombolyai vágóhídtelep. — A mai Zsombolya vidékén a középkorban a következő helységeket találjuk: *Nádasd*, mely a XV. század közepén *Száti* Balázsé volt. Ennek magvaszakadtával 1470-ben a *Dóczyak*, továbbá *Oláh* Péter s *Dési* János nyerték adományul. — *Nagyút*. E helységet az 1470—72-ben kelt oklevelek a mai Zsombolyától keletre fekvő községekkel együtt említik. *Tófő*, mely Nagyúttal együtt Nádasd sorsában osztozott. — *Rábé*. 1482-ben Bel őrábé és Külsőrábé helységekről emlékeznek meg az oklevelek; ezeket a *Rábéi* család a *Dóczyaknak* engedte át. 1494-ben mindkettő puszta és *Nagylucsei* Ferencz birtoka. — *Szedecs*. Erről az 1478—1494. években vannak okleveles adatok. Eleinte a két Rábé sorsában osztozott, később, 1492-ben a *Peterdi Pethő* családé lett. — *Hetény*. 1470-ben Nádasddal együtt szerepel. 1482-ben *Nagyhetény* néven a Rábéiak szerzik meg. — *Kovácstelke* 1472—1482-ben a Rábéi, 1492-ben a Peterdi *Pethő* családé.

Források: Borovszky Samu dr.: Csanád vármegye Története 1715-ig. — Csánki Dezső dr: Magyarország Történelmi földrajza a Hunyadiak korában. II. 1—92—114—130. — Szentkláray Jenő dr.: A Csanádegyházmegyei plebániák tört. I.— Szentkláray Jenő dr.: Száz év Dél-Magyarország történetéből. — Karácsonyi János dr.: A Magyar Nemzetségek: I—III. — Bőhm Lénárd: Délmagyarország Tört. I—II. — Gracza György: A Magyar Szabadságharcz Története: I—V. — Századok 1875. évf. — Bárány Ágoston: Torontál Vármegye Hajdana. — Fényes Elek: Magyar Országnak Mostani Állapotja. 1839. évi kiadás IV. — Pesty Frigyes: Brankovics György rácz despota birtokviszonyai. — Pesty Frigyes: Magyarország Helynevei. — Pesty Frigyes: Az eltünt régi vármegyék. — Illésy János dr.: Vásárszabadalmak jegyzéke. — Rudolfsgnad, Perjámos, Franzfeld, Gyertyámos monografiái. — A megyei evéltár és a helyszinén gyűjtött adatok.

— — —

Zsombolya. — Gróf Csekonics Endre kastélya Csitón.

Zsombolya. Gróf Csekonics Endre kastélya Csitón.

TORONTÁL VÁRMEGYE NÉPE.

Mikor a török világ elmult és a vármegyét újra be kellett népesíteni, Torontál földje gyülekező színtere lett a különböző népeknek. Magyarok.

A magyar faj a vármegye délvidékén, főleg a Határőrvidék polgárosítása óta, keresi fel újra azt a földet, a hol hajdan jólétben élt. A vármegye közepén, a Bega mellékén fekvő magyar községek alig száz éve, hogy megmagyarosodtak. A Tisza-Maros szögön jelentős számban sorakozó magyar községek a begamellékieknél nem sokkal idősebbek.

A vármegyei 43 magyar község közűl csak öt tiszta magyar, a többi vegyesfajú és hét áll elszigetelten, más népfajoktól körülvéve.

A magyar faj Torontálban e tagolt elhelyezkedés mellett is megőrizte hagyományait és megtartotta sajátosságait.

A régi helységek, az ős castrumok, kelta és hún telepek, az avarok becséi és gyűrűi s a magyarok várai és hidai körül keletkeztek. Fejlődésükben hozzásimultak az ezeket körülvevő tavak és a mellettük elhaladó folyók partjainak hajlásaihoz, kanyarulataihoz. Utczáik a partokkal párhuzamosan alakultak. A háztelkek homlokukkal az utczára néztek, az udvar és a kert a víz partjára dőlt.

Ez a tipus élesen elválik attól az új tipustól, melyet a török kiűzése után a bécsi telepítési rendszer teremtett (a »Commissio militaris colonistica« Pancsován). Ez új rendszer helységei többnyire téglaalakúak és az egyenes vonal az uralkodó. A helység szívében áll a templom s innen sugárzik ki a két egymásra merőlegesen fekvő főutczának két tengelye. Ebbe a két tengelybe futnak a mellékutczák tengelyei merőlegesen. A helységek építésmódja.

Ez a markáns ellentét jellemzi a két helység-tipust, mi által élesen meg lehet különböztetni a régibb és az újabb keletkezésű helységeket egymástól.

Az új tipus képviselője Elemér községe. Az Ős-Tisza medre fölött, magas háton terül el a német telepítés, melyet a pancsovai telepítő-bizottság irányított. A helység egyik tengelye nekivág a Tisza meredek partjának. Ott áll a kastély. Nem messze a kastély előtt, erre a tengelyre merőlegesen fut a nagyobbik utcza tengelye és erre ismét merőlegesen a kisebb utczák tengelyei.

Ellenben a török időkre eső eleméri szerb telepítés még a régi módon simul az Ős-Tisza kanyargós partjához. Ott kígyóznak az utczák a meredek löszpart élein, hol úgy ülnek a kis szerb házak, mintha parti fecskék fészkei volnának.

A régi Becskerek utczái is párhuzamosan haladnak a Begának és az egykori becskereki tó partjának kígyózó vonalaival. A hol az utczák egyenesek, ott kétségtelen a bécsi telepítés. A nagyhíd előtt, délre elterülő városrész legyező alakú, a hídfő előtt levő Gabona-tér ennek góczpontja s innen sugároznak ki a Temesvári, a Tomasováczi és az Écskai főutczák tengelyei. A város éjszaknyugati részén a Német- és Lenau-utczák tengelyei az új telepítés rendszerébe esnek. Ezekhez csatlakozik az »Amerika« új városrész, nyílegyenes utczáival és ezeknek egymásra merőleges tengelyeivel. Ezek a városterületek megannyi új telepítései Mária Teréziának, II. Józsefnek és utódjának.

A telepítés különböző kora szerint változik a házak külseje és beosztása. Háztipusok. III. Károly és Mária Terézia alatt a telepesek házai alacsonyak, kicsinyek, vert falúak voltak. Egy szobából és konyhából állottak. Homlokfaluk egymás mellé illesztett és összekorczolt nádból állott, melyet sárral becsapkodtak, majd kimeszeltek. Itt-ott deszkából épült csúcsfalak is előfordulnak. Ezek közepe köralakú padlásablakocskával van áttörve. Innen kaszapenge csillan elő. A nádtető kiszökellt egy kissé a csúcsfal elé s ezt bepártázták deszkával. A deszka vége kinyúlt a csúcson túl és reá lófejek, itt-ott kétfejű sasok voltak kifűrészelve A ház homlokfalán két kis ablak van. Az ablak keretét fent formás, empire

alakú esővédő szemöldök szegélyezi Az ablakok kívülről kettős fatáblákkal vannak ellátva. Ezeknek belső lapjai fel vannak díszítve virágedényekből felszökő, természetes színű tulipánokkal vagy rózsabokrokkal.

II. József s II. Lipót alatt a telepítés lakóházai már fejlettebbek, kellő magasságúak. Megjelen a hátsó szoba (munkaszoba), az oszlopos tornácz és ezzel a homlokon a tornáczba vezető utcza-ajtó vagy e helyett a tornácz-ablak. A csúcsfalak a tető fölé emelkednek. Pártázatuk kiképzése nyugati befolyásra vall. Élénkebb háztipus az, melynek csúcsfalát egy nagy félkör és az ez alatt elterülő mezőt két nagy csiga karolja át. Az alsó mezőt két padlásablak töri át. Ezek alsó párkányán empire-koszorú vagy barátcsuklya díszítés függ.

Ezzel rokon az a tipus, melynél a csúcsfalnak két egymáshoz hajló oldalcsigáján nem félkörű, hanem derékszöggel záruló mező ül. Ennek a tipusnak oromzatán, a két padlás-ablak mellett, szimmetrikus beosztással, virágcserepekből felszökő, itt-ott kifestett, féldomború virágok díszlenek.

Negyedik tipusként jelentkezik az a ház, melynek homlok-csúcsfala egyszerű háromszöget alkot. Ez két pillér által három függélyes mezőre tagozódik, két padlás-ablakkal van áttörve és edényekből felfelé törekvő féldomború és festett virágokkal díszítve. Ezeknek az újabb keletkezésű házaknak itt-ott nád-, de legnagyobbrészt cserép-tetejük van, falai vályogból vagy téglából vannak.

Újabban falusi faragók és kőmívesek kontárkodnak a telepes művek utánzásában, de azok egyszerű tisztaságát és nemességét meg nem értve, mind a pártázatot, az oromzatot beszegő körvonalakat, mind annak mezőit czifra czikornyák sokaságával éktelenítik el ; erről lehet felismerni e házaknak új voltát.

A házfalak csak a városokban s vagyonosabb községekben épülnek téglából vagy vályogból, a legtöbb helyen vert falakat építenek. A házak fedelei símák, anyaguk itt-ott nád, de az újabb helységekben kizárólag cserép. A régibb keletű házaknál a csúcsfalakat náddal vonták be s arra vakolatot csapkodtak, itt-ott deszkából is építették. Ujabban az oromfalak téglából, vagy vályogból vannak.

A háztelkek alakja hosszúkás tégla-idom, a ház homlokával az utczára néz. A berendezés következő : első szoba (nagy ház, utczai szoba, vendégszoba, tiszta szoba, külső ház), konyha (pitvar), hátulsó szoba (kis ház, belső ház, udvari szoba, hálószoba, lakóház), kamra, istálló, kocsiszín, valamennyi egy tető alatt. Az udvar közepén áll a kút. Az udvar túlsó oldalán a góré, a disznó-ól, esetleg a csűr és hombár akként van elhelyezve, hogy azokat a hátsó szoba ablakából vagy a konyha-ajtóból a gazda éjjel-nappal szemmel tarthassa. Ettől a berendezéstől csak a szegényebb helységekben van némi eltérés. A hátsó szoba hiányzik, górék, csűrök helyét hombár és verem foglalja el, a dohánytermelő községekben pedig a csűr helyét a dohánypajta. Az udvarok hátsó részén (szérűskert) a széna, szalma és polyvakazlak állanak, meg a tüzelőfa és a trágyadomb. Ezután a zöldségeskert s a lóherés stb. egészíti ki a telket.

A tornácz átlag fedett, csak a szegényebb telepítvényeknél nyitott. A kiskertecskék kultusza a jobbmódú gazdáknál örvendetesen fejlődik. A házak külső falán elvétve találunk díszítéseket, czifraságokat. Torontáltordán a falusi kőmívesek »kirakják« a ház oromzatára Jézus Krisztus monogrammját, a keresztet, a sugaras napot és holdat ; Aurélházán a háztulajdonos nevét. Szajánon magyar koronát, sárkányt és rácsos díszítéseket festenek nemzeti színekkel a ház oromfalára. Tóbán a zöld és sárga, Oroszlámoson a sárga, kék és zöld színek dívnak az e nemű czifraságoknál. A kapuk átlag síma deszkából vagy léczből vannak összeróva. A rácsos kapuk léczeinek nyársvégződései érdekes, változatos formákban gazdagok. A deszka-kapuk barnára vannak festve, a rácsos kapuk zöld és kék színben váltakoznak. A kapuknak tégla vagy faoszlopai vannak. A kutak leginkább gémes kutak kávás kerítéssel. Józseffalván artézi kút van és 160 házhoz vízvezeték szolgáltatja vizét.

Faji jelleg. A magyar faj Torontálban különféle rajokból verődött össze. Termetre nézve azért itt-ott eltérések mutatkoznak. Vannak szép, szálas legényeik, de a magyarok átlag köpczös, izmos, zömök termetűeknek mondhatók. Ugyanez okból szőke haj kék szemekkel s fekete haj fekete szemekkel is előfordul, de a magyar faj többségének barna haja és barna szeme van.

A leányok többnyire 18—20 éves korukban mennek férjhez, a legények 24—26 éves korukban nősülnek, hadkötelességük lerovása előtt ritkán.

Ruházat. A ruházat más a Tisza—Maros-szögön, más a Bega-völgyön, más az Al-Duna

mentén és az egyes magyar nyelvszigeteken. De azért közös vonásaik jellemzőek és figyelmet érdemelnek. A szokásos alsó vászonruhákat nem említve, a férfiak ruhája: a kis kabát = dóka, mundér; a nagy kabát = felöltő, jankli, kaczabáj; a mellény = lajbi, kis mándli, sinkó; a nadrág = butyigó; a téli kabát = bekös, bekecs; a téli bunda = ködmen; a szűr = szűrkankó. Ünneplőjük = kékbeli posztóruha. A nők ruházata: ing = pöndöl, szoknya = rokolya, kötény = kötő, mellszorító = pruszlik, erre vászonból szőtt könnyű ujjas = kitli, erre a felső ruha = a kaczabáj jön. A konty összefoglalója = fityula, erre teszik a fejkendőt. A kabát néhol jankli s a czipő = topánka, a blúz fölé *vizitli* jön itt-ott, vagy ha nem, akkor a blúz bőujjú = tüledálló. Téli ruhadarabok: rövid felső = tyurak, hosszabb felső = buda. Sándoregyháza (székely telepítés) asszonyain a felső blúz = leves, a szűk, béllelt blúz = rekli, a szoknya = rokolya s a leányruha dereka = krecsán.

Kabáthoz, mellényhez és nadrághoz a férfiak átlag sötétkék vagy fekete posztót használnak. Az idősebb asszonyok sötétkék vagy fekete csíkos kelméket, a menyecskék, leányok fehér, élénk kék, rózsa s lila alapszínű s virágos mintákkal tarkázott szöveteket kedvelnek. Sándoregyházán a férfiak ünneplője sötétbarna posztóból van, a fiatal nők szoknyáinak alapszíne fehér s ruhaderekuk, a krecsán, piros szövet, gazdagon kizsinórozva.

A férfiak felöltőül ködmönt, subát, bekecset s prémmel béllelt fekete kabátot hordanak, a kisebb gazdák szűrrel is beérik. A subák tulipános zsinór, a bekecsek, ködmönök színes bőrapplikáczió- és szirony-díszítésekkel vannak ellátva. A nők nagyon kedvelik a sok csipkét, a selyem- és bársony-pántlikát. A fodros csipkét a blúzon, zubbonyon, ennek különösen a nyakán, a mellén és az ujján alkalmazzák, de jut abból még a kötő három szegélyére is, sőt a fiatal lányok ruhájuk derekát is feltűzdelik csipkével s vele körülfodrozzák szoknyájuk alját is. A selyempántlikát befonják hajukba, széles csokrokba kötik fejükön és a hajfonatuk végén. A fehér és tarka hímzést ép oly előszeretettel alkalmazzák a lányok ünneplő ruháikon, mint a csipkét, de leginkább fehérneműiken s a legénynek szánt zsebkendőkön. Nyakukat üveggyöngy-füzérrel, aranylánczczal, fülüket fülönfüggőkkel díszítik. A nyaklánczokon aranyszívek és aranykeresztek, Mária és a szentek zománczképei függenek.

Hogy él a nép? Egy-két újabb telepítvényen szegényesen, a régebbieken jól és nagyobb része módosan. Sándoregyházán naponként háromszor étkeznek, reggel, délben, este. A reggelit »ebéd«-nek nevezik, kenyérből és szalonnából áll; délben hideg-étel: tej, túró, szalonna, sonka, kolbász, — ez »dél« (»délre eszünk«); este főtt étel, leves és hús. Ünnepi és különleges eledelük a »rántott hús«, paprikásan elkészítve, hozzá a »leöntött saláta« savanyítóval leöntve és apróra vágott szalonnával megrakva. A savanyítót korpából és kovászból készítik, ezeket edénybe teszik, leöntik vízzel, s 24 óráig állni hagyják. Ünnepeken még fánkot sütnek és élesztős tésztát, a mit »rátott«-nak neveznek. Magyarmajdányban nyáron tészta- és krumplileves, dologidőben galuskaleves járja, majd baromfi és tyúkhúsleves, ezek húsa paprikásan megfőzve vagy tojással megsütve. Télen kolbász, hurka, disznóhús, savanyú káposzta pörkölten, oldalassal és sült kolbászszal van napirenden. Ünnepre eső eledelek: birkahús vagy tyúkhúsleves, csirke- vagy birka-paprikás, lepény vagy fonott kalács. Egy heti, naponkénti ételsorozat Torontáltordán. Hétfőn: rántott leves és krumplis tészta, kedden: bableves és pite tészta, szerdán: száraz tészta, csütörtökön: sült szalonna, sült krumpli, forrázott saláta, pénteken: savóleves és túrós tészta, szombaton: kalács vagy lepény, vasárnap: húsleves, a levesből vett húst megsütik vagy paprikást csinálnak belőle. Ünnepnapokon, különösen húsvétkor: sonka, töltött káposzta, kokonya, csőröge, rétes, magyar kalács, puffancs kerülnek asztalra. Bemutatjuk a Maros-Tisza-szög egyik helységének, Porgánynak heti, naponkénti ételsorozatát s különös ünnepi ételeit. Hétfőn: rizskása leves, paprikás krumpli, tarhonya; kedd: tészta-leves főtt tésztával; szerda: tarhonya-leves, sült töpörtő; csütörtök: rántott leves, túrós tészta; péntek: krumpli-leves, krumpli-csipedt; szombat: bableves, pörkölt tarhonya; vasárnap: húsleves, csirke, tyúk vagy sertés aprólék sülve. Ünnepi eledel: töltött káposzta, túrós lepény, mákos, túrós és lekváros rétes, birka-paprikás, rántott csirke és töltött tyúkpecsenye. Végül, hogy lássuk, hogyan él a munkaidőben késő este pihenni térő s már kora hajnalban munkához fogó magyar egész napon át, ismertetjük a begavölgyi magyar nyelvmedenczéhez tartozó Magyarcsernye

Életmód.

helységnek heti és egész napi ételsorozatát. Nyáron, hétfőn: reggeli töpörtő, ebéd: szárnyas-leves, húsa kisülve, vacsora: nyers szalonna. Kedden: reggelire sült szalonna, ebéd: tésztaleves és főtt sonka, vacsora: édes tej nyersen. Szerdán, reggeli: pörkölt tarhonya, ebéd: krumplileves és sült hús, vacsora: nyers szalonna. Csütörtökön, reggeli: sült szalonna, ebéd: szárnyas paprikás és kalács, vacsora: túró. Pénteken, reggeli: édes tej nyersen, ebéd: bableves és főtt tészta, vacsora. aludt tej. Szombaton: reggeli: turó és szalonna, ebéd: leves és szárnyas-paprikás, vacsora: főtt tarhonya édes tejjel. Vasárnap, reggeli: nyers tej, néha kávé, ebéd: leves, marhahús mártással, sült és tészta, vacsora: maradék délről. Ünnepnapokon az étkezés sültben és süteményekben gazdagabb a rendes vasárnapi ételsorozatnál. Télen, hétfőn, reggel: sertésaprólék sülve, ebéd: baromfi-leves, húsa kisütve vagy paprikásnak megfőzve, vacsora: túró vagy szalonna nyersen. Kedden, reggeli: krumpli, töpörtő, ebéd: káposzta sertésbordával, vacsora: füstölt hús. Szerdán, reggeli: pörkölt káposzta töpörtővel, ebéd: bableves, babfőzelék bundás kenyérrel, vacsora: nyers szalonna. Csütörtökön, reggeli: nyers savanyú káposzta kolbászszal, ebéd: krumplileves, főzelék sertéshússal, vacsora: hideg sertéshús. Pénteken: reggeli, túró, ebéd: tejleves, főtt tészta és pattogatott kukoricza, vacsora: nyers tej kalácscsal. Szombaton, reggeli: pörkölt káposzta sült szalonnával, ebéd: paprikás, vacsora: szalonna nyersen. Vasárnap: reggeli, tej vagy kávé, ebéd: leves, hús, töltött káposzta (szárma) és sült tészták, vacsora: húsfélék és málé.

A házasság. A legény a leánynyal tánczmulatságon ismerkedik meg. Táncz közben a legény engedélyt kér a leánytól, hogy estenként hozzá guzsalyosba járhasson. Ha az engedélyt megkapja, még akkor este a tánczból hazakíséri a leányt s attól kezdve szombat, vasárnap és ünnepnapok estéjén eljár a leányhoz. A kiszemelt leány házához a szülék elküldik a közbenjárónét. Ez a »gügyü«, ki legtöbbnyire öreg asszony, bár erre a tisztségre fiatal menyecskék is szívesen vállalkoznak. Elindulás előtt a kemencze »előtévő«-jét megfordítja a gügyü, hogy szerencsével járhasson. Bemenvén a leányos házhoz, az ajtót nem a kezével, hanem hátával teszi be, jelezvén ezzel, hogy leánykérőbe jött. A gügyü, a hol nehéznek mutatkozik a feladat, másodmagával is rábeszéli, »rátöri« a leányt, agyba-főbe dícsérve a legényt. S ha az »összeboronálás« sikerült, akkor a következő vasárnap elhozza a legényt, a szüleivel együtt. A gügyü hosszas mondókái után a leány — ha a legény tetszik neki, — a legénynek átadja a »jegykendő«-t (elkendőzés). Ha gazdag a leány: selymet, ha szegényebb sorsú: egyszerűbbet, de tarkát, virágosat, a legény pedig »jegypénz«-t (10—30 koronát) ad át a leánynak. Erre azután megtartják az eljegyzést, a mi abból áll, hogy egymással kezet fognak (kézfogó), mire megállapítják, hogy mikor mennek az anyakönyvvezetőhöz és a paphoz a fiatalokat »beszemezni«.

A legközelebbi vasárnap van a kihirdetés. Ezen a leánynak ott kell lennie, hogy a tojás meg ne zápuljon, ha tyúkot ültet s hogy rossz gazdasszony ne legyen. A kihirdetés letelte után a lakodalomra kezdik hívogatni a vendégeket a vőfélyek. A fiatalságot a vőlegény egyik barátjával és a menyasszony egy »nyoszoló lány« kíséretében hívja meg; a legényeket a vőlegény, a leányokat a menyasszony. A lakodalom előtt való este mind a legény, mind a leányos háznál »röndtétel« van. A rokonok és meghívott vendégek násznagyot választanak, az »első násznagy«-ot és a »fehér násznagy«-ot. Az első násznagy a vőlegényt és a menyasszonyt az anyakönyvvezetőhöz s a templomba vezeti s ő parancsol a lakodalmas háznál mindenben. A fehér násznagy pedig otthon fogadja a vendégeket.

A lakodalom. Esküvő napján reggel a vőlegény vőfélyei, koszorúslányai és rokonai két-három kocsival mennek a menyasszonyi ágyért, bútorokért és ruhaneműekért hangos zeneszóval. Majd a vendégek, ajándékkal megrakottan, sietnek a két lakodalmas házhoz. Kiki oda, a hova híva van. A menyasszonyi házhoz a leány, a vőlegényes házhoz a legény rokonai és ismerősei. Itt az örömapa és az örömanya szívesen fogadják őket, s átadják kedves vendégeiket a vőfélynek (ország szolgájának). Ez ékes mondókákkal bevezeti őket a násznagy elé s bemutatja őket ajándékaikkal együtt a többi vendégnek is.

Mikor a menyasszony a vőfélylyel megjelenik, a szülők a szoba közepére ülnek s itt fogadják. A vőfély keserves szavakkal kéri el édesanyjától, édesapjától . . . gyermek és szülők hangos zokogásban törnek ki a válás fájdalmas érzetében . . . még a vendégek pillái is megtelnek könnyekkel. De ez csak

a kikérésig tart. Azután elindulnak két menetben. A menyasszony s vendégei a menyasszony házából, a vőlegény pedig vendégeivel a vőlegény házából. Elül megy zeneszóval a fiatalság, zászlót lobogtatva, mely vadonat új ajándékkendőkből van összeaggatva. Utána a két vőfély s ezek nyomában itt a vőlegény felbokrétázott kalappal, ott a menyasszony fehér koszorúval s hosszan lengő fátyollal vonul fel a nyoszolyólányokkal, násznagyokkal s násznépekkel. Az úton dalol, kurjongat az ifjúság. Vannak jóízű kiszólásaik is. Ilyenek: A menyasszony szomorú, mert fején a koszorú. — A ki kiáll az utczára, piros alma a markába. — A menyasszony jaj de kényes, elül-hátul csupa selymes stb. A házasságkötés és az esküvő alatt a fiatalok a főtéren zeneszóval tánczolnak.

Az egyházi áldás után a vőlegény és a menyasszony vendégei ismét különválnak és víg zeneszó mellett vonulnak azok a vőlegény, ezek a menyasszony házához, a hol megebédelnek, tánczolnak és mulatnak.

Délután 2—3 óra tájban a vőlegény egész násznépével zeneszóval vonul a menyasszonyi házhoz. Ott az első vőfély megveri pálczájával az ajtót annak jeléül, hogy bebocsájtást kér; a kis vőfély pedig, ki fonott kalácscsal körülvett palaczkot tart a kezében, az ajtó küszöbére áll s beköszönt, mire az ajtó kinyílik. Az első vőfély a házba lép s mondókával kikéri a menyasszonyt. Ennek kiadását a leány násznagya több talány megfejtéséhez köti. Három kulcsot (talányt) ad fel; ha a legény vőfélye megtalálja (megfejti) ezt a három kulcsot, akkor a három kulcscsal elzárt menyasszonyt megkapják. Egyebek között ilyenek: »Mikor sirt a halott s úszott a koporsó?« (Mikor Jónást elnyelte a czethal.) «Az anyja még nem jött a világra és a fiát már használják.« (Zöldség, mert gyökere még nincs, de levelét már használják) »Miért teszik a kályhát a szobába?« (Mert megforditva nem lehet.) A tréfás talányok megfejtése után a menyasszonyt kiadják, kit a vőfély elbúcsúztat a szüleitől, testvéreitől, házanépétől. A vőlegényes házhoz érve, a vőlegény bemegy a konyhaajtón, de a menyasszony kívül marad. Így az ajtóközben pereczet törnek szét, a kinek a nagyobbik darab jutott, az lesz a dolgosabb. A szobában a vőfély beköszönti a menyasszonyt, mire vacsorához ülnek. A vacsora marha- vagy tyúkhús-levesből, birka- vagy marhapaprikásból, kásából és különféle sültből és abból a süteményből áll, melyet a vendégek vittek a lakodalomba. Az egyes ételeket a vőfély köszönti be az ismeretes vőfély-könyvekből vett rigmusokkal s a kínálgató leányok, legények szolgálják fel. Ők később vacsorálnak. Vacsora alatt a menyasszony nem eszik; neki ilyenkor szomorkodnia illik. Csak később eszik az urával s ennek szüleivel a hátulsó szobában. Természetes, hogy a szokásos kásapénz itt sem maradhat el. Vacsora után, mikor már a fiatalok is jóllaktak, következik a »sortáncz«. Először a menyasszony tánczol a vőlegénynyel, aztán ennek szüleivel, rokonaival s mindenkivel sorrendben. A vőfély egyet-kettőt perdül a menyasszonynyal, majd megáll a násznagy előtt s mondja: harminczharmadik násznagy uram, a vőlegényt kérem egypár tánczra! Erre a vőlegény tánczol a menyasszonynyal. Azután csakhamar elveszi tőle a menyasszonyt a vőfély s a násznagyhoz intézett ugyanazzal a mondással mást szólít fel tánczra. De már ekkor a násznagy elé két tányért tesznek az asztalra s a ki tánczol a menyasszonynyal, az pénzt tesz a tányérba. Ezalatt a fiatal menyecskék és a leányok kezükben égő gyertyákkal ugrálnak a menyasszony körül, hízelgő, majd tréfásan ócsárló megjegyzéseket téve reá. Ha valaki a vőfély felszólítására tánczolni vonakodik, akkor »Tánczra vagy lánczra« szavakkal nógatják. Majd a násznagy utasítja az ország szolgáját, hogy zörgessen lánczot a tánczra nem hajlandó előtt, mígnem az illető vagy ő maga, vagy helyettese tánczra perdül a menyasszonynyal, de köteles a tányérba a reá kirótt pénzdarabot dobni.

Mikor a vőlegény látja, hogy már mindenki tánczolt a menyasszonynyal, előlép az ajtó mellől, elkapja a menyasszonyt s a násznép kiabálása közben a másik szobába viszi, hol a nyoszolyó asszonyok a vőlegény jelenlétében hátrakötik a menyasszony fejét a fityulával. Így jön ki onnan s a vőlegénynyel tánczraperdül. Ezalatt a násznagy megolvassa a tányérba gyűlt »sortánczpénz«-t és néhány koronát a zenészeknek ad. Azután hívja a menyasszonyt, ki kötényét feltartva lép elébe, hogy a pénzt a násznagy a köténybe öntse, ez azonban a két tányért a kötény fölött összecsapja, hogy a pénz a tányárok cserepeivel együtt hulljon be a kötény be. Annyi áldás száll az új párra, a hány darabra tört a két tányér. Ezután szabad a táncz, kinek meddig jól esik.

Éjfél után a menyasszonyos háztól a vendégek kárlátóba mennek a vőlegényes házba. Szívesen fogadják őket, külön terítenek nekik, megvendégelik, bevezetik a többi vendég közé s ott mulatnak együtt hajnali kakasszóig.

Másnap a férj és az ujdonsült asszony legközelebbi hozzátartozóikkal az új asszony szülőihez mennek kárlátóba

A lakodalom legényei — nem is olyan régen — másnap, tegnapos állapotban, beállítottak a násznapos vendégek egyik-másikánál s egy pár tyúkot leütöttek, hogy a háziasszony paprikást főzhessen számukra. Ez volt a híres »tyúkverő«. Ma ezt már csak emlegetik, lassanként beleolvad a kárlátó fogalmába.

A keresztelő. A keresztelés előtt két-három nappal a bábaasszony felkéri a kijelöltet komának s feleségét komaasszonynak. Keresztelés után azzal köszöntenek be otthon, hogy pogányt vittünk s keresztényt hozunk. A gyermeket pólyástul leteszik a földre, mondván: a ki szereti, vegye fel. Az apa felveszi, magasra emeli s azt kívánja, hogy ilyen nagyra nőjjön. Keresztanyja aranypénzt ajándékoz neki, Hertelendyfalván (új telepítés) pedig a keresztapa malaczot vagy borjut. Majd fazekat vagy tálat törnek össze a küszöbön azzal a kívánsággal, hogy a hány darabra törik, annyi szerencséje legyen a gyermeknek. A keresztelési toron — Magyarcsernyén »csök«-nek nevezik, — a koma, a komaasszony, a bába és a közeli rokonok vesznek részt s néhány órán át csendesen vígadnak. A komaasszony s a keresztelőn résztvett asszonyok hat-nyolcz napig felváltva ételt visznek a beteg asszonynak, annyit, hogy családja is abból élhessen. Nyolcz-tíz nap mulva az asszony templomba megy »avató«-ra.

Sándoregyházán a koma csak jóbarát lehet, de komaasszony nem a koma felesége, hanem másik jóbaráté. A komaasszony a betegség alatt — rendesen nyolcz napig — »radiná«-val tartozik, azaz nyolcz napig a beteget ellátja élelemmel. Ezenfelül a keresztszüle még »kolozsná«-val tartozik, a mi rendszerint két méter fehér gyolcs vagy más színes vászon. A vásznat tekercsbe csavarják, piros pántlikával átkötik s közepébe nagyobb gyertyát tesznek, úgy hogy annak legalább a fele kiálljon. A kelméből, ha fehér, inget, ha tarka »köntöskét« varrnak a gyermeknek, a gyertyát pedig a keresztelés alatt meggyújtják. A gyermekágyas nőt látogató asszonyok kendőjükből rojtot vagy ruhájukból egy darabkát lecsípnek s ott hagyják az újszülöttnek: »álom«-nak.

Játékok. A kisebb gyermekek szeretik a sárjátékot, a sárpuskát, a lovacskázást, a fogócskát, bujósdit, a »csiga ide párom«-játékot; a nagyobbak a kavicsjátékot, a labdázást, a kis- és nagymétát, a peczek bige-játékot és a billenczelést (ugrálós játék). A régi társas-játékok kiveszőben vannak. Ilyet csak egyet tudunk bemutatni. A fiúk és leányok együtt körbe állanak, egy a közepére. Párosával lassút tánczolnak ezt énekelve: »Fehér lilomszál, ugorj a Tiszába, Tiszából Dunába; mosakodjál is meg a Szőlősi udvarán, minden kislány dobosán. Annak adjuk a lányt, ki felköti a gatyát. Addig a házamból ki nem mék, míg a négy szá gyertya el nem ég, mikor a negyedik földig ég, akkor tudom rózsám, hogy kimék.« Ekkor a középen álló leányt fiú váltja fel s a tánczot újra kezdik.

A legények és leányok mulatságai a vasár- és ünnepnapi kocsmai tánczban merülnek ki. Csak szórványosan tartanak még kukoriczafosztást, melyen a fiatalság dalol, csak itt-ott czicza-maczáznak s labdáznak még lányok és legények vasárnapi délutánokon s csak Törzsudvarnokon szokás még, hogy télen minden este más-más háznál összegyülekeznek a leányok és legények és tíz óráig dalolnak, tréfálkoznak. S azalatt a leányok varrnak, kötnek, horgolnak és nagyon ritkán fonnak. A fonókának többé se híre, se hamva.

Búcsú. A magyarnak a helyi ünnepe a búcsú. Ezt mindenütt megtartják. Minden ház megtelik vendéggel, a közel vidéken lakó rokonokkal, kiket gazdagon megvendégelnek és az egész falu teli zeneszóval.

Ünnepi szokások. A családias bensőség, a családias szeretet meg-megújulása a karácsonyi ünnep. Van csillag- és betlehem-járás. A betlehemesek, Sándoregyházán, tizenegyen vannak: a király és szolgája, József és Mária és egy angyal, négy pásztor, a gazda és az ételhordó. A királynak koronája van, rajta magyar ruha és kard, szolgái szintén magyar ruhában, József sarkantyút, az angyal hosszú, fehér inget visel, vállán keresztül övéig széles szalaggal díszítve. Kezében fakard, melynek végére czitrom van tűzve. A pásztorok és a gazda subában vannak és ismert pásztordalokat énekelnek. Vízkeresztkor a három királyok járnak, piros süvegű, festett arczú gyerekek, a szokásos mondókákkal.

A husvéti locsolás is dívik, piros pünkösd ünnepén pedig a fiatalság délután, vecsernye után, kocsma-tánczra megy, vagy itt-ott a réten »czicza-maczáz«-nak és »csiga ide párom«-ot játszanak.

A halottas háznál este összejönnek a rokonok, a szomszédok és az ismerősök virrasztóra. Imádkoznak, énekelnek s csak hajnal felé oszladoznak. Idősebb halottnál a szomszédok a halottvivők, kik a hantolást is végzik. A leányhalottat legény- s a legényhalottat leány-barátai viszik vállon a temetőbe. A menetet a leányok kibontott hajjal kísérik a gyász jeléül, a legények pedig kalapra tűzött bokrétával s mellre akasztott kendővel. Temetés után a halottas ház népe a meghívottakkal visszatér a halottas házhoz, torra. Betérvén az udvarra, az utczaajtó előtt elhelyezett tálban megmossák kezüket, majd asztalhoz ülnek, szíves kinálgatás mellett falatoznak s lassanként megindul a poharazás. Majd beszédessé válnak a vendégek, adomáznak, még az asszonyok is tódítják a szót a kánai menyegzőről, a két jó öregről s a szép Zsuzsannáról hajnalpírkadásig. A temetés.

Ha valaki elmebeteg lesz, azt mondják, hogy haragosa megrontotta. Ugyanezt mondják az asszonyok, ha nem jól kel a csirke, a liba a tojásból, és ebben erősen hisznek. Pénteken munkát nem szeretnek kezdeni; aratáskor, hogy ne pénteken kezdjék, csütörtökön este nehány keresztet vágnak. Lucza napján semmit kiadni és a kemenczéhez idegennek hozzányúlni nem szabad, mert nem lesz csirke. Ha szent Iván estéjén tüzet ugrálnak, akkor nem lesz bolha. Ha Szentgyörgynap előtt zeng az ég, gurulni kell; aki ezt teszi, nem lesz hátfájós. Babonák.

Karácsony szent éjszakáján, beharangozáskor az eladó leány párnája alá férfinadrágot, tükröt és fésűt tesz s reggel a tükörben meglátja jövendőbelijét.

Nagyszombaton a harangok megszólalásakor a férgek elűzhetők a háztól: »Férgek, poczkok és egerek tisztuljatok, takarodjatok oda, a hol először látjátok a kéményt füstölni. Menjetek N. (a szomszédos uraság) földjére, ott lesz mit ennetek«. E szavak elmondása után a férgek eltakarodnak.

A nagypénteken sült kis czipót a padláson tartják jövő nagypéntekig, a mi a házat tűztől és villám-beütéstől megvédi. Szentgyörgynapján hajnalban lepedőt húznak a harmatos fűben, hogy a tej fölös legyen. Harmatot szed az aprójószág ivóvizébe, hogy el ne pusztuljon. Lopott szalmára elültetett tyúk minden tojást kikölt. Ha a padlásra koldusbotot tesznek, a galambok megszoknak. Ha a kis gyermek nem jár, koldusbottal a talpára vernek. A vett malaczot pénteken viszi el az új gazdája. A befogandó koczát hátvást kell az ólba tenni, mert különben nem lesz jó hízó. Zöldségvetéskor nem szabad beszélni, mert különben rosszúl kél. A dohánypalántát mindig szidni kell, mert csak úgy fejlődik erőteljesen. Dinnyét felöntőből kell vetni, mert csak így lesz akkora, mint a felöntő.

A ki mindig ballábbal lép le ágyáról, nem ismer fogfájást. Villámsújtott fa forgácsa szintén orvosság fogfájás ellen. A kinek Szentantaltüze van, arra három Antal nevű csihol, s azonnal meggyógyul.

Ha valaki megijed, ólmot öntenek, és ha az arra öntött vízből iszik és szíve táját megmossák, meggyógyul. Villámcsapás ellen szentelt barka-égetés szolgál.

A »babvetés«. Negyvenegy szem babból vagy kukoriczából jövőt jósolnak akként, hogy a jósoló a 41 szemet hármasával háromszor szétosztja, miközben mondogatja: essék ötre: örömre, essék hatra: haragra, essék hétre: szerencsére — és a maradványból jósol.

Torontáltordán a következő mondások járják. Ügyít, mint Pili kis lánya. (Pilit kérdezték, hogy mit csinál a nehány napos csecsemője? Mire ő büszkén felelte: már ügyít az apjára, — kezdi apját észrevenni.) Bekapta, mint Bukosza a rétest. (Forrón). Beszorította, mint Csipa a bort. (Kétakónyi bort egyakós hordóba, azaz megitta). Elzavarta, mint Pósa a tücsköket. (Cselédjeit beküldte a dohányföldbe, hogy hajtsák ki a tücsköket s ezek megcselekedték.) Villog, mint Kónya a horoggal (A horgot óvatosan, körül tekintgetve vitte el.) Ördögé, mint Lippai huszasa. (A templom perselybe tévedésből huszast tett s mikor észre vette, így szólt: »Az ördögé már«.) Törökkanizsán szokták mondani: »Nehéz élő fának dültét várni«. (Valamit kivárni, megérni). »Majd elválik, mire virágzik« (hogy mi lesz belőle). «Evezővel kapálták ennek a bornak a gyökerit« (vízzel töltötték fel a bort). Közmondások.

Népdal. Sándoregyházán helyi népdalt is énekelnek:

Bukovina, mit vétettem,
Hogy én benned nem élhettem.
Hazám, hazám, édes hazám,
Bárcsak határod láthatnám.
Látom füstjét, de csak alig,
Hogy az égen feketéllik.
De ha ezt az erdőt levághatnám,
A hazámat megláthatnám,
Ezt az erdőt le sem vágom.
Hadikfalvát [1]) meg sem látom.

Gúnyszavak. Ürményházán a németet csóglinak, haniklinek, petákosnak, a romänt móczinak, medvének hívják. Sándoregyházán a cseteri, csiszla, gudu, huláj és hurka a gúnynevek. A lukácsfalviakat gányóknak nevezik. Kiszomborban »csecse« az, a ki kis korában igen szép és kedves volt, »veréb«-nek azt nevezik, a ki mindennek a könnyebb végét szereti fogni, »csuszá«-nak azt gúnyolják, a ki nagyon szerette a túrós csuszát. Hertelendyfalván ezek a gúnynevek: csócsa, görbe, sánta, döcs, bogos, bucsi, czupák, kancsár, rozsda, bori és redecs. Törökkanizsán is egyéni erények vagy hibák a mellék- vagy gúnynevek: »kurucz« (heves, kemény), »aranykörmű« (dolga után gyarapodó), »beránti« (mindenkit megcsal), »pulyka« (mérges, vörös hajú) »csevejde« (aljas).

Állatnevek. A magyar nép lovát, tehenét, igavonó marháját beczézgeti, simogatja, »jószágom«-nak, »vagyonom«-nak nevezi. Nagy szeretettel gondozza, őrzi őket, mint olyanokat, »kik« a kenyérkeresetben nagy segítségére vannak. El is halmozza őket beczéző, díszítő nevekkel.

Lovait kedvelt férfi és női neveken szólítja: Jancsi, Pista, Sári, Rózsi, Julcsa stb. neveken, majd szí ükről Sárga, Szürke, Fakó, Deres és Kesely neveket ad nekik. Erkölcsös és tüzes voltuk szerint Büszke és Tüzes, Kurázs, Tatár és Villám nevekkel illeti. Szikra, Bársony és Ráró lónevek a betyár romantikából lettek a nép előtt kedveltek.

A marhával már az asszony is foglalkozik. Tehénnél és ökörnél a dédelgető nevek egész sorával találkozunk, ezek: Drága, Virág, Rúzsa, Riska, Borcsa, Klári, Gyöngyös, Röndös, Jámbor, Bimbó és Czifra; Csákó és Daru.

Nyelvjárás. A magyar nép nyelvének jellemzésére álljanak itt a következő párbeszédek.

Hun vót ke, koma? Szögedébe vótam. Mit csinát kend ott? A bornyut vittem eladni, de bánom, hogy elvittem, mert idehaza jobban kérte a kupecz. Hogy adta kee? Hetvenkét krajczárér kilóját. Vót-e sok a piaczon? Nem igen sok vót, de a hentesek össze vótak beszéve, oszt úgy vették, a hogy űk akarták. Na isten ágya meg keedet, koma! Isten ágya meg keedet is. Hun vótál Panna? Hajmát gyuggatni. Mi a napszám? Két korona. Kinél vótál napszámon? Iván bácsinál. Van-e még sok gyuggatni való? Van még ekkevés, még a héten megteszi. (Porgány).

Hékám, gyék kend már haza. Így hívja haza a rábéi nő férjét. Jó napot! Adjon isten. No mire végzik? Hát csak dógozgatnánk. Hallották már kentök a Pista dógát? Tennap vótak törvénybe, oszt ű fizeti az egész kőccségöt, mög az orvost is. Már csak nem jó dolog, hogy egytestvérök, oszt nem tudnak összeférni. (Pusztakeresztúr).

Hun vóték kend? Halli kend! Gyík kend már haza! Ögyvezűl maradtam. (Felsőmuzslya).

Pista bácsi halli kend? Dajkám (nagyanya) aszondi, hogy édösapám nem biri eladni a Czifrát (tehén vagy ökör). Mé, te András? Hát a göröngytű megfájult a lába, oszt ettű szapasztott. Maj jóra gyün a, csak étesd, mög itasd idejibe, a fájós körmire mög csináj borigatásokat. (Magyarcsernye.)

Halli kee hé, megkapálták mán keetök a dohánt? Még nem, mer há Jóska báéknak segítöttünk elsőbbet. (Oroszlámos.)

Gyere estvére minálunk, koma. Minek no? Úgy kéványa az édes szülém. Ne játsz avval a késvel, mert megvágod az ujjadat. (Hertelendyfalva.)

A magyar nép nyelvének jellemzéséül álljon itt a legújabb telepítésnek, Sándoregyházának tájszólása köréből a következő rövid parancsolat. Te, Están! hozd ki anyádnak a papucsot, nekem a kaflantyut, oszt a zsidóhol méssz és

[1] Hadikfalva Bukovinában, magyar község.

1

 2

3

 4

Torontálmegyei népviselet. — 1. és 2. Magyarok. 3. és 4. Németek.

Bánlaki oláhok.

»Zsok« oláh táncz.

veszel négy pézért pacskát, egy liter pakurát és háromér nádmézet. De előbb hajtsd ki a szomszédék égbekiáltóját, kösd meg az éjjeli bátort és hívd be a lesbeteget. Azután mégy, de siess, mert megpaczilod velem.

Ennek során a nálunk ismeretlen szavak értelme: papucs = czipő, lantyu = papucs, pacska = dohány, pakura = petroleum, nádméz = czukor, égbekiáltó = kakas, éjjeli bátor = kutya, lesbeteg = macska és megpaczilod velem = megjárod velem.

Ilyenek még: csutika = csutka, kocsán — kukoriczaszár, móriska = búzarosta, pitán = málé, gurászta = zsendicze, vigyázkodik = ácsorog, terebúza = kukoricza, bosztán = tök, tikacs = kötött czipő, karincza = kötő, ribancz = rongy, éveg = üveg, herget = mérgesít, téglázó = vasaló, ódalibolond = nyunyan-aminyen = olyan-amilyen, mű = mi.

* * *

A mai torontáli németek betelepedéséről és elhelyezkedéséről a községeknél és a történelmi résznél bőven van szó. Itt csak néprajzi sajátságaikat kívánjuk ismertetni. Németek.

Számra a németek, az 1910. évi népszámlálás adatai szerint, a vármegyében a második helyen állanak és alig néhány ezerrel vannak kevesebben a szerbeknél. Legtömegesebben a megye éjszaki részén, az úgynevezett »Had«-on (Heide) laknak, de többé-kevésbé vegyülten a másajkú lakossággal, el vannak terjedve az egész vármegyében. Összesen 67 helységben ők adják a lakosság többségét, sőt négy község, névszerint: Kisjécsa, Kisősz (Gottlob), Dócz (Dolácz) és Ferenczhalom (Franzfeld) tiszta német, s a másajkúak együttesen az összlakosság 10 %-át sem érik el.

Általában megállapítható, hogy a németek, ott, a hol magyar községekben vannak kisebbségben: szokásaikban, viseletükben és nyelvben csakhamar megmagyarosodnak, sőt többnyire teljesen be is olvadnak a magyarságba. Ellenben szerb, román vagy más nyelvű községekben, mint legcsekélyebb kisebbség is megtartják faji jellegüket, ha még oly tökéletesen tanulják is meg azok nyelvét. Legfeljebb a saját nyelvükbe felvett egyes idegen kifejezések árulják el némileg a sűrű, közvetetlen érintkezést. Mint többség pedig a németek aszimiláló képessége oly nagy, hogy velük szemben bármely másajkú, különösen a súlytalan kisebbség, csakhamar teljesen elnémetesedik.

Vallásukra nézve a torontáli németek, az egy Ferenczhalom községen kívül, a melynek lakosai evangélikusok, kizárólag római katholikusok, Ferenczhalmon az evangélikusok között sok a nazarénus is.

Termetük többnyire középmagas, középerős, nem ritka azonban közöttük a magas alak sem, pl. Zsombolyán, Máriaföldén és általában a Hádon (Heide) különösen feltünő a magas termetű nők nagy száma. Hajuk színe különböző. Túlnyomó a barna, de van fekete és szőke is. Ép oly különböző a szembogár színe: többnyire barna, ritkábban fekete, kék vagy szürke. Egyéni vonások.

A német falut már kívülről meg lehet ismerni szabályos, tágas utczáiról s szép, nagy házairól. A házak fala régebben épülteknél mindenütt, de a megye déli részén még az újonnan épülteknél is, túlnyomóan vert földből vagy vályogból van. Ujabban azonban sok helyt, különösen a hádi községekben, jobb módú gazda már csak égetett téglából, vagy legalább téglával és vályoggal vegyest építi fel a házát. Építkezés.

Régebben rőzsét, nádat, kenderszárat kötöttek gyékénynyel erős rudakra vérteleknek, melyet aztán minden diszítés nélkül betapasztottak sárral. Ugyanily módon használtak régente zsupszalmát, kenderszárat, majd nádat, zsindelyt fedőanyagul; ma azonban többnyire már csak cseréppel fedik házaikat.

A háztelkek alakja, különösen az eredeti német telepes községekben szabályos téglalap. A telek területe rendszerint igen nagy és rajta a főépület a melléképületekkel következőleg van elhelyezve. A telek hosszában az egyik szélén, többnyire a bejárattól jobbra, a lakóház és ennek fedele alatt először az utczai szoba (Stup = Stube), aztán a konyha (Kich, Kuchl = Küche), mellette egy második szoba (Zimmer, Kammer = hátsó szoba), majd az éléskamra (Speisz), továbbá a lóistálló és végül a tehénistálló. Ezek előtt húzódik a nyílt folyosó, tágláből épült vagy fából készült oszlopokkal. A kamra alatt pincze s mellette ugyancsak a folyósóból a padlásra vezető lépcső.

A főépület végén külön, rendszerint lejtős fedél alatt tágas kocsiszínt s még hátrább, esetleg az istállóval szemben, a telek másik szélén, az ólak, a kukoriczagóré, melyet Kotarkának és Hambárnak is neveznek. Elül az udvarban rendszerint gémeskút van vályúval s a mellett pocsolyaszerű sekély vizesgödör (Pudl) az aprójószág számára. Az udvar hátsó részében a szérű (Trettplatz, *der* Tenn die Tenne helyett), oldalt a széna, szalma, pelyva és kukoriczaszárkazlak, valamint az istállók mögött a trágyadomb és ennek közelében árnyékszék. Az udvar lábjában deszka- vagy léczkerítéssel, néhol még vertfallal elzárt tágas házikert, részben gyümölcs-, szőlő-, zöldséges, virágos és herés kert.

Külön úgynevezett virágoskertet (Blumegärtl) az udvari bejárónál ritkán találni és tornáczot is csak igen kevés helyen látni.

A ház külső falán az építő, a tulajdonos, némely községben mindkét házastárs nevét szokta feltüntetni, valamint az építés évszámát és különféle díszítményt is alkalmaznak, ilyeneket: Isten szemét, koronát, csillagot, keresztet, Szent Flórián szobrát stb. Többnyire fehérre meszelik, de az alját rendszerint kékre vagy sötétbarnára festik. A kapu rendesen deszkából vagy léczből van.

Ruházkodás. A földmívesnép ruházkodása az egyes vidékek és községek szerint nagyon elütő, különösen a nőknél. A 30—40 évvel ezelőtt általánosan divatban volt férfi viselet, az úgynevezett »blooes Gwand« (sötétkék posztóból készült, magyar szabású nadrág, pitykés gombú mellény és rövid, szorosan álló kabát) ma már alig látható. Mindenfelé pantallót viselnek, melyet slutnak, hosz-nak, hooznak, traccsnak vagy buxnak neveznek ; a mellénynek általánosan »Leibl« a neve, a kabáté »Jankl« vagy néhol Rock. A jobbmódú gazdák nagyobb községben, különösen a Hádon, az úri osztályhoz hasonlóan, finomabb gyapjúszövetből mérték után csináltatják ruhájukat a változó divat szerint. A szegényebb vagy nem annyira divatszerűen ruházkodó földmívesek olcsóbb gyapotból, nyáron mosható szövetből, mérték után készíttetik öltözeteiket vagy készen veszik. Leginkább a sötét színt szeretik, néhol a szürkét is. Télen ezek a szegényebb sorsúak csak melegebb fajta ruhát, inkább csak melegebb alsóruhát viselnek, míg a tehetősebbek a téli kabátot használják. Subát, gubát, szűrt, köpenyt vagy bundát csak utazáskor vagy vadászaton hordanak. A férfiak ruháján dísz vagy kivarrás nincsen. Lábbelinek ma már leginkább czipőt viselnek ; csizmát (svábul: csisme) csak hidegebb esős időben, a munkánál. Szárazabb időben télen is inkább bőrpapucsban (slappe) és fehér gyapjúharisnyában járnak. A régebben általánosan viselt téli sapka is jobbára kiment a divatból. Általánosan télen is kalapot hordanak minden különös divat nélkül. Esőernyőt már a legszegényebb ember házában is találni.

Arczukat azelőtt símára beretválták, újabban már majdnem általános a bajuszviselet.

A nők, különösen a hajadonok ünnepi ruházkodásában az utóbbi időben, mint már fönnebb jeleztük, az egyes községekben nagy változások történtek. A hajadonok még 25—30 évvel ezelőtt szinte egyformán erősen kikeményített s kivasalt fehér, esetleg virágos szoknyában jártak, melyet egész rakás, ugyancsak keményre kivasalt alsószoknya feszített ki krinolinszerűen, továbbá kurta fűzőhöz hasonló, rendesen sötétszínű pruszlit (Leibl), ezenfelül különféle színű, rendesen virágozott selyemkendőt, melynek két ágát elül keresztbe, hátul a derékon bogba kötötték. Az ingujj csak a könyökig ért és a felkarhoz szorosan hozzásímult. Ezt az öltözetet kiegészítette egy selyemből vagy atlaszból készült kötény, finomabb fehér harisnya és bársony-czipő, a nyakon ezüstláncz kis kereszttel (Herrgott). Gyűrű is kellett és a szegényebbek közűl legtöbben talán csak valami drótból vagy sárgarézből való gyűrűt viseltek, melyet a rongyszedő zsidótól (Fetzejud) cseréltek be. A fülbevaló azonban rendszerint aranyból vagy ezüstből volt. Hajukat vastag fonatban tűzték fel sisaktaréjhoz hasonlóan, némileg kiálló, félkörbe hajlított barna fésűvel,

Ezt a viseletet fiatal lányoknál helylyel-közzel, különösen kisebb, a vasúttól és városoktól messzebb fekvő falvakon még most is látni. Sok helyütt azonban, ha nem is úrinők divatja szerint, de mégis újszerűbb szövetekből készült szoknyaés blúzfélét viselnek. Így pl. Zsombolyán és a zsombolyai divatot többé-kevésbé utánzó szomszédos községekben, már az úrinők ruhájához hasonló szabású ruhákat viselnek a jobbmódú gazdák leányai és a fiatal asszonyok. Itt az ünneplő ruhát selyem-, bársony-, batiszt-, plüs vagy lüszterkelméből, a mindennapit rend-

szerint mosókelméből, ritkábban kékfestésűből készítik. Szeretik a piros és világoskék színt, de gyakran látni fehér, sárga, drap és krémszínűt is. Ruhájukat csipkével, pántlikával czifrázzák, de a czifrázatot takarékosan, inkább csak dísznek alkalmazzák. A fiatalabb gazdasszonyok általában már az úri osztálybeli hölgyek divatjához hasonlóan öltözködnek. Napernyőt, finomabb esernyőt, keztyűt használnak, csak épen kalapot nem viselnek, hanem az asszonyok régi szokás szerint selyemkendővel kötik be fejöket, a hajadonok pedig, egyébként úri divatos ruházkodás mellett is, a régi, már imént emlitett mód szerint tűzik fel hajukat és hajadonfővel járnak. Az éltesebb asszonyok jobbadán a régi módhoz hasonlóan öltözködnek, sőt némely helyütt, pl. Őscsanádon vagy Ferenczhalmon, csaknem mindenben a ruházkodás régi módja dívik.

A német földmíves ízletes, erőteljes tápláló ételekkel él, különösen munka idején. Külseje is mutatja jól tápláltságát. A rendes, valamirevaló ebédhez tartozik a húsleves, főzelék disznóhussal vagy kolbászszal és zsirban sült tészta (Pannekuche). Pénteken böjti leves és főtt tészta az eledelük. Tavaszszal és őszszel csak este esznek főtt ételt, napközben füstölt húst, sonkát, szalonnát, túrót, tejet fogyasztanak és hozzá maguk sütötte kitünő búzakenyeret. Ünnepkor ebédjök: húsleves (marha-, vagy tyúkleves), pecsenye és rétes vagy más tésztafélék. Kalácsot (Kuche) minden ünnepre sütnek. A reggeli majdnem kivétel nélkül mindenütt és mindennap kávé. Otthon rendesen csak az iszik bort, a kinek saját termése van, csak kivételesen, aratás idején, vagy a búcsú napján, esetleg valami családi ünnep alkalmából vásárolnak bort az ebédhez. Táplálkozás.

A mi németjeink meglehetős későn alapítanak családot. A legények többnyire csak a katonai szolgálat tejesítése után, tehát rendszerint 23—26 éves korukban szoktak nősülni. A leányok leginkább 18 éves korban mennek férjhez és csak kivételképen korábban is. Házasság.

A szerelemből való házasságok a németeknél, valamint általában más fajbeli földmívelőknél is ritkák. A házasuló férfi többnyire saját vagyoni viszonyaira való figyelemmel és más anyagi tekintetek mérlegelésével választ menyasszonyt. Legtöbb esetben nem a fiatalok ízlése irányítja a választás dolgát, hanem a szülők számító esze, különösen a jobbmóduaknál akkor, ha a fiú átveszi a gazdaságot s kénytelen lesz a szülőket, meg a többi gyermekeket anyagilag kielégíteni. Viszont a leányos apa is megfelelő ellenértékű vagyont keres leendő vejénél. Ily házasságokat rendesen ismerősök, rokonok ajánlására kötnek.

A fiú atyja, esetleg keresztapja vagy más közvetítő, ellátogat a kiszemelt leány szülőházába s ott eleinte valamely ürügy alatt egészen más dolgokról folyik a beszélgetés, míg végre a látogatók kerülő utakon reátérnek a tulajdonképeni czélra. Azután elkezdődnek a tárgyalások a hozományra nézve, esetleg megszakadnak s máskor újból felvétetnek. Ha minden rendben van és végleg megegyeznek, megtartják a kézfogót (Verlobung, Handstreich).

A fiatalok a két násznagygyal együtt ünnepi ruhában a menyasszony szülőházából elindulva, az anyakönyvvezetőhez mennek és innen a lelkészhez, a hol a bejegyzés megtörténik. Az anyakönyvi s lelkészi hivataltól való visszaérkezésük után, a menyasszony házában ünnepi vacsora szokott lenni, melyre azonban csak a legközelebbi rokonok hivatalosak. Alkalmi mondókák vagy formaságok ilyenkor nincsenek. Ferenczhalmon régi szokás a »Handgeld« (foglaló) adása. Eljegyzés után ugyanis a vőlegény csokrok, szallagok s effélék beszerzése czímén pénzt (5—20 koronát) ad a menyasszonynak. A hozomány tárgyában rendesen szerződést kötnek. Végül megállapítják a lakodalom napját s körűlményeit.

A lakodalmi ünnepet (Hochzeit, Ehretaach) a jobbmóduaknál dús vendégséggel szokták megűlni. Némely esetben 200—300 vendég hivatalos. A meghívást rendesen a vőfélyek, a mátkapár férfitestvérei, vagy rokonai szokták teljesíteni. Színes szalagokból készült karikafogón függő boros palaczkkal a kezükben, többnyire rozmaringszállal a gomblyukban, néhol feldíszített kalappal, ketten-ketten mennek el a meghivandókhoz s ott rendszerint a következő, vagy ehhez hasonló mondókával adják elő megbízásukat:

«Wir sind geschickt von Vater und Mutter, von Braut und Bräutigam, Ihr sollt am . . . . im Hause des N. N. erscheinen.« A közeli rokonoknak és az úri osztályhoz tartozóknak nem mondják meg, hanem a távolabb eső atyafiakat figyelmeztetik, hogy hány pár evőeszközt vigyenek magukkal; a szerint, hogy hány családtagot hívnak meg, krétával az ajtóra fel is jegyzik: pl. »két villa, két kés,

két kanál«. A lakodalom napján indul a nászmenet a templomba. Némely helyütt még most is dívik az a szokás, hogy a násznépet puska- és pisztolylövésekkel üdvözlik az egyes udvarokból, a merre a menet halad. Előbb persze az anyakönyvi hivatalba mennek. Némelyek azonban már néhány órával előbb megkötik itt a házasságot az anyakönyvvezetőnél, hogy azután később a násznép díszmenete egyenest a templomba indulhasson. Pusztán az anyakönyvi hivatalban való házasságkötéssel nem érik be sehol. Esküvő után a lakodalmas házba vonulnak, ott sorra üdvözlik az új párt, mely legtöbb helyen a bejáró szoba ajtaja előtt egymással szemközt állva fogadja a nekik szóló szerencsekívánatokat. A legtöbb helyen minden vendég ajándékot visz az új házasoknak. A régibb szokásokat, mint a menyasszony-tánczot, a menyasszony papucsának elárverezését, ma már mindenütt elhanyagolják. A lakodalom nagyon sokszor vigan szokott lefolyni. Másnap reggel kurjongatva járják be az utczákat, be-betérnek egy ismerőshöz, ott egyet tánczolnak, isznak s azután tovább mennek. Néha csak egy szál muzsikussal rójják az utczát és ők verik a taktust seprűnyéllel, sodrófával, kinek a mi épen az induláskor a keze ügyébe akad. Felmaskarázzák magukat lepedővel, ágyterítővel, rongyos kendőkkel stb. szóval valóságos farsangi felvonulást rendeznek. De ezt a lármás szokást ma már mindinkább ritkábban követik.

A keresztelő. A keresztelést, ha csak lehet, a legtöbb helyen vasárnapra halasztják.

A keresztszülőket többnyire a rokonság közül választják és minden gyermeknél mást kérnek fel keresztatyának (Path vagy Päther) és keresztanyának (Good vagy Godl). Keresztelés után a keresztszülők hazamenet czukrot osztogatnak az ismerősöknek és a gyermekeknek, ezzel is kifejezve ama kívánságukat, hogy a megkereszteltnek édes legyen az élete.

A gyermekágyas asszonyt sorban látogatják a rokonok és gratulálnak neki. Az elsőszülöttnél rendesen nagyobbszerű keresztelő-lakomát (Kindschenk) csapnak, de a többinél már csak a komákat vendégelik meg. A gyermekágyas asszony néhány napon át a komától és komaasszonytól bőséges élelmezést kap, annyit, hogy akár az egész család jóllakhatik belőle. A gyermeket rendesen a keresztszülők nevén keresztelik. Kedvelt nevük: Hans (János), Kloos (Miklós), Matz (Mátyás), Szepp (József), Pit (Péter), Jakab, Nancsi (Anna), Mári, Lissz (Erzsébet), Waavi v. Bewi (Borbála), Évi, Susi stb. — Karácsonykor és húsvétkor a keresztszülők ajándékot adnak a keresztgyermekeknek, a kisebbeknek mézeskalácsot, süteményt, diót, almát, piros tojást a nagyobbaknak pénzt.

A gyermekek kedveltebb játékai: kora tavaszszal a babozás, gombozás, golyózás, majd később a lapdázás, magánosan és társaságban. A sárkányeregetést is nagyon szeretik. A gyermekélet szokásaihoz tartoznak az alakoskodások, a mikor csoportokra oszolva, jelmezes ruhában, különféle mondókák előadásával járnak házról-házra a faluban.

Egyébként szokásban van a húsvéti öntözés is, bár nem oly módon mint rég, mikor csöbör-vízzel öntötték le a leányokat.

Pünkösdkor már csak itt-ott szokás a későnkelőket néhány öltéssel az ágyneműhöz odavarrni. A májusfa állítása is lassanként kimegy a divatból.

Búcsú. Legkedvesebb mulatsága németjeinknek a búcsú (Kerweich), melyet minden évben a templomszentelés emlékére tartanak, október vagy november hó valamelyik vasárnapján és folytatólag az utána következő hétfőn meg kedden. Már egy héttel előbb az egész faluban nagy a sürgés-forgás. Minden házban meszelnek, súrolnak, mosnak, vasalnak, sütnek-főznek. A szomszéd községekből seregesen érkező vendégeket legnagyobb örömmel fogadják és látják el minden jóval. A fiatalság már a búcsú vasárnapja előtti napon felállítja a főtéren, esetleg a templom vagy községháza előtt, a búcsúfát (Kerweichbám).

Az első ünnepnap délelőttjén zeneszóval bejárják az egész helységet és délután elárverezik a rozmarin-csokrot (Kerweichstrausz). A búcsúfának a végén egy zöld ág van, teleaggatva szalagokkal, színes kendőkkel. Van rajta még egy új kalap és egy üveg bor. A legények mindenikének kalapját az illető által kiválasztott leány (Kerweichmensch) tartozik bokrétával, szalagokkal diszíteni. Az a kalapdiszítőnek kiválasztott leány lesz a három napon át az illető legény tánczosnője és — ha Isten is úgy akarja, — majdan hitvestársa. A rozmaringos csokor árát néha 1000 koronán felülre is felverik. Ha a legtöbbet igérő a rendező társaság tagja, az összegnek csak $^{1}/_{10}$ részét fizeti, ellenben a társaságon kívül álló a teljes összeget tartozik lefizetni, a mi már többször előfordúlt.

A csokorvevő kiváltsága az, hogy az ünnep három napján mindig ő kezdheti meg a tánczot (Vortanz) párjával együtt; tartozik azonban legénytársait a három napon át megvendégelni. Negyedik nap, szerdán délelőtt, kidöntik a búcsúfát és ugyanabba a gödörbe temetik a búcsúfáról a borospalaczkot és a Kerweicht.

Rendes tánczaik: a lassú keringő (Ländler), gyors keringő (Walzer) és a polka (Hupszer, Zepperpolka, Schnellpolka) a tánczhoz való zenét többnyire az úgynevezett «rezes-bandák« szolgáltatják. A különböző fúvó hangszereken kívül a harmonikát is kedvelik.

Aratási vagy szüreti külön ünnepségeket, vagy mulatságokat nem rendeznek. Némileg vígan folyik a kukoriczafosztás munkája. Mesélnek és énekelnek mellette. Különösen a nők. Énekeik részint hagyományos régi románczfélék, melyeket talán még bevándorolt őseik hoztak magukkal régi hazájukból, részint egyéb régi népdalok, melyeket jobbára vándor mesterlegények terjesztettek ezen a vidéken. Helylyel-közzel a fiatalabbaktól már magyar szövegű dalokat is hallani. Rendszeresen ápolják németjeink a műéneket is. Alig van község, melyben többnyire népiskolai tanítók vezetésével alakult dalegyesület ne működnék. Mulatságok.

Temetés alkalmával külön az illető halott számára készülő búcsuztató, a minő a magyaroknál szokásos, a németeknél egyáltalában nincsen. Csak általános alkalmi gyászdalokat énekelnek. Halotti tort sem tartanak. A szomszédok és rokonok elmennek ugyan a halottas házhoz, a halott mellett virrasztani, de ilyenkor szerény mértékben, inkább csak üdítés vagy erősítés végett fogyasztanak bort vagy pálinkát. Halottaik emlékének kegyelettel áldoznak. A temetőkben a sírboltok és díszes síremlékek nagy számmal láthatók, halottak napján pedig valóságos virágoskert pompájába öltözik. A temetés.

A torontáli földmíves nép egyébként is vallásos, ha ebbeli érzületeinek külső kifejezésében nem is túláradozó. Jellemző népszokások.

Babonás szokások a mostani német gazda életében teljesen hiányoznak.

A maga és családja becsületére sokat tart. Önérzetes, rátartós az úri osztályhoz tartozókkal, elüljárókkal szemben is. Azonban, ha valamelyik úriember őt házában meglátogatja, megtisztelve érzi magát és ha vendégül jön hozzá, előzékenységgel fogadja.

Nyelvökben a német tájszólás azonban mindmáig megmaradt. Vármegyeszerte a würtembergi tájszólás uralkodik, itt-ott csekély eltéréssel. Eme tájszólásnak az irodalmi nyelvszokástól való jellegzetes eltérését következő, a zsombolyaiak kiejtése szerint leírt mondatok mutatják:

— Wu warscht'n?

— Ei, bei mei'm Veddr Kaschpr.

— Was hascht'n dort gmach?

— Ich han gfroot, eb'n uns net kennt morje Perd un Waan leene, for unser Laab hemmfihre. Vagyis érthetőbben: Wo warst du denn? — Ei, bei meinem Vetter (Onkel helyett) Kaspar. — Was hast du dort gemacht — Ich habe ihn gefragt, ob er uns nicht morgen Pferd und Wagen leihen könnte, um unser Laub (Maisstroh) heimzuführen (hemmzuholen).

Életmódjukban nem igénytelenek, szeretik a vagyont, különösen a földet és azért akárhányan közűlük azt az elvet vallván, hogy: »a hol jó dolgom van, ott van az én hazám«, könnyű szívvel odahagyják szülőföldjüket és máshol próbálnak szerencsét. Ha itt nem boldogulnak, Amerikába is áthajóznak.

Családjához a német gazda hűségesen ragaszkodik. Gyermekeiért mindent elkövet, hogy őket jobb viszonyok közé juttassa, mint a minők között ő magá nevelkedett.

A német családok gyermekeinek régente közmondásos nagy számát illetőleg azonban az újabb időben sajnálatos hanyatlás mutatkozik, még pedig nem annyira a szegényebb sorsúaknál, hanem ellenkezőleg, épen a tehetősebb földesgazdáknál, kiknél egyrészt talán az asszonyi kényelemszeretet és hiúság, másrészt pedig és főleg a családi vagyon túlságos megoszlása iránt való aggodalom oka az egykének. Hogy ennek ellenére a vármegyebeli németség számszerinti szaporodása mégsem csekélyebb arányú, mint a másajkú lakosságé, főképen annak tulajdonítható, hogy lakása és annak berendezése, egészségi szempontból a többiekéhez képest kedvezőbb, hogy jobban is táplálkoznak, betegség esetén orvoshoz fordulnak, így azután náluk a gyermekhalandóság is sokkal kisebb, mint a többieknél. Szaporaság.

Gyermek-nevelés.

A gyermekek nevelését sok családnál még ma is bizonyos fokú hagyományos ridegség jellemzi. Az apa ősi szokás szerint a család feltétlen uralkodója. Szigorúsággal fegyelmezi háza népét s így a gyermek a házban gyöngédebb, kiméletes bánásmódot, szelidebb, ildomosabb érintkezési formákat alig lát és hall. Sohasem hallja, hogy bárki a házban másoktól valamit udvarias modorban kérne, vagy valamiért szíves szavakkal köszönetet mondana. Általában ezt a két szót: »bitte« »danke«, a házbeliek az egymással való érintkezésekben teljességgel mellőzik. És ez a rossz szokás annyira átmegy a gyermek vérébe, hogy azután a házon kívül való érintkezését, az idegenekkel szemben való magatartását nehézkesség és darabosság jellemzi. A gyermekeket már korán kemény munkára szoktatják. A cselédekkel szemben a kényeztetés teljességgel szokatlan, sőt tőlük a gazda munkában és szorgalomban példaadást vár. Egyben azonban, sajnos, a különben szigorú apa és gazda fölöttébb elnéző a fiatalok iránt, a házon kívül való esti szórakozások és a kocsmai tánczmulatságokon való részvételük tekintetében. Sőt arra sem fiúknak, sem a leányoknak külön engedélyt kérniök sem kell. Télen hétköznapokon, valamely szomszédos házban szoktak társasjátékokra gyülekezni, hol azután fiúk és leányok együttesen óraszámra, minden felügyelet nélkül eldévajkodnak, vasárnapokon pedig délután és este éjfélig a kocsmában többnyire ugyancsak a szülők jelenléte nélkül tánczolnak.

Természetes, hogy ennek sokféle kár és baj jár a nyomában. Ma már a tanköteles korbeli gyermekeknek is szabadságukban áll a tánczban való részvétel, régente azonban a kocsmai mulatozás csakis a felserdült ifjúságnak volt megengedve. Igaz, hogy nem egy faluban a helybeli értelmiség tagjai és egyes jobb belátású gazdák, sok jóakarattal azon vannak, hogy ezeket a néprontó kocsmai mulatozásokat megszüntessék és a nép szórakozását helyesebb irányba tereljék és sokat tárgyaltak erről a hatóságok körében, meg a hirlapokban, de eredmény nélkül.

Cselédek.

A cselédek a családbeliekkel egyenlő elbánásban részesülnek, velük együtt egy asztalnál étkeznek. A női cseléd (Maad vagy das Mensch) a gazda leányaival együtt a szobában hál, a férficselédek (grosz és kléne Knecht) a gazda fiaival az istállóban. A nyári szorgos munka idejére a rendes cseléden kívül még többnyire falubeli idénymunkásokat (Sommermann, vagy Schniddermann), meg napszámosokat is fogadnak, kik szintén a családdal együtt étkeznek, de éjszakára rendszerint a saját otthonukba járnak hálni.

A gazdálkodás.

A telkesgazda (Bauer) nagy gondossággal intézkedik és szorgos körültekintéssel gyakorolja a felügyeletet a gazdaságban. Ő maga a nehezebb munka végzésében ma már nem igen vesz részt. Azt a régi közmondást vallja: »E gude Schaffer is méé wert, wi drei schlechti Arweider« (Egy jó intéző többet ér három rossz munkásnál). A német gazda telkét gondos mívelési módja után könnyen meg lehet különböztetni a másajkú kisgazdákétól. Ugyancsak jó rendben tartja gazdasági udvarát, házát. A ház tisztántartása az asszony gondja, ki ebbeli tisztét fáradhatlan szorgalommal végzi és munkája eredményére méltán büszke. Az állattenyésztésben kitünő tevékenységet fejt ki a német gazda, különösen a szép nagy lovakat szereti és bennök gazdasága legfőbb díszét látja. Lovainak a magyar gazdáknál is használatos neveket adja. Turcsi, Kesi, Csilla, Betyár, Sárga, vagy pedig az apaállatok után nevezi el őket: Gidrán, Nonius stb.

A német telkes gazda, mihelyest teheti, gazdaságát átadja a fiának, vagy ha fia nincsen, vejének, ő maga pedig akár 40 éves korában nyugalomba vonul, vagyis életjáradékos (Ausbehalter) lesz, áthurczolkodik az eddigi lakásából a telek másik szélén épült hagyományos kisebbik házába (Kleenhaus) vagy a főépület valamelyik hátsó szobájába. Egyébként az életjáradékos gazdák korántsem töltik idejüket léha henyéléssel, hanem dolgozgatnak a ház körül kertjökben, szőlőjükben és most már nemcsak vasárnap, hanem hétköznap is reggelenként feljárnak templomba misére. Ily életmód mellett a gazdák rendszerint igen magas életkort érnek el.

Műveltség.

A művelődésbeli állapotok rendezettsége tekintetében a németek a vármegyében első helyen állanak. Mindenik községben a lakosok lehetőleg külön községi orvost, állatorvost, gyógyszertárt, póstát igyekeznek — ha kell, nagyobb anyagi áldozatok árán is — biztosítani. Az utczák mindenütt be vannak fásítva, legtöbb helyen községi parkot, ligetet láthatni, a házak mellett rendes gyalog-

járó van, sok községben utczai világítás, néhol már villamos is van. Művelődésbeli haladás iránti kiváló érzékükkel, szorgalmukkal, életmódjukban pedig józanságukkal és takarékosságukkal a magyarságnak és a többi testvérnépeknek sok tekintetben dícséretes és követésre ösztönző példát adnak. Egyébként fejlett értelmiségük és józan gondolkozásuk következtében a torontáli németek minden időkben hűséges polgárai voltak magyar hazájuknak, és ezért a hazafias és hűséges maguktartásáért a multban is mindenkor nagy megbecsülésnek örvendettek.

* * *

Az oláh faj középtermetű, köpczös, zömök testalkatokkal vegyesen. Elvétve magastermetű oláhokkal is találkozunk. A haj színe többnyire barna, itt-ott fekete. A szemek szintén barnák, de kis mérvben sárgás és szürke s ritkán kék szemek is fordulnak elő. Oláhok.

A házak fala vertfal és tégla, a vályogfalú házak száma igen csekély. A fedés síma, de itt-ott garádosat is találhatni. A tetőknél túlnyomó az épített csúcsfal, csak itt-ott van ez deszkából. A fedőanyag cserép, vagy nád.

A háztelkek alakja, épületek és mellékhelyiségek elosztása a már bemutatott magyar kisebb gazdák és zsellérek telekberendezéseivel, s házaik külső megjelenésével teljesen azonos. Egyszerű deszkakaput alkalmaznak, azt itt-ott sötétzöldre festik. A megye felső részén zöldre festett rácsos kapuk is fordulnak elő. Gémes kútjuk kávás kerítésű.

A férfiak ünnepi ruhája fekete posztókabát vagy ujjatlan kivarrott dolmány, fehér gyapjúszövetből, fehér, kivarrott mellény, háziszövésű, fehér gyapjúnadrág. A fiatalabbak rámás vagy síma csizmát, az idősebbek bocskort viselnek ünnepen. Felöltőjük szűr, suba, télen bunda és bekecs (kozsok). Télen juhbőr mellest viselnek. A nők ünnepkor aranynyal hímzett inget, hűvösebb időben s télen bőrmellest, tarka szoknyát s ezen elül kötényt, hátul rojtos katrinczát viselnek. A lányok, menyecskék lábbelijei színes félczipők, fűzős és gombos bársony- és bőrczipők. Az idősebb nők fekete czipőt s télen kozsokot hordanak. Hétköznap az idősebbje, »cipeli de lana«-ban, sajátkészítésű félczipőben, a fiatalabbja tarka papucsban jár. A viselet színes, festői. A fehér gyapjúruhákon tarkaszinű dús zsinórzat van. A bőrruhákon karmazsin irhadísz, bennök tükördarabkák ragyognak. A nők ruhaneműin, ágytakaróin, párnáin tarka és fehér, arany és ezüsthímzés s rajtuk a hatásos áttörések vannak, a szőnyegek és katrinczák balkáni színpompában ragyognak. Ruháza.

Az oláhok vagyonukhoz mérten átlag igen jól élnek. Mutatóba közlünk egy vasárnapi ebédet: baromfi- vagy marhahúsleves, ezek húsa mártással, töltött káposzta, pecsenye, tészta. A nagyobb ünnepeken a vasárnapit kibővítik becsinálttal, vagy paprikással, vagy csibesülttel, palacsintával, vagy más süteménynyel. A böjtöt szigorúan megtartják. Életmód

A leányok legnagyobb része 16—18 éves korában megy férjhez, a legények pedig 18—24 éves korukban házasodnak. Házasság.

Ha valakinek házasulandó fia van, elmegy a »zsok«-ra, vasárnap és ünnepeken a faluháza és a templom előtt tartani szokott tánczra, s ott kiszemeli a fia számára egy leányt. A leány hajlandóságáról és hozományáról értesülést szerezvén, nehány rokonával s kezében pálinkával telt kulacscsal, a leány szüleinek házába megy, hol az érkezőket a leány a tornáczon kézcsókkal fogadja, ők pedig a leányt pénzzel ajándékozzák meg. A szülők is előkerülnek s koczintás közben betessékelik a vendégeket a szobába, hol kedélyes, kerülgető beszélgetés indul meg: Mit keresnek? Egy megfutamodott üszőt. Azt hallottuk, hogy e házban van . . . s így tovább. Majd rátérnek a hozományra. Ebben és az eljegyzés napjában megállapodnak, megállapítják a menyasszonyi foglalót is és hogy milyen ruhadarabokat adjon a vőlegény a menyasszonynak. Mikor a legény atyja a leánynak a »foglalót« átadja, azt mondja néki, hogy »Most már a mienk vagy«. Nagy lakomával tartják meg ezután az eljegyzést.

A lakodalmat megelőző napon a vőlegény és a menyasszony, egy-egy barátja kiseretében, a rokonságot és jóismerősöket meghívja a lakodalomra. A Temes és Maros mentén czifra szőnyeggel takart s virággal díszített, csengős lovon, pálinka kínálás közben, két vőfély hívogatja a vendégeket.

Ugyane napon, napnyugta előtt, czigányzene mellett, kocsin viszi a vőlegény a

háromfiókos almáriumot a menyasszonyához, itt megrakván a menyasszony ruhájával, viszatér vele, a koszorúsleányok dalai és zeneszó kíséretében.

Az esküvő napján, tíz óra tájban, két külön kocsisorban, feldíszített kocsikon, zeneszóval, kurjongatások között vonul a násznép az anyakönyvvezetőhöz s onnan gyalog a templomba. Az egyik kocsisor élén haladó kocsin a menyasszony ül a két vőfélylyel, a másik sor élén a vőlegény halad a két komával. A templomból kocsin, zeneszóval vonulnak a falu főbb utczáin át a menyasszonyi házhoz, a hol gazdag lakomához ülnek. Majd dal és zeneszó mellett vigadoznak, tánczolnak esti 9—10 óráig, a mikor az ajándékokat említik fel, tréfás megjegyzéseket téve az ajándékozóra s az ajándék beszerzési módjára nézve is.

Ezután viszik haza a menyasszonyt. A vőlegény udvarában a kapu mindkét oldala előtt tűz ég, az udvarban az anyós két gyertyát, egy darab kenyeret és sót ad a menyasszonynak, majd dereka körül vászonszövetet csavarnak s evvel húzzák be a házba, hol folytatják a lakomát, a mulatságot, a tánczot reggelig, a mikor a vőlegény a menyasszonynyal s a vendégekkel a komát hazakíséri. Innen az ifjú párt kísérik haza s rövid táncz után a lakodalmas nép szétoszlik. Másnap az ifjú párnál kárlátó van. Az egész ünnepség alatt a menyasszonyra egy őr (diver) vigyáz, s ez, ha a menyasszony elvész, pénzbírságot fizet.

A keresztelés átlag egyszerű. A gyermekágyas asszonyt a komaasszonya itt is egy hétig ellátja élelemmel s eljár hozzá a gyermeket füröszteni.

Játékok. A gyermekek játéka : kifutó s várazó labdajáték, sárkány-eresztés, gombozás és tekézés. A fonóka és kukoriczafosztás kiveszőben van. Böjt időben vasár- és ünnepnap délután a réten labdáznak. Máskor szabad ég alatt a templom és kocsma előtt »zsok«-oznak, díszesen öltözve árgyelánt és csárdásfélét tánczolnak.

Karácsony estéjén a fiúk kolindálni járnak, ablakok alatt énekelnek, a miért alkalmi ajándékot, diót, kalácsot stb. kapnak. És jár a »curka«. Gólyacsőr-félét erősít fejéhez a fiú két falapból, és ezt csattogtatva jár házról-házra.

Szentgyörgy napján van az öntözés.

Halotti tor. A halotti tor, a »pomána«, legszokásosabb a Tisza—Maros-közben. Pazarlással jár. Ötven-háromszáz koronába kerül ekkor a rokonság, a szomszédok és ismerősök megvendégelése. Itt a pap is megjelenik és beszenteli az ételeket. A vendégeskedés a halott üdvére szolgál s ezt koczintás közben ki is fejezik. Az Al-Dunánál a halott hozzátartozói gyászuk jeléül a temetés végeig hajadonfővel járnak. A halotti tort a temetés estéjén, rá nyolcz napra, egy félév mulva s a temetés évfordulóján tartják meg. Ekkor a szegényeknek is jut bőven.

Babonák, gúnynevek. Június 4-én, a buzaérés napján, az asszonyok azért nem dolgoznak, hogy különféle nyavalyáktól mentesek legyenek. Augusztus 9-én, Illés napján meg azért, hogy villámcsapás ne érje a községet. Az özvegyen maradt nő üres edényt rázogat, hogy mielőbb férjhez menjen.

A faluban mindenkinek van gúnyneve vagy mellékneve testi hibái, ősei és származási helye után. Farkas az, kinek elődje tolvaj volt. Tök az, kinek elődje a szolgabírónak tököt vitt ajándékba. A Giládról — Gilezán-nak, a Vermesről — Vermesán-nak, az Obadról származottat Obadean-nak nevezik.

Az állatneveket az egymás mellett lakó népfajok egymástól kölcsönözik és vagy megtartják eredeti alakjukban vagy nyelvük sajátságaihoz átidomítják. Az oláhok lovai a magyar nevek mellett Murgu, Linda, Sárgó, Pirku, kutyái pedig Hamidor, Csobán, Kurdu, Lupu és Urszu nevűek.

* * *

Szerbek. A szerb faj általában középtermetű, de itt-ott szálas alakok is fordulnak elő közöttük. A haj színe túlnyomólag barna, ilyen a szem színe is. A szőke haj és kék szem ritka náluk.

A szerb leányok átlag 18—20 éves korukban mennek férjhez, a legények a legtöbben ugyane korban nősülnek. Feltűnően kevés azok száma, kik a katonai kötelezettség teljesítése után házasodnak

Háztipusok. A háztelkek alakja téglaidom s a rajtuk elhelyezett épületek szerint három tipusra oszthatók. Az első tipushoz tartozik a nagyobb gazdák telke. Ennek a háza homlokával az utczára néz és hosszával bemélyed az udvarba s egy tető alatt van az utczai vagy ünnepi szobával az ünnepi konyha, az ünnepi kis szoba, kamra, széles fedett folyosó, melynek utczára eső végén egy kis szoba van

1

2

3

4

Torontálmegyei népviselet. — 1. Bolgár leányok. — 2. Szerb házaspár. — 3. és 4. Tótok.

Szerb, oláh és bolgár népviselet. (Grünbaum Vilmos gyűjteményéből.)

állandó lakásul. Utána a telek határvonalába bele van építve a magas kukoricza-góré, mely alatt van a sertésól. Ezzel szemben egy másik épület áll. Homlokával ez is az utczára néz. Hosszában egy fedél alatt van az utczára eső s állandó lakásul szolgáló szoba, utána a konyha, félszer, istálló és szín. Az udvar hátsó részét, a kukoricza-góréval szemben, a termény- és takarmánykazlak foglalják el s ezek előtt van a kút.

A második tipus a kisebb gazdák telke; ez a leggyakoribb. Az egyik hossz-oldalán, homlokával az utczára néz a tornáczos ház. Benne az utczára eső tiszta szoba, utána a konyha és lakószoba vannak elhelyezve. A tornácz végében egy kis kamra, majd utána kis távolságra a hombár és a disznó-ól. Ezzel az épület-vonallal szemben áll s a telek határára támaszkodva az utczára néz a kukoricza góré, alatta a disznó-óllal, esetleg lóistálló, félszer és tehénistálló. Az udvar közepén áll a kút, majd szérüskert fejezi azt be, kukoriczaszár-, széna-, szalma-boglyákkal s a trágyadombbal.

A harmadik tipus a zsellértelek. Ezen a ház úgy helyezkedik el, mint az előb-bieken. Egy fedél alatt van az utczára néző nagy szoba, mellette a kis szoba, a mivé a folyosó egy része van átalakítva, ezután maga a folyosó, ennek végén a kis kamra; a nagy szoba után van a konyha, ezután az istálló, ezután a nyitott kocsiszín. Itt-ott az istálló a telek másik oldalán van elhelyezve. Az udvar közepén áll a kút. Az udvar mögött, mind a három tipusnál, virágos, zöldséges és takar-mánytermő kert egészíti ki a telket (Gyála, Tiszatarros, Baránda).

A házak legnagyobb része vertfalú; újabban azonban téglából és vályogból építik a házak falát és ezek között a téglából épültek a gyakoriabbak.

A házfedelek símák, de mintegy harmadrészben még garádosak. A tetőknél épített csúcsfalakat alkalmaznak s csak kis arányban deszkafalat. A fedőanyag legnagyobb részben cserép, a nádfedél is előfordul.

A fedett folyosók száma előnyben van a nyitott folyosókkal szemben, az előkerteket is kezdik már felkarolni.

A házhomlokzata leginkább fehérre van meszelve és itt-ott világoskék, sárga és világoszöld, virággal telt domború vázákkal díszítve. Újabban a tulaj-donos nevét és az építés évét is kirakják a házfalon. Itt-ott különböző állati és emberi alakokkal díszítik a homlokzatot.

A kapuk legnagyobb része ki van festve zöldre, barnára. Itt-ott tégla- s nagy ritkán faoszloppal. Rácsos kapu csak elvétve fordul elő. Mindenütt gémes kút van kávakerítéssel.

A férfiak ünneplő ruhája fekete. A nagyobb gazdák felöltője a mente. Ennek Viselet. prémes nyakát két nagy ezüstboglár díszíti. Ezeken függ a széles ezüst mentekötő-láncz. A boglár és a széles kapcsokból való mentekötő türkiz-, topáz-, rubin és smaragd-utánzatokkal van kirakva. A mentén rózsabimbó vagy mákfej-alakú nagy ezüstgombok ragyognak. A boglárok és a mentekötő-lánczok és a gombok a velenczei filigrán-munkával vetekednek, s ezek a mi vidéki, kiveszőben levő ötvösiparosainknak a remekei. Gazdagon ki van sujtásozva a fekete mellény, melynek rózsabimbós kis ezüstgombjai sűrűn feszengnek egymás mellett. A nadrág zsinóros. Szárát magas csizma takarja. Ez bokában ránczos, szára pártázott s a párta homlokát bőrrózsa díszíti.

Aranynyal, ezüsttel kihímzett fejkötőben jelenik meg ünnep- és vasárnap a szerb menyecske. Fejkötője aljáról hátul két széles szalag függ le a derékig. A fejkötő alapja fehér, világoskék és rózsaszínű selyem, vagy bordószínű és pávakék bársony. Ezekre leleményes formákban virágmotivumok vannak arany-nyal, ezüsttel hímezve, melyekbe itt-ott színes üveglapok vannak befoglalva s apró fémpikkelyek tüzdelve. Megannyi kiváló remeke a szerb népművészetnek.

Virágmotivumok díszítik a menyecskének s leánynak ingujjait is, aranynyal és ezüsttel hímezve. Mellükön ívelt sorokban arany- vagy ezüstpénzek csillognak. Színes selyem-pruszluk (mellényke) övezi derekukat s ugyanilyen szoknya egészíti ki öltözetüket. Lábukon bársonytopánka. Fehérneműiknek szegélye hímzett és horgolt csipkékkel van díszítve. A fehérneműhöz való könnyed, habos és csíkos vászon, az ezeket díszítő arany-, ezüst- és fehérhímzések, horgolások szintén a szerb népművészet magas nívóját hirdetik.

Ilyen a szerb népviselet megjelenése a tiszavidéki szerb medenczében, mely a legrégibb telepítvényekhez tartozik s így századok folyamán sokat símult az őt körülvevő magyar fajhoz, szokásban és viseletben egyaránt.

Az aldunai szerb nyelvmedenczéhez tartozó szerbeknél a fekete vagy sötétkék kabáttal és mellénynyel megjelenik a fehér és szürke darócznadrág. A fiatalság fehér darócznadrágja ugyancsak ki van színezve, hímezve. A fiatalság sötétkék, sötétvörös és sötétzöld bársonykabátja alatt a mellény világosszínű selyemmel és aranyszállal áttört brokátszövetből van készítve. Ruházatukat opincs (bocskor) egészíti ki. Téli felöltőjük fehér és szürke szűr, suba, ködmön, bekecs és bőrbunda. A fehér- és szürke színű szűr feketével van beszegve, itt-ott kizsinórozva. A bekecs színes applikáczióval, a bunda szép tarka hímzéssel van díszítve. Ilyen gazdag a díszítése a téli bőrmellénynek (grudnyák) is.

A fiatal nők élénk színű s igen tarka, az idősebbek tompa színű ruhát kedvelnek. Hétköznap a leányok és a menyecskék egyszerű kék festésű vászon-, ünnepnapon selyem- és itt-ott nehéz brokátszövésű ruhát viselnek. Kevedobrán a szerb nők az úri nőket u ánozzák a divatban és már ernyőt, kalapot és glacé-keztyüt hordanak.

A férfiak ránczos szárú közönséges csizmát viselnek ünnepi alkalmakkor, hétköznap, nyáron papucsot, munkaidőben és télen bocskort. Ünnepkor a leányok és menyecskék sárga és fekete fűzős és gombos bőrczipőt, fehér atlaszczipőt csak a leányok, fekete bőrczipőt csak az asszonyok viselnek; hétköznapokon hímzett bársonypapucsot, munkában bőrpapucsot és bocskort hordanak. A nők a csipkét és a selyempántlikát nagy mértékben alkalmazzák betétül, felsőruhájukon, a blúzon, a derék alján. A fehér és tarka hímzést, horgolást ágyneműiken és alsóruháikon. Itt-ott drága selyemhímzés van a derékon és a szoknyán. Legkedveltebb nyakékük a »szeferine«. Aranypénzfűzér ez, az egész keblet befödi, 8—60 darab nagyobb és kisebb aranyból van összeállítva, a mi egyszersmind viselőjének a hozománya. Újabban fülbevalót és hosszú aranylánczot kezdenek hordani, melyen bros függ, szentképekkel. Férjes nők csak gyűrűt viselnek.

Az aldunai szerb nyelvmedenczében két új lábbeli motivum jelenik meg. Az egyik a férfi téli bocskora, lábszárvédő vörös gyapjúszövettel, a másik a natikácsa; gyapjúfonálból horgolják ezt és az asszonyok hordják.

Étkezés. A nyelvszigeteken lakó szerbek elég szegényesen élnek. Hétfőn, szerdán és pénteken böjti ételeket, leveseket, babot, káposztát olajjal, kedden, csütörtökön krumplistésztát, vagy időszaki főzeléket, szombaton főtt tésztát, puliszkát, vasárnap és ünnepnap tyúkhús, ritkán marhahúslevest, birkapaprikást, pecsenyét és sült tésztát esznek (Nagyszentpéter). Másutt kiegészítik még az ünnepi ételt kiszela csorbával és töltött káposztával (szárma).

A tiszavidéki szerb nyelvmedenczében (Gyálától Beodráig) már »jól« élnek. Böjtkor czibereleves, főzelék, hal, tej, gyümölcs van napirenden. Munkaidőben hetenként négy-öt ízben húst esznek. Nyáron szárnyast, télen füstölt sertéshúst. Marhahúsleves és pecsenye ritkán, karácsonykor, husvétkor és pünkösdkor kerül asztalra. Reggelire szalonna, tej, túró és vöröshagyma járja. Hétköznapi ételek: káposzta, tök, zöld és száraz bab, lencse, borsó, töltött tök és töltött paprika. Külön ünnepi ételek: húsleves, paprikás, pecsenye, hal, kalács, rétes. Legjobban az őszi hónapokban élnek a karácsonyi ünnep bevégeztéig.

Az aldunai torontáli szerb nyelvmedencze népének jellemző életmódját világítja meg a következő két napi ételsorozat. Ferdinándfalván: vasárnap tyúkleves, főzelék, pecsenye, tészta, a hét többi napjain változatlan sorrendben mindig háromhárom napig egy és ugyanaz az étel hús nélkül, pl. babfőzelék, rántás nélkül, vagy káposzta. Munkaidőben ezekhez néha egy kis szalonna, vagy júhtúró jár. Vacsora puliszka tejjel (hulya), főtt és sült krumpli. Sátoros ünnepeken nagy mennyiségű és különféle húsételt fogyasztanak és még czukrászsütemény is kerül az asztalra. — Tamáslakon télen kétszer, nyáron, különösen mezei munka idejében háromszor, sőt négyszer is esznek naponta. A sertéshúst télen fogyasztják el, szalonnája pedig a mezei munka idejére marad. Téli ételek a bab, burgonya, káposzta, rendesen hús nélkül, a puliszka tejjel, módosabbaknál zsírral, a savanyú paprika és főtt tészta. Vasárnap, ünnepnap baromfi-leves, paprikás vagy pecsenye és sütemény. Nyáron veteményes főzelékek felváltva kerülnek asztalra s kiegészítik azokat uborka, saláta, szalonna, túró és vöröshagyma. A mezei munka idején kétszer, háromszor esznek naponta a mezőn s csak este, otthon, főtt ételt, húsfélét és tésztát.

A karácsonyi és husvéti böjtöt szigorúan megtartják, csak főzelékkel és sült

krumplival élnek. A legfőbb táplálék a kenyér, melyet igen nagy mennyiségben fogyasztanak. Legkedveltebb nemzeti ételük a kiszela csorba, savanykás leves, tyúk- vagy bárányhússal. Ünnepi ételek: baromfi-leves, paprikás, baromfi- vagy juhhúsból, szárnyas és marha- vagy sertéspecsenye, hal és sütemény.

Eljegyzés és lakodalom.

A szerb lakodalom a szerb nyelvszigeteken, különösen a németségtől körülvett helységekben, majdnem teljesen színtelen.

A tiszavidéki szerb nyelvmedenczében (Gyálától Beodráig,) a vagyonosabb községekben, a hagyományok teljes színpompában kezdenek elénk lépni. Az aldunai szerb nyelvmedenczében (Melenczétől és Rudnától kezdve Dolováig) pedig teljes pompájában fejlik ki.

Ha a legény tizennyolczadik évét betöltötte, a szülők alkalmas leányt keresnek számára, vásárokon, bucsúkon, vagy olyan alkalmakkor, mikor az ifjúság ünneplőben van s mikor a leányok nyaka tele van aggatva aranypénzzel, a »szeferine«-vel, mely kellő tájékozást ad a leány vagyoni helyzetéről.

Ha fiukhoz illő leányt találtak és olyat, ki a legénynek is tetszik, akkor kocsin a leány szüleihez mennek háztűznézőbe, kikérőbe. Előbb mindennapi, közönséges dologról beszélnek, majd rátérnek a tulajdonképeni tárgyra s a legény atyja kikéri a leányt. Ha a leány szülei beleegyeznek, akkor behívják a leányt, ki a legény szüleinek kezet csókol, ezek pedig megajándékozzák almával, melybe 50, 100, 200 korona értékű aranypénz van rejtve. Néhány nap mulva a leány szülei mennek a legényes házhoz háztűznézőbe. Magukkal hozzák az almát a pénzzel, hogy nem tetszés esetén azt ott hagyják. Kedvező esetben az eljegyzés napját állapítják meg. Az eljegyzés a lelkész lakásán esik meg s utána a leányos háznál szokott lenni az eljegyzési lakoma (prszten), a melyen a legény szülei s rokonságának idősebb tagjai vehetnek részt. E lakomán a legény rokonsága a leány ujjára gyűrűt huz s fejére kis fehér koszorút tesz, továbbá pénzzel és bokrétával ajándékozza meg a leányt, ki a bokrétát eljegyzése jeléül, egész az esküvőig a hajába, vagy a mellére tűzve viseli. Viszont a leány a legény rokonsága valamennyi megjelent tagjának ingeket ajándékoz. Majd kisiet a vendégeknek az udvaron álló kocsijaihoz s a lovakat feldiszíti sávos szerb-vászonnal. Ezeket a leány maga szőtte s maga diszítette hímzésekkel.

Az eljegyzési lakomán nem vehet részt a vőlegény, sőt mi több, a leánykérés napjától kezdve, egész a lakodalomig menyasszonyával nem találkozhatik, mert a találkozás szégyent hozna a leányra.

Néhány nappal a menyegző előtt a szülők és a rokonok újra összejönnek úgynevezett jabukát inni, hogy megállapítsák a házasságkötés napját. Csakhamar túlesnek ezen is, a mit ismét hosszú lakoma követ, mely ének, zene és táncz közben másnap reggelig is eltart. Ezután kiszemelik a vőlegényi násznagyot (kum), a menyasszonyi násznagyot (sztari szvat) és a vőfélyt (dever), kiknek a legfontosabb szerep jut a lakodalomban.

A kum és sztari szvat tanúk az eskünél. A kum korlátlan hatalmú úr a lakodalomban; régente ő nála gyülekezett a lakodalmas nép. A sztari szvat a menyasszony házánál rendelkezik.

A dever szerepe a török időkbe nyúlik vissza. A vőlegény jóbarátjának és híres legénynek kellett lennie, ki az esetleges török támadástól a menyasszonyt meg tudta védeni. Segítői is voltak: »deverszki momei«, a vőfély legényei. Ezek a vőfély vezérlete alatt a támadó törökkel síkra szállottak, mialatt a násznép a hegyekbe menekült, az ott rejtőzködő »ajdukokat« felkereste s segítségükre küldötte. Az esküvő előtt való napon a vőfély lóháton, több társa kíséretében hívja meg a vendégeket. Színes szalagokkal és kendőkkel vannak feldíszítve. Kalapjukon koszorú. A vőfély kezében felpántikázott kulacs, lovának nyaka tele csörgőkkel s egész lovát szerb-vászon takaró fedi. A vőfélyt legényeitől széles, hosszú vőfélykendő (deverszki peskir) különbözteti meg. Ez vállán keresztül mellét átövezi s derekán csokorba kötve bokájáig ér.

A meghivottakat a vőfély megkínálja a kulacsból; ezek a vőlegény egészségére isznak e szavakkal: »Adja Isten, hogy a házasság hosszú életű legyen«. Ezután a vőfélyre és legényeire vállukon keresztül kendőket aggatnak s a kulacsra pántlikát, ajándékul a vőlegény számára.

Esküvő reggelén a vőlegény egyik hozzátartozója kocsin, dudással elmegy a kumért, megkérvén, hogy tisztjének gyakorlása végett kíséretével menjen a vőle-

gény házához. Erre a kum, kocsiján a dudással, ott terem a vőlegényes háznál s a vőlegénynek és vendégeinek kocsisora élén indul a menyasszonyi házhoz.

Ezalatt a menyasszony vendégeivel, a sztari szvat vezetése alatt, kocsikon eléje megy a vőlegény közelgő kocsisorának. A találkozás helyén megtisztelik egymást a magukkal hozott csutorák, kulacsok tartalmával. Majd egybesorakozva, hosszú kocsisorban dudaszó mellett, éneklés és kurjantások közben, felvonulnak a menyasszonyi házhoz.

Ezalatt fájdalmas sírás-rívás között öltöztetik barátnői a menyasszonyt s ríkató tárgyú és dallamú búcsúztatóval teszik fejére a menyasszonyi fátyolt s így adják át a devernek. A fátyolos menyasszonyt a vőfély, ki rendszerint a vőlegény öcscse, a vendégek elé vezeti, fejére tűzi a menyasszonyi koszorút, megcsókolja, a vendégeknek bemutatja és azután vezeti a kocsihoz, az esküvőre. Ez a tisztje a vőfélyt a menyasszony családjának valóságos rokonává avatja.

Erre azután a lakodalmi vendégség hosszú kocsisorral megindul az esküvőre, honnan kerülő úton tér vissza a lakodalmas nép. A vőlegény és menyasszony, vendégeivel együtt a menyasszony házához megy, ott megebédel, poharaz s a fiatalság duda, tambura vagy hegedűszó mellett tánczol három-négy óráig. Ekkor a menyasszony a kummal s az egész nászsereggel kocsira ül, még akkor is, ha a menyasszony és vőlegény háza egymás mellett van s így kísérik a menyasszonyt a vőlegényes házhoz. Ide megérkezve, a kum nem akarja a menyasszonyt a vőlegény apjának kiadni s addig hajtat ki s be az udvaron, mig elő nem hoznak egy borjút vagy bárányt.

Az elővezetett állatnak a fülén egy kis vágást ejt a kum késével, jelezvén ezzel akaratát, hogy ennek pecsenyéje kerüljön a lakodalmas asztalra. Ezután kis fiut hoznak a menyasszonynak, a kit ez megcsókol, háromszor megforgatja a levegőben s e közben körülcsavarja szerb-vászonnal. Csak most száll le a kocsiról, melyről a legény atyja emeli le. Kötényt kötnek eléje, hogy jó gazdasszony legyen. Két hóna alá kenyeret tesznek, hogy a házban mindig legyen kenyér. Két égő gyertyát két kezébe, hogy útja az új otthonban világos, fényes és dicső legyen. Így megrakva s így megáldva, az eléje terített szerb-vásznon lépkedve, tér be új otthonába, a vőlegény házába. És mindezeket a motivumokat a kalmi énekekkel szinezik.

Ezzel megkezdődik a főmulatság, az esti lakoma. Tánez és vigadozás közben reggelig tart. Vacsora után egy tréfához értő legény tréfás szavak kíséretében felmutatja a menyasszonynak és a vőlegénynek adott ajándékokat, azokat lehetőleg lekicsinyelni s az ajándékozókat gyöngéden kigúnyolni igyekszik. Mondókái ilyenek: »Tisztelt kum, sztari szvat és dever, és lakodalmi közönség! Itt van a kezemben egy ajándék N. N.-től, a kiről tudjuk, hogy ilyen-amolyan (gyöngéire kíméletesen czéloz). A menyasszonynak szánta. Viselje hát a menyasszony szerencsével és önérzetesen sokáig, ámen«.

Ezután a menyasszonytáncz következik. A ki a menyasszonynyal tánczol, az pénzt tesz a menyasszony perselyébe.

Éjfél tájban kivezetik a menyasszonyt a másik szobába, hol leteszi a menyasszonyi fátyolt s kontyba kötött kendőben tér vissza.

Kólótáncz, dalolás és tréfálkozás közben éri a hajnal a lakodalmas népet, de véget nem vet a mulatozásnak, folyik az tovább három éjjen, három napon át. Mert másnap van a »pogacsare«. A menyasszonyhoz jönnek vendégségbe a szülei és rokonai. Pogácsával, kalácscsal jól megrakva, újabban itt-ott tortával is. A lakodalom folyamán előforduló kocsikázások, a menyasszony hazavitelének, esetleg a más faluból érkező násznépnek felvonulása mozgalmas, zajos és festői.

A menyasszony a kummal, ha csak lehet, négyes fogatra ül. Ebben és a többi fogatban sallangokkal és pillengőkkel díszített, csörgős hámban ficzánkolnak a formás torontáli tüzes lófajták, melyek szines kokárdáktól ékesen, lakodalmi peskirekkel felkendőzve lépdelnek. A kocsis kalapján, ostornyele végén, a dudás kucsmáján, dudája nyakán keskeny, színes szalagok libegnek. A násznép kocsijain aranynyal és ezüsttel gazdagon hímzett fejkötős menyecskék, bársonykabátos és selyemmellényes legények és fehér ruhás koszorús lányok. A hátsó ülésről hosszan lóg le a szerb szőnyeg, a tyilim, rajta ó-szláv motivumok, keleti színekkel.

A kocsisort a zenészek kocsija s ezután az elmaradhatatlan kétkerekű bohócz-

taliga zárja be. Rajta kakastollas elnyűtt kalappal, álarczos vagy bekormozott arczú férfiak ülnek női ruhában, rossz rézedényekkel kalimpálva, vagy kolompokat ütve.

Megemlítjük végül a szökést. Ez a jobbmóduaknál akkor fordul elő, ha a leány szülei ellenzik a szerelmespár egybekelését. Az ifjú kocsira kapja a leányt s elvágtat vele egyik rokonához. De a szegényebbeknél ez a szöktetés a szülék tudtával esik meg azért, hogy a felesleges lakodalmi költekezést elkerüljék.

Az elsőszülött fiúgyermeknél nagy öröm van a háznál. Ilyenkor a rokonokat és szomszédokat meghívják s megvendégelik. A keresztelőről visszatérve, az egész úton égő gyertyával kíséri a keresztatya a gyermeket, kit otthon megajándékoz pénzzel, a mit a szülők szépen kihímzett inggel viszonoznak. Keresztelő.

A jómódúaknál lakoma, szegényebbeknél áldomás fejezi be a keresztelést. A komaságot nagy tiszteletben tartják.

A leánygyermekek játéka kezdetben a mama, később a tanító néni utánzása. Háztartást vezetnek, bábút dédelgetnek, látogatóba járnak. Férjnek egy kisebb fiút választanak, azt betanítják, hogyan viselkedjék egyes alkalmakkor. Általános a körben forgás, miközben valamennyien ütemben beszélnek. Játékok.

A fiúk ostorral kezdik, majd pálczára ülnek, ágyút tapasztanak, hunyókát játszanak. Körbe állanak s a hunyó kijelölésénél a következő versikét mondják: Ana, tana, tata, nija, szilba, raka, tika, taka, vija, vuja, val. A kire a végszó esik, az kikerül a körből. Mindaddig folyik ez így, a míg csak egy gyermek nem marad a körben, a ki hunyó lesz. A többiek elbújnak, a hunyó keresi őket s a kit megfog, az lesz az új hunyó.

Fiúknál, lányoknál kedvelt az ugró vagy iskolajáték. A játékosok a földre egy hat egyenlő részből álló téglaalakú mezőt rajzolnak, ennek végére pedig félkört. A félkört két részre: menyországra és pokolra osztják. A játék menete a következő: a játékos igyekszik a tégladarabot egymásután mindegyik mezőbe dobni, de dobása csak akkor érvényes, ha a tégladarabot féllábon ugrálva az egyes mezőkről kirugja, úgy hogy a tégladarab ne álljon meg valamelyik mező határvonalán; de egyszersmind ügyelnie kell arra is, hogy másik lábával ne érintse a földet, mert különben vesztes lesz. Ha ez hatszor sikerül neki, akkor hozzáfoghat utolsó feladatához, hogy a tégladarabot a menyországba dobja, ha ez sikerül neki, akkor ő a győztes. Ha ellenben a tégladarab a félkör másik részébe, a pokolba gurul, akkor vesztett s köteles a helyét társának átengedni.

A legények és leányok tavaszi mulatsága a labdázás. Estenként összejövetel van egyik vagy másik leányosház előtt, a hol tambura vagy harmonika mellett dalolgatnak, tánczolnak vagy tréfálgatnak. Télen ezt a »rogály«-t a szobában tartják s ilyenkor a leányok és asszonyok fonnak, varrnak, hímeznek, horgolnak. A böjti időket kivéve, a legények és a leányok, nem ritkán a fiatal házasok is összejönnek a község valamely kocsmájában s ott tánczolnak. Vasárnap, ünnepnapokon délután díszesen kiöltözve sétálnak a piacztéren. Népies szokások.

Minden ünnepnap mozsárágyú szól, miközben tart az istentisztelet; délután a fiatalok tánczra mennek, az öregebbek tizen-huszan összejönnek s megbeszélik a helyi eseményeket és valamelyik írástudó kalendáriumot, vagy újságot olvas nekik. Karácsony másodnapján délután a legények lóra ülnek s csengő bongás közben benyargalják az egész falut, meglátogatva rokonaikat. Ezek búzát szórnak rájuk, megvendégelik őket s ingvásznat, kendőt vagy törülközőt adnak nekik figyelmük viszonzásául. A böjti időben hintát kötnek s hintáznak. Szent Lázár ünnepe előtt, szombaton este, a gyermekek kolompszóval járják be az egész falut, majd tüzet raknak s azt átugorják. Husvét másnapján kalácsot visznek a komához, a rokonokhoz, még a szomszédos falvakba is. Karácsonykor betlehemmel járnak, Szent György napján öntözik a leányokat. Husvétkor piros tojásokkal csettintenek. Szent Iván napján a leányok koszorút fonnak szentiváni virágból és egyet a ház homlokfalára tűznek, egyet pedig a háztetőre dobnak. Ha ez a háztetőről leesik, akkor a ház legénye ez évben nem nősül, leánya nem megy férjhez. A »szvecsár« családi ünnep a család keresztény hitre térésének emlékére. A lakoma előtt mindenki egypár főtt búzaszemet eszik s a templomból hozott szentképet megcsókolja; azután gazdag vendéglátás, melyen a gazda házi szentje ünneplésére köszöntőt mond.

A nagybeteg felveszi a halotti szentséget s gyertyát adnak a kezébe, azt hivén, hogy a nélkül sokáig kínlódik s nem találja meg az üdvözüléshez vezető utat. Ezt teszik akkor is, ha valakivel haragban van. A halott mellett siránkozó Temetés.

asszonyok virrasztanak. A sírba pénzt dobnak. A halotti torokat mindjárt a temetés után, majd nyolcz napra, hat hétre, félévre s egy évre, a haláleset évfordulóján, tartják meg. Erre az összes rokonságot s a szomszédságot meghívják, esznek-isznak a halott emlékére, a halott üdvösségére. A meghalt ruháit a szegények között kiosztják. A halotti tor megtartása előtt a nőrokonok a temetőben imádkoznak, a sírhelyet megtömjénezik, bor- s olaj-keverékkel megöntözik.

Babonák. A hivatalos egyházi ünnepeken kívül egyéb ünnepet is ülnek s ezekhez makacsul ragaszkodnak; ilyenkor nem fogják be az igavonó állatokat, mert különben tűz üt ki. Szerdán nem mosnak. Ha csak lehet, a szerb nem tér vissza azon az úton, melyen elindult. Ha kocsival útra kél és észreveszi, hogy valamit elfelejtett vagy útközben elvesztett, megáll a kocsival és gyalog megy vissza. Szürkület után a kútjából idegennek meríteni nem szabad. Gyógymódjuk a ráolvasás, titkos mondások és a gyógykutak, vodicák vizének használása. A csepegő fák nedvének is tulajdonítanak gyógyító hatást. Ezek vizében a beteget megfürösztik. Ezek a kutak és fák tele vannak aggatva szentképekkel s ruharongyokkal, hajtűkkel. Valóságos kegyhelyek ezek. Ha a szomszédságban súlyos beteg van, játékbabát tesznek az ablakokba, hogy a betegség hozzájuk át ne jőjjön. Szent Illés napján az öreg kakast levágják, hogy a gazda meg ne haljon.

Gúnynevek. Majdnem mindenkinek van gúnyneve. A hosszúlábú = gém, a vékony, sovány = giliszta, a héja csőréhez hasonló orrú = héja, a parancsoló, rendelkező = Radeczky. Ki tésztakedvelő, az tésztás = galuska, a púpos = teve, kamila, a csapodár = pillangó, lepsir, a hirtelen haragú = hörcsög. Ki Szentmihályról jött a faluba, az szentmijanac = szentmihályi. Kinek elődje Jakab volt, az Jakovlyev, kinek őse Néca volt, az Necin s kinek Csicsó volt, az Csicin lett.

A lovak magyar nevei mellett találkozunk a Szultán, Basa, Gyura, Turcsin, Gidrán, Cuca, Cirka, Luca és Julka nevekkel. A tehenek Milka, Zsuzsica, Belka, Jelenka, Zsulya és Belár nevekre hallgatnak a magyar elnevezések mellett.

* * *

Bolgárok A délmagyarországi bolgárok a kerekfejű, barna, földközitenger-melléki jelleghez tartoznak. Nagyfogú, nagyszájú, kerek állú, barna hajú és szemű, csontos, vállas alakok, erősen kiszökő, tompa orral, kurta nyakkal és kerekre lapított koponyával. Nőknél jellemző a kerek arcz, az előrenyúló alsó ajak; de utóbbi nem általános, a mint ellenkezőleg általános a kurta derék, kis, húsos kéz s lábfej. A költözködés nem változtatta meg a bolgárok tipusát, mely csak idegenekkel való összeházasodások után szokott lassan eltünedezni.

Torontálban Óbesenyő az anyaközség, a honnan a mozgékony bolgárság kirajzott. Torontálban Óbesenyőn kívül Kanakon, Módoson, Karácsonyifalván, Bolgártelepen (nagyszentmiklósi járás), Szőlősudvarnokon és Sándoregyházán laknak besenyei tipusú bolgárok.

Óbesenyő útszéli letelepülés, azaz a községi út hosszában sorakoznak a vertfalú vagy gazdagoknál vályoggal kevert téglaházak. Iskola, paplak, községháza a templom közelében van.

A háztelek. A bolgár ház (kasta) hosszával a telek szélén, két ablakkal néz az utczára. Hosszában tornácz nyúlik, hová az udvar felől való grádicson juthatni. A tornácz eleje néhol az utcza felől be van falazva. Mellette van a léczekből, deszkából összerótt vagy vályogból készített kerítés, a kis és nagy kapuval. A kis kapun faragott kapufél. A főszoba (gulema szobicza) az utczára szolgál. Abban nem laknak, csak vendégeket fogadnak. Padozata deszka vagy letaposott agyag. A főszoba mögött van a konyha (prus), azután a lakószoba (tyilér), alatta a pincze, e mögött a kamra, majd az istálló. Az udvartól elkerített tornáczon (trnác) kint ül estenden a bolgár család feje, a nyitott erèsz alatti folyosó (stréja) pedig nyáron hálóhelye a gazdának. Kertre kevés gondot fordítanak; de a tágas udvar eléggé takaros. Hombár, csűr a kert szélén van. Gémes kút, ól, szín, galambdúcz majd minden háznál látható. Általában az udvar berendezkedésében a délmagyarországi svábokat utánozta, a bolgár a Délvidékre való beköltözése (1723) óta.

Ruházat. A bolgár ruha csinos, takaros, szolid és otthon készült. A mit meg lehet fonni, szőni, meg kivarrni, festeni és kihímezni, azt az asszony csinálja. Csak csizmát, kalapot, pántlikát és ékszert vesznek a boltban vagy az iparostól. Túl-

ságos czifraság nincs a bolgár ruhán, a mi azonnal szembeötlik, a hol vegyest lakik a bolgárság.

A *férfiak* ruházata nyáron magyaros: galléros és ujjas ing, széles, apró korczos gatya, magas szárú csizma és a szalagdíszszel (sapka) ellátott merőlegesen felhajtott karimájú kalap (klobak), kék, zöld vagy fekete színű selyemből vagy posztóból készült mellény (lajber). Szakállt öreg ember sem visel. Hajukat, bajuszukat kurtára vágják.

Télen bundát, vitézkötéses magyar gyapjú vagy posztónadrágot, testhez álló, térdig érő, birkabőrből készült ujjast (kozsok) vagy ujjatlan ködmönt (pepter) s lapos utazó sapkához hasonlító, fehér, kerek, behasított karimájú báránysipkát (kalpagot) viselnek, mely utóbbinak a Balkánon csubara a neve.

A *nők* ruhája festőibb. Fődarabjai a 27-féleképen kivarrott, hímzett 1. ing (riza), mely vállon az ujjak szélein, a nyak körül s elül a keblek fölött ki van varrva; 2. a félszoknya vagy viganó (valenit), vörös alapszínű, feketén vagy barnán sávozott. Óbesenyőn a valenit 3 féle dessinből van összeválogatva, fehérből, feketéből és tarkából (ravéska); 3. kötény (karligatka, gubertja vagy prestillje). A kötényt gyapjúszálból maguk szövik, aranyos vagy ezüstös paszománttal beszegik, sarkaiba ezüst szíveket varrnak vagy pántlikás rózsákkal díszítik a szögleteket. Az asszonyok azonkívül tornyosan álló, oldalt szarvas csücskökkel bíró fejkendőt (piskir) viselnek hurkaféle tekercsbe csavart (plitje) hajukon olyformán, hogy a fehér vagy sárgás színű kendőnek hátul redős, fejkötő alakja van. Ezt a fejkendőviseletet Kis-Oláhországban is láthatni.

Az óbesenyei lányok 6—10 fekete zsineget fonnak be a varkocsukba olykép, hogy a zsinegre húzott fehér-fekete gyöngysorok a hajfonat szélén és végén beszegésnek látszanak. Ez lényeges ismertetőjele a lányságnak s igen hasonlít a szlavón nők reczésen befont széles varkocsához. Szokásos továbbá a talléros melldísz, (povaz), az aranyláncz (kumasz zlati) és a kisebb pénzdarabokból álló lánca (lance), a gyöngyfűzér (gjardlane) s az oldalt lógó selyemkendő (svilenó karpa), azonkívül a sárga, rámás szárú és sárga sarkú vörös csizma viselete, melyet a templomból hazamenet levetnek. Télen az asszonyok fehér gyapjúmentét vagy zekét (dréja bela dalgja) és rövidebb zöldszínű ujjas (zabanj ud zelena jaba) bekecset, meg posztóból vagy fekete színű pamutból való ujjast (rukave) viselnek. Lakodalmakon és nagy ünnepeken a czifrás, fodorított selyemszalagokkal, a sarkokban csokrokkal, pántlikás rózsákkal ékesített kék zabunj a díszruhadarab.

Plitjcét, azaz hajjal körülcsavart hurkaalakú betétet, mely turbánszerűen ékteleníti el a különben is hamar hervadó arczot, csak öregebb asszonyok, koszorút pedig egyéves menyecskék viselnek lebabázásuk idejéig. Szégyen, ha mindjárt az első évben le kell tenni a venec-et.

A XVIII. század első felében beköltözött bolgárok nemcsak hitet cseréltek, hanem símulva a magyarországi törvényekhez, felhagytak ősi délszláv szokásaikkal is. Katholikusokká kellett válniok, ez volt a települhetés feltétele,— ezzel megváltozott balkáni világnézetük, ha ilyenről szó lehet ily kicsi népnél. A vallásnak azonban inkább külsőségeihez ragaszkodtak, miként balkáni hazájukban, mint a meggyőződés érzelmi bensőségéhez. Költészetükből hiányzik a mély vallásosság, a mint a női nemnek poétikus tisztelete is, a mi megint a szerbségnél oly megható, és inkább romácz- és balladaszerű. Török fagyossággal viselkednek — legalább külsőleg — a nőkkel szemben, kik alárendeltségük tudatában a család igen szerény, csendes tagjai. A házközösség intézménye megszünt ugyan, de szokásjogilag máig él. Például, hogy a legokosabb, legtapasztaltabb a ház gazdája, ki menyei vagy sógornői körében lakik s a legfiatalabb menynyel szokta magát kiszolgáltatni. Vagy hogy az özvegy valamennyi gyermekét az apósa neveli föl, az özvegy szabadon mehet férjhez máshoz stb. Népies szokások.

Megváltoztak családi szokásaik s házasságkötéseknél a családi és vagyoni érdek, meg a szülők akarata a döntő. Ritkán esnek meg szerelmi házasságok. Az ifjúság a fonókban (szedenka), kukoriczatöréskor, a templomtéren és litánia után a réteken játék alkalmával ismerkedik. A népies etikett azt kívánja, hogy kivált a legények ügyet se vessenek a lányokra, persze, a nyilvánosság előtt s igen kedves a félénken, látszólag közömbösen lépdelő bolgár lány, a ki délszlávos tiszteletettudással néz a férfinemre, ha kell, de a világért sem pillant feléje, ha nézik. A legény sem néz szíve választottjára, csak sűrű ostorpattogtatással, fütyürészéssel, a háznak pünkösdkor való titkos felbokrétázásával adja tudtul Házasságkötés.

közeledését. Ha a fiú szülőinek nincs kifogásuk a lány ellen, elküldheti a leány kérőnásznagyát a legény házába, selyemköténybe burkolt czitrommal vagy almával, mihez szülei virágos kulacsot, kalácsot, pénzt mellékelnek. Ez a formális *legénykérő* meg volt még a 90-es években is Óbesenyőn. Ha a legény szülei hozzá nem nyúltak az ajándékhoz, ez a visszautasítás jele volt; ha igen, a titokban önmaguknak eljegyzett (izgudit) szerelmesek megtarthatták az első eljegyzést vagy *kendőváltást* (fanatraka, fastenji ruka), mely az izgudót követte. Nyomban utána megülik az *igazi eljegyzést* (gudés), mely az esküvő napját tűzi ki, a hozományt határozza meg mindkét részről. Bolgároknál mindig férjhez megy és vivődik a leány s a legény be nem házasodik idegen családba, hanem feleséget hoz. Katonáskodása alatt ez sokszor perpatvarra ad alkalmat apa és fiú között.

Az *esküvőre* (svabda) ma külön indul a leány, külön a legény házából a nászmenet kocsin vagy gyalogszerrel, de legalább a leányt kocsin viszik a templomba. A legény régen mindig gyalog ment a templomig, ott megesküdött arájával, a templomig kisérte, aztán újra külön ment haza násznagyával és rokonságával együtt. A lakodalmi szertartások között legszebb a leány búcsúja szülőitől, mikor a legény házába viszik; a mátkapár rokonsága és vőfélyei most már együttesen ujból megtartják a családi ünnepet. A gyermeki és szülői szeretetnek legédesebb, legbúsongóbb hangján búcsúzik a lány szülőitől, öreg apjától, testvéreitől és leánypajtásaitól és viszont. Ez határozott délszláv vonás, mit a bolgárság a balkáni szlávok ól kapott örökségbe.

Foglalkozás. Balkáni erényeiből sokat felejtett a délvidéki bolgárság, a dolgossága és szerzésvágya azonban megmaradt. Igaz, hogy a házi és ipari teendők nagy része a nőre nehezedik, de a férfi is kiveszi a maga részét, kivált a külső gazdálkodásból, míg a fehérnép a házi, népies iparban excellál. Beköltözésükkor az óbesenyei bolgárok főleg állattenyésztők voltak, ma búza- és kukoriczatermelők és kertészek. Különösen a dohány, paprika, káposzta és zöldségfélék termelésében fáradhatatlanok. A besenyei kincstári földek tagosítása után széjjelszéledt a bolgárság Torontálban. Ez az oka, hogy Besenyőnek ma nincs több 6000 lakosánál s a torontáli bolgárság létszáma pedig 1740 óta 2000-ről csak 8000-re szaporodott. Elköltözés, kivándorlás, beolvadás apasztotta a kis népet. A sokszor emlegetett földéhesség nem csupán a bolgár, hanem az egész európai parasztság jellemvonása. Azért nem kizárólag ez hajtja a bolgárt egyik községből a másikba, hanem a standard of life bizonyos magasabb foka, mely szorgalomra készteti. Ipari ügyessége fölér a szerbek szorgalmával. Takaróik (csergulica) és terítőik (cidilnice) Bécsben is kelendő czikkek.

Középiskolába csupán a gazdagok adják fiaikat, hol csendes, szorgalmas magaviseletükkel tűnnek ki. A népség zöme szívesebben gazdálkodik, földet bérel, vagyonra törekszik. A kalmárkodás vérében van. A városba betelepedett bolgárfiakból nem csupán ügyes iparosok, hanem élelmes kereskedők lesznek, mintha a XIII. századbeli mozlim-bolgárok (izmaeliták), kik Magyarország belső kereskedelmét akkor kezükben tartották, máig élnének hazánkban: — úgy ügyeskednek a bolgárok ma is a föld, ipar és kiskereskedelem hasznosításában.

Temetés. Ha már a javasasszonyok, kuruzslók nem segítenek a betegen, papot hívnak és a végrendeletről gondoskodnak. A halottat, míg a koporsó elkészül, az abrosszal betakart asztalra terítik ki és szentelt gyertyát gyújtanak feje mellé, mely mindig az ajtó felé van fordítva, különben a halott visz még magával egyet a családból. A gyalúlatlan koporsónak nincs feneke, csak néhány lécz tartja az új ruhába öltöztetett halottat. A koporsó sárga, ha férfi vagy asszony a halott, fehér, ha leány, kékszínű, ha legény. Temetés után halotti torral és gyászmisével adják meg a végtisztességet.

* * *

Horvátok, tótok. Ezeken a nemzetiségeken kívül még tótok és horvátok is vannak a vármegyében; egyrészt azonban számuk csekély, másrészt egyre jobban veszítik faji sajátságaikat és beolvadnak az őket környező lakosságba; a tótok erősen magyarosodnak; fiatalságuk már mind jól beszél magyarul.

Források: Balogh Pál: A népfajok Magyarországon. — Thun József dr.: Szerbek története. — Moldován Gergely dr.: Alsófehér vármegye román népe. — Kernuch K. Adolf: A bánáti ág. hitv. ev. esperesség monografiája. — Torontál vármegye hivatalból gyüjtött néprajzi adatai. Magánközlések. Czirbusz Géza dr. monográfiája és értekezései a bolgárokról.

Régi szerb tyilimek. (Grünbaum Vilmos gyűjteményéből.)

Népies szerb és oláh munkák. (Grünbaum Vilmos gyűjteményéből.)

VÍZSZABÁLYOZÁS ÉS ÁRVÍZVÉDELEM.

Ha Torontál vármegye térképére csak egy pillantást vetünk, azonnal láthatjuk, hogy e nagy síkság gazdasági értékesítésénél a vizek szabályozásának nagy szerep jutott. Vízszabályozás.

Három oldalról van e vármegye folyókkal körülvéve: éjszakon a Maros, nyugaton a Tisza, délen a Duna határolja; keresztben pedig a Bega és a Temes folyók osztják darabokra; azonkívül e folyók között még az Arankán, Galaczkán, a Beregszón és a Tamisáczon kívül még számos kisebb-nagyobb ér van, a melyek a közeleső folyók vizeiből táplálkozva, tavaszszal elárasztanák a vidéket, ha folyásuk szabályozva nem volna.

Ha a vizek szabályozásának történetét nagyon messziről akarnók kezdeni, elmondhatnók, hogy Torontál vármegye vizei már a szabályozás megkezdése előtt sem voltak abban az állapotban, a mint a természet azokat elhelyezte, mert már az avarok is készítettek mesterséges csatornákat a Maros, Tisza és az Aranka közében.

Hajdan a folyók mentén levő kisebb-nagyobb összefüggő mély területeken kívül nagyobb mocsarak is terültek el, a minők a Törökkanizsától—Szőregig és Mokrinig terjedő, az Ittebétől Zsombolyáig és Melenczéig, továbbá Nagybecskerek alatt a Fehér-tótól a Kulpinig terjedő és az alibunári mocsár.

De a nép gazdasági tevékenysége a legelőket szántóföldekké, a réteket legelőkké, a vizenyős területeket kaszálókká alakította át, úgy hogy Torontál vármegye területe a mohácsi vész előtt sok népes község lakosságának adott jóllétet.

A törökök e vármegye lakosságát 1551-ben e területekről kiszorítván, e vidék annyira elnéptelenedett, hogy a sűrű erdőségek és az újból elhatalmasodott sás- és nád és egyéb vad növények a vizek rendes lefolyását gátolván, ismét vizenyőssé és részben posványossá váltak oly területek is, a melyek azelőtt már szántóföldek, száraz legelők és jó kaszálók voltak. Ehhez járult még, hogy a törökök védelmi szempontból, — hogy e vidéket nyugat és éjszak felől nehezebben hozzáférhetővé tegyék, — azokat a területeket, a melyekre okvetetlenül szükségük nem volt, és melyek megszállott erősségeik körül voltak, még mesterségesen is elposványosították. Az erdőket kiírtották, hogy a meglepetéseket megakadályozzák, de a mocsarakat lehetőleg szaporították, mert ezek a védekezést könnyebbé tették.

Ennek tulajdonítható tehát, hogy a midőn 1716-ban e vidéket a törököktől visszafoglalták, Torontál vármegye területének már nagyobb része volt vizenyős és mocsaras, mint a mohácsi vész előtt.

A törökök kiűzése és a Délvidék visszafoglalása után tehát a legsürgősebb feladat volt a vizek rendetlen folyását szabályozni, a vadvizeket a folyók medrébe visszavezetni, a tavakat és mocsarakat pedig csatornázással lecsapolni.

E vidéknek aránylag igen rövid idő alatt történt benépesítése csakis annak köszönhető, hogy Temesvár visszahódítása után a kormányzat első gondja volt e vidék természeti viszonyait rendezni és javítani.

A visszahódított vármegyékből alkotott Temesi bánság kormányzói elismerésre méltó tervszerűséggel oly sorrendben fogtak hozzá a vizek rendezéséhez, a mint azt a sürgősség megkívánta.

Báró *Mercy* Claudius Florimundus tábornok, a temesi bánság első kormányzója, a ki 1716-ban, Temesvár visszavétele után e vidék adminisztrácziójának vezetője lett, első sorban a *Bega folyó* rendezését kezdte meg, mert a töröktől visszahódított és temesi bánságnak elnevezett terület főhelyét, Temesvárt leginkább ez érdekelte. E várost csakis a Bega vizeinek szabályozásával lehetett rendesen megerősíteni és fejleszteni. Bega.

A Bega folyó a XVIII. század elején egészen vad és rendezetlen állapotban kalandozta be Temes- és Torontál vármegye síkjait és miután vármegyénk határán

Papdnál (Bobda) magába vette a Beregszó-patakot, azon túl igen nagy területeket állandóan víz alatt tartott, úgy hogy a Csene, Zsombolya, Csernye, Udvarnok, Begaszentgyörgy, Párdány, Ivánd, Torontáldinnyés községek közé eső kb. 200.000 holdnyi területen rendesen csak posványok és nádtermő rétek voltak. Csak Begafőnél (Klekk) bújt ki a folyó ismét a nagy rétségből és határozottabb mély mederben folyt tovább, Nagybecskereket és Ecsehidát (Écska) érintve, de Ecsehidán alul már ismét a Tisza árterébe jutott és ennek árvizeivel egyesülve, Perlaszon felül ismét nagy mocsárba, az úgynevezett Beloblatóba veszett el, melyből csak a Tiszának alacsonyabb vízállásakor nyert kedvező lefolyást.

Hogy Temesvárt a bánság erős és hatalmas székvárosává lehessen tenni, többek között a Bega folyónak oly módon való rendezése vált szükségessé, hogy mocsarai lecsapoltassanak és hogy annak hajózhatóvá tételével Temesvár és vidéke élelmezése, valamint termékeinek értékesítése lehetővé tétessék. Ez kellő körültekintéssel és tervszerűséggel meg is történt és erről Temes vármegye monografiájában lesz szó.

A Bega-csatorna.

E végből első sorban a Bega medrét mesterséges ásásokkal Facsettől Temesvárig akként rendezték, hogy a krassómegyei terjedelmes kincstári erdőkből fát lehessen rajta usztatni. Temesvárott duzzasztó művekkel malmokat és egyéb iparműveket telepítettek. Temesváron alul pedig — a folyó régi kanyargós medrét elhagyva — Klekkig (Begafő) mintegy 70 km. hosszú csatornát ástak, mely 1728-tól kezdve, öt év alatt készült el. Ennek az volt a rendeltetése, hogy egyrészt a hajózást lehetővé tegye, másrészt pedig, hogy egyenesebb, rövidebb és egyenletes eséssel bíró utat adjon a vizeknek és ezáltal az árvizeket is mérsékelje. Megmaradt ugyan a Begának a régi medre is működésben, de ez immár leginkább a Beregszó-patak vizét vette fel és így a két meder gyorsabban vezette le a vizeket, habár rendes töltések hiányában az árvizek ellen teljes védelmet még nem nyujtott.

A Begának Temesvár és Becskerek közt ily módon történt rendezése e folyót még nem tette teljesen alkalmassá a hajózásra, mert tavaszszal, a hóolvadások alkalmával, igen bőséges vize volt, de nyáron és őszszel annyira kiapadt, hogy hajók nem járhattak rajta; arról kellett tehát gondoskodni, hogy abban bizonyos mennyiségű víz állandóvá tétessék.

E czélból keletkezett Mária Terézia uralkodása alatt az a két műtelep (zsilip), mely alkalmassá tette a Begát a primitív hajózásra.

A krassómegyei Kostély községétől ugyanis egy 10 km. hosszú tápcsatornát ástak, hogy a Temes vizének fölöslegét — a nyári és őszi vízhiány idején — a Begába vezesse és ugyanakkor a Begának egy 10 kilométerre alább fekvő pontjáról a Temesnek egy alacsonyabban fekvő pontjához egy másik, úgynevezett árapasztó csatornát ástak, melynek az volt a feladata, hogy a Bega árvizeit csökkentse és azoknak egy részét a Temesbe vezesse. Mind a tápláló, mind az árapasztó csatorna zsilipjéhez egy-egy községet telepítettek, úgymint: Kis-Kostélyt és Kis-Topoloveczet, oly kötelezettséggel, hogy a zsilipnél levő felvigyázók utasításaihoz képest, a zsilipek nyitását, zárását és tisztogatását ellássák.

A kistopoloveczi árapasztó mű az alsó begamenti vidéknek nem biztosított teljes árvízmentességet, mert eredetileg is csak az volt a rendeltetése, hogy a középvízállás tartama alatt a fausztatásban és a hajózásban hirtelen árhullámok káros hatásától tartani ne kelljen; de e két csatorna és zsilip megadta a Bega hajózhatóvá tételének első és főfeltételeit, úgy hogy a további vízszabályozási munkálatokban már a gazdasági érdekek fejlesztésével, vagyis a töltések építésével az ármentesítés nyomulhatott jobban előtérbe.

Az ármentesítési, illetőleg vízszabályozási teendők ellátására keletkezett 1777-ben a műszaki hivatal Temesvárott; ennek élére a XIX. század elején egy kormánybiztost állítottak, ki a helytartó tanácsnak volt alárendelve és a rendelkezésére álló műszaki közegekkel intézte a vízszabályozást és ármentesítést.

A Bega hajózása érdekében első sorban a már kiásott csatornát egészítették és javították; ez alkalommal a balparton töltést emeltek, mely egyelőre csak a legkisebb vízszín fölött 2 méter magas volt és vontató útul szolgált. E töltések tehát csak a balpartot védték, míg a jobbparton az árvíz szabadon elterülhetett.

Ez időben hajtották végre a katonai határőrkormányzat kezelésében a Fehértón (Beloblatón) azt az érdekes munkát, melylyel Perlasz fölött a Begának 4 kilométer mesterséges medret készítettek, tisztán rőzsetöltésből.

A vármegyei önkormányzatnak 1779-ben történt visszaállításával megszünt

ugyan e vidéken az eddigi abszolut közigazgatási kormányzat, de a Bega rendezése, különösen hajózási szempontból állami feladatnak tekintetvén, a temesvári építészeti hivatal tovább működött, azzal a különbséggel, hogy ezentúl a közerőt, a melylyel a szabályozási munkákat végezték, az építészeti hivatal élére állított és a helytartótanácsnak alárendelt kormánybiztos megkeresésére, a vármegyének kellett kirendelni.

E szolgálmányokat az állam bizonyos mértékig megfizette, a mennyiben a kézinapszámért 6 pengő krajczárt, a kocsinapszámért pedig 12 pengő krajczárt fizetett. E béreket 1853-ban a kétszeresre emelték fel, 1855-ben pedig a volt cs. kir. minisztérium a közmunkát egészen beszüntette és a hajózás érdekében szükséges munkákat készpénzért végeztették.

1806-ig eléretvén az a főczél, hogy a Bega Temesvártól Perlaszig hajózható legyen, 1807-től kezdve a csatornai munkálatok fősúlyát inkább a töltés-építésre fektették és megkezdték az ármentesítést a jobboldalon is, a hol még akkor mintegy 100.000 holdnyi terület volt az árvíz elöntéseinek kitéve. Ármentesítés.

A töltések a jobbparton alacsonyabbak voltak 0·3—0·6 méterrel, mint a baloldalon ; a párdányi nagyrét mentén pedig Ittebéig 3 kilométer hosszban semmi töltés nem volt, mely nyílás mint biztonsági szelep szolgált, a rendkívül nagy vizek esetén, a balparti árterület védelmére.

E bár hiányos töltéseknek is igen nagy hasznuk volt, mert a balparton Újpécstől Párdányig nagy területek száradtak ki és kerültek mívelés alá ; a jobbparton pedig, bár még az időnkénti elöntésnek kitéve, de mégis hasonló nagy területek lettek mívelhetőkké s csupán a párdányi és ittebei rétben maradt még 15—20.000 holdnyi terület állandóan víz alatt.

1825-ben az a terv merült föl, hogy a Bega csatornája a Tisza folyóval a legrövidebb úton, vagyis Aradácznál köttessék össze ; de e tervet később elejtették.

1858-ban egy erőszakos bár, de az akkori viszonyok között egyedül czélra vezető intézkedés nagy lendületet adott a begavidéki árvédelemnek. A temesvári Statthalterei ugyanis elrendelte, hogy a már nagyon megülepedett és megrongált baloldali töltéseket Párdánytól—Begaszentgyörgyig a baloldalon ingyenes közmunkával helyreállítsák és felemeljék. E rendeletet kényszer útján végre is hajtották, még pedig oly községek bevonásával, a melyeket az árvédelem közvetetlenül nem is érdekelt.

Ugyanez időben emeltették a jobboldali töltéseket is, Aurélházától Begaszentgyörgyig, de itt már az ingyen munkát szolgáltatott községek, mert a töltés a hajózási meder fenntartására is hasznos, a közmunkaérték $1/_4$ részéig terjedő kártalanítást kaptak. Ezután szokássá vált, hogy az állam minden töltésmunkálathoz $1/_4$ részben hozzájárult. Az államnak ily hozzájárulásával 1858-tól 1871-ig több helyen még körülbelül 100.000 forint értékű munkát végeztek ; 1863—1864-ben pedig, az országos inség alkalmával, az állam — egészen fizetett munkával — a balparti Begatöltést Dinnyéstől Tárnokig felmagasíttatta ; ezek a munkálatok mintegy 40.000 frtot emésztettek fel.

A vízállásokról a mérnöki hivatal csak 1858 óta vezet rendes jegyzéket, a megelőző időből csak hiányos kimutatások találhatók. Rendkívül magas vízállások és árvizek voltak 1813. és 1814. években augusztus hónapban ; különösen 1814-ben, a midőn az egész Bánátot elöntötte az árvíz. Ezután 1830-ban és 1836-ban, de különösen 1859 június havában volt rendkívüli nagy árvíz, a midőn a vízállás mind a Temesnél, mind a Begánál eddig nem ismert magasságokat ért el (a Temes Kostélynál 4·08 m., a Bega Kiszetónál 4·48 m. magas volt). Árvíz volt 1869 őszén és az 1870. év tavaszán és ugyanez év deczember havában is, a midőn a rendkívül sok esőzéstől az árvíz három hétig kulminált és az összes temes- és begamenti vidékeket elárasztotta. A Temesnek és Begának 1859-iki árvize mintegy 470.000 holdnyi mívelt területet árasztott el.

Minthogy a Temes jobbparti árterületét egyidejűleg a Bega árvizei is érintették, a Temes szabályozására 1863-ban alakult társulat oly munkákat is tervbevett, a melyek a Temes szabályozásához közvetetlenül nem tartoztak. Így keletkezett a Bega topoloveczi árapasztó csatornájának első lényeges javítása 1863-ban.

Az árvízi érdekeltség az 1870-iki árvízektől újabb tevékenységre serkentve, 1871 január 19-én az összes temes—begamenti érdekeltség Temesvárott új szervezkedésre gyülekezett. Az érdekeltség kérelmére a kormány gróf Szápáry Istvánt kormánybiztosul küldte ki, a ki Képessy József orsz. középítészeti felügyelővel

nagyszabású vízszabályozási tervezetet dolgoztatott ki, melynek azonban egyelőre csak az árvédelem volt feladatául kitűzve. E míveletet a Temes-társulat jogi utódjaként az 1872. évi februárban »Temes—Begavölgyi vízszabályozó társulat« név alatt újból megalakult érdekeltség működésének alapjául elfogadta.

A társulati alapszabályokba felvették azt az elvet, hogy az árvédelem a Bega folyó mentén is kizárólag a társulatot illeti; ő tartozik a jövőben a hajózási csatornán is a védtöltéseket fenntartani, de a hajózási csatornatöltés munkálatainak költségeit harmadrészben az állam viseli.

Óbega és Beregszó. A Bega medrének kettéosztása, vagyis a Bega-csatorna megalkotása után a folyó régi medre, bár abba a Begából víz nem folyt, még mindig élővíz maradt, mert a *Beregszó* folyóból táplálkozott, mely Papd (Bobda) községnél ömlik bele. A Bega-szabályozásnak ki kellett tehát terjedni az *Óbegára* és Beregszóra is, mert ezeknek árvize igen nagy területeket veszélyeztetett.

A szabályozás akként történt, hogy a meder kanyargós folyását átvágásokkal igyekeztek megrövidíteni és itt-ott, a mélyebb fekvésű partok mellett, töltéseket is építettek. A víz lefolyásának gyorsítása czéljából, már az 1820—1830 közötti időben, egy 3·6 km. hosszú átvágást ástak, a melynek következtében nagyobb területek kerülhettek mívelés alá; de az árvíz kiöntései ellen az csak akkor nyujtott teljes védelmet, a mikor az átvágás mentén töltéseket építettek.

Az Óbegát és Beregszót a Temes-begavölgyi Vízszabályozó Társulat megalakulása után rendezte alaposan; a még megmaradt ártalmasabb kanyarulatokat átvágta, jelesen Jankahídnál egy 34 km. hosszú átmetszést ásatott és a meder mindkét partján töltéseket emelt.

A hajózható Begacsatorna. A Temesvártól Begafőig kiásott Bega-csatornának tulajdonképen az volt a czélja, hogy Temesvár és a Tisza folyó között rendes vízi utat teremtsen. Az ármentesítést ez a csatorna csak mellékesen szolgálta. A csatorna azonban kezdetben nem felelt meg hivatásának, egyrészt méreteinek elégtelensége miatt, másrészt pedig, mert a csatornába jutó fölös árvizek a hajózást akadályozták és a mellett még veszélyes iszapolásokat és partrongálásokat is okoztak és csak a kiskostélyi tápláló-zsilip és a kistopoleczi árapasztó-zsilip kiépítésével lett a *Bega-csatorna* rendszeres hajózásra alkalmas.

A XVIII. század utolsó évtizedeiben a csatornát elhanyagolták és a csatornába jutó fölös árvizek azt erősen megrongálták. A XIX. század első felében a Bega-csatornára irányuló minden tevékenységet az ármentesítés kötötte le és a hajózó út javítására irányuló rendszeresebb intézkedések csak a század második felében indultak meg.

Az 1853—1855. években a rendellenesen kiszélesedett és sekélylyé vált csatornamedret 60—80 m. távolságokban kiépített rőzsesarkantyúkkal 24 méternyire összeszűkítették, a sarkantyúk közötti részt pedig fűzfadugványokkal feliszapoltatták. Ez a rendszer, párhuzamművek alkotásával és a meder kotrásával kiegészítve, a hajózó út javításának, s fenntartásának maig is alapul szolgált.

A Bega mederviszonyaira vonatkozó első részletesebb műszaki adatok 1842-ből származnak. Ezeket a mai állapottal összehasonlítva, megállapítható, hogy a fentebb említett rendszerrel a rendes hajózási vízszín, illetőleg a hajózási vízmélység 32 czentiméterrel növekedett.

Az 1863. évi nagy szárazság után következő országos inség alkalmával, az állam a népnek keresetet adandó, a Bega baloldali töltését Torontáldinnyéstől Tárnokig 27 km. hosszban 3·2 m. magasságig felemeltette.

1868-ban társadalmi úton indult meg a kezdeményezés a Bega-csatorna állandó hajózhatóvá tétele iránt, a mennyiben egy erre alakult társaság a Bega-csatornának zsilipes csatornává való átalakítására és öntözésre való berendezésére kapott engedélyt. E terv azonban kivitelre nem került, mert egyrészt a pénzügyiviszonyok kedvezőtlen volta, másrészt pedig az ártér-érdekeltség bonyolódott viszonyai azt megakadályozták.

1871-ben *Képessy* József, kir. főmérnök, a Bega-csatornának zsilipes hajózó csatornává való átalakítására is készített tervet és költségvetést, de a kivitelt a kedvezőtlen pénzügyi viszonyok elodázták s az 1882: XXVI. t.-cz. alapján látták a Bega hajózási út rendezéséhez. E törvény alapján több terv készült, de kivitelre egyik sem került. Ez időtájt azonban már foglalkozni kezdtek az Alsó-Begán az állandó hajózás biztositásával. Azok a munkálatok ugyanis, melyeket eddig a Bega hajózhatóvá tétele érdekében végrehajtottak, még nem

biztosították a hajózást minden vízállás mellett; mivel pedig a kotrásokkal, sarkantyúkkal és egyéb rendes folyamszabályozó munkálatokkal a vízmélység növelhető nem volt, a hajózás állandó biztosítása érdekében duzzasztó művek és zsilipek alkotása, vagyis az Alsó-Bega csatornázása vált szükségessé. Az erre vonatkozó terveket »A Ferencz-csatorna torkolat munkálatai m. kir. művezetősége« dolgozta ki 1899-ben és a kivitelre elfogadott tervek végrehajtását az 1900. évi május elsején Nagybecskereken felállított »Alsó-Bega hajózási m. kir. kirendeltség«-re bízták.

Az Ó-Bega torkolatáig terjedő mintegy 45 km. hosszú szakasz két tartányra van osztva. Az alsó tartány a Bega-toroktól Écskáig terjed s 19 km. hosszú, a második tartány az écskai művektől az Ó-Bega torkolatáig 26 km. hosszú. A hajózó zsilipek nyílt szélessége 10 méter. A zsilip hossza Écskán 71·8 m., a Bega-toroknál 73·10 m. Az Alsó-Bega zsilipjeit e szerint a Dunán és Tiszán járó hajók túlnyomó része használhatja. Ezek a művek 1900 november 1-én kezdve, 1907. év végén készültek el és 1.701,030 K költséget igényeltek. Az Alsó-Bega szabályozása.

Az 1897 : XXI. t.-cz. 12. §-a utasította a földmívelésügyi minisztert, hogy a Bega-csatornának a Temes-begavölgyi vízszabályozó társulat érdekében is szükséges módozatairól stb. a törvény hatályba léptétől számított öt éven belül javaslatot tegyen. Ennek a miniszter eleget tevén, javaslata alapján létrejött az 1902 : XXII. t.-cz. a Bega-csatornának a Temes-begavölgyi vízszabályozó társulat ármentesítése érdekében is szükséges rendezéséről.

Eddig a Bega-hajózás állandóvá tételét az ármentesítés megoldatlan kérdése is erősen hátráltatta, most azonban, hogy az 1902 : XXII. t.-cz. a hajózhatóvá tételt az ármentesítéstől függetlenné tette, a hajózás érdekében szükséges munkálatok gyorsan haladhattak a megoldás felé.

A temesvári folyammérnöki hivataltól elkészített tervek szerint, az écskai duzzasztó által Nagybecskereken előállítható 75·3 m. duzzasztott vízszín és a temesvári mérczénél előálló 85·6 m. magasságú szabadhajózási vízszín közötti 10·3 m. magasságkülönbség négy duzzasztóval és azokkal kapcsolatos kamarazsilipek segítségével lesz legyőzhető. A négy duzzasztóművel kapcsolatosan a medernek kotrás segítségével való általános mélyítését is tervbe vették.

A duzzasztók közűl az I. számú a Bega-torkolatnál, a II. számú Écskánál már előzőleg elkészülvén, a III. számú az Óbega torkolatánál, a IV. számú Felsőittebénél, az V. számú Magyarszentmártonnál, a VI. számú pedig a temesmegyei Románszentmihálynál lesz elhelyezve.

A Bega-csatornának Nagybecskerektől Temesvárig hajózhatóvá tételére az 1904 : XIV. t.-cz. 37. §-a 3,722.000 K-t engedélyezett, de költségvetés szerint a végleges hajózhatóvá tétel összes munkálatai 4,116.319 koronát igényelnek.

A munkálatokat az 1900. évben kezdték meg; jelenleg a begafői, az ittebei és a magyarszentmihályi duzzasztóművek vannak épülőben; az összes munkálatokat pedig 1915-ben fejezik be és ezzel a Bega Temesvártól kezdve minden időben feltétlenül hajózhatóvá lesz.

A *Temes* szabályozása a XVIII. század elején, a Bega folyó szabályozásával kezdődött, mert a volt Temesi Bánság kormányzata, illetőleg annak műszaki közegei csakhamar belátták, hogy a temesi és torontáli síkságon e két folyó árterülete oly szoros kapcsolatban van egymással, hogy az egyiknek a rendezése a másik folyásának szabályozása nélkül lehetetlen. Temes.

A legelső intézkedés ama csatornáknak alkotása volt, a melyek közűl az egyik a krassó-vármegyei Kostélytól 10 km. hosszban a Begáig azzal a czélzattal készült, hogy a Temesből a nyári és őszi vízhiány idején a Begába vizet adjon — és az a másik árapasztó csatorna, melyet Kis-Topolovecztól, a Begától 1·10 km. hosszban a Temesnek egy alább fekvő pontjáig vezettek és a melynek az volt a feladata, hogy a Bega árvízfölöslegét a Temesbe vezesse. Ez Mária Terézia uralkodása alatt készült és pedig Fremaut flammandi híres vízimérnök tervei alapján.

Az ő tervei szerint a Temes vizének gyorsabb lefolyása átvágásokkal volt biztosítandó. Lugostól Pancsováig, a torkolatig, 77 átvágás volt tervezve.

A tervezett átvágások és a mélyebb helyeken a töltések készítése a XVIII. században nem haladt gyorsan, mert egyidejűleg a Begának hajózhatóvá tételén és az alibunári mocsár lecsapolásán is dolgoztak, a munkaerő pedig az időben csak korlátolt mértékben állott rendelkezésre; később azonban, a XIX. század

elején, a midőn már a Bega-folyó többé-kevésbé hajózhatóvá lett, a Temesre is nagyobb gondot fordítottak.

A temesi bánság megszüntetése és a vármegyék visszaállítása után, a Temes szabályozását királyi biztosok vezetése alatt folytatták. Ezek közűl báró *Wenckheim* József volt az, a ki komolyan hozzá akart látni a Temes szabályozásához, a miért is 1822-ben értekezletre hívta össze az érdekelt Krassó, Temes és Torontál vármegyéket, valamint a végvidéki ezredek parancsnokait. Ez az értekezlet állapította meg a munkálatok sorrendjét és azoknak miként leendő végrehajtását.

Mielőtt a védőtöltések építését elkezdték volna, a királyi biztos elrendelte, hogy a folyóban levő kereszttöltéseket, vagyis malomgátakat eltávolítsák. Azután kezdetét vette a fokok elzárása és az alacsony partok mentén a töltések építése, valamint az átvágások készítése is.

Ezek az árvédelmi munkálatok azonban nem haladtak abban a mértékben, a mint a mezőgazdaság fejlődésével, a vidéknek az áradásoktól való megvédelmezése ezt megkívánta volna és mert a Temesnek és Begának 1859. évi árvize mintegy 470.000 holdnyi területet öntött el; ezért az érdekeltség czélszerűnek tartotta a folyó szabályozása és a vidék ármentesítése szempontjából szövetkezni. 1863-ban megalakították a Temes Szabályozási Társulatot. Hogy a Temes érdekeltsége a Bega felől fenyegető vizek ellenében is megvédelmeztessék, a társulat a Begánál is végzett munkálatokat, jelesen a Begának topoloveczi árapasztó csatornáját 1863-ban lényegesen átalakította. Ámde az 1870—1871-iki rendkívüli áradások arra a meggyőződésre juttatták az érdekeltséget, hogy a Bega és Temes, valamint ezek mellékfolyóinak csakis együttes szabályozásával tudnak megfelelő eredményt elérni, a miért is 1872-ben megalakították a Temes-begavölgyi Vízszabályozó Társulatot.

Az új társulat azután tovább fejlesztette a régitől átvett 28 átvágást, 10 új átvágást ásatott, továbbá azt a nagy elágazást, a mely Temes-megyében Liget községtől kiindulva, Torontál vármegye Rudna községéig egy 30 km. hosszú szigetet alkot, az úgynevezett csákovai ág elzárásával végleg megszüntette és a Temes összes vizeit a sági ágban egyesítette. E mellett kiépítette a folyó egész hosszában mindkét parton a védőtöltéseket.

Midőn a Temes-begavölgyi Vízszabályozó Társulat megalakúlt, a volt közmunka- és közlekedésügyi minisztérium magára vállalta, hogy a Temes folyó ágyát Bótostól, vagyis a Berzava beömlésétől egész Pancsováig, a torkolatig, 28 kanyarulat átmetszésével állami költségen akként fogja rendezni, hogy e szakasz hajózható legyen. Az átmetszések már készen vannak, de a hajózhatóvá tétel érdekében még több munkálat foganatosítandó, melyekre az 1908. évi XLIX. t.-cz.-ben a vízi beruházásokra előirányzott 192 millióból mintegy 3 milliót fordítanak. A tervek szerint a Temesen épp úgy, mint az a Begán történt, duzzasztó-művek és zsilipek fognak épülni.

A Temes szabályozásához tartozik még a Czernabara, Temesina, Surjány patakok és a Poganis folyó medrének rendezése is, mert ezek jelentékeny árvíztömeggel terhelik a Temest; de mivel e vizek nem esnek Torontál vármegye területére, azokról itt nem kívánunk részletesen megemlékezni.

Berzava. A *Berzava* folyót, mely leginkább Temes vármegyében okozott károkat, már 1745-ben kezdték csatorna-ásásokkal rendezni, még pedig egyelőre két különálló rendszerben, melyek egyike a Berzava vizeinek, másika pedig az alibunári, ilonczi, verseczi mocsarak levezetését vette czélba, mely mocsarak a Berzavának kiöntéseiből is táplálkoztak.

Első sorban az 1745-ben megindított csatornaásást végezték be 1764-ben Kanakig, honnét a Berzava még régi ágyában folyva, Bóka fölött ömlött a Temesbe. Azután 1762-től 1769-ig megásták az úgynevezett Terézia-csatornát is, a Temesből, Bótostól kiindulva, Kismargita érintésével, az alibunári mocsár széléig, Szentjánosig. E csatorna eredetileg csakis mocsár-lecsapolásokra volt szánva. Mivel azonban a két csatorna-rendszer külön működése nem volt kielégítő, később megásták az összekötő csatornát is, Kanaktól Kismargitiáig és ez által mind a két rendszernek az árvize Kismargitán alul egy közös mederbe egyesíttetvén, a Berzavára nézve azzal az előnynyel járt, hogy azt a Temesnek közel egy méterrel alacsonyabb pontjához, tehát kedvezőbb eséssel lehetett levezetni.

De a csatorna-ásás még nem volt elegendő az ármentesítésre, mert megmaradt még az a veszedelem, hogy a Berzava töltéseit évenként áthágó árvíz,

jobbról a Birda, balról a Rojga, ezeken szétterülve, károkat okozott s csak kerülő utakon került egy része Surjánnál a Temesbe, a többi pedig megrekedt az alibunári mocsárban. De idők folytán a csatornákat is elhanyagolták, a magánbirtokosok pedig, a kik az 1850-es években védtársulattá alakultak, nem győzték a nagyméretű javítások költségeit és tíz év multán felhagytak vállalatukkal.

Ezen a helyzeten a Temes-begavölgyi Ármentesítő Társulat akként javított, hogy a Berzava folyónak csatornázott ágyát Dentától kezdve egész Bótosig 45 km. hosszban kibővítette és ezzel a vízfolyás élénkségét visszaállította, továbbá a töltéseket részben belebbezte, részben pedig megerősítette és magasította. Azok a hátrányok, a melyek a legalsó szakasznál a Berzava és az alibunári mocsár vizeinek közös befogadásából származtak, továbbra is megmaradtak és ezek ellen az orvoslás maguknál az alibunári vizeknél van alkalmazva.

A Lankák és Óbirda neve alatt számos kisebb vízerek értendők, a melyek a Poganis és Berzava közé eső területen Temes vármegyében csak a helyi csapadékot gyűjtötték, de egyszersmind arra is szolgáltak, hogy a Temesbe visszavezessék azokat az árvizeket, a melyek fennebb a baloldalon a Temesből, jobboldalon pedig a Berzavából kiömlöttek. E vizek Óbirda név alatt egyesülve, Surjánnál öntötték vizeiket a Temesbe. Ezeket a vizeket a társulat két főmederbe gyűjtötte és egyikét a Surjáni zsilipnél, a Berzavához közelebb eső másikat pedig Bóka alatt vezeti a Temesbe.

Torontál vármegyét éjszakon 73 km. hosszban, a Perjámostól Szegedig terjedő vonalon, a Tisza legnagyobb mellékfolyója: a *Maros* határolja. Maros.

A Maros folyó, mint természetes víziút, ha kellőleg hajózható volna, Magyarország közgazdasági fejlődésében nagy tényezővé válnék. A Maroson végrehajtott és még végrehajtandó szabályozási munkák közelről érdeklik a folyóval hosszú darabon szomszédos Torontál vármegyét.

A Maros másodperczenkénti legkisebb vízmennyisége az aradi mércze »0« alatti 160 cm.-es vízállásnál 21 m^3, »0« alatti 1 m^3-es vízállásnál 75 m^3, »0« víznél 200 m^3, árvizek alkalmával pedig víztömege a 2000 m^3.-t is meghaladja. Erdély határától Szegedig összesen 83·5 métert esik, átlagos esése kilométerenként e szakaszon 31 cm.

Mercy tábornok, a temesi bánság első kormányzója idejében kezdődött a Maros szabályozása is. E folyónál a szabályozás eleinte csak a mederkotrásokra és a hajózás akadályainak elhárítására szorítkozott, de később már a folyó mentén egyes mélyebb helyeken töltéseket is emeltek és sarkantyúkat készítettek, melyek arra voltak hivatva, hogy rendes meder képződését előmozdítsák.

A gátépítések azonban nem tervszerűen és nem folytatólagosan történtek, hanem leginkább a szerint és oly időben, a midőn valamely nagyobb árvíz megmutatta, hogy hol és mily méretű töltésekre van szükség.

A Maros folyó régebben hajózható volt. A marosmenti öregebb emberek emlékszenek még az élénk hajózásra, mely az arad—szegedi szakaszon jelentékeny gabona-, gyümölcs- és faforgalmat bonyolított le; sőt kisebb mértékben a hajóforgalom Arad felett is fennállott és csekélyebb merülésű járművek Erdélybe is behatoltak. Ezek a kedvező viszonyok azonban, sajnos, megszüntek és a rendes hajózáshoz szükséges vízmélységek eltűntek. E változás oka a régebbi időkben végrehajtott szabályozási munkákban, a marosi átvágásokban keresendő.

A Maros folyásának alaposabb szabályozására irányuló törekvések nyomait II. József császár uralkodásának idejében találjuk, a mikor Sax nevű mérnök készített ide vonatkozó terveket, de ezek keresztülvitelét megakadályozták a közbejött háborús idők.

A múlt század 30-as éveiben, a torkolat megváltoztatásának kérdésével a Maros szabályozása újra előtérbe lépett; az az eszme azonban, hogy a Maros Szeged alatt vezettessék a Tiszába, a kereskedelmét féltő Szeged város részéről a legélénkebb ellenzésre talált.

A múlt század 40-es éveiben *Vásárhelyi* Pál vezetése mellett a Maroson is megejtették azokat a helyszíni és vízrajzi felvételeket, melyek a későbbi marosi munkálatok alapjául szolgáltak.

Az 1840. évi IV. t.-cz. rendelkezésével kiküldött és József nádortól 1842 deczember 5-ére összehívott országos bizottság, abból az elvből kiindulva, hogy csak ama folyóknak tulajdonítható közfigyelmet igénylő jelentőség, melyeknek szabályozásával a belközlekedés könnyíttetnék vagy a külkereskedelemnek nyíl-

nának rövidebb és jutányosabb vonalak, a Dunán és Tiszán kívül a Marost is szabályozandónak véleményezte.

Ily előzmények után kezdték meg a solymos-lippai határtól lefelé a Maroson az átvágásokat és 1845-től 1847-ig 5, — 1855-től 1856-ig 24, — 1862-től 1865-ig 2, — 1871-től 1872-ig 2, — vagyis összesen 33 átvágást alkottak.

Igaz, hogy e munkák eredményeképen, a pécska—sajtényi Maros-szakasz kivételével, jelentékeny, egy métert meghaladó vízszín-sülyedés következett be, a mi árvédelmi szempontból előnyös, de az eredetileg 260 km. hosszu lippa—szegedi szakasznak 172 km.-re történt megrövidítésével az esés is jelentékenyen megnövekedvén, a hajózó mélységek megszüntek és a meder mindinkább elfajult. A sebes víz a laza anyagú partokon nagyméretű szaggatásokat vitt véghez, a folyó hordaléka megnövekedett, a mi különösen a kanyarok közötti átmenetekben a meder elzátonyosodására vezetett. A meder túlságos széles lett, benne a kis víz több ágra oszlott meg és a hajózás kis vízállásnál lehetetlenné vált.

Mindezzel szemben sokáig, egészen 1899-ig nem történt semmi, mert jóllehet alkottak időközben egyes partvédőket, de azoknak csak lokális partbiztosítási értékük volt, azok a vízlefolyási és hajózási viszonyokat meg nem javíthatták.

Csak az 1899-ik évvel kezdődik a helyes és czélirányos orvoslásnak új korszaka, midőn a Marosnak a közhajózás szempontjából történendő szabályozása elhatároztatván, az egységes meder képzésére szükséges partvédő-, mederelzáró-, iszapoltató- és terelőművek építése, vagyis a rendszeres mederszabályozás *Lisznyay* Damó Tihamér min. osztálytanácsos, vízépítési ker. felügyelő irányítása mellett nagy erővel megindult.

A konop-aradi szakasz munkálatai.

Hogy az alsó szakasz szabályozásához majd olcsóbban lehessen a felső szakaszról követ leszállítani, első sorban, Konoptól lefelé haladólag, a konop—aradi szakaszt vették szabályozás alá. 1903-ban pedig elrendelték a Maros alsó szakaszának a Tiszától felfelé haladó szabályozását is.

A felső szakaszon Konoptól Öthalomig, az alsó szakaszon pedig a Tiszától Apátfalváig jutott a szabályozás. Fent a Konoptól Öthalomig terjedő 60 km. hosszú szakasz nagyban és egészben szabályozottnak tekinthető. Nem tekintve az állandó fenntartást, némi pótlások még itt is szükségesek, de e szakaszon aránylag kis költséggel — mintegy 3 millió korona befektetéssel — eddig a legszebb eredményeket mutatja a szabályozás. Mindenesetre igazolja azt, hogy a Maros szabadon leendő hajózhatóvá tételének nincsen technikai akadálya és mutatja azt is, hogy nincs az országban folyó, a melyen kis összegekkel oly előnyös átalakításokat lehetne végezni, mint a Maroson.

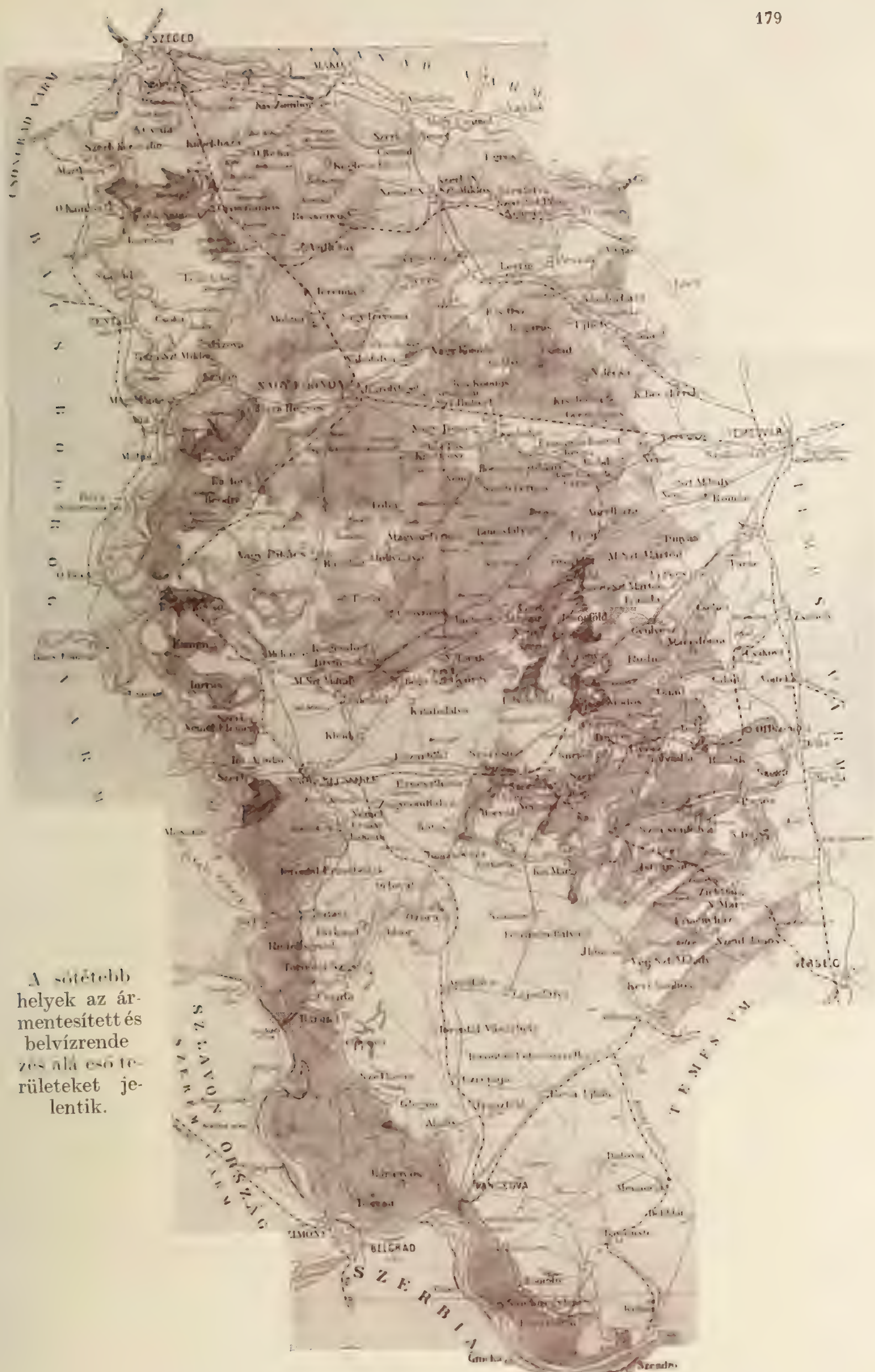
A legkisebb vízállásoknál, terhelt hajókkal, valószínüleg a szabályozás után sem lehet majd hajózni, de a szabályozással mindenesetre elérhető az, hogy a jég levonulásától július hó végéig és október elejétől a zajlás beálltáig a legrosszabb helyeken is $1-1^1/_2$ m. mélységű hajóút áll rendelkezésre.

Az aradi mérczénél a legkisebb vízállás »0« alatt 160 czm. Ez idő szerint a szabályozatlan helyeken 1 m. mélyen járó hajók már az aradi mércze 0 vízállásánál sem közlekedhetnek, de szabályozás után 0 alatti 1 méteres vízállásnál is még akadály nélkül járhatnának.

Mederképzés az alsó szakaszon.

Az alsó szakaszon a torkolattól Apátfalváig mederképzés tekintetében szintén igen előnyös átalakulásokat értek el. Itt egységes meder 30 km. hosszú szakaszon áll rendelkezésre, mely az aradi »0« alatti 1 méteres vízállásig elég jól hajózható. E szakaszon nem lévén olcsó kő, egyelőre csak ideiglenes jellegű rőzseműveket építettek, melyeket 2—3 év mulva, a meder kialakulása után fognak kőborítással és kőhányással véglegesíteni. A Maros folyón végrehajtott munkálatokra 1873-tól 1910-ig összesen 4,264.886 koronát fordítottak. A 190 km. hosszú konop—szegedi szakasz szabályozására még 7·1 millió korona volna szükséges. A szabályozást azonban Konop fölé is ki kell majd terjeszteni, egyelőre legalább is a Sztrigy torkolatáig, illetőleg Piskiig s azután majd fel, Gyulafehérvárig és azon felül is. Piskitől felfelé zsilipes rendszer szerint lehetne a Marost hajózhatóvá tenni.

Konoptól Piskiig a folyó természete nagyjában ugyanaz, mint Konoptól Aradig s igy szabad hajózásra a konop—piskii szakasz is ép úgy szabályozható lesz, mint volt a konop—aradi szakasz. A Konoptól Erdély határáig, Zámig terjedő 70 kilométer hosszú szakaszra 3·1 millió korona, a Zámtól Piskiig terjedő 80 kilométer hosszú szakaszra 1·8 millió korona volna szükséges ; vagyis a Tiszától a Sztrigy torkolatig még összesen mintegy 12 millió koronába fog kerülni a szabá-

A sötétebb helyek az ármentesített és belvízrendezés alá eső területeket jelentik.

Torontál vármegye vízrajzi térképe.

Részlet a »Rétből« nagy vízálláskor.

A Temes hídja Csávosnál nagy vízálláskor.

lyozás, melynek végrehajtása után 340 kilométer szabad hajóút állana rendelkezésre.

Az utóbbi időkben évenként csak 300.000 koronát fordít az állam a Maros szabályozásra. Ily lassan haladva, csak a konop—aradi szakasz befejezéséhez is 20—25 év szükséges, azt pedig, hogy Piskitől le a Tiszáig akadály nélkül lehessen hajózni, 300.000 korona évi befektetéssel csak 40 év mulva lehetne elérni.

A mederrendezések mellett azonban a töltés építéseket sem hanyagolták el, mert a XIX. század elején már az egész Marosmentén, Perjámostól—Szőregig töltések emelkedtek, a melyek a marosmenti vidéknek, az árvizek ellen, az akkori viszonyoknak megfelelő védelmet adtak. Töltésépítések.

A Maros töltéseinek jókarban tartása azonban nem volt elegendő a torontáli községeknek árvíz elleni teljes megvédelmezésére, mert a Maros-partnak Temesmegyébe eső alacsonyabb helyein a töltéseket elhanyagolták és az árvizek igen gyakran innen hatoltak be a torontálmegyei marosi árterületekre. Ezen a bajon a vármegye akként segített, hogy 1823-ban *Szathmáry* Sámuel vármegyei mérnök javaslatára elhatározta, hogy Temesmegye határán a perjámosi töltés végétől, a Temesmegyében levő Nagyfalu felé vezető országútig 1500 öl hosszúságú kereszttöltést épít. Ugyanekkor az intenzívebb árvédekezés érdekében azt is elhatározta a vármegye, hogy a Maros kiöntéseiből származó közös veszedelem elhárítására, Csanád vármegyével egyetértőleg teszik meg további intézkedéseiket

1840-ig a töltéseket közmunkával építtette, tartotta fenn és védelmezte a vármegye; de az ez évi X. t.-cz. életbelépte után, az ármentesítés az érdekelt birtokosokra hárult és az ármentesítésről az e törvény alapján 1845-ben megalakult »Marosi Ármentesítő Társulat« gondoskodott. E társulat 1858-ban egyesült a Tiszai Ármentesítő Társulattal, mely később 1877-ben »Felső Torontáli Ármentesítő Társulat« nevét vette fel és a marosmenti vidék ármentesítési védőműveit akként építette ki, hogy ma az árterületet árvízveszély már nem fenyegeti és a marosmenti régi árterekben a legnagyobb gazdasági kultúra virúl és ezek a vármegye legértékesebb földjei.

A *Tisza* szabályozása szintén ez országrésznek a törököktől való visszahódítása után, 1716 után kezdődött.

Mindig nagyfontosságú kérdés volt Torontál vármegyére nézve a Tisza szabályozása, hiszen 181 kilométer hosszúságban érinti a vármegyét; de mert tavaszi áradásai nem voltak oly vehemensek, mint a Begáéi és Temeséi, e folyó rendezése csak másodsorban került munka alá, a midőn a vármegye termő-területei már a Bega és a Temes részéről némileg biztosítva voltak.

Addig is, míg a Tisza általános szabályozásához rendszeresen hozzáfogtak, e folyóval vármegyénk területén csak időnként és helylyel-közzel foglalkoztak. Eleinte csak ötletszerűen történtek a szabályozási munkák, azzal, hogy a víz lefolyásának akadályait eltávolították, a nagyobbméretű partszakadásokat megakadályozták és az erek medrét, a melyeken tavaszonként a Tisza a síkságokra messze bekalandozott, eltöltötték.

A mint a gazdasági élet a XIX. század elején fokozatosan föllendült, nagyobb tevékenységet fejtettek ki a Tisza szabályozása és a tiszamenti területeknek az árvizek elleni megvédelmezése körül is. 1821-ben már erélyesen követelték a tiszamenti birtokosok, hogy a vármegye necsak a Maros, hanem a Tisza partjait is erősíttesse meg töltésekkel. 1822-ben pedig a vármegye közönsége *Fischer* József mérnöknek meghagyja, hogy a Tisza ármentesítésére tegyen javaslatot.

1823-ban *Szathmáry* Sámuel vármegyei mérnök már Szanád és Zenta között egy 1000 öl hosszú átvágás iránt tesz javaslatot 1824-ben Ghiczy József főispáni adminisztrátor intézkedéseket kíván a vármegyétől a folyók áradásainak kártételei ellen, mire a vármegye rendelkezik, hogy a Tiszából kifolyó fokokat Padétól kezdve Aracsig elgátolják. Ugyane főispáni levél alapján választotta meg a vármegye közönsége az »Aedilis deputatiót« vagyis az építési bizottságot, mely a szükséges vízszabályozási munkákra nézve véleményező és részben végrehajtó testület volt, de részben a végrehajtás is feladatai közé tartozott.

Különös súlyt helyezett a hadügyi kormány arra, hogy a zsablyai révnél a közlekedés biztosítása érdekében, a Tisza mentén a torontáli oldalon is építsenek töltéseket E töltések 1826-ban a bábatói magas parttól egész a zsablyai révig már ki voltak építve Ez évben Szathmáry Sámuel javaslatára elhatározta a közgyűlés, hogy a zsablyai révtől Aradi községéig tervezett úttöltés kiépítése helyett,

a tiszamenti töltést, a bábatói magas parttól kezdve, folytatólagosan tovább építi, a réven alul is, az alsóaradi—nagybecskereki és écskai határokon a Tisza partján és azokat a lukácsfalvi határban levő magas parthoz egy kereszttöltéssel beköti. Ez által az alsóaradi—zsablyai utat az árvízektől megmenti és minden időben járhatóvá teszi, de egyidejűleg mintegy 15 ezer hold területet is ármentesít.

1838-ban már a Tiszamente Nagybecskerektől föl egészen Törökkanizsáig töltésekkel volt ellátva. A Szegeddel szemben levő területek betöltésezése ellen azonban Csongrád vármegye tiltakozott, attól tartván, hogy ha a Maros szabad lefolyását itt töltések gátolnák, akkor Szegedet és a vármegye alsó részét az árvíz veszélye állandóan fenyegetné.

Ez időtájt erélyesebben folytatták a tiszamenti töltésépítéseket, a mi szükségessé tette annak a meghatározását is, hogy jövőre mely munkák tartozzanak a vármegye közönségéhez és melyek az uradalmakhoz.

Az 1840 : X. t.-cz. életbelépte után az érdekelt birtokosok már ármentesítő társulatokat alakítottak, a mi az árvíz elleni védekezést rendszeresebbé tette. E törvény alapján keletkeztek a Tisza mentén vármegyénkben a csókai- és tiszaszentmiklósi, valamint a bábató—nagybecskerek—lukácsfalvi töltések fenntartására alakult társulatok is.

Az állami szabályozás.

Időközben megindultak az előkészületek a Tisza egységes állami szabályozásához is. A kormány már 1833-ban elrendelte a tervek elkészítését. 1836-ban megbízza az udvari építészeti bizottságot, hogy a Tiszát vizsgálja meg és tanulmányozza. *Vásárhelyi* Pál az építészeti igazgatóság megbízásából a Tiszát 1844-ben bejárja és 1845-ben elkészíti és bemutatja a szabályozási tervet, melyek alapján a nádor a helytartótanács kebelében szabályozási bizottságot alakít, a bizottság pedig 1845-ben elhatározza, hogy a töltések felülről-lefelé, az átvágások pedig alulról-fölfelé haladva készítendők.

Ugyanaz évben gróf *Széchenyi* István veszi kezébe a Tisza-szabályozás ügyét, és az a véleménye, hogy e nagyszabású művet csak az érdekeltség közreműködésével lehet helyesen megoldani, tehát társulatokat kell alakítani és ezek fölé egy középponti szervet helyezni.

Gróf *Széchenyi* István a Tisza-szabályozás királyi biztosává neveztetvén ki, 1846 január 9-dikére az érdekelt társulatokat és vármegyéket értekezletre hívja össze. E nagygyűlés megalakítja a Tiszavölgyi Társulatot és megválasztja gróf *Károlyi* György elnöklete alatt annak középponti választmányát.

Széchenyi első sorban a királytól kért segélyt, a ki az államkincstárból 100.000 forintot utalványozott s azonkívül elrendelte, hogy a só árából az állam évenként 100.000 forintot fizessen. *Beszédes* József készítette a részletes terveket, és *Vásárhelyi* Pált állították a Tisza-szabályozás élére, a ki száz átvágással akarta a Tisza vizének folyását rendezni. Később *Palleocapa*, híres olasz mérnököt hívják meg a szabályozási tervek felülbírálására, a ki beutazván a Tiszát, terveket készít, melyekben a töltésekre fektette a fősúlyt, nem pedig az átvágásokra, a mint azt *Vásárhelyi* akarta. A helytartótanács *Palleocapa* terveit elfogadta és ezek szerint kezdték meg a munkát.

A tiszai gőzhajós társulatnak 1847-ben történt megalakulása nagy lendületet adott a munkálatok haladásának, úgy hogy 1848-ban már 31.160 folyó öl töltés és 4914 folyó öl átmetszés volt készen.

Az abszolutizmus korában.

Az 1848—1849-iki politikai események és küzdelmek a Tisza szabályozás ügyét is háttérbe szorították; de a szabadságharcz után az osztrák abszolut kormány erélyesen folytatni kívánta e művet és állami kezelésbe vette azt. Az uralkodó 1850 június 16-án, 235. számú császári rendelettel az államkincstárból öt éven át 100.000 forintot utalványoz e czélra. A kereskedelemügyi minisztérium fennhatósága alatt középponti bizottságot alakítanak, a Tiszavölgyi Társulat hatáskörét és működését felfüggesztik, érvényben csak az egyes társulatoknak az 1840 : X. t.-cz. 7. §-ában a vízi munkálatok költségeihez való hozzájárulásra vonatkozó jogai maradnak.

A Tisza-szabályozás részletes szervezése az 1856. évi október 9-én 201. szám alatt kiadott Tiszaszabályozási Utasítás (Vorschrift für die Theissregulierung) által történt, mely alkalommal a Tisza-szabályozási építészeti hivatalok részére szolgálati és eljárási utasítást is adtak ki. E szerint a Tisza szabályozás legfőbb vezetése és ellenőrzése a belügyi, illetőleg a kereskedelmi, ipari és közmunkaminisztériumra bízatott, a műszaki ügyek intézésére pedig Budán egy közép-

ponti bizottságot (Central Inspectorat) állítottak fel. A Tiszát folyamosztályokra (Fluss-Section) osztják, az osztályok pedig az érdekeltek által végzendő védőtöltésépítések czéljából, vízrajzi viszonyaik szerint, építkezési kerületeket (Baubezirke Consortien) alkotnak. Torontál vármegye a VI. folyamosztályba esett, mely folyamosztálynak építészeti hivatala (Sections Bauamt) Törökbecsén volt. A tiszai és marosi árterületek a szerb-bánáti helytartónak, *Coroninak*, 1857. évi nov. 28-án Temesvárott kelt 16.893. számú rendeletével akként lettek beosztva, hogy a 2. kerületbe a Maros és Tisza balpartjának ártere Fenlaktól Aracsig, a 3. kerületbe a Törökbecsétől Bábatóig, a 4. kerületbe a Bábatótól Lukácsfalváig terjedő árterületek tartoznak.

Ezentúl már határozottabban külön válik az ármentesítés a mederszabályozástól, a miért is a Tisza mentének ármentesítése iránt végzett munkálatokat az illető ármentesítő társulatoknál említjük meg és itt csupán a mederrendezésre vonatkozó munkákat soroljuk fel.

A Tisza mederszabályozására előirányzott munkák nagy részét már végrehajtották. Azok részletes leírását e monografia keretében nem lehet adni ; arra kell tehát szorítkoznom, hogy felemlítsem azokat a szabályozási műveket, a melyek e vármegye területére esnek.

A vármegye éjszaki határáu, vagyis a Marosnak a Tiszába való betorkolásánál kezdődik az 1890-es években, főkép a hajózási akadályok megszüntetése végett, államköltségen végrehajtott mederrendezési művelet. Ennek főbb részletei : a marostoroki 250 m. hosszú vízosztó mű és a kétoldali tiszai párhuzammű, melyek a kis vizet 160 m.-re szorítják össze, továbbá a kis vízi-meder határain túl fekvő mederrészek feliszapolására készült 5 darab keresztgát. Mederrendezés.

A folyó 176—171 kilométerénél, a szegedi vasúti híd alatt, vannak a marostoroki műveknek mintegy folytatását alkotó, ugyancsak a meder összeszorítására és a partszakadások biztosítására szolgáló párhuzamművek és keresztgátak és a tiszta terméskőből való lábazati kőhányások. Ezek a munkálatok 1895-től 1897-ig készültek.

A 171—173 kilométerek között van a 90. számú, úgynevezett vedresházi átvágás, mely az 1855—1857. években készült. Hossza 7389 m, a kanyarulaté pedig 19.928 km.

A 161—158 kilométerek között, részben a martonosi szakadópartok biztosítására, részben pedig általános folyószabályozási és ármentesítési érdekekből alakult a 90. számú átvágás alsó torkolata alatt a 91. számú átvágás, mely tisztán kotrás útján készült. Mai szélessége 80 m., de további kiképzése folyamatban van.

A 146 és 145 kilométerek között, a Felsőtorontáli Ármentesítő Társulat rőzsesátrakból és rőzse-sövényekből jól működő partbiztosításokat alkotott.

A 145—142 kilométerek között, Törökkanizsa község belsőségeinek védelmére az állam partbiztosítást készíttetett akként, hogy mintegy 1 km. hosszban a part egészen a nagyvíz színéig téglaburkolattal van ellátva.

A 128—127 kilométerek között van a 92. számú, úgynevezett szanádi átvágás, melynek hossza 1·187 km., kanyarának hossza pedig 5·196 km. Ez átvágás az 1855—1856. években készült.

A 127—126 kilométerek között, a szanádi saroknál a Tisza sodra a balpartot erősen alámosta és nagy mederelfajulás keletkezett, minek következtében itt az állam 1894-ben, lábazati kőhányással és erre támaszkodó rőzse-borítással, továbbá sarkantyúkkal, biztosítási műveket alkotott.

A 123—122 kilométerek között van a Felsőtorontáli Ármentesítő Társulat sarkantyú-rendszerű csókai partbiztosítása.

A 119—117 kilométerek között ugyane társulat ugyancsak sarkantyúrendszerű partbiztosítást készített, a melyek azonban ma már nem felelnek meg a czélnak, a miért is azok lebontása és a part végleges biztosítása van tervben.

A 116—114 kilométerek között van a 93. számú, úgynevezett bátkai átvágás, mely 1856-ban készült. Kanyarát 1890-ben két méter magasságban elzárták, 1902-ben pedig a partszín magasságáig földdel áttöltötték.

A 108—106 kilométer között van a padéi zátony, mely hajózási szempontból a legutóbbi időkig az Alsó-Tisza egyik legrosszabb szakasza volt. Miután a gyakori és költséges kotrások sem segítettek, 1902-ben e mederrészen terméskövekből párhuzam művet építettek és kereszt művekkel, valamint kotrásokkal kisvízi viszonyoknak megfelelő hajózási csatorna keletkezett.

A 102—100 kilométerek között van a 94. számú, úgynevezett ada—moholi átvágás, mely 1855—1856-ban keletkezett. Hossza 2.03 km, a kanyaráé pedig 4.684 km. A kanyart az 1901—1902. év telén a partszín magasságáig földdel áttöltötték

A 97—95. szakaszok között, a balparton a Felsőtorontáli Ármentesítő Társulat vegyes anyagból, sarkantyú-rendszerű művekkel védi a partokat.

A 87—86 kilométerek közötti szakaszon keletkezett nagyméretű zátonyokon 1901-ben kotrás útján a hajózás érdekében csatornát ástak; e folyó-szakaszt később 1908 és 1909-ben rőzse-művekkel szabályozták.

A 81—77 kilométerek közé eső szakaszon van a 95. számú aracsi átvágás, mely 1860—1863-ban készült. Hossza 3.232 km, a kanyaré pedig 14.649 km. E kanyar felső torkát 1900-ban földanyaggal áttöltötték.

A 74—72 kilométer között Óbecsénél torkollik a Tiszába a Ferencz-csatornának bácsföldvár—óbecsei új csatornája, mely torkolat ugyan Bács-Bodrog vármegye területére esik, de itt említés nélkül nem hagyható.

A 72—70 kilométerek közé eső szakaszon a folyó medre zátonyos természetű, melyen 1901-ben hajózási csatornát kotortak; ez azonban gyökeresebb javítást igényel, a mi most van folyamatban.

A 66—65 szakaszon a védőtöltés Törökbecse község belsőségei mentén egy régi kőfalhoz támaszkodik, melyet az állam a Tisza-szabályozás keretében 1895—1896-ban megerősíttetett és felmagasíttatott. E faltól lefelé mintegy 2 km. hosszban a törökbecsei társulat védtöltését vegyes anyagból készült 40 darab sarkantyú védi az alámosás ellen, mely védelem költségeihez az állam — mederszabályozás révén — kétharmad részszel járul.

A 62—56 kilométer között van a 96. számú borjasi átvágás, mely 6.302 km. hosszú, kanyaránál pedig 23.060 km. Ez átvágás 1854—1858-ban keletkezett, az 1897—1901. években pedig kotrással bővítették, mely alkalommal a kanyar mindkét torkát áttöltötték. Ez elzárt kanyar felső részén, Bácsföldvár mellett van a Ferencz-csatorna régi torkolata és zsilipje.

Az 56—53 kilométerig terjedő részen van a kumáni sziget fölötti zátonyos Tisza-szakasz, melyen a borjasi átvágás kotrásával kapcsolatosan akként segítettek, hogy a szigetmenti jobboldali Tisza-ágat áttöltötték, minek következtében a folyónak a sziget baloldalán levő ága a hajózás szempontjából kedvezően képződött és a fölötte levő zátonyos rész is lényegesen javult; 1909-ben pedig még rőzse-művekkel is alaposabban szabályozták.

A 49—46 kilométerek közötti Tisza-kanyartól alkotott földcsúcsot 1902-ben kotrási munkával átvágták. Az átvágás hossza 0.9 km., a kanyaré 2 km.

Közvetetlen ez alatt van a 97. számú, az úgynevezett tarrasi átvágás, mely 1861—1863-ban keletkezett. Az átvágás hossza 1.754 km., a kanyaré 6.018 km.

A 39—37 kilométerek között van a 98. számú zsablyai felső átvágás, melynek hossza 0.861 km. kanyara pedig, 4.876 km. Ez átvágást az 1860—1862. években készítették. Kanyarját 1901-ben a part magasságáig földdel áttöltötték.

A 35—34 kilométerek között van a 99. számú zsablyai alsó átvágás, mely 1861—1863-ban keletkezett, hossza 1.225 km, kanyarának hossza 3.806 km. Ez átvágás kanyarját 1889-ben vegyes anyaggal elzárták, 1901-ben pedig az elzáró gátat a partmagasságig felemelték.

31—30 kilométerek között van a 100. számú, az alsóaradi átvágás, mely 1860—1863. években keletkezett; hossza 1.345 km, kanyarja pedig 7.160 kméter. Kanyara át van töltve.

A 26—25 kilométerek között van a 101. számú, mosorini átvágás, mely 1864-ben készült. Az átvágás hossza 1.441 km., a kanyaré pedig 4.003 km. Kanyarát 1901-ben a partszín magasságáig áttöltötték.

A 24—22 kilométerek között van a mosorini sziget, melynél a folyó jobboldali ágát a felső torok közelében, 1901 telén, partszerű magasságig földdel áttöltötték.

A 17—16 kilométerek között a baloldali part szakadozó jellegű, a miért is az 1908—1910. években kőhányásokkal biztosították.

A 13—11 kilométer között van a livádiai Tisza-szakasz, mely azelőtt annyira el volt zátonyosodva, hogy itt kis víznél a hajózási út csakis gyakori kotrásokkal volt fenntartható, a miért is az állam 1899-ben e mederrészen mintegy 2 km. hosszú kőpárhuzamművet emelt, melylyel az ottani kis vízi medret 240 méternyire

összeszorította és e mederben kotrás által hajózó csatornát állított elő. E zátonyos Tisza-szakasznak a végleges rendezése azonban nincsen még befejezve.

A folyó 10. kilométerénél van a Bega torkolata és a begatorkolati kamarazsilip.

A 6—3 kilométer között vannak a hármas-szigetek. E mederrészt 1894-ben rendezték, a midőn hajózási czélokra a balparti szélső folyó ágat kotorták ki, a jobboldali két ágat pedig egy kőpárhuzamművel a kisvizek útjából elzárták. 1900—1901-ben szükségesnek mutatkozott a jobboldali két folyó-ág feliszapolódását mesterségesen elősegíteni, mi végből a párhuzammű mögötti mindkét Tisza-ágat a partszínig földanyaggal áttöltötték.

A 2—1 kilométerek között a balpart erősen szakadozó jellegű. Kőhányással való biztosítása most van folyamatban.

Az 0. kilométernél van a Tisza betorkolása a Dunába, jobbról a torkolat szabályozására régebben alkotott párhuzammű s abba beleépítve a hajók bejárását jelző világító torony.

A *Duna* 92 kilométer hosszban érinti a vármegye határát és Csentától kezdve Pancsováig, ezen túl pedig Keveváráig (Temeskubin), mintegy 100.000 holdnyi réti területet borítottak el árjai. Duna.

A régi időkben a Dunának e szakaszán nem forgott fenn a vízfolyás szabályozásának szüksége s így csak az újabb időben, különösen a Vaskapu szabályozása után alkotott itt az állam a vármegye területén oly munkálatokat, melyek a hajózás érdekeit szolgálják.

A szurduki szakaszon 1906 és 1911 között 783.945 K költséggel mederrendezési munkálatok történtek és ezek még ma is folynak. A rezsőházai szivattyútelepnél 1901-ben 60.667 K költséggel partvédő mű készült. A Dunavecz medrét 1904-ben 8.518 K költséggel elzárták.

A Temes-torkolat fölött 1909—1910-ben partbiztosítás készült, mely 198.931 K költséget igényelt. Hasonló partvédőmű készült a Temes-torkolat alatt is 229.406 K költséggel. A Temes torkolatánál 2 világító-tornyot építettek, mely a szükséges egyéb berendezésekkel együtt 14 694 K-ba került. — 1906-ban elzárták a pancsovai dunaágat, 10.600 K költséggel. — Az 1908. év óta folyamatban van az omlódi Duna ág elzárása, mely 778.000 koronára van előirányozva. — Groczkával szemben, a Duna balpartján 1906—1907-ben partbiztosítási munkálatokat foganatosítottak, a melyek 177.363 koronába kerültek. — E munkálatokon kívül most van folyamatban a Bárányos szigeti partbiztosítás, melyre 314.000 K van előirányozva.

E munkálatok a mederrendezés és a hajózás érdekében történtek; de ezeken kívül történtek a Duna mentén oly munkálatok is, melyek a dunai öblözetek ármentesítésére szolgáltak. Ez azonban nagyon későre maradt, mert mikor a vármegye többi folyóinak kiöntései már rég ármentesítve voltak, még akkor is sokáig az volt a vélemény, hogy e dunai öblözeteket betöltésezni nem szabad, mert kell, hogy a Tisza, Bega és Temes szabályozása érdekében a tavaszi nagy vizek számára azok reservoir gyanánt szolgáljanak.

Csak 1865-ben gondolt a katonai határőrvidéki kormány arra, hogy az öblözeteket ármentesítse. E végből községeket telepítettek az árterületbe azzal a kötelezettséggel, hogy az öblözeteket védőtöltéssel lássák el. A telepes községektől készített töltéseket az 1876 évi árvíz elsöpörte, mire a telepes községek lakosai elszéledtek. E sikertelen kísérlet alapján az elisenheimi ú. n. I. öblözetet 1876-ban, a II-ikat, a rezsőházait véglegesen 1895-ben, a VI. és VII. öblözeteket pedig 1882-ben, a Pancsova—kubini Ármentesítő Társulat megalakításával ármentesítették. A III. IV. és V. öblözetek, melyeknek területe Csentától Pancsováig terjed, még ármentesítve nincsenek, de a társulat már megalakult és remélhető, hogy az e 63.000 holdnyi, vízjárta, mocsaras területnek termőképessé tételére irányuló ármentesítési és belvízszabályozási munkálatok már megkezdődnek és előreláthatólag az 1915. év végéig befejezhetők lesznek.

Az a teknő alakú völgy, mely Versecz, Paulis, Vlajkovecz, Nikolincze, Károlyfalva, Alibunár, Végszentmihály, Szentjános, Nagymargita és Vattina községek között fekszik és mintegy 35 ezer holdnyi területet foglal magában, alkotta az alibunári mocsarat. E medenczét hat patak táplálta és pedig a Moravicza, a Rojga, a Mesits, Keveres, Vlajkovecz patakok és a verseczi kisebb rét vízgyűjtője. Azonkívül még a Berzava időnkénti kiöntései is jelentékeny vízmennyiséget adtak a medenczének. Alibunár mocsár.

E mocsár kiszárítására a Mária Terézia uralkodása idejében, 1762—1769-ig, Fremaut mérnök tervei szerint megásott Terézia-csatorna volt az első kísérlet, mely a Temesből Bótostól kiindulva, Kismargita érintésével, az alibunári mocsár széléig: Szentjánosig vezetett. Ez valamit segített ugyan, de a mocsárnak csak kis területéről vezette le a vizeket. Később, midőn a Berzava árvízeinek gyorsabb elvezetése érdekében kiásott Berzava-csatornát Kanaktól Margiticzáig a Terézia-csatornával összekötötték, ennek a Berzavára nézve kétségtelenül előnyös műveletnek az alibunári mocsárra az a hátrányos következménye lett, hogy Margiticzánál a Terézia-csatorna útján a Berzava árvizei is a mocsár medenczéjébe jutottak és ennek teljes lecsapolását lehetetlenné tették. Ezután a mocsár lecsapolása sokáig szünetelt.

Komoly kísérletet tettek ugyan az 1850 és az 1860-as években is, különösen a kincstár és Versecz városa, mint leginkább érdekelt birtokosok, oly módon, hogy a jelentékenyebb tápvizek, mint a Moravicza, Rojga és a Versecz-patak vizei töltések közé fogva, a mocsár medenczéjén átvezettessenek és szétterjedésük korlátoztassék; de siker nélkül, mert oly időben, midőn a Berzava magasan állott, a mocsár medenczéjéből a vizeket levezetni nem lehetett. Ezután is sok tanulmányozás és számítgatás történt arra nézve, hogy az alibunári mocsár vizeit ne a Temesbe, hanem délfelé, a Podporány-magaslat átvágásával, a Karasba és ezzel közvetetlenül a Dunába vezessék, de e tervet a költségtöbblet és az átvágás fenntartásának nehézségei miatt elejtették.

Az alibunári mocsár vizeinek levezetése és e medencze kiszárítása a Temes—Begavölgyi Vízszabályozó Társulat érdeme és annak bizonyára egyik legérdekesebb műve. E társulat úgy segített a bajon, hogy a legtöbb vizet hozó Moravicza-patakot még mielőtt a medenczébe ér, Vatinánál félreterelte és egy 20 kilométer hosszú, töltések közé fogott csatornával a medencze éjszaki oldalán körülvezeti, közvetetlenül a Terézia-csatornába, a többi patakot pedig mindenütt töltések közé fogva, egymásután és részben egyesítve, a medenczén át, ugyancsak a Terézia-csatornába vezeti.

Ezzel tehát teljesen megszünt a mocsár-medenczének a patakoktól való táplálása; a Berzava visszahatását pedig a töltések magasításával ártalmatlanná tették. Megmaradt ugyan még a mocsár medenczéjében a csapadék és a szivárgó vizek meggyülemlése, de ezen a bajon szivattyúkkal segitenek.

Vízszabályozó társulatok.

Miután az 1840. évi X. t.-cz. rendelkezett az iránt, hogy az árvizek elleni védelem az érdekelt földbirtokosok kötelessége legyen, megszünt az eddig követett gyakorlat, hogy a vármegye közmunkával készíttette a töltéseket. Ez időn túl egymásután alakultak az ármentesítő társulatok, melyek később belvízlevezető csatornákat, zsilipeket és szivattyúkat is építettek, de sok helyt a belvízérdekeltség külön belvízlecsapoló társulatokat szervezett, úgy hogy némely ármentesítő társulat területén több ily belvízrendező társulat is alakult.

Hogy Torontál vármegye mezőgazdaságának fejlődöttségére az ármentesítő és belvízszabályozó társulatok alakulása és rendszeres működése mily fontos szerepet játszik, igazolja az is, hogy a vármegye területének majdnem kétharmad része valamely vízszabályozó társulat keretébe esik. E társulatok földrajzi elhelyezkedéséről és a társulati érdekkörbe nem eső területek fekvéséről a mellékelt térkép ad kellő tájékozást.

A társulatok viszonyait röviden az alábbiakban ismertetjük. Első sorban a tisztán ármentesítéssel, azután az ármentesítéssel és belvízlecsapolással, végül pedig a csupán belvíz-rendezéssel foglalkozó társulatokat soroljuk fel.

Temes—Begavölgyi vízszab. társ.

A mit a torontál-vármegyei vizek szabályozásáról általánosságban elmondottunk, abban már összefüggően bennfoglaltatnak a Temes és Bega vidéke vizeinek rendezésére vonatkozó azon intézkedések, a melyek a Temes—Begavölgyi Vízszabályozó Társulat megalakítását megelőzőleg történtek; itt tehát csupán arra szorítkozom, hogy 1872-től, vagyis a társulat megalakításától kezdve, ismertessem röviden azt a tevékenységet, melyet az kifejtett.

Mikor 1859-ben a Temes és a Bega árvize mintegy 470.000 holdnyi területet elöntött, már akkor fölme ült az az eszme, hogy az érdekeltségnek szabályozási társulattá kellene alakulnia. Alakultak is kisebb társulatok: nevezetesen a Temes-i szabályozási, a Berzava- és Rojga-szabályozási társulatok, ámde az 1870—1871-iki rendkívüli vízáradások bebizonyították, hogy csakis egységes eljárás, a Bega, Temes és mellékfolyóinak egyöntetű szabályozása mentheti meg az érdekeltséget az ismétlődő árvízveszedelmektől.

A tervek elkészítésével megbízott *Képessy* József állami főmérnök kimutatta, hogy a Bega folyó a Beregszóval, valamint a Temes vízrendszere mellékpatakjaival és a Berzavával s az alibunári medenczével oly szoros összefüggésben van, hogy csak ezeknek együttes és rendszeres szabályozásával lehet sikeres ármentesítést elérni. A társulat Képessynek a Temes—Bega völgyében levő vizek egységes szabályozására vonatkozó terveit, melyek szerint a vízszabályozás költségei 6,721.254 forintra voltak előirányozva, működésének alapjául elfogadta.

Mikor a társulat 1873-ban működését megkezdte, a Begán egyelőre csakis a régi töltések gondozására szorítkozott. Miután az államtól 150.000 forint kölcsönt kapott és az árterületek önkéntes bevallás útján való előleges összeírása után, mely bevallások alapján 311.681 kataszteri hold lett az árterületbe bevonva, az érdekeltekre való teherkivetést is azonnal életbeléptette, még 1873-ban megindította a munkálatokat a Temesen és pedig egyelőre a régibb Temes-átmetszések fejlesztésével. Az Óbega, illetőleg a Papdnál beleömlő Beregszó vizeinek megfékezésére némely kanyar átvágásával, a 3.4 km. hosszú jankahidi átmetszés készítésével és mindkét oldalon töltések emelésével törekedett.

Miután a társulat 1874-ben 6,000.000 forintnyi kölcsönt vett fel, nagy buzgósággal látott hozzá sokoldalú feladatainak teljesítéséhez.

A nagy buzgalom mellett sem birta azonban a társulat a kissé elhamarkodottan fölvett kölcsön nyomasztó terheit gyors és megfelelő eredményekkel ellensúlyozni. Sőt a jóakaratú kapkodás következtében bizonytalanság támadt a munkák kitűzésében, jogi bonyodalmak és némely vállalati viszonyokban kellemetlenségek keletkeztek, melyek az érdekeltség bizalmát a helyes és tervszerű kivitel iránt megingatták. És tényleg történtek is hibák, a mennyiben szigorúan ragaszkodtak a Képessytől kimutatott árvizi magassági adatokhoz, holott ezek még az árvíz korlátlan elterülésének ősi állapotát tüntetvén fel, ki nem zárták azon lényeges változtatások lehetőségét, a melyeket a töltésekkel való duzzasztásoktól várni lehetett. A töltéseket tehát sok helyt elégtelen magasságra tervezték és építették, úgy hogy azokat a következő 1876. és 1877-iki árvizek áthágták. Ennek következtében a tervszerűen történt kiépítés ellenére is igen sok pótmunkára volt szükség, hogy az árterület biztonságát elérjék és nehéz, soká tartó küzdelembe került az érdekeltség megnyugtatása.

Az ártér önkéntes bevallása nagyon ingatag alap volt, tehát műszaki ártérfejlesztéssel és osztályozással kellett azt pótolni ; ezt 1876-ban vállalkozókra bízták. A műszaki ártérfejlesztést sem foganatosították helyesen ; ezért sok volt a felszólalás, melynek következtében az eredetileg bevont ártéret kormánybiztosi határozatokkal 482.315 holdra és alispáni határozatokkal 427.730 holdra apasztották le.

A kölcsön kapott pénz elfogyott anélkül, hogy az előirányzott munkákat befejezhették volna ; az érdekeltség nem fizetett, a hitelező pénzintézet perrel fenyegetődzött, miért is a társulat legnagyobb érdekeltjeinek kérelmére, a közmunka- és közlekedésügyi minisztérium a társulat autonómiáját 1879-ben felfüggesztette és a társulat pénzügyeinek rendezésére kormánybiztosul *Hertelendy* Józsefet, Torontál vármegye főispánját küldte ki.

A társulat pénzügyeinek rendezése czéljából kölcsönre lévén szükség, a társulati közgyűlés, hogy az osztrák földhitelintézeti terhes aranykölcsöntől szabaduljon, 8·5 millió forintos kölcsönt szavazott meg és kért az 1880. évi XX. t.-cz. alapján megalakított kölcsönkiosztó bizottságtól. A bizottság azt elvileg meg is szavazta, de csak négy milliót folyósított, a másik felének a folyósítását pedig a műszaki ártérfejlesztés jogerőre emelkedésétől tette függővé. Ezután az osztrák földhitelintézettel megtörtént a leszámolás, úgy hogy annak csak 3,856.798 forint követelése maradt.

A társulat pénzügyi helyzete tehát e leszámolással javult ugyan, de keveset segített, mert a hátralévő munkákra nem volt pénze, a tiszai kölcsönből megszavazott 8·5 millió forint második felének kiutalványozása pedig még a messze jövőben lebegett, miután az ártérfejlesztés ellen tömegesen érkeztek be a felszólamlások. Ily körülmények között csak egy mentség mutatkozott : a Temes—Begavölgyi Vízszabályozó Társulatnak állami kezelés alá vétele.

Az 1881. évi október hóban megtartott közgyűlés ez iránt kérelmet intézett a kormányhoz, addig pedig, míg ez megtörténik, a társulati munkálatok folytatására állami előleget kért. Hosszabb tárgyalások után meghozták az 1882. évi

XXVI. t.-czikket, mely kimondotta, hogy a Temes—Begavölgyi Ármentesítő és Vízszabályozó Társulat ügyei 1882. évi július 1-től kezdve állami kezelés alá vétetnek. A társulat védtöltéseinek kiépítésére egyelőre egy millió forintot bocsátottak rendelkezésre : elrendelték a Felsőtorontáli Ármentesítő Társulat ártéri határvonalának megállapítását, a járulékoknak az ideiglenesen felvett ártérre való kivetését és az illetéktelenül beszedett járulékok visszaszámolását az ártérfejlesztés jogerőre emelkedése utáni időre halasztván.

A folyósított állami előlegből a legszükségesebb munkálatokat megkezdték ugyan, de a társulat pénzügyi helyzete nem javult, mert a járulékok a rossz termések, a meg-megújúló vízkárok és az érdekeltség közönye miatt nem folytak be ; a hátralékok szaporodtak s a társulat pénzügyi helyzete megint válságossá lett.

Ezen a helyzeten kívánt segíteni az 1885. évi XXVII. t.-cz., melyben a társulatot felhatalmazták, hogy adósságainak törlesztésére és a még végrehajtandó munkák befejezésére 12 millió forint kölcsönt vehessen fel és evégből 5%-kal kamatozó kötvényeket bocsáthasson ki. E kölcsönből két millió törlesztését az állam vállalta magára, azonkívül elvállalta, hogy a járulékokat a saját közegeivel hajtja be. A társulatnak e 12 millióból ki nem telő tartozásai a társulat fennállása óta egyes érdekelteknél hátralékban levő tartozásokból lévén törlesztendők, elrendelték e hátralékoknak az ártérfejlesztés jogerőre emelkedése után a pénzügyminiszter közbenjöttével való likvidálását.

A társulat ügyeinek gyorsabb rendezésére kedvező hatással volt az 1884. évi XIV. t.-czikknek az az intézkedése is, hogy a Temes—Bega Társulatra nézve mindaddig, míg állami kezelés alatt áll, az 1884. évi XIV. t.-cz.-nek az osztályozásra vonatkozó intézkedései érvénynyel nem bírnak és e társulatnál az osztályozást és a kivetési kulcsot, az állami kezelés tartamára, a közmunka és közlekedésügyi miniszter rendeletileg állapítja meg.

A törvénynek ez intézkedésére a hosszas tárgyalások, felszólamlások és fellebbezések elmaradtak és a miniszter az árterületet két osztályba sorozta : Az I. a Bega—Beregszó-öblözet és a verseczi nagyrét, melynél a kivetés alapjául a kataszteri tisztajövedelem 80%-a szolgál, míg a II. osztályba a többi összes árterületet sorozta, melynél a kivetés alapjául a kataszteri tiszta jövedelem egész összege veendő. A társulat ezzel a rendelkezéssel egyszerre jogerős osztályozási és kivetési kulcs birtokába jutott.

Az 1885. évi XXVII. t.-cz. nagy lendületet adott a társulat ügyeinek. A már meglévő tervek alapján munkálatokat foganatosítottak, új terveket készítettek és megkezdték a likvidiácziót. De nagy árvizek is voltak, melyek 1885 és 1886-ban súlyos károkat okoztak, miáltal az érdekeltség körében mozgalom indult meg, hogy e bajoknak végre valahára eleje vétessék. Ennek következtében 1886. évi július 8-án Budapesten,az akkori közmunka és közlekedésügyi minisztériumban tartott értekezlet alapján elhatározták, hogy az 1887. évi áradás bekövetkeztéig a Temes töltései az 1886. évi árvíz színe fölé 1 méter magasra felemelendők és megerősítendők, a mi körülbelül 900.000 forint költséget igényelt. A töltések el is készültek, de 1887. év tavaszán, az eddiginél sokkal magasabb vízállás mellett a Temes és Bega vizeinek egyidejű kulminácziójával beállott árvizek, a még meg nem ülepedett töltéseket elsöpörték és a társulati ártérnek jelentékeny részét elöntötték.

Az 1887. évi árvizek után Baross Gábor miniszter beutazta az árterületeket és 1887 július 10-én 27610. szám alatt elrendelte a Temes-töltések folytatólagos emelését, a Berzava-töltések egyes részeinek padkával való ellátását, a társulat újabb műszaki ártérfejlesztését az 1887. évi legmagasabb árvízszín alapul vétele mellett és elrendelte a Temes—Bega völgyén végrehajtandó szabályozási munkálatokra vonatkozó egységes terveknek és költségvetésnek az elkészítését.

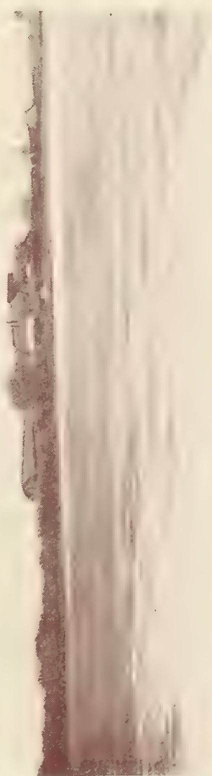
Négy alternativ terv készült és pedig : az, mely szerint a Bega árvize aTemesbe szoríttatnék és így a Dunába vitetnék ; ez 12 millió forintra volt előirányozva. — A második a Bega vizének raktározása. Ez a tervezet 13 millió forintba kerülne, de azzal olcsóbb, hogy a raktározási területek gazdaságilag értékesíthetők. — A harmadik az a terv, hogy a Bega a csatorna kibővítése és egy mellette ásandó árvíz-csatorna segítségével vezettetnék le a Temesbe. Ennek költségeit, a Temesen és mellékfolyóin végzendő munkákkal együtt, 20·5 millió forintra számították ki. A negyedik az a terv, hogy a Bega árvize csak rövid szakaszon a Temesbe és innét egy egész új csatornával a Karason át vezettessék a Dunába. Ez 25 millió forintban lett előirányozva.

Lábas halászkunyhó a Viselján.

A Mátics-féle halásztanya a Besni-fokon.

Részlet a »Rétből« nagy vízálláskor.

Kovilova halásztanya Ópávánál.

Az écskai kamarazsilip.

Halászkunyhó a Bega mentén.

Fát szállító hajó a Begán.

Anyagszállító hajó a Begán.

E közben, 1887-ben befejezték a likvidácziót, a mi körülbelül másfél évig tartott és mintegy 50.000 forintba került. Az érdekeltségnek az a része, melyre a hátralékok most 1873. évig visszamenőleg kivetendők volnának, ez eljárást sérelmesnek találta és kifogásolta a kamatok felszámítását. De aggályok merültek fel az iránt is, hogy azok, a kik befizetéseiket teljesítették, a további fizetéseket be fogják szüntetni és a társulat adminisztrácziója fennakad.

A likvidáczió eredménye szerint mintegy három millió forint lett volna az érdekelteken behajtandó. Ha még tekintetbe vesszük, hogy a társulatot 11 millió forint kölcsön, továbbá 940.000 forint állami előleg terheli és hogy az évi 358.861 forint kölcsön-kivetéshez még körülbelül évi 240.000 forint fenntartási költség is járul és hogy kölcsönjárulékban fel milliónál több a hátralék, továbbá, hogy a közel 13 millió forintnyi adóssággal szemben, csak hat milliót ruháztak be, nyilvánvaló, hogy a társulat pénzügyi helyzete ismét válságos lett.

A Bega és Temes völgyének egységes ármentesítése érdekében elkészített terveket a miniszter 1889-ben leküldte az érdekeltségnek nyilatkozattétel végett. Az érdekeltség a tervek közűl nem tudott választani, de azt is kinyilatkoztatta, hogy a költségeket sem tudja viselni. Egy 15 tagú küldöttséget választott, mely e nyilatkozatát a kormánynyal közölje és a végrehajtandó tervezet kiválasztására, valamint a teherviselés módjára, illetőleg a társulat pénzügyi viszonyainak újabb rendezésére nézve, a kormánynyal megállapodásra jusson.

Ennek alapján alkották az 1897. évi XXI. t.-czikket, mely a Temes—Begavölgyi Vízszabályozó Társulat pénzügyi viszonyainak újabb rendezéséről szól. Ezzel felhatalmazást nyert a társulat, hogy függő-tartozásainak kifizetésére, 12 millió forintos kötvény-kölcsönének konvertálására, a társulatból kibocsátott területek birtokosai által történt befizetések visszatérítésére és a védművek kiegészítésére szükséges költségek fedezése czéljából, legfeljebb 16 millió forint kölcsönt vegyen fel. E törvény 5. §-a alapján egyszersmind elengedték a társulati tagoknak azokat a hátralékokat, melyeket terhükre likvidáltak. Egyszersmind utasítást kapott a földmívelésügyi miniszter, hogy a Bega-csatornának a Temes—Begavölgyi Vízszabályozási Társulat ármentesítése érdekében is szükséges rendezési módozatairól, legkésőbb öt év alatt a törvényhozásnak javaslatot tegyen.

Az 1897. évi XXI. t.-cz. utasítása alapján elkészülvén a Bega csatornának a Temes—Begavölgyi Vízszabályozó Társulat ármentesítése érdekében is szükséges rendezésére vonatkozó tervek és a költségvetés, elkészült az 1902. évi XXII. t.-cz. is, mely felhatalmazta a földmívelésügyi minisztert, hogy a Bega-csatornának rendezését, árvizeinek a Temesbe való átvezetésével, 4,800.000 forint költséggel tiz év alatt végrehajthassa.

A költségekből 2,350.000 forintot a Temes—Begavölgyi Vízszabályozó Társulat, 2,450.000 forintot pedig az állam visel, egyúttal felhatalmaztatik a pénzügyminiszter, hogy a társulatnak az ő terhére végzendő munkálatok költségeihez, szükség esetén, 1912. év végéig, a munka előrehaladásához mérten, legfeljebb 1,500.000 forintot kamatmentesen előlegezhessen.

Eszerint tehát a földmívelésügyi miniszter a Temes és Bega végleges szabályozásának a terveinél, a műszaki közegeitől készített alternativ tervek közül azt fogadta el, mely szerint a Bega-csatornának jelenlegi emésztőképességét fölülhaladó magas vizei, a már e czélra szolgáló vízimüvek megnagyobbítása es átalakítása útján a Temesbe vezettessenek át és azon nyerjenek lefolyást. Ezúton nemcsak a Bega-csatorna nyer végleges rendezést, hanem a Temes—Begavölgyi Társulat ártere is megszabadul a magas árvizek alkalmával a Bega felől rázúduló vizek veszedelmeitől és így a tervezett szabályozási munkák nem csupán állami érdekből, hanem a Temes—Begavölgyi Társulat érdekéből is hasznosak lesznek.

E közös érdek közösen viselendő költségeinek elosztásánál egyrészt arra voltak tekintettel, hogy mindegyik fél érdekeinek arányában terheltessék; de figyelemmel voltak arra is, hogy a társulatra ne háruljon nagyobb teher, mint a mit az érdekeltség elviselhet anélkül, hogy az 1897. évi XXI. t.-cz. által rendezett pénzügyei meg ne zavartassanak. És a társulat a reá háruló új terhet el tudja majd viselni a nélkül, hogy az érdekeltséget nagyobb kivetéssel kellene megterhelnie, mert a Gyertyámos patak árterületébe tartozó 39.770 kat. holdnyi területet bevonhatja, újabb adóvisszatérítést kap, megnyeri a Máv. budapest—orsovai vonalának hozzájárulását és a kisajátítandó területek értékesítéséből is nyer némi jövedelmet.

E munkák elvégeztetését akként tervezte a miniszter, hogy a hajózható Bega

és a Gyertyámos völgyének elzárásánál szükséges munkákhoz tartozó részt, az állam saját közegeivel fogja elvégeztetni, a Temes szabályozásával kapcsolatos munkákat pedig a társulat fogja a saját hatáskörében végrehajtani.

A társulat munkálatai.

A Temes—Begavölgyi Vízszabályozó Társulat az 1885. évi XXVII. és az 1897. évi XXI. t.-czikkekkel rendelkezésére bocsátott kerek 12,000.000 korona összeg felhasználásával 1886-tól kezdve 1902-ig árvédelmi biztonságának fokozására, a következő munkákat hajtotta végre.

A Temes védtöltéseit az 1887. évi árvíz színe fölé 1·0 méter biztonsággal és 3·0 méter koronaszélességgel építtette ki Ságig, mig a ság—bótosi szakaszon az 1895. évben jelentkezett árvíz fölé a töltéseket 1·4 méterre, hogy az egész szakaszon egyenlő biztonságot érjen el.

A Temesi átmetszéseket kellő emésztéssel bíró szelvényre kibővítette, továbbá mederrendező munkákat alkotott az elfajulásnak induló folyamszakaszokon, sarkantyúrendszerrel való összeszorítás, vagy szelídebb kanyarba való vezetés útján. Az Óbega-Beregszó mentén a töltéseket kiépíttette és pedig a felső szakaszon Csenéig az 1888. évi árvízszínhez viszonyítva, Csenétől a torkolatig pedig az 1895. évhez, 1·0 méter biztonsággal és 3·0 méter korona-szélességgel.

Megszüntette a németi, csenei és csinárosi szorulatokat, melyekben a jég állandóan megtorlódott és egy 4·0 méter fenékszélességű vezérárkot készített a kisvizek összetartása czéljából.

A Lankától és Birdától elárasztott vidék ármentesítése végett a Lankának bókai és a Birdának surjáni betorkolását megszüntetve, a Temesvár—báziási vasútvonalról vezetett csatornázással, Gilád alatt egyesítette ezek vizeit és innen a körülbelül 18 km. hosszú, 12 m. széles vezérárokkal ellátott övcsatornával, Gádnál egy 5.5 m. széles vastámkapus zsilipen át vezeti azokat a Temesbe.

A csatorna töltései az 1895. évi árvízszín fölött 1·4 méterre és 3·0 méter korona-szélességgel épültek ki.

A Terézia-csatorna töltéseit az 1895. évi árvízszínhez képest 1·0 méter biztonságra emelte fel, 3·0 méter koronaszélességgel; a csatorna fenekét átlag 1·5 méterrel mélyítette és egy vezérárkot készített a kisvizek levezetésére.

A Berzava-csatorna töltéseit Kanakig az 1887. évi árvízszín fölé, Kanaktól Bótosig az 1895. évi árvízszín fölé emelték 1·0 méterrel.

Azonkívül a meder mélyítése és elfajulásának meggátlása végett Partos és a Terézia torkolata között egy szakadatlan sarkantyúrendszert emelt.

A versecz—paulisi csatorna töltéseit az 1895. évi árvízszín fölé 1·0 m.-rel és 3 m. koronaszélességgel építette ki és az Alibunár felé eddig nyitott részt is beköttette a Terézia-csatorna töltésébe; ezzel az alibunári nagyrétet ármentesítette, az ott összegyülemlő belvizek levezetésére pedig az ú. n. bánomzsilipet építette. A Moravicza-, Rojga- és Vlajkovecz-csatornák töltéseit hasonló módon emelte fel. Azonkívül az összes töltéseken a belvizek levezetésére szükséges csőzsilipeket kiépíttette.

1902-ben az 1897. évi XXI. t.-cz. 12. §-ában foglalt utasítás alapján megmeghozták a Bega-csatornának a Temes—Begavölgyi Vízszabályzó Társulat ármentesítése érdekében is szükséges rendezéséről szóló 1902. évi XXII. t.-czikket, melynek rendelkezése alapján készült és az 1911-ben befejezett munkákkal a Temes és Bega völgyeinek majdnem 200 éven át szakadatlanul folytatott vízszabályozási és ármentesítési munkái befejezést nyertek. Az abban nyert felhatalmazással a társulat mintegy 9,000.000 korona költséggel megalkotta azokat a munkákat, melyek a Temes folyón és mellékvizein szükségessé váltak, hogy a Bega folyónak a Kistopolovecznél az államtól alkotott vízimművel az árapasztó csatornán a Temesbe átutalt egész árvíztömege ott akadálytalan és veszélytelen lefolyást találhasson.

A Bega árvizeinek a Temesbe való átvezetése és annak a hajózás érdekében állandó vízmennyiséggel való ellátása végett épített vízimműveket, továbbá a fausztató Bega-csatornán az ármentesítés végett szükséges földmunkákat, melyek a társulattól végzett munkákal szorosan összefüggnek és ezekkel együttesen eredményezik a Temes-Begavölgy vízviszonyainak rendezését, az államkincstár teremtette meg; költségei mintegy 1,600.000 koronával voltak előirányozva.

Az árvédelmi töltéseket a Temesen a várható nagy vízszín felett 1·0 méter biztonsággal, 4·0 méter koronaszélességgel, a mellékvizeken 3·0 méter koronaszélességgel, a nagy vízszíne alatti 1·0 méterre 4·0 méter széles padkákkal építették

ki. A zsilipeket, csőátereszeket, hidakat, műtárgyakat ennek megfelelően átalakították. A társulat az összes töltések és az anyaggödrök területét kisajátítás útján megszerezte, úgy hogy jelenleg 8000 kataszteri holdnál nagyobb földingatlana van.

A Berzava-csatornán, e munkálatokon túl, Partos és Kanak között, a töltéseket a társulat padkákkal látta el, a csatorna fenekét pedig kotrás útján átlag 1·5 méterrel mélyítette, miáltal annak vízlefolyási viszonyait és árvédelmi biztonságát lényegesen javította, úgy, hogy az a társulat keretébe tartozó többi vizekével egyformának tekinthető.

Az összes töltései mellett a gátőrök részére őrlakokat épített és azok mindegyikénél védanyagból és eszközökből raktár van, továbbá a szakaszmérnökök, mint gátfelvigyázók részére, lakóházat épít. Eddig már 82 ily épületet emelt. A közerő védelmére, töltései mellett, vasbeton-kunyhókat építtet; ezek a Temes mellett már állanak és a többi töltések mellett szintén ki fognak építtetni.

A Temesbegavölgyi Vízszabályozó Társulat árterülete 399.189 kat. hold, mely két osztályba soroztatik, ú. m. a temesi és a begai ártérre; ez árterekben külön osztályba tartoznak az ú. n. »domb«-területek. Az ártér Krassó-Szörény, Temes- és Torontál vármegyék területére terjed ki.

A társulat töltéseinek hossza 710.457 km., melyekben 216 zsilip van elhelyezve. 416.05 km. hosszú telefonhálózata van 89 állomással.

A védművekbe a társulat alakulása óta 1910-ig befektetett tőke 35,402.213 K 72 fillér. A felvett kölcsönök összege; 33,800.000 K.

A költségek kivetése a kataszteri tisztajövedelem alapján történik akképen, hogy a Bega-ártérre a kataszteri tisztajövedelem 80%-a, a begai dombra 20%-a, a Temes-ártérre az egész kataszteri tisztajövedelem, a temesi dombra pedig annak 25%-a a kivetési kulcs.

Nagyobb árvizek 1888, 1889, 1890, 1892, 1895, 1897 és 1910-ben voltak. A Berzaván az 1888-iki árvíz alkalmával a jégzajlással töltésszakadás volt. Az 1895-iki árvíz a Temesen a bókai balparton okozott töltésszakadást. Ugyanaz évben az árvíz a Terézia-csatornán jégzajlással állott elő és a Berzava jobbparti töltését két helyen szakította át. A Moravicza-csatorna jobboldali töltése is átszakadt ez évben, a balparton pedig több helyen erőszakosan vágták azt át. A többi árvizek erős védekezést igényeltek, de baj nélkül folytak le. Több, mint egy évtized után, 1910-ben, három árhullám is vonult le, melyek több, mint 50.000 K költséget okozó árvédelmet igényeltek, de minden baj nélkül folytak le és igazolták, hogy a védművek jó állapotban vannak.

A társulat vezetői: Miniszteri biztos: *Molnár* Viktor v. b. t. tanácsos: Igazgató: *Szily* Pongrácz. Főmérnök: *Paulay* Gyula. Titkár: *Mokry* István. Számvevőségi főnök: *Selkes* János.

A *Nagybecskereki Tiszai Ármentesítő Társulat* 1876-ban alakult. Okot erre az adott, hogy a Tisza mentén levő töltések, melyek már akkor kisebb méretekben fennállottak és melyeket a kincstári, valamint az eleméri és écskai uradalmak tartottak fönn, 1876-ban átszakadtak és a víz az egész árteret elöntötte. Nagybecskereki tiszai ármenl. társulat.

A társulat eredeti árterülete 30.238 hold volt; 1885-ben azonban még bevonták az erzsébetlaki öblözetet 4871 hold kiterjedésben. Az ártér kiterjed Felső- és Alsóelemér, Alsó- és Felsőaradi, Nagybecskerek, Écska, Erzsébetlak, Bótos és Lukácsfalva határára, illetőleg azok egyes részeire.

A társulat belvízrendezéssel nem foglakozik, mivel azt az ártérben alakult belvízlecsapoló társulatok végzik, ú. m. az Első Eleméri, A Második Eleméri. az Első Aradáczi, a Második Aradáczi, a Nagybecskereki Réti és az Erzsébetlaki Lecsapoló Társulatok; eszerint tehát a társulatnak csatornái nincsenek.

A védtöltések hossza 70.613 kilométer, melyből 33.110 kilométer a Tisza mentén, 37.503 kilométer pedig a Bega jobb partján van.

A társulati töltések lábának biztosítására egy helyen egy kő- és rőzsesarkantyúból álló partvédmű épült 400 m. hosszban, egy másik helyen pedig lábazati kőhányás készült 200 m. hosszban. A védtöltéseknek hullámverés elleni biztosítására a Bega mentén a 38.500 km.-től 41.000 km. szakaszig terjedő részen 2·5 km. hosszban a vízfelőli lejtő téglaburkolattal van ellátva.

Telefonhálózatának hossza 87.360 km., 17 állomással.

A töltések mentén a belvízlevezető-társulatok vizeinek levezetésére kilencz szivattyútelep és ezeken kívül még a töltésen áthaladó két csőzsilip épült. E szi-

vattyútelepeket az érdekelt belvíztársulatok és magánosok építették és tartják üzemben.

A társulatnak a Magyar Földhitelintézettől egy 1,000.000 K-ás és egy 1,760.000 K-ás kölcsöne van.

A kivetés a kataszteri tisztajövedelem alapján a magassági fekvés szerint, külömböző négy osztályra nézve akként történik, hogy az I. osztályra a kataszteri tisztajövedelem 1/20 része, a II. osztályban annak 4/20 része, a III.-ban 10/20 része, a IV-ben pedig 20/20 része a kivetési kulcs.

Az ártérbe eső területek átlagos terhe holdanként 3.91 K. A megterhelés az osztályok és a tisztajövedelem magassága szerint 1—6 K-ig váltakozik. A kivetés már évek óta egyenlő.

A társulat védműveibe 1910. év végéig beruházott összeg 4,518.328 korona.

A társulatot megalakulása óta külvízkár még nem érte. A míg a belvízrendezési művek el nem készültek, belvízkárok voltak, különösen az 1881. és 1888. években. A belvízművek elkészülte, vagyis 1890 óta, a nagy külvizek miatt, 1895., 1897. és 1907. években voltak nagyobb belvízkárok.

A társulat elnöke: *Pap* Géza dr. Igazgató-főmérnöke: *Kluge* Károly. Szakaszmérnöke: *Ormay* Lajos. Pénztárosa: *Nikolits* Bogdán.

Felsőtorontáli árment. és belvízszab. társ.

A *Felső-Torontáli Ármentesítő és Belvízszabályozó Társulat* alakulásáról a következőket közölhetjük. A Tisza és Maros folyó szögében fekvő területek igen nagy része e folyók árjainak volt kitéve. Voltak ugyan egyes szakaszokon töltések, a melyek még a XVIII. század végén épültek, de ezek nem nyujtottak biztos védelmet az áradások kártételei ellen, mert ezek inkább a mederrendezés czéljából készültek és ezeket a tavaszi nagyobb árvizek igen gyakran áthágták, miáltal a marosmenti vidéket majd minden évben víz borította el, annyira, hogy nagy része nádas, más része pedig állandó mocsár volt. E helyzeten kivánt segíteni *Hertelendy* Ignácz alispán azzal, hogy töltések építését hozta javaslatba. A vármegye a javaslatot elfogadván, elrendelte, hogy a töltések *Szathmáry* Sámuel megyei mérnök tervei szerint a vármegye összes munkaerejével felépíttessenek.

A töltés-építés 1822-ben megindult és a legszebb eredménynyel folyt 1840-ig, midőn az ez évi X. t.-cz. kihirdetése után, *Karátsonyi* László akkori alispán a megyei közgyűlésen bejelentette, hogy e törvény rendelkezései szerint az ármentesítés nem a megye feladata és az ármentesítési munkálatok folytatása az érdekeltekből alakulandó társulatra háramlik.

Az érdekeltséget 1845-ben állapították meg, mire két társulat alakult: a marosi és a tiszai. A marosi társulat elnöke *Rónay* János, kiszombori birtokos, a tiszaié pedig *Karátsonyi* László beodrai birtokos lett.

1848 után a társulatok feletti felügyeletet az abszolut-kormánytól kinevezett megyefőnök gyakorolta. A megyefőnök által 1858-ban Nagykikindára összehívott érdekeltségi közgyűlés a két társulat egyesítését határozta el, »Tiszai VI. Folyam-osztály 2-ik Építészeti Egylet« név alatt és elnöknek *Karátsonyi* Lászlót választották meg, a ki e tisztséget 1869-ig, haláláig viselte. Utána *Dániel* Kristóf, ezután pedig 1877-ig *Dániel* Béla volt az elnök.

A társulat az 1869—1872. évi rendkivül nagy esőzések alkalmával felszaporodott s egész határokat viz alá boritott belvizek levezetésére, kormány hozzájárulásával, rendszeres belvízlevezető csatornahálózatra készittetett terveket akkori vezető mérnöke, az országos nevü *Katona* Antal által, s hogy addig is, mig ez megvalósittatik, a belvizek a meglevő ereken a Tiszába levezethetők legyenek, *Hajdu* Gyula vonalmérnök tervei szerint és vezetése alatt hat zsilipet épittetett, melyek hazánkban az eféle belvizi építkezések terén méltán úttörőknek nevezhetők.

A társulat — mely ez időben a Felső torontáli ármentesitő társulat nevet vette fel, — 1877-ben elvesztette önkormányzati jogát s ekkor a volt közmunka- és közlekedésügyi miniszter, a társulat pénzügyi zavarainak rendezése céljából, augusztus 24-én, 12.810. számú rendeletével kormánybiztossá *Hertelendy* József főispánt nevezte ki. A társulat csak 1891 november 5-én nyerte vissza önkormányzati jogát, a midőn *Rónay* Jenőt választották meg elnökül.

1900-ban e társulat a belvízrendezést is felvette a társulati feladatok közé és ennek alapján olvadt bele az 1891-ben keletkezett Ószentiváni-Térvári Lecsapoló Társulat. Szándékában volt az Aranka Belvízvéd és Levezetési Társulatot is

beolvasztani, hogy az árterületen levő vidék ármentesítése és belvízrendezése egy társulat által egyöntetűen és kevesebb költséggel legyen intézhető, de az Aranka-társulat az egyesülésre nem volt hajlandó.

A társulat ártere Temes és Torontál vármegyére, valamint Szeged sz. kir. városnak a Maros és Tisza balpartján levő területeire terjed ki. Az árterület 1859-ben 261.480 kat. hold volt, mely a védtöltések kiterjesztése következtében szaporodott, majd a temes—begavölgyi demarkaczionalis vonal megállapításával megfogyott, míg 1886-ban az ártérfejlesztés keresztülvitelével és 1891-ben a fensíki ártér bevonásával, 1900-ban pedig az Újszeged-Vedresházi Ármentesítő Társulat 2742 holdnyi árterének bekebelezésével újból lényegesen megnövekedett, úgy hogy a társulat ártere jelenleg 558,255·287 kat. hold.

A társulat védtöltéseinek hossza 180·33 km., csatornái 35 km. hosszúak, telefonhálózata pedig 343 km. hosszú, 62 állomással.

A társulat védtöltésében a következő zsilipek vannak: 1·00 m. nyílású vascsöves zsilip Újszegeden a Máv. töltése felett. — 1 00 m. nyílású vascsöves zsilip az ószentiváni határban. Ugyanitt van egy szivattyútelep is, mely az ószentiván-térvári határban összegyülemlő belvizek kiemelésére szolgál. Nyomócsövének átmérője 0·60 m., másodperczenként levezethető vízmennyiség 600 liter. — Két, egyenként 0·95 m. nyílásu vascsöves zsilip Törökkanizsánál, 117 lóerejű gőzgéppel működő szivattyúval, mely másodperczenként 2500 liter víz emelésére van berendezve. — 1·20 m. nyílásu vascsöves zsilip a csókai határban. — 1·65 m. nyílásu vaskapus, boltozott zsilip a tiszaszentmiklósi határban. — Két, egyenként 3.79 m. kettős nyílású áthidalt vaskapus zsilip a padéi határban az Aranka medrén. E zsilip beton-alapjában 0·40 m. nyílású vascső is van. Ez a zsilip az Aranka Belvízvéd és Levezetési Társulat összegyűjtött vizeinek a lecsapolására szolgál. — Egy 2 m. nyílású vaskapus boltozott zsilip Kerektón a Böge-ér medrén.

A társulatnak két kölcsöne van, ú. m. egy 9,500.000 koronás a Magyar Jelzálog Hitelbanktól és egy 740.000 koronás a Magyar Földhitelintézettől.

A kivetés a kataszteri tisztajövedelem alapján történik és pedig akként, hogy a mély ártérnél a kivetési kulcs az I. öblözetre 3% és ennek többszöröse, a II. öblözetre nézve $2^1/_2$% és ennek többszöröse; a fensíki ártérbe eső területek pedig az illető öblözet mély ártéri kulcsa szerinti összegnek $^1/_4$ részével lesznek megterhelve. A kivetés 1894 óta, a midőn kölcsönben 278.181 K, fenntartási költségekben 560.100 K volt, évről-évre folyton apad, úgy hogy 1911-re kölcsönre már csak 86.785 K 88 f-t, fenntartásra pedig 180.873 K 62 f-t vetettek ki.

A társulat alakítása óta 1909. év végéig a védművekre 20.550.195 K-t ruháztak be.

A társulat érdekeltsége 1850-ben szenvedett nagyobb vízkárokat, midőn a Maros Deszknél, a Tisza pedig Újszentivánnál és Törökkanizsánál a töltéseket átszakította. 1877-ben a Maros töltése ugyancsak Deszknél, a Tiszáé pedig Újszegednél szakadt át, de ez alkalommal az árvíz kevesebb kárt okozott.

A társulat vezetői: Elnök: *Rónay* Jenő. Igazgató: báró *Hauser* Károly: Főmérnök: *Malina* Gyula. Ezeken kívül van még az igazgatóságnál jogtanácsos, titkár, számvevő, hat irodatiszt, nyolcz írnok, 15 napidíjas, a műszaki vezetésnél négy szakaszmérnök, egy irodavezető, 10 gátbiztos, egy gépész, 37 gátőr és egy csatornaőr.

A Törökbecsei Ármentesítő és Belvízrendező Társulat 1875-ben alakult meg Tiszatarrason, *Urbán* Gyula, *Bischitz* János, *Rohonczy* Gedeon és *Rosenberg* József törökbecsei nagybirtokosok kezdeményezésére. Okot a megalakulásra az adott, hogy a meglevő védtöltések a rendszertelen fenntartás következtében nem nyujtottak elég védelmet a Tisza árvizei ellen.

Törökbecsei árment. és belvízrend. társ.

A társulat megalakítását megelőzőleg voltak régi keletű, még a XIX. század elejéről való töltések, a melyeket Törökbecsén a közös uradalom, Kumánon és Tarrason a kisebb birtokosok tartottak fenn.

Az 1875. évet megelőzőleg gróf *Bethlen* József volt az, a ki a fenntartás kérdését még a társulat megalakítása előtt akként szabályozta, hogy az érdekeltek pénzzel járuljanak hozzá a mérnök fizetéséhez, a töltés fenntartásához szükséges anyagot, fuvart és kézierőt pedig természetben adják. Ez időből, 1871-ből egy szép sikerrel végzett árvédekezés is emlékezetes, melyet a borjasi átvágás elején keletkezett jégtorlódás tett szükségessé. Ennél gróf *Bethlen* Józsefen kívül *Istvánfi* István védbizottsági elnök, valamint *Szekulity* Sándor kumáni jegyző, *Luxeder* György és *Molnár* Gyula érdemelték ki az érdekeltek hálás elismerését.

A társulat árterülete kiterjed Aracs község belsőségeire, melyeket a Felsőtorontáli Ármentesítő Társulattal kötött demarkaczionális egyezség értelmében véd a társulat, továbbá Törökbecse, Kumán és Tiszatarros községek egész területére (a törökbecsei nagyrét kivételével, mely a Bácsföldvári Ármentesítő Társulat kezelésébe tartozik), végül Melencze és Felsőelemér községek területeinek ama részeire, melyeket a Felsőtorontáli és a Temes-Begavölgyi Ármentesítő Társulatokkal történt megegyezés értelmében ártérbe esőknek ismertek el. Az ártér kiterjedése 42.727 hold. A társulat védtöltéseinek hossza, a közbeeső beregi magaslat leszámításával, 18.508 km, belvízcsatornáié pedig 103.508 km. A telefonhálózat hossza 21.856 km., állomásainak száma 8.

A társulat nevezetesebb védőművei az aracsi Szlatinán elhelyezett 15 lóerős motorszivattyú, a törökbecsei belsőségek mentén 334.5 m. hosszban elhúzódó támfal, a törökbecsei úgynevezett törökpart mentén a Tiszába beépített kősarkantyúk, a töltés 4.066 kilométerénél levő s lokomobil-hajtásra berendezett Solymos-féle, továbbá a 5.726 kilométernél levő ugyanilyen berendezésű Dungyerszky-féle vízemelőtelep és végül a társulat 180 lóerejű, 2 turbinás gőzszivattyútelepe, mely a kumán—tarrasi határnál a töltés 16.437 kilométerjénél fekszik és úgy van berendezve, hogy az 1·0 m. átmérőjű vascsőzsilip segélyével a Tisza alacsonyabb vízállásainál a belvizek szabadon is levezethetők.

Az 1875-ben megalakult Törökbecsei Ármentesítő Társulattal 1899. évben *Urbán* Iván társulati elnök és *Szilágyi* Zsigmond igazgató-főmérnök munkálkodásának eredményeképen, egyesült a Törökbecsei Belvízrendező és a Kumán-Tarrasi Belvízrendező Társulat. Az így egyesített társulatok a »Törökbecsei Ármentesítő és Belvízrendező Társulat« nevét vevén fel, a miniszterileg jóváhagyott ártérfejlesztés alapján, árterületét 42.727 kat. holdra szaporította.

A társulatnak az 1875. évet megelőző ősi árterülete, az 1830-as nagyvízre vonatkoztatva, csupán 22621 kat. hold volt, a mit a későbbi 1881. évi ártér 13.639 kat. holddal, az 1895-ös pedig 6466 holddal szaporított, úgy hogy a végleges ártér 42727 kat. holdra emelkedett.

A társulat adóssága a következő kölcsönökből áll: a Pesti Hazai Takarékpénztár Egyesülettől 1,300.000 K, ugyanattól 400.000 K ; a Pesti Magyar Kereskedelmi banktól 300.000 K, ugyanattól 85.000 K. A társulat adósságainak eredeti összege e szerint 2,085.000 K.

A társulat kivetése kölcsönben és fenntartási költségben évenként 105.515 korona, melyből az árterület egy holdjára 2.47 K esik.

A kivetés alapja a kataszteri tiszta jövedelem, melynek az 1830-as ártérnél egész értéke, az 1881-es ártérnél 38%-a, az 1895-ös ártérnél pedig 8%-a vétetik alapul. A kivetés a kölcsönnél minden tiszta jövedelmi 1 forint után 52 fillér, a kezelési költségekre pedig 3·3 fillér. A kivetés összege évről-évre állandó.

A társulat fennállása óta, töltésszakadás következtében, az érdekeltség károkat nem szenvedett. Voltak azonban belvízkárok, melyek az időnként megismétlődő nedves esztendők és nagy víz idején, a töltés csurgásával keletkeztek ; ily károsodásokat azonban a meglevő csatornák rendszeres kezelésével a jövőben el lehet hárítani.

A társulat belső életében azonban 1903-ban az érdekeltség között oly egyenetlenségek keletkeztek, melyek a társulatnak önkormányzati hatáskörben való vezetését lehetetlenné tették, a miért is a földmívelésügyi miniszter 1904. évi február 27-én 21597 V/2. szám alatt kelt rendeletével, a társulat önkormányzati jogát felfüggesztette és miniszteri biztosul *Jankó* Ágostont, Torontál vármegye alispánját nevezte ki, a ki az érdekeltek között a békességet helyreállította és az ártérfejlesztés és osztályozás sokáig vajúdott kérdését, az érdekeltség megnyugvására oldotta meg. A társulat ezek után a nyugodt fejlődés stádiumába lépett, de azért a miniszteri biztosságot, az érdekeltség egyhangú kívánságára két évről, két évre meghosszabbították.

A társulat ügyeinek vezetői : Miniszteri biztos : *Jankó* Ágoston alispán, véleményező-bizottsági tagok : *Istvánfi* István, *Ivánovits* Iván dr. *Theodorovits* Dusán, *Jankovits* Szilárd és *Vlaskalits* Emil. Igazgató-főmérnök : *Szenczy* Tivadar. Pénztáros-nyilvántartó : *Sebestyén* Károly.

A Rudolfsgnádi árm. és belvízlecsap. társ.

A Rudolfsgnadi Ármentesítő és Belvízlecsapoló Társulatot 1895-ben alapította az érdekeltség, mert a Tisza és Duna árvizei, valamint a belvizek pusztításai ellen ezen az alapon vélt megbízható védelmi műveket építeni és azokat rendszeresen fenntartani.

Alakulását megelőzőleg itt már 1865-ben, Rudolfsgnad elnevezéssel, német telepesek községet alapitottak és a kincstártól a rétterületből 7266 hold földet kaptak, holdanként 20 forintért, ama kötelezettséggel, hogy községüket, valamint az úgynevezett II. öblözetet, Perlasztól Csenta községig, a magas partba bekötve, a Bega, Tisza, Duna és Karas mentén, védtöltésekkel ármentesíteni tartoznak. A község e kötelezettségének eleget is tett és a töltéseket, az 1830-iki nagyvíz alapul vételével, 1867-ig kiépítette ; de ezek 1876-ban a Tisza és a Karas mentén átszakadtak. A telepesek a töltéseket helyreállították, de a gátszakadás 1882-ben megismétlődött.

A község a gátakat még az árvíz után is helyreállította, de midőn 1895-ben újabbi gátszakadás által az öblözet ismét árvíz alá került, a község saját erejéből már nem tudta a gátakat helyreállítani, a miért is kérelmére a földmívelésügyi miniszter a töltések végleges kiépítésére a terveket elkészítette és az érdekeltség társulattá alakult.

A társulat árterületét az úgynevezett II. dunai öblözet alkotja, melyben Rezsőháza (Rudolfsgnad) község határa egészben, Perlasz, Torontáludvar, Orlód és Csenta községek határának egy része beleesik. A műszakilag kifejlesztett árterület 14.426 kat. hold. A védtöltések hossza 26.5 km., melyből 3.630 km. téglaburkolattal van ellátva. A belvízcsatornák hossza 108.849 km. Telefonhálózata 35 km. hosszú és nyolcz állomással bír. A társulat egy szivattyúteleppel rendelkezik, mely a védgát 17. kilométerénél van. A szivattyútelep nyomócsöve, mely a víz szabad levezetésére nem szolgál, 1·2 m. átmérőjű.

A társulat adóssága egy 2,040.000 koronás kölcsön. A védművekbe a társulat keletkezése óta 2,622.835 K-t ruházott be.

Az árterület külön osztályozva nincsen, s a kivetés holdszám szerint történik. Az 1911. évre a kivetés kölcsöntörlesztésre és fenntartási költségekre holdanként 12 K 15 f, mely kivetés hol szaporodik, hol pedig csökken, a szerint, a mint azt a társulat újabb beruházásai, vagy kezelési és fenntartási költségei kívánják.

A társulati érdekeltséget több ízben érte árvízkatasztrófa, mert a mint már említve volt, 1876-ban, 1882-ben és 1895-ben gátszakadások által az egész öblözet árvíz alá került, a társulat megalakítása óta pedig 1907-ben volt az ártér víz alatt, mely évben május 25-én a töltés a szivattyútelepnél váratlanul beszakadt ; ez alkalommal a község belsőségei is oly nagy vízbe kerültek, hogy számos ház omlott össze.

A társulat megalakulása után csakhamar miniszteri biztos vezetése alá került és ma is miniszteri biztos intézi annak ügyeit. Miniszteri biztosa : *Csernovits* Diodor dr., igazgató-főmérnöke : *Czölder* Aurél, pénztárosa : *Grasnek* Viktor.

A Pancsova-Kubini Ármentesítő és Belvízszabályozó Társulat 1882-ben alakult meg, azzal a czéllal, hogy a Pancsovától Temes-Kubinig terjedő, a VI. és VII. dunai öblözetet alkotó területet, mely magas partokkal határolva, egész árteret foglal magában, ármentesítse és a belvízkárok ellen megvédje. Pancsova-Kubini árm. és belvízszab. társ.

Megalakulása előtt voltak ugyan a Duna mentén töltések, a melyeket a kincstártól 1868-ban idetelepített Marienfeld, Ivanova és Gyurgyevó községek építettek, de e töltéseket az 1876-iki árvíz elmosta és a telepes községeket elsöpörte. A töltéseket, miután a telepesek elszéledtek, a társulat megalakulásáig, 1882-ig, nem újították fel.

A társulat árterülete 32.665 kat. hold, mely Pancsova tjf. város, Hertelendyfalva, Tárcsó, Omlód, Beresztócz, Sándoregyháza, Homokbálványos, Kevepallós, Székelykeve és Kevevára község réti területeire esik. Töltéseinek hossza : 60.967 km, a csatornáké pedig 199.055 km. Van 17 gát-, illetőleg csatorna őrháza, melyek közűl kettő gátbiztosi és tiszti lakkal van ellátva. Két zsilipje és két szivattyú-telepe. Az egyik zsilip és szivattyú telep Sándoregyháza fölött, míg a másik zsilip és szivattyú-telep Kevevára alatt van elhelyezve. A telefonhálózat hossza 56 km. A társulattól annak keletkezésétől 1910. év végéig beruházott összeg 6,084.430 K. Adóssága 6,000.000 K. A kivetés holdanként a kölcsönre 6 K, fenntartási költségekre pedig 2 K, mely kivetés már évek óta nem változott.

A társulat megalakulása óta két ízben szenvedett nagyobb vízkárokat ; először 1888-ban, midőn a dunai védgát átszakadt és mintegy 22.000 hold került víz alá, másodízben pedig 1897-ben, a midőn a társulat nyilt csatornájának a töltése szakadt át és mintegy 9000 holdat árasztott el.

A társulat alakulása óta mindig miniszteri biztos vezetése alatt áll. Miniszteri

biztosa : *Tahy* Jakab, földm. min. oszt. tan., igazgató-főmérnöke : *Ulmer* József, szakaszmérnöke : *Emmerth* Géza ; pénztárosa : *Dulcz* István, ellenőre : *Joó* Sándor.

Temes-Dunaközi ármeut. társ.

A Csentától Pancsováig terjedő Duna-szakasz mentén elterülő III., IV. és V. dunai öblözetek ármentesítése érdekében, több mint három évtizedes kisérletezés után, végre 1911 szeptember 21-én megalakult Pancsován a *Temes-Dunaközi Ármentesítő Társulat.*

E társulat érdekeltségi körébe tartozik az a mintegy 63.000 holdnyi terület, mely a Csenta község melletti Karas-ér, a Duna és a Temes közé esik. E területekből 24.000 hold a királyi kincstár tulajdona, a többi pedig, mintegy 10.000 hold kivételével, mely magánbirtokosoké, Pancsova város és még 21 községnek mint erkölcsi testületnek a tulajdona.

Miután a társulat megalakulása még ezideig törvényes jóváhagyást nem nyert, működését tényleg még meg nem kezdte, de valószínű, hogy szervezkedése rövidesen megtörténik és a védművek építését már nemsokára megkezdheti. Ama tervek szerint, melyek az alakulásnak alapjául szolgáltak, a védtöltés a rudolfsgnadi ármentesítő társulat alsó sarkánál levő szivattyútelepnél kezdődik és mindenütt mintegy 300 m. távolságban halad a Duna mentén a pancsovai selyemgyárig s innen szintén a parttól 200—300 méter távolságban haladva, éjszak felé a Temes balpartján, a csentai magaspartba kapcsolódik.

A töltés hossza 88.800 km. Magassága az 1895-iki árvíz színe fölé 1·5 méterre van tervezve ; koronája 6 m. széles, az árvíz magasságában négy méteres koronája padkával és 1 : 3 arányú rézsükkel. Minden négy kilométerre gátőrház és összesen három gátfelügyelői lak van tervezve.

A belvizek levezetésére mintegy 200 km. hosszú csatornahálózatot és két olyan szivattyútelepet terveznek, melyek mindegyike másodperczenként 5·5 köbméter vizet tudjon kiemelni. Az ármentesítés és belvízszabályozás költségei összesen 16,112.669 koronára vannak előirányozva.

A munkálatok végrehajtását akként osztják be, hogy a töltések építése 1914 végéig, a belvízszabályozás pedig legkésőbb 1915 végéig befejeztessék.

Arankavidéki belvízvéd és levez. társ.

Az Arankavidéki Belvízvéd és Levezetési Társulat gróf *Nákó* Kálmán buzgólkodásával 1882-ben alakult, hogy az 1870-es évek óta, de különösen az 1881-ik évben már az Aranka-ér mentén valóságos csapássá vált belvizeket rendezze.

Az Arankának a társulati szabályozás előtt is voltak már alsó szakaszán védtöltései, melyeket a padéi határban a Diván-uradalom, a tiszaszentmiklósi határban pedig József főherczeg uradalma építettek, a mely töltéseket nagyobb vízveszély esetén közmunkával védelmeztek és erősítettek ; e töltések azonban csupán e két határnak nyujtottak némi védelmet.

A társulat árterülete 142.976 hold és kiterjed az Aranka és mellékereinek egész vízgyűjtő területére. Az árterület 41 község határára oszlik fel. Az árterület annyiban volt változásoknak alávetve, hogy 1898-ban az Aranka hullámterében fekvő 875 kat. holdnyi árterületet kibocsátották a társulat kötelékéből, 1904-ben pedig a Felső-Galaczka érdekeltségét, saját kérelmére, a társulat kötelékébe bevonták.

A belvizek levezetésére szolgál 446 kilométernyi csatornahálózat, továbbá öt állandó szivattyútelep, összesen 340 lóerőre, másodperczenként 4·00 köbméter munkaképességgel, végül a főcsatorna védtöltéseibe épített 13 darab, vaskapuval ellátott csőáteresz.

A főcsatornát maga az Aranka alkotja, mely 117.5 km. hosszú, 7·0 m. fenékszélességgel ; vizei a Felsőtorontáli Ármentesítő Társulattól készített kettős nyilású padéi zsilipen át ömlenek a Tiszába. E főcsatorna mindkét partján 39·957 m. hosszú védtöltésekkel van ellátva, melyekbe az oldalvizek beeresztése czéljából, a mellékcsatornák betorkolásánál 13 csőáteresz van beépítve.

A főcsatornának nevezetesebb mellékágai, a melyek mindegyikének torkolatánál egy-egy állandó szivattyútelep van, a jobbparton felfelé a peszéri és a pálosvidéki mellékcsatorna, a balparton pedig a Sulymos—Ó-Aranka-, a Katahát—Ludas és a Fekete-ér—Alsó-Gyukosin-csatornák, a melyek mindegyike még kisebb-nagyobb mellékcsatornahálózattal bír.

A társulat adósságát a Magyar Jelzálog Hitelbanktól felvett következő kölcsönök teszik : 1,000.000 forintos, 1889-ben felvéve ; 400.000 forintos, 1896-ban felvéve ; 25.000 forintos 1897-ben felvéve.

A járulékok kivetése végett a társulat árterülete az egyes területekre tényleg

háramló haszon arányában hét osztályba van sorozva, melyeknek hozzájárulási kulcsszámai: 24, 16, 12, 8, 4, $2^2/_3$, 1. A később csatlakozott Galaczka-érdekeltség négy osztályba van sorozva, 36, 30, 18 és 15 aránykulcs számokkal. Ez arányszámok szerint a kivetés holdanként az Aranka-ártérnél: I. osztály 24 alapszám után 360 f, II. osztály 16 alapszám után 240 f, III. osztály 12 alapszám után 180 f, IV. osztály 8 alapszám után 120 f, V. osztály 4 alapszám után 60 f, VI. osztály $2^2/_3$ alapszám után 40 f, VII. osztály 1 alapszám után 15 fillér. A Galaczka ártérnél: I. osztály 36 alapszám után 540 f, II. osztály 30 alapszám után 450 f. III. osztály 18 alapszám után 270 f, IV. osztály 15 alapszám után 225 f. E kivetés kétharmad része kölcsöntörlesztésre, egyharmad része pedig fenntartásra esik. A kivetés összege már évek óta állandó.

Az ártérfejlesztési és ártérosztályozási művelet jogerőre emelkedése után, 1894—1895-ben likvidálták az ideiglenes kivetési alapon 1883—1894-ig teljesített összes befizetéseket és e leszámolás eredménye gyanánt 1896. és 1897-ik években összesen 315.000 K összegű túlfizetéseket térítettek vissza az érdekelteknek készpénzben. A szabályozás végrehajtása óta a társulati érdekeltség számbavehető vízkárokat nem szenvedett.

A társulat elnöke gróf *Nákó* Sándor v. b. t. tanácsos, alelnöke: *Weiler* Rezső, igazgató-főmérnöke: *Roosz* János, mérnöke: *Margita* Viktor, titkára: *Kovács* Imre.

A Törökkanizsai Belvízlecsapoló Társulat 1889-ben alakult a törökkanizsai *Schulpe-*, *Tallián-* és az oroszlámosi *Batthyány-féle* uradalmak kezdeményezésére abból a czélból, hogy a földár és csapadékvíz mély fekvésű földjeikről levezethető legyen. Árterülete 16.000 kat. hold, mely Törökkanizsa, és Oroszlámos községek határában fekszik. Törökkanizsai belvíz. lecsap. társ.

A társulatnak 118 km. hosszú csatornái és ezek mentén töltései vannak. Egy szivattyú-telepe van, mely két körszivattyúval, 0·90 m. átmérőjű nyomócsővel, 117 lóerejű gőzgéppel, másodperczenként 2500 liter víz kiemelésére van berendezve.

A társulat adóssága egy 240.000 koronás és egy 101.200 koronás kölcsön, melyet a Pesti hazai Első Takarékpénztártól vettek fel. A kivetés a társulat kötelékébe tartozó területek kataszteri tiszta jövedelme alapján történik és pedig akként, hogy a 240.000 koronás kölcsönre 14·7%-a 101.000 koronás kölcsönre 6·25%, fenntartás czímén pedig 20%-ot vetnek ki. Törökkanizsa község, mint erkölcsi testület holdanként járul hozzá és pedig 542 hold után per 1.34 K, 840 hold után pedig per 0.67 K. A kivetési összeg évek óta változatlan.

A társulatot fennállása óta lényegesebb vízkár még nem érte.

Elnöke: *Schulpe* Vilmos, igazgatója: *Opreán* Aurél, mérnöke: *Wagner* Károly, pénztárnoka: *Dús* Vincze, jegyzője: *Hirsch* Béla.

A Bocsár-Tiszahegyesi Lecsapoló Társulat 1887-ben alakult, hogy a tiszamenti nedves kaszálókat és legelőket, a vizek lecsapolásával szántóföldekké lehessen átalakítani. Bocsár-Tiszahegyesi lecsap. társ.

Árterülete 3700 hold, mely Tiszahegyes és Bocsár község határába esik.

A csatornák hossza 15 km, a csatornák mentén levő töltéseké pedig 2500 méter. A társulatnak egy szivattyú-telepe van, mely a Tiszai védtöltésen át a Tiszába emeli a belvizeket.

A társulat adóssága 80.000 K. Kivetés kölcsöntörlesztésre holdanként 1.59 K, fenntartási költségekben 0.8 K, mely a szivattyúzás hosszabb, vagy rövidebb tartama szerint, évről-évre változik. Vízkárokat a társulat fennállása óta az érdekeltség nem szenvedett.

A társulat elnöke: báró *Baich* Iván, igazgatója: *Grézlo* Gyula.

Az Első Eleméri Lecsapoló Társulat 1886-ban alakult az alsóeleméri nagybirtokosok és a község mint erkölcsi testület kezdeményezésére, hogy a mélyebben fekvő területeken összegyülemlő belvizeket, a melyeket eddig időnként a Tisza alacsony vízállása mellett a Nagybecskereki Tiszai Ármentesítő Társulat a társulati védtöltés átvágásával szokott leereszteni, rendszeresen lecsapolják. Első Eleméri lecsap. társ.

Árterülete Alsó- és Felsőelemér, továbbá Felsőaradi községek határában fekszik és 1148 hold. Töltései nincsenek. A csatornák hossza: 22 km.

A belvizek levezetésére két szivattyú-telep épült. Az egyiken egy 0·30 m. átmérőjű körszivattyú van elhelyezve, melyet egy 25 lóerejű stabil gép hajt, a másik

telepen egy 0·50 m. körszivattyu van, a melynek hajtására egy 48 lóerejű lokomobil szolgál. Zsilipei a társulatnak nincsenek. A csatornákon nyolcz téglahid van.

A társulatnak a Magyar földhitelintézetnél van egy 224.000 koronás amortizácziós kölcsöne. A holdankénti kivetés kölcsönben 9.74 korona, fenntartásban 1.50 K, mely évről-évre megközelítőleg ugyanaz.

Lényegesebb vízkárokat a társulat 1895-ben szenvedett, a Tisza-folyó nagy árvize következtében.

A társulat elnöke : *Pap* Géza dr, igazgató főmérnöke : *Kluge* Károly.

Második Eleméri lecsap. társ.

A Második Eleméri Lecsapolő Társulat 1897-ben alakult, mert a társulati érdekelt birtokosok ú. m. néhai *Balás* Iván, *Pap* Géza dr. és *Szent-Ivány* Zoltán saját területükön már az előző évben emelt belvízművek által nem tudták a vizeket levezetni. A társulat megalakulása előtt az egyes birtokosok már készítettek csatornákat és ezekből a belvizeket a tiszai védtöltésen átemelték.

A társulat árterülete 1232 hold, mely Felsőelemér és Felsőaradi határában fekszik. Csatornáik hossza 3700 m. Töltéseik nincsenek. A társulatnak egy szivattyú-telepe van, melyben egy 0·50 körszivattyú és egy 48 lóerejű lokomobil van elhelyezve.

A Pesti magyar kereskedelmi banknál van 48.000 koronás törlesztéses kölcsöne. A kivetés holdanként a kölcsönre 1.91 K, fenntartásra pedig 3.50 K, mely évenként állandó szokott maradni.

A társulat a belvízrendezés óta csupán 1907 évben szenvedett nagyobb vízkárokat, a Tisza vizének hosszantartó magas állása következtében.

A társulat elnöke : *Pap* Géza dr, igazgató főmérnöke : *Kluge* Károly.

Első Aradáczi lecsap. társ.

Az Első Aradáczi Lecsapoló Társulat Koronghy Henrik felsőaradi birtokos kezdeményezésére, 1891-ben alakult, a felsőaradi határban, a Tisza mentén igen alacsonyan fekvő területeken évenként rendesen összegyülemlő belvízek levezetésére. Érdekeltségi területe, mely csakis Felsőaradi község határának egy részére terjed, 2796 hold. A főcsatorna hossza hét km, a mellékcsatornák pedig 25.5 km hosszúak. Van a társulatnak egy három km. hosszú szorító gátja, mely a nagybecskereki tiszai ármentesítő társulat védtöltésével, attól 60 méternyi távolságban, párhuzamosan halad és az a rendeltetése, hogy magas vízálláskor a töltéseken átszívárgó Tisza-vizet felfogja és a földekre szétterülni ne engedje. A társulatnak egy szivattyú-telepe van, mely egy 0·40 m. átmérőjű körszivattyúból áll; ezt 120 lóerejű stabil-gép mozgatja. A kiszivattyúzott víz, egy tolózáras csőzsilipen jut a Tiszába, mely zsilipen alacsony vízállás mellett a belvíz a főcsatornából szivattyúzás nélkül is kifolyhat.

A társulatnak a Pesti Magyar kereskedelmi banktól egy 120.000 K-ás, egy 24.000 K-ás és egy 40.000 K-ás kölcsöne van. A kivetés, miután a kölcsönöket különböző időben vették fel, mindegyikre külön történik és pedig a 120.000 K-ás kölcsönre holdanként 2.20 K, 24.000 K-ra 0.44 K, a 40.000 K-ásra 0.78 K. A kezelési és fenntartási hozzájárulás már 5—6 év óta holdanként 3.60 K.

A társulat 1897 év tavaszán szenvedett vízkárt, midőn szivattyúzás közben a gép tolattyúja hirtelen megrepedt, minek következtében a szivattyúzás két hétig szünetelt.

A társulat elnöke : *Szent-Ivány* Zoltán, igazgatója : *Reitter* Oszkár.

Második Aradáczi lecsap. társ.

A Második Aradáczi Lecsapoló Társulatot 1903-ban alakították a *Bobor*-örökösök, mert a néhai Bobor Kiss Rozáliától e területen ásott régibb csatornák és a zsilip a belvizek levezetésére elegendők nem voltak. A társulat tehát a vízműveket csak kibővítette.

Területe 1923 hold. Töltései nincsenek. Csatornáinak hossza 22 km. Van egy szivattyú-telepe, melyen egy 0·50 m. átmérőjű körszivattyú működik, melyet 48 lóerejű lokomobil hajt. A körszivattyúval egybekötött vascső-zsilip Felsőaradi község határában van és a Nagybecskereki Tiszai Ármentesítő Társulat védtöltése alján halad át.

A társulatnak adósságai és kölcsönei nincsenek. A kivetés évenként és holdanként 3 korona.

Alakulása óta csak 1907-ben szenvedett nagyobb vízkárokat, midőn a tiszaárvíz alkalmával, a védtöltés biztonsága érdekében, a szivattyú-telep nem működhetett.

A társulat elnöke : Ifj. *Bobor* Gyula, igazgató főmérnöke : *Kluge* Károly.

Nagybecskereki rétlecsap. társ.

A Nagybecskereki Rétlecsapoló Társulat 1893-ban alakult, *Rónay* Jenő akkori

főispán kezdeményezésére, a végből, hogy Felsőmuzslya telepes községnek kiosztott ama földeket, melyek a tiszai védtöltéseken tavaszszal átszivárgó és fakadó vízektől évről-évre el voltak árasztva, vízmentesítse, mert Felsőmuzslya telepesei a nekik telepenként kiosztott 10·5 holdnak csupán a magasabb fekvésű részeit használhatták, a másik részét, mely a földeknek mintegy fele volt, 4—5 éven át a víz minden tavaszon elárasztotta.

A társulat érdekeltségi területe csakis a Felsőmuzslyai határra terjed és 6841 hold. A főcsatorna hossza 8·5 km. mellékcsatornáké pedig 46·5 km. A tiszai védtöltéssel párhuzamosan, attól 60 m. távolságban, nyolcz km. hosszú szorító gát van, mely a Tiszából a töltésen átszivárgó vízeket tartja vissza. Van egy szivattyú-telepe 160 lóerejű stabil géppel hajtott körszivattyúval, 0·60 m. átmérőjű nyomócsővel. A tolózárral ellátott nyomócső a védtöltésbe akként van elhelyezve, hogy a Tisza alacsony vízállása mellett, a belvizek szivattyúzás nélkül is kifolyhatnak.

A társulatnak a Magyar Jelzálog Hitelbanktól 320.000 koronás kölcsöne van. A kölcsöntörlesztési járulék holdanként 2.30 K, a kezelési és fenntartási költség pedig 2.40 korona, mely kivetés már öt év óta nem változott. Rendkívüli kiadásokat okozott az 1895-iki esztendő, midőn tavasz kezdetétől egész a nyár derekáig, éjjel-nappal szivattyúzni kellett. Vízkárok azonban a társulatot nem érték.

A társulat önkormányzati joga 1905 óta fel van függesztve ; jelenleg *Millos* Aurél dr. kincstári ügyész miniszteri biztosként vezeti a társulat ügyeit. Az autonómia felfüggesztése azért történt, mert az érdekeltek a kölcsöntörlesztési járulékokat nem fizették rendesen, úgy hogy a hitelező bank már a kölcsön felmondásával fenyegetődzött. A miniszteri biztos vezetése alatt a kölcsön-hátralékok már lényegesen apadtak.

A társulat igazgatója : *Reitter* Oszkár, műszaki ügyeit pedig a temesvári XII. kultúrmérnöki hivatal kiküldött mérnöke látja el.

A Torontálerzsébetlaki Lecsapoló Társulat 1894-ben alakult, a volt pancsovai m. kir. államjószágigazgatóság kezdeményezésére, mert az erzsébetlaki öblözet az állandó belvízek miatt csak igen korlátolt mértékben volt gazdaságilag művelhető. A társulat árterülete 4439 hold, mely az egész erzsébetlaki határra kiterjed, továbbá a bótosi és lukácsfalvai határnak az erzsébetlaki öblözetbe eső részére. Torontálerzsébetlaki lecsap. társ.

A csatornák száma 35, hossza 47.240 m, a meglevő szorító gátak hossza 6650 m, a tervezett, de még ki nem épített szorító gátak hossza 8780 m. A társulatnak egy 0·70 m átmérőjű és szabad levezetésre is szolgáló, betonba fektetett csőzsilipje és ezzel kapcsolatban egy szivattyú-telepe van, mely Perlasz községgel szemben a Bega balparti védtöltésénél van elhelyezve.

A társulatnak eredetileg 190.000 koronás kölcsöne volt, melyet az 1903-ban végrehajtott konverzió alkalmával 300.000 koronára emeltek. A kivetés kölcsönre holdanként 3.33 K, kezelési költségre pedig 2.50 K, mely állandó jellegűnek nevezhető. Nagyobb vízkárokat a társulat nem szenvedett.

A társulat 1896-ban autonómiájának felfüggesztésével miniszteri biztosság alá került. Miniszteri biztos *Rónay* Jenő akkori főispán volt. 1897-ben e biztosság megszünt ; de 1906-ban a társulat önkormányzatát újból felfüggesztették és miniszteri biztossá *Sierban* János állami jószágigazgatót, majd ennek lemondása után *Millos* Aurél dr. kincstári ügyészt nevezték ki. E második miniszteri biztosság 1910-ben szünt meg.

A társulat elnöke : *Loch* Jakab, igazgatója : *Drobn* Márton, pénztárnoka és jegyzője : *Boróczy* Dezső.

A *Melenczei Lecsapoló Társulat* 1897 évben *Mihálovits* Ödön dr. melenczei birtokos kezdeményezésére alakult, hogy a lapos fekvésű földeken tavaszonként összegyülemlő belvizek levezethetők legyenek. A társulat árterülete 2502 hold és Melencze, valamint Torontáltorda község határainak egy részére terjed ki. Melenczei lecsapoló társulat.

A társulat csatornái 19.24 km. hosszúak. Magyar-szentmihálynál, az Óbega torkolatánál, van egy szivattyú-telepe. melyen 40 cm. átmérőjű csövön át 24 lóerejű lokomobil emeli ki a vizet.

A társulatnak 64.000 K kölcsöne van. A kivetés kölcsönre holdanként 2 K, kezelésre pedig 0.50 K, mely állandó jellegűnek mondható. A társulat vízkárokat még nem szenvedett.

Elnöke : *Mihálovits* Ödön dr., pénztárnok : *Steinbach* Béla dr, választmányi tagok : *Jankovits* Szilárd és *Bogner* János dr.

Az *Ittvarnoki Lecsapoló Társulat* 1893-ban alakult meg *Lowieser* Mihály Ittvarnoki lecsap. társ.

birtokos kezdeményezésére, a törzsudvarnoki határban összegyülemlő tavaszi és őszi csapadékok levezetésére. Árterülete 2305 hold, mely egészen Törzsudvarnok község határában fekszik.

Csatornáinak hossza 19·7 km. töltései nincsenek. A társulatnak egy szivattyú-telepe van melynek segítségével a levezetett vizet az Óbega-Beregszó medrébe emelik.

A társulatnak a Pesti Hazai Első Takarékpénztár Egyesülettől 50 évre szóló 40.000 koronás kölcsöne van. A kivetés kölcsönjárulék fejében holdanként 0.88 K, fenntartási költség czímén 0.88 K, mely kivetés úgyszólván állandó. A társulat fennállása óta még vízkárt nem szenvedett.

Elnöke: *Marton* Andor, a vármegyei gazdasági egyesület titkára, igazgatója: *Kasza* József birtokos.

Tamisacz szab. és belvízlev. társulat.

A *Tamisacz Szabályozó és Belvízlevezető Társulat* 1881-ben alakult Párdány és Ótelek községek előljáróságának kezdeményezésére, mert Párdány és környékének nagy részét éveken át belvizek borították. A társulat árterülete Fény, Istvánföld, Jánosfölde, Keresztes, Módos, Ótelek, Párdány és Felsőittebe községek határaira terjed ki.

Az árteret 1882-ben és 1883-ban műszakilag fejlesztették ki és 15.012 kat. holdban állapították meg; később 1909-ben még további 2511 kat. holdat vontak be; összes árterülete tehát 17.525 kat. hold. A főcsatornák hossza 41 km, a Tamisacz-patak mindkét partján levő töltéseké pedig 19·5 km.

A társulatnak szivattyú-telepe nincsen, hanem lecsapolási rendszere a vizek fokozatos levezetésére és esetleges elzárására van alapítva. Van négy kőzsilipje és nyolcz csőzsilipje.

A társulat adóssága egy 410.000 koronás kölcsön. A kivetés a kölcsönre holdanként 1.50 K, a kezelésre és fenntartásra 1.15 K, mely évről-évre apad. Az ármentesítés óta az érdekeltség nagyobb vízkároktól teljesen mentve volt.

A társulat elnöke: *Jenovay* Zoltán, alelnöke: *Hertelendy* Ferencz, igazgató-főmérnöke: *Petrikovits* Róbert, jegyző és pénztáros: *Ille* Szilviusz, ellenőr: *Siess* János.

Óberzavai belvízlecsapoló társulat.

Az *Óberzavai Belvízlecsapoló Társulat* 1895-ben alakult, *Dániel* Pál és több birtokostársának kezdeményezésére, mivel a vidék annyira tele volt talajvizekkel, hogy a földek hónapokon át sík víz alatt állottak.

E vidék már 1879-ben kapott egy ízben 8000 K államsegélyt, a belvizek levezetésére, melyből az Óberzava medrében egy árkot vontak. Ez azonban az Óberzava vidék belvizeinek levezetésére nem volt elég.

A társulat árterülete 9553 hold, mely Olécz, Szécsénfalva és Istvánvölgy községek határába esik. Van két főcsatornája és számos mellékcsatornája, összesen 45 kilométer hosszban. Szivattyú-telepe kettő van, mindegyik a főcsatornák végén, a Berzava-csatorna bal partján.

A társulatnak egy 100.000 koronás és egy 30.000 koronás kölcsöne van a Magyar Jelzálog Hitelbanktól. A kivetés holdanként a 100.000 koronás kölcsön után 0.67 K, a 30.000 koronás kölcsön után 0.21 K. Kezelési költség czímén pedig 0.34 K. A kivetés megközelítőleg állandó. A társulat 1897-ben igen sok talajvízzel küzdött, de azok számbavehető károkat nem okoztak.

A társulat elnöke: id. *Dániel* Pál, alelnök: *Fisch* János, pénztáros: *Wéber* Fülöp. titkár: *Bak* István.

Tolvádi lecsap. társulat.

A *Tolvádiai Lecsapoló Társulat* 1897-ben alakult *Frekot* György és *Eberhardt* Mihály birtokosok kezdeményezésére, hogy a Krassó-megyéből levonuló árvizek és a Berzavától fel nem vett és Tolvád község határának mélyedéseiben elterülő vizek levezethetők legyenek.

Volt ugyan a tolvádi és kanaki határ mentén egy árok, melyet a vármegye 1863-ban inséges munkásokkal készíttetett, de ez nem felelt meg a czélnak.

A társulat árterülete 3688 hold, mely nagyrészt a tolvádi és csekély részt a gyéri határból áll. Folyamatban van az eljárás még további 3400 holdnak a bevonására. Védtöltéseinek hossza négy km, csatornái 24 km. hosszúak.

Van két zsilipje és egy szivattyú-telepe. Egyik zsilip a bánlaki, a másik pedig a kanaki határ mentén van. A szivattyútelep, melynek segítségével a csatornákban raktározott vizek a Berzavába emeltetnek, a határ déli részén a Berzava-csatorna mellett van elhelyezve.

A társulatnak 200.000 koronás kölcsöne van, melyből jelenleg tényleg már

csak 120.000 K áll fenn. A kivetés kölcsön-törlesztésre holdanként 1.63 K, kezelési költség czímén pedig 0.50 K, mely a fenntartás összegének szükségletéhez képest változik. Az érdekeltség a társulat fennállása óta vízkárokat nem szenvedett és a víziművek kifogástalanul, sőt meglepő eredménynyel működnek.

A társulat elnöke: *Rittinger* Ádám, igazgatója: *Willer* János, pénztárosa: *Ritter* Mihály, titkára: *Gosztonyi* Lőrincz; a mérnöki teendőket pedig *Sütő* Béla m. kir. kulturmérnök végzi.

Galaczka belvízlecsapoló társulat.

Van még a megye területén oly belvízrendező társulat is, mely megalakult ugyan, de működését még nem kezdte meg, ez a *Galaczka Belvízlecsapoló Társulat*. 1901-ben alakult, a Galaczka-érben és mellékereiben tavaszszal összegyülemlő belvizek levezetésére. Székhelye: Nagykikinda. Elnöke: *Karátsonyi* Andor. Miután a társulat megalakulása óta részben csapadékszegény évek voltak, részben pedig talán azért, mert az Aranka-vidéki csatornák a Galaczka felsőbb vidékének vizeit másfelé viszik, a Galaczka mentén kártékony belvizek nem voltak, e társulat működését mindezideig meg nem kezdte.

Öntözés.

A Maros, Tisza, Bega és a Temes mentén itt-ott, különösen Nagycsanád, Csóka, Törökbecse, Beodra, Torontálalmás, Bóka, Csávos, Nagybecskerek, Felsőittebe és Nagynezsény községek határában, mintegy 350 holdnyi területen előforduló bolgárkertészeteken kívül, *öntözéssel* való rendszeres gazdálkodás a vármegyében csupán Törökkanizsán, *Tallián* Béla birtokán van.

A törökkanizsai öntözőtelepet a Felsőtorontáli Ármentesítő Társulat rendezte be 1896-ban, mely a vízitársulatok közűl első volt abban, hogy feladatai közé az árterületnek vízzel való ellátását is fölvette.

A törökkanizsai öntözőtelep tíz holdnyi kiterjedésű és a teljesen terméketlen, szíkes területen öntözéssel szénát termelnek. A vizet három ártézi kút szolgáltatja.

Ezenkívül már régebben, még 1890-ben rendezett be *Rónay* Ernő kiszombori birtokos a Maros hullámterében rétöntözést, mely mintegy 15 holdra terjedt. Itt a vizet a Marosból vízikerék útján emelték ki. Ez az öntözőtelep is jól bevált, de ma már megszünt, mert ezeken a marosi előtereken, a melyeken azelőtt kaszálók voltak, később szőlőt ültettek, a mivel azokat még jobban értékesítették.

MEZŐGAZDASÁG.

Torontál vármegye kultúrája nélkülözi a régi idők ős-zománczát. Az ősrégi megsemmisült, az új pedig ott kezdődik, midőn mintegy 200 évvel ezelőtt a vármegye kikelvén hamvaiból, új életre ébredt. Minden, a mi e vármegyében van, tulajdonképen csak ezidőtájt kezdett fejlődni. Torontál vármegyében a fejlődés gyümölcseként a vízből és mocsárból alakult ki ez az Istentől megáldott talaj s így nagyon természetes, hogy az első gazdálkodás itt is, mint mindenütt, az ember természetének annyira megfelelő rablógazdálkodással kezdődött. Hogy azután fokozatos fejlődéssel miként jutott el a mai kor szintjére, s hogy milyen ennek a vármegyének jelenlegi mezőgazdasági kultúrája, azt alább fogom ismertetni. Hogy ez az ismertetés nem lesz mindenre kiterjedő és tökéletes, az természetes, mert Torontál részletes gazdasági monografiájához évek munkája kellene és ez esetben sem volna teljes, mert a gazdasági élet folyton változik.

Hogy azonban czélomat megközelítsem, ismertetni fogom az adott kereteken belül, a vármegye éghajlati, talaj- és birtokviszonyait, a munkásviszonyokat, a különféle gazdasági rendszereket, a nagy-, közép- és kisbirtokosok gazdálkodási rendszereit, az állattenyésztést, növénytermelést és talajmívelést, végül meg fogok emlékezni a szőlőmívelésről, az erdő-kultúráról és halászatról is.

Éghajlati viszonyok.

Torontál vármegyének, mely az országnak majdnem legdélibb fekvésű vármegyéje, s melynek egyrészről természetes határai a Duna, Tisza és a Maros, másrészről Csanád, Csongrád és Temes vármegyék, éghajlata határozottan enyhe, úgy hogy, nem tekintve egyes abnormális éveket, el lehet mondani, hogy novemberben *még* nincs és februárban *már* nincs tél, sőt a téli jellegű fagyos idő deczember vége előtt csak nagy ritkán szokott beköszönteni. Innen van azután, hogy Torontálban csak október hó 10-ike táján kezdődik az őszi vetési idő, a tavaszi munkák pedig igen sokszor már február hó végén megkezdhetők. Az ősz és a tavasz jelzett időjárása azonban nem mindig ilyen; sokszor végnélkül szeszélyes és szinte kiismerhetetlen. Az utóbbi években például gyakran előfordult, hogy télvíz idején nem volt tél, hogy január hó vége már egészen tavaszi jellegű volt, ellenben február és márcziusban fagyott és havazott. Oly esztendő is volt, hogy februárban egész tavasz volt, márczius vége s április eleje s gyakran utólja is azonban zord lett, éjjeli fagyokkal. Gyakran az ősz is szeszélyes. Október és november rendszerint a legszebb, de azért megtörtént már, hogy november elején kemény fagy volt, ellenben november végén és deczember elején ismét kellemes szép őszi napok következtek. Októberben és novemberben rendszerint elegendő csapadék szokott lenni és az ellenkező ritkaság. A tél is változatos. Sokszor erősen fagyos, a hőmérő 20 fokra is felszökik s vastag hólepel fedi a tájat, gyakran azonban egyáltalában nincs tél, s deczember végén s januárban az esőzés havazással váltakozik. A nyár száraz és forró. A tavasz gyakran hirtelen megy át a nyárba. A másvidéki ember nem ismeri azt a végtelen szárazságot, mely Torontált nyaranta végigperzseli. Ez a szárazság gyakran már április végén beköszönt s eltart szeptember végéig is és e mellett Torontálban a nyári hónapokban a harmat a legnagyobb ritkaság. Az 1910. évben a nagybecskereki meteorológiai állomás által észlelt csapadék a következő volt:

Az egész évi csapadék: 662·3 mm. volt és ez következőkép oszlott el:

januárban	27·3	mm.
februárban	42 2	»
márcziusban	16 7	»
áprilisban	91 7	»
májusban	114·2	»

júniusban	41·0	mm.
júliusban	63·7	»
augusztusban	48·6	»
szeptemberben	79·8	»
októberben	36·2	»
novemberben	76·4	»
deczemberben	24·5	»

Ámbár az említett évi csapadék nem szolgálhat az uralkodó időjárásra vonatkozólag mértékül, miután más biztos adat nem állott rendelkezésemre, mégis szükségesnek tartottam azt itt felemlíteni, jelezve, hogy az 1910. gazdasági esztendő jó terméssel jutalmazta a gazdák fáradozását, a miben jelentékeny szerepet játszott a csapadék helyes eloszlása.

Az 1911. évben a legnagyobb hideg volt február 10-én —22 C⁰. A legnagyobb meleg volt augusztus hó 24-én 38·5 C⁰ árnyékban.

Torontál talaja alluviális jellegű. Valamikor mesés termőerejű volt, s valósággal az ősi termőerő kimeríthetetlennek képzelt zsírjában úszott. Az akkori helyzet szülte az ember természetének annyira megfelelő rablógazdálkodást. E végből úr és földmíves egyaránt csupán repczét, búzát, kukoriczát, szóval szemes magvakat termelt. Állattenyésztés, takarmánytermelés a nép előtt majdnem ismeretlen fogalmak voltak, s az elvont talajerő visszapótlására nem gondolt senki. Ez a gazdálkodás évtizedeken át tartott, a míg csak a talajkimerülés veszedelme, előbb szórványosan, később mindig nagyobb és nagyobb gyűrűkben nem mutatkozott. Manap már oda jutottunk, hogy már csak akkor van kedvező termésünk, ha a gazda megadja a földnek azt, a mi megilleti. A talaj.

A torontáli földek legnagyobb része hajdan vízből, mocsárból és vizes-lápos fekvésű, kultúrán kívüli területekből állott. Nagyon sok oly hely van, hol az apák még horgásztak, az utódok pedig ma már a legkitünőbb búzát termelik. Azonban még ma is van a vármegyének a kultúra számára meghódítandó mocsara. Ilyenek a III., IV. és V. dunai öblözetek, melyek ármentesítése már közeleg.

A talaj általában véve az egész vármegye területén kötött természetű, sőt az ú. n. réti-földeken túlkötött fekete anyag. Elszórtan találkoznak homokos területek is, azonban ezek sem túllazák, nem tekintve az Alibunár község határában levő futóhomokbuczkákat, melyek a deliblati homoknak a nyulványai. Ezenfelül találkozunk jó természetű, humuszos homoktalajokkal a déli részen: Románpetre, Dolova, Révaújfalu, Alibunár és Lajosfalva községek határában, a vármegye éjszaki részében a Maros kürül, továbbá humuszos vályogtalajokkal a Temes vize mentén, azután Lajosfalván, Antalfalván, Lovrin és Garabos vidékén és még számos más községben. Sok a szíkes talaj is szerteszét az egész vármegyében, azonban ezek között kevés az ú. n. vakszík, mert szíktalajaink általában a termékeny szíkek közé tartoznak, melyek ha a földeken szórványosan fordulnak elő, akkor a többi földdel együtt szántóföldként míveltetnek, ha pedig nagyobb complexumban vannak, úgy legelők- vagy kaszálókként kezeltetnek. A szíkes talajoknak gipszszel való megjavítása czéljából évekkel ezelőtt itt is sok kísérlet történt, de mert ez sikertelennek bizonyult, az öntözési rendszerrel tettek kísérleteket, mely eljárás *Tallián* Béla törökkanizsai birtokán kitünően bevált. Ujabban sikeres kilátásokkal mészszel és czukorgyári mésziszappal, továbbá mésztartalmú sárga homokkal folynak a kísérletek a szíkesterületek megjavítására.

A feltalaj az egész vármegye területén $^1/_2$—1 méter között váltakozik, de vannak oly földek is, melyeknél a humuszban gazdag feltalaj csak 25—40 cm.

A vármegye jellemző talajnemeit az 1896-iki ezredéves országos kiállítás alkalmából kémikailag és mechanikailag megelemeztettem. Ez elemzés adataiból kitűnik, hogy a jellegzetes talajnemek humusz-tartalma a felső rétegben 4·53%—8·93% között mozog, az iszap-tartalom 33·39%—67·05%. A sósavban oldható kálium-oxid 0·238%—0·691%. A sósavban oldható foszforsav 0·137—0·315%. A nitrogén-tartalom pedig 0·192—0·288%.

Helytelenül van elterjedve az a nézet, hogy Torontálban a latifundiumok dominálnak. Tény, hogy vannak itt még nagy kiterjedésű, el nem parczellázott uradalmak, de mi ezeknek az aránya a parasztbirtokok óriási számához? Torontál tulajdonképen a parasztbirtokosok hazája, a mennyiben a földbirtoknak mint- Birtokviszonyok.

egy 80%-a az ő kezükön van, akárhány 2—400 holdas parasztgazdával. Az uradalmak és középbirtokok a földbirtoknak mintegy 20%-át teszik. E 20%-ban legtöbb a nagybirtok.

A vármegye területe 1,743.032 kat. hold, mely a legutóbbi kat. felvétel alapján a következő osztályokba van sorolva:

	Kat. hold	Kat. tiszta jövedelem	
1. Szántóföld	1,200·993	17,640·080	K.
2. Kert	17 742	367 966	«
3. Rét	108 104	504·194	«
4. Szőlő	21·824	395·134	«
5. Legelő	259 512	1,069·462	»
6. Erdő	20 401	72·288	«
7. Nádas	7·208	111·070	«
8. Adómentes	107·248	—·—	«
Összesen	1,743.032	20,160.194	K.

Az összes földadó 5,765.339 K 54 fil.

Birtokárak.

A birtokárak tekintetében az 1905. év óriási fordulópont. Azelőtt ugyanis a földek forgalmi értéke az illető község lakosságának vagyoni viszonyaitól függött. Ha egy községben jómódú, értelmes, vagyonos, haladni és terjeszkedni vágyó nép lakott, abban a községben a földek forgalmi értéke kat. holdanként 1000—1600 korona között váltakozott, míg sok más községben, a hol a nép nem állott a vagyoni viszonyoknak s a kultúrának megkívánt fokán, ott a földek értéke minőség szerint 500—700 korona volt. De 1905-ben, sőt már 1904-ben is olcsó lett a pénz, s így a nagytőke a földbirtokra vetette magát, a spekuláczió pedig mohón ki akarta a helyzetet zsákmányolni, felhasználva czéljaira a földéhes parasztságot. Erre a földek ára természetesen rohamosan emelkedett. Ehhez járult az is, hogy a bácskai németek ezrével jöttek át Torontálba birtokot vásárolni, úgy hogy a birtokárakat 50—100%-kal felszöktették. Manapság, nem tekintve a rossz szikes földeket, itt 800—1000 koronán alul nincs föld, ellenben 2000—2200 koronás árakkal is találkozunk, sőt oly községekben, hol a zöldség, korai burgonya és hagymatermelést, a szőlő és kertgazdálkodást űzik, ott a földek ára még a 3—4000 koronát is meghaladja.

A birtokárak arányában rohamosan emelkedtek a földhaszonbérek is. A parasztság helyenként szinte hihetetlen bérösszegeket ajánlott. Tudok földbirtokosokat, kik földbirtokukat parczellázva, kat. holdanként 60—100 koronáért adták ki haszonbérbe, oly vidékeken, a hol azelőtt 40—50 kor. volt a maximum.

Torontálnak Csanádmegyével határos részein a földhaszonbér már évtizedek óta magas, mert ott állandóan a makóiak a bérlők, a kik hagymatermelésre 100—200 korona bérösszegeket fizettek s fizetnek most is. Lovrin, Nákófalva, Nagy- és Kisősz, Nagyteremia stb. vidékén is már régtől fogva magas a földbér, a mi az ottani nagyméretű s fejlett kultúrájú korai burgonya- és zöldségtermelésben, továbbá a nagyméretű szőlő-kultúrában leli magyarázatát.

Munkásviszonyok.

A munkásviszonyok tekintetében nagy változáson ment át Torontál képe. Ugyanis míg a régebbi időkben Torontálban sok volt a munkáskéz s így olcsó a munkabér és nem volt hely, a hol drága lett volna a napszám, addig ma ép ellenkezőleg állunk.

A munkáskéz nagymértékű megcsappanásának oka a kivándorlás, mely ma ugyan már kis arányú, ellenben a mult évtizedben a hajóstársaságok szinte rajokban szállították el az embereket. A vármegye alispánja pl. az 1904. évi aug. 1-től decz. 31-ig: 5575, az 1905-ben jan. 1-től decz. 31-ig 10.348 és 1906-ban jan. 1-től okt. elejéig 12.007 útlevelet állított ki.

Ennek természetes következménye lett, hogy a mezőgazdasági munkabérek automatice emelkedtek. Ezt azonban nem egyedül a kivándorlás szülte, — mert hisz mezőgazdasági munkáskézzel még manapság is elegendővel rendelkezünk, — hanem a szoczialisztikus, helyesebben kommunisztikus mozgalmak. Míg a 90-es években itt az agrárszocziálizmus tünetei csak szórványosan léptek fel, addig 1906-ban már általánosan el volt terjedve.

A lezajlott küzdelmekben azonban Torontál vármegye gazdaközönsége mérséklettel és önuralommal, előrelátó gondossággal, jó előre előkészített szervezkedéssel és embertársi szeretettel állotta meg a helyét.

1

3

2

4

Gróf Csekonics Endre uradalma. — 1. Tejkezelő és jéggyár. — 2. Magtár. — 3. Ménes-istálló. — 4. Tisztilak a Júlia-majorban.

1

2

3

4

Gróf Csekonics Endre uradalma. 1. Júlia-majori gépműhely. — 2. Villamos telep a Júlia-majorban. — 3. Kőlábas kukoriczagóré Bozitó-pusztán. 4. A Bozitó-pusztai nagy csűr.

1

2

3

4

5

Gróf Nákó Sándor uradalma. — 1. Cselédlakások az Eszter-majorban. — 2. Esztermajori istálló. — 3. Gazdasági lóvasút. — 4. A Berta-majori kápolna. — 5. Vajgyár a Sándor-majorban.

Gróf Nákó Sándor uradalma. — 1. A zárt gépszín. — 2. A központi gépműhely. 3. — A nyitott gépszín. — 4. A gazd. malom és motorház a Berta-majorban. — 5. A Sándor-majori kápolna.

A jelenben észlelhető munkáshiány egyedül a kivándorlás következménye. A munkáshiány azonban nem általános. Vidékenként elegendő a munkások száma; a hiány leginkább oly községekben tapasztalható, a hol nagy- vagy középbirtok nincs, hanem a lakosság csupán földmíves gazdákból áll.

*

Gazdasági rendszer tekintetében különbséget kell tennünk az uradalmak, a középbirtokosok és a kisbirtokosok szokásos gazdasági rendszere között. Gazdasági rendszer.

Manapság már elmondhatjuk, hogy uradalmainknak és középbirtokosainknak a gazdálkodási rendszere, helyi viszonyaink mérlegelése mellett, a kor színvonalán áll. E tekintetben óriási fejlődést mutat az utolsó hat év. Míg ugyanis az O. M. G. E. kiadásában 1907 ben megjelent »Torontál vármegye gazdasági viszonyai és gazdálkodási rendszerei« czímű munkámban uradalmaink és középbirtokosaink gazdálkodási rendszereiben számos hibára mutattam reá, addig ma már óriási haladásról s a viszonyokhoz mért belterjes gazdálkodásról beszélhetünk. Nagy és középbirtokosoknál.

Hogy hű képét adjam a vármegyebeli birtokosok gazdálkodási rendszereinek, az alábbiakban szűk keretek között jellemezve nagy és középbirtokosainknak legjelentékenyebbjeit fel fogom sorolni és az egyöntetűség kedvéért néhány kisbirtokos gazdaságára vonatkozó adatokat is közölni fogok.

Gróf Csekonics Endre zsombolyai uradalma. Ez az uradalom nem csupán kiterjedésének nagyságával imponál, hanem egész gazdálkodási rendszerével is, és nem csupán vármegyénkben vezet gazdálkodásának belterjességével és tökéletes reálitásával, hanem az egész ország legjelentékenyebb uradalmai között is egyik vezető helyen áll. Ép ezért majd minden évben a tanulmányúton levő hazai és külföldi társaságok egész sokasága szokta felkeresni, ezenfelül pedig mindazokon a kiállításokon, melyeken részt vesz, a legelső kitüntetéseket nyerte el. Igy többek között a legutolsó 1909. évi budapesti országos tenyészállatkiállításon következő díjakat nyerte: 1. Az Esterházy Miklós Móricz gróftól adományozott tiszteletdíjat ama tenyésztő számára, a ki a legtökéletesebb eredményt tudja felmutatni, legalább négy nemzedéken át Magyarországon tenyésztett tejelőfajta tenyészetében. Díj 1000 K. (Műtárgy: 1 álló óra) Kiállítva: 12 drb. tehén, 4 szopós borjúval. 2. I. Csoportban. Magyar fajta szarvasmarha, *a*) Alföldi jelleg (nagytenyésztők részére József főherczeg tiszteletdíja. Az e csoportba tartozó legkiválóbb kollekczió díjazására. Díj: 1000 K. (Műtárgy: 1 hármas kutya-csoport). Kiállítva: 2 öreg bika, 1 három éves bika, 12 tehén, 4 négy éves üsző, a tehenek alatt 4 szopós borjú. 3. Földmívelési miniszter díja: *c*) Bivalyok: I. bikadíj (300 koronás műtárgy). Kiállítva: 1 három éves bika: 12 tehén, 8 szopós borjúval. 4. V. Tájfajta szarvasmarha. Gróf Wenkheim. Géza tiszteletdíja az e csoportba tartozó legkiválóbb kollekczió díjazására. Díj: 1000 K. (Műtárgy: »Az arató« kép). Kiállítva: 12 drb. tehén, 4 szopós borjúval. 5. Juhkiállítás. III. Angol húsjuhok és keresztezések. Dreher Antal tiszteletdíja, az e csoportba tartozó legkiválóbb kollekczió díjazására. Díj: 500 K. (Műtárgy). Kiállítva: 10 öreg, 10 két éves czigája hampshire-anya, 10 szopó sbáránynyal. 6. Sertéskiállítás. I. csoport: Hazai kondor. A földmívelési miniszter tiszteletdíjai: III-ik kandíj (100 koronás műtárgy). Kiállítva: 6 két éves, 6 egy éves kan. I-ső koczadíj. (100 koronás műtárgy). Kiállítva: 16 két éves kocza. II. csoport. Húsfajta sertés. A földmívelési miniszter tiszteletdíja: I-ső koczadíj (100 koronás műtárgy). Kiállítva: 1 három éves kan, 5 egy éves kan, 6 öreg kocza, 4 egy éves kocza.

A birtok nagysága az enyingi (Veszprém) 5177·5 kat. holdon kívül 38.902·6 kat. hold. Ebből: kert és beltelek 732·4, szántóföld 32.486, kaszáló 827·4, legelő 2097·5, erdő 945·6, szőlő 2·2, nádas 35, adó alá nem eső utak, árkok 1786 kat. hold.*) A talaj mélymívelése két garnitura Fowler 2 géprendszerű gőzekével és az E. M. G. G. r.-t.-tól beszerzett egy géprendszerű garniturával történik. Van ezenkívül 20 db 8 és 9 HP gőzcséplőkészlet és 22 aratógép.

Növénytermesztése az őszi és tavaszi gabonaféléken felül kiterjed: a *czukorrépa* termesztésére (1200 kat. hold), a *kendertermesztésre* (1082·2 kat. hold, mely az uradalom kenderkikészítő telepén nyer feldolgozást), *lenre* (300 kat. hold), *dohányra* (449 k. hold), *repczére és takarmányfélékre* (tök, répa, zabos bükköny, vörös here, luczerna, baltaczim, mohar és csalamádé); a takarmánytermesztésre fordított terület összesen mintegy 5000 hold, a természetes és mesterséges kaszálókon és legelőkön felül. Az uradalom 6-os és 10-es forgókkal van kezelve. A luczerna forgón kívül vettetik. A trágyázás tengeri, czukorrépa és kender alá történik. A talajelőkészítés a most említett növények alá tarló hántásból és mély gőzeke-szántásból áll. A takarmányföldek alá csak mély gőzekeszántásból áll a talajelőkészítés. Búzát 2 vagy 3 szántásba vetnek, kapásnövény után egy szántásba. Tiz éves átlagtermése őszi búzából: 9·57; árpából: 11·91; zabból 11·53 q; dohányból 6 q; szálkender 35·11 q; kendermag 2·40 q; luczernamag 1·64 q. Az 1911. száraz év átlagtermése a következő volt: őszi buza 10·50 q; árpából 11 q; zabból 12 q; 1910. évben szemes tengeriből 12 q; dohány 6 q; kender 40·6 q; kendermag 3 q; czukorrépa 190 q; luczernamag 2 q.

Az uradalom állattenyésztéséből első helyen említendő a nagyszabású, gyönyörű tehenészet. Ez áll: berni, fryburgi, simmenthali és bonyhádi tenyészetből, allgaui tenyészetből és különböző keresztezésekből (összes létszám 3794 drb.) Az e tenyészetekből nyert tejet az uradalom Temesvárott, (ab Zsombolya 17 fillér), Nagybecskereken házhoz szállítva (átlag) 22 fillér) és Zsombolyán értékesíti nyerstejként, kisrészben pedig vajjá (naponta 10—24 kg.

*) A többi terület az uradalom munkásainak részes mívelésre van kiadva, 2380 kat. hold pedig ugyanazoknak örök áron eladatott.

dolgozza fel. A fejős tehén létszám 627 drb., s ezek után a napi fejési átlag: 4184 liter. A magyar gulyabeli szarvasmarhatenyésztés (létszám 1524 drb.) A tenyészbika 134 és a bivaly 319. A lótenyésztés iránya: angol félvértenyésztés és Nonius igásló tenyésztés. Az összes létszám 672 drb. Nevezetesebb anyakanczák: *Sister; Menyecske*, apja Harmatos, anyja Jung Praesident; *Trilby* (saját nevelés), apja Sorrento, anyja Jung Tündér; *Jung Sister*, apja Fenrother, anyja Sister; *Menyasszony*, apja Fenrother, anyja J. Margery. Nevezetesebb mének: *Papyrus* Angolországból importált. *Mogyoró* saját nevelés, apja Fenrother, anyja Marmosette. A sertéstenyésztés tisztavérű mangalicza és jorkshirei tenyésztésből és ezeknek keresztezéseiből áll. A sertésállomány: 3789. A juhászat rambouilette fésűs tenyésztésből, továbbá Raczka és Hampshire down keresztezésekből és tisztavérü Raczka tenyésztésből áll. A juhállomány 4829. A tenyésztéseken kívül nagyszabású hizlalást is végez az uradalom. Évenként mintegy 400 drb. tarka és magyar szarvasmarhát állit hizóba.

Van az uradalomban öt gazdasági malom; egy villamos, 3 gőz és egy benzinmotoros erőre, 10 kővel. Van egy villamos központi-telep, mely a gazdasági gépmühelyeknek, három tehenészetnek, egy jéggyárnak, fürészelőnek és kőtörőnek s a kovácsműhelyeknek szolgáltatja az áramot. Az uradalmat 60 km. hosszu mezei vasút hálózza át.

Gróf Karátsonyi Jenő bánlaki hitbizományi uradalma 17.000 hold A mélymívelést 1 drb. Fowler-féle 2-es géprendszerű gőzeke teljesíti. Az uradalom legnagyobb része 500—1500 holdas részletekben bérbe van adva. A házi kezelésben levő terület növénytermesztéséből, az őszi és tavaszi gabonaféléken és a takarmánytermesztésen kívül, megemlítendő a cukorrépa termelés (400 hold) és a rizs termelés (300 hold), a rizs az uradalom rizshántoló telepén nyer feldolgozást. A rizstelepen 280 holdas tóban haltenyésztés van. Az uradalom állattenyésztésében a tehenészet létszáma 50 drb. A tejet Temesvárott és Détán értékesitik, literenkint 17 fillérét. Magyar gulyabeli szarvasmarhatenyésztés (létszám 900 drb.) A félvér lótenyésztés (létszám 264 drb.) A mangalicza sertéstenyésztés (létszám 2600 drb.) Haza fésüs gyapjas juhászat (3000 drb.) Őszvértenyésztés is van. Az uradalomnak van egy szeszgyára s ezzel zapcsolatosban hízlalás. Az 1911. évi átlagtermelés volt őszi búzából: 10·26 q; árpából 9·56 q; zabból 11·50 q; czuoorrépából 120 q. A 10 éves útlagtermés őszi búzából 10 q; árpából 9 q; zabból 11 q; szemes-tengeriből 10 q.

Gróf Harnoncourt Félixné örökösei ecsehidai uradalma. A birtok nagysága 21.634 kat. hold. Az uradalomban a mélyszántást a nagybecskerek vidéki gőzeke-szövetkezet teljesíti. Az uradalom legnagyobb részben parasztgazdáknak van bérbe adva, csak mintegy 5000 holdat kezelnek házilag, melyből 1366 hold mesterséges halastó (1400 q évi haltermeléssel). A gabona és takarmánynövényeken kívül 200 hold czukorrépát termel. Az uradalom állattenyésztéséből híres az angol félvér lótenyésztés, a mangalicza sertéstenyésztés és a juhtenyésztés, mely merinó (létszám 2008 darab), rambouillette (létszám 1756 drb,) továbbá a raczka és hampshiredown tenyésztésből áll. Nagy nevezetessége az uradalomnak a halastó. 1911. évi átlagtermése volt őszi búzából: 9·85 q; árpából 10·57 q; zabból 8·92 q; 1910. évben szemes tengeriből 14·20 q.

Zurló San Marco herczegné, szül. Nákó Miléva nagykomlósi uradalma. A birtok nagysága 12.000 kat. hold. Az uradalomban a mélymívelést két garnitura Fowler-féle gőzeke teljesíti. Állattenyésztéséből említésre méltó a Nonius lótenyésztés (állomány 230), a simmenthali tehenészet (vajkészítésre alapítva), a mangalicza sertéstenyésztés és a rambouillette juhtenyésztés. Nagy hírnévnek örvend az uradalom nagyszabású gyümölcskertészete, mely évenként kb. 20.000 kor. forgalmat ad és a pulykatenyésztés, melynek évi forgalma kb. 4000 kor. 1911. évi átlagtermése volt: repcze 10 q; őszi búza 13 q; árpa 13 q; zab 14 q; rozs 12 q; 1910. évben szemes tengeriből 15 q. A 10 éves átlagtermés pedig volt: őszi búzából 10·67 q; árpából 11·72 q; zabból 9·50 q; szemes tengeriből 14. q. Az uradalom 200 kat. hold czukorrépát termel, de számításba van véve ennek sokkalta nagyobb arányú termelése. Cziroktermelése is van 160 kat. holdon.

Gróf Nákó Sándor nagyszentmiklósi uradalma. A birtok nagysága: 8000 kat. hold. A mélymívelést egy garnitura Fowler-féle kétgéprendszerű gőzeke teljesíti. Állattenyésztéséből felemlítendő a gyönyörű tehenészet (létszám: 2000 drb.), az angol telivér és Dőry-féle angol félvérménes (létszám: 300 drb.) és a mangalicza, yorkshirei és berkshirei sertéstenyésztés, összesen 300 drb. koczával. Az uradalmat szabad-gazdálkodással igen intenziven kezelik 25 % czukorrépa termesztéssel. Évenként 400 drb. tarka szarvasmarhát hízlal, a tehenészet tejét pedig a szegedi tejcsarnokban értékesíti. 1911. évi átlagtermése volt: őszi búzából 11·85 q; árpából 13·64 q; zabból 13·87 q; (1910-ben) szemes tengeriből 16·80 q. A 10 éves átlag pedig a következő volt. Őszi búzából 10·14 q; árpából 11·68 q; zabból 11·42 q; szemes tengeriből 14·72 q.

Báró Gerliczy Ferencz deszki uradalma. A birtok nagysága: 8500 kat. hold. A mélymívelést a Fowler-féle 2-es géprendszerű gőzeke teljesíti. Az uradalom állattenyésztéséből felemlítendő az angol félvér ménes (létszám 238 drb.), a tehenészet, mely után a tej Szegeden házhoz szállítva értékesíttetik, (szarvasmarhaállománya 860 drb.), a Lovassy-féle mangalicza sertéstenyésztés (létszám 602 drb.) és a magyar fésűs juhászat (létszám 3500 drb.) Méhészettel is foglalkozik és a mézet Szegeden értékesíti. Az uradalom 500 kat. holdon czukorrépát termel. Az 1911. évi átlagtermése volt őszi búzából: 10 q; árpából 5 q; zabból 5 q; 1910-ben szemestengeriből 12 q; 10 éves átlagtermése pedig volt őszi búzából 10 q; árpából 5 q; zabból 5 q; szemes tengeriből 12 q. Az uradalomnak 6 drb. 10 lóerejű gőzcséplőkészlete van és 10 kévekötő-aratógépe.

Lederer Arthur és Károly csókai uradalma. A birtok nagysága: 9500 kat. hold és 2000 kat. hold bérlet. A mélymívelést két garnitura Fowler-féle két géprendszerű gőzeke teljesíti. Egyike a vármegye legbelterjesebben mívelt s a legreálisabban kezelt uradalmainak, szabadgazdálkodásra alapítva, nagy arányú (600 kat. hold) czukorrépa és 200 kat. hold hagymatermeléssel és nagy kiterjedésű (300 kat. hold) szőlőkultúrával. Termel még 200 holdon dohányt, 100 holdon lent és kendert, 100 holdon czirokot, 100 holdon dinnyét, 30 holdon ubor-

kát és 15 holdon paradicsomot. Az uradalomnak 4 szeszgyára van, melyek évenként 700—800 drb. szarvasmarha hízlalásával vannak összekapcsolva. Állattenyésztést nem űz, egyedül csupán a szükséglet előállítására muraközi és belga keresztezésű igás ménest tart fenn. Az 1911. évi átlagtermése volt: őszi búzából 13·50 q; árpából 7·50 q; zabból 9 q; 1910-ben szemes tengeriből 16 q; 10 éves átlagtermése pedig a következő volt: őszi búzából 11·50 q; árpából 7·50 q; zabból 7·50 q; szemes-tengeriből 15 q. Van 8 drb. 10 lóerejű gőzcséplőkészlete és 30 kévekötő-aratógépe, 16 km. gazdasági vasutja, villamostelepe, hűtőháza, nagy borháza, a 3500 kat. hold kiterjedésű réti gazdaság házilag van csatornázva, három szivattyúteleppel.

Karátsonyi Andor beodrai uradalma 6980 kat. hold. Állattenyésztéséből nevezetes a magyar gulyabeli szarvasmarhatenyésztés (létszám 671 drb.), a félvér ménes, a rambouillette és raczka keresztezésű juhászat (1200 drb. anya) és a mangalicza sertéstenyésztés (230 drb. kocza). Az uradalomban belterjes czukorrépatermelés van 200 holdon. Termel lent, czirokot, velőborsót, Turkesztán, czukordinnyét és csemegeszőlőt, utóbbit 17 k. holdon.

Báró Dániel Ernő nagygáji uradalma. A birtok nagysága: 5100 kat. hold. A mélymívelést két garnitura Fowler-féle kétgéprendszerű gőzeke teljesíti. Az uradalomban szabadgazdálkodás folyik s évenként 50% kalászost, 10% kereskedelmi növényt, 20% kapást, 20% takarmányt vetnek. A gabonaféléken és takarmánynövényeken felül az uradalom termel 160 holdon dohányt, 300 holdon kendert és lent, czirokot, takarmánymagvakat s 350 holdon czukorrépát. Állattenyésztéséből megemlítendő a Nonius és muraközi ménes (állomány 470), a nyugati és magyar szarvasmarhatenyésztés (állomány 970), a mangalicza sertéstenyésztés (állomány kb. 1250 és a fésűs gyapjas juhászat (állomány 3000). Nagyarányu hízlalást is űz. 1911. évi átlagtermése volt őszi búzából 10 q; árpából 12·50 q; zabból 10·50 q; 1910-ben szemestengeriből 16 q; czukorrépából 150 q; 10 éves átlagtermése pedig a következő volt: őszi búzából 8·20 q; árpából 11·40 q; zabból 9·70 q; szem. tengeriből 13 q.

Báró Baich Iván bocsári uradalma: 4517 kat. hold. A mélymívelést egy garnitura Fowler-féle kettes géprendszerű gőzeke teljesíti. Megemlítendő az uradalomnak angol telivér és angol félvér ménese és muraközi lótenyésztése (létszám 120 drb.), a simmenthali és berni tehenészet (létszám 324 drb.) A tejet Szegeden értékesítik, ab Bocsár, literénként 15 fillérért (nyári 6 hónapon 13 fillér, téli 6 hónapon 17 fillér). Megemlítendő tovább a mangalicza sertéstenyésztés (létszám 398 drb.). Az uradalmat szabadgazdálkodással kezelik. Átlagtermése volt 1911-ben őszi búzából 10 q; árpából 8 q; zabból 8 q; 1910-ben szemes tengeriből 15 q.

Dániel László uradalma, Kanak. Nagysága: 2758 kat. hold. A mélymívelést 1 garnitura Kemna-féle kettes géprendszerű gőzeke teljesíti. A talaj előkészítése az egyes növények alá következőleg történik: tavasziak alá gőzekével mélyítés, ennek nagy része trágyázás alá kerül, az őszi két-három szántásba vettetik. Az uradalom szabadgazdálkodással kezeltetik s $^2/_5$ részben őszivel, $^2/_5$ részben tavaszival s $^1/_5$ részben takarmánynyal van bevetve. Állattenyésztéséből megemlítendő a magyar gulya (állomány kb. 1000), a hidegvérű ménes (állomány kb. 150) és a mangalicza sertéstenyésztés. Az uradalom 1911. évi átlag termése volt: őszi búzából 7 q; árpából 10 q; zabból 11 q; 1910-ben szemes tengeriből 16 q; 10 éves átlagtermése pedig következő volt: őszi búzából 8 q; árpából 7 q; zabból 10·50 q; szemes tengeriből 12 q.

Dániel Pál uradalma. Ólécz. A birtok nagysága: 2700 hold, melyen a mélymívelést a gyéri gőzekeszövetkezet gőzekéje teljesíti. Állattenyésztése félvér lótenyésztésből (létszám 114 drb.), magyar gulyabeli szarvasmarhatenyésztésből (létszám 580 drb.) és mangalicza sertéstenyésztésből (létszám 120 drb.) áll. Évenként 60—70 drb. magyar marhát hízlal. 1911. évi átlagtermése volt őszi búzából 9·75 q; árpából 4·80 q; zabból 11·50 q; 1910-ben szemes tengeriből 18 q; czukorrépából 140 q; 10 éves átlagtermése következő volt: őszi búzából 9·50 q; árpából 6 q; zabból 9 q; szemes tengeriből 15 q. Czukorrépát 75 holdon termel.

Gyertyánffy László dr. uradalma. Gyér. A birtok nagysága 3500 kat. hold. A mélymívelést a gyéri gőzeke szövetkezet gőzekéje teljesíti. Az uradalmat szabadgazdálkodással kezelik s kiemelendő, hogy magnemesítéssel és vetőmagtermeléssel is foglalkozik, s hogy nemcsak kiváló növénytermesztést űz, kiterjedt czukorrépamíveléssel, hanem elsőrendű állattenyésztő is. Igy félvér lótenyésztése (55 drb. anyakancza), magyar gulyája (160 drb. tehén), mangalicza sertéstenyésztése (120 drb. kocza) s raczka juhtenyésztése (500 drb. anya) valóban elsőrendű. Az 1909.-iki országos tenyészállatkiállításon tenyészkosaival a III. díjat, mangalicza sertéseivel pedig elismerő oklevelet nyert, az 1910. évi budapesti országos tenyészállatvásáron tenyészkosai az I. díjat kapták, tenyészkoczái pedig a különböző kiállításokon mindig kitüntetésekben részesültek. Ezenfelül Gyertyánffy Lászlónénak hírneves fajbaromfitenyésztése van (emdeni liba, pekingi kacsa, mexikói és bronz-pulyka, fehér wyandotte és fehér orpington stb.). Ezideig több mint 80 drb. aranyérmet, díszoklevelet és tiszteletdíjat nyert, hazai és külföldi baromfikiállításokon. Gyertyánffy László a többek között a Campbell-féle talajmívelési móddal is kísérletezik s arra a tapasztalatra jutott, hogy a talajtömítővel kezelt talajon 3 nappal korábban beérett a búza, mint ugyanazon táblának szokásos mívelési móddal kezelt másik részén. Az uradalom 5 évenként áttrágyáztatik, s átlagtermése volt az 1911. évben őszi búzából 10·20 q; árpából 10·50 q; czukorrépából 120 q; luczernamagból 1·20 q; 1910-ben szemes tengeriből 21 q; 10 éves átlagtermése következő volt: őszi búzából 10 q; árpából 11 q; szemes tengeriből 18 q; luczernamagból 1.80 q.

Gyertyánffy Andor gazdasága. Gyér. A birtok nagysága: 1200 kat. hold. Kiváló az 1866 óta fennálló angol félvér-ménes (létszám, a használati és igáslovakon felül, 25 drb. anyakancza és 40 csikó.) Ujabban amerikai lótenyésztése is van eladásra. Ugyancsak hírnévnek örvend a tisztavérű magyar gulyabeli szarvasmarhatenyésztés, mely mind az 1896. évi millenáris és az 1899. évi szegedi országos kiállításon, mind sok más kiállításon is állandóan kitüntetésekben részesült (létszám 60 drb. tehén, 30 drb. növendék bika és 80 különböző korú üsző). A háztartás számára hollandi tehenészet is van, ez áll 3 tehénből napi 60 liter fejési átlaggal. Megemlítendő még a tisztavérű mangalicza sertéstenyésztés (létszám 100 drb. kocza, 12 kan, 500 malacz). A birtokon szabadgazdálkodás folyik olyképen, hogy a szántóföld $^1/_3$ búza, $^1/_3$ takarmány, a harmadik harmada pedig kapás,

tavaszi kalászos, czukorrépa stb. A gazdaság átlagtermése 1911. évben következő volt: őszi búzából 8 q; árpából 7 q; zabból 10 q; repczéből 7 q; 1910-ben szemes tengeriből 18 q; 10 éves átlagtermése pedig volt őszi búzából 8 q; árpából 10 q; zabból 10 q; szemes tengeriből 16 q; repczéből 7 q. A mélymívelést a gyéri gőzekeszövetkezet gőzekéje teljesíti.

Jenovay Zoltán felsőittebei uradalma. A birtok nagysága 3500 kat. hold. Az uradalom állattenyésztéséből kiemelendő az erős csontú, amerikai ügető ménes (létszám 115 drb.), a magyar és nyugati szarvasmarhatenyésztés (létszám 470 drb.), a mangalicza (létszám 700 drb.) és a berkshirei (létszám 200 drb.) sertéstenyésztés és a fésűs gyapjas juhászat (létszám 900 drb.) Az uradalom 1911. évi átlagtermése volt őszi búzából 9.50 q; árpából 7 q; zabból 11 q czukorrépából 180 q; 1910-ben szemes tengeriből 16 q; 10 éves átlagtermése pedig következő volt: őszi búzából 9 q; árpából 10 q; zabból 11 q; szemes tengeriből 16 q.

Tallián Béla törökkanizsai uradalma. A birtok nagysága 2100 kat. hold. A mélymívelést báró Baich Iván Fowler-féle közekéje bérszántásként teljesíti. Híres az uradalom import útján beszerzett s azután immár több generáczión át tiszta vérben tenyésztett berni tehenészete (70 drb. tehén, 80 drb. növendék), az angol félvér ménese, a fésűs gyapjas juhászata (400 drb. anyajuh, melyek után korai pecsenyebárányokat nevelnek). A tehenészetből a tejet Szegeden és Törökkanizsán értékesítik, átlag 16 fillérért. Csak azokat az üszőket nevelik fel, melyeknek anyja legalább 3200 liter tejet ad évenként. Az egész állományt évenként tuberkulinpróbának vetik alá s a legszigorúbb tenyészelvek szerint selejtezik. A növendékállatok egész nyáron át egy 10 évre bérbe vett erdélyi havasi legelőn vannak s kiváló csontozatukat nagyrészben ennek köszönhetik. A sertéstenyésztés 60 drb. mangalicza-kocza és ennek szaporulata. A sertésvész miatt most importált lengyel sertésekkel kísérletezik. Évenként 60 drb. szarvasmarhát hízlaltat, melyek részben kiselejtezett igavonó és tenyészállatokból, részben pedig e czélra — főként Dunántúlról — vásárolt állatokból kerülnek ki. A gazdasági üzem szabadgazdálkodás. A kötött fekete földnek fele őszi búzával, másik fele gőzekézett kapás- és trágyázott takarmánynövénynyel vettetik be. A lazább természetű földet, melyen egy nagyszabású faiskola is van (70 kat. hold), a következő vetésforgóval kezelik: 1. kapás trágyázva (magrépa, dohány, dinnye, nemesített korai tengeri), 2. őszi gabona, 3. tavaszi gabona. A különböző növények alá különböző a talajelőkészítési munkálat is; nevezetesen czukorrépa alá nyáron gőzekéznek és azt őszszel még egyszer sekélyen felszántják; hagyma alá szintén gőzeke dolgozik nyáron, úgy hogy őszig ez teljesen szétporlik; késő őszszel rúgós boronával és közönséges fogassal teljesen porhanyóra és simára megdolgozzák, a mi a hagymának korai kiültetésénél igen nagy előny. A magrépát az őszszel mélyen megszántott könnyebb talajon tavaszi szántásba ültetik és a szántás alkalmával, mint sok helyen a krumplit, azonnal a barázda oldalába nyomják, nehezebb talajon azonban, szántás mellőzésével, ültetőfával dolgoznak. Az ez évi takarmány répamag átlag 900 kilogramm termést adott. A takarmányrépát a franczia származású Vauriak-répából szelektálta az uradalom, mely kötött humuszdús talajokon óriási termést szokott adni. A szelektálás alkalmával nemcsak külemre, hanem czukortartalomra nézve is megvizsgálják és polarizálják az anyarépát. A magtermésből kereskedelmi forgalomba alig jut, mert az ismerős környékbeli gazdák az uradalom egész termését előre lefoglalják. A gabonafélék alá való talajelőkészítést illetőleg csak azt említem fel, hogy az uradalom talajtömörítővel is dolgozik, ezzel azonban csak a rozsnál és a dohányföldbe vetett búzánál ért el lényeges terméstöbbletet. Dohánynál néhány évig kísérletezett a tavaszi szántások elhagyásával; de a legnagyobb eredményt akkor érte el, ha az őszszel megszántott földet tavaszszal egyszer újból megszántotta, a többi szántásokat pedig fogasolással stb. helyettesítette. Szegedi rózsalevelet is termel, melyből holdankénti átlag közel 10 q. A beváltási átlagár pedig 43—45 korona. A csókai dohánybeváltó hivatal körzete részére a dohánymagot ez a gazdaság termeli. A gazdaság termelő tagja a magyar vetőmagvakat nemesítő intézetnek, mely bánáti és tiszavidéki búzát, bánáti tengerit, valamint zabot és takarmányrépát nemesít, tenyészt és hoz forgalomba. Megemlítendő még az uradalom mintaöntöző telepe, melyet a szíkes területeknek öntözés által való javítása czéljából készítettek. Halastava is van. A Köztelek 1911. évfolyamában Floderer magyaróvári vegyész részletes tanulmányt írt róla. Végül felemlítem a nagyszabású faiskolát. Ennek czélja a vidéknek leginkább megfelelő nemes gyümölcsfákat szaporítani és forgalomba hozni s községi és járási faiskolák részére megbízható vadonczokat (alanyokat) nevelni. Forgalomba hoz kipróbált fajtiszta anyafákról oltógalyakat, a leginkább bevált Coniferákat, dísz- és közönséges fákat, díszcserjéket és a legkülönbözőbb fajtájú bogyós gyümölcsöket. Habár elsősorban a vidéknek megfelelő fajtákat törekszik forgalomba hozni, állandóan figyelemmel kísér bárhol megjelenő új fajtákat, azokat kipróbálja és a mennyiben beválnak, tovább szaporítja. A faiskolának a külföldön is igen jó hírneve van, őszi és sárga baraczkfajtái Európaszerte ismeretesek és külföldi kiállításokon is kitüntetésekben részesültek. A faiskola kiterjedése 70 hold.

Schulpe Vilmos és Alfonz uradalma Törökkanizsán. A birtok nagysága: 2000 kat. hold. Az uradalom állattenyésztéséből megemlítendő a nyugati szarvasmarhatenyésztés, a mangalicza sertéstenyésztés és a fajbaromfitenyésztés. Hagymát is termel 30—35 kat. holdon. Van 16 kat. holdas halastava, melyben potykákat tenyészt és ezeket Szegeden értékesíti.

Gróf Zichy Mária Fedora és Anasztázia uradalma Torontáloroszíban. Összterület: 4570 kat. hold, mely 100 hold kert és beltelek kivételével, csupa szántó. Lóheremagot 130 és dohányt 66 kat. holdon termel. Lóállománya 38, marhaállománya 277. Van gőzmalma is.

Gróf Maldeghem testvérek birtoka Törökkanizsán. Összterület 1880 kat. hold, melyből 1694 hold szántó. E birtokon nagyban termelnek hagymát, paprikát és czirokot. Van ardenni lótenyésztés, vöröstarka marhatenyésztés és mangalicza sertéstenyésztés. Halastava is van, pontytenyésztésre. Bolgárkertészet 22 holdon, mely 4400 koronát jövedelmez. 600 holdon a mélymívelést bérgőzeke végzi. A birtokot Léderer Artur és Károly bérlik.

Báró Nikolics Mihály maczedóniai uradalma. Az összterület 2632 kat. hold, melyből *Winter* Fülöp 2000 holdat bérel. Van mangalicza sertéstenyésztése 70 anyakoczával és annak szaporulatával. Fehér és tarka szarvasmarhaállománya közel 300 drb.

Zombori Rónay Ernő uradalma, Kiszombor. A birtok nagysága: 1750 hold. A birtok állatte-

nyésztéséből megemlítendő a könnyű félvér lótenyésztés, a simmenthali és berni keresztezésű tehenészet létszám: (287 db.) A tejet a szegedi központi tejcsarnokban értékesíti. A mangalicza sertéstenyésztés (létszám : 575 drb.) és a hamshir juhászat. A talaj előkészítése őszi kalászosok alá : Takarmányfélék után két szántás, tengeri és czukorrépa után egy szántás és a szükséges fogasolás, száraz idő esetén gyűrűs hengerezés. Tavaszi kalászosok alá : tarlótörés, őszi mély szántás, tavaszszal fogasolás vagy extirpálás. Kapások alá : gabona után trágyázva lesz a tarló és rögtön alászántva és őszszel mélyen megszántva. Tavaszszal vetés előtt porhanyítás. Takarmányfélék alá : tarló trágyázva, leszántva, télen mélyszántás, tavaszszal porhanyítás. A luczernát gabona közé veti. A birtok kezelése a következő irányelvek szerint történik : 2 5 rész gabona, 2 5 rész kapásnövény (legnagyobb részben czukorrépa), 1/5 rész takarmány. A birtoknak évenként 20—25 %-át trágyázzák. Van mezőgazdasági szeszgyára 939 hl. contingenssel. Szeszt 2, 3 részben czukorrépából, 1/3 részben tengeriből készít s finomítva hozza forgalomba. A szeszgyár hizlalással van összekötve. Az uradalom 1911. évi átlagtermése volt : őszi búzából 11·37 q ; árpából 8·12 q ; zabból 14·24 q ; czukorrépából 150 q ; 1910-ben szemes tengeriből 15 q ; 10 éves átlagtermés őszi búzából 10 q ; árpából 8 q. ; zabból 10 q. ; czukorrépából 150 q ; szemes tengeriből 16 q. Czukorrépát 300 kat. holdon termel.

Rónay Jenő uradalma. Kiszombor. A birtok nagysága : 1786 kat. hold. A mélymívelést egy garnitura Mc Laren magánjáró-rendszerű gőzeke teljesíti. Az uradalomból 200 hold kerti mívelésre, makói kisgazdáknak van bérbe adva. A szőlő 145 kat. hold. Többi földjein szabadgazdálkodás folyik, a következő irányelvek alapján : 1/3 kalászos, 1/3 kapás, 1/3 takarmány Az állattenyésztésből kiemelendő az amerikai, valamint a muraközi lótenyésztés (az állomány : 91 drb.), az ulteni tehenészet (létszám a borjúkkal együtt 213 drb.) A tehenészetből a tejet Makón értékesítik nyáron 14, télen 16 fillérért. Fejési évi átlag, a borjúnevelésre fordított tejen kívül, tehenenként 4·5 liter. Megemlítendő még a fésűs gyapjas juhászat és a mangalicza sertéstenyésztés. Az uradalom nagyarányú czukorrépatermesztést űz.

Báró Csávossy Gyula bobdai uradalma. A birtok nagysága : 9500 kat. hold. Az uradalom legnagyobb része bérben van. A házi kezelésben levő részletből megemlítendő az angol félvér ménes és a merinói juhászat.

Báró Csávossy Béla csávosi uradalma. A birtok nagysága : 3000 hold, mely különböző nagyságú részletekben bérlet útján kezeltetik.

Rónay Aladár kiszombori gazdasága. A birtok nagysága 1000 hold. Megemlítendő a birtok állattenyésztéséből a félvér ménes (létszám 48 drb.) és a tehenészet. A tejet a szegedi központi tejcsarnokban értékesíti. Az 1911. évi átlagtermés volt őszi búzából 13·50 q. A 10 éves átlag termés pedig következő volt : őszi búzából : 11 q. ; árpából 8 q ; zabból 12 q ; dohányból 8 q. Czukorrépát 150, dohányt 60 kat. holdon termel.

Polakovits Mátyás rudnai bérgazdasága. A birtok nagysága 6000 kat. hold. A mélymívelést egy garnitura Fowler féle kétgéprendszerű gőzeke teljesíti. Az uradalom magyar gulyát, magyar és muraközi keresztezésű ménest tart és mangalicza sertéstenyésztése van. A gazdaságot 6-os forgóban kezelik, hat évenkénti trágyázással. Évenként 33 % őszi, 27 % tavaszi gabona és 40 % takarmány és kapás (kender és czukorrépa) van vetve. A gazdaság 1911. évi átlagtermése őszi búzából 11 q ; árpából 10 q ; zabból 10 q ; 1910-ben szemes tengeriből 20 q ; 10 éves átlagtermése a következő volt : búzából 9 q ; árpából 10 q ; zabból 11 q ; szemes tengeriből 15 q.

Botka Béla óléczi gazdasága. A birtok nagysága : 1400 kat. hold. A mélymívelést egy egygéprendszerű gőzeke teljesíti. A talaj előkészítése az egyes növények alá a következőleg történik : őszi ek alá : tarló buktatás, keverő és vetőszántás, tavasziak alá mély szántás fogatos erővel és czukorrépa és tengeri alá gőzeke szántás 20 cm. mélyen. A gazdaság négyes forgó szerint kezeltetik. Czukorrépát 100, lent 30 kat. holdon termel. Van fűztelepe, melyet kosárfonók révén értékesít és négy km. hosszú mezei vasútja. Megemlítendő az arabs ménes, a magyar gulyabeli marha és a mangalicza sertéstenyésztés. A gazdaság 1911. évi átlagtermése volt : őszi búzából 9 q ; tavaszi árpából 7 q ; zabból 11 q ; czukorrépából 150 q ; 1910-ben szemes tengeriből 16 q ; 10 éves átlagtermése következő volt : búzából 7·40 q ; árpából 5·70 q ; zabból 9 q ; szemes tengeriből 10 q.

Farkas Gejza dr. gazdasága. (A birtok bérlője *Löwy* Zsigmond.) A birtok nagysága : 925 kat. hold. A mélymívelést a nagybecskerekvidéki gőzekeszövetkezet kétgéprendszerű gőzekéje teljesíti. Megemlítendő a bonyhád-simmenthali tehenészet. A tejet Nagybecskereken értékesítik, nyáron 20, télen 24 fillérért literenként. A gazdaság 1911. évi átlagtermése őszi búzából 11·50 q ; árpából 10 q ; zabból 11 q ; czukorrépából 160 q ; hat éves átlag termése volt őszi búzából 9·15 q ; árpából 8·50 q ; zabból 8·75 q ; tengeriből 12 q.

Bezuk testvérek klárii gazdasága. A birtok nagysága 842 hold, a bérlet nagysága 1200 hold. A birtok állattenyésztéséből megemlítendő a tiszta vérű (nagy részben Svájczból importált) simmenthali és simmenthali-bonyhádi keresztezésű tehenészet, mely után a tejet helyben átvéve, literenként 12 fillérért értékesíti. Megemlítendő továbbá a Nonius-ménes és a mangalicza sertéstenyésztés. A birtok szabadgazdálkodással kezeltetik, nagyarányú takarmánytermesztéssel. A talajelőkészítés következőleg tötének. Tengeri (négyzetes ültetési móddal) és hagyma alá : tarlóhántás, utána őszi mélyszántás s tavaszszal kultivátorozás. Őszi búza alá : takarmány vagy repcze elővetemény után két szántás és vetés előtt kultivátorozás, stb. A birtok öt évenként áttrágyáztatik. Az 1911. évi átlagtermés volt őszi búzánál 11·70 q ; árpából 15·40 q ; zabból 17·51 q ; szemes tengeriből az 1910. évben 21 q. A 10 éves átlagtermés : búzából 11 q. ; árpából 14 q. ; zabból 12 q. ; szemes tengeriből 12 q. A borjúk felnevelése a legszigorúbb szelektálás elvei szerint történik s csak a legkiválóbb fejési eredményt felmutató s külemileg is kifogástalan tehenek borjai neveltetnek fel.

Serbán János gazdasága. Klári. A birtok nagysága 471 kat. hold. A birtok állattenyésztéséből megemlítendő a félvér ménes is a lincolnshirei keresztezésű sertéstenyésztés. A birtok a szabadgazdálkodás elvei szerint kezeltetik s nagy arányú hizlalással s ennek kapcsán nagyméretű takarmánytermeléssel van egybekapcsolva. 35 holdon hagymát is termel. A birtok

1911. évi átlagtermése volt búzából 12·30 q; zabból 16·60 q; szemes tengeriből az 1910. évben 20 q.

Draxler Brunó jorgováni gazdasága. A birtok nagysága: 1080 kat. hold. Állattenyésztéséből megemlítendő a félvér ménes (16 anyakancza, 34 csikó és 1 mén), a magyar gulyabeli szarvasmarhatenyésztés (40 drb. tehén) és a mangalicza sertéstenyésztés. Évenkénti hizlalás 30 drb. tinó és ökör. A gazdaság 1911. évi átlagtermése őszi búzából 12 q; árpából 13·50 q; zabból 12·10 q; czukorrépából 150 q; 1910-ben szemes tengeriből 18 q. Tiz éves átlagtermése pedig őszi búzából 8·35 q; árpából 9·60 q; zabból 10·10 q; szemes tengeriből 14 q.

Báró Lipthay Frigyes lovrini gazdasága. A birtok nagysága: 1144 kat. hold. Jelentékeny része a kertészkedéssel nagy előszeretettel és nagy arányokban foglalkozó lovrini kisbirtokosoknak kerti veteményezésre van bérbe adva, holdanként 100—160 koronáért. A házikezelésben maradt részleten a mélymívelést magánjáró gőzeke teljesíti. Nagy hírnévnek örvend a báró Lipthay-féle Dőry származású angol félvér ménes, megemlítendő továbbá a berni tehenészet. Kiemelendő br. Lipthay Frigyesné messze földön híres házinyúltenyésztése, mely már számos első díjat nyert. A birtok átlagtermése volt 1911-ben őszi búzából 9·20 q; árpából 15 q; zabból 17 q; 1910. évben szemes tengeriből 9 q. Tiz éves átlagtermése pedig következő volt: őszi búzából 10 q; árpából 14 q; zabból 12 q; szemes tengeriből 12 q.

Szent-Ivány Zoltán gazdasága. Szent-Ivány tanya. A birtok nagysága 1650 hold. Kiemelendő a 120 hold kiterjedésű nemes fűztelep. A birtoknak a hullámtérbe eső része (145 hold) káposztatermelésre holdanként 70 koronáért bérbe van adva. A gazdaság állattenyésztéséből nevezetes a mangalicza sertéstenyésztés (100 drb. kocza). Tíz éves átlagtermés volt búzából 9·5 q; zabból 14 q; tengeriből 14 q.

Bayer Alajos bocsári gazdasága. A birtok nagysága 1383 hold; ebből 783 hold szántó, 600 hold kaszáló és legelő. Igás erő 12 négyes ökör és 6 négyes lófogat. A mélymívelést gőzeke bérszántással végzik. Állattenyésztéséből megemlítendő a félvér Nonius lótenyésztés (16 darab kancza), a simmenthali szarvasmarhatenyésztés (18 darab tehén és bábolnai bika), 60 darab gulyabeli magyar tinónevelés, mangalicza sertéstenyésztés (50 darab kocza; tenyészkanok nevelése községek részére) és fésüs-gyapjas juhászat (létszám 400 darab anya és szaporulata; gyapjuértékesítés a budapesti gyapjú-aukczión.)Említésre méltó Bayer Alajosné baromfitenyésztése. A gazdaság 1911. évi átlagtermése volt őszi búzából 12 q, árpából 10 q, zabból 11 q, czukorrépából 190 q; 1910-ben szemes tengeri 16 q. Tiz évi átlagtermése pedig őszi búzából 9·20 q, árpából 7·50 q, zabból 8·50 q, szemes tengeriből 12 q.

Draxler Ferencz nagykikindai gazdasága. A birtok nagysága 1021 kat. hold. Állattenyésztéséből megemlítendő az angol félvér és igás ménes, a magyar gulyabeli szarvasmarha és mangalicza sertéstenyésztés. Az 1911. évi átlagtermés volt: őszi búzából 12 q; árpából 15 q; zabból 10 q; czukorrépából 150 q; 1910-ben szemes tengeriből 16 q.

Rohonczy Gida gyöngyszigeti gazdasága. (Törökbecse.) A birtok nagysága 650 kat. hold. Nevezetes a telivér, a félvér és a hidegvérű ménes (létszám 100 drb.) Nevezetes versenylovai: Ez Tip, Zabfaló, Ugrifüles, Szivárvány, Zabolátlan. Nagyklasszisú versenyeket nyert versenylovai: Hableány, nyert kb. 200.000 koronát; Eszterfi, nyert kb. 70.000 koronát, Ezermester ugyanannyit, Ezeregyéj Hamburgban nyerte meg a nagy Criteriumot, 32.000 márkát és két 8000 márka értékű tiszteletdíjat. Tógó, Eszemadta és Belrain, melyek egyenkint 30,000 K-án felül nyertek. Nevezetesebb anyakanczái: Ezredév, Etuska, Falut ér, Ezerjó, Estifény. A gazdaságnak bonyhádi szarvasmarha- és mangalicza sertéstenyésztése van. A birtok kezelése kertgazdasági üzemmel van összekapcsolva. Kilencz holdon fehér ananász-eper, melyből epervelő és Jam készül, a mit dobozokban Orosz- és Németországba szállít; két hold málna, szintén Jam és szörpök számára, 10 hold őszi baraczk, 20-féle faj, egy speciális új faj, a Péche Japonais, 10 hold meggy, cseresznye, körte, alma, dió, kajszín baraczk, 20 hold dinnye, köztük a híres Tiszagyöngye, 100 hold csemege szőlő 120 fajban és 10 hold konyhakert. Van saját csatornázása 60 holdra és 6 km. gazdasági vasútja. A búza elővetemények: dinnye, eper és luczerna. A birtok fele kapással van bevetve. Van 40 hold halastava is. A ménes számára 40 hold luczernás van. Az 1911. évi átlagtermés volt: őszi búzából 11 q; árpából 12 q; zabból 13 q.; 1910. évben szemes tengeriből 15 q.; 10 éves átlagtermés szemes tengeriből 15 q.

Scharff Alajos újszilaspusztai gazdasága. A birtok nagysága: 1076 kat. hold. Megemlítendő a simmenthali és berni keresztezésű tehenészet. Különösen szép a szőke mangaliczasertéstenyészet, melyből a köztenyésztés céljaira és magántenyésztőknek évenként nagy mennyiséget ad el. A tejet évi szerződéssel, Budapesten vagy Szegeden értékesítik, naponként egyszer szállítva, mely célból 3—4- R°-re hűtik le. A talaj előkészítése az egyes növények alá következőleg történik: búza alá az elővetemény szerint két vagy három szántás, de kukoricza és répa után csak egy szántás. Tavasziak alá tarlóhántás, őszi mélyszántás, részben gőzekével, tavaszszal részben porhanyítás, részben szántás. A gazdaság vet 50% búzát, 50% tavaszit és luczernát turnuson kívül. A gazdaság 1911. évi átlagtermése volt őszi búzából 11·70 q; árpából 9·25 q; zabból 14·10 q; 1910. évben szemes tengeriből 12 q.

Gróf Zichy Andorné, szül. Bajzáth Irma pészaki gazdasága. A birtok nagysága: 941 kat. hold. Megemlítendő a hidegvérű lótenyésztés és a berni keresztezésű tehenészet. A tej a házi szükségletre, gazdasági alkalmazottak illetményére és a fölösleg a borjúk itatására fordíttatik. Szabadgazdálkodás folyik, a következő irányelvekkel: 33% őszi kalászos, 9% tavaszi kalászos, tengeri 24%, egyéb kapás- és ipari növény (czirok, czukorrépa, kender) 28%, takarmány 15%. A gazdaság 1911. évi átlagtermése őszi búzából 11 q.; árpából 8 q; zabból 12 q; 1910-ben szemes tengeriből 24 q; 10 éves átlagtermése pedig volt őszi búzából 9·50 q; árpából 9 q; zabból 10 q; szemes tengeriből 16 q.

Pap Géza, Ernő és Dezső uradalma. A birtok nagysága 2400 hold. A mélymívelést a nagybecskerekvidéki gőzekeszövetkezet gőzekéje teljesíti. A birtok állattenyésztéséből megemlítendő a lipiczai ménes, a tisztavérű karakul és karakul-raczka keresztezésű juhászat, a magyar gulya és a mangalicza és lincolnshirei sertéstenyésztés. Az 1911. évi átlagtermések voltak:

búzából 11 q. ; zabból 8 q. ; czukorrépából 200 q. ; 1910. évi tengeri termés 8 q. A hullám-téren körülbelül 200 hold káposzta termelés van. Tíz éves átlagtermés búzából 8·5 q ; zabból 8 q ; tengeriből 15 q.

Jagodics Bogumil pusztaóléczi uradalma. Nagysága : 2000 kat. hold. A mélymívelést a gyéri gőzekeszövetkezet gőzekéje teljesíti. Megemlítendő az angol félvér ménes (létszám 75 drb.) a mangalicza sertéstenyésztés (létszám 252 drb.) és a Steuger-féle (Leutevitz) merinó juhászat (létszám 700 drb.) 1911. évi átlagtermés volt őszi búzából 9 q ; árpából 11 q ; zabból 10 q ; czukorrépából 100 q ; 1910. évi tengeri termés 16 q.

Solymos Elemér törökbecsei gazdasága. A birtok nagysága 700 kat. hold. A mélymívelést saját Mc. Laren-féle gőzekéje teljesíti. Szőlő 60 k. hold. Jelentékeny hírnévnek örvend a gazdaság félvér ménese, mely 30 anyakanczából, 60 csikóból áll. Az 1911. évi átlagtermés volt : őszi búzából 12 q ; árpából 9 q ; zabból 11 q. ; a 10 évi átlagtermés volt őszi búzából 10 q ; árpából 10 q ; zabból 8 q ; szemes tengeriből 15 q. A gazdaságban ez évben nagyszabású kereskedelmi kertészetet rendeztek be, főleg korai kertivetemények előállítására.

Mihálovits Ödön dr. melenczei gazdasága. A birtok nagysága 850 kat. hold. Állattenyésztéséből megemlítendő a bonyhádi-simmenthali keresztezésű tehenészet (30 drb. tehén). A tej Nagybecskereken házhoz szállítva értékesíttetik, 20 fillér átlagáron. Említésre méltó továbbá a mangalicza sertéstenyésztés (36 drb. öreg kocza).

Demkó Pál, Dezső, Vidor István és Miklós gazdasága, Bóka. 725 kat. hold, melyet bérlet utján hasznosítanak.

Jagodics János bókai gazdasága. A birtok nagysága : 400 kat. hold. Megemlítendő a mangalicza sertéstenyésztés és a merino juhászat.

Dellimanics Lajos dr. kurjácskai gazdasága. A birtok nagysága: 360 kat. hold. Állattenyésztéséből megemlítendő a Nonius félvér lótenyésztés és a piros-tarka szarvasmarhatenyésztés. A gazdaság 1911. évi átlagtermése őszi búzából 9·5 q ; zabból 12 q ; tavaszi árpából 13 q ; czukorrépából 115 q ; (1910-ben) szemes tengeriből 6 q ; foghagymából 20 q ; mákból 3 q ; luczernamagból 2·5 q ; 10 éves átlagtermése pedig volt őszi búzából 9 q ; zabból 10 q ; szemes tengeriből 14 q.

Kovács József és neje gazdasága Szentivánon. Összterület 546 kat. hold. Kisebb lótenyésztése van, többnyire állami ménék után. Szarvasmarhaállománya közel 100 drb. és mangalicza sertéstenyésztése. Van 3000 négyszögöles halastava.

Récsei Ede dr. gazdasága. Gyála és Szárcsa. Összterülete Gyálán 1080, Szárcsán 1800 kat. hold. Megemlítendő a magyargulyabeli szarvamarha és a mangaliczatenyésztés.

Bilitz Béla Zsiborai gazdasága. A birtok nagysága 1800 hold, magyargulyabeli szarvasmarha és mangalicza sertéstenyésztéssel.

Hadfy Károly nagyszentmiklósi gazdasága. Nagysága : 403 kat. hold. Felemlítendő a Nonius tájfajta lótenyésztés (létszám 17 drb.), a piros-tarka szarvasmarhatenyésztés (létszám — az igás fogatokon felül — 26 drb.) és a mangalicza sertéstenyésztés (létszám 12 drb. kocza). A gazdaság 1911. évi átlagtermése őszi búzából 12 q ; árpából 12 q ; zabból 9 q.

Báró Jordis Camilló kőcsei gazdasága. A birtok nagysága : 600 kat. hold. A gazdaság 1911. évi átlagtermése : őszi búzából 9 q ; árpából 18 q ; zabból 9 q ; 1910. évi tengeri termés 16 q.

Wagner Mátyás puszta-ternyei bérgazdasága. Nagysága : 575 kat. hold. Felemlítendő a Nonius és félvérlóállomány és a bonyhádi tehenészet. A talaj előkészítése az egyes növények alá következőleg történik : búza alá tarlóbuktatás, mélyszántás és vetőszántás, tavaszi alá egy jó őszi szántás és tavaszszal gruberozás. A gazdaságban hetes vetőforgót alkalmaznak. Az 1911. évi átlagtermés őszi búzából 10 q ; zabból 8 q ; czukorrépából 120 q ; 1910-ben szemes tengeriből 20 q ; 10 éves átlagtermése őszi búzából 10 q ; árpából 12 q ; zabból 10 q ; szemes tengeriből 15 q.

Ekkert Gyula mokrini gazdasága. A birtok nagysága : 437 kat. hold. Megemlítendő a berni keresztezésű szarvasmarhatenyésztés (létszám 12 drb.). 1911. évi átlagtermés volt őszi búzából 10 q ; árpából 13 q ; zabból 8 q ; repczéből 6 q ; 1910-ben szemes tengeriből 12 q.

Antalffy Zsiross József tógyéri gazdasága. A birtok nagysága : 470 hold. A talaj előkészítése az egyes növények alá következőleg történik : a búzat rendszerint háromszor szántott földbe vetik. A zab és tengeri földjét ősszel felszántják és tavaszszal fogasolás után vetik be. A gazdaság hármas vetésforgót alkalmaz. Az 1911. évi átlagtermés őszi búzából 8.45 q. ; árpából 10 q. ; zabból 11·50 q ; szemes tengeriből 1910. évben 16 q ; 10 éves átlagtermése következő volt : őszi búzából 8 q ; árpából 10 q ; zabból 11 q ; szemes tengeriből 16 q.

Orsó Gáspár magyarszentmihályi gazdasága. A birtok nagysága 540 kat. hold. Megemlítendő a Nonius lótenyésztés (létszám 26 drb.), a magyar és piros-tarka szarvasmarhatenyésztés (létszám 70 drb.) A tej Nagybecskereken házhoz hordva értékesíttetik. Említendő továbbá a mangalicza sertéstenyésztés (létszám 171 drb.). A gazdaság 1911. évi átlagtermése őszi búzából 12 q ; árpából 10 q ; zabból 11 q ; 1910-ben szemes tengeriből 20 q.

Szekeres Kálmán csenei gazdasága. A birtok nagysága : 423 hold. A gazdálkodás irányelve 50% búza, 50% tavaszi. A gazdaság 1911. évi átlagtermése őszi búzából 11·20 q; zabból 9·50 q ; 1910. évben szemes tengeriből 20 q.

Weiler Rezső valkányi gazdasága. A birtok nagysága : 850 kat. hold. A birtok állattenyésztéséből megemlítendő a Nonius lótenyésztés (40 drb.) és a simmenthali szarvasmarhatenyésztés (60 drb.). A tejet a szegedi tejcsarnokba szállítja, télen 16 fillér, nyáron 11 fillér literenként. A gazdaságban hízlalás is van. Az 1911. évi átlagtermés volt őszi búzából 9 q ; árpából 9 q ; 1910-ben szemes tengeriből 12 q ; 10 éves átlagtermése következő volt : őszi búzából 8 q ; árpából 8 q ; zabból 8 q ; szemes tengeriből 7 q.

M. kir. földmívesiskola »Kristóf tanintézet« Nagyszentmiklós. Nagysága : 124 kat. hold. Állattenyésztéséből megemlítendő a Nonius tájfajta lótenyésztés (12 drb.), a simmenthali és simmenthal-bonyhádi szarvasmarhatenyésztés (50 drb.). A tejet nyersen a nagyszentmiklósi tejszövetkezetben literenként 12 fillérért és az esedékes zsírperczentért (literenként 1 fillér)

értékesíti. Említendő továbbá a yorkshirei serléstenyésztés (45 drb.). Az 1911. évi átlagtermés volt őszi búzából 16·20 q; árpából 16·63 q; káposztarepczéből 17·19 q kat. holdanként; zabból 15.02 q; 1910-ben szem. tengeriből 19.86 q; 10 éves átlagtermés volt őszi búzából 11·54 q; árpából 12·90 q; zabból 11·84 q; szem. tengeriből 14·25 q.

Ifj. Bobor Gyula alsóaradi gazdasága. A birtok nagysága 462 kat. hold. Haszonbérbe van adva kisbirtokosoknak, kik holdanként 80 korona bért fizetnek.

Horváth Károly gazdasága Nagytószeg. A birtok nagysága 280 hold. Megemlítendő a félvér Nonius lótenyésztés (létszám 40 darab) és a bonyhádi szarvasmarhatenyésztés (tehén és üsző, összesen 20 darab). Az 1911. évi átlagtermés volt buzából 9 q, zabból és árpából 10 q, tengeriből (az 1910. évben) 10 q.

Vinczehidy Izsó nagykikindai gazdasága. A birtok nagysága 180 hold. Háromnegyed részét harmadosok mívelik, kiknek a vetőmagot a tulajdonos adja. Az 1911. évi átlagtermés volt őszi búzából: 8 q; árpából: 7 q; zabból: 10 q; 1910-ben szemes tengeriből: 14 q. 10 éves átlagtermés volt őszi búzából: 9 q; árpából: 10 q; zabból 11 q; szemes tengeriből: 12 q.

Ehrling Ottó dr. mokrini gazdasága. Területe: 265 kat. hold. 1911. évi átlagtermés volt őszi búzából: 11·20 q; zabból: 12 q; czukorrépából: 120 q. 1910-ben szemes tengeriből: 22 q. 10 éves átlagtermés volt őszi búzából: 10 q; zabból: 9 q; szemes tengeriből: 15 q.

Korell Mihály pusztaőrsi gazdasága. Megemlítendő a 30 darab fejős tehénből álló tehenészet, napi 100—160 liter tejtermeléssel. A tejet a szegedi központi tejcsarnoknak szállítja, nyáron 13 fillér, télen 16 fillér áron.

Mixich Vincze (Stevin) kőcsei gazdasága. Nagysága: 210 kat. hold. Állattenyésztéséből megemlítendő a Nonius lótenyésztés (18 darab) a magyar és piros-tarka szarvasmarhatenyésztés (34 darab), a mangalicza sertéstenyésztés (100 darab) és a czigája juhászat (130 darab). A gazdaság 1911. évi átlagtermése őszi búzából: 10 q; árpából 8 q; zabból: 12 q; 1910-ben szem. tengeriből: 15 q; 10 éves átlagtermése következő volt: őszi búzából: 9 q; árpából: 7 q; zabból: 10 q; szemes tengeriből: 10 q.

Neurohr Miklós garabosi gazdasága. Nagysága: 202 hold. Állattenyésztéséből megemlítendő a Nonius tájfajta lótenyésztés (24 darab),a részben importált svájczi, részben simmenthali és bonyhádi keresztezésű szarvasmarhatenyésztés (22 darab). A tejet a községi tejszövetkezetben értékesítik. Említendő továbbá berkshirei és mangalicza sertéstenyésztése (22 darab). A gazdaság és általában az egész községi határ felerészben búzával, felerészben tengerivel, zabbal, czukorrépával, moharral, vagy más takarmánynyal van bevetve.A gazdaság 1911. évi átlagtermése volt őszi búzából: 14 q; zabból: 12 q; 1910-ben szem. tengeriből: 24 q. 10 éves átlagtermés volt őszi búzából: 10 q; zabból: 9 q; szemes tengeriből: 15 q.

Mayer Mihály nagytószegi gazdasága. A birtok nagysága: 212 hold. Megemlítendő a vöröstarka szarvasmarhatenyésztés (25 darab) és a mangalicza sertéstenyésztés (20 darab). Az 1911. évi átlagtermés volt: őszi búzából: 10 q; zabból: 12 q; 1910-ben szemes tengeriből: 25 q. 10 éves átlagtermés következő volt: őszi búzából: 10 q; zabból: 10 q; szemes tengeriből: 15 q.

Aubermann Miklós őscsanádi gazdasága. A birtok nagysága: 89 kat. hold. Megemlítendő a Nonius tájfajta lótenyésztés (12 darab), a berni-bonyhádi keresztezésű szarvasmarhatenyésztés (20 darab) és a mangalicza sertéstenyésztés (7 darab). A tejet az őscsanádi tejszövetkezetben értékesíti. A gazdaság kétharmad részben őszivel, egyharmad részben tavaszival vettetik be. A gazdaság 1911. évi átlagtermése volt: őszi búzából: 11·13 q; árpából: 13·10 q; zabból: 9·45 q; 1910-ben szemes tengeriből: 11·80 q.10 éves átlagtermés pedig volt: őszi búzából: 10·01 q; árpából: 11·86 q; zabból: 10·55 q; szemes tengeriből: 12 q.

Blickling József öregfalui gazdasága. Nagysága: 64 hold. Felemlítendő a vörös tarka tehenészet és a mangalicza sertéstenyésztés. A tejet borjúnevelésre fordítja. A gazdaság 1911. évi átlagtermése volt: őszi búzából: 9 q; zabból: 18 q; 1910-ben szemes tengeriből: 20 q. 10 éves átlagtermés volt: őszi búzából: 8 q; zabból: 14 q; szemes tengeriből: 17 q.

Wind János nagyszentmiklósi gazdasága. Nagysága: 96 hold. Állattenyésztéséből felemlítendő a Nonius tájfajta lótenyészete (10 darab), bonyhádi, simmenthali keresztezésű tehenészet (6 darab), a mangalicza és berkshirei sertéstenyésztés (22 darab). A tejet a nagyszentmiklósi szövetkezetben értékesíti 12 fillérért literenként.A talaj előkészítése következőkép történik: tengeri után egy szántásban búza jön. Búza után tengeri, zab és takarmány alá tarlótörés, őszszel mélyszántás, tavaszszal vetőszántás vagy extirpálás. A gazdaság 1911. évi átlagtermése volt: őszi búzából: 11 q; árpából: 9 q; zabból: 10 q; 1910-ben szemes tengeriből: 8 q. 10 éves átlagtermése pedig következő volt: őszi búzából: 9 q; árpából: 8 q; zabból: 7 q; szemes tengeriből: 9 q.

Puskás Sándor ferdinándfalvai gazdasága. Nagysága 80 hold és 120 hold bérlet. Az állattenyésztésből felemlítendő a simmenthali és magyar szarvasmarhatenyésztés (50 darab), a mangalicza sertéstenyésztés (21 darab) és a czigája juhtenyésztés (61 darab). A gazdaság 1911. évi átlagtermése volt: őszi búzából: 8 q; árpából: 12 q; zabból: 7 q; 1910-ben szemes tengeriből: 20 q.

Schönherr Péter begaszentgyörgyi gazdasága. Nagysága: 37 hold. Állattenyésztéséből megemlítendő a bonyhádi tehenészet (5 darab) és a mangalicza sertéstenyésztés (21 darab). A gazdaság 1911. évi átlagtermése következő volt: őszi búzából: 13 q; zabból: 10 q; 1910-ben szemes tengeriből: 15 q; 10 éves átlagtermése pedig őszi búzából: 9 q; árpából: 11 q; zabból: 9 q; szemes tengeriből: 14 q.

*

Uradalmak és középbirtokosok gazdálkodási módszerének méltatása.

Az alább következők czélja, hogy a felsorolt uradalmak és gazdaságok rövid ismertetésének kiegészítéseként, megismertessem azokat az irányelveket, a melyek az egyes birtokok vezetésénél gyakorlatban vannak.

1

2

3

4

Báró Tallián Béla gazdasága. — 1. Hároméves berni üsző — 2. »Ibolya«, saját nevelésű 3 éves berni bika. — 3. »Páva«, saját nevelésű 3 éves ardenni mén. — 4. Részlet a máriatelepi csemetekertből Törökkanizsán.

1

2

3

4

Gyertyánffy László gyéri gazdasága. – 1. Ötéves magyar bika. – 2. Hét-éves magyar bika. – 3. Raczka-juhok. 4. Másfél éves koczák.

1

2

3

4

1. A gróf Harnoncourt-féle écskai uradalom szivattyútelepe és halgyűjtő csatornája. — 2. Halász-csárda a halgyűjtő csatornánál. — 3. Négyesfogat Gyertyánffy László gyéri méneséből. — 4. Bottka Béla két saját nevelésű 8 éves arabs anyakanczája.

1

2

3

4

1. Egyéves bika Gottschall Miklós tenyésztéséből. — 2. Földmívesgazdák síkversenye Zichyfalván 1908. junius 28-án. — 3 és 4. Jenovay Zoltán amerikai-magyar keresztezésű méneséből.

A *talaj megmívelése* a különböző míveleti növények alá általánosságban a következőleg történik: *I. Tavasziak alá:* 1. tarlóbuktatás (tárcsás boronával vagy kettes ekével) 2., őszi mély szántás (8—12″). Az őszi szántást kora tavaszszal megfogasolják, a talaj nedvességének konzerválása végett, közvetetlenül a vetés előtt pedig talajporhanyítóval (extirpátorral, vagy kultivátorral) megjárattatják, vagy ha nagyon kigyomosodik a föld, úgy sekély szántásban részesül, a mi főként a tengeri-földeknél szokott bekövetkezni. Sok gazdaság a tavasziak alá a tarlóbuktatást elhagyja s csak őszszel ad egy mélyszántást. *II. ŐszLek alá:* 1. *Takarmány után a)* tarlóbuktatás, *b)* 5″ mélyre keverő szántás fogasolással és sok helyen hengerezéssel, *c)* vető szántás. 2. Őszlek alá : *zab vagy tavaszi árpa után.* Ezek után igen sok gazdaság szintén három szántást ad búza alá, sokan azonban e növények után csak két szántásba vetik a búzát és pedig úgy, hogy a zab-tarlót, mihelyt felszabadul, rögtön alászántják 5—6″-re s vető alá újból megszántják. 3. Őszlek alá *kender és repcze után* 2 szántásba kerül a búza és pedig: 1. tarló-buktatás 5″ mélyen, 2. vetőszántás. 4. *Kapás növények után.* Tengeri, takarmány és czukorrépa után egy szántásba vetik a búzát. Talajmívelés.

Az uradalmak és középbirtokosok egy része megállapított *vetésforgók* szerint gazdálkodik, sokan azonban szabad gazdálkodást folytatnak. Akár vetésforgókat alkalmaznak, akár pedig szabad gazdálkodás folyik, mindig amaz irányelveket veszik figyelembe, hogy minden növényt a helyi viszonyoknak megfelelő elővetemény után vessenek. Így a búzát a következő elővetemények után vetik: takarmánynövények, takarmányrépa, zab, kender, repcze, tengeri. Miután az összes piaczi növények közül a búzát és a tengerit termelik a legnagyobb arányokban, a búzának legnagyobb mértékben a tengeri az előveteménye. És ez előveteménynyel a legtöbb helyen nagyon meg vannak elégedve, de viszont sokan vannak, a kiknél a tengeri nem bizonyult a búza kifogástalan előveteményének. E gazdaságok azután a tengeri után zabot vetnek, a búzát pedig a zab után. Most, hogy a megyei gazdasági egyesület fáradozása révén a folyó évben megépült a nagybecskereki czukorgyár, birtokosaink a czukorrépa-földet a tengerinek szánt területből hasították ki. Torontál a búza hírneves hazája, s így ennek termelésére van építve az összes gazdaságoknak egész gazdasági rendszere. A gazdaságok szántóföldjeinek 30—50%-a búzával van bevetve. Búza után vagy repcze, vagy tavaszi következik és pedig: tengeri, zab, tavaszi árpa, czukorrépa, kender, len és takarmánynövények stb. Ezeknek legnagyobb része után ismét búzát vetnek, kisebb része után pedig ismét tavaszit (péld. tengeri után igen sokan zabot vetnek, tavaszi árpa után pedig takarmányt: vörös lóhe— bükkönyt stb.) A luczernát mindenütt forgón kívül vetik, a mennyiben egy jól sikerült luczernás átlagosan 8—10 évig eltart. Vetésforgók.

Az egyes növények mívelési módjának ismertetése nagyon messze vezetne s így csupán azt említem meg, hogy e tekintetben a gyakorlat és az elmélet összeegyeztetett tapasztalatai szolgálnak a legtöbb birtokosunknál követendő irányvonalul, s hogy nálunk az összes kultúrnövények mívelési módja a kor színvonalán áll. Miután a tengeri a vármegyének egyik legfőbb veteménye, ennek vetési módjára annyit mégis megjegyzek, hogy a Hermann-féle mívelési rendszer már nagyon el van terjedve. De nemcsak a gyakorlat által leszűrt ismereteket alkalmazzák gazdáink, hanem sokan a tudományos búvárkodásokkal feltárt új módokkal is kísérleteznek. Így a *zsombolyai* uradalom, *Lederer* Arthur, *Tallián* Béla, *Gyertyánffy* László, *Bezuk* István és mások, állandóan kísérleteznek birtokaikon.

Istálló *trágyával* az egyes gazdaságok belterjességük s állattenyésztésük mérete szerint, 4—6 évenként trágyázzák be földjeiket s nagyon kevés az oly gazdaság, a hol csak 7—8 évenként kerül trágyázásra a talaj. Az istállótrágyán felül, uradalmaink és középbirtokosaink műtrágyákat is használnak. Trágyázás.

A kultúrnövények termelési arányánál, mint már a vetésforgóknál említettem, a búza és a tengeri játszák a főszerepet, de azért ezeket ma már korántsem termesztik oly arányokban, mint hajdan. Régebben akárhány gazda volt, ki háromszor is vetett egymásután búzát, az pedig általános szokás volt, kétszer búzát, azután pedig tengerit vetni. Manapság, miként a vetésforgóknál már említettem, a különböző gazdaságok belterjességük mértéke szerint, szántóföldjeiknek 30—50%-án termelnek búzát, a többi területen pedig repczét, dohányt, kendert, lent, zabot, árpát (őszit és tavaszit), rozsot (végtelenül kis területen), czukorrépát, luczernát, mohart és más takarmánynövényeket és a legnagyobb Kulturnövények.

arányban tengerit. A búza és a tengeri vetésének még manapság is nagy aránya azonban a közel jövőben önmagától meg fog szünni. E változást a nagybecskereki czukorgyár fogja előidézni, melyet a megyei gazdasági egyesület hosszú és fárasztó munka után, 1910-ben alapított. E gyárnak ez évben van az első campagne-ja és remélhető, hogy az egész vármegye mezőgazdasági kultúráját egy csapásra át fogja alakítani, és még jobban reá fogja terelni a már most is belterjesen gazdálkodó birtokosainkat a teljesen belterjes gazdasági üzemre. E czukorgyáron kívül vannak más gazdasági mellékiparágak is a vármegyében. Így sok gazdaságnak van mezőgazdasági szeszgyára, a zsombolyai uradalomnak kenderkikészítő telepe; ezeken felül most van alakulóban a gazdasági egyesület támogatása mellett egy kenderkikészítő szövetkezet, egy önálló szövetkezeti kenderáztató pedig, melyet szintén a gazdasági egyesület alapított, már évek óta működésben van. Mindez ipartelepek és más konjukturák, máris sok területet vonnak el a kukoricza- és a búzatermeléstől, ez azonban a jövőben hatványozottan emelkedni fog.

A régebben tengeri vetésre szánt földekből hatalmas területeket sajátított ki uradalmainknak manap már virágzó *állattenyésztése* is, melynek részletes méltatásába azért nem bocsájtkozom, mert hisz az olvasó a birtokosok gazdaságainak ismertetésénél erre vonatkozólag teljes felvilágosítást talál. Állattenyésztésünk felvirágzásának egyik hatalmas eszközeként szerepelt az, hogy ebben a mi nagy szárazságú megyénkben a *luczerna* oly kitünően díszlik. Még a legszárazabb években is 3-szor megkaszálható, csapadékdús években azonban 5 kaszálást is megad, s e mellett egy jól sikerült luczernás 7—10 évig is eltart. Egy másik tipikus takarmánynövényünk a *mohar*, mely a szárazsággal bizonyos határig szintén daczolni tud; ez lótakarmányként játszik nevezetes szerepet. Ujabb lendületet fog adni virágzó állattenyésztésünknek a fentebb említett nagybecskereki czukorgyár, a mennyiben a 40—50% répaszelet, melyet a répatermelő gazdák a gyártól visszakapnak, olcsó és kitünő téli takarmányt szolgáltat. A helyzet tehát, melylyel állattenyésztésünk mindig jobban fejleszthető, megvan. A virágzó állattenyésztéssel pedig a virágzó mezőgazdaság karöltve jár.

Mívelési növények fajtái. *Az uradalmak és középbirtokosok által termelt növények fajtái közül* a búzából általánosságban a *bánáti búza* termelése van elterjedve. Ennek a búzának világhíre van. Hírnevet aczélossága és gazdag sikértartalma szerzett neki, mely tulajdonságokat a kitünő talaj s a nyári meleg fejlesztette ki bennne. De a mily mértékben kifejlődtek minőségének kiváló tulajdonságai, olyan mértékben fejlődtek ki termelésének árnyoldalai is; nem bőtermő fajta, a megdőlésnek puha szalmája nagyon ki van téve, és a rozsda nagyon marja. E munka írója évek óta foglalkozik a bánáti búza nemesítésével is, s örömmel jegyezhetem ide, hogy éveken át tartott nemesítési munkálatommal sikerült a bánáti búzából egy jobbféleséget kitenyészteni, mely nagyrészben immár 6-soros s így nagyon bőtermő, s e mellett erősebb szalmája miatt a megdőlésnek és rozsdának is jobban ellentáll. E búzámat további nemesítés és nagyban való termesztetés czéljából 1911-ben átadtam a magyar vetőmagvakat nemesítő intézetnek.

Buza. A bánáti búzán felül sokan megpróbálkoztak a *franczia és a diószegi* búza termelésével is. Az előbbinek a termelésével már felhagytak, mert nagyon későn érik s az utóbbit is csak szűk arányokban termelik, egyrészt mert szintén későn érik, másrészt pedig mert nagyon pusztítja a rozsda. Igaz, hogy bőtermő, azonban említett rossz tulajdonságai gátat vetnek elterjedése elé. A *somogyi tar-búzát* éveken át sokan termelték, azonban degeneráltsága miatt az utóbbi években felhagytak termelésével. Ezt a búzát 16 évvel ezelőtt én honosítottam meg Torontálban, s mert a rozsdának és megdőlésnek ellentálló, bőtermő és jóminőségű búzának tartom, ennek a nemesítésével is foglalkozom. Az említett fajtákon felül sok helyen Mezőhegyesről és Bábolnáról hozatott búzát termelnek. Ezek közül különösen a bábolnai nagyon jól bevált.

Tengeri. A *tengeriből* szintén nagyon sok fajtát termelnek és nagyon sok fajtával kísérleteznek. Igy a Quen of Prairie (puszták királynéja) korai Mastodon lófogú fajtákkal: az alcsuthival, bánkútival, ságival, a putyi-tengerivel, a pignolettóval és csinquantinóval, a florentinivel és a páduaival; továbbá különböző fehérszemű, koránérő fajtákkal. Az említettek mind jól beváltak s korábban beértek a bánátinál. A legelterjedtebben termelt fajta az úgynevezett bánáti tengeri, mely puha lévén, különösen szeszgyártásra és hízlalásra alkalmas és bőtermő is.

Ennek a nemesítési eljárása három év óta folyamatban van. A magyar vetőmagvakat nemesítő intézet (vezetője *Timár* János, székhelye Temesvár), továbbá *Gyertyánffy* László, *Tallián* Béla uradalma és a *zsombolyai* uradalom tengeri nemesítésével már gyönyörű eredményeket produkáltak. A magyar vetőmagvakat nemesítő intézet temesvári telepén, hol a kitenyésztett fajtákat összehasonlító termelési kísérleteknek is alávetik, ez évben legszebb eredményt adott az összes fajták között a *Timár* Jánostól nemesített *bánáti*, a *Gyertyánffy* Lászlótól az eredetiből kitenyésztett Farmer Favorit tengeri és a putyi-tengeri.

A *zabból* általánosságban a közönséges zászlós zabot termelik, de sok helyen már egyéb. jobbfajta zabok termelésére tértek át a megejtett termelési kísérletek eredményeként, a mennyiben önállóan és karöltve az Országos Növénytermelési Kísérleti Állomással, több gazdával zab-termelési kísérleteket is hajtattam végre, többek között a düppaui, Abundance és Biritó gyöngye zabfajtákkal, melyek egyik-másik helyen sok tekintetben jobbnak bizonyultak az itt termelni szokott közönséges fajtánál s így termelésük terjed. A zab termelése pedig vármegyénk területén dús terméssel fizet, azután meg zabból a közös vámterület importra szorul s így az önálló magyar vámtarifában a zabra kivetett 4 kor. 80 filléres vám bizonyára érvényesíteni fogja az áralakulásnál számottevő hatását. A magyar vetőmagvakat nemesítő intézet a zab nemesítését is egyik feladatául tűzte ki, s máris szép eredményt ért el. Zab.

Az *árpából* nagy arányokban csak az őszi árpát termelik, mely rendszerint nagy terméseket szokott adni. A tavaszi árpa csak kis mértékben van elterjedve, miután Torontálban nem terem jó sörárpa. Mindamellett tavaszi árpákkal is tettünk kísérleteket s ezeknek eredményéből kitünt, hogy Torontál vármegyében, habár nem is elsőrangú, de a fajta helyes megválasztásával mégis elég jóminőségű sörárpát lehet termelni, de viszont azt is tapasztaltuk, hogy jobbfajták legfeljebb csak a második vagy a harmadik utántermésig tartják meg faji jó tulajdonságaikat, s ekkor is csak hatványozottan kisebb arányokban. A termelési kísérleteket több gazdaságban hajtottuk végre és pedig valamennyiben ilmiczi, hanna és chevalier árpafajtákkal. A hol a kísérlet torontálmegyei közönséges hatsoros árpával és ilmiczi árpával parallel történt, ez az ilmiczi árpa javára dőlt el, mely szebbet s jobbat termett annál s drágább piaczi árút szolgáltatott. A hol a kísérletet hanna és ilmiczi árpával hajtottuk végre, ott a hanna-árpa jobbnak bizonyult, sőt túlszárnyalta a chevaliert is. Tettek továbbá több helyen kísérletet gróf *Dezasse* bohuniczi javított hazai árpájával is, igen kedvező eredménynyel. Árpa

Repczéből általánosságban csak a bánáti (répa) repczét termelik, s a káposztarepczét csak szórványosan, mivel az előbbinek aratása jóval korábban beköszönt, mint a búzaaratás, s így a búzaaratásnak idejére a repcze már vagy a gazda, vagy a kereskedő magtáraiban hever. A repczét immár korántsem termelik oly nagy arányokban, mint hajdan, sőt termelése immár aránylag kis területre csökkent és évről-évre fogy. Repcze.

A *kenderből* már csak az olasz, a *lenből* pedig csak a rigai magot, vagy ezeknek az utántermeléséből nyert magot vetik. Ezek magjainak eredeti beszerzéseinél és meghonosításánál a gazdasági egyesület jelentékeny szerepet játszott. Kender.

A *takarmányrépából* különböző fajtákat termelnek, de legelterjedtebb az oberndorfi és újabban a Vauriak takarmányrépa termelése. A takarmányrépának több fajtájával végeztem és végeztettem összehasonlító kísérleteket ; így a veres és fehér eckendorfival, vörös olajbogyóval, oberndorfival, mammuthtal, óvárival és takarmány-czukorrépával. Legjobbnak bizonyult a takarmány-czukorrépa, mert jelentékenyen emeli a tejhozamot. Különben a nagybecskereki czukorgyár csökkenteni fogja a takarmányrépa termesztését, mert a szelet-járandóság és visszamaradó répafej révén, a czukorrépát termelő gazdánál majdnem feleslegessé teszi a takarmányrépa termesztését. Takarmány-répa.

A *dohánytermelés* nagyarányú a vármegyében, ámbár az utóbbi túlszáraz évek alatt csökkent. A nagybecskereki és csókai dohánybeváltók körzetéhez tartozó termelők szegedi rózsalevelet, a zsombolyai beváltó körzetéhez tartozók pedig szegedi rózsalevelet és kapadohányt termelnek. Dohány.

*

A mit az uradalmi birtokok ősi gazdálkodási módszeréről elmondottam, az körülbelül a *kisbirtokosok* hajdani gazdálkodási módszeréről is áll, legfeljebb Kisbirtokosok gazdálkodási rendszere.

az a különbség, hogy az uradalmaknál dívott egykori rablógazdálkodási mód még hatványozottabb volt a kisbirtokosoknál, azzal a különbséggel, hogy míg ott legalább a talaj rendszeres és jó megmunkálásban részesült, addig a kisbirtokos még erre sem helyezett súlyt.

Torontál vármegyében a kisbirtokosok gazdálkodási rendszere a nemzetiségek szerint mutat más és más jelleget. Nevezetesen a változott viszonyokba leghamarabb beletalálták magukat németajkú községeink lakosai. Németajkú kisbirtokosaink ma már egyes vidékeken igazán teljesen belterjes gazdálkodást, sőt néhol kerti gazdálkodást űznek, más vidékeken pedig haladnak, vagy kezdenek a korral haladni. De még sok helyen áll a búza-kukoricza rendszer, s a hol a haladás már szárnyra kapott, ott a kukoriczának szánt területet évenként takarmánytermesztésre fordítják, a szántóföldeket jól mívelik, az állattenyésztés lendületet vett, s ennek arányában a földeket kisebb vagy nagyobb mértékben rendszeresen trágyázzák. Igaz, hogy ez a haladás nem nevezhető nagy arányúnak, de ha összehasonlítjuk a multtal, a midőn a parasztság sokszor kétszer-háromszor is búzát vetett búza után, s ezt követte a kukoricza, mely után ismét legalább is kétszer egymásután búza következett, úgy hogy a földek szinte búzaúntakká váltak és e mellett felléptek azokon a búzának a parazitái is[1]), úgy a haladás nem kicsinyelhető.

A német községek után a magyar és horvát községek lakossága kezd leginkább szakítani a régi gazdálkodási móddal, s kezd rátérni a belterjesebb gazdálkodásra. Hogy a magyaroknál ez lassabban megy, az az oka, hogy szegényebbek a németeknél. A megyei gazdasági egyesület azonban szinte atyai támogatással megmutatta ezeknek is, hogy miként lehet boldogulniok, úgy hogy most már ők is a haladók vagy a haladni akarók csoportjába sorolhatók.

A többi nemzetiségek gazdálkodási rendszere elmaradottabb, de legelmaradottabb a szerbeknél és oláhoknál. Azonban a megyei gazdasági egyesület ezekre is kiterjeszti figyelmét s a haladás már tényleg itt is sok helyen beköszöntött. A kisbirtokosok egész gazdálkodási rendszerét is át fogja alakítani a nagybecskereki czukorgyár, melynek már az ez évi első termelési évében is sok kisbirtokos termelője volt.

*

Népies szarvasmarhatenyésztés.

A kisbirtokosok gazdálkodásának reformját és felvirágzását a *népies szarvasmarhatenyésztés* okszerű felkarolása idézte elő. Ha a multat összehasonlítjuk a jelennel, azt látjuk, hogy míg sok helyen a szarvasmarhatenyésztés dekadencziájáról beszélnek, addig nálunk nemcsak nincs depekoráczió, sőt nagymérvű a számbeli emelkedés, minőség tekintetében pedig az emelkedés még hatványozottabb. Ugyanis 12—14 évvel ezelőtt az összes megyebeli községek népies szarvasmarhatenyésztése szinte szánalmas képet mutatott. Megyeszerte a magyar gulyabeli fehér marha tenyésztése dívott, rosszúl táplált, csenevész anyaggal, míg ma a vármegye jelentékeny részében a nyugati fajta pirostarka (simmenthali és bonyhádi) tenyész-irányt karolják fel; más vidékek megmaradtak a magyarfajta mellett, de ennek tenyésztésében immár okszerű kiválasztást űznek, s jó minőségű apaállatokat szereznek be. Szóval nálunk a népies szarvasmarhatenyésztés kezd nagy arányokat ölteni és kibontakozott az extenzivitás pongyolájából, sőt sok helyen teljesen belterjes irányzatot vett. A pirostarka tenyészirány meghonosítása s felvirágoztatása a Torontálmegyei Gazdasági Egyesület nevével kapcsolatos, mely egyesület előbb széleskörű agitácziót fejtett ki e tenyészirány felkarolása érdekében, azután pedig kisbirtokosokkal kirándulást rendezett Tolna-, Baranya-, Somogy- és Nyitra-megyékbe, honnan százával hozták haza a földmívesgazdák a pirostarka teheneket. Később, midőn a tenyésztési kedv nagyobb lett, Svájczból is importált az egyesület kisbirtokosok számára tenyészteheneket, itthon pedig a jobb tenyésztési vidékeken évenként rendszeres tenyészállatvásárokat tartott. Ezek rendezésénél az volt az elv, hogy az intenziv irányzatot vett vidékek a megfelelő anyag egy részét a még nem belterjes tenyészirányú vidékek

[1]) A szipolyon (Anisoplia) és a hesseni légyen (Cecidomya destructor) kívül főként a fonálférgek: a szárféreg (Tylenchus devastator) és a golyóüszög (Tylenchus scandens) okoztak nagy károkat a búzavetésekben, továbbá a búza torzsgombája (Ofiobolus), melyek ellen való védekezés megismertetése czéljából a gazdasági egyesület szakelőadásokat rendezett.

tenyésztőinek adják el, az előbbi vidékek pedig, import révén, mindig tökéletesebb anyagot szerezzenek be. A tehenek bevásárlását olcsó kölcsönökkel bonyolította le az egyesület, mely kisbirtokosok számára ezideig összesen mintegy 2 millió korona $3\frac{1}{2}-4\frac{1}{2}\%$-os kölcsönt adott ki ily czélokra. Az ily módon behozott és itthon bevásárolt anyag azután szaporodott és terjedt gazdától gazdához, úgy hogy vármegyénkben már nagyszabású pirostarka szarvasmarhatenyésztés van. A tenyészkedv fokozására az egyesület a vármegye különböző vidékein évenként négy szarvasmarha-díjazást szokott tartani, és hogy a kisbirtokosok a kiváló anyagután származott tenyészbikáikat is eladhassák, az egyesület felváltva Zsombolyán és Garaboson évenként tenyészbikavásárokat tart, melyeken évenként 100—150 darab pirostarka bikát adnak el, 80—150 ezer korona értékben. Az egyesület tenyésztehén-beszerzési akcziója azonban ezzel még nem merült ki. 1911-ben összesen 1129 darab tenyésztehenet osztott ki s ebből 100 darabot (91 drb tenyésztehenet és üszőt és 9 drb bikát) Svájczból importált.

Mielőtt azonban az egyesület a pirostarka tenyészirány meghonosítását keresztülvitte, szükséges volt a községi tejszövetkezeteket megteremteni, hogy a gazdák tejterméküket értékesíthessék. E munkálkodás eredménye, hogy rövid idő alatt 42 tejszövetkezet alakult és mert a tejszövetkezet révén a tej értékesíthető, a gazda jobban felkarolja a tehéntartást s a borjúk felnevelését; ennek pedig természetes következménye a nagyobbmérvű takarmánytermelés és a földek trágyázása, ezzel pedig a birtok terméshozamának a növekedése.

Azok a száraz esztendők, melyek immár majdnem egy évtized óta sujtják Torontál gazdaközönségét, nagyon megapasztották tejszövetkezeteink (vagy az ezek helyébe keletkezett községi tejcsarnokok) számát. Jelenleg a következő tejszövetkezetek és csarnokok vannak a megyében:

Tejszövetkezetek:

	Naponként beszállított tej		Beváltási ár			
Aurélháza	216 lit.		11	fill.	literenként.	Tejet szállít Temesvárra
Csősztelek	620 »		11	»	»	Tejszínt szállít Szabadkára
Garabos	680 »		11	»	»	Vajat szállít Szabadkára (2.80 kg.)
Gyertyámos	260 »		12	»	»	Tejet szállít Temesvárra (14 fill.)
Törzsudvarnok	220 »		10	»	»	Tejszínt szállít Szabadkára
Jánosföld	290 »		11	»	»	Tejszínt szállít Temesvárra
Károlyliget	400 »		14	»	»	Tejet szállít Nagykikindára (13 f.)
Kistószeg	260 »		11	»	»	Tejszínt szállít Temesvárra
Szécsány	510 »	télen	13	»	»	Sajtkészítés
»	510 »	nyáron	12	»	»	»
Nagytószeg	420 »		11	»	»	Vajat szállít Nkikindára (3 K kgt.)
Németnagyszentmiklós	450 »		12	»	»	Helyben értékesíti 14 fill.
Magyarszentmárton	232 »		10.5	»	»	Tejet szállít Temesvárra
Módos	— »		11	»	»	Vajat szállít Szabadkára (2.65 K)
Molyfalva	220 »		10	»	»	Tejszínt szállít Szabadkára
Őscsanád	650 »		11.5	»	»	Tejszínt szállít Temesvárra
Ujpécs	330 »		11	»	»	Vajat szállít Szabadkára (2.60K.)
Zsombolya	110 »		11	»	»	Vajat helyben értékesíti (3 K)
Kisteremia	230 »		10	»	»	Tejszínt szállít Szabadkára

Csarnokok:

	Naponként beszállított tej	Beváltási ár			
Torontálalmás	1100 lit.	12	fill.	literenként	Vajat szállít Pancsovára (3 K)
Ótelek	60 »	10	»	»	Vajat szállít Budapestre (2.60 K)
Torontálújvár	80 »	10	»	»	Tejszínt szállít Temesvárra
Csene	70 »	10	»	»	Tejszínt szállít Temesvárra
Szenthubert	120 »	11	»	»	Tejet szállít Temesvárra (11 f.)
Szentborbála	60 »	11	»	»	Tejet szállít Temesvárra (11 f.)
Kisősz	130 »	13	»	»	Tejet szállít Nkikindára (13 f.)
Sárafalva	120 »	10	»	»	Tejszínt szállít Szabadkára (10 f)
Kiskomlós	130 »	10	»	»	Tejszínt szállít Temesvárra (10 f.)
Rezsőháza	260 »	12	»	»	Vajat szállít Nbecskerekre (30 f.)
Németcsernye	130 »	11	»	»	Vajat szállít Temesvárra (2.70 K)

Népies lótenyésztés.

Torontál vármegye *népies gazdasági lótenyésztése*, a lakosság különféle nemzetisége szerint, különféle tipusokba osztályozható és a nemzetiségek szerint mutat más és más jelleget.

Kevésszámú, és többnyire szegény, betelepített magyar lakosságú községeinkben nemesebb, de a rossz tartás miatt többnyire elsatnyult lovakat találunk, melyek a nehéz mezei munkában nagyrészt meghibásodtak. A jobbmódú gazdák

lovaiból azért mégis meglehetős számarány kerül a közvetítő kereskedő útján a hadsereg szolgálatába. Jobb lovak vannak a magyar lakosságú községek közül Tóba, Torda, Torontálvásárhely és Kiszombor községekben. Az anyag itt átlag a középtermetü, könnyebb angol félvér-jelleget képviseli. A gondosabb gazda a csikót egyéves koráig abrakolja, legeltetés azonban nincs.

A német nemzetiségű lakosság nagyobb termetű, erősebb, Nonius-jellegű lovat tenyészt. Ez az anyag általában puhább, gyors munkára kevésbé alkalmas, de kitünően megfelel eredeti czéljának, a gazdasági igás-szolgálatnak, miután a kisbirtokos kizárólag csak lóerővel műveli földjét. Kitünően bevált gazdasági igáslóként, és jobban megfelel itt, mint a muraközi vagy bármely más nehezebb nyugati fajtájú igásló. Az Alföld rendkívül ingadozó klimáját, a nagy nyári hőséget és gyakran igen tartós aszályt, az ilyenkor rendkívül kemény talajt, és a szántóföldeknek néha nagy távolságát a nehézfajta nyugati igásló nem bírja. E mellett a torontáli sváb parasztló majdnem oly gyors fejlődésű, mint a muraközi. Két és féléves korban, nem túlfeszített mezei munkában, az elnyomorodás veszélye nélkül, már elég jól használható, és három éves korára már csaknem egészen kifejlődött. Koraérettségét az intenziv táplálkozásnak köszöni. A csikó első évében zabot, vagy tengerivel kevert zabot kap abrakul, és azután a zöldtakarmány idényében nagymennyiségű jó luczernát. A módosabb paraszt azután is tengerivel abrakolja, nyáron luczernával, télen pedig moharszénán tartja. A jobb példányok igen jól értékesíthető ágyús és hintóslovat szolgáltatnak, mely rendkívüli keresletnek és kivitelnek örvend. Három és féléves korában ezt az árút 900—1000 koronával értékesítik, de nem ritka az 1200—1600 koronás ár sem.

Említésre méltó, hogy majdnem minden jobb tenyésztőközségnek van legelője vagy kifutója, a hová a csikókat tavasztól őszig kihajtják, télen pedig a déli órákban a csikókat falkákban járatják.

Baj azonban, hogy a községeknek nincsen elegendő jóminőségű Nonius-fajta ménje. Igen sok község van, mely maga kénytelen azt beszerezni és tartani s így nem juthat oly kiváló anyaghoz, mint azok a községek, melyek állami méneket kapnak. Ezért a magán méntenyésztés nagyon el van terjedve, ez azonban nem áll a kellő színvonalon. De az apaállattenyésztés e téren is emeli az üzem jövedelmezőségét, a mennyiben a módosabb községek szívesebben fizetnek egy jól megtermett hároméves ménért 1000—2000 koronát. E téren a vármegye különböző helyein, nevezetesen Garaboson, Nagyszentmiklóson, Begaszentgyörgyön, Perjámoson, Ujszentivánon és Nagyőszön a földmívelésügyi minisztérium és a Megyei Gazdasági Egyesület támogatásával, Perjámoson *Sal* Ferencz főszolgabíró kezdeményezésére keletkezett Nonius tájfajta-lótenyésztő-szövetkezetek igen üdvös tevékenységet fejtenek ki.

Legkiválóbb lótenyésztő községek, melyek az értékesebb, nagyobbtermetű angol félvér és Nonius-fajta lovakat nevelik, a következők: Garabos, Nagyszentmiklós, Ferenczhalom, Kőcse, Torontálalmás, Ujpécs, Cserépalja, Galagonyás, Beresztócz, Omlód, Lázárföld, Kiskomlós, Zsombolya, Ernőháza, Begaszentgyörgy, Szárcsa, Csatád, Nagyősz, Kisősz, Lovrin, Perjámos, stb.

A szerb és románajkú községekben a tenyésztés nem rendszeres, mert a nép tanulni nem akar és a régi hagyományokhoz ragaszkodik. Mezei munkája felületesebb, gazdálkodása extenzivebb, vetőgépet nem, vagy csak alig használnak, még kevésbé aratógépet, s így nincs szükségük az erősebb igáslóra; inkább arra fektetnek sulyt, hogy minél szembetűnőbb járású lovakat tartsanak személyes használatukra, melyekkel főleg a lakodalmakon parádéznak. Előszeretettel csődöröket fognak be ilyenkor, a forgalmat veszélyeztetve őrült hajtásukkal.

E kedvtelés miatt a szerbek úgyszólván sohasem heréltetnek csődörcsikót. A faluban majdnem annyi a mén, mint a kancza, s minden ménnek a gazdája azt hiszi, hogy az övénél értékesebb, becsesebb állat nincs az országban. Természetes, hogy minden mén részt vesz a tenyésztésben, akár van tenyészigazolványa, akár nincs (a törvényt mindig ki lehet játszani). A kanczatulajdonosok azután nem a hippológia szabályai szerint mérlegelve keresik fel a csődört, hanem azt veszik igénybe, a melyik a lakodalmi menetekben legvadabb, legjobban toporzékol és legjobban imponál a közönségnek. És még ez az impraktikus rendszer is termel hasznavehető gyümölcsöket. Az anyag kemény nevelése, az ügetőmozgás alapos gyakorlása mellett, meglehetős nagyszámú szerb ló kerül a piaczra másod-harmadkézből, mint olcsóbb, elég formás jukker. E lovak jellege a lipiczai-

hoz áll legközelebb. Vannak azonban itt is községek, melyek jobb anyagukkal kitűnnek és a használt állami mének révén, jobb minőségű anyagot produkálnak. Ezek közé tartozik Dolova, Iloncz, Kevedobra, Tárcsó, Melencze, Aracs, Szerbpárdány, stb.

Igen jelentékeny országos lóvásáraink is nagyban előmozdítják az értékesítést. Erősebb, nagyobb, gazdasági czélokra is alkalmas hámos lovak a zsombolyai, nagyszentmiklósi és nagykomlósi vásárokon találhatók. Vegyes, de jó anyag a nagykikindai, nagybecskereki, begaszentgyörgyi és pancsovai nagy lóvásárokon látható. A legnagyobb lókereskedelmi forgalom azonban Torontálvásárhelyen van, a hol minden héten, a hetivásár napján, 4—500 lovat vezetnek föl, többnyire silányabb anyagot, melyből sokat exportálnak gyalog a délszláv államokba, továbbá Török- és Görögországba és Dalmáczián át, hajón Anconán keresztül, Olaszországba.

Népies juhtenyésztés.

A népies juhászatra vonatkozólag csak annak a megemlítésére szorítkozom, hogy azt főként a szerb és román, s kisebb arányokban a magyar gazdák űzik, és hogy kizárólag raczkákat tenyésztenek, melyeknek javításán a gazdasági egyesület azáltal munkálkodott, hogy egyes községek számára czigája-kosok beszerzését közvetítette,

Népies sertéstenyésztés.

A népies sertéstenyésztés körében a sertésvész pusztító hadjáratot végzett. A felkarolt tenyészirány a mangalicza. Mintegy 7—8 évvel ezelőtt a községi tejszövetkezeti tagok a yorkshireieket kezdték felkarolni, a sovány tej értékesítése czéljából. Ezek számára a gazdasági egyesület közvetítette az anyag beszerzését a földmívelésügyi miniszteriumtól Angliából importált anyagból, olcsó hitelezési eljárással. A yorkshirei sertés azonban a népies tenyésztésben nem vált be, legfeljebb keresztezési produktumként. 1911-ben a Megyei Gazdasági Egyesület a népies tenyésztés számára mintegy 400 drb berkshirei koczát osztott ki, s ugyancsak ez évben mintegy 1400 drb mangalicza koczát. E nagymérvű akczióra a sertésvész pusztítása miatt volt szükség, sőt még ez az akczió sem pótolta teljesen a hiányt.

Népies baromfitenyésztés.

A népies baromfitenyésztés óriási haladást mutat. A Vármegyei Gazdasági Egyesület úgyszólván az egész vármegye baromfitenyésztését átreformálta. Az általa évente keresztezés czéljából kiosztani szokott nemes baromfianyag (kezdetben langshan és plymouth, nyolcz év óta csak orpington), a köztenyésztés anyagát megjavította, az évenként rendezni szokott tenyészbaromfivásárok pedig a tiszta tenyésztésre való kedvet fokozták. E czéltudatos munkásság eredménye, hogy Torontálban immár megyeszerte nemesített az állomány s e mellett sok a nemes baromfitenyésztő. *Nagybecskereken* : *Reitter Oszkár* (orpington, wiándott, pekingi kacsa, emdeni lúd) ; *Magyar Károly dr.* (orpington, pekingi kacsa) ; *Várkony József* (fehér és sárga orpington, pekingi kacsa) ; *Geiduschek I. L.* (orpington, pekingi kacsa) ; *Weress Kelemen* (orpington, pekingi kacsa) ; *Menyhárt Károly* (wiándott, emdeni lúd, pekingi kacsa) ; *Lőwy Zsigmond* (emdeni lúd, orpington) ; *báró Gerliczy Ferencz, Deszk* (fehér és sárga orpington) ; *dr. Gyertyánffy Lászlóné, Gyér* (orpington, pekingi kacsa, emdeni lúd, mexikói és bronz pulyka) ; *Tallián Béláné, Törökkanizsa* (orpington, pekingi kacsa, emdeni lúd) ; *Gyertyánffy Andor, Gyér* (orpington) ; *Schulpe Vilmos, Törökkanizsa* (pekingi kacsa, emdeni lúd) ; *Hadfy Károlyné, Nagyszentmiklós* (emdeni lúd) ; *Lukácsy Imréné, Nagyszentmiklós* (orpington, pekingi kacsa, emdeni lúd) ; *Bayer Alajosné, Bocsár* (emdeni lúd) ; *Borzeczky Ella, Kiszombor* (bronz-pulyka, emdeni lúd, pekingi kacsa) ; *Eisch Lajosné, Szárcsa* (orpington) ; *Wagner Mátyás, Zichyfalva,* (orpington) ; *Wagner Mihály, Zichyfalva* (orpington) ; *Müller Péter, Puszta-Nagybalát* (orpington, emdeni lúd, pekingi kacsa) ; *Hoffer József, Oroszlámos* (orpington) ; *Simon János, Alsóaradi* (emdeni lúd, pekingi kacsa) ; *Albrecht Sándor, Alsóaradi* (emdeni lúd, pekingi kacsa) ; *báró Lipthay Frigyesné, Lovrin* (orpington, emdeni lúd) ; *Pap Lili, Elemér* (orpington, pekingi kacsa) ; *Petri Konrad, Begafő* (orpington) stb. ; úgy, hogy az állam Temes-, Torontál-, Csanád-, Krassószörény- és Bácsmegyék köztenyésztése számára a torontálmegyei gazdasági egyesülettől évenként rendezni szokott fajbaromfivásárokon szerzi be a nemes baromfianyagot.

Selyemtenyésztés.

Nem lenne hű a népies állattenyésztésről írt ismertetés, ha meg nem emlékeznék még a *selyemtenyésztésről* is, melyet Torontál vármegyében nagy arányok-

ban űznek. Miután azonban erről *Bezerédj* Pál évről-évre nagyszabású jelentésekkel számol be, így ennek részletesebb méltatásába nem bocsátkozom.

Állatállomány.

A vármegye népies állattenyésztésének különböző csoportjait és irányát dióhéjba zárva az elmondottakban tüntetem fel, de hogy teljesen hű képet tárjak fel, nagyon érdekes leend összehasonlítani az állatlétszám tekintetében a multat a jelennel.

	1895-ben :	1911-ben :
Szarvasmarha	139.242	177.108
Ló	171.058	172.927
Sertés	269.268	292.500
Juh	226.602	398.319

A gazdasági Egyesület.

Torontálban különben minden gazdasági mozgalomnak és fejlődésnek a megyei gazdasági egyesület a megindítója, irányítója és vezetője. Az a gazdasági haladás, mely Torontálban jelenleg tapasztalható, a megyei gazdasági egyesület nevével kapcsolatos. Messze vezetne, ha ez egyesületnek nagy konczepcziója és nagyarányú munkakörét részletesen ismertetni megkísérlenénk és mert erről az egyesület elnöksége évről évre terjedelmes jelentésben számol be, e helyen csak annak a megemlítésére szorítkozom, hogy a vármegye jelenleg virágzó népies állattenyésztésének a gazdasági egyesület a megteremtője, ápolója és irányítója, és hogy számos mezőgazdasági iparág (például a nagybecskereki czukorgyár stb.) a gazdasági egyesületben tiszteli a megalapítóját. Az egyesület kötelékébe jelenleg 62 községi gazdakör tartozik, melyeknek tagjaival együtt az egyesület tagjainak száma a 10 ezret megközelíti. Az egyesületnek 1883. óta elnöke: gróf *Csekonics* Endre, v. b. t. tanácsos, alelnökei: Zombori *Rónay* Ernő (1884. óta), gróf *Csekonics* Sándor és *Pap* Géza dr.; ügyvezető titkára: *Marton* Andor, titkár: *Jakabházy* Béla; pénztárnok: *Tauffer* Béla dr.; előadók: *Kaufmann* István és *Petrás* György; irodatiszt: *Weress* Kelemen. Az egyesület működésének sok nagyjelentőségű eredményeire e munka keretében is sokszor történt hivatkozás.

*

Hitelszövetkezetek.

A torontáli földekre nehezedő különböző bekebelezett terhekről, vármegyebeli pénzintézetekről, a hitelszövetkezetekről részletes ismertetést közöltem az OMGE kiadásában 1905-ben megjelent »Torontálmegye gazdasági viszonyai« czímű munkámban, s így e helyen csak a megyei hitelszövetkezetekkel és gabonamagtár-szövetkezetekkel foglalkozom. A szövetkezeti ügynek, mely a megye jólétét az utolsó évtized alatt oly magasra emelte, s mely a kulturális fejlődésben is elég nagy segítségére volt a vármegyének, *Poroszkay* Béla megyei főügyész volt a kezdeményezője, megteremtője és máig is leglelkesebb harczosa.

Poroszkay Béla még 1883-ban indítványozta, hogy a vármegye a kisbirtokosok körében Raiffaisen-féle kölcsönintézeteket alakítson, s hogy a kisbirtokosokat ilyen egyesületek alakítására buzdítsák. Az 1884. évi tavaszi közgyűlés a kérdés tanulmányozására bizottságot küldött ki; a bizottság munkájának csak 1896-ban mutatkozott az eredménye, mikor a vármegye a bizottság javaslatára elhatározta, hogy egy központi vármegyei hitelintézet megalapítására 200.000 korona értékű üzletrészt jegyez. Ez a központi szövetkezet 1897 elején meg is kezdte működését, megalakulása előtt 3111 üzletrészt jegyeztek, s a jegyzett üzletrészek száma még az alakulás évében ezerrel emelkedett. Alapítói közt voltak a vármegye, községek, nagybirtokosok, de a kisgazdák is igen nagy számban.

A vármegyei központi hitelszövetkezet programmjához híven még 1897-ben 12 falusi szövetkezetet alapított; a falusi szövetkezetek száma 10 év alatt 120-ra emelkedett; a fejlődésnek Torontál vármegyében is nagy segítségére volt az 1898 : XXVIII. t.-cz., a szövetkezeti törvény.

Ez idő szerint Torontál vármegyének 121, az orsz. közp. hitelszövetkezet kötelékébe tartozó gazdasági hitelszövetkezete van, 40.368 taggal, kik 4,917.360 korona értékű üzletrészt jegyeztek; ennek túlnyomó része be van fizetve; a szövetkezetek több, mint 5 millió korona betétet kezelnek, a tartalékalap 585.500 korona.

A vármegyében alig van község, mely valamely hitelszövetkezet körzetébe ne tartoznék s így a pénzdrágaságot sem érzik meg annyira A falusi pénzintézetek a kamatlábat általában leszorították, a szokásos gabona elővételek teljesen megszüntek, a szövetkezetek elősegítik a kisebb birtokvásárlásokat.

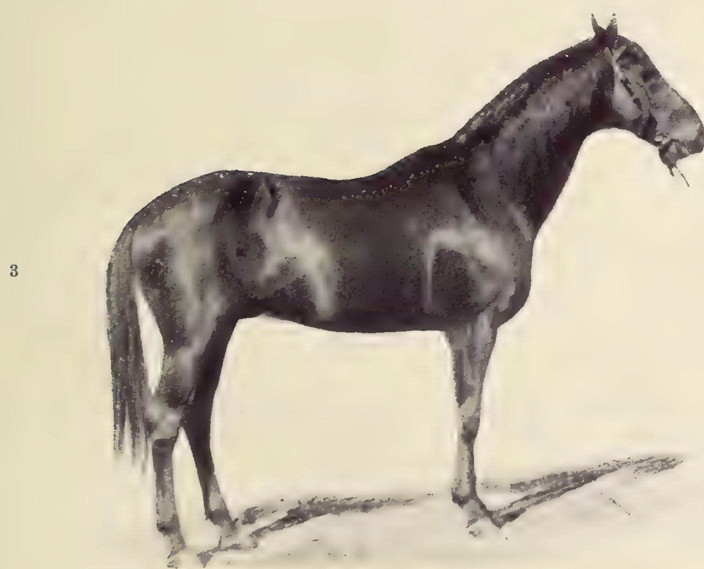
1

2

3

Báró Gerliczy Ferencz deszki uradalma. — 1. és 2. »Rátót és Vilmos« berni bikák. — 3. »János bácsi« angol telivér.

1

2

3

1. A csókai uradalom egyik szeszgyára. — 2. és 3. Szent-Ivány Zoltán tanyája és szivattyútelepe.

A szövetkezetek nem szorítkoznak kölcsönök folyósítására. Az écskai, csenei, bánlaki, torontálszécsányi, zichyfalvai, bogárosi, törökkanizsai, németcsernyei és gyertyámosi szövetkezetek szövetkezeti magtárakat alapítottak ; több szövetkezet a tojás gyüjtést és eladást közvetítette ; a glogoni szövetkezet népkönyvtárt szerzett be, télen hetenként háromszor ingyenes gazdasági előadásokat tart, tagjai részére magyar nyelvtanfolyamokat rendez ; az istvánföldi, módosi, bókai, gyéri és torontálszécsányi szövetkezetek községük határában levő földeknek tagjaik között történt parczellázását mozdították elő ; a kübekházai szövetkezet egy szövetkezeti gőzmalmot és fürdőt létesített, vadházasságban élő szegénysorsú tagjai részére ingyenes egyházi esketést eszközöl ki, esetleg helyettük az esketési költséget megfizeti, végre tagjai részére ingyenes tenyészbaromfit és gyümölcsfát eszközölt ki ; a lajosfalvai szövetkezet a tagjai által termelt komló értékesítése végett komlóvásárokat rendez ; az ó-léczi és tamásfalui szövetkezet népkönyvtárakat szerzett be ; számos szövetkezet tagjai előnyére közös cséplőgépet, vetőgépet és kisebb más gazdasági gépet vásárolt be, műtrágya, erőtakarmányok közös beszerzését meghonosította. A torontáli szövetkezetek közös érdekeik istápolására 1908-ban szövetséggé tömörültek. E szövetség az alkohol káros hatása elleni küzdelmet is felvette feladatai közé.

*

Torontál vármegye az alföldi borvidékhez tartozik, Alibunár és közvetetlen környékének kivételével, mely a versecz-fehértemplomi borvidékbe esik. Szőlőmívelés.

A vármegye *szőlőterülete* ma már nagyobb, mint a fillokszéra-vész ideje előtt, a mennyiben akkor az egész vármegyében 21.782 kat. hold szőlő volt, a jelenben pedig 22.017 kat. hold. És az újabb szőlőtelepítések még mindig folyamatban vannak. A vármegye manapság a nagyobb szőlőterülettel rendelkező vármegyék között a hetedik helyet foglalja el. Oly községünk, melyben szőlő ne volna, nincsen. A legjelentékenyebb szőlőterületek a perjámosi, nagyszentmiklósi és nagykikindai járásokban vannak. A legnagyobb szőlőtelepek vannak *Lederer* Arthurnál (Csóka), *Rohonczy* Gidánál (100 h. csemege, Törökbecse) és *Solymos* Elemérnél (Törökbecse).

A szőlőtelepek legnagyobb része, 15.465 kat. hold, hazai, s európai szőlőkből áll ; ezt követi az oltvány-szőlők területe : 4485 kat. hold ; a többi rész megoszlik a homoki és be nem oltott amerikai szőlők között. A hazai szőlők különösen azóta örvendenek nagyobb elterjedésnek, mióta Nagykikindán bizományi szénkéneg-raktárt állítottak fel.

A telepítésnél a szőlőfajták tekintetében, sajnos, még mindig nincs megállapodás. A csemegeszőlőknél legelterjedtebb fajták a fehér és piros Chasselas, a borszőlőknél pedig a bánáti rizling, Kreácza, Kövidinka, Olasz rizling és Szlankamenka.

A szőlő és a bor értékesítése, az ország más vidékeihez hasonlítva, kedvező. Csemegeszőlőnk megjárja Bécs és Berlin piaczait is ; a borok pedig több tekintélyes bel- és külföldi nagykereskedő pinczéjében találnak elhelyezést. Nagy hátránya az értékesítésnek, hogy a szőlősgazdáknak megfelelő pinczéjük nincs, s így kénytelenek terményeiken leginkább nyers állapotban olcsón túladni.

A munkásviszonyok miatt a szőlősgazdák újabban nemcsak a kapálást, de még a szénkénegezést és permetezést is fogatos erővel végeztetik.

*

Torontál vármegyében az *erdőállomány* kiterjedése összesen 17.148 kat. hold. Ez erdőterület következőkép oszlik meg : 1. Futóhomokon álló erdő 46 kat. hold ; 2. feltétlen erdőtalajon álló erdő 4760 kat. hold ; 3. nem feltétlen erdőtalajon álló erdő 12.341 kat. hold. Az uralkodó fanemek szerint : *a)* tölgyfaerdő 8284 kat. hold ; *b)* másfajta lomberdő 8864 kat. hold. Az összes erdőterületből az 1879. évi XXXI. t.-cz. 17. §-a alá tartozó erdőterület 6559 kat. hold és a 17. §. alá nem tartozó erdő 10.589 kat. hold. Ez összes erdőterületből 1889-ben állami kezelés alá került összesen 28 erdőbirtok, 3242 kat. hold területtel, mely terület nagysága időközben változott. Ez erdőbirtokból, azok állami kezelésbe vételekor, egyházi tulajdonban volt : 5. összesen 2102 kat. hold területtel, míg a többi 23 erdőbirtok 1140 kat. hold területtel községeké. Az állami kezelés alatt álló erdőbirtokokat rendszeres gazdasági üzemtervek szerint kezelik. A többi erdők magánkézen vannak, s azokat terjedelmükhöz mérten, üzemterv szerint vagy Erdészet.

anélkül kezelik. Az erdők a vármegyének különféle járásaiban szétszórtan fekszenek, s azokban ezideig nagyobbmérvű csapásnak nevezhető rovarpusztítások még nem fordultak elő. A termékeny, televénydús talajon álló erdőkben az uralkodó fanem a kocsányos tölgy (Quercus pedunkulata), a mélyebb fekvésű helyek erdeiben a kőris, juhar- és szilfa ; a homokos talajú erdőkben az ákácz, a vizenyős folyammenti területeken pedig a fűz különböző fajtái. A cserjék közül megemlítendő a galagonya, kökény, kecskerágó és földi szeder, melyek leginkább a vágásokban és gyér zárlatú állabokban fordulnak elő. Az erdők legtöbbje sarjerdő, a szálerdő kevés, a fűzeket pedig botfa üzemben is kezelik, ezeknek megfelelő vágásforgó mellett. Az erdők kihasználása fő-, elő-, mezőgazdasági-, köztes- és mellékhasználatokból áll. A főhasználatot az üzemtervszerű évi fahozam (vágás), az előhasználatot a fiatal állabok előírt ritkításából (áterdőlés) nyert faanyag alkotja, míg a köztes használat (mezőgazdasági) a beerdősítendő vágásterületeken és tisztásokon, előírás szerint termeszthető mezőgazdasági termények értékesítéséből áll. A mellékhaszonvételek a nem tilalmozott erdőrészeken : a legeltetés, makkoltatás, gubacstermés, fűnyerés és a vadászat.

*

Halászat.

Torontál vármegyében a *halászás* a Tiszán (3872 kat. hold), a Dunán (2019 kat. hold), a Maroson (867 kat. hold), a Temesen (1316 kat. hold) és a Begán (2251 kat. hold) területen történik.

A halfajták a következők : ponty, harcsa, kecsege, tok, márna, süllő, keszeg, pirosszemű kele, menyhal, petényi márna, czompó, bukó, vágó durbincs, bagolykeszeg, lapos-keszeg, veresszárnyú konczér és csuka.

Társulatok : Alsótiszai, Délvidéki dunai és Torontál-bácsi halászati társulat.

Halastavak : Gróf *Harnoncourt* Félixné örökösei halastava, Ecsehida (1366 hold) ; évenkénti haltermelés 1400 q. *Tallián* Béla halastava (Törökkanizsa), *Rohonczy* Gida halastava (Törökbecse) és gróf *Karátsonyi* Jenő halastava.

A halállomány az utolsó 10 év alatt a nagyméretű lecsapolások következtében, a szakértő halászok véleménye szerint, legalább 30%-al fogyott, ez az állomány-csökkenés azonban a fizetett haszonbéreknél észre nem vehető, mivel ez az utóbbi időben éppen ellenkezőleg emelkedett. Ezt a halászok a hal árának megdrágulásával okolják meg. Megemlítendőnek tartom, hogy Torontál vármegyében van az országos halászati társulat véleménye szerint a legtöbbet jövedelmező halastó, a »Torontál-bácsi halászati társulat« kezelése alatt álló és a borjasi átvágás által keletkezett holt Tisza. Ennek felerésze Torontálhoz, a másik fele Bácskához tartozik. E halastó 600 hold kiterjedésű s évenként 23.555 koronáért van haszonbérbe adva.

IPAR, KERESKEDELEM, HITELÜGY ÉS FORGALOM.

Az ipar legelső nyomai.

Hogy Torontál vármegyében mikor kezdődik a tulajdonképeni ipar, azt ma már nem lehet megállapítani. Csak következtetni lehet, hogy itt is — mint az ország többi részében, — meg kellett lennie azoknak a kézmüveseknek, a kik az élet fönntartásához szükséges legelemibb kellékeket: a lakást és ruházatot, továbbá a hadi és védelmi eszközöket készítették. Ha az iparról közvetetlenül nem is tudunk adatokat fölmutatni, de arról igenis van följegyzés, hogy már 1331-ben a vármegyében három helyen tartottak virágzó vásárokat, még pedig Nagybecskereken, Basahidán és Matkán. Az Anjouk korában, a kik alatt a fényűzés és általában az igények emelkedése kapott lábra, az iparnak itt is föl kellett lendülnie. Azonban mindazt, a mit a szorgos kéz teremtett, rövidesen tönkre tette a török, a mely legelső sorban e tájon pusztított.

A török uralom alatt iparról szó sem lehet, legfeljebb az oláhok gyártottak némi kezdetleges fazekas árút. A házak is inkább viskók voltak, faluk szalmából, vesszőből fonva és sárral megtapasztva. A nép gabonát legfeljebb a maga szükségletére termesztett, különben vadászatból és marhatenyésztésből élt. Az asszonyok kendert, gyapjut fontak, szőttek, befestették és abból készítették ruházatukat.

A török uralom után.

Belgrád bevétele után azonban az egész Délvidék katonai kormányzóságot kapott, a mely Temesvárt székelt. A Bánságot tizenkét kerületre osztották és *Mercy* német, olasz, spanyol gyarmatokat telepített. Ezek új rendszert teremtettek mindenben és az ipart is meghonosították. Új terményeket hoztak be magukkal, pirosító búzát (Färberrothe), festő csüllenget (iratis tinctoria), karórépát, a melynek magvából olajat sajtoltak. A vármegye régi lakosai is sokat tanultak a telepesektől. A Bega mentét *Clary* eperfával ültette be, de a csatornázások előtt még olyan vizenyősek voltak ezek a helyek, hogy az eperfa kiveszett és e miatt a selyemtenyésztés sem honosulhatott meg Torontálban.

E kor közgazdasági életéről egyébként számos adatot őriztek meg a temesvári adminisztráczió levéltárában talált rotulusok. A telepítésekkel karöltve járt az építőipar fellendülése, mert a sok ezer külföldi telepes az újonnan telepített községekben mind új házat kapott. De nemcsak lakóházakat, hanem őrlő és fürészmalmokat is építettek, a mint ezt egy kamarai leiratból tudjuk, a mely 1721 szeptember 16-án, utasítja a kerületeket, hogy a Bánságban fürészmalmokat állítsanak és a szükséges faalkotórészeket szerezzék be. 1737 január 24-én pedig *Radosavlevits* Vuk, becskereki főkenéz, arra kér engedélyt, hogy a Bega-csatornán Sziget mellett Pátka közelében malmot építhessen. De az építkezések nem mentek símán, mert egy 1723 augusztus 17-én kelt jelentésből arról értesülünk, hogy a szentmiklósi tiszttartósági épület építésénél a kőmívesmunkálatok ugyan megkezdődtek, ellenben az ácsmunkálatok a szegedi ácsmester hanyagsága miatt a rendes időre nem fognak elkészülni. Sőt az iparosok szökdösni is kezdtek a munkálatok elől s midőn a kormányzó erről tudomást szerzett, 1730 április 5-én rendeletet küldött Becskerekre, Pancsovára és több községbe, hogy senkit se ereszszenek el hiteles útlevél, katonai parancs vagy az építési hivatal (Bauamt) engedélye nélkül; a ki mégis megpróbálná ezek nélkül eltávozni, azt szökevényként szállítsák vissza. Hogy az építőmunkások fizetése mennyi volt ez időben, azt is megtudjuk, mert 1750 október 19-én elrendelték, hogy a kamarai épületeknél dolgozó kőmívesek és ácsok nyáron 27, télen 24 krajczár napibért kapjanak.

Az ipar előmozdítására a kamara és a kormányzóság mindent elkövetett. A kincstári sörház jogainak megvédésére a kormányzó 1725 deczember 15-én utasítja a kerületeket, hogy az alattvalóknak tilos a sör és pálinka készítése, még kicsiben is. Az 1748 deczember 7-én kelt udvari leirat a nyers selyem előállítására 600, az eperfa és rizs termesztésére 600 és az indigóéra szintén 600 frt

szubvencziót juttat. A kordován bőr készítésére, nemkülönben az olaj- és mandulafa ültetésére olasz családokat telepítettek. Ugyancsak Triesztből érkezett 1749. év május 24-én, *Serangoli* zászlós, hogy az olajfa meghonosítására alkalmas területet keressen. 1850 márczius 25-én újból Ujpalánkára érkezett hajón és hozott magával nagymennyiségű olajfa csemetét. Ekkor itt is maradt, hogy megmutassa, miképen kell az olajfát ültetni; költségeinek fedezésére 370 forintot utaltak ki neki.

A XVIII. század második felében újabb telepítések történtek, a melyek új lendületet adtak a gazdasági életnek és fejlődésnek is. A fonó- és szövőipar meghonosítására a len- és kendertenyésztéssel próbálkoztak meg, de az udvar bőkezűsége kárbaveszett, a legelső kísérletek sikertelenek maradtak; azonban a selyemtenyésztés mindenütt fellendült; a kincstár egy bécsi font selyemgubót fél forintért váltott be. *Brigido*, a ki *Clary*-nak volt az utóda, gondos tanulmányok alapján ujjászervezte a Bánságot, négy kerületre osztva azt. Kormányzása sok jót hozott magával, tervei közül legérdekesebb az építészeti hivatalé, a mely iskola is volt egyúttal; fentartására évi 60.000 forintot eszközölt ki. E hivatal hatáskörébe tartozott a magas és a vízi építkezések vezetése s a hivatal igen nagy tevékenységet fejtett ki őrlő- és fűrészmalmok építésében, a mocsarak kiszárításában, a vizek hajózhatóvá tételében is. Igazgatója egy építési és vízi-mérnök volt, s itt képezték tovább a kincstári mérnököket és gyakornokokat.

A céhszervezet.

Torontál vármegyében csak a XIX. század elején alakultak czéhek és szabadalomleveleiket a következő években kapták:

Aracs: 1828-ban a kötélgyártók, szűcsök, szabók, szűrszabók, csizmadiák, vargák, kovácsok, lakatosok, kádárok, üvegesek, takácsok, kéményseprők, mészárosok, szappanosok és szíjgyártók. *Lovrin:* 1839-ben az asztalosok, kovácsok, lakatosok, ácsok, borbélyok, kádárok, mészárosok, tímárok, szőrkapczacsinálók, üvegesek, vargák, csizmadiák, kerékgyártók, szíjgyártók, magyar és német szabók, kötélgyártók, nyereggyártók, szűcsök, bádogosok, takácsok, gombkötők, szűrszabók és molnárok. *Máriafölde* (Nagyteremia): 1846-ban az itt lakó mindennemű mesteremberek. *Mokrin:* 1846-ban a csizmadiák, szűcsök, szabók, kovácsok, kerékgyártók, asztalosok, borbélyok, tímárok, takácsok, bábsütők és kötélgyártók. *Nagybecskerek:* 1818-ban a lakatosok, asztalosok, kerékgyártók és mások; a pékek, viaszöntők, molnárok, szappanosok és mások; a vargák, kötélgyártók és fésűsök; kőmüvesek, ácsok és utczakövezők; csizmadiák, tímárok, szíjgyártók és bocskorkészítők; magyar és német szabók; szűrszabók és mások; magyar és német szűcsök, mészárosok és serfőzők, a kovácsok, ácsok, nyergesek és kádárok; az egyesült bőripari czéh és vegyes czéh; 1822-ben a kalmárok; 1826-ban a bocskorkészítők; 1828-ban a tímárok; 1830-ban a kovácsok. *Nagykikindán:* 1819-ben a szűcsök, kalaposok, kötélgyártók és mások; a borbélyok, mészárosok, szíjgyártók, tímárok és mások; csizmadiák és mások; magyar és német szabók, szűrszabók és gombkötők; 1820-ban a kerékgyártók, kovácsok, lakatosok és puskamívesek. *Nagyszentmiklós:* 1821-ben a szűcs, csizmadia, kerékgyártó, kádár, asztalos stb.; magyar és német szabó, szűrszabó és gombkötő; viaszöntő, pék, molnár és mészáros; német-varga, tímár, szíjgyártó stb. czéh külön-külön. *Óbesenyő:* 1840-ben a csizmadiák, kovácsok, kerékgyártók, tímárok, szíjgyártók, kötélverők, üvegesek, kádárok, asztalosok, szabók, szűrszabók, viaszöntők, mészárosok, vargák, fazekasok, szappanosok és borbélyok. *Pancsova:* 1794-ben az itteni és a bánát-határőrvidéki kézművesek; 1819-ben a kéményseprők. *Párdány:* 1837-ben a kötélgyártó, tímár, ács, szűcs, szígyártó, szűrszabó, csizmadia, mészáros, szappanos, szabó, asszonysaru készítő, kovács, fazekas, takács, festő, üveges, kádár, borbély és gombkötő czéh. *Perjámos:* 1845-ben a festő, tímár, mézeskalácsos, esztergályos, asztalos, kovács, lakatos, szűcs, kötélgyártó, kerékgyártó, varga, szabó, molnár, kőmíves, szitakötő, üveges, fésüs, gombkötő, kádár, bádogos, szűrszabó és borbély czéh. *Törökbecse:* 1822-ben a szabók, csizmadiák, vargák, gombkötők és mások. *Ujpécs:* 1840-ben a lakatos, asztalos, borbély, kovács, kötélgyártó, kerékgyártó, varga, nyereggyártó, ács, kádár, pék, fésűs, szabó, csizmadia, festő, kalapos, takács, üveges és esztergályos czéh. *Zsombolya:* 1823-ban a kőmívesek, ácsok, asztalosok, lakatosok, üvegesek és puskamívesek; a vargák, kalaposok, tímárok, festők, viaszöntők és mészárosok; a kovácsok, kerékgyártók, lakatosok és szíjgyártók; a szabók, csizmadiák, szűcsök, keztyűsök és fésűsök; 1844-ben a kalmárok. (*Szádeczky* Lajos: A czéhek történetéről Magyarországon.)

A XIX. század ipari fejlődése.

Az 1840-es években még mindig nem dicsekedhetett Torontál nagyobb ipari lendülettel. A torontáli lakosok csaknem egyedül földmíveléssel és marhatenyésztéssel foglalkoztak. Mesteremberei a mezővárosokban számosak s 1836-ban, az összeíráskor, 2882 jobbágyi kézmívest találtak; szárazmalom volt 1165, vízimalom vagy szélmalom öt, az uraságokét ide nem számlálván. Sörház is több helyen van, *Karácsonyi* Lukácsnak pedig a kis-bikácsi pusztán áll fönn igen nevezetes pálinkafőzőháza, gőzkészülékekkel. Az újszegedi (mely akkor Torontálhoz tartozott) hajógyárakban a legjobb, legerősebb és legnagyobb hajók készülnek egész Magyarországon. (Fényes: Magyarország mostani állapotja, 1839. IV. kötet, 381. oldal.)

A szabadságharcz és az ezt követő abszolutizmus meglehetősen hátráltatta az ipari haladást, melynek szabadabb mozgása csak a kiegyezés után és jelentékenynek mondható fejlődése csak a legújabb években következett be. Az 1890. évi

népszámláláskor a vármegye (Pancsova törv. hat. város kivételével) 574.187 lakosa közűl 58.866 foglalkozott iparral; 1900-ban pedig 590.318 közül 63.869. Ez utóbbi évben az iparral foglalkozók közűl 26.423 volt a kereső és 37.446 az eltartott, vagyis száz keresőre esett 146 eltartott. A keresők közűl tulajdonképeni iparral foglalkozott 25.624, házi- és népiparral 681 és vándoriparral 118. A keresők közűl 13.473 az önálló iparos és 12.151 a segédszemély. Iparral mellékesen foglalkozott 20.537 lakos. Húsznál több segédszemélyt alkalmazott 21 vállalat, még pedig összesen 1112 munkást. Ezt a számot azonban a mai állapot többszörösen fölülmúlja. Bár a kisipar ma is tekintélyes, azért a nagyobb ipartelepek száma is örvendetesen szaporodik és egészséges elosztódásként állapíthatjuk meg, hogy a gyáripar nemcsak városokban, hanem nagyobb községekben is jelentős telepeket állít. Az egyes iparágakat a következőkben ismertetjük:

Vas- és fémipar.

A *vas- és fém'par* elég jelentékeny és 1910 végén összesen 1712 önálló iparűzőt foglalkoztat. Különösen fejlett a kovács és lakatosipar. Az összes iparűzők közűl kovács 1213, gépész 58, szerszámgyártó 1, reszelőgyártó 3, sodronyfonó és szövő 3, késes 12, lakatos 233, arany- és ezüstműves 23, rézműves 5, bádogos 131.

A *gépek és közlekedési eszközök* gyártása nem áll magas fokon, ellenben a *kocsigyártás,* mint kisipar, igen fejlett és a délmagyarországi vármegyék között e tekintetben Torontál az elsők között áll. Hasonlóképen a közczélra fölhasznált *villamos áram fejlesztő* telepek is szaporodnak és az 1910. évben már 15 ilyen villamos telep volt a vármegyében. Egyébként ez iparágakkal 902 önálló iparos foglalkozott, még pedig 11 gépkazán- és hajógyártó, 2 varrógép- és kerékpárjavító, 807 kocsigyártó, 7 villamos szerelő, 3 hangszeriparos, 47 órás és 19 műszer és taneszköz-készítő. A nagyobb ipartelepek ezek:

Bürger és Grünwald gépműhelye, vas- és fémöntője, *Nagybecskerek*; 15 HP mótor, 12 munkás. *Graumann Henrik* gépműhelye, vas- és faárú ipartelepe, *Pancsova. Városi villamosmű, Nagybecskerek*; 987 HP gőzgép, 30 munkás, Nagykikindai villamossági r. t. Nagykikinda; 3 db 300 HP gőzgép, 30 munkás; fióktelepek: Máriafölde, Mokrin, Nagyszentmiklós, Nákófalva, Németszentmiklós, Nyerő. — *Zsombolya* nagyközség elektr. műve Zsombolya; 2 db 180 HP gőzgép, 12 munkás. *Wingler Ferencz* gépgyára és malomépítőszete, *Nagybecskerek*; 30 HP mótor, 25 munkás. MÁV. gépjavító műhelye *Nagybecskerek*; 60 HP gőzgép, 67 munkás.

Kő- és agyagipar.

A *kő- és agyagipar* igen fejlett a vármegyében, a mit a sok építkezés is érthetővé tesz. Az itteni nagyszámú és tekintélyes téglagyárak készítményeit nemcsak a vármegyében, hanem szerte az országban használják. A finomabb agyagipar (fazekas, pipagyártó) és kőmegmunkálás már nem olyan nagyméretű, noha nem hiányzik teljesen, sőt egy játékgolyógyár is van. Ebben az iparágban 214 önálló iparűzőt találunk, melyek a következőképen oszlanak meg: mész- és gipszkészítő és kavicskiaknázó 3, czement- és gipszárúgyártó 8, kövek mechanikai megmunkálása 12, téglagyár 112, fazekas 77, pipakészítő 1 és üveggyártás 1. A jelentősebb telepek a következők:

Bachmann Antal téglagyára, *Pancsova*; 50—100 munkás. *Bohn-féle* téglagyár *Zsombolya*; 800 HP gép, 940 munkás. *Bohn M. és Társai* gőztéglagyára, *Nagykikinda*; 500 HP gőzgép, 900 munkás. *Breitkoppf K. és Társai* első tiszai tégla-, cserép- és agyagárú gyára, *Törökbecse*; 130 HP gőzgép, 114 munkás. *Bundy M.* gőztéglagyár, *Begafő*; 80 HP gőzgép, 80 munkás. *Első Gyertyámosi téglagyár* r. t. *Gyertyámos*; 75 HP gőzgép, 40 munkás. *Bauer Mihály* épület és cseréptéglagyár, *Nagykikinda*; 25 munkás. *„Szőreg-Alföldi Gőztéglagyár, Weiszberger* Marczel, *Szőreg*; 85 HP gőzgép, 20 munkás. *Mátyé József* téglagyár, *Ujpécs*, 15 munkás. *Czávits Uros* üveg- és porczellánfestő műterme, *Nagykikinda*; 10 munkás. *Daun Gyula* gőztéglagyára, *Nagybecskerek*; 52 HP gőzgép, 75 munkás. Ifj. *Dippong József* gőztéglagyára, *Nagykikinda*; 30 HP gőzgép, 120—150 munkás. *Első nagyszentmiklósi téglagyár r.-t.* téglagyára, *Nagyszentmiklós*; 80 munkás. *Özv. Guttmann Jakabné és Fiai* czementárú gyára, *Nagybecskerek*; 14 HP motor, 25 munkás. játékgolyógyára ugyanott; 44 HP motor, 47 munkás; kaszakő és köszörűkőgyára, ugyanott; 40 munkás. *Hungária* gőztéglagyár r.-t., *Zsombolya*; 260 HP gőzgép, 750 munkás. *Klein Bernát* gőztéglagyára, *Nagybecskerek*; 35 HP gőzgép, 160—170 munkás. *Klosz Testvérek* gőztéglagyára, *Gyertyámos*; 140 HP gőzgép, 300 munkás. *Krumenacker József* gőztéglagyára, *Nagykikinda*; 65 HP gőzgép, 160 munkás. *Kiszely Kálmán dr.* módosi gőztéglagyára *Módos*; 20 HP gőzgép, 80 munkás. *Nagy dr. és Társa* gőztéglagyára, *Nagybecskerek*; 48 HP gőzgép, 53 munkás. *Röser Mihály és Társai* első homokmészkőtéglagyára és mészégetője *Perjámos*; gőzerő, 16 munkás. *Schütz Nándor* téglagyára *Pancsova. Stagelschmidt János és József* első nagybecskereki géptégla és sajtolt hornyolt cserépgyára *Nagybecskerek*; 100 HP motor, 180 munkás. *Wehner Testvérek* téglagyára *Nagybecskerek. Zsombolyai gőztéglagyár r.-t.* téglagyára *Zsombolya*; 400 HP gőzgép, 350 munkás.

Fa- és csontipar.

A *fa- és csontipar* a vármegyében virágzó. Főként az asztalos- és kádáripar vett nagy lendületet, melyek mellett még az esztergályos- és fésűsipar számottevő. Ezzel az iparággal foglalkozik 1048 önálló iparos, a kik közűl fűrészgyártó 13, kádár 118, kaptafavágó 3, asztalos 801, esztergályos 38, aranyozó 8, faszerszám-

készítő 2, szitakötő 15, nádfonatkészítő 1, cziroksepröggyártó 3, kosárfonó 14, fésűs 32. A nagyobb ipartelepek a következők :

Felsőittebei gőzfürész és hengermalom r.-t. fűrésztelepe, *Felsőittebe ;* 60 HP gőzgép, 50 munkás. *Hess és Schackmann* mechanikai asztalosműhelye, *Nagykikinda* ; 16 HP motor, 15 munkás. *Milkó Vilmos és Fiai* gőzfűrésztelepe, *Törökbecse* ; 200 munkás. *Milutinovits S. és Fiai* fűrésztelepe, *Pancsova* ; 50 HP gőzgép, 250 munkás. *Minnich Ádám* fűrésztelepe, *Perjámos* ; 120 HP gőzgép, 20—60 munkás. *Napholtz Ágoston* fűrésztelepe, *Nagybecskerek* ; 50 HP gőzgép, 30 munkás. *Remmel Jakab* fűrésztelepe, *Perjámos* ; 45 HP gőzgép, 45 munkás. *Röser és Neuhaus* »Agricola« seprőgyára, *Gyertyámos* ; 25—150 munkás. *Wechselberger József és Társai* mechanikai asztalosműhelye, *Gyertyámos* ; 8 HP motor, 20 munkás. *Zimmer János* cziroksepröggyára, *Nagyteremia* ; 40 munkás. *Einberger László*, gőzfürésztelep *Mokrin;* 60 HP. 17 munkás. *Engel Sámuel*, gőzfürésztelep *Nagybecskerek ;* 40 HP. 18 munkás. *Kereskedelmi r.-t.* fürésztelep *Nagybecskerek;* 50 HP. 40 munkás.

Bőr- és sörteipar.

A *bőr- és sörte-ipar* nem nagy jelentőségű. Alig van néhány nagyobb ipartelep. A tímárok a nagyipar versenyével küzdenek. Csak a szíjgyártó-ipar tartja magát, noha ennek is megakasztja a fejlődését az automobil térfoglalása. A kefekötés szintén osztozik a rokon iparágak sorsában. Ez iparágak összesen 236 önálló iparűzőt foglalkoztatnak, a kik közül bőrgyártó és bőrfestő 84, bőröndös 3, szíjgyártó és nyerges 132, sörte-, szőr- és tolliparos 17. A jelentősebb telepek :

Ábrahám és Reiter bőrgyára, *Pancsova* ; 6 HP motor, 10 munkás. *Eckstein János* bőrkereskedő fehértímártelepe, *Nagybecskerek* ; 10 munkás. Ifj. *Fodor Sándor*, tímár és bocskorkészítő, *Nagykikinda* ; 8—12 munkás. *Korber Testvérek* bőrgyára, *Nagyszentmiklós* ; 15 munkás.

Fonó- és szövőipar.

A *fonó- és szövőipar* a vármegyének egyik legfejlettebb iparága, mert a len és kender földolgozásával igen sokan foglalkoznak, mind háziiparilag, mind nagyiparszerűleg. A gyapjúfonás és szövés ezzel szemben csekély. De a *szőnyeggyártás* nemcsak a vármegyében, hanem az egész országban első helyen áll, sőt a nagybecskereki szőnyeggyár készítményei világhírűek, noha a gyárnak fönnállása óta nagy nehézségekkel kellett megküzdenie. Azonban ma már szilárd alapokon áll és bátran veszi föl a versenyt a külföld silányabb termékeivel. Több száz munkást foglalkoztat, a kik néhány kivétellel már mind honiak és művészi kivitelű szőnyegeinek, a tyilimeknek, de különösen a kézzel csomózott szmirnáknak nemcsak Bécsben, Berlinben, Belgrádban, Lembergben és Olaszország nagyobb városaiban, hanem Amerikában is van vevőközönsége és mindenütt méltó elismerést szerez a magyar iparnak. Ezenkívül a *selyemfonás* is nagy szerepet játszik és a vármegye területén két helyen, Pancsován és Törökkanizsán működik állami selyemfonóda, évről-évre emelkedő termeléssel. A fonó- és szövőiparnak 301 kisebb-nagyobb telepe volt a vármegyében, még pedig gyapjúipar 17, len- és kender-kikészítő és kötélgyártó 112, len-, kender-, szövő-ipar és vattagyártó 28, selyemipar 1 (és 1 Pancsován), harisnyakötő 33, gombkötő 3, kelmenyomtató és kékfestő 64, kárpitos 46. A nagyobb telepek a következők :

Becker Károly szövő, fehérítő, festő és kikészítő gyára, *Nagyjécsa* ; 25 HP mótor, 25 munkás. *Dungyerszky Lázár és Dungyerszky Gedeon dr.* első magyar torontáli szőnyeg- és bútorszövetgyára, *Nagybecskerek*; 96 HP motor, 250 munkás és 100 háziiparos. *Első magyar mechanikai hálógyár* (tulajdonos : Csuzner János), *Nagybecskerek* ; 2 HP motor, 20 munkás. *Özv. Guttmann Jakabné és Fiai* szőnyeggyára, *Nagybecskerek* ; 12 HP mótor, 30 munkás. *Istvánfi Istvánné* háziipari vállalata, *Törökbecse* ; 100—300 háziiparos. *Jahraus György* ferenczhalmi gyapjúkötőgyára, *Ferenczhalom*. *Kugler Lipót és Fia* harisnyakötőgyára, *Nagybecskerek* ; 30 munkás, 20 háziiparos. *Löschinger József* kötő szövője, *Nagykikinda* ; 4 HP motor, 3 munkás. *Szegedi kenderfonógyár r.-t.* csősztelеki kenderkikészítő gyára, *Csősztelek* ; 120 HP 120 munkás. *Rosenberg Jenő* vatta- és paplankészítő telepe, *Nagyszentmiklós* ; 1 HP motor, 6 munkás. A két *állami selyemfonóda* adatai 1910-ben a következők : Orsók száma Pancsován 120, Törökkanizsán 80 ; munkásnő Pancsován 270, Törökkanizsán 180 ; munkásnők és alkalmazottak évi keresete Pancsován 81.000, Törökkanizsán 54.000 K ; földolgozott gubó Pancsován 60.000, Törökkanizsán 35.000 kg; előállított selyemfonál Pancsován 16.400, Törökkanizsán 6.000 kg.; a font selyem értéke Pancsován kb. 800.000, Törökkanizsán 270.000 K. Megjegyzendő, hogy Törökkanizsán a másodrendű gubókat dolgozzák föl.

Ruházati ipar.

A *ruházati ipar* szintén azok közé az iparágak közé tartozik, a melyek Torontálban igen fejlettek. Különösen a *szabó-*, *czipész-* és az idetartozó *borbély*-iparról mondhatjuk ezt, melyek mellett még a *szűcs* és *papucsos*-ipar jelentékeny. A ruházati ipar 3689 önálló iparűzőt foglalkoztat, a kik közül szabó 842, szűcs 292, fehérneműkészítő 5, női divatárúkészítő 13, esernyő- és napernyő-készítő 4, keztyűgyártó 4, kalapos 81, czipész és csizmadia 1075, bocskoros 77, papucsos 103, ruhatisztító 5, mosó és vasaló 17, borbély 1171. A jelentős telepek a következők :

Benó Testvérek czipőgyára, *Nagybecskerek* ; 15 HP nyersolajmotor, 195 munkás. *Deckert*-féle kalapgyár r.-t., *Zsombolya* ; 120 HP gőzgép, 150 munkás. *Kónya Ferencz*, papucskészítő, *Nagybecskerek* ; 20 munkás, 10 kisiparos. *Korber M. és Társai* első magyar kalaptompgyára,

Perjámos; 150 HP gőzgép, 80 munkás. *Weinstein Jakab*, papucskészítő, *Pancsova*; 5 munkás, 10 háziiparos. *Wetzl Jakab és fiai* czipésztelepe *Nagykikinda*; 38 munkás.

A *papiros-ipar* a vármegyében egészen jelentéktelen. Ezt az iparágat mind-összé 18 könyvkötő képviseli. Papirosipar.

Az *élelmezési és élvezeti czikkek gyártása* Torontálban hasonlóképen a fejlett iparágakhoz tartozik. A *malmok* száma igen nagy és ezek tekintélyes százaléka kivitelre is dolgozik, noha a szállítási viszonyok helyzetüket tetemesen megnehezítik. A *sütőipar* jelentéktelennek látszik ugyan, mert a pékek száma csekély, de ezzel szemben a háziiparszerűleg űzött kenyérsütés számottevő, sőt egyes községekben, mint pl. Aradi, a lakosságnak a kenyérsütés fő kereseti forrása. A *mészáros- és hentesipar* szintén tekintélyes helyet foglal el ez iparág keretében. A *sörgyártás* szépen fejlődik s a gyárak évi termelése folyton emelkedik, bár az értékesítést megnehezítő körülmények miatt sok a panasz. Hasonlóképen a *szeszgyártásnál* is fejlődésről adhatunk számot s egyben megállapíthatjuk, hogy a jövedelmezőség tekintetében is kielégítők a viszonyok. Végül a *czukorgyártás*, a *czukorkakészítés* szerepel több jelentős teleppel. Az élelmezési iparral egyébként 1935 önálló iparos foglalkozott s ezek a következő csoportok között oszlanak meg: malomiparos 484, sütő (pék) 163, czukrász 28, czukorkagyártó 89, czukorgyár 1, mézeskalácsos 57, hentes 386, mészáros 460, béltisztító 8, egyéb hús- és zsíriparos 8, sajt-, túró- és vajgyár 10, sör- és malátagyár 3 (Pancsován 1), szeszgyár 9, eczetgyár 10, konyak-, likőr- és pálinkagyár 3, ásványvízkiaknázó 1, szikvízgyár 132, jéggyár 4, marhahízlaló 1, sertéshízlaló 77. A nagyobb telepek: Élelmezési ipar.

Első Nagybecskereki Hengermalom Annau és Wingler, Nagybecskerek; 120 HP gőzgép, 15 munkás. *Délmagyarországi Czukoripar r.-t.* gyártelepe, *Nagybecskerek*; 2000 HP gőzgép, 800—1000 munkás. *»Grosjean«* gőzmalom, tulaj: *Engler Jakab, Pancsova*, 17 munkás. *Ferenczhalomi hengermalom r.-t.* gőzmalma, *Ferenczhalom*; 15 HP gőzgép, 15 munkás. *Hollaender I. Károly* czukorkagyára, *Nagybecskerek*; 70 munkás. *Módosi tejszövetkezet* vaj- és sajtgyára, *Módos*; 4 HP motor, 4 munkás, *Nagykikindai gőzmalom r.-t* .malma, *Nagykikinda*; 708 HP gőzgép, 300 munkás. *Nákó Sándor gróf* uradalmi vajgyára, *Pusztaporgány*; 20 HP motor, 5 munkás. *Jung János és társa* gőzmalma *Nagycsanád*; 12 munkás. *Pancsovai gőzmalom r.-t.* gőzmalma, *Pancsova*. *Pannonia* gőzmalom r.-t., *Zsombolya*; 120 HP gőzgép, 25 munkás. *Prochászka Ede Fiai* gőzmalma, *Nagyszentmiklós*; 160 HP gőzgép, 50 munkás. *Reform* henger-gőzmalom r.-t., *Zsombolya*; 160 HP gőzgép, 25 munkás. *Tóth János és Társai* gőzmalma, *Nagykikinda*; 150 HP gőzgép, 35 munkás. *Wosching, Blaskovits és Wagner* műhengermalom társaság gőzmalma, *Zichyfalva*; 75 HP gőzgép, 44 munkás. *Zsombolyai hengergőzmalom r.-t.* malma *Zsombolya*; 530 HP gőzgép, 70 munkás. *Cserépaljai hengermalom szövetkezet, Cserépalja*; 7 munkás. *Lovrini Hengergőzmalom r.-t., Lovrin*; 20 munkás. *Első Módosi hengergőzmalom r.-t., Módos*, 10 munkás. *Hegedős Bálint fia Ferencz* gőzmalma, *Mokrin*; 16 munkás. *Első Nagybecskereki Gőzmalomtársaság*, Henlein és Annau, *Nagybecskerek*; 8 munkás. *Moldován László és Társai* gőzmalma, *Nagybecskerek*; 5 munkás. *Szkanovszky György s fia* Szilárd gőzmalma, *Nagykikinda*; 7 munkás. *Ferenczhalmi hengermalom r.-t.* bérlő: Hild F., *Ópáva*, 9 mnnkás. *Perlaszi Járási Takarékpénztár r.-t.* gőzmalma, *Perlasz*; 11 munkás. *Milkó Vilmos és Fiai* gőzmalma, *Törökbecse*; 8 munkás. *Első Torontálvásárhelyi Gőzmalom*, tulajdonos Obmann Ferencz és Társai. *Torontálvásárhely*, 16 munkás. *Első Ujpécsi Hengermalom r.-t. Ujpécs*, 18 munkás. A *sörgyárak* főbb adataikkal s az 1910. évben termelt sörmennyiséggel a következők: *Dungyerszky Lázár* sörfőzője, *Nagybecskerek*; 60 HP gőzgép, 50 HP villamos motor, 30 munkás, 8256 hl. *Herp Adolf* sörgyára, *Aracs*; 24 HP gőzgép, 5 munkás, 228 hl. *Nagyszentmiklósi sörfőző- és malátagyár r.-t., Nagyszentmiklós*; 25 HP gőzgép és 60 HP szívógázmótor, 45—50 munkás, 8650 hl. *Weifert J. M.* sörgyára, *Pancsova*; 50 HP gőzgép, 60 munkás, 23.340 hl. A *szeszgyárak* 1910. évi termelési és főbb adatai a következők: *Friedmann Manó és Kohn Márton* gazdasági szeszgyára és finomítója, *Pészak*; 20 HP gép, 20—25 munkás, 1675 hl. *Hiller József és Fiai* gazdasági szeszgyára és finomítója, *Nagybecskerek* 20 HP gép, 6 munkás, 530 hl. Gróf *Karátsonyi* Jenő szeszgyára, *Bánlak*, 1107 hl. *Lederer Károly és Artur*, négy szeszgyára, *Csókán*; 89 HP gőzgép, 41 munkás; termelés Arenda-majorban 1544, Maczahunka-pusztán 1560, Réti-majorban 1637, Széki-majorban 1547 hl., összesen 6228 hl. *Lukács és Társai* szeszfőzője és finomítója, *Nagybecskerek*; 30 HP gőzgép, 30 munkás, 1526 hl. *Rónay Ernő* gazdasági szeszgyára és finomítója, *Kiszombor*; 50 HP gőzgép, 4 munkás, 1479 hl. *Billédi műjéggyár, Billéd*; 20 HP gőzgép, 2 munkás. *Nagykikindai Város Erkölcsi Testület* jéggyára; 28 HP gőzgép, 3 munkás. *Mankukits Konstantin* utódai Georgievic I. Milán és társai, *Torontálvásárhely*; 15 HP gőzgép. *Zsombolyai műjéggyár r.-t., Zsombolya*; 25 HP gőzgép, 3 munkás.

A *vegyi ipar* a vármegyében nem jelentős iparág, a mi van is, az is nehézséggel küzd s főként növényolajgyártásra terjed ki, melylyel 80 önálló iparos foglalkozik. Van 2 keményítőgyár és 3 gázgyár, melyek egyike Pancsován működik. Gyertya- és szappangyártó 13, kocsikenőcs- és fénymázgyártó 3, egyéb vegyi-czikk gyártó 3, gyepmester 7; összesen 110 önálló iparos. A jelentősebb telepek a következők: Vegyiipar.

Ambrózy József szappangyára, *Nagybecskerek*. *Özv. Deutsch Lipótné* növényolajgyára, *Nagyszentmiklós*; 8 HP motor, 8 munkás. *Gottfried Lajos* keményítőgyára, *Torontálalmás*; 160 HP gőzgép, 58 munkás, *Lukács Miklós* szappangyára, *Nagybecskerek*: *Lukits Lyubomir*

első nagybecskereki szappangyára, *Nagybecskerek*; 29 munkás. *Pancsova* törv. hat. város légszeszgyára, 4 HP gázmotor, 18 munkás. *Schaaf Testvérek* keményítő és keményítőtermékek gyára, *Nagykikinda*: 70 HP gőzgép, 120—150 munkás.

Építőipar. Az *építőipar* az előző évekkel szemben nagy fejlődést mutat, a minek oka a lakáshiány megszüntetését czélzó újabb és nagyarányú építkezésekben keresendő. Az építkezési kedv nemcsak a városokban nyilvánul meg, hanem a községekben is, a mi a kőmívesek és ácsok tekintélyes számát eredményezi. Az építőiparra 1464 önálló iparos esik, s ezek így oszlanak meg:

Építő 19, vasútépítő 1, csatornaépítő 4, kőmíves 807, ács 458, cserép- és palafedő 7, nád és zsuptető készítő 1, üveges 34, szobafestő 12, fényező és mázoló 36, czímfestő 4, kövező és aszfaltozó 2, gázberendező 1, kútásó 10, kéményseprő 67, lakástisztító 1. A városokban 1910-ben a következő építkezések történtek: *Nagybecskerek*: 90 új építés, 16 átalakítás; *Nagykikinda*: 130 új, 12 átalakítás; *Pancsova*: 64 új, 10 átalakítás.

Sokszorosító-ipar. A *sokszorosító- és műipar* még nem nagyon elterjedt és mindössze a nyomdákra és fényképészekre terjed ki, azonban ezek sem nagy számban vannak képviselve. Összes számuk 55 (Pancsován 13) s ezek így oszlanak meg: Nyomda 18, fényképész 33, festő és képfaragó 4. A nyomdákat az Irodalom cz. fejezetben a sajtónál soroljuk föl, itt csak eloszlásukat adjuk. Nagybecskereken van 4, Nagykikindán 5, Pancsován 6, Perjámoson és Törökbecsén 2—2, Zsombolyán, Nagyszentmiklóson, Módoson, Torontálvásárhelyen és Törökkanizsán 1—1.

Vendéglősipar. A *vendéglősipar*, melyhez a szállodák, kávéházak és fürdők is tartoznak, szintén oly fejlett Torontálban, hogy a délvidéki vármegyék között első helyen áll. Ez iparág 1240 önálló iparost foglalkoztatott s ezek a következő csoportokra oszlanak: vendéglő, szálloda és korcsma 1145, markotányos (kantin) és kifőző 12, kávéház 70, fürdő 13.

Háziipar. A *háziipar* Torontál vármegyében nemcsak fejlett, hanem egyes ágakban valóban művészi értékű dolgokat termel. Már említettük, hogy Aradi lakossága kenyeret süt. Ezenkívül a nagybecskereki szőnyeggyár is dolgoztat háziiparosokkal. Speciálisan háziipari vállalat *Láng* Ninaé *Eleméren*, a hol a fonó- és szövőiparral 250 háziiparos foglalkozik. Nagyobb háziipari vállalat Nagybecskereken *Grünbaum* Vilmosé és özv. *Guttmann* Jakabnéé, kik közül az első átlag 200, sőt a szükséghez képest 300 vidéki háziiparost is foglalkoztat. A különféle nemzetiségek, szerbek, románok és bolgárok jellemző készítményeit (szerb vászon, tyilim, katrincza, szőtt és hímzett holmi) gyűjti és csináltatja, azokat a mai igényekhez alkalmazva.

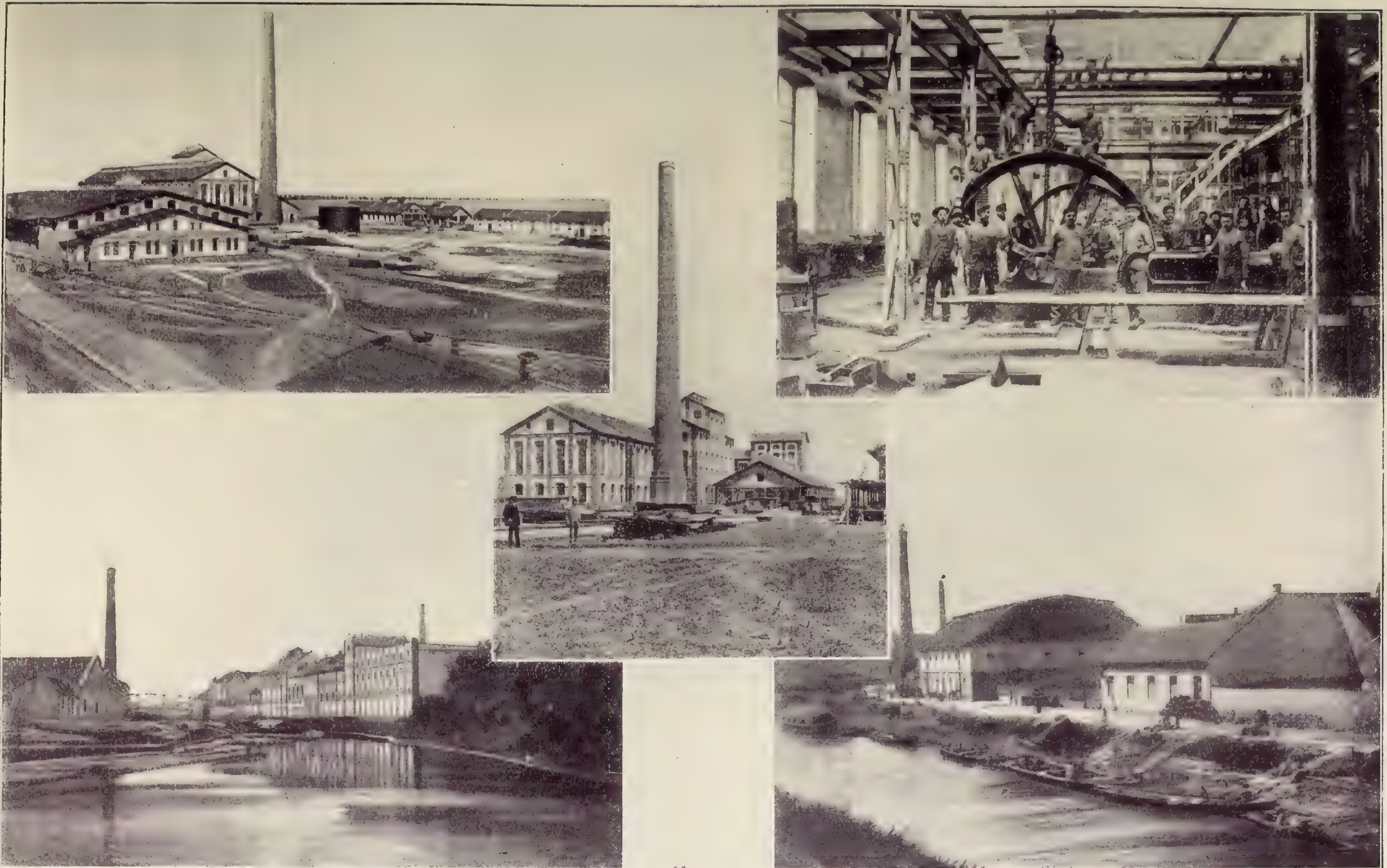
Népipar. A *népipar*, melyhez a méhészet és a selyemtenyésztés tartozik, különösen ez utóbbit illetőleg, igen elterjedt. A vármegye 209 községében 1910-ben termelt méz mennyisége 1134 és a viaszé 22 mm. és ezek értéke 99.656 K. Selyemhernyótenyésztéssel 208 községben 19.347 család foglalkozott és 325.398 kg. selyemgubót termelt, mely után a tenyésztők keresete 660.987 K volt. A selyemtenyésztés kezdete óta 1910-ig a torontáli tenyésztők összesen 10,032.356 koronát kerestek.

Kamara. Torontál vármegye a *temesvári kereskedelmi és iparkamarához* tartozik, mely 1850 október 1-én kezdte meg működését *Grix* Ede cs. k. miniszteri biztos elnöklése alatt. Területe, mely kezdetben a Szerb vajdaságra és a Temesi bánságra terjedt ki, 1860-ban, 1862-ben, 1868-ban, 1872-ben és 1873-ban ment át nagyobb változásokon, mely utóbbi alkalommal végleges megállapítását nyerte, azonban Torontál mindig idetartozott; területéhez ma még Temes és Krassó-Szörény vármegyék és az itt levő törv. hat. városok csatlakoznak. A kamara jelenlegi elnöke lovag *Vest* Ede, alelnökei *Baader* Henrik és ifj. *Krémer* József, titkára *Lendvai* Jenő, II. titkára *Szávay* Zoltán dr. A kamarának van Torontálban 7 iparos és 7 kereskedő kültagja és 9 levelező tagja.

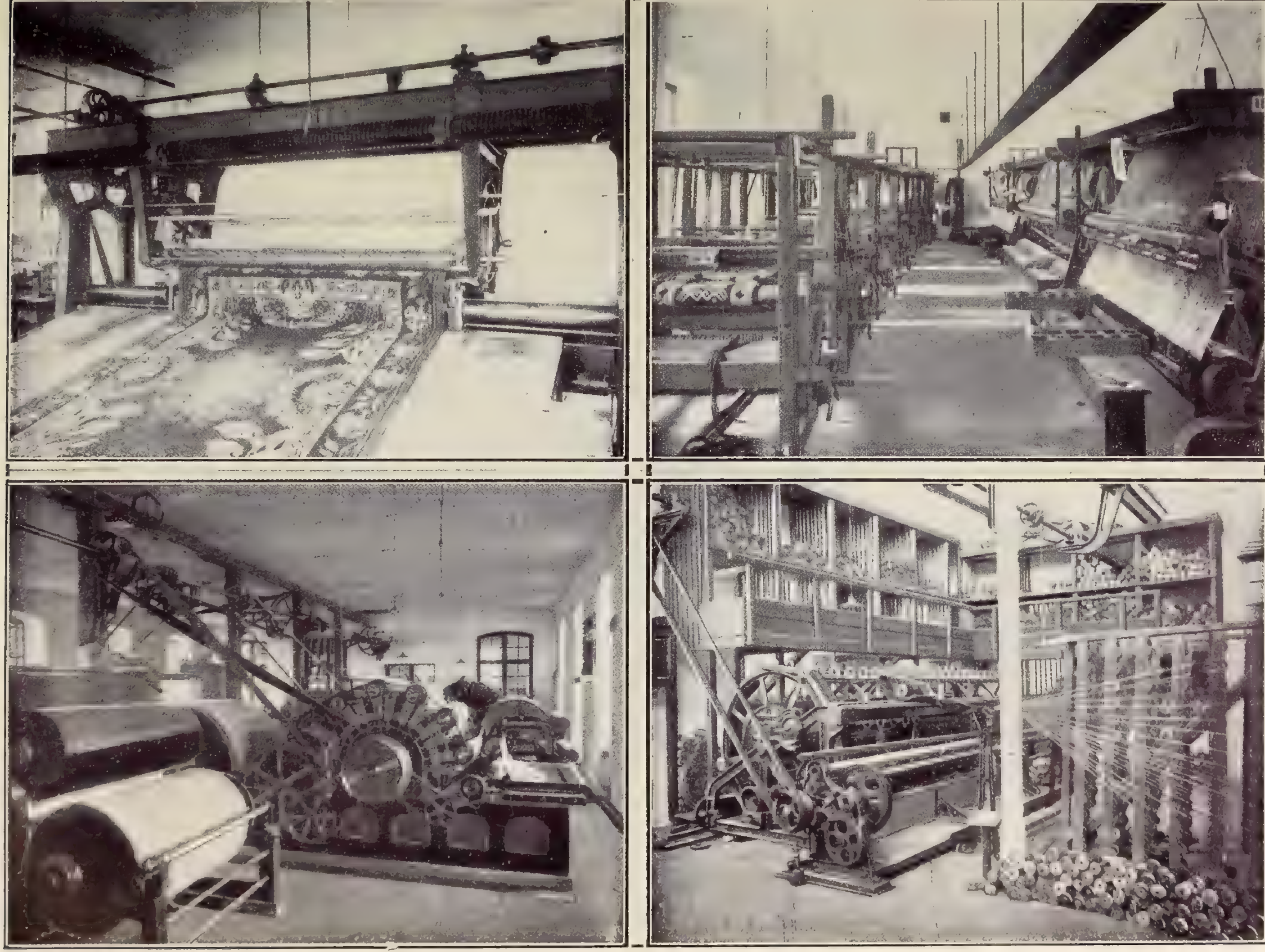
Ipartestületek. A vármegyében fönnálló 14 *ipartestületnek* van összesen 3690 tagja, az ezeknél alkalmazott segédek száma 2393 és az inasoké 2645. Az ipartestületek összes kiadása az 1910. évben 19.227 K 57 fill., a vagyona pedig 77.717 K 90 fill. Az ipartestületek részletes adatai a következők:

Dolova 136 tag, 28 segéd, 64 inas. Ferenczhalom 152 tag, 12 segéd, 42 inas. Lajosfalva 107 tag, 21 segéd, 26 inas. Módos 158 tag, 69 segéd, 125 inas. Nagybecskerek 645 tag, 597 segéd, 565 inas Nagykikinda 550 tag, 434 segéd, 551 inas. Nagykomlós 120 tag, 21 segéd, 32 inas. Nagyszentmiklós 391 tag, 298 segéd, 213 inas. Pancsova 465 tag, 559 segéd, 455 inas. Perjámos 210 tag, 84 segéd, 118 inas. Révaújfalu 112 tag, 3 segéd, 25 inas. Törökkanizsa 134 tag, 27 segéd, 51 inas. Torontál vásárhely 142 tag, 66 segéd, 92 inas. Zsombolya 368 tag 174 segéd, 286 inas.

Betegsegélyzés. Az országos munkásbetegsegélyző és balesetbiztosító pénztárnak, mely, 1897-ben kezdte meg működését az egykori ipartestületi, magán és más beteg-

Nagybecskerek. — 1. 2. 3. A Délmagyarországi Czukoripar r.-t. gyártelepe. — 4. A Dungyerszky-féle sörgyár. — 5. A gőzfűrész-telep.

Részletek az Első Magyar Torontáli Szőnyeg- és Bútorszövetgyárból.

segélyző pénztárak helyén, Torontál területén három kerületi fiókja van, még pedig Nagybecskereken, Nagykikindán és Pancsován. E kerületi munkásbiztosító pénztárak 1910. évi részletes adatai a következők:

Nagybecskerek: 9832 tag, befizetett járulék 143.810.04 K, hátralék 32.325.59 K, megbetegedés 1915, tápdíjas napok 27.617, kórházi napok 5352, csak orvosi és gyógyszerkezelésben részesült 8294, segélyben részesült caslágtag 3126, gyógyszerekért kifizetve 25.255.36 K, orvosi kezelésért 28.090.79 K, igazgatási költség 22.560.92 K. *Nagykikinda:* 6340 tag, befizetett járulék 121.263.26 K, hátralék 36.009.31 K, megbetegedés 3832, tápdíjas napok 46.119, kórházi napok 6340. csak orvosi és gyógyszerkezelésben részesült 3885, segélyezett családtag 2787, gyógyszerért fizetve 24.113.33 K, orvosi kezelésért 23.446.30 K, igazgatási költség 37.218.25 K. *Pancsova:* 4802 tag, befizetett járulék 65.975.84 K, hátralék 23.820.73 K, gyógyszerért fizetve 12.055.22 K, orvosi kezelésért 14.470.13, igazgatási költség 16.482.26 K.

A vármegye *ipari oktatása* elég fejlett fokon áll, noha csak az alsófokú ipar- Ipari oktatás. oktatásra szorítkozik. Alsófokú ipariskola van 12, melyek közűl egy leány. Az 1909—1910. tanévben beírtak 2585 tanulót, kik közűl az év végére csak 2099 maradt. Az összes iskolák fönntartási költsége 43.420 K. A részletes adatok ezek:

Billéd: beíratott 55, volt 37, költség 480 K. Dolova: adatok hiányzanak. Módos: beírt 129, volt 105, 550 K. Nagybecskerek: egy fiú és egy leányiskola, beírt 511, volt 411, 7230 K. Nagykikinda: beírt 510, volt 412, 10.230 K. Nagyszentmiklós: beírt 202, volt 157, 5120 K, Pancsova (állami): beírt 453, volt 354, 11.440 K. Perjámos: beírt 138, volt 104,990 K. Törökbecse: beírt 96, volt 78, 1660 K. Zichyfalva: beírt 77, volt 56, 1440 K. Zsombolya: beírt 314, volt 285,420 K.

*

A következőkben ismertetjük a vármegye ama nagyobb ipartelepeit, a Ipartelepek. melyektől az adatokat megszereznünk sikerült:

Ferenczhalom. — *Ferenczhalomi gyapjúkötő gyár.* 1901-ben alapította Jahraus György. Gyapjúszövéssel és harisnyakötéssel foglalkozik. A hajtóerőt egy gőzmotor szolgáltatja. A gyár termékeit Torontálvásárhelyen értékesíti.

Gyertyámos. — *Rőser és Neuhaus »Agricola« seprűgyára.* 1900-ban alapította Rőser János. Czirokszalma termeléssel és földolgozással, seprűgyártással és nyelek készítésével foglalkozik. Területe 3600 m². és négy épületből áll. A gyártás kézi gépekkel történik. Munkások száma 25 és 150 között váltakozik s kétharmad részük nő. Évi termelési képesség másfél millió cziroksepрű. Hazai piacza az egész ország. Kiviteli piacza Ausztria, Svájcz és Németország. A gyár állami kedvezményben részesül.

Nagybecskerek. — *Benó Testvérek torontáli czipőgyára.* 1909-ben alapították a tulajdonosok. Bőrczipőt gyárt. Területe 5799 □ méter s öt épületből áll. A hajtóerőt 15 HP nyersolajmotor szolgáltatja. Munkások száma 195 s ezek közűl 87 nő. Évi termelési képesség 120.000 pár czipő. Hazai piacza az egész ország. Kiviteli piacza Bosznia-Herczegovina, Alsó- és Felső Ausztria és Galiczia. A gyár, a mely állami kedvezményt élvez, most van kibővítés alatt.

Nagybecskerek. — *Délmagyarországi czukoripar r.-t. gyártelepe.* Keletkezett 1911-ben, melynek őszén már üzemét is megkezdte. Gyárt nyers és homokczukrot. Területe 75 k. hold és 23 épületből áll, melyek közül öt munkásház. A hajtóerőt 2000 HP gőz- és villamos gépek szolgáltatják. Van 12 darab 256 □ méter tűzfelületű gőzkazánja. Munkások száma 800—1000, a kik közül 200—250 nő. A gyár évente 1 millió mm. répát tud földolgozni. A nyers czukrot Angliába szállítják. A gyárnak van saját villamos telepe, mely a világítást ellátja, saját vízvezetéke, mely a Begából kiemeli a vizet és azt megszűrve, a gyárba vezeti és több iparvágánya.

Nagybecskerek. — *Dungyerszky Lázár sörgyára.* Még a mult század közepén keletkezett, 1896-ban a mai tulajdonos vette meg és 1910-ben egészen újjáépíttette. Gyárt sört és malátát. Különlegessége a speciálsör. A gyár területe 6 és ½ k. hold és hat épületből áll. A hajtóerőt 60 HP gőz- és 50HP villamos motor szolgáltatja. Munkások száma 30, a kik közűl négy nő. Évi termelési képesség 30.000 hl. sör. Piacza Nagybecskerek és környéke.

Nagybecskerek. — *Első magyar torontáli szőnyeg- és butorszövetgyár.* 1895-ben alapította egy hollandi részvénytársaság s 1903-ban megvette Dungyerszky Lázár. Gyárt mindenféle szőnyeget gyapjúból és jutából és butorszövetet. Különlegessége a kézzel csomózott szmirna szőnyeg és a tyilim. A gyár területe 5230 □ méter s öt épületből áll. A hajtóerőt 96 HP gőzturbina és stabil gőzgép szolgáltatja s több mint 50 szövőgépet hajt. A munkások száma átlag 250, a kik közül 18 nő és 100 háziiparos. Évi termelési képesség 700.000 K értékű szőnyeg. Hazai piacza Magyar- és Horvátország minden nagyobb helysége. Kiviteli piacza Ausztria, Szerbia és Amerika. A gyár állami kedvezményt élvez.

Nagybecskerek. — *Hollaender J. Károly első nagybecskereki czukorkagyára.* 1894-ben alapította a mai tulajdonos. Gyárt merkantil, superior, selyem és szalon czukorkákat. Különlegessége a malátaczukorka. A gyár területe 825 □ méter s egy főépületből áll, négy munkateremmel. Hajtóerőül jelenleg kézigépek szolgálnak s most alakítják át gőzerőre. Munkások száma 70 s ezek közül 55 nő. Évi termelési képesség 300.000 K értékű árú. Hazai piacza egész Délmagyarország s kivitele van Horvátországba és Boszniába.

Nagybecskerek. — *Klein Bernát gőztéglagyára.* 1890-ben alapította a mai tulajdonos. Gyárt téglát és cserepet. Különlegessége a hornyolt cserép. Területe 20 k. hold és hat épületből áll, 14 szárítóval. A hajtóerőt 35 HP gőzgép szolgáltatja. Munkások száma 160—170, kiknek fele nő. Évi termelési képesség két millió tégla és három millió cserép. Piacza egész Magyarország.

Nagybecskerek *Nagybecskerek r.-t. város villamos-műve.* Keletkezett 1895-ben s üzemét megkezdte 1896 áprilisában. A villamostelep területe 900 □-öl s két épületből áll. A hajtóerőt egy 257, két 125, egy 480, összesen 987 HP gőzgép szolgáltatja, három 133 □ méter tűzfelületű gőzkazánnal. Személyzet száma 30, mind férfi. Évi termelési képesség 900.000 kilovatt áram. —

Ezzel kapcsolatos a *városi jéggyár*, melyet 1910-ben alapították és csak a szükséghez képest tartanak üzemben. A hajtóerőt egy 30 HP gőzgép szolgáltatja és naponként 70 mm. jeget előállít.

Nagybecskerek. — *Stagelschmidt János és József I. nagybecskereki géptégla és sajtolt horonycserépgyára.* 1890-ben alapította Stagelschmidt János. Gyárt fali és burkolati téglát, tető és hornyolt cserepet. Területe 25 k. hold és 45 épületből áll. A hajtóerő 100 HP gőzgép. Munkások száma kb. 180, kiknek fele nő. Évi termelési képesség 8 millió darab tégla és cserép. Piacza a Délvidék.

Nagyjécsa. — *Becker Károly szövőgyára.* Alapította 1907-ben a tulajdonos. Gyárt zephirt, kanavászt, házi vásznakat és tarka pamutárúkat. A gyár területe 3.200 □ méter és két nagy épületből áll. A hajtóerőt 25 HP szívógázmotor szolgáltatja. Van 25 szövőszék, melyeken 20—25 munkás dolgozik, a kik nagyobbrészt nők. Évi termelési képesség 150.000 m. árú. Piacza Délmagyarország. Állami kedvezményként 20.000 K értékű gépet kap.

Nagyszentmiklós. — *Korber Testvérek bőrgyára.* 1890-ben alapították a tulajdonosok. Bőrkikészítéssel foglalkozik. A gyár területe 800 □-öl és öt épületből áll. Munkások száma 12—15. A termelési képesség 50 nagyobb, vagy 100 kisebb bőr hetenként. Hazai piacza az egész ország.

Nagyszentmiklós. — *Nagyszentmiklósi sörfőző és malátagyár r.-t.* 1894-ben helybeli részvényesek alapították. Gyárt sört és malátát. A gyár területe 2000 □ méter és négy épületcsoportból áll. A hajtóerőt egy 25 HP gőzgép és egy 60 HP szívógázmotor szolgáltatja. Munkások száma 45—50, a kik közül 5—6 nő. Évi termelési képesség kb 25.000 hl. sör és 4 vaggon maláta. Hazai piacza Torontál és a szomszéd vármegyék.

Nagyszentmiklós. — *Procháska Ede Fiai gőzmalma.* 1854-ben alapította Bayer Gyula és 1902-ben vétel utján került a mai czég tulajdonába. Különlegessége a műliszt. Területe kb. 1000 □-öl és három épületből áll. A hajtóerő 160 HP gőzgép. Munkások száma 40—50. Évi termelési képesség 900 vaggon liszt. Kivitele van Ausztriába, Cseh-, Morva- és Oroszországba.

Pancsova. — *M. kir. selyemfonóda. Bérli M. Iglers Neffa bécsi czég.* 1899-ben alapította az állam. Gyárt nyers selymet. A gyár három épületből áll. A hajtóerőt 20 HP gőzgép szolgáltatja, mely 120 orsót hajt. Munkások száma 230—250, a kik közül a legtöbb nő. Kiviteli piacza Ausztria, Franczia- és Olaszország és Amerika.

Pancsova. — *Pancsova törv. hat. város világítási vállalata.* 1887-ben alapította az Augsburgi Egyesített Légszeszgyárak r.-t. A város 1909 október 22-én vette át. A légszeszen kívül melléktermék a koksz és kátrány. A gyár területe 1600 □ méter és három épületcsoportból áll. A hajtóerőt 4 HP gázmotor szolgáltatja. Munkások száma 18 férfi. Évi termelési képesség 500.000 köbméter légszesz.

Perjámos. — *Korber M. és Társai első magyar gyapju-kalaptompgyára.* 1892-ben alapította Korber Mihály. Kalaptompokat gyárt. A gyár területe 600 □ méter és öt épületből áll. A hajtóerőt 150 HP gőzgép szolgáltatja. Munkások száma 80, a kik közül 50 nő. Évi termelési képesség 32.000 tuczat kalaptomp. Hazai piacza a Nagy- és Kismagyar-Alföld, Felsőmagyarország és Erdély, kivitele van Ausztriába és Romániába. A gyár állami kedvezményt élvez.

Perjámos. — *Röser M. és Társai első perjámosi homokmészkő téglagyára és mészégetője.* 1907-ben alapították Röser Mihály és társai. Fióktelepe van Aradon. Gyárt fali téglát, czement, cserép és terazzo lapokat és meszet éget. A gyár területe 1010 □ méter (Aradon 750 □ méter) egy gyárból, egy cserépépületből és mészkemenczéből áll. A hajtóerő gőz. Munkások száma 16 (Aradon 16), a kik közül 4 nő. Évi termelési képesség 4—6 millió (Aradon 3—5 millió) tégla és cserép. Hazai piacza Perjámos és környéke és Arad.

Perjámos. — *Minnich Ádám Fiai fűrésztelepe.* 1907-ben alapította ifj. Minnich Ádám. Fióktelepe van Nagyősz, Kisősz, Lovrin, Klárafalva és Nákófalva községekben. Gyárt fűrészelt fanemüt, bognár és kádárfát. A gyár területe 8.000 □ méter és hat épületből áll. A hajtóerőt 120 HP gőzgép szolgáltatja. Munkások száma 20 és 60 között váltakozik. Évi termelési képesség 400.000 köbméter. Hazai piacza a Maros, Arad, Szeged és Temesvár közötti terület.

Perjámos. — *Remmel Jakab gőzfűrésze és őrlőmalma.* 1904-ben alapította a tulajdonos. Fióktelepe van Csajtényban és Nagykomlóson. Gyárt fűrészárúkat és őrleményeket. A gyár területe 10.000 □ méter és három épületből áll. A hajtóerőt 45 HP gőzgép szolgáltatja. Munkások száma 45. Évi termelési képesség 15.000 köbméter fa és 20.000 métermázsa liszt. Hazai piacza a környék.

Torontálalmás. — *Gottfried Lajos keményítőgyára.* 1897-ben alapította a tulajdonos. A keményítőt tengeriből készíti. A gyár területe 8 hold, a mely be van kerítve és 11 épületből áll, melyek közül egy gyár, hét lakóház, kettő raktár és egy istálló. A hajtóerőt 160 HP gőzgép szolgáltatja. Munkások száma 58, ezek közül 32 nő. Évi termelési képesség 12.000, 8 hónapi munkaidőnél 8.000 métermázsa keményítő. Hazai piacza Magyarország minden nagyobb városa. Kiviteli piacza Ausztria, Szerbia és Bulgária.

Törökbecse. — *Breitkopf* K. *és Társai első tiszai tégla-, cserép- és agyagárú gyára.* Keletkezett 1906-ban. Gyárt téglát, cserepet és agyagárút. A gyár területe 16 k. hold, 621 □-öl és 18 épületből áll. A hajtóerőt 130 HP gőzgép szolgáltatja. Munkások száma 114, a kik közül 24 nő. Évi termelési képesség 5 millió tégla és cserép.

Törökbecse. — *Milkó Vilmos és Fiai fiók-gőzfűrésztelepe.* Főtelep Budapesten s fióktelepe van még Szegeden, Romuliban, Kőrösbányán, Zámon és Palotailván. Gyártási ág: fatermelés. A hajtóerő gőz. Munkások száma 200. Hazai piacza az egész ország s kivitele van Szerbiába.

Ujszentiván. — *Magyar kender- és lenipar r.-t. előbb Salzmann és Társa fióktelepe.* Alapította Salzmann és Társa. A főtelep Ujszegeden. Fióktelepe van még Dunaföldváron. Az itteni telep 1911-ben keletkezett. Kender és lentilolással foglalkozik. Területe 1200 □-öl és egy épületből áll. A hajtóerőt benzinmotor szolgáltatja. Munkások száma 25 s ezek közül 22 nő. Évi termelési képesség 120.000 kg. tilolt kender és len. Kiviteli piacza Belgium, Német- és Angolország.

Zsombolya. — *Bohn M. és Társai gőztéglagyára.* 1884-ben alapította Bohn Mihály. Fióktelepe van Nagykikindán, Békéscsabán, Budapesten, Szenthuberten és Károlyligeten. Gyárt téglát, cserepet és keramiai anyagot. Különlegessége a hornyolt cserép, saját szabadalma szerint. A gyár területe 64 k. hold és három körkemenczéből, 11 hivatalnoki és munkásházból és a hozzátartozó melléképületekből áll. A hajtóerőt egy 450 HP gőzgép és egy 250 HP villamos generátor

szolgáltatja, mely utóbbi 10 dinamógépet hajt. A munkások száma 940, kiknek fele nő. Évi termelési képesség 18 millió cserép, 8 millió építőtégla és 300 vaggon keramit. Hazai piacza az egész ország, kivitele van Ausztriába, Bulgáriába és Szerbiába.

Zsombolya. — *Deckert-féle kalapgyár r.-t.* 1908-ban alapította Deckert Rezső, Ferencz, Géza és Róbert, Babcsányi Bertalan, ifj. Koch János, Kerényi Miklós dr., Anton Mihály, Körmendy Sándor és Lauter Miklós. Gyárt gyapju és nyúlszőr tompokat, gyapjú, nyúlszőr és mindennemű keménykalapot. Különlegessége a loden és velour kalap. A gyár területe 4 k. hold és öt gyárépületből áll, három melléképülettel. A hajtóerőt egy 120 HP gőzgép szolgáltatja egy 180 és egy 120 □ méter tűzfelületű kazánnal. Munkások száma 150, a kik közül 80 nő. Az évi termelési képesség 14.000 tuczat kalap és 12.000 tuczat kalaptomp. Hazai piacza az egész ország, kivitele van Ausztriába, Romániába és Olaszországba. A gyár állami kedvezményként tiz évre beosztott 96.000 K segélyt és 15 évi adómentességet élvez. Kitüntették az első hazai iparkiállításon, továbbá az orsz. iparegyesületi nagy ezüst éremmel és díszoklevéllel.

Zsombolya. — *Hungária gőztéglagyár r.-t.* 1903-ban alapította a jelenlegi igazgatóság. Fióktelepe van Brassóban. Gyárt falitéglát és hornyolt tetőcserepet. A gyár kb. területe 40 kat. hold, a következő épületekkel: igazgatói lakás, irodaépület, gépház, présház, három nagy szárító szín, két körkemencze és melléképületek. A hajtóerőt egy 260 HP gőzgép és egy 25 HP motor szolgáltatja. Munkások száma 750, a kik közül 400 nő. Évi termelési képesség 10 millió falitégla és ugyanannyi tetőcserép. Piacza az egész ország; kivitele van Bosznia-Herczegovinába.

Zsombolya. — *Pannonia gőzmalom r.-t.* 1895-ben alapította Comes Mátyás és Farle János. Kenyérlisztet őröl. Területe 2000 □-öl és három épületből áll. A hajtóerőt 120 HP gőzgép szolgáltatja. Munkások száma 25. Évi termelési képesség 730 vaggon liszt. Piacza az egész ország.

Zsombolya. — *Reform hengergőzmalom r.-t.* 1905-ban alapította Klein Henrik, 1909-ben részvénytársaság lett. Hengerlisztet készít. Területe 2024 □-öl, a következő épületekkel: malomépület, irodaépület, lakás és mellékhelyiségek. A hajtóerőt egy 160 HP gőzgép szolgáltatja. Munkások száma 20—25. Évi termelési képesség 750 vaggon liszt. Hazai piacza az egész ország.

Zsombolya. — *Zsombolyai gőztéglagyár r.-t.* 1894-ben alapították helybeli lakosok. Gyárt téglát, cserepet és keramiai czikkeket. A gyár területe 40 k. hold; van egy körkemencze, két tüzzel és 4—5 melléképület. A hajtóerőt egy 400 HP gőzgép szolgáltatja. Munkások száma 350, kiknek több mint fele nő. Évi termelési képesség kb. 8 millió cserép, 4 millió tégla és 200 vaggon keramit. Hazai piacza az egész ország s kivitele van Bosznia-Herczegovinába.

Zsombolya. — *Zsombolyai hengergőzmalom r.-t.* 1885-ben alapította Auszterlitz Ede és Pick Mór. Hengerlisztet őröl. Területe 4000 □-öl s egy fő és három melléképületből áll. A hajtóerőt egy 350, egy 150 és egy 30 HP gőzgép szolgáltatja. Munkások száma 70. Évi termelési képesség 120.000 mm. liszt. Hazai piacza az egész ország. Kiviteli piaczai: Ausztria, Bosznia és Dalmáczia.

*

Torontálban a kereskedelem nyomait már 1153 körül megtaláljuk, mert Irdizzi arab író Pancsováról szólva, azt kereskedő városnak mondja, hol sok görög kereskedő lakik. 1331-ben pedig — mint már fentebb említettük — Becskereken, Basalhidán és Matkán országos vásárt tartottak. Hogy ez a közgazdasági tevékenység nem szünetelt később sem, a mikor — főként az Anjouk korában — a viszonyok fejlődtek, az valószínű, de okleveles adatunk nincs róla, legfeljebb a körülményekből következtethetünk reá. Ekkor jött a török hódoltság, melynek pusztításai Torontált elsőül érték, s ez időben úgyszólván minden pangott. Kereskedelem.

A török kiűzetése után, midőn a Temesi bánságot szervezték, melyhez Torontál is tartozott, ismét megindult valamelyes közgazdasági élet. A lakatlan területeket külföldiekkel betelepítették s hogy a kincstár jövedelmét fokozzák, a kormányzók a közgazdasági viszonyok fellendülését előmozdítani igyekeztek. Igy *Perlas* is sok gondot fordított a Bánságra. Az ipar után megkísérelte, hogy a kereskedelemnek is megvesse alapjait. Az ő idejében támadtak a legelső kereskedelmi vállalkozások; egy bécsi bankház alapított idelent egy kereskedelmi vállalatot, a mely azonban nemsokára megbukott. Hasonló sorsra jutott az a kereskedő társaság is, a mely Perlas védelme alatt honi termékekkel, — marha, faggyú, bőrök, méz, viasz, dohány, — kereskedett.

A bánság korából számos adatot őrzött meg a temesvári kormányzóság levéltára, a mint azt már több helyen említettük. Ebben az adattárban Torontál kereskedelmére vonatkozólag több adatot találunk. Többek között kincstári vásárlásokról is, a mikor a kincstár egyben a vételárat is megállapítja.

Igy 1722 febr. 21-én utasítja a kormányzó a kerületeket, hogy mivel a kincstár használatára szükséges kötél szállítására szerződést kötöttek a kötelesekkel, tehát írják össze az alattvalóknál található kendert és mázsáját 5 forintjával megvéve, küldjék be, továbbá tilos a kendert további intézkedésig idegeneknek eladni. Máj. 15-én pedig elrendelik, hogy a hivatalok a kendertizedjárandóságot rögtön szedjék be, a nélkülözhető kenderkészletet pedig mindenkitől készpénzen vásárolják meg. Hasonlóképen az akkori árakról értesülünk a következő hivatalos jelentésekből és rendeletekből: 1727 okt. 5-iki jelentés szerint a pancsovai kerületi alattvalók hajlandók 12.000 alsóausztriai véka gabonát eladni, ha vékáját 42 és az árpáét 18 krajczárjával fizetik. 1736 okt. 23-án a kamara utasítja a kormányzót, hogy a Bánságban 20.000 véka búzát vegyen a hadi élelmezési hivatal számára, vékánként 18 garasával. 1739 aug. 6-án

egy véka búza ára 45, a zabé 27, árpáé 30 kr. 1741 okt. 10. A nagybecskereki kerületi tized 5082 véka búzára, 914 véka árpára és 141 véka zabra rúg és a tiszttartó azt kérdi, hogy a búzát 1 forint 15, és az árpát 30 kr. árban eladhatja-e? 1743 máj. 20. A mészárosok a levágott marha bőrének párját 6 frtjával a bőrbérlőnek, a faggyút pedig mázsánként 8 frtjával a szappanfőzőknek adhatják el. A marhahús fontja 2 kr. 1748 nov. 13-án megengedik az alattvalóknak az eltiltott gabonaeladást és szállítást és hogy a kik a sörháznak tartoznak, adósságukat készpénz helyett gabonával fizessék, még pedig a zabnak vékáját 8, az árpáét 10 garasával számítva. Azonban egy év mulva márcz. 28-án kelt körrendelet a gabonatized megváltásánál a búza vékáját 36, az árpáét 24, a zabét 21 és a kukoriczáét 24 kr. árban állapítja meg. 1750 nov. 15-én kelt körrendelet szerint a lakosság értesítendő, hogy jó borjúhust szállítson a városba, a hol fontját 5 krajczárjával értékesítheti.

Behozatali tilalmak. A kormányzóságnak gondja volt arra is, hogy a kincstári sörgyár, de különösen a bőrgyár érdekeit megvédje és így az utóbbival való kereskedést nagyon megnehezítette. 1725 decz. 15-én a kormányzó utasítja a kerületeket, hogy tilos az alattvalóknak a sör- és pálinka készítése. A bőrök közül is csak a fekete, piros és sárga színre festett török-bőrökkel kereskedhetnek, de a másféle bőrökkel nem s azoknak még az előállítása sem engedhető meg. 1726 okt. 1-én közhírré teszik, hogy az idegen bőrök behozatala és árúsítása elkobzás terhe alatt tilos, mert a helyi bőripart veszélyezteti; csak a török szaffián veendő ki a tilalom alól. 1729 jan. 12-én ismételten utasítják a vámhivatalokat, hogy mivel a kincstári bőrgyár elegendő bőrt készít, az idegen bőr behozatala, sőt a német telepesektől való előállítása is tilos. Végre 1745 jan. 24-én a bánsági bőrkészítés bérlete megszünvén, a bőr be- és kiszállítására vonatkozó tilalmat felfüggesztik. Szintén a kereskedelemre vonatkozik az a leirat, melyben 1737 jun. 4-én az udvari kincstár (Hofkammer) írja a kormányzóságnak (Adminisztratio), hogy a Becskerek és Belgrád részére készített horgonyok (Bruckanker) igen drágák, mert mázsájuk 13 forintba került. Hogy a kormányzóság mily önkényesen intézte a közgazdasági ügyeket, bizonyítja az, hogy 1740 szept. 10-én megtiltják a marhabőr, juhirha, faggyú, búza, zab és tengeri kivitelét az országból, decz. 23-án pedig a görögöket a kicsiben való kereskedéstől tiltják el.

Vámügy. A vámügyet, melyből a kincstár tekintélyes hasznot húzott, elsőrendű fontosságúnak tartották és a mai Torontál helyén, mely akkor a Bánsághoz tartozott, több vám- és harminczad-hivatal állott fenn. A vámügyre vonatkoznak az alábbi intézkedések:

1718 okt. 24-én a kamara jelentést kér a Tisza bánsági oldalán fölállított vám- és harminczadhivatalokról. 1720 febr. 5-én rendelet jön, hogy a Keleti Társaság (Orientalische Compagnie) Törökországba szállítandó árúi, melyek után a vámot lefizették, akadálytalanul továbbíthatók. 1727 okt. 30-án elrendelik, hogy a Bánságból rezet Erdély- és Oláhország felé csak az esetben szállíthatnak a kereskedők, ha a vámot és harminczadot lefizették. 1730 márcz. 24-én elrenrendelik, hogy a bánsági határvámhivatalokban alkalmazott tisztviselők a török, rácz és görög kereskedőknek kiállított vámczédulákba minden egyes alkalommal jegyezzék be az illetők nevét, a helységet, a honnan jönnek és hogy valóban török alattvalók-e. 1731 febr. 12-én megengedik, hogy az árúk kivitelével és behozatalával foglalkozó kereskedők 6 perczent lefizetése ellenében szabadon közlekedhessenek. 1739 febr. 7-én a kormányzó utasítja a becsei és törökkanizsai vámhivatalokat, hogy ezentúl idegen országból senkit ne engedjenek át a Tiszán a Bánságba, a míg jelentést nem tettek: kicsoda, mi a neve, neme, milyen a termete és állapota, honnan jön, mit akar, milyen árút hozott magával és meg kell várni az intézkedést, hogy az illetőnek hány napig kell vesztegelnie. Ez a rendelkezés a pestis megakadályozására irányult, a melyet főként a külföldi, balkáni kereskedők hurczoltak be. Hasonló természetű leirat ment júl. 22-én a becskereki, aug. 29-én pedig ismét a becsei és törökkanizsai vámhivatalokhoz.

Vásárok. Vásárokat, melyek a kereskedelem fontos szervei voltak, már e korban tartottak a vármegye nagyobb helyein. Nagybecskerek 1769-ben két országos vásár tartására kapott engedélyt és ekkor ott már görög kereskedő társulat is volt. A későbbi vásárszabadalmak a következő években keltek:

Aracs: 1806 január 31-én országos, *Beodra:* 1805 julius 26-án országos, *Billéd:* 1809 márczius 10-én országos és heti, *Csatád:* 1819 márczius 5-én országos és heti, *Csóka:* 1800 szeptember 19-én országos, *Istvánfölde:* 1805 szeptember 6-án országos, 1812 márczius 20-án heti, *Módos:* 1805 szeptember 6-án országos, 1812 márczius 20-án heti, *Mokrin:* 1837 augusztus 30-án országos és heti, *Nagybecskerek:* 1784 szeptember 23-án heti, 1844 márczius 21-én országos, *Nagykikinda:* 1784 április 2-án országos, *Nagyszentmiklós:* 1787 junius 11-én országos, 1837 julius 6-án heti, *Óbesenyő:* 1786 deczember 21-én és 1787 junius 21-én országos és heti, *Párdány:* 1808 április 22-én országos és heti, *Perjámos:* 1841 augusztus 12-én országos és heti, *Törökkanizsa:* 1832 augusztus 2-án országos és heti, *Ujbecse:* 1788 augusztus 4-én, 1799 deczember 29-én és 1802 január 2-án heti, *Ujpécs:* 1812 deczember 30-án heti, 1823 május 23-án országos, *Ujszeged:* 1796 április 14-én országos és heti, *Zichyfalva:* 1819 márczius 5-én országos és heti, *Zsombolya:* 1786 február 9-én heti, 1794 augusztus 25-én országos és heti, 1802 deczember 10-én országos, 1820 október 20-án heti és 1845 julius 17-én országos vásár tartására nyert szabadalmat. (Illésy János dr.: Vásárszabadalmak jegyzéke.)

Mai állapotok. A vármegye mai kereskedelmi fejlettsége az iparéval karöltve halad és az

összes lakosság tekintélyes százalékának ez a megélhetési forrása. Az állat-, gabona- és terménykereskedés virágzó, azonban számra nézve legtöbb a szatócs és vegyeskereskedő. 1890-ben az összes népességből 10.983 esett a kereskedelem és hitelügy terhére, 1900-ban pedig 12.370. Ekkor 5153 volt a kereső és 7217 az eltartott. Az 1910. év végén — a kamara kimutatása szerint — Torontálban az önálló kereskedők száma, segédszemélyzet és eltartottak nélkül, 5211. Ezek alcsoportok szerint a következőképen oszlanak meg:

Állatokkal, mezőgazdasági és állati termékekkel kereskedő 568, (baromfival 124, gabonával 173); fával, erdei termékekkel, bányászati és ásványi anyagokkal 223, (fakereskedő 154); vas- és fémárukkal, gépekkel, háztartási cikkekkel, mű- és hangszerekkel 106; agyag- és üvegipari készítményekkel 45; fa, díszmű és norinbergi árúkkal, író- és rajzszerekkel 82; fonó, szövő és ruházati ipari árúkkal 278, (rövid árúval 141); élelmezési és élvezeti cikkekkel 1915, (szatócs 1650); gyógy- és vegyi árúkkal 39; könyv- és műkereskedő 26, zsibárús 13, vegyeskereskedő 683, fogyasztási adóbérlő 9, helypénz vagy vásárjog bérlő 15, cselédszerző 4, szállító és bizományos 13, egyéb kereskedő 607, kereskedő egyéb megnevezés nélkül 28; az árúkereskedelem segédágai 557, (ezek közül ügynök 263, takarékpénztár és bank 283, magán pénzüzér 6, zálogház 3, biztosító intézet 1 és közraktári vállalat 1.)

Terménykereskedés.

Mint már fentebb említettük, a vármegyében a mezőgazdasági termékekkel való kereskedés igen élénk és ezek között is a gabona az első helyen áll. Az 1910. évben Torontálban *búzával* be volt vetve 601.286 k. hold, de csak 591.487 k. hold került learatásra. Termett összesen 4,752.359 q s átlag holdanként 8.03 q. Az átlagos súly hl.-ként 76 kg. A nagybecskereki piaczon legmagasabb volt a búza ára január—februárban (14 K mm.-ként) és legalacsonyabb julius—augusztusban (8·70 K). — *Rozs* összesen termett 71·641 q, az átlagos termés 7·31 q. Kétszeres (búza és rozs) termett 15·354 q, az átlag 7·95 q. A legmagasabb ár februárban 9.30 K és a legalacsonyabb juliusban 5.50 K. — Az *árpa* összes termése 225·847 q, az átlag 6.55 q. Az ár legmagasabb februárban (6.80 K) és legalacsonyabb juliusban (5.10 K). — *Zab* termett összesen 432.299 q, átlag 6·50 q. A legnagyobb ár szeptember—novemberben 7·50 K, a legkisebb juniusban 5.50 K. — *Tengeri* termett összesen 6,290.625 q, átlag 14·61 q. A legmagasabb ár volt februárban 5.75 K és a legalacsonyabb októberben 4.— K, mert a kedvező termés az árakat igen lenyomta.

A hüvelyesekkel való kereskedésnél a legfontosabb a *bab*, melyből kb. 50.000 q volt a termés. A *lencse* jelentéktelen, a *borsó* sem sokkal több; mindössze kb. 3000 q termett, a mely még a helyi szükségletre sem volt elég. Ellenben a *kender-* és *len*-kereskedés a termelésnek megfelelően jövedelmező. Kenderrel be volt vetve 3242 k. hold, lennel 674 k. hold. A termés eredménye a kendernél 10.144 q mag és 21.485 q fonál, a lennél 1788 q mag és 4844 q fonál. Az átlagos termés holdanként 3·13 q mag és 6·63 q fonál. A legnagyobb kendertermelést a gróf Csekonics-féle uradalomban találjuk, a hol 1007 k. hold volt kenderrel bevetve és a nyerstermés 45·54 q volt holdanként. A kendert a Szegedi Kenderfonógyár r.-t. csősztelеki telepén készítik ki s a gyár q-ként 5 K 70 fillért fizet. A *czukorrépa*-termelés, mióta a nagybecskereki czukorgyárat felállították, szintén föllendült. 1910-ben be volt vetve 2351 k. hold, melyen összesen 366.350 q termett s az átlagos termés 155·83 q volt. *Komlóval* be volt vetve 14 k. hold s az átlagos termés 3 q, melynek ára 165 K, 200 K és 280 K között váltakozott. *Rizst* a gróf Karátsonyi uradalomban termelnek 318 k. holdon, melynek átlagos termése 7—8 és 12—14 q között váltakozik. Bár semmivel sem rosszabb, mint az olasz rizs, annál mégis tetemesen olcsóbb. Métermázsánként az I. oszt. 44, a II. 26 és a III. oszt. 24 koronába kerül. *Dohányt* 2673 k. holdon termesztenek és a termett dohány 13.031 q, melyet 507.444 K 33 fillérért váltottak be.

A *gyümölcs-* és *díszfákkal*, továbbá *virágokkal* való kereskedés tekintélyes, mert a kereslet évről-évre növekszik. A *konyhakertészeti* termények forgalma az időjárástól függ. A *zöldség* és *káposztapiacz* főként Nagybecskereken forgalmas, a hol valóságos hegyeket raknak őszszel e terményekből. A *burgonya*-termés 1910-ben 709.739 q volt s a holdankénti átlagos termés 52.63 q. A *gyümölcs* nem elegendő a helyi fogyasztás fedezésére és így nagymennyiségű almát, körtét és szilvát szállítanak be Krassó-Szörényből és Szlavóniából.

Borkereskedelem

A *borkereskedelem*, bár az újabb évek termése nem éri el az 1908. évit, igen élénk. 1910-ben 22.017 k. hold területen termett 79.994 hl. must s ebből készült 65.704 hl. bor, melyek szesztartalma 8—11° között váltakozik. Szüret után 40—42 K volt egy hl. bor ára, mely év végére elérte az 52 koronás átlagot. Torontálból nagymennyiségű bort vittek Bácskába, viszont ide is sokat hoztak be.

A törköly ára 4—5 K volt hl.-ként, de még így is elfogyott. A törkölypálinka ára 2.10—2.30 K között ingadozott.

Állatkereskedelem

Az *állatkereskedelem* virágzó, bár a tenyésztést nagyon sok körülmény megnehezíti. Alig van már faji jelleg nélküli állat, de azért a kivitel mégis csekély, mert az állományt a hazai kereslet foglalja le. Azonban a mult évben nagymennyiségű tenyészállatot vásároltak Olaszország részére. A lóállomány legnagyobb fogyasztója a hadsereg, a mely 640 koronánál is magasabb árakat fizet. A hízott magyar sertés kilója 118—128 és 146—150 fillér között váltakozott. Torontál három városának állatvásárforgalma 1910-ben a következő volt:

Nagybecskereken négy vásárra felhajtottak 14.000 szarvasmarhát, 16.395 lovat, 5100 juhot és 2380 sertést. Ebből eladásra került 4122 szarvasmarha, 4314 ló, 1686 juh és 1512 sertés. *Nagykikindán* öt vásárra felhajtottak 6304 szarvasmarhát, 7187 lovat, 5081 juhot és 3877 sertést. Ebből eladásra került 2654 szarvasmarha, 2697 ló, 3618 juh és 3455 sertés. *Pancsován* három vásárra felhajtottak 1822 szarvasmarhát, 4543 lovat, 1631 juhot, 1851 sertést. Ebből eladásra került 1331 szarvasmarha, 974 ló, 604 juh és 1010 sertés.

Állati termékek

Az állati termékek közül a *zsír- és szalonnakereskedés* mutat fel hatalmas forgalmat és jövedelmezőséget. Az 1910. évben az árak hetenként változtak és inkább emelkedtek, mint estek. Az év elejétől kezdve folyton emelkedtek április közepéig, a mikor a zsír ára 50 kg.-ként 97 K volt; innen kezdve esett julius közepéig (76 K), majd ismét emelkedett az év végéig. Ugyanezt a hullámzást mutatja a szalonna is, melynek legmagasabb ára májusban 85 K és a legkisebb novemberben 71 K volt. A *tojáskereskedés* számos megnehezítő körülmény ellenére is jelentékeny. A készletből nagy mennyiség kerül kivitelre is, főleg Ausztriába, Svájczba, Német- és Angolországba. Legolcsóbb volt a tojás ládánként (1440 db) junius—juliusban 70—75 K és a legdrágább deczemberben 130 K. A *nyersbőrkereskedelem* általában kielégítő és az árak emelkedőben vannak. A marhabőr kg.-ként 1.04—1.24 K. A juhbőr darabja 4 K, a báránybőré 1.40—2.— K. A borjubőr párja 15.50—16.— K, kg.-ként 2.10—2.30 K. A lóbőr párja 24—32 K

Kereskedelmi iskoláztatás.

A kereskedelmi szakoktatást három kereskedő-inas és két felső kereskedelmi-iskola képviseli. A kereskedő-inas iskolák 1909—1910. évi adatai a következők: *Nagybecskereken* volt 133 tanuló; ezek közül négy elemit végzett 95, előkészítő osztályt 21, szakirányú osztályt 40. *Nagykikindán* volt 81 tanuló; négy elemit végzett 81, előkészítőt 22, szakirányú osztályt 59. *Pancsován* volt 115 tanuló; négy elemit végzett 107, előkészítő osztályt 21 és szakirányút 34. Kereskedő-inas iskolába járt összesen 335 tanuló, a kik közül 72 nem beszél magyarul. Felső kereskedelmi iskola van Nagybecskereken és Pancsován, melyek adatai a következők: Nagybecskereken az alsó osztályban volt 46, a középsőben 42, a felsőben 23, összesen 111 tanuló; kimaradt 14, érettségi vizsgát tett 19, jelesen 2. Pancsován volt az alsóban 42, a középsőben 34, a felsőben 25, összesen 101 tanuló; kimaradt 11, érettségit tett 15.

* * *

Hitelviszonyok

A pénz- és hitelügyi viszonyok Torontálban igen fejlettek és az ipari föllendülés következtében a forgalmuk rohamosan növekszik. A vármegyében 120 részvénytársasági alapon álló pénzintézet, 68 szövetkezet a kereskedelmi- és 121 a szövetkezeti törvény alapján; összesen 309 pénzintézet. A részvénytársaságok összes forgalma a következő: befizetett részvénytőke 20,890.060 K, tartalékalap 7,683.031 K, takarékbetét 82,136.623 K, váltó 115,238.021 K, kölcsön és előleg 4,827.890 K, jelzálogkölcsön 26,461.845 K, nyereség 2,504.143 K. A kereskedelmi törvény alapján keletkezett szövetkezetek forgalma a következő: alaptőke 1,577.614 K, tartalékalap 214,454 K, takarékbetét 4,675.494 K, váltó 4,937.677 K, kölcsön és előleg 1,465.018 K, jelzálogkölcsön 477.879 K, nyereség 185.101 K. A szövetkezeti törvény alapján alakúlt és az Országos Központi Hitelszövetkezet tagjaként működik 121 szövetkezet, melyek adatai a következők: tagok száma 40.368 üzletrészeké 96.001, üzletrészek értéke 4,917.360 K, befizetett üzletrész 3,397.050 K, takarékbetét 8,169.600 K, tartalékalap 585.500 K.

Az Osztrák-Magyar Banknak fiókintézete van Nagybecskereken és Pancsován. A nagybecskereki fióknál leszámítoltak összesen 24,083.390 K értékű váltót. E váltók átlagos értéke 773 K és lejárati ideje 64 nap. A giróforgalom ez: befizetés 96,152.171 K, kifizetés 96,163.385 K, helyközi átutalás 15,142.427 K. A nyereség 87.906 K. A pancsovai fióknál leszámítoltak 15,355.631 K értékű váltót, melyek átlagos értéke 519 K és lejárati ideje 66 nap volt. A giróforgalomnál

befizetés 64,489.583 K, kifizetés 64,631.329 K, helyközi átutalás 18,332.786 K. A nyereség 64.398 K.

* * *

A vármegye közlekedésügye, bár nem minden téren kielégítő, fokozatosan fejlődik. 1890-ben a közlekedés a vármegye 2671 lakosának volt a megélhetési forrása. 1900-ban már 7318-ra emelkedett a számuk, vagyis az összes népességnek 1·2 százaléka esett a közlekedésügyre. Ekkor 2212 volt a kereső és 5106 az eltartott; 100 keresőre 231 eltartott esett. Az 1910. évnek a végén volt Torontálban 7 út-, híd- és rév-vám, 126 bérkocsis, 181 fuvaros, 11 közkocsivállalat, 6 hajózási vállalat, 15 temetkezési vállalat. Közlekedésügy

Torontál vármegye közutai általában elég jók. Már a török hódoltság megszűnése után, mikor a vármegye a Bánsághoz tartozott, nyomát találjuk annak, hogy a közutakról gondoskodás történt. Ugyanis 1730 augusztus 12-én a kormányzó elrendeli, hogy a tartós esőzés okozta áradásoktól megrongált országutakat hozzák rendbe. 1735 augusztus 6-án pedig a kormányzó értesíti a kerületeket, hogy az út- és hídépítés és javítás felügyeletével *Röszler* Venczel, volt főtiszttartót, jelenleg élelmezési biztost, bízta meg, a kinek a rendelkezései végrehajtandók. Az utak fenntartása érdekében később is történtek intézkedések, de az útépítés nagyobb lendületet csak akkor vett, midőn az 1904: XIV. t.-cz. értelmében, mintegy 128 km. törvényhatósági közút kiépítését határozták el 2,261.253 K 88 f költséggel az állami beruházási hitel terhére. Ezek az útszakaszok, melyek 1911 végéig már mind kiépültek, a következők: 1. a törzsudvarnok—basahídi törvh. közút 7—14, 2. billéd—csenei 9—16, 3. tamáslaka—pancsovai 47·950—51.958, 4. nagybecskerek—nagykikinda—perjámosi 74·000—77·695, 5. bánlak—alibunári 19·350—22·632, 6. nagykikinda—nagyszentmiklósi 10·889—17·017, 7. nagykikinda—adai 14·018—19·805, 8. valkány—zentai 5·5—9·5, 9. basahíd—törökbecsei 0—7, 10. nagybecskerek—nagykikinda—perjámosi 29—36, 11. módos—dettai 56—60, 12. ecsehida—orlód—módosi 43—48, 13. basahid—törökbecsei 7—18, 14. nagybecskerek—nagykikinda—perjámosi 37·4—44·079, 15. billéd—csenei 0·00—1·650 és 6·506—8.998, 16. módos—ujpécsi 62—72·485, 17. törzsudvarnok—basahídi 1·314—8 010, 18. valkány—zentai 9·450—19·316, 19. nagybecskerek—nagykikinda—perjámosi 10—15 és 20. nagybecskerek—nagykikinda—perjámosi törvényhatósági közút 18·989—29·008 km. szakasza. A vármegyében a közutak fenntartása — a legutóbbi évi költségvetés szerint — évente 423.926.19 koronába kerül. Ebből a személyi járandóság 19.486.43 és a fenntartási költség 404.439.76 K. Közutak

A vármegyében levő közutak jelleg szerint a következők:

Állami közutak: Szeged—temesvár—szászsebesi 86·582, versecz—pancsovai 38·620 és kiszombor—aradi 2·735 km.; összesen 3 állami közút, melyek hossza 127·937 km. és van rajtuk 46 műtárgy.

Törvényhatósági közutak: Nagybecskerek — titeli — 28·986 km., nagybecskerek—zsablyai 15·166, nagykikinda—nagyszentmiklósi 29·058, törökkanizsa—kiszombori 36·000, valkány—zentai 26·976, zsombolya—kisőszi 17·311, nagybecskerek—nagykikinda—nagyfalui 98·868, tamáslaka—pancsovai 39·009, pancsova—kevevárai 22·559, tamáslaka—alibunári 37·989, bánlak—alibunári 43·700, módos—dettai 29·563, écska—orlód—módosi 54·052, törzsudvarnok—basahídi 16·316, basahíd—törökbecsei 22·495, nagykikinda—adai 27·375, törökbecse—karlovai 21·163, billéd—csenei 21·160, módos—újpécsi 32·027, nagybecskerek—törzsudvarnoki 22·291, orlód—tamáslakai 3·503, csanád—apátfalvai 0·931, km., összesen 22 út, melyek hossza 646·494 kméter. Ebből kiépített 523·358, kiépítetlen 123·136 km. A kiépítettből kőalapú 180·191, kőalap nélküli 343·167 km. Van rajtuk 230 áteresz és 42 híd. A vámos út hossza 8·979 km., ebből Nagykecsberek város kezelésében van 4·078, Nagykikindán 4·063 és Zsombolya község kezelésében 0·838 km.

A községi közlekedési közutak hossza járások szerint: Törökkanizsai 101·000, nagyszentmiklósi 123·000, perjámosi 79·500, zsombolyai 105·490, nagykikindai 69·200, törökbecsei 74·950, csenei 67·370, párdányi 90·060, nagybecskereki 141·200, módosi 98·175, bánlaki 80·100, pancsovai 113·730, antalfalvai 144·500, alibunári 25·500, Nagykikinda város 20·900 km.; összesen 15 út, melyek hossza 1334·675 km. Ebből kiépített 250·242, kiépítetlen 1084·493 km. és van rajtuk 246 műtárgy.

A vármegye közutainak az építésére, nemkülönben a magasépítési ügyekre a nagybecskereki m. kir. államépítészeti hivatal ügyel fel. A hivatal műszaki személyzetének élén *Vámos* Ignácz kir. műszaki tanácsos áll, a ki mellett még Ottovay József kir. mérnök, továbbá Elek Emil, Löwy Ignácz, Kiss János és Hettesheimer Péter kir. segédmérnökök működnek. A hivatal felügyelete alatt van 2 állami és 10 vármegyei útmester. Az állami és törvényhatósági közutakon van 8 állami és 30 vármegyei utkaparóház, továbbá 2 gőz- és 3 lóhenger.

Hajózás. Mikor a *Duna Gőzhajózási Társaság* 1830-ban megalakúlt, I. Ferencz nevű gőzhajója 1831 április 22-én indult el Budapestről és Torontált érintve, egészen Moldváig haladt. Még ma is legnagyobbrészt a D. G. T. hajói bonyolítják le Torontál vizi forgalmát. A Zimony—Belgrád—Orsova—Galatz között közlekedő hajójárat a Tisza torkolatánál Rezsőházát és a Temes torkolatnál Pancsovát érinti s különösen ez utóbbi állomásnak nagy a forgalma. Pancsován a D. G. Társaságnak két állomása van, egyik a nyilt Dunán, másik a Temes torkolatában. Innen indúl a helyi hajó is, mely Pancsova—Belgrád—Zimony között közlekedik. a nyári hónapokban kétszer, máskor a hajózás szüneteléséig a lehetőséghez képest egyszer naponta. A Társaságnak a Tiszán Szeged—Titel között közlekedő vonalán Törökkanizsa, Törökbecse és Rezsőháza a torontáli állomások.

A magyar királyi *Folyam és Tengerhajózási Társaságnak* a Zimony—Belgrád—Orsova—Galatz közötti vonala érinti a vármegyét, a hol csak egy állomása van, még pedig Pancsován.

A vármegyének hajózható vize még a Bega, melynek csatornázását még a hódoltság megszünése után, a XVIII. század első évtizedeiben megkezdték. A csatorna ásását közmunkával végezték és a munkásokat a kerületeknek kellett kiállítaniok. 1728 február 10-én utasította a kormányzó a becskereki tiszttartót is, hogy a Bega folyó szabályozásához szükséges munkaerőt állítsa ki. 1729 április 4-én a munkálatok vezetésével *Kaiser* mérnökkari hadnagyot bízták meg. A szabályozási munkákat többször megújították sőt még ma is folytatják s legutóbb a begafői (Klekk) zsilipet építették meg. A Begán csak teherforgalom van és a hajózást leginkább a D. G. T. és a M. F. T. R. bonyolítja le. Az 1910. évben a szállítást 305 napon át 563 uszály teljesítette. A torontái állomások és kikötők forgalma a következő : *Ittebén* feladott gabona vagy liszt 78.176 q, egyéb árú 10.971 q, leadott egyéb árú 81.714 q, tutajforgalom 2.191 darab fenyő; *Torákon* feladott gabona, liszt 54.464, egyéb árú 2.890, leadott egyéb árú 21.845 q ; *Begaszentgyörgyön* feladott gabona, liszt 82.146, egyéb árú 15.310 q ; *Nagybecskereken* feladott gabona, liszt 1,234.957, egyéb árú 95.077, leadott gabona, liszt 420.249, egyéb árú 838.990 q, tutajforgalom 6.282 darab fenyő ; *Écska-Perlaszon* feladott gabona, liszt 219.215, egyéb árú 103, leadott egyéb árú 18.080 q, tutajforgalom 49 darab fenyő ; összesen feladott gabona, liszt 1,668.958, egyéb árú 115.441, leadott gabona 420.249, egyéb árú 975.939 q, tutajforgalom 8.522 darab fenyő.

Vasúti hálózat. Torontál vármegye vasúti hálózata elég sűrű, azonban a budapest—szeged—temesvár—orsovai és valkány—varjasi vasútvonal kivételével, melyek körülbelül 90 és 50, együtt 140 km. hosszúságban érintik a vármegyét, valamennyi mind helyiérdekű vasút a máv. kezelésében s ezek közül egy keskenyvágányú. Az egyes vasútvonalak a következők :

Budapest—orsova m. áll. vasút, hossza a vármegyében 90 km., 13 állomással és megállóval.

Valkány—varjasi m. á. vasút, hossza a vármegyében 50 km., 7 állomás és megálló.

A *Nagykikinda—Aradi h. é. vasúttársaságnak* három vonala van a vármegyében. *Nagykikinda—Arad,* hossza 50 km., 8 állomás és megálló. *Nagykikinda—Nyerő,* hossza 16 km., 3 állomás. *Lovrin—Zsombolya,* hossza 28 km., 5 állomás.

Szeged—Nagykikinda—Nagybecskereki helyiérdekű vasúttársaságnak két vonala szeli a vármegyét. Az egyik *Szeged—Karlova—Nagybecskerek,* mely vonal Szőregnél ágazik ki a máv. vonalából ; hossza 118 km., 21 állomással és megállóval. A másik *Nagykikinda—Karlova,* hossza 19 km., 3 állomás.

A *Torontáli helyi érdekű vasuttársaság* öt vonallal rendelkezik s ezek következők : *Zsombolya—Nagybecskerek,* hossza 96 km., 22 állomással, melyek közül 4 Nagybecskerek területén van. *Zsombolya—Nagybecskerek—Begapart,* mely más irányban halad, mint az előbbi. Hossza 68 km. Keskenyvágányú és keresztül halad Nagybecskerek városán, hol 2 állomása és 4 megállója van. *Torontálszécsány—Alibunár,* hossza 48 km., 11 állomás. *Torontálszécsány—Versecz,* hossza 42 km., 10 állomás. *Számos—Antalfalva,* hossza 21 km, 3 állomás.

A *Torontáli és Pancsova—Petrovoszellói helyiérdekű* vasúttársaságé a *Nagybecskerek—pancsovai* vonal, melynek hossza 80 km., s van 14 állomása és megállója.

A *Pancsova—Petrovoszellói helyiérdekű* vasúttársaság vonala *Pancsova—Petre* 32 km. hosszúságban, 3 állomással.

Torontál és Temes érdekét szolgálja a *Temesvár—Módosi h. é.* vasút, mely a Temesvár-Józsefváros pályaudvartól indúl ki s hossza a vármegyében 32 km., 6 állomással.

A *Temesvár—Nagyszentmiklósi helyi érdekű* vasút szintén a Temesvár-Józsefváros pályaudvarból indul ki. Hossza 40 km., 6 állomással.

A *Zsebely—Csákovár—Bókai helyi érdekű* vasúttársaság vonala *Széphely—Csák—Bóka,* hossza 29 km., 5 állomással.

A *Versecz—Kubini helyi érdekű* vasút *Versecz—Kevevárai* vonala csak 16 km. hosszúságban érinti a vármegyét s két állomása van.

Ezenkívül érinti még Torontált az *Arad—Csanádi Egyesült Vasutak* (Acsev) *Arad—Szegedi* vonala, 24 km. hosszúságban, 4 állomással.

1

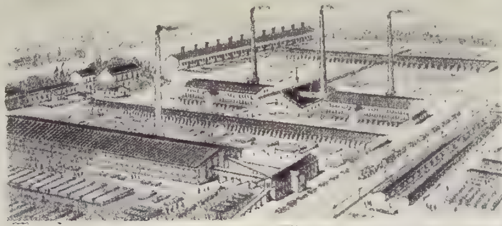

2

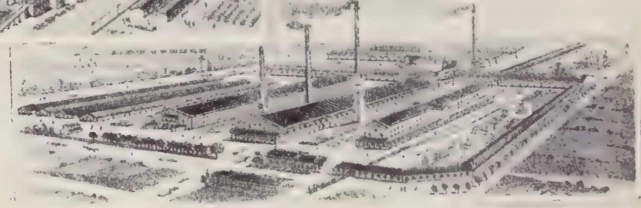

3

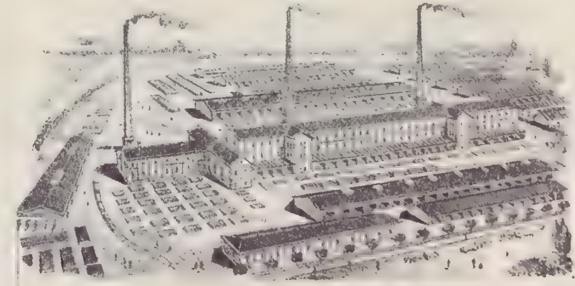

1. Az »Első Magyar Torontáli Szőnyeg- és Bútorszövetgyár« Nagybecskereken. — 2. A m. kir. selyemfonó Pancsován. — 3. A m. kir. selyemfonó Törökkanizsán.

Zsombolya. 1. A Deckert-féle kalapgyár. — 2. 3. 6. Bohn M. és Társai gőztéglagyár r.-t. zsombolyai és nagykikindai telepei. 4. A »Reform« hengergőzmalom. 5. A »Pannonia« gőzmalom.

1

2

3

Zsombolya: 1. A gróf Csekonics-féle uradalom kenderkikészítő gyára. — 2. A hengergőzmalom. — 3. A »Hungaria« gőztéglagyár.

A nagyszentmiklósi sörfőző és malátagyár.

Weifert J. M. sörháza Pancsován.

Végül a *Hódmezővásárhely—Makó—Nagyszentmiklósi helyiérdekű* vasúttársaság *Nagyszentmiklós—Apátfalvai* vonala, melynek hossza 14 km. s 3 állomása van.

Torontál vármegyében a posta első nyomát már a török kiűzése utáni években megtaláljuk. Igy 1719 november 2-án a kamara utasítja a kerületeket, hogy az ott lakó postaügynököket fizesse és egyben megkérdi, mennyibe kerülne havonként vagy évenként egy egyszerű postaállomás fenntartása. Az időben a posta egyben személyszállítással is foglalkozott. Ugyanis 1735 szeptember 28-án a kormányzó elrendelte, hogy a Budapest és Belgrád között közlekedő gyorskocsi közlekedés mintájára Erdélybe közlekedő vonalat is rendezzenek be. Ezek átlag kéthetenként közlekedtek, télen pedig az időjáráshoz képest. Szintén a személyszállító postára vonatkozik a kormányzó 1745 szeptember 23-án kelt rendelete, mely szerint a péterváradi postaközlekedés czéljaira Ujpécsen, Fenlakon, Becskereken és Titelben állandóan két elkészített fogat tartassék. Ma a vármegyének minden nagyobb községében van posta, távíró és távbeszélő hivatal, posta pedig majdnem mindenütt. Posta, távíró, telefon

A vármegye postái és azok 1910. évi forgalma a következő :

Kincstári hivatalok (posta, távíró és távbeszélő szolgálattal) : Nagybecskerek 1, Nagykikinda, Nagyszentmiklós, Pancsova, Ruszandafürdő (csak a nyári hónapokban posta és távbeszélő szolgálattal), Törökbecse, Zsombolya.

Nem kincstári hivatalok. (Posta, távíró és távbeszélő szolgálattal) : Alibunár, Antalfalva, Bánlak, Beodra, Begaszentgyörgy, Billéd, Bocsár, Bogáros, Csene, Écska, Felsőittebe, Ferenczhalom, Galagonyás, Gyertyámos, Istvánvölgy, Kiszombor, Lovrin, Magyarcsernye, Máriafölde, Melencze, Módos, Mokrin, Nagygáj, Nagykomlós, Óbesenyő, Ópáva, Oroszlámos, Őscsanád, Párdány, Perjámos, Perlasz, Petre, Rezsőháza, Révaújfalu, Rudna, Sándorháza, Szőreg, Tamáslaka, Torontálszécsány, Torontálsziget, Torontálvásárhely, Törökkanizsa, Ujpécs, Valkány,

Posta és távbeszélő szolgálattal : Alsóelemér, Aurélháza, Árkod, Basahid, Beresztócz, Begafő, Bóka, Botos, Csatád, Csávos, Csenta, Cserépalja, Csóka, Csősztelek, Deszk, Dolova, Egres, Ernőháza, Felsőaradi, Fény, Gyála, Gyér, Hertelendyfalva, Iloncz, Istvánfölde, Ivánd, Jánosfölde, Kanak, Katalinfalva, Kevedobra, Keviszőlős, Kisjécsa, Kiskomlós, Kisnezsény, Kisősz, Klári, Kumán, Kübekháza, Lázárföld, Magyarpadé, Nagybecskerek 2, Nagyerzsébetlak, Nagyjécsa, Nagykőcse, Nagylajosfalva, Nagyősz, Nagyszentpéter, Nagytárnok, Nagytószeg, Nákófalva, Németcsernye, Óbéb, Ókeresztúr, Ólécz, Omlód, Ótelek, Öregfalu, Papd, Pészak, Sárafalva, Szaján, Szanád, Számos, Szárcsa, Szenthubert, Szerbszentmárton, Tamásfalva, Tárcsó, Tiszahegyes, Tiszaszentmiklós, Torontálalmás, Torontáldinnyés, Torontálgyülvész, Torontáloroszi, Torontáltorda, Torontáludvar, Ujozora, Ujszentiván, Ujvár, Ürményháza, Végszentmihály.

Csak postai szolgálattal : Alsóittebe, Aracs, Feketető, Györgyháza, p. u., Ittvarnok-Rogendorf, Károlyháza, Keglevichháza, Laudon-tanya, Nagymargita p. u., Nyerő, Tolvádia, Zsigmondfalva p. u.

E postákon feladatott összesen 8,341.112 levél, levelezőlap, nyomtatvány és árúminta, érkezett 10,885.836 ; feladatott 57.616 pénzes levél, érkezett 57.096 ; feladatott 396.020 csomag, érkezett 672.676 ; feladatott 581.899 utalvány 30,008.721 K, érkezett 361.439 utalvány 28,979.432 K értékben ; feladott távirat 177.903, érkezett 206.461, átmenő távirat 99.200 darab.

Távbeszélő hálózat van I. városi : Nagybecskereken 2 nyilvános, 259 előfizető, 36 mellék és 6 szolgálati ; Nagykikindán 1 nyilvános, 124 előfizető, 11 mellék és 5 szolgálati ; Pancsován 4 nyilvános, 237 előfizető, 11 mellék és 6 szolgálati állomással. *II. törvényhatósági :* 129 községben, 130 nyilvános, 888 előfizető, 58 mellék és 9 szolgálati állomással.

Távbeszélgetés történt a belföldre 78.985, külföldre 351, külföldről 362, a helyi forgalomban 4,814.478 ; összesen 4,894.176.

* * *

Források : Bárány Ágost : Torontál hajdana. — *Szádeczky Lajos :* A czéhek történetéről Magyarországon. — *Csánki Dezső :* A Hunyadiak kora Magyarországon. — *Illésy János :* Vásárszabadalmak jegyzéke. — *Baróti Lajos :* Adattár Délmagyarország XVIII. századi történetéhez. — A temesvári kereskedelmi és iparkamara évi jelentése 1910. — A magyar kereskedelmi és iparkamarák keletkezésének, fejlődésének és működésének története. (Szerkesztette a budapesti kereskedelmi és iparkamara). — Hazai ipari beszerzési források. (Szerkesztette a Kereskedelmi Múzeum.) — Magyar statisztikai közlemények 1900. — A magyar posta, távíró és távbeszélő statisztikája 1910. — Helyszínén gyűjtött adatok.

TORONTÁL VÁRMEGYE KÖZOKTATÁSI ÜGYE.

A népoktatás szervezése.

Torontál vármegyében csak a XVIII. század második felének derekán, Mária Terézia uralkodása alatt kezdték a rendszeres népoktatást szervezni, mert ez a vidék a mohácsi vész után pusztulásnak indult és utána több mint két századon át parlagon hevertek az iskolák is.

Pedig virágzó kultura honolt itt akkor, a mikor a magyarság sűrű népessége lakta a vármegye mai területét is, mikor a keletről Krassó, nyugatról Torontál, éjszakról Temes vármegye s délről a Dunától határolt egykori Keve vármegye még fennállott, mikor különösen a Hunyadi Mátyás alatt megindult nagyszabású mívelődés ide is elhatott, de jött azután Mohács és e csapás korábban érte a déli határszéleket. A lakosság a török elől elmenekült.

A törökök kiűzetése után a hajdan virágzó magyar Délvidék a pusztulásnak siralmas képét mutatta. Délmagyarországot nem csatolták vissza az anyaországhoz s így az elveszett volt ránk nézve egész 1779-ig, a mikor végre Torontál, Temes és Krassó vármegyék visszakerültek hozzánk, míg a végvidékekkel együtt a volt határőrvidék területe egész 1872-ig megmaradt a katonai kormány közvetetlen uralma alatt. A temesi bánság első katonai kormányzója Mercy Kolos Florimund gróf a kipusztult tartomány újjáteremtéséhez ritka szervező képességgel látott hozzá s a lakosok szokásainak, erkölcseinek szelidítésére, a hatóságok tekintélyének biztosítására, a műveltség fokozatos meghonosítására az iskolát tartotta a leghathatósabb tényezőnek. Egyik főtörekvése a plebániák szaporítása is volt és ezek mellett lassanként parochiális iskolák nyíltak meg. Majd maga a bécsi kormány is tett némi intézkedéseket a katonai területek népoktatási viszonyainak javítása érdekében, mert már 1703-ban rendeletet intézett a tiszai és marosi határőrkerületekhez, hogy minden község egy német nyelvben jártas iskolatanítót köteles tartani és számára egy teljes jobbágytelket kihasítani. Ez a rendelet azonban többnyire csak írott betű maradt, végrehajtásáról nem gondoskodtak, főleg azért, mert az egyes területek betelepítésére, a betelepítetteknek más-más területre való áthelyezése miatt, fejlődés e téren nem is volt elképzelhető.

Mária Terézia reformjai.

Végre az 1764 óta czéltudatosabban kifejlődött határőr-rendszer a népoktatás ügyének is nagyobb lendületet adott s egy császári rendelet megujította az iskolák szervezésére vonatkozólag még 1703-ban kiadott, de végre nem hajtott rendeletet, szabatosabb formában, mely szerint minden határőrvidéki községben tanítót kellett alkalmazni és minden tanító a század közjövedelmeiből állandó fizetést húzott. Két évvel később Bécsből a bánsági (temesvári) közigazgatási kormányzósághoz is hasonló rendeletet intéztek, hogy különösen a letelepült új lakosok erkölcseinek javítására, minden község lelkészt és tanítót, illetőleg templomot és iskolát kapjon.

Mária Teréziának még egy másik nevezetes intézkedését is ki kell emelnünk. Ő ugyanis nem érte be a nép nyelvét használt parochiális (nemzeti) iskolákkal (Nationalschulen), hanem a városokban és nagyobb helységekben a kincstár költségén külön német tannyelvű iskolák felállításáról is akart gondoskodni, a melyek a szerb és oláh ifjúságot az alsóbbrendű államszolgálatra kiképezzék. Ily értelmű rendeletet 1764-ben a határőrök számára bocsátott ki, mely szerint minden községben vagy legalább században egy német származású tanító legyen alkalmazva az altisztek kiképzése czéljából és hogy e tanító a század közjövedelmeiből havi 15 forint fizetést kapjon. A temesvári kormányzóság pedig a következő tartalmú rendeletet kapta: »Továbbá a polgári (nem határőrvidéki) ifjúság tekintetében ezennel legkegyelmesebben elrendeljük, hogy a fenti nemzeti iskolákon (Nationalschulen) kívül minden főbb helységben, milyenek Temesvár, Nagy-

becskerek, Karánsebes, Fehértemplom, Csákova, Szent-Miklós, Versecz, Lugos stb. egyelőre a mi legmagasabb kincstárunk terhére fenntartandó német iskolák állíttassanak fel, hogy azokban kiváltképen a szerb és oláh ifjúság a német beszédben, olvasásban és írásban alapos oktatást nyervén, ezen nemzetiségbeliek közűl idővel alkalmas községi elöljárók (Knesen), iskolamesterek, íródeákok és hasonló alantas tisztviselők képeztessenek.« (Bécsi titk. levéltár).

Ezekből láthatjuk, hogy Bécsben az 1766-ig kibocsátott rendeletek már kezdettől fogva nem csupán a nép nevelésének, hanem egyszersmind a nemzetiségeknek tervszerű és fokozott elnémetesítésére is törekedtek.

Mária Teréziának ez intézkedései azonban jó sokáig csupán írott malaszt maradtak, mert a nemzetiségi papság még mindig míveletlen volt, hiányoztak az alkalmas tanítók, az iskolaépületek, a tankönyvek és szerek, sőt a kapzsi hivatalnokok éktelen visszaélései miatt elkeseredett lakosság idegenkedett az iskoláktól szaporított közterhek viselésétől, míg végre e viszonyokról a bécsi kormány is tudomást szerezvén, Mária Terézia fiát, Józsefet, küldte ki a Temesi Bánság állapotainak megvizsgálására.

II. József látogatása.

József 1768. év tavaszán kezdte meg körútját, s annak befejezése után nagyszabású emlékiratot szerkesztett, mely a Temesi Bánságra vonatkozó egész reformpolitikáját magában foglalta.

Ez emlékiratból, mint e kor legbecsesebb történelmi kútfőjéből idézzük az akkori műveltségi állapotokat leghívebben jellemző alábbi részleteket:

»A szerb és oláh világi papság, mely míveletlen parasztokból ujjonczoztatik és általában olvasni sem tud, épen nem képes az evangelium magyarázatára. A hitelemzés és egyházi beszéd ismeretlen dolog nálok. Különben a népiskolákat, az ifjúság nevelését sem a szerbek, sem az oláhok nem ismerik. Még maguk a bírák és kenézek sem ismerik az írás, olvasás mesterségét. A szerb és oláh püspökök inasaikat, kocsisaikat a falusi suhanczok közűl választják, kik néhány évig ingyen szolgálnak nekik azon ígéret fejében, hogy aztán szülőhelyükön papokká szenteltetnek.« De a róm. kath. papság ellen is epés kifakadásokat tesz, kivált a szerzetesrendek, a közimák, búcsújárás és a papok rendetlen életmódja miatt.

II. József emlékirata a bánsági közigazgatás minden ágában gyökeres változásokat hozott. Az új elnöknek, Clary grófnak, különös feladatává tették, hogy léptesse életbe mindazokat az intézményeket, melyek a tartomány kulturális haladásának előmozdítására szolgálhatnak.

A róm. kath. iskolaügy javára főleg azt emelhetjük ki, hogy Mária Terézia a vallástannak alaposabb oktatására még nagyobb gondot fordított és 1769-ben a róm. kath. vallásos nevelés terjesztése czéljából, a nép között való szétosztásra 6000 kátét küldetett a csanádi püspöknek.

A gör. keletiek ügyeinek rendezése.

Nevezetesebb volt azonban a királynőnek a gör. kel. (nem egyesült) vallásúakra vonatkozó két rendelete. Az egyik szerint jövőben csakis oly egyének szentelhetők papokká, a kik az Ujvidéken felállított kollegiumban tanulmányaikat befejezték, a másik pedig kötelességévé tette a metropolitának, hogy valamennyi nem egyesült számára egy egységes s minden tartományban használandó rövid és világos nyelvezetű kátét szerkesztessen és gondoskodjék módokról, hogy az illető politikai hatóságok közreműködésével miképen lehetne a nemegyesülteknél az iskolaügyet szervezni. Egy másik rendelet pedig úgy intézkedett, hogy oly községekben, a hol nemegyesült vallásúak laktak, a gyermekei a jövőben a katholikus iskolákba minden ellenkezés nélkül felvétessenek.

Bármennyire igyekezett azonban a kormány a bajokon segíteni, ez intézkedéseknek sem lett meg az óhajtott eredményük, mert a talaj még mindig nem volt kellőleg előkészítve. A Bánságban s a katonai határszéleken nem kímélték a pénzt a telepítésekre és az iskolákra. Ezek számára az ausztriai szláv tartományokból igyekeztek szép fizetéssel tanítókat beédesgetni, de csak nagyon kevesen vállalkoztak arra, hogy itt, a török szomszédságában telepedjenek le.

Majd új embert állítottak a bánsági kormányzóság élére: *Brigidó* József bárót, ki *Mercy* óta a tartományfőnökök között a legbuzgóbb volt. Kormányrendszerének szigorú szabályai megkövetelték tisztviselőitől, hogy folytonos figyelmüket főkép az ifjúság czélszerű oktatására fordítsák. Minden tiszttartó a középponti kormánynak alárendelt külső hivatalnok, köteles járása iskoláit személyesen és minél gyakrabban meglátogatni s ott utána nézni, vajjon elküldik-e

a szülők tanköteles gyermekeiket az iskolába és nyer-e az ifjúság kellő oktatást a keresztény vallásban, az olvasásban, írásban és számvetésben.

A bécsi kormány hosszas tapasztalatok után felismervén annak igazságát, hogy a jó iskola legfőbb tényezője a jó kormányzatnak, a tanügy mellett komolyabb és határozottabb állást kezdett foglalni s kijelentette, hogy az iskolaügyet »politicum«-nak tekinti és az állam rendelkezése alá veszi, mert még mindig sok a panasz a határőrvidéki iskolák tekintetében. A jelentések szerint az oláh határőrterületen összesen csak egy nemzeti iskola (Nationalschule) van, német pedig egy sincs ; a szerbek területén csak három német iskola van, de csak papiroson, mert a legtöbb községben szerb tanítók vannak alkalmazva, kik nem is tudnak németül. Kevesebb panasz volt a németbánsági Határőrvidéken, mert itt majd minden községben, a hol német katonaság volt letelepedve, volt iskola, de még mindig nagy volt a hiány képzettebb tanítókban. Ez indította az udvari haditanácsot amaz utasításának kiadására, hogy mivel a bécsi normáliskolából a Határőrvidék számára szükséges és egyszersmind a nép nyelvében is jártas tanítókat nem lehet leküldeni, küldjenek tehát az Alvidékről Bécsbe mindkét nyelvben jártas tanítókat, vagy tanítói pályára lépni szándékozó egyéneket, kik az ottani normáliskolában tartott tanfolyamot elvégezve, megfelelő képzettséget nyerjenek. Ily módon készítették elő a talajt a Délvidéken az általános iskolai rendszer befogadására, melyet Mária Terézia az ausztriai örökös tartományok összes népiskolái számára 1774-ben ezen czímen adott ki : »Allgemeine Schulordnung für die deutschen Normal-, Haupt- und Trivialschulen in sämmtlichen Kais. Kön. Erblanden«, és a mely rendszer nagyon sokáig a népoktatási törvényt pótolta. Ezt az iskolai rendszert tették azután kötelezővé Torontál vármegye, valamint a katonai Határőrvidék területének összes iskoláira nézve is.

Az Allgemeine Schulordnung.

Az »Allgemeine Schulordnung« intézkedései közül ki kell emelnünk, hogy minden kisebb városban, mezővárosban és minden községben, a hol plebániatemplom, avagy távolabb fekvő fióktemplom van, közönséges, úgynevezett elemi iskolának (Trivial-Schule) kell lenni, hol a gyermekek a vallástanra, annak történetére, erkölcstanra, írás-olvasásra, a számtani négy alapműveletre, az egyszerű hármasszabályra, végre a becsületességre oktatandók. Minden kerületben, negyedben, járásban legalább egy három tantermű fő-elemi iskola (Hauptschule) legyen, az igazgatóval együtt három vagy négy tanítóval s egy hitoktatóval. A triviális iskolák tantárgyainak bővebb ismertetése mellett itt még oly ismereteket is tanítottak, melyek részint a tudományos pályára való előkészítésül szolgáltak, részint az oly tanulókra voltak hasznosak, kik a katonai, gazdasági, műipari és iparos pályákra szándékoztak lépni. Kezdték tanítani a latin nyelv elemeit is.

A hol alkalom nyílt, külön leányiskolát kellett állítani, melyben az általános tantárgyakon kívűl naponként legalább egy órán női kézimunkát kell tanítani. Minden tartományban mintaiskolát (Normalschule) kellett nyitni. Ez iskoláknak nemcsak az volt a czéljuk, hogy kimerítő oktatást adjanak mindazon tantárgyakból, melyek a városi ifjúságra hasznosak, hanem az is, hogy tanítókat is képezzenek. Üdvös rendelkezéseket tartalmaz az Allgemeine Schulordnung az iskolakötelesek összeírására, a mulasztások kimutatására vonatkozólag, elrendeli a naplók vezetését, hogy a tanító munkássága ellenőrizhető legyen. Az oktatás minden mozzanatára szigorúan az ausztriai rendszert alkalmazza, úgy, hogy még ugyanolyan tankönyveket is kellett használni. Gondoskodik az iskolák felügyeletéről is : a közvetetlen felügyeletet a normál és főelemi iskolákban az igazgató, a többi iskolákban a lelkész végzi.

Bizonyos számú iskolák fölé főfelügyelőt kell kinevezni. Minden tartományban külön iskolai bizottság alakítandó, mely közvetetlen összeköttetésben áll a bécsi főigazgatósággal.

Torontál vármegye német elemi iskolái tehát, a melyek a Temesi Bánságnak 1779-ben Magyarországhoz történt visszakapcsolása után a magyar helytartótanács rendelkezése alá kerültek, könnyen beilleszkedtek a Magyarország számára az »Allgemeine Schulordnung« alapján még 1777-ben kiadott első »Ratio educationis« keretébe s igy az 1806-ban megjelent második »Ratio educationis« módosítása mellett később is a magyarországi népoktatásügy sorsában osztoztak.

A gör. keletiek iskolaügye.

Sokkal nehezebben boldogult azonban Brigido báró a görög nem egyesültekkel, kik az iskolák és plebániák felállításával rendkívül meg voltak terhelve. Részben

emiatt, de meg azért is, mert az iskolaügy szervezésekor nyilvánvaló lett a bécsi kormány elnémetesítő szándéka, élve az előbbi uralkodóktól nekik bőségesen adott kiváltságokkal, arra az álláspontra helyezkedtek, hogy az iskolázás egyházi és egyszersmind nemzeti belső ügyük. A bécsi kormány így csak lépésről-lépésre haladhatott a szerb és oláh iskolaügy rendezésében. 1770-ben kiadta az első »Regulamentum privilegorium«-ot, mely a korábbi kiváltságok fenntartását megígérte ugyan, de kimondotta, hogy iskolaügyük állami fennhatóság alá tartozik s még egyházi ügyekben is fenntartja magának a főfelügyeleti jogot

1774-ben összehívták Karloviczára a zsinatot ; melyen a kormány nyomására elhatározták az iskolák fejlesztését. 373 új iskola épült, 21 régit átalakítottak s 19-et kibővítettek. A tanítók számára kettős házhelyet és két hold rétet szakítottak ki s fizetésüket készpénzben vagy természetben a községeknek szerződéssel kellett biztosítaniok. A pópák és községi elöljárók kötelesek voltak iskoláikat minden hónapban, az esperesek minden évnegyedben, a megyés püspökök pedig egyházmegyéjük összes iskoláit minden évben egyszer meglátogatni. A második »Regulamentum«, mely a szerbek és oláhok eddigi kiváltságain még nagyobb réseket ütött, és a mely miatt a papság és a nép majdnem lázongásban tört ki, az iskolázást még előbbre vitte, úgy hogy 1777-ben már a görögkeleti nem-egyesültek iskola-ügye is biztos alapokra került.

Midőn az 1779. évi április hó 23-án kelt királyi diplomával életbe léptetett Torontál vármegyét 1779 július 13-án ünnepélyesen felavatták, e területen a népoktatás már biztos alapokon állott, úgy hogy a vármegyének óriási feladata főleg a magyar nyelv érvényesítésére volt. A vármegye három mai alsó járásának a területe, a bánáti Határőrvidék azonban továbbra is, egész 1872-ig megmaradt a bécsi cs. és k. udvari haditanács kormánya alatt, a hol tovább is kitartással és erőszakkal törekedtek arra, hogy a népet katonai fegyelemre szorítsák s a mindenünnen összetelepített soknyelvű határőröket aztán a német iskolákkal idővel lehetőleg teljesen elnémetesítsék. Az iskolák szervezete, azok felügyelete, az akkori viszonyokhoz mérten oly kifogástalan volt, hogy midőn a Határőrvidék polgárosítása után, 1872-ben, a magyar tanügyi kormány az itteni iskolákat átvette, azokban a magyar népoktatási törvények — bár egyelőre tiszta német, — de jól előkészített talajra találtak. *A magyar nyelv hódítása.*

Torontál vármegye törvényhatósági bizottsága és a vármegye hazafias közönsége a vármegye megalakítása után erős kézzel látott hozzá a népoktatási ügy továbbfejlesztéséhez s főleg a magyar nyelv terjesztéséhez. Ez azonban egyelőre csak a vármegyének bizonyos területére szorítkozhatott, mert nemcsak a Határőrvidék volt joghatósága alól kivonva, de Nagykikinda és kerülete is, mely »Kikindai districtus« néven, tanügyileg külön területe volt, a hol a görögkeleti nemegyesült szerb egyház önállóan intézte népoktatási ügyeit.

Annál nagyobb buzgalommal látott hozzá a vármegye a többi iskolák szervezéséhez, fejlesztéséhez, hogy lehetőleg minden községben, megfelelő épületben, jól díjazott tanítók lássák el az elemi oktatást és mindent elkövetett, hogy a községek és a földesurak az iskolákról kellőleg gondoskodjanak. Kisebb helységekben, mint pl. Rábé, Majdán és Óbéb megengedte, hogy tanító hiányában a község jegyzője lássa el ideiglenesen a tanítói teendőket ; 1821-ben már végrehajtja azt a határozatát, hogy minden oly községben, mely 100 házból áll, megfelelő iskola állíttassék fel ; ugyanekkor utasítja a főbírákat, hogy a tankötelese-ket büntetés terhe alatt kényszerítsék az iskolába.

1820—1830-ig már több helyen állítanak magyar iskolákat, míg végre 1831-ben meghozza a vármegye magyar nyelvi szabályrendeletét. Elrendeli, hogy a magyar nyelv minden iskolában természetes jogaiba visszahelyeztessék. Oly tanító, ki a magyar nyelvet nem bírja, semmiféle iskolában sem teljesíthet szolgálatot s egyelőre oly segédet köteles alkalmazni, a ki a magyar nyelvet oktató képességgel bírja s a mennyiben a magyar nyelvet három év alatt sem tudná elsajátítani, állásától elmozdítandó. Jutalmakat tűz ki ama tanítók részére, kik a német, rácz és oláh ifjak magyar nyelvi oktatása körül különös érdemeket szereztek. *A magyar nyelvi szabályrendelet.*

Ez üdvös intézkedések végrehajtását azonban az 1848—49-iki szabadságharcz után következett abszolutizmus megakasztotta, míg végre az 1868 : XXXVIII. t.-cz. életbelépése után, a vármegye népoktatása ismét rátérhetett arra az útra, melyen fokozatosan haladva, eljutott a mai fejlődésre.

A vármegye királyi tanfelügyelői : *Menyei, Steinbach* Antal, *Szabó* Mihály, *Mai állapot.*

Pacséri Károly dr., *Láng* Mihály, *Vértessy* Gyula fáradhatatlan tevékenységet fejtenek ki az irányban, hogy a népiskolák a törvényes követelményekhez alkalmazkodjanak s míg az 1868 : XXVIII. s az 1891 : XV. t.-cz. végrehajtása és az iskolák és kisdedóvók szervezése körül *Steinbach* Antal szerzett elévülhetlen érdemeket, addig az 1907 : XXVII. t.-cz. végrehajtása s a magyar nyelv intenzivebb oktatásának keresztülvitele a vármegye jelenlegi tanfelügyelőjének, *Grézlo* Jánosnak vállaira nehezedett.

Kisdedóvók. Jelenleg a vármegye területén (az 1907—8. évi adatok szerint) van 117 kisdedóvó és 12 állandó menedékház, melyekben közel 13 ezer gyermek részesült gondozásban ; s ha figyelembe vesszük, hogy ezek közül magyar csak 2089 volt, míg a többi túlnyomó részben német, szerb és kisebb részben román és tót ajkú, a kisdedóvókban és menedékházakban működő 121 óvónő, illetőleg 12 menedékházvezetőnő a magyar nyelv terjesztése körül dícséretes érdemeket szerez, annál is inkább, mert e 129 intézet közül csak hatban szerb a foglalkozási nyelv, a többiben kizárólag magyar.

Tankötelesek és iskolák. Torontál vármegye területén az 1909—10. tanévben összesen 76.973 mindennapi tankötelest írtak össze, kik közül 71.043 járt elemi iskolába s így beiskolázatlan maradt körülbelül 7% (5930); de mivel ezek egy része a polgári és középiskolákba jár, ez a százalék is lejebb száll. A beiskolázási viszonyok tehát összehasonlítva más vármegyék hasonló adataival, nagyon kedvezőknek mondhatók. A még szükséges iskolaszervezések és fejlesztések legtöbbnyire már folyamatban vannak. A vármegye valamennyi községében van iskola. Az elemi iskolák száma 364 s ezekben 1062 tanító van alkalmazva. Az iskolák közül tannyelvre nézve magyar 220, németajkú 12, szerbajkú 77, románajkú 41, egyéb 14. Míg a beírt tanulók közül anyanyelvre nézve 13.200 magyar, 19.360 német-, 19.180 szerb-, 8.147 románajkú. E számadatok összevetéséből örvendetesen kidomborodik az, hogy a magyar tannyelvű iskolák terjesztésével a magyar nyelv s ez által a hazafias érzés is mind nagyobb tért hódít s örvendetesen lehet megállapítani az 1907 XXVII. t.-cz. üdvös hatását a nem magyar tannyelvű iskolákban is.

Ismétlő és inasiskolák. Az elemi iskolákkal kapcsolatos gazdasági ismétlő iskolák pedig főleg a földmíveléssel foglalkozó lakosok gyermekeit részesítik üdvös szaktanításban, melyet otthon a tanultak gyakorlati felhasználásával a kikerült tanulók örömmel alkalmaznak s fokról-fokra emelik Torontál vármegye amúgy is magas fokon álló agrikultúráját. Az iparos és kereskedő tanonczok szakoktatását a majd minden nagyobb községben szervezett iparos és kereskedő tanoncziskolák látják el. A vármegyében van 13 iparos s három kereskedő tanoncziskola.

Nem lehet említés nélkül hagyni a magyar Közművelődési Tanács s a Vármegyei Közművelődési Egyesület által rendezett, anyagilag támogatott és a vármegye számos községében tartott tanfolyamokat, melyeken az analfabeták tanulnak írni-olvasni és a hol a felnőttek számára is tartanak ismeretterjesztő, hasznos előadásokat és felolvasásokat.

Polgári iskolák. A középosztály képzésére szolgáló polgári iskola, mely a nemzeti kultura szempontjából is dícséretreméltó szolgálatot teljesít, a vármegye hét községében, illetőleg városában van szervezve, és pedig jelleg szerint : Nagybecskereken egy kath. leány-, állami fiú- és magánjellegű leányiskola ; Pancsován egy állami fiú-, Nagykikindán egy állami leány- és egy községi fiúiskola ; Zsombolyán egy államilag segélyezett községi fiú- és egy római kath. leányiskola ; Nagyszentmiklóson egy állami fiú- és egy római kath. leányiskola. Perjámoson egy római kath. leány- s egy állami fiúiskola ; Törökbecsén egy állami fiú- és leány polgári iskola van működésben.

Leánynevelő intézetek. A »Miasszonyunkról« nevezett iskolanővérek vezetése alatt álló nagybecskereki római kath. leányintézet néhai *Szathmáry* Sándor kir. tanácsos, torontálvármegyei mérnök özvegyének, *Mihanovich* Karolinának végrendeletileg tett alapítványából keletkezett és Nagybecskerek város hozzájárulásával s *Bonáz* Sándor, csanádegyházmegyei püspök támogatásával, 1880. évi szeptember 1-én, kezdte meg működését. Az iskola hatoszályú római kath. elemi iskolából, négyosztályú római kath. magán leányiskolából és négyosztályú római kath. felső leányiskolából áll, mely utóbbi 1895-ben polgári leányiskolává lett. Ez az iskola, mely bentlakással van egybekötve, az 1903—4. tanévben nyílt meg s a polgári leányiskolával kapcsolatos női kézimunka tanfolyammal bővült. 1910. év folyamán

az intézetet modern szárnyépülettel bővítették ki s az így teljesen kifejlesztett iskola minden tekintetben elsőrangú.

A nagybecskereki *Messinger Karolin*-féle nyilvánossági joggal felruházott leánynevelő intézetet *Messinger* Karolin, polgári iskolai tanítónő alapította 1903-ban oly czélzattal, hogy a nemzetiségi vidéken modern, hazafias és gyakorlati irányú nevelést nyujtson a leányoknak. Az intézet 1903. évi szeptember hó 1-én nyílt meg és elemi és polgári leányiskolájába 98 tanulót írtak be. A következő évben már továbbképző tanfolyammal egészítették ki, melybe 20 tanuló jelentkezett s az egész intézetbe 165 tanulót vettek fel. Ekkor felépült a nagy, emeletes főépület, mely az iskolahelyiségeket, munkatermeket, szertárakat stb. foglalja magába s a külön pavillonok, melyekben a tornaterem, majd a másikban a modern követelményeknek mindenben megfelelő hálótermek és fürdőszobák vannak, úgy hogy a kitűnő és hézagpótló intézet e mintaszerű elhelyezése közel 300.000 K befektetést igényelt. Az intézet négyosztályú elemi leányiskolából, négyosztályú polgári leányiskolából, továbbképző tanfolyamból és internátusból áll. E tagozatokba összesen 280 tanuló jár, kik közűl 90 lakik az intézetben, melynek külföldről is, főleg Szerbiából és Bulgáriából vannak növendékei.

A *nagykikindai állami polgári leányiskola* alapja az ugyanitt szervezett s 1884. évben megnyilt felső leányiskola volt, melyet tíz évi eredményes működése után állami polgári iskolává fejlesztettek s jelenleg kifogástalan, modern épületben van elhelyezve. Működése, a mennyiben ezt az intézetet nem csekély számú szerb anyanyelvű növendék látogatja, a magyar nyelv terjesztése szempontjából rendkívül fontos.

Zsombolyán a Szentkereszttől czímzett irgalmas nővérek vezetése alatt álló »*Jesuleum*« intézet szervezése *Csicsáky* Imre, ottani kamarás-plebános lelkes fáradozásai után befejezést nyervén, 1902. évben kezdte meg nyilvános működését. Az intézet árvaházából, kisdedóvóból, elemi és polgári leányiskolából s internátusból áll, külön zongora-, kézimunka- és franczia nyelvi tanfolyammal. Az intézet tíz évi fennállása óta kiváló hírnevet vívott ki magának s különös szeretettel látogatják a délvidéki szerb és horvát anyanyelvű leánykák, kikből a hazafias szellemű szerzetesnővérek magyar honleányokat nevelnek.

A régi épület helyébe, a jelenlegi főnöknő, *Kertész* M. Leonárda, a mai kor minden követelményeinek megfelelő s a szükséges tanszerekkel ellátott hatalmas épületcsoportot emeltetett 200.000 K költséggel, minden külső segítség nélkül.

A *Miasszonyunkról* nevezett iskolanővérek vezetése alatt álló *perjámosi római kath. polgári leányiskola* 1895-ben kezdte meg működését és czéljának mindenben megfelelve odafejlődött, hogy a szerzetesrendnek új elhelyezésről kellett gondoskodnia. Minthogy az épület, mely a követelményeknek mindenben megfelel, készen áll, ez iskola elhelyezése és felszerelése, valamint a benne folyó tanítási rend is eredményes és mintaszerű.

Polgári fiúiskolák.

1872-ben nyílt meg a *zsombolyai* államilag segélyezett *községi polgári fiúiskola*. Az iskola felállítása körül kiváló érdemeket szerzett báró *Lipthay* Béla, a zsombolyai választókerület akkori országgyűlési képviselője, ki az iskolát saját költségén felszerelte, sőt a dologi szükségletek részben való fedezését is, több éven át magára vállalta.

Az iskola, a mennyiben a helybeli és a környéken lakó vagyonos németajkú földmívelők gyermekeikkel rendszeresen végeztetik mind a négy évfolyamát, a nép általános míveltségének emelése szempontjából nagy érdemeket szerez.

Magyar nemzeti szempontból fontos jelentőségű volt a *törökbecsei állami polgári fiú- és leányiskola* szervezése. Ezt az iskolát 1908. évi szeptember havában nyitották meg s már 1910. évi deczember hóban átköltözött a minden igénynek megfelelő, főleg a kultuszkormány és Törökbecse község anyagi áldozataival épült kétemeletes palotájába. Eddigi rövid működésével is beigazolta létjogosultságát. Kiváló fontosságú, hogy a helybeli és a környéken lakó szerb anyanyelvű növendékek tömegesen keresik fel és nemcsak a magyar nyelvet sajátítják el tökéletesen, hanem hazafias nevelésben is részesülnek.

A *Miasszonyunkról* nevezett iskolanővérek vezetése alatt álló *nagyszentmiklósi róm. kath. polgári leányiskola* egy négyosztályú elemi iskolával kapcsolatosan 1903. évben szerveztetett. Az ugyancsak nemzetiségiek által látogatott intézetet vezető nővérek nagy buzgalmat fejtenek ki növendékeik magyar szellemben való nevelése körül s e téren kíváló érdemeket

szereztek. Az iskolai épület modern elhelyezése és felszerelése most van folyamatban.

Részben néhai *Nákó* Sándor gróf, részben Nagyszentmiklós és Németnagyszentmiklós községek áldozatkészségéből szervezték 1894-ben a *nagyszentmiklósi* magyar királyi állami »*Berta*« *polgári fiúiskolát* mely e csekély számú magyar, de főleg német, román, szerb és bolgárok lakta vidéken a magyar nemzeti nevelés védőbástyája volt. Az iskolát rövid időre az V. és VI. osztálylyal is fejlesztették, de miután a polgári iskola e két magasabb tagozata az intézmény mai szervezete mellett életképes nem volt, azt a vallás- és közoktatásügyi miniszter 1902-ben beszüntette s azóta az iskola ismét négyosztályú.

Ha figyelembe veszszük, hogy az iskolának szervezésétől kezdődőleg eddig beírt növendékeinek csak egy harmadrésze magyar, míg a többi idegen anyanyelvű, láthatjuk, hogy a tanári kar mily odaadással felel meg hivatásának, mikor a negyedik osztályból magyarul kifogástalanul beszélő és hazafias gondolkodású fiúkat bocsájt az életbe.

Felsőkereskedelmi iskolák.

1895. évi szeptember hó 19-én nyílt meg a szintén kulturális és nemzeti missziót teljesítő *pancsovai* magyar királyi *felső kereskedelmi, iskola,* melyet Pancsova thf. város, fontos délvidéki kereskedelmi góczpontnak kultúrális viszonyai joggal igényelhettek. Ez iskolával egy épületben van elhelyezve az állami polgári iskola is.

Az általános szükségletet kielégítendő, Nagybecskerek város dícséretreméltó áldozatkészségével az 1891—92-ik tanévben megnyílt az itteni állami polgári iskola s fokozatosan fejlődve, ez intézettel kapcsolatosan, az 1895--6. tanév elejével megkezdte müködését a m. kir. állami *felső kereskedelmi iskola* is s ezzel Nagybecskerek és vidéke közönségének is teljesült az a régi óhaja, hogy a polgárság érdekeinek ápolására rendelt intézetek, melyek főkép a gyakorlati : kereskedelmi, ipari, gazdasági és hivatalnoki életpályákra lépő ifjuság megfelelő nevelésére vannak hivatva s melyek a tanuló ifjuságot nemcsak oktatják, de hazafias irányban nevelik is, áldásos működésüket kifejthessék. Ez intézetek, melyek a Bega partján emelt díszes épületben vannak elhelyezve, a hozzájuk fűzött reményeket teljesen kielégítik ; ezt igazolja az, hogy a rendkívül látogatott és igen népes iskolákból kikerült ifjuság, melynek pedig a legnagyobb része nem magyar, nemcsak a magyar nyelvet sajátította el, hanem jó magyar honpolgárrá is lett.

Főgimnáziumok.

E két kereskedelmi iskolán kívül van Torontál vármegyének három középiskolája : a *nagybecskereki, nagykikindai és a pancsovai főgimnázium.*

Torontál vármegye s Nagybecskerek kiváltságolt város, kivette a maga részét abból a tevékenységből, melyet a nemzet a XIX. század első felében beköszöntött újjáébredésének korában kifejtett. Nagybecskerek város polgárai körében az 1830-as évek második felében mozgalom indult meg, mely a város kebelében középiskola felállítását tűzte ki czélul. Mivel azonban a városnak, mint erkölcsi testületnek a felállításhoz megkívántató elég anyagi ereje nem volt, az ügy csak lassan tudott előrehaladni. E közben a város protestáns felekezetei a magok körében elhatározták, hogy Nagybecskereken »Egyesült evangelikus nemzeti grammatikai oskola« czímen, négy osztályú gimnáziumot állítanak fel. E mozgalomban nemcsak protestáns férfiak vettek részt. Ezek és a protestánsok egyesült buzgólkodása és bőkezűsége következtében a gimnázium, négy osztálylyal, 1838-ban meg is nyílt s a nagybecskereki ág. ev. lelkészi lakban nyert elhelyezést, de minthogy a fenntartáshoz szükséges anyagiakat összehozniok nem sikerült, 1849-ben megszünt.

Ettől függetlenül, hathatósan propagálta Nagybecskerek város azt az eszmét, hogy a városban egy hatosztályú állandó királyi gimnázium állíttassék fel. S minthogy ez csak pénzkérdés volt, miután egyes polgárok végrendeletileg és ajándékozás útján tetemes összegű alapot létesítettek, majd pedig Nagybecskerek 1842-ben 40.000 forintos gimnáziumi alapítványt tett, a hiányzó összegeket a közönség áldozatkészsége összehozta. A gimnázium vezetését a város a kegyes tanítórendre bízta. Az intézet szép kétemeletes házának építése már 1846 év nyarán befejezést nyervén, a hat osztályú gimnáziumot az 1846—47-ik iskolai évvel megnyitotta. A szabadságharcz után 1851-ben azonban a gimnázium tannyelve német lett s az újrendszer négy osztályú algimnáziummá alakította át. Később a szerb nyelvnek is külön tanítója volt, míg végre az 1860. év október 20-iki Diploma, mely a magyar nyelvet régi jogaiba visszahelyezte, felszabadította a tanári kart a német nyelv kényszere alól. Az 1876—7 tanévben Nagybecskerek

közönsége belátván, hogy az algimnázium a város és a vidék igényeinek nem felel meg. Torontál vármegye támogatásával és nagy áldozatkészséggel a főgimnáziumot teremtette meg. Az intézetben jelenleg 352 tanuló jár, kiknek oktatását, az igazgatón kívül négy kegyesrendi és két világi tanár látja el.

A *nagykikindai állami főgimnázium* alapja az az alreáliskola volt, melyet ott az 1858—9. tanévben nyitottak meg s fenntartására szolgáltak azok az alapok, melyek egyrészt azon összegből állottak elő, melyet az 1876 : XXXVII. t.-cz. alapján megszüntetett s Torontál vármegyébe bekebelezett nagykikindai kerület 1854-ben a kormánynak felajánlott, másrészt pedig az ú. n. krimi hadjárat-alapból, melyből a reáliskola, mely ekkor természetesen német tannyelvű volt s mely fölött a felügyeleti jogot a »K. k. serbisch—bánáter Stadthalterei« gyakorolta, fenntartható volt. E három osztályúvá fejlődött alreáliskola 1869-ig tartotta meg nyilvános jellegét, mikor azt a m. kir. vallás- és közoktatási miniszter megszüntette s csak a tanulókra való különös tekintettel engedte meg, hogy azt a tanári kar magán-alreáliskolaként az év végéig tovább fenntarthassa. Ezt az engedélyt azután évről-évre meghosszabbították, míg e magánintézet végre az 1876—77. tanévvel megszűnt.

A reáliskola nyilvánossági jogának megvonása után a kiváltságos nagykikindai kerület többször kérelmezte a kormánytól egy algimnázium felállításának engedélyezését, de eredménytelenül. 1874-ben azután egy mezőgazdasági intézet felállítását kezdték szorgalmazni. A kormány a többnyire földmívelést űző városnak az intézet felállítását engedélyezte, de az sohasem kezdte meg működését. Végre a kerület lakossága 1877-ben, a vármegye közigazgatási bizottsága útján ismételten kérvényt nyujtott be az algimnázium felállíthatásáért, melyre — midőn azt a vármegye hathatósan támogatta, — Trefort Ágoston miniszter a gimnázium I. osztályának megnyitását megengedte. Az 1879—80. tanévben az intézetet már négy osztályúvá egészítették ki ; a következő tanévekben pedig újra fejlesztették s az 1882—83. tanévben hat osztályúvá fejlődve, kezdte meg működését.

Az intézet történetében jelentősebb mozzanat az, hogy az 1896. évben a gimnáziumot állami kezelésbe vették, majd az 1901. tanévben VIII. osztályú főgimnáziummá fejlesztették. Áldásos működését most már modern és kifogástalan helyiségében az igazgatón kívül 15 tanerővel fejti ki.

Az 1841—42. tanév előtt *Pancsován* magasabb rendű iskola nem volt, mint a három osztályú »K. k. Hauptschule«, melyet tágabb értelemben »Oberschule«-nak is neveztek. Ez iskolát az 1842—3. tanévtől kezdve, egy két évfolyamos IV-ik osztálylyal egészítették ki, a hol heti két órában a gazdaságtant is tanították. Ily szervezet mellett működött az 1850-es évek kezdetéig. A Németországban keletkezett élénk mozgalom hatása alatt, mielőtt a reáliskolák tantervét Ausztriában életbe léptették volna, a bécsi kormány a pancsovai Oberschule IV-ik osztályának két évfolyamát két osztályú »K. k. Unterrealschule«-vá alakította át és az 1851—2. tanévvel meg is nyitotta. Az 1857—58. tanévvel az alreáliskolát a harmadik osztálylyal egészítették ki, s ez által a katonai Határőrvidéken az első teljes alreáliskola Pancsován keletkezett.

1859-ben az iparos és kereskedő pályákra készülő növendékek számára egy gyakorlati évfolyammal (Praktischer Jahrgang) kibővítették, mely az iparos és kereskedő inasok vasárnapi iskolájával volt összeköttetésben. A »Praktischer Jahrgang« csak alreáliskolát, vagy algimnáziumot végzett tanulókat vett fel, a kik azután az iparos-, illetőleg a kereskedő-tanfolyamos tanulókat egyaránt kötelező tárgyakat közösen, a többieket pedig külön tanulták.

Az alreáliskola egyébiránt kezdettől fogva alkalmat nyújtott arra, hogy tanítókat és tanítónőket neveljen s így tanítóképzőt is helyettesített, melybe a Hauptschule-t végzett, esetleg a vidéki községi iskolákban már működő altanítók is jártak. A képző növendékei az alreáliskola 1. és 2. osztály tantárgyait rendes tanulóként, a többiekkel közösen tanulták, a szorosan vett képző tantárgyainak óráira pedig délután jártak. A tanítójelöltek jó része a katonai kincstártól ösztöndíjat, illetőleg segélydíjat élvezett ama kötelezettséggel, hogy aztán a Határőrvidéken 10 éven át tanítóskodni fog.

Pancsova városa azonban, mint Militär-Gränz-Kommunität Magyarországra nézve idegen területhez tartozott s iskolái a K. k. Kriegsministerium közvetetlen kormánya alatt álltak. A reáliskola is teljesen osztrák rendszerű és szellemű középiskolává fejlődött s a katonai Határőrvidék polgárosítása idejéig ilyen is maradt. Az intézet tannyelve német volt s a szerbet kisegítő nyelvként használták.

Az iskolát, nem tekintve, hogy czélzata tisztán elnémetesítő volt, a monarchia legjelesebb intézetei közzé sorolták. A tanulók száma évről-évre nőtt. 1863-ban a hadügyminisztérium rendeletére hatosztályú főreáliskolává alakították át, majd 1871-ben megkapta a hetedik osztályt.

A m. kir. vallás- és közoktatási minisztériumnak 1871. évi 21.244. számú rendeletével új korszak kezdődik az intézet életében. A legilletékesebb helyről érvényt szereznek a magyar állam jogos igényeinek és elrendelik a magyar nyelvnek kötelező tantárgyként, mind a hét osztályban heti három órában leendő tanítását és egyúttal átalakítják a főreáliskola négy alsó osztályát alreálgimnáziummá. A német tanerőket lassanként kicserélték s helyükbe magyarokat alkalmaztak úgy, hogy az intézet már az 1890-es évek elejétől fogva a magyar nyelv és a magyar állameszme erős vára lett. Az intézetet fokozatosan gimnáziummá fejlesztették, míg végre 1888—9 óta nyolcz osztályú m. kir. állami főgimnáziumként folytatja működését s szolgálja a magyar művelődést. Az intézet növendékeinek száma több 200-nál. Oktatásukat, az igazgatón kívül 15 tanár, hét hitoktató s az iskolaorvos látja el.

Földmíves iskola.

Torontál vármegye területén van egy szakirányú intézet is, a nagyszentmiklósi m. kir. földmves iskola: »*Kristóf-intézet*«. Ez intézet alapját, a nagyszentmiklósi »Kis mezőgazdasági iskola czímen. *Nákó* Kristóf, szegény jobbágyainak törekvőbb fiai számára 1799-ben alapította. Működéséről részletes adataink nincsenek. A szabadságharcz alatt szünetelt és 1855-ben teljesen feloszlott.

1863-ban az alapító unokája, gróf Nákó Kálmán, nagyatyja emléke iránti kegyeletből az iskolát újból szervezte »Mezőgazdasági iskola, Kristóf-intézet« czímen. Az alapító az iskola czéljaira 24 hold földet adott és az összes helyiségeket. Évenként 12 nagyszentmiklósi fiút vettek fel, kik ingyenes oktatást nyertek s a tanszerek beszerzésére fejenként 16 forint 80 krajczárt kaptak.

Ha a végzett növendékek a maguk gazdaságába léptek, segítségül 42 forint jutalmat kaptak felszerelésre, a kiválóbb tehetségűek pedig, tanulmányaik folytatására 24 éves korukig 126 forint évi segélyt. Később, hogy az iskola minél szélesebb körben fejthesse ki üdvös működését, az alapító beleegyezett, hogy a kormány kibővíthesse és helyi jellegét megszüntethesse. Ennek következtében a m. kir. földmívelésügyi miniszterium az iskolát 1887-ben állami kezelésbe vette és czéljaira 100 kat. hold földet bérelt. 1889-ben az iskola felsőbb rendeletre, az első alapító emlékére »*Kristóf-intézet*« m. kir. földmíves iskola czímet nyert. Ezóta kiváló eredménynyel felel meg czéljának, hogy a kisebb birtokok tulajdonosait az ilyen birtokok egyszerű kezelésére tanítsa s nagyobb birtokok részére szükséges felügyelőket és munkavezetőket képezzen. Az iskola növendékeinek száma rendesen 45—55 között váltakozik s ezeknek oktatását az intézet igazgatóján kívül három tanár és két óraadó látja el.

*

Források: Tordai György: „A nyilvános népoktatás kezdete és szervezése Végvidékünkön“. — *Vaniček:* „Specialgeschichte der Militär-Gränze“. — *Szentkláray dr.* „Száz év Délmagyarország történetéből“. — A nagybecskereki községi fögymnázium 1894/95 tanévi „Értesitője“. — A Pancsovai m. kir. állami fögymnázium 1894/5 és 1906/7 tanévi „Értesitő“-i. — A V. Fejess Kálmán torontálvármegyei kir. segédtanfelügyelő által a vármegyei leváltárban felkutatott adatok. — A torontálvármegyei m. kir. tanfelügyelőségi levéltár adatai.

IRODALOM, TUDOMÁNY ÉS MŰVÉSZET.

A szellemi kultura fejlődése.

A ma viharok között, melyeknek lángszárnyai Torontál vármegye rónáin a hadak villámait folytonosan élesztték, e vármegye nem emelhete a Múzsáknak oltárt.« Így sóhajt fel néhai, jóemlékezetű Bárány Ágoston »Torontál vármegye hajdana« czímű munkájának utolsó fejezetében, mikor e vármegye irodalmi életének fejlődéséről készül számot adni.

Valóban, ha végigtekintünk e vármegye történetén, azt látjuk, hogy alig van hazánknak még egy területe, mely oly szakadatlanul és annyit szenvedett volna az ellenséges hadak támadásaitól, mint ez. Nyugodt fejlődésről e vármegyében, egészen a mult század elejéig, nem is lehetett szó. Alig heverte ki a tatár-pusztítást, már jött egy új vihar, mely újra romba döntött mindent.

1552-ben a török foglalja el e területet és 1718-ig ez a föld a török betörő hadak és hadjáratok valóságos országútja lesz és nem csoda, hogy volt idő, mikor e vármegyének még a nevét is elfeledték. »Két századon keresztül — írja Bárány — senki ajka sem említé a Torontál nevet s így emléke is kihalt az emberek közül. Vannak századok, melyek alatt úgy látszik : mintha e vidék ki lett volna törölve az élők könyvéből.«

Ilyen körülmények között természetesen az irodalom, tudomány és a művészetek nem fejlődhettek. Vagy ha a közbeeső békés időkben talán fejlődésnek indult is a szellemi művelődés, annak emlékeiből semmi sem maradt ránk.

Csak a törökök kiűzése, a passaroviczi béke hoz némi nyugalmat e területre, mikor Torontál a Temesi-bánsághoz csatoltatván, e vármegyében is megindul a békés fejlődés, bár nem a magyar szellem javára. E területet ekkor a bécsi udvar igazgatja, mely idegen nemzetiségekkel, spanyolokkal, szerbekkel, németekkel stb. népesítette be a vidéket. Csak midőn 1779-ben a Temesi-bánságot az anyaországhoz visszacsatolták, kezdődik meg igazán a vármegyében a magyar kultúra fejlődése, melyet a szabadságharcz után beállott kedvezőtlen politikai viszonyok sem tudtak többé megakasztani. És mintha e vármegye már az első békés évszázadban kárpótolni akarta volna a nemzetet a mult idők nagy veszteségeiért, egyszerre élénk szellemi élet, mozgalmas fejlődés keletkezik mindenfelé. Kiváló, fényes tehetségek, értékes szellemek támadnak e vármegyében, mintha az évszázadokon át elnyomott szellemi erők most egyszerre törnének elő.

Torontál nagy szülöttei.

Már a mult század elején két halhatatlan lángész tűnik fel e vármegye szülöttei között, kiknek neve nemcsak hazánkban, hanem az egész művelt világ előtt dicsőséggel hirdeti a magyar géniusz teremtő erejét. E vármegye földjén ringott a bölcsője *Lenau Miklósnak* (1802—1850.), a világirodalom egyik legnagyobb lirikusának, kinek költeményeiben először jelenik meg a világirodalomban a magyar puszta, a magyar föld gondolat- és érzésvilága és a magyar zene ritmusa. Itt, az idegen ajkú nemzetiségekkel sűrűn benépesített vármegyében született a legnagyobb magyar nyelvtudós, *Révai Miklós* (1769—1807.), az első rendszeres magyar nyelvtan írója, az összehasonlító nyelvtudományi módszernek első alkalmazója és a történeti nyelvészet megalapítója az európai nyelvtudományban.

E két halhatatlan férfiúval lép be Torontál vármegye a magyar kultúra buzgó munkásai közé. És habár a vármegyét a kedvezőtlen nemzetiségi viszonyok nagyban gátolják a magyar szellem teljes kifejtésében, mégis az utolsó században a magyar kultura szellemi harczosainak egész gárdáját állította csatasorba.

E vármegye szülötte *Mihalovics József* (1814—1891.), a magyar érzelmű zágrábi biboros érsek, kinek a magyar közoktatásügy terén nagy érdemei vannak. Az écskai születésű *Szilágyi Virgil* (1824—1892.) korának egyik legkiválóbb publiczistája és szónoka volt ; pesti háza valóságos gyülekező helye lett, a forradalom utáni években, a fiatal íróknak és művészeknek, kiket Szilágyi mindig bő támogatásban részesített. Torontáli születésű *Heim Péter* (1834), a magyar posta-,

távíró- és telefon újjászervezője, a magyar postatakarékpénztári intézmények megteremtője. — A nagyjécsai *Abafi* (Aigner) Lajos (1840—1909.) a magyar irodalomtörténet és bibliográfia terén szerzett nagy érdemeket. A magyar népköltészetnek, Petőfinek és nevesebb költőinknek a külföld előtt egyik leglelkesebb ismertetője, régibb íróink műveinek önzetlen, áldozatkész kiadója volt. A torontálmegyei Törökbecsén ringott bölcsője *Szentkláray Jenőnek* (1849.), a kitűnő történettudós, egyetemi tanárnak, a Tudományos Akadémia tagjának. E vármegye szülöttje *Dániel* Ernő (1843.) volt kereskedelemügyi miniszter, kinek különösen a magyar ipar, az iparoktatás és a közlekedésügy fejlesztése körül vannak nagy érdemei. — *Kenedi Géza* (1853.) a kitünő publiczista, a magyar sajtó egyik büszkesége és *Téry Ödön* (1856.) a magyar turisztika egyik legkiválóbb úttörője, szintén e vármegye fiai.

A felsoroltakon kívül az írók, költők, tudósok és művészek hosszú sorát adta Torontál vármegye a magyar kultúra szolgálatába, bizonyítékát szolgáltatva a magyar faj erős életképességének, melyet sem hét évszázad viharos viszontagságai, sem a vármegye kedvezőtlen földrajzi és nemzetiségi viszonyai nem tudtak elsorvasztani és a mely a békés időkben csakhamar erőre kapva, a vármegye kultúráját fölvirágoztatta.

Hogy a vármegye irodalmi és művészeti állapotainak lehető hű képét adjuk, szükségesnek tartottuk azokról az írókról és tudósokról is számot adni, a kik bár az irodalmat és tudományt idegen: német vagy szerb nyelven művelik, de Torontál vármegye szülöttei.

A következőkben felvonultatjuk betűrendben a vármegyében született és itt élt írókat, költőket, tudósokat művészeket, államférfiakat stb. életrajzuk és munkásságuk rövid vázlatával:

Abafi (Aigner) Lajos.

Abafi (Aigner) Lajos könyvkereskedő, kiadó, irodalomtörténetíró és esztetikus, szül. 1840 február 11-én Nagyjécsán. Kereskedelmi iskolai és gimnáziumi tanulmányainak elvégzése után a könyvkereskedői pályára lépett és 1868-ban Rautmannal szövetkezve, majd egy év mulva önállóan, könyvkereskedést nyitott. Ez időben már irodalmi működése révén is szép nevet vívott ki magának: irodalomtörténeti, könyvészeti, kritikai, régészeti czikkei sűrűn jelentek meg a korabeli folyóiratokban. *A ballada és románcz története és elmélete* czímű értekezése a Kisfaludy-társaság pályázatán dícséretet nyert. Ugyancsak e társaság ülésein olvasta fel *Két magyar népballadáról* és *A halhatatlanság eszméje a népköltészetben* czímű jeles értekezéseit. A német folyóiratokban számos magyar költemény sikerült fordítását közölte és nagy hozzáértéssel ismertette meg a külföldet a magyar költőkkel. Irodalmi érdemeiért a Petőfi-társaság 1876-ban már megalakulásakor tagjául választotta és székét »*Mikes Kelemen ismeretlen levelei*« értekezésével foglalta el. Számos irodalomtörténeti és könyvészeti lapnak szerkesztője és kiadójaként is igen hasznos és tudományos nyomokat hagyó munkásságot fejtett ki. E szakbeli működését a *Magyar Könyvészet* czímű vállalattal kezdte meg. (1869—70.) Ezt követték 1875-ben a *Magyar Könyvesház*, melyből 140 füzet jelent meg, majd a *Nemzeti Könyvtár* czímű vállalata (1878.) 42 kötetben. 1876-ban átvette a *Figyelő* czimű irodalomtörténeti és esztetikai folyóirat szerkesztését, mely sokáig hézagot pótolt. 1884-ben megalapította a *Hazánk* czímű történelmi folyóiratot, melyből 11 kötet jelent meg. 1878-ban elnöke lett az általa alakított Országos Magyar Könyvkereskedők Egyletének, melynek *Corvina* czímű közlönyébe, annak szerkesztőjeként, számos könyvkereskedelmi történeti czikket írt. Később üzletét feladván, a rovartannal kezdett foglalkozni. Megalapította a *Rovartani Lapok* czímű havi közlönyt. Mély és beható kutatásainak eredménye e téren a *Lepkészet története Magyarországon* czímű munkája, mely e nemben alapvető mű. Meghalt 1909 június 19.

Az említetteken kivül önálló művei: Über ungarische Volkspoesie. — Az elegiáról, Pest, 1869. Koszoruzott pályamű. — A magyar népdalról. Pest, 1872. — Ungarische Volksdichtungen. Budapest, 1873. — Mikes Kelemen. Budapest, 1878. — Kazinczy Ferencz mint szabadkőműves. — Petőfi's poetische Werke, Budapest, 1880—83., két kötet. — Magyarország lepkéi. U. o. 1907.

Abaffy Lipót.

Abaffy Lipót, ág. h. ev. lelkész, szül. Felsőaradiban. Előbb jogi tanulmányokat végzett Pozsonyban. Résztvett a szabadságharczban, melynek leveretése után Nyitrán alszolgabíró lett, majd theologiát hallgatott és vizsgát tevén, Felsőaradiban segédlelkész, atyja halála után pedig lelkész lett. Meghalt 1883 február 27-én.

Eleinte *Rovinov* álnév alatt novellákat és költeményeket írt a »Sokol« nevü tót szép-

irodalmi lapba; később az egyházi irodalom terén működött és számos értekezése és egy önálló munkája jelent meg tót nyelven. Szerkesztette a *Slovó zsivota* czímü egyház-szónoklati lapot is.

Alexich Bogolyub szül: Révaújfalún, 1874-ben. Egyetemi tanulmányainak befejezése után Torontál vármegye szolgálatába lépett és előbb allevéltáros volt, majd főlevéltárnok lett. Irt kisebb-nagyobb történelmi és régészeti dolgozatokat, melyek a hirlapokban láttak napvilágot. E monografia számára ő írta a vármegye történetét 1779-től 1867-ig és ezenkivül számos becses adatot szolgáltatott a vármegye monografiájához. Főlevéltárossá 1911. deczember havában történt kinevezése megyeszerte megelégedést keltett. Alexich Bogolyub.

Alexits István, aradi születésű, de Torontálban élő festőművész. Münchenben végezte művészi tanulmányait, honnan hazakerülve, egy ideig Aradon dolgozott. Itt festette az aradi görög-keleti szerb templom mennyezetét »Az Úr megjelenése az angyalok és négy evangélista környezetében« czímmel, a melyet egyik legjobb alkotásának mondanak. Ugyanekkor megfestette a király arczképét az aradi ipartestület számára, majd Aradon készített több zsánerképével részt vett a budapesti műtárlatokon. Aradról Csákovára került, a hol az ottani görög-keleti szerb és román templomok számára festett több képet. 1903-ban testvérbátyja, *Alexits* Iván, módosi görög-keleti szerb plebánoshoz költözködött. Itt alkotott művei közűl kiváló művészi színvonalon állanak az újvidéki mennyezet, a pancsovai szerb egyház-történeti képek és a módosi templomnak »Krisztus születése« és »Krisztus feltámadása« czímű oltárképei. Ezeken kívül megfestette a lugosi honvédtiszti kaszinó részére ő felsége és Erzsébet királyné, valamint József főherczeg, Ferencz Ferdinánd trónörökös, több honvédelmi miniszter, dandárparancsnok és az összes lugosi volt ezredparancsnokok arczképeit. Ezeken és sok más arczképén kívül különösen említést érdemel még báró *Baich* Milos életnagyságú arczképe, mely az újvidéki szerb gimnázium tulajdona és báró Rajacsich József részére megfestett *Rajacsich* Márta bárónő szintén életnagyságú arczképe. Festett továbbá *Letics* György dr. temesvári görög-keleti szerb püspök részére egy életnagyságú Szent György-képet, *Paunovits* Radivoj, vukovári nagybirtokos kápolnáját díszítő oltárképeket. Mostanában készült el a művésznek két legkiválóbb alkotása: a *Manojlovits* Lázár, újvidéki lakos számára készült: »Mária halála«, melyet a kritika, mint »a klasszikusokra emlékeztető igazi remekművet« dícsér és egy életnagyságú »Krisztus a keresztfán«. *(S.)* Alexits István.

Alföldy Ede, kir. törvényszéki elnök Nagybecskereken. Élénk munkásságot fejt ki a jogi irodalom terén s számtalan czikke jelent meg a jogi szaklapokban és a napilapokban. Alföldy Ede.

Önállóan megjelent munkái: »A községi jegyző tennivalói az igazságszolgáltatás körül« 1898. — »Igazságügyi igazgatás« 1900. — »Az esküdtek tennivalói a büntetőjogból« 1903. — »A magánjogi vétség« 1905. — »Bírói gyakorlatunk magánjogi szabályai« 1909. *(S.)*

Ambrus József, kisoroszi plebános. Negyven esztendeje működik a kath. irodalom minden ágában. A hitszónoklati folyóiratokba számos népies prédikácziót írt, de írt sok novellát és humoros tárczaczikket is. Katholikus publiczistaként élénk tevékenységet fejt ki. Ambrus József.

Önállóan megjelent munkái: »A paphonvédek albuma«, »Régészeti Kiskáté«, »A dohánytörvény népies magyarázata«, »Észrevételek« és »Örökváltság«. 1902-ben ülte írói munkásságának harminczadik évfordulóját. *(S.)*

Antalffy-Zsiros Dezső, orgonaművész és zeneszerző, szül. Nagybecskereken 1885-ben. Budapesten *Koessler* Jánosnál, külföldön *Bossi* Enrico, majd *Straube* és *Reger* vezetése alatt végezte tanulmányait. Antalffy-Zsiros Dezső.

Nagyobb művei: 1. »Magyar Nyitány«. Az »Erkel díjjal« koszorúzott pályamű, nagy zenekarra, előadták a m. kir. Operaházban. 2. »Magyar Suite« a katonaéletből. Nagy zenekarra, előadták kétszer a Filharmónikusok Budapesten. — 3. »Simon Judit«. Ballada énekhangra és nagy zenekarra, előadta a Nemzeti Zenede zenekara a Fővárosi Vigadóban. — 4. »Lyrai Suite«. Kis zenekarra. Előadták a Simfonikusok kétszer a Zeneakadémiában. — Külföldön megjelent művei. Zongorára és egyéb hangszerekre. Edition Steingraber Leipzig: 1. 5. Ungarische Lieder, ének és zongorára. 2. Carneval-Scenen, zongora 2 kézre. 3. 2 orgona fuga, orgonára. 4. Intermezzo, orgonára. 5. Legenda, orgonára. 6. »Am Meer« cyklus, zongora 2 kézre. 7. Liebeslied, hegedű és zongorára. 8. Románcz, hegedű és zongorára. 9. Lyrische Stücke I. füzet, zongora két kézre. 10. Bagatellen, zongora két kézre. Berlin, Harmonie Verlag: Valse, zongora két kézre. A Gauss-féle gyűjteményben: 11. Intermezzo orgonára. — Hazai kiadóknál: Rózsavölgyi: Valse Triste, zongora két kézre. A Harmoniánál: Lectures piano 2 mains. Rozsnyai Károly kiadásában: Apróságok, zongora két kézre. Magyar suite, zongora 4 kézre. Polonaise Concertante, zongora két kézre. Trois Chant pour orgue. Korálfantázia és fuga orgonára. Három korál előjáték, orgonára. Elméleti és gyakorlati zongoraiskola két kötetben. Antalffy-Zsiross Dezső jelenleg a budapesti m. kir. Zeneakadémián az orgonatanszak tanára, Koessler János utóda. A tanítóképzőintézeti és az országos énektanári képesítő bizottság tagja. *(S.)*

Antalffy Zsiros Mihály.

Antalffy-Zsiros Mihály, Torontál vármegye nyug. főszámvevője. A közigazgatási irodalomban fejt ki munkásságot s számos czikket írt szaklapokba és a napisajtóba. S különösen a vármegyei számvevőségek és pénztárak visszaállítása s a járási számvevői intézmény megszüntetése, illetőleg reorganizálása érdekében. A megyei számvevőségek államositásakor nyugalomba vonult. Jelenleg a Dmke főszámvevője Szegeden.

Önállóan megjelent művei: »A községi takarékpénztárakról« 1884. — »A hitelszövetkezetekről« 1900. — »A községi háztartástan kézikönyve«. *(S.)*

Bányai Jakab.

Bányai Jakab, állami elemi iskolai igazgató Nagybecskereken. A tanügyi irodalom tevékeny munkása. Írt nagyszámú pedagogiai czikket a tanügyi lapokba s azonkívül a napisajtóba. 1890-ben megjelent »Diesterweg Utmutatójának általános része« cz. műve. *Rédl* Ferencz kartársával együtt lefordította Diesterweg válogatott műveinek egy kötetét. Mindkét művet magyarázó jegyzetekkel ellátta. 1894-ben *Schön* Józseffel együtt írt földrajzot a népiskolák IV-ik osztálya számára, 1896-ban megjelent »A nagybecskereki izr. iskolák multja és jelene« cz. monografiája, ezt megelőzőleg külön füzeteket adott ki a »Feldheim-jubileum«-ról, továbbá »Steinbach Antal élete és működése« cz. alatt. 1906-ban a Kozma-féle olvasókönyvnek III. részét »Németfalu« cz. alatt átdolgozta, a torontáli viszonyokhoz alkalmazta, Nagybecskerek és Torontál vármegye földrajzát mesék alakjában megírta. *Sebestha* Károly, temesmegyei kir. tanfelügyelő »Természetrajz« cz. tankönyvének II. kiadását 1911-ben átdolgozta, nevének megjelölése nélkül; a németajkú iskolákban közkézen forgó Mártonfy-féle olvasókönyvek négy kötetét 1907-ben *Scossa* Dezső tanfelügyelővel együtt átdolgozta. A hosszú évek sikeres munkásságát a magyar tudományos akadémia is elismerte, mely *Bányait* 1908-ban a Wodianer-féle ezer koronás jutalommal kitüntette. Hét év óta szerkesztője a »Délvidéki Tanügy« nevelés-oktatásügyi folyóiratnak. *(S.)*

Bárány Ágoston.

Bárány Ágoston (debreczeni) ügyvéd, Torontál vármegye levéltárosa, a Tudományos Akadémai levelező tagja, szül. 1798-ban. Jogi tanulmányokat végezvén, 1821-ben ügyvéd lett Pesten, hol *Kazinczy* Ferencz buzdítására a költészettel kezdett foglalkozni. 1825-ben Torontál-Szentgyörgyre költözött, hol unokabátyja uradalmi ügyész volt. 1829-ben a vármegye t. aljegyzője, 1831-ben megyei levéltáros lett. Ez időben főkép a délmagyarországi vármegyék történetét kutatta és számos történeti értekezése jelent meg a Felső M. Minervában, Társalkodóban és a Tud. Gyűjteményben. Az Akadémia 1836-ban levelező tagjául választotta meg. A szabadságharcz alatt a torontáli nagy vérengzések elől Makóra menekült, hol 1849 április 11-én meghalt.

Számos költeményt, beszélyt, élet- és útirajzot stb. írt. Legnevezetesebb munkái: Wolfenbütteli herczegnő. Zschokke Henrik után, Szeged, 1894. — *Torontál vármegye hajdana.* Buda, 1845. — Temes vármegye emléke. Nagybecskerek, 1848.

Baróti Lajos.

Baróti Lajos, polgáriiskolai tanár, szül. 1856-ban, Hadikfalván. Egyetemi tanulmányait Pesten végezte, hol a modern filológiából 1881-ben tanári oklevelet szerezvén, 1882-ben a várbeli polgári leányiskolához választották meg tanárnak. Különösen hasznos munkásságot fejtett ki a Petőfi életére és költészetére vonatkozó adatok gyüjtésével. Kutatásainak eredményeképen adta ki 1887-ben »Petőfi újabb reliquiái« cz. munkáját. Megírta Perjámos monografiáját (1889. Nagybecskerek).

Bartók Béla.

Bartók Béla, gazdasági iskolai igazgató, szül. 1855-ben, Ujváron. A nagyszentmiklósi gazd. iskola tanára volt, majd igazgatója lett. Meghalt 1888-ban.

A gazdasági lapokban megjelent számos szakczikkén kívül önálló művei: Miként szervezzük az alsóbb gazdasági szakoktatást, N.-Szt.-Miklós 1884. — Gazdasági egyesületek, vagy gazdasági kormánybiztosok szerveztessenek? U. o. 1886. — Szerkesztője volt az általa alapitott Gazdasági Tanügy czímű lapnak.

Báthory Endre.

Báthory Endre dr., orvos, Nagybecskereken. Az orvosi irodalom terén fejt ki értékes munkásságot. Tudományos működése gyakorlatilag a szem némely betegségeinek különös tanulmányozásában áll, de mivel a vizsgálatok befejezetlenek maradtak, írásban azok eredményei nem jelentek meg. Egy ideig a »Hazánk« munkatársa volt s mint ilyen írta »Nagymagyarországról«, a »Sexualis kérdésről«, »A magyar faj Magyarországon«, »American competition« stb. cz. czikkeket. A »Szemészet« cz. szakfolyóiratban nehány évi beszámolót írt, továbbá egy nagyobb tanulmányt »Az átöröklődésről«, mely a Torontál vármegyei Magyar Közművelődési Egyesület 1911. évi évkönyvében jelent meg. *Báthory* dr. országos hírű szemspecialista s jelenleg a nagybecskereki József-közkórház főorvosa. *(S.)*

Bernard József dr., pályaorvos Zichyfalván. Az orvosi szakirodalom terén működik. Írt számos tudományos értekezést, a melyek az »Archiv für Kinderheilkunde«, »Wiener Medic. Presse«, »Wiener medic. Wochenschrift«, »Orvosi Hetilap« és »Gyógyászat« cz. lapokban jelentek meg. *(S)*. Bernard József.

Biankovič Ábrahám, szerb tanár, született Francsován. A jogot Pesten, Késmárkon és Bécsben elvégezvén, 1830-ban Szerbiába ment, hol rövid idő mulva meghalt. Néhány történeti munkát írt szerb nyelven. Biankovič Ábrahám.

Bierbrunner Gusztáv, ág. ev. lelkész, szül. Nagyszentmiklóson, 1835-ben. Egy évet a berlini egyetemen töltvén, 1863-ban a pesti német ev. egyház káplánjának választotta. 1867-ben Ókérre ment lelkésznek. A protestáns irányú lapokban és a Pesti Hirlapban megjelent czikkeiben bátor szószólója a szabadelvü vallásos eszméknek. Bács-Bodrog vármegyéről szóló kötetünkben ő írta az ág. ev. egyház történetét. 1909-ben halt meg. Bierbrunner Gusztáv

Művei: Istóczy und die Juden. Budapest, 1876. — Der gordische Knoten Europas. Budapest, 1876. — Christlicher Hausaltar. Budapest, 1878. — Uj Magyar Athenás. Budapest, 1882—87. — Des Landmanns Wissenschaft. Kula, 1886. — Szántó János beszédei az eke mellől, vagyis jó tanács minden ember számára. Népkönyv Spurgeon E. H. után. Kula, 1886. — Luther Márton édesanyja. Budapest, 1887.

D. Bodó Mátyás, községi jegyző Alsóittebén. A szépirodalom terén munkálkodik több mint tíz éve. Ez idő alatt számos tárczája jelent meg a »Független Magyarország«, »Torontál«, »Szepesi Lapok«, »Délmagyarországi Közlöny«, »Temesvári Hírlap«, »Délvidéki Ujság« stb. czímű lapokban. 1906-ban »A szív körül« czím alatt novella-kötete jelent meg, 1908-ban pedig a »Független Magyarország« czímű fővárosi napilap hozta »Ambrus Kati« czímű hosszabb elbeszélését. E mellett sok, a közigazgatás körébe vágó czikket írt. *(S)*. D. Bodó Mátyás.

Boleszny Antal, orsovai plebános, szül. 1828 május 31-én, Nagybecskereken Résztvett a szabadságharczban, mely után Temesvárott theológiát hallgatott. 1852-ben szentelték fel pappá. 1856-ban a római kath. elemi iskola igazgatója, majd a reáliskola hittantanára lett. Hat év mulva Orsován plebánosnak választották meg, hol élete végéig működött. Leginkább történeti kutatásokkal foglalkozott és czikkeit leginkább a »Temesi Lapok«-ban, az »Ujvidék«-ben és a »Történeti Adattár«-ban közölte. A Délmagyarországi Tört. és Régészeti Társulatnak választmányi tagja volt. Boleszny Antal.

Önálló művei: Kézikönyv az Al-Dunán, Szerb és Bolgárországban utazók számára. Orsova, 1870. — Die Donau-Katarakte, Veteranische Höhle und Festung Peth. U. o. 1874.— Széchenyi munkálatai az Aldunán, tekintettel a Dunagőzhajózás és a Széchenyi-út történetére. Temesvár, 1878. — A magyar szent korona Orsova melletti elásatása 1849-ben és megtalálása 1853-ban. U. o. 1889.

Borsodi Lajos dr., nagybecskereki ügyvéd. A szépirodalom terén fejt ki élénk és értékes munkásságot. Lirai verseket, novellákat, kisebb színdarabokat és irodalmi essay-ket ír. Művei nagy része a fővárosi lapokban és folyóiratokban jelent meg, azonkívül a »Torontál«-ban és más nagybecskereki lapokban. »Az ember tragédiája« és »Az irodalom újabb irányai« czímmel írt két nagyobb értekezését előadta a nagybecskereki Szabad Liceumban. Nagy számban jelentek meg kisebb humoros beszélyei. Borsodi Lajos.

Önálló munkája egy verseskötet »Mesék, merengések« czímmel, mely 1905-ben jelent meg Budapesten Singer és Wolfner kiadásában. Nagyobb munkái ezenkívül: »A czigányélet« és »Diákálom« czímű verses blüettek. *(S)*.

Brájjer Lajos dr., szerkesztő, szül. 1865-ben Nagybecskereken. A jogot a budapesti tudományegyetemen végezte, 1888-ban pedig a kolozsvári egyetemen nyert bölcsészet doktori oklevelet. Hírlapírói pályáját német újságíróként kezdte Nagybecskereken, 1892-ben pedig, *Lauka* Gusztáv nyugalombavonulása után, átvette a »Torontál« czímű napilap vezetését, melyet 1908-ig szerkesztett, midőn a magyar kormány megbízásából Fiuméban »Fiumei Estilap« czímen lapot indított, melynek jelenleg is felelős szerkesztője. A Vidéki Hírlapírók Országos Szövetségének alelnöke, az Arany János-társaság rendes tagja, Torontál vármegye tb. főjegyzője. 1910-ben ünnepelté khírlapírói munkásságának huszonötéves fordulóját, a mikor a Torontálvármegyei Magyar Közművelődési Egyesület aranytollal tüntette ki. Munkái magyar és német nyelven számos magyar, osztrák és németországi lapban és folyóiratban jelentek meg. Különösen értékesek műfordításai, a melyekkel magyar költőket ültetett át németre. Brájjer Lajos.

Önálló kötetei: »Das bürgerliche Drama« 1888. — »A vidéken«, Lauka Gusztáv előszavával, 1894. — »Vörösmartys Leben und Werke« 1895. — »Az általános választói jogról« 1906. — »Deutsche Dichtungen« 1908. *(S)*.

Cherrier Miklós.

Cherrier Miklós, siklósi apát, tankerületi főigazgató és kir. tanácsos, született 1790-ben, Nagyőszön. A hittudományokat a pesti egyetemen elvégezvén, Zsombolyán segédlelkész lett, honnan 1814-ben Temesvárra ment s itt *Kőszeghy* László püspök mellett levéltárnok és szentszéki jegyző lett. 1819-ben *Rudnay* Sándor herczegprimás a nagyszombati érseki lyceumban a mennyiségtan tanárává nevezte ki, majd később az egyházjogot és történetet adta elő. 1840—1841-ben *Kopácsy*, a vegyes házasság intézményének tanulmányozása céljából, nagy európai tanulmányútra küldte. 1846-ban a pozsonyi tankerület főigazgatója és kir. tanácsos lett. Meghalt 1862 deczember 18-án Pozsonyban.

Munkái: Nachahmung der Geduld Jesu im Leiden. Tirnau, 1827. — Gott erhört und hilft zur Zeit. U. o. 1882. — Der Tod Jesu und unsere Erlösung. Gran, 1828. — Enchiridion juris ecclesiastici cum singulari ad alienas confessiones attentione. Pestini et Budae, 1836—37. Két kötet. Institutiones historiae ecclesiasticae novi foederis. Pestini, 1840—41. Négy kötet. — Irói rágalmazás, az az czáfolása az Athenaeum folyó évi július 27., 12. számában foglalt írói orzásnak. Nagyszombat, 1841. — Egyházi jog. U. o. 1843. — Köz egyháztörténet. Pozsony, 1844. — A jó és czélszerű nevelés kellékei. U. o. 1846. — Christ-Katholischer Erbauungsbuch. U. o. 1852. — Epitome historiae ecclesiasticae. Viennae 1854. Két kötet. — A magyar egyház története. Pest, 1856.

Csekonics József.

Csekonics József, szül. 1757 febr. 22-én, Kőszegen. Atyja, Pál, birtokos és a kerületi tábla bírája, anyja, nemes Kanicsár Mária volt. Alig 17 éves korában állott be a katonai szolgálatba, a Dajasassa nevet viselő vértesezredbe, hol 1777-ben hadnagy lett. 1778-ban főhadnagyként átlépett a Modena (később Seszvitz) vértesekhez és itt 1783-ban — 26 éves korában — másodosztályú századossá lépett elő. 1787-ben őrnagy, 1789-ben alezredes lett, majd 1790-ben az ezredesi rangot nyerte el; 1806-ban tábornok és a nemesi insurrectionális sereg egyik dandárnoka. 1799-ben a Szent István-rend kiskeresztjét kapta meg. Katonai szolgálatának legelejétől kezdve a lótenyésztés ügyének szentelte magát. Már 1783-ban, gróf Hoditz tábornok és pótlovazási felügyelő mellett, részletes tervezetet dolgozott ki, hogy miként lehetne a magyarországi lótenyésztést állami gondozással emelni és felvirágoztatni. Ezt II. József császár elé terjesztette, ki őt Bécsbe rendelte föl, hol egy bizottság hosszú tárgyalások után Mezőhegyest jelölte ki a felállítandó állami ménes helyéül és az építkezés felügyeletével és a törzsménes elhelyezésével Csekonics kapitányt bízta meg. Csekonics kapitányt e szervezési munkája közben, a helyszínen lepte meg, 1786-ban, a Cherzonba utazó II. József császár és a látottak fölött legnagyobb elismerését nyilvánítva, őt elsőosztályú századossá léptette elő, megbízta a magyar- és erdélyországi pótlovazási teendőkkel és »magyar ménes és pótlovazási parancsnok« czímmel ruházta fel. Ugyanez időtájt teremtette meg Mezőhegyesen a nagyobbmérvű marhatenyésztést is és nyert megbízást arra, hogy Bécs és környéke hússzükségletének fedezésére Mezőhegyesről és a másutt is bérelt pusztákról ökröket szállítson fel. Schwartner statisztikája szerint az így felszállított ökrök száma az 1775—1791. években hetenként 1000—1200 drb volt és ezenfelül még a hadsereg számára is nagymérvű marhaszállításokat eszközölt. 1789-ben az állam részére megvásárolta gróf Szápáry Józseftől a 6600 holdas komárommegyei Bábolna-pusztát és azt a mezőhegyesi ménes-intézet fiókjává alakította át. Csekonics a mezőhegyesi ménesintézetet és az országos ménes- és remondaügyeket 1806-ig, tehát 21 éven át vezette, a midőn az insurgensek brigadérosává nevezték ki. Hírneve és alkotásai a külföldre is elhatoltak; így a franczia Marmont marechal, raguzai herczeg, kit I. Napoleon császár Illyria főkormányzójává tett, Mezőhegyest meglátogatva, így nyilatkozott: »A gazdasági kezelés eredményei csodálatraméltók, kivált egy francziára nézve, a kinek hazája ehhez hasonlót föl nem mutathat . . . Ha a lótenyésztésnek egy ilyen jól átgondolt tervezete Francziaországban elfogadtatnék, akkor talán ott is elérhető lenne az ittenit megközelítő eredmény. Azokat az elveket, a melyek Mezőhegyes létesítésekor kitűzettek, a követett kezelési irányzatot és ama számtalan előnyöket, a melyek ezekből folynak, eléggé dicsőíteni nem lehet . . .« — Csekonics, barátjai rábeszélésére és a felsőbb helyről is nyilvánított óhajra, megírta — negyven éves tapasztalata alapján — a lótenyésztés elveit és gyakorlati szabályait, mely műve »Praktische Grundsätze die Pferdezucht betreffend« czím alatt, Pesten, 1817-ben, nyomtatásban is megjelent. 1780-ban haszonbérbe vette a nagykiterjedésű torontálmegyei zsombolyai uradalmat a kincstártól, majd 1800-ban, a kiírt becsáron, örökösen megvásárolta és azt a teljes elhagyatottságból, szakszerű gazdasági berendezéseivel, községek telepítésével, kiemelte

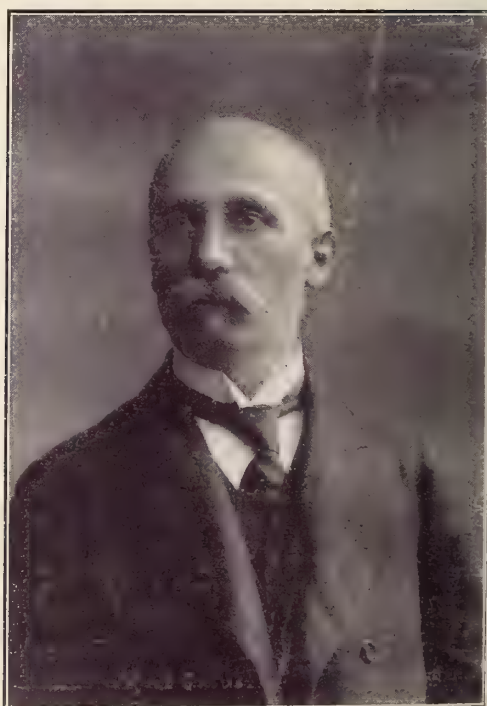
Csekonics József.

Abafi Lajos szülőháza Nagyjécsán.

Báró Dániel Ernő.

Kenedi Géza.

és a mai virágzó állapotának első alapját megvetette. Fáradalmas és nyugtalan élete utolsó éveit betegeskedve tölté és 1824 ápr. 26-án hunyt el Pesten. Hamvai Zsombolyán, a csitói családi sírboltban pihennek. Két neje volt, az első Templ Katalin, pesti patr. polgár leánya, a második Pribéri Jankovich Julia (meghalt 1835 decz. 10-én, Pribéri Jankovich János, udvari tanácsos, septemvir és báró Püchler Teréz leánya), kitől a ma élő utódai származnak.

Cselkó István, gazdasági akadémiai tanár, szül. 1847-ben, Zsombolyán. Gazdasági tanulmányait befejezvén, 1869-ben a magyaróvári gazdasági iskolához segédtanárnak nevezték ki. Miután a kormány költségén a müncheni állatorvosi iskolát egy évig látogatta, hazatérve, a magyaróvári gazdasági akadémia rendes tanára lett. A magyar és német szaklapokban megjelent számos mezőgazdasági czikkén kívül, munkája: »Az okszerű takarmányozás alapvonalai.« 1874. Cselkó István.

Dániel Ernő (Szamosújvár-Németi báró), volt kereskedelemügyi miniszter, született Eleméren, 1843 május 3-án. Jogi tanulmányait befejezvén, Torontál vármegye tb. aljegyzője, 1867-ben szolgabírája, 1868-ban törvényszéki ülnöke lett. 1870-ben Deák-párti programmal képviselővé választották. 1875-ben a szabadelvű párthoz csatlakozott. A Bánffy-kabinet megalakulásával kereskedelemügyi miniszter lett és mint ilyen, különösen az iparoktatás, az ipar rendszeres fejlesztésére és a munkásügyek rendezésére fordított nagy gondot. Közlekedésügyünk fejlesztésében is nagy érdemei vannak. A keleti tengeri hajózási részvénytársaság az ő közreműködésével alakult meg és fiumei kikötőnk is az ő messzeható politikájának köszöni az újabb időben való nagy emelkedését. A Vaskapu szabályozását is o fejezte be. Az ezredéves kiállítás nagy sikerének dicsősége az ő nevéhez is fűződik. Miután már előbb őfelsége a v. b. t. tanácsosi méltósággal tüntette ki, 1896 november 1-én, különösen a kiállítás körül szerzett érdemeiért, bárói rangra emelte, örökös főrendiházi taggá nevezte ki, majd 1898-ban az elsőoszt. vaskorona-rendet ajándékozta neki. Miniszteri állásától 1899 febr. 26-án vált meg. Dániel Ernő.

Dániel Konstantin, festőművész, szül. 1799-ben; 1827-ben Nagybecskerekre költözött. Művészete elsősorban a vallásos tárgyú alkotásokat ölelte fel s ezen a téren valóban elsőrangú művei maradtak. Legelső nagyobb munkája a pancsovai gör. kel. templom ikonosztázának megfestése volt; ezen 1729—33 között dolgozott, ezután a torontálozorai gör. kel. templom képeinek megfestésére vállalkozott. Az ő műve a temesvár-belvárosi gör. kel. templom ikonosztázának megkapóan szép képsorozata is. Leghatalmasabb alkotása a jarkováczi templom ikonosztáza. Ezeken kívül még több templom képei származnak tőle s Nagybecskereken és más helyeken számos portréját őrzik. Dániel Konstantin.

Erdélyi Károly, piarista tanár, szül. 1859-ben Perjámoson. 1883-ban tanári vizsgát tett. Ezután Tatán, Nagykanizsán, Kecskeméten és Temesvárott tanárkodott. Meghalt a kolozsvári főgimnázium igazgatójaként 1909-ben. Erdélyi Károly.

Számos irodalomtörténeti, nyelvészeti és pedagógiai czikke jelent meg a szakfolyóiratokban. Önálló művei: Vázlatok a magyar nyelvészet köréből. Nagykanizsa, 1885. — A német gyönge ige történeti fejlődése. Nagykanizsa, 1885. — Über Vor- und Familiennamen. Perjámos, 1885. — Börtöneim. Silvió Pellico után olaszból fordította. Budapest, 1886. (Olcsó Könyvtár 201.) — Az állateposról. Kecskemét, 1887. — A franczia epos eredetei. U. o. 1888. — Igazházi, egy kegyes jó atya, mulatságos játék 5 felv., irta Simai Kristóf. Bevezetéssel 2. kiadás. U. o. 1888. (Olcsó Könyvtár 238.) — Potemkin a Duna mellett. Danilevszky után oroszból fordította. Szeged, 1888. — Poetika. Budapest, 1890. (Pintér Kálmánnal) — Boldog Pirotti Pompilius Mária élete. Carlos Lasalde után, spanyolból. Vácz, 1891. — Calozanzi szent József, a piarista-rend alapítójának élet- és jellemrajza. Temesvár, 1893.

Farkas Gejza földbirtokos, közgazdasági író. Közgazdasági, társadalomtudományi és politikai czikkeket ír, melyek a különféle szaklapokban s azonkívül a napisajtóban jelennek meg. Választott tagja Torontál vármegye törvényhatósági bizottságának. 1907 óta Torontál vármegye tiszteletbeli főjegyzője. Farkas Gejza.

Önálló munkái: »A fényüzés« (Budapest, 1897. Dobrowsky és Franke). — »A nemzet gazdálkodása« (Budapest, 1903. Hornyánszky). *(S)*.

Fekete Gyula nagykikindai református lelkész, szül. 1857-ben. 1887. évben jött Nagykikindára missziói lelkésznek, a hol erre tág tere nyilott. Egyházmegyéje a tanácsbírói, pénztárnoki tisztségekkel jutalmazta fáradozásait. Megírta külön füzetben egyházának történetét. Politikai és egyházi lapokba sokat dolgozott. 11-ik éve társszerkesztője a »Téli Ujság« czímü vallásos néplapnak, mely 50 ezer példányban forog a nép kezén. Minden számban az ő tollából kerül ki a vezérczikk. Egyházi beszédei közül is többet kiadott. E monografiában ő írta meg a Nagykikinda városra vonatkozó részt. Fekete Gyula.

Fendler József. *Fendler* József, keresk. akadémiai tanár, szül. 1848-ban Csávoson. A budapesti keresk. akadémia tanárává lett 1872-ben, meghalt 1879-ben

Művei: Az istenfogalom és annak mai jelentősége. Büchner Lajos után. Lipcse, 1875. — Anglia művelődésének története, Buckle Tamás után ford. (többekkel). Pest, hat kötet.

Fialowski Béla dr. *Fialowski* Béla dr., kir. törvényszéki orvos Nagybecskereken. Az orvosi szakirodalom terén munkálkodik s a mellett élénk irodalmi tevékenységet fejt ki társadalmi és közegészségügyi kérdésekben is.

Önállóan megjelent munkái: »Törvényszéki orvosi esetek«, (1899. Budapest, Pesti Lloyd-társulat könyvnyomdája). »Törvényszéki orvosi casuistica« (1901. Budapest, Pesti Lloyd-társulat nyomdája). »Törvényszéki orvosi esetek» II., (1904. Budapest, Pesti Lloyd-társulat nyomdája). A német orvosi szaklapokban azonkívül több nagyobb szaktanulmánya jelent meg. *(S.)*

Fischer Gyula dr. *Fischer* Gyula dr., nagybecskereki születésű orvos. Az orvosi irodalom terén munkálkodik.

Önállóan megjelent munkái: »A tüdő higieniája« (Budapest, 1907.) — Forel Ágostonnak »A nemi kérdésről« szóló munkája II-ikkötetének forditása németből (Bpest, 1909.) *(S.)*

Fischer Mór. *Fischer* Mór nagybecskereki áll. elemi iskolai ig.-tanító. Tanügyi czikkeket írt. Önálló munkája: »Torontál vármegye földrajza«. (Nagyszentmiklós. 1883). *(S.)*

Fülep Jenő György. *Fülep* Jenő György, szül. 1875-ben. Előbb helyi, majd fővárosi lapokba kezdett dolgozgatni, később munkatársa és segédszerkesztője volt a »Hazánk« és az »Ország« czímű politikai napilapnak 6—7 évig. Az Ország czímű lap megszűnése után a m. kir. kereskedelmi múzeum külkereskedelmi múzeumi levelezője lett Bombayban, a hol mai napig is működik. *(S.)*

Fülep Lajos Pál. *Fülep* Lajos Pál, szül. 1885-ben. Munkatársa volt a következő lapoknak és folyóiratoknak: Hazánk, Ország, Magyar Szemle, Uj Magyar Szemle, Művészet, A Hét és Szerda. Többízben külföldre ment tanulmányútra, így Münchenbe, Párisba, Hede, France, Normandia, Pichardie, Bourgogne, Champagne stb. vidékeire, Londonba, Firenzébe, hol máig is lakik. Olaszországban számos nagyobb útat tett művészettanulmányozásra.

Önállóan megjelent művei: A tragédia eredete, Nietsche után fordította és bevezette. — 1911. év tavaszától kezdve szerkeszti és kiadja »A szellem« czímű filozófiai folyóiratot. Filozófiai tárgyú fölolvasásokat tartott olaszul, a firenzei Biblioteca Filozófiában.

Grézlo János. *Grézlo* János, Torontál vármegye kir. tanfelügyelője. A pedagógiai irodalom terén munkálkodik. Írt számos pedagógiai czikket. Önálló műve: »Samu József életéről.« Ő írta e kötethez a közoktatásügyi részt. *(S.)*

Grozescu Julián. *Grozescu* Julián, megyei esküdt, hírlapíró és szerkesztő. Szül. 1838-ban. A magyar irodalomban románból fordított balladáival tűnt fel. 1863-ban egy *Sperantia* czímű rumén szépirodalmi lapot indított meg, mely azonban csakhamar megszűnvén, az *Umoristulu* czímű humorisztikus lapnak munkatársa lett. 1865-ben a *Familia* czímű rumén szépirodalmi lap segédszerkesztője lett, mely lapba elbeszéléseket, költeményeket, bírálatokat stb. írt. Ez időben adta ki összes költeményeit. 1869-ben Bukarestbe ment, hol szintén lapot szerkesztett. Két év mulva Pestre visszatérvén, itt az *Albina* czímű politikai lapnak lett a szerkesztője, de ekkor már régebbi tüdőbaja annyira megrongálta egészségét, hogy kénytelen volt visszavonulni szüleihez Bánátkomlósra, hol 1872-ben meghalt. Számos fordítása jelent meg a rumén népköltészetből a korabeli magyar szépirodalmi lapokban, valamint a Kisfaludy-társaságtól 1877-ben kiadott ***Román népdalok*** czímű gyüjteményben.

Hajnal József. *Hajnal* József, állatorvos, szül. 1868-ban, Nagybecskereken. Budapesten 1889—90-ben az állatorvosi akadémián a belgyógyászat tanára lett. 1891-ben Nagykikindára költözött. Az állatorvosi szaklapokban megjelent nagyszámú czikkein kívül munkái: A vármegyei orvosok államosítása. Bpest, 1891. — Állatbiztosítás. Bpest, 1891.

Heim Péter. *Heim* Péter, miniszteri tanácsos, a magyar posta-, távírda- és telefonügyek szervezője, szül. 1834 augusztus 4-én Nagyszentmiklóson. Középiskoláit Nagyváradon, a jogot Budapesten végezte. Már 1854 óta a postánál volt alkalmazva, 1867-ben miniszteri fogalmazóvá nevezték ki. Sokoldalú tudásával és szakismeretével csakhamar magára vonta a szakkörök figyelmét. A kormány hosszabb külföldi tanulmányútra küldte és a berni (1874.) és párisi (1880.) postakongresszuson a magyar kormány képviseletével bízta meg. Baross Gábor felismervén nagy szervező-tehetségét, az általa egyesített posta-, távíró- és telefon-ügyek vezetőjévé tette meg. Mint ilyen, rendkívüli érdemeket szerzett. Az ő nevéhez fűződik a magyar posta-, távirda- és telefon-ügyek újjáalakítása és modern alapokra fektetése. Ő rendezte e szakban viszonyunkat Ausztriával, a hazai postaszolgálatot

újra szervezte, az ügykezelést egyszerűsítette, a budapest—bécsi telefonösszeköttetést, valamint a magyar telefonhálózatot ő létesítette, a postatakarékpénztári intézmény meghonosításának is egyik legelső és szakavatott szószólója volt. Érdemei elismeréséül Baross Gábor 1888-ban miniszteri tanácsossá nevezte ki, 1894-ben pedig ő felsége a Lipót-rend lovagkeresztjével tüntette ki. 1895-ben nyugalomba lépett, mikor a Szt.-István-rend kiskeresztjét kapta.

Önálló művei: A postatakarékpénztári kérdés hazánkban. Budapest, 1880. — Budapest postaintézményei és forgalmuk a jelenkorban. U. o. 1881. — A postatakarékpénztár. 1897.

Hermann Lipót festőművész. Nagyszentmiklósi születésű. Budapesti kiképzésének első évében már dolgozott az élczlapoknak, majd Budapesten tanulmányait végezve, rövid ideig Münchenben járt egy festőiskolába. Az ezután következő évek legnagyobb részét Nagyszentmiklóson töltötte, hol sok tájképet és zsánert festett és néhányat ki is állított a Műcsarnokban és a Nemzeti Szalonban, közülök egyet az Országos festészeti főiskola vásárolt meg. Ezek a festegetések azonban csak előtanulmányul szolgáltak annak az iránynak, melyet két évi berlini tartózkodása után hazajőve, itthon kezdett s a melylyel szép sikert ért el a Könyves Kálmán. Művészház és Műcsarnokban kiállított színes dekorativ, részben szatirikus irányú festményeivel. Ezekből a képekből sok van ismert magyar műbarátok birtokában. *(S.)* Hermann Lipót

Holub Károly, posta- és távírótiszt, szül. 1856-ban Nagykikindán. A tanítói pályára készült, de postatiszt lett Budapesten. Munkája: *Temetőben.* Költemények. Budapest, 1895. Holub Károly.

Honffy (Kozenkay) Géza, hírlapíró, szül. 1841-ben Gyéren. 1861-ben a Delejtű czímű lapnak főmunkatársa volt Temesvárt. Meghalt 1863 június 25. Több humoreszket, beszélyt stb. írt. Munkája: Szerelem álmai. Beszélyek. 1861. Honffy Géza.

Jäger István festőművész. Szül. Csenén 1877-ben. Tanulmányait Budapesten az országos mintarajziskolában végezte. Nagyobb munkái a jázovai és az aradi templom oltárképei, továbbá »A németek letelepítése Magyarországon« czímű nagy triptichonja, a mely Rőser Ádám gyertyámosi földbirtokos tulajdona. A művész jelenleg Budapesten él. *(S.)* Jäger István

Jankó Ágoston. Torontál vármegye alispánja. Kiváló munkása a közigazgatási és közgazdasági irodalomnak. Írt számos közigazgatási, birtokpolitikai czikket és több nagybecsű tanulmányt a kivándorlásról. Önállóan megjelent munkája: »Torontál vármegye birtokviszonyai«, (Tanulmány Torontál vármegye birtokviszonyainak fejlődéséről), a melyet a Magyar Társadalomtudományi Társaság megbízásából írt (1911 Nagybecskerek). Hat év óta alelnöke a Torontál vármegyei Magyar Közművelődési Egyesületnek. E kötet számára ő írta a »Vízszabályozás és árvízvédelem« czímű fejezetet. *(S.)* Jankó Ágoston

Janszky Adolf, szül. 1840-ben Zsombolyán. 1873-ban a Franklin-társulat irodafőnöke lett, hol 1896-ig működött. Janszky Adolf.

Munkái: Kereskedelmi és ipari Czímkönyv. Temesvár, 1868. — Statistische Mittheilungen über die Österreichisch-Ungarische Werthpapiere. Wien, 1869. — Budapesti Czím- és Lakjegyzék. VI., VII., VIII., IX. évf., Budapest, 1890—97. — Budapest tájékoztató kézikönyve. Székesfővárosi kalauz és emlékkönyv az ezredéves kiállítás alkalmára. Budapest, 1896.

Jeck György, szül. 1851. Perjámoson. Tanulmányai elvégzése után előbb Németcsanádon, majd Nagyszentmiklóson lett tanító. A délmagyarországi tanítóegylet alelnöke volt hat évig. Számos pedagógiai és közérdekű czikket és több elemi iskolai tankönyvet írt. Jeck György.

Junker László, piarista tanár, szül. 1862. Nákófalván. 1890 óta a kecskeméti főgimnázium tanára. Junker László.

Munkái: Nagy Károly birodalma és intézkedései. Kecskemét, 1891. (Egyetemi díjjal jutalmazott pályamű.) A kegyes tanítórend kecskeméti gimnáziumának története. U. o. 1896.

Jurkovics Aladár, hírlapíró. A szegedi gimnáziumból Budapestre kerülvén, a hírlapírói pályára lépett és több lap tárczaírója lett, de tüdőbaja miatt a fővárost elhagyva, 1890-ben Nagybecskerekre ment, hol közigazgatási gyakornok és a »Torontál« czímű lap főmunkatársa lett. Három évet töltött itt folyton betegeskedve, míg végre súlyos baja miatt kénytelen volt hazai és külföldi fürdőkben gyógyulást keresni. Arcóban halt meg 26 éves korában. Jurkovics Aladár.

Számos rajzot, elbeszélést, tárczát írt a fővárosi lapokba, a Nagy-Szent-Miklós és Torontálba. Önálló művei: A szirén. Regény a fővárosi életből. Budapest, 1888. — Halálos sebek. Regény. Nagybecskerek, 1892. — A második feleség czímű vígjátékát 1892 október 20-án előadták Nagybecskereken.

Kalcsok Leó, nagybecskereki kegyesrendi főgimnáziumi tanár. Esztétikus, történetíró és műfordító. Nagyszámmal írt esztétikai czikkeket, útirajzokat és történelmi ismertetéseket. Kalcsok Leó

Munkái: »A Garamvölgye« (Tata). »Róma és Chartago a II-ik púnháború korában«, (Nagykanizsa) .»A nagykanizsai gimnázium története«, (Nagykanizsa). »XIII. Leo« (Nagykanizsa). »Illuzió« (Megjelent Nagybecskereken a kultúregyesület 1911-ik évi évkönyvében.) Fordításai: »A túlzsufolt szálló« (spanyolból). »Az én vezércsillagom« (Scribe). »A kibékülés« (Gawalevicztől, lengyelből) vígjátékok és »A csésze« (monolog Gawalevicztől lengyelből). (*S.*)

Kárpáti Sándor. *Kárpáti* Sándor, segédtanfelügyelő, szül. 1863-ban Zsombolyán. 1880-ban lépett a tanítói pályára és több helyen tanítóskodván, 1891-ben a budai polgári iskolai tanítóképzőben szerzett oklevelet. 1894-ben Krassó-Szörény megyei tanfelügyelőségi tollnok, két év mulva segédtanfelügyelő lett. Sok pedagogiai czikket írt, megalapította és szerkesztette a »Népoktatás« czímű folyóiratot. (1895—97).

Kassai Vidor. *Kassai* Vidor, kiváló komikus színész, szül. Gyálán, 1840. Makón elvégezvén középiskoláit, kereskedő, majd szoba- és templomfestő volt. Hajlama azonban a színészi pályára vonzotta és 1861-ben színész lett. Több vidéki színtársulatnál való működés után a kolozsvári Nemzeti Színház tagja lett, 1869—80-ig, a mikor a budapesti Népszinház szerződtette tagjának. Itt csakhamar a közönség kedveltje lett és az is maradt egészen 1899-ben történt nyugalomba vonulásáig. Irodalommal is foglalkozott. Munkái: A bankban. Budapest, 1889. — Hullámok. 1890.

Kaufmann Ernő dr. *Kaufmann* Ernő dr., bányaorvos, szül. 1849. Padén. 1877 óta a Dunagőzhajózási társaság bányaorvosa Baranyaszabolcson. Orvosi elfoglaltsága mellett kiváló szeretettel foglalkozott rovargyűjtéssel, kertészettel, de különösen rózsatenyésztéssel. A hazai és német szaklapokban közzétett kertészeti és rovartani czikkei a külföldön is ismertté tették nevét és ennek alapján 1889-ben a hiezingi rózsakiállítás, 1897-ben a hamburgi kertészeti kiállítás jury-tagjául választotta meg. Számos lapot szerkesztett: 1883-ban a Rovarászati Lapokat, a Rózsa Ujságot (1887—93), az Ungarische Rosen-Zeitung-ot (1889). A Vadász Lapnak és A Kertnek állandó munkatársa volt.

Kaufmann István. *Kaufmann* István, szül. Zsombolyán, 1858-ban. Három évig Nagybecskereken volt segédtanító, azután 27 éven át a községi iskola igazgatója Begaszentgyörgyön. 1907-ben nyugdíjba ment és azóta a torontál-vármegyei gazdasági egyesület előadójaként közhasznú munkásságot fejt ki. Írt kisebb-nagyobb dolgozatokat, magyar és német nyelven a tanügyi szaklapokba, továbbá elbeszéléseket és sváb tájszólású költeményeket különféle hírlapokba. 1908 óta szerkeszti és kiadja az általa alapított »Südungarische Rundschau« politikai és közgazdasági hetilapot. Ő írta e monografia néprajzában a németekre vonatkozó részt.

Kemény Ferencz. *Kemény* Ferencz, reáliskolai igazgatótanár, pedagógiai író, szül. 1860. Nagybecskereken. Két tanári oklevelet szerzett és pedig a természettan- és mennyiségtanból (1883.) és a német és franczia nyelvből és irodalomból (1888.). Előbb a kőszegi katonai alreáliskolában volt tiszttanár, majd a brassói állami főreáliskolához nevezték ki rendes tanárnak 1890-ben. Innen az egri áll. alreáliskolához nevezték ki igazgatói minőségben, honnan két évi működés után, kérésére, a budapesti VI. kerületi főreáliskolához helyezték át tanárként. Már 1880 óta igen tevékeny pedagógiai működést fejtett ki és tanügyi irodalmunknak máig is egyik legtöbboldalú és legszorgalmasabb munkása. Több tanulmányutat tett Német- és Francziaországba, az egyesült államokban, stb. A külföldi tanügyi viszonyoknak egyik legalaposabb ismerője, a modern pedagógia mozgalmainak és reformjainak szakavatott ismertetője és ha kell, lelkes harczosa. Ugyancsak ő ismerteti meg a külföldet német és franczia nyelven írt czikkeiben hazánk tanügyének állapotával, fejlődésével és alakulásaival. Tiszteleti tagja a párisi Union des Sociétés des Sports Athletiques-nek, tagja a berni »Bureau«-nak és a monakói »Institut de la Paix«-nek; éveken át tagja volt a nemzetközi olimpiai bizottságnak; az 1896. évben megtartott VII. békekongresszusnak főtitkára volt. Ezenkivül az 1900. párisi nemzetközi kiállítás I. csoport-bizottságának tagja volt és a tanügyi kormány megbízásából résztvett a havrei nemzetközi olimpiai kongresszuson, előadóként és a szervező-bizottság tagjaként. Nagy tevékenységet fejtett ki a magyar országos békeegyesület megalapításában. Sokoldalú tevékenységének és széleskörű alapos pedagógiai ismereteinek megfelel rendkívüli írói termékenysége. Alig van pedagógiai folyóiratunk, melynek egyikében hetenként ne találkoznánk az ő czikkeivel, mert alig van tanügyünknek olyan ága, melyhez nagy hozzáértéssel, felvilágosítólag, gyakran irányítólag ne tudna szólni. Sok hasznos pedagógiai intézménynek is megvetette az alapját. (Szünidei fürdőkonviktus.)

Számos hazai és külföldi szakfolyóiratban megjelent pedagogiai czikkein kívül, önálló művei: Összehasonlító aforizmák a katonai és polgári nevelés köréből. Budapest, 1888. — Beiträge zur Kenntnis des modernen Volksschulwesens von Frankreich, mit Berücksichti-

gung der übrigen auf der Pariser Weltausstellung vertretenen Länder. Gotha, 1890. — Heble J. P., Das Schatzkästlein. Bevezetéssel és magyarázó jegyzetekkel kiadta. Budapest, 1895. — Franczia stílusgyakorlatok (Klimó Mihálylyal). U. o. 1901. — Madame de Sévigné, Lettres (Franczia könyvtár). U. o. — Inhaltsausgaben der dramatischen und der epischen Meisterwerke, 2. füzet (Német könyvtár). U. o. — Analoges des chefs d'ocuvre dramatiques (Franczia könyvtár). U. o. — Aurbacker : Ein Volksbüchlein, jegyzetes kiadás. U. o. 1900. A német helyesírás. Szabályok és szójegyzék. U. o. 1896. (4. kiad. 1908.) — Die Mittelschulen Ungarns. Gymnasien und Realschulen. Geschichte, Verwaltung, Organisation, Statistik. Pressburg, 1896. — Franczia nyelvtan felső osztályok számára. Budapest, 1896. — Die Bedeutung der Olympischen Spiele für die körperliche Erziehung der Jugend. Wien, 1896. — Német nyelvtan és olvasókönyv a középiskolák alsó osztályai számára. 3 kötet. Budapest, 1898. (3. kiad. 1912.) Világakadémia, U. o., 1902. — Gegenwart und Zukunft der Körperlichen Erziehung. Ein universalpädagogischer Reformversuch. Berlin, 1904. — Institut International pédagogique, Bulletin International et officiel de l'Enseignement, Deux projets, Berne, 1905. — L'Enseignement international et ses conséquences juridiques internationales. Amsterdam, 1907. (Megjelent német nyelven is Lipcsében.) — Sexualpädagogische Enquête in Budapest. Leipzig, 1908. — Minister und Ministerien, Prolegomena einer Lehre von der höheren Unterrichtsverwaltung. und Leitung. Berlin, 1908. — A testi nevelés állapota a magyarországi középiskolákban (Kovács Rezsővel.) Budapest, 1899. — A békeprobléma megoldásának egyik módja. Budapest, 1900.— A békemozgalom pedagógiai jelentősége és a békenap. U. o. 1907. — A Békemozgalom. U. o. 1908. — A Világbéke (Magyar Könyvtár 620. sz.). U. o. 1911. — A nemi probléma (szexuális pedagógia). U. o. 1907. — Alkoholizmus és Felvilágosítás (F. Ortt művének átdolgozása). U. o. 1910. — L'Instruction primaire et populaire en Italie. Ostende-Bruges, 1911. — Franczia nyelvkönyvek a m. kir. honvéd-nevelő és képzőintézetek részére (dr. Sármay Józseffel). Bpest, 1912.

Kengyelácz Pál dr., görög-keleti archimandrita, szül. 1763-ban Nagykikindán. Középiskolai tanulmányait Pozsonyban, a theológiát Jenában végezte. Meghalt 1834 márczius 16. Két önálló munkája jelent meg szerb nyelven. Kengyelácz Pál dr

Kenedi Géza dr., író, publiczista, ismert nevű ügyvéd, országgyűlési képviselő, a Tisza mellett fekvő Magyarpadén, 1853 november 25-én született. Apja gazdatiszt volt, az ottani egykori Diván-féle uradalomban, majd a birtok felosztása után ottani kisebb birtokos és postamester. A fiú az akkori egyszerű viszonyok között, a falubeli magyarság között nevelkedett és ugyancsak a falusi iskolában végezte az elemi osztályokat is. Élete legnagyobb benyomásai, a maga vallomása szerint, szintén innen valók és később kifejlett írói stílusában az ottani magyarság nyelve máig is megismerhető. A falusi viszonyokból kinőtt fiút apja a szegedi piarista-gimnáziumba küldte s az ötödik osztályt kivéve (ezt Pécsett töltötte), valamennyi osztályt ott végezte el, részben mint magántanuló. A másodikban nevelője Tóth Gerő, a későbbi hírneves kúriai bíró volt, a ki fiatal jurátusként időzött a családnál és Kenedit két bátyjával együtt tanította. Az érettségit Szegeden, 1871-ben tette le. A főgimnázium akkori főigazgatója, Bolgár Mihály, kitünő piarista-tanár, később gróf Andrássy Gyula két fiának nevelője volt, a kinek történet-előadásairól Kenedi később is nagy hálával emlékezett meg. K. innen kikerülve, szülői őt a postamesteri pályára szánták. Egy ideig Budán, a pénzügyminiszteriumban volt számgyakornok, de apjának bekövetkezett halála új fordulatot adott életének. A hatgyermekes család Pécsre költözött át s itt ő az ottani jogakadémiára íratkozott be, 1872—73-ban pedig az 52. gyalogezrednél önkéntesként szolgált. Ezekre az évekre esnek első irodalmi kísérletei. Versírással kezdte s első költeményei a Hölgyfutárban, 16 éves korában, jelentek meg »Nehéz idők« czím alatt. Ugyanitt jelent meg tőle Lenau »Schilflieder«-jeinek magyar fordítása is. A negyedik jogi tanfolyamot Budapesten végezte s 1875-ben Pécsett folytatott joggyakorlatot. 1876-ban ugyanott »Pannonia« czímen, rövidéletű szépirodalmi és társadalmi lapot indított meg, de 1877-ben Budapestre visszatérve, Pest vármegye árvaszéki ügyészségénél kapott szolgálatot. Ebben az évben szerezte meg az államtudományi doktorátust és egyben Lukács Béla (későbbi kereskedelmi miniszter) lapjához, a »Közvélemény«-hez, mint vezérczikk- és tárczaíró lépett be. Az 1878. év megszakította alig kezdett írói pályáját. A torontáli 6. gyalogezreddel Boszniába kellett vonulnia, a hol a háború viszontagságaiban közel nyolcz hónapot töltött fegyver alatt. Innen is küldött irodalmi dolgozatokat. Visszatérve, lapjánál helyét újból elfoglalta, de 1880-ban a Pesti Hirlap szerkesztését Borostyáni Nándorral és Mikszáth Kálmánnal, átvette. Most már intenzívebb politikai és írói tevékenységet fejtett ki. Ebben az időben jelentek meg első társadalombölcseleti dolgozatai is, a melyek később egész új genre-t képviseltek. 1881-ben megszerezte a jogtudori fokot és a rákövetkező évben az ügyvédi oklevelet is. A Pesti Hirlapnak huszonegy éven át volt felelős szerkesztője, de 1901-ben a lap kiadójával támadt politikai összeütközése miatt a lapot elhagyta s nem sok idő mulva az újonnan megindult »Az Kenedi Géza dr

Ujság« szerkesztőségébe lépett, a melynek ma is tevékeny főmunkatársa. A dárdai kerület 1910-ben munkapárti képviselővé választotta s mint képviselő is, az igazságügyi bizottság előadója, az igazságügyi bizottság, a pénzügyi bizottság és a mentelmi bizottság tagja. Irodalmi és publiczisztikai tevékenysége tág téren mozgott. Mint politikus, mindig az 1867-es alap híve volt és számtalan vezérczikket írt. Mint tárczaíró : neve alatt és *Quintus*, ritkábban *Geicha* álnév alatt, jobbára szocziológiai tanulmányokat és kisebb elbeszélő műveket tett közzé. Szerkesztői üzeneteivel egész iskolát csinált s a mellett a jogtudományi irodalomban is részt vett. Behatóan foglalkozott Fiume ügyeivel is. A nagyobb lapok és folyóiratok közül, a hol dolgozatai megjelentek, fölemlítjük még a következőket : A Nemzet, Magyar Nemzet, Közvélemény, Pesti Hirlap, Az Ujság, Vasárnapi Ujság, Uj Idők, Magyar Szalon, A Hét, Magyar Figyelő, Jogtudományi Közlöny, Jogállam, Ügyvédek Lapja, Magyar Társadalomtudományi Szemle, Magyar Nyelv stb. A Magyar Jogászegylet egyik alelnöke s Deák Ferenczről írt tanulmánya is e tudományos egyesület kiadványai között jelent meg. Tagja a Monografia szerkesztő-bizottságának is.

Önálló irodalmi művei : A Quarnero és Fiume. — Szénrajzok. — Gyarlóságok. — Problémák. — Lőporfüst. (A bosnyák hadjáratról.) — Az élet könyve (két kiadás). — Száz eset az életből. — Szocziológiai nyomozások. (Két kötet.) — A magyar sajtójog. (Kézikönyv.) — A magyar szerzői jog. (Kézikönyv.). — Három elbeszélés. — Kriminális történetek. (Az utolsó kettő a Magyar Könyvtárban.) — Azonkívül több kisebb füzet és tanulmány.

Kiss Endre dr. tanár, szül. 1858-ban Pancsován, hol az áll. főgimnáziumban a latin és görög nyelvet tanítja. Munkája : Theokritos és a római irodalom aranykori lyrikusai. Pozsony, 1886.

Kiss István, pénzügyi tanácsos Nagybecskereken. A közigazgatási és számviteli szakirodalom terén munkálkodik. Önállóan megjelent munkája : »A községi háztartás és számvitel«. (1909, Nagybecskerek.)

Klein Eberhard, m. kir. honvédségi főtörzsorvos, szül. 1847-ben Bogároson. 1874-ben avatták doktorrá és Budapesten a 16. sz. helyőrségi kórház főorvosa lett. Különböző helyőrségeken való szolgálat után, 1880-ban ezredorvossá, 1897-ben törzsorvossá nevezték ki, miután 1887-ben műtői oklevelet szerzett, 1980-ban főtörzsorvosi czímet és jelleget kapott. Egy tapaszt talált fel, mely tela adhaesiva név alatt a katonai gyógyszerkönyvbe is fel van véve. Számos orvostani értekezést írt, melyek a szakközlönyökben jelentek meg.

Klein Gyula dr., rabbi, szül. Zichyfalván. 1872-ben a szigetvári hitközség választotta meg rabbijának, 1887-ben az ó-budai hitközség főrabbija lett, hol 1895 július 22-én meghalt.

Számos prédikáczióján kívül művei : A babyloni talmud első könyve. Ford. és magyarázta Budapest, 1878. és 1882. — Lekutim auf dem Felde der Homiltik. Fünfkirchen.

Klein Mór dr., nagybecskereki főrabbi. A zsidó theológiai irodalom ismert nevű munkása. Írt számos vallásbölcsészeti tudományos czikket, tárczát, verset.

Főbb munkái : »A tévelygők útmutatója« (Maimonides vallásköltészeti nagy munkájának magyarázó jegyzetekkel ellátott magyar fordítása), megjelent három kötetben : az első Pápán 1878, a második és harmadik Nagybecskereken 1887 és 1891. »Magyar és német hitszónoklatok« (Miskolcz és Ungvár, 1867 és 1871.) — »A lélek tragédiája« (Bedaresi tankölteménye nyomán. 1901 Nagybecskerek. (S.)

Knyaskó Lajos, felső kereskedelmi és polgári iskolai igazgató. A pedagógiai irodalomban fejt ki széleskörű munkásságot. Számos társadalmi, irodalomtörténeti tanulmányt írt. Tevékeny munkásságot fejt ki az iskolán kívüli oktatás terén s egyik megalapítója és ma igazgatója a Torontálmegyei Közművelődési Egyesület nagybecskereki szabad liczeumának és munkásgimnáziumának. (S.)

Kraushaar Károly, a Földbérleti és parczellázóbank temesvári czég vezérigazgatója, a »Der Landbote« czímű hetilap tulajdonosa és főszerkesztője, szül. Zsombolyán. 1858-ban. Husz éven át működött néptanítóként, e mellett az irodalommal is foglalkozott. Művei közül népszerű nyelven írt gazdaságtana, »Das goldene Buch des Landmannes« népszerű a Délvidéken. Több igen népszerű tudományos műve forog közkézen ; a nép művelésére »Volksbildungsblätter« czímű hetilapjával és négy német naptárával gyakorol kedvező hatást. 1898 óta szerkeszti a »Der Landbote« czímű politikai hetilapot. A Délvidéki Földmívelők Gazdasági Egyesületének 1893-ban titkárává lett, mely állását az 1906. év közepéig viselte. Ő teremtette meg Szegeden a »Délvidéki Földmívelők Gazdasági Egyesületének Firevelőintézetét«, meghonosította a Délvidéken a téli továbbképző tanfolyamokat, a szegedi intézettel kapcsolatosan nagyobb faiskolát tele-

pített, melyből az egyesület tagjai ingyenesen kapják a legnemesebb gyümölcs-csemetéket, számos kirándulást szervezett és vezetett állami mintagazdaságok és kiállítások megtekintésére és más vidékek gazdasági viszonyainak tanulmányozására. Ilyen irányú munkásságának nagy része volt abban, hogy a Délvidéken a magyar fajú marhatenyésztésről a jövedelmezőbb piros-tarka nyugati fajú marhák tenyésztésére tértek át. Nagy része van a Délvidék számos tejszövetkezetének megalakulásában. Az 1896. évi millenniumi kiállításon ő rendezte az egyesület csoportos kiállítását és az 1901-ben az egyesület által Temesváron rendezett kiállítást. Két ízben a földmívelésügyi miniszter megbizottjaként külföldi tanulmányútat is tett és pedig a komló-aukcziók meghonosítása érdekében, később a znaimi ugorkatermelés és értékesítés tanulmányozására. A segesvári komló aukczió megalakulásánál szintén mint miniszteri megbízottként vett részt. 1895-ben a Délmagyarországi Gazdasági Bank megalakulásában is nagy része volt; itt 11 éven át mint vezérigazgatóhelyettes működött. 1906-ban megvált mind az egyesület kebeléből, mind a Délmagyarországi Gazdasági Banktól és megalapította a Földbérleti és Parczellázóbank R.-Társaságot, melynek ma is vezérigazgatója.

Kuhn Lajos dr., tanár, róm. kath. plebános, szül. 1844-ben Kistószegen. 1869-ben tanári oklevelet szerezvén, a temesvári gimnáziumban a mathematika és fizika tanára lett. Titkára volt a Délmagyarországi Természettudományi Társulatnak és mint ilyen, 1877—79-ben szerkesztette a társulat folyóiratát: a Természettudományi Füzeteket. 1880-ban elhagyva tanári állását, plebános lett Nagyszentmiklóson, 1882-ben kerületi alesperes, 1886-ban szentszéki ülnök. — Különös szeretettel foglalkozott a délmagyarországi madárvilág ismertetésével és több ornithológiai dolgozata jelent meg a szakfolyóiratokban. Kuhn Lajos dr.

Munkái: Polygnom-tétel, vagy soktagi-tantét, Temesvár, 1875. — A nap munkája. Három népszerű felolvasás. U. o. 1877. — Torontálvármegye madárvilága. U. o. 1898.

Küffler Béla dr., a képviselőház könyvtárosa, szül. Szárcsán. Előbb a budapesti egyetem jogi szakára íratkozott be és 1880-ban államtudományi vizsgát tett, majd a filozófiai előadások hallgatása után bölcseleti doktori oklevelet szerzett. 1881-ben a képviselőház segédkönyvtárosa, 1885-ben könyvtárosa lett. Küffler Béla dr.

Munkái: A köz- vagy nádori törvényszék mint Mátyás király jövedelmi forrása. Budapest, 1884. — Francziaország vidéki élete. U. o. 1888. — Franczia rokon és ellenszenvek. U. o. 1888. A képviselőház könyvtárának katalógusát összeállította és kiadta.

Kürschner Manó hegedűművész, zeneiskolai igazgató, szül. 1884-ben, Nagybecskereken. Zenei kiképeztetését a budapesti országos zeneakadémián nyerte Hubay Jenő tanárnál, hol is művészi és tanári oklevelet szerzett. Tanulmányai közben állami segélyen kívül egyízben Torontál vármegye részéről is ösztöndíjat nyert. Az akadémia elvégzése után előbb a Népszínház-Vígopera hangversenymestere, majd a m. kir. Opera első hegedűse volt. Jelenleg igazgatója és első hegedűtanára a pécsi városi zeneiskolának, a mely intézetet néhány év alatt magas színvonalra emelte. Hangversenyezett az ország majd minden nagyobb városában. A vezetése alatt álló pécsi kamaratársulat egyike az ország legjobb vidéki ily társaságainak. Kürschner Manó.

Lauka Gusztáv, a híres humorisztikus író és költő szatmármegyei ugyan, de 1882 óta Torontál vármegye levéltárosaként itt élt haláláig. Életrajzát Szatmár vármegye kötetében adtuk. Lauka Gusztáv.

Lázár Vilmos, 1848—49-iki honvédezredes, az »Aradi tizenhárom« egyike, szül. 1815-ben Nagybecskereken. Főhadnagy volt az 1. huszárezredben, majd 1844-ben megnősülvén, kilépett a szolgálatból és zempléni birtokára vonult gazdálkodni. A forradalom őt is a harcztérre szólította. Századosként lépett a magyar hadseregbe, végigküzdötte az egész szabadságharczot és már dandárparancsnokként vett részt Felső-Magyarország védelmi hadműveleteiben, majd a temesvári ütközetben. Világos után ő is az aradi börtönbe került. Itt írta meg *Emlékiratait* (Sátoralja-Ujhely, 1883). Kivégezték Aradon, 1849 aug. 6-án. Lázár Vilmos.

Lenau Miklós (Niembsch von Strehlenau) a német irodalom egyik legkiválóbb lirikusa, született 1802 augusztus 15-én Csatádon, hol atyja uradalmi írnok volt. Apja könnyelmű életmódja igen sok bánatot okozott nejének, a költő anyjának, a kinek folytonos szomorúsága mindenesetre nagy befolyással volt a költőnek később kifejlődött búskomorságára. Adósságai miatt apja nemsokára kénytelen volt állásáról lemondani és a család 1805-ben Budára költözött, a hol a költő atyja megszokott életmódját tovább folytatván, 1807-ben meghalt és családját a legzilálltabb anyagi viszonyok között hagyta. Özvegye a legnagyobb Lenau Miklós.

szűkölködés között töltötte életét. Négy éven át varrással kereste meg a maga és három gyermeke számára a mindennapi kenyeret, míg végre 1811-ben Vogel Károly dr. katonaorvos vette nőül. A fiatal Lenau 1812-ben kezdte meg középiskoláit a pesti piarista gimnáziumban, a hol a három alsó osztályt elvégezte. Ez időben különösen a zene iránt mutatott nagy hajlamot. Mostoha apja azonban nem találván Budán kellő orvosi gyakorlatot, 1815-ben Tokajba költözött. A költő itt töltötte életének 15. és 16. évét. E két esztendő kitörülhetetlen nyomokat hagyott Lenau életén és költészetén. Itt vésődtek lelkébe a magyar föld, a magyar puszta, a magyar élet képei és a magyar népdalok ritmusa, melyek később költészetének olyan különös hatást és olyan elragadó varázst kölcsönöztek. Ez időben Lenau nevelője eltávozván, a költő anyja Budára költözött, hogy ott folytassa fia taníttatását, ezalatt azonban a család viszonyai oly rosszra fordultak, hogy az anya nem tudta fiát tovább iskoláztatni. Miután a nagyszülők szívesen elvállalták a fiatal Lenau további neveltetését, az ifjú 1818 szeptember 8-án nagyszüleihez költözött Stockerauba. Lenau most Bécsben folytatta tanulmányait, a hol a középiskolákat elvégezvén, egy ideig jogot hallgatott, majd Magyaróvárra ment, hogy ott a gazdaságot tanulja ; de már fél év mulva újra Bécsben találjuk, hol fiatal írók társaságában tölti el idejét és az irodalommal foglalkozik. Ez időben Lenau megismerkedett (1821.) egy bécsi tanácsos leányával, kit szenvedélyesen megszeretett. Boldogsága azonban nem sokáig tartott, mert a leány megcsalta. Ez az első szerelmi csalódás nemcsak a költő lelkén, hanem költészetén is mély nyomokat hagyott. Később ismét folytatta jogi tanulmányait, melyeket azonban újra abban hagyva, az orvosi pályára lépett ; de ezt sem fejezte be. 1826-ban sógorával nagyobb utazást tett az Alpesek közé, honnan új benyomásokkal gazdagon tért vissza Bécsbe, hogy tanulmányait folytassa. Két szigorlatot csakugyan gyors egymásutánban le is tett és most a harmadikra készült. Ebben az időben halt meg nagyanyja. 10.000 ezüst forintot örökölvén tőle, Lenau ismét félbehagyta tanulmányait és elhatározta, hogy kiadja költeményeit. Az osztrák czenzura szigorúsága miatt Stuttgartba utazott, hogy itt rendezze műveit sajtó alá. Stuttgartban megismerkedett a sváb költők körével, kik közül különösen Schwab Gusztávval, Kerner Jusztinus-szal és Mayer Károlylyal kötött szoros barátságot. Miután a Cotta-czéggel sikerült neki költeményei kiadására nézve megegyeznie, ismét folytatta orvosi tanulmányait. Ekkor ismerkedett meg egy stuttgarti család bájos, kedves leányával, ki nagy és mély hatást tett a költőre. Ő ihlette Lenaut a gyönyörű »Schilflieder« (nádi dalok) czímű 5 költemény írására. 1832-ben jelentek meg költeményei, melyek általános és nagy hatást tettek. Már bécsi tartózkodása alatt elhatározta Lenau, hogy Amerikába vándorol. Azt hitte, hogy az európai viszonyokkal elégedetlen és békét és megnyugvást itt hiába kereső lelke, a szabadság honában, az őserdők világában meg fog gyógyulni és nagyszerű benyomásokkal gyarapodva és anyagilag meggazdagodva fog visszatérni. 1832 június végén elindul és október 8-án Amerika földjére lép. Itt 5.000 hold földet vásárolt, melyet egy württembergi embernek bérbe adott. Azután bejárta az Egyesült-Államok nyugati részét, meglátogatta a Niagara vízesést és a Hudson völgyét. De az amerikai viszonyok nem elégítették ki várakozását és néhány hónap mulva csalódottan tért visza Európába, a hol költeményei akkor már nagy hírnevet szereztek neki. Ezután teljesen az irodalomnak szentelte életét és 1833—1843-ig felváltva Stuttgartban és Bécsben élt. Ebbe az időbe esik Lenaunak ismeretsége egy barátjának feleségével, Lőwenfeld Zsófiával, a kit szenvedélyesen megszeretett. E viszony a költő haláláig tartott és elhatározó befolyással volt a költő későbbi tragikus sorsára. 1836-ban jelenik meg első nagyobb alkotása, a *Faust*, mely rövid idő alatt négy kiadást ért. Benne önmagát rajzolja, saját lelki küzdelmeit, a hit, tudás és kételkedés között. Egy évvel később kiadja *Savanarola* czímű művét, melynek hősében, a tizenötödik század hatalmas domonkosrendi szerzetesében, az igazi, tiszta kereszténységet testesítette meg. 1842-ben megjelenik harmadik hatalmas műve : *Die Albingenser*, mely 32 énekben, a XII. századi franczia pápaellenes szektának III. Innocent pápa elleni küzdelmeit tárgyalja. E mű a szabad gondolat harcza a dogma ellen. Benne legjobban sikerült a költőnek hű korrajzot adnia. Mialatt Lenau hírnevét művei napról-napra emelték, azalatt a költő egészsége egyre jobban gyengült. Ideges lett és gyakran búskomorság fogta el. 1849-ben Baden-Badenbe utazott. E helyhez fűződik Lenau életének legfontosabb mozzanata. Itt ugyanis megismerkedett Behrends Máriával

1

2

3

4

Csatád. — 1. Lenau Miklós szülőháza. — 2. Lenau Miklós. — 3. A költő szobra.—
4. A költő medaillon-arczképe.

Gróf Nákó Kálmán.

Mihalovics József.

Gróf Nákó Kálmánné szül. Gyertyánffy Berta.

a frankfurti polgármester leányával, kinek ártatlan, bájos lénye a költőt az első találkozásnál már teljesen elragadta. Lenau szívének legmélyebb, legigazabb érzelmével megszerette a szép leányt és miután érezte, hogy annak tiszta szerelme őt egész életére boldoggá tudná tenni, megkérte és eljegyezte. Most mindent elkövetett, hogy jövőjét biztosítsa. Cottának eladta eddig megjelent műveinek kiadási jogát 20.000 forintért és a jövőben írandó kötetekért 25.000 forintot kötött ki. Azután Lőwenfeld Zsófiához való viszonyát, a mely már tíz év óta tartott, akarta rendezni. E czélból Stuttgartba utazott, meglátogatta Zsófiát, de nem tudta magát erélyes lépésre elhatározni. Magával elégedetlenül, búskomoran utazott el Stuttgartból. Lelkének izgatottságát még növelte gyenge egészségi állapota. Ilyen viszonyok között érte őt október 2-án az a végzetes szerencsétlenség, hogy féloldali szélhűdést kapott. Ez a szörnyű csapás, mely a költőt akkor érte, midőn már csak napok választották el attól, hogy jegyesét oltárhoz vezesse, a beteg Lenau ideges lelkiállapotát annyira feldúlta, hogy a költő néhány nap mulva megőrült. Először Wienentalba, majd 1847-ben Döblingbe szállították, a hol 1850 augusztus 22-én meghalt. Tetemei a weidlingi temetőben pihennek. Lenau kiválóan lírai költeményeivel tett nagy hatást, melyekben az érzés mélysége és a hangulat bús melankóliája a legtökéletesebb művészettel egyesül a kifejezés bájával és a merész költői képek gazdagságával. E tulajdonságokon kívül különösen magyar motivumainak, költeményei magyaros ritmusának, képei eredeti, új voltának, elragadó tüzének, lángoló szabadság és természetszeretetének köszönheti azt az ellenállhatatlan varázst, melylyel a korabeli német közönséget elragadta. Lenau költészete a magyar Alföld alakjaival, a puszta méla hangulatával új jelenség volt a német irodalomban, magyar egyénisége új világot tárt fel, mely egy csapásra meghódította a német közönséget. Már kevésbé sikerültek elbeszélő- és drámai költeményei, melyeknek hatását nagyon gyengíti a szerkezet lazasága. Két főműve : a *Savanarola* és a *Die Albingenser* az érzés mély tűze, az előadás gazdag színpompája és a lelkesedés merész szárnyalása mellett is, csak gyönyörű életképek sorozatai, anélkül, hogy kerek egészszé tömörülnének. Műveit összegyűjtve Grün Anasztáz adta ki 1856-ban négy kötetben s azóta számos kiadásban és fordításban jelentek meg.

Lotits Ljubomir tanító, szül. 1865. Nagykikindán. 1883-ban Karlován, 1888 óta Nagykikindán a szerb felekezeti népiskola tanítója. 1894-ben az ujvidéki Matica irodalmi osztálya előadó és bíráló tagjául választotta. Szerb nyelven számos pedagógiai és szépirodalmi czikket írt. Szeretettel foglalkozik a bolgár költészettel és a bolgár irodalom ismertetésével. Sokat fordított a bolgár mű- és népköltészetből, valamint a magyar irodalomból is. Lotits Ljubomir

Lefordította Berczik Árpádnak Jótékony czélra czímű vígjátékát, Nagy Istvánnak Tél estékre czímű művét (Odmor i dokolica Ujvidék, 1889. és Szigligeti Nőuralom czímű vígjátékát (Zeuska vlada. U. o. 1889.) — Az apa mint nevelő czímű szerb pedagógiai értekezése pályadíjat nyert. 1890-ben nők számára szerb lapot szerkesztett. Két szerb munkája is jelent meg.

Ludwigh Miklós, róm. kath. plebános és főgimnáziumi tanár, szül. 1844. Lowrinban. 1870-ben segédlelkész lett Gyertyámoson. Hasonló minőségben Temesvárra kerülvén, az ottani főgimnázium hittanárának nevezték ki és a német és magyar nyelv tanításával bízták meg. 1885-ben Károlyfalván lett plebános, hol 1890 május 30-án meghalt. Ludwigh Miklós

Munkái: Erläuterungen epischer, lyrischer, dramatischer Dichtungen. Hilfsbuch zur Erklärung der klassischen Dichter. Temesvár, 1880. — Monographie der röm.-kath. Kirchen-Gemeinde Gyertyámos. U. o. 1885.

Makra Imre író és hirlapíró, szül. 1851. A papi pályára lépett és minden szabad idejét az irodalomnak szentelve, a fővárosi lapoknak állandó munkatársa volt. Később elhagyta az egyházi pályát és Budapestre költözködött, a hol mint a Pesti Hirlap belmunkatársa s hosszú időn át külpolitikai, majd pedig szerkesztői rovatvezetője működik. Makra Imre

Önálló munkái és kiadványai : A kath. vallás tankönyve, 3 kötet. Temesvár, 1887. — A kath. egyház történelme. U. o. 1888. — Németből fordított munkái : Voltaire, 2 kötet. Szeged, 1888. — A forradalom a XVI. század óta, 2 kötet 1889. — A kereszténység védelme erkölcsi és művelődési szempontból 5 kötet, — 1891. Képek a régi és új Rómából, 1 kötet 1892. *(S.)*

Malcomes Béla, (Reicheneggi báró), szül. 1875. Nagykikindán. A Nemzet és a Fővárosi Lapok belső munkatársaként e lapokba, valamint a többi fővárosi politikai és szépirodalmi folyóiratokba számos rajzot, tárczát, költeményt, elbeszélést és regényt írt és különösen sokat fordított a modern franczia költőkből. Malcomes Béla

Munkái: Napról-napra. Költemények. Budapest, 1897. — Közhivatalnokaink vagyoni felelősségéről. U. o. 1901. — Vázlatok. U. o. 1901. — Tengerbe hullott levelek. Regény. 1901.

Malcomes Jeromosné báróné, született *Brettner* Gizella, szül. 1853. Nagy- Malcomes Jeromosné

kikindán. Szép hangja miatt a színi pályára szeretett volna lépni, de ezt nem tehette meg. 1874-ben férjhez menvén Malcomes Jeromos báróhoz, művészi hajlamait és tehetségét az irodalmi téren érvényesítette. Az Országos Gyermekvédő Egyesület alelnöke. Ő szerkesztette 1894-ben a *Gyermekvédők Almanachját*. Számos felolvasást tartott és sok tárczát stb. írt a szépirodalmi lapokba.

Művei: Mákvirágok. Relief-képek. Budapest, 1892. — Álmatlan éjszakák. Novellák. U. o. 1895. — Aktuális kérdések. U. o. 1897.

Manojlovics Szvetozár, m. kir. testőr, szül. 1848. Dolován. 1863-ban a katonai pályára lépett és részt vett az 1866-iki hadjáratban. Azután több katonai intézetben tiszttanárként működött, míg 1887-ben századosi ranggal a magyar testőrségbe lépett.

Több költeményt írt szerb és német nyelven és számos költeményt fordított a szerb és horvát irodalomból. — Munkái: Serbische Frauenlieder. Wien, 1881. — Serbisch-kroatische Dichtungen. U. o. 1885. — Schwertlilien. (Költemények az ifjúság számára). U. o. 1893.

Marczibányi Lőrincz, Torontál vármegye alispánja, meghalt 1785 január 8-án Csókán.

Munkája: Juris publici ecclesiastici pars generalis, una cum adnexis ex jurisprudentia nationali et ecclesiastica. Positionibus in regia universitate Tyrnaviensi anno MDCCLXXIV. die... mensis augusti publice propugnatis Laurentius et Emericus Marczibányi de Puchov. Viennae, 1774.

Markovits Miklós, könyvvezető és szerkesztő, szül. Ferdinándfalván. Előbb Zimonyban és Verseczen volt lapszerkesztő, onnan Temesvárra ment, hol a Narodni Glasnik munkatársa lett. 1880 január elején a Smotra czímű lapot szerkesztette, mely azonban néhány hónapi fennállás után megszűnt. Több munkát írt és fordított szerb nyelven.

Martinovics Iván, tanító, szül. 1863. Nagykikindán. Basahidán, majd 1885-ben Pancsován lett tanító. Különösen a szerb ifjúsági irodalomban vívott ki magának jó hírnevet. A Sčeromenah czímű gyermeklapnak szerkesztője. Több költeményt, czikket és szerb munkát írt és fordított.

Martin Péter kegyesrendi tanár, szül. 1847. Kiskomlóson. Szegeden és Váczott tanárkodott.

Különösen filozófiával foglalkozik és több ilyen irányú dolgozata jelent meg az iskolai Értesítőkben és a szakfolyóiratokban. Önálló munkája: Psychologia és Logika. Középiskolák használatára. Budapest, 1897.

Marton Andor, a Torontál vármegyei Gazdasági Egyesület titkára. A gazdasági irodalom terén munkálkodik.

Önállóan megjelent munkái: »Mily módon alakítandó át egy ezer holdas gazdaság, melynek rétje nincs, tejgazdasággá«. (A magyaróvári gazdasági akadémia által jutalmazott pályamű 1888.) »A Torontál vármegyei gazdasági egyesület monografiája«, (1895 Nagybecskerek). »Torontál vármegye gazdasági viszonyai és gazdálkodási rendszere« (1907 Budapest. Az Omge kiadása). »Reflexiók Németország növénytermesztéséről.« (Az Omge kiadása. Megjelent a »Magyar gazdák német földön« czímű könyvben.) Ő írta e monografia számára a Mezőgazdaság cz. fejezetet.

Mathiasz Artur, állami gimnáziumi tanár és szerkesztő, szül. Nagyteremián. 1877. 1899-ben a szentgotthárdi gimnáziumban lett a magyar és német nyelv tanára. Több irodalomtörténeti czikket írt. Szerkeszti a Szent-Gotthárd czímű társadalmi lapot 1900 deczember 1-je óta.

Mazur Ernő orvos, szül. Csókán.

Munkái: Orvosi értekezés a fürdői életrendről. Pest, 1842. — A bácsmegyei elhiresedett viszonyellenes titokszer.

Menczer Lipót torontálmegyei nyug. főpénztáros. Írt nagyszámú tárczát, visszaemlékezést, életrajzot, útirajzot s társadalmi, gazdasági kérdésekben élénk publiczisztikai tevékenységet fejtett ki. 1874-ben, a mikor Pozsonyban lakott, egyik megalapítója volt az ottani »Toldy-körnek«, a melynek egyideig pénztárosi teendőit is végezte. *(S.)*

Mihajlovics Eustatius ügyvéd, szül. Nagybecskereken. 1830-ban városbíró lett Nagybecskereken. Két szerb nyelvű munkát írt.

Mihalovics József, zágrábi biboros-érsek, szül. Torontáltordán. A gimnáziumot Temesvárt és Szegeden, a theológiát Temesvárott végezte. 1836-ban misés pappá szenteltetvén, Temesvárott belvárosi segédlelkész lett és mint ilyen, az illyr ajkú fegyenczek lelkiüdvére tartott reggeli oltárbeszédeivel, nagy humanizmusának adta tanújelét. Lonovics csanádi püspöktől maga mellé híratván, 15 évig szolgálta a püspököt, egymásután emelkedvén, míg 1841-ben titkár, szentszéki ülnök, majd iroda-igazgató lett. Ez időben elkísérte püspökét külföldi utazásaira, résztvett annak titkáraként három országgyűlésen, a mi szónoki tehetségének és magasabb egyházi és politikai látókörének kifejlődésére nagy hatással volt. 1848-ben

Ferdinánd király kanonoknak nevezte ki. A szabadságharcz alatt, a magyar kormánytól kinevezett püspöki másodhelyettesként teljesítette kötelességét. A fegyverletétel után elfogták és vagyonának és hivatalának elvesztése mellett négy évi várfogságra ítélték. 1852-ben kegyelmet nyervén, a kormány rendeletére Tordán lett segédlelkész, honnan 1855-ben Németbesenyőre plebános-helyettesnek, 4 év mulva esperesnek és tanfelügyelőnek nevezte ki Csanády Sándor püspök. 1861-ben Temesvár városa lelkészének, majd képviselőjének választotta meg. Ez időtől kezdve nagy tevékenységet fejtett ki és élénk részt vett a város egyházi, köz- és kultúrális ügyeiben. Különösen a magyar közoktatás terén vannak nagy érdemei, melyek elismeréséül 1870-ben ő felsége dalmi püspökké, majd ugyanez év június havában zágrábi érsekké nevezte ki. 1868-ban a Lipót-rend, 1877-ben a Szt. István-rend nagykeresztjével tüntette ki és valóságos belső titkos tanácsossá tette meg. 50 éves papi jubileuma alkalmával igen kegyes kézirattal fejezte ki néki a király elismerését. Meghalt 1891 február 18. — Számos egyházi és országgyűlési beszédet tartott, melyek a korabeli lapokban jelentek meg.

Nagy Gyula (Kisléghi). Született 1861-ben. Miután Budapesten jogtudományi absolutoriumot szerzett, elvégezte a magyaróvári gazdasági akadémiát. Most San-Marco Nákó herczegné nagyteremiai uradalmának főintézője s az archeológia terén nagyértékű munkásságot fejt ki. A vármegye területén nagyarányú ásatásokat végzett és kutatásainak eredményét az Archeológiai Értesítőben tette közzé, hol számos czikke jelent meg. E kötet számára ő írta a vármegye őskoráról szóló fejezetet. Nagy Gyula.

Nákó Kálmán gróf (Nagyszentmiklósi), valóságos belső titkos tanácsos, 1861 óta főrendiházi tag, született 1822 február 22-én. 1842-ben nőül vette *Gyertyánffy* Bertát, ki zongoraművésznő és festőnőként nemcsak jelentékeny sikereket ért el, de a legjobbak közé tartozott. Festményeiből külön kiállítást is rendeztek, melyet a szakértők a legnagyobb elismerésben részesítettek. Neje 1882-ben elhalván, emlékére Nagyszentmiklóson 40 ágyra való kórházat, Pusztaporgányon pedig 100 tanuló számára mintaiskolát alapított. 1887—1901-ig a nagyszentmiklósi kerület országgyűlési képviselője volt és többször szerepelt korelnökként a delegáczióban is. Nagy érdemei voltak az Aranka-csatornázási vállalat megalapításában és Torontál vármegyében kiváló közéleti tevékenységet fejtett ki. Több sportczikke jelent meg a Vadász- és Versenylapban, országgyűlési beszédei pedig a Naplókban. Nákó Kálmán.

Neiszer György áll. tanító, méhész, szül. 1843-ban Óbébben. Tanulmányainak elvégzése után tanító lett Lugoson. Nagy szeretettel foglalkozott a méhészettel és annak gyakorlati terjesztésével. Neiszer György.

Számos czikkén kívül önálló művei: Rövid és érthető utasítás a méhészetben. Lugos, 1885. Német és rumén nyelven is. — Die Zucht der Biene. Lugos, 1888. Magyarul 1891. — Méhészeti tanácsadó. Elméleti és tapasztalati útmutató a méhek észszerű és jövedelmező tenyésztésére. Lugos, 1893.

Nemes István kir. főmérnök, szül. Zsombolyán, 1860-ban. Előbb kultúrmérnök lett a földmívelési minisztériumban, de 1896 óta a temesvári kultúrmérnöki hivatal főnöke. Számos fontos vízimunkálatnál működött tervező- és építőként. Nemes István.

Munkái: Talajjavítás lecsapolással. Kolozsvár, 1895. — Az öntözés. U. o. 1896.

Novák Lajos honvéd-vezérőrnagy, szül. 1843-ban. Hadnagyként vett részt az olaszországi hadjáratban, 1866-ban. 1869-ben a honvédséghez helyeztetett át és egy évig a honvédelmi minisztériumban működvén, 1872-ben kapitányi ranggal a Ludovika Akadémia tanára lett, hol négy évig tanított. Ezután egymásután emelkedett a rangsorban, mig 1895-ben vezérőrnagy lett, 1897-ben ment nyugdíjba. Novák Lajos.

Munkái: Katonai helyszínrajz és a katonai felvételek kö ül megállapított jegyek kulcsa 5 táblában, a legújabb adatokat felhasználva. Pest, 1872. — Tereprajzi oktatás színes modorban hét táblával. U. o. 1872. — Tereptan tekintettel a terep katonai megbírálása, leírása, vázolása, nemkülönben a terepnek látrajzi felvételére. U. o. 1873. — A m. kir. honvédség számára rendszeresített tégelyes kemenczék leírása.

Olay Lajos, ügyvéd, országgyűlési képviselő, szül. 1844-ben Magyarszentmártonban. Már bajai ügyvéd korában a bácskai függetlenségi pártnak vezére volt és 1884-ben Bajai Figyelő czímmel politikai hetilapot adott ki. 1881-ben a siklósi kerület választotta meg képviselőjéül; később a bácsalmási, majd a szigetvári kerületet képviselte. A mentelmi bizottságban működött. Mindenkor egyik legagilisabb tagja volt az ellenzéknek és az ellenzéki lapokban erős publiczisztikai tevékenységet fejtett ki. Olay Lajos.

Oldal János, polgári iskolai igazgató, szül. 1852-ben Nagybecskereken. Előbb a Oldal János.

jogi pályára készült és bírói vizsgálatot is tett, de később a pedagógiára adta magát és előbb a fővárosnál polgári iskolai tanár lett, hol jelenleg igazgatói minőségben működik. Több pedagógiai czikken és a *Bagdadi utazás* czímű tündérjátékon kívül számos polgári iskolai tankönyvet írt.

Papp Géza dr., ügyvéd, országgyűlési képviselő, szül. 1864-ben. 1891-ben tett ügyvédi vizsgálatot. Jogi ismereteinek gyarapítása czéljából a berlini, heidelbergi, párisi és bécsi egyetemeket is látogatta. 1888-ban Torontál vármegye tiszteletbeli aljegyzője, egy év mulva főjegyző lett, 1892-ben pedig a begaszentgyörgyi kerület szabadelvű programmal választotta képviselőjévé. Az országgyűlésen csakhamar előkelő szerepet játszott és az akkori egyházpolitikai törvényjavaslatok tárgyalásánál az izraelita vallás receptiójáról szóló törvényjavaslat előadója volt. 1896-ban az országos közoktatásügyi tanács tagja lett.

Pavlovics Tódor szerb író és szerkesztő, szül. Karlován, 1804-ben. A jogot Pozsonyban hallgatta és itt kezdett a szerb irodalommal behatóan foglalkozni. A hazai szerbek nagy szellemi elmaradottságát tapasztalván, életczéljául tűzte ki a szerb nép műveltségének emelését. 1832-ben a Matica serbska titkára lett. 1834-ben kiadta a Serbski Narodni List czímű hírlapot, majd 1837-ben újra átvette a már előbb is általa szerkesztett Ljetopis vezetését, 1841-ben pedig megalapította a Srbski Narodne Novine czímű szerb hírlapot. E lapokban rendkívüli írói tevékenységet fejtett ki. 1848-ban lapjait Sreobste jugoslavenske e srbske Narodne Novine czím alatt egyesítette és nemcsak rendkívüli buzgalommal szolgálta a szerb nép felvilágosításának ügyét, hanem mindenkor merészen védelmezte a szerbeket a magyarok ellen is. E miatt sok zaklatásnak lévén kitéve, eltávozott Pestről, majd búskomorságba esett és 1854 augusztus 24-én Karlován meghalt. 1847-ben kiadta a Dragoljub (Virágfűzér) cz. almanachot és több munkát fordított szerb nyelvre.

Pejacsevich Artur (Verőczei gróf), szül. 1845-ben Zsombolyán. Katonai pályára lépvén, főhadnagyként az 1866-iki hadjáratban vitézül harczolt, de megsebesült. A császár a signum laudis-féle hadiéremmel tüntette ki. 1869-ben a 9-ik huszárezredhez helyezték át. 1884-ben kapitányi ranggal megvált a hadseregtől és megvásárolván a nógrádmegyei ludányi birtokot, ott gazdálkodott, 1896-ban a szécsényi kerület szabadelvű pártja képviselőjének választotta; mint ilyen, a földmívelésügyi bizottság tagja volt. Meghalt 1899 szeptember 30. Országgyűlési beszédjei megjelentek az Országgyűlési Naplókban.

Pejacsevich Nep. János (verőczei gróf), cs. kir. huszárszázados, szül. 1848-ban Zsombolyán, meghalt 1885 április 17-én Budán.

Több politikai czikkén kívül munkája: A pápaság és a jogállam a polgárosultság szempontjából. (Magyar és német nyelven. Budapest, 1893).

Petrovics Duca Sándor, szerb hirlapíró, szül. Párdányban 1861-ben. Mikor Bécsben jogot hallgatott, már számos czikke jelent meg a bécsi lapokban. Innen orosz hirlapírók rábeszélésére Varsóba ment, a hol a Varsavszki Dnevnik munkatársa lett, de 1884-ben visszatérvén Magyarországba, az ujvidéki Zasztava és Branik munkatársa lett. Az e lapokban közölt pánszláv ellenes czikkei felkeltvén az akkori szerb miniszterelnök figyelmét, ez a belgrádi sajtóiroda vezetőjéül nevezte ki. Risztics bukása után elhagyta állását és a liberális párt lapjának, a Szrpszka Nezaviszposztnak főszerkesztője és a Kölnische Zeitung levelezője lett. Milán király azonban később újra a sajtóiroda vezetőjévé tette és ez állását a király leköszönéséig megtartotta. Ekkor a radikális kormány 1890-ben kiutasította Szerbiából. Ez időben beutazta Boszniát, Herczegovinát és tapasztalatairól számos czikket írt a magyar és német lapokba. Munkatársa volt ezenkívül a Journal des Debats, a Berliner Post, a müncheni Allgemeine Zeitung, a pétervári Novoje Wremja, a Pester Lloyd, a Budapesti Hirlap és a Revue de l'Orient-nek, mely lapot fél évig szerkesztette is. 1896 óta a Kölnische Zeitung budapesti képviselője. 1900-ban újból kinevezték szerb sajtófőnöknek és ez állásban megmaradt Sándor király meggyilkolásáig. Azóta önálló művek kiadásával foglalkozik és a Pester Lloyd munkatársa.

Munkái: Die serbische Jahrhundertfeier und die Blutnacht von 11. Juni 1903. Berlin, 1903. — Die madjarischen Sonderbestrebungen im Reiche der Habsburger. U. o. 1904. Wahrheit und Trug im Socialismus (U. o. 1905). — Der russische Umsturz und die Socialdemokratie (U. o. 1904). Ez utóbbi művével Tolsztoj Leó elismerését vivta ki.

Plechl Szilárd dr. megyei főorvos, szül. 1839-ben Nagybecskereken. Bécsben 1863-ban egy évig egyetemi asszisztens volt. 1864-ben Nagybecskereken telepedett le, hol a vármegye főorvosaként, nemcsak orvosi tudományával, hanem a megye

társadalmi, kultúrális és közéletének is egyik tevékeny munkásaként szerzett nagy érdemeket.

Munkái: Részletes óvóintézkedések a ragályos betegségek terjedése ellen. Budapest, 1899. — Óvóintézkedések a tüdővész ellen. Nagybecskerek, 1899. — La prophylaxie de la tuberculose au point de vue administratif. Napoli, 1901.

Predits Uros, festőművész, szül. 1857-ben Orlováton. Bécsben, majd Münchenben készült művészi pályájára. Münchenben képeivel kiváló sikert aratott s az egyik kiállításon első díjat is nyert. Nagyobb művei: az óbecsei, perlaszi s a pancsova felsővárosi gör. kel. szerb templomok freskói. Több egyházi képe a karlóczai patriarchiai templomban van s azonkívül festett számos arczképet is. Egy ideig Orlódon volt műterme, újabban azonban Belgrádban telepedett meg. (S.) Predits Uros

Radics György, közgazdasági író, a Szerb Tudományos Akadémia tiszteletbeli tagja, szül. 1839-ben Nagybecskereken. Közgazdasági ismereteinek bővítése czéljából az európai nagy országokat felkereste és visszatérve, több gazdasági iskolát alapított Szerbiában és Montenegróban, a mely államok mezőgazdaságának fejlődésében nagy érdemeket szerzett. Számos külföldi gazdasági egyesület választotta tagjának. Huszonegy gazdasági munkát írt. Szerkesztette a Seljak és a Težak czímű gazdasági lapokat. Radics György

Reiner János, ügyvéd, egyetemi rendkívüli tanár, jogtudományi író, a M. Tud. Akadémia levelező tagja, szül. 1865 jún. 22-én Nagybecskereken. Jogi tanulmányait a budapesti egyetemen végezte; 1889-ben ügyvédi oklevelet szerzett, miután előbb már a jogi és államtudományi doktorátust letette. 1892-ben az egyházjog magántanára lett a budapesti egyetemen. 1894-ben az ügyvédvizsgáló bizottság tagjává nevezték ki. Tagja a Szent-István társulat igazgató-választmányának s a társulat irod. és tudományos osztályának is. Reiner János

A német és magyar szakfolyóiratokban megjelent egyházjogi czikkeken kívül, önálló művei: A jogtörténelem és kutatási módszerei. Budapest, 1894. — A felszentelési czím az érvényben lévő jog szerint. U. o. 1895. — Egyházi szervezet U. o. 1896. — Kirche und Kirchengenossenschaften in Ungarn. Wien, 1896. II. kiadás 1908. — Az ezredéves magyar állam és népe. Budapest, 1896. — A magyar magánjog mai érvényében. Irta Zlynszky Imre. Újra átdolgozta VI. kiadás. 1896. VII., 1898. VIII., 1902. — Jogi dolgozatok. U. o. 1898. — A szerződésen kívüli kártérítési kötelmek. U. o. 1898. — A Concordatumról. U. o. 1898. — Az egyházjog fogalma. U. o. 1899. — Az egyházi személyek utáni örökösödési jog Magyarországon. U. o. 1903. — Az egyházi házasságkötési jog történelmi alapjai. U. o. 1903. — Magyar házassági jog. U. o. 1904. — Az egyházi házassági jog tanának kifejlődése 1908. — Munkatársa volt a Pallas Lexikonának is s a Magyar Jogi Lexikonnak, az Österreichischer Staatswörterbuch-nak s a Grundriss d. Österreichischen Rechts-nek.

Révai Miklós, kegyesrendi pap, egyetemi tanár, a magyar összehasonlító nyelvészet megalapítója, született Szentmiklóson. Tanulmányait Csanádon kezdte, Szegeden folytatta, hol a gimnáziumot elvégezvén, 1769 okt. 14-én a kegyesrendiek szerzetébe lépett. 1771-ben a szerzetesi fogadalmat letevén, a tatai gimnáziumban lett tanár; de itt a túlságos munka meggyengítette egészségét s ezért a következő évben Veszprémbe, majd Nagykárolyba helyezték át. Itt három évig tartózkodott, mely idő alatt a tanítás mellett elvégezte a bölcseleti tanfolyamot. 1776-ban theológiai tanulmányait Nyitrán befejezvén, a következő évben gróf Károlyi Antal a saját költségén Bécsbe küldte, hogy hajlamát követve, a rajzolásban és műépítésben alapos kiképzést nyerjen. Bécsből hazatérvén, 1778-ban Nagyváradon pappá szentelték és a nemzeti iskolánál a rajztanítással bízták meg. Révai már korán kezdett az irodalommal foglalkozni. Miután már előbb egy ABC-könyvecskét, majd a magyar helyesírásról szóló munkát írt, 1778-ban kiadta »*A magyar alagyáknak első könyvök*« czím alatt 12 elégiáját, mely nagy tetszést aratott és a figyelmet feléje fordította. Ennek következménye volt, hogy 1780-ban a kir. akadémia bölcseleti tanszékére nevezték ki tanárnak. Ez állását azonban nem sokáig tartotta meg, mert fél év mulva lemondott, hogy tudományszomját követve, Bécsbe mehessen ismeretei bővítése czéljából. Ez időtől kezdődnek Révai hányattatásai. Hogy Bécsben megélhessen, gróf Pálffy János családjánál nevelősködött; de itt sem volt sorsával megelégedve, állása sértette önérzetét és egy év után otthagyta a családot. Ekkor ismerkedett meg Paintner Mihály későbbi préposttal, a ki őt a gróf Viczai családhoz ajánlotta nevelőnek Loosra. Itt kezdett foglalkozni a »Halotti Beszéd«-del. Nyugtalan természete azonban csakhamar innen is elűzte. Unta a falusi magányt és otthagyva Loost, ismét Bécsbe, majd Gráczba ment, hol Batthyány Fülöp házánál volt nevelő. Itt folytatta a régi magyar nyelvemlékek tanulmányozását és megírta értekezését a régi magyar írásmódról, mely már sejtteti a későbbi nagy nyel- Révai Miklós

tudóst. Gráczban sem maradt sokáig. 1783-ban Pozsonyba ment, hol a »Magyar Hirmondó« szerkesztését vette át. Ötödfél hónap mulva ez állásától is kénytelen volt megválni és ismét Bécsbe ment. Révait már régen foglalkoztatta egy »Magyar Nyelvművelő Tudós Társaság« alapítása és most mindent elkövetett, hogy e tervét megvalósítsa ; de buzgólkodásának, — bár ez ügyben magához a császárhoz is fordult támogatásért, — ekkor még nem lett eredménye. Erre Győrbe tette át lakását, hol Rajnis segítségével Biró Farkas családjánál kapott nevelői állást. Ekkor a magyar irodalom nevezetesebb költőinek műveit szándékozott kiadni »Magyar Költeményes Gyűjtemény« czím alatt. Miután a műre 500 előfizető jelentkezett, Révai Pozsonyba tette át lakását, hogy a mű kiadását maga vezethesse és egymásután ki is adta Faludinak, báró Orczy Lőrincznek, Barcsaynak költeményeit. E vállalat azonban nem sok haszonnal járván, Révai megszüntette, és egy »Amalthea« czímű lapot akart kiadni, de e terve sem sikerülvén, ismét Győrbe ment, hova rajztanárnak nevezték ki. Az 1790-iki országgyűlés megnyiltával újra nagy buzgalommal munkálkodott régi tervének, a Magyar Tudós Társaság alapításának megvalósításán. E végből lelkes előszóval ellátva, kiadta Bessenyei Györgynek »Egy magyar tudós társaság iránt való Jámbor Szándék« czímű munkáját. Ez ügyben levelezést kezdett korának nevezetes íróival és főuraival is, kiknek közbenjárására sikerült Sándor főherczeget is a tervnek megnyernie. Révai, pártfogója Feugler győri püspök segélyével, Budára utazott, hol az Akadémia dolgában a helytartótanácscsal tárgyalt, mely az ügyet az országgyűléshez tette át. Hogy tervének megvalósulását minél inkább elősegítse, nem kímélt sem munkát, sem fáradságot. Most újra átdolgozta és kiadta *Planum erigendae eruditae soc. hung. alterum elaboratius* cz. alatt azt a tervezetet, melyet 1784-ben II. József császárnak nyujtott át, továbbá elkészítette az ajánlott tagok névsorát is. Mindez iratokat átadták a kiküldött rendszeres bizottságnak ; de Révai buzgó fáradozásai ezúttal sem vezettek eredményre. Bár a győri rajziskola kitünő vezetéséért a helytartótanács és a bécsi rajzakadémia részéről is nagy elismerésben részesült, még sem érezte itt jól magát. Időközben secularizáltatván magát, a győri egyházmegye kötelékébe lépett. Mivel e miatt sok ellensége támadt, mindent elkövetett, hogy Győrből eltávozhassék. Egy ideig Esztergomban, majd Komáromban tanárkodott, azután nyugdíjaztatta magát és egy ideig Sopronban, kosztosokat tartva, tengette életét. Innen Bécsbe ment, hol egy évig tartózkodott, a könyvtárakat tanulmányozva és nyelvtudományi munkáin dolgozva. Ebben az időben Vályi, a pesti egyetemen a magyar nyelv és irodalom tanára meghalt és a helytartótanács Révait hívta meg a megüresedett tanszékre. Állását 1802 augusztus 16-án foglalta el. Végre Révai szabadon élhetett kedves tudományának, a magyar nyelvészetnek. Életének ez utolsó ötödfél esztendejében adta ki azokat a munkáit, melyekkel megvetette alapját a magyar történeti és összehasonlító nyelvészetnek. Ekkor jelent meg a »Halotti beszéd«-et fejtegető, korszakot alkotó munkája, az *Antiquitates Literaturae Hungaricae* (Pest, 1803.) és az *Elaboratior Grammatica Hungarica* két kötete (1803—1806). Nyelvészeti elvei azonban összeütközésbe hozták korának egy másik nagy nyelvtudósával : Verseghyvel, a ki »Tiszta Magyarország« czímű munkájában megtámadta Révai rendszerét. Révai az »Elaboratior« II. kötetében *Adjectae Vindiciae iustissimae de secunda verborum forma indeterminata* czímű értekezésében felelt Verseghy támadásaira. De ez a mérges tollharcz a különben is ideges, sokat hányatott és beteges tudós egészségére igen rossz hatással volt. Munkássága közepett 1807 április 1-én halt meg. Révai mint költő latin verseivel, melyeket *Joannis Nicolai Révai Latina* czímmel adott ki, a legjobb latin íróink közé tartozik. Magyar költeményeivel a magyar klasszikus iskola legkiválóbbjai között foglal helyet, de halhatatlan érdemeket nyelvtudományi munkáival szerzett magának. Ő a megalapítója a magyar összehasonlító és történeti nyelvészetnek. Eleinte ő is a héber-magyar nyelvrokonság alapján indult, de később megismerkedvén Sajnovics és Gyarmathy műveivel, a magyar-ugor rokonságot fogadta el és alkalmazta későbbi műveiben. Bár munkáiban tévedésekkel is találkozunk, a mint — tekintettel arra, hogy az összehasonlító nyelvészet ebben az időben még a külföldön is nagyon gyenge lábon állott, — nem lehet csodálkozni, de örök érdeme, hogy ő az első, a ki nálunk kimondja, hogy a nyelvhasonlítás a nyelvészeti vizsgálódásnak egyik legfontosabb eszköze. Legnagyobb dicsősége azonban az, hogy a történeti módszernek ő a felfedezője, nemcsak a magyar, hanem általában az

egész nyelvtudományban. E felfedezésével és a történeti módszer alkalmazásával a híres német nyelvtudóst : Grimm Jakabot is megelőzte. Irodalmi érdemeit az Akadémia is elismerte, midőn őt megalakulásakor tagjául választotta, és az ő rendszerét fogadta el. Emlékét megyéje 1893-ban szép emlékoszloppal örökítette meg, melyet szülővárosának piaczán, a Torontál vármegyei néptanítók adakozásából állítottak fel ; az oszlopon lévő domborművű arczkép Holló Barnabás műve és a nagy nyelvtudós lelkes életírójának, Csaplár Benedeknek 400 forint költségén készült. Egy másik terrakotta szobra a M. T. Akadémia épületének sarkán áll.

Említett müvein kivül legfontosabb munkái : A magyar nyelvnek helyes irása és kimondása felől való kettős tanuság. Buda, 1778. — A városi épitésnek eleje. — A mennykőnek mivoltáról és eltávoztatásáról való bölcselkedés. Leforditotta az Iliász első könyvét.

Riesz Jakab dr. árvaszéki ülnök, szül. 1855. Csatádon. 1888-ban ügyvédi oklevelet szerezvén, Zsombolyán telepedett le. 1890-ben árvaszéki ülnöknek választatván meg, azóta Nagybecskereken lakik. 1895 óta árvaszéki elnökhelyettes és a közigazgatási tanfolyam előadója. Riesz Jakab

Több jogi czikkén kivül munkái : Az örökösödési eljárás. Nagybecskerek, 1896. — Tételes magyar magánjog. U. o. 1902.

Rill József, m. kir. tanfelügyelő, pedagógiai író, szül. 1839 január 11-én Módoson. Tanulmányainak elvégzése után báró Eötvös József, közoktatásügyi miniszter megbízásából egy évet Németországban töltött, hol a képzőintézeteket tanulmányozta. Innen visszatérve, a budai tanárképző intézetben lett tanár. 1889-ben vasvármegyei tanfelügyelőnek nevezték ki, honnan a következő évben Szolnok-Doboka, majd Tolna, 1900-ban Moson, végre Hontmegyébe helyezték át hasonló minőségben. Rill igen nagy és minden tekintetben hasznos pedagógiai munkásságot fejtett ki, melynek hatása nemcsak az elméleti, hanem a gyakorlati pedagógia terén is nyomokat hagyott. Különösen a magyar tanítóság erkölcsi tekintélyének emelése és anyagi helyzetének javítása érdekében tett, dolgozott, írt sokat. Főképen az általa 1880—88-ig szerkesztett Magyar Paedagógiai Szemlével gyakorolt nagy hatást a tanítóságra. Ebben számos fontos eszmét vetett fel és 30 pedagógus, tanférfiú, író stb. életrajzát írta meg. Azonkívül, hogy maga is 1868-tól folyton pedagógiai és politikai lapot szerkesztett, még számos szak- és politikai folyóiratnak volt a munkatársa, mely lapokba 2000-nél több czikket írt. Rill József

Legfontosabb művei : Tanodai szervezés. Az 1865—68-iki törvények 38. czikkelyének foganatositása és alkalmazása. Pest, 1870. — Jankó, a festész. Elbeszélés a nép és az ifjúság számára. Pest, 1870. — Az orsz. közoktatási tanács ügyében Pauler Tivadar dr. magyar kir. vallás- és közoktatásügyi miniszterhez intézett emlékirat a budai tanító-egylet részéről. U. o. 1871. — Politikai hitvallás. Programm, Budapest, 1875. — A hülyék neveléséről és ápolásáról. U. o. 1882. — Neveléstörténeti irodalmunk. Vázlatos ismertetés, lehetőleg teljes könyvészet. Kiss Áron dr. életrajza. U. o. 1882. — A magyar iskolajog alapelvei. Pauler Tivadar dr. 50 éves bölcsészettudományi jubileuma alkalmából stb. U. o. 1883. — A tanügyi életből. U. o. 1885. — Egyházpolitika a tanügy terén. Szekszárd, 1895. — Szerkesztője volt az Ungarischer Schulbote (1868—1887.), Fröbel (1871.), a Magyar Néptanító (1873—74), a Magyar Paedagogiai Szemle czímű pedagógiai és a Freier Bürger (1874—77) és a Független Polgár czímű politikai lapoknak.

Rónay Jenő (Kiszombori) volt főispán, kir. tanácsos, a III. oszt. Lipót-rend lovagja, ügyvéd, szül. 1854 április 11-én Kiszomborban. 1874-ben aljegyző, egy év mulva vármegyei alügyész és tiszt. főügyész lett ; 1880-ban helyettes főszolgabírónak, majd főjegyzőnek választották meg, a mely időben a Torontál czímű lapot is szerkesztette. 1886-ban Torontál vármegye alispánjául választották meg és 1891-ben főispánnak nevezték ki. Ekkor a Felső-torontáli árvízmentesítési társulat elnöke is lett. 1894-ben megalapította a Torontál-erzsébetfalvi és felső-muzslyai lecsapoló társulatot. Rónay Jenő.

Munkái : A vármegyei szervezeti szabályrendeletek. Nagybecskerek, 1879. — A telepitésről. Nagybecskerek 1900. — Középen az igazság. U. o. 1905.

Roth Albert dr., megyei főorvos, szül. 1814-ben Nagybecskereken. Előbb Pozsonyban élt, hol hirlapírással is foglalkozott, majd Nagybecskerekre költözött, hol a szabadságharcz alatt föllázadt szerbek fölgyújtották a házát és kirabolták. Katonai főorvosként a kormány Aradra helyezte át, a hol később is megmaradt. 1861-ben megyei főorvosnak nevezték ki és mint ilyen működött itt haláláig (1879). Róth Albert.

Munkái : Dissertatio inauguralis politico medica de influxu sexus sequioris in vitam et statum. Pestini 1841. — A lippai gyógyforrás ismertetése. Arad. 1871. — Ezeken kívül több orvostudományi értekezése jelent meg a szakfolyóiratokban.

Rőser János nyilvános polgári iskolai és felső kereskedelmi iskolai igazgató és intézettulajdonos, szül. 1844-ben Gyertyámoson. Tizenhét éves korában már a felnőtt iparosok tanítójaként szerepelt. A kereskedelmi szaktanári pályára magánúton készült, s közben gyakorlati szakismeretekre is szert tett. A tanári Rőser János

képesítést megszerezvén, a Röser-tanintézetben, a könyvvitel és számtan tanára volt 1883-ig, mikor az intézet igazgatója lett és intézetét az ország egyik legjobb hírű kereskedelmi iskolájává emelte. Saját intézetén kívül számos más iskolában és egyesületben tanított. Alapított szakképző minta-irodát, a külföldiek számára egy kereskedelmi szaktanfolyamot, és sok barátot szerzett hazánknak, különösen a szomszédos Balkán-államokban. E téren való érdemeiért a szerb kormány a Szent-Száva-rendjellel tüntette ki. Alapító tagja, igazgatója és elnöke számos társadalmi, pedagógiai, közjótékonysági stb. egyesületnek. Mint író is nagy érdemeket szerzett magának: művei a kereskedelmi szakirodalomban úttörő munkák.

Legnevezetesebbek művei: Kereskedelmi könyvviteltan. Bpest, 1871. Magyar és német nyelven több kiadást ért. — Váltóisme és váltógyakorlat. U. o. 1885. — A százalék és kamatszámítás szabályai, valamint a folyószámlák tana. U. o. 1885. — A kettős könyvviteltan vezérfonala. U. o. 1899. — Kiadta Baumbach Rudolf, híres német költő műveit magyar fordításban.

Röser Miklós

Röser Miklós felső kereskedelmi iskolai igazgató-tulajdonos, a Ferencz József-rend lovagja, szül. 1823-ban Gyertyámoson. Műegyetemi tanulmányokat végzett Bécsben. 1853-ban Budapesten kereskedelmi iskolát alapított, melyet 30 évig vezetett. Mindig élénk részt vett a hazai kultúrális és tanügyi mozgalmakban és különösen nagy érdemei vannak Gyertyámos község közművelődésének fejlesztésében, hol az első magyar nyelvű kisdedóvónak és a Szegeden fennálló Gyertyámos községi magyar nyelvterjesztő konviktusnak is egyik alapítója volt. Tagja volt a székesfőváros bizottságának is és egy ideig országgyűlési képviselő is volt. Meghalt 1903 október 24-én.

Munkái: Röser Miklós növeldéjének és kereskedelmi iskolájának Programmja. Pest, 1856. — Általános árúisme kereskedelmi és reáltanodák, stb. számára. U. o. 1863. — An die Wähler des Billeter Wahlbezirkes. U. o. 1869.

Schannen Ernő.

Schannen Ernő, műépítész, szül. 1853-ban Perjámoson. A műegyetemet Zürichben elvégezvén, Ybl Miklós híres budapesti műépítész irodájában nyert alkalmazást, hol négy évig volt, mely idő alatt a Szent István bazilika és a budai királyi várkert-bazár tervezésében részt vett. A boszniai hadjáratban hadnagyként szolgált. Visszatérve, Hauszmann Alajos műegyetemi tanár irodájában dolgozott nyolcz évig. Ezután önállóan működött és Budapest ujjáalakításának nagy munkájában jelentékeny érdemei vannak. Számos építészeti műeszköznek feltalálója és szerkesztőjeként is szép nevet vívott ki magának.

Számos magyar és német nyelven megjelent költeményén kívül munkái: Kaiser Len. Eine Fabel. Budapest, 1903. — Mult, jelen és jövő. U. o. 1907.

Schulpe György.

Schulpe György (Törökkanizsai) kiváló szocziológus és társadalomtudományi író. Szül. 1867-ban Törökkanizsán. Beutazta majd egész Európát és külföldön a társadalomtudományokat és szocziális intézményeket tanulmányozta. Szépirodalmi működése mellett már 20 év óta szocziálpolitikával foglalkozik. A munkáslakás ügynek ő volt hazánkban a tulajdonképeni megindítója és a modern munkáslakás intézménynek meghonosítója. 1893-ban Pozsonyban munkástelepet alapított. E telepen van múzeum, fürdőház, betegszoba, könyvtárépület, Uránia-épület, két kettős kisdedóvóintézet külön-külön épületben elhelyezve. Schulpe több mint 600 hirlapi czikkben és nagyszabású úttörő szakmunkáiban lankadatlanul s hatásosan propagálta az összes modern szocziálreformokat. 1895-ben terjesztette fel a kormányhoz a munkáslakásokra vonatkozó, 1898-ban a tüdővész terjedésének meggátlására, a munkások testi épségének s egészségének megóvására, valamint a munkaközvetítés szervezésére vonatkozó javaslatát, melyeket a minisztériumok nagy figyelemre méltattak. A Schulpétól indítványozott összes intézkedések s intézmények miniszteri rendeletek s országos törvények útján hamarosan megvalósultak. A tuberkulózis terjedésének meggátlására vonatkozó majdnem összes állami s városi intézkedések is Schulpénak ebbeli kezdeményező javaslataira vezethetők vissza. Schulpe az 1895-ben tartott bordeauxi és az 1897-ben megtartott brüsszeli nemzetközi munkáslakás kongresszuson a m. kir. belügyi kormányt képviselte s a bordeauxi kongresszus Schulpét alelnökévé választotta meg. Pozsony város közönsége is elismerve Schulpénak a munkáslakások terén kifejtett úttörő s kezdeményező működését, majdnem egy egész városnegyedet hivatalosan «Schulpe György telepnek« nevezett el. Az ő propagandájára keletkezett a pozsonyi munkásközvetítő hivatal is, mely Schulpe elnöksége alatt, saját otthont alkotott, népszállóval, mely intézet legalább 170.000 koronát képvisel. Az ő elnöklete alatt a pozsonyi kereskedelmi alkalmazottak egylete esti szaktanfolyamot alapított, mely az egylet egyéb költségeivel szintén majd 200.000 korona tőkeösszegnek

Révay Miklós.

Révay Miklós emléke Nagyszentmiklóson.

Szentkláray Jenő dr.

Báró Tallián Béla.

Téry Ödön dr.

felel meg. Schulpe védnöksége alatt a pozsonyi munkás aggkor és rokkantbiztosítási egylet is nagy lendületet nyert. A néhai Simonyi Ivántól alapított közkönyvtár ügyét is lelkesen felkarolta. A pozsonyi munkásközvetítő hivatal, mely Schulpe sürgetésére keletkezett s melynek saját otthona Schulpe elnöksége mellett alakult, évenként 3000—4000 embernek melegedő szobákkal szolgál, szállója évenként 3000—4000 munkátlan embernek ad napokra hajlékot s e hivatal évenként átlag 3000 embert juttat kenyérhez s munkához. Ő kezdeményezte a Pozsony városi jóléti bizottság megalapítását, mely évenként ezreket áldoz a szegények segítésére és a csecsemő-védelemre. 1911 február 13-án ő felsége Schulpe Györgynek, társadalmi s kultúrális téren szerzett érdemei elismeréséül a magyar királyi udvari tanácsosi czímet adományozta. Ezenkívül számos bel- és külföldi kitüntetést és érdemrendet kapott, több külföldi tudományos intézet diszdoktorává és számos bel- és külföldi tudományos egyesület dísztagjául választotta meg.

Nevezetesebb irodalmi művei a következők: Szépirodalmi művek: Perlen aus dem Meere des Lebens. Leipzig, 1888. — Gedichte. (Leipzig, 1888). — Bolke v. Bardenfleth. (Leipzig, 1888. II. Auflage). — Lyrische Dichtungen von Brankó Radicsevics. Leipzig, 1891. — Felhők s csillagok. Budapest, 1889. — Liederkranz aus Alex. Petőfi's lyrische Dichtungen. II. Auflage. München, 1891. — Aug im Auge. Lustspiel. Pozsony, 1891. — Aphorismen und Apersus. 1890. I. und II. Bp. — Harfe und Harnisch. Dresden II. Auage 1890. — Traun phantasien. Leipzig. 1890. — Fremdenländische Blumen. Leipzig. 1888. — Germanische Gottersagen. Leipzig, 1887. — Das Land der Bajuvaren. Leipzig, 1887. — Hungarian melodies (Übersetzungen aus dem Ungarischen. London, 1893). — Nordische Kläuge. Leipzig, 1888. — Licht- und Schatten. Leipzig, 1890. — Die Tragikomödie der Liebe. Leipzig, 1892. — Sehnen und Suchen. Leipzig, 1894. — Tanulmányok az irodalom és kulturtörténet terén. Pozsony, 1890. — Pozsony és a harmadik egyetem. Pozsony, 1893. — Szocziálpolitikai művek: A munkáskérdés és a szocziális reformok. (Protestáns esték. Pozsony, 1899. II. füzet). — Die Socialreformbewegung in Ungarn. Pozsony 1891. — Munkáslakások. Budapest, 1903. — A munkáslakásokról. Pozsony, 1901. — A munkásvédtörvényhozásról. Pozsony, 1901. — Törvényjavaslatok a szocziálreformok terén. I. és II. kötet. Pozsony, 1900—1901. — A munkáslakásokról. Pozsony, 1902. — Les habitations ouvrières. Pozsony, 1895. — Les habitations á bon marché en Hongrie. Bruxelles, 1897. — Munkásügyi reformok I. és II. kötet. Pozsony. — Városi szociálpolitika. Pozsony, 1909. — Tanulmányok a társadalmi erkölcs terén. Pezsony, 1909. — Sociáletische Studien. Pozsony, 1909.

Schütz Antal kegyesrendi tanár, szül. 1880-ban, Kistószegen. A budapesti egyetemen szerzett doktorságot a hittudományokban. Schütz Antal.

Munkái: Főbb elméletek az értelmi ismeretek eredetéről. Budapest, 1903. — Kezdet és vég a világfolyamatban. U. o. 1907. — Krisztus jelenléte az Oltáriszentségben. 1909. — Katholikus vallástan 4 részben. 1911—12. — Az anyag mivoltáról. 1911.

Schwenszky Ármin, állatorvos, szül. Bánátkomlóson 1846-ban, Budapesten lett állatorvos; 1878-ban tanársegéd lett az állatorvosi intézet belkórodáján, hol 1880-ig működött, a mikor a kőbányai m. kir. sertésveszteglő hivatal főnökének nevezték ki. 1882-ben ismét az állatorvosi főiskolához került, hol a patkolástant tanítja. 1896-ban a koronás arany érdemkereszttel tüntették ki. Schwenszky Ármin.

Számos czikket írt különösen a lovak és szarvasmarhák patabetegségeiről és patkolásáról a magyar és német szaklapokban. Munkái: Mérési kísérletek a lóláb különböző állásain, különös tekintettel a patára. Budapest, 1889. — Mérési kísérletek a pata mechanizmusáról. U. o. 1890. — Patkolástani kézikönyv. 5. kiadás, u. o. 1908.

Schwicker Alfréd, főreáliskolai tanár, szül. 1864-ben Nagybecskereken. 1890-ben a vegytanból és természetrajzból tanári oklevelet szerzett. Jelenleg a pozsonyi állami főreáliskola tanára; a pozsonyi magyar kir. vegykísérleti állomás vezetője és a pozsonyi orvos-természettudományi egylet titkára. Schwicker Alfréd.

A hazai és külföldi szaklapokban megjelent tudományos értekezésein kívül művei: Adatok a szulfitek és tioszulfátok konstitutiójához. Budapest, 1889. — A kálium-hypojodit átalakulásának sebessége. U. o. 1894. — Chemia, Pozsony, 1901. (Tud. Zsebkönyvtár 77., 93.).

Schwicker Bruno dr., főreáliskolai tanár, szül. 1860-ban, Nagybecskereken. 1883-ban tanári oklevelet szerzett a történelemből és a földrajzból. 1890 óta rendes tanár a budapesti V. ker. áll. főreáliskolánál. Schwicker Brunó.

Művei: Az utolsó Cilley grófok és viszonyuk Magyarországhoz. Budapest, 1884. — Magyarország története képekben. U. o. 1888. — A térképrajzolás és olvasás. U. o. 1892. — Bártfa, Vajda-Hunyad, Jaák, Lőcse műtörténeti leírása. (Történeti faliképek.) A szent korona története. U. o. 1896. — Ezeken kívül írt több történelmi és földrajzi tankönyvet polgári és középiskolák számára és számos czikket a hazai és külföldi szaklapokba.

Somfai János, író és hirlapíró, a Nagybecskereken megjelenő »Torontál« politikai napilap felelős szerkesztője. Szépirodalmi és publicisztikai téren munkálkodik. Írt számos novellát, művészeti, társadalomtudományi és politikai czikket, több regényt és színdarabot. Irodalmi érdemeinek elismeréseül a temesvári »Arany János társaság« rendes tagjává választotta. 1905 óta titkára a Torontál vármegyei Közművelődési Egyesületnek is s mint ilyen más kultúrális irányban is munkálkodik. Ő írta e fejezet (S.) jegyű életrajzát és a sajtót. Somfai János

Önállóan megjelent munkái: Vázlatok. Elbeszélések. Budapest, 1895. — Hamlet asszonyság. Regény egy kötetben. Budapest, 1897. — Töviskoszorú. Regény egy kötetben. Budapest, 1898. — Golgotha. Regény egy kötetben. Budapest, 1902. — Kutyavár és más apróbb históriák. Elbeszélések. Nagybecskerek, 1903. — Forradalom. Szociális regény. Nagybecskerek, 1906. — A Torontál vármegyei Magyar Közművelődési Egyesület Évkönyve. Nagybecskerek, 1908. — Negyedszázad. A torontáli kulturegyesület emlékkönyve fönnállásának negyedszázados évfordulója alkalmából. Nagybecskerek, 1909. — A Torontál vármegyei Magyar Közművelődési Egyesület évkönyve. Nagybecskerek, 1911. — Irt továbbá »A szekrény titka« czímmel egy 3 felvonásos bohózatot és »Szép Ilonka« czímmel 3 felvonásos daljátékot. Az első 1904-ben, az utóbbi 1906-ban került színre a nagybecskereki városi színházban.

Szányi János. *Szányi* János ügyvéd, szül. 1803-ban, Écskán. 1828-ban szerzett ügyvédi oklevelet a pesti egyetemen. A szabadságharcz után nagy tevékenységet fejtett ki a Tiszaszabályozás körül és ez ügyben több czikket írt. Meghalt 1874-ben.

Munkája: Státusadósságok és státuspapirosok érdekesebb viszonzatokban és újabb adatok szerint, különös tekintettel az ausztriai finantiára. Pest, 1834.

Stassik Ferencz dr. *Stassik* Ferencz dr. ügyvéd, Torontál vármegye főügyésze, szül. 1850-ben. 1877-ben ügyvédként telepedett le Nagybecskereken.

Számos politikai és jogtudományi czikkein kívül munkái: A becsületsértés tana. Nagybecskerek, 1878. — Torontálmegye a Hertelendy-aera alatt és után. Budapest, 1892. — A volt határőrvidéki házközösségek. Nagybecskerek, 1900. — Magyar kisajátítási jog. U. o. 1905. — A hagyatéki eljárás kézikönyve. Nagybecskerek, 1911. — Lefordította J. J. Rousseau: A társadalmi szerződés czímű munkáját. Nagybecskerek, 1875. — Pollock: Laud Laws czímű munkáját Budapest, 1911. Szerkesztője volt 1893-ban a Torontáli Ellenzék-nek.

Steinbach Antal. *Steinbach* Antal, kir. tanácsos és volt torontálmegyei tanfelügyelő, 1861-ben a nagykikindai róm. kath. elemi iskola tanítója lett, hol 11 évi működése alatt nagy tevékenységet fejtett ki a magyar nyelv terjesztése érdekében; ő alapította a magyar dalárdát is. 1872-ben segédtanfelügyelő lett, 1876-ban pedig Torontál vármegye tanfelügyelőjévé nevezték ki. Mint ilyen alapítványt teremtett tanítók gyermekei számára. Elnöke volt a magyarországi tanítóegyletnek, melynek temesvári első nagygyűlése alkalmával: A magyar nyelv tanítása a nem magyar ajkú iskolákban czím alatt tartott előadást. Az ő nevéhez fűződik a torontálmegyei Magyar Közművelődési Egylet alapítása is, melynek több évig igazgatója is volt. Érdemei elismeréséül ő felsége kir. tanácsossá nevezte ki. Meghalt 1899 október 12-én Nagybecskereken. Számos pedagógiai czikket és elemi iskolai tankönyvet írt.

Streitmann Antal. *Streitmann* Antal nagybecskereki főgimnáziumi rajztanár. Tárczákat és szakczikkeket írt a népművészet, a művészi nevelés, a gyermek-lélek tanulmányozása, a nép- és középiskolai rajzoktatás, a művészet és iparművészet köréből, melyek a fővárosi és vidéki lapokban, szakfolyóiratokban és iskolai értesítőkben jelentek meg. A »Nemzeti Szalon« vidéki tárlatain résztvett akvarell- és olajfestményeivel, melyek leginkább a Bega-völgy róna- és felsővidék patakvilágát ábrázolják. Ő írta a monografia néprajzi fejezetét is, a bolgárokról és a svábokról szóló rész kivételével. *(S.)*

Szabó Ferencz. *Szabó* Ferencz, esperes-plébános, szerkesztő és történettudós, szül. Nagybecskereken, 1843 november 12-én. Középiskolai tanulmányainak elvégzése után Temesvárott theologiát hallgatott. 1866-ban felszenteltetvén, több helyen volt segédlelkész, míg 1897-ben Nagybecskereken választották meg lelkésznek. Rendkívül buzgó munkásságot fejtett ki a történettudomány terén. A történelmi ismeretek terjesztése és népszerűsítése érdekében több mint 74 kötetet írt, fordított és adott ki és körülbelül 80 ezer kötetet ajándékozott az ország iskoláinak. Érdemeinek elismeréséül 1898-ban ő felsége a Ferencz József-rend lovagkeresztjével tüntette ki és ugyanazon évben egyházi fönnhatósága a Boldogságos Szűz Máriáról nevezett bizerei apátságot ajándékozta neki.

Művei közül a legfontosabbak: Holzwarth: Világtörténet. 9 kötet. Temesvár, 1887—92. — Európa története 1789—1815. Nagybecskerek, 1888. 2 kötet. — A legújabb kor története. 3 kötet. U. o. 1888—90. — Ausztria története. U. o. 1891—92. 3 kötet. — Az orosz birodalom története. Temesvár, 1891—92. 3 kötet. — Angolország története. U. o. 1892—93. 4 kötet.

Szalay József. *Szalay* József nagybecskereki ev. ref. lelkész. Az egyházi és vallási irodalom terén munkálkodik.

Önállóan megjelent nagyobb munkái: Evangéliumi keresztyén tanítások. Hét kötetben. — Szinművelő. 1880. — A lelkipásztor sikeres működhetésének főbb alaptételei. — Templomszentelési imák és beszédek. 1892. Lefordította angolból: White: Stepts to Christ czímű munkáját, azonkívül fordított angolból több vallásos iratot és éneket s maga is írt vallásos énekeket. 1892 óta kiadja és szerkeszti a Keresztyén Evangelista czímű vallási folyóiratot. *(S.)*

Szávics Milán dr. *Szávics* Milán dr., főgimnáziumi tanár, kiváló szerb író és esztétikus, szül. 1854-ben Törökkanizsán. Egyetemi tanulmányait Lipcsében és Bécsben végezte,

hol tanári oklevelet szerezvén, 1876-ban az ujvidéki szerb gimnázium tanára lett, de ez állását már öt év mulva elhagyta, hogy tisztán az irodalomnak szentelhesse életét. Írt számos regényt, drámai műveket, költeményt, történeti és irodalomtörténeti tanulmányt. Tagja a szerb Matica irodalmi osztályának.

Munkái: Der serbisch-ungarische Aufstand von 1735. Leipzig, 1876. — Faust. Goethe után szerbre fordította. U. o. 1885. stb. — Színdarabjai közül sok a szerb színpadoknak állandó műsor darabja. Ezeken kívül több értékes munkát írt szerb nyelven,

Szekulics Sándor, nagybecskereki származású festőművész. Művészi pályáján már eddig is szép sikert aratott. Jelenleg Münchenben dolgozik s itt a többek közt Torontál vármegye megbízásából II. Rákóczi Ferencz képét festi a vármegye számára. (S.) Szekulics Sándor.

Szenes Adolf, nagybecskereki polgári iskolai tanár, széleskörű tevékenységet folytat a pedagógiai irodalom terén s főként mint ismert tankönyvíró munkálkodik. Számos pedagógiai s természettudományi czikkén kívül, önállóan megjelent munkái a következők: Szenes Adolf.

A hülyék és azok nevelése. Pécs, 1895. Taizs József kiadása. — Gyakorlati gyorsszámoló. Budapest, 1904. Franklin-társulat. — Természettan. Budapest, 1908. Athenaeum. — A számtani tanítás módszeréhez. Budapest, 1909. Stefaneum. — Számtan és mértan. Budapest, 1910. Franklin-társulat. 4-ik kiadás. — Számtan. Két kötet. Budapest, 1911. Franklin-társulat. Hetedik kiadás. Elnöke a délvidéki polgári iskolai tanárok körének s alelnöke az Országos polgári iskolai tanáregyesületnek. (S.)

Szentgyörgyi István szobrászművész. Bégaszentgyörgyi születésű. Többek rábeszélésére atyja beadta a szegedi fa- és fémipari iskolába, melynek elvégezte után kiment Svájczba, hol kőfaragással kereste kenyerét. Később hazajött, hogy itt folytassa tanulmányait. Itthon Papp Géza dr., orsz. képviselő közbenjárására a budapesti országos iparművészeti iskolába került, majd Brüsszelbe ment, a hol Van der Stappen a híres belga szobrász mellé került. 1907-ben a brüsszeli akadémia két első díját nyerte meg műveivel. E közben hazajött szülei látogatására s ekkor Botka Béla főispán, Jankó Ágoston alispán, valamint dr. Vinczehidy Ernő m. főjegyző támogatása mellett a vármegye törvényhatósága a megyei kulturalapból megszavazott Szentgyörgyinek 1200 koronát. Ezzel azután visszament Brüsszelbe s a következő évben 1908-ban a budapesti nemzetközi téli tárlaton tünt föl, úgy hogy a »Panasz« czímű szobrával megnyerte a 2000 koronás Röck-díjat. Ezután egyremásra alkotta szép szobrait, a melyeket a műkritika nagy elismeréssel fogadott s a melyekkel egymásután nyerte el az utóbbi évek műkiállításain a legbecsesebb díjakat. (S.) Szentgyörgyi István.

Szentiványi Ferencz dr., torontálvármegyei allevéltáros. A statisztikai és közgazdasági irodalom terén munkálkodik s számos statisztikai és közgazdasági tanulmányt írt. Szentiványi Ferencz dr.

Nagyobb tanulmányai: A törvénytelen születésekről, mint szociális jelenségről. — Pénzintézeteink takarékbetét üzlete. — Ingatlan forgalom és terhelése a XX. század első tizedében. — »Torontál vármegye szocziális és közgazdasági állapota a XX. század első felében. — A felekezeten kívül állókról. — Az elválásokról. — Önállóan megjelent művei: Nagybecskerek város fejlődése és jelentősége. Budapest. 1910. — Torontál vármegye vándorlási mozgalmáról. Budapest, 1911. — A statisztika elmélete. Nagybecskerek, 1911. — (S.)

Szentkláray Jenő dr., csanádi apát-kanonok, történettudós, a Magyar Tudományos Akadémia tagja, született 1843 január 21-én, Aracson, Torontál vármegyében. Temesvárott volt növendékpap és a budapesti tudományegyetemen végezte tanulmányait, hol bölcsészettudori oklevelet nyert. 1866-ban szentelték pappá. A délmagyarországi bányatelepeken eltöltött két évi káplánkodás után Nagykikindán lett elemi iskolai igazgató és reáliskolai tanár. 1869-ben a temesvári főgimnázium tanárává nevezték ki, hol nagy buzgóságot fejtett ki Temesvár magyarosítása érdekében. Ugyancsak ő alapította Ormós Zsigmond főispánnal a Délmagyarországi Történelmi és Régészeti Társulatot, melynek első titkára volt. Ez időben szerkesztette a Történelmi Adattár czímű havi folyóiratot (1871—74). 1873-ban, Törökbecsén lett lelkész, 1882-ben az Akadémia tagjává választotta, 1883-ban egyetemi magántanár lett Budapesten, hol Magyarország legújabb történetét adta elő. 1885-ben a belgrádi szerb tudományos társaság, 1910-ben az újvidéki »Maticza« irodalmi társaság is tiszteletbeli tagjává választotta. Tagja a M. Tud. Akadémia történelmi bizottságának, az Archeológiai Társulatnak, a Magyar Történelmi Társulatnak, a Szent-István-Társulat tud. és irod. osztályának, a Magyar Heraldikai és Genealogiai és számos más tudományos társulatnak megalapítója és elnöke a délvidéki szépirodalmi Arany János-Társaságnak. Szentkláray Jenő dr.

Munkái: Levelek egy kétkedőhöz. Irta: Balmes J., magyarította. Szeged, 1863. —

Ciceró beszéde Manlius törvényjavaslata mellett. Tört., rég. és nyelvészeti magyarázó jegyzetekkel. Temesvár, 1870. — Észrevételek Temesvár physiognomiájának magyarosításához tört. és rég. alapon. U. o. 1872. —Emlékkönyv. U. o. 1873. — A tér és idő philosophiája. Budapest, 1875. — Torontáli őstelepek a Tisza mentén. Temesvár, 1877. — Nagy-Becskerek tereinek s utczáinak magyarosítása. Vonások a vidék és város történetéből. Nagy-Becskerek, 1879. — Száz év Dél-Magyarország újabb történetéből. 1779-től napjainkig. Tekintettel III. Károly és Mária Terézia korabeli előzményekre. A dél-magyar törvényhatóságok által 300 darab aranynyal jutalmazott mű. Temesvár, 1882. — Gróf Niczky Kristóf életrajza. Pozsony, 1885. (Helikon 57.) — A dunai hajóhadak története. Kiadja a M. Tud. Akadémia történelmi bizottsága. Budapest, 1886. — A becskereki vár. U. o. 1886. — Úti képek a művelt nyugatról. Budapest, 1890. — Oláhok költözése Dél-Magyarországon a mult században. Budapest, 1891. — A társadalom nemzeti feladatai Dél-Magyarországon. Temesvár, 1897. — A csanád egyházmegyei plébániák története. I. kötet. A csanád egyházmegye története. I. rész. U. o. 1898. — Krassó vármegye őshajdana. Budapest, 1900. — Brocky Károly festőművész élete. Temesvár, 1907. — A szerb monostoregyházak történeti emlékei Dél-Magyarországon. Budapest, 1908. — Mercy Claudius Florimund gróf kormányzata a Temesi Bánságban. Budapest, 1909. — Szerkesztette egy évig a Torontál czímű hetilapot (1879—1880.) és a Szépirodalmi és Szépműtani Közleményeket. — Számos történelmi értekezése jelent meg a M. Történelmi Tárban, a Századokban, a Budapesti Hirlapban s más hazai és külföldi lapban, az Archaeologiai Értesítőben, a Kath. Szemlében, a Délm. Múzeumtársulat Értesítőjében és a Szépirodalmi Közleményekben. Egész életét Dél-Magyarország történeti multjának földerítésére szentelte.

Sz. Szigethy Vilmos.

Sz. Szigethy Vilmos író. Több évig segédszerkesztője volt a »Torontál«-nak s itt jelentek meg első versei és tárczái is. A magyar szépirodalomnak tevékeny és jónevű munkása, ír verseket, tárczákat s újabban az ifjúsági és a gyermekirodalom művelője. 1903 óta Szeged város levéltárosa.

Önállóan megjelent munkái: »Nebántsvirág« verseskönyv 1897. Nagybecskerek. — »A troubadur a királykisasszonynak« verseskönyv 1900. Nagybecskerek. — »Mesék nagy gyerekeknek« versek, 1901. Szeged. — »A közigazgatási majom« szatirikus korrajz Szeged életéből; »Juvenális« álnéven; Szeged, 1906. — »A vármegyéből« novellakötet. A »Dugonics társaság« pályázatán ezer koronát nyert 1908. Szeged. A Szegedi Naplóban megjelent 3 regénye: »A begalaki parkklub«. — »A vármegye mulat«. — »A két szív története« czímmel, a »Magyar Lányok«-ban pedig »A Turzó czég története« czímű regénye. 1910. Versei, novellái megjelentek ezenkívül a Pesti Hirlap-ban, Uj Időkben, Magyarországban, Én Ujságomban, Magyar Lányok-ban, az Életben, Ország-Világban, Egyetértésben, Budapestben, Népszavában stb. A Szegedi Dugonics Társaság tagja. (S.).

Szilágyi Virgil.

Szilágyi Virgil ügyvéd, szül. Écskán, 1824-ben. 1846-ban Csongrád vármegye aljegyzője lett, majd 1848-ban első jegyzővé nevezték ki. A szabadságharcz alatt tagja volt a megyei vészbizottságnak. 1850-ben Pestre ment, hol hirlapíróként működött. 1851-ben a Pesti Napló belmunkatársa lett. 1852-ben az *Értesítő* czímű szépirodalmi hetilapot szerkesztette, majd ennek folytatását a Budapesti Visszhang czímű szépirodalmi divatlapot; 1854-ben az ügyvédi pályára lépett és különösen Táncsics Mihály politikai perében való bátor fellépésével keltett nagy feltünést. Az 1861-iki országgyűlésre a fővárosi Józsefvárosi kerület választotta meg képviselőjéül. 1862-ben, ama gyanú alapján, hogy az emigráczió tagjaival összeköttetésben áll, elfogták és 14 évi várfogságra ítélték; ugyanaz évben kegyelmet nyert ugyan, de tovább is gyanú alatt állott és mivel később is folyton politikai üldöztetésnek volt kitéve, családjával külföldre költözött. Hosszabb időt töltött Milanóban és Párisban, hol benső érintkezésben állott az emigráczió tagjaival. 1869-ben visszatérvén hazájába, Hódmezővásárhely választotta képviselőjévé. Az 1870-iki kath. kongresszuson igen nagy tevékenységet fejtett ki; ő készítette a kormánynak benyújtott emlékiratot is. A következő két cziklusra Székelyudvarhely küldte fel az országgyűlésre. Ezután visszavonult birtokára. Meghalt 1892 deczember 30-án Budapesten.

Különösen a publiczisztika és jogi irodalom terén fejtett ki nagy munkásságot és czikkeinek száma majdnem a kétezret eléri. Önálló művei: Ujkor története. 1516—1789. Pest, 1850. — A közérzület. U. o. 1850. (Röpirat.) — Szelid fájdalmak. Regény. U. o. 1853. Két kötet. — A végzet utai. Beszélyek. U. o. 1855. — Betűsoros tárgymutató a törvényekhez és rendeletekhez. U. o. 1856. — Magyar történeti képek. U. o. 1856. — A válponton. U. o. 1861. (Röpirat.) — A magyar magánjog visszaállításának kérdése. U. o. 1861. — A nemzeti kérdés hazánkban. U. o. 1861. — A vármegyék és városok rendezéséről. U. o. — A törvénykezési reform alapelvei. U. o. 1865. — A törvénykezés javításáról. U. o. 1865. — A köztörvényhatósági önkormányzat biztosításáról. U. o. 1867. — A katholikus autonómia kérdéséhez. U. o. 1869. — Észrevételek Ghiczy Kálmán úrnak a kultuszminiszter úrhoz intézett interpellátiójára. U. o. 1871. — Válasz Bartal György úrnak. U. o. 1871. — A házasság felbonthatatansága. Budapest, 1871. — Uzsora és kamatmaximum. U. o. 1882. Kiváló történeti műve: Észak-Amerika és a Pirenei félsziget története.

Sztehlo András.

Sztehlo András, evang. főesperes, szül. 1846-ban Lajosfalván. 1841-ben Szeberényi János, a nagytudományú szuperintendens mellett volt segédlelkész, 1844-ben a dobsinai egyház hívta meg első lelkésznek, hol 12 évi tartózkodása alatt községének egyházi és kultúrális intézményeit a legnagyobb buzgalommal fejlesztette:

kisdedóvót, népiskolát, olvasó-egyletet stb. alapított. 1856-ban Losonczon választották meg lelkésznek, hol szintén nagy tevékenységet fejtett ki egyházának emelésén. 1864-ben a nógrádi egyházmegye főesperese lett. A következő évben a budai egyház hívta meg lelkésznek, a hol 1873-ig látta el hivatalát, mikor betegeskedése miatt lemondott. Meghalt 1899 október 23-án Budapesten. A német Gusztáv Adolf-egylet ügynökeként, húsz éven át ezrekre rúgó összeget szerzett a szegény magyar evangélikus egyházak gyámolítására.

Számos értékes hittudományi és pedagógiai dolgozata jelent meg a német és magyar szakfolyóiratokban. Önálló művei beszédein kívül: Vallástan. Pest, 1861. (Magyarul 7, németül 5 kiadásban). Krisztus és az ő egyháza. Budapest, 1874.

Tallián Béla báró v. b. t. t., ny. miniszter, törökbecsei nagybirtokos, sz. 1851-ben. Tallián Béla.
Középiskolái elvégzése után 1873-ban tett áll. tudományi államvizsgát. A közigazgatási pályára lépett s 1879-ig működött a törökkanizsai járásban, 1877-ben koronás arany érdemkeresztet kapott, 1880-ban alispánná választották és így folytatta tevékenységét; 1886-ban Somogy, 1892-ben Békés és Csongrád vármegye főispánjává nevezték ki s ettől a méltóságtól (Csongrádtól) 1894-ben mentették fel, a mikor a Szent István-rend kiskeresztjével tüntette ki a király. Közben Békés területén kormánybiztos volt az agrárszocziálizmus bajainak orvoslására. Huszonötéves szolgálata alkalmából vármegyéje és Gyula városa nagy ovácziókat rendezett tiszteletére. A Házba 1896-ban választották meg először, szabadelvű programmal; a Háznak alelnöke volt Bánffy bukásától, miniszteri kinevezéséig. 1901 óta v. b. t. t., 1902-ben kapta a Takova-rendet, mikor a szerb kongresszus kir. biztosa volt. 1903 november 3-án a Tisza kormányában földmívelésügyi miniszteri tárczát vállalt, 1905 óta Törökkanizsa országgyűlési követe. Az 1905-i választások után a szabadelvű párt elnöki állásra jelölte. Később az alkotmány, majd a munkapárt tagja lett. Hosszú tevékenységét a vízügyek terén kifejtett kiváló munkásság jellemzi. Igen nagy része van a Balaton, Dráva, Tisza-szabályozás munkálataiban, minisztersége alatt tárgyaltatta le a Rába-szabályozásáról szóló törvényjavaslatot. 1911-ben bárói rangot nyert.

Telbisz Benedek dr., tanár, gyógyszerész, szül. 1854-ben Lovrinban. Előbb gyógyszerészi oklevelet szerzett, majd 1885-ben a vegytan és természetrajzból tanári vizsgálatot tett és a kir. kath. főgimnáziumhoz nevezték ki tanárnak Aradra. 1898-ban atyja meghalván, átvette annak gyógyszertárát Lovrinban. Telbisz Benedek.

Munkái: A savanyú kovasavas natrium (vízüvegoldat) bomlása szénsav által. Budapest, 1876. — A rajeczi—tepliczi kénforrásvíz elemzése és néhány geológiai lelhely Trencsén környékén. Trencsén, 1883. Adatok a kisucza-völgyi homokkőhöz. 1883.

Telbisz János dr., vegyész, szül. 1862-ben, Nagyőszön. Műegyetemi tanulmányait az aacheni, berlini és stuttgarti műegyetemeken végezte s a berni egyetemen doktorrá avattatott. Tanulmányait befejezve, a németországi querfurti és glauzigi czukorgyárakban vegyészként, majd fővegyészként és később aligazgatóként működött s már 1887-ben nagyszabású czukorrépatermelési kisérletet végzett Torontál vármegyében, a melyek alapján a czukorrépatermelést és a répaczukorgyártás meghonosítását sürgette e vármegyében; s ha fáradozásai nem is vezettek azonnal sikerhez, mégis őt kell a délmagyarországi czukoripar úttörőjének tekintenünk. 1891-ben megalapította a mai napig is fennálló Magyar Czukoripar czímű szaklapot. Számtalan szakczikkeivel, röpirataival és felolvasásaival fáradozott a czukoripar, a borászat és a mezőgazdaság fejlesztésén. A hites kir. kereskedelmi törvényszéki vegyészi intézmény meghonosítása szintén az ő nevéhez fűződik. Egyéb lapalapításai az Ungarische Weinzeitung és a Budapester Landwirtschaftliche Presse, a melyek azonban már megszüntek. Telbisz János.

Téry Ödön, egyetemes orvostudor, műtősebész, képesített egészségtan-tanár, belügyminiszteri osztálytanácsos, közegészségügyi főfelügyelő, kiváló turista, amatőr fotografus és turisztikai író, szül. 1856-ban, Óbébán. 1878—79. tanévben Fodor József tanár, közegészségi tanintézetében gyakornokként, 1879—80. tanévben Kovács József tanár mellett műtőnövendékként működött, majd 1880 november 28-tól 1884 április közepéig Selmeczbányán bányászorvos volt. E minőségében a pénzügyminiszterium megbízásából, 1883-ban, a bányák és kohók, nemkülönben a dohánygyárak egészségügyi viszonyainak tanulmányozása czéljából Németországban tanulmányutat tett. 1884 május havában a belügyminiszterium egészségügyi osztályába fogalmazósegéddé neveztetett ki, majd 1887-ben fogalmazóvá, 1890-ben közegészségügyi felügyelővé, 1906-ban pedig közegészségügyi főfelügyelővé lépett elő. 1900-ban mint osztálytanácsost, osztály- Téry Ödön.

vezetőséggel bízták meg. Számos kiküldetésben részesült, különösen fertőző-betegségek felléptekor, így a többek között 1892 végén a Torontálban fellépett kolera leküzdésére. Miniszteri megbízásból beutazta a hazai fürdőhelyeket, de járt több ízben külföldön is. 1903-ban az Ostendében, 1907-ben a Frankfurt a M.-ban tartott mentőügyi kongresszusokon kormányképviselőként vett részt. Az Orsz. Közegészségi Egyesület egyik alapítója s annak első életéveiben egyik titkára s az Egészségügyi Egyesületi Közlöny egyik szerkesztője volt. Rendkívüli érdemeket szerzett azonban a magyar turista-ügy feljesztése körül. 1882-ben alapította Selmeczbányán a Magyarországi Kárpát-Egyesület Szitnya-Osztályát, majd 1885-ben egyik rendezője volt az országos kiállítás turista-osztályának. 1888 végén megalapította a M. K. E. budapesti osztályát s tevékeny részt vett az ez által 1890-ben rendezett első magyar amatőrfotografus-kiállítás rendezésében. 1891-ben a M. K. E. budapesti osztályát feloszlatván, megalapította a Magyar Turista Egyesületet is, melynek ügyvivő-alelnöke, majd elnöke volt, míglen 1910-ben az elnökségtől visszavonulván, az egyesület díszelnökévé választotta. A Magyar Turista Egyesület felvirágczása is az ő érdeme. Az ő buzgólkodásának eredménye az egyesület dobogókői telepe (a Báró Eötvös Loránd menház) a Pilis hegységben és a Magas Tátra Öt-tó katlanában (2019 m. tengerszín feletti magasságban) álló menedékház. Ő vetette fel a Gerlachfalvi-csúcs (2663 méter, Magyarország legmagasabb hegycsúcsa) tetejére a Budapesti-ház, meteorológiai megfigyelővel berendezett menedékház létesítésének eszméjét, melyet azonban — sajnos — már nem valósíthatott meg. A turisztika ügyét nemcsak tettel, hanem tollal is buzgón szolgálta, számos élénk, ügyes tollal megírt, érdekes czikket közölt a lapokban. Érdemeit a Magyar Turista Egyesület azzal jutalmazta, hogy a Magas Tátra Öt-tó katlanába épített menedékházát róla nevezte el. Az 1896-iki ezredéves kiállítás turista- és amatőrfotografus-osztályának biztosa és jury-tagja volt. A Siebenbürgische Karpathen Verein, a Felkai Tátra Egylet és a Magyar Tanítók Turista Egyesületének tiszteletbeli tagja volt.

Az Orvosi Hetilapban, a Vasárnapi Ujságban, a Vadász- és Versenylapban, a Selmeczbányai Hiradóban, a Szepesi Hirnökben, a Fővárosi Lapokban, a Szontágh Miklóstól szerkesztett Tátravidékben s más lapokban megjelent számos czikkén és közleményén kívül, az általa alapított Turisták Lapját 1889-től 1910-ig szerkesztette.

Török Ferencz. *Török Ferencz*, polgári iskolai tanár Nagybecskereken. Írt a napilapokba és szakfolyóiratokba több pedagógiai és történeti értekezést és szépirodalmi czikket.

Önállóan megjelent művei: Székely gyermekvilág ezer év multán. 1896. — A modern magyar állam kiépítése. 1898. — Nagy idők. 1898. — A kurucz világ. 1908. *(S.)*

Tötössy Béla. *Tötössy* Béla, műegyetemi tanár, a kolozsvári M. kir. Ferencz József tud. egyetem tiszteleti bölcsészdoktora, szül. 1854-ben, Billéden. A boszniai hadjáratban hadnagyként vett részt és onnan legfelsőbb elismeréssel és hadi éremmel kitüntetve tért vissza. 1889-ben a József-műegyetemen az ábrázoló geometriának rendkívüli tanára, 1893-ban rendes tanára lett. 1899-ben az Akadémia levelező tagjául választotta meg.

Honi és külföldi mathematikai szaklapokban megjelent tudományos értekezésén kívül résztvett a Bolyai Tentamen-jának kiadásában is és a Pallas Nagy Lexikonának is munkatársa volt.

Trifunácz Pál. *Trifunácz* Pál, bölcseleti doktor, belügyminiszteri tanácsos, szül. Melenczén, 1825-ben; 1845-ben letevén az ügyvédi vizsgálatot, a nagykikindai kerület tiszt. aljegyzőnek, majd főjegyzőnek választotta. 1861-ben Torontál vármegye másodalispánja lett, majd a basahidi kerület képviselőjéül választotta meg. 1867-ben a belügyminisztérium osztálytanácsosának, 1881-ben miniszteri tanácsosnak nevezték ki. Meghalt 1889 márczius 13-án.

Munkája: Genesis und wesentliche Momente aus der Geschichte des in der Woiwodschaft Serbien gelegenen priv. Gross-Kikindaer Distriks stb. Wien, 1858.

Wekerle László dr. *Wekerle* László jogtudor, kir. tanfelügyelő, filozófiai író, szül. Módoson, 1840-ben. 1889-ben Mármaros vármegye tanfelügyelője lett; 1897-ben kir. tanácsosnak nevezték ki.

Művei: Az észjog vezérelvei. Budapest, 1877. — Zeitgerechte Reform der Phliosophie. Lipcse, 1876. — Urentstehung und Leben der Organismen. U. o. 1881. — Die Philosophie des Schach. U. o. 1879. Isten az ő teljes valóságában megismertetve. 1894. — A szükségképpeniség bölcsészete. 1897. — *Isten és a vallásosság új korszaka.* 1904. — *Népiskoláink gyorsabb fejlesztése.* 1892. — Árpád honalapító fejedelem sírje helyének megállapítása körül kifejtett sok évi munkásságáról a következő munkákkal számolt be: *Alba Mária* mint Árpád sírja, Budapest, 1895. — *Árpád sírja kimutatva.* U. o., 1896. — *Árpád sírja meghatározásának sommája.* U. o., 1893. — *Nagyezerév* Árpád fejedelem sírja felett. U. o., 1907. — Az »*Isten*« czímű munkáinak fentebb elősorolt első cziklusa azon kérdést tárgyalja, hogy »*Van-e Isten*«, míg ennek folytatása, a máso-

dik cziklus »*Isten egyéni kivoltát és milyenségét*« fejtegeti és mint »a jövőnek általános világnézete« — esetleg ezen czímű első kötettel indúlva meg — kerül sajtó alá.

Vinczehidy Ernő dr., Torontál vármegye főjegyzője. A közjogi és közigazgatási irodalom terén munkálkodik s számos értékes közjogi és közigazgatási czikke jelent meg a szaklapokban, valamint a napisajtóban. Évek óta buzgó tevékenységet fejt ki minden kultúrális téren s 1906 óta a Torontálvármegyei Magyar Közművelődési Egyesületnek ügyvezető-igazgatója. 1911-ben megválasztották a nemzetközi közigazgatási bizottság tagjává. Vinczehidy Ernő dr.

Önállóan megjelent munkái: Magyar közjog (közigazgatási tanfolyamok számára). Autonomie des Comitats Hongrois. (Jelentés a bruxelles-i nemzetközi közigazgatási konferencziára 1911.). Megjelentek azonkívül különböző alkalmakkor mondott ünnepi beszédei. *(S.)*

Zádor István, nagykikindai születésű festőművész. 1906 óta munkálkodik szép sikerrel. 1909-ben a müncheni, 1911-ben pedig a római nemzetközi kiállításon tünt fel. Az állam eddig két művét vette meg, mindkettőt a Szépművészeti Múzeum számára. *(S.)* Zádor István.

A SAJTÓ, KÖZMŰVELŐDÉSI EGYESÜLETEK ÉS KÖNYVTÁRAK. (S.)

Ha a vármegye szellemi kúlturájának jelenéről írunk, meg kell állapítani, hogy egyéb tényezőkön kívül a sajtónak is elsőrendű szerepe van abban, hogy Torontál vármegye kultúrája mai magasságára jutott. A sajtó.

Ez a szerepe annál inkább megemlítésre méltó, mert kedvezőtlenebb talaja a sajtónak alig volt az országban, mint ebben a törökdúlásnak és más harczoknak annyira kitett vármegyében.

Még egy félszázaddal ezelőtt Torontál vármegyében sajtóról egyáltalán nem lehetett beszélni, sőt még azután is, egy-két évtizeddel, a sajtó, mint közszükségleti és kultúrális tényező, alig tudott érvényesülni. Csak harmincz-negyven éve annak, hogy a sajtó meghonosodott, megerősödött, és kultúrális tényezővé, sőt közszükségletté lett a vármegyében.

Különösen pedig nehéz helyzete volt a *magyar* sajtónak, a melynek félszázaddal ezelőtt ebben az akkor úgyszólván teljesen idegen nemzetiségektől lakott vármegyében, semmi talaja nem volt.

A szabadságharcz leveretése után két évvel tett bátortalan kísérletet Nagybecskereken *Pleitz* Ferencz Pál, nagybecskereki nyomdász, egy nyolczoldalas, negyedrét alakú, német hetilapocskával. Ez a lap, a mely a mai vármegyei lapoknak az ősapja, 1851 január 4-én jelent meg először *Wochenblatt* czímmel, a melyet a negyedik számnál *Gross-Becskereker Wochenblatt*-ra cserélt fel s ezzel a czímmel jelenik meg ma is, természetesen tetemesen kibővítve, új, modern alakban. Wochenblatt.

A vármegyének s egész Délmagyarországnak ezt a legrégibb újságját persze korántsem lehetett akkor a mai értelemben vett újságnak tekinteni, mert jóideig csak a császári hivatalok hirdetményeit közölte, nehány gazdasági, ismeretterjesztő czikket tartalmazott s valamelyes újságformát csak 1867-ben nyert. Addig felelős szerkesztő sem volt a lapon megnevezve, csak a nyomdász és a kiadó: *Pleitz* Ferencz Pál, a ki 1867 után szerkesztőként szerepelt a lapon. Utána a lap felelős szerkesztője *Brájjer* Lajos dr., majd *Mayer* Rezső lett, a ki ma is felelős szerkesztőként jegyzi a lapot.

1851-től 1869-ig, tehát majdnem húsz éven át az egyetlen *Wochenblatt* képviselte a vármegyében a sajtót s kívüle még németnyelvű újság sem volt több. Csak 1869-ben indult meg Pancsován a *Banater Post* czímű hetilap, a mely ma *Donau-Temes-Bote* czímmel jelenik meg.

Az első magyar lap 1872 április 4-én indult meg Nagybecskereken, ugyancsak *Pleitz* Ferencz Pál könyvnyomdász kiadásában. A lapnak a *Torontál* czímet adták s »vegyestartalmú« hetilapként jelent meg minden vasárnap. A lap első felelős szerkesztője *Balás* Frigyes orsz. képviselő volt, a ki hét éven át, 1879 július 18-án történt haláláig szerkesztette. Utána körülbelül félévig *Szentkláray* Jenő, majd egy évig *Létmányi* Nándor volt a felelős szerkesztő, a kit 1881-ben *Rónay* Jenő m. főjegyző váltott föl, míg öt félév mulva *Hegedüs* Miklós aljegyző követte, de ő is csak nehány hónapig szerepelt felelős szerkesztőként. 1882 május 11-ig, a mikor *Lauka* Gusztáv, a kitünő író, később a vármegye főlevéltárosa lett a lap felelős szerkesztője. *Lauka* Gusztáv tíz évig szerkesztette a lapot, de közben, távollétében, néhány hónapig (1888 július 19-től augusztus 16-ig) *Jankó* Ágoston, a vármegye jelenlegi alispánja is. *Lauka* Gusztáv 1892-ben Torontál.

január 24-én megvált a laptól, mert a *Torontál* 1892 január 30-án alakult át politikai napilappá s egy napilap szerkesztésével járó munka az ő öregedő vállaira már súlyos teherrel járt. A lap felelős szerkesztője ekkor *Brájjer* Lajos dr. lett, a ki 1908 július 6-án Nagy-Becskerekről Fiuméba távozott s ott megalapította a *Fiumei Estilap*-ot, a melynek ma is tulajdonosa és felelős szerkesztője, míg a *Torontál*-nál főszerkesztőként szerepel. Azóta *Somfai* János a felelős szerkesztő.

Tiszavidéki Lapok.

1872 után a sajtót ismét évekig a *Torontál*, a *Wochenblatt* és a *Banater Post* képviselte a vármegyében s csak 1876-ban tettek kísérletet a magyar vidékhez legközelebb fekvő Törökkanizsán egy magyar hetilap megindítására. *Tiszavidéki Lapok* volt a czíme a társadalmi, szépirodalmi és gazdasági tartalmú lapnak, de talaja nem volt s csakhamar megszünt.

A nyolczvanas évek elején már élénkebb és gyakoribb kísérletek történtek lapok alapítására ; de a kísérletek egyike sem sikerült s a megindult lapok néhány hét vagy néhány hónap mulva feladták a küzdelmet. Különösen a Nagy-Kikindán élő magyarság buzgólkodott, hogy a magyar sajtó alapjait lerakja. A mozgalom élén *Erődi* Dániel, a nagykikindai gimnázium költő-tanára állott, a ki meg is indította Nagykikindán az első magyar lapot, a *Kikindai Közlöny*-t. De ez a lap, valamint az ebben az időtájban megindított más lapok sem sokáig bírták magukat fenntartani. A *Kikindai Híradó*, a *Kikindai Közlöny*, a *Nagykikindai Közlöny* egymásután szüntek meg.

1880-ban Nagybecskereken is megindult egy német hetilap : a *Grossbecskereker Zeitung*, a melyet *Mallász* Antal adótárnok szerkesztett és *Lutsch* József nyomdász adott ki, de mind ez a lap, mind az 1881-ben Nagybecskereken megindult *Torontaler Bote* czímű hetilap is, néhány heti fennállás után megszünt.

A nyolczvanas években a vármegyében megjelent sajtótermékek közűl ma csak a *Torontálvármegyei gazdasági Egyesület Értesítője* czímű havi folyóirat áll fenn, a melyet a vármegyei gazdasági egyesület indított 1885-ben, Nagybecskereken. Az értesítő szerkesztője akkor *Bartók* Géza, majd *Kikindai* Béla volt, jelenleg pedig *Marton* Andor gazdasági egyleti titkár.

Valójában csak a kilenczvenes években és a mult évtizedben lendült fel a hirlapirodalom Torontál vármegyében. Ekkor indultak meg nagyobbrészt a ma fennálló lapok is, de sok lap ekkor is csak rövid életű volt s néhány hónapi vagy néhány évi fennállás után megszünt.

Az ez időben megjelent, de azóta megszünt lapok a következők voltak :

Megszünt lapok.

Felső Torontál (Nagykikinda), *Magyar Néplap* (Nagyszentmiklós), *Südungarische Volksblatt* (Nagyszentmiklós), *Nagyszentmiklós* (Nagyszentmiklós), *Südungarische Grenzbote* (Nagybecskerek), *Glasznik* (Nagykikinda), *Pancsova és Vidéke* (Pancsova), *Szadasnyost* (Nagykikinda), *Torontáli Ellenzék* (Nagybecskerek), *Délvidék* (Nagykikinda), *Banatyanin* (Nagykikinda), *Südungarische Presse* (Pancsova), *Zsombolyai Közlöny* (Zsombolya), *Pancsovai Ujság* (Pancsova), *Pancsovaer Zeitung* (Pancsova), *Szrbadia* (Nagykikinda), *Kikindai Ujság* (Nagykikinda), *Végvidék* (Pancsova), *Módos és Vidéke* (Módos), *Délvidéki Hiradó* (Pancsova), *Napredak* (Nagykikinda), *Narodnost* (Pancsova), *Pancsovaer Wochenschrift* (Pancsova), *Alibunarer Wochenblatt* (Alibunár), *Nagybecskereki Hirlap* (Nagybecskerek), *Zsombolyai Közlöny* (Zsombolya), *Nagyszentmiklós-Billédi Közlöny* (Nagyszentmiklós), *Hatzfelder Zeitung* (Zsombolya), *Zsombolya* (Zsombolya), *Zsombolyai Közlöny* (Zsombolya), *Közérdek* (Nagykikinda), *Torontáli Népbarát* Nagybecskerek, *Grossbecskereker Zeitung* (Nagybecskerek), *Pancsovai Ujság* (Pancsova), *Torontáler Presse* (Nagybecskerek), *Délvidéki Ujság* (Nagybecskerek).

A Torontál vármegyében jelenleg fennálló lapok, heti- és havi folyóiratok alapításuk ideje szerint a következők :

Torontálmegye mai lapjai.

Grossbecskereker Wochenblatt (1851. Vegyestartalmú német nyelvű hetilap. Megjelenik Nagybecskereken, minden szombaton. Hatvanadik évfolyam.) Felelős szerkesztője : *Mayer* Rezső, kiadó : *Pleitz* Ferencz Pál, Nagybecskerek.

Donau-Temes-Bote (1869. Politikai hetilap. Megjelenik Pancsován hetenkint kétszer : csütörtökön és vasárnap. Negyvenkettedik évfolyam). Felelős szerkesztő: *Wittigschlager* Károly. Kiadó : *Wittigschlager* E., Pancsova.

Torontál (1872. Politikai napilap. Megjelenik Nagybecskereken, mindennap este 6 órakor). Főszerkesztő : *Brájjer* Lajos dr., felelős szerkesztő : *Somfai* János, kiadó : *Pleitz* Fer. Pál, Nagybecskerek.

Gross-Kikindaer Zeitung (1874. Politikai hetilap. Megjelenik Nagykikindán,

hetenként egyszer: minden vasárnap. Harminczhyolczadik évfolyam). Felelős szerkesztő és kiadó: *Kolb* Vilmos, Nagykikindán.

Torontáli Hirlap (1882. Politikai hetilap. Megjelenik Nagykikindán, hetenként kétszer: csütörtökön és vasárnap. Huszonkilenczedik évfolyam). Felelős szerkesztő: *Deák* Gyula dr., kiadótulajdonos: a szerkesztőség.

Südungarische Bürgerzeitung (1882. Társadalmi hetilap. Megjelenik Perjámoson, hetenként kétszer: szombaton és csütörtökön. Huszonkilenczedik évfolyam). Felelős szerkesztő és kiadó: *Pirkmaier* Alajos.

Torontálvármegyei Gazdasági Egyesület Értesítője (1886. Megjelenik Nagybecskereken, évenként 6 füzetben. Huszonötödik évfolyam). Felelős szerkesztő: *Marton* Andor, társszerkesztő: *Jakabházy* Béla. Kiadja a Torontálvármegyei Gazdasági Egyesület.

Zsombolyaer Zeitung (1887. Politikai hetilap. Megjelenik Zsombolyán, hetenként egyszer: vasárnap. Huszonnegyedik évfolyam). Felelős szerkesztő: Ifj. *Koch* János, társszerkesztő: *Kerényi* Miklós dr.

Felső Torontál (1891. Társadalmi hetilap. Megjelenik Nagyszentmiklóson, hetenként egyszer: vasárnap). Felelős szerkesztő: *Wiener* Náthán, főmunkatárs: *Jeszenszky* Géza dr., kiadó: *Wiener* Náthán.

Határőr (1891. Társadalmi hetilap. Megjelenik Pancsován, hetenként egyszer: vasárnap. Huszadik évfolyam). Főszerkesztő: *Rónai-Aross* Lajos, felelős szerkesztő: *Wittigschlager* Lajos, kiadó: *Wittigschlager*

Keresztyén Evangelista (1892. Evangelikus református egyházi folyóirat. Megjelenik Nagybecskereken, havonként kétszer: minden hó 10-én és 25-én). Tizenkilenczedik évfolyam). Szerkesztő és kiadó: *Szalay* József.

Nagykikinda und Umgebung (1893. Politikai hetilap. Megjelenik Nagykikindán, hetenként egyszer: vasárnap. Tizennyolczadik évfolyam). Felelős szerkesztő és kiadótulajdonos: *Hochstrasser* János dr., főmunkatárs: *Dietl* Gusztáv.

Délvidéki Tanügy (1895. Nevelés-oktatásügyi folyóirat. A Délmagyarországi Tanítóegylet közlönye. Megjelenik Nagybecskereken havonként egyszer. Tizenhatodik évfolyam). Felelős szerkesztő: *Bányai* Jakab, kiadja: a Délmagyarországi Tanítóegylet.

Módos (1899. Társadalmi hetilap. Megjelenik Módoson hetenként egyszer: vasárnap. Tizenkettedik évfolyam). Felelős szerkesztő: *Rosenberg* Ármin. Kiadó: a »Patria« nyomda.

Törökkanizsa és Vidéke (1901. Politikai hetilap. Megjelenik Törökkanizsán, hetenként egyszer: csütörtökön. Tizedik évfolyam). Felelős szerkesztő és kiadó: *Schwarz* Jenő dr.

Torontáler Nachrichten (1905. Társadalmi hetilap. Megjelenik Perjámoson, hetenként kétszer: csütörtökön és szombaton. Hatodik évfolyam). Felelős szerkesztő és kiadó: *Frischmann* József.

Unser Blatt (1906. Politikai hetilap. Megjelenik Nagybecskereken, hetenként egyszer: szombaton. Ötödik évfolyam). Felelős szerkesztő és kiadó: *Hell* Károly.

Törökbecse (1906. Társadalmi hetilap. Megjelenik Törökbecsén, hetenként egyszer: vasárnap. Ötödik évfolyam). Felelős szerkesztő: *Rósa* Géza.

Südungarische Rundschau (1907. Politikai hetilap. Megjelenik Nagybecskereken, hetenként egyszer: szombaton. Negyedik évfolyam). Felelős szerkesztő és kiadótulajdonos: *Kaufmann* István.

Felső Torontáli Közlöny (1910. Politikai hetilap. Megjelenik Nagykikindán, hetenként kétszer: vasárnap és csütörtökön. Második évfolyam). Felelős szerkesztő: *Türk* Marczel dr., kiadó: *Sonderling* Károly.

Pancsova és vidéke (1910. Társadalmi hetilap. Megjelenik Pancsován, hetenként egyszer: vasárnap. Második évfolyam). Felelős szerkesztő és laptulajdonos: *Hódy* Antal dr.

Torontáli Hiradó (1911. Politikai hetilap. Megjelenik Nagybecskereken, hetenként kétszer: szerdán és szombaton: Első évfolyam). Felelős szerkesztő és kiadótulajdonos: *Kanizsa* Ármin.

Pancsovaer Bürgerblatt (1911. Társadalmi hetilap. Megjelenik Pancsován, hetenként egyszer: vasárnap. Első évfolyam). Főszerkesztő: *Hódy* Antal dr., felelős szerkesztő: *Ring* Ede, kiadó: *Horovitz* Adolf és fia.

Törökbecse és Vidéke (1911. Társadalmi hetilap. Megjelenik Törökbecsén,

hetenként egyszer: vasárnap. Első évfolyam). Felelős szerkesztő: *László* B. Jenő. Főmunkatárs: *Ernst* Sándor.

Torontál vármegye könyvnyomdászata multjának megvilágítására elég csak annyit megemlítenünk, hogy az első könyvnyomtatóműhely csak 1850-ben keletkezett s két évtized mulva nyílt meg a második Pancsován, majd ismét hosszabb idő mulva következtek a nagykikindai és a többi vármegyebeli nyomdák.

Nyomdák. A vármegye legrégibb és legnagyobb nyomdája a nagybecskereki Pleitz Fer. Pál-féle, a mely 1850 óta vagyis 61 éve áll fenn. A vármegyében jelenleg fennálló nyomdák a következők (Az adatok a Budapesten megjelenő Nyomdász Évkönyv 1911. évi kötetéből valók):

Nagybecskereken: Pleitz Ferencz Pál, »Libertas«-nyomda, Seprős Valter, Toliczky Száva.

Nagykikinda: Milenkovics V., Radár János, Pannonia, Sonderling Károly, Szegyakov Péter.

Pancsova: Wittigschlager Károly, Koszanits Miklós, Jovanovics testvérek, Horovitz A. és fia, Kohn Samu, Délvidéki Lapok.

Zsombolya: Perlstein F.

Nagyszentmiklós: Schwarz—Wiener.

Módos: »Pátria«-nyomda.

Perjámos: »Hungária«-nyomda, Pirkmayer Alajos.

Törökbecse: Jovanovics Giga, Peczarszki Branko.

Törökkanizsa: Szegyakov Sándor.

Torontálvásárhely: »Haladás«-nyomda.

Közművelődési Egyesület. A vármegye szellemi kultúrális életének jelenlegi állapotáról szólva, jelentős tényezőként ide kell iktatnunk a *Torontálvármegyei Magyar Közművelődési Egyesületet*, a mely 1885-ben alakult Nagybecskereken s immár huszonhat esztendeje áll fenn. Az egyesület szerény anyagi viszonyaihoz mérten, igen gazdag munkásságot fejtett ki az elmult negyedszázad alatt s még fokozottabb tevékenységet fejt ki ma, a vármegye kulturális életében. Az egyesület működése kiterjed a közismeretek általános terjesztésére, a népművelésre, a magyar nemzeti szellem és kultúra fejlesztésére. Nevezetesen az egyesület a vármegyebeli idegen ajkú iskolás gyermekeket a nyári iskolai szünidőben, július és augusztus hónapokban magyar városokba: Szegedre, Makóra, Hódmezővásárhelyre telepíti, a hol a gyermekek a tiszta magyar környezetben e két hónap alatt nemcsak jól megtanulnak magyarul, de magyar szellemmel telítve térnek haza. Az egyesület évenként 30—50 gyermeket telepít így ki, anyagilag segítve a szülőket, a mennyiben a gyermekek ellátási költségeit egyharmadrészben, a vármegye támogatásával, az egyesület fedezi. Rendez az egyesület évenként analfabéta-tanfolyamokat s szabad liczeumokat tart fenn Nagybecskereken, Nagykikindán, Zsombolyán és Törökbecsén. Ezek közül a Nagybecskereki szabad liczeum már tizenegy év óta működik *Knyaskó* Lajos, nagybecskereki felsőkereskedelmi iskolai igazgató vezetésével. Nagybecskereken nyilvános olvasóhelyiséget és közkönyvtárt tart fenn az egyesület, a hol a közönség teljesen ingyen hasznos folyóiratokat és könyveket olvashat s ez utóbbiakat ugyancsak díjtalanul ki is kölcsönözheti a könyvtárból. Az egyesület a vármegye tíz-tizenöt községében évenként a tél folyamán magyar nyelvi ismétlő tanfolyamokat rendez, a nagybecskereki fogházban pedig rendszeres oktatásban részesíti a rabokat. Ugyancsak minden évben Nagybecskereken a gyermekek számára mesemondó délutánokat tart; a vármegye egyes középpontjain a magyar irodalom és művészet népszerűsítésére »kultúr-estélyek«-nek nevezett irodalmi és művészeti estélyeket rendez, több száz korona értékben jutalomkönyveket oszt ki a magyar nyelv tanulásában kiváló eredményt felmutató tanulók jutalmazására, több száz koronát fordít tanítók jutalmazására, hazafias ünnepeket rendez a vármegyében, közreműködik a vármegye községeinek szépítési ügyeiben, népkönyvtárak alapításában és általában minden kultúrális ügyben.

A közművelődési egyesület védnöke gróf *Karátsonyi* Jenő volt. Elnöke *Dellimanics* Lajos dr. főispán, alelnökei: *Jankó* Ágoston alispán és *Balázsi* József nagybecskereki főgimnáziumi igazgató, ügyvezető-igazgatója *Vinczehidy* Ernő dr., megyei főjegyző, titkára *Somfai* János, lapszerkesztő. A kultúrális élet terén hosszú évek óta ugyancsak kiválóan buzgó tevékenységet fejt ki még a

pancsovai *Gromon Dezső magyar nyelvterjesztő egylet,* a mely a város és közvetetlen környékének kultúrális életét szolgálja, lelkes buzgalommal és szép sikerrel.

A torontálmegyei kultúregyesület keretében kell szólnunk a vármegyében levő nyilvános köz-,és népkönyvtárakról, a melyek csak a legutóbbi esztendőkben keletkeztek a torontálmegyei kultúregyesület agitácziójára és közbenjárására az egyes községekben, részben a múzeumok és könyvtárak országos tanácsának és részben a földmívelésügyi miniszter adományából. Könyvtárak.

A megyebeli népkönyvtárak élén a Torontálvármegyei Magyar Közművelődési Egyesület nagybecskereki nyilvános közkönyvtára áll, a melyet 1905-ben alapított az egyesület. Könyvállománya jelenleg 1617 mű 2030 kötetben s a legutolsó esztendőben az olvasásra kivett könyvek forgalma 10477 kötet volt. A könyvtárt az egyesület könyvtárosa, *Jeszenszky* Nándor, nagybecskereki ág. ev. lelkész, vezeti.

A vármegyében ezenkívül a következő községekben vannak nagyobb nyilvános népkönyvtárak : *)

Kiszombor. A Múzeumok és Könyvtárak Országos Tanácsának népkönyvtára. (1908.**)

Módos. Az Orsz. Tanács népkönyvtára. (1905.)

Nagybecskerek. 1. Az Orsz. Tanács városi népkönyvtára (1910). 2. A Délmagyarországi Közművelődési Egyesület honvédkönyvtára. 3. A Máv. szövetség O. T. népkönyvtára (1908). 4. Az Uránia munkásgimnáziumi könyvtára (1909). 5. A nagybecskereki Kaszinó Társulat könyvtára.

Nagyszentmiklós. A Dmke népkönyvtára.

Németcsernye. Az O. T. népkönyvtára. (1905.)

Pancsova. 1. Az O. T. népkönyvtára, (1903). 2. Az O. T. népkönyvtára, (1907). 3. A Tanonczotthon O. T. népkönyvtára, (1908).

Perlasz. Az O. T. népkönyvtára, (1907).

Porgány. Az O. T. népkönyvtára, (1908).

Szentpéter. Az O. T. népkönyvtára, (1907).

Szerbnagyszentmiklós. Az Uránia munkásgimnáziumi könyvtára.

Tamásfalva. Az O. T. népkönyvtára, (1906).

Törökkanizsa. A Dmke népkönyvtára.

A vármegye nagyobb magánkönyvtárai ezek : gróf *Csekonics* Endre 6000 kötetes könyvtára Zsombolyán, *Dániel* Lászlóé 2000 kötettel Kanakon, *Farkas* Gézáé 3000 kötettel Alsóeleméren, *Gyertyánffy* Andoré 2500 és *Gyertyánffy* Lászlóé szintén 2500 kötettel Gyéren, *Karátsonyi* Andoré Beodrán : 2500 kötet, gróf *Nákó* Sándoré Nagyszentmiklóson : 5000 kötet, *Rónay* Jenőé Kiszomborban : 3000 kötet, *Schulpe* Vilmosé 3000 kötet, Törökkanizsán, ugyanott van a *Tallián* Béla nagyobb könyvtára is.

*) A Múzeumok és Könyvtárak Országos Tanácsának VIII-ik évi jelentése, 1910., Budapest.
**) Az alapítási év.

TORONTÁL VÁRMEGYE ŐSTÖRTÉNETE.

A ma sík területek között, a melyeken hazánkban az őskor mozgalmas élete lezajlott, Torontál vármegye a legnagyobb érdeklődésre tarthat számot. Nem tekintve a véletlenül, vagy kutatás által napfényre került leleteket, pusztán terepszemle is meggyőz bennünket arról, hogy vármegyénk kitűnő szállásokat adhatott az emberiség mindazon képviselőinek, a kiket évezredek előtt a körülmények tájainkra vezettek.

Főleg e vidék hydrographiai viszonyai tették lehetővé és kívánatossá az itten való megtelepedést, hol a vizekmosta és övezte partok, földhátak, fensíkok sokasága a jövevényeknek nyugodt megélhetést biztosított.

Az alábbi földrajzi csoportosítás szerint, mely vármegyénket 21 részre osztja (l. Torontál vármegye térképe, 1896. Szerkesztette és kiadta T. v. millenniumi bizottságának közlekedési csoportja), a lelőhelyeket ugyane 21 térkép-lap keretén belül ismertetjük, jelezve a korszakokat, de nem ezek szerint csoportosítva az anyagot, úgy hogy minden lap és minden lelőhely csak egyszer szerepel a fejezetben. A szöveg elején kitett római számok a térképlapokra vonatkoznak. Egy rövid, általános ismertetést azonban mégis szükségesnek tartunk előre bocsátani.

Ősnépek vándorlása.

Az őskorból elég sok telep, temető s elrejtett bronzkori gyűjtelékes lelet (öntőműhely) maradt fenn. A telepek általában véve még a kőkorba nyúlnak vissza (l. különösen III. 7. Perjámos) s többnyire fennálltak az egész bronzkoron át, főleg a megye éjszaki részében ; a vattinaihoz hasonló kultúrájú kőkori telepek inkább dél felé fordulnak elő (XV. 8. Nagymargita, a temesmegyei Vattina szomszédságában a megye keleti határán, XVII. 2. Pancsova), de voltak éjszakon is (I. 9. Rábé Ankasziget). Szőregtől kezdve az Aldunáig elég sűrűn követik egymást a telepek a Tisza mellékén, úgyszintén az Aranka, Bega és Temes folyók mentén is ; az Aranka vidékén előfordulnak az aldunai, meg a tószegi, pilini és szíhalmi neolit-kultúrát jellemző agyagszobrocskák is. (II. 3. Csanád, II. 6. Óbesenyő.) A módosi őstelepen (XII. 2.) czölöp nyomaira akadtak, a mi a konyhahulladékok közt található s táplálékul szolgáló kagylómaradványokkal együtt a középtiszai (tószegi, szelevényi sat.) őstelepekkel hozza közelebbi viszonyba az itteni őslakosságot. A kőkort jellemző zsugorított temetkezést több helyen lehetett észlelni (II. 3. bukovai Nagyhalom, IV. 2. Csóka, VII. 3. Kumán), a bukovai csontváz ezen felül még festve is volt, mint a déloroszországi neolitkori kurgánok vagy a thrákiai halmok csontvázai. Az égetés nélküli temetésnek a bronzkorból is van emléke (III. 7. Perjámos, V. 3. Mokrin), a mokrini csontvázas sír bronzmellékletei közt ruhára varrt s pánczélul szolgáló bronzpikkelyek is vannak, ugyanilyenek fordulnak elő a sándoregyházi (XX. 1.) bronzkincsben, a nyugotmagyarországi leleteket jellemző hengeralakú tekercscsel együtt, a mi a délmagyarországi területen magában áll. A sándoregyházi bronzkori nép azonban már elégette a holttestet s urnába temetkezett, mint a gyéri (XII. 4.) és tolvádi (XII. 5.) ősnép is.

Az óbesenyei (II. 6.), még a neolithkorból származó őstelep fennmaradt a vaskor elejéig ; erre a kései időszakra vall a nagygáji (XII. 7.) bronztárgyak közt levő fibula is. A bronzkor után nagyon meggyérülnek a leletek. Úgy látszik, a szkitha (Kr. e. VII—VI. sz.), majd kelta (Kr. e. V.—IV. sz.) hódítások után általában véve megritkult a lakosság, de Torontálból talán el is húzódott más területekre, elrejtve féltettebb dolgait. (VII. 2. borjasi és XV. 2. györgyházi öntőműhely maradványai, VIII. 3. tamásfalvi és XX. 1. sándoregyházi bronzkincs.) A régebbi lakosság helyébe gyérebb számú új elem jött. Még a vaskor első időszakából való az alsóeleméri (X. 2.) vascelo. Új népelemre vall a temet-

kezési mód megváltozása is ; Óbéb és Kiszombor közt (I. 10.) megyei út készítése közben zsugorított csontvázakat találtak, de a mellettük lelt arany- és bronzékszerek a vaskorból valók s ezeket nem alap nélkül tulajdonította Reizner János a Kr. e. VI—IV. századbeli marosmelléki agathyrsoknak. Talán e korszakba számíthatjuk a kiszombori (II. 2.) és kumani (VII. 3.) csontvázas sírokat is. A korszak végéről valók a galagonyási (XVII. 6.) leletek, barbár érem sat.

Kevéssel Krisztus születése előtt új nép tünt föl az Alföldön, a keletről jött nomád jazygok, kik jóformán félezred évig itt tanyáztak. Emlékeik feltalálhatók a megye egész területén, legjellemzőbbek a Kalcedon s egyéb gyöngyök, átfúrt apró csigák, kagyló-gyöngyök, de sűrűn előfordulnak köztük római tárgyak is, mint zománczos és egyszerűbb fibulák. Temetkezési módjuk ismeretes a vizesdi halmok V. 15. után. A rómaiak terjeszkedésével Torontál megye területét Moesiához számították, a csanádi (II. 3.) castrum őrsége vigyázott a Maros két oldalán tanyázó barbárokra, de római telepek (v. ö. IX. 7. Fény) nem igen voltak. A IV. század derekáról nagy számú kincs- és éremlelet fordul elő (XVII. 4. Szárcsai II—IV. századbeli arany ékszerek s arany és ezüst érmek, VII. 2. Törökbecse és IX. 7. Szerb-Szent-Márton urnában elrejtett Constans és Constantinus érmek, XI. 4. Nagybecskerek II. Constantius és Constantin Gallus érmeiből álló lelet, XI. 6. Erzsébetlaka 79. Constantinus érem, XVII. 3. Hertelendyfalva) ; ezek nyilván akkor kerültek a földbe, midőn II. Constantius császár serege benyomult a Tisza mocsarai közt tanyázó limigant-szarmaták közé s feldúlta szállásaikat.

Ez a dúlás magyarázza meg, hogy a későbbi szarmata és a jazyg leletek közt nem igen van kapcsolat. Sőt általában véve is nagyon ritkák az olyan griffes és indás szíjvégek (I. 11. Egyházas-Kér, X. 2. A.-Elemér), melyek oly sűrűn s rendesen nagyobb kiterjedésű temetőkben fordulnak elő a Tisza-Maros—Kőrös szögletében. A germánságnak is kevés a nyoma. Perjámoson (III. 7.) fibulákból álló elrejtett kincset találtak, ezenkívül Szőreghez (I. 1.), Szerbkeresztúron (I. 4.) és Csanádon (II. 3.) fordult még elő szórványosan germán fibula, amott jazyg-sarmata tárgyakkal együtt, emitt a korai apahidai tipusból. Az avar korból több lovas sír ismeretes, de jobbára szegényes tartalommal ; egy-egy arany érem előfordul ugyan (I. 4. Szerbkeresztúr-Herakkiustól, (XIV. 3.) Ozora-Theodosiustól, (XV. 7.) Alibunár-Honoriustól, (XVII. 8.) Homolin-Zenotul), de csak magában.

A torontálmegyei népvándorláskori sírleletek tehát nemcsak gyér, hanem szegény lakosságra is mutatnak. Annál inkább kiválik közülük gazdagságával a világhírű nagyszentmiklósi (II. 5.) kincs, melyet sokáig Attila kincsének tartottak, de ma már bizonyos, hogy későbbi annál ; az egyik csésze görög betűs föliratában említett Butaub és Buêla zoapan (ispán) marosmelléki X. századbeli bolgár-kabar fejedelmek lehettek s maga a kincs talán a Szent István által levert Ochtrum (Ajton) marosvári (Csanád) bolgár fejedelemé volt utoljára. De akár ő, akár más rejtette a földbe, fejedelmi kincs volt. Nagyszentmiklós körül, az Aranka vagy régi nevén Harangod két oldalán több honfoglaláskori sírlelet jött napvilágra, ú. m. Oroszlámoson (I. 6.), Magyarmajdány (I. 7.) határában (arany hajgyűrű), a bukovai pusztán (II. 3.), Nagyőszön (V. 8.), Nagykomlóson (V. 8.) és Nagyteremián (V. 9.).

Ezek után adjuk az egyes lelőhelyek ismertetését. Kezdjük a Tisza—Maros-szög csücskében. Lelőhelyek.

I. 1. *Szőreg.* A Podlukány dűlőben sírokra találtak, a honnan a szentendrei fülbevalókhoz — *Hampel :* A régibb középkor emlékei Magyarhonban, LII. tábla— hasonló gömbös függők és csiholó vas kerültek a szegedi múzeumba. (*Milleker :* Dél-Magyarország régiségleletei, III—2,289.) A Kanarig-féle téglatelepről jazyg sírlelet került ugyanoda : bronzkarika, bronzkarikán függő cypria kagyló-ékszer, kisebb terra-sigillata edény és spondylus kagylóból faragott gyöngyszem. (Archeologiai Értesítő, XXIII. 46., *Reizner* J. jelentése.) Ugyanazon téglaégető telepen 1903-ban ismét régiségekre akadtak, melyekről nincsenek megbízható adataink. Ez — úgy látszik — népvándorláskorabeli ; becsesebb : 13 darab színes agyaggyöngy, bronz-csatt peczekkel, gránátos ékkövekkel berakott ezüstfibula és egy aranyozott, de kopott római bronz-érem. (Arch. Ért. XXIV. 192., *Tömörkény* J. jelentése.) Szőregh.

I. 2. *Újszentiván.* A községi téglavetőn dolgozó munkások embercsontok Ujszentiván.

körül találtak: több orsókarikát, lángborító agyagedény-töredéket és kis aranylemezt; legérdekesebb volt egy zománczos bronz-fibula, mely öt külön korongnak kereszt-alakú összeillesztése révén készült, továbbá egy szokatlan alakú ezüstözött rézfibula és gyöngyök. (Arch. Ért. XIX. 185., *Reizner* jelentése.) Később ugyanott ismét sírra bukkantak, a melynek mellékletei — agyagedények, »török«, egyéb bronz és vas tárgyak — elkallódtak. *Reizner* a téglatelepen hét sírt ásott fel; az egyikben a váz nem fekvő, de ülő helyzetben volt, melléklet nélkül; négy csontváznál a következőket találták: korongon készült talpas agyagedényt, vas lándzsacsúcsot és két fületlen szabadkézi bögrét, végre a negyedik sírban — a koponya alatt — 10·5 cm. hosszú fésűt elefántcsontból (?). (Arch. Ért. XXIII. 46—50.

Őszentiván. I. 3. *Őszentiván.* Határából őskori cserepeket szerzett a N. Múzeum. (*Milleker:* Délm. rég. III—1. 83.)

Szerbkeresztúr. I. 4. *Szerbkeresztúr.* 1888-ban *Wagner* Károly a Tisza mellett őstelepet fedezett fel. A leleteket *Pósta* Béla dr. ismertette 1888-ban az Orsz. rég. és emb. társulat közgyűlésén. A lelőhely a községtől nyugatra, 1 kilométernyire van, hol a 2·5 méter magas part, a Tiszától 1—1·2 km. távolságban hirtelen leereszkedik. A lejtős oldalon három földréteg volt egymás alatt: fekete humus, sárga agyag és kavicsos sárga agyag. Később a lejtő alján, illetőleg attól 1 kilométernyire — ártéren — anyaggödröt ástak, melynek talaja a kavicsos sárga agyag rétegéhez tartozik. Mind a lejtős oldalon, mind az anyaggödörben ez a kavicsos sárga agyag tartalmazta a régiségeket, 3—4 méter legnagyobb — bolygatatlan — mélységben. Voltak itt egymás mellett fekvő, tehát telepet jelző, 3×4 méter terjedelmű tűzpadok, 0·5 m. vastag hamuréteggel, temérdek konyhahulladékkal, azután kő- és agancs-eszközök, kova-szilánkok, igen sok és sokféle hálósúly. A másik — de már bolygatott — rétegből szintén tűzpadok kerültek elő, kevesebb hamuval, majd számos cserép-, sőt ép agyagedény; kőtárgy annál kevesebb, de ezek csiszoltak; említendők: egy nephrit (?) vésőcske, egy karcsú, átfúrt kalapács (mely azóta elveszett), egy átfúrt golyó stb., az anyag túlnyomóan serpentin, de van mészkő is. Csonttárgy kevés volt; *Wagner* összesen egy tuczatot gyűjthetett. Legtöbb az agyagtárgy, a tiszta sárga réteg alsó részeiben: hálósúlyok, golyók, nagy gyöngyök, korongok, edények; ezekből csak a kisebbek voltak megmenthetők; a lelt legnagyobb ép edény 24 cm. magas, urna alakú. Egy tűzhelynél találtak hat mozsár-alakú, fényes, feketés edényt, melyek korong nélkül készültek, volt azután füles-bögre, tál, két talpcsöves edény, lábas csészék és kétosztályú tálszerű edények, végre egy agyagkanál. Ugyanazon — tiszta sárga agyag-rétegben előfordult egy lándzsa-csúcs, vagy tőrpenge töredéke (Analógia: *Hampel:* A bronzkor, I., XVIII. t. 1. sz.). A második rétegben találtak azonkívül római jellegű dolgokat: két kézi malmot és egy vékony nyakú, hasas, korongolt edény töredékeit. Végre népvándorláskorabeli sírokban: lemezes, vonalas díszű karpereczeket, tömör ujj-gyűrűt, kis csüngődíszt (?), mind bronzból és különféle — borostyán, gránát, üveg, paszta — anyagból való gyöngyöket. Az egyik sírban egy olvashatatlan réz- és egy aranyérmet, Heracleus bizanczi császártól (Kr. u. 610—641.); elszórva még néhány IV. századbeli kis rézérmet. (Arch. Ért. u. f. XIII. 300.) Szerbkeresztúr határa 11 halmot számlál, ezek közül a »Vrbovita hunka« és egy névtelen, mely a »Tálagy«-ban terül el, sok emberi csontot tartalmaz. (Tört. és rég. Ért. III. 161.) Határából való a N. Múzeumban egy aranyozott ezüst-fibula és egy hasonló, de csonka példány. (*Hampel:* A régibb középkor, II. k., 14. és 92. l.)

Törökkanizsa. I. 5. *Törökkanizsa.* Az Oroszlámosra vezető út mellett, árokásás alkalmával, kőből és kagylóból faragott két őskori lábperecz került elé, a melyek állítólag egy csotváznak alsó lábszárán, a boka fölött voltak elhelyezve. (Arch. Ért. u. f. XII. 90.) 1890-ben a »Rét«-en csatornát ástak s ez alkalommal a «Halászka-sziget« nevű domborulat átmetszésében emberi csontvázakra bukkantak, melyeket agyagtálakban ülve temettek el. Egyik ilyen töredékes tál magassága 5 cm., szájnyílásának átmérője 40 cm. volt, színe feketés, »nyaka volt s ezen kis fülek s lyukak voltak«. Öt ilyen sírnak a mellékleteit gyűjtötte össze *Wagner* Károly. A koporsó-tálakon kívül, mind apró darabokban került elé, csak egy sírban volt agyagtárgy: egy bögre. »Annál több volt a bronz, túlnyomóan ékszer«, nevezetesen: díszíttetlen, tekercses végű, egy-, vagy kéthajlású karpereczek, kerek huzalból; nyakpereczek szintén tekercsbe hajló végekkel, az egyik torques

végein »vékonyabb huzalból díszítmény van, mely a II. században gyakori barbár sodronyfibulákhoz tökéletesen hasonló«. »Minden csontvázon volt átlag három csüngődísz, mely hasonló a szemüveghez, kerekhuzalú, kéthengeridomú, öt hajlatú tekercscsel. (Analógia: *Hampel:* A bronzkor, I. k., XLVII. t., 6. sz.«) Egy-két csontvázon ruha-, vagy övdíszítés konstatáltatott. 1885 körül a »Kupuszina-szálláson« kétélű rézcsákányt leltek, melynek élei keresztben állanak, hossza 23 cm. Fenti sírbronzokkal együtt *Wagner* tulajdonában vannak. (Arch. Ért. u. f. XIII. 444.) 1899-ben *Tallián* Béla birtokán, földásás közben, több e korból való sírt romboltak szét a munkások. Néhány avar sírleletet meg lehetett menteni; van közte: hurkos fülű kengyelvas, két gömbszelvényű bronzlemez, félgömb idomú ezüstlemezű számos boglár, néhány kisebb »léczes pánt« és több szíjvéglemez. (Arch. Ért. XX. 97—125. *Hampel* J.: Újabb hazai leletek az avar uralom korából.) Vonatkozással a »léczes pánt«-okra, e sorok írója megjegyezheti, hogy azoknak egykorúsága fenti avar sírokkal több mint valószínű, az Óbesenyőn feltárt két lovas sír hagyatékának tanusága szerint. L. II. 11. sz. alatt.

I. 6. *Oroszlámos.* A vasúti indóház melletti téglaégetőn sírokra akadtak, honnan a szegedi múzeumba egy pár dísz nélküli sodronykarperecz került. (Arch. Ért. XVIII. 190.) »1884-ben kapott a szegedi múzeum 13 pattogtatott tűzkőtárgyat, melyeket a helységtől délkeletre, az Antonia-major melletti Szélestó partján, a hol egy őskori telephely van, találtak«. (*Milleker:* Délm. rég. III—1., 107.) Az Imre-pusztán elterülő Podlukány dűlőben 1903-ban *Reizner* három sírt ásatott fel, rómaikori mellékletekkel; volt köztük: kékesszürke, korongolt, fületlen edény, vas-lánczocska és egy medencze alakú, teljesen ép cserépedény. (Arch. Ért. XXIV. 269.) Ugyancsak innen szétdúlt honfoglaláskori sírok maradványai: kengyelvasak, rossz ezüst-ékszerek, amulette stb. kerültek a szegedi múzeumba. (Hampel I. A honfogl. hazai emlékei 674—676. C.) A határban halmok láthatók. (Tört. és rég. Ért. III. 161.) Oroszlámos.

I. 7. *Magyarmajdány.* A Délm. Múzeum ajándékul kapott innen egy barbár agyagbögrét és két bronzkarikát. (U. o. V. 195.) A helység új temetője a régi oroszlámosi monostor helyén terült el. Itt sírásás közben csontvázra találtak; a feje mellett durva cserépedényt, a kihányt homokban két arany fülönfüggőt, a melyek a III.—VII századra vallanak. Ugyanitt később *Lázár* Béla ásatott, de csak két orsókarikát talált. Egy földesgazda azidőtájt arany halántékgyűrűt mutatott be, mit szántóföldjén lelt. Az összes leletek a szegedi muzeumba kerültek. (Arch. Ért. XV. 380.) A határban számos Antonius, Traianus és más császárok idejéből való érmet találtak. (Adattár, I. 262.) Magyarmajdány.

I. 8. *Sasüllés.* 1901-ben két erős »karvédő« bronztekercset szerzett innen a szegedi muzeum; leletkörülmények ismeretlenek. *Reizner* megállapította, hogy az őstelepet már teljesen feldúlták akkor, mikor azt szőlővel beültették. (Arch. Ért. XXIII. 43.) Sasüllés.

I. 9. *Rábé.* Az »Anka« nevű halmot a község déli határában, mély száraz ér köríti, az ú. n. »Kis tengerhajlat«. Itt több ízben találtak arany karpereczeket, aranycsattot, óriási fazekakat stb. Reizner látott még innen egy Valerianus-féle rézérmet és két kis korongolatlan füles ibriket; utóbb Reizner itt ásatott, mely alkalommal sírokra és konyhatelepre bukkant. Mindkét helyen jellemző volt a lelt cserepekre, hogy a fülek majdnem kivétel nélkül válúzottak és hogy a nagyobb edényeknek karimája legtöbbnyire kifelé visszahajlott. Általában a cserepek két csoportra oszthatók: a felsőbb rétegekben levők korongon készültek, a mélyebben fekvők kivétel nélkül durvák, korongolatlanok; ilyen egy szűrő-csésze ansa lunata-val. A konyhatelepen legalul csont- és kőtárgyak fordultak elő, szarvasagancsból való kalapácsok, átfúrt és a lyuknál mindig kettétörött kőbalták stb. Az agyagtárgyak között vannak még hálósúlyok, kúpok, orsólemezek és gombok. A telepen túl öt, már megbolygatott sírt tárt fel 80—100 cm. mélységben. Itt is sok cserép, ép, vagy csonka agyagedény, egy átfúrt szerpentin-balta stb. került elő. Mindegyik sírban egy-egy ovális alakú, durva, lapos tányérka, kis fogantyúval. Később folytatván a kutatást, Reizner itt még három sírt talált, kinyujtott, hanyattfekvő vázakkal, mellékletek nélkül, csupán az első sír fenekén, a váz alatt kb. 15 cm. mélyen, volt egy öt cm. hosszú kovapenge. A sírokhoz közel ismét kőbaltatöredékek, két agancskalapács és több óriási égetett agyag-hálósúly, valamint több — részben sérült — szabadkézi füles bögre; van köztük pontozatos, körömbenyomásos és vonaldíszítésű. (Arch. Rábé.

Ért. u. f. XI. 356.) Az Anka-szigeten szőlőtelepítés alkalmával kerültek elő: orsókarikák, bronzgyűrű, üveggyöngy, átfúrt apró csigák, kagylóhéjból faragott gyöngyök, ékkövek (gránát, lapis-lazuli) a népvándorlási korból. (Arch. Ért. XIX. 190.) Reizner utolsó ásatása az Anka őstelepen csonteszközöket (tőr, kés, tű), szarvasagancsból való átfúrt kalapácsot, bronztű-töredéket és mélyebben egy fél öntőmintát eredményezett. Azonkívül két méter mélységben, több hálósúlyt és részben sérült agyagedényt, a melyek gyakran csúcsos bütyökkel, körkörös vonallal, vagy rovátkákkal díszesek. (Arch. Ért. XXII. 88.) A szegedi múzeum újabban is ásatott az Anka-szigeten, a midőn több őskori agyagedényt, csiszolt követ, hálósúlyt stb. leltek. »A díszítések mind eltérők s köztük sok az újabb, illetőleg az olyan, a mely a mi vidékünkön az őskori keramikában szokatlan«. (Arch. Ért. XXVIII. 287., Tömörkény J. jelentése.) *Milleker* B. a szegedi múzeumban 1904-ben tett látogatása után az Anka-szigeten lelt dolgok közül megemlít többek között: egy apró mészbetétes vöröses korsócskát, melynek zacskó alakú hasas aljának rajza a tolnamegyei leletekre emlékeztet. (L. Wosinsky: Az őskor mészbetétes agyagmívessége, XLIX. t., 4. ábra.) Továbbá egy bögrét, mely a Vattinán oly gyakori urnasír-mellékletek első fajtájából való, végül egy edényfödőt, mely az ismeretes vattinai kupolaalakú födőkkel rokonságot mutat. (Milleker: Délm. rég. III—1. 121.

Óbéb. I. 10. *Óbéb.* 1878-ban a »Bara« folyó balpartján, téglaverés közben, őskori telepet tártak fel egymás melletti tűzpadokkal, sok cseréppel és konyhahulladékkal. A lelt edények között van durva és finomabb példány, a töredékekből ítélve vannak öblösek, körte-, kanna-alakúak, tálak, ivó- és merítő-edények, kicsinyek és igen nagyok. Néhány a grafit ismeretét jelzi. Czifrázatuk: dudorodás, likacsok és vonások. Némely edénynek domború feneke volt, egy tál belül ketté van osztva. Az Óbéb és Kiszombor közötti műút építése alkalmával, 1902-ben, mintegy tíz csontváz-sírra bukkantak a munkások, becses mellékletekkel, a miket Reizner a találótól megszerzett; ezek: két bronzkarperecz, erős sodronyból, egy ilyen még vastagabb karperecz, három sodronykarika, (gyűrű) aranyból, egy ovális — öntés útján készült — arany körlap, melynek átmérője 8×9 cm., súlya 21·3 gr., rajta kezdetlegesen ponczolt dísz és négy fűzőlyuk látható. Reizner a körülményesen megejtett helyszíni szemle után, a lelőhelyen ásatott és csakhamar csontvázra talált, mely zsugorítottan és oldalt fektetve volt eltemetve; mellékletei: hasonló aranylemez, kisded agyagcsésze törmeléke, kagylók és csigák fűzéres elhelyezésben, símított disznóagyar és elmállott csont-tű. Öt méterrel tovább még egy csontváz és mellékletei jöttek napfényre, ú. m. hengeralakú, korongolatlan, füles agyagcsésze, bronzkarika, bronzkarperecz, hasonló csiga- és kagylóékek, gyöngyszemek kőből, sertésagyar két lyukkal, a hol egy-egy színaranyból való függőalakú, nyitott karika volt beillesztve, csiszolt csonthajtű, kisebb bronztű és egy 34 mm. átmérőjű, gömbszelvényidomú kő, két fűzőlyukkal. Reizner az ásatást később folytatta itt és — Török Aurél dr. társaságában — még 14 sírt tárt fel becses mellékletekkel. A temetőt az agathirsektől származtatja. (Arch. Ért. XXIV. 82—88.) Fenti 14 sírban ugyanolyan zsugorított vázakat találtak, férfiak, nők váltakozva; gyermek is. A sírok egy részében nem volt melléklet; némelyik csak agyagedényt tartalmazott: csészét, szilkét, tálat, azután kagylót vagy kagylóból és csontból készült csüngőt, gyöngyöt, végre disznóagyarat és más állatfogat. Több csontvázon bronzékszerek voltak: nyaktekercs, sodronyos karperecz, a női sírokban a hajzat tájékán gyakran bronz-élegülés, hihetőleg a hajat összetartó sodronyok nyomaiként. Legérdekesebbek az aranysodronykarikák a mellcsont tájékán, mely kétszeresen fogott karikák egyik vége ki van hegyezve, jeléül annak, hogy ruhakapocsul szolgáltak. (Arch. Ért. XXV., 255—257. Tömörkény J. jelentése.) 1908-ban az államvasút új épületet emeltetett az állomáson, hol ez alkalommal sírokat találtak és mellékleteket, a melyek elkallódtak, illetőleg csak részben kerültek a szegedi múzeumba: két síma bronzkarperecz, gyöngyök színes üvegből, díszes, zománczos, kerek, csipkézett szélű bronzfibula, a közepén kiemelkedő gombbal és egy Traianus-féle érem. (Arch. Ért. XXVIII. 286. Tömörkény J. jelentése.)

Egyházaskér. I. 11. *Egyházaskér.* Határából származó régibb középkori griffes csatokkal és szíjvégekkel gazdagodott a szegedi múzeum. (Arch. Ért. XXII. 88.)

Klárafalva. I. 12. *Klárafalva.* 1884-ben küldött innen Ambrus József két őskori töredékes agyagtálat a Nemzeti Múzeumnak. Az itteni halmokról megemlékezik Romer

Őskori leletek Kisléghi Nagy Gyula gyüjteményéből.

Őskori leletek Kisléghi Nagy Gyula gyüjteményéből.

Floris a Resultats 158. oldalán. (Milleker: Délmagyarország régiségei III—1. 88.) Határában egy marosmenti halomból sok konyhahulladék került elő és egy agyagkúp. (U. o. I. 70.)

I. 13. *Gyála.* Határában halmok vannak. (Tört. és rég. Ért. III. 161.) Gyála.

I. 14. *Józseffalva.* A helység körül 11 nagy halom látható és négy dombsorozat mintegy 30 kisebb halommal. (U. o. III. 161.) Józseffalva.

II. 1. *Ferenczszállás.* 1884-ben őskori agyagbögrét kapott innen a Nemzeti Múzeum. (Milleker: Délm. rég. III.—1. 58.) Ferenczszállás.

II. 2. *Kiszombor.* 1872-ben téglavető munkások a helységtől délre kb. egy méter mély csontváz-sírban gyöngyöket, két bronzgyűrűt, egy karpereczet és egy fejéket leltek. »A gyöngyfüzérekhez irott jegyzetek szerint: Maczedoniai Fülöp egy érme volt mellékelve.« A bronzokat Hampel ismerteti: Arch. Közl. VIII. k., II. füzet, 45. lapon. (U. o. I. 191. — Tört. és rég. Ért. XVI. u. f., 21—35.) Kiszomborból szerzett *Ormós* Zs. egy-egy itten lelt Constantinus II. középbronz- és Valentinianus-féle kis bronzérmet. (Berkeszi: Tört. és rég. Ért. u. f. XXIII, 1—49.) Kiszombor.

II. 3. *Csanád.* Romer Fl. 1868-ban, midőn Bonáz püspök a mostani róm. kath. templomot felépíttette, castrum alapfalaira akadt. (Adattár III, 12.— Arch. Közl., VIII. 3—16.) 1889-ben római bélyeges téglákat szerzett innen a Nemzeti Múzeum, úgyszintén római érmeket *Killer* Frigyes németcsanádi plebánostól. (Arch. Ért. u. f. IX. 376. és 379.) *Németcsanádról* (most *Őscsanád)* népvándorláskori sír maradványait szerezte meg Romer Fl. a Nemzeti Múzeumnak; ezek: egy római imbrex, bronzfibula, aranyozási nyomokkal (emlékeztet az apahidai példányra, Hampel: I., XXXV. t.), apró gyűrűcske, csonka bronztű, bronzszíjcsatt és Claudius Gothicus, Aurelianus, Probus és Constantius Nob. egy-egy érme. (Milleker: Délm. rég. II. 118.) A XIII. legio bélyeges téglái nem tartoznak a ritkaságok közé Csanádon; gyűjteményem hat példányt mutat fel eddig három változatban. Ezeket l. Téglás Gábor: Újabb adalékok Dacia felirattanához, 71., 90. és 93. sz. alatt. San-Marco Nákó herczegné szerbcsanádi uradalmához tartozó Budovalla puszta (most »Jánosmajor«) belterületén a homokbányában régi, silányan égetett, durva cserepek és putrilakások nyomai kerültek napfényre, egy apró, élénk zöld színű bronzhuzattal. Ugyane puszta »III. 4.« tábláján ennek a porgányi határ s a csanád-kiszombori műút közötti csücskében római kori cserepeket leltem (1904), egyes kisebb, kerek talajemelkedések 30—40 cm.-nyi mélységében. (L. saját Archaeologiai Naplómat, I. kötet, 179. és 253. lapon.) A szerbcsanádi uradalomhoz tartozó Giulio-major (azelőtt »Redina«) területén több kisebb telephalmocskát kutattam át, így a »Suvákova II.« és »Gyorgyeorit II« dűlőkön (1898—1903.) és jellemző őskori nyomokat tártam fel bennök. A cserepek szín ek szerint különböznek, 50 cm. mélységig csaknem kivétel nélkül mélyített hullámvonalakkal díszítettek és barnák, korongolatlanok, a mélyebben előfordulók vastagok, durvák, feketék s minden díszt nélkülöznek, vagy — egy harmadik fajta — jól iszapolt agyagból valók, vöröses, sárgás, sötétszürke vagy fekete színű síma felülettel, a mely díszítetlen, de korongolt. A sok konyhahulladék között akadt megmunkált csont is: csiszolt ár, tű. Ép edényt nem leltem; néhány gyűszűnagyságú gyermekjáték kivételével, volt több orsókarika és egy hét cm. hosszú, csonka — úgy látszik, sertést ábrázoló — állatszobrocska, égetett agyagból. E telephalmocskák — magasságuk alig 20—30 cm.-nyi — az őskorra vallanak, de a szerény kiterjedésű pontokon később is tanyáztak. (Saj. Arch. N. I. 30., 33., 68., 82., 122. és 165. ll.) Ugyancsak a szerbcsanádi uradalomhoz tartozik, Nagyszentmiklós és Óbesenyő között — közvetetlenül a két helységet összekötő műút mellett — egy különálló 500 holdas major: Bukova-puszta, a melynek területén és közvetetlen környékén kilencz halmot tártam fel, különböző és itt csak részben ismertethető eredménynyel. Egy régen rováson tartott kisebb halmot, Bukova keleti határához közel, elkésve menthettem meg a végromlástól. Tulajdonosa lehordatta; mire észrevettem, már több sír, illetőleg «két emberi koponya, két vagy három lófej, kerek ép kengyelvasak, zöld apróságok és egy agyagkorsó« elvesztek. Csupán az edény került meg, a melynek analógiáját a závodi és mártélyi temetőkből ismerem, — Hampel, A rég. kk. eml. ll.-ban, I. 154. t., 20. sz. és U. o. II. 256. t., 3. sz. — továbbá néhány tűzben calcinált lócsont (szár, csüd), hófehér belső állománynyal. Másnap magam ásattam itt és lovas-sírra találtam, melyben a hanyatt kinyujtva, lábbal nyugaton fekvő emberi Csanád.

csontváznak csak a medenczétől lefelé terjedő része volt meg, de érintetlenül. A lófejet a férfi lábszárainak egyenes folytatásában, közvetetlenül annak lábai alatt, bal szemgödri oldalára fektetve és metsző fogaival nyugatnak irányítva találtam, alatta két szár- és négy patacsont, szájában oldalrudas, durva vas-zabla. A vitéz bal lábfeje mellett két kengyelvas volt egymás mellé helyezve, úgy hogy az egyik nyugat, a másik kelet felé fordult talpával. A kengyelek analógiáját l. u. o. 97. tábla, 3. sz. alatt. (Saj. Arch. N. I. 236—245.) Két kisebb halomban az Aranka egyik szakaszánál honfoglaláskori lovas sír volt, kerek és pajzsalakú bronz-boglárokkal, füles rózsás boglárral, nagyon kezdetleges kivitelű, lovast ábrázoló, áttört koronggal, gyöngyökkel, tegez maradványaival, nyílcsúcsokkal (Arch. Ért. 1904 417—421.) Puszta-Bukován, a »III. 1.« dűlő több holdas fennsíkján sok cserép, fenő- és őrlőkő-töredék, valamint orsógomb és átfúrt agyagkorong lelhető, sőt egy Marcus Aurelius Antonius-féle ezüstdenárt is találtak itt béreseim szántás közben. E felszíni cserepek durvák, szabadkéziek, veresbarna vagy fakószínűek és finoman iszapolt, korongolt agyagból valók, melyek égetése csengő-kemény, szinte többnyire kékesszürke, ritkábban sárgás, vagy tiszta veres, díszítése gyakran hullámvonal, egy esetben dombor-műves rajz, mely a buzogányra támaszkodó oroszlánbőrös Herculesre emlékeztet. (Saj. Arch. N. I. 322.) Ugyancsak a bukovai puszta keleti határán terül el az a szabályos kerek talajdomborulat, a melynek egész 484 m-nyi területét rendszeresen felásattam. A halomból előkerült edénycserepek, őrlő- és csiszolókövek, kőbalták, silexpengék és agyaggolyók együttvéve a neolith-kőkorszakot jellemzik. A cserepek durvák, korongolatlanok, díszük mélyített, vagy domborított, festett; mindkét oldalt élénk vörösszínű cserepet csak egyet leltem. A kőeszközök közül különösen említésre méltó egy 12 cm. hosszú silexpenge és egy 3·7 cm. hosszú, csiszolt Chrysopras (nephrit-féle) rudacska. Egy kisebb csontlemez szabatosan metszett köralakú léket mutat és arról tanuskodik, hogy a halom őslakói a csontmunkához kitünően értettek. Szórványos leletként egy nyakék töredéke került ugyanitt felszínre, három vékony, fonott bronzhuzal, melyen kilencz herelevél-idomú, síma, ezüstös lemezke csüng. Közelebbi analógiáját a bökény-mindszenti temetőből ismerjük. (Hampel: A rég. kk. I. LXXV. t., 12 a, b.) Fenti »bukovai IV.« halomtól 600 méter távolságra, egyenesen délnek, egy jóval kisebb halom látható (»bukovai VI.«), melynek átforgatása teljesen hasonló őskori cserepeket eredményezett, sőt ezekből négy tipikus edényalakot sikerült helyreállítanom, ú. m.: dísztelen, gömbalakú, egyfülű bögrét, félgömbidomú lábas fazekat, hasonló idomú veres színű nagy tálat, melynek külső falát ellentétes helyen négy bütyöksor és függélyesen vonuló mélyített ékek sorai díszítik; végre nagy gömbidomú gabonatartót, oldalán kidomborodó, tökéletlen 4 tekercscsel. A halmocskának legérdekesebb lelete egy neolithkori, 2 cm. vastag, fakósárga cserép (hasrész), melynek külső lapján valamely szarvas-állatnak, csonka domborképe szemlélhető. (Arch. Ért. XXVII. 266—279.) Bukovától délkeleti irányban, 1100 méter légtávolságban terül el a 4·5 méter magas »Nagyhalom«, melynek középrészét teljesen feltártam, a következő eredménynyel: a halom egész tömege réteges, barna föld, közepét valamikor régen megásták egy 2·5 m. átmérőjű kútszerű tárnával. Az a körülmény, hogy ez a »kút« sokkal világosabb, kevert föld-töltelékével nemcsak az eredeti talaj színét alul és függélyes falát köröskörül, de a fölötte levő 1·5 méter vastag, legfelső halomréteget is igen élesen határolta, a mellett szól, hogy a tumulus két ízben lett felhordva. A második felhordás ugyancsak régen történhetett, mert a mint jeleztem, a legfelső, 1·5 m. vastag réteg 60 cm.-nyi mélységében egy érintetlen, egyenes fakoporsó nyomokkal határolt és sima döngölt fenekü sírra bukkantam, melynek mellékletei: két kengyelvas a népvándorlás utolsó századaira utalnak. Tovább lefelé haladva, 4·5 méter mélységben elértem a »kút« fenekét, illetőleg az eredeti talajszintet, majd tovább ásva, a halom csúcspontjától számított 5·5 méter mélységben ép sírra találtam, pontosan a halom nadirjában, zsugorítva temetett csontvázra, a melynek korát híven jelezte az, hogy az egész tetem vörösbarna ockerfestékkel vastagon be volt hintve. Ez a neolithkori csontváz fejjel nyugatra, lábbal keletre, a puszta földön feküdt, felső testével hanyatt, a vállak közé besüppedt koponyával és úgy, hogy a két kar — kifelé álló könyökkel — a medencze fölött összeért, a bal alkar egyik hosszú csontja ki volt mozdítva eredeti, normális helyzetéből, illetőleg a gerincz-

oszloppal csaknem párhuzamosan feküdt a sírban. A lábszárak zsugorítva, éjszaknak fordított térdkalácscsal, egymás mellett úgy voltak elhelyezve, hogy a felső- és az alsó lábszár kb. 90⁰ szöget formált. (Az egész vázat beszállítottam Budapestre az Anthr. Múzeumba 1908 decz. 7-én.) Mellékletet, az ockeranyagon kívül, mely egészen vörösre festette a váz csontjait és a sír alját, nem találtam, de közvetetlenül a sír fölött napfényre került egy 4 cm. hosszú, igen szép, áttetsző füstkvarcz penge-töredék, más hasonlók és egy lapos, csiszolt kőbaltának 4·1 cm. hosszú élfelőli töredéke. A félretett cserepek, mint analógiái a bukovai IV. halomban lelt őskori cserepeknek, részben szintén az alaprétegben, a sír közelében fordultak elő. Eszerint több, mint valószínű, hogy a bukovai »Nagy halom« alatt neolithkori telephely rejlik. (Saj. Arch. N. I. 323—333.)

II. 4. *Egres*. 1868-ban Romer Flóris a Marosnál égetett földet és durva, vastag cserepeket talált. (Milleker Délm. rég. III—1., 56.). Egres.

II. 5. *Nagyszentmiklós*. *Nákó* Kristóf egyik jobbágya *Nécza* Vuin 1799 július 3-án, árokásás közben óriási aranykincset talált, melyet Bécsben a csász. és kir. műtörténeti múzeumban őriznek. A világhírű lelet összesen 23 darab edényből áll; van közte hét korsó, hét különböző csésze, három bilikom, két pohár, két tálcza, egy szelencze és egy ivókürt, melyeknek összes súlya $1678^{8}/_{16}$ 8:16 arany. A kincs ismertetésével és méltatásával több szakférfiú foglalkozott, a legkimerítőbben *Hampel* József dr. az Arch. Ért. u. f. IV. kötetében, majd önálló német átdolgozásban »Der Goldfund von Nagy-Szent-Miklós, sogenannter Schatz des Attila« v. J. Hampel Budapest 1886. monographiájában, valamint »A régibb középkor emlékei Magyarhonban« II., 252—267. és »Alterthümer des frühen Mittelalters in Ungarn« I. k., Braunschweig 1905., 815 s k. ll., nagyszabású munkáiban. A nagyszentmiklósi kincs korát illetőleg »ma már általános az a felfogás, hogy a VIII—X. századból, az avarok vagy bolgárok időszakából való«. (Nagy Géza: Butaul Zoapan, Buila Zoapan. Arch. Ért. XXVIII., 127—137.) A szerb-nagy-szent-miklósi téglavetőn római és népvándorláskori sírokra akadtak; néhány mellékletet a N. Múzeum hivatalos úton beválthatott; volt ezek közt »igen érdekes aranygyűrű, öt fibula, egy Hadrianus-féle dénár, bronzkarika, egy övdísz bronzból és kagyló-, calcedon-, borostyán- és üveggyöngyök.« (Arch. Ért. XV. 436.) A község nyugati határában átfúrt, ép kőbaltát találtak. Magántulajdonban. (Arch. Ért. XXI. 444.) Szerb-Nagy-Szent-Miklóstól keletre, a Sárafalva irányában levő téglagyár területén, Kr. u. II. és III. századbeli sírok voltak. 1907-ben szerzett innen *Kühn* L. tanító: vörös fületlen edényt, római munka, gyöngyöket, köztük egy nagy calcedonszem, zománczos bronzfibulát és apró bronzcsattot. »A temetőktől délre volt bronzkori őstelep helyén is vannak kékesszürke nagyobb edények maradványai.« (Milleker: D. r. III—2. 233.) A község és a vasúti állomás közt elterülő szőlőkben, ezelőtt 10—15 évvel, sírokra bukkantak; minden váz mellett két- vagy egyfülű edény volt, benne állatcsontok, néha karpereczet és hosszú fülönfüggőt is leltek a sírban. Mindez elkallódott. *Kühn* Lajos figyelemmel kíséri azóta a területet és több oly emléket mentett meg a pusztulástól, a melyek arra vallanak, hogy itt bronzkori őstelep volt. (Arch. Ért. XXX. 356—359.) 1879-ben egy db. Commodus-féle ezüst denárt találtak az Aranka partján, hol régen temető volt és egy Justinianus-féle érmet kapott a délm. múzeum. (Berkeszi: Tört. és rég. Ért. u. f. XXIII. 38.) 1896-ban az ú. n. Mina-majoron túl, töltés-nagyobbítás alkalmával, több emberi csontvázat s mellettük cserépkorsókat, bronz-karpereczeket, kardokat stb. találtak, melyek a római korszakra vallanak. Ugyanitt régi alapfalak. (Milleker: D. r. II. 47.) Nagyszentmiklós.

II. 6. *Óbesenyő*. Határában sok becses archeológiai emlék gyűjthető. Az általam megásott kilencz halom eredményének sommája csak részben szerepelhet ez őstörténeti ismertetésben. Az Óbesenyőről Valkánynak haladó vasútvonal bal oldalán, attól 600 méter távolságra terül el a hét méter magas »Mogila« halom, a hol 1904-ben, próbakutatásom révén, *Török* Aurél dr. tanár jelenlétében megállapíthattam, hogy a nagy tumulust a római és a régibb középkorban temetőhelynek használták. Egy fiatal női csontváz lábfején, fületlen, kecses agyagcsésze került elő, színe sötétszürke, korongolt, égetése csengő-kemény; szórványos lelet. Kerek kúpos paizsdudor vasból és mellette egy 16·5 cm. hosszú piskótaszerű vaspánt, mely nyilván a karszíjnak a paizshoz való erősítésére szolgált, továbbá több csontváz, a népvándorlás korát jellemző kisebb vasmellékletekkel. (Saj. Arch. N. I. 249—253.) — Egy nagyobb méretű, de már régebben valamely Óbesenyő.

ismeretlen czélból félig lehordott halomban, mely a nagyszentmiklós-óbesenyői műút jobboldalán, attól 100 méter távolságra, a községi közlegelőn, Bukova mellett terül el, két népvándorláskori lovas-sírt tártam fel, melyekben a temetkezési szokás eltérőnek mutatkozott a vidékünkön előforduló lovas-sírokéitól. Nevezetesen az emberi tetem mindkét esetben fejjel keletnek nyugodott, a lófej pedig *a)* sírban a vitéz bal válla mellett, *b)* sírban közvetetlenül rajta az ember koponyáján, mindig keletre fordított metszőfogakkal. Megjegyzendő, hogy a lófejek és az emberi csontok csaknem teljesen el voltak korhadva. A mellékletekből a következőket említem: *a)* sírban szíjdísz, félgömb rojttal, (köz. an. Hampel: A régibb kk. II. 483. lapon); szíjdísz, — keresztalakban csoportosított négy félgömb, — (köz. an. u. o. 294. tábla, 22—24. ábra); erős lánczocska bronzból; a ló szájában vas-zabla, (köz. an. u. o. 244. t., 3. ábra). A bronz szíjdíszek a lófej alatt, a lánczocska a medencze tájékán volt. *b)* sírban, a ló szájában hasonló vas-zabla; tűzverő aczél a lófej alatt, (köz. an. u. o. II. 205. t.); egyenes, kétélű vaskard, élére állítva, a csontvázzal párhuzamosan, annak baloldalán, egész hossza 100 cm. (9 összeillő töredék), miből a keresztvas nélküli sarkos markolatra 12·7 cm. esik, (an.: Arch. Ért. XXIV. 165. lapon, 71. sír); bronz szíjvég, szimpla lemez, 2·7 ×1·3 cm. nagyságban, egyik végén egyenes négyes párkány, ez alatt két központi kör, hoszszélei behajlók, ugyanitt bőrmaradék és szögecs; végre több »léczes pántocska« közvetetlenül a lófejen, vagy az alatt, (an. Arch. Ért. XX. 97—125.) E két lovas-sír a halom egész területét borító 5—15 cm. vastag, vörösre égett földréteg alatt — 120 és 100 cm. abszolut mélységben — fordult elő, rendkívűl kemény talajban és úgy, hogy az égett réteg a sírok fölött át volt törve. Ez a, minden legcsekélyebb pernyét, hamut, vagy kormot nélkülöző élénk vörösszínű föld a halom mostani felszíne alatt 50 cm.-nyi mélységben terül el, illetőleg mindenfelé terjed, párhuzamosan a halom lejtőjével és a megásott peripherián 1·5 méter mélységig — vagyis a halmot környező talaj szintje alá — sülyed. Alatta szűz föld. Mi volt a czélja ez óriási máglyának: nem óhajtom fejtegetni, csupán jelzem, hogy benne, alatta, vagy fölötte alig fordult elő egy-két, bár jellemző cserép, részben ugyanazon durva agyag-edény-töredék, mint Pta Bukován (l. II. 3. sz. alatt), de, többedmagával, egy jól iszapolt, világos-sárga, gyengén fényes cserép is, mely két párhuzamos sor ékalakú benyomattal, fejlettebb technikáról tesz tanúságot és a bronzkorra vall. Konyhahulladék, csont vagy kőtárgy sem szerepelt ehelyütt. Az égett rétegnek legfeltűnőbb szerkezeti sajátsága az volt, hogy változó — kb. egy méter maximális — nagyságú szürke, tehát színre elütő szigeteket mutatott, elég nagy számban, mintegy külön tűzpadokká tömörült, a hol rétegesen, egy, vagy több, együtt 1·5—5 cm. vastag, homokos agyagalap oly keményre volt sülve, hogy alig bonthattuk meg csákánynyal. (Saj. Arch. N. I. 255—268.) Óbesenyő község ezelőtt mintegy 12 esztendővel földet hordatott egy magasabb helyről, az ó-besenyő-nyerői viczinális kocsiút végpontján, a hol három határ — az ó-besenyői, a nyerői és a kis-teremiai — szögellik egybe, mely alkalommal agyagedényekre és fémtárgyakra bukkantak. Két ízben kutattam itt, bolygatott talajban, némi eredménynyel. Leleteim — sekély mélységben — a következők voltak: kétfülű kis agyagcsupor, (köz. an. dr. Roska M.: Ásatás a perjámosi Sánczhalmon. Földr. Közl. XXXIX. k., 1. füzet., IV. tábla, 18. ábra); öt drb. éremszerű bronzkorong átmérőjük egyenként 35, 35, 35, 37 és 37·3 mm., vastagságuk átlag 2·5 mm., valamennyi a szélén egyhelyt át van fúrva, a három középső példány felületét — egyoldalt — két, egymást derékszögben metsző, kidomborodó egyenes vonal diszíti olyformán, hogy a vonalak a korongot négy egyenlő körszelvényre osztják, az első példányon 3—3 vonal keresztezi egymást, míg az utolsó sima. Felületük érdes, zöld lepedékkel borított. *Márton* Lajos dr. — levelében — közli velem, hogy »ilyféle lemezek nem ritkák a bronzkor végének és a vaskor elejének sírleleteiben, hazánkban nem tartoznak a gyakoribb tárgyak közé. . . Csüngő ékszer gyanánt használtattak.« Továbbá lemezes bronz-csüngő, öt db., (an. Hampel: A bronzkor, III. CCXXII. t., 27—28. ábra); sodronyos bronzhengerkék, (an. u. o. CLXXXVIII. t., 11—20. sz.; végül átfúrt kis kagylók és állati szemfogak. A lelt cserepeken gyakori a kidomborodó »lánczdísz«. Ezen óbesenyő-nyerői viczinális út lelőhelyét a tor. várm. mill. térkép II. lapján közelebb az é. sz. 45° 59′ 19″′ és k. h. 38° 10′ 45″′ alatti pont jelzi földrajzilag. (Saj. Arch. N. I., 334—337.) Óbesenyő belterületén is akadnak őskori nyomok; így *Telbisz* János házi kertjében (565. hszám), a hol ásattam, több faragott,

illetőleg fűrészelt agancs került felszínre és néhány edénytöredék, a melyek az »óbesenyői őstelep«-en (l. alább) lelt cserepeknek testvérei. Telbisznek egyik tőszomszédja ezelőtt vagy tiz esztendővel egy kb. 30 liter ürtartalmú, teljesen ép agyagedényt ásott ki az udvarán. (Saj. Arch. N. I., 346—347.) A község keleti oldalán, közel a »Szelszka Aranka« és a »Goruja Aranka« közötti műcsatornához, neolithkori maradványokat tártam fel: fúratlan, csíszolt, trapez-alakú nagyobb kőbaltát, edénysímító csontot és több cserepet. (Saj. Arch. N. I. 354.) Az arankamenti neolithkor legmeggyőzőbb bizonyítékait az »óbesenyői őstelep« szolgáltatta; egy három méter magas, halomszerű talajdomborulat, *Csokány* Lukács volt községi bíró szántóföldjén, a helység éjszaki oldalán, a melynek egész 1336 méternyi területét 2·5—3 méter mélységig rendszeresen felkutattam. A halom mikénti keletkezését magyarázza, hogy benne három tűzpad-régio volt egymás fölött, kb. 1—1 méter távolságra. Őstelepünk a tiszta neolithkort képviseli, a fémnek minden legcsekélyebb jelensége nélkül. Számos vesszőbenyomatos tapasz-rög földfeletti gunyhókra vall. Annál több tanulsággal szolgáltak a minden mélységben előforduló kézművek, számszerint: 115 db. csiszolt kőeszköz — balta, kalapács és véső — köztük csak öt példány furattal, egy 15·5 cm. hosszú «gyalúvés« nephritből való; 153 db. csontszerszám, többnyire edénysimítók és árak; 84 d. agyagedény; hét db. agyag bálványszobrocsba; egy amulette; egy bélyegző; 12 karika és orsógomb; 56 nehezék és 239 db. hálósúly kilencz tipusban. A konyhahulladék óriási mennyiségben került felszínre, tanúságot tevén arról is, hogy a telep faunájában a ló csak egy százalékkal van képviselve. Végül igen jellemzők voltak a telephelyen feltárt egykorú zsugorított csontvázak. (Arch. Ért. XXIX. 146—454. és u. o. XXXI. 147—164.)

III. 7. *Perjámos.* 1878-ban az Aranka mellett kubikos munkások csontvázsírra akadtak, a melynek mellékletei voltak egy bronztőr és egy agancstöredék; amaz hasonlít Hampel: A bronzkor, I. k., XIX. t., 1. ábrájához. 1888-ban innen bütykös bronzkori urna került a N. Múzeumba. (Milleker: D. r. I. 89.) A nyolczvanas években Perjámosról két faragott és vésett hengeralakú agancstárgyat szerzett a délm. múzeum; rendeltetésük ismeretlen. Úgylátszik itt is a szomszéd munári és nagyfalui telepekkel egykorú őstelep volt. (U. o. III—1., 117.) 1885-ben téglavető munkások 160 cmnyi mélységben csontvázat leltek és mellette két ezüstfibulát, két almandinnal berakott arany fülbevalót és nyakék maradványait, nevezetesen hat hosszúkás aranygyöngyöt s néhány üveg-borostyán klárist. A kincset durva agyagedénynyel találták. (Pulszky Ferencz: Arch. Ért. u. f. VI. 26—31. — Hampel: A rég. kk. I. 12—13.) Igen nevezetes eredménynyel járt az az ásatás, a melyet 1909-ben *Roska* Márton dr. végzett Perjámos határában, az ottani Sánczhalmon. A napfényre hozott leletek egy őstelepre vetnek világot, mely a hazai bronzkor elején, a Kr. előtti II. évezred kezdetén virágzott, itt az Aranka mellett. A fényes sikert mindenekelőtt a valóban mintaszerű ásatás, ennek — minden legcsekélyebb jelenségre figyelmes — exakt felvétele biztosította, melylyel a nagyérdemű kutató követendő példát mutat azoknak, a kik hasonló helyeken hasonló munkát óhajtanak végezni. A leleteket, szintek szerint, hat főcsoportra osztotta, az elsőbe legalul a szűzföldön, a hatodikba legfelül a zavart humusrétegben találtakat. Így, rétegről-rétegre haladva, jellemzi a keramikai tipusokat és a bronzokat, míg az alsóbb öt csoportban lelt más agyag-, továbbá kő- és csontholmit, mint valamennyi nívóra jellemzőt, együttesen ismerteti. Perjámos.

Rendkívül fontosak és becsesek a putrihelyekre vonatkozó megfigyelései és felvételei. Az Alföld őslakásairól általában kevés ismeretünk volt eddig: a perjámosi Sánczhalom ásatása révén, most nyertünk először erre vonatkozólag pontos és kimerítő adatokat. (*Roska* Márton dr. Ásatás a perjámosi Sánczhalmon. Földr. Közl. XXXIX. 1. füzet, 16—43.) A határban, a Galaczka-csatorna medrének ásása alkalmával, közel a gróf Zichy-féle erdőhöz, találtak egy fületlen, nagy urnát (1906.), a melynek formás alakja a villanovai tipusra emlékeztet (Hoernes: Die Urgeschichte des Menschen, 551. lapon), magassága 38 cm., bütykökkel és füzérszerűen hajló hornyolatokkal ékes, színe sötétbarna, gyengén fényes. Gyűjteményemben *Margita* Viktor úr, aranka-társulati ménök ajándékából. (Saj. Arch. N. I. 299.)

IV. 1. *Szanád.* A község déli oldalán, a Tisza közvetlen közelében terül el a Szanád. »Vujana« halom, mely eddig szakszerű kutatás tárgya nem volt. Az 1889 tavaszi vízár alámosta a halmot és annak jórésze a folyóba szakadt. Oldalából *Branovácski*

tanító jól kiégetett, fületlen, és négy füllel ellátott csuprokat, továbbá emberi csontokat szedett össze. (Arch. Ért. u. f. IX. 177.) *Kalmár* Gy. innen 1898-ban több őskori agyagedény-töredéket ajándékozott a N. Múzeumnak. (Milleker: D. r. III—7., 129.) Határában négy halmot ismerünk. (Tört. és reg. Ért. III. 161.)

Csóka. IV. 2. *Csóka*. A leletek bizonyítják, hogy már az őskorban emberek tanyája voltak az itteni síkságon látható halmok és az ú. n. Kremenyák földhát, a helység keleti szélén, egy bronzkori sír, melynek bronz-mellékletei lehettek: hat korongalakú lap, ruhadísz vagy mellvéd, a négy nagyobb példány köridomú díszítéssel és a belső lapon apró fülekkel; töredékes kardmarkolat és penge, mely kétélű, rajta tűz okozta olvadás; egy hengeres, háromtagú tárgy, melyen a középső ág törést mutat, rendeltetése ismeretlen. (Arch. Ért. u. f. VIII. 157. Dudás Gy. jelentése.) A Kremenyákon járván, melynek magasságát 2—3 méterre, hosszát vagy 50 méterre becsüli, *Dudás* Gyula itt több neolithkori tárgyat szedett fel, ú. m.: rosszúl égetett, korongolatlan, vastag cserepeket; egy kétélű, csíszolt, átfúrt serpentin-baltatöredéket, egy ék-alakú serpentin kővésőt, egy szarvasagancsot és egy hosszú csonttűt. (Arch. Ért. u. f. X., 356.) 1905-ben a *Lederer* birtokhoz tartozó Kremenyák őstelepről 50 db. ajándék-régiség került a N. Múzeumba, többnyire agyagkészítmények. A cserepeket többször szalagos minták ékítik. (Arch. Ért. XXVI. 77.) A Kremenyákot *Branovácsky* Tódor ny. gör. kel. tanító fedezte föl. Vizsgálat alá először *Szentkláray* Jenő dr. vette és vezette be az irodalomba. (Tört. és rég. Ért. VI., 142.) A földhátat, melyen a telep fekszik, a »Nagy Bara« nevű rétség határolja. *Gubitza* Kálmán 1904-ben ásatott itt és putrilakás maradványaira bukkant, sok cseréppel. »A díszítési motivumok között gyakori a párhuzamosok közé benyomkodott pontdísz, futó kutya-dísz, zegzúgos vonalpárhuzamosok közé osztott és szaggatott vonaldísz, a vízszintesek és a függélyesek keresztezéséből formált alakzatok és hasonlók«. »Az oldalfalak vastagsága 0·3—4 cm. között váltakozik.« »A peremek símák és felállók«. «Az oldalak durvák, kézzel formáltak; a kisebb edények finomabb kidolgozásuak« és tálakra emlékeztetnek.« »A fülek között leggyakoribb a bütyökfül, de van átfúrt bütyök — és áthajlított szalagfül is«. A telep feltárt faunája reenus. Kőeszközök közűl csak néhány kovanucleus és egy obsidián-szilánk került elé, a melyek átmetszete szabálytalan háromszög alakú. — A putrilakással összefüggésben feküdt egy emberi csontváz »kétrét görnyedve, úgy hogy a mellkas a térdre, a koponya arczczal a lábfejekre hajolt, a karok pedig az oldalak mellett zsugorodtak«. Melléklete egy törtszárú, két szakállú, 5·3 cm. hosszú csontszigony volt. A tapaszrögökben talált nádbenyomatok arra vallanak, »hogy a putrik felett nádból alakított kunyhókkal és sütés-főzésre alkalmas kemenczékkel bírtak«. A zentai múzeum a Kremenyákról vagy 30 db. kőkést és szilánkot szerzett, továbbá számos csíszolt kővésőt, nyéllyukas baltatöredéket, orsógombot, díszes edénycserepet és tapaszrögöt. (Arch. Ért. XXVI. 446—448. *Gubitza* K. jelentése.) Már előzőleg *Orosz* Endre is gyűjtött az őstelepen több neolithkori tárgyat; a felszedett konyhahulladék között »volt a ritkábban előfordulni szokott Bison priscus, H. v. Mey, a magyarországi ősbölény egy zápfoga is«. (Tört. és rég. Ért. u. f. XIII. 66—68.) 1904-ben *Birovszky* Mihály Csóka határából való 10·5 cm. magas, mozsáralakú fületlen bögrét ajándékozott a N. Múzeumnak. 1905-ben a N. Múzeum a Kremenyákról 42 db. cserepet vásárolt, melyek többnyire szalagdíszesek és a butmiri-telep keramikájára emlékeztetnek. (Milleker: Délmagyarország régiségei III—1. 24. sz.)

Padé. IV. 3. *Padé*. Innen szerzett a N. Múzeum egy sírleletet, mely építkezés alkalmával került elé: két korongos bronzfibulát, az egyiken többféle zománczdíszítés váltakozik, továbbá calcedon, carneol- és üveggyöngyöket, A többi tárgy elkallódott, (Arch. Ért. u. f. XIII. 450.) Határában temetkezőhelyre akadtak, mely a Szentkláraytól feltárt két ép sír mellékleteinek és a temető közelében levő régi lakhelyek, valamint az itt található barbár alkotású cserepek tanúsága szerint, nyilván a régibb középkorból való. (Tört. és rég. Ért. VII. 142.) Padé körül öt halom látható. (U. o. III. 161.)

Feketető. IV. 4. *Feketető*. A csanád-vármegyei régészeti egylet a hetvenes években egy itt talált sérült, nyéllyukas serpentinbaltát kapott ajándékul. (Milleker: D. r. III—1. 58.) A Feketető és Valkány közötti műút építésével járó földmunkát egyideig (1909.) ellenőriztettem. Az innen szerzett őscserepek teljesen azonosak az

»Óbesenyői őstelep« edénytöredékeivel. (L. II—6. sz. alatt). Néhány római korabeli cserepem ugyanazon helyről való. (Saj. Arch. N. I. 356.)

Monostor.

IV. 5. *Monostor*. 1880-ban *Varga* Ferencz a monostori és valkányi út közepe táján terjedelmes ősemberkori telepet fedezett fel, korong nélkül készült tömérdek cseréppel és egy átfúrt kőbaltatöredékkel. (Tört. és Rég. Ért. VI, 142.) A határban nyolcz halom van. (U. o. III. 161.)

Bocsár.

IV. 6. *Bocsár*. 1897-ben a község belterületén levő emelkedés felásásakor, két ásónyomnyi mélységben, számos cserép és csont került felszínre. *Grósz* József és ifj. *Dörner* István tovább ásattak és egy csontokkal, kövekkel, edényekkel és cserepekkel áthatott vastag kultúrréteget tártak fel. A leletekről, Dörner ajándékaként, a következők kerültek a délm. múzeumba: egy bronzkarperecz töredéke; két kézimalom és egy csíszolt kőszerszám töredéke; két kis agyagedény, mélyen elhelyezett hassal és karcsú, tölcsér-alakú szájjal, mindkettő díszíttelen, szabad kézzel készült, fekete szinű és alul, illetőleg kívül a nem tagolt talp közepén gödröcskével, az egyiknek mindkét füle hiányzik; végre agancsrészek vágások nyomaival. (Milleker: D. r. III 21.) Határa négy halmot számlál. (Tört. és rég. Ért. III, 161.)

Szaján.

IV. 7. *Szaján*. A helység körül halmok vannak. (U. o. II. 67.)

Tiszahegyes.

IV. 8. *Tiszahegyes*. Területén 4 halmot ismerünk. (U. o. III. 161.).

Nagyősz.

V. 1. *Nagyősz*. Határában 1884-ben találtak egy korongon készült, kékesszürke füles agyagkorsócskát, mely *Kasics* Károly bogárosi plébánosnál látható. (Milleker: D. r. III—1. 240.) 1898-ban ásattam itt — *Bella* Lajos és báró *Miske* Kálmán urak költségén — a község nyugati oldalán elterülő »Kis-halom« tőszomszédságában és népvándorláskorabeli bolygatott csontvázakat tártam fel, agyagedényekkel és egy provincziális jellegű római bronzfibulával, mely leletek a Nemzeti Múzeumba kerültek. (Az edények analógiáját l. dr. *Sötér*: A mosonmegyei tört. és rég. egylet 1882—1898. emlékkönyve, Nemesvölgy I. tábla, 1., 2., 4. és 7. sz. ábráján). Egyúttal megállapíthattam, hogy a fenti »Kis-halom«-tól a nagyősz—nyerői törvényhatósági út felé vonuló magaslaton régibb középkori temető van. Később a »Kis-halmot« is egész terjedelmében felásattam — magassága 4.5, legalsó kerülete 200 méter. — de csak zsellér-sírokat találtam benne. A halom egész tömege hordott fekete föld, a melyben gyakran kerültek elé lófogak. Szórványosan, 160 cm. mélységben, egy urnaszerű, korongolatlan 13·5 cm. magas agyagedényt leltem, melynek nyaka, illetőleg karima nélküli szája egyenesen felálló, a domborodó has felső szélén, hol a nyak kezdődik, két csőszerű füle van vízszintes furattal, hasát pedig függélyes hornyolatok ékítik; színe fakóbarna. Ugyaninnen szerzett 1898-ból a M. N. Múzeum szétdúlt sírból származó honfoglaláskori aranyozott ezüst-ékszereket, szíjvéget, szívalakú boglárokat, stb. (Hampel J.: A honfoglalás hazai eml. 663—665. l.)

Nyerő.

V. 2. *Nyerő*. Határában számos halom van. A község délkeleti oldalán felástam egyet, a melyben két feldúlt sírhely volt egymás mellett, éles határokkal, három méter mélységig fekete földdel megtöltve. A nagyobbik sírban a harczos nyugodott; mindössze egy koponya-töredéket s egy parányi zöld lemezt találtam benne; a kisebb helyen a kutyát temették el, melynek csontváza még ott volt a gödör fenekén. (Saj. Arch. N. I. 73—74.)

Mokrin.

V. 3. *Mokrin*. A község homokbányájában csontváz-sírra akadtak, melynek bronzmellékletei voltak: *a*) vékony pléhből való gömbszelvény, két lyukkal a szélén, átmérőjük 2·3—2·8 cm.-ig, 110 db, (analógia a szeged—röszkei leletben, Arch. Ért. XII. 165. 15—16. ábra, vagy a kurdi kincsben, Hampel: A bronzkor, III. CCXIII. t., 26. ábra). *b*) Szívidomú áttört csüngő, 21 db, (an. a szeged—röszkei leletben, Hampel: u. o. III. CLXXXV. t. 22., 24. és 26. ábra). *c*) Lemezes újj-gyűrű, (an. Hampel: u. o. III. CCXLIV. t.) *d*) Nyilt karperecz, négyszögű metszettel, a két külső lap, mely a kézcsuklót nem érinti, vonaldíszes és analog a rákospalotai kincs egyik karpereczével, (Hampel: u. o. I. LXXXVII. t. 5. sz., formája pedig megfelel egy másik rákospalotai karperecznek, u. o. I. LXXXVI. t. 4a sz). *e*) Korongos fejű tű, meglevő hossza 38·5 cm., alsó végéből hiányzik állítólag 5 cm.-nyi rész. (Köz. an. u. o. II. CXXXIV. t., 4. sz. vagy u. o. III. CLXXXV. t. 15. és 19. sz.) *f*) Hengerded sodronytekercs, (an. u. o. I. LXXXVII. t. 12. sz.). A határban vonuló Gyukocsin csatorna medrének ásása közben találtak egy szépen csíszolt, átfúrt, teljesen ép kőbaltát, hossza 9·1 cm. Fenti mokrini leletek *Margita* Viktor, arankatársulati mérnök ajándékából gyüjteményembe kerültek.

(Saj. Arch. N. I. 295—298.) Határában halmok vannak. (Tört. és rég. Ért. III. 161.)

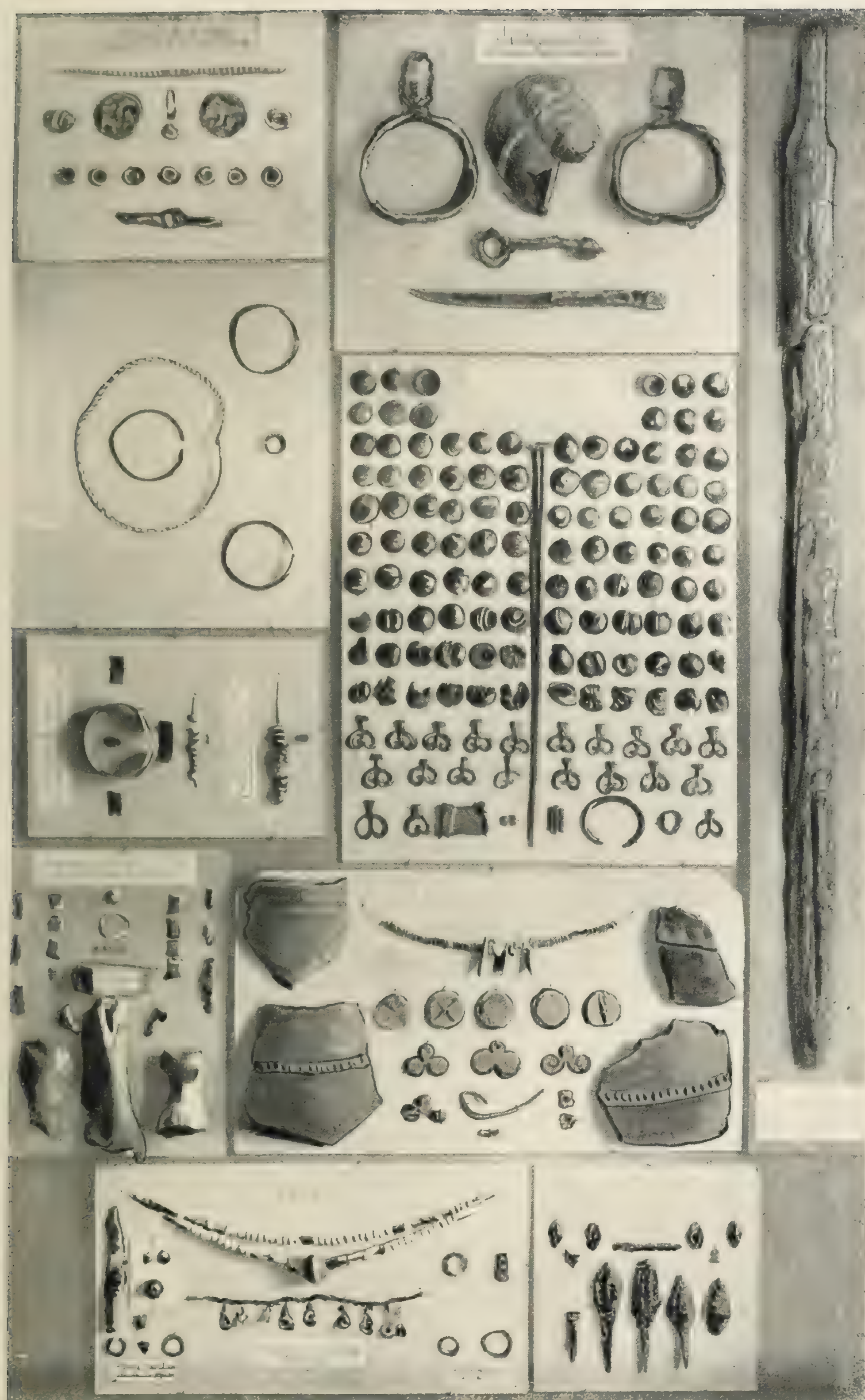
Máriaföld. V. 4. *Máriaföld.* Területén három halmot ástam meg. Kettő a közlegelőn, teljesen üres volt, a harmadik több melléklet nélküli zsellér-sírt tartalmazott és egy széthullott, korhadt lókoponyát. (Saj. Arch. N. I. 92—94.) A folyó évben *Molnár* Károly okl. mérnök Nagykikindán, szép, rómaikori agyagurnát ajándékozott gyüjteményemnek, melynek alakilag teljes analógiája az Arch. Ért. XIX. 291. lapon, 4. sz. a. szabadkai edény. Magassága 55 cm., átmérők : talp 14, legerősebb has 34 és száj 24 cm., színe sötétszürke, körülvonuló, gyengén mélyített egyenes és hullámos vonalakkal díszített. Lelet-körülményeiről Molnár úr még 1907 május 2-án kelt levelében értesített : »Az urnát a mokrin—nagyteremiai országút közepén, ½—1 méternyire a föld alatt találtam, emberi csontokkal körülvéve. Kiásattam mintegy négy darabot s csak ez az egy volt ép, a többi darabokra zúzva ; a cserepeket és csontokat visszahelyeztem és meg is jelöltem a helyet«. A szóbanforgó urna fenekén — két szájával egymásra fektetett, földdel és állatka-csontokkal telt kis bögre volt.

Nagykikinda. V. 5. *Nagykikinda.* 1893-ban a kikindai mocsárban lelt őskori bronzlándzsacsúcsot szerzett a Nemzeti Múzeum. (Milleker : D. r. III—1, 87.) 1901-ben Szenthubert felé, a vasút mellett, *Gőtz* Miklós földjén, egy 4—5 liter űrtartalmú, szűknyakú, füles, kékesszürke, korongolt, korsóalakú edényt találtak. A munkások összezúzták. (U. o. III—1. 230.)

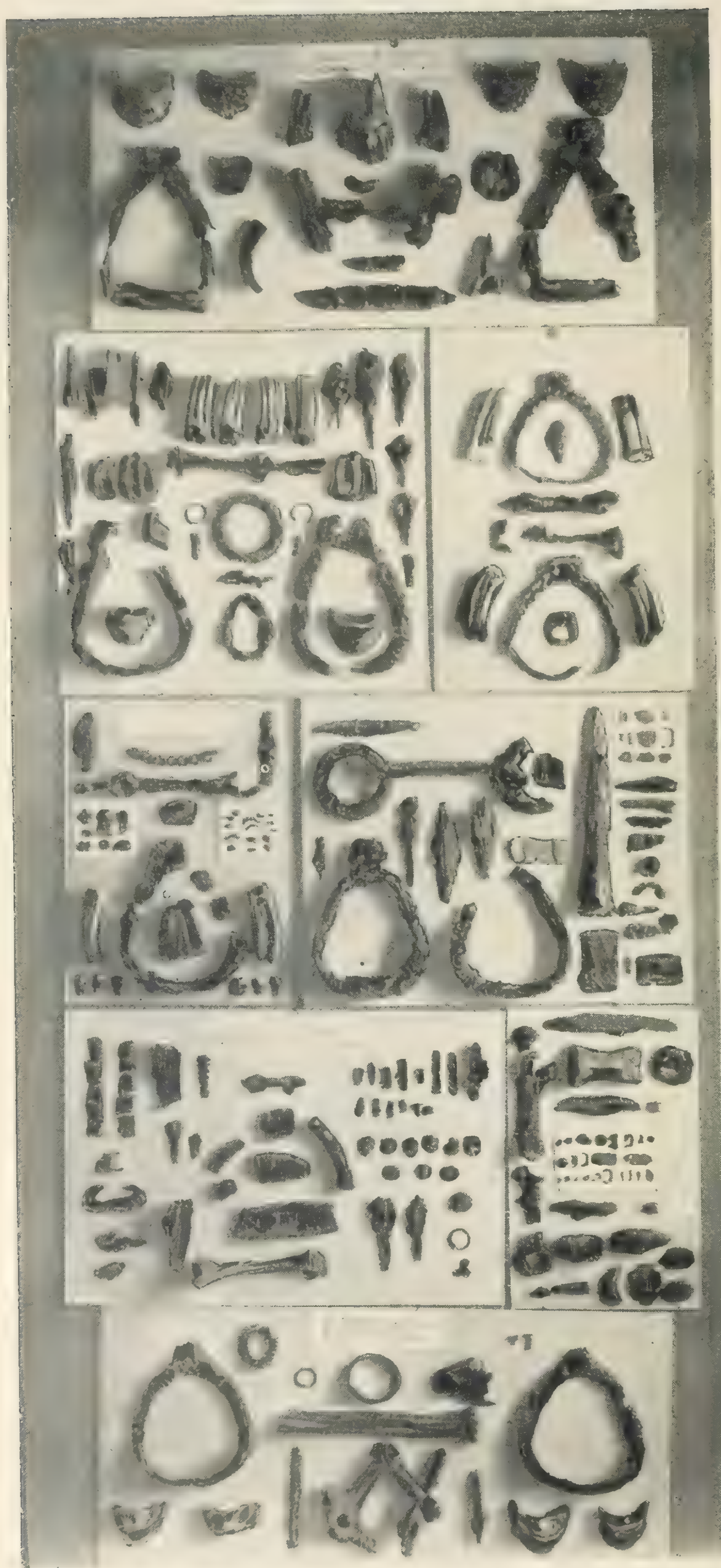
Nákófalva. V. 6. *Nákófalva.* 1885-ben szerzett innen a Nemzeti Múzeum egy őskori bronzlándzsacsúcsot. (U. o. III—1. 104.)

Kunszőlős. V. 7. *Kúnszőlős.* Határában két halmot bontottam fel ; a kisebbik eredetileg népvándorlás-korabeli lovassír volt, a melynek pusztulását a II. Ferencz császár idejében itt történt temetkezések (rézkrajczár 1800.) okozták, míg a nagyobbik tumulusban, vörösbarna színű fatörmelék és vékony koromrétegek között, széthányt emberi csontvázat és egy kutyafejet leltem. (Saj. Arch. N. I. 77—78.)

Nagykomlós. V. 8. A *Nagykomlós.* A San-Marco Nákó herczegné nagykomlósi uradalmához tartozó Bräuhaus (most Mileva-major) területén bronzkori nyomokat tártam fel : csücskösszélű agyagedények töredékeit, egy magas fülű agyagcsészét, (an. Wosinsky M. : Tolnavármegye története I. k. XC. t. 2. sz.), egy bronz gombostűt, hossza 13.5 cm., melynek szárán, közvetetlen a vonaldíszű gomb alatt, aranyhuzal csavarodik ; ép, kerek őrlőkövet, melynek átmérője 50, vastagsága átlag 5 cm., közepén függélyes furattal ; hajlított vakarókést bronzból, egész hossza 10 cm. (Saj. Arch. N. I. 96—113.) Fenti uradalom »Milevaföld« nevű részében, faültetés alkalmával (1898.), egyhelyt vörösre égett téglarögök kerültek napfényre. Megállapíthattam, hogy itt, a teljesen sík felszín alatt, fél méter mélységben, körülbelül 20 méternyi területen, vízszintesen és szorosan egymáshoz illesztett, idomtalan, 5—10 cm. vastag és teljesen átégett, vörös téglalapokból álló sima padozat vonul, a melynek hézagai közé több igen jellemző őskori cserép volt erősen beékelve. Hamu, korom, konyhahulladék teljesen hiányzott, csupán a téglaburok alatti talaj erős kevertsége volt szembetűnő, 2·10 méter mélységig, a hol a talajvíz már felbuggyant. A lelt cserepeket vastag meszes lepedék borítja, színük élénk vörös vagy fekete, szabadkézi, többnyire vastagfalú talpcsöves edények töredékei ; az egyiken két párhuzamos vonal, közben betüzdelésekkel, szalagdíszt mutat. Bizonyos, hogy itt a vidék egyik érdekes neolithkori maradványával van dolgunk. (Saj. Arch. N. I. 69—72.) Egy kisebb halom felnyitása (1898.) a község éjszaki oldalán levő közlegelőn, érintetlen népvándorláskori lovas-sírt eredményezett. Az emberi csontváz, 80 cm. mélységben, fejjel nyugaton feküdt, a koponyán jó tenyérnyi kerek lapos kő, mely feltűnően — kívül-belül — czipóra emlékeztetett, mintha egy ilyen kisebb kenyérnek a megkövesedett példánya lenne. A nyak táján három gömbös gyöngyszem : borostyán, kék üveg és maszsza ; a csípő mellett öt többékevésbé rhombikus vas-nyílvég ; a koponya mögött nagyobb cserépedény, melynek magassága 28 cm., alakja emlékeztet a *Bella* Lajostól Sopron mellett kiásott hallstadtkori urnákra, azzal a különbséggel, hogy a nagykomlósi példány díszítetlen és szájrésze messze kihajló. Ennek fedőjeként, csonkán került a sírba egy tálszerű agyagedény, melynek közepén üres bütyök emelkedik ; dísze különben : párhuzamos vonalak ól alkotott három- és négyszögek sorozata. Az emberkoponyától keletnek, két méter távolságra feküdt egy lófej, mint az embernél, keletre fordított szemgödrökkel. Az egész lelet, az urna kivételével, a Nemzeti Múzeumba

Őskori leletek Kisléghi Nagy Gyula gyüjteményéből.

Őskori leletek Kisléghi Nagy Gyula gyüjteményéből.

került. (Saj. Arch. N. I. 23—30.) Egy középnagyságú halom — a »Posztszállás« és a Galaczka-meder közvetetlen közelében, kirabolt lovas sírnak bizonyult (1900.), a hol lófogakat, nyílcsúcsokat vas-zabla töredékeit és egy sima, nyilt aranykarikát találtam, melynek analógiáját l. a tokaji leletben, Hampel: A régibb kk., II. 341. t., 1. és 2. sz. ábrán. (Saj. Arch. N. I. 115—118.)

9. *Nagyteremia.* 1875 deczemberben, szőlőforgatáskor, 10—12 méternyi dombon, csontváz mellett, honfoglaláskori ékszereket, ú. m. tojásdad alakú aranylemezkéket, aranyozott ezüst-boglárokat, fülbevalót, pitykéket, szövetdarabot stb. találtak, melyeket utóbb a M. N. Múzeum szerzett meg. (Hampel J. A honfogl. hazai emlékei 667—671.) Nagyteremia.

V. 10. *Lovrin.* Határából való egy sírlelet, melyet báró *Lipthay* Béla közvetítésével *Wittie* Péter ajándékozott a Nemzeti Múzeumnak: füles agyagbögrét, két bronzkarikát és egy hasábos gránátgyöngyöt, melynek idoma után ítélve, a sír a Kr. u. II. vagy III. századból való lehet. (Arch. Ért. XV. 276.) Lovrin.

V. 11. *Bogáros.* 1894-ben találtak határában egy kis kékesszürke korongolt bögrét. *Kassics* K. plebános tulajdonában. (Milleker: D. r. III—2 208.) Bogáros.

V. 12. *Csatád.* Határából egy Traianus ezüst-denár és 2 db. Faustina iunior denár került a délm. múzeumba (Berkeszi: Tört. és rég. Ért. u. f. XXIII. 14.) Csatád.

V. 13. *Zsombolya.* Innen kapott *Ormós* Zs. egy Urbs Roma feliratú Constantinus-féle kis bronzérmet. (U. o. u. f. XXIII. 49.) Határában több halom. (Milleker: D. r. I. 196.) Zsombolya.

V. 14. *Kőcse.* 1893-ban *Berkeszi* István dr. és *Orosz* Endre őstelepet tártak fel határában. A leletek 50—70 cm.-nyi magas halmokban, a melyek együtt alkotják a »Kurjácska Greda« őstelepet, kerültek elé; legalul tűzpadok és ezek fölött sok állati csont, konyhahulladék, kő-, csont- és cseréptárgy; egyik tűzhely hamujából bronztű. Ennek és az edények ornamentikája alapján Orosz e telepet a bronzkorba helyezi. (U. o. I. 58. — Arch. Ért. XVII. 95.) Határából való három kis kékesszürke agyagedényt szerzett a délm. múzeum (Milleker: D. r. III—2. 230.) Ugyanitt került felszínre egy Constantinus IV. Pogonatus (654—684.) féle quinarius arany és egy Domitianus-féle kis bronzérem. (Berkeszi: Tört. és rég. Ért. u. f. XXIII. 24.) Kőcse.

V. 15. *Vizesd.* A Nemzeti Múzeum régiségtárának jelentésében — Arch. Ért. XV., 436. — olvassuk, hogy a római kor emlékeihez San Marco herczegné ajándékából öt sírhalom leletei járultak, melyeket a herczegné Vizesd pusztáján 1894 és 1895-ben ástak föl; a leletek, a velök járó érmek tanusága szerint, részben a Kr. u. III. századból valók; egyik lelet népvándorláskorabeli lovassír volt. Ahhoz, a mit a fenti leletekre vonatkozólag a Nemzeti Múzeum szerzemény-naplója 1895 május 19—42. tételszáma alatt feljegyzett — l. Milleker: D. r. II. 189., és u. o. III—2, 292. — részemről néhány közelebbi adatot csatolok. A szóban forgó halmokat e sorok írója tárta fel, egynek kivételével, a saját költségén, illetőleg néhány ügybarát anyagi támogatásával. A napfényre hozott eredményért csak két halom érdemel említést: a pta vizesdai »I_1 I_2« táblán levő, alig egy méter magas, kisebb tumulus, a melynek jazyg—szarmatakori becses tartalma négy méter mélységben került elő, azután a »H« tábla éjszak-keleti sarkában elterülő még kisebb halmocska, melyet, a benne levő népvándorláskorabeli lovas-sírral *Hampel* József dr. személyes felügyelete alatt ástam meg. A többi három halomnak csupán a középrészét kutattam át; kettő ki volt rabolva, a harmadik, a melléklet nélküli csontvázak tanúsága szerint, temetőhelyül szolgált, valószínűleg az Anjou-korban. Puszta Vizesda a hasonnevű községhez tartozik, a melynek határában gyakoriak a római érmek. Két év alatt — leginkább a község belterületéről — 43 darabot gyüjtöttem, ezek között képviselve van Constantinus, Constantius és Constans kis bronz-érmekkel, Antoninus Pius és Marcus Aurelius egy-egy ezüst denárral és egy Urbs Roma feliratú bronz-érmecske, revers lapján a Romulust és Remust szoptató farkassal. Pta Vizesdán, a fentiekkel együtt, összesen tíz halmot ástam fel később, csekély sikerrel. Csupán egy esetről kell megemlékeznem, midőn három méter mélységben, egy középnagyságú tumulus csúcspontja alatt, faláda érintetlen körvonalai tüntek elő és abban két emberi alsó karcsont a kézzel, illetőleg újjakkal együtt, rendben egymás mellé helyezve. Jobb eredménynyel járt Pa. Vizesdán, egy sík területen, a »III—2« dűlőn végzett ásatásom, a hol — 1901-ben — zsugorítva temetett csontvázra találtam, bronzmellékletekkel; ezek: pántos, nyilt újj-gyűrű, melynek felületét mélyített ékek két párhuzamos sora zigzeg Vizesd.

vonalban díszíti: kettős sodronyból fonott torques, (an. Hampel: A bronzkor I. CXV. t. 26. sz.); kerek átmetszetű huzalból való hegyes, nyilt végű karperecz, három db. (an. U. o. III. 204. t. 26. sz.) Megjegyzendő, hogy az idézett analógiák találók, de ilyeneket a népvándorlás korának hagyatékából is vehetünk, sőt Török Aurél dr. tanár 1901 május 13-án kelt levelében tudomásomra adja, hogy a beküldött koponya egy 18—20 éves nőtől származik és typikusan ősmagyar jellegű. (Saj. Arch. N. I. 132—136.) A vizesdai major melletti anyaggödrök egyengetése alkalmával szórványosan egy átfúrt, csíszolt kőkalapács került napfényre. Végre meg kell emlékeznem egy tenyérnyi nagyságú, igen érdekes tégla-töredékről, melyet Pta Vizesdán, az »N« dűlőn találtak, dísztelen, barbár cserepek társaságában. Színe halvány-vörös, finoman iszapolt agyagból való, égetése csengő-kemény, a felső lap párhuzamosan bordázott, míg belül a tégla testének hosszában sima, egyenes — 1·5 cm. átmérővel bíró — furat halad át, mind olyan jelek, a melyek egy rómaikori maradványra, sőt valószínűleg egy fürdő padozatának töredékére vallanak. Vizesda község határában Kozon-féle aranyat is leltek. (Milleker: D. r. I. 189.)

Billéd. VI. 1. *Billéd.* 1877-ben a falu közelében átfúrt csigákat találtak, valószínűleg egy női csontváz-sír maradványaiként. (U. o. II. 14.)

Gyertyámos. VI. 2. *Gyertyámos.* Határából egy szép, korongon készült, fakószínű, 48 cm. magas, díszítetlen urna került a délm. múzeumba. (U. o. II. 33.)

Aracs. VII. 1. *Aracs.* Útépítés alkalmával, részben megásott halomból, nagyobb hamvvedret emeltek ki, mely jelenleg a N. Múzeum tulajdona. Egy itt lelt kis barbár bögrét *Szentkláray* dr. a délm. múzeumnak juttatott. Határában 13 nagyobb és öt kisebb halom van. (U. o. I. 14.) *Szentkláray* J. dr. az aracsi középkori templomromokban római felírásos sírkövet is talált. (U. o. II. 13.)

Törökbecse. VII. 2. *Törökbecse.* Az ú. n. Beregben, a borjasi Tisza-átvágás kiszélesbbítésével foglalkozó munkások, öblös cserépurnában, tömeges római éremleletre bukkantak, körülbelül 1·5 méternyi mélységben, Constans és Constantius császárok — Kr. u. IV. század — korából. Ugyanakkor durva készítményű, díszítés nélküli, történelem előtti korból való, szétmállott agyagedényeket is találtak, sokkal mélyebben a római lelet talajánál. (Arch. Ért. u. f. V. 233.) A Törökbecséhez tartozó és régészetileg híres *Borjas*-pusztán levő nagy földvárat *Szentkláray* Jenő dr. fedezte föl 1875-ben, a hol egyes emelkedettebb helyeket megásatván, korong nélkül idomított edénycserepeket és tűzpadokat talált, majd folytatólag kutatva, számos — részben töredékes — kőeszközt gyűjtött, ú. m. nyílhegyeket, vésőket, baltákat és késpengéket; a lelt edények között legérdekesebb egy 11 cm. magas madáridomú korsócska. A földvár közelében levő téglatelepen *Szentkláray* 1879-ben egy 74 darabból álló bronzleletet ásatott ki, *Hampel* József dr. szerint nyilván egy öntőműhely maradványait. Ezekben először találjuk együtt, egyéb őskori bronzokkal, a keskeny vésőt és a hegyes vésőt. (Dr. *Szentkláray* Jenő: Torontáli őstelepek a Tisza mentén. *Milleker:* D. r. I. 17—20. Arch. Ért. u. f. XIV. 158—159.) A borjasi pusztának, mely *Dungyerszky* Lázár birtokához tartozik, téglaházi tábláján is neolithkori telepet ismerünk. Itt 1894 és 1895-ben *Orosz* Endre, 1903-ban *Orosz* és *Berkeszi* dr. kutattak szép eredménynyel. (Tört. és rég. Ért. u. f. XIX. 64—76.) 1903-ban a Tisza partján is ásattak, a hol bronzkori őstelepet és temetőmaradványokat hoztak napfényre. (*Milleker:* D. r. III—1. 17.) 1903-ban *Kampler* Albert gazdatiszt, egy Borjason lelt őskori bronzkarpereczet ajándékozott a Délm. Múzeumnak. (Tört. és rég. Ért. u. f. XIX. 142.) 1898-ban pedig *Röck* Iván, kir. folyammérnök ajándékából egy őskori gyüjtelékes lelettel gazdagodott a szegedi múzeum. A borjasi Tisza-átmetszésből való e maradványok között van: agancsból készült két zablarészlet, több bronzrög, öt tokos véső (egy fülnélküli), öt sarló és sarlótöredék, kardrészek, sodronytekercsek, stb. (*Milleker:* D. r. III—1., 17—19. Arch. Ért. XIX. 190.) Borjasról értékes jazyg-kori bronzleletet kapott a szegedi múzeum. (U. o. XIX. 432.)

Kumán. VII. 3. *Kumán. Szentkláray* dr. szerint a kumáni magaslatok egyik tagja a Szőregtől a Dunáig vonuló tiszabalparti telepsorozatnak. A határ tele van halmokkal. 1883-ban, a nagykikinda—nagybecskereki vasútvonal építése alkalmával, ősi sírmezőt fedeztek föl. Alkalmasint két temető van itt egymás fölött, alul guggoló, felül kinyújtva fektetett csontvázakkal. Sok lelet elkallódott. A mit *Steingasner*, törökbecsei mérnök összevásárolt, elegendő a kumáni temető praehistorikus voltának megállapítására; birtokában van nyolcz darab bronzkarperecz,

ezek közűl három kapcsokkal, négy szélesedő végtagokkal, egy egészen közönséges karika, továbbá agyagedények, ezek durvák, rosszul égettek, díszíttetlenek és korongolatlanok; szép üveg- és agyaggyöngyök, köztük számos ékített borostyán- és magkőgyöngy; agyagkúpok, agyagkanál. Valószínű, hogy a kumáni őstemetőben VI—VII. századbeli szlávok és avarok vannak eltemetve. Az alsó, guggoló csontvázak régibb korra vallanak. (Arch. Ért. u. f. III. 153—155.)

VII. 4. *Melencze*. Határában kilencz halmot ismerünk. (Tört. és rég. Ért. III. 162.) Melencze.

VII. 5. *Beodra*. Határában halmok vannak. (*Milleker*: D. r. I. 21.) Beodra.

VII. 6. *Karlova*. A helység körül három halom látható. (Tört. és rég. Ért. III. 161.) Karlova.

VIII. 1. *Magyarcsernye*. *Vende* Aladár Bozitó puszta határában ásatott és feldúlt területen kő-, bronz- és népvándorláskori nyomokat és töredékeket talált. (V A. közlése.) Magyarcsernye.

VIII. 2. *Tóba*. 1898-ban házépítés alkalmával több sírra találtak, mellékletekkel, a melyek *Szentkláray* dr. közbenjárásával, a délm. múzeumba kerültek, többek között egy agát karperecz, egy bronz-karperecz töredéke, néhány vastag cserép. A temető a népvándorlási korszak elejéről való lehet. (*Milleker*: D. r. II. 179.) Tóba.

VIII. 3. *Tamásfalva*. 1871-ben egy német ember gyönyörű bronzkincset lelt a háza udvarán levő anyaggödörben. *Szentpéteri* Pál jelenti, hogy a talált tárgyakból négy darab elkallódott, ú. m.: egy nehéz balta, egy dárda, egy kés (a legépebb a többi közt) és egy olyan, melyet »magam nem láthattam, de azt mondják, hogy emberi főre lenne alkalmazható, ez utóbbi tárgy czifrázattal van ellátva«. Az összes lelet cserépedényben volt elhelyezve, melyet összezúztak. (Arch. Ért. r. f. V. 162.) A kincs zöme a N. Múzeumba került, nevezetesen: négy darab szokatlan alakú tőr, három köpűs lándzsacsúcs, három kardpengetöredék, hét tokos véső füllel, 21 karperecz, két öv maradványai, tíz gombostű, egy tekercstöredék, 21 boglár, vagy gomb, egy füles csüngődísz töredéke és egy határozatlan tárgy. A délm. muzeumnak is jutott a kincsből: egy lándzsacsúcs, egy üres füles véső és egy nagy lapos füles gomb. *Orosz* Endrének sikerült 1894-ben a Szentpéteri által elveszettnek mondott tőrt, a legnagyobb és teljesen ép példányt, Tamásfalván megszereznie. (*Hampel*: A bronzkor, II. 161—162., és u. o. III. 68—69. *Milleker*: Dr. r. I. 106.) 1895-ben kapott *Orosz* Endre négy darab itt lelt római kis bronzérmet: Hadrianus, Constantinus, kettő kibetűzhetetlen. *Babics* szerint itt a Bega mellett római érmeket találnak. (*Berkeszi*: Tört. és rég. Ért. u. f. XXIII. 40.) Tamásfalva.

VIII. 4. *Ittebe*. A délm. múzeum gyüjteményében 41 db. római denár Ittebe határából való, nevezetesen egy Traianus, négy Hadrianus, nyolcz Antonius Pius, 11 Marcus Aurelius, egy Lucilla, egy Verus, hét Commodus, egy Crispina (Commodus neje), egy Faustina Senior, öt Diva Faustina, egy Faustina junior-féle denár. (U. o. 22.) Ittebe.

VIII. 5. *Csősztelek*. *Szentkláray* dr. jelenti, hogy a torontáli Tisza mentén Csősztelek vagy Csesztreg ép oly őskori embertelep, mint akár Borjas vagy a »Kremenyák«. (Tört. és rég. Ért. VI. 142.) Gróf *Csekonics* 1880-ban templomot építtetett a község közepén levő halomszerű emelkedésen. Alapozás közben itt egymás mellett számos kamara-sírra bukkantak, egy középponti főkamara körül. Ezek nincsenek kővel boltozva, vagy fával gerendázva, csupán a földbe vájva. Némely kamarában, mindig kelet felé fordított arczczal, több csontváz volt, leginkább gyermekek. Mellékletek nem fordultak elő, csupán az egyik kamarában találtak hamut és szénmaradványokat, a sírok közötti talajban lócsontvázakat is. P.-Bozitó felé, az Aranka mentén, több ilyen halom van. (Arch. Ért. r. f. XIV. 217.) Csősztelek.

VIII. 6. *Szőllősudvarnok*. Beölsei *Buday* Tihamér mérnök elbeszélése szerint, itt évekkel ezelőtt nagy, kaptár-alakú, földdel telt üregeket fedeztek fel, melyek úgy látszik, őskori lakások voltak. (*Milleker*: D. r. III. 124.) Szőllősudvarnok.

VIII. 7. *Párdány*. Határában lelt egy-egy Traianus-, Marcus Aurelius- és Commodus-féle ezüst denárt szerzett a délm. múzeum. (*Berkeszi*: Tört. és rég. Ért. u. f. XXIII. 33.) Párdány.

IX. 1. *Újpécs*. Szintén *Ormós* Zs. adományából egy darab Traianus-féle denár került innen a délm. muzeumba. (U. o. 33.) Újpécs.

IX. 2. *Csene*. Határában *Orosz* Endre őstelepet fedezett fel, a melynek maradványait a neolith-korból származtatja. Az általa itt gyüjtött cserepek rosszul Csene.

égetett, korong nélkül készült, díszíttetlen, vastag, durva edényekre vallanak, a hulladék-csontok pedig recens faunára. A kőszereket néhány töredékes véső, vágó-eszköz és obsidian-szilánk képviseli. (Tört. és rég. Ért. u. f. XI. 68—69.)

Ujvár. IX. 3. *Ujvár.* Itt is *Orosz* Endre nevéhez fűződik egy őstelep felfedezése. Midőn 1888-ban töltést emeltek a Temesics balpartján, a megásott száraz meder partjából számos ősemlék került napfényre. *Orosz* 1894-ben próbaásatást végzett a töltés alatt és sok érdekes holmi jutalmazta fáradságát. Leletei között vannak: díszes edénycserepek, őrlőkövek, átfúrt agyaggolyók, egy tűztől elpusztult kunyhó romjai, egy csiszolt szerpentin kőbuzogány, három darab véső éltöredéke, csont-árak, faragott agancsrészek stb. A keramikai maradványokból jellemző adatokat lehetett gyüjteni. Edényfajok voltak: kis bögrék, csuprok, fazekak, tálak, továbbá szűrő-, talpcsöves- és nagy tartó-edények, kancsó stb. Díszítő elemek: pont, vessző, egyenes és görbe vonal, zsineg, csücsök, láncz és egy különleges ornamentum, mely benyomott fűszálakat tüntet fel, mindezek kombinálva is. Valamennyi edény korong nélkül készült. A telep faunája recens. Megemlítendő, hogy a telep melletti téglahídnál őskori (?) aranyláncczot találtak, mely elveszett. (U. o. XI. 69—76. és u. o. XIII. 70.)

Öregfalu. IX. 4. *Öregfalu. Orosz* Endre terepszemléje 1895-ben itt is gyümölcsöző volt, a mennyiben megállapíthatta, hogy a »Czifra hodája« közelében őskori telep volt. Bár nem talált bronztárgyat a felületen, a gyüjtött keramikai és egyéb maradványok, valamint a környező telepek — Kécsa, Tamásfalva — figyelembe vételével Orosz az öregfalui lelőhelyet, miként az újvárit, a bronzkori telepek közé sorozza. Figyelemreméltó, hogy Öregfalun a konyhahulladék között a bos priscus is képviselve van. (U. o. XII. 41—46.) 1870-ben egy itten lelt Diocletianus-féle arany került *Ormós* Zs. révén a délm. múzeumba. (*Berkeszi:* Tört. és rég. Ért. u. f. XXIII. 31.)

Dinnyés. IX. 5. *Dinnyés.* 1895-ben töltésépítő munkások a Bega-csatorna melletti ú. n. Fehérház részen nagyobb terjedelmű őstelepre bukkantak, mely kőkorszaki lehet. Innen 1896-ban a temesvári kir. folyammérnökség főnöke, *Endre* Antal, négy kő-, egy csont- és 22 különféle agyagtárgyat juttatott *Groszman* Zsigmond vállalkozó útján a N. Múzeumnak. (Arch. Ért. XVI. 281.) 1897-ben pedig a délm. múzeumnak is 23 darab dinnyési régiséget. Ezek között volt két ár, egy tőrpenge csontból, öt csiszolt kővéső és több ép vagy töredékes agyagedény stb. A dinnyési dolgok a szerbkeresztúri őstelep tárgyaihoz rokon vonásokat mutatnak fel. (*Milleker:* D. r. I. 34.)

Szerbszentmárton. IX. 6. *Szerbszentmárton.* 1907-ben szántás alkalmával kis cserépedényben római császári réz-éremleletre akadtak, melyből 31 darab — Constantinus és Constans, — a délm. múzeumba került. (*Berkeszi:* Tört. és rég Ért. u. f. XXIII. 37.)

Fény. IX. 7. *Fény.* 1893-ban a Mocsonyi család mauzoleumot építtetett egy dombon, mely alkalommal sok agyagedényt, agancseszközt és egyéb praehistorikus telepnyomot leltek. *Diaconovich* Adolf építész bogsáni lakásán ez edényekből, melyek bronzkoriak lehetnek, néhány látható. (*Milleker:* D. r. I. 42.) *Bárány* szerint e helyen római telep volt, miről a kiásott sírkövek, ércz- és agyaghamvvedrek, pénzek, alapfalak és csontváz-sírok tanuskodnak. *Cumont* Ferencz itt 1890-ben római alapfalakat, kő- és téglamaradványokat látott. 1835 körül találtak ugyancsak a Mocsonyi-féle parkban egy sírkövet és bélyeges téglákat a faluban. — (U. o. II. 30.)

Tiszatarros. X. 1. *Tiszatarros.* Határában hét halomról van tudomásunk. (Tört. és rég. Ért. III. 162.)

Alsóelemér. X. 2. *Alsóelemér.* Területén öt halom van, az egyiken kápolna áll. Midőn 1880 körül ennek kriptáját nagyobbították, égetés nyomaira, agyagedényekre és bronzkarpereczekre akadtak. (*Milleker:* D. r. I. 38.) *Pappéknál* látható egy durva, feketeszínű, korongolatlan bögre, egy villanova-tipusú urnának nehány darabja és egy vas celt. E tárgyakat a »határdomb«-ból szedték ki. (U. o. III. 56.) *Papp* Simon, földbirtokosnál, a »Nagy-Sziget« mellett, egy úttest feltöltése alkalmával sírokra akadtak, fém-mellékletekkel. A *Millekertől* e helyen később végzett szakszerű kutatásnak egy soros temető feltárása volt az eredménye, melynek »szegény sír«-jai, illetőleg a bennük lelt tárgyak, a keszthelyi, czikói sövényházi és mártélyi temetők leleteivel mutatnak rokonságot. Németelemér az első ilyen lelőhely a Duna—Tisza—Maros-közben. (U. o. III—2., 276—277.)

Aradi. X. 3. *Aradi. Szmik* Antalnál látható egy 1893 körül itt lelt kis, feketés színű

bögre, melynek füle a szájszél fölé emelkedik. Lelték több agyagedénynyel együtt, csatornaásásnál. (U. o. I. 14.) A helység körül hét halmot ismerünk. (Tört. és rég. Ért. III. 162.)

XI. 1. *Bóka*. Határában találtak egy körszelvény alakú, éllel bíró, erős bronzkarimás vésőt. (Köz. an. *Hampel:* A bronzkor, I. VII. t., 2. ábra. — *Milleker:* D. r. III—1. 24.) Bóka.

XI. 2. *Tamáslaka*. 1881-ben *Kollonits* István egy itt lelt bronz csüngő-díszt és egy átfúrt agyaggolyót ajándékozott a N. Múzeumnak. (U. o. III—2. 147.) Határában halmok vannak. (U. o. I. 144.) Tamáslaka.

XI. 3. *Begafő*. Halmok. (U. o. I. 70.) Begafő.

XI. 4. *Nagybecskerek*. 1849 előtt határában hamvvedreket találtak, 1880-ban agyaghálósúlyt és barbár urnácskát a »gradna ulicza« területén, három méter mélységben. A temesvári múzeumba kerültek. Midőn 1885-ben az új vármegyeház alapját felásták, praehistoricus tárgyakra, agancs- és bronz-eszközökre akadtak. Határában összesen tíz halomról van tudomásunk. (U. o. I. 20.) 1896-ban 81 db. antik érmet leltek Nagybecskereken, van közte II. Constantius 45, Constantius Gallus 36 példány. (Arch. Ért. XVI 448.) Nagybecskerek

XI. 5. *Écska*. Határa három tumulust számlál. (Tört. és rég. Ért. III. 162.) Écska.

XI. 6. *Erzsébetlak*. 1885-ben *Kramár* Béla ev. főesperes 79 db. Constantin-féle rézérmet, egy achát- és egy carneolgyöngyöt gyüjtött itt a délm. múzeumnak. (Milleker: D. r. II. 122.) Erzsébetlak.

XII. 1. *Gád*. 1901-ben, a Lanka-Birda-csatorna ásása közben, őskori régiségeket találtak, melyeket *Paulay* Gyula főmérnök a délm. múzeumnak küldött be. *Berkeszi* István dr. több kő- és bronztárgyat gyüjtött e lelőhelyen, mely terjedelménél és a felületét borító cserepek és csontok nagy tömegénél fogva, tekintélyes telep lehetett. A délm. múzeumban őrzött gádi leletek között vannak: nyéllyukas kőszerszámok töredékei és nagyobb mennyiségben, többnyire csonka bronztárgyak, ú. m. nádlevelű kardpenge, tőrök, tokos vésők füllel, láb- és karperecz, korongos fejű hajtű, övrészletek, két nagy korongos füles gomb, egy apró bronzkori agyagbögre és végre egy vas kelta vágókés. (U. o. III—1. 59—61.) Ugyanazon csatorna ásatása egy római kori kékesszürke csonka agyagkorsót is juttatott a délm. múzeumnak (U. o. III—2. 216.), valamint egy durva, ép urnát, mely a IV. századbeli, hullámdíszítésű urnákhoz hasonló. (U. o. III—2 282.) Gád.

XII. 2. *Módos*. Az ú. n. Weckerle-Budzsákban, a hol a Temes a part oldalát kanyarodva mossa, temérdek edénydarab, állati csont és kagyló, — de ugyanitt a folyóban található czölöpök is, — őstelepre utalnak. Czölöpöket a Temes medrében másutt is találtak és beszélik, hogy a határban a mai edényektől elütő, alul szűk, középütt domború és fölfelé ismét szűkülő vázák kerültek napfényre. (U. o. I. 78.) Módos.

XII. 3. *Dócz*. A »Grosse Bara« nevű dűlőben tekintélyes őskori telep nyomai vannak. Az ekevastól felszínre vetett vastag és csücskökkel, vagy csőalakú fülekkel bíró cserepek, tűzpadmaradványok, agyagkúpok, sőt egész edények e hely tüzetes átkutatására buzdítanak. (U. o. I. 35.) Dócz.

XII. 4. *Gyér*. Határában *Vende* Aladár bronzkori urnatemetőre bukkant az egyik vasúti átjárónál. Csak a temető szélét lelte meg, mert a többi már ki volt árkolva, vagy az úttest alatt folytatódott, melyet megbolygatni nem lehetett. Megállapította továbbá, hogy Gyertyánffy László birtokán ősi földvár van, mely fel van dúlva, a mennyiben a körülárkolt szigetszerű fennsíkot a törökök is használták. A terület nagy része tele van régi téglatörmelékkel kevert őskori cseréptöredékekkel. (V. A. közlése.) Gyér.

XII. 5. *Tolvád*. A községtől délre, kb. 300 m.-nyire eső téglagödör területén gazdag bronzkori urnatemető maradványaira akadtak. Milleker itt 1900-ban országos segélylyel nagyobb ásatást végzett. Összesen 15 urnasírt tárt fel, ezek közül öt érintetlen, 10 bolygatott volt. A talált és »Magyarországon párjukat ritkító zsinegdíszes agyagedények« a verseczi múzeumban vannak. »Tolvádián kevés a bronzmelléklet. Csak két urnában volt összesen öt elrontott tárgy. E két sír különben a leggazdagabb, mert az urnák is díszesebbek voltak a többi szegényebb sírokéinál.« »A Szerdanov által ajándékozott nagy urna és a VI. sírból előkerült kis gyermek-urna remek példányai a valódi zsinegdíszszel ékített edényeknek; a többi zsinegdísz háromhegyű szerszámmal utánzott, de szintén igen csinos.« Minden arra mutat, hogy itt a bronzkor végszaka virágozhatott. Tolvád.

Néhány utótemetkezés, mit a korongon készült cserepek előfordulása bizonyít, a római korban történt. (Milleker : A tolvádiai és dubováczi urnatemetők. Tört. és rég. Ért. u. f. XX. 14—24.) 1898-ban a Birdánál ásott főcsatornában, rakáson, több vasfejszét, egy kapaszerű szerszámot és egy kékesszürke edénytalpat találtak, a miket *Buday* Tihamér mérnök a verseczi múzeumnak engedett át. Az egyik fejsze egy Boszniában lelt — IV. századbeli — példányra emlékeztet. (Milleker : D. r. II. 179—180.)

Bánlak. XII. 6. *Bánlak.* »1855. évben kapott a Nemzeti Múzeum innen egy sarlóféle rézkést, egy hajtűt szorítóval és bronz-csattöredéket, melyeket állítólag egy Verеskő nevű barlangban találtak. Azonban Bánlak a torontáli síkságon fekvén, barlang nincs is ezen a vidéken.« (Milleker : A Duna-Tisza-Maros-köz őskori rézleletei. Arch. Ért. u. f. XIII. 126—131.)

Nagygáj. XII. 7. *Nagygáj. Winterberg* Gyula földbirtokos »Sarkac« nevű pusztáján évekkel ezelőtt istállókat építettek, mely alkalommal *Gál* Imre, volt nagygáji róm. kath. plebános közlése szerint, nagy agyagedények és cserepek kerültek felszínre. Tekintetbe véve, hogy a lelőhely domborulata mesterségesnek látszik és hogy az alapozásnál a szűztalajig nem jutottak le : itt nyilván őstelepre lehet következtetni. (Milleker : D. r. III—1. 61.) A határában lelt régiségek vétel útján kerültek a Nemzeti Múzeumba, ú. m. őskori rézcsákány s egy más ilyen csákány töredéke, csonka rézbalta, két rezvéső ; bronztárgyak : csákány, tokos véső, kard két töredéke, kardnak alsó végdarabja díszítményekkel, kettős tekercs, nyakgyűrű és fibula, végre fülönfüggő aranyból. Más alkalommal ugyanazon gyüjteményből szerzett a Nemzeti Múzeum : őskori bronzkardot, kardpengetöredéket és sarlót. (Arch. Ért. XVIII. 444.) Fenti különböző korú leletek kimerítő ismertetését l. Milleker : Nagygáji leletekről. Arch. Ért. XIX. 412—416.) A délm. múzeum 1903-ban egy Nagy Constantinus-féle aranyérmet szerzett innen. (Berkeszi : Tört. és rég. Ért. u. f. XXIII. 20.)

Ópáva. XIV. 1. *Ópáva.* 1880-ban *Thrager* József közbenjárásával idevaló római érmek kerültek a Nemzeti Múzeumba. (Milleker : D. r. II. 50.)

Perlasz. XIV. 2. *Perlasz.* 1880-ban *Schwerer* János küldött innen a Nemzeti Múzeumnak gyöngyöket, részben calcedonból és mészkőből, valamint csont-amulettet ; *Gabrini* Nándor pedig bronzfibulát és gyöngyszemeket. (U. o. III—2. 246. és u. o. II. 58.) Határában négy halomról van tudomásunk. (Tört. és rég. Ért. III. 162.)

Ozora. XIV. 3. *Ozora.* 1880-ban *Kollonics* István több ozorai leletű római érmet küldött be a Nemzeti Múzeumnak. 1897-ben *Friedl* Adolf pancsovai ékszerész egy Theodosius-aranyat szerzett innen. (Berkeszi : Tört. és rég. Ért. u. f. XXIII. 31.) A helység körül halmok vannak. (Milleker : D. r. I. 81.)

Antalfalva. XIV. 4. *Antalfalva.* 1897-ben szántáskor kis füles-bögrét és gyöngyfűzért leltek. (*Szmik* Antal tulajdonában.) Valószínűleg csontváz-sír-maradványok. A hét cm. magas bögre korsó-alakú és a délvidéki leletek között gyakori. A gyöngyök többnyire kék üvegből valók. (U. o. II. 13.)

Cserépalja. XIV. 5. *Cserépalja.* 1877-ben *Gyurin* Ljubomir két db. ide való Constantinus-féle bronzérmet ajándékozott a Nemzeti Múzeumnak. (Berkeszi : Tört. és rég. Ért. u. f. XXIII. 13.)

Istvánvölgy. XV. 1. *Istvánvölgy.* 1902-ben bronztokos véső került innen a Nemzeti Múzeumba *Damaszkin* Arzén ajándékaként. (Milleker : D. r. III—1. 82.)

Györgyháza. XV. 2. *Györgyháza.* 1878-ban a Csávossy-féle pusztán, alapozási munkálatok közben, gyüjteményes bronzleletre, úgylátszik, öntőműhely maradványaira bukkantak. Volt közte tokos véső füllel, lándzsacsúcs köpűvel és 4—5 db. csákány, abból a fajtából, mely a bronzkornak egyik kedvelt idoma. (V. ö. Hampel : A bronzkor III. 51 l., 7. és 8. ábra). Később az »Okno« vidékén két hasonló csákányt leltek. (Milleker : D. r. III—1, 82.)

Zichyfalva. XV. 3. *Zichyfalva.* 1895-ben és 1896-ban a verseczi múzeum innen bronz buzogányfőt és egy bronzkard liliomlevélalakú pengéjének töredékét nyerte ajándékul. (U. o. I. 190.)

Sándorfalva. XV. 4. *Sándorfalva.* »A hetvenes években a szőlőkben alapfalakat ástak ki, melyek között sok római császári érmet találtak. (U. o. II. 61.)

Szentjános. XV. 5. *Szentjános.* 1898-ban *Neukomm* Bálint fiai verseczi rézműárús czég egy czigány-kovácstól vörösrézcsákányt váltott be innen. Két keresztbe tett éle van, hossza 24 cm., eredetileg öntötték, azután kalapácsolással idomították. A verseczi múzeumba került. (V. ö. Arch. Ért. XVIII. 413—414. — U. o. III—1. 84.)

XV. 6. *Keviszőlős.* 1890-ben téglaverés alkalmával 11 cm. magas agyagbögrét leltek, fülének felső részén két hegyes dísz van, mely hét cm.-nyire emelkedik a perem fölé, hasán vonaldísz és csücsök. 1894 körül hasonló magasságú, kétfülű, kékesszürke, hengeres cserépedény került felszínre és egy gyöngysor, 1896-ban pedig, alapozás közben, két bronzkarperecz, kis agyagedény és több hasábalakú almandin-gyöngy. Az első és második edény *Szmik* Antalnál látható Pancsován. (U. o. I. 103. és u. o. II. 63.) Keviszőlős.

XV. 7. *Alibunár.* 1875-ben szántáskor bronzfüles űrvésőt találtak, majd 1894-ben a »Veliki dol« nevű völgyben hasonló űrvésőt. Itt ugyanakkor tűzpadok, cserepek és csontok mutatkoztak, egy helyt körtealakú és földtapaszszal béllelt gödrök (valószínűleg lakások.) 1893-ban két nagy urnát vetett föl a véletlen, melyek elkallódtak. Vidékén gyakoriak a sírhalmok. 1861-ben egyet lehordtak; benne öt nagyobb agyagedény volt, négyet összetörtek, egy a zágrábi múzeumba került, tartalma félig égetett embercsontokból és vörös hajból állott. (U. o. I 13.) Alibunáron talált neolithkori szerszámokat említ Iván Zsulyovics: Kameno Doba — Belgrád, 1893. — 155. (U. o. III—1. 7.) A határban szórványosan előfordulnak görög és római érmek, 1898-ban egy Honorius-féle aranyat találtak. (Berkeszi: Tört. és rég. Ért. u. f. XXIII. 8.) Alibunár.

XV. 8. *Nagymargita.* 1894-ben a helység mellett a vattinai hamvvedrekhez hasonló urnát leltek, melyet összezúztak. (U. o. I. 76.) Területe összesen tíz halmot számlál. (U. o. III—1. 93.) Nagymargita.

XVII. 1. *Borcsa.* Innen szerzett 1880 körül *Schwerer* János néhány bronz számszerij-fibulát. (U. o. III—2. 208.) A mult század hetvenes éveiben több aranyérmet leltek a mezőn szerte, melyeknek jó része Pancsovára, a Weifert-féle gyüjteménybe került. Az érmek a Kr. u. III. század végéről és a IV. század elejéről valók. (Berkeszi: Tört. és rég. Ért. u. f. XXIII, 11.) Borcsa.

XVII. 2. *Pancsova.* 1896-ban *Böhm* Károly putrilakásokhoz hasonló gödröket talált s ezekben töredékes kőeszközöket és agyagedényt, mely egy vattinai bögretipusra emlékeztet. Pancsova területén, főleg négy helyen ismeretesek gazdag nyomok, melyek az ősember, valamint a rómaikori lakosság állandó itt tartózkodásáról tanuskodnak: a »Karula« nevű dombos vidék, a Weifert-féle sörgyár, Bálgács téglagyára és a »Rét«. Minde helyeken számos érdekes és becses emlék került felszínre. (Milleker: D. r. I. 88. — U. o. II. 56. — U. o. III—1. 110—113. — U. o. III—2. 245—426.) Pancsova.

XVII. 3. *Hertelendyfalva.* Határában praehistorikus cserepeket fedezett föl *Böhm* Károly. 1897-ben két db. füles tokos véső került elő, az egyik ritkább alak, (an. Hampel: A bronzkor, I. XII. tábla, 3. ábra) a vidéken ez az első példány. Ugyancsak Böhm Károly szerzett innen 1896-ban két jó anyagú és égetésű kékesszürke agyagedényt. (U. o. I. 47. — U. o. II. 35. — U. o. III—1. 82.) 1896-ban több száz darabból álló IV. századbeli római rézérmet leltek; néhány darab — *Merkádo* Gyula révén — a verseczi múzeumba került. (Berkeszi: Tört. és rég. Ért. u. f. XXIII. 21.) Hertelendyfalva.

XVII. 4. *Tárcsó.* A határában levő halmok közül *Szmik* Antal 1893-ban egyet felásatott, de csak kinyujtott emberi csontvázakat talált benne. (Milleker: D. r. I. 105.) 1882-ben őskori bronz nyaktekercs-részeket és átfúrt karikát ajándékozott *Schwerer* János a Nemzeti Múzeumnak. (U. o. III—1. 135.) 1866-ban itt közel 250 db. római ezüstdenár jött felszínre, főleg a II. századból, 12 ritka aranyéremmel a IV. század első feléből, tömör aranyékszerek társaságában, mely utóbbiak később kerültek a földbe; nevezetesen: egy római fibula, két népvándorláskori fülbevaló és ugyanezen korból egy nyakperecz, a melynek súlya 60 arany. (U. o. II 178—179.) Tárcsó.

XVII. 6. *Galagonyás.* 1881-ben *Schwanfelder* G. jegyző három bronzkarpereczet, más apróságot és egy barbár érmet ajándékozott a Nemzeti Múzeumnak. (U. o. I. 46. — U. o. III—1. 81.) Galagonyás.

XVII. 7. *Torontálalmás.* 1897-ben *Szmik* Antal t. folyamszakaszmérnök Pancsován, Almás határából durva, vastagfalú, feketés-színű, füles edény alját szerezte meg. (U. o.) I, 14.) Torontálalmás.

XVII. 8. *Omlód.* Határában nyéllyukas kőbaltatöredéket találtak és egy 12 cm. magas agyagbáb talp-részét. Szmik innen 1894-ben nagy, füles kancsót szerzett, mely korongon készült, kékesszürke színű és vékonyvonalú hullám- Omlód.

díszszel ékes. (U. o. II, 35.) 1906-ban egy Zeno-féle aranyat vetett föl az ekevas. (U. o. III—2, 283.)

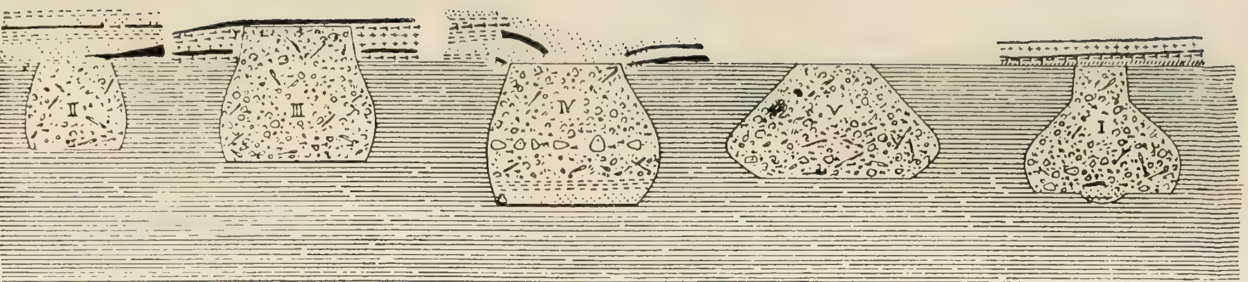
Dolova. XVIII. 1. *Dolova*. 1900-ban szerzett innen Böhm K. egy élénk vörösszínű füles korsócskát, mely a nyak alatt körülfutó domború vonallal ékes. Az edényben gyöngyök voltak. (U. o. III—2. 212.)

Sándoregyház. XX. 1. *Sándoregyház*. Területén számos őskori lelet került napfényre ; volt olyan is, mely az ókorból való. Legnevezetesebb az a 41 drbból álló bronzkincs, melyet 1896 körül, a jegyzőlak építése alkalmával, egy urnában találtak. Van közte 35 db korongalakú boglár, két kis lyukkal a felvarrásra ; két tömör, hengeralakú tekercs. (Hampel : A bronzkor, II. CLXIII. t., magyarázó szöveg.) Ilyen tekercsek másutt is előfordultak Magyarországon ; a sándoregyháziak az elsők és egyedüliek a Duna-Tisza-Maros-közön ; továbbá két óriási nagyságú karperecz, hasonlók a Graffenried-gyüjteménynek azon példányához, melyet Hampel : A bronzkor, I. XLIX. tábláján 7. sz. a. közöl. 1908-ban bronzkori urnatemető-maradványokat, illetőleg 70 agyagedényt leltek, bennük égetett emberi csontokat és egyszer egy bronz-karpereczet. Máskor római agyagkészítmények és kisebb régiségek kerültek felszínre. A sándoregyházi leletek részint a Nemzeti Múzeum és a nagybányai múzeum, részint Böhm és Szmik tulajdonában vannak. (U. o. I. 99—101. — U. o. II. 61. — U. o. III—1. 127—128.)

Beresztócz. XX. 2. *Beresztócz* Határában több őskori keramikai és római éremlelet fordul elő. (U. o. I. 196. — U. o. II. 16. — U. o. III—1. 19.)

Az ősidők legszembetűnőbb, gyakran monumentális maradványaiként szóvá kell tennünk még röviden a halmokat, melyek oly nagy számban fordulnak elő síkságunkon. Az idézett források alapján kb. 40 község határában, összesen mintegy 250 halomról van tudomásunk. A II. és V. térképlap egyes kisebb területein azonban 45 oly őshalmot tehettem kutatásom tárgyává, a melyek nem voltak följegyezve az irodalomban.

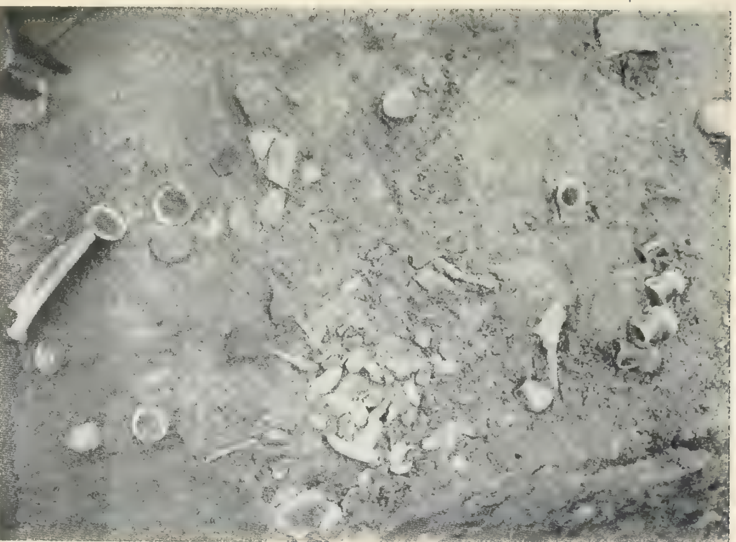
Összegezve a vármegye lelőhelyeit, megállapíthatjuk, hogy Torontál vármegye 107 lelőhelye közül 65-ben az őskort, 57-ben az ókort és 35-ben a régibb középkort hitelesítik a meglevő adatok.

A perjámosi putrilakások.

Teknős tűzhely Perjámoson.

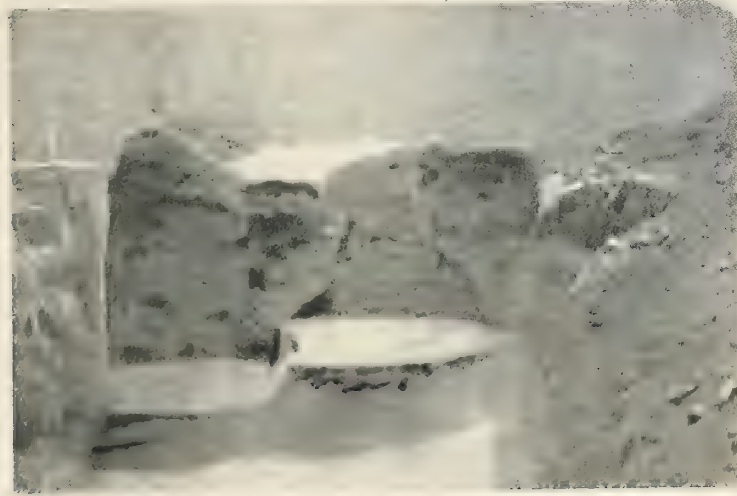
Perjámosi leletek in situ.

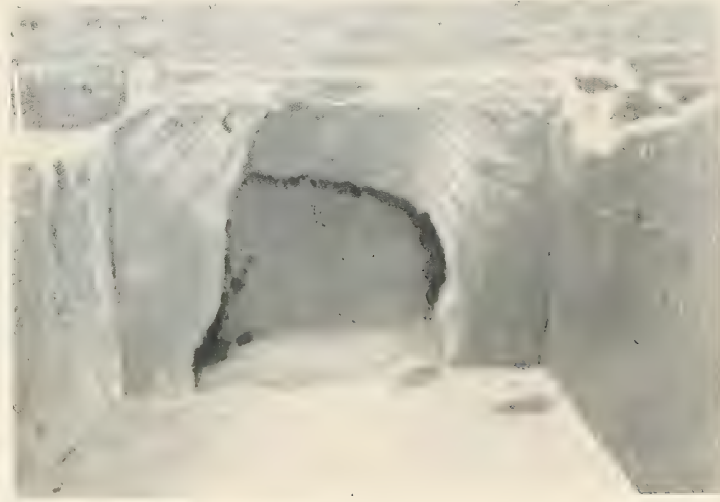

Perjámosi putrilakás.

Perjámosi putri tűzikutyákkal.

Perjámosi putrilakások.

TORONTÁL VÁRMEGYE TÖRTÉNETE.

I. A LEGRÉGIBB TÖRTÉNELMI EMLÉKEKTŐL A MOHÁCSI VÉSZIG.

1. *A népvándorlás és a honfoglalás kora.*

A Tisza-Maros szögétől le egészen a Dunáig terjedő föld, a mai Torontál vármegye területe, melyet három oldalról hatalmas folyók öveznek, a történelem előtti korszakban ott, a hol a talajviszonyok megengedték, állattenyésztéssel, vadászattal és halászattal foglalkozó nomád népnek alkalmas települési helyül kínálkozott. A folyóköntözte területen nagykiterjedésű legelők, halakban bővelkedő folyók, vízimadarakban dús mocsarak szinte idevonzották a nomád népeket s már ők elkezdték e föld birtokáért a küzdelmet, a mely már évezredek óta folyik s csak eszközei változtak időről-időre.

A mai Torontál vármegyének, mint általában véve az egész Délmagyarország- nak földrajzi viszonyairól az ókori művelt népek, a római hódítást megelőző korszakban még nagyon keveset tudtak. *Herodotos* (484—428. Kr. e.) az első görög író, a kinek az adatai figyelmet érdemelnek. Herodotost tudvágya a barbár népek közé vitte. Művében nem említi ugyan pontosan, hogy mely utat válasz- totta, annyi azonban megállapítható, hogy először az Istros (Duna) torkolatáig hajózott, onnét azután a folyam partján beljebb hatolt, körülbelül a mai Belgrád vidékéig. Ez utazás alatt szerzett közvetetlen tapaszatalatok alapján, részletes tudósításokat kapunk az Istros mellékén lakó népekről. E szerint a mai Torontál vármegye őslakosai az *agatirszek* (agathyrsek) voltak, a kikről feljegyzi, hogy a Maris mellett tanyáznak. Herodotos műveiből tehát kétségtelen, hogy e nép az ő korában a Tisza-Maros vidékén tanyázott. Az agatirszeket már akkor is e vidéken találjuk, a mikor Darius 513-ban a *szkythák* ellen hadat viselt s ha a feljegyzéseknek hihetünk, hatalmuk oly nagy volt, hogy mind a szkythákat, mind a perzsákat előnyomulásukban feltartóztatták. Később azonban elpuhultak és elsatnyultak; Herodotos úgy emlékezik meg róluk, mint a kik nőközösség- ben élnek és különösen kedvelik az aranydíszt, a melyben bővelkednek. Herodotos festetteknek mondja őket, mely jelző — Arienus szerint — tarka- színű ruházatukra vonatkozik.

Az agatirszek.

Mintegy száz évvel később az agatirszek a Nagy Sándortól a Duna balpart- jára szorított *gétákkal* keveredtek össze; ebből az időből valók a délmagyarországi éremleletek között sűrűn előforduló tetradrachmák; majd később a *dákok* kezde- nek a Bega és a Temes felé terjeszkedni. E népekről már részletesebb adataink vannak, különösen mióta *Augustus* hadjáratai következtében az ókori írók figyelme a Magyarország területén lakó népek felé fordult.

Géták és dákok.

Strabo, a nagy földrajzi író (Kr. e. 63. — Kr. u. 23.) az Istros (Duna) balpartján lakó népek közül a *gétákat* és a *dákokat* említi; de adataiból alig lehet a határt a két nép között meghatározni, mert ő csak annyit mond, hogy a géták kelet felé, a dákok nyugat felé vannak elterjedve, annyi azonban megállapít- ható, hogy a Tisza-Maros szöge a géták területéhez tartozott, s e nép a mai Torontál és Temes vármegyék területén, sőt alkalmasint a mai Bács-Bodrog vármegye déli részeiben tanyázott. (Fröhlich Róbert: Millen. Történet, I. kötet, XXVII. l.) E két nép közti határt élénken megjelölik azok a sánczmaradványok, a melyek Alibunár és Kevevára, továbbá Temesvár és Omor között, majd Szépfalun túl a Maros mellől kiindulva Törökszákosig és Csernától Kiszsámig húzódnak s a melyek Római-sánczok név alatt ismeretesek. E sánczokat barbár népek készí- tették. *Augustus* császár idejében azonban a géták és a dákok már békésen meg-

fértek egymással, sőt szövetséget kötve, jelentékeny ellenfelekként állottak szemben a római uralommal.

A rómaiak kora. Azt a területet, a hol a géták laktak, a rómaiak *Moesiá*-nak nevezték. Ez a terület magában foglalta a mai Szerbiát és Románia egy részét is. Moesiának a Dunáig terjedő része még Augustus császár uralkodása alatt került római fennhatóság alá. Augustus ugyanis még Kr. e. 29-ben kísérletet tett a Dunáig terjedő terület meghódítására. Kr. e. 27-ben Pannonia, Illyria és Dalmáczia is római tartománynyá lett.

A pannoniai törzsek meghódítása után a szomszéd moesiaiak is meghódoltak. A dák nép azonban nem volt hajlandó szabadságát feláldozni. A moesiaiak meghódolásának hírére az egész dák nép fegyverkezett s be sem várván a rómaiak támadását, a Kr. e. 11—10 közötti kemény telet felhasználva, átkeltek a Dunán és Pannoniát zsákmányolták. *Augustus* császár *Cornelius Lentulust* küldte ellenük, ki tisztán a védekezésre szorítkozott. Halála után azonban *Quintus Fabius* konzul új, kipróbált légiókkal támadóan lépett fel a dákok ellen. Hadaival átkelt a Dunán, a dákokat véres küzdelmek közepette a hegyekbe szorította, és földjeiket egészen a hozzáférhetetlen hegyekig megszállotta. Ezeknek a harczoknak legalább egy része mindenesetre a mai Délmagyarország területén folyt le, bár erre vonatkozólag határozott adataink nincsenek.

Ezután hosszabb ideig béke volt, úgy hogy Kr. után 20-ban már csak két légió tanyázott Moesiában (Tacitus: Annales IV. 5.). *Domitianus* uralkodása alatt a dákok 85-ben *Decebal* vezérlete alatt ismét benyomultak Moesiába s az ottani helytartót, C. *Oppius Sabinust*, agyonverték.

Domitianus császár ekkor személyesen vezetett hadat a dákok ellen, de Moesiánál tovább nem vonult; maga helyett vezéreit küldte, a kiket azonban a dákok visszavertek. 85-től néhány éven át szinte szakadatlanul folyt a küzdelem a dákok ellen, míg végre 86—89 között sikerült *Julianus*-nak a dákokat Tapaenál (a mai Lugos közelében) legyőznie. E győzelmet azonban Domitianus nem használhatta ki, mert a Morva mellékén lakó *svévek*, Decebal buzdítására fellázadtak s a császárnak ellenük kellett vonulnia. A svévek elleni hadjáratban Domitianus serege tönkre ment, minek következtében a császár kénytelen volt a dákokkal békét kötni. Ezzel ért véget 92-ben a háború. A békekötés értelmében a mai Torontál vármegye területe továbbra is a Decebal uralma alatt maradt.

Midőn Domitianus utóda, *Trajanus* császár, 98—99-ben Pannoniát felkereste, elhatározta a dákok elleni döntő háborút. A rómaiak uralma Trajanus trónraléptéig csak a Dunáig terjedt, s így Trajanus a Duna vonal védelmére 99—100. években befejezte a Duna jobbpartján a *Tiberius*-tól megkezdett út építését.

Trajanus császár 101-ben hagyta el Rómát, hogy a dákokkal leszámoljon. Moesiában ekkor már négy légio állomásozott, még pedig a VII. Claudia: Viminaciumban (Kostolac, a temesvármegyei Dubovácz átellenében), a másik a IV. Flavia Singidumban (Belgrád), ezenkívül az I. Italica és V. Macedonia. Trajanus császár még két légiót rendelt a Dunához; még pedig két alsópannoniai segédlégiót; e két légió segédcsapataival együtt legalább is 20.000 főnyi haderőt jelentett. A négy moesiai és a két alsópannoniai légióból tulajdonképen csak a segédcsapatok vettek részt a dákok elleni hadjáratban, mert magukra a légiókra szükség volt a körülsánczolt táborok és az aldunai határszéli váracsok helyi őrségének erősítése czéljából, mindemellett a dákok elleni hadjáratban Trajanus serege a 80.000 embert meghaladta. (Dio Cassius, LXVIII. 32.)

A római sereg zöme Trajanus császár személyes vezetése alatt Ujpalánkával szemben, hajóhídon kelt át a Dunán, míg a másik hidat Viminaciumon alól, Taliatisnál verték, a hol a sereg kisebb része kelt át s a Cserna folyó mentén Tibiscum felé (ma Zsupa, Krassó-Szörény vármegyében) vette útját. A fősereg e vidék számos mocsara, nehezen járható útjai, vízben bővelkedő sebes folyói miatt tömérdek nehézséggel küzdve, csak lassan haladt előre Tibiscum felé, hol a Cserna folyó mentén előnyomuló sereggel egyesült.

Decebal ezúttal nem fejtett ki nagyobb ellentállást, hanem beljebb engedte birodalmába a rómaiakat Trajanus császár pedig megelégedvén az eddig elért eredménynyel, Tibiscumnál tovább nem vonult; az elfoglalt területen azonban erődítványeket emelt, hogy azok jövendő hadműveleteihez biztos alapul szolgáljanak. A 101. év végével a mai Torontál vármegye egész területe a rómaiak uralma alá került. A XIII. légió Gemina egész Nagyszentmiklósig nyomult, a hol

tábort ütött. A légió itteni táborozásának emlékét őrzi az a feliratos sírkőtöredék, melyet néhány évvel ezelőtt találtak Nagyszentmiklóson, s a melyet *Varus Firminus*, a XIII. légió Gemina kürtöse, állíttatott M. *Aurelius Timonak*, a ki e légió jelvényének birtokában volt. 102 tavaszán Trajanus megkezdvén az előnyomulást, előbb Tapaenál döntő győzelmet aratott Decebal fölött, majd beljebb nyomult Decebal fővárosa felé. A hadjárat megtörte a dákok erejét, a kik békét kértek. Trajanus a győzelmes hadjárat után visszatért Rómába.

A béke azonban nem volt tartós; maga Decebal is inkább fegyverszünetnek tekintette, s a békefeltételeket megszegte és erélyesen készült a háborúra. Trajanus császár ekkor elhatározta, hogy leszámol Deceballal s kiirtja a dákokat. 104 őszén elhagyta Rómát s a telet Moesiában töltötte, hogy a tavaszszal megindítandó háborúra az előkészületeket megtegye. Erről Decebal értesülvén, követeket küldött a császárhoz, hogy békét kérjen, de mivel Trajanus azt megtagadta, a császár egyik meghitt emberét, *Longinust*, magához kérette annak az ürügyével, hogy meghódolása felől tanácskozzék vele.

Longinus csakugyan útnak indult, de alig ért Decebalhoz, ez elfogatta s csak azzal a feltétellel volt őt hajlandó szabadon bocsátani, ha országának a Dunáig terjedő részét visszakapja. Ezzel betelt a mérték. Trajanus 105 tavaszán megkezdte az írtóháborút a dákok ellen; maga Decebal is csak úgy menekült meg a fogság elől, hogy saját kardjába dőlt.

A dák nép a hadjárat folyamán kipusztult, úgy hogy Trajanusnak a világ minden részéből kellett gyarmatosokat összetoboroznia a meghódított föld benépesítésére. Az egykor oly félelmetes dák birodalomból így lett római provinczia.

Trajanus utóda, *Hadrianus* (117—138.) uralkodásának második évében meglátogatta Dáciát is, mely alkalommal a tartomány védelméről intézkedett. A rómaiak a mai Torontál vármegye területén több őrállomást, erődöt emeltek; így a fenmaradt emlékekből s leletekből következtetve, a mai Nagybecskerek (talán Margum), Pancsova (Panucca), Csanád (Morisseum) helyén találunk őrállomásokat, de ezeken kívül a számos helységben talált régi pénzek, ékszerek és más régiségek tanuskodnak arról, hogy ott a rómaiak hosszabb vagy rövidebb ideig tartózkodtak.

A rómaiak csak nehány évig bírhatták békében a Maros-Tisza mellékét. *Marcus Aurelius* alatt a római birodalom határán lakó különféle népelemek, a kiket a *góthok* lakhelyeikről kiszorítottak, a római birodalomban igyekeztek új hazát keresni. Moesiát különösen a *jazygok* és a *germánok* fenyegették. A barbár népek fenyegető magatartása következtében Marcus Aurelius császár Felső-Moesia — mely akkor már egészen a Marosig terjedt — és Dácia védelmére egy hadtestet szervezett, melynek parancsnokává M. *Claudius Frontot* tette. Fronto egy ütközetben, a melynek ideje pontosan nem állapítható meg, 170—172 között visszaverte a jazygok és a germánok együttes támadását, de ő maga is elesett. Nem tudni, hol volt e véres küzdelem, de valószínüleg a mai Torontál vármegye területén, mert a barbárok a Tisza és a Maros felől támadtak.

Nehány évtizeden át ismét nyugalom volt, de a III. század elején a germán góthok mindegyre fenyegetőbben léptek fel. 215-ben már a Duna torkolatának vidékét tartották megszállva, honnan Dáciát fenyegették, míg Dácia és a Duna torkolata között a *carpok* tanyáztak.

III. Gordianus alatt (238—244.) a *sarmaták*, a *góthok* és az *alánok* ismét betörtek Moesiába, de Gordianusnak sikerült a betörő hordákat visszaverni. 247-ben azonban a carpok, majd 249-ben és 256-ban ismét a góthok sanyargatták Moesiát.

A római uralom vége.

Minden jel arra mutat, hogy Dáciát már *Gallienus* alatt (258—268.) elvesztették a rómaiak, de a mai Torontál, Temes és Krassó-Szörény vármegyék területe még egy ideig az ő fennhatóságuk alatt állott. Dácia elvesztése után az addig ott tanyázó légiókat egy ideig Moesiában találjuk, hol 260 után *Claudius*, a későbbi császár, parancsnoksága alatt »Milites Dacisciani« néven szerepeltek. A légió VII. Claudia és IV. Flavia emlékeivel gyakran találkozunk Torontál területén. E két légió Felső-Moesia helyőrsége volt, a hova annak idején a mai Torontál vármegye területe is tartozott. (Millenn. Tört. I. kötet CLIX.) Az egykorú írók, mint *Sext. Rufus* szerint, L. *Domitius Aurelianus* császár (270—275.), a Duna néhány balparti táborában visszamaradt katonákat is visszarendelte s az ottani római lakosokat is kitelepítette onnan.

A római uralom idejéből maradt fenn az az útvonal, mely Sarmizegetusától (Várhely) kiindulva, egészen a mai Őscsanádig terjed. Egy helynév is van a vármegye területén, melynek római eredete kimutatható; a Trajanus császár emlékirattöredékében szereplő *Bersobis* helység ez, melynek nevét, bár elszlávosodott alakjában, a Berzava folyó nevében találjuk meg, melynek partján a római gyarmat feküdt. (Borovszky Samu dr.: A Honfoglalás Tört. 65. l.)

A góthok. *Domitianus Aurelianus* császárnak sikerült az aldunai vonalat biztosítani, de Moesiának a Duna balpartján fekvő részét és Dáciát, kénytelen volt a góthoknak átengedni. A rómaiak és a góthok közötti viszony is barátságosabbá vált, mióta a Duna lett közöttük határrá. Torontál vármegye területe a góthok uralma alá került. A góth uralom alatt a Tisza, a Duna és a Maros mellékén csakhamar gyökeret vert a kereszténység, népes egyházak alakultak s a hívek egy része *Arius* tanaihoz csatlakozott. A IV. század elején a góthoknak már egyházi szervezetük is volt.

A békés állapotok azonban nem sokáig tartanak. A góthok felhasználva a római birodalomban beállott belzavarokat, 322-ben átkeltek a Dunán és betörtek Moesiába; de *Constantinus,* a kit 306-ban atyja, Constantius halála után a katonaság császárrá kiáltott ki, erélyesen lépett fel ellenök, átkergette őket a Dunán, sőt a saját földjükön is folytatta üldözésüket. Constantinus újra felépíttette Trajanus kőhídját, melyet Hadrianus császár leromboltatott, mindamellett a rómaiak hatalmukat többé nem tudják kiterjeszteni a Duna balparti részére s kénytelenek azt örökre átengedni a barbároknak.

Szlávok. A 332—34. években a góthok ismét nyugtalankodtak. Constantius úgy csillapította le őket, hogy egész törzseknek lakóhelyet adott Pannoniában és Tráciában. Ekkor már *szlávok* is laktak a Tisza-Maros vidékén, de sokáig alig adtak magukról valami életjelt, s ekkor még csakis mint a germánok és a szarmaták szolgálatában álló népelemek jöhetnek tekintetbe; önálló szerepet még nem játszanak. A szlávok leginkább mocsarak és nádasok közepén elrejtett földvárakban tanyáztak. Ők már egyes emelkedett pontokat, vagy mocsaraktól védett helyeket földsánczokkal öveztek körül, a hol maguknak és barmaiknak védelmet találtak. Ily földvárak nyomaira akadunk a Törökbecse község határához tartozó Borjas pusztán, mely nagy terjedelmű földvár mintegy 30 hold térségen terül el. Jól látható sánczai magaslaton fekszenek, mely beláthatatlan rónaság fölött uralkodik; ezt a rónát egyik oldalról a Tisza védelmezi, a többiről pedig a Tisza iöntései és mocsaras lápjai.

A szlávok emlékét számos helynév is őrzi a mai Torontál vármegye területén. Szláv eredetű helynevek: *Morotva* a szláv mruthva szóból, a. m. holt víz, mely helynév egy 1211. évi oklevélben Morothwa alakban fordul elő. *Oszkola* a mai Sárafalva közelében fekvő helység, melyről egy 1466-ban kelt oklevél emlékezik meg, a szláv skula szóból származik, mely koponyacsontot jelent. *Palota* szintén szláv eredetű helynév, mely egy 1247. évi oklevél szerint Nagycsanádtól nyugatra feküdt. *Padé,* podvej szóból származik, a. m. part alatti hely; e helynév már az 1256—1285. évi oklevelekben előfordul. *Törösd* (Óbesenyő és Csanád között) az 1337—1344. években már fennállott; e helynév a szláv trst = nád szóból képződött. *Szőreg,* az ószláv sirek = köles szóból származik; e helységet már a Gellért-legenda is említi. A szláv eredetű helynevek közűl kétségkívül legérdekesebb *Kanizsa* (a mai Törökkanizsa), mely a szláv Knezaha szóból képződött; e szó a szláv nyelvben oly helységet jelent, a hol valamely főnök vagy bíró székelt. A hazai források szerint e helység nevének legrégibb alakja Kenesna volt; ebben az alakban használja Anonymus is. E helyneveket azután a honfoglaló magyarok átvették a meghódolt, vagy meghódított szlávoktól.

Más vándornépek. A góthok uralma alatt a szlávokon kívül még más népek is tanyáztak a Tisza és a Maros mellékén: a *dakringok,* a *lig-búr* nép törzsei, a *vandalok,* a velük egyesült *viktohalok* és az *astingok,* továbbá a *limigant szarmaták,* a kik az Alsó-Tisza hozzáférhetetlennek tartott balparti mocsaras vidékeiről hosszú időn át bekalandozták a szomszéd római területet. (Nagy Géza: Mill. Tört. I. kötet CCLXXXIII.) *II .Constantinus* (337—361.) elhatározta, hogy gyökeresen véget vet garázdálkodásaiknak s máshová telepíti őket. Constantinus meghívására a limigantok, a kik nem akarták eddigi tanyájukat odahagyni, a Constantinus ajánlatának megbeszélésére átmentek a Tisza jobbpartjára, valahol a mai Bácsföldvár körül, a hol a császár várta őket. De hiába beszélt hozzájuk békéltető hangon, a limigantok egyre izgatottabbak lettek. Estefelé a római katonák, türelmüket vesztve, rátörtek

a limigantokra s félórai harcz után leverték őket. A megmenekültek, átúszva a Tiszán, a mai Törökbecse, Kumán és Melencze vidékén elterült hatalmas kiterjedésű mocsarak közé rejtőztek. De a rómaiak zsoldjában élő *szabad szarmaták* és a *taifalok* mindenütt a nyomukban, felkeresték őket rejtekhelyeiken ; hosszas üldözés után a limigantok megtörtek, kegyelemért könyörögtek a császárnál, a ki megengedte, hogy régi lakhelyeiket ismét elfoglalhassák.

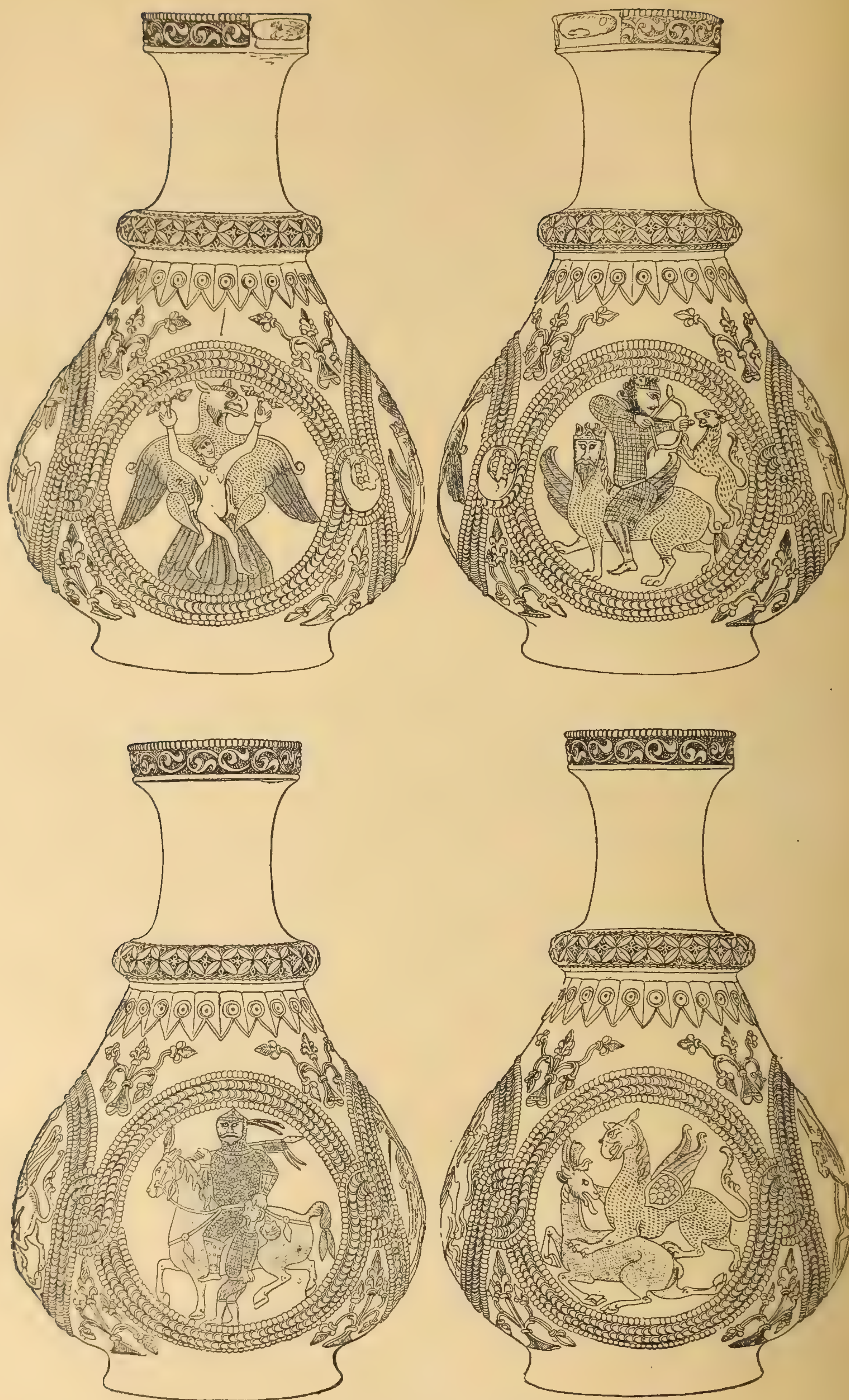
A limigantok azonban nem okultak. Lassanként elhagyták a nekik kijelölt területet s szerteszét kóboroltak. Rövid idő alatt mindegyre fenyegetőbben léptek fel. sőt a szomszédságban letelepedett néptörzseket is megtámadták, abban a hiszemben, hogy a császár nem sokat törődik a barbárok egymás közötti czivódásával. A limigantok fellépése következtében Constantin 359-ben újból hadat volt kénytelen ellenük viselni. A limigantok erre békéért könyörögtek, de a mikor a császár közéjük jött, álnokul rája törtek, úgy hogy alig tudott megmenekülni. Ez annyira felbőszítette a római katonákat, hogy azok kegyelmet nem ismerve, kíméletlenül támadtak ellenük, felkonczolva és kiírtva az egész népet. Ezzel a limigantok nyomtalanul eltüntek a mai Torontál vármegye területéről.

A IV. század vége felé jelentek meg először a *hunok* ezen a vidéken. Közeledtük hírére a Maros mellékén lakó góthok legnagyobb része az Al-Dunához nyomult és a határt őrző római katonáktól bebocsátást kért. *Valens* császár teljesítette kérelmüket, átszállíttatta őket a Dunán, és Tráciában jelölt ki számukra szállást. 381-ben a *visigothok*, a kik a hunok közeledtének hírére Erdélyben vonták meg magukat, szintén elhagyták eddigi szállásaikat s *Nagy Theodosius* császár meghívására Konstantinápoly vidékére költöztek. Igy csupán egyes szláv néptörzsek maradtak meg a mai Torontál vármegye területén hun uralom alatt. A hunok.

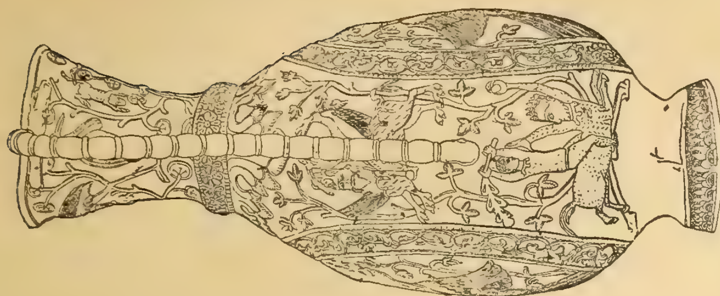
Midőn 433—35-ben *Attila* lett a hunok uralkodója, a hunok a Maros mentén, a mai Torontál vármegye területén is szállást vettek. A délibb részeket átengedték a szlávoknak, a kiket szolgaságba vetettek, de vallásukban nem háborgattak. A római légiók harczai akkor kezdődtek el a hunokkal, mikor azok uralmukat az Aldunáig kiterjesztették. 441—447-ig úgyszólván szüntelen pusztították a kelet-római birodalmat ; 446-ban megrohanták a rómaiak dunamenti erősségeit s többek között Viminaciumot és Singidunumot felégették.

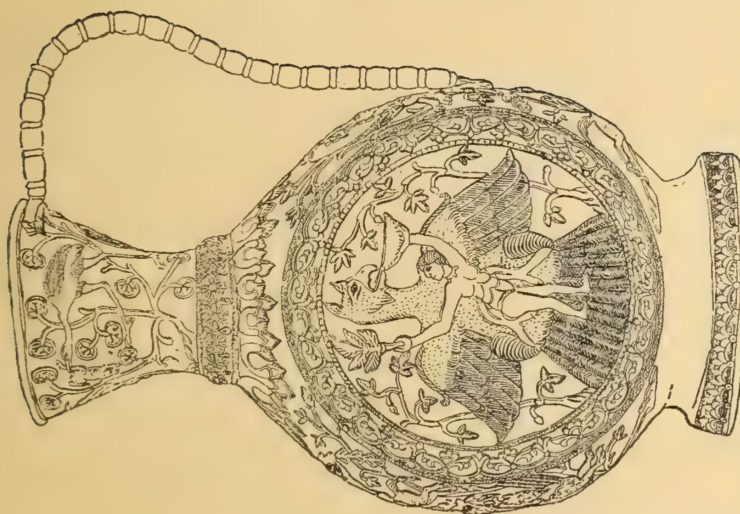
Attilának 453-ban bekövetkezett halálával, a hun birodalom összeomlása után, a gepidák hatalmas fejedelme, *Ardarich* volt az első, a ki a *góthokkal, szurdokkal, alánokkal* és a *herulokkal* szövetkezve, fegyvert ragadott a hunok ellen. Ez a küzdelem, melyet az öntudatra ébredt, leigázott népek hódítóik ellen folytattak, leginkább a mai Torontál és Temes vármegye területén ment végbe. A szövetkezett népek a Néra folyó partjain, a mai Fehértemplom közelében döntő győzelmet arattak a hunok fölött, mely ütközetben *Ellák*, Attila legidősebb fia is elesett. Ellák testvérei, a megmaradt harczosokkal Thráciába és a Pontus partjaira menekültek, egy kis részük azonban, mint *Jornandes* említi, a Duna és a Temes közé vonult s letelepedési helyét Csillagmezőnek nevezte el. Valószínüleg ezek voltak azok a hunok, a kik még a 469. utáni években is háborgatták a góthok szávamenti szállásait. Az V. század utolsó évtizedeiben azonban az egész hun nép visszavonult a déloroszországi síkságra.

A hun nép tömegesen sehol sem tanyázott hazánkban, s ezért eredeti hun régészeti leletre nem lehet akadni. Sokáig a nagyszentmiklósi aranyleletet tulajdonították a hunoknak s közönségesen Attila kincsének nevezték. Ezt a nagybecsű aranyleletet, melyet a bécsi műtörténeti múzeumban őriznek, 1799-ben találta *Nákó* Kristófnak egy jobbágya földmunka közben, a Sziget nevű városrészben. A lelet összesen 23 darab aranyedényből áll, az egésznek a súlya 1678 $^{8}/_{16}$ arany. E kincset barbár pontusi, görög, szasszanidia kori, irán és római motivumok keveréke jellemzi, melyben hazai barbár és pannoniai elemek is találhatók. *Pulszky* Ferencz szerint e kincs a hun időkből való és csakugyan Attiláé lett volna, *Hampel* József azonban, a ki ezzel a lelettel tüzetesen foglalkozott, (Archeologiai Értesítő XIV. 1894. évf. 34.) újabban a VII. századnál korábbinak nem meri tartani, viszont *Nagy* Géza szerint (Millenn. Tört. I. kötet), ha összehasonlítjuk azokat a keleti ízlésű növényindákkal díszített nagyszentmiklósi csészéket, melyeket mindenesetre valami perzsa ötvös készített, a hasonló motivumokkal díszített *blattniczai* öv-részekkel s az *aacheni* Nagy Károly-féle egészen magyar szabású szablya-ékítményekkel, talán még a VII. századot is korainak

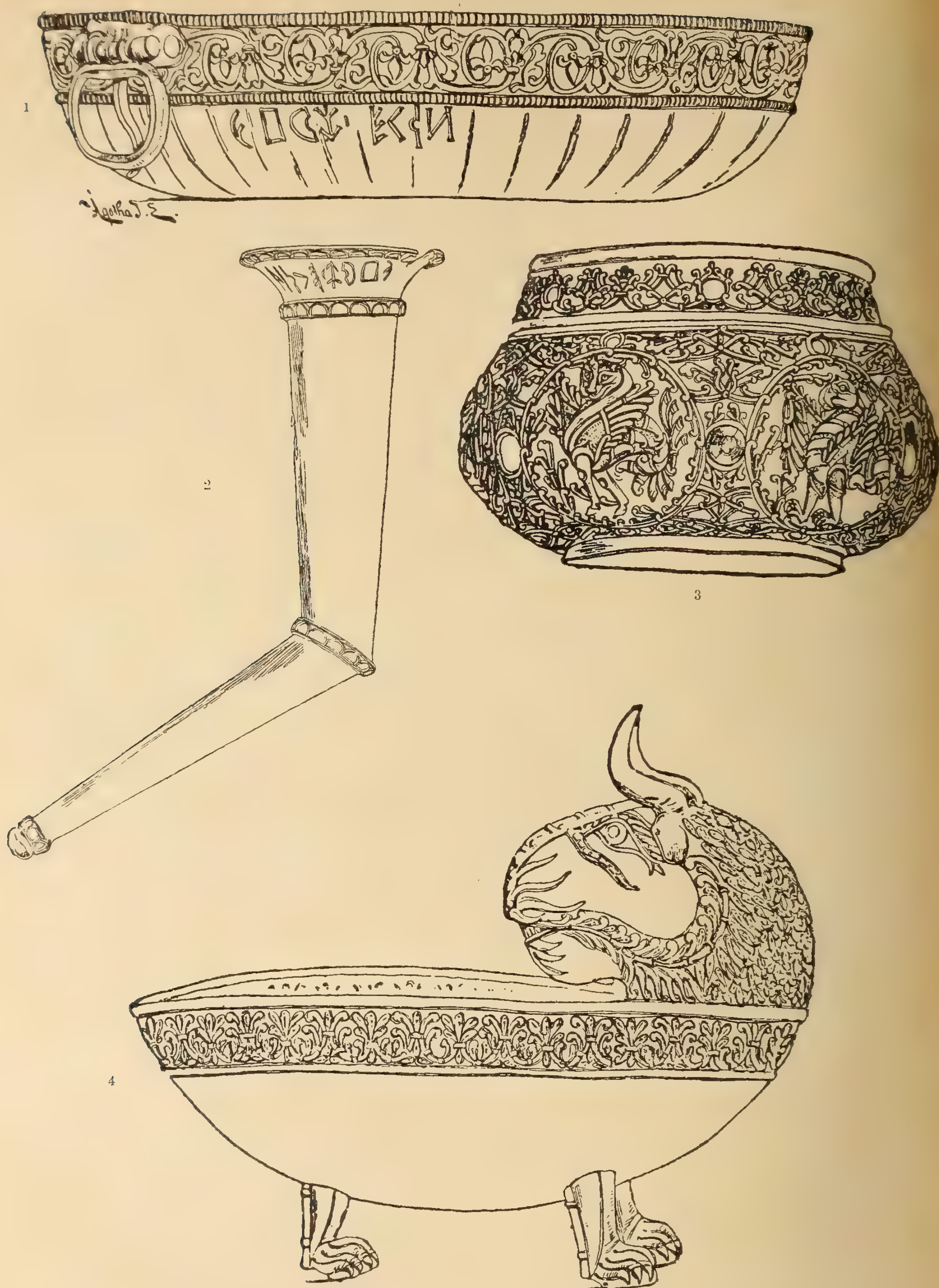
A nagyszentmiklósi aranykincsből.
(Eredeti magassága 22·2 cm., átmérője 14 cm.).

A nagyszentmiklósi aranykincsből.
(Eredeti nagysága 22 cm., átmérője 9·5 és 13 cm.).

A nagyszentmiklósi aranykincsből.

(1. szélessége 14 cm. mélysége 34 m/m. — 2. Egész hossza 27·8 cm. — 3. Magassága 5·7, átmérője 9 cm. — 4. A csésze magassága 6, hossza 12·3, szélessége 7 cm.)

lehet mondani. Szerinte *Butaul* és *Buila* zoapanok (ispánok), kiket egyik csésze görög felirata említ, semmiesetre sem voltak hunok, hanem inkább avarok.

A hunokat a germán népek száz éves uralma váltotta fel a mai Torontál vármegye területén. A hunok kivonulásával a germánok, sarmaták ott maradtak, a hol eddig is tanyáztak, s közűlük a germán népfajhoz tartozó *gepidák* lettek a mai Torontál vármegye területének urai.

Ardarich gepida király, kinek legfőbb része volt az Attila fiai fölött kivívott diadalokban, a régi Dáciából, a meddig a hun főbb emberek szállásai elterültek, egészen a Tiszáig terjesztette ki a gepidák uralmát.

Míg a góthok veszedelmesek voltak a balkáni tartományokra,addig a keletrómai udvar évi segélypénzzel biztosította magának a gepidák szövetségét; de mióta *Nagy Theodorik* Itáliába költözött, ennek a viszonynak vége szakadt és a gepidák mindegyre jobban kezdtek terjeszkedni Pannonia felé. *Justinianus* császár (527—565.) ekkor a *longobárdokat* bíztatta fel, hogy a gepidák terjeszkedésének gátat vessenek. E két nép azóta örökös ellenségeskedésben élt egymással; 551-ben a gepidák súlyos vereséget szenvedtek, s ekkor egy darabig békében maradtak; de 566 táján ismét kitört közöttük a harcz, s a longodárdok ekkor a Visztula mellékén tanyázó *avarokat* hívták segítségül a gepidák ellen, győzelem esetén a gepidák földjét s a zsákmány felerészét igérve nekik. Az avarok elfogadták a szövetséget és 567-ben megsemmisítik a gepidák haderejét, alighanem Ujvidék környékén, hol Kunimund, a gepida király is elesett. E győzelem után az avarok elfoglalták a gepidák földjeit, majd 569-ben, midőn Alboin a longobárdokat Itáliába vezette, Pannonia is az avarok birtokába került, s ők lettek úrrá a Tisza-Maros szögében is. Avarok.

Az avarok ural-altáji lovas nép voltak s a hun birodalom feloszlása után, 460 körül tűntek fel először a Volga folyam síkságain. Nagy khagánjuk, *Baján*, a mai Magyarországban ütötte föl székhelyét. Baján birodalmában a szláv elem vitte a főszerepet, de azért más népek is voltak uralma alatt; gepida falvakról még a 602-iki hadjárat folyamán is vannak adataink. Baján, mint Attila, szintén az Al-Dunát tekintette országa és a keleti birodalom közötti határnak, mindamellett hadai több ízben átlépték a Dunát s egész a Fekete-tengerig hatoltak. *Priscus*, a byzanciak kiváló hadvezére, hogy az avarok garázdálkodásainak gátat vessen, 600—602-ben Viminaciumnál összevonván csapatait, kísérletet tett a Dunán való átkelésre. Baján négy fiát küldte ellene, de Priscus visszaverte őket s mind a négyen odavesztek. Ekkor a byzánci sereg átkelt a Dunán s Baján seregét szétverve, azt a Tisza felé szorította vissza, melyen alig tudott átmenekülni. Priscus behatolt a Tisza mellékére, hol elpusztított három gepida tanyát.

Baján hatalma letűnőben volt, de ekkor a véleltlen segélyére sietett. Konstantinápolyban katonai lázadás ütött ki, melynek hírére Priscusnak el kellett hagynia a Tisza mellékét. A lázadók eközben kivégezték *Maurikios* császárt, kinek utóda, *Phokas*, békét kötött Bajánnal.

A VII. században az avaroknak a szlávokkal gyűlt meg a bajuk, a kik a hun uralom megdőlte után mindegyre jobban elárasztották a Tisza és a Maros völgyeit. Ezek a szlávok előbb az avarok szövetségeseivé, majd alattvalóivá lettek. A szlávok gyors terjeszkedésének azonban előbb-utóbb összeütközésre kellett vezetni köztük és az avarok közt. Az avarokról csakugyan tudjuk, hogy a VIII. század közepén ez ellentétek miatt véres belső harczaik voltak.

A VIII. század végén, a frank hódítások alatt vannak ismét megbízható tudósitásaink az avarokról.

Nagy Károly császár 977-ben három sereggel támadta meg az avarokat, fia *Pipin*, 796-ban egészen a Tiszáig hatolva, bevette a khagán székhelyét s azt teljesen szétrombolta. Az avar gyűrűből tizenöt négyökrös szekéren szállíttatta el az avarok kincseit. Ezzel az avar uralomnak végeszakadt. Az avar nép azonban nem pusztult el teljesen; egy része a Tisza és a Duna közötti térségre és a Maros mellékére vonult, hol a salzburgi krónikás még 873-ban is említi maradékaikat.

Az avar nép így szinte észrevétlenül beleolvadt a beözönlő szláv népáradatba. A szláv nép a földvárak mögé húzódva, sikeresen védte magát az avarok támadásai ellen, a honfoglaló magyarsággal szemben azonban e földvárak nem nyujthattak nekik védelmet; kénytelenek voltak a magyaroknak meghódolni, a kik őket szolgaságba vetették és mikor a magyarok felhagytak a külföldi

kalandozásokkal és állandóan letelepedtek, a szlávok csakhamar beleolvadtak a magyarságba.

A szlávokon és az elszlávosodott avarokon kívül még gepida maradékok is voltak a vármegye területén a IX. század vége felé, a kik valószínüleg rendes falvakban (tanyákon) laktak. A germán eredetű gepidák emlékét a helynevek őrizték meg számunkra. Germán eredetű helynév a *Bega* folyó neve, mely III. Béla király névtelen jegyzőjénél *Beguey* alakot tüntet fel, mindenesetre az ófelnémet *pach* (patak) szóval egyjelentőségű angolszász *becc*, németalföldi *beek* és az alsórajnai *beeke* alakok valamelyikének hazánk területén rekedt maradéka. Germán eredetű Torontál vármegye neve is, mely az ófelnémet *dürri*, *thürri*, a középfelnémet *dürre* = száraz és *thal* = völgy szók összetételéből alakult s megfelel neki az osztrák Dürrenthal helynév (Borovszky Samu dr: 85, 115—116.)

A honfoglalás. A honfoglaló magyarság 897-ben vonult be a Tiszántúlra s megtámadva a bolgár birtokokat, ekkor telepedett meg a Temes, Bega, Maros és a Tisza partjain, az avarok egykori pusztaságain. Ezt a területet a magyarok valószínüleg a szlávokkal vívott harczok árán foglalták el. (Pauler Gyula: A Magyar Nemzet Tört. Szent Istvánig 34—35.) Anonymus szerint Árpád a Marostól délre eső vidék elfoglalását két rokonára, *Szoárdra* és *Kadocsára*, továbbá a kun *Bojtára* bízta. Ezek *Kenesánál* (a mai Törökkanizsa) ellentállás nélkül átkeltek a Tiszán és a Seztureg folyó mellett (a mai Aranka) megpihenve, a mocsaras Begánál átkanyarodva, az itt lakó népeket leigázták és a mai Torontál vármegyében megtelepedtek. Most azután a Temesen akartak átkelni, de a túlpartot *bolgárok* és *pecsenegek* őrizték. A mai Tamáslaka közelében Kadocsa védtelen gázlóra akadt. Napfölkelte előtt serege felével ott átment, s a bolgárok jobb szárnyát és hátát megtámadta. Ez alatt Szoárd és Bojta is átkeltek. Véres küzdelem támadt a honfoglalók s a bolgárok között, a kik kétségbeesetten védekeztek. A harcz folyamán két pecseneg és három bolgár herczeg elesett, *Glad* csak futással tud megmenekülni, a magyarok azonban üldözőbe veszik és Pamikánál (Pancsova) tábort ütnek. Glad most Keve (később Temeskubin, most Kevevára) várába menekül, de három napi ostrom után meghódol a magyaroknak. Árpád Bojta vitézségét azzal jutalmazza, hogy neki adja Tornus mezőt (mai Tiszatarros), hova az hunokat telepített.

Anonymus előadására nézve csupán két megjegyzésünk van: Bojta kun vitéz bajosan vehetett részt a honfoglalás harczaiban, mert a kunok csak 1061-ban tünnek fel Európában, Glad, bolgár fejedelem pedig költött személy. Annyi azonban kétségtelen, hogy a mai Torontál vármegye területe véres harczok árán került a magyarok birtokába.

A Tisza melékén gyér lehetett a lakosság. Valószínüleg csak a folyók összefolyásánál volt egy-egy szláv vagy gepida tanya, alacsony gunyhókkal, árpa- és köles-vetéssel. Természetes határokul a letelepedett törzsek között a síkot keletről nyugatra és éjszakról délre szelő folyók kínálkoztak. Ilyenekül jelöli *Konstantinos Porphyrogenetos* a Temest, a Tutest, (talán a Begát érti alatta), a Marost és a Tiszát, valamint a Kőröst. E folyók között a Tiszántúl öt magyar törzs szállott volna meg. A törzsek egészen külön éltek, saját főnökeik alatt, szövetségük csak háborúra szólott, de akkor kötelesek voltak egymást támogatni.

Ez a leírás ugyan hiányos, de azért a lényegre, vagyis a törzsek elkülönítésére nézve, megközelíti a valóságot. A nemzetségfők lassanként benépesítették a vidéket s idővel rengeteg területű földekre terjesztették ki hatalmukat. Egy ily hatalmas nemzetség sarja volt Szent István király korában *Ajtony* is, ki székhelyét Maros várában (Ócsanád) tartotta.

Anonymus szerint Ajtony (Achtum) Glád bolgár fejedelemnek volt az ivadéka, de míg egyfelől tudjuk, hogy Glad egészen koholt személy, Anonymusnak ezt az adatát márcsak azért is kételylyel kell fogadnunk, mert az első megszállástól kezdve, Orsovától Belgrádig a Duna volt az új haza határa, és ez a természetes határ megmaradt a vezérek korában ép úgy, mint Szent István király uralkodása alatt is. 950-ben Magyarország és Bolgárország, majd 1018-tól kezdve a görög császárság és a magyar királyság között a Duna volt a határ. A Dunától éjszakra tehát nem lehetett helye a bolgár fejedelemségnek. (Marczali Henrik: Mill. Tört. I. 277. Karácsonyi János czikke a »Századok« 1901. évfolyamában, 1057 l.)

Az itt letelepedett magyarság élete a vezérek kora alatt valószínüleg semmiben sem különbözött a többi magyarokétól; főfoglalkozásuk a külföldi kalandozás

volt, míg végre a Géza fejedelemsége alatt megindult átalakulás a kereszténység és a földmívelés felé nem vezette a pogány és nomád magyarokat.

2. *Az Árpádok és a vegyes házból származó királyok korszaka* (*1001—1526*).

Szent István királynak tudvalevőleg az ország délkeleti részén, az erdélyi hegyektől kezdve le a Tiszával egyesült Dunáig terjedő területet fegyverrel kellett megszerezni, mielőtt a kereszténység terjesztéséhez hozzáfoghatott volna. Az első lázadó *Gyula* vezér volt, a kinek Erdély felé lehettek a törzsbirtokai; tőle kapott vérszemet *Ajtony* is, a ki Maros várában székelt, s a ki mindegyre veszedelmesebb hatalomra kezdett szert tenni. Gyula vezér leveretése után István királynak tehát Ajtonynyal kellett megküzdenie.

Ajtony lázadása.

Ajtony emléke úgy maradt fenn, mint a ki Viddinben, a görögök szertartása szerint felvette a keresztséget, mindamellett a keresztény hitben nem volt tökéletes, mert hét feleséget tartott, de azért Maros városában Keresztelő Szent János tiszteletére monostort építtetett, »apátot helyezvén bele görög barátokkal, az ő törvényük és szertartásuk szerint«.

Istvánnak előbb-utóbb le kellett számolnia Ajtonynyal s ez annál sürgősebb volt, mert Ajtony a Maros vidékét tartván megszállva, a sószállítás elé folyton akadályokat gördített; a Maros révein, egészen a Tiszáig, vámszedőket és őröket állított fel, s a birtokain keresztül vitt só után vámot szedett.

Csanád vezér.

Az Ajtony elleni harcz vezérére *Csanád* volt, ki úgy látszik, előbb a *Gyula* híve volt, de Gyula leveretése után Ajtonyhoz menekült; itt azonban nem volt maradása, mert — Anonymus elbeszélése szerint — István király rokona volt és a pogány vezér udvarában sokan áskálódtak ellene. Így pártolt azután István királyhoz s egyenesen Esztergomba ment, a hol felvette a keresztséget. István szívesen fogadta és hogy hűségét kipróbálja, őt tette meg az Ajtony elleni hadjárat vezérének.

A királyi sereg Csanád vezérlete alatt Rév-Kanizsánál átkelt a Tiszán s Maros vára felé vette útját. Ajtony azonban már készen várta s útjában feltartóztatva, megtámadta Csanád seregét. Ez nem bírva a túlerővel, heves küzdelem után visszavonult a kökényéri bokrokig, Szőregig és a Tiszáig, Kanizsa alá, míg maga Csanád egy halomnál állapodott meg, melyet később Oroszlámosnak neveztek. Ajtony a maga seregét a nagyőszi síkon vonta össze.

A Szent Gellért életiratában ránk maradt hagyomány szerint Csanád vezér a beállott éjszakán Szent György vértanúhoz fordult buzgó imádsággal, fogadást téve, hogy ha ellenségén győzelmet arat, ez ájtatoskodása helyén tiszteletére monostort épít. Ima közben elnyomta az álom s álmában egy oroszlán jelent meg, mely arra unszolta, hogy azonnal támadja meg Ajtonyt s győzni fog fölötte. Álmából felriadva, összehívta kapitányait s meg sem várva a reggelt, támadást vezényelt. Ajtony hadai a nagyőszi mezőn pihentek, midőn Csanád katonái az éj leple alatt szinte észrevétlenül körülfogták. Véres tusa keleketkezett, az álmukból felriadt katonák fejüket veszítve, egymásra rontottak, s a nagy mészárlásban maga Ajtony is elesett, seregének megmaradt romja pedig meghódolt Csanád vezér előtt.

A győzelem után Csanád vezér Maros várába vonult, hova a csatában elesett harczosok holttesteit szállíttatta, Ajtony levágott fejét pedig István királyhoz küldte, a ki a győzelem hírére Csanád vezért gazdagon megajándékozta, s meghagyta, hogy Maros várát ezentúl Csanád városának nevezzék, Csanád vezért pedig az újonnan szervezett csanádi várszerkezet ispánjává tette. (Borovszky Samu: Csanád vármegye Története, I. 10—15. Millenn. Tört. I. 277.)

Szent Gellér Csanádon.

A mint Maros vára s Ajtony tartománya visszakerült Szent István uralma alá, első gondja volt, hogy e területen püspökséget állítson föl. E püspökségre Szent István király a velenczei születésű olasz Gellértet nevezte ki, az 1028—1030 közötti években.

Gellért püspök, kinevezése után hét benedekrendű szerzetessel Kalocsán az érsek előtt megjelent. Valószínűleg itt várakozott rájuk Csanád ispán s szekérre ültetve őket, megindultak Révkanizsa felé; itt átkelvén a Tiszán, Csanád ispán Oroszlámosra vitte a püspököt, a hol megmutatta neki az épülőfélben levő monostort, melyet az Ajtony fölött kivívott győzelmének emlékére alapított; miután

Gellért a monostort felszentelte, Maros városába utaztak. Nagy gondot okozott itt Csanád ispánnak, hogy hova szállásolja el a püspököt és papjait; végre abban állapodtak meg, hogy a görög-keleti szerzeteseket áttelepítik Oroszlámosra, monostorukat pedig a püspök és papjai foglalják el. Ennek megtörténte után Gellért nyomban hozzáfogott a térítés nagy munkájához s egyházmegyéje szervezéséhez.

A görög szerzetesek egyháza egy húsz méter hosszú templom volt. Alapjait 1868-ban találták meg. (Borovszky i. h. I. 21. l.)

Az egyházmegye szervezése után a püspök főtörekvését arra fordította, hogy lelkész-szolgálatra alkalmas tanítványokat neveljen. Iskolát alapított tehát, melynek vezetését *Valter* mesterre bízta, majd hozzáfogott a székesegyház építéséhez is, melynek köveit a sószállító hajók Erdélyből és a szanaszét heverő római korbeli épületmaradványokból hozták le a Maroson Csanádra. Ezen áldásos tevékenységben csakhamar megakasztották a Szent István halálát követő belzavarok, melyeknek ő is áldozatul esett.

A csanádi véres gyűlés.

Szent István halála után (1038.) tudvalevőleg *Péter* foglalta el a trónt, kinek uralma azonban csakhamar gyűlöletessé vált Magyarországon. Összeesküvés támadt, mely Pétert megfosztotta trónjától s helyébe *Aba Sámuelt*, Szent István király sógorát ültette, a ki szintén rövid idő alatt elveszítette népszerűségét. Az elégületlen urak elhatározták, hogy Aba Sámuelt elteszik láb alól, s ismét Pétert ültetik a trónra. De az összeesküvők egyik tagja elárulta e tervet a királynak, a ki erre körülbelül ötven nemest, a kikre gyanúja volt, tanácskozásra hívott Csanádra, a hol 1044 márczius 7-től április 22-ig a nagyböjtöt töltötte. Midőn a gyanusítottak együtt voltak, a király fegyveresei körülvették őket s valamennyit agyonverték.

Abának e tette mindenfelé visszatetszést keltett, de csak Gellért püspök mert elégületlenségének kifejezést adni. Husvét napján (ápr. 22-én) a király urakat küldött hozzá, hogy jöjjön el s tegye fejére a koronát. Gellért azonban e szertartás végzését megtagadta, mire a többi püspökök, a kik akkor a husvéti ünnepeket Csanádon töltötték, végezték helyette e szertartást.

Mikor Aba Sámuel koronásan, nagy pompával, fényes kísérettel vonult a székesegyházba, Gellért püspök a szószékre lépett és hevesen megtámadta a királyt a nagyböjt alatt elkövetett vérengzésért s megjósolta neki, hogy rövid idő alatt elveszti az országot, a melyet csalárdul szerzett. A többi püspökök megijedtek, intettek a tolmácsnak, hogy ne fordítsa le a latin beszédet, de Gellért püspök rákiáltott: féld az istent, tiszteld a királyt és szavaimat mondd meg. A tolmács tehát kénytelen-kelletlen elmondotta Gellért szavait Abának, a ki azonban mégsem merte a püspököt bántani.

Gellért jóslata csakhamar beteljesült, Aba Sámuel III. Henrik német király ellen 1044 nyarán csatát veszített s menekülése közben agyonverték. Ismét Péter foglalta el tehát a trónt, de midőn Magyarországot III. Henriknek ajánlotta fel hűbérül, kitört a nemzeti ellentállás, mely azonban nemcsak az idegen uralom hanem egyuttal a keresztény hit ellen is irányult.

Gellért halála.

A fölkelés 1046-ban a Tisza és a Maros vidékén vette kezdetét s Csanádról, a hol a felkelők egybegyültek, követek mentek Oroszországba *Szár László* fiaihoz, *Endréhez* és *Leventéhez*, hogy őket az országba behívják. A mérsékeltebb keresztény elemek kezeiből kisiklott a hatalom s úgy látszott, mintha a nemzet visszatérne a pogánysághoz. A felizgatott nép a papokat, a szerzeteseket és a tizedszedőket irgalmatlanul legyilkolta, a templomokat és a monostorokat lerombolta. A népdüh e szilaj kitörésének áldozatul esett Gellért püspök is.

Péter leveretése után *Endre* foglalta el a trónt, kinek főtörekvése a keresztény vallás megszilárdítására irányult. Az országszerte újra felébredt keresztény buzgalom egyik jele volt, hogy a csanádi egyházmegye számos főembere, *Mórral* az új püspökkel s *Fülöp* apáttal, 1053-ban engedélyt kért és kapott a királytól Gellért hamvainak hazaszállítására. A püspök hamvait tehát, melyek addig a budapesti eskütéri templom kápolnájában pihentek, kocsira tették és Csanádra szállították,a hol a Boldogasszony templomában, melyet a szent férfiú temetkezése helyéül kijelölt, helyezték örök nyugalomra. (Pauler Gyula i. m. I. 96.)

I Endre.

Endre uralma, különösen *III. Henrik* veresége után, biztosítottnak látszott. Endre király testvérét, *Bélát*, hadvezérül magához hívta, midőn azonban Endrének *Salamon* nevű fia született, viszály támadt a testvérek között, mely csakhamar véres küzdelemmé fajult. E küzdelemből Béla került ki győztesen, a kit az Endre fölött kivívott diadala után 1060 deczember 6-án, királylyá kiáltottak ki.

Béla király váratlán halála (1063.) után, fia *Géza* maga tette a koronát Salamonnak, Endre fiának a fejére, de már a Belgrád visszafoglalása érdekében (1071.) indított hadjárat folyamán viszály támadt közöttük. Midőn pedig Salamon a Nis elleni hadjáratra készült, csak Géza herczeg ment vele. Nis elfoglalása után pedig Géza herczeg sem tartott többet a királyi sereggel, hanem útközben a Morava torkolatánál, Keveváránál átkelt a Dunán s onnan a mai Torontál vármegyén át visszasietett herczegségébe. (Pauler Gyula i. m. I. 121.) Ettől kezdve mindkét fél a háborúra készült, mely az 1074. évi mogyoródi ütközettel és Géza győzelmével végződött.

Szent László.

Szent László király uralkodása alatt a kunok betörése okozott nagy inséget a Tisza és a Maros vidékén. A kunok egy csapata *Kapolcs* vezérlete alatt 1091 tavaszán a törcsvári szoroson át magyar földre tört és Bácsmegye feldúlása után Becsénél átkelt a Tiszán s a mai Torontál vármegye területét egészen Becskerekig végigpusztította. Innen a Temes folyó felé vonultak, magukkal hurczolván a foglyokat. (Horváth Mihály : Magyarorsz. Tört. I. 71. Fessler : Geschichte d. Ungar. I. 485. Schwicker Henrik : Geschichte der Temeser Banats 46. Bőhm Lénárt. I. 94.) László értesülvén a kunok betöréséről, Horvátországból visszatérőben utánuk sietett s a Temes folyó közelében, a hol a maros-tiszántúli síkság véget ér, Pogányos, vagy Pogándi folyónál utólérte és teljesen megsemmisítette őket.

A keresztes hadak.

Kálmán király uralkodása alatt (1095—1116.) vette kezdetét a keresztes hadak átvonulása Magyarországon. Midőn 1096 év őszén Bouillon Gottfried keresztesei vonultak át az országon, a Dráván való átkelésük alatt Kálmán a Temes folyó torkolatánál a mai Borcsa és Pancsova között foglalt figyelő állást. Itt táborozott a magyar had mindaddig, míg a keresztesek átkeltek a Száván. (Pauler Gyula i. m. I. 198.)

Görög háboruk.

Kálmán fia *II. István* az orosz és a velenczei hadjáratok után János byzánczi császár ellen fordult, a ki nem akarta kiszolgáltatni a szemevilágától megfosztott Álmost és híveit. Az 1127. évi hadjárat folyamán a magyar sereg egész Philippopolisig nyomult, útközben mindenfelé nagy rémületet gerjesztve. János császár, hogy bosszút álljon megrabolt alattvalóiért, 1128-ban Magyarország ellen vonult. II. István, a ki ekkor beteg volt, személyesen nem szállhatott táborba s ezért meghagyta hadvezéreinek, hogy csak a Duna-vonal védelmére szorítkozzanak, itt azonban a magyar urak közűl csak a délvidékiek jelentek meg.

János császár hadaival Rámától keletre foglalt állást, vele szemben Haramnál, hol ma Ujpalánka áll, a magyar had helyezkedett el. János császár előbb egy sikerült oldaltámadással a Krassó és a Néra között szétverte a magyar hadakat, majd a Szerémség ellen fordult. A háború még 1129-ben is szakadatlanul folyt s csak az 1130-ban kötött béke mentette meg a mai Torontál vármegye területét a byzáncziak támadásaitól.

II. Géza.

II. Géza király uralkodása (1141—1162.) kezdetén, mialatt *Belos* nádor, a király nagybátyja vitte a kormányt, a vármegyék száma elérte a 72-őt. Ekkor alakult Kevétől és Csanádtól keletre, részben a mai Torontál vármegye területén, a Temes és a Krassó mentén Temes vármegye. (Pauler Gyula i. m. I. 250.)

Az új vármegyék szervezése a hadierő fejlesztésével függött össze, melyre Belos nádor nagy súlyt helyezett, de szükség is volt erre a *Manuel* hódító tervei miatt. Mialatt Géza király 1152 nyarán a vármegyei hadakkal Oroszországban harczolt, Manuel görög császár a Szerémségbe tört; vele volt a trónkövetelő *Borisz,* Kálmán király elűzött nejének fattyúgyermeke is. Manuel javában pusztította a Szerémséget, midőn híre jött, hogy Géza király és Belos nagy sereggel közelednek. E hírre Manuel gyorsan átküldte podgyász-szekereit a Száván, maga pedig a Szerémségben maradt.

Belos hada, mely mintegy előcsapata volt a magyar seregnek, a mai Torontál vármegyén keresztül vonulva, Haramnál átkelt a Dunán, hogy Manuelt oldalról fenyegesse s visszavonulási útját elvágja. Mikor Manuel megtudta, hogy csak Belos hadával áll szemközt, egész hadával ellene vonult, mire Belos gyorsan átkelt a Dunán, Manuel pedig Barancsnál a Duna jobbpartján tábort ütött. A barancsi táborból Boriszt, a trónkövetelőt nagyobb haddal átküldte a Dunán; Borisz hadaival bekóborolta a Temes folyó vidékét. Három magyar zászlóalj útját akarta állani, de ő ezeket visszaverte és gazdag zsákmánynyal tért vissza a Temes mentén rögtönzött táborba.

Ekkorára azonban Géza király is megérkezett hadával s nyomban Borisz ellen indult. Borisz értesülvén a királyi sereg közeledtéről, a Duna felé vonult vissza. II. Géza azonban mindenütt a nyomában volt s Borisz csak nagy veszteségek árán tudott az éj folyamán átjutni a Dunán. II. Géza király nemsokára rá fegyverszünetet ajánlott fel, melyet Manuel elfogadván, visszatért Konstantinápolyba. (Pauler Gyula I. 283—84.) II. Géza 1155-ben ismét hadat vezetett a vármegyén át s ezúttal Barancs ellen intézett támadást, majd onnan Belgrád felé vonult vissza.

Habár II. Géza halála után (1162.), fiát, II. Istvánt tekintette a nemzet legnagyobb része a trón örökösének, mindamellett csakhamar vetélytársa akadt Géza két testvére személyében. A trónküzdelmek közepette több ízben látott el átvonuló hadakat a vármegye területe s csak *III. Béla* király uralkodása alatt (1173—1196.) élvezte ismét a nép a béke áldásait.

III. Béla. III. Béla király uralkodása alatt telepedett le hazánkban a czisztercita-rend. Béla király meghívására közvetetlenül Pontignyból 12 szerzetes jött be, a kiknek részére alapította 1179-ben az *egresi* monostort, mely jelentékeny szerepet játszott az egész középkoron át. (Borovszky Samu i. m. I. 51.)

III. Béla király halála után a trón *Imrére* szállott, a kinek azonban testvérével, Endrével gyűlt meg a baja, a ki az atyjától öröklött kincseket arra használta fel, hogy híveket toborozzon és az uralmat megszerezze magának.

Az 1223—26. években nagymérvű marhavész pusztított országszerte, e csapás keletről, Görögországból csapott át Magyarországba és legelőbb is a mai Torontál vármegye marhaállományát pusztította.

Az ország zavarteljes helyzetén s a királyi kincstár állapotán *Béla* trónörökös erélyes rendszabályok alkalmazásával igyekezett javítani. Béla még 1226-ban átvette Magyarország keleti, a Tisza balpartjától Erdélyig terjedő részének kormányát, mely területhez a mai Torontál vármegye is tartozott. Mindenekelőtt kérlelhetlen szigorúsággal követelte vissza az atyja által elidegenített várbirtokokat.

Az elsők közé tartozott Csák Miklós, Ugrin esztergomi érsek testvére, a kivel szemben erélyesen lépett fel, s a ki azalatt, míg Csanád vármegye főispánja volt, (1222—24.) tömérdek birtokot szerzett össze a mai Torontál vármegye területén. Béla trónörökös rendeletére 1230-ban visszavették tőle Bessenyő, Pony, Jenő, Telki, Csenej és Szanád falvakat.

II. Endre. Csák Miklós azonban, a ki II. Endrének meghitt embere volt, csakhamar kárpótlást nyert elkobzott birtokaiért, 1232-ben pedig II. Endre visszaadta neki azokat a csanádi várakhoz tartozó földeket, a melyeket Béla tőle elvett. (Hazai Okmt. I. 11.) Sőt II. Endre, habár Béla a várjavak eladományozását meggátolni törekedett, másoknak is osztogatott adományokat a csanádi várbirtokokból. Így a Monoszló nembeli Tamás ispánnak 1231-ben a Kanizsa-Monostor (Törökkanizsa)melletti Csika csanádi várbirtokot adományozta. (Wenzel XI. 220.)

Midőn 1235 szeptember 25-én II. Endre hirtelen meghalt, holttestét Váradra vitték, hol Szent László lábaihoz akarták eltemetni, később azonban mégis második neje, Jolánta mellé, az egresi monostorba temették. (Pauler Gyula II. 166.)

IV. Béla. IV. Béla, trónralépte után, vizsgálat alá vette az összes adományleveleket, s a kétes adományokat visszavette. Az egyes megyékbe küldött királyi biztosai oly kíméletlenül jártak el, főleg az egyháziakkal szemben, hogy többek között az egresi apát is a pápához fordult panaszával. A pápa közbenjárására Béla engedékenyebb magatartást tanusított az egyháziakkal szemben, sőt a jeruzsálemi Szent János lovagrendnek Bocsár egy részét adományozta, mintegy kárpótlásul a lovagrendtől elvett várbirtokokért. (Fejér IV. 1. 108.)

Kunok. A *Kötöny* vezérlete alatt 1239-ben bebocsátást kérő kunokat IV. Béla a Tisza mindkét partján, a Temes és a Maros mentében, többek között a csanádi egyházmegyében is igyekezett letelepíteni. Ez azonban számtalan viszálynak lett a magva a magyarok és a kunok között.1240-ben a király akként igyekezett a bajokon segíteni, hogy a kunokat az egyes megyékbe szétosztatta.

A kunokkal való ellentétek akkor törtek ki nyilt harczokban, mikor a tatárok már Pest alatt jártak ; a magyarok a kunokat okolták a tatár veszedelemért, a tatárok betörésének hírére mindenfelől egybesereglettek, a kunok ellen fordultak, s Kötönyt, a kunok fejedelmét agyonverték. Ekkorára a kunok is fegy-

verkeztek, s harczrakészen Pest felé tartottak. A nép értesülvén Kötöny meggyilkoltatásáról, a gyűlölt kunok ellen fordult. A kunok ekkor megtámadták *Bölcs* csanádi püspök seregét is, a ki egyházmegyéjéből sok nemes emberrel, asszonynyal és gyermekkel Pest felé tartott, hogy a nemesek családtagjait biztonságba helyezve, a király seregéhez csatlakozzék. Bölcs püspök szekéren követte a sereget, mikor a kunok megtámadták. Emberei gyorsan elhajtottak vele, de serege nem tudott ellentállni s mind egy szálig odaveszett..

A sajómezei csatában (1241 április 11.) a magyar sereg teljesen megsemmisült. Ugyanaznap vette be a tatárok legdélibb balszárnya Nagyszebent. Ez a had *Büdzsik* alatt április vége felé már Magyarországon volt. (Pauler i. m. II. 215.) Büdzsik hada Csanádot bevette s a nagyrészt faházakból álló várost fölgyujtotta. E közben *Kádán* hada is a Maros felé közeledett s miután Tamáshidát elpusztította, Kaszapereg táján egyesült Büdzsik hadával. A tatárjárás.

A tatárok innen a Maros felé vonultak s Egres alatt akartak átkelni a folyón. Az egresi monostorban, mely várszerűleg volt megerősítve, a környékbeli várkatonaság s számos nemes család vonta meg magát. A tatárok azonban, mivel a peregiek útközben rájuk támadtak, előbb ezekkel akartak végezni s csak azután vonultak Egres alá. A monostor gyenge falai nem sokáig állottak ellen a tatárok ostromgépeinek. A bennszorultak megadták magukat. A tatárok az ottlevők legnagyobb részét leölték, csak néhány szerzetest engedtek eltávozni s néhány úri nőt és szép leányt tettek rabszolgájukká. (Pauler Gyula II. 218. Borovszky I. 65.)

1241 nyarán a mai Torontál vármegyének már az egész területe elpusztult. A tatárok a falvakat és városokat felégették és a nép nagyobb részét leölték. A ki menekülni tudott, az az erdélyi rengetegekbe húzódott. 1242 február havában, *Ogatáj* khán halálának hírére, a tatárok megkezdték a visszavonulást; egy részük Erdély felé vette útját.

A mint a tatárok elhagyták az országot, IV. Béla király is visszatért a tengermellékről s hozzáfogott az elpusztított ország helyreállításához. A megmenekültek is lassanként visszatértek. Csanád püspöki székhely ismét felépült, az egresi apátságot a cziszterczita-rend saját költségén helyreállította s a szerzetesek, a kiket a vész megkímélt, ismét visszatértek. A Csanád nemzetségből *Kelemenös* bán fia, *Pongrácz* ispán fáradozott elpusztított birtokainak helyreállításán. Kérelmére IV. Béla király 1247-ben határjárást rendelt el összes birtokain.

A kunok egy része is visszatért az országba. Béla király készséggel visszafogadta, s az előbbi lakhelyeikre telepítette le őket. 1266-ban már nevezetes kun szállásokkal találkozunk Torontál vármegye területén. A kunoknak a vármegye területén külön székük volt, melyet Szenteltszéknek neveztek. E szék főhelye Szenteltegyház volt, mely körül apróbb kapitányságok sorakoztak. Ily kun kapitányságok voltak: Valkányszállása vagy Benedekszállása, Óbesenyőtől délnyugatra, az Aranka partján, Kojam Pál szállása, Nagykomlóstól délnyugatra, Hollósszállása, Nagykikindától keletre. A kun Szenteltszék.

Idővel egyes kun urak is számos adományt nyertek IV. Béla király utódaitól. 1266-ban István ifjabb király, *Parabuch* kun ispánnak, hű szolgálataiért az akkoriban Temes vármegyéhez tartozott Papd egy részét, továbbá a Felgedős birtokot adományozta, egyszersmind meghagyta, hogy e birtokokat eddigi nevük elhagyásával Parabuchnak kell nevezni. (Borovszky S. I. 75—76.)

Bélának az ország helyreállítására fordított törekvéseit jelentékenyen megzavarta a közte és fia, *István* között kitört viszály, mely a Tisza-Maros mentére sem maradt következmények nélkül. A pozsonyi békében István ifjabb király — kárpótlásul Styriáért — az ország nagyobb keleti részét nyerte. E területhez tartozott Csanád és Temes is, vagyis a mai Torontál vármegye. István ifjabb király.

1263-ban azonban újból kitört a harcz a hatalomért az apa és a fiú között. Béla királynak sikerült István ifjabb király híveinek legnagyobb részét megnyerni. Kán nembeli László vajda, Gyula testvérével együtt a Maros völgyén Erdélybe tört, mire a Marostól délre eső országrészből István hívei elmenekültek. De István vezére, *Csák* Péter, Dévánál visszaverte László vajdát; erre a Marostól délre eső vidék István uralma alatt maradt, de nem sokáig, mert *Keményfia Lőrincz* új sereget hozott István ellen, a ki csekély számú híveivel a Barczaságba menekült. Csakhamar azonban megfordult a koczka. István 1264. őszén mindegyre gyarapodó seregével kijött Erdélyből s a tiszai síkság

felé vette útját, a hol a kunok is hozzá csatlakoztak. 1265-ben azonban István kibékült atyjával és a kötött egyezség szerint megtartotta eddigi országrészét.

IV. Béla király halála után (1270. május 3.) a kunok megrendszabályozása volt V. István király főgondja. A kunok még ekkor is sátrakban laktak, földet nem műveltek, hanem rabszolgákat tartottak s marhatenyésztésből, meg rablásból éltek. István szét akarta őket osztani az országban, de 1272-ben közbejött halála ebben megakadályozta.

IV. László és a kunok.

IV. *László* király zavarteljes uralma alatt a kunok szabadon garázdálkodtak az országban. 1279 július 15-én tartott tétényi országgyűlés elrendelte, hogy azok a kunok, a kik a Maros és a Körös között, vagy a folyók mindkét partján, vagy a Maros és a Temes között szállottak meg, e folyók körül, telepedjenek le állandóan.

1280 tavaszán azonban a kunság a mai Torontáltól kezdve, fel egészen Szolnok vidékéig fegyvert ragadt, hogy e kényszertelepítésnek ellentálljon. *Oldamur* vezérlete alatt rátörtek a Marostól délre eső Egyházaskér helységre, mely akkoriban a Csanád nemzetség egyik tagjának, *Pongráczfia Tamásnak* a birtoka volt. A helységet felégették, Pongráczfia Tamás testvérét, *Lászlót* meggyilkolták, de Tamás szerencsésen megmenekült. A kunok üldözőbe vették s birtokait: Razsán, Csóka, Baromlak és Szentmiklós helységeket felgyujtották. Tamás Temerkény falu templomába menekült; de a kunok ide is követték, rágyujtották a templomot, úgy hogy alig volt ideje menekülni. Két unokatestvérét s több jobbágyát azonban a kunok legyilkolták.

Innen a kunok Egres alá szállottak, s a *Bölényfő András* védelmére bizott monostort, a hova *László* király kincstárát szállíttatta, ostrom alá vették. A támadást visszaverték, bár maga a vezér halálosan megsebesült. Egres alól a kunok Hódmezőre vonultak, a hol IV. *László* seregével megütköztek, (1280.) de teljes vereséget szenvedtek, egy részük a Havasalföld felé menekült, más részük pedig meghódolt. (Pauler Gyula II. 478—79. — Borovszky I. 76—78.) A hódmezei ütközet után a kunok meghajoltak a király és az ország rendeletei előtt s állandóan megtelepedtek a részükre kijelölt területeken.

A fényi országgyűlés.

Az osztrák betörés után 1289-ben ismét kitört a polgárháború. *László* király végre engedve az országnagyok sürgetésének, országgyűlést hívott egybe, melyet *Fény* helység környékén tartottak; a fényi országgyűlés tárgyalásairól a szepesi tizedeknek és az esztergomi templomra történt utalványozáson kívül adatok nem maradtak az utókorra, valószinű, hogy ezen az országgyűlésen a Dunán át vezetendő hadjáratról tanácskoztak.

A fényi országgyűlés után a király Buda felé vette útját, mire azonban kitavaszodott, elhagyta a Duna vidékét és leindult a Tiszántúlra. 1290 május havában még az Alföldön járt, honnan lement Karánsebesig, innen azonban visszajött a Maros mellékére, hol a pünkösdi ünnepeket töltötte. Június 18-án Csanádon (Őscsanád) volt, innen Szarvason át, hol június 24-én találjuk éjszak felé ment, hogy közelebb legyen híveihez, Kőrösszegnél azonban a Borsa-nemzetség vára közelében, kunjai tudvalevőleg meggyilkolták. *Lászlót* a hagyomány szerint Csanádon temették el Szent György templomában, *Gergely* kanczellárja püspöki városában. (Pauler Gyula II. 533. — Böhm L. I. 112. Fessler II. 694.).

III. Endre.

László halála után, az ország főembereinek választása velenczei *Endrére*, az Árpádház utolsó fisarjára esett, a kit ősi szokás szerint 1290 julius 23-án megkoronáztak. A koronázás, majd az ezt követő országgyűlés után III. *Endre* király főleg, hogy a hozzácsatlakozott híveit az iránta való hűségben megerősítse s személyes érintkezéssel új híveket szerezzen, országos körútra indult, azonban az *Albert* osztrák herczeg fenyegető fellépése miatt 1291 márczius 11-ike után, odahagyva Erdélyt, a Maros mentén az osztrák határszélre sietett.

Az Albert elleni háború sikeres befejezése nem hozta meg a kívánt nyugalmat az országnak s mielőtt még az ország állapotai megszilárdulhattak volna, III. Endre 1301 jan. 14-én váratlanul elhunyt.

A vegyesházi királyok.

Az Árpádház kihaltával csakhamar megkezdődött a versengés a magyar koronáért, az évtizedek óta dúló polgárháborút a trónküzdelmek váltották fel.

Róbert Károly.

Azok között, a kik *Róbert Károly* ellenében *Venczel* cseh királyfi jelöltségét támogatták, találjuk *Antalt*, az akkori csanádi püspököt is, a ki Ferenczrendű szerzetesből emelkedett a püspöki székbe s III. *Endre* királynak kanczellárja volt. Antal püspök úgylátszik, a csanádi egyházmegye nemességét is megnyerte *Venczel* pártjának. A kalocsai érseken és a többi püspökön kívül Antal csanádi püspök

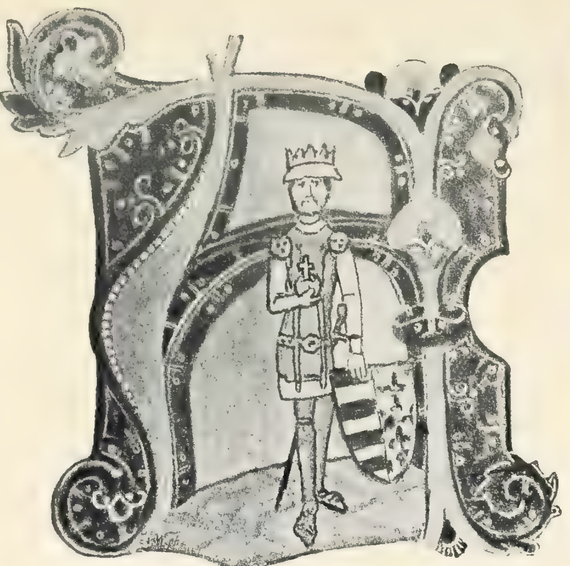
II. Endre megkoronáztatása.
(A Bécsi Képes Krónikából.)

IV. László pecsétje.

IV. Béla pecsétje.

Róbert Károly.
(A Bécsi Képes Krónikából.)

Nagy Lajos.
(A Thuróczy Krónikából.)

Zsigmond király.
(Az Orsz. Képtárból.)

Mária királynő.
(A Thuróczy Krónikából.)

is résztvett ama fényes küldöttségben, mely Gödingben megjelent, hogy felajánlja a koronát Venczelnek s bizonyára ott volt az 1301. évi augusztus 27-én Székesfehérvárott tartott koronázáson is. Venczel uralma azonban nem sokáig tartott. Atyja még 1304-ben megjelent Budán, s miután a koronát kézrekerítette, fiával együtt visszatért Csehországba.

Eközben azonban *Róbert Károly* hívei 1304 augusztus havában Pozsonyban, *Venczel* ellen szövetséget kötöttek *Rudolf* osztrák és steyer herczeggel. Ez összejövetelen már ott találjuk a *Borsa* nemzetség sarjait, a Tiszántúl leghatalmasabb, féktelen főurait, kiknek a pártállása döntő befolyással volt a mai Torontál vármegye területén lakó nemesség magatartására. Az ő befolyásuknak tulajdonítható, hogy a mai Bóka mellett eső Kalántelek és Párdány környékén állott Ikerhalom helységek urai, a Baar Kalán nemzetség is, *Róbert* Károly pártjához csatlakozott. A Csanád nemzetség, melynek a mai Torontál vármegye területén nagy kiterjedésű birtokai voltak, alkalmasint kezdettől fogva Róbert Károly király pártjához csatlakozott ; tagjai közül Tamásfia Miklós, a Telegdyek egyik őse részt vett a rozgonyi csatában, hol meg is sebesült. (Borovszky S. i.m., I. 82, 330.) A vármegye területén birtokos többi nemzetségek tagjai, mint a *Monoszló, Mena, Vaja* sokkal jelentéktelenebbek voltak, semhogy állást foglalhattak volna ; ezek rendszerint a Borsák után indultak.

Venczel eltávoztával a bajor *Ottó* lépett fel trónkövetelőnek, de *Antal* csanádi püspök még ekkor sem pártolt át *Róbert Károlyhoz,* a pápa jelöltjéhez, sőt nem törődve a szentszék haragjával, ép oly lelkesen karolta fel Ottó ügyét, mint azelőtt Venczelét. 1305 deczember 6-án ő és *Rádi Benedek* veszprémi püspök koronázták meg a bajor herczeget magyar királynak, a ki azután megtette kanczellárjának. Mivel ekkor a Borsák is Ottó pártján voltak, valószínű, hogy a Marostól délre eső vidék is Ottót ismerte el urának, a Csanád nemzetség kivételével.

Ottó kudarcza azonban maga után vonta Antal csanádi püspök bukását. 1307-ben már *Róbert Károly* híve, *Benedek* püspök székelt Csanádon. Benedek jelen volt Róbert Károly király 1309. évi koronázásán is és ő szentelte fel az ez alkalomra készült koronát.

Ekkorra már a Borsa nemzetség is Róbert Károly király hűségére tért. De e hűség nem volt állandó, mert e hatalmas nemzetség feje *Tamásfia Jakab,* köznéven *Kopasz,* hogy a hatalmasul elfoglalt várakat, koronajavakat mindenáron megtartsa magának, 1317-ben fellázadt a király ellen.

A Csanád nemzetség sarjai, a kik valószínűleg biharmegyei birtokaikat féltették a Borsáktól, szintén a lázadókhoz csatlakoztak. Kívülük még a lázadók táborában találjuk a Baar-Kalán nembeli Izsák fia II. Pósát is, a Szeri Pósa család ősét is, a ki azonban már 1318-ban ismét Róbert Károly király híve. A király megbocsátott neki és visszafogadta kegyeibe. A hűtlenség bűnébe esett Csanád nembeliekkel szemben azonban a király már sokkal szigorúbban lépett fel. 1319-ben a Csanád nemzetség ősi javai közűl Halászt, Razsánt, Pataktót és Morotvát a király kezén találjuk, a ki e birtokokat később a *Hermán* nembeli *Kerekegyházi Lampert* országbírónak adta cserébe. Tamásfia *Csanád* váradi prépost és titkos kanczellár, továbbá Lőrincz fiai *Miklós, Pongrácz, János* és *Tamás* kérésére, 1321 július 29-én megbocsátott a nemzetség hűtlenségbe esett tagjainak s visszaadta nekik Temerkény, Zenta (Zenta átellenében a Tisza balpartján), Csóka, Szanád, Tinha és Varsány birtokokat.

Róbert-Károly király, uralkodásának első felében, különösen 1316-tól kezdve gyakran tartózkodott Temesvárt és ezalatt néha megfordult Csanádon is. Így 1322 május 22-én Csanádon keltezi egyik levelét. Midőn 1330-ban *Szécsényi Tamás* erdélyi vajda és *Széchi Dénes* tanácsára a király *Bazarába Mihály* oláhországi fejedelmet megtámadta, szeptember havában a vármegyén át vezette hadát az Al-Dunához ; 1338 őszén mezőit és a gyümölcsöseit sáskajárás pusztította. (Böhm I. 121.) Alig néhány évvel később (1344) a fekete halál dúlt.

Nagy Lajos.

Nagy Lajos király uralkodásának első szakában az olaszországi hadjáratok foglalkoztatták a nemzetet. A nápolyi hadjáratban részt vett Simontornyai *Laczkfi* Dénes Csanádmegye főispánja is.

Az első török harczok.

Alig értek véget az olaszországi hadjáratok, midőn kezdetét vette az ozmán uralom elleni küzdelem. A törökök szinte nagyobb küzdelmek nélkül igázták le a Balkán félszigetet, s egyre jobban közeledtek Magyarország határai felé. Lajos

király 1365 tavaszán indított hadat ellenük, részben a mai Torontál területén át az Al-Dunáig vonult, Orsovánál átkelt a Dunán s Viddint rohammal bevette.

Sismán bolgár czár *Murád* szultán segítségével vissza akarta ugyan foglalni a viddini kerületet, de Lajos király 1366 tavaszán 20.000 főből álló válogatott sereggel a törökök ellen indult s teljes győzelmet aratott fölöttük. A hadjáratból visszatérve, Lajos király ismét a mai Torontál vármegyén át vonult Budára.

Nagy Lajos király uralkodása alatt kezdődött meg a törökök előnyomulása elől menekülő délszlávok letelepedése a mai Torontál vármegye területén. A letelepülők majdnem kivétel nélkül a görög-keleti egyház hívei voltak, s ezért a kath. hitre való térítésükkel már Nagy Lajos is megpróbálkozott. 1366-ban elrendelte, hogy a bevándorolt szláv papok, *Himfi* Benedek akkori kevei és krassói főispán előtt jelentkezzenek; mivel azonban a görögkeleti papok ennek a felszólításnak nem tettek eleget, Lajos király 1366 július 25-én kelt rendeletével azokat a szláv papokat, a kik nem a róm. kath. egyház tanai értelmében oktatták a népet, hivataluktól megfosztotta és száműzte, helyükbe pedig Dalmácziából hivatott kath. papokat, kik a nép nyelvét értették. A görög-keleti hit azonban még így is folyton terjedt.

Mária királynő.

Nagy Lajos halála után (1382 szeptember 10.) *Mária* királynő foglalta el a trónt, a kinek nevében azonban Erzsébet anyakirályné kormányzott. A nőuralom ellen támadt elégületlenség következtében Mária kénytelen volt a koronát *Kis Károlynak* átengedni, a kit azonban alig hatheti uralkodás után, a királynők hívei meggyilkoltak.

Zsigmond uralma.

Kis Károly halálának hírére a Délvidéken kitört a forrongás, melyet a királynők személyes megjelenésükkel akartak lecsillapítani; de a kísérlet balul ütött ki, mert 1386 július 25-én a lázadók körülfogták az utazó királynőket s miután kíséretüket levágták, őket fogságba hurczolták. *Zsigmond*, Mária királynő férje, a ki Csehországban vette hitvese és anyósa elfogatásának hírét, azonnal Magyarországba sietett s a helyzetet arra használta fel, hogy a királyi hatalomnak egy részét már neje életében megszerezze magának. A Mária ellen kitört lázadás lecsillapítására 1386 augusztus 22-én *Losonczy* Lászlót és Istvánt Temes és Csanád vármegyék főispánjává nevezte ki (Pesty Frigyes: Krassómegye tört., III. 164.), hogy Zsigmond uralmát a Marostól délre eső vidékeken biztosítsák.

Néhány évvel ezután megkezdődtek Zsigmond király harczai a törökök ellen. Ezek a harczok Torontál vármegyét csak annyiban érintették, hogy Zsigmond seregei több ízben átvonultak rajta, színterük azonban egyelőre még az ország határán kívül esett.

A vármegye területére először Galambócz (Kolumbácz, ma Golubácz) várának elfoglalása után, valószínűleg 1390-ben törtek be a törökök; ekkor egész a Temes folyóig elkalandoztak. Ettől kezdve addig, míg e terület a török iga alá került, másfél századon át, szinte szakadatlanul folyt a küzdelem a török ellen.

Miután a betörések Galambócz visszafoglalása után sem szüneteltek, Zsigmond 1392 husvétja után általános felkelést rendelt a törökök ellen és május végén indult útnak. Átvonult a mai Torontál vármegyén, Keveváránál (Temeskubin) foglalt állást. Bajazid nagy serege nem tudta a magyar sereg átkelését megakadályozni, ezért, hogy a döntő ütközetet elodázza, visszavonult Zsigmond elől.

1395 nyarán és őszén a törökök ismét betörtek Délmagyarország területére. Július havában egész Temesvárig hatoltak és felégették Újpécset, de *Marczali* Miklós, temesi főispán és testvére, Dénes, csakhamar összeszedvén a vármegyei hadakat, július 12-én Füzes-Oroszinál és Maráz mellett, majd az ez évi második betörés alkalmával, szeptember havában, Csáknál, a mai Torontál vármegye határszélén, visszaverték a törökök rablóhadait. Ezek az apró veszteségek azonban nem riasztották el a törököket, kik a szerencsétlen nikápolyi hadjárat (1396.) után ismét végigpusztították és kizsákmányolták a Temes folyó vidékét.

A mint Zsigmond visszatért Konstantinápolyból, első gondja volt, hogy az alvidék védelméről intézkedjék. Evégből 1397 szeptember 24-ikére Temesvárra, mint a fenyegetett országrész legjelentékenyebb városába, országgyűlést hirdetett, melynek tanácskozásai október 22—25-én kezdődtek s 1398. év elejéig eltartottak. Az országgyűlés szétoszlása után megkezdődtek az általános nemesi felkelés előkészületei; két évig tartottak ezek s végül mégis a török kezdte a támadást, ez esetben a Havasalföld felől. Zsigmond ellenük vonult, de családi ügyei miatt a háborút abba kellett hagynia. Közvetetlenül ez után a *Nápolyi*

László elleni küzdelmek foglalták le, majd a német birodalom belső ügyei, a hitszakadás lecsillapításának gondjai, s mindennek az lett az eredménye, hogy a Délvidék népe két évtizedet meghaladó időn át teljesen magára hagyatva állott a meg-megújuló török támadásokkal szemben.

1416-ban *Ikács* boszniai bég vezérlete alatt törtek be a törökök Magyarországba és lángbaborították a Délvidék legnagyobb részét. Midőn az útközben összegyűjtött nagy zsákmánynyal már visszatérőben voltak, *Maczedóniai* Miklós, kinek a mai Torontál vármegye területéhez tartozó Maczedónia helységben várkastélya is volt, elébük kerülve, megütközött velük s saját kezével ölte meg vezérüket, a kinek eleste után a török martalóczok szétfutottak.

Egy más alkalommal Maczedóniai Miklós éjszakai támadással vert szét egy portyázó török sereget ; katonái, hogy a sötétben egymást felismerjék, az Isten és Szent Mihály nevét kiáltozták. A törökök a nagy zavarban utánozni próbálták a magyarok jelszavait, de ez a cselfogás nem mentette meg őket.E győzelem után nem messze a Marostól, a csata helyén, Szent Mihály tiszteletére kápolnát építettek. E kápolna körül népes falu keletkezett, melyet a magyarok Szent-Mihálynak, a szlávok Szent-Miklósnak neveztek. (Böhm i. m. I. 135.)

Zsigmond 1419-ben ismét hadat vezetett a török ellen ; október 28-án már a Vaskapunál állott hadaival, de összeütközésre ezuttal nem került a dolog, mert Zsigmond, miután Szörény védelmére Görény várát építtette, visszatért az Alduna vidékéről, majd 1421-ben sikerült neki a belzavarok által elfoglalt *III. Murád* szultánt öt évi fegyverszünetre bírni.

A fegyverszünet lejárta után Zsigmond újult erővel fogott hozzá a háború folytatásához s 1426 őszén a főurak banderiumaival a vármegyén át Erdély felé vette útját. Ezalatt *Ozorai* Fülöp, köznéven *Pipó*, Csanád, Keve és Temes vármegyék főispánja, a ki 1405 óta őrködött a Délvidék biztonsága fölött s szervezte a védelmet, Galambócznál fényes győzelmet aratott a törökökön.

Még az 1426. évi hadjárat folyamán *Lazarevics* István, szerb fejedelem, új szerződésre lépett Zsigmond királylyal, a mely szerint Szerbiának a magyar határon fekvő várait a magyar királynak átengedi, viszont Zsigmond beleegyezik abba, hogy a szerb fejedelemség nővérének fiára, *Brankovics* Györgyre, szálljon. Zsigmond király Brankovics Györgyöt a magyar országnagyok sorába emelte és megerősítette mindama uradalmak birtokában, a melyeket Lazarevics István 1411 óta bírt Magyarországon.

Lazarevics István halála után Brankovics György a magyarországi uradalmakhoz, még Zsigmond király uralkodása alatt, az 1427—1433 közötti időben, számos birtokot szerzett. Zsigmond uralkodása alatt Brankovicsé volt a mai Torontálban : Becse vára (Törökbecse) a hozzátartozó várossal, továbbá Szent-Király (puszta Aracs mellett), Ujfalu, Szent-András, Arács, Banzalhida (Bassahíd vagy Kiskikinda), Becskerek (Nagybecskerek), Arad (Aradácz, ma Alsóaradi és Felsőaradi), Boldogasszonyfalva, Chingrad, Irmes. (Pesty Frigyes : Brankovics György, rácz despota birtokviszonyai, Millenn. Tört. III. 566.) Brankovics György.

Brankovics azonban nem akarta a határszéli várakat átadni és Zsigmondnak fegyveres erővel kellett az elvállalt kötelezettség teljesítésére szorítani, de így sem ért teljesen czélt, mert Galambócz várnagya, István boján, az elhunyt Lazarevics fejedelemmel fennállott zálogos szerződés alapján a várat vonakodott kezéből kiadni. Mivel pedig Zsigmond a zálogösszeget nem tudta, vagy nem akarta lefizetni, István boján bosszúból a várat átadta a töröknek.

Ezzel a vármegye területe ismét védtelenül állott a török támadásokkal szemben. 1428 év tavaszán Zsigmond személyesen vezetett sereget Galambócz visszafoglalására, de e hadjárat kudarczczal végződött. A törökök oly jelentékeny túlerővel léptek fel, hogy Zsigmond tanácsosabbnak tartotta fegyverszünetre lépni ; a törökök azonban a megkötött fegyverszünet ellenére a visszavonuló magyar hadakat megtámadták s ekkor Zsigmond maga is veszélyben forgott és csak *Rozgonyi* Istvánnak köszönhette menekülését.

A törökök pusztításai következtében rendkívül sokat szenvedtek a csanádi püspök birtokai. Ekkor éppen a törökverő *Marczali* Miklós rokonai voltak Csanád főispánjai. Marczali Dózsa volt a püspök, Marczali László pedig a prépost. Zsigmond a püspököt eddigi veszteségeiért akként kárpótolta, hogy az 1421. év augusztus 12-én megerősítette az addig élvezett birtokaiban. (Borovszky S. I. 109.)

Zsigmond király 1408. évi deczember 21-én *Keresztúri Garázda* Miklósnak és

Szilágyi Lászlónak, valamint testvéreinek, Gergelynek, Mihálynak, Albertnek, Domonkosnak és Sebestyénnek, továbbá Sebestyén fiának, Gergelynek adja Horogszeg királyi birtokot (a mai Nagykikinda és Zsombolya között) a hozzátartozó Kis-Posáros, Nagy-Posáros, Böszörmény, Tószeg, Mosótó és Három-Begenye falvakkal egyetemben. A *Szilágyi* család Horogszegen kastélyt építtetett s itt telepedett le s ettől kezdve jelentékeny szerepet játszott Torontál vármegye történetében. Zsigmond uralkodásának utolsó szakában a raguzai származású *Tallócziak* is ott szerepelnek a vidék előkelő családai között. Tallóczi Matkó 1431-ben Csanád, Krassó és Keve vármegye főispánja volt, testvére, Frank, 1432-ben kevei főispán. Tallóczi Matkó, mint nándorfehérvári kapitány, különösen nagy érdemeket szerzett e fontos végvár megerősítése és a védelmi intézkedések foganatosítása körül.

1433-ban egy részletesen kidolgozott javaslat feküdt az egybegyült rendek előtt, mely a Magyar birodalom védelmi rendszerét újjászervezte. E szabályzat 30. czikke szerint a Temes és a Duna között fekvő, Temesköznek nevezett vidéket, egész Szörényig, a királyi dandár ezer lovasán kívül a kalocsai érsek, a váradi püspök egy-egy banderiuma, a csanádi püspök 200, az oláhok, kunok és jászok 200, Temes, Keve, Zaránd, Arad, Csanád, Torontál, Krassó és Csongrád vármegyék együttesen 1400 lovassal tartoztak védelmezni. Az egyes vármegyék részéről Temes 200, Keve 100, Csanád 300, Torontál 100, Krassó 100 lovas kiállítására volt kötelezve. (Millenn. Tört. III. 584—592. — Fejér : Codex Dipl. X. 7. 259.)

A mai Torontál vármegye közállapotairól Zsigmond uralkodásának végszakában, igen érdekes adatokat nyerünk *Bertrand de la Brocquière* burgundi *Jó Fülöp* herczeg főlovászmesterének úti jegyzeteiből, a ki 1433-ban Belgrádból Pancsovára, s onnan Becskerekre utazott, majd Becsénél (Törökbecse) átkelvén a Tiszán Szeged felé vette útját.

E rendkívül becses úti naplónak a mai Torontál vármegye területére vonatkozó része a következőleg hangzik : Belgrádnál átkeltem a Dunán, mely ezuttal igen kiáradt, és szélessége lehetett 12 mérföld, még soha sem volt oly széles, a mennyire csak visszaemlékezhettek. Budára kitűzött utamat egyenesen nem folytathatván, Pensey (Pancsova) nevű falu felé kanyarodtam és átutazván a leglapályosabb vidékek egyikén, milyet valaha láttam, miután egy folyón csónakon átmentem, Beurquerelbe (Nagybecskerek) érkeztem, mely a rácz despota városainak egyike, hol két más folyón, hidon mentem át. Beurquerelből Verchetre (Becse, Törökbecse), szintén a rácz despota helységébe jutottam, ott átmentem a Tiszán, mely mély és széles folyó és azután Segadinra (Szeged) érkeztem. Ez egész utamban egy kis patak mellett fekvő két erdőcskén kívül egyetlen fát sem láttam. A lakosok szalmával és náddal tüzelnek, melyet a folyók partjain, vagy a számos mocsarakban szednek. Kenyér helyett vékony pogácsát esznek az emberek, de annak sincsenek nagyon bővében. Átutazásom alatt Magyarországon többször találtam 6—8 személylyel megrakott kocsikat, melyeket egy-egy ló húzott. Itt szokásban van, ha nagy útra mennek, egy lovat befogni. A kocsik hátulsó kerekei sokkal nagyobbak, mint az elsők. Vannak itt kocsik melyek nemzeti szokás szerint ernyősek s oly szépek s könnyűek, hogy az egész kocsit egy ember kerekestől elvihetné a vállán. Miután a föld lapos és egyenes, semmisem akadályozza a lovat, hogy ne ügessen. A lapályosság e kiterjedése okozza, hogy a szántásnál bámulatos hosszú barázdákat hasítanak.«

Albert. Zsigmond király halála után (1437 decz. 9.) vejét *Albert* osztrák herczeget választották a rendek királylyá, kinek rövid uralkodása alatt a törökök újból háborúval fenyegették Magyarországot. Mialatt a rendek Budán az ország védelméről tanácskoztak, a törökök megszállották Szerbiának a Morava jobbpartján fekvő részét és ostrom alá vették Szendrő várát.

Brankovics György sürgetésére, a ki segélyt kért fia számára, *Albert* király 1439 junius havában megindította seregét s fegyverbe szólította az ország nemességét. A vármegyében birtokos főurak közül *Brankovics* György, a *Csákiak*, a *Marczaliak* és a *Perényiek* csakhamar a királyi hadhoz csatlakoztak, de a vármegyék hadai és a köznemesség feltünő gyér számban jelentkezett. Mialatt a királyi had Szalánkeménhez érkezett, Szendrő elesett, a magyar hadak között pedig járványos betegségek ütöttek ki. Ily körülmények között a hadjárat folytatásáról le kellett mondani. Maga Albert király is betegen tért vissza a táborból Budára és Bécsbe utaztában utközben, okt. 27-én elhalálozott.

Albert halála után a rendek nagy többsége Ulászló lengyel királyt hívta meg a trónra és az 1440. jun. 15-ére Budára egybehívott országgyűlés királylyá kiáltotta ki. *I. Ulászló* megkoronázása után azonnal hozzáfogott az ország védelmének szervezéséhez. Nándor-Fehérvár oltalmát *Hunyadi* János szörényi bánra bízta, a kit egyúttal temesi gróffá nevezett ki. A mint Hunyadi 1441-ben átvette a nándorfehérvári kapitányságot, meg is kezdte a harczot a törökökkel. *Izsák* szendrői bég portyázó seregei az elmult években gyakran pusztították Keve vármegyét, vagyis a mai Torontál vármegye déli részét. Hunyadi azonban e török csapatokat szétűzte, majd a segítségükre siető szendrői parancsnokot, *Izsák* béget is megtámadta, Szendrőig üldözte. A Hunyadi János győzelmeinek hatása alatt 1443. évi pünkösd táján tartott országgyűlésen a főurak önként ajánlkoztak, hogy Hunyadihoz csatlakoznak, a király pedig kijelentette, hogy a fővezérletet maga veszi át. Hunyadi János.

Ez volt az 1443—44. évi támadó hadjárat előkészítése ; e háboru sikerének hatása alatt a király és a főurak az év nyarán a törökök ellen indított háború folytatását határozták el. Ulászló serege élén jul. közepe táján Szegedre vonult, a hol az időközben odaérkezett török békeköveteket fogadta. Néhány napi tanácskozás után a békét a törökökkel tíz évre meg is kötötték s ennek megtartására a király esküvel kötelezte magát. Az egybegyült magyar és lengyel urak azonban Ulászlót és Hunyadi Jánost a háború folytatására kényszerítették ; a szerencsétlen várnai ütközet fejezte be ezt a háborút, hol Ulászló elesett, a magyar sereg legnagyobb része odaveszett, maga Hunyadi János pedig alig tudott hazatérni.

Az 1445. évi ápr. 5-ére Székesfehérvárra egybehívott országgyűlés, hogy az országot a trónüresedés következtében beállott fejetlenségtől és válságtól megóvja, az országot hét főkapitányságra osztotta fel. A Tisza balpartja egész Erdélyig s így Torontál területe is Hunyadi János kormányzása alá került. Hunyadi 1446. évi júl. 26-án Bocsáron Csanád és Torontál vármegye rendeivel közgyűlést tartott, és utána Budára ment.

Az 1446. évi országgyűlés Hunyadi Jánost az ország kormányzójává választotta s melléje országos tanácsot rendelt.

Az ország rendeinek 1447 szept. közepére történt egybehívását *Hédervári* Lőrincz nádor halála tette szükségessé. Ezen országgyűlésen Torontál vármegyét *Madra* (Madrai) István és Osvát, továbbá *Szentgyörgyi* Zsigmond és *Sárközi* János képviselték. Az országgyűlés *Garai* László macsói bánt, Erzsébet királyné egyik személyes hívét választotta nádorrá. Hunyadi Jánosnak ekkor főtörekvése az volt, hogy a törökökkel megmérkőzzék és a várnai csatában a magyar fegyvereken ejtett csorbát kiköszörülje. A megtorló hadjárat előkészületei a főurak vonakodása miatt nehezen folytak, s maga a hadjárat sem vezetett sikerre. A rigómezei ütközetben a magyar sereg odaveszett s utána hosszas viszontagságok után maga *Hunyadi* János is *Brankovics* György fogságába került, a ki Hunyadit csak a magyar országos tanács erélyes sürgetésére és nagy váltságdíj árán adta ki.

A következő 1449—1451. évek a szultánnal való eredménytelen béketárgyalásokkal teltek el ; de Hunyadi Jánosnak sikerült Frigyes német királylyal, V. László király gyámjával, valamint Brankovics György szerb deszpotával egyezséget kötni. Ez idő alatt Hunyadi János többször megfordult a vármegye területén. 1450 ápr. 16-án Csanádon találjuk, ugyanez évben a karácsonyi ünnepeket is ott töltötte és 1451 jan. 4-én is itt volt. Január végén pedig Becsén (Törökbecse). (Ráth Károly : A Magyar királyok hadjáratai. 200—204.).

1452-ben sikerült az osztrák és a magyar rendeknek *V. Lászlót* Frigyes kezei közül kiszabadítani, mivel azonban László nagybátyjának, *Czillei* Ulriknak befolyása alá került, Hunyadi János teljesen magára hagyatva vette fel a küzdelmet a törökökkel.

1454 nyarán a szultán Szerbiába tört s Brankovics várát, Szendrőt vette ostrom alá. Midőn Hunyadi a törökök támadásáról értesült, aug. 10-én Keve mellett tábort ütött s itt bevárva hadait, szept. 29-én átkelt a Dunán s a Morava völgyén Krusevácz felé nyomult. Hunyadi sikerei azonban Czillei fondorkodásai következtében a királyi udvarban nem hogy örömet, hanem aggodalmat keltettek. Igy a szépen induló hadjárat nem is vezethetett teljes sikerre. A Hunyadi János és a király között kitört ellenségeskedés már az egész országot pártokra szakította, midőn *Capistrano* János ferenczrendű szerzetes megkezdte fáradozásait arra, hogy az országot a török ellen keresztes hadjáratra tüzelje. Ebből a czélból bejárta az egész országot és 1455 szept. 23-án megfordult Capistrano János.

Csanádon is, hol kereszteseket gyűjtött a török ellen. (Millenn. Tört. IV. 145—150, Borovszky S. I. 76.).

Capistrano fellépése nagy hatással volt a királyi udvarra is. 1456. év tavaszán az udvarnál a törökök ellen indítandó támadó hadjáratról tanácskoztak, midőn Szerbiából váratlanul hirnök érkezett azzal a tudósítással, hogy a szultán nagy sereget gyűjt s Nándor-Fehérvár megtámadását tűzte ki czélul.

A válságos hírek ellenére az udvar is, s a főrendek is teljes tétlenségben maradtak, sőt a király eltávozott Budáról. Hunyadi azonban azonnal az Alföldre indult, hogy hadat gyűjtsön, júniusban Szegeden át Temesvár felé vette útját, útközben mindenütt a törökök elleni küzdelemre buzdítván a népet, mely tömegesen tódult a keresztes zászlók alá. Temesvárról Kevére ment, hova hadai egy részét rendelte. Júl. 3-án még Keve várában találjuk, a mely napon a szultán a Nándor-Fehérvár ostromára való előkészületeit befejezte. (Ráth. i. m. 207.) Hunyadi Kevéből hadait Péterváradra vezette, itt egyesülve Capistrano kereszteseivel, Nándorfehérvárát júl. 21-én felmentette az ostromzár alól.

A Hunyadi János halála (1456 aug. 11.) után következő viszályokban, Torontál vármegyének ismét nem sok szerepe volt, bár V. László, Hunyadi László és Czillei Ulrik több izben fordultak meg területén.

Hunyadi Mátyás.

V. László király halála után, 1458 január 23-án, a rendek Hunyadi János másodszülött fiát, Mátyást kiáltották ki királynak. Az ifjú király trónralépte után néhány hónappal a törökök ellen indult hadba. A törökök ugyanis 1458 év nyarán betörtek Szerbiába és elfoglalták Galambócz várát. Hunyadi Mátyás rögtön közfelkelést hirdetett, s az egybegyűlt hadak élén Szerbiába nyomult. Október hó 8—24-ig Nándorfehérvárott tartózkodott, majd innen Temesvárra ment, hol november 15—30. között találjuk. Temesvárról november 30-án indult a vármegyén át Szegedre, a deczember 6-ára egybehívott országgyűlésre. A vármegye népe ezen az útján üdvözölte Mátyást első ízben. (Ráth Károly i. m.)

Mátyás király főtörekvése kezdettől fogva a szétzilált védrendszer helyreállítása volt. Erre irányuló intézkedései közűl a vármegyére legfontosabb az volt, hogy Mátyás a nagyobb helységek megfelelő védelmére nagy gondot fordított. Mert bár a Mátyás király hadvezérei a vármegye területére betörő török hadakra több ízben erős csapásokat mértek, egyes kisebb rablócsapatok betörését még sem tudták megakadályozni.

Ezért azután *Hangácsi* Albert, mihelyt a csanádi püspökséget elfoglalta, hozzáfogott Csanád megerősítéséhez. Mátyás király a püspök előterjesztésére hozzájárult ahhoz, hogy a város kőfallal vétessék körül. A püspök el is készíttette az erődítési terveket, de mivel a város a káptalané volt, ennek kellett volna az erődítési költségeket viselni, ezért Hangácsi püspök felszólította a káptalant, hogy a várfalak és a sánczok erődítési költségeit bocsássa rendelkezésére. A káptalan azonban az erődítési költségek fedezését a püspökség kötelességének tartotta miből azután per támadt a püspök és a káptalan között és 1459-ben a püspök megkereste a szentszéket, hogy a káptalant a város megerősítésére kötelezze.

Hangácsi Albert erélyes fellépése eredménynyel járt; néhány év mulva Csanád város erődítványei elkészültek s ettől kezdve vára jelentékeny szerepet játszott a törökök elleni küzdelemben. (Borovszky S. I. 132.)

1462-ben *Ali* bég, szendrői basa, fenyegette a mai Torontál vármegye területét, azonban a *Szokolyi* Péter és Mihály vezérlete alatt álló kisebb magyar sereg az ozmánokat kiűzte az alvidékről. Ebben az évben Mátyás király ismét átvonult a mai Torontál vármegye területén. Mátyás király az év őszén, midőn Erdélybe indult a törököktől elűzött *Vlád* oláh vajda támogatására. Szegeden át a Maros mentén Csanádra ment, hol augusztus 17-én találjuk. Csanádról Torda felé vette útját. (Ráth Károly i. m.)

1463-ban *II. Mohamed* 150 ezer főből álló seregével Bosznia elfoglalására indult; hogy pedig Mátyás hadait lekösse, *Ali* bég vezérlete alatt erős sereget küldött a Szerémségbe, de *Pongrácz* András főpohárnok Alit visszaszorította, a ki e csorbát ki akarván köszörülni, május elején Szendrőnél átkelt a Dunán és Temesvár felé nyomult, hol azonban *Pongrácz* János erdélyi vajda, készen várta és Temesvár mellett, heves harcz után, visszaszorította. Ali csak kevesedmagával tudott a Dunán átmenekülni. (Millenn. Tört. IV. 206.)

Az 1463. évi hadjárat után Torontál vármegye területe tíz évet meghaladó időn át békében élt. Ez idő alatt az előbbi hadjáratokban elpusztított vidékeket

a Duna mentén ismét benépesítették. A beköltözködések különösen Zsigmond király uralkodásának végszakától kezdve növekedtek.

Szerbiának *Mohamed* által 1459-ben történt elfoglalása óta a menekülő szerbek egész tömegei lepték el az Alduna vidékét. Mátyás király a beköltözködő szerbeket a Temes folyótól délre eső vidékeken, leginkább Keve és Pancsal, valamint a Temes folyó és Horom (Ujpalánka) közötti vidékre telepítette le.

A régi Torontál vármegye területe, valamint Temes vármegyének a Temes folyótól éjszakra eső része ekkor még igen népes volt. A szerb családok bevándorlása következtében a görög keleti egyház hívei megszaporodtak, de Mátyás király idejében még nem volt püspökük, a ki a hitközségek ügyeit igazgatta volna, s így míg II. Ulászló király uralkodása alatt a szerb püspökség nem szerveztetett, a Temes vidékén telepedett szerbek a szófiai metropolita alá tartoztak. (Bőhm Lénárt i. m. I. 162.)

1476-ban *Ali* szendrői bég, a *Mihaloghli Iskender* fivérekkel egyesülve, négyezer spahival Szendrőnek átkelve a Dunán, Temesvár felé nyomult. A vidéken lakó több főúr, mint a *Dóczy* testvérek, Böldre (a mai Beodra), Papd, Csatád, Gyertyámos, stb. földesurai, *Niffor* Imre, *Nagy* Ambrus és Albert a temesvári őrséggel, továbbá *Csepely* János a belgrádi őrséggel a törökök elé indult, a kik erre Szendrő felé húzódtak vissza. A magyar hadak Pancsal közelében utólérték s megtámadták a törököket. Az ütközetben a törökök teljes vereséget szenvedtek; Ali bég csak nagy bajjal tudott egy sajkán megmenekülni, de seregének legnagyobb része elpusztult s maga Iskender is súlyosan megsebesült. A győztes magyar sereg az ütközet után a szomszéd völgyben (Nadela Bara) őrzött magyar foglyokat kiszabadította, majd a tábort is felprédálta. A győzelem jeléül 250 foglyot és öt zászlót küldtek Budára.

Mátyás király, hogy a Marostól délre eső országrész védelme erős kezekbe kerüljön, 1478-ban *Kinizsi* Pált nevezte ki temesi gróffá s rábízta a Marostól délre eső vidék védelmét. Kinizsire várt tehát a feladat, hogy a Végvidék védelmét szervezze, holott ekkor Pancsal (Pancsova), Keve (Temeskubin) oly rossz állapotban volt, hogy a törökök támadásainak nem állhattak volna ellent. Kinizsi meg is felelt a reá háruló feladatnak. Rövid idő alatt kitünő, fegyelmezett sereget szervezett.

1481, év folyamán *Iskender* basa, ekkor már Szerbia helytartója, ismételten betört a Temes vidékére. Kinizsi, hogy vele leszámoljon, fegyverre szólította a szomszéd vármegyéket s a találkozót november 4-ére a horomi gázlóknál tűzte ki. A vármegyei hadakon kívül eljött *Rozgonyi* László, Horogszeg ura (Nagykikinda és Zsombolya között), *Brankovics* Vuk, a becsei (Törökbecse) uradalom birtokosa, *Tököly* Miklós és András.

A küzdelem Horomnál kezdődött, hol Kinizsi 32 ezer főből álló hadával átkelt a Dunán s a Morava mellett egész Krusováczig nyomult az ellenséges területet széltében-hosszában pusztítva, 50 ezer szerbet és ezer törököt hajtott át a Dunán, a kiket Temesvár környékén telepített le. (Böhm i. m. I. 168.) A törökök kevéssel ezután a Szendrő előtt fekvő Duna-szigeten erődöt építettek, mire Kinizsi Pancsalt, Kevét és Horom helységet palánkokkal erősíttette meg.

1482 év október havának utolsó napjain az új szendrői basa lovasságának élén betört a mai Torontál vármegye területére. De a becskereki mezőn Kinizsi Pál, Brankovics Vuk és *Dóczy* Péter hadai csatarendben várták s rövid küzdelem után a magyarok a török hadat teljesen szétverték. A törökök háromezer embert, a magyarok ötszázat veszítettek. Tömérdek fogoly, fegyverkészlet s gazdag zsákmány került a magyarok birtokába. A zsákmány javát Kinizsi a Hainburgnál táborozó királynak küldte el.

Mátyás király 1483-ban az új szultánnal, *Bajazeddel*, három évre fegyverszünetet kötött, melyet 1484-ben további három évre hosszabbítottak meg.

A Mátyás király halálát követő trónküzdelmek alatt, 1491 tavaszán, egy török csapat átkelvén a Dunán, előbb Temesvárig, majd Nagyváradig hatolt. Kinizsi azonban résen volt, a visszatérő törököket megtámadta s szétugrasztotta, a foglyokat pedig a legválogatottabb kínzások között végeztette ki.

Ezalatt Mátyás király híres fekete-serege zsoldhiány következtében fellázadt; a sereg Szeged környékén gyülekezvén, átcsapott a Tiszán s a mai Torontál vármegye területén is pusztított. Ulászló király 1492 nyarán Kinizsit bízta meg a rakonczátlankodók megfékezésével, ki ezután ismét visszatért a Délvidék védelmére. II. Ulászló.

1494. évi január havában tízezer főből álló hadával Szendrővel szemben átkelt a befagyott Dunán, Szerbiában két várat megostromolt és óriási zsákmánynyal tért vissza. A törökök viszonzásul még ebben az évben Nándorfehérvárt vették ostrom alá, de Kinizsi Temesvárról elősietve, felmentette a várat az ostrom alól.

Mikor II. Ulászló király Nándorfehérvár ostromáról értesült, nagyobb zsoldos sereggel Temesvárra jött és Torontál vármegyén át Zentára vonult. — Kinizsi, *Drágffy* Bertalan erdélyi vajdával, Titel és Borcsa között átkelvén a Dunán tizenöt napon át zsákmányolt török területen. Kinizsi 1494 november 24-én meghalt ; halála után II. Ulászló *Somi* Józsát nevezte ki a Délvidék főkapitányává.

Az 1498-ban, Budán tartott országgyűlés elrendelte, hogy a csanádi püspök száz lovast, a török betörések által veszélyeztetett Csanád, Torontál és Temes vármegyék pedig minden huszonnégy jobbágytelek (porta) után egy huszárt tartoznak kiállítani.

Corvin János. 1502-ben Somi Józsa temesi főispán, *Corvin* Jánossal — Hunyadi Mátyás király természetes fiával, a ki Horogszeg várkastélyt bírta a vármegyében, — és az erdélyi vajdával Horogszeg környékén egyesülve, Nándorfehérvárnál és Horomnál (Ujpalánka) átkelt a Dunán s szerb földre nyomult. Somi Józsa Jaicza felmentése után Jaicza vidékét elpusztította, a törököket leöldöste, az óhitű lakosokat nyájaikkal együtt áthajtotta a Dunán és a mai Pancsova és Temesvár között, az akkor úgynevezett Janopoli kerületben telepítette le.

Torontál vármegyéről ezután egy ideig nincs összefüggő tudósításunk. Azon az emlékezetes országgyűlésen, mely kimondotta, hogy a mennyiben Ulászló fiörökös nélkül találna elhalni, többé külföldit nem választanak királyul, többek között jelen volt *Csáki* Miklós, csanádi püspök és *Kérei* (Körei) Bertalan, Torontál vármegye követe.

Az 1510—1511. években a Temes folyó környékén a pestis szedte áldozatait, főleg a nép köréből ; Somi Józsa, temesi főispán is a pestis áldozata lett. A járványt követő években nagy inség volt e vidéken, mely még fokozódott az úrbéri szolgáltatások terhe miatt. A közbiztonsági viszonyok különösen Nagylucsei *Dóczy* Ferencz birtokain, mint Németi (ma Beregszónémeti), Papd, Peterd, Csatád, Őcse (Kisjécsa, Nagyjécsa), Szedecs, Tófő, úgyszintén *Ravaszdi* Péter, csanádi alispán birtokain is, szomorú képet mutatnak, úgy hogy II. Ulászló király kénytelen volt *Verbőczy* Istvánt különös felhatalmazással a vármegyébe küldeni, hogy az uradalmi tisztek és a jobbágyok között rendet teremtsen. Mivel azonban a pestis még nem szünt meg teljesen, Verbőczi a kivételes törvényszéket a ragály megszüntéig elhalasztotta.

Dózsa György lázadása. Ezek a viszonyok okozták, hogy a vármegye népe örömmel csatlakozott a *Dózsa* György keresztes hadához. Midőn Dózsa György Gyulára vonult, *Balog* István nevű alvezérét kétezer emberrel Csanád alá küldte azzal a megbízással, hogy foglalja el az apátfalvi révet. A keresztesek közeledtére a nemesség is fegyvert fogott ; *Báthory* István temesi főispán és *Csáki* Miklós csanádi püspök egy órai heves harcz után szétszórták a pórokat, a kik közűl sokan a Marosba fultak. Balog megmenekült s egyenesen Dózsához futott, hogy a történtekről beszámoljon. Ezalatt Báthory és Csáki püspök Nagylakra vonult Jaksics Péter házához. A pórhad azonban május 27-én napkeltekor váratlanul Nagylak előtt termett, a helységet rövid küzdelem után bevette. Báthory István temesi főispán megmenekült, de Csáki Miklóst és Ravaszdi Péter csanádi alispánt a pórok elfogták s kivégezték. Dózsa Nagylakról Csanád alá vezette seregét, a várost felgyujtotta és kiraboltatta, még az egyház kincseit és a templom ékességeit is elpusztíttatta.

Csanád elpusztítása után a pórok elözönlötték az egész vármegyét. Dózsa Csanádról Lippáig és Sólymosig nyomult, majd Temes várát vette ostrom alá, de itt június közepén seregét szétverték s őt magát elfogták.

Torontál vármegye a parasztlázadás alatt különösen sokat szenvedett. A lázadás leverése után pedig csak rosszabb lett a megye népének helyzete.

A király, hogy a csanádi püspöki székhely felépítését előmozdítsa, a szerencsétlen véget ért Csáki Miklós utódjává még 1514 augusztus 14-én az alig 22 éves, dúsgazdag *Csaholi* Ferenczet nevezte ki, s neki adta az egresi apátságot is, mely már azelőtt is egyesítve volt a csanádi püspökséggel.

A megujuló török veszedelem. Közben ismét a török veszedelem fenyegette Torontál vármegyét. Szelim szultán halála után (1520 szeptember 21.) fia, Szulejmán, mivel a békeszünet megújítására II. Lajoshoz küldött követeit a királyi udvarban hónapokon át

Mátyás király.
(Az Orsz. Képtárból.)

Capistrano János.
(Az Orsz. Képtárból.)

Hunyadi János.
(A Thuróczy Krónikából.)

II. Ulászló.
(Az Orsz. Képtárból.)

Corvin János.

A törökbecsei vár maradványai.

visszatartották, 1521-ben két hadosztályt indított Nándorfehérvár és Szabács elfoglalására. Míg Nándorfehérvár ostroma tartott, a szultán *Mehmet Hild*-et 40.000 emberrel a Temesvidék pusztítására küldte.

Báthory nádor az ország alsó részének hadaival Péterváradnál, *Szapolyai* János vajda pedig az erdélyiekkel Lippán táborozott, hogy egyesülten induljanak Nándorfehérvár felmentésére, de a vajda a két sereg egyesülését mindenféle ürügy alatt halasztotta. (Millenn. Tört. IV. 431.)

Mehmed Hild átkelt a mai Pancsovánál és Ujpalánkánál ; sehol sem akadt ellentállásra s így a törökök egész Ujpécsig száguldoztak ; ez a váracs azonban ellenállott ; a törökök nem is vették ostrom alá, hanem visszavonultak, mert a szultánnak ekkor még csupán Nándorfehérvár elfoglalása volt a czélja.

Nándorfehérvár eleste (1521 augusztus 29.) országszerte nagy megdöbbenést keltett. II. Lajos király a báttai táborban értekezletre hívta össze az urakat, a kik Nándorfehérvár visszafoglalását javasolták. E hírre Szapolyai János kimozdult Lippáról s a vármegyén átvonulva egész Ujlakig haladt, hol tábort ütött, azonban csupán arra szorítkozott, hogy a törökök betörésének útját állja. Nem is sokáig táborozott Ujlaknál, hanem onnan ismét Erdélybe nyomult.

Nándorfehérvár új parancsnoka még 1522-ben támadást intézett a Temes folyó vidéke ellen. Átkelvén a Dunán, Ujpécset fogta ostrom alá, de mivel a váracsot be nem vehette, az egész vidéket elpusztítván, közel 1500 keresztényt hurczolt rabságba. (Csánki Dezső : Magyarország Tört. földrajza, II. 22.)

Az 1523. évi budai országgyűlés XIII. törvényczikke a királyi hadakat a Temes vidékére, mint az ország legveszélyeztetettebb részébe rendelte. De midőn 1524-ben a török Szörény várát ostrom alá vette s az minden komoly ellentállás nélkül elesett, ez a hír az országgyűlésen egybegyűlt nemesség körében óriási felháborodást keltett. A nemesség haragja leginkább Báthori István nádor ellen fordult, a ki királyi helytartóként a csanádi püspök kegyúri jogának világos megsértésével, a maga emberét nevezte ki az egyik főesperesi javadalomra; mikor pedig *Csaholi* Ferencz püspök ez ellen a legerélyesebben tiltakozott s nem engedte, hogy a nádor jelöltje a javadalomba beiktattassék, Báthori meghagyta *Maczedóniai* Miklós csanádi főispánnak, továbbá *Erdőhegyi* Benedeknek, hogy pusztítsák el a püspök jószágait. (Borovszky Samu, I. 157.)

Maczedóniai Miklós, csanádi főispán, az akkoriban Temes, ma Torontál vármegyéhez tartozó Maczedónia helységben, továbbá a mai Alsóelemér és Felsőelemér táján volt birtokos ; az 1516. évi országgyűlésen még a köznemességből alakult nemzeti párt vezérférfiai között foglalt helyet, de úgy látszik, hogy Csanád vármegye főispáni méltóságát megtarthassa, az udvari párthoz csatlakozott.

Torontál vármegye nemessége nem igen vett részt azokban a viszálykodásokban, a melyek a köznemesség és a főurak között a mohácsi vészt közvetetlenül megelőző időkben folytak. A török veszedelem a Szulejmán trónralépte óta egyre fenyegetőbbé lett s a nemesség nem hagyhatta védelem nélkül vármegyéjét. Az 1525. évi hatvani országgyűlésen is követek képviselték a vármegyét, mert az országgyűlés a délvidéki nemességet felmentette a személyes megjelenés kötelezettsége alól. Midőn pedig Szulejmán megindította hadait Pétervárad felé és a országot fegyverbe szólították, *Csaholi* Ferencz, csanádi püspök, a főpapok közül az elsők közé tartozott, a kik kiállították csapataikat. Személyesen vezette azt Mohács alá, hol 1526 augusztus 29-én ő is a csatatéren lelte halálát.

Torontál vármegye nemessége *Perényi* Péter temesi főispán, koronaőr vezérlete alatt vonult hadba. Ez a sereg valószínűleg Becsénél kelt át a Tiszán ; Bodrog vára táján pedig a Dunán és itt Tomori érsek seregéhez csatlakozott, a ki akkor Baranyavárnál táborozott. Mohácsnál a torontálvármegyei nemességnek legnagyobb része odaveszett. Perényi Péter, ki a balszárnyat vezette, megmenekült. Mohácsnál esett el *Palaticsi* György, kinek családja Hódegyházán (Mokrintól délnyugotra), Homokréven (Mokrin) és Zomborban (Kiszombor) volt birtokos. (Borovszky S. I. 158.) *Maczedóniai* Miklós túlélte a mohácsi vészt, s 1526 október 14-én megjelent a tokaji értekezleten.

Míg Szulejmán a mohácsi csata után Buda felé nyomult előre, Ibrahim nagyvezér Óbecséig pusztított, bevette az elsánczolt tábort, majd Szulejmán hadaihoz csatlakozva, megkezdte a visszavonulást. A török had október 12-én

hagyta el az országot. A mohácsi vészszel bezárul a vármegye középkori története. Küzdelemteljes korszak veszi kezdetét és a nemzeti létért folytatott küzdelemben áldozatul esik Torontál vármegye is.

3. *A vármegye területének kialakulása.*

A várszerkezetek.

Mikor Szent István atyja örökébe lépett, a Marostól délre eső terület, egészen a Dunáig, egy hatalmas, dúsgazdag törzsfőnök, *Ajtony* birtokában volt. Ez a terület mint nemzetségi birtok, megmaradt Ajtony kezében, a ki Szent István uralkodása alatt hatalomra tett szert s szinte korlátlan ura volt a Marostól délre eső területen lakó népeknek. Ajtony legyőzetése után Szent István e földterület székhelyéül Maros várát tette (ma Ócsanád), hol azelőtt Ajtony szállása volt, egyuttal Maros vár vidékéből külön vármegyét szervezett s azt Csanád vezér nevéről nevezte el, kit a vármegye első ispánjává tett s bizonyára arra is felhatalmazott, hogy Marosvár helyén várat építsen. Mindenesetre Csanád volt az első tiszántúli vár, mert a honfoglalás korából fenmaradt földvárakat nem lehet erősségeknek nevezni. A mint felépült a csanádi vár, Csanád ispán magának is palotát építtetett s kétségkívül az udvarbíró és a csanádi várszerkezethez tartozó többi tisztek számára is készültek a várban alkalmas lakóhelyek. Így lett a csanádi vár, mely a Szent István intézkedése szerint királyi vár volt, a róla elnevezett várszerkezet középpontja. A vár berendezése, népe olyan volt, mint az ország többi váraié ; a hozzátartozó uradalmak lakossága — a várjobbágyság — a nyert földterületek fejében katonáskodni tartozott ; a várjobbágyság feje volt az ispán, ki a peres ügyekben bíráskodott, a fegyvereseket begyakorolta. Alatta állott az udvarbíró. Később a vár tisztikara ezekből állott : seregvezér, hadnagy, várnagy s az udvarbíró intézkedéseinek végrehajtására tizedesek és pristaldusok. A vár népének többi része szolganép volt, a mely sohasem hagyhatta el földjét.

Szent István uralkodása alatt a csanádi vár megyéje egész a Dunáig terjedt, de Szent István utódai alatt már túlságosan nagy volt ez a terület arra, hogy a csanádi várkatonaság meg tudja védelmezni. Különösen nehézzé vált ez a feladat, mióta 1018-ban a görög császárság határait egészen a Dunáig terjesztette ki. Ekkor keletkezett Keve vára (Kövi, Kevi, később Temeskubin), melyről már Anonymus is megemlékezik. E vár tulajdonképen a mai Temes vármegye területén volt, tartozékai azonban a mai Torontál vármegye déli részére is kiterjedtek.

Mikor alakult e várszerkezet, nem állapítható meg. Annyi azonban kétségtelen, hogy már a nemzeti királyság első századában fönnállott, mert az egykorú krónikák Gézának és Salamonnak a görögök ellen folytatott harczaiban említik. Okleveles adatunk azonban csak 1201-től kezdve van róla, midőn *Achileus* (Ehellős) kevei ispán nevével találkozunk. (Pesty Frigyes : Az eltünt régi vármegyék, 403.)

A kevei várszerkezet várkatonaságának, várnépeinek és szolgálmányosainak ellátására a mai Torontál vármegyének a Tiszáig és éjszak felé a Begáig terjedő alsó részét jelölték ki letelepedési helyül.

Alig egy század leforgása alatt még egy harmadik várszerkezet alakult a csanádi várszerkezetből, melynek tartozékai szintén a mai Torontál vármegye egy részére terjedtek ki, s ez Temes vármegye.

II. Géza király uralkodása (1141—1162.) alatt, midőn *Belos* nádor, a király nagybátyja intézte az ország ügyeit, a ki különös gondot fordított az ország haderejének gyarapítására, a királyi zászlóaljak szaporítása czéljából több új vármegyét szervezett, ezek közé tartozott Temes is ; okleveles adatunk azonban csak 1212-től kezdve van a temesi várszerkezetről.

A tatárjárásig tehát három várszerkezet népe lakott a mai Torontál vármegye területén : Csanád, Keve és Temes. Vegyük sorra őket, tekintettel arra, hogy az egyes várszerkezetekhez minő birtokok tartoztak a mai Torontál vármegye területéből.

Csanád vára.

I. Csanád. Egyike volt a legjelentékenyebb várszerkezeteknek, melynek élén a tatárjárásig országos nevű emberek, a legmagasabb méltóságok állottak. Így 1165-ben *Ampod* nádor, 1194—1198-ban *Ezsau* királyi udvarbíró, 1202—1203-ban a Kán nembeli *Gyula* országbíró, 1206—1207-ben *Marczell* országbíró, 1213-ban *Miklós* nádor, 1214-ben *Márton* országbíró, még abban az évben a

királyné udvarbírája. 1222—24-ig a Csák nembeli *Miklós*, *Ugron* esztergomi érsek testvéröcscse, 1235-ben a Rátót nembeli *Gyula* országbíró, *Róland* nádor testvére.

A csanádi vár tartozékai a Maros mindkét partjára terjedtek ki ; az okleveles adatok azonban, kevés kivétellel, a Marostól délre eső várbirtokokról emlékeznek meg. A legrégibb csanádi várföldről II. Endre király 1211. évi oklevele szól, a melylyel a tihanyi apátság birtokait megerősítette. Ebben az adománylevélben előfordulnak a csanádi várszolgák Bogár (Bocsár) faluból. 1238-ban IV. Béla király Bocsárt kivette a csanádi vár tartozékai közül és több darabban elajándékozta. Így kapott belőle egy részt Barcz fia *Miklós* ispán, más részét a király a székesfehérvári *János lovagoknak* adományozta, tíz ekealját azonban, melyet határjelekkel elkülöníttetett, a csanádi vár használatára visszatartott. (Borovszky S. i. m. II. 60—61.) A falu megtelepítője is alkalmasint egy *Burghard* nevű várjobbágy volt, a ki a Szent István király uralkodása alatt beköltözködő német lovagokkal együtt jöhetett hazánkba.

Csanádi várföldek voltak még : Kisbesnyő (a mai Óbesenyő mellett), Pony (Nagyszentmiklós mellett), Jenő, Inád (Egrestől nyugotra), Telek (Egrestől nyugatra, az Aranka és Maros közén), Csenej (ma is megvan), Eköd (ismeretlen fekvésű); e várbirtokokat II. Endre király még 1230 előtt a Csák nembeli *Miklós* ispánnak adományozta.

Béla ifjabb király e várbirtokokat visszavette Miklós ispántól. II. Endre király azonban kedvelt hívét kárpótolni igyekezett s 1232-ben Pony és Telek falvakat visszaadta neki ; ez alkalommal le is írta határaikat. (Hazai okmánytár, VI. 24., I. 11.) Ebben az oklevélben még egy várbirtokról, Bodkereke nevű faluról, van szó, mely az előbb említett birtokokkal volt határos. E helység alapítója, vagy első lakója egy *Bod* nevű várjobbágy lehetett ; birtokait 1232-ben a határjáró-levél nem említi.

1231-ben II. Endre király még egy csanádi várföldet adományozott el, Csika földet, mely Kanizsamonostornak mellette fekvő birtokával volt határos. E birtokot a király a Monoszló nembeli *Tamás* bánnak adományozta. (Borovszky, II. 106—107.)

Az 1232. évi adománylevél is több csanádi várföld emlékét őrizte meg számunkra, ú. m.: Bő (Óbesenyő és Nagyszentmiklós között), a hol a királyi udvarnokok — udvari cselédek — voltak birtokosok. Feltimár, hol a csanádi vár cserzőtímárai laktak. Jára (Nagyszentmiklóstól keletre), az idők folyamán a *Becsei* család birtokába került. Márkis, mely Telekfalu mellett feküdt s nevét Márkus várjobbágyról vette. Szuza, mely a mai Óbesenyő határában volt. (Borovszky i. m. II. 180, 251, 383, 583.)

A csanádi vár tartozékai között szerepel Szőlős, másként Egyházas-Szőlős, mely az Egrestől nyugatra fekvő Telekfaluval volt határos. A csanádi várnépeknek itt voltak szőlői s innen ered a neve is. E szőlők mellett a XIII. század elején egy falu alakult, melyet népiesen Ujfalunak is neveztek. II. Endre király ezt a várföldet is a Csák nembeli *Miklós* ispánnak adományozta ; *Béla* ifjabb király Szőlőst is el akarta venni Miklós ispántól, de Endre király közbelépésére ezt a falut meghagyta. Az 1232. évi határjárás alkalmával, Telekifalu szomszédjaként említik az oklevelek. Később a XIV. század közepén, a Becsei család birtokába került. (Borovszky i. m. II. 166.)

II. Keve. Bár egyike volt azoknak a várszerkezeteknek, a melyek legtovább állottak fenn, a hozzátartozó várbirtokokról nagyon hiányos adataink vannak. Keve váráról első adatunk 1071-ből való ; Imre király uralkodása alatt egyike volt a jelentékenyebb véghelyeknek s úgy látszik, erre vitt az út Bolgárországba. Keve vára.

A várszerkezethez tartozó várbirtokok közül csak négyet ismerünk. Mikor IV. Béla király 1238-ban a *János lovagokat* birtokaikban megerősítette, a birtokok elősorolásánál kiemelte, hogy Végfalut,melyben hadakozó királyi várszolgák laktak, s a mely a Hatvan nevű temesmegyei faluval volt határos, a kevei vár kötelékéből kiveszi s az ottani várnéppel együtt a János-lovagoknak adományozza. *István* ifjabb király még 1266-ban két kevei várbirtokot : Wolter és Belan nevű földeket adományozott *Parabuch* kun főúrnak. Parabuch kun ispán, egyike volt V. István király leghívebb embereinek, a ki az atyjával kitört viszály alkalmával is hűen kitartott mellette. Hűsége jutalmául István ifjabb király 1266-ban e két kevei várbirtokon kívül a csanádi vár tartozékai közül is adományozott

neki földeket, a hol a királyi íjászok laktak. (Borovszky i. m. II. 175, 630.) — E várföldek helyét nem sikerült megállapítani, de valószínű, hogy a mai Torontál vármegye területén feküdtek.

A negyedik kevei várföld, a melyről okleveles adatunk van: Vida vagy Vidaegyház. E várbirtokot *Róbert Károly* király uralkodása alatt *Karthali* Etele és fia, István, elfoglalták. Ez ellen azonban *Itebői* István fia János, *Gilétfi* Miklós nádor előtt tiltakozott és azt vitatta, hogy e falu őt, mint kevei várjobbágyot, illeti meg, miért is várjobbágysága czímén azt visszaköveteli. A nádor azonban 1340-ben e falut mégis Karthali Etelének ítélte oda; ezt a falut 1367-ben *Nagy Lajos* király *Maczedóniai* Dancs, Péter és János mestereknek adományozta, megjegyezvén, hogy e falut egykor a királyi várnépek pristaldusai bírták. Néhány évvel később az itebőiek újból tiltakoztak e birtokfoglalás ellen s egyszersmind azt állították, hogy a Maczedóniaiak helységei Vida területén állanak s Nagy Lajos király Vidát nem is adományozhatta a Maczedóniaiaknak az Itebői család sérelme nélkül. A pert 1412-ben *Garai* Miklós nádor fejezte be, s a helységet Itebői Jánosnak, István fiának, Itebői Györgynek, a László fiának és Itebői Péternek, a Mihály fiának ítélte oda. E várföld Ittebe és Módos között feküdt. Emlékét Vida puszta őrzi. (Pesty Frigyes: Várispánságok története, 281—282. Pesty Frigyes: Az eltünt régi vármegyék, I. 397—398. Csánki Dezső: Magyarország Tört. Földrajza, II. 121.)

Temes vára. *III. Temes.* E várszerkezetről első ízben 1212-ből van adatunk, mely évben II. Endre király *Sebős* comesnek, ki vele számkivetésben élt és érte sokat áldozott, többek között a temesi vár köteléke alól felmentett Gyád nevű, négy ekealja kiterjedésű földet adományozta, a melynek birtokába Miklós, csanádi főispánt iktatta be. Ha ez a várföld a mai Gád (Guad, Gaad), akkor ez a mai Torontál vármegye területén Párdánytól délkeletre feküdt. IV. Béla 1238-ban a János-lovagokat megerősítvén birtokaikban, a megerősítő-levélben többek között előfordul Hatvan, a kevei várhoz tartozó Végfalu szomszédja. IV. Béla király e falut kiveszi a temesi vár kötelékéből s az ottani várnépekkel együtt a János-lovagoknak adományozza, kivévén a királyi népeket és a várszerkezet tisztjeit, a kiknek megparancsolja, hogy a temesi várba menjenek vissza s ott tovább is szolgálatot teljesítsenek.

E várföld helyéről Pesty Frigyes a már idézett művében ezeket írja:

A királynak ezen adománya más szöveg szerint is közöltetik, mely az illető helységnek feltalálását nem könnyíti. Ebben azt olvassuk, hogy a János-vitézeknek szóló adományban van villa regia, mely Keve várának tartozéka alól kivétetett; továbbá a Hosszioufalu Temes megyében, mely villa regiával határos, és kivétetvén a vár alól, azoknak az ottlakó népekkel eladományoztatott, kivévén a vár szolgáit és tisztjeit. A két szöveg összehasonlításából kitűnik, hogy a hol az elsőben villa Végh áll, ott a másodikban villa regia van írva, és pedig kétszer. Hatvan helyett Hossziou, azaz Hosszúszó helynév áll. Feltűnő, hogy a Keve vármegyei Vég, ha ugyan annak nevezték, oly közel esett Hosszúszóhoz. Megjegyzem azonban, hogy ily nevű falu Torontálmegyében is volt; minthogy 1563-ban Chombordi Máté mester új adományt nyer Pernyesháza és Hwzzawazo, azaz Hosszúaszó javára, Torontálmegyében. Kérdés, vajjon az utóbbi Hosszúasszó nem Zsombolya vidékén keresendő-e? 1266-ban István ifjabb király Parabuch kun ispánt hű szolgálataiért Réty nevű temesi várfölddel jutalmazta. Az erről szóló adománylevél szerint Popth (azaz Papd, később Bobda, újabban ismét Papd) helységnek fele a királyi udvarnokoké, fele pedig a temesi várnépé volt. Papd azonban várföldi minőségét még 1266 előtt elveszítette, miután IV. Béla király fiával, Istvánnal, az ifjabb királylyal, a ki a tiszántúli részekben a királyi hatalmat gyakorolta, egyetértőleg a kun *Borchol* nemzetségből való *Keyran* kun úrnak adományozta. Keyran két fia, valamint rokonai, *Illen, Jardar, Michi, Csibuk* és *Ona* beleegyezésével Papd felét Parabuch ispánnak negyven márkáért eladta.

Keyran fiai, *Vchugan* és *Ivanchuch*, 1288-ban Papdnak egy részét a Mena nemzetségből származó *Jánosnak* adták el. Ennek bevallására megjelentek Keyran nevezett fiai a velük határos szomszéddal, t. i. *Parabuch* fiával, a csanádi káptalan előtt. A XIV. század közepén a *Papdi* nemesek birtokában találjuk. (Pesty Frigyes: A magyarországi várispánságok története. 500—502.)

Az előadottakból láthatjuk, hogy a várbirtokok a XIII. század folyamán

lassanként idegen kézre kerültek. Ez az elidegenítés már Imre uralkodása alatt kezdődött s Béla király is sikertelenül próbálkozott meg az elidegenített várjavak visszaszerzésével. A Csák nembeli *Miklós*, csanádi főispán is IV. Bélától kapta vissza a tőle elvett várbirtokok egy részét.

Béla más várföldeket is eladományozott a megye területén. Még a tatárjárás előtt, 1238-ban, Temes és Keve várához tartozó várföldeket adott a János lovagoknak, a tatárjárás után pedig híveit rendesen várbirtokokból jutalmazta.

Mint tudjuk, a tatárjárás után már mindenütt feltűntek a szolgabírák, kik eredetileg a régebben kialakult békebíróság intézményének továbbfejlesztői voltak; a törvénykezés és a jogszolgáltatás az ő kezükbe került és hatóságuk lassanként kiterjedt a vármegye területének egész lakosságára, nemesekre és nem nemesekre egyaránt.

A vármegye bíráskodási joga a XIII. század végszakában már határozottabb alakot öltött. Az 1291. évi törvény megengedi, hogy a vármegye kebeléből választott szolgabírák és esküdtek önállóan bíráskodhassanak csekélyebb jelentőségű ügyekben, részint pedig az ispáni törvényszéken és a nádori törvényszékeken a nádornak bírótársaként szerepelhetnek. Az 1298. évi törvény azután a vármegyei szolgabírákat felhatalmazta, hogy a főispánnal és az alispánnal együttesen a nemesek mindenféle ügyében bíráskodhassanak. Így keletkezett a főispáni és alispáni törvényszék. Mindebből láthatjuk, hogy abból a három királyi várszerkezetből, melyeknek tartozékai a mai Torontál vármegyére kiterjedtek, a XIII. század végén három vármegye alakult: Csanád, Keve és Temes. (A vármegyei szervezet kialakulása.)

Nincsenek pontos adataink arra, mikor és minő körülmények között történt meg ez az átalakulás. Csanád vármegyében az eddig rendelkezésre álló adatok szerint az Árpádházi királyok alatt legutóljára *István* (1257.) volt főispán. A következő főispán, a kiről okleveles adataink vannak, a Hermann nembeli *Lampért* országbíró, 1313 szeptember 29-én szerepel első ízben. A vármegyei alispánokról és szolgabírákról pedig csak 1340-től kezdve vannak okleveles adatok.

Csanád vármegye törvényszékének eddig ismert legrégibb üléséről a csanádi káptalan 1330 július 11-én kibocsátott oklevele értesít. (Borovszky i. m. I. 90.)

Keve vármegye akalmasint csak a XIII. század végén, vagy még inkább a XIV. század első évtizedeiben alakulhatott, mert itt a várszerkezet a legtovább tartotta fenn magát. Az Árpádok alatt utóljára Lőrincz volt a vármegye főispánja, egyúttal krassói főispán és szörényi bán. 1291-től egész 1347-ig nincsenek adataink a kevei főispánokról, 1347-ben Szécsényi Tamás, volt erdélyi vajda lett a vármegye főispánja; alkalmasint ő alatta szolgált 1342-ben, alispáni minőségben, Patha fia Gergely mester; 1347 augusztus 27-én tartotta Keve vármegye közgyűlését Gilétfi Miklós nádor helyettese, László alnádor elnöklete alatt, Torontál vármegyével egyetemben, mely ekkor már szintén kialakult. (Fejér: Codex Dipl. IX. 1., 554.)

Temes vármegye főispánjai közűl a tatárjárás után csupán Péter emlékét őrizték meg az okleveles emlékek; 1249-ben viselte a főispáni méltóságot. A XIV. századból az első temesi főispán, kinek emléke fennmaradt, Treutel Miklós volt, a ki 1316-ban szerepel. Ekkor tehát a vármegye már szervezve volt. (Tört. Tár 1862. 170., 1898. 113.)

A XIV. század harmadik évtizedében, mikor az Anjouk uralma Magyarországon már megszilárdult, tűnik fel első ízben Torontál vármegye az oklevelekben. Az eddig ismert legrégibb oklevél, mely Torontál vármegye fennállását igazolja, a budai káptalan 1326 július 10-én kelt egyezségvalló levele, mely szerint Becsei Imre, Bars vármegye főispánja és lévai várnagy, valamint fiai, Tőttös és Vesszős, a Torontál vármegyében lakó Somogyi Füle (Phyle) fia Jakab ispánnal az Ejcse folyó (a mai Akács-puszta táján) iránt osztályos egyezségre lépnek. (Gróf Zichy Okmt. I. 282—283.)

Bár e szűkszavú oklevél a vármegye nevénél egyebet nem közöl, mindamellett egyik legbecsesebb okleveles emléke a vármegye történetének, mert kétségtelen bizonyítéka Torontál vármegye fennállásának. Az azonban még mindig eldöntetlenül marad, hogy a vármegye mikor alakult. A rendelkezésünkre álló okleveles adatok alapján azonban ezt az időpontot is — legalább megközelítőleg — megállapíthatjuk.

Midőn ugyanis IV. Béla király uralkodása alatt, 1256 deczember 17-én, a Csanád nemzetség tagjai megjelentek a király előtt s megosztoztak az ősi javakon,

az osztálylevélben számos helység van elősorolva, a Marostövétől a Berzava folyóig, úgy hogy Torontál vármegyét ebben az osztálylevélben meg kellett volna nevezni, ha már fennállott volna. Nem szerepel Torontál vármegye neve IV. László királynak a Csanád nemzetség birtokosztályát megerősítő, 1285-ben kelt oklevelében sem, mely szerint az osztály tárgyát tevő helységek Arad, Csanád és Temes vármegyékben feküdtek, bár ez oklevélben is olyan területről van szó, mely a mai Torontál vármegyéhez tartozik.

Mivel a középkorban az egyházi beosztás a politikai beosztásnak felelt meg s a főesperességek kerületei rendesen egybeestek a vármegyék területeivel, ezen az alapon kell Torontál vármegye alakulását megállapítanunk.

Miként már említettük, a mai Torontál vármegye déli részén, a Duna és a mai Bega-csatorna között, a kevei várszerkezet tartozékai feküdtek, mely várszerkezetből később Keve vármegye alakult.

A legelső kevei főesperes, a kiről az oklevelek megemlékeznek, Pál volt, ki e tisztét 1288-ban viselte. Őt követte Péter, kalocsai őrkanonok, a kit 1309-ben kevei főesperesként említenek. Ezzel azután be is zárulna a kevei főesperesek névsora. Péter, kiről 1329. julius 20-ról van adatunk, már torontáli főesperesnek van írva, ezután is e néven szerepel 1330, 1332. és 1334-ben. Közvetetlen utódai, a kikről okleveles adataink vannak, Tamás, 1381—1402-ben, szintén torontáli főesperesként szerepel, Miklós, 1409-ben torontáli és kevei főesperesnek van írva, azután 1411-től ismét csak torontáli főesperesnek. László 1429-ben a torontáli és kevei, ugyanaz évi deczember 30-án csak a torontáli, később 1430-ban ismét a torontáli és kevei főesperesi czímet használta, 1435-től kezdve azonban csak a torontáli főesperesi elnevezést tartja meg s e czímen szerepel utóljára, 1451 október 28-án. Utódai, mint Ramocsaházi Albert 1477—1497. és Rojcsai János 1521—1523. szintén a torontáli főesperesi czímmel éltek. (Borovszky S. I. 414—416.) Már most, ha figyelembe vesszük, hogy a kevei főesperesi czím 1309-ben fordul elő utóljára s többé önállóan nem említik az oklevelek, míg a torontáli főesperesi czímet 1329-től kezdve az egész középkoron át szakadatlanul használták, arra a következtetésre jutunk, hogy a csanádi püspökség Torontál vármegye megalakulása után, alkalmasint Róbert Károly királyra való tekintettel, a kinek Torontál vármegye alakulását köszönheti, a kevei főesperesség czímét torontáli főesperességre változtatta, s később a XV. században néhány torontáli főesperes, a régi főesperesség czímét kegyeletből feleleveníteni igyekezett, alkalmasint azért is, mert az egykori Keve vármegye területe a torontáli főesperességnek egyik alesperesi kerülete volt. Ebből következtetve, úgy látszik, hogy Torontál vármegye területét is az egykori Keve vármegye területéből hasították ki. — E szervezés azonban nem mehetett volna végbe, ha Keve vármegye Róbert Károly uralkodásának kezdetén már végleg megalakult volna.

Az Árpádok kihaltát követő belzavarok, közel egy évtizeden át tartó trónküzdelmek, belháborúk nem voltak alkalmasak a vármegyei közigazgatás szervezésére. Ha Keve vármegye az Árpádházi királyok végszakában még nem volt teljesen megalakulva, úgy ez aligha történhetett előbb, mint Róbert Károly uralmának megszilárdulása után s így semmi esetre sem tehető ez az időpont az 1310-ben történt koronázást megelőző évekre.

Róbert Károly a Csák Mátéval folytatott küzdelmek után, az 1316—1318-ik években, hosszú ideig tartózkodott Temesvárott. Alkalmasint erre az időre esik Keve vármegye végleges szervezése és ekkor alakult Torontál vármegye is, melynek területét Keve vármegyéből hasították ki. Ezek szerint tehát Torontál vármegye alakulását az 1309—1326 közötti évekre tehetjük.

Torontál vármegye önkormányzatáról és közigazgatásáról nagyon kevés adat áll rendelkezésünkre. Történetíróinknak sikerült néhány fő- és alispán emlékét megmenteni; ezek mindnyájan a XV. században éltek; régebbiekre okleveles adatok nincsenek.

Torontál és Keve vármegyék 1347 augusztus hó 27-én Olnas mellett nádori közgyűlést tartottak, a melyen *Gilétfi* Miklós nádor helyett László alnádor elnökölt. Ezen a közgyűlésen Bodonyi János panaszt emelt Magyar Pál ellen, a ki ősi birtokát, Arácsteleket, mely Adorján és Gyékéntó között a Tisza mellett, tehát alkalmasint a mai Törökkanizsával szemben feküdt, elfoglalta. A nádori közgyűlés Torontál vármegye szolgabíráit és esküdtjeit küldte ki vizsgálatra, melynek

eredményéhez képest Arnácsteleke birtokot a nádor Bodonyi Jánosnak ítélte oda. (Fejér, IX. 1., 554.)

1364 július 22-én Torontál és Keve vármegye nemességének a Becskerek (a mai Nagybecskerek) melletti mezőn volt gyűlése. A Kont Miklós nádor elnöklete alatt tartott közgyűlésen Révai Miklós megjelenvén, a Hedrik fia Miklós, kevei alispán és társai által újfalui birtokán elkövetett hatalmaskodások miatt emelt panaszt. (Hazai Okmt. VII. 411.) A XV. században Torontál vármegye gyakran Aracsa, 1442-ben Becse és Becskerek városokban tartotta közgyűléseit. 1446. évi július 26-án Hunyadi János kormányzó Bocsár helységben tartott közgyűlést a vármegye nemességével. (Csánki D. i. m. II. 125—126. és Ráth Károly : A magyar királyok utazásai stb.)

Midőn 1416-ban a Pécsett egybegyült országnagyok adót vetettek ki a vármegyékre a bosznaiai hadjáratban török fogságba került főurak váltságdíjának előteremtésére, Torontálba a váltságdíjak beszedésére Losonczy Zsigmondot, Maczedóniai Miklóst és Simont, Kerekegyházi Mihályt, Pósafi Pétert és Treutel Miklós volt tárnokmestert küldték ki.

A vármegye székhelye a XIV. és a XV. századokban Becse volt. Egyes oklevelekben Becse vármegyéről is történik említés. 1444 táján Remetei Himfi Imre egyik kérvényében Vizközi Benedek fia Miklóst és Bári Mihályt becsei főispánoknak czímezi. E korbeli oklevelek Böldre helységet (Beodra) Becse vármegyében fekvőnek mondják. Ily példák azonban az oklevéltanban nem állanak páratlanul, mert például egyik 1348-ban kelt oklevélben Biharmegye helyett Várad megyét találunk, 1272-ben pedig Dömötör magát de Telegd, vagyis Bihar vármegye főispánjának nevezi. Feltűnő azonban, hogy az 1444 táján kelt beadványt, melyet Pesty Frigyes a Kállay család levéltárában talált, Himfi Imre folyamodó *két torontáli főispánhoz* czímezi s ugyancsak a Kállay levéltárban levő 1444-ben kelt kiadványban Vizközi Benedek fia Miklós magát Torontál vármegye főispánjának mondja. Vizközi Miklós 1442-ben alispánja volt a vármegyének s újabb méltóságát valószínüleg akkor kapta, mikor I. Ulászló Brankovics Györgyöt hűtlensége miatt 1440-ben megfosztotta a becsei uradalomtól s azt tisztségül a Thallócziaknak adta. 1450-ben azonban a becsei uradalom ismét Brankovics György rácz despota kezén van. Ez idő alatt úgy látszik, kinevezett főispánjai voltak Torontál vármegyének s ezek egyike volt Vizközi Miklós.

Torontál vármegye főispánjai, a XV. században, a rácz despoták voltak. 1414-ben István rácz despota a vármegye főispánja, mely méltóság a becsei uradalommal együtt tőle szállott át örökségkép Brankovics Györgyre, a ki 1427 óta bírta a becsei uradalmat.

A fogyatékos okleveles adatok következtében nem állapíthatjuk meg, vajjon a rácz despoták nem voltak-e egyuttal Torontál vármegye örökös főispánjai, Zsigmond király uralkodása óta. Mindenesetre feltűnő, hogy a szomszéd Temesvármegye főispánjai, a kik közűl sokan más szomszéd vármegyék főispánjai is voltak, nem viselték a torontáli főispánság czímét is.

Pedig alkalmasint a Mátyás király halála utáni korszakban a temesi főispán hatósága Torontál vármegyére is kiterjedt, mint ezt Kinizsi Pál (1478—1494.) és Somi Józsa (1494—1508.) temesi főispánok intézkedéseiből következtetni lehet. De ha nincsenek is részletesebb adataink Torontál vármegye önkormányzatáról, annyi kétségtelen, hogy a vármegye a török hódoltságig fennállott. Midőn ugyanis az 1552. évi törvény XXII. czikke az ország ama részeit elősorolja, a melyekben Szapolyai János adományai jogérvénynyel bírnak, a déli részekből Torontál vármegyét is megnevezi. Ez azonban az utólsó emléke a vármegyei önkormányzatnak, az 1779-ben történt visszaállításáig.

A vármegye alispánjai közül Pesty Frigyes kutatásai alapján csak a következő névsort állíthatjuk egybe : 1405-ben György, Péter fia és Szász Mátyás ; 1406-ban Zsigmond és András ; 1417-ben Brajan. 1442-ben Vizközi Benedek fia Miklós ; 1444-ben Vizközi Benedek fia Miklós és Bári Mihály mint főispánok is szerepelnek ; 1448-ben Dezenit és Juga. 1450-ben Noak ; 1451-ben Szilágyi Mihály és Pan László. (Csánki Dezső i. m. II. 130. Századok 1874., 217—1872. 392—393. Történelmi és régészeti értesítő 1879. évf. 153—165. Pesty Frigyes : Az eltünt régi vármegyék, 398—400.)

A XIV. századtól kezdve tehát négy vármegye terjeszté ki hatóságát a mai Torontál vármegye területére. Az egyes vármegyék kiterjedéséről és határairól

Az egyes vármegyék kiterjedése.

azonban csak a XV. században nyerünk világos képet, bár a határ felette ingadozó volt, a mennyiben a határszéli helységek hol az egyik, hol a másik vármegyéhez tartoztak.

Főbb vonásokban a négy vármegye a középkorban a mai Torontál vármegye területén a következőleg osztozott. A Maros balpartjától kezdve s a Tisza mentén, le egészen Beodráig s Akács-pusztáig Csanád vármegye terült el. Beodrától kezdve Csanád vármegye határa éjszakkeleti irányban, a mai Nagykikinda, Nagykomlós, Bogáros érintésével, a Pészak községhez tartozó Kispakácz-pusztáig húzódott. Beodrától kezdve Kisbikács, Nagybikács, Basahíd, Torontáltorda, Bégafő, Botos, Nagyerzsébetlak és nyugatról a Tiszától határolt területen a XV. század végéig Torontál vármegye terült el.

Temes vármegye területe a középkorban mélyen belenyult a mai Torontál vármegye területébe. A mai temesvármegyei Kenéz helységtől nyugatra eső Billéd, Bogáros, Zsombolya, Nagykikinda, Galád, Kistószeg, Nagytószeg, odébb délkeletnek a Csenej melletti Hetény, ugyanezirányban Ivánd, innen délnek haladva Gyűlvész, Maczedónia, Föveny, Rudna, Gád, Csávos, Szárcsa, Tolvád és Kanak voltak Temes vármegye legszélsőbb helységei.

Keve vármegye a mai Torontál vármegye déli részét foglalta el. Délről a Dunáig terjedt, éjszak felé a mai Kevedobra, Kanak, Bóka, Módos, Torák, Párdány, délnyugatra a Bega mentén, Alsóittebe, Felsőittebe, Törzsudvarnok és Begaszentgyörgy helységek, nyugatról a Temes-folyó határolták.

Ez a terület rendkívül népes volt a középkorban. Különösen Csanád és Torontál vármegyék területe sűrűn tele volt szórva a falvakkal. Azonban a déli rész, az egykori Keve vármegye területe a XV. század elejétől kezdve, a gyakori török betörések következtében mindegyre jobban elnéptelenedett. E területre már Nagy Lajos király uralkodása óta szerbek kezdtek települni, a kik az idők folyamán a középkori Torontál vármegye területét is ellepték.

Borovszky Samu, Csánki Dezső és Pesty Frigyes kutatásai szerint az egyes törvényhatóságokhoz a következő helységek tartoztak a mai Torontál vármegye területén.

Csanád vármegye területe.

I. Csanád vármegyéhez tartozott: Akács (Csanádmegye legdélibb pontja a Tisza mellett 1323—1508.) Legrégibb birtokosa Becsei Imre volt 1323-ban, később a Csanád nemzetség birtokába került. Ettől kezdve az egész középkoron át a Telegdieké volt. Akács-Szent-Miklós (Akács tőszomszéda 1323—1366.) a Becseieké, majd a Csanád nembeli Telegdiek birtoka. Álcsi (kis falu Egres mellett 1330.) Al-Velnök (a Maros balpartján a régi Makóval szemben 1247—1514.) Csanád nemzetség ősi birtoka. Baromlak (Csóka mellett 1247—1280.) a Csanád nemzetség birtoka. Bátor, (a Marostól délre, Telek, Jenő és Csenej szomszédságában 1230.) Eredetileg várföld, később II. Endre király alatt Csák nembeli Miklós ispáné volt. Béb (1247—1508.) Csanád nemzetség birtoka. Bécs. (A palotai erdő mellett Törösd és Kökényér között 1247—1338.) a Csanád nemzetség birtoka. Belső vagy Kis-Szőreg (a régi Nagy-Szőreg tőszomszédságában 1490—1511.) Bessenyő (Óbesenyő mellett 1230—1232) eredetileg várbirtok volt. Bessenyő város (1230—1508.) a besenyők telepe, idővel Nagybesenyő. Beszék vagy Benkőlak (Bessenyő táján 1485), Szenterzsébeti Terjék László birtoka. Bocsár (1211—1425.) eredetileg a csanádi várnépek birtoka, majd a János vitézeké, később a Csanád nembeli Telegdieké. Bodkereke (Besenyőtől keletre 1232.) eredetileg várföld. Boldogfalva (Csanád várától — a mai Őscsanád — délnyugatra, 1256—1508.) Csanád nemzetség birtoka. Bő (Óbesenyő és Nagyszentmiklós között, 1232.), Csák nembeli Miklós ispán birtoka. Böldre (Beodra közelében, hihetőleg a mai Karlova helyén), a Csanád nembeli Telegdieké volt. Csanád (a mai Őscsanád 1030 táján, 1523-ig), Csanád vármegye és a csanádi püspök székhelye. Csóka (a Tisza partján 1247—1508.), a Csanád nemzetség ősi birtoka. Csücsköd (Őscsanádtól nyugatra Csicskét nevű erdőrész helyén, 1247—1484.), eredetileg a Csanád nemzetség birtoka. Damjánfalva (Zsombolyától éjszakra 1479.), Darócz (Gyála szomszédságában, 1451.), Debelyhát (Tiszahegyestől éjszakra 1561.), Dedemszög (Kiszombor határában 1256—1558.), a Csanád nemzetség ősi birtoka. Degőr (a mai Nagyszentmiklós vidékén 1232.), Deszk (1490—1511.), a Bodó és az Esztári családok birtoka. Dömevár (a Harangod mellett a Bessenyő és Valkány között 1345—1369), kezdetben a Csanád nemzetségé, később a szabad besenyők birtoka. Egres (1179—1514.), a cziszterczita rend monostorával. 1500-tól a csanádi püspöké. Egyházas-kér

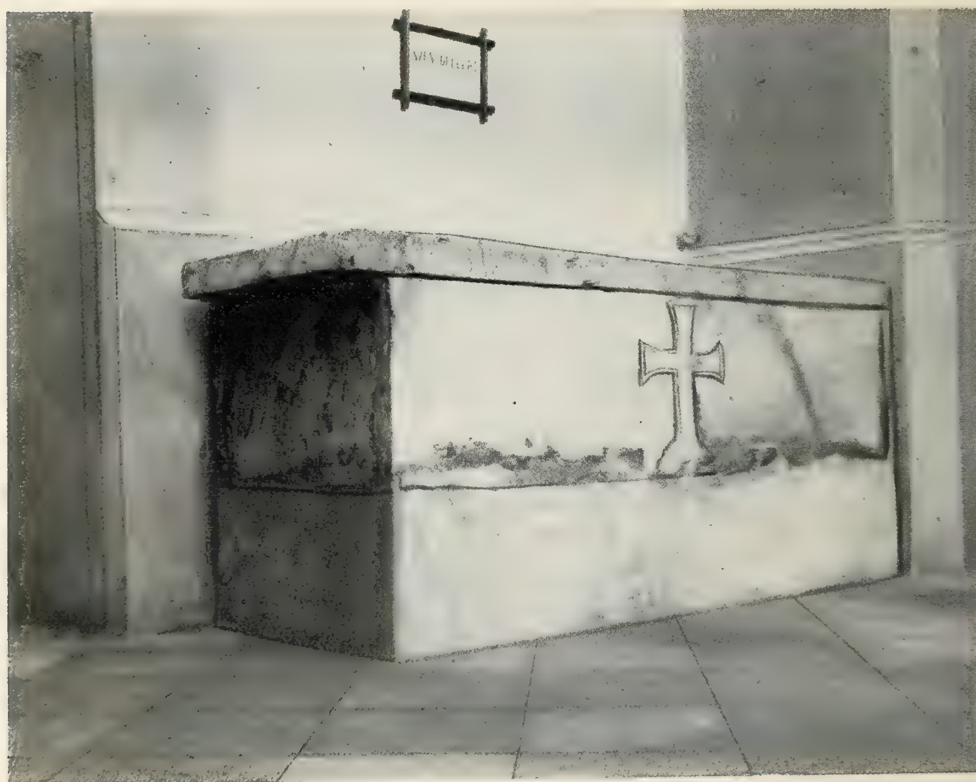
Az aracsi apátság romjai.

Csanád érsek pecsétje.

Szent Gellért szobra Őscsanádon.

Szent Gellért kőkoporsója Őscsanádon.

(Tiszaszentmiklós és Padé között 1247—1508.), a Csanád nemzetség birtoka. Egyházas-Szőllős (Egrestől nyugatra), Csák nemzetségbeli Miklós ispán nyerte II. Endre királytól adományul. Faluhely (Bocsár közelében 1479.); Fazekas (a mai Nákófalvától délre 1429), Fejéregyház (a mai Firigyház-puszta területén) 1256—1514.) a Csanád nemzetség ősi birtoka. Fejéregyház II. (Sárafalva, Sárafalva mellett 1466—1480.) a Dócziak birtoka. Fele (Óbesenyő és Nagyszentmiklós között 1564.), Fel-Timár (Egyházas-Szőllőssel szomszédos 1232.), eredetileg várföld volt. Figed (Nagyszentpétertől éjszakra 1326—1519.), a figedi családé volt. Füzes (Tiszahegyes közelében 1561). Harangod (Padétól keletre, ott a hol a Harangod beleömlött a Morotva-nevű tóba. 1211—1334.) A Csanád nemzetség birtoka. Harmad (Perjámostól keletre (1333—1519.), 1454-ben Hunyadi János vette meg. Hegyes (Tiszahegyes 1339—1489.), 1458-ban Horogszegi Szilágyi Mihály, utána Kinizsi Pál nyerte adományul. Hódegyház (Mokrintól délnyugatra 1337—1495.), a XIV. század elején a Csanád nemzetségé volt. Hollós (Nagykikindától keletre 1429—1438.) kun szállás. Hollós (jobbágyfalu 1423—1463.) 1433-ban Hagymási László birtoka. Homokrév, (a mai Mokrin, 1256—1508.), a Csanád nemzetség birtoka. Hosszúfalu (Nyerő 1582.) Inád (Egrestől nyugatra 1230—1444.) Csák nembeli Miklós ispáné 1230-ban. Jára (Nagyszentmiklóstól keletre 1232—1456.) Kanizsa-Monostor (Törökkanizsától délre 1231—1508.) Kemecse (Csanád és Egres között 1256—1483.), a Csanád nemzetség birtoka. Kenéz (Egres és Kemecse között 1360—1536.), a nagylaki uradalomhoz tartozott. Kengyelős (Óbesenyő és Valkány között 1345.) Királyfája (Óbesenyő határában 1345.). Királymonostor (Kanizsamonostor azon része, mely a király birtokában volt. 1561.) Kis-Batka (az egykori Csongrád vármegyei Batka átellenében 1462.) Kis-Gyála (Gyála falutól negyedórányira 1450—1510.) Kis-Zenta (a mai Zenta átellenében 1247—1495.), a Telegdiek birtoka. Klárafalva (1488—1543.) a XV. század második felében a Tömpösi család birtoka. Kocsa (Óbesenyő közelében 1345.) Kojam Pál-Szállása (Nagykomlóstól délnyugatra 1438.), kun szállás. Komlós (mai Nagykomlós 1446—1479.) Kót (Bő és Lába falu mellett 1232.), királyi udvarnokok földje volt. Kökényér (a mai Keglevicsháza helyén 1247—1508), Csanád-nemzetség ősi birtoka. Kun-Szőllős (a mai Nákófalva helyén 1384—1434), Kun-szállás. Kutas-Teremi (a mai Máriaföldе helyén 1450.), a Kutasi család birtoka. Lába (Óbesenyő határában 1232.) Ladány (Kiszombortól délkeletre eső Ladány-puszta helyén feküdt; 1247—1508.), a Csanád nemzetség ősi birtokai közé tartozott. Lóránt (mai Lovrin 1466.) Márkis (Telek falú mellett 1232.), várbirtok volt. Mégy (Óbesenyő és Nagyszentmiklós között 1393—1466.), a csanádi püspök birtoka. Morotva (Padé és Bocsár között 1211—1510.), a tihanyi apátságé, később a Csanád nemzetség birtoka. Nagy-Gyála (ma Gyála a Tisza mellett 1411—1453), a Gyálai családé volt. Nagy-Ősz (a mai Nagyősztől keletre 1451.), a nagyőszi Magyeri Zsigmond birtoka. Nagy-Szent-Péter (ma is megvan Sárafalva és Perjámos között 1333—1466.), a Maczedóniai és a vele rokon Maczedóniai Dancs család birtoka. Nagy-Szőreg (ma Szőreg 1239—1511.), a Gutkeled nembeli Czibak család birtoka. Nemeskeresztúr (Óbéb és Óbesenyő között 1390—1453.), köznemesek lakták. Nyolczszegű (Nagykomlós és Peterd között 1479.) Oroszlános (Majdán helyén 1247—1508.), a Csanád nemzetség ősi birtoka. Oszkola (Sárafalva közelében 1466—1480.), a Dancs és Maczedóniai családoké, később a Dócziak birtokába került. Ótvánteleke (Szaján közelében 1468.), Ótvánteleki családé. Örvös (Szerb-Keresztúrral volt határos 1419—1469.), az Örvösi család birtoka. Őszed (a mai Nagyszentmiklós mellett 1417.), Padé (1256—1479.), a Csanád nemzetség ősi birtoka. Palota (Nagycsanádtól nyugatra 1247—1508.), a Csanád nemzetség ősi birtoka. Pap-Keresztúr (Gyála és Törökkanizsa között 1390—1456.), az Üdvözítőről nevezett Csanádi társaskáptalan birtoka. Patateleke (Sárafalvától éjszakra 1466—1480). Dancs és Maczedóniai családé volt, később a Dócziak birtokába került. Perjémes (a mai Perjámostól éjszakra 1332—1508.), a Becse-Gergely nembeli Becsei család birtoka. Pony (Nagyszentmiklós mellett 1230—1232.), csanádi várföld volt. Pordány (Óbébtől délkeletre 1247—1508.), a Csanád nemzetség birtoka. Rábé (1256—1508.), a Csanád nemzetség ősi birtoka. Razsán (Tiszaszentmiklós közelében 1247—1514.) a Csanád nemzetség ősi birtoka. Razsán-Szent-Miklós (a mai Tisza-Szent-Miklós 1247—1514.), a Csanád nemzetség ősi birtoka. Rév-Kanizsa (a mai Törökkanizsa 1200—1509.), a Csáki család bírta 1401-től kezdve. Sáp (Óbesenyő határában 1369.), a nemes bessenyők birtoka.

Sokhalom (Szaján közelében 1468.), az Ótvánteleki családi volt. Solt (Pádétól délre 1256—1479.), a Csanád nemzetség birtoka. Solymos (Óbesenyő határában 1345.), bessenyők tartottak rá igényt. Szaján (ma is megvan 1449—1505.), kisebb nemes családok bírták. Szanád (ma is megvan 1247—1508.) Szárazfalva (a mai Sárafalva közelében 1333—1512.), a maczedoniai családé volt. Százegyház (Deszk és Kübekháza között 1330—1453.), nemesek bírták. Szent-Iván (Ujszentiván 1411—1450.), kisebb nemesek bírták. Szent-János (Térvár és Rábé között 1444—1517.), a Szentjánosi családé volt. Szent-Mihály (Őscsanádtól keletre, a Maros közelében 1333—1528.) Szent-Miklós (Nagyszentmiklós 1421—1561.), Marczali Dózsa csanádi püspök nyerte adományul 1421-ben. Szentelt (Mokrin helyén 1384—1494.), a kun Szenteltszék fővárosa. Később Csalapia Dávid török császári herczeg, majd 1460-tól a Dócziak birtoka. Sziget (Oroszlámostól éjszakra 1484.), a Dócziak birtoka. Szilvaszeg (Kiszombor határában 1360.), a Csanád nemzetség birtoka. Szőlős (Nákófalva helyén 1451.), horogszegi Szilágyi Mihály birtoka. Szuza (Óbesenyő határában 1232.), csanádi várföld volt. Telek (Egrestől nyugatra az Aranka és a Maros közén feküdt 1230—1472.), csanádi várföld volt. A XV. században a gyarmati Varjas család birtoka. Temerkény (Csóka és Tiszaszentmiklós között 1247—1469.), a Csanád nemzetség birtoka. Tervár (Gyálától keletre 1450—1519.), kisebb nemesi családok birtoka volt. Tisza-Szent-Péter (Padétól keletre a Tisza partján feküdt 1333.) Tornyos (Zsombolya vidékén 1479—1515.), kisebb nemeseké volt, a kiktől a XV. század végén a Dóczi család vásárolta össze. Terjén (a mai Lőrinczfalva helyén 1256—1321.), a Csanád nemzetség ősi birtoka. Törösd (Óbesenyő és Nagycsanád között 1337—1539) a Törösdi család birtoka. Ürs (Oroszlános és Valkány között 1256—1479.), a Csanád nemzetség ősi birtoka. Valkány (Óbesenyőtől délnyugatra 1369—1438), kún szállás volt, a mellette fekvő hasonnevű falu pedig a Csanád nemzetség ősi birtoka. Varsány (Szanád és Csóka között 1256—1509.) a Csanád nemzetség ősi birtoka. Varsánytó (Klárafalvától keletre a Maros partján feküdt 1256—1508.), a Csanád nemzetség ősi birtoka. Veresdob (Valkány és a régi Homokrév között 1256—1369). Veresegyház (a Maros balpartján Egrestől nyugatra 1333—1450.), a Veresegyházi család birtoka. Veresegyház (Homokrév mellett 1360-1509.), a Telegdi család birtoka. Vizesgyán (Nagykomlóstól éjszakra 1450.), Kún szállás. Vizesgyán, jobbágyfalu (1451—1503.), a Vizesgyáni család birtoka. Zombor (Kiszombor 1256—1495.), Csanád nemzetség ősi birtoka.

Néha Csanád vármegyéhez számították a következő helységeket: Böldre, Bikács, mindkettő Torontál vármegyéhez tartozott, Billéd, Begenye, Erdős, Horogszeg, Galád, Nagy-kökényd, Kőcse, Őcse, Peterd, Temérdekegyház, Vámhalom pedig Temes vármegyéhez.

Ezen a területen több erődített hely is volt, mint Hegyes (Tiszahegyes), melyet 1489-ben Kinizsi Pál Haraszti Ferencznek eladott. Oroszlános, hol a Telegdi család építtetett egy várszerűleg megerősített kastélyt, mely még 1536-ban is fennállott. Perjémes, a hol a maczedoniai Dancs családnak volt díszes kastélya. E kastély még 1508 előtt épült s alkalmasint még az 1514. évi pór lázadás alatt pusztult el. Szárafalva, várát az 1479—1489. években említik; a Dócziaké volt.

Városi jelleggel bírtak: *Bessenyő.* A bessenyők telepe, a kiket alkalmasint még Szent István király telepített ide. Okleveles adatok azonban csak 1232-től kezdve vannak e helységről, mely már ekkor ki volt véve a csanádi vár hatósága alól s lakosai oly kiváltságokat élveztek, milyeneket a Sopron vármegyei bessenyők kaptak. 1331-ben már hetivásárai is voltak. 1351 után a csanádi káptalan az egyházi tizedet igyekezett tőlük behajtani, de a szabad bessenyők Nagy Lajos királyhoz fordultak, a ki 1369-ben meghagyta a káptalannak, hogy a bessenyői nemeseket ne kényszerítse tizedfizetésre. Ugyanez évi aug. 7-én pedig újabb kiváltságokkal ruházta fel őket. E kiváltságlevelüket Zsigmond király 1390 júl. 21-én megerősítette. Zsigmond 1435-ben még egy kiváltságlevelet állított ki részükre, melyben pöreiket egyenesen a kir. törvényszék hatáskörébe utalta. Kiváltságleveleiket II. Ulászló király 1495-ben megerősítette.

Csanád. Az 1030 táján alapított csanádi püspökség székhelye. Itt tartotta Csanád vármegye törvényszékét, mindig szombati napon; itt lakott a csanádi várispán. Csanád vezér, az első várispán építette a Szent István-kori csanádi várat is. A püspöki palota, melynek alapkövét még Gellért püspök rakta le, a

XIV. században még kényelmes épület lehetett. Hetivásárait szombaton tartotta.

Legtöbbet köszönhet Csanád Nagy Lajos király anyjának, Erzsébetnek, ki egy fogadalmához híven Szent-Gellért templomát újjáépíttette. A román stylű egyház ekkor már roskadozó félben volt ; a királyné azt csúcsíves izlésben alakíttatta át s a bazilika közepére szép márvány-oltárt készíttetett. A városnak a káptalan volt a földesura. A lakosság földmívelőkből, jobbágyakból, iparosokból és kereskedőkből állott. A jobbágyok kiváltságos helyet foglaltak el a káptalan földesúri hatósága alá tartozó többi jobbágyokkal szemben. 1427 ápr. 13-án a káptalan mind a polgároknak, mind a jobbágyoknok a szabad végrendelkezési jogot biztosította 1459-ben Hangácsi Albert püspök a fenyegető török veszedelemre való tekintettel megkezdte a város erősítését. 1462-ben, mikor Mátyás király a törökök ellen való útjában Csanádra érkezett, a várfalak már fennállottak. 1462 márcz. 30-án ide hívta egybe Gúthi Ország Mihály nádor Csanád és Temes vármegye nemeseit s velük közgyűlést tartott. Az 1514. évi pórlázadás alatt Dózsa György hadai a várost bevették s felgyújtották. Csaholi Ferencz püspök fáradozása következtében azonban 1522-ben már ismét fel volt építve a város, hol külön királyi sókamara is állott fenn, melynek igazgatója 1491-ben Komjáti Pleska András volt. 1514-ben már szerb kereskedők is voltak a városban.

Oroszlános. A Csanád nemzetség ősi birtoka. A mohácsi vész utáni időben 1559—1561. évi adománylevelekben városként szerepel. *Perjémes,* 1322-ben még Becsei Imre birtoka. Később a királyé. Nagy Lajos király kereskedéssel foglalkozó külföldi vendégeket telepített e helységbe. 1348-ban egy perjémesi kereskedőről van említés. Alkalmasint Zsigmond király emelte Perjémest városi rangra. 1424 máj. 8-án kelt oklevélben szó van a város piaczáról is. Zsigmond király alatt a Maczedoniai család lett földesurává a városnak, melynek lakosai elvesztvén kiváltságaikat, a XV. század közepén ismét jobbágyokká lettek.

Rév-Kanizsa. Már Szent István király uralkodása alatt nevezetes hely volt. Mivel az Alsó-Tiszán Kanizsa volt az egyetlen átkelő rév, korán kereskedelmi csomóponttá s így várossá lett. Már 1329 deczember 14-én hetipiacza van. Országos vásárok tartására alighanem Róbert Károlytól nyert szabadalmat. Fejlődésére nagy hatással volt, hogy Nagy Lajos király uralkodása alatt királyi birtokká lett s igy nem függött földesurtól. 1381 április 15-én egész külön városi hatósággal birt. A városban külön sókamara-hivatal is volt, melynek élén 1397-ben Szeri Pósafi Péter állott. A XV. században elvesztették Kanizsa polgárai régi függetlenségüket s földesúri hatalom alá kerültek. Zsigmond király 1401 január 17-én Csáki István fiaival, Miklós temesi főispánnal, György visegrádi várnagygyal és Istvánnal elcserélte Rév-Kanizsát, hozzáértve a révet és a vámot, s Csák és Csőze helységeket is.

Szentelt. A kun Szenteltszéknek volt régi, fontos fővárosa és eleintén független volt minden földesúri hatalomtól. Szenteltszék már 1315-ben külön szervezet alakjában tűnik elénk. Ekkor emlitik az első kun kapitányokat, ez a tisztség örökös volt a Kór nemzetségben. A Szenteltszékhez a következő kun birtokok tartoztak : Szenteltegyház, Benedekszállása, Hollós, Kojam-Pál-Szállása, Kunszőllős, Valkány-szállása és Vizesgyán. Szenteltnek, mint városnak, voltak vásárjai, hetipiaczát egy 1384. évi oklevél tanúsága szerint minden szerdai napon tartotta. 1429 augusztus 24-én itt tartotta törvényszékét Hédervári Lőrincz kir. lovászmester, a kunok birája. A kilenczed behozatala után a kunok elszegényedtek, a kun birtokok egymásután tönkrementek s a város már Zsigmond király uralkodása alatt a királyra szállott. 1425-ben a kunok már Ozorai Pipó temesi és csanádi főispán hatósága alatt vannak. Zsigmond 1433-ban királyi birtokul átadta Csalapia Dávid török császári herczegnek. Az ő földesurasága alatt az elköltözött kunok helyébe a szomszéd falvakból jobbágyok jöttek, a mi ellen a szomszéd földesur, Berekszói Hagymási László 1433-ban tiltakozott. Midőn 1460-ban Mátyás király Szentelt helységet Temesvárhoz csatolta, már elvesztette városi kiváltságait. Mátyás király 1460 julius 17-én Dóczi László szörényi bánnak, Dóczi Péter kevei várnagynak és Dóczi Imre udvari vitéznek adományozta, a kiket csanádi káptalan ellenmondás nélkül beiktatott. (Borovszky : Csanádvárm. tört.)

II. *Torontál vármegyéhez tartozott :* Aracsa (ma puszta 1370—1450.), Becsevárához tartozott Ábrádfalva (Nagybecskerek környékén 1454.), Ghymesi Forgách család veszi zálogba. Apáti (1447—1450.) Aradi ; (Arad, ma Alsóaradi és Torontál vármegye területe.

Felsőaradi 1332—1441.), Becse várához tartozott. Babató (Tiszatarros és Alsóaradi között 1332—1337.); Bán (1454-ben a Maczedóniai Péterfiek a Dancsfiakkal együtt elzálogositják a Forgách családnak). Bárányos (Törökbecse vidékén 1399). Bazsalhida, vagy Bosorhida (ma Basahid 1332—1441.); Becse (néha Becsej és Becső alakban is előfordúl 1342—1499.), város és erősség. Becskerek város. Bikács (Nagybikács 1422—1450.) Boldogasszonyfalva (1441.), Becse várához tartozott. Borgyas (Törökbecse mellett hasonnevü puszta 1332—1428.), Garai családnak volt itt része. Böldre, néha Beldre (a mai Beodra 1419—1482.), a Himfi, a Berekszói Hagymás és a Dóczi családok birtoka. Csalános (ma Csináros pusztarész a Bega mellett 1399). Cserbefalva (a Tisza vidékén fekhetett 1414—1444.), a Cserbefalvi Cserbe család birtoka. Csesztreg (a mai Csősztelek 1332—1337.); Csingrad (a mai Alsóaradi és Felsőaradi táján 1441.), Becse várának tartozékai között találjuk. Czeczk (Temes megye határán, Papd környékén 1447.), a Papdi és a Beréndi Bak család birtoka. Ecsehida (a mai Ecsehida, vagy Écska 1439—1441.), Becse várához tartozott. Endréd, néha Endrőd néven említik az oklevelek. (Törökbecse szomszédságában 1341—1441); részben Becse várához tartozott. Füzesfalva (Alsóelemér és Felsőelemér közelében 1454.), a Maczedóniai Péterfi és a velük rokon Dancsfi családok birtoka, a kik a Forgáchoknak adják zálogba. Galád (Nagykikindától délre eső Gladszkai puszta), 1412-ben Torontál, 1462-ben Temes és 1561-ben Csanád vármegyéhez számítottak. 1462-ben a Berekszói Hagymás és a Szentgirolti családok birtoka. Gyarman (Temes vármegye határán Papd környékén 1447—1473.), a Papdi és a Beréndi Bak család birtoka. Ilemér (a mai Alsóelemér és Felsőelemér 1454), a Ghymesi Forgách család veszi zálogba. Irmes (1441.), Becse várához tartozott. Ivánkahida (a mai Jankahid 1332—37.); Ivánosi Nagybecskerek és Törökbecse között fekhetett 1341.) Jakabfalva (1450.), az Apátfalvi Monai család birtoka. Kovászi (1421.), a csanádi püspökség nyerte adományul Zsigmond királytól. Kozafalva (1410.); Köre, néha Kere néven is előfordul (1410—1503). Kürt (1410; lehet, hogy Temes vármegyéhez tartozott). Lovász (1332), Matka (Törökbecse és Basahid vidékén 1331). Mene (Temes vármegye határán 1447—1473.), alkalmasint a krassómegyei Patakiak birtoka, a kik e helység fölött a Martonosiakkal és a Tekesekkel egyezkednek. Murony (1416—1479.), a Muronyi, majd a Muroni Kónya család birtoka. Nyilas (1441.), Becse várához tartozott. Olnas, Keve és Torontál vármegyék nemessége 1347-ben itt tartotta közgyűlését. Oroszi (a mai Torontáloroszi 1332—37.); Pakencz (Alsóelemér és Felsőelemér táján), a Maczedóniai Péterfi és a vele vérrokon Maczedóniai Dancsfi családok birtoka, a kik 1454-ben a Forgáchoknak zálogosítják el. Páktető (1447), a Papdi és a Beréndi Bak család birtoka. Szeg (1482.), a Dóczi család birtoka. Szele (1332—37.); Szent-Demeter (1454.), a Maczedóniai Péterfi és Dancs családoké, a kik a Ghymesi Forgáchoknak zálogosították el. Szent-Király (ma puszta Törökbecse és Aracs között. 1422—1440.) Becse várához tartozott. Szent-Lélek (Csánki Dezső szerint inkább Keve vármegyéhez számítható,) 1447-ben a Papdi és a Beréndi Bak család tagjai egyezkednek e helység fölött. Szentes (1482), a Dóczi család birtoka. Szőllős (Törökbecsétől délkeletre 1399.). Tarros, (a mai Tiszatarros.) Már III. Béla király névtelen jegyzője is megemlékezik e földterületről 1332—1439. Torni vagy Tornyi (1423—1461.). Tótfalva (1473.), e helység fölött a krassómegyei Patakiak a Martonosiakkal és a Jolsfafői Tekesekkel kölcsönös örökösödésre nézve egyezkednek. Újfalu (a mai Töröktopolyához tartozó Novoszellópusztának felel meg. 1399—1441), a becsei uradalomhoz tartozott. Vámhalom (a mai Tiszahegyes közelében fekhetett. 1405—1462.), Temes vármegyéhez is számítják, Becse várához tartozott Vasvár (a mai Nagybecskerek mellett fekhetett 1332—37.); Vegenye (1441.), Becse várához tartozott.

A középkori Torontál vármegye területén csupán egy erődített hely volt. *Becse* (a mai Törökbecse). Vára már 1342-ben fennállott. 1386-ban Zsigmond brandenburgi őrgróf, az ország gyámjaként Losonczi István két fiának, Lászlónak és Istvánnak adományozta. A XV. század elején, alkalmasint még 1411-ben Lazarevics István rácz despota birtokába került s tőle szállhatott örökségkép Brankovics Györgyre, a ki 1433-ban bírta, s 1440-ben Geszti Mihály fiának, Lászlónak zálogosította el. Brankovics György hűtlensége következtében I. Ulászló a várat a hozzátartozó uradalommal együtt tőle elvevén, azt a raguzai származású Thallócziaknak adományozta. 1450-ben ismét Brankovics György birtokában találjuk, azonban az országgyűlés rendelkezései következtében Hunyadi

János kormányzó tőle elfoglalta. 1451-ben visszakerült Brankovics birtokába, a ki 1458-ban Szilágyi Mihálynak adta. Szilágyi Mihály azonban még ebben az évben visszaadta Brankovicsnak. Később Hunyadi Mátyás király birtokába jutott. Tartozékai : 1440-ben Aracsa, Ecsehida, Aradi, Szent-Király, Bazsalhida, Becskereke, Endréd. 1441-ben pedig : Újfalu, Szent-Király, Boldogasszonyfalva, Szent-Endréd, Vegenye, Ecsehida, Irmes, Nyilas, Csingrad és Aradi falvak, továbbá Becse, Aracsa, Bazsalhida és Becskerek városok. Városi kiváltsággal csupán az utóbbi négy helység bírt a régi Torontál vármegyében. Aracsa 1422-ben már vásárjoggal bírt, az 1441. évi oklevél is oppidumnak nevezi. Bazsalhida szintén vásáros hely volt. Becse városáról 1440-ben van első ízben adatunk. 1442-ben itt tartotta gyűléseit a vármegye. Száraz és vizi vámját az 1440. évi oklevél említi. Becskerek (a mai Nagybecskerek) 1331-ben civitasként tűnik fel. 1441 táján kelt oklevél oppidumnak nevezi. A becsei vár tartozékaként annak sorsában osztozott. (Csánki Dezső : Magyarország Történelmi Földrajza II, 124—130).

Temes vármegye területe.

III. *Temes vármegyéhez tartozott :* Alattyán (a mai Torontál és Temes vármegyék északi határvidékén 1463.). Balád (Partas vagy Ivánd határosaként fordul elő 1446.) ; Balogd-puszta (Bogáros, Csatád vidékén terülhetett el 1494). Beszermény (Nagybeszermény, Kisbeszermény, Horogszeg környékén (1408—1462.) ; Bezd (a mai Nagykikinda táján 1462.) ; a Hagymás család birtoka. Biallak (Pordánynyal és Ivánddal volt határos 1400.), a középkorban néha Keve vármegyéhez számították. Bikocsa (Ivánda, Módos vidékén fekhetett, 1400—1414.) ; Billéd, Billyéd (ma is meg van 1462.), a Berekszói Hagymás család birtoka. Boba (Berekszó mellett, alkalmasint a mai Torontál vármegye területén feküdt. 1462.), szintén a Berekszói Hagymás család birtoka. Bogáros (Billéd és Csatád mellett tűnik fel 1462—1494.), a Berekszói Hagymás család birtoka. Boly (ma puszta Rudna mellett 1429—1482.). Bolyobar vagy Bolibar (Pártos mellett, talán a mai Krivabara helyén 1446—1497.) ; Bozyásthelek vagy Bodzasthelek (1479.) ; a Szajáni Posztós család birtoka. Csatád (ma is megvan 1470—1494.), Száti Balázs magvaszakadtával a Dóczi család nyeri adományul. Csávás (ma Csávos 1256—1442.) ; Csenő Csenej, Csene, Cseme (ma Csenej 1330—1494.), Sarápropositions várkastélyhoz tartozott, mely a Garai családé volt. Csombol, Csomboly (a mai Zsombolya 1477—1489.), a Csomboli család birtoka. Csonkaegyház (Csatád, Őcse helységekkel együtt tűnik fel. 1472—1477.) Csőze ; (a mai Csebza 1332—1421.), a Csáki családé volt. Csud (a mai Dócz és Gyér vidékén 1322—1379.) ; Csuno puszta (Zsombolyától keletre 1482). Dócz (ma is megvan, 1343—1489.), a Dóczi család birtoka. Donát-telke (Bánlak és Tolvád táján 1322—1343.), Krassó megyéhez is számították. Emelka (Uj-Bécscsel, a mai Ujpécscsel lehetett határos 1405—1416.) ; Erdős (a mai Jécsával volt határos 1467—1482.). Fövenyföld (ma Fény 1289—1400) ; Gád (Párdánytól délkeletre 1332—1481.) ; Galád (Nagykikindától délre 1332—1462), a Berekszói Hagymás és a Szentgirolti család birtoka. Gyertyános (1387—1476.), Cseri várának tartozékai között szerepel, mely ekkor a Kórógyiak birtoka volt. Győr (a mai Gyér 1404—1444.) a XV. század elején Krassó, a közepén Temes vármegyéhez tartozott. Gyülvész (a mai Torontálgyülvész 1433—1497.) ; Haraszthegy (Billéd és Vojtek között 1436—1462.), a Berekszói Hagymás család birtoka. Hetény (Zsombolyától délkeletre 1472—1484.) Száti Balázsé volt, kinek magvaszakadtával a Dócziak nyerték adományul. Horogszeg (Nákófalva, Komlós és Vizesd vidékén 1408—1462.), 1408-ban nyeri a Szilágyi család adományul Zsigmond királytól ; Szilágyi Mihály halála után (1459.) Horogszeg Mátyás királyra szállott, a ki a Rozgonyiaknak adományozta, majd 1490-ben Corvin Jánosra szállott, a ki 1503-ban, május 16-án Ernuszt Zsigmond pécsi püspöknek zálogosította el. Ivánd (ma is megvan 1332—1446.) ; Jobbágy (a mai Tolvád táján keresendő 1332—1497.), a XV. század elején, a Neunai Treutel családnak itt erőssége is volt. Kalonda (a mai Papd vidékén kereshetjük 1349.) ; Kereki (Ujpécs és Ütvin táján 1349—1462), a Beregszói Hagymás család birtoka. Konaki (a mai Kanak 1425—1452.), a Konaki család birtoka ; Kovácstelke (Zsombolyától keletre 1472—1482.), a Dóczi család birtoka. Köcse (ma is megvan 1470—1494.) Száti Balázs magvaszakadtával a Dócziak nyerik. Kökénd (Nagykikinda 1423—1462.), a Beregszói Hagymás család birtoka. Lőcs (Tolvád, Szárcsa, Csávos vidékén 1338.); Maczedónia (ma is meg van 1433—1468.), a Maczedóniai s a vele vérrokon Maczedóniai Dancsfi család birtoka. Majsa (a mai Berekszónémeti felé feküdt 1482.) ; Mura puszta (a mai Tolvád és Partos táján 1332—1492.) ; Nádasd (Zsombolya vidékén 1470) ; Nagy-Út

(Zsombolyától keletre feküdt helységekkel együtt említik 1472.), a Dóczi családé volt. Németi (a mai Beregszónémeti 1425—1497.); Ormánd (a mai Ujpécscsel volt határos 1405). Öcse (a mai Kisjécsának és Nagyjécsának felel meg, 1467—1497.); Papd (ma is megvan, 1349—1494.), a Papdi és a Beréndi Bak családok birtoka. Partas (ma Partos 1481—1497.); Peterd (a mai Klári helyén, 1470—1479), a Dóczi családé volt. 1479-ben Csanád vármegyéhez számították. Petre (ma is megvan, azelőtt Petromány és Román-Petre néven, 1332—1436.); Posáros (Horogszeggel volt határos), 1408-ban a Szilágyiak nyerték adományul Zsigmond királytól. 1462-ben Mátyás király a Rozgonyiaknak adományozta. Posárostó (Tolvád, Bánlak környékén fekhetett 1332—1343.), az Omori család birtoka. Rábé (Zsombolya környékén feküdt 1482—1494.); Ruda (ma Rudnának felel meg, 1332—1480.) Saruld (a mai Tolvád, Kanak vidékén 1332—1438.); Saggyu puszta (a mai Temes- és Torontál-megyék határán Csáktól délnyugati irányban fekhetett, 1332—1494.); Szárcsatelek (a mai Szárcsa 1338.); Szedecs (Zsombolya, Billéd vidékén 1478—1494.); Székelytelke (Székelyteleke-puszta, a mai Temes és Torontál vármegyék határán fekhetett 1494.); Szent-Jakab (Berekszó környékén 1332—1462.), a Hagymás-féle birtokok tartozékai között találjuk. Szent-Király (a mai Ujpécs mellett eküdt 1332—1416.); Tamásfalva (Zsombolyától délkeletre 1466.); Tanyástelek (Peterd, Hetény, Csatád környékén 1477.); Tófő (Kécsa szomszédságában 1456—1477.) a Dócziak birtokában találjuk. Tolvajd (a mai Tolvád 1332—1462.); Tószeg (Zsombolya környékén 1408.), a horogszegi uradalomhoz tartozott. Tövissed (Párdány, Fény vidékén 1400.); Ugrunhida (Ugronhida a mai Ujpécs környékén 1464.); Ujfalu (Kőcse, Peterd, Csatád vidékén 1470—1498.), a Dóczi családé volt. Ujrév, (Párdány, Fény vidékén 1400.). Ujudvar (Bánlak határához tartozó Idvor-puszta őrzi emlékét 1332—1379), az Omori család birtoka. Vámhalom (a mai Tiszahegyes közelében 1405—1462), Becse várával kapcsolatban Galáddal együtt fordul elő, 1462-ben Temes vármegyéhez számítják. Virághát, (Horogszeggel együtt tűnik fel 1462.). Vissád (Szóka és Partos között feküdt 1442—1446.), Zokonya, Zokona (a mai Nagykomlós szomszédságában fekhetett, 1415—1482).

E területen a következő erődített helyek voltak: *Galád*, hol Szentgirolti János és Berekszói Hagymás Miklós építtettek várkastélyt. Mátyás király 1469-ben megengedte, hogy e várkastélyt, kőfalakkal, mellvédőkkel, árkokkal stb. megerősíthessék. *Jobbágy*. A mai Tolvád táján fekvő helységben a Neunai Treutel család az itteni egyház körül erősséget építtetett, melyről 1401-ből van adatunk. Az országnagyok ezt az erősséget lerombolták. *Maczedónia*. A Maczedóniai Dancsfi családé volt, melyről a XV. század elejéről vannak adatok.

Városi kiváltságokkal bíró helységek: *Begenye*. A horogszegi uradalomhoz három ily nevű helység tartozott; az egyiknek országos vására is volt. 1408-ban a Kereszturi Garázda és a Szilágyi családok kapták Zsigmond királytól adományul. *Maráz*. Első ízben a pápai tizedjegyzékekben van róla adatunk. 1417-ben oppidumnak, városnak mondják az oklevelek. 1456-ban Hunyadi János kapta adományúl. 1478-ban már pusztaként kerül a Csákiak birtokába. Csák és Rudna táján fekhetett. *Uj-Bécs* (ma Ujpécs). Első ízben a pápai tizedjegyzékekben fordul elő. 1401—1406. években kelt oklevelekben mezővárosnak mondja Zsigmond király. Uj-Bécs a XV. században a temesvári koronauradalomhoz tartozott. (Csánki Dezső: Magyarország Történelmi Földrajza: II. 1—92.)

Keve vármegye területe.

Keve vármegye, a mai Torontál és Temes vármegyék déli részén terült el. Maga a vármegye székhelye Keve (Kövi, ma Kevevára) Temes vármegyében fekszik ugyan, de a vármegye területének legnagyobb része a mai Torontál vármegye déli részét foglalta el.

A vármegyék közül Keve vármegye szenvedett legtöbbet. Pesty Frigyes hosszas kutatásai, a melyeket Csánki Dezső is felhasznált s kiegészített, némi világot vetnek a vármegye területi és birtokviszonyaira. Az eddigi kutatások eredményekép három várat, három várost és 66 helységet ismerünk az egykori Keve vármegyéből. A vármegye közepe táján, ott, a hol most az alibunár—delibláti homokos vidék terül el, a XIV—XV. századokban az ú. n. Maxond kerület, Maxond mező feküdt. E terület azonban teljesen lakatlan volt s rajta ez időből egyetlen falut sem lehet felfedezni. E területről első ízben 1385-ből van okleveles adatunk. Később Zsigmond király a hozzá menekült bolgár herczegnek, Fruzsinnak adományozta. V. László király uralkodása alatt rövid időre Szent-Miklósi Pongrácz Jakab birtokába került. A vármegye déli részén, a Duna

mentén, három erősség épült. E három erősség közül a legjelentékenyebb, Keve, a király birtokában volt. A másik két erősség, Dombó (Dubov ácz) és Tornistya, alkalmasint szintén a király birtokában voltak.

Dombó váráról csupán két adatunk van. Egy 1323-ban kelt oklevél említi a dombói várnagyot s 1437 táján kelt várösszeírásban Haram és Kevi várak között találjuk felsorolva. E szerint királyi vár volt.

Keve. Keve-vára, — mint láttuk — már Imre király uralkodása alatt megvolt. Nagy Lajos 1368 október 13-án, midőn az oláh vajda megfenyítésére indúlt, itt tartózkodott. 1382-ben és 1400-ban kelt oklevelek említik várnagyát. A vár fönntartását 1435-ben Zsigmond király Keve város lakosainak kötelességévé tette. 1439-ben Murad szultán 130.000 főnyi sereggel benyomulván Szerbiába, Vég-Szendrőt körülvette s elfoglalta. A törökök ekkor átkeltek a Dunán s Keve várát ostrom alá fogták. 1445-ben a szörényi bánsághoz tartozott. 1458-ban a ráczok kezébe került, de Mátyás király uralkodása kezdetén ismét visszakerült a magyar király kezébe. Szilágyi Mihály 1459-ben a várat megerősítette s őrséggel rakta meg. Innen indulhatott a szerbiai hadjáratba, melynek folyamán életét veszítette. 1478-ban az országgyűlés elrendelte helyreállítását. 1523 augusztus 6-án II. Lajos király is megfordult Kevén. A vár csak a mohácsi vész után került török kézre.

Tornistye. Az 1437. év körüli összeírás az alvidéki (dunamenti) királyi várak sorában Keve és Nándor-Fehérvár között sorolja fel. E vár a mai Pancsova vidékén feküdt, mint ezt egy 1430-ban kelt oklevél igazolja.

Keve vármegyéhez tartoztak: Akalhát; Thallóczi Frank főispán 1432. évi oklevele említi Keve vármegye akalháti alispánjait. Alakszeg (a mai Bókával és Szárcsával volt határos 1338—1423.) Barlad város; Szeri Pósafi István birtoka, kinek magtalan halála után Mátyás király 1471-ben Ország Mihály nádornak, fiának Lászlónak, továbbá Ország Lőrincznek és Nádasdi Ongor Jánosnak adományozta. 1506-ban Barlad már csak falu, ekkor II. Ulászló király a Gersei Pethőknek adományozta. Báka vagy Borzvató-Báka (ma Bóka, 1338—1462.), a Berekszói Hagymás családé volt. Bálványos (ma is megvan Temes vármegyében, 1412—1455); 1412-ben még puszta, ekkor Zsigmond király Keve városának adja. Keve városa benépesítette. 1435-ben már népes falu. Batka, eredetileg Bedefalvi Bede birtoka. 1408-ban már a Garaiaké, a kiket Zsigmond király megerősít e helység birtokában. Bécs (a mai Módos és Bóka táján, 1344.). Bél-szék (valószínűleg azonos Alakszeg 1338. évi határjárásában említett Szék faluval), a Papdi család birtoka. Bercse (a mai Bókától délkeletre Istvánvölgy és Iloncz táján fekhetett, 1375—1385), Berénd (tán a mai Baranda helyén, 1451—1460). Beszerménteleke (a mai Torák és Párdány tájára helyezhető). Bolcsinovcz, 1458-ban Horogszegi Szilágyi Mihály kapja adományúl. Bot-teleke, a Csegzei család birtoka, mely család 1347-ben Becsei Töttösnek adta át. Bozyás, 1471-ben az Ország család birtoka, Csorugh, Csői Sáfár család birtoka; e család tagjainak hűtlensége következtében Zsigmond király tőlük elvette s 1405-ben Rőth Lászlónak s testvéreinek adományozta. Denkefalva (Ittebe vidékén feküdt, 1370—1412.); Derma, 1458-ban Szilágyi Mihály nyerte adományul. Dezelincz, eredetileg Sydó Péter és fiainak birtoka, a kiknek hűtlensége következtében a koronára szállván, Mátyás király 1458-ban Szilágyi Mihálynak adományozta. Dobravicza (a Nagybecskerektől délkeletre fekvő Kevedobra, 1425.); Dombó, 1460 szeptember 4-én Szilágyi Mihály itt táborozott, mielőtt Poszasinnál oly végzetes csatát vívott volna a törökökkel. Dragosincz (Dezelincz sorsában osztozott). Duz (Csorugh sorsában osztozott). Fancsal (Tárnokkal volt határos, Torák és Párdány tájára helyezhető, 1400.); Füzegh (Alakszeggel és Bákával volt határos, 1338—1438.), a Thallócziak birtoka. Félegyház, 1405-ben Zsigmond király Rőth Lászlónak adományozta. Gyárfás (1423—1452.); Halász (1432.); Hercsekös, 1456-ban Szilágyi Mihály nyerte adományul. Harumderszk (Ittebe mellett fekhetett, 1319—1412.); Igantő (Alakszeg és Báka határában tűnik fel), 1432-ben a megyei gyűlés székhelye. Ikerhalom (Párdány közelében feküdt, 1419—1455.), a Csáki család birtokában volt. Iloncz (ma is megvan; 1385); Ittebő (ma Alsóittebe és Felsőittebe, 1319—1452.), legrégibb birtokosa a Karthali család, később az Ittebőiek birtokába kerül, ők bírják az egész XV. században keresztül. Keregd (nemesi névben fordul elő, 1452.); Keve (ma Kevevára, azelőtt Temeskubin). A kevei várszerkezet székhelye, csakhamar népes helység lett. Már IV. László király is megfordult e helyen, hol egy oklevele kelt 1286. évi augusztus 14-én, s egy másik, melyből az évszám hiányzik. 1392-ben

Keve már civitásnak, vagyis királyi városnak neveztetik. Zsigmond király a város lakosait a vám és a harminczad fizetése alól felmenti, 1412-ben pedig a várossal határos két pusztát új adományként engedi át. 1428-ban minden adózás és szolgálat alól felmenti a város lakosait, kivévén, hogy minden újévben két mázsa viaszt adjanak a királyi kamarának. A város szabadalmait V. László király 1455-ben, Mátyás király pedig 1458-ban megerősítette. 1478-ban a várost és a várat a fenyegető török támadásra való tekintettel, megerősítették. A város fontos hadi és kereskedelmi pont volt. Még II. Ulászló alatt is 300 forintot jövedelmezett. 1510-ben még számos szerb kereskedő tartózkodott a városban, sőt törökök is gyakran megfordultak Köviben. Királytava (Ittebő táján, 1370—1412.), a Maczedóniai család birtoka. Kovaszdincz, 1458-ban Horogszegi Szilágyi Mihály nyerte adományul. Konak (ma Kanak), 1452-ben Kerekdi András birtoka. Maxond (a Maxond kerületben), e helységről már két, 1390—91. években kelt oklevél is megemlékezik. Hunyadi László és Mátyás beszterczei grófok 1456. évi levele szerint, melyben a helységet nagybátyjuknak, Szilágyi Mihálynak, adományozták, Keve vármegyéhez tartozott. Modos (Madus, Mados, ma is megvan, 1332—1371.). Molvicza, 1458-ban Szilágyi Mihály nyerte adományul. Olnos (1432-ben kelt oklevélben fordul elő, a Duna partján feküdt). Pancsaly (a mai Pancsova). 1433-ban már városi jelleggel bírt. Papi-Szent-Péter (Párdány, Fény, Torák vidékén tűnik fel, 1400). Perjes (Ittebe vidékén feküdt, 1370—1412.), a Maczedóniai család birtoka volt. Petre (1399—1408, a Garaiak nyerték adományul. Pitrold (Ujfaluval — a mai Révaújfaluval — volt határos), 1364-ben Révai Miklós birtoka. Pordány (ma Párdány, 1400—1455.), a Csákiak birtoka. Protoszincz, a Szeri Pósafi családé, melynek magvaszakadtával Mátyás király 1471-ben Ország Mihálynak és Nádasdi Ongor Jánosnak adományozta. Rejd (a mai Bóka közelében, 1462), Hagymás Miklós birtoka. Salamon-Szegye (Bóka közelében feküdt, 1338—1452). Sély (1332—1456). Szent-György, (a mai Bégaszentgyörgy, 1319—1452), előbb a Karthali, majd az Ittebői család birtoka. Szent-György (1389—1471), Széchényi Kónya bán fiai, Frank és Simon, birtoka, kik 1389-ben Zsigmond királynak adják cserébe. Később a Szeri Pósafi család birtokába került, e család magvaszakadtával Mátyás király 1471-ben Országh Mihály nádornak és rokonainak adományozta. Szent-György III. (Igantő helység szomszédságában, 1347.), a Csegzeiek a velük rokon Becsei Töttösnek adták át. Szkronovecz (Keve város szomszédságában, 1412—1440.), Zsigmond király Keve városának adományozta. Szőkefalva (Ittebe vidékén fekhetett, 1370.). Szőllős (Alibunár és Iloncz között, 1456.), Szilágyi Mihály birtoka volt. Tárnok (a mai Nagytárnok és Kistárnok, 1332—1401.), a Csáki család birtoka. Teleki (Feltelek, tán a mai Ótelek; 1452.), Tó-Szent-György (lásd Szent-György III.); Tótfalu (Párdány és Nagytárnok vidékén fekhetett, 1400.), Udvarnok (a mai Törzsudvarnok, 1319—1452.), 1319-ben Karthali Tamás nyerte adományul, később az Ittebői család bírta 1452-ig, a XV. század második felében elpusztult, 1508-ban már puszta. Ujfalu (ma Révaújfalu), 1364-ben a Révaiak birtoka. Urhida (Tárnok, a mai Nagytárnok és Kistárnok szomszédságában), 1401-ben Zsigmond király Csáki Miklós temesi főispánnak és testvérének, György, visegrádi várnagynak újból adományozza. Varsány (a mai Bóka határában, 1338—1452.); Veresegyház (Párdány, Fény, Torák vidékén tűnik fel, 1400.). Vidaegyház (Módos és Ittebe között feküdt), 1319-ben Róbert Károly király Karthali Tamás, ilyédi várnagynak és testvérének Ethelének adományozta. 1367-ben a helységet, mely időközben lakatlanná vált, Nagy Lajos király Maczedóniai Dancs Péternek és Jánosnak adományozta. Ez ellen az Ittebői család tiltakozást jelentett be. Az ekként támadt pert Garai Miklós nádor fejezte be, a ki a helységet 1412-ben az Ittebőieknek ítélte oda. (Csánki D. i. m. II. 114—123.).

Keve vármegye azonban nem érte meg a mohácsi vészt. A XV. század közepétől kezdve az évről-évre ismétlődő török betörések közepette a vármegye nagyon elnéptelenedett, a szerbek legnagyobb része is elköltözködött innen s a Csepel-szigeten telepedett le. Bár Keve vára túlélte a mohácsi vészt is, a XV. század második felétől kezdve már nem volt megyeszékhely többé. Mikor szűnt meg végleg Keve vármegye, mint törvényhatóság, nem állapítható meg pontosan. Főispánjainak névsora Thallóczi Frankkal záródik (1439.); Bonfin sem sorolja fel az ország vármegyéi között, holott Torontált és Temest is megnevezi. Annyi kétségtelen, hogy Keve vármegye, mint törvényhatóság, még 1498 előtt megszűnt.

1

2

3

1. A kiszombori restaurált árpádkori templom. — 2. Az egresi apátság alapfalai. — 3. A szőregi apátság maradványai.

I. Ferdinánd.
(Az Orsz. Képtárból.)

Izabella.
(Az Orsz. Képtárból).

Az 1498. évi országgyűlés XVI. törvényczikke, mely az ország védelméről intézkedik, Keve vármegyét már nem sorolja fel, ép úgy nincs megnevezve az 1552. évi országgyűlés XXII. törvényczikkében sem, mely az ország azon részeit határozza meg, a melyekben Szapolyai János király adományai érvényesek. Idővel még a neve is feledésbe ment, úgy hogy 1715-ben, midőn a rendek a királytól azt a biztatást kapták, hogy Csanád, Békés, Torontál, Szörény stb. vármegyék az országhoz vissza fognak csatoltatni, Keve vármegyéről nincs szó. Sőt történet- és földrajzi íróink, elkezdve Istvánffy Miklós államférfitől s történetírótól († 1615.) Lehoczky Andrásig, szintén nem voltak tisztában Keve vármegye holfekvésére nézve. Főleg ennek tulajdonítható, hogy a vármegye visszaállítása nem történt meg. Midőn 1779-ben Temes és Torontál vármegyék történeti joga feléledt, a régi Keve vármegyének egész területe már évtizedekkel azelőtt katonai uralom alatt állott. (Pesty Frigyes: Az Eltünt Régi Vármegyék, I. 369—410.) Az egykori Keve vármegye területe csak a határőrvidék feloszlása után került vissa Magyarországhoz.

4. *Egyházi viszonyok a középkorban.*

Mikor Szent István Ajtonyt legyőzte, a király Marosvárra, Ajtony székhelyére püspökséget rendelt és püspökül, mint tudjuk, Gellértet hívta meg, ki mint már említve volt, 1030 táján hét Benedek-rendű szerzetes kíséretében Marosvárra jött. Hogy Gellért püspök térítői működését megkezdhesse, abban állapodtak meg az itt talált görög szerzetesekkel, hogy azok ottani templomukat és monostorukat átadják Gellért püspöknek s a görög szerzetesek viszont az oroszlámosi monostort nyerik kárpótlásul. Az első egyházi beosztás.

Gellért tehát most már akadálytalanul hozzáfoghatott a térítéshez, ebben nagy segítségére voltak a várispánok, elsősorban Csanád vezér, a ki a népet Csanádra rendelte, hol Gellért püspök megkeresztelte és megvendégelte őket. A görög szerzetesek egyháza azonban csakhamar szűknek bizonyulván, Gellért püspök külföldről, leginkább Olaszországból, hozatott mesterembereket és új székesegyházat és püspöki palotát építtetett A székesegyházat a püspök Szent György vértanú tiszteletére ajánlotta fel és a kanonokok számára is építtetett monostort. (Borovszky S. i. m. I. 16—28.) Hosszú évek munkája volt mindez. A végleges megalakulás csak néhány évvel előzte meg Szent István halálát. Midőn Gellért püspök egyházmegyéjét elfoglalta, hét főesperességet szervezett s a főesperesi kerületek beosztásánál elfogadta a várszerkezeti beosztást. Az új egyházmegye: Csanád, Temes, Arad, Keve, Sebes és Krassó vármegyékre terjedt ki. E hat megye területére kiterjedőleg szervezte Gellért püspök a hét főesperesi kerületet; Csanád vármegye területét, melyet a Maros különben is két, majdnem egyenlő részre osztott, két főesperesség számára jelölte ki.

A hét főesperesség közül a mai Torontál vármegye területére három főesperesség terjedt ki. A székesegyházi, a temesi és a kevei, később a torontáli főesperesség. Okleveles adatok azonban csak a XIII. század második feléből vannak a főesperességekről.

Az első főesperes, a kiről tudunk, 1216-ban szerepelt, Miklós kanonok, mint a csanádi egyházmegye esperese, de a főesperesség neve, melynek tisztét viselte, az oklevélben nincsen megnevezve. A székesegyházi főesperesekről első ízben 1334-ből, a temesi főesperesekről 1323-ban és a kevei főesperesekről 1288-ban vannak okleveles adataink.

A székesegyházi főesperesség a régi Marosvár vidékén alakult. E tájon keletkeztek az egyházmegye legrégibb plebániái. E kerülethez tartozott Rév-kanizsa, nevezetes tiszai átkelő, Harangod, Harmad, Perjémes, Figed, Szentpéter, Szárafalva, Bessenyő, Valkány bessenyőtelepek, Szőreg, Szentpéter, Rábé, Kökényér, Razsán, Kemecse. Ezeket sorolja fel pápai tizedjegyzék. A székes-egyházi fő-esperesek.

A székesegyházi főesperesség a fennmaradt adatok szerint magában foglalta a mai Torontál vármegye éjszaki harmadát, vagyis a törökkanizsai és a nagyszentmiklósi járást egészen, a perjámosit és a nagykikindait nagy részben, azonkívül hozzátartozott a mai törökbecsei járásnak és Temes vármegye újaradi járásának legnyugotibb része. Ma e terület a marosontúli, a torontáli és a temesi főesperességek között oszlik meg.

Az 1332—37. évi pápai tizedjegyzékben a székesegyházi főesperességben összesen 28 plebánia van felsorolva. E plebániákat Ortvay Tivadar az alábbi sorrendben közli: 1. Bessenyő, a mai Óbesenyő; 1369-ben, midőn Nagy Lajos király az itt lakó nemes besenyőket pártfogásába vette, említi egyházát is, a mely akkor a Boldogságos Szűz tiszteletére volt szentelve. 2. Csanád, a régi Marosvár, a mai Őscsanád. A püspökség főhelye. Itt állott a Szent György tiszteletére emelt székesegyház és itt székelt a hiteleshelyi joggal felruházott székeskáptalan. A székesegyházon kívül még több más egyház és monostor is állott fenn, névszerint az Üdvözítőről elnevezett társaskáptalan, a Keresztelő Szent János tiszteletére szentelt benczés-kolostor, melyhez a Szent Gellérttől alapított Szűz Mária egyház volt csatolva. 3. Az Üdvözítőről elnevezett egyház és káptalan Őscsanádon. Okiratokban 1237-től kezdve említtetik. 4. Fel-Gedős. Ma már nem áll fenn. A Pécskától nyugatra elterülő erdő Pécska felőli részén feküdt Fel-Gedős falu, de határa, úgy látszik, átterjedt a Maros bal területére is. 5. Figed, Nagyszentpétertől éjszakra az Aranka és a Maros közén feküdt. 6. Gedesz vagy Gödös, a Marosparton feküdt. 7. Harangod, az Aranka torkolatánál, a két Padétól nyugatra feküdt. 8. Harmat (Harmad), 1454-ben Hunyadi János szerezte meg. 9. Szőreg. Hajdan itt apátság volt, melynek romjai ma is láthatók. 10. Kanizsa, Törökkanizsa és Oroszlámos között feküdt. Az 1247. évi osztály-levélben Kanizsamonostora néven fordul elő. 11. Kemecse. A XIII. században szintén volt monostor. Egy 1400-ban kelt oklevél szerint plebánia-egyháza Szent Péter tiszteletére volt szentelve. 12. Kökényér, a mai Keglevichháza helyén feküdt. 13. Nagyfalu, a mai Temes megyében. 14. Perjámos, 1391-ben kelt oklevél szerint a plebániatemplom Szent György tiszteletére volt szentelve. A XIV. században jelentékeny hitközség volt, mert két plebániája és capellaniája volt. 15. Rábé. 16. Razsán, Tiszaszentmiklós mellett feküdt. 17. Rohoncza, a temesmegyei Nagyfalu mellett, a Maros balpartján feküdt. 1232-ben czisztercita-rendű monostora volt. A monostor elpusztulása után plebánia keletkezett itt. A tizedjegyzékben két plebánosa nevével találkozunk. 18. Révkanizsa, ma Törökkanizsa. 19. Veresegyház, Egres mellett, a Maros balpartján feküdt. 20. Szent Gellért apátsága Csanádon. Ez apátság alatt alkalmasint Keresztelő Szent János apátsága értendő, mely monostor mellett Szent Gellért püspök egyházat építtetett Szűz Mária tiszteletére s ez egyházat rendelte a maga temetkezési helyéül. 21. Szent-Mihály, a mai Nagyszentmiklós. 22. Szent-Péter, a mai Nagyszentpéter. 1421-ben Zsigmond király megerősíti a csanádi püspökséget itteni birtokaiban. 23. Szent-Péter, a Tisza mellett. 24. Tóti, a temesvármegyei Nagyfalutól keletre. 25. Varjas, Temes vármegyében. 26. Valkány. 27. Szanád, a Csanád nemzetség ősi birtoka. 28. Szárazfalva. A XV. században várkastélya is volt; ekkor a Dócziaké. E lajstrom nem teljes; hiányzik belőle Tömörkény, melynek kőtemplomát a Csanád nemzetség építtette; e templomról 1280-ban van első ízben adatunk. Továbbá Boldogasszonyfalva, Szent-Miklós, Keresztúr, Egyházaskér, Fejéregyház, Hódegyház, Szent-Iván, Temérdekegyház, már nevükkel elárulják, hogy templomuk volt. Úgyszintén Egres és Aracs, hol apátságok voltak. Az előbbinek az alapfalai most is láthatók.

A temesi főesperesség.

A temesi főesperesség nagyjából a régi Temes vármegye területét foglalta magában, tehát jókora darab földterületet a mai Torontál vármegyéből. E roppant terület idővel három alesperesi kerületre oszlott, a Temesen innen való, a Temes és a Borza, végre a két Temes között fekvő területre.

A tizedjegyzékben a Temesen innen levő alesperesi kerületben 30, a Temes és a Borza között levőben 29 és a két Temes között levőben 27 plebánia van elősorolva. E plebániák közűl a mai Torontál vármegye területén a következők állottak fenn: *a)* a Temesen innen levőben: 1. Csene. 2. Teremi (Mokrintól keletre. Ortvay Tivadar szerint azonban a mai Temes vármegyében is volt egy Teremi falu, Temesvár tartozékaként). 3. Németi, a mai Berekszónémeti. 4. Peterd, a mai Klári. 5. Papd. 1221-ben a csanádi püspökség birtokaként szerepel, melyet pápai engedélylyel az itebői prépostságnak engedett át. 6. Szent-Kereszt. A tizedjegyzékben Hetény és Peterd (Klári) között van elősorolva, így valószínűleg a mai Torontál vármegye területén feküdt. 7. Szent-Péter, később Német-Szent-Péter. 8. Tófő, talán inkább Tószeg (Kistószeg és Nagytószeg). *b)* A Temes és a Borza között levő alesperesi kerületben: 1. Csávos, az 1256. évi oklevél szerint Szent-Péter tiszteletére épült egyházzal. 2. Dócz (ma is megvan). 3. Gád. 4. Partos. 5. Szent-Márton (a mai Magyarszentmárton). 6. Tolvád (Tolvajd). 7. Szóka.

A két Temes között levő alesperesi kerületben: 1. Csebze. 2. Hetre (Hetény). 3. Iványd. 4. Maczedónia. 5. Maráz (közvetlen szomszédja volt a mai Rudnának). 6. Ruda (a mai Rudna). 7. Ujbécs (a mai Ujpécs).

A kevei főesperesség a csanádi egyházmegye déli részén. Határai összeestek a régi Keve vármegye határaival. Torontál vármegye alakulásával a főesperesség neve is megváltozott s ettől kezdve torontáli főesperességnek nevezték. A kevei főesperesség.

A kevei főesperesek közül első ízben Pál említtetik, 1288-ban; őt követi Péter, kalocsai kanonok 1309-ben; II. Péter 1329 julius 20-án tűnik fel s már torontáli főesperesnek van írva. E néven szerepel az 1332—1334. években is. Láthatjuk ebből, hogy a torontáli főesperesség még a tizedjegyzékek felvétele előtt szervezve volt.

A torontáli főesperesség tehát kiterjedt az egykori Torontál és Keve vármegyékre; éjszaki határa a székesegyházi főesperesség volt. Délen a Duna határolta a nagy Ostrovisziget irányáig, keleten pedig egy a Temest, Berzavát és a Begát mintegy középfolyásukban metsző határvonal. E főesperesség magában foglalta a mai Torontál vármegye területéből a törökbecsei, a nagykikindai, a zsombolyai, a nagybecskereki, az alibunári, az antalfalvi és a pancsovai járásokat, továbbá a mai Temes vármegye területéből a kevevárai járás legnagyobb részét, úgy hogy a régi torontáli főesperesség jóval nagyobb volt a mainál. A torontáli főesperesség.

E nagy kiterjedésnek azonban nem felel meg a plebániák száma. A pápai tizedjegyzékek csak az alábbi 25 plebániát sorolják fel: 1. Akács (hajdan Csanád vármegyéhez tartozott.) 2. Aracha = Aracs-puszta. Szent Mihályról elnevezett Benedek-rendű apátsággal, melynek érdekes romjai ma is láthatók. 3. Arad (ma Alsó-aradi és Felsőaradi). 4. Babato. Hajdan a Tisza mellett feküdt. 5. Bóka, ma is megvan. 6. Becse, a mai Törökbecse. 7. Bechereky, a mai Nagybecskerek. 8. Bosorhida, a mai Basahid. 9. Bunugi. Ortvay szerint e helynév alatt alighanem Dunugi = Dömögd rejlik, melyet a Földváry-lajstrom a csanádi püspök birtokaként sorol fel. 10. Burdas, ma Borjas-tanya. 11. Csesztreg, vagy Csesztörek, a mai Csősztelek. 12. Czomboly. Csánki Dezső szerint: Csombol (Csomboly), a mai Zsombolya. 13. Fel (Sel), ma ismeretlen. 14. Galád, ma hasonnevű puszta. 15. Ivánkahíd, a mai Jankahíd. 16. Oroszi, a mai Torontáloroszi. 17. Udvarlak = Ittvarnok a Bega mellett, a mai Törzsudvarnok. 18. Urhida, ma már nincs meg. 1405-ben Csáki Mihály temesi gróf számára kiállított oklevélben Tárnokkal és Párdánynyal együtt fordul elő. 19. Itebő, prépostsággal és monostorral. 20. Luas — Lovász — ismeretlen fekvésű. 21. Módos, ma is megvan. 22. Tarras, ma Tiszatarros. 23. Tárnok. Egy 1400-ban kelt oklevélben Párdánynyal együtt szerepel. 24. Voswár, a mai Bocsár. 25. Zele, ismeretlen fekvésű.

Szent István Ajtony legyőzetése után annak minden birtokát elfoglalta. Magát Marosvárát, a hatalmas törzsfőnök székhelyét, királyi várnak jelentette ki s azt Csanád vezér felügyeletére bízta; a vár körül alakúlt város is egyideig még a királyé volt, csak később jutott a csanádi káptalan birtokába. Az Ajtonytól elkobzott birtokokból jelentékeny részt Csanád ispánnak adományozott. Miként Karácsonyi János, Szent Gellértnek és korának egyik leghivatottabb ismerője írja: »bár Szent Gellért életírója nem mondja, de a dolgok sora világosan mutatja, hogy ekkor kapta Csanád ama roppant birtokokat, a melyek a Marostól le a Tiszáig, Csanádtól Törökkanizsáig és Padéig terjedtek s a melyek az Árpád-kor végén még mindig Csanád ivadékainak kezén voltak, középen az ősi, még Csanádtól épített monostorral. Ajtony összes birtokai azonban nem kerültek a Csanád nemzetség kezére, egy részük visszajutott a nemzetség birtokába. Az Ajtony nemzetség még évszázadokon át fenntartotta magát, bár jelentősebb szerepe sohasem volt; a mai Szemlaktól éjszakkeletre, a Maros partján, hol egyik ősi birtoka volt, monostort alapított, a melyről az 1329—1355. évekből vannak okleveles adataink«. A csanádi püspökség birtokviszonyai.

De e birtokokon kívül, a melyeket Ajtony rokonai visszanyertek, még egy hatalmas terület állott rendelkezésre a lázadó törzsfőnök birodalmából. Ezt a területet Szent István király egyházi intézmények alapítására és fenntartására használta fel. Ebből a területből kapott azután a Szent István királytól alapított csanádi püspökség is birtokokat.

A csanádi püspökség birtok-viszonyaira vonatkozó részletesebb adatok csak a későbbi századokból származnak, de nyilvánvalóan összefüggnek a legrégibb időkkel. A legrégibb adománylevél, melyből a püspökség középkori birtokairól

értesülünk. Zsigmond király 1421. évi augusztus 12-én kelt adománylevele Marczali Dózsa püspök számára. Ez adománylevél szerint a király csanádi Szent-György egyházának és püspökének a következő birtokokat újra adományozta: Csanád városában 10 jobbágytelek. Mégy (Óbesenyő és Nagyszentmiklós között, az Aranka partján); Szentmiklós (a mai Nagyszentmiklós); Szent-Péter (Kis-Szent-Péter, az Aranka partján, a mai Temes vármegyében); Latorján (a mai Arad vármegye területén); Kovászi, a régi Torontál vármegye területén, holfekvése nem állapitható meg közelebbről, továbbá Arad vármegyében Pécska a révvel együtt. Kenderfark-puszta, Majmat és Kovászi falvak; végül a régi Temes vármegyében: Szikszó (Zsadány mellett); Derse (Derzse); Acsád, Monyáros, Szent-György, Telek, Kanna, Lukateleke és Iregd. Minde birtokokat új adomány czimén adja a király, tehát a csanádi püspökök ezeket a birtokokat már régi idők óta bírták. A püspökségnek azonban ezeken kívül még más birtokai is voltak a mai Torontál vármegye területén. Igy Keszi Balázs deák sólymosi várnagy 1456-ban az általa az egyházban alapított oltár számára Járát (Nagyszentmiklós mellett) adja a püspöknek. A püspökségé volt Jankahid is, melyet 1221-ben az ittebői prépostságnak engedett át.

A székeskáptalan birtokai.

A székeskáptalan, mint láttuk, egyidős a püspökséggel. Legjelentékenyebb birtoka Csanád városa volt, mely az 1427, 1449 és 1456. évben kelt oklevelek tanúsága szerint kétségkívül a káptalan földesúri hatósága alá tartozott. A káptalan legrégibb birtokaira nézve sincsenek közvetetlen adataink; idővel azonban, a XIV—XV. századokban, jelentékeny fekvőségeket szerzett vétel és adományok útján. Igy tudjuk, hogy 1357-ben készpénzen birtokot vett magának Csanád vármegyében, melynek birtokában még ez évben Lajos király is megerősítette.

1412-ben kerekegyházi *Laczk* László odaajándékozta a csanádi Szent György-ről czímzett székesegyházban levő Boldogságos Szűz oltárának, a csanádi olvasó-kanonok javára, a mokrai hegyen levő egyik szőlejét, a szokásos hegyvámmal, valamint a Maros-folyón levő egyik malmát. Borovszky Samu többször idézett nagybecsü műve szerint a székeskáptalan a régi Csanád vármegye területén a következő helyeken volt birtokos: Belesz (Apátfalvától és Magyarcsanádtól éjszakra), mely az 1561. évi adóösszeírás szerint a csanádi püspök és káptalan között oszlott meg. Csókás (1456 után szerezte a káptalan). Csög (Apátfalva, Szecse, Belesz között), 1455 után szerezte a káptalan. Dálegyház 1550-ben a káptalan faluja volt. Mágócs (a mai Csongrád vármegye területén), itt a káptalan 1507 táján szerzett részbirtokokat. Mezőkopáncs (Tótkomlóstól délnyugatra), a XVI. század elején a káptalan e helységben földesúri joggal bírt. Nemes-Keresztúr (a mai Óbéb és Óbesenyő között). E helységben még a XV. század második felében számos köznemes család lakott; ezek egyike adhatta el birtokát a csanádi káptalannak, mert 1540 körül szintén a nemeskeresztúri birtokosok között találjuk. Peres-Kutas (Hódmező-Vásárhely mellett), 1507-ben a káptalan itt már birtokos volt. Szecse, a káptalan legrégibb birtokainak egyike, melyet az egész középkoron át bírt. Tóti (Nagyfalutól keletre Temes vármegyében), e faluhoz 1507-ben a káptalan is jogot formált, de az oklevél nem közli, hogy minő alapon. Újváros (Csongrád vármegye), 1508-ban már a káptalan birtokában találjuk. A régi Temes vármegye területén a káptalan 1492-ben Zsadány és Szent-András helységekben bírt földesúri joggal, Keszi Balázstól pedig 1471-ben Vote, Tivántelke (Temesvár vidékén) és Megyer (Temesvártól nyugatra) helységekben nyert részeket.

A társaskáptalan birtokai.

Csanádon még egy káptalan volt a középkorban, az Üdvözítőről nevezett társaskáptalan; ennek külön birtokai voltak. 1390-ben iktatták be Keresztúr (a mai Ókeresztúr) helység birtokába, mely az övé volt még 1458-ban is. Birtokai közé tartozott még Jenő (a mai Béka pusztától éjszakkeletre), mely azelőtt a Nagymihályiaké, majd pedig a Temesközieké volt. A káptalan a XVI. században szerezte meg Jenőt, de csakhamar meggyűlt a baja a szomszéd Bökényfalva jobbágyaival. Ezek lekaszálták a káptalan termését és erőszakosan elfoglalták rétjeit, úgy hogy 1543-ban Izabella királynénak külön bírákat kellett kiküldeni, hogy a peres felek között igazságot tegyenek. A társas káptalan a hiteles helyi teendők végzésében osztozott a székeskáptalannal, az Üdvözítő tiszteletére emelt temploma szintén a várban állott s talán még Szent Gellért püspök életében épült. Működésétől az 1550-ben bekövetkezett pusztulásig vannak adatok.

Szent Gellért monostora.

Szent István király korába viszi fel eredetét a Boldogságos Szűz monostora,

melyet az oklevelek Szent Gellért monostorának is neveznek, mert ő alapította s kezdetben itt pihentek holt tetemei. Templomát Szent Gellért püspök építette fel s e czélra a királytól 500 márka aranyat és ezüstöt, 10 vég bíbort és 40 vég bársonyt, a királynétól pedig négy vég bíbort és négy vég gyolcsot kapott.

A monostornak Pest vármegyében a mai Ócsa melletti helységben is voltak birtokai. 1279—1297-ben Németi már a monostor birtoka. 1398-ban a monostor apátja ezt a birtokot elcseréli Péter váczi püspökkel, a csanádvármegyei Csiga faluért. 1380-ban Móricz apát panaszt emelt Nagy Lajos király előtt, hogy elődje királyi engedély nélkül, a monostor több faluját, halastavát s más javait egyházi és világi embereknek elzálogosította és eladta. A király e panasz következtében az adásvételeket megsemmisítvén, a monostornak az elidegenített javakat visszaadatja. IX. Bonifácz pápa 1400 május hó 1-én Szent Gellért monostorát kivette a csanádi püspök hatósága alól s közvetlenül az esztergomi érsek főhatósága alá helyezte. A monostor azonban nem érte meg a XVI. századot. 1493 november 4-én VI. Sándor pápa az apátság javait a csanádi püspökséghez csatolta és az apátsági monostort a templommal elvette a benedekrendűektől és a ferenczrendűeknek adta át.

Szent Gellért apostoli buzgalma kihatással volt a Csanád nemzetségre is. E nemzetség, melynek őse Csanád ispán, a térítés nagy munkájában a szent életű püspöknek leghathatósabb segítője volt, a XIII. század közepén, midőn tagjai az ősi nemzetségi javakon megosztoztak, négy monostor kegyurasága fölött rendelkezett. E négy monostor kegyurasága közül az 1256. évi osztály alkalmával Oroszlánmonostorát közös nemzetségi birtoknak jelentették ki, bizonyára azért, mert itt volt a nemzetség ősi temetkező helye.

Oroszlán monostora.

Oroszlán monostora a Gellért legenda szerint egyidős a csanádi püspökség alapításával. Okleveles adataink azonban csak 1247-től kezdve vannak Oroszlánosról. 1256-ban fennállott, tehát a tatárjárás után ismét felépült, de a XIII. század végén, alkalmasint a kunok támadásai következtében, elpusztult s csak a falu maradt meg. 1337 jún. 11-én Oroszlános is felosztás alá került. Keleti részét kapták a Telegdyek, a nyugatit a Makófalviak.

Kanizsa monostora.

Kanizsa monostora. Szintén a Csanád nemzetségnek köszöni fennállását. Első izben 1231-ben van okleveles adatunk róla, mely szerint a Maros éjszaki partján volt egy birtoka, mely Csiga falu határával érintkezett. 1233 aug. 20-án II. Endre király e monostornak is kétezer kősót igért. A Csanád nemzetség 1256. évi osztálya alkalmával Kanizsamonostort két egyenlő részre osztották; egyik fele lett a Kelemenösfiaké, a másik a Vaffafiaké. A monostor még megvolt 1337-ben is, midőn a nemzetség tagjai a nemzetségi osztály alkalmával, magát a monostort és kegyúri jogát közös használatul hagyták. További sorsa ismeretlen.

Kemecse monostora.

Kemecse monostora. E monostor a mai Nagycsanád és Egres között emelkedett. Nevében ősmagyar személynév rejlik, melyet alapítója ruházott rá. Alkalmasint a XII. században épült, vagy talán még előbb. Építőmesterei azok a franczia művészek lehettek, a kik II. Endre király korában a közel eső egresi és aradi egyházi épületeket emelték. Valószínüleg Kemecse monostorán is a benedekrendűek laktak. Csupán egy okleveles adatunk van róla: az 1256. évi deczember 17-én megejtett osztozkodásról szóló osztály-levél, mely alkalommal egyik fele a Kelemenösfiaknak, másika a Vaffafiaknak jutott. Az osztálylevélből következtetve, túlélte a tatárjárást, de később, hihetőleg a kunok 1280. évi dúlásai alkalmával pusztúlt el, mert a XIV. században a helységet többé nem Kemecse monostorának, hanem egyszerűen Kemecsének nevezik.

Párdány monostora.

Párdány monostora. Alighanem ez a monostor is az alapítójának a nevét viseli. Legrégibb okleveles adatunk 1247-ből van e monostorról. A Csanád-nemzetség tagjai között 1256-ban történt osztály alkalmával a Kelemenösfiaknak jutott, de már 1337-ben nincs róla szó. Minden bizonynyal 1280-ban a kunok égették fel, de többé nem épült fel. Romjai még 1866-ban is megvoltak.

A Csanád nemzetség négy monostorán kívül még a következő monostorok állottak fenn a középkorban a mai Torontál vármegye területén:

Egres monostora.

Egres. A cziszterciták első monostorainak egyike Magyarországon, melyet III. Béla király 1129-ben alapított s a szerzeteseket egyenesen a francziaországi Pontigny-ból hívta be. A szerzetesek beköltözésük alkalmával Egres, Pabar és Apátfalva helységeket nyerték adományúl III. Béla királytól. A cziszterciták kétségtelenül hoztak magukkal építőmestereket is, a kik templomukat és monosto-

rukat felépítették. II. Endre király nagy pártfogója volt a monostornak. Templomát, melyet a maga és neje számára örök nyugvóhelyül kijelölt, átalakíttatta és várfalakkal vétette körül. 1231-ben megadta a monostornak azt a jogot, hogy hat sószállító hajót járathasson a Maroson, melyek évenként három utat tehettek oda és vissza, minden adófizetés nélkül. 1233-ban az apátságnak teljesen ingyen három rakomány kősót is igért, de ezt sohasem kapták meg a szerzetesek. — II. Endre nejét, Jolántát, 1232-ben az egresi templom sírboltjába temették el. 1235-ben ide temették II. Endrét is, csak szivét vették ki s temették el Nagyváradon, Szent László sírja közelében. IV. Béla a II. Endrétől eladományozott várbirtokok visszavétele közben a legnagyobb kíméletlenséget tanusította az egresi monostorral szemben is, úgy hogy 1236 január 16-án, IX. Gergely pápa kénytelen volt őt meginteni, hogy az egresi monostor birtokait ne csorbítgassa. 1241-ben a tatárok elpusztították a monostort, melynek falai között a környékbeli nemes urak kerestek menedéket.

A tatárpusztítás után visszatérő szerzetesek azonban csakhamar hozzáfogtak a monostor helyreállításához s már 1247-ben visszavívta régi tekintélyét. 1280-ban IV. László király ide szállíttatta a szent koronát és összes családi kincseit is. A kunok 1280 nyarán ostrom alá fogták Egrest, melynek védelmét a király Bölényfő Andrásra bízta, a ki visszaverte a támadást s Egres megmenekült.

Az Anjouk uralkodása alatt a szerzetesek békében éltek Egresen, s legfőbb gondjukat a földmívelésre fordították. Birtokaik közül a Maroson túl fekvő Pabar-ról van adatunk. Az apátság az Erdélyben fekvő Weze faluhoz is igényt tartott, de e birtokot 1320-ban bírói ítélet alapján elvesztette.

Midőn 1500-ban Csáki Miklós lett csanádi püspök, a törökök pusztításai következtében megfogyatkozott püspöki jövedelmek kárpótlásáúl az egresi apátság birtokait követelte. A király az országgyűlés határozatával s a pápa beleegyezésével az egresi apátságot és birtokait a csanádi püspöknek adományozta. Ettől kezdve a csanádi püspökök kineveztetésük alkalmával megkapták az egresi apát czímét is.

Szőreg monostora

Szőreg monostora. A ma is meglévő Szőreg helység határában állott. Monostorának, mely a magyar kereszténység első századaiban épült, a romjai még ma is láthatók. E monostort Szent Fülöp tiszteletére alapították s úgy látszik, hogy ez volt az a monostor, melynek II. Endre király 1233 augusztus 20-án ezer kősót ígért. A monostor birtoka volt Zobor-föld, melyet tőle Buzád bán fia Buzád mester önkényesen elfoglalt. Jáczint apát e miatt pert indított ellene, mely 1239 november hó 22-én oly értelmű egyezséggel ért véget, hogy Buzád lefizet száz márkát s Zobor-földet a monostor neki engedi át. Ugy látszik, a monostor túlélte a tatárjárást. Leontin, a monostor apátja, 1247-ben a szegedi polgárokat bevezette Tápé birtokába. Alkalmasint a kunok 1280. évi rablóhadjárata alatt pusztúlt el. Arról nincs adatunk, hogy melyik szerzetesrend lakta ; de valószínű azonban, hogy ezt is a Francziaországból beköltözött cziszterczita-rend bírta, már azért is, mert a monostor a francziák előtt nagyon népszerű Szent Fülöp tiszteletére volt alapítva.

Aracs monostora.

Aracs (Aracsa, Nagykikindától délnyugatra). Hajdan itt Szent Mihály tiszteletére alapított benedekrendű apátság állott fenn. Alapítója ismeretlen ; de a XIII. század közepén már fennállott. Apátja Miklós, résztvett az 1256. évi esztergomi zsinaton. IV. László király uralkodása alatt, valószínűleg az 1280. évi rablóhadjárat folyamán, a kunok feldúlták. Erzsébet királyné, Nagy Lajos király anyja, 1370-ben helyreállíttatta. Ő eszközölte ki IX. Gergely pápánál, hogy az apátság a minoritáké lett, kik azután a török hódoltságig bírták. Az új monostor 1380-ban még nem készült el teljesen, miként ezt Erzsébet királyné végrendeleti intézkedéseiből tudjuk. A nagyváradi rendi gyűlés János atyát nevezte ki a monostor főnökévé. A minoriták ezután csak néhány évig voltak itt, mert a monostor 1536-ban már fel volt dúlva. A szerzetesektől elhagyott monostort erősséggé alakították át ; 1551-ben azonban ez is török kézre került, a mit Tinódi Sebestyén is megénekelt.

Ittebő monostora.

Ittebő (ma Alsóittebe és Felsőittebe). Hajdan itt prépostság volt, melyet az oklevelek praepositura de Vitulin és Witubu néven említenek. Szerzetesei benedekrendűek voltak, a kik ellen azonban erkölcsi életük szempontjából kifogások merültek fel. Midőn a rend a vizsgálat megtartása czéljából biztosokat küldött ki, a szerzetesek odahagyták a monostort. Dezső, csanádi püspök, ekkor

világi kanonokokat küldött ide, a kik az elhagyott monostort helyreállították. Mivel pedig a monostor előbbi lakói a monostorhoz tartozó birtokokat eltékozolták, a monostor fenntartására a csanádi püspök némely egyházakat és tizedeket jelölt ki, mely adományt Honorius pápa 1221-ben megerősítette, 1222-ben pedig a püspökség egyik birtokát, Jankahidát adta a monostornak. 1223-ban és 1239-ben Mihály volt a monostor prépostja. Ezentúl azonban nyoma vész s a pápai tizedjegyzékekben sem fordul elő. Alkalmasint a tatárjárás alatt pusztult el.

Az elősorolt csanádi püspökségen és káptalanokon, valamint monostorokon kívül még a következő egyházi birtokosok voltak a vármegye területén: Egyéb egyházi birtokosok.

Aradi káptalan. Fejér-Figeden (Nagyszentpétertől éjszakra, az Aranka és a Maros között) volt birtokos (1444—1464).

Budai káptalan. Leginkább adományok útján jutott birtokokhoz a vármegye területén. Telegdy János 1469-ben Temerkényt (Csóka és Tiszaszentmiklós között) adja a káptalannak. Egy évtizeddel később, 1479-ben pedig özvegy Kónya Demeterné, szül. Szajáni Posztós Agáta, Szaján (ma is megvan), Solt (Padétól délre, közel a Tiszához), Faluhely (Bocsár közelében), Temérdek-egyház (a mai Torontál és Temes vármegyék éjszaki határa mentén), Komlós (Nagy-Komlós), Nyolczszegű (Nagykomlós és Klári között), Peterd (ma Klári), Damiánfalva (Zsombolyától éjszakra), Szakálháza (Temesvártól nyugatra), Knéz (Temes megyében), Csücsköd (Nagycsanádtól nyugatra), Öcse (a mai Nagyjécsa és Kisjécsa) és Tornyos (Zsombolya környékén), akkoriban Csanád vármegyéhez tartozó, továbbá Murony, Torontál és Boziástelek, temesvármegyei helységekben bírt jószágait örök alamizsnaképen a budai káptalannak adományozza. Ugy látszik, az elősorolt birtokokat mind a Szajáni Posztós család révén bírta.

A fehérvári Szent Istvánról nevezett egyház, a régi Keve vármegye területén, a dunaparti Halász és Olnus (Olnos) helységekben bírt földesúri joggal. Az egyház itteni jobbágyairól, Thallóczi Frank kevemegyei főispán, 1432-ben, az akalháti alispánjaihoz intézett levelében tesz említést. A helységek holfekvését azonban nem sikerült közelebbről megállapítanunk.

A Jeruzsalemi Szent János lovagrend székesfehérvári háza 1238-ban Bocsár helységben kapott egy részt IV. Béla királytól. 1427-ben Nagymihályi Albert, vránai perjelt, a János lovagok tartományi mesterét pedig a nagylaki uradalom tartozékaiba iktatták be. Ez uradalomhoz tartozott Kenéz (a Maros balpartján, Nagylakkal szemközt); Telek (Egrestől nyugatra, az Aranka és a Maros közén).

A *tihanyi apátság* Morotva faluban (Pádé és Bocsár között) volt birtokos. Miként jutott az apátság Morotva birtokába, nem állapítható meg. 1211-ben II. Endre megerősítvén az apátságot összes birtokaiban, ezek között Morotva faluban, egyuttal neki adta a balánosi szolgákat és a besenyői jobbágyokat, lovászokat, fuvarosokat és szántóvetőket. Az adománylevél mindeme szolgákat névszerint felsorolja. A falu első határa ama mocsár fölött volt, mely morotvának neveztetik, innen nyugat felé haladt, majd ama mocsár irányában terjedt, melynek Harangod volt a neve, egészen ama faluig, mely Harangodfoka nevet viselt. De az apátság nem sokáig maradt Morotva birtokában; vagy elvették tőle, vagy maga adta el királyi beleegyezéssel. Ezen a birtokon kivül az apátság a hajdani Csanád vármegyében többé nem szerepel. (Dr. Borovszky Samu: Csanád vármegye története I—II. — Dr. Csánki Dezső: Magyarország Történelmi Földrajza I. 688—717. II. 1—92, 114—130. Ortvay Tivadar: Magyarország Egyházi Földleirása I. 353—494.)

Gellért a térítés nagy művén kivül a műveltség fejlesztésére is nagy gondot fordított; püspöksége első éveiben, Marosvárt iskolát alapított s azt egyik buzgó papja, Valter mester vezetésére bizta. Mivel azonban Valter mester csakhamar nem győzte a sok jelentkezőt tanítani, a püspök Mór szerzetest küldte Székesfehérvárra, hogy onnan hozzon magával egy tanerőt. E feladatra Henrik német szerzetes vállalkozott. Henrik és Valter ekkor akként osztották fel a tanítói teendőket egymás között, hogy egyik az olvasást, a másik pedig az éneklést tanította. Az egyház kulturális munkája.

Az iskolának csakhamar híre ment. Az egyházmegye nemesei bevitték fiaikat Marosvárra, hogy a tudományok gyümölcséhez jussanak. Gellért püspök örömmel fogadta a jelentkezőket, nagy gondot fordított nevelésükre s közülük választotta azután az első kanonokokat, mikor a Szent György tiszteletére alapított székeskáptalant szervezte.

Gellért püspök utódai kiváló gondot fordítottak arra, hogy a püspöki székhelyen fennálló iskola gyarapodjék.

Hogy az iskola a XV. században is fennállott, arról értékes adat tájékoztat bennünket, melyet Borovszky Samu a következőkben ismertet: Mihály fia Eligius valamelyik közeli helységből bejár a csanádi iskolába. Már egészen felserdült fiatal ember, a ki nem ijed meg még az utonállóktól sem; hogy minden eshetőségre nézve készen legyen, magával viszi ijját is s ha korán indul, vagy korán tér vissza, uton-utfélen gyakorolja magát a nyilvetésben. Azonban az ifjui gondatlanság megbosszulja magát. Az egyik ellőtt nyilvessző, a melylyel talán valami szarkát, vagy varjut akart lelőni, véletlenül egyik iskolatársának a fejébe furódott s megölte a szerencsétlent. Azért, hogy e bűnét megengesztelje, vagy különben is az volt a szándéka, elhatározta, hogy Istenenk szenteli életét. Pap akart lenni; mivel azonban az egyház olyanokat, a kiknek kezéhez embervér tapad, nem vehet fel kebelébe, folyamodott a szentatyához, oldozza fel őt a súlyos bűn alól s adjon neki módot arra, hogy hibáját az oltár szolgálatában jóvátegye.

A pápa 1402-ben fel is mentette Eligiust az emberölés bűne alól s felhatalmazta őt az oltári szolgálatra.

Az egyházi törvény a főesperesek kötelességévé tette, hogy a papi pályára jelentkezőket irják össze s tanulmányaik kiegészítése végett a püspöki székhelyen mutassák be. Az egyes falvakban a plebánosok gondoskodtak népnevelésről. Az iskola igazgatója az olvasókanonok volt. Mellette az éneklőkanonok, al-, olvasó- és az aléneklő kanonokok alkották a tanítótestületet.

A csanádi iskola tanulói közül többen főiskolákra mentek, hogy maguknak magasabb tudományos kiképzést szerezzenek. Különösen a bécsi egyetemre jártak a csanádi iskolából kikerült ifjak, de ezenkívül a krakói, a prágai a wittenbergi egyetemeken is megfordultak közülök egynéhányan. A csanádi iskolából kikerült tanulók közül számosan emelkedtek főpapi méltóságokra is.

A középkorban Csanádon ispotály, szegények háza is fennállott. Erről 1520-ból van adatunk; ekkor Megyekecsei Péter volt az ispotály biztosa. (Borovszky S. i. m. I. 25., 111—112. II. 97—102.)

II. A MOHÁCSI VÉSZTŐL NAPJAINKIG.

1. *A hódoltság.*

I. Ferdinánd és Szapolyai János.

A mohácsi vész teljesen megbénította az országot s mialatt a török szinte akadálytalanúl haladt át a Duna—Tisza közén, a veszedelemből megmenekült magyar nemesség Pozsonyba, vagy a Tiszán-tulra húzódott és két táborba szakadva, Ferdinánd, vagy Szapolyai János körül csoportosult. Igy épen abban az időben, mikor az országnak legnagyobb szüksége lett volna az összetartásra, hogy a török ellen védekezhessék, az ellenkirályoknak egymás ellen való küzdelmei tartották erejét lekötve. S a Délvidék elestét semmi sem akadályozhatta meg; hogy az még sem következett be közvetetlenül a mohácsi vész után, annak csak az az oka, mert nem esett útjába a töröknek, mely mindenekelőtt az ország szívének elfoglalására törekedett s mert lehetetlen volt egyszerre olyan nagy haderőt küldeni Magyarországra, hogy az az egész területet leigázhassa. 1552-ben azonban bekövetkezett Temesvár eleste, melyet a Délvidéken alig előztek meg védekező harczok.

Szapolyai János vajda a mohácsi vész hírére hadait Szeged vidékéről Tokajba vezette, a hova párthíveit előleges tanácskozásra egybegyűjtötte. Az okt. hó 14-én megtartott tokaji értekezleten részt vett többek között Maczedóniai Miklós, Csanád vármegye főispánja, a kinek a mai Torontál vármegye területén nagykiterjedésű birtokai voltak, különösen Perjémes (Perjámos) körül, hol számos köznemes lakott; jelen volt továbbá Jaksich Márk, Csanád vármegye leggazdagabb birtokosainak egyike; övé volt Telekfalu (a mai Egrestől nyugatra) és Kenéz, a Maros balpartján, Nagylakkal szemben, melyek a nagy kiterjedésű nagylaki uradalom tartozékai voltak.

E két nagybirtokos pártállása jelentős befolyással volt a Marostól délre eső országrész magatartására. Szapolyai azalatt a rövid idő alatt is, mely a tokaji

János Zsigmond.
(Az Orsz. Képtárból).

Castaldo. (A »Heldenbuch«-ból.)

Telegdy István. (Síremlékén levő dombormívű képe).

II. Rákóczy György. (Az Orsz. Képtárból).

Báthory Zsigmond. (Az Orsz. Képtárból).

Szegedi Kiss István. (Az Orsz. Képtárból).

tanácskozmánytól a székesfehérvári országgyűlés egybehívásáig lefolyt, mindenképen arra törekedett, hogy híveit az ország főurai között szaporítsa. Perényi Péter koronaőrt és temesi grófot azzal az igérettel hódította a maga részére, hogy Sárospatakot, melyet Perényi erőszakkal elfoglalt, birtokában hagyja; Czibak Imrét pedig a temesi grófság odaigérésével igyekezett megnyerni. Temesi gróf ugyan Török Bálint lett, de Czibak Imre a megüresedett váradi püspökségi javak kormányzatát nyerte jutalmul pártállásáért. E két férfiú nem volt birtokos a vármegye területén, de a következő évek hadjárataiban jelentékeny szerepet játszott. Az 1526. évi nov. 10-én Székesfehérvárott tartott országgyűlés János vajdát királylyá választotta, s megkoronáztatta. A koronázás után János király Maczedóniai Miklós csanádi főispánt erdélyi alvajdává, Török Bálintot temesi gróffá nevezte ki, a Csaholi püspöknek a mohácsi csatatéren történt halála következtében megürült csanádi püspökséget pedig Musinai Gerván Jánosnak adta.

Eközben az ellenpárt 1526 decz. 17-én Pozsonyban országgyűlést tartott, melyen bár csak János király személyes ellenfelei és Mária királyné udvari emberei, meg a pozsonyi és a soproni polgárok vettek részt, Mária özvegy királyné testvérbátyját Ferdinánd főherczeget királylyá kiáltották ki.

Ferdinánd pártja a királyválasztás után nyiltan még nem vehette fel a küzdelmet János királylyal; megkezdődött tehát János király híveinek különböző igéretekkel való elcsábítása, mely csakhamar sikerre vezetett. Azok közé, a kik még az 1527. év elején elhagyták János király táborát, tartozott Perényi Péter erdélyi vajda és Török Bálint temesi gróf. Mindkettő nagy vagyon ura, a kiknek jelentékeny befolyásuk volt a Maroson túli országrészben. Mindamellett Ferdinánd óhajára egyelőre szinleg megmaradtak János király táborában; hónapokon át részt vettek János király híveinek összejöveteleiben, s csak akkor vetették le álarczukat, midőn Ferdinánd király haddal jelent meg Magyarországban, hogy karddal szerezzen érvényt a pozsonyi országgyűlés határozatainak.

János király ebben a veszedelmes helyzetben a délmagyarországi ráczok megnyerésére tett kisérletet: erre a czélra egy Cserni Jován, vagy Fekete Iván nevű kalandort szemelt ki, a kit népe vakon követett, s mert tőle egy új Ráczország alapítását várta s azért nem is hívta másként, mint Jován czárnak. Cserni Jován hajlott János király felszólítására s rövid idő alatt mintegy 15 ezer főnyi sereget gyűjtött egybe, melynek magva a törökök elől menekülő ráczság volt, különben minden fegyelem nélküli tömeg.

Midőn Cserni Jován népét összegyűjtötte, János király meghagyta neki, hogy a Maros és a Tisza balpartján foglaljon állást és ott várja be további rendelkezéseit. De e csőcselék, melynek az lett volna a feladata, hogy megmentse Szapolyai uralmát, garázda hadként lepte el Csanád, Torontál és Temes vármegyék területét, tűzzel-vassal pusztította a nemesek és a pórok javait, s szinte Dózsa György pórlázadásának jeleneteit újította fel. János király erélyes rendszabályokat helyezett kilátásba a ráczok megfékezésére. Cserni Jován azonban 1527 febr. elején tárgyalásokat kezdett Ferdinánddal, ki Hoberdanácz Jánost küldte hozzá s átpártolása esetén azt helyezte kilátásba, hogy Ráczország despotájává teszi.

Mikor János király ez alkudozásokról értesült, Perényi Péter erdélyi vajdát bízta meg, hogy Cserni Jovánnal leszámoljon. Perényi 1527 tavaszán, többnyire székelyekből álló hadával Cserni Jován ellen vonult, de a ráczok Perényinek 12.000 főből álló hadát tönkre verték, maga Perényi is megsebesült, és Jaksics Márk egyik szolgája vezette Aradra. János király ekkor Czibak Imrét, a nagyváradi püspökségi javak kormányzóját küldte Jován megfékezésére. Czibak Imre, Perényi szétvert hadát csakhamar összeszedve, a szomszéd vármegyéket fegyverbe szólította, 1527 júl. 22-én átkelt a Maroson s Cserni Jován hadát Sződi mellett (a szögfalvi mezőn) megverte, de az csakhamar ismét összeszedte hadait s Szeged városát támadta meg. Az ostrom alatt azonban Fekete Iván súlyos sebet kapott, serege szétfutott s Jovánt csak néhány elszánt híve kisérte Tornyosfaluba, a hol sebeiben meghalt. Holttestét Török Bálint kézrekerítette, fejét levágatta s azt Budára küldte János királynak. (Borovszky Samu i. m. 160. Millenn. Tört. V. 32—48—49. — Czímer Károly czikke, Hadt. Közl. 1892 évf.)

János királynak ezután Ferdinánd hadaival kellett felvennie a küzdelmet. Ferdinánd 1527 júl. 31-én lépett hadai élén Magyarország földjére. Ferdinánd közeledtére János király aug. 12-én elhagyta Budát s a Ferdinánddal folytatott szerencsétlen harczok után Csanádra ment, hol a nov. 23—27-ike közti napokban

tartózkodott ; innen Lippára vonult. Ezalatt a Budára összehívott rendek szinte egyértelemmel elismerték Ferdinánd megválasztásának törvényességét, nov. 3-án királylyá koronázták, de azért mégsem lett az egész ország ura, mert annak egy része a megprobáltatás napjaiban is kitartó hűséggel viseltetett János király iránt. János király helyzete egyre súlyosabb lett. Perényi és Török Bálint elpártolása azonban mindenfelé követőkre talált. Musinai Gerván János csanádi püspök is Ferdinándhoz pártolt, a ki szintén kinevezte csanádi püspökké és meghagyta az egresi apátság haszonélvezetében. Alkalmasint átpártolt Maczedóniai Miklós is. 1531—32-ben még Csanád vármegye főispánja, de ezután nincs adatunk róla ; fia Péter azonban határozottan Ferdinánd király híve.

Az 1528. év kora tavaszán János király ismét megkezdte az előnyomulást, de csatát veszítve, Lengyelországba volt kénytelen menekülni. Mialatt János király Lengyelországban volt, azalatt itthon a Maros mellékén György brandenburgi őrgróf várainak tisztjei mindenképen azon voltak, hogy a kisnemességet eltántorítsák János király pártjától. A gyulai kapitány 1528 elején Csanád vármegye nemességét gyűlésre hívta össze és Ferdinándhoz való csatlakozásra kényszerítette, sőt, hogy János király híveit a Körös és a Maros közéből kizárja, szétszedette a hidakat s őröket állított a révekhez (Millen. Történet V. 59—60. l.)

János király mindenkitől elhagyatva, a szultán segítségéhez folyamodott. Mialatt követei a portán tanácskoztak, azalatt az országban szünet nélkül folyt a küzdelem, bár a nélkül, hogy a helyzet János királyra kedvezőbb lett volna, mégis a Marostól délre eső vidék, különösen az itt lakó ráczok megmaradtak János király mellett és Perényi és Török Bálint hadait visszaszorították a Maroson.

Midőn János király követe : Laszky Jeromos Konstantinápolyból némi török segélylyel megérkezett Magyarországba, ő is elhagyta Lengyelhont és minden akadály nélkül vonult le Makóra, hol Laszky Jeromos várta. Közel egy heti időzés után János király a török segédhadakkal, alkalmasint a mai Ős-Csanádnál átkelt a Maroson s innen Lippa felé vette útját, mely vár közel másfél évig volt a székhelye. A király visszaérkezte jelentékeny befolyással volt a Marostól délre eső vidék állásfoglalására ; Ferdinánd híve Musinai Gerván János csanádi püspök, a kit Török Bálint magával vitt Erdélybe, még 1529 május 22-én elhalálozván, a püspökség fő nélkül maradt.

Az 1529. év nyarán Bali bég belgrádi parancsnok intézett rablóhadjáratot a Maros és a Körös mellékére. Szinte ellentállás nélkül nyomult előre, utközben felégette a falvakat s rabszíjra fűzte a lakosságot. Ekkor pusztult el Lóránt (Lovrin) ,a csanádi püspökség faluja, melynek lakosai elfutottak s nem is tértek többé vissza. Csak az 1561. évi adólajstromból értesülünk, hogy ujra kezdik megülni. Bali bég hadával átkelt a Maroson s a Jaksics család birtokait pusztította.

Midőn a szultán 1529. év nyarán Magyarországba jött, János király elébe ment, hogy vele Mohácsnál találkozzék. A mohácsi mezőn találkozott a szultánnal, mely alkalommal a Laszkyval kötött szerződést megerősítették, melynek megtörténte után János király Budára ment. Mialatt ott időzött, az alatt szeptember 27-én a protestánssá lett Török Bálint felhasználván az alkalmat, a Temesvár körül tanyázó lengyel katonákat, a kiket János király Lengyelországból hozott magával, szétverte, majd pedig Csanádot támadta meg s győzelmes katonáival bevonulva a székesegyházba, a sekrestyében talált ezüst és aranyedényeket mind összeszedte s Szigetvárra szállíttatta.

Az 1529. évi hadjárat után János király helyzete jelentékenyen rosszabbodott. A Ferdinánd pártján levő urak mindenkép azon voltak, hogy Ferdinánd végcsapást mérjen János királyra ; főleg akkor vált János király helyzete válságossá, midőn a szultán követét, Gritti Lajost, az erdélyiek foglyul ejtették és lenyakazták. De ép e válságos időkben kezd György barát befolyása is határozottan előtérbe lépni.

A mikor Gritti meggyilkoltatása miatt ismét vészfelhők tornyosultak János király országrésze fölé, akkor György barát már János király kincstartója és váradi püspök volt. György barátnak sikerült is a szultánt meggyőzni, hogy János királynak Gritti megöletésében nincs része ; ezzel azután Ferdinánd is elvesztette a reményt, hogy a szultán segítségével buktassa meg János királyt.

Mivel a csandái püspökség már 1529 óta üresen állott, a jövedelmeket, György barát Perusics Gáspár várparancsnoknak adta át, ő reá bízván 1537 táján a csanádi várat is. György barát befolyásával azt is kivitte a királynál, hogy a püspök-

ség jövedelmeit azon a czímen, hogy őrségét elláthassa, Perusics hajthassa be. Hogy mily kíméletlenül járt el Perusics a püspökségi jövedelmek behajtása körül, mutatja az, hogy ama 13 év alatt, míg Perusics volt a csanádi várparancsnok, a vármegye mindegyre pusztult.

Czibak Imre temesi grófnak 1534 augusztus 11-én Erdélyben Dóczy János által történt meggyilkoltatása után a temesi grófságot Suraklyini Petrovics Péter, János király egyik közeli rokona nyerte el. Ez a férfiu rövid idő múlva az egész Délvidéknek ura lett. (Borovszky S. i. m. I. 168.) György barát és Petrovics intézkedései következtében a Marostól délre eső vidéket János király haláláig nem fenyegette veszedelem a Ferdinánd pártiak részéről. És akkor, a midőn az ország többi részében szinte szünet nélkül folyt a küzdelem az ellenkirályok és hiveik között, a mai Torontál vármegye területe aránylag békét élvezett.

János király még halála előtt (1540 julius 18—21) György barátot és Petrovics Pétert nevezte ki fia gyámjaivá, olyképen, hogy Petrovics, Temesvár parancsnokaként, egyúttal fiának örökségét is megvédelmezze.

Buda elfoglalása után (1541 augusztus 29) Szulejmán szultán *Izabella* özvegy királynét, György barátot és Petrovicsot 40 főből álló kísérettel útnak indította Lippa felé, mely várat Izabella királyné számára tartózkodási helyül kijelölt. Midőn a szultán Izabellát Budáról elbocsátotta, levélben tudtára adta neki, hogy Magyarország tiszántuli részét és Erdélyt a királyfinak adja, a ki helyett kiskorúsága idejére a barátot rendelte kormányzónak. Temesvárt és vidékét — ezt már szandzsákul — a szultán Petrovics Péternek adta.

Izabella özvegy királyné és György barát.

Buda eleste megbénította a nemzet ellentálló képességét, Petrovics ellenben hidegvérrel fogott hozzá a Temesvár körüli vidék védelmének szervezéséhez. E területhez tartozott a mai Torontál vármegye is.

Az év végén azonban némi közeledés történt Izabella királyné és Ferdinánd király között, minek következtében ismét felmerült a terv, hogy az egész ország Ferdinánd uralma alá kerüljön. Mindez azonban csak kísérlet maradt. 1542-ben György barát Tordára országgyűlést hívott egybe, mely őt királyi helytartóvá választotta meg. Azok a varmegyék azonban, a melyeket a szultán a királyfinak adott, nem voltak hajlandók magukat teljesen alávetni György barát uralmának. A Maroson túli vármegyék pedig Petrovics szavára hallgattak.

Mindamellett az 1542. évi augusztus 16-án Nagy-Váradon tartott országgyűlésen Csanád és Temes vármegyék képviselve voltak, Torontál azonban nem küldött követeket; hihetőleg azért, mert a vármegyei önkormányzat szünetelt. Bár e vármegyék Izabella uralma alá tartoztak, 1543 január 6—10-én a nemességük hűséget fogadott Ferdinándnak.

Midőn György barát a tiszai részeket a tordai országgyűlésre meghivta, az volt a czélja, hogy a fejedelemség szervezetét szilárdabb alapokra fektesse s a széthúzó elemek között összhangot teremtsen, azonban nem sikerült neki teljesen, mert bár az országgyűlések az ő hatalmát kellőkép megszilárdították, az Izabella királyné köré sereglő elégületlen elemekkel szüntelen küzdelmet kellett folytatnia. Ezek közé tartozott Petrovics is. Akkoriban a mai Torontál vármegye területének ura, az inkább rácz, mint magyar ember, a ki első sorban az ő ráczjainak a javát tartotta szem előtt. Az ő érdekükben kész volt Ferdinánddal is alkudozásokba bocsátkozni, habár máskülönben a Szapolyai-ház rendíthetetlen hívének bizonyúlt.

Petrovics Péter.

Mivel a Marostól délre eső területen akkor már csak Csanád vármegye területén volt vármegyei élet, a ráczok lakta Temesköz szinte elveszettnek volt tekinthető a barátra nézve. Petrovics engedetlen, szenvedélyes, esetleg félelmes alattvaló lehetett a barátra nézve, a ki ellen nem szünt meg fondorkodni s a kit szenvedélyesen gyűlölt. György barát tehát ily körülmények között Ferdinándra igyekezett támaszkodni, a kivel 1549-ben megkezdte az alkudozásokat.

Bár maga Izabella sürgette legjobban a kiegyezést, mégis ő támasztott első sorban nehézségeket. A szultánhoz fordult segítségért, a ki 1550-ben meghagyta magyarországi szandzsák bégjeinek, hogy háborúra készüljenek.

Ily körűlmények között zúdúlt a mai Torontál vármegye területére a török háború, a melytől e vidék mindeddig meg volt kímélve, pedig a királyi területen már évtizedek óta folyt a harcz, mely a végvidékeket pusztává tette.

A szultán 1550. év nyarán kemény parancsot adott ki, hogy az áruló György barátnak ezentúl senki se engedelmeskedjék, hanem őt lánczra verve, vagy a

20*

fejét küldjék a portára. Izabella királyné Losonczy Antalt és Patócsi Ferenczet bízta meg a sereggyűjtéssel, Szulejmán szultán pedig Kasim budai basát utasította, hogy Izabella királyné segélyére siessen.

E közben Petrovics is összegyűjtötte ráczjait, sőt az oláhokat is fegyverbe szólította, ezekkel a Maros mentén Izabella királyné támogatására vonult. Kasim budai basa, a szultán rendeletét kézhez véve, Fervag béget az előhaddal Izabella támogatására küldte, de csapatát Török János utolérte, s szétugrasztotta.

Petrovics, miután megszállotta György barát alvinczi kastélyát, Cserepovics Miklós nevű rácz vezérlete alatt egy csapatot Csanád várának elfoglalására küldött, mely akkor György barát birtokában volt. Mielőtt Cserepovics Csanád alá szállott volna, könnyű szerrel elfoglalta azokat a kastélyokat, melyek ez időtájt a vármegye területén még megvoltak. Egymásután estek kezébe Szárafalva, Bessenyő, Perjémes, Oroszlános, úgy, hogy 1550. szeptember vége felé minden erejével Csanád alatt lehetett. E várnak akkor Perusics Gáspár volt a parancsnoka, a ki, bár a vár nem a legjobb karban volt, bízva abban, hogy Ferdinánd vezéreitől vagy György baráttól segély érkezik, vitézül ellentállott az ostromlóknak. Cserepovics ráczai mindenekelőtt a falakon kívül eső várost égették fel; a lakosok a várba menekültek s az első ostromot szeptember 25-én vitézül visszaverték. Október 1-én a ráczok újabb támadást intéztek a vár ellen, de a várbeliek ismét felvették a küzdelmet a ráczokkal és futárokat küldtek Báthory Andráshoz, Ferdinánd kapitányához, a ki ekkor Eger—Szolnok között táborozott, hogy segítse meg őket. De Báthory csak nem mozdult.

E közben a várbeliek helyzete mindegyre aggasztóbbá vált. Petrovics látván, hogy ráczjai egymagukban nem boldogulnak Csanád várával, a törökökhöz fordult segítségért s jutalmul Becse és Becskerek (Nagybecskerek) átadását ígérte meg nekik.

Varkocs Tamás. Időközben György barát az eseményekről értesülve, Csanád felmentésére Varkocs Tamást küldte.

Varkocs megvárván a budai basa elvonulását, éjjel-nappal tartó menetelés után, a legnagyobb csendben érkezett Csanád alá; itt alkalmas embereket választott ki, hogy hírül adják Perusicsnak megérkezését.

Már késő este volt, midőn Varkocs kémei belopózván a ráczok táborába, mindent kifürkésztek s hírül hozták, hogy a ráczok nem is sejtik a segítőcsapat megérkezését. Varkocs ekkor még virradat előtt felállította hadait s hajnali négy órakor három oldalról rátámadt a ráczok táborára. E közben Perusics a várból kirohanást intézett, miáltal a ráczok két tüz közé szorultak. A küzdelem csakhamar vad mészárlássá fajult. Varkocs hadai 2500 ráczot és oláht mészároltak le s 4000-et elfogtak. Varkocs ezután Egrest és Oroszlánost, Petrovics Péter birtokait foglalta el, s a temesi főispán birtokait egész Temesvárig elpusztította.

Varkocs ezzel eleget vélt tenni kötelességének, visszavonult a Fehér-Körös mellékére, miáltal a Maros völgyét védtelenül hagyta. Ezt felhasználva az Arad körül visszamaradt török csapatok, Csanádot vissza akarták foglalni, de mivel az idő már őszre járt, e tervükkel felhagytak. (Borovszky S. I. 181—183.)

Izabella királyné fondorlatai következtében 1551. márczius első napjaiban, a szultán követet küldött Erdélybe, s megparancsolta a rendeknek, hogy a királyné fiát azonnal koronázzák meg, Becse és Becskerek várát pedig bocsássák át a töröknek. A királyné e rendelet végrehajtására gyülést hirdetett, Petrovics pedig a délmagyarországi nemességet hívta Temesvárra. György barát azonban 1551 kora tavaszán zsoldos csapatokat küldött Petrovics jószágainak elpusztítására; ezek azután Egrest, Oroszlánost stb. felégették, mire Petrovics kénytelen volt a pusztítók ellen indulni s így a temesvári gyűlést nem tarthatta meg. Csanád várának parancsnokává pedig Nagy Pétert nevezte ki.

Az év május havában György barát arról értesülvén, hogy Petrovics Erdélybe szándékozik betörni, meghagyta a csanádi őrségnek, hogy ennek megakadályozására minden lehetőt kövessenek el.

A mint Petrovics ráczjai megindultak, a csanádi őrség utánuk ment s visszatérésre kényszeríté őket. Petrovics e kudarcz miatti haragjában elhatározta, hogy Csanádot kézre keríti. György barát erről értesülvén, Török Jánost, a héttoronyba zárt Török Bálint fiát és Palatics Jánost bízta meg, hogy ez esetben a Csanádiak segítségére siessenek.

Petrovics május végén csakugyan kísérletet tett Csanád elfoglalására. Junius

elején már Szent-Péterig nyomult előre, a hol tábort ütött. Ekkorra azonban György barátnak sikerült Izabellát rávenni, hogy Erdély és a magyar részek birtokáról lemondjon, Izabella julius 19-én aláírta a szerződést, melybe Petrovics is belenyugodott és ő is átadta a birtokában volt várakat, közöttük Becskereket is, melyekért kárpótlásul a munkácsi uradalmat kapta.

A várak átvételére Báthory András, királyi biztosként egy hadosztály élén bevonult a Temesközbe. Midőn Báthory Temesvárra érkezett, Petrovics a vár kulcsait ezekkel a szavakkal adta át neki : a ki e helyet a törökök ellen 3 évig megvédelmezi, annak kötelezem magam, hogy lovásza leszek és lovait lekefélem. Báthory András.

Petrovics csakugyan jó jövendőmondónak bizonyult s jóslata csakhamar beteljesedett. Az egykorú adatok szerint azonban épen ő lett volna az, a ki Szulejmánt a Ferdinánddal kötött szerződésről értesítette. Midőn Szulejmán Erdély átadásáról értesült, éktelen haragra lobbant s Szokoli Mehemet ruméliai beglerbégnek azonnal parancsot adott, hogy Erdélybe törve, Ferdinánd hadait űzze onnan ki s Izabellát meg a fiát János Zsigmondot helyezze vissza.

Szokoli Mehemet szept. 7-én 80.000 emberből és 50 ágyúból álló hadával Csurognál átkelt a Tiszán. Eredetileg az volt a terve, hogy Becsét (Törökbecse) Becskereket és Csanádot megszállja, azután innen Szolnok ostromára indul. Báthory András, a ki Temesváron rekedt, mivel nem volt kinek átadja a vár parancsnokságát, kénytelen-kelletlen tétlenül vesztegelt a várban s mitsem tett a többi városok megmentésére. György barát azonban nem veszítette el önuralmát ; miután kémeitől arról értesült, hogy a beglerbég Becse, Becskerek és Csanád elfoglalása után Szegedre fog visszavonulni, rendeletet adott a csanádi őrség parancsnokának, hogy mihelyt a török Csanád alá érkezik, minden ellentállás nélkül nyissa meg előtte a vár kapuit s bocsássa be a törököt.

Szokoli beglerbég szept. 15-én már Becsét (Törökbecse) ostromolta. A becsei erőd, melyet alkalmasint a XV. század elején a rácz despoták építtettek, a tiszai szigeten emelkedett. Parancsnokai Szentannay Tamás és Figedi Gábor voltak. A török négy napig lövöldözte az erőd falait, melyek már ingadozni kezdtek ; a védők tehát alkudozásba bocsátkoztak a törökökkel. Szabad kivonulás feltétele mellett, szept. 19-én a 200 emberből álló helyi őrség elhagyta a várat és az ellenség táborán vonult át ; de alig érte el a tábor végét, a hitszegő törökök megrohanták és mind egy szálig felkonczolták az őrséget. Becse ostroma

Innen Becskerek alá vonult a török had. Becskerek vára ekkor nehezen hozzáférhető helyen, posványok s mocsarak között emelkedett s így a természettől is eléggé védett erősség volt, úgy hogy egy elszánt őrség hosszú ideig sikerrel ellenállhatott volna a törököknek. Becskerek azonban nem sok dolgot adott a beglerbégnek. Az őrség egy része fellázadt, másik része még a török had megérkezése előtt megszökött s így szept. 21-én az erősség harcz nélkül a töröké lett. Becskerek ostroma.

Becskerekről Csanád alá vonult Szokoli Mehemed beglerbég. Nagy Péter parancsnok a nyert utasításhoz képest szept. 28-án átadta a vár kulcsait, a nagyrészt szerbekből álló őrség pedig átment a törökökhöz. Csanád eleste.

A beglerbég Ulama basát nevezte ki Csanád parancsnokává.

Mig a török fősereg Becsét, Becskereket és Csanádot vette birtokába, azalatt a szerteszét száguldó török csapatok a kisebb erődítvényeket is hatalmukba kerítették. Még Becskerek eleste előtt, szept. 18-án adta meg magát Aracsa, azután Galád, Bessenyő, Egres, Horogszeg, Palatics János székhelye Zádorlaka, Bodorlak.

Ferdinánd október hó első felében Losonczy Istvánt nevezte ki Temesvár kapitányává, a ki ép idejében érkezett, hogy az elhanyagolt erődítményeket sietve helyreállítsa. Okt. 16-án a beglerbég is már Temesvár alatt termett s rögtön elkezdte a várat ágyuztatni. Mivel azonban az ostrommal nem boldogult és az idő már őszre járt, okt. 27-én felhagyott az ostrommal s megkezdte a visszavonulást. Ekkor azonban megfordult a koczka. Alig hagyta el a török had Temesvárt, hogy Belgrád felé vonuljon téli szállásra, Losonczy István 500 lovassal utánuk iramodott és az utócsapatokat kezdte háborgatni, majd Fellak alá vonult, melyet kézrekerített. Losonczy István.

Ezalatt Castaldo, Ferdinánd hadvezére, a spanyol csapatokkal és az erdélyi segédcsapatokkal Lippát körülzárolta, a melyet Ulama basa, szabad elvonulás feltétele mellett, deczember 5-én feladott. Ulama 1500 főből álló török sereggel kivonúlt Lippáról, mire György barát Cserepovics Miklós, Szabó István, Bozsics Castaldo.

Péter vezérlete alatt egy szerb csapatot adott a törökök mellé fedezetül, mely egész a Temes folyóig kísérte őket.

A Temesen túl azonban Horváth Ferencz és Balassa Menyhért állottak lesben, hogy az akaratuk ellen megengedett szabad elvonulást megakadályozzák. Mivel erre György barát Ulamát már előre figyelmeztette, ez csatarendben, zárt sorokban vezette seregét, miután a szerbek a Temes folyónál otthagyták a törököket, Horváth és Balassa, Dombay Mihálytól Szegedről és Bosnyák Ambrustól Nagylakról támogatva, megtámadták a törököket. Csakhamar véres küzdelem támadt, a melyben Balassa nehéz sebet kapott; Bosnyák elesett, de Ulama 1500 emberéből alig 300 tudott Belgrádba eljutni. Maga Ulama is megsebesült.

Az 1551. évi hadjárat ekként elég kedvezően végződött a magyarokra nézve. Erdélytől a Tiszáig meg volt tisztítva az ellenségtől s mivel november 28-ika körül Csanád vára is visszakerült Ferdinánd kezére, a Marostól délre eső országrészben csupán Becse és Becskerek maradtak a török kezében. (Borovszky Samu i. m. I. 184—188. Millenn. Történet, V. 304—313.)

György barát deczember 17-én azonban áldozatul esett Castaldo tőrének. Halála egyúttal Ferdinándra zúdította a háborút, mely teljesen elpusztította a Maroson túli országrészt s végleg a török iga alá hajtotta.

A Délvidék török kézen.

Az 1552. évi hadjárat folyamán a török uralom jelentékenyen kiterjeszkedett Magyarországon. Mig Khadim Ali budai basa a Felvidékre vonult, azalatt Ahmed basa a Tisza vidékét és a Temesközt igyekezett elfoglalni.

A Temesközt Castaldo lett volna hivatva védelmezni; de ő erre képtelen lévén, Erdélyben maradt.

Az 1552. évi hadjárat egy kisebb csetepatéval vette kezdetét. Nagy Bálint és Török Péter vezérlete alatt 400 lovasból álló csapat egész Becskerekig nyomult, hol Kazim török seregparancsnokot megtámadván, Becskerekbe űzte. Innen Nagy Bálint Szegedig nyomult, mitsem tudván arról, hogy Ali budai basa már visszafoglalt a várost. Be akart menni Szegedre, de a török rátámadt s Nagy Bálint csak kevesedmagával a Tiszán átúsztatva tudott megmenekülni.

Ahmed hadával május vége felé érkezett Belgrádba, hol Szokoli Mehemed beglerbég csatlakozott hozzája. Ahmed Belgrádnál átkelt a Dunán és 160.000 emberből álló hadával a somlói mezőn, ötórányira Temesvártól, tábort ütött. 1500 spahit előre küldött, hogy a vár fekvését kikémlelje, de e csapatot a szerbek megtámadták és visszaverték, közülök huszat elfogtak.

Temesvár ostroma.

Junius 28-án Ahmed a fősereggel is megérkezett Temesvár alá s nyomban a vár ostromához fogott. Mialatt az ostrom folyt, Losonczy István egyik irnokát, Földváry Istvánt, török ruhába öltöztetve, kiszöktette a várból, hogy segítséget szerezzen. Földváry szerencsésen átjutván a Maroson, néhány nap alatt mintegy ezer embert gyüjtött össze, a kiket Tóth Mihály és Varkocs Tamás alatt Temesvár felé indított. De a vállalat nem sikerült, mert Tóth Mihályt, midőn hadaival át akart kelni a Maroson, egy török csapat megtámadta, csapatát szétugrasztotta s maga Tóth Mihály is súlyosan megsebesült. E kudarcz következtében többé senki sem mert átkelni a Maroson, bár Varkocs Tamás mindent elkövetett, hogy katonáiba bátorságot öntsön. A várbeliek helyzete napról-napra válságosabbá lett. Mivel julius 24-én az idegen zsoldosok megtagadták az engedelmességet, Losonczy kénytelen volt alkudozásba bocsátkozni a törökkel. Két nap mulva megtörtént az egyezség a vár átadására nézve, melyet azonban a török nem tartott meg, mert a várból kivonúló Losonczyt és hadát felkonczolta.

Temesvár elestének hírére Aldana gyáván megszökött Lippáról, minek következtében Lippa, a marosvidéki várak és az egész Marosvidék a török hódoltság alá kerültek. Csanád vára is a török uralom alá került és a káptalan elmenekült.

A mint a Maros vidéke török uralom alá került, mindegyre előtérbe lép Gyula várának nagy hadi jelentősége. Elestével (1566 augusztus 30.) a mai Torontál vármegye területét mindenfelől hódoltság környezte s az ittmaradt népet hosszú időre megfosztotta annak reményétől, hogy a magyar király alattvalói legyenek.

Torontál a török alatt.

Temesvár elestétől, egész a passaroviczi békekötésig (1718.) terjedő 166 év a vármegye történetének legsötétebb korszaka. Az 1551—1552. évi hadjáratok folyamán a vármegye legnagyobb része elpusztúlván, az a kevés írott emlék, a mit a mohácsi vész előtti pusztítások meghagytak, szintén veszendőbe ment.

Maga Torontál vármegye önkormányzata és közigazgatása még közvetetlenül a mohácsi vész után megszűnt; területét ráczok lepték el, a kiknek ura és paran-

csolója Petrovics Péter volt. E korszakból tehát a régi Torontál vármegyéről jóformán semmiféle adatunk nincsen. Az 1552 : XXI. törvényczikk szerint ugyan János Zsigmond fejedelemnek e vármegye területén levő birtokára vonatkozó adományai érvényeseknek voltak tekintendők, de nincs adatunk arra, hogy e korban ily adományok tényleg történtek volna.

A vármegye adóösszeírásai sincsenek meg, pedig Csongrádból 1553-ból két összeírás is van. Csanád vármegye adószámadásai 1555, 1558, 1560, 1561. évekből, adólajstromai pedig 1552, 1553—1554, 1555, 1558, 1560—61, 1564—65. évekből vannak meg.

Mivel Csanád vármegye területének egy része a mai Torontál vármegye éjszaki harmadára terjedt ki, ezekben az adólajstromokban a mai Torontál vármegye területén állott helységek történetére vonatkozólag, fölötte becses, néhol tán nélkülözhetetlen adatokat találunk. Ez adószámadásokból megismerjük az egyes helységek földesurait, sőt azt is, hogy magyar vagy rácz lakosság lakta-e a helységeket, miután a rácz lakosok fel voltak mentve a tizedfizetés alól ; de egyuttal kitünik az is, hogy a vármegye e részén az 1550—1552. évi hadjáratok alatt teljesen tönkrement jobbágyság lassan-lassan összeszedte magát s habár kétfelé kellett adót fizetnie, anyagilag némileg mégis gyarapodni kezdett.

Telegdy István.

Legbecsesebb a Telegdy István 1564-ben készített adólajstroma, Telegdy akkoriban a vármegye területén birtokos volt, s így sokkal jobban ismerhette a birtokviszonyokat, mint akármelyik elődje. Ez összeírásban a mai Torontál vármegye területéből a következő helységek fordulnak elő.

Csanád városa, mely mióta a káptalan feloszlott, a püspököt tekinti földesurának. Házainak száma 42. Dedemszög (Kiszombor alatt), a magvaszakadt Makó Lászlóról szakadt a koronára. 20 házból álló falu. Zombor (Kiszombor) a Telegdiek nemesi kuriájával ; 24 jobbágy telkéből 23 Telegdy Istváné, egy Palatics Jánosé. Kanizsa-Monostor (Törökkanizsától délre) 12 házból álló falu. Egy része Telegdy Istváné, a másik része — a Makófalvi rész — a koronáé. Hódegyház (Mokrintól délnyugatra, az Aranka éjszaki partján). A Telegdyeknek itt 13 házuk van, a többi elpusztult. Szent-Tamás, csak öt házat számlál, ezeknek Gál Bertalan a földesura. Nagyszentpéter Forgách Simoné, 10 házból áll. Perjémes (a mai Perjámos) Maczedóniai Péter faluja ; a jobbágyok elszegényedtek, úgy hogy nem tudják adójukat fizetni, a Maczedóniai család kastélya pedig romokban hever. Kis-Gyála (a mai Gyála falutól negyedórányira) 13 házból álló falu, Zay Ferencz és társai földesúri hatósága alá tartozik. Szárafalva (Sárafalva) a Dóczi család elpusztult kastélyával. 21 jobbágytelek van a faluban. Földesurai Mágócsi Gáspár és Liszti János. Nagy-Gyála (ma Gyála) a Gyálai család nemesi kuriájával ; a falu tíz házból áll, most Gyálai István és János a földesurai. Tervár (Gyálától keletre) Vasvári Jánosnak nemesi kúriája van itt. A falu tíz házból áll s földesurai Vasvári István és János. Harmat (Harmad, a mai Perjámostól keletre, az Aranka és a Marosközön) csak három háza van. Földesurai özvegy Székelyszegi Istvánné és Tömösváry Péter. Egy év mulva végkép elpusztult. Homokrév (Mokrin, a régi Harangod partján) a Telegdyek ősi birtoka, 15 házból álló falu, ezek közül három Palatics János nevén van, a többi Telegdy Istváné. Túregyház, 17 jobbágytelke van. A falu földesura a gyulai kapitány : Olcsárovics Demeter. Szent-Iván (a mai Ujszentiván) 15 házból áll ; a fele nemeseké, fele pedig a koronáé. Fejéregyház (Révkanizsa mellett) 19 házzal. Földesurai Kerecsényi László, Telegdy István, Csáky László és Palatics János. Csóka (a Tisza partján ma is megvan) fele Telegdy Istváné, másik fele a királyé. Király-Monostor (Kanizsa-monostorának ama része, mely nem a Telegdyek és Makófalviak, hanem a király birtokában volt), 16 házzal. Szanád (ma is megvan) hat házzal. A Telegdyek ősi birtoka, ekkor Telegdy István volt a földesura. Rév-Kanizsa (a mai Török-Kanizsa). Egykor jelentékeny helység, 1564-ben azonban mindössze csak 20 házból állott. Földesura Csáky László. Morotva (a mai Padé és Bocsár között) egykor a Telegdyeké, de ekkorra elpusztult. Vizes-Gyán (ma Vizesd) 11 házból álló falu ; Kerecsényi László birtoka. Lóránt (a mai Lovrin) mindössze két házat írtak össze benne. Ekkor a csanádi püspök volt a földesura. Kutas-Teremi (Mokrintól keletre, a mai Máriafölde helyén) 15 házból álló falu. Kutasy Istváné. Basahid Kerecsényi Lászlóé, de lakosai nem jelentek meg az összeíráson. Egrest új települők szállották meg. Földesura a püspök. Bocsár, jobbágyai nem jelentek meg a számadáson. Olcsárovics

Demeter földesúri hatósága alá tartozik. Bikács Kerecsényi László és Olcsárovics Demeter osztoztak rajta; de összeiratlan maradt. Ladány (Kiszombortól dél-keletre eső puszta) a Telegdyek ősi birtoka. 21 házat írtak össze benne. Telegdy Mihálynak 11 telke, Tarnóczy Istvánnak 8, Jász Lukácsnak 2 telke volt e helységben. Szanád (ma is megvan a Tisza partján). Három házzal, mely Olcsárovics Demeter birtoka. Razsán-Szent-Miklós (a mai Tiszaszentmiklós) hat házból áll. Rábé 31 házzal. Jász Lukács és Telegdy Mihály a földesurai, a Makó (Makófalvi) család része — 10 ház — a korona birtokában. Kis-Szent-Péter (Temes vármegyében), Fele (kis falu a mai Óbesenyő és Nagyszentmiklós között) 1564-ben Nagy Márton volt a földesura; mindössze két jobbágytelekből állott; a következő évben már ezek sem tudták lefizetni adójukat. Mégy (Óbesenyő és Nagyszentmiklós között, az Aranka partján) mindössze öt házból állott; földesura a csanádi püspök volt. (Borovszky Samu i. m. I. 208—214).

Az összeírás adatai szerint még a helységek egy része nem pusztult el, sőt a földesurak is még fenntartották jogaikat. A lakosság ekkor a mai Torontál vármegye ama részén, mely a középkorban Csanád vármegyéhez tartozott, még túlnyomóan magyar volt. A tizedjegyzék szerint ekkor csak Nagyfalu, Szárafalva, Szent-Péter, Perjémes, Szent-Miklós helységekben laktak szerbek. Mindez azonban csakhamar megváltozott.

Gyula eleste után (1566) a vármegye elvesztette földesurainak legnagyobb részét, a kik közül Olcsárovics Demeter a vár védelmében esett el, Kerecsényi László parancsnok pedig fogságba jutott, sőt utóbb a törökök meg is fojtották. A földesurak közül azok, a kiket az 1564. évi összeírás még itt talált, elfutottak, mert azelőtt a magyar királyság birtokaival némileg fenntarthatták az összeköttetést, de Gyula elestével az utólsó reménység is eltűnt, hogy e terület egyhamar a magyar koronához visszacsatoltassék.

A törökök berendezkedése.

Temesvár eleste után a török uralom berendezkedett a Marostól délre eső országrészben is. A meghódított területet Halil bég és Kászim basa osztották föl; ők állapították meg egyúttal a határt Erdély és a temesvári tartomány között. A törökök a Marostól délre eső területet külön ejálet-té, vagyis helytartósággá alakították, Temesvár székhelylyel. A temesvári ejáletnek a Tisza, Duna, Maros és Erdély közötti része időnként hol több, hol kevesebb szandzsákra, vagyis kerületre oszlott fel. Az első felosztás alkalmával e terület négy kerületből állott. Az egyes kerületek székhelyei Temesvár, Csanád, Becskerek és Lippa voltak. Idővel a beosztás megváltozott s új székhelyek keletkeztek, mint Csákova, Pancsova, Ujmoldova és Orsova.

A tartományi felosztás általában véve rendszertelen volt s inkább csak adóügyi szempontból eszközölték. A temesvári tartomány élén beglerbég, helytartó, az egyes kerületek (szandzsák) élén pedig külön szanzsákbég állott. Az erődített helyek, mint Becse, Pancsova, Keve mind külön bég alatt állottak, ezek a bégek a temesvári beglerbég alá voltak rendelve.

Csanád vára külön szandzsák székhelye lett. Ennek a szandzsáknak a területét alig néhány évvel temesvár meghódolása után összeírták. Az összeírást és a felosztást Mohammed temesvári kádi és nürfettis 1557 október 23-ától 1558 október 12-ig hajtotta végre s úgylátszik ez az összeírás az egész török uralom alatt érvényben maradt. Az összeírás szerint a csanádi szandzsák három nahiéből (járás vagy bírósági kerület) állott, a kerületek székhelyei voltak: Csanád, Vásárhely, (Hódmezővásárhely), Fellak. Az egyes járások közül azonban csak a csanádi nahié terjedt ki a mai Torontál vármegye területére. E járásbeli falvak száma mindössze 62 volt s e 62 községben összesen 1960 adóköteles házat írtak össze.

E falvak a következők: Csanád város 45 ház, ebből 5 új, 40 régi. Herdeg (Hidvég) 14 ház, két új, 12 régi. Pen (Peten) város 13 ház, egy új, 12 régi. Szent-egyház falu 14 ház. Kökinyöz falu 10 ház. Lakosai elfutottak. Keresztúr-falu lakosai elfutottak 10 ház. Nagy-Gyál falu 10 ház. Bébafalu 15 ház. Szetén falu 21 ház, 1 új, 20 régi. Kisgyala falu 16 ház, egy új, 15 régi. Törvár falu 21 ház, egy új. 20 régi. Oroszlános falu 15 ház. Rábaj (Rábé) falu 27 ház, 26 régi egy új. Szanád falu két ház. Szent-Miklós falu, szerb, 10 ház, 8 régi, két új. Meg falu, szerb, 17 ház, 16 régi, egy új. Város-Kanizsa, magyar, 85 ház, 50 régi, 35 új. Nagy-Bertok falu, magyar, 18 ház, 14 régi, 4 új. Csaranola (Szaravola ?) falu, szerb, 33 ház, 30 régi, három új. Kis-Kecskés vagy Komlós falu, magyar, három ház. Komlós falu, magyar, 9 ház. Kapos-Berenye (Teremia) falu, szerb, 23 ház, 22 régi, egy új. Szent-Miklós

falu, szerb, 30 ház, 29 régi, egy új. Bánkeresztúr falu, vegyes, 10 ház. Pádé falu, szerb, 40 ház. Ladán falu, magyar, 14 ház, 13 régi, egy új. Homokrin (Mokrin) falu, szerb, 30 ház. Egrös falu, vegyes, négy ház. Dedemszeg falu, magyar, 14 ház. Deszka (Deszk) falu, magyar, husz ház, 18 régi, kettő új. Szombor (Kiszombor) falu, magyar, nyolcz ház. Magyaros-Fecskés falu, magyar, 35 ház, 34 régi, egy új. Csóka falu, vegyes 13 ház. Velina-Szent-Péter falu, szerb, 17 ház. Perjámos falu, hét ház, lakosai elfutottak. Hadmád falu, három ház, lakosai elfutottak. Tót-Katos falu, magyar, hét ház. Csókás falu, magyar, 11 ház. Sajtin (Sajtény) falu, magyar, 12 ház, 10 régi, kettő új. Bagocs falu, magyar, 45 ház, 40 régi, öt új. Makó város, magyar, 300 ház, 150 régi, 150 új. Mező-Kopáncs falu, magyar, 9 ház. Varjas-Földvár falu, magyar 15 ház. Szőlős falu, magyar, 17 ház. Csornoskán falu, magyar, 26 ház. Szent-Lőrincz falu, magyar, 60 ház, 46 régi, 14 új. Tövinős falu magyar, 36 ház, 35 régi, egy új. Szent-Miklós falu, magyar, négy ház. Tarnak falu, magyar, 10 ház, 9 régi, egy új. Szécs falu magyar, 27 ház, 26 régi, egy új. Batida falu magyar, 18 ház. Feldiák falu, magyar, 30 ház. Lele falu, magyar, 10 ház. Nádlak (Nagylak?) falu, szerb, 50 ház, 45 régi, öt új. Rét-Kopancs falu, magyar, nyolcz ház. K . . . . ál.-Egyház falu, magyar, 12 ház. Fehér-Egyház falu, magyar, 13 ház, 12 régi, egy új. Kanizsa-Monostor falu, szerb, 15 ház, 12 régi, három uj. Báziás új falu, szerb négy ház. Mezőhegyes új falu, szerb, négy ház. Szalatka falu, szerb, hét ház, négy régi, három új. (Lászlófalvi Velics Antal dr. : Magyarországi Török Kincstári Defterek. II., 194—197.)

A török defterek.

A török adólajstromok (defterek) az adófizetőket névszerint is elősorolják, igy egyuttal arra nézve is tájékozást nyerünk, hogy mely községekben laktak magyarok és melyekben ráczok. Rácz községek voltak 1558-ban : Hódegyház (Mokrintól délre), Hollós (eredetileg kun szállás) Homokrév (a mai Mokrin), Jánosfalva vagyis Szent János (Térvár és Rábé között), Kanizsa-Monostor (Törökkanizsától délre), Kingert (Csóka határában), Kun-Szőllős (a mai Nákófalva helyén) egykor kun szállás, Kutas-Teremi (Máriaföldе), Lóránt (a mai Lovrin), Nagyszentpéter. Pádé, Perjémes (ma Perjámos), Rábé, Szaján, Szanád, Szárafalva, Szent-Miklós, mind a három ily nevű falu, az egyik valószínűleg a mai Nagyszentmiklós, a másik Szemlak és Pécska között a Maros partján feküdt. Szőreg, Telek, Vizes-Gyán (a mai Vizesd) egykori kun szállás. Magyarok és szerbek vegyesen laktak a következő helységekben : Egres és Csóka, ezeket a helységeket azonban 1581-ben tiszta szerb lakosság lakta, mely a földmíveléssel nem sokat törődött, főjövedelme a juhtenyésztés volt. Az 1581. évi török tizedlajstromok a csanádi nahiében 74.349 juhot számláltak össze. (Borovszky S. I. 217.)

A csanádi vár őrsége az 1590—91. évi kimutatás szerint mindössze 73 emberből állott, ebből 44 ulufedzsi volt, Hasszán aga parancsnoksága alatt s 28 martalócz Szelim aga alatt. Az előbbiek lovasok voltak, az utóbbiak leginkább ráczokból toborzott önkéntesek ; az őrség napi zsoldja összesen 500 akcse volt, a mi évenként 180.000 akcsénak felel meg. Ezzel szemben a csanádi szandzsák bégei jövedelme 207.000 akcsében volt megállapítva. (Velics—Kammerer i. m. I. 414.)

A törököktől megszállott helyeken csakhamar imaházak és keleti szokás szerinti fürdők épültek. Becsén még 1533 előtt épült egy ily mosea, melyről Rusztem nagyvezér az 1553. évi béketárgyalások alkalmával megemlékezik.

Mikor János Zsigmond, 1566-ban Szulejmán meghívására Pancsován hajóra szállva Zimonyba ment, útközben Temesváron és Becskereken megpihenve, már látta az új moseákat ; midőn tehát a szultán felszólította, hogy óhajait közölje vele, csupán a Tisza és a Sebes-Körös közötti vidék átengedését, illetőleg Erdélyhez való csatolását kérte. A temesi helytartóságot nem merte kérni, mert ott már akkor moseák állottak. (Bőhm Lénárt I. 240.)

A keresztények helyzete.

A török uralom terjeszkedésével a keresztények helyzete is mindegyre roszszabbodott. Ugodi Ferencz csanádi püspök, midőn Csanádot György barát birta, inkább csak névleg viselte a püspöki méltóságot. A csanádi püspökség jövedelmeit már évekkel ezelőtt Perusics Gáspár élvezte. Utóda Héderfáji Barlabási János volt, a ki csak rövid ideig (1550—1552) állott a csanádi püspökség élén. Ezután két évig üresedés állott be, melynek folyamán a püspökség erdélyi birtokait Ferdinánd király Cserepovics Miklósnak zálogosította el.

Mikor Ferdinánd 1556-ban Bódy György leleszi prépostnak adományozta, a püspökséget, a Maroson túli terület már a török kezében volt. Ő és utódai másfél századon át nem léptek a püspökség területére. A káptalan tagjai úgy látszik

már Csanád első ostromakor elmenekültek, s többé nem tértek vissza. Az alsó papság is csakhamar elhagyta a helyét.

A reformáczió. Ily körülmények között az újított hit csakhamar elterjedt a csanádi egyházmegyében is. Ezt a környékbeli főurak is jelentékenyen előmozdították, elsősorban Brandenburgi György őrgróf, a ki már 1523-ban nyiltan Luther követői közé tartozott. Az ő példája bizonyára nagy hatással volt e vidék többi földesuraira is. A Patócsi család, melynek tagjai Perjémesen (Perjámos) és Szárafalván (Sárafalva) voltak birtokosok, már korán a reformáczió hívei közé sorakozott, a Telegdyek közül Miklós, a ki mint a szentjobbi monostor feldúlásából következtetni lehet, szintén protestánssá lett s a ki Oroszlánoson, Bében, Hódegyházán, Szanádon stb. más helyen volt birtokos, a mai Torontál vármegye területén. Leghatalmasabb pártfogója volt azonban e vidéken a reformácziónak Surakllini Petrovics Péter temesi főispán, a ki egész hévvel az újított hit követője lett. Őt tartják a főurak közül az első kálvinistának. 1531-ben már lippai várparancsnok. Mikor 1541 végén Dél-Magyarország kormányzója lett, nagy tevékenységet fejtett ki a reformáczió terjesztése érdekében. 1543-ban a Jaksics család fiágban magvaszakadván, lefoglalta a család összes birtokait, többek között Kenéz helységet (a Maros balpartján Egrestől nyugatra) s mind itt, mind a nagylaki uradalomhoz tartozó többi helységben buzgón terjesztette a református hitet.

Szegedi Kiss István. Ép ez időtájt érkezett haza Wittenbergből Szegedi Kiss István, a magyarországi reformáczió egyik legkimagaslóbb alakja, a kit csanádi barátai, midőn hazaérkeztéről értesültek, meghívtak Csanádra. Szegedi Kiss István nagy tűzzel támadta a katholikus egyházat. Épen ez a körülmény okozta vesztét.

A káptalan tagjai, a kik kezdetben szívesen hallgatták szónoklatait, elfordultak tőle, sőt jelentést tettek György barátnak, a ki akkoriban a csanádi püspökség kormányzója volt. György barát Perusics Gáspár csanádi várparancsnokot bízta meg, hogy vonja felelősségre Kiss Istvánt. De a hitújító szembe szállott a várparancsnokkal, mire Szegedi Kiss Istvánt agyba-főbe verte, kétszáznál több könyvét elvette tőle.

Kiss Istvánt nemsokára ezután Temesvárra hívta Petrovics temesi főispán. Az ő védelme alatt tartották a reformátusok a Csanád vármegyéhez tartozó Torony helységben 1549—50-ben zsinataikat.

Mikor azonban 1551 őszén Losonczy István lett Temesvár parancsnoka, első dolga volt, hogy az 1550. évi 12—16. törvényczikk értelmében kiutasítsa onnan Kiss Istvánt és társait. (Borovszky S. i. m. I. 283—291.)

Temesvár eleste után azonban a magyarság évről-évre pusztult a mai Torontál vármegye területén s ezzel a református hit követői is lassanként kivesztek.

Katholikus hitélet. A kevésszámú katholikus magyar, mely a hódoltság alatt is ittmaradt, évtizedeken át teljesen magára hagyatva tartotta fenn hitét a görögkeleti vallást követő ráczság tengerében. Ezeket a cseri barátok, a szigorúbb rendi szabályokat követő ferenczrendi szerzetesek, a kik Nagy Lajos király uralkodása alatt telepedtek le Cseri városban (Rékással volt határos a régi Temes vármegye területén) részesítették a vallás vigaszaiban. A csanádi püspökök távol egyházmegyéjüktől alig tehettek valamit a török hódoltság alatt élő híveik érdekében. Még legtöbbet tett Gecsei Melegh Boldizsár, a ki leleszi prépostként, 1572-ben nyerte el a csanádi püspöki czímet. Az ő előterjesztésére a pápa, a Szegeden Orsován, Haczakon és Krassón lakó ferenczrendi szerzeteseket felhatalmazta a délmagyarországi kath. hívek látogatására. Az első, a ki a délmagyarországi hódoltságot bejárta, az illyr származású Raguzai Bonifácz szerzetes volt, a ki 1581-ben halt el; kívüle még egy szerzetes működött ekkor a Délvidéken, Gyurgyevics Domonkos, a kiről az itt lakó raguzai kereskedők a pápához, 1582 február 6-án, intézett levelükben megjegyezték, hogy a hódoltságon tartózkodik, de már két év óta nem volt náluk. 1618-ban már jezsuitákat is találunk Temesvárott. De ezek mellett a ferenczrendű szerzetesek is lankadatlan tevékenységet fejtettek ki.

Báthory Zsigmond. Midőn Báthory Zsigmond Erdély kormányát átvette, szakított elődei politikájával s 1595 január 28-án Rudolffal véd- és daczszövetséget kötött. Ugy látszik, ekkor biztosította Rudolf király Báthory Zsigmondot arról, hogy ha az Erdélyhez tartozó részeket visszafoglalja, azok az ő birtokába mennek át.

Báthory Zsigmond még az 1594. év folyamán szövetséget kötött a moldva- és oláhországi vajdákkal, melynek hatása alatt a Marostól délre eső területen lakó ráczok és oláhok is mozgolódni kezdtek. Palatics György bán e mozgalmat tőle

telhetőleg szította s neki köszönhető, hogy Tódor nevű vladika vezérlete alatt egy küldöttséget menesztettek Báthory Zsigmondhoz, a mely a törökök ellenküzdelmükben az erdélyi fejedelem segélyét kérte. Báthory a küldöttséget legi nagyobb előzékenységgel fogadván, az ő biztató szavainak hatása alatt a temesvári vilajetben lakó szerbek legnagyobb lelkesedéssel fogtak hozzá, hogy a török igát lerázzák. 1594 tavaszán 1500 szerb s oláh ragadott fegyvert, a kiket *Tódor* vladika és *Dóczián* vezettek s a kikhez még a rettegett szerb *Lugasi* János, *Majócz* Péter és bizonyos *Jankó* nevű főnök csatlakozott.

E felkelő csapat a törököket Pancsovától Horomig (Ujpalánka) terjedő területen mindenünnen elűzte, még Verseczre is benyomúlt, mire a temesvári beglerbég ellenük indúlt, de a szerbek visszaverték. Ekkor a szerb felkelők már néhány ezer emberre szaporodtak, Nagybecskereket támadták meg, hol jelentékeny számú szerb és török lakott ; a becskereki bég még idejekorán megszökött a várőrséggel együtt, mire a szerbek a várat elfoglalták és az ott maradt török lakosságot legyilkolták.

Innen azután a Becskerek környékén lakó szerbekkel egyesülve, pusztítva járták be az egész környéket. A temesvári beglerbég négyízben indúlt ellenük, de mindannyiszor visszaverték. Mivel azonban a szerb felkelők tudták, hogy magukra hagyatva nem sokáig bírják a küzdelmet a törökökkel, küldöttséget menesztettek Báthory Zsigmondhoz, megkínálták a despota méltósággal s tőle mint Ráczország fejedelmétől, segélyt kértek. Báthory Zsigmond a fővezérségre Székely Mózest szemelte ki, a ki az erdélyi segédcsapatokkal útnak is indúlt, hogy a ráczoknak segélyt vigyen, de időközben a rácz vezérek között egyenetlenségek támadtak ; midőn erről. Székely Mózes értesült, hadaival megállapodott Erdély határán s habár a szerbek vezérei 1594 junius 13-án levelet intéztek hozzá, a melyben a segélyt megsürgetik. Székely Mózes nem merte a török haragját magára vonni és nem mozdúlt. A magukra hagyott szerbek erre Verseczet vették ostrom alá, melynek parancsnoka, az óriási erejéről híres Halabur Jankul nevű szerbet párviadalra szólította, melyben Jankul a török agát megölte s fejét győzelmi jelül magával vitte a szerbek táborába. Mivel azonban a temesvári basa nagyobb sereg élén Versecz felmentésére sietett, a szerbek elszéledtek. Hasan, temesvári basa, innen Becskerek alá érkezett, melyet a szerb felkelők ép akkor akartak elhagyni, de a lakosság kérésére ott maradtak s a magyar hajdúkkal és az oláhokkal egyesülve, felvették a küzdelmet a többszörös túlerő ellen. A felkelők Szent Mihály nevével kezdték meg a támadást a törökök ellen, a kik már az első támadásra színleg hátrálni kezdtek ; nemsokára azonban ismét állást foglaltak és iszonyú ágyúzással fogadták az utánuk nyomulókat. A magyarok most oldalra kanyarodtak, hogy hátba támadják a törököket. A szerbek azonban a hajduk oldalfordulatát futásnak magyarázták, minek következtében megzavarodtak. Ezt felhasználva, a törökök a szerbekre vetették magukat, a kik futásban kerestek menedéket, de a törökök legnagyobb részüket lekaszabolták. A magyarok és a szerbek közül alig háromszázan menekültek meg. Ez a nap megsemmisítette a felkelők minden reményét ; a törökök pedig az egész környéken talált népet kiirtották. (Borovszky S. I. 218. Millenn. Történet, V. 514—516.)

A következő évben (1595.) a háború már tavaszszal vette kezdetét a temesvári vilajetben, melynek visszafoglalására Báthory Zsigmond *Borbély* Györgyöt szemelte ki. Borbély György, miután május 27-én elfoglalta a karánsebesi kapitányságot, azonnal a támadáshoz fogott. Még julius havában elfoglalta Bogsánt, majd Verseczet, augusztus havában Facsádot (Facsét), majd Lippát, szeptember 16-án Boros-Jenőt és október 22. után Csanád vára is az erdélyiek birtokába került, a kik ezzel megvetették lábukat a mai Torontál vármegye területén.

Az 1596. év tavaszán, míg a rendek a pozsonyi országgyűlésen tanácskoztak, a »nagy szemöldökű« Szulejmán, az új temesvári basa, a Győr környékén telelő tatárokat a Körös-Maros közére hívta, hogy a vidéket teljesen elpusztítsák. De ez csak előjátéka volt a megkezdett küzdelemnek, melyet a törökök az elveszett várak visszafoglalása érdekében indítottak.

A temesvári basa körülvette Lippát, mivel azonban közben *Buday* György felgyújtotta Temesvár külvárosait, a basa sietve elvonult Lippa alól. Rövid idő multán Báthory Zsigmond hadi tanácsot tartott Lippa alatt ; ekkor Borbély György első sorban Csanád és Becskerek visszavételét sürgette, erre azonban nem kerülhetett sor, mert Báthory egy ideig Temesvárt ostromolta, majd Lippát

Szelestey János őrizetére bízva, hazatért Erdélybe. Alig hagyta el Lippát, Szelestey még julius havában válogatott csapattal, melyben skótok is voltak, megtámadta Csanádot, de nem birta bevenni, bár nagy zsákmányt szerzett a környékről. Mikor azonban a zsákmánynyal hazafelé indult, a temesvári basa váratlanul rajta ütött. E támadás teljesen zavarba hozta a visszavonulókat, sokan közülök, mint Petky Farkas fogságba estek, mások elestek, a ki meg tudott menekülni, mint Szelestey, Lippára futott.

A csanádi kudarcz után a fejedelem Szelestey helyébe Borbély Györgyöt nevezte ki parancsnokká.

1597 szeptember havában a fejedelem Jósika István kanczellárját küldte Temesvár ostromára. Midőn erről Borbély György értesült, be sem várva az erdélyi sereg megérkezését, a lippai katonák egy részével elfoglalta a csanádi palánkot. A császári biztosok ekkor parancsnokot is helyeztek beléje, *Lugosi* Ferencz személyében, de ez 1598 nyarán *Szaturdsi* Mehemet szerdár közeledtére kivonult a várból, melybe a törökök újból befészkelték magukat.

Temesvár ostroma ismét sikertelen maradt, mire *Báthori* Zsigmond elkedvetlenedve, 1598 április 10-én lemondott az erdélyi fejedelemségről, s ezzel Erdély és a részek védelme Rudolf király biztosaira nehezedett.

Harczok a törökökkel.

1598 nyarán Szaturdsi Mehemet Belgrádnál átkelvén a Dunán, Pancsovánál ütött tábort, innen Becskerek felé vette útját, hol a tatár khánnal egyesülve, egymásután elfoglalta a marosmenti erődítményeket, majd Nagy-Várad ostromával sikertelenül próbálkozván meg, Szeged felé vonult vissza. A szultán selyemzsinórt küldött neki. A tatárok azonban itt maradtak téli szállásra Szeged környékén, míg a khán Zomborban ütötte el sátorát. A tatár had az 1598—99. év telén az egész vidéket elpusztította, úgy hogy egy ideig a Marostól délre eső vidéken három napi járóföldre sem lehetett élő lényt találni. (Márki Sándor: A tizenötéves török háború történetéhez, Hadtörténelmi Közlemények 1894. évf. 347. — Borovszky S. i. m. II. 78. — Böhm Lénárt i. m. I. 251—261.)

Évek teltek el, míg a magyar és a török hadak ismét szemben állottak egymással a mai Torontál vármegye területén. *Kornis* Gáspár, a ki kész eszköze volt Mihály vajdának, 1600-ban több vár, közte Csanád visszavételét ajánlotta. De Rudolf király a vajda ama kívánságát, hogy a tiszántúli öt vármegyét visszahódításuk esetén Erdélyhez csatolja, megtagadta, így a hadjárat is elmaradt.

Mindamellett a ráczok és a hajdúk egyre pusztítottak a Maros vidékén. 1604 julius havában Horváth Ádám a lippai hajdúkkal és a karánsebesi ráczokkal egész a Dunáig nyomult; ostrom alá vette Kevevárát, melyet bevevén, sok törököt levágott, ötöt pedig foglyul küldött Bástához.

Az 1606. évi bécsi béke az erdélyi fejedelemnek biztosította egész Erdélyt, Magyarország mindama részével, a melyet Báthory Zsigmond fejedelem birt, mindamellett Csanád vármegye területének hovatartozandósága még Bethlen Gábor idejében is vitás volt.

Az erdélyi fejedelmek, mint Báthory Zsigmond, a középkori Csanád vármegyét Erdélyhez számították. Báthory Zsigmond 1597-ben adományokat tesz e vidéken; többek között Lapispataki Segnyei Miklós hívének adományozza Perjémes (a mai Perjámos) és Telek (Egrestől nyugatra) falvakat. Bethlen Gábor uralkodása alatt a birtokügyek rendezése végett Nagykárolyba bizottságot hívtak össze, de a csanádvármegyei hódoltság ügyét függőben hagyták.

A Délvidék 1606 körül.

A Marostól délre eső terület eme korbeli beosztását és közállapotait érdekesen tünteti fel a bécsi udvari könyvtárban őrzött kézirat, melyet Kyrimi Ibrahim másolt. Czíme: Legbiztosabb út a városok és országok megismerésére. E munka a temesvári ejáletről a következőket írja: Temesvár tartománya fekszik a hatodik égalj alatt Szendrői-Belgrád átellenében a Duna éjszaki partján. Temesvár, az Erdély határán fekvő ejáletnek nevezetes és erős vára. Az említett erősség, mely nádasok és mocsárok miatt nehezen járható helyen fekszik, olyan mint egy mély vízben fekvő sziget. A munka ezután megismertet bennünket Temesvár történetével, majd így folytatja: Szendrői-Belgrádtól a Dunán átkelve (Temesvár) három napi út. Ezen köz egészen síkság; oldala mellett a Temes nevű víz folyik és a Dunába ömlik. Szomszédságai Pejdsu (Ujpécs), Becskerek (Nagybecskerek), Csákova (a mai Csák) és Lippa kerületek. Alája tartoznak Versecz, Erdély határán fekvő vár, Sztambultól 23 napi járásra. Szomszédai Csákovár és Temesvár. Csákova Ujpécs és Versecz között fekvő kerület. Sztam-

bultól 25 napi távolságra. Lippa Erdély határán fekvő kerület, Sztambultól 25 napi távolságra. Szomszédai : Temesvár és Janó (talán Borosjenő) kerületek. Ez a város egyike Erdély rendezett városainak ; fekszik a Maros vize partján. A város kerített és vára erős építésű. Rumélia beglerbégje, Mehmed, eljövén és a keresztényeket kiűzvén, elfoglalta. Jenő Temesvártól három napi távolságra fekvő és ennek alávetett kerület. Pancsova, Belgrádtól átellenben a Dunán túl (ránk nézve innen) Temesvár ejáletjében fekvő kerület. Belgrádból látható, Sztambultól 25 napi járó föld. Szomszédai : Becskerek és Csákova.

Becskerek Belgrádból látható helyen fekszik, a Dunán átkelvén és Temesvár felé menve, egynapi út. Sztambultól 21 napi távolságra. Ez előtt erős falú vár lévén, 958-ban (a keresztény időszámítás szerint 1551-ben) Rumélia beglerbégje, Mehmed basa, ostrom alá vevén, bevette. Vára jelenleg elpusztult.

Csanád, Temesvárnak alávetett szandzsák, Sztambultól 24 napi járás, szomszédai Temesvár, Janova (Borosjenő) és Becskerek kerületek. Ezt a várat Erdélytől Mehmed basa vette el, a várlakók kegyelmet kérvén. Ismét a keresztények kezébe kerülvén, 1007-ben (1598—1599) Szaturdsi Mehmed basa, midőn Péter-Váradra ment, a keresztények kivonulván belőle, visszafoglalta. Környékén Nagy-Kálnak (Nagylak), Sikra (Siri) és Simluk (Fellak) nevű várakat 959-ben (1552.) az akkori szerdár, Ahmed basa, foglalta el. (Századok, 1870. 233—305.)

Mikor készült e munka, nem lehet megállapítani ; mivel azonban az eseményeket 1014-ig (1605—1606.) keltezi, azt lehet következtetni, hogy ez időtájt készült e földleírás is, tehát a marosontuli hódoltságnak a bécsi béke korában fennálló közigazgatási beosztását tünteti fel. Néhány évvel később már másképp találjuk a marosontúli részek beosztását. *Aini Ali, Ahmed* szultán defter eminijének 1614-ben kelt iratában, 1610-ben, így volt e vidék beosztva : a második, vagyis a temesvári ejálet szandzsákjai voltak Lippa, Csanád, Gyula, Medova és Jenő. Azaz öt szandzsák, vagyis Temesvárral, mint székterülettel, hat.

Becskerek, úgy látszik, a szerbek 1594. évi felkelésekor teljesen elpusztult, az új beosztás alkalmával már megszűnt szandzsák-székhely lenni. Területét alkalmasint a csanádi szandzsákba osztották be.

Minthogy a politikai beosztás többször változott a temesvári ejaletben, rendkívül nehéz e beosztásról világos képet nyerni. Megnehezíti e meghatározást még az a körülmény is, hogy az egykorú térképek rendkívül zavarosak. Egykorú térképek.

A legrégibb térképek egyike a Lazarus-féle földabrosz 1553-ból, a melyen azonban a politikai beosztás teljesen hiányzik. A temesvári ejálet »Campus Marons« néven van feltűntetve. Megye egy sincs rajta megnevezve. A községek holfekvése is össze-vissza van zavarva ; a Duna, Tisza folyása nem déli, hanem délkeleti irányban van feltűntetve.

A térképen a következő helységek fordulnak elő a mai Torontál vármegye területén : a Maros mentén a balparti vidéken : Zeureck (Szőreg), Deski (Deszka, vagyis a mai Deszk), Cenadium (Csanád), Metz (ismeretlen), Sct. Michel (Ős-Csanádtól keletre), S. Péter (Nagyszentpéter), Egres, Zádorlaka (a XVI. században Arad vármegyéhez tartozott). A Tisza mentén, a balparti vidéken Iklod, Zendi, Monostor, Czoka (a mai Csóka), Seregház, Orozlan (Oroszlános), Zentel (Szentelt város, kun szállás), Galad, Bijld, Itze, Betzeuu (Bessenyő). A Temes mentén a balparti vidéken : Temesvár után a következő sorrendben : Tzona, Temen, Kenetz, Beregza (a mai Berekszó), Tosii, Ketzs, Ipereck, Horgzek (Horogszeg), Czokoua. Itt a Temes egy roppant kiterjedésű tóba (Lacus betzkerek) folyik be, melynek déli szélén vízzel körülvéve áll Betzkerek, mint vártrőd. Betzkerek alatt a Temes ismét kifolyik és tovább haladva, Taurinum fölött a Tiszába ömlik.

Sambucus János, a ki e térkép több tévedését tapasztalva, 1571-ben »Ungarie loca praecipua recens emandata atque edita« czímen új magyarországi térképet adott ki, Torontált megnevezi ugyan, de a többi délmagyarországi megyéről nem emlékezik meg. Ő utána rajzolhatta Stier Márton térképét, melyet 1664-ben, Nürnbergben adtak ki.

Sambucusnál is, Stiernél is a Torontaliensis comitatus határos jobbról Szolnok és Bihar vármegyékkel. Alatta comitatus Czongradiensis terül el Zurck-ig (Szőreg akar lenni). A Marostól délfelé Chonadiensis comitatus van feltűntetve, vagyis a középkori Csanád megye marosontúli része. Azonban az egyes vármegyék határai, noha a térkép színezve van, nincsenek feltűntetve. Csak az előforduló

folyók és helységek tájékoztatnak bennünket arról, hogy az eltűnt délmagyarországi vármegyék területén vagyunk.

Az innenső marosi oldalon a következő helységek vannak feltűntetve: Zurch (Szőreg), Deski (Deszk), Metz, S Péter (Nagyszentpéter), Egres, Zádorlaka. A Tisza balpartján lefelé: Zendi, Monster (Kanizsa-monostor), Czoka (Csóka), Orozlán (Oroszlános), Itze, Betzeu (Bessenyő), Custos focka. Beljebb, a Tiszával egyesült vizek mentén: Aracho (Aracsa), Iperek, Galat, Cziona, Becskerek, a nagy tó mellett.

Cantellio Jakab földrajzi könyveiben Bihar és Szolnok vármegyék széleire helyezi Torontált. Ortelius és Kreckwitz oly térképet készítettek, melyeken Torontál vármegye a Marostól éjszakra, Békés vármegyével határosnak van feltüntetve. E térképkészítők alkalmasint a középkori Csanád vármegyének a Maroson inneni részére akarták Torontál vármegyét helyezni. Mind a mellett a helységek ott találhatók, a hol tényleg fekszenek.

Az egykorú földrajzi munkák is rendkívül hézagos adatokat tartalmaznak a mai Torontál vármegye helyrajzi viszonyaira nézve. *Bombardi* Mihály topographiai művében (1718.) Torontál határainak keletről a Berettyó folyót, nyugatról Külső-Szolnokot vagy Kunságot, délről Csongrád, éjszakról Szabolcs vármegyét tartja. (Szentkláray Jenő: Száz év Dél-Magyarország Történetéből, I. 12—15.)

Hogy a művelt világ ily homályos ismeretekkel rendelkezett a mai Torontál vármegye területi viszonyaira nézve, azon nem is csodálkozhatunk, mert az 1595—1598. évi hadjáratok óta még az erdélyi hadak sem fordultak meg e területen. 1613 augusztus 13-án a ráczok, a lippai és a borosjenei vitézek még egyszer visszafoglalták Csanádot, s a csanádi béget Báthory Gáborhoz vitték, azonban, úgy látszik, Bethlen Gábor a várat — alkalmasint 1616-ban — visszaadta a törököknek s az övék is maradt a nagy felszabadító háborúig.

Török hadak átvonulása Torontálban.

1616-tól 1686-ig a mai Torontál vármegye területe nevezetesebb hadi eseményeknek nem volt színhelye.

A temesvári török had azonban több ízben vonult át a vármegye területén. 1636-ban a budai helytartó, Bekir temesvári basát Bethlen István támogatására rendelte ki, hogy Bethlen Gábor unokaöcscse a törökök segélyével emeltessék a fejedelmi székbe.

Bekir basa Szalonta felé vonult, a hol azonban a hajduk éjjeli támadásától megréműlve, a Maros felé futott.

II. Rákóczy György.

A porta 1658-ban, II. Rákóczy György megfenyítésére, Köprili Mohammed nagyvezért küldte Magyarországba; a nagyvezér junius havában már Temesvárnál táborozott, hadainak egy része Borosjenőt ostromolta. Mialatt Rákóczy Lippa és Arad között táborozott, az erdélyi rendek háromtagú követsége békét kért a nagyvezértől. A nagyvezér táborában jelen volt a budai basa is, a ki a követek egyikét, *Barcsay* Ákost, jelölte erdélyi fejedelemnek. Barcsay, hogy az országot megmentse a romlástól, többnapi vonakodás után elfogadta a fejedelemséget. De II. Rákóczy György nem egy könnyen engedte át a fejedelemséget. Mialatt Barcsay az óriási adó behajtásán fáradozott, Rákóczy váratlanul Erdélyben termett s elűzte a fejedelmet. Ennek megtorlása czéljából Szejdi Ahmed, budai basa, 1660 április havában Temesvárról Lippára vonult, ott átkelt a Maroson és Bihar vármegyébe tört, útközben mindent elpusztítva. Tudjuk, hogy a Szász-Fenes és Gyalu között, május 22-én, vívott csatában II. Rákóczy György is súlyosan megsebesült. A vesztett csata után II. Rákóczy Györgyöt hívei Nagy-Váradra vitték, hol junius 7-én elhúnyt. A török erre a fontos Nagyváradot vette ostrom alá s a nagyvezér, Ali, temesvári basára bízta Nagyvárad elfoglalását.

Barcsay Ákos.

Mivel azonban Rákóczy hívei Barcsayt nem akarták fejedelmüknek elismerni, hanem Kemény Jánost hívták meg a fejedelmi székre, a temesvári basa tatárokat hívott a Temesközbe, a honnan ezek 1661 junius végén Erdélybe nyomultak, melyet kegyetlenül elpusztítottak.

A vasvári béke után.

Az 1664-ben kötött vasvári békeszerződés husz évre véget vetett a török háborúinak. A béke végleges megkötése végett 1665 máj. 15-én gróf Leslie Walter vezetése alatt fényes és nagyszámu küldöttség indult el Bécsből, melyet harmincznégy hajó vitt le a Dunán; e küldöttség útközben Pancsovát is érintette.

A XVII. század közepén egészen a felszabadító hadjárat kitöréséig béke honolt a temesvári hódoltságban.

Bár a török bégek a békés idők alatt a földmívelést és a gyümölcstermesztést

is előmozdítani igyekeztek, a vidék mégis siralmas helyzetben volt. Becskerek vára, melyet az 1594. évi szerb felkelés alatt történt támadás nagyon megviselt, pusztuló félben volt. A török mit sem javított megrongált bástyáin, nem tatarozta épületeit és sánczait, melyeknek hadi czélokra való fenntartását, megerősödött uralma érzetében, az ország akkori helyzetében nem tartotta szükségesnek.

Hasonló helyzetben volt Csanád vára is, a melynek fenntartására, mióta Nagy-Várad is török kézbe került, többé nem gondoltak.

Bár a lakosság ekkor már túlnyomóan ráczokból állott, mégis találunk itt magyarokat is, a kik megmaradtak a katholikus vallásban. Thomassi Gábor bolgár szerzetes, a ki a temesvári hódoltságban működött, 1650-ben jelentést tett, hogy Csanádon, Kiszomborban, Becskereken és más helységekben katholikus hívőket talált; de ezek mindenütt plebánosok nélkül szűkölködnek. Egyházi ügyek.

1644 óta, midőn Zongor Zsigmond csanádi püspök a szegedi ferenczrendűek házfőnökét püspöki helytartóvá nevezte ki, némileg javult a katholikusok helyzete. A szegedi ferenczrendűek ezernyi veszély közepette járták be a hódoltságot, mindenütt buzdítva és vigasztalva a hívőket, sőt néha felrándulnak a püspökhöz is, a ki ez időtájt Nagyszombatban lakik, hogy működésükről beszámoljanak.

Alig néhány évre, hogy Zongor Zsigmond a szegedi házfőnököt megtette helytartójának, a püspök felszólítására összeírták azokat a falvakat és pusztákat, a melyeket püspöki birtokoknak tartottak. Ez az összeírás, mely 1647—1651-ben készült, 42 pusztát és 60 lakott helységet tüntet fel. A lakott helyek közül a következők voltak a mai Torontál vármegye területén: Béb, Becse, Becskereke, Besnyő, Decsk, (Deszk), Egres, Hegyes, Horogszeg (Nákófalva és Vizesd vidékén), Hollós (Nagykikindától keletre), Homokri (Mokrin), Jára (Nagyszentmiklóstól keletre), Kis-Jankahida, Monostor, Nagy-Gyála, Nagy-Ősz, Nagy-Jankahida, Kökönyen-Keresztúr (Kökényér), Kanizsa, Loránt (Lovrin), Pürüjemes (Perjémes), Pordány, Szent-Iván (a mai Ujszentiván helyén) Szent-Miklós, Sárafalva, Szentulya (Szentelt), Szőlős, Szanád, Telegd (Telek, Egres mellett), Törösd, Teremi, Valkány, Vizes-Gyán, Zombor (Kiszombor).

Mikor Pálffy Tamás lett csanádi püspökké, felszólította a csanádi püspökséghez tartozó falvakat, hogy földesúri hatóságát ismerjék el, mert különben rájuk küldi a Szécsényben lakó Szegedi György s Rácz János, továbbá a Gyarmaton lakó Foktői János hadnagyokat. A püspök levelét a többi között a következő falukhoz intézte: Szent-Miklós, Egres, Lorántfalva (Lovrin), Nagy-Eős (Nagyősz).

1654-ben gróf *Pálffy* Tamás püspök királyi oltalomlevelet eszközölt ki a püspökségi birtokokra és rászorította a falvakat, hogy bizonyos évi adó megajánlásával ismerjék el földesúri jogát. Ez azonban csak a Maroson inneni községekben sikerült neki. A Maroson túli, vagyis a mai Torontál vármegye területén lévő helységekből a püspök mitsem kapott, sőt a kanczellária Egrest, nem törődve a püspök jogigényeivel, 1655 jun. 25-én eladományoztatta a királylyal Lessenyei *Nagy* Ferencznek, Milojkovics Miklósnak és *Dienes* Györgynek.

Az elpusztult helységek területét az egyes nagyobb falvak vagy városok vették bérbe. Igy 1647 körül a kiszomboriak bírják Dedemszeget és Klárafalvát. Az erdélyi fejedelmek 1607-től kezdve leginkább a lippai, borosjenei és váradi vitézeknek adományozták a régi Csanád vármegyei pusztákat és falvakat. Birtokviszonyok.

1609-ben Báthory Gábor több hadházi hajdú vitéznek adja Zombor (Kiszombor) helységet. 1647-ben I. Rákóczy György a magszakadás következtében reá szállott Zombor és más falvakat Kis Márton körösszegi hajdu kapitánynak adja.

A magyar király azonban fenntartotta felségjogait a Maroson túli országrészekre is. A király vagy a nádor leginkább katonáknak osztogatnak adományokat a mai Torontál vármegye területén. 1653-ban Bélteki Pált és Olasz Pált a garamszentbenedeki convent Szent-Miklós, Pádé, Morotva és Hodics birtokába iktatja. 1655-ben Dedemszögöt (Kiszombor alatt) Wesselényi nádor, uratlan pusztaként Horváth-Kissevics György királyi titkárnak, Czorgáll Ferencznek és Csór Györgynek adományozza. 1655-ben Harmadot (Perjámostól keletre) és Hódegyházat (Mokrintól délny.) Lessenyei Nagy Ferencz, Milojkovics Miklós és Dienes György nyeri adományul. I. Lipót király 1681-ben Fejéregyház-falut (ma Firigyház puszta Törökkanizsa mellett) Gbellani Miklósnak és Michalek Miklósnak adományozza. Kökényért (a mai Keglevicsháza helyén) 1655-ben Krehicz György, Nagy Balázs és Somogyi János nyerik adományul. (Borovszky Samu I. 226—228. II. 131., 161., 212., 314.)

A fölszabadító hadjárat kezdete.

Bécs felmentésével (1683) megkezdődött a felszabadító háború, mely véget vetett a török uralomnak Magyarországon. Az 1685. év folyamán egymás után kerülnek vissza a császáriak kezére Szolnok, Szarvas, Arad, Szent-Jób. E várak visszafoglalása főleg a Thökölytől elpártolt kuruczok műve volt, a kik a temesvári basát is megrémítették. Arad elestének hírére Csanádot is elhagyták a törökök s a magyar hajduk és rácz katonák szállották meg. Mikor azután 1687 tavaszán a lippai törökök lesbe állottak hogy a Szegedre eleséget szállító magyar társzekereket kifoszszák, a csanádiak ráütöttek a leselkedő törökökre s közülök mintegy kétszázat levágtak. A törökök kétségbeesett erőfeszítéseket tettek, hogy a császári hadak előnyomulását megakadályozzák. A további hadműveletek középpontja a törökök részéről Temesvár lett. Ide vonult vissza, 1686-ban, Szeged bevétele után (október 23.) Kalgha khán, a tatárokkal, a kik 1686—87 telén a Tisza és Temesvár közötti területen tanyáztak.

A következő év (1687) kora tavaszán ismét teljes erővel indult meg a küzdelem. Ibrahim basa, a temesvári beglerbég, márczius elején Temesvárról Szőregre vonult, hogy Szeged városát kézrekerítse.

A szegedi parancsnok azonban egy szökevény szerbtől még idejekorán értesült erről és felkészülve fogadta a támadást. A mint az első török csapatok megmászták a falakat, megdördültek az ágyúk s nehány kartácslövés oly pusztítást vitt végbe az ostromlók között, hogy az egész török had, a podgyász visszahagyása mellett, rendetlen futásban keresett menedéket.

Ibrahim basa a kudarcz után többé nem mert kijönni Temesvárból, a hol a következő év (1688.) nyarán kitört katonai lázadás alkalmával életét vesztette. Utóda Dschaafer basa lett.

Lugos, Lippa és Sólymos elfoglalása után a bécsi haditanácsban az egész temesi ejálet visszafoglalása volt a tanácskozás tárgya. Lipót király azonban az 1688-iki hadjárat főczéljául Belgrád visszafoglalását tűzte ki. Mialatt Miksa Emánuel Belgrádot foglalta el, azalatt Veterani Frigyes tábornok Karánsebest, Orsovát és Kladovát kerítette kézre, miáltal a császári hadak a temesvári török hódoltságot félkörben bekerítették.

A Belgrád bevétele után megindult béketárgyalások mindamellett nem vezettek eredményre, mivel a bécsi kormány Temesvár átadását követelte, a mit azonban a török békekövetek makacsul elleneztek.

Az 1689. év folyamán a császári hadak benyomultak Albániába és Maczedóniába, mire az ott lakó szerbek és az albániaiak fellázadtak a törökök ellen. Lipót császár a Balkán félszigeten elért sikereken felbuzdulva, 1690 április 6-án kiáltványt bocsájtott ki a balkáni szerbekhez, melyben őket régi szabadságaikba és kiváltságaikba visszahelyezni igérte és egyszersmind felszólította őket, hogy csatlakozzanak a császári hadakhoz.

Szerbek betelepülése.

Az 1690. évi sikertelen hadjárat következtében azonban a szerbek elestek attól a reménytől, hogy a török uralom alól felszabaduljanak. A törökök boszújától félve, tömegesen odahagyták ősi lakhelyeiket s Csernovics (Csarnojevics) Arzén ippeki patriarcha vezetése alatt a Szávához menekültek, hogy Magyarországba jőjjenek. A bécsi haditanács pedig, mely a magyarok ellen is használható eszközt látott bennük, készséggel adott nekik letelepülési helyet leginkább a Szerémségben, Szlavoniában, Bács vármegyében és Buda környékén. Egyes családok azonban felkeresték a Becskerek, Becse (Törökbecse) és az Alduna vidékén lakó fajrokonaikat s azok számát szaporítva, állandó szerb telepeket, községeket alkottak. Ekkor szállották meg Csernovics emberei Zentát, Óbecsét Ujbecsét és Kanizsát. A becsei török bazárban a régibb szerb lakosokkal együtt ők képviselték a kereskedői elemet, sőt mint halászok és földmívelők, a törökökkel állandó érintkezésben voltak. (Borovszky S. i. m. I. 249—250. — Dr. Szentkláray Jenő: Száz év Dél-Magyarország történetéből 98—102. — Joh. Heinrich Schwicker: Geschichte der Temeser Banats II. kiadás 224—237.)

Az 1691. évi augusztus 19-én vívott gyilkos szalánkemeni csatában már az új szerb alattvalók is részt vettek.

Csarnojevics Arzén még az 1691. év folyamán igyekezett az újonnan letelepülők egyházi ügyeit rendezni. Stibica Spiridiont verseczi püspökké szentelte fel s székhelyéül Karánsebest rendelte; a temesvári püspökséget pedig Diakovics Izaiásra ruházta, a ki Nagybecskerekre tette székhelyét. A katholikus vallásu szerbeknek Telekessy István, az akkori csanádi püspök, egy főpapot rendelt;

Frigyes Ágost szász választó.
(A »Heldenbuch«-ból).

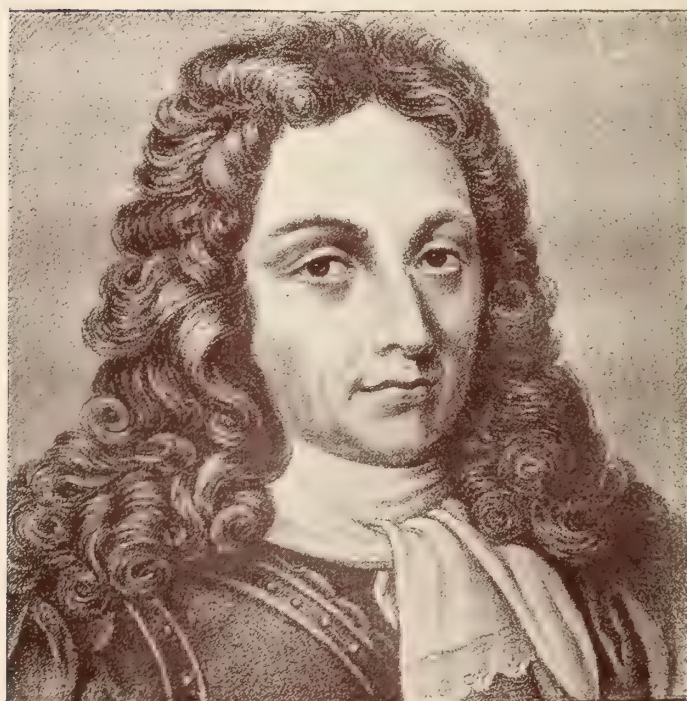
Barcsay Ákos. (Az Orsz. Képtárból).

Veterani tábornok.
(A »Heldenbuch«-ból.)

Heissler Donát. (Az Orsz. Képtárból).

Savoyai Jenő. (A »Heldenbuch«-ból).

a szegedi ferenczrendiek is bejárták a temesvári tartományt s így ők is kielégítették a rácz katholikusok lelkiszükségleteit.

Az 1692. év kedvezőtlen eredménynyel járt a császári hadakra nézve; de egyéb bajok is történtek. A tatár had, mely a Temes és a Bega közötti területen tanyázott, átkelt a Maroson s egész Debreczenig dulta az országot. A császáriak vereségei.

1694-ben a szultán elcsapván a békés hajlamú nagyvezért, helyébe Surmeli Ali lépett. Mihelyt az új nagyvezér átvette hivatalát, nagy erélylyel indította meg a háborút. Fegyverre szólította Szelimgirai tatár khánt, a ki megkisérlette a császáriak birtokában levő Csanádot visszafoglalni, de nem boldogulván vele, visszafordult s egészen Pancsováig portyázott.

Ezalatt az új nagyvezér egész hadával Péterváradostromára sietett; de a bekövetkezett esőzések és áradások következtében azonban az ostromot tovább nem folytathatván, visszavonult Belgrádba, míg Dschaafer rumili beglerbéget Temesvár biztosítására rendelte ki.

A temesvári és a gyulai török helyőrségek zsoldjára 314 pénzes zacskót szállítottak hajókon Pancsovára és onnan Temesvárra; de mivel Veterani tábornok a Maros jobbpartját megszállotta, a gyulai őrség számára szánt élelmi szerek és a pénz Temesvárott rekedt.

1695-ben a bécsi udvar és a szultán a háború erélyesebb folytatását határozták el. Mindkét fél már kora tavaszszal lázas sietséggel készült a háborúra. A császári had fővezére, Frigyes Ágost szász választó lett, ki a császáriakkal Péterváradnál táborozott. Itt várta a belgrádi török had támadását, arra számítván, hogy a török átjön a Száván, mely esetre megveri s ekkor Temesvár ostromára indul. Musztafa szultán azonban, a ki személyesen vezette hadait, Belgrádból nem Péterváradnak, hanem Temesvárnak nyomult. E végből Pancsovánál hidat veretett a Dunán, s augusztus 25-én megkezdte az átkelést. A választó, ki időközben Törökbecse felé vonult, erről értesülve, augusztus 29-én Törökbecséről elindult a Maros felé, hogy a Lippának nyomuló Veterani tábornokkal egyesüljön. Serege azonban az elnéptelenedett mocsaras vidéken eltévedt és ide-oda bolyongott. Frigyes Ágost választó.

E közben a szultán Pancsovánál átkelvén a Dunán, Ali-Binárra (a mai Alibunár) vonult, itt megpihenvén, Mahmud, Adam és Kaplán basákat egy Tisza melletti palánk lerombolására küldte, mely után a török had Alibunárról Lugos felé vette útját, majd Temesvárt ellátta élelemmel és Lippát szeptember 6-án elfoglalván, visszavonult Temesvárra.

Veterani tábornok, hogy a császári fősereggel egyesüljön, Csanádnál átkelt a Maroson; miután azonban a szász választó nem mutatkozott, visszavonult, hogy Legalább Lugost fedezze. Veterani tábornok.

A szász választó e közben arról értesülvén, hogy a török Péterváradot fenyegeti, visszavezette seregét a Dunához; de mivel Péterváradról kedvező hireket kapott, szeptember 21-én nagyobb lovashadat indított Veterani segélyére. Csakhogy e segítség elkésett, mert a török szeptember 20-án Veteranit egész erejével megtámadta, mely alkalommal a császár egyik legvitézebb tábornoka seregének egy részével a csatatéren lelte halálát.

E kudarcz ellenére 1696-ban a magyarországi hadak fővezérévé ismét a választót nevezték ki. A sereg és a vezérek csak julius 6-án gyűltek össze Szegednél, hol Caprara Aeneas, gróf Starhemberg Guido és gróf Pálffy János Temesvár ostromát ajánlották. Frigyes Ágost ekkor 5.000 nehéz fegyverzetű lovassal és 2.000 huszárral az Aranka folyó felé nyomult előre, miután a folyót környező mocsarakon átgázolt, Temesvár kikémlelése végett előre lovagolt.

E közben a Dschaafer basa halebi helytartó vezérlete alatt álló török hajóhad vonult felfelé a Dunán; e hajóhad feladata volt a Tisza torkolatán át Titel felé húzódni s Titelt elfoglalni.

Titelnél gróf Heissler Donát állott; seregéből 4 század Törökkanizsán foglalt állást s igy a folyó mindkét partja a császáriak kezében volt. Heissler Donát

Dschaafer basa mind a mellett a Titellel szemben fekvő sánczot bevette, a helyőrséget felkonczolta s két császári hadihajót felégetett.

A mint a választó fejedelem Temesvár ostromát megkezdte, Starhembergtől, a kit Titelhez küldött, futár érkezett ama hírrel, hogy a császári hajóhad Titelnél vereséget szenvedett és a szultán Pancsován át Temesvár felmentésére siet. Erre a választó abbahagyván Temesvár ostromát, egész hadával a szultán ellen indult. Augusztus közepén a török had már a Temes folyónál állott, ezen 30 hajóból

hidat vert és nem messzire Olassintól, a Bega mellett fekvő Csernye falu közelé ben tábort ütött.

A következő napon, augusztus 26-án reggel a császáriak háttal a Begának, csatarendben állottak fel s várták a törökök támadását. Azonban a törökök nem fogadták el a csatát. Mozdulataikat egy csalit takarta el a császáriak elől. Nem sokára a törökök hátrálni kezdtek, úgy hogy Temesvár és a császáriak között állottak, háttal a Begának; egy mocsár állott előttük, balról sövénykerítés, jobbról pedig sűrű erdő. A választó fejedelem utánuk nyomult s mielőtt csatarendbe állottak volna, megtámadta őket. E végből hat kiválasztott zászlóaljt a csalitba rendelt, hogy az ellenséget mindaddig foglalkoztassa, mig az egész császári had csatakészen áll. E hat zászlóalj parancsnokságát gróf Heissler Donát vette át. Este hat órakor e hat zászlóalj véres utat tört magának a sövényen keresztül, de itt a janicsárok gyilkos puskatüze fogadta őket. A vitéz Heissler tábornok több izben vezette katonáit rohamra, míg végre két golyótól találva, összeesett. Ekkor Vaudemont herczeg két vértesezreddel nyomúlt előre, de a törökök harczi sorait nem tudta megbontani, maga Vaudemont is megsebesült a vértesek megfutottak.

E közben a császári sereg zöme is előre nyomult. Most a spahikból és a sziliszárokból kiválogatott 12.000 szerdengetsdi a császáriak jobbszárnyát támadta meg, mely csakhamar ingadozni kezdett, azonban a segítségükre jött lovasság visszaszorította a támadókat. Ezután a balszárny kezdett ingadozni, melyet a janicsárok szorítottak, de a balszárnyon levő ezredek is csakhamar összeszedték magukat. A küzdelem késő éjjelig tartott, a nélkül, hogy a küzdő felek bármelyike is a legkisebb előnyt tudta volna kivívni és mindkét fél megtartotta hadállását. A császáriak vesztesége 2.000 gyalogos, 1.146 lovas volt. Elesett gróf Jörger, gróf Heissler és herczeg Vaudemont pedig súlyosan megsebesültek, sőt Heissler ötöd napra meg is halt. Az ütközetben részt vettek Monaszterly János alvajda vezérlete alatt a szerbek is s az egyik osztálynak sikerült Sárkán basát s több száz törököt elfogni.

A törökök vesztesége jelentékenyen nagyobb volt a császáriakénál. Mintegy 8.000-en estek el vagy sebesültek meg; a sebesültek között volt Mustafa, a nagyvezér öccse és temesvári helytartó. Másnap reggel a császári had ismét csatarendbe állott, de a szultán nem fogadta el a csatát, hanem visszavonult Pancsova felé, a ruméliai és a halebi helytartókat pedig Temesvárra rendelte.

A szultán visszavonulása után a császáriak is odahagyták a csatateret. Frigyes Ágost szász választó már a csatát követő napokban ott hagyta a sereget s szeptember 16-án már Bécsben mulatott. (Bőhm Lénárt I. 312—316. Millenn. Történet VII. 493—495. Griselini Fr.: Versuch einer politisch. und naturl. Geschichte d. Temesvarer Banat. Bárány Ágoston: Torontál vármegye hajdana I. 30. Schwicker János Henrik: Geschichte des Temeser Banats 246—250.)

Savoyai Eugén fővezérsége

1697 július 12-én Savoyai Eugén vette át a császári sereg fővezérletét. A császári had ekkor a legkedvezőtlenebb helyzetben volt. A boszniai hadtest vállalata meghiusult s a hadtest csak augusztus 13-án érkezett a fősereghez, mely Kolutnál (Küllőd, Bács-Bodrog vármegye) táborozott. A felső magyarországi csapatok csatlakozását pedig a Felvidéken kitört pórlázadás késleltette.

De a török fővezérletben is a legnagyobb fejetlenség uralkodott. Augusztus 10-én érkezett a szultán Belgrádba, hol egymásután két hadi tanácsot tartottak. Mivel a szultán a Dunán is és a Száván is hidat veretett, nem lehetett tudni, a Temesközbe vagy a Szerémségbe akar-e betörni. Augusztus 19-én azonban a szultán főserege Pancsovánál átkelt a Dunán, ellenben a hadnak egy másik része Titelt fenyegette, hogy a császáriak figyelmét lekösse, miközben a szultán a Marosnak és Felső-Magyarországnak indult volna. Eugén herczeg azonban felismerte a szultán szándékát és egy hadosztályt Titelnél hagyva, Szeged felé vonult. Útközben azonban Zentánál megállott, hogy az esetre, ha a szultán mégis Titelt támadná meg, ott hagyott hadosztályát megsegíthesse. Ez alatt Rabutin hada a Tisza felé tartott, hogy Eugén hadával egyesüljön. Augusztus 31-én Csanádról Kanizsához (Törökkanizsa) ért s ott az előre elkészített hidon átkelve, tovább folytatta útját a Csikér felé, hol 2-án csatlakozott a fővezér hadaihoz.

A mint Pancsovánál a török had átkelt a Dunán, két részre oszlott. A fősereg a Duna mentén Titel felé haladt; augusztus 29-én az egész török főseregátkelt a Tiszán és Titelt támadta meg. Dschaafer basa ezalatt a Maros felé vonúlt, de Rabutin hadait nem tudta feltartóztatni.

Eugén ama hírre, hogy a törökök Titelt elfoglalták s a Tiszán átkelve, Pétervárad felé nyomúlnak, ismét a Dunához sietett s szeptember 6-án Péterváradhoz ért. Erre a szultán újból a Tiszának fordúlt s a védtelenül hagyott Szegedet igyekezett elérni. Zentánál azonban megváltoztatta szándékát, hidat veretett a Tiszán s a folyó balpartjára akarta hadát átszállítani. Mikor Eugén erről értesült, szeptember 11-én egész hadát Zenta felé indította. A szultán a mai Zenta helységtől délre 60 hajóból, francia mérnökökkel készíttette el a hajóhidat, a melyen a török had akkorra már megkezdte az átvonulást, midőn Eugén hada Zentához ért.

A zentai csata kimenetele ismeretes. A szultán attól tartva, hogy a császáriak Temesvár felé a visszavonulás útját elvághatják, 3.000 spahi fedezete alatt még a szeptember 11—12 közötti éjjel elhagyta a tábort és már másnap délben Temesvárra érkezett. *A zentai győzelem után.*

Innen főlovászmesterét Belgrádba, Husein basához küldte, értesítvén őt, hogy a birodalom nagyvezérévé tette, míg a nagyvezir kiajáját Abdi, basát az elesett Dschaafer basa helyébe temesvári helytartóvá nevezte ki. Mivel pedig Temesvárott a szultán nem talált nyugalmat, Pancsován és Belgrádon át visszasietett Konstantinápolyba.

Mialatt Zentánál a zsákmányolás tartott, Eugén herczeg, báró Glöckelsberg ezredes vezérlete alatt lovas csapatokat küldött az ellenség üldözésére. E csapatok egyike egész Becskerekig száguldozott, hol azonban már nem találtak törököket. A rácz lakosság kitörő örömmel üdvözölte a császári hadakat.

Eugén herczeg a zentai győzelem után eredetileg Temesvár ellen akart indulni, mivel azonban a vár időközben Belgrádból erősítést kapott s mivel az ostrom sokáig elhúzódott volna, megváltoztatta tervét. Szeptember 14-én a császári had elhagyta a csatateret s Szeged felé vette útját. (Feldzüge des Prinzen Eugén von Savoyen. XII. k. pótfüzet 154. II. 63—166. Millenn. Tört. XII. 496—502. Schwicker Ján. Henr. i. m. 246—264.)

A zentai diadal fordulópont volt a temesi tartomány történetében. A török had ettől kezdve már csak Temesvár falai közé zárkózhatott. A Tiszán és a Maroson le egészen a Begáig Lipót volt a helyzet ura. A temesvári basa ettől kezdve a Maroson túl csak addig terjeszthette uralmát, a meddig azt megvédeni tudta.

Eugén herczeg császári katonaságot helyezett a becskereki várba s annak oltalma alatt áttelepítette a Tisza jobbparti falvakból ama rácz bevándorlók egy részét, a kik Csarnojevics Arzén ippeki patriarchát követve, Magyarországon kerestek maguknak új hazát. Az elhanyagolt vár jókarba helyezésével és megerősítésével Jenő herczeg Rabutin tábornokot bízta meg, a ki a bástyákat kiépíttette s elegendő ágyúval s más szükséges hadiszerekkel látta el, úgy hogy 1698-ban már az egész császári had e vár oltalma alatt táborozhatott.

Eugén herczeg 1698-ban Péterváradnál átkelvén a Dunán, a Tiszához közeledett, hogy a Belgrádnál táborozó török hadat megtámadja. Előbb azonban azt a hírt terjesztette, hogy Temesvárt fogja ostrom alá venni. A törököket tévútra vezetendő, Nagybecskerekig nyomúlt előre s ott tábort ütött. Innen a Duna felé vonult, hogy a törököket támadásra bírja, ezek azonban nem mozdúltak ki elsánczolt táborhelyeikből ; Eugén tehát hadával visszatért Nagybecskerekre.

Eközben a szendrői török táborból 1.000 tatár kelt át a Dunán és Nagybecskerek felé kémszemlére indult. Eugén herczeg erről értesülvén, intézkedéseket tett a tatárok körülkerítése iránt ; ez a terv azonban egy megszökött huszár árulása következtében nem sikerült.

Nemsokára ezután a temesvári törökök támadást intéztek Csanád vára ellen, melyet rajtaütéssel akartak megszerezni. Illia szerb kapitány azonban erről még idejekorán értesült, a várbeliekkel kirohant s a törököket visszaverte.

Az 1698. év nyara eltelt a nélkül, hogy a csatatéren akár a török, akár a császáriak valami jelentékeny sikert tudtak volna elérni.

Végre az 1699-ben kötött karloviczi béke véget vetett a háboruskodásnak. A békekötés értelmében a Temesvárnak alávetett tartomány összes kerületeivel és folyóival, továbbra is az ozmán uralom alatt maradt. A határai között fekvő erősségek, mint Csanád, Kis-Kanizsa, Becse és Becskerek lerontassanak és többé fel ne építtessenek. A Maros és a Tisza folyókon mindkét uralkodó alattvalói szabadon közlekedhetnek.

A karloviczi békekötés alkalmával tehát a császári biztosok, egyszerűen *A karloviczi béke.*

lemondtak mindama hódításról, melyeket Eugén herczeg a temesvári pasalik területén kivívott.

A rövidlátó császári biztosok nem helyeztek súlyt e terület birtokára. Egyes katonai körök úgy okoskodtak, hogy Temesvárnak nincs katonailag értéke, sőt egyenesen fölösleges teher a császárra, mert nagyobb őrséget köt le, pedig a törökök betörő kapuja az örökös tartományokba nem Temesvár, hanem Belgrád; ezért tehát nem is igen törekedtek a Temesközt megszerezni. A török követek ellenben nagy súlyt helyeztek arra, hogy a Temesvárt környező várak lerombol-tassanak, mert a szultán attól tartott, hogy e várak őrségei Temesvárt előbb-utóbb kézrekerítik.

Rami basa, az új nagyvezér, a békekötés után sietett a temesvári pasalik koronajószágait örökös jobbágybirtokaivá átváltoztatni s ez által az ottani köznépet a török kormánynak megnyerni. Kezdeményezésére számosan vándoroltak be a temesi pasalikba s Becskerekre is. E bevándorlásokkal tetemesen gyarapodott a török alattvalók száma és ennek következtében a temesvári beglerbég hadállása is jelentékenyen erősbödött. (Szentkláray Jenő: A becskereki vár 46—47. Millenn. Tört. VII. 504—506.)

A fent vázolt rövidlátó politika következménye volt, hogy a mai Torontál vármegye területe még 16 évig török fenhatóság alatt maradt. Bécsben hamar észrevették az elkövetett hibát s különféle álutakon igyekeztek magukat a békeszerződés súlyos kötelezettségei alól kivonni. I. Lipót király 1700-ban egy évre *Jósika* Zsigmondot torontáli főispánnak nevezte ki, a ki azonban sohasem léphetett a vármegye területére, mert a török azt sajátjának tekintette. A temesvári pasalik határai között levő megerősített helyek lebontásával megbízott gróf Marsigli Alajos pedig titkos utasítást kapott, hogy a határvonalak megállapítását lehetőleg húzza-halassza. A törökök azonban türelmetlenkedtek, s a békepontok haladéktalan végrehajtását követelték. 1701-ben Ibrahim basa lett a temesi tartomány kormányzója. Midőn Pancsovára érkezett, az eléje siető küldöttségtől a határszabályozási ügyekről kérdezősködött. Mikor azután megtudta, hogy Marsigli gróf Karánsebesen időzik, a hosszúra nyúlt határszabályozások miatt felbőszülve, levelet írt neki, melyben felszólította, hogy hagyja el azonnal a török területet. E fellépés használt, mert Marsigli, két nap alatt befejezvén a határigazítási ügyet, 1701 febr. végével átadta a törököknek a temesi tartományt és katonai kíséretével együtt távozott.

A várak lebontására gróf Oettingen Farkas felügyelete alatt külön-külön császári tiszteket és mérnököket neveztek ki. Ezek 1701 márczius havában hozzáfogtak Becskerek, Csanád stb. várak lebontásához s feladatukat még az év nyarának derekán befejezték. (Szentkláray Jenő i. m. 48—49. l.)

A törökök és Velencze között 1715 nyarán kitört háború csakhamar beavatkozásra bírta III. Károly királyt is és vezérül Savoyai Eugént szemelte ki. Savoyai Eugén hada csakhamar átkelt a Dunán és aug. 5-én, rendkívül véres küzdelemben Péterváradnál, döntő győzelmet aratott a törökök fölött.

Temesvár fölmentése.

A péterváradi diadal után rögtön Temesvár ellen vezette hadait. Gróf Pálffy Jánost, a ki a tábornoki karban mellette az első helyet foglalta el, előre küldte a lovassággal és 110 zászlóalj gyalogsággal a vár körülzárolására. Pálffy sietve megindult és Zsablyánál a Tiszán át akart kelni, de a folyam annyira megáradt, hogy Zentáig kellett mennie, hol szerencsésen átkelt a Tiszán; a mint azonban a balpartra ért, egy osztály spáhi állotta útját. Gróf Pálffy egész haderejével megtámadta a spáhikat, mire ezek Temesvárig hátráltak.

Aug. 14-én kora reggel Eugén egész hadával megindult Péterváradról aug. 24-én ért Temesvár alá és megkezdte az ostromot.

Szept. 4-én híre járt, hogy 13—14.000 tatár átkelt a Dunán s a Temes folyó vidékét pusztítja, hogy a császári had élelmezését lehetőleg megakadályozza.

Szept. 22-én a belgrádi törökök Pancsovánál átkeltek a Dunán s a Temesfolyó felé vonultak, hogy a szorongatott várbelieknek élelmiszereket szállítsanak. Ez a török sereg szept. 23-án érkezett Temesvár alá, s hogy az ostromvonalon áttörjön, nagy elszántsággal rontott Pálffy táborának, de sikertelenül. A várbeliek helyzete is oly kedvezőtlenné vált, hogy okt. 12-én kitűzték afehér zászlót.

A vár átadása ügyében kötött szerződés értelmében az őrség és a lakosság szabadon elvonulhatott. Eugén herczeg e czélra 1000 kocsit bocsátott a várbeliek rendelkezésére; a még 12.000 harczképes emberből álló helyőrség okt. 17-én

indult meg 500 császári lovas kiséretében Pancsova felé. Több előkelő török kezesül maradt a császári táborban, a fedezet és a kocsik visszaérkeztéig. Eugén herczeg a visszafoglalt vár parancsnokává gróf Mercy Claudius Florimundus lovassági tábornokot tette, a kit egyuttal a visszafoglalt török tartomány kormányzásával is megbízott, hangsúlyozta, hogy e fontos állásra azért szemelte ki, mert vitézségén és tapasztalatain kívül, önzetlen jellemével nyerte meg bizalmát.

Pancsova visszafoglalása.

Eugén terve volt még, hogy a sereg Pancsovát és Uj-Palánkát is támadja meg, hogy e helyek visszafoglalásával biztosítsák a császári hadak állását. Mercy november 4-én indult el Temesvárról, hogy a dunamenti erősségeket megvívja. Midőn a pancsovai őrség Mercy közeledtéről értesült, védelemre készült, de mikor Mercy hada a vár alá érkezett, a törökök másnap kitűzték a fehér zászlót és alkudozásba bocsátkoztak az ostromlókkal és a várat ép oly feltételek alatt akarták feladni, mint a temesváriak. Mercy visszautasította ezt, kivánta, hogy adják meg magukat kegyelemre, de később mégis beleegyezett abba, hogy az őrség fegyvertelenül Belgrádba mehessen. Egykorú források szerint a török parancsnok azért adta volna fel Pancsovát, mert Belgrádból ágyulövésekkel értesítették, hogy segélyre ne számítson, hanem lehetőleg kedvező feltételek mellett adja fel a várat. Pancsova meghódolása után Kevevára és Uj-palánka is Mercy kezeibe került.

A török végleges kiűzése.

Pancsova meghódolásával a mai Torontál vármegye területe végleg felszabadult a török uralom alól. Az 1716. évi eredményes hadjárat után a bécsi udvar Belgrád visszafoglalását határozta el és már korán megtették az előkészületeket az 1717-ben megindítandó hadjárathoz.

Ez intézkedések egyike volt Pancsovának élelemmel való ellátása, mivel abban az esetben, ha Belgrád ostromára kerül a sor az ottani raktárak a császári hadseregre nézve rendkivül fontosak voltak. De ennek a tervnek a végrehajtása némelyek szerint lehetetlennek látszott, mivel a hajóknak Pancsovára, Belgrád alatt kellett elmenniök.

Báró Petrasch Ernő vértes tiszt azonban vállalkozott e veszélyes feladatra. Sikerült is neki az élelmet Péterváradról Pancsovára beszállítani, de visszafelé a dunai török hajóhad egy osztályával találkozott, mely foglylul ejtette.

Mercy tábornok az egész télen át, a Belgrádon felül négy óranyira fekvő Dunavicza medrét ásatta, hogy azt hajózhatóvá tegye; ez a művelet Belgrád ostromára döntő befolyású volt.

Eugén herczeg már május 21-én este Futakra érkezvén, nyomban Temesvárra utazott, honnan Pancsovára ment, hogy az ottani éléstárakat és a Duna partjait megszemlélje. Ekkor határozta el, hogy hadait nem a Száván, hanem a Dunán fogja átszállíttatni, azon az átkelési ponton, melyet Pancsovánál kiszemelt, és melyet három egymás mellett fekvő sziget fedezett, honnan a tulsó partot ágyúzni nem lehetett; de azért is, mert az Erdélyből jövő csapatok közelebb érték Pancsovát, mint a Szávát.

De a hadak lassan gyülekeztek; Eugén türelme fogytán volt; nem várta be tehát a hadseregéhez tartozó csapatok megérkezését, hanem junius 9-én seregével megindult Pétervárad alól, átkelt a Tiszán, majd a Begán és azon a nagy síkságon ütött tábort, mely Nagybecskerektől Pancsováig terjed. A hadi gyógyszertár és az élelemraktár Nagybecskereken maradt; oltalmukra néhány zászlóaljat hagyott, Sándor württembergi herczeg parancsnoksága alatt.

Gróf Mercy július 16-án és 17-én minden baj nélkül átkelt a Dunán. Mindösszе 37 gyalogos, 24 gránátos zászlóalj, továbbá 176 szakasz nehéz lovas és 25 szakasz huszár lépett ezúttal török területre és junius 19-én már hozzáfogott Belgrád körülkerítéséhez.

Belgrád eleste után.

Belgrád eleste után (augusztus 16.) gróf Mercy, a ki a vár ostroma alatt tábornagy lett, 12 zászlóaljjal és 18 lovasezreddel visszatért a temesi tartományba, hogy azt az esetleges török betörések ellen megoltalmazza. Eugen is megjelent a mai Torontál vármegye területén és számos intézkedést tett az Alduna védelmére. A Kevevuránál levő hajóhidat erődített hidfővel látta el, Pancsovát is megerősítette s innen Zimonyba ment.

A külügyi bonyodalmak azonban a bécsi udvart 1718 julius 21-én a pozsareváczi békekötésre késztették, melynek értelmében Temesvár és vidéke (vagyis a Marostól délre egész a Dunáig eső terület) a császár kezében marad.

A pozsareváczi békével a visszafoglalt területeket nem csatolták az anyaországhoz. Temesi vagy »Temesvári Bánság« elnevezés alatt külön tartományt

alkottak, melyet a bécsi kormány egyelőre katonailag akart kormányozni. Eme tervet Eugen herczeg is pártolván, III. Károly király is hozzájárult az új tartomány szervezéséhez, melynek áldozatul estek a Marostól délre eső területen az összes régi vármegyék, köztük Torontál vármegye s az egykori Csanád vármegye területének mintegy fele része.

A rendek ugyan az 1722. évi országgyűlésen erélyesen sürgették a Maroson túli részek visszakebelezését Csanád vármegye területéhez, sőt azzal fenyegetődztek, hogy mig erre nézve királyi határozatot nem nyernek, más ügyek tárgyalásába nem bocsátkoznak, mind a mellett nem értek czélt, mert a hadi kincstár oly rengeteg összegeket követelt a visszaszerzett vármegyék elfoglalása és a bennök tett különféle beruházások költségei fejében, hogy a rendek, az ország inséges voltára való tekintettel, inkább függőben hagyták e kérdést.

Igy azután a mai Torontál vármegye területét még 63 éven át a Temesi Bánság részeként, az osztrák örökös tartományok mintájára, idegen tisztviselőkkel, idegen szellemben igazgatták. (Millennium Tört. VIII. 159—166. Böhm Lenárt: I. 345—353. Schwicker János Henrik: 289—298. Borovszky Samu: I. 268—269. Arneth: Prinz Eugen von Savoyen, II. 446.)

2. *A katonai uralom és a kincstári igazgatás korszaka.*

Közállapotok Mercy kormányra lépésekor.

A pozsareváczi békekötés után Eugen herczeg, mint tudjuk, az új tartomány kormányzását *Mercy* Claudius Florimund táborszernagyra bízta.

E területből, különösen a mai Torontál vármegye, a török hódoltság alatt csaknem egészen kipusztulttá és lakatlanná vált. Az akkori térképeken itt csupa posványos, homokos térségeket és csak kevés lakott helyet találunk. Az arankai mocsár Törökkanizsától egész Mokrinig terjedt. A Bega, Temes, Berzava és Birda folyók a lapályos fekvésű helyeken kicsaptak medrükből és új mocsarakkal szaporították a régieket. A Bega folyótól egész Nagykikindáig szintén nagykiterjedésű mocsár terült el, mely a mai Nagybecskerekig terjedt. Dél felé még két nagy mocsarat találunk, az ilancsait (Iloncz) és az alibunárit, melyek az újpalánkai homokdombokig terjedtek, sőt az utóbbi összeköttetésben állott a verseczi mocsárral is, mely szintén a hegyek aljáig szivárgott.

Az e területen lakó népesség leginkább a marhatenyésztésre volt utalva és nomád életet élt. Földmíveléssel inkább csak a szerbek foglalkoztak. Gyümölcsfák a ritkaságok közé tartoztak s ez is csupán kökénycserjékből és szilvából állott. Az így elvadult nép között gyakori volt a rablás, gyilkosság. Rablóbandák is keletkeztek, melyek a községekbe hatoltak s azokat megadóztatták, vagy az utasokat támadták meg.

E terület igazgatása első sorban annak teljes ismeretét tette szükségessé; 1717-ben tehát a Marostól délre eső területet összeírták és Mercy Claudius kormányzó e területet 13 kerületre osztotta fel; de e felosztás természetesen semmiféle tekintettel nem volt a hajdani vármegyék határaira, sőt ellenkezőleg, az osztrák örökös tartományok mintájára készült.

A mai Torontál vármegye területét tartva szem előtt, az egyes kerületekből a következők estek Torontálra: a csanádi, a becskereki egészen, a pancsovai nagyrészben, továbbá a temesvári, csákovai és verseczi kerületek egy része.

A tartomány védelmére, de különösen a Tisza, Duna és a Maros folyók fedezésére, úgyszintén a közlekedés lehetővé tételére, legelőbb a torontáli kerületek keretén belül, még hat századvidéket (compagnia) is kerekítettek, melyek földrajzilag szintén önálló területek voltak. Ily századvidékek voltak a csanádi kerületben a mokrini, a becskerekiben a kikindai, frányovai (Törökbecse fölött) és a melenczei, és a pancsovaiban a botosi és az idvori (Torontáludvar).

Az 1717-iki összeírás.

Az 1717. évi összeírás szerint a csanádi kerületben 21 falu volt 448 házzal; a becskerekiben 24 falu 574 házzal, a pancsovaiban 36 falu 776 házzal. A nagyobb helységek közül Csanádon 40, Viliki-Szent-Miklóson 30, Gyálán 35, Kanizsán (Törökkanizsa) 40 ház volt, míg Egres csak 4 házzal szerepel az összeírásban.

A becskereki kerület legnépesebb helysége Becskerek volt, hol 100 házat írtak össze, míg Becsén 20, Écskán szintén 20, Horlebathon (Orlovát, ma Orlód)

30, Bótoson 40, Módoson 50 házat találtak az összeírók. A pancsovai kerületben Pancsován 70, Homoliczán (Omlód) 50, Bókán 40 ház állott.

A Mercy Claudiustól készíttetett térkép, a négy-hat évvel későbbi, vagyis az 1723—1725. évi állapotokat tünteti fel. Czoernig Károly volt az első, a ki a tudósok figyelmét a Mercy-féle térképre felhívta azáltal, hogy a csanádi, nagybecskereki és a pancsovai kerületekben talált lakott vagy elpusztult helységek névjegyzékét közölte. Utána Böhm Lénárt és Schwicker János Henrik is közölték e névjegyzéket annélkül, hogy Czoernig pontossága felől meggyőződést szereztek volna. Szentkláray Jenő azonban külön tanulmány tárgyává tevén a bécsi cs. és kir. hadügyminiszterium levéltárában őrzött eredeti Mercy-féle kézirajz-térképet, mely a Czoernigtől használt térképnél sokkal nagyobb alakú, arra a következtetésre jut, hogy Czoernig nem is használta ezt a térképet. Ez a térkép az eredeti s a legrégibb, mely a marosontúli országrészre vonatkozik, melynek adatai nagyon eltérnek a Czoernig közleményének adataitól. Szentkláray Jenő »Száz év Délmagyarország újabb történetéből« czímű nagybecsű művében mind a 13 kerületből s egy vidékből közli a helyneveket. A térkép adatai szerint a csanádi kerületben 16 lakott, 40 lakatlan, a becskerekiben 21 lakott, 55 lakatlan, a pancsovaiban 19 lakott, 40 lakatlan helység volt, vagyis minden kerületben jóval kevesebb, mint a mennyi az 1717. évi összeírásban szerepel. Ennek oka főleg abban rejlik, hogy az 1723—25. évi térkép pontosabb; másfelől már bizonyos tekintetben megállapodott viszonyokat tüntet fel, míg az 1717. évi összeírás, mely közvetetlenül Temesvár visszavétele után történt, az akkori zavarteljes állapotokkal ismertet meg bennünket. Nagyon sok helység volt, a melyeknek lakosai nem tudván megbarátkozni a rendezett viszonyokkal, elköltöztek s vagy másutt telepedtek meg vagy pedig átszöktek az ozmán birodalomba. A Mercy-féle térkép.

A visszahódított területen egyetlen községben sem találtak magyarokat, e hajdan sűrűn lakott magyar vidéken. A törökök nemcsak, hogy nem népesítették be e területet, sőt a mi még megvolt a hódoltság kezdetén, azokat a falvakat is elpusztították. A katonai kormány csak az akkor a műveltség igen alacsony fokán álló románokat s a hódoltság alatt mindegyre jobban beözönlő szerbeket találta e vidéken. Mercyt nagy művének már kezdetén a spanyol bonyodalmak a harcztérre szólították; csak midőn onnan 1720 május havában visszatért, folytathatta ismét a tartomány szervezését.

Minden törekvését oda irányította, hogy az új tartományt benépesítse, s a posványokat és mocsarakat termékeny szántóföldekké alakítsa át. Beláthatatlan területek hevertek parlagon. Az 1724. évi kimutatás szerint a csanádi kerületben 10, a pancsovaiban 20, a nagybecskerekiben 16 üres praedium hevert míveletlenül. Mercy intézkedései.

Mercy visszaérkezte után nagyszámú gyarmatost hívott be, új falvakat telepített, a német birodalomból, Olaszországból, sőt Spanyolországból érkező jövevényekkel. Ujpécsre és Perjámosra a Rajna és a Mosel vidékéről németek telepedtek. Nagybecskerekre, Griselini szerint, 1722-ben biscayai spanyolok költöztek, a kik e helyet Uj-Barcellonának nevezték el. A spanyolok azonban nem tudták elviselni a közeli mocsarak kigőzölgését; legnagyobb részük elpusztult és helyükbe 1728-ban szerbek, magyarok és németek telepedtek.

A bevándorlások következtében a róm. kath. hit is jelentékenyen terjedt. 1720-ban a mai Torontál vármegye területén csupán egy helyen: Pancsován találunk lelkészséget, melyet a boszniai ferenczrendüek láttak el. Midőn 1724-ben gróf Nádasdy László akkori csanádi püspök Szegedről Temesvárra tette át székhelyét, az egyházi ügyek továbbfejlesztése már jelentékenyebb lendületet nyert. Mercy kormányzósága alatt 1733-ig 20-nál több plebánia alakult Délmagyarország területén; ebből Nagybecskerek (1722 táján), Ujpécs (1724-ben) a mai Torontál vármegyében.

Kormányzósága utolsó éveiben Pancsován új erődítvényeket emelt. A berendezkedés nagy munkáját azonban megakasztotta az 1737-ben Oroszország és Törökország között kitört háború, melyben III. Károly király, Oroszország szövetségeseként részt venni kényszerült. A törököknek az oroszokon kivivott diadalai következtében csakhamar általános rémület támadt a temesvári tartományban s az új lakosok, különösen a németek, gyors menekülésre határozták el magukat; igy azután az újonnan telepített helységek csakhamar üresen maradtak.

1738 ápr. havában a törökök már Délmagyarországot fenyegették. Hadzsi Az 1738-iki török betörés.

Mohammed viddini basa 25.000 emberrel a Vaskapun áthaladva, ápr. 24-én Ó-Orsovánál ütött tábort, innen Mehádiára vonult, hol egy szorost kerített hatalmába, mely Mehádiáról, Karánsebesen és Lugoson át, Temesvárra vezetett s onnan apróbb csapatokba oszolva, a mai Torontál vármegye területét is ellepték. Szeptember havában Tos Mohammed orsovai és Hadzsi Mohammed viddini basák benyomultak a Duna mellékére s előbb Ujpalánkát, majd szept. 17-én Pancsovát is elfoglalták. Az itteni keresztények a török had közeledtére megfutottak s a begántúli területeken kerestek menedéket. A törökök betörését követő zavarokat a Maroson túli országrészben lakó oláhok felhasználva és prédavágytól csábítva, csakhamar a törökökhöz csatlakoztak és velük együtt versenyezve pusztították a falvakat és öldösték a lakosságot. A török had leginkább a mai Csávos, Bóka és Alibunár helységekig terjedő területeken pusztított. (Szentkláray Jenő: i. m. I. 152–155. Böhm Lénárt i. m. II. 39–51.)

1739 jan. 21-én Temesvárról egy magyarokból, németekből és szerbekből álló felkelő had indult a fellázadt oláhok megfékezésére, mire ezek Szerbiába menekültek. A főczinkosok elfogására Markovics Stanisa szerb főkapitány vállalkozott, a ki febr. 4-én egy portyázó csapat élén, Belgrádból kiindulva, Pancsován át, Jaszenova felé vette útját, hol egy 250 főből álló lázadó-csapatra bukkant, melyet azonnal megtámadott és szétvert.

A pestis. A háború borzalmaihoz a pestis-ragály is hozzájárult, mely már 1738-ban lépett fel, de a háborús készülődések közepette a kormányhatóságok nem igen vették figyelembe. A ragályt 1738 febr. havában a Grünne-ezred egyik zászlóalja hozta magával Erdélyből, hol már január havában szedte áldozatait. Febr. második felében már Temesvárott is fellépett és május havában átcsapott a mai Torontál vármegye területére is, hol először Pancsován és Nagybecskereken pusztított. A járvány még fokozódott a következő évben. A hivatalos kimutatások szerint 1739 okt. 26-ig a becskereki kerületben Farkasdin, Szige (a mai Perlasz helyén) és Szent-György (Begaszentgyörgy) voltak a ragálytól megfertőzve. Szőregen nov. 6-ig két fertőzött család volt, hét halálesettel. Hasonlókép fellépett Rácz-Szent-Péteren (Nagyszentpéter) és a pancsovai kerülethez tartozó Homoliczon.

A terjedő ragály közepette vonult át a császári sereg a vármegye területén. Jun. 27-én Pancsovánál átkelt a Dunán s a Belgrád felé közelgő török had elé ment. Csak gróf Neipperg maradt 13.000 emberrel a Duna innenső partján.

A grockai vereség. A császári had, melynek gróf Wallis Olivier tábornagy volt a vezére, júl. 22-én Belgrádtól három mérföldnyire Grockánál összeütközött a számra nézve is nagyobb török haddal és vereséget szenvedett. Csupán gróf Neipperg hadai, melyek gyorsan átkeltek a Dunán, mentették meg a császári hadat a teljes megsemmisüléstől.

A császáriak győzelme. Mialatt a nagyvezér a győzelmes grockai ütközet után Belgrád ellen indult, az alatt Tos Mohammed basa, Orsováról kiindulva, júl. 29-én Homoliczig (Omlód) nyomult előre, majd a Temes partján, nem messze Pancsovától, a nagyvezérnek a Dunán túl fekvő táborától mintegy kétórányira szintén letelepedett. A császári had e hírre Belgrádnál átkelt a Dunán s Wallis, Neipperg és herczeg Lobkowitz vezérlete alatt, júl. 30-án hadirendben a törökök ellen vonult. Nemsokára gyilkos küzdelem fejlődött, melyben 500 török elesett, 200 megsebesült és számosan fogságba estek. Az ütközet alatt a pancsovai török őrség a várost felgyújtotta és a menekülő török csapatokhoz csatlakozott. A császári had győzelme teljes volt, az egész török tábor s jelentékeny zsákmány került a győzők kezébe. A császári had mindössze 100 embert veszített.

A belgrádi béke. A nagyvezért e kudarcz nem csüggesztette el s még jul. 30-án felszólította Belgrád őrségét a vár feladására. Bár a vár jelentékenyen meg volt erősítve, a császári hadvezérek azonban látván a török hatalmas táborát és harczi kedvét, sietve megkötötték a békét. A szégyenteljes belgrádi békében, többek között Pancsova erődítványeinek a lerombolása is ki volt kötve.

A békekötés után még közel egy évig a pestis tartotta lekötve a hatóságokat. 1740. év első napjaiban Módoson is kitört a járvány. E helységben akkoriban vesztegintézet volt, a Szlavoniából, Szerémségből és Szerbiából jövő utasok részére. Ez intézetet azonban a járvány következtében Fényre helyezték át. Május végén Szécsányban lépett fel a járvány, majd másodizben Szent-Miklóson augusztus havában pedig Eleméren, Komlóson és Szőregen, aug. végén meg a csanádi kerületben voltak szórványosan pestis-esetek. Ez a kerület különben rendkívül sokat szenvedett a pestistől. Egres szerb lakosai a ragálytól való félel-

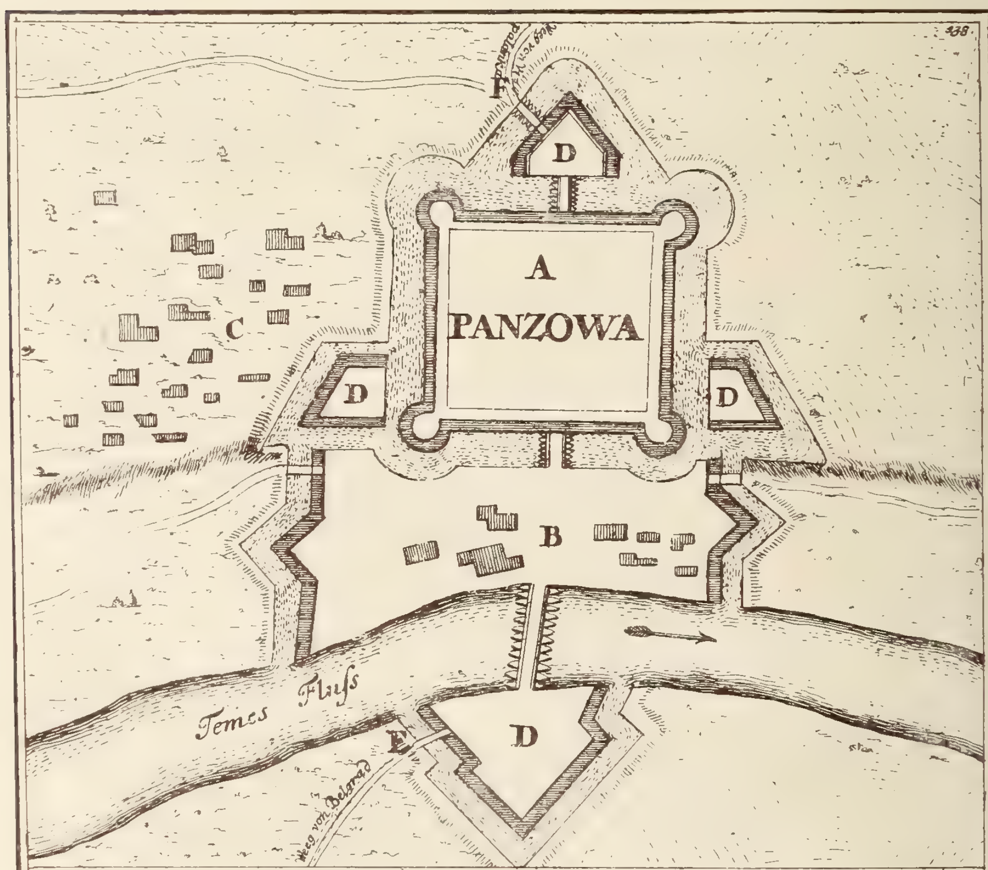
Gróf Öttingen Farkas. (Az Orsz. Képtárból).

Mercy visszafoglalja Pancsovát 1716. november 8-án. (Az Orsz. Képtárból).

Pancsova régi képe. (Az Orsz. Képtárból.)

Pancsova a XVIII. század elején.

(Egykorú metszet után, melyet a nagybecskereki vármegyei levéltárban őriznek.)

A betük jelentése: A = a vár, B = a palánk (erődítmény), C = Pancsova fala. D = a császártól készíttetett védőművek, E = a belgrádi kapu, F = az ujpalánkai kapu.

mökben elfutottak, Kiszombor, Nagykomlós, Nagyszentpéter, az ujonnan települt Perjámos, Szőreg, Hegyes (a mai Tiszahegyes), Törökkanizsa lakosait pedig a járvány jóformán megtizedelte; újabb gyarmatosításra volt tehát szükség, hogy a megfogyott népesség ismét erőre keljen.

Mielőtt azonban a gyarmatosításra került volna a sor, újabb védőintézkedésekről kellett gondoskodni a török ellen. A belgrádi békekötés utáni években ugyanis az oláhok és a szerbek között gyanus forrongás volt észlelhető, a melyet leginkább törökországi kereskedők élesztettek. Ezeket a törökországi görög és arnót kereskedőket már 1739 óta figyelemmel kísérte a temesvári kormány és ki is akarta őket utasítani az országból; a bécsi haditanács azonban elegendőnek találta, ha a kiskereskedéstől és a házalástól eltiltják őket.

Újabb katonai állomások.

Mivel a belgrádi békekötés értelmében a dunamenti erősségeket, közöttük Pancsovát is le kellett bontani, Bécsben annál nagyobb gondot fordítottak a temesvári védőművek befejezésére. Miután azonban az egész tartomány megvédésére a temesvári vár nem volt elég, tekintettel az oláhok és a szerbek fészkelődésére, báró Engelshofen Ferencz Lipót táborszernagy, a ki gróf Succow altábornagy halála után 1742-ben véglegesen átvette a temesvári tartomány kormányzását, katonai telepeket léptetett életbe, a melyek a Mercy kormányzósága óta fennálló katonai főkapitányságokkal és állomásokkal együtt, mozgó-várak gyanánt vették körül Temesvár várát.

Ily katonai állomások keletkeztek a mai Torontál vármegye területén Nagybecskereken, Ujpécsen, Pancsován, hol a katonaság részére alkalmas laktanyák épültek. A bécsi haditanácsot azonban ezek az intézkedések nem elégítették ki. Ez ügyben felterjesztett jelentésében, melyet Szentkláray alább idézett művében közöl, a következőket olvassuk: »Temesvár vára még most sem védi eléggé a Bánátot, mert a Törökország felé eső határok Orsovától egész Erdélyig nyitvák az ellenség előtt. Hathatósan javasoltatik tehát, cordont húzni, vagyis állandó Határőrvidéket életbe léptetni végig a Duna partján, Czentától kezdve (Czentha a mai Csenta) Pazén vagy Offzán keresztül Pancsovának, Homoliczának (Omlód) Kubinnak (Kevevára) egész Karánsebesig. Ezen helyek Temesvártól nyernék gyámolításukat.« Az udvari haditanács felterjesztése Mária Terézia királynőnél kedvező fogadtatásra talált. Alig néhány év mulva 1746—47-ben a bánsági polgárkatonaság (National Miliz) intézménye is életbe lépett és ezzel a főkapitányi kerületeket és állomásokat, a polgári hatóságoktól is némileg függetlenítették és idővel, az 1751—52. években, a Tiszán és a Maroson túl feloszlatott határőrvidéki letelepülőkkel tetemesen gyarapitották is.

A tisza-marosi határőrök.

Midőn Mária Terézia királynő a törvényellenesen fennálló tisza-marosi Határőrvidék visszakapcsolásához beleegyezését kijelentette, egy bizottságot nevezett ki a Határőrvidék bekebelezésének keresztülvitelére. A bizottság a helyszinén szerzett tapasztalatairól a királynőnek még okt. 21-én részletes jelentést tett. A mint azonban a szerbek a tisza-marosi Határőrvidék feloszlatásáról értesültek, lázongani kezdtek; egy részük Tököli és Horváth kapitányok vezetése alatt Oroszországba vándorolt ki, de azért jó részük beletörődött sorsába. Ezeknek azután a mai Torontál vármegye területén kijelölt földterületek jutottak osztályrészül. A bizottság eredetileg a lippai és a pancsovai kerületekben jelölt ki a határőrök számára alkalmas területet, később azonban báró Engelshofen inkább a tiszai kerületben helyezte el őket, a következő helyeken: A csanádi kerületben Mokrin-pusztán, a becskerekiben Kikindán, Beodrán, Melenczén, a pancsovaiban Kovacsiczán és Czrepaján. Az ezentúl beköltözők számára még Törökkanizsa és Törökbecse vidékén tartottak fenn alkalmas területeket.

A volt tisza-marosi határőröket 1753-ban hat századra osztották fel. Az általuk megszállott terület Szeged alatt Keresztumál kezdődött, s onnan végig húzódott a Tisza hosszában, le egészen a torkolatig, úgy hogy Leopoldova és Oppova (Ópáva) voltak a végpontjai e területnek, mely a közhasználatban Tiszai Határőrvidék, vagy tiszai militia nevezetet nyert és évről-évre újabb katonajövevényekkel gyarapodott.

Egy 1760. táján kelt kimutatás szerint a mai Torontál vármegye területén a következő helységek voltak a tisza-marosi határőrvidékről beköltözött polgárkatonaságtól (Landmiliz) megszállva: Csigósch, Wara (Kumán alatt), Tarasch (Tiszatarros), Carlova (Karlova), Gross-Kikinda (Nagykikinda), Magrin, Jozephova (Józseffalva), Cerestur (Ókeresztur), Sige Militaris (a mai Perlasz helyén),

Czenta (Csenta), Idvor (Torontáludvar), Marinova Sela, Klein-Kikinda (Bassahíd határában) és Czenta (ismételten).

Az 1761-ben készült térkép szerint, melynek eredetije a cs. kir. hadügyministerium levéltárában van, külön jelek alatt fordulnak elő a tisza-marosi határőrök és külön jelek alatt az újpalánkai kerületben lakó polgárkatonaság.

1761-ben a tisza-marosi határőrök a mai Torontál vármegye területén a következő helyeken laktak: a Lovrin melletti Kiskikindán és Mokrinban; a becskereki kerületben: Nagykikindán, Kárlován, Frányován (Törökbecse mellett, a Tisza partján), Csikósvárott, Tarason (Tiszatarros) Melenczén, Sigén (Perlasz) Offniczán, Marinovo-Selón.

A Határőrvidék kiegészítése 1764-ben.

Mária Terézia királynő 1764-ben elhatározta, hogy a Határőrvidéket egész a Piatra hegységig kiegészíti. Elrendelte tehát, hogy a temesi tartományban az 1741: XVIII. t.-czikk 5. §-a értelmében, területileg is különválasztott önálló Határőrvidék szerveztessék. 1766-ban határozattá lett, hogy a tiszavidéki határőröket mélyebbre, délfelé a Duna völgyébe telepítik át. Ekkor a Tisza vidékén 9, az Alsó-Duna vidékén pedig 3 század-telep volt elhelyezve. A tiszavidékiek ekkor Keresztúron (Ókeresztúr), Josipován (Józseffalva), Mokrinban, Kis-Kikindán, Kárlován, Vrányován (Frányova), Melenczén, Tarrason (Tiszatarros), Bótoson, Szigén (Perlasz) és Leopoldován voltak elhelyezve. De ez a földterület még nem volt nekik elég. A kamara átengedte a határőröknek még Lovrint, Teremiát, Seleust, Oleust, Detosevaczot, Joczát, Tamásfalvát, Novoszelót, Develákot, Ilijét, Kisaracsot, Kenderest és Kovasiczát, továbbá Gyála, Kanizsa, Szanád Valkány, Écska, Becse, Perlaszváros határainak egy részét, nemkülönben a nagykikindai kombiaturális területet és a velikavrelai pusztát.

A határőrök áttelepítése 1768—1774 között történt. 1768—1773 között két határőri katonai testület keletkezett a bánsági Duna vidékén. A német-szerbek és az oláhok testülete.

A dunai szerb határőrök.

A dunai szerb határőröket 1768—1770-ig Szecsujacz ezredes és Garzuli hadbiztos szervezték s a számukra kijelölt területek felmérését báró Lützen bánsági kormányzó végeztette, a minek a megtörténte után, a Tisza vidékén lakó határőrök felszólítást nyertek a számukra kijelölt terület elfoglalására. Mindazok, a kik nem akartak tovább katonai szolgálatot teljesíteni, megmaradhattak a régi lakóhelyeiken; e kedvezménynyel azonban csak nagyon kevesen éltek közülök. A tiszai határőrök ekkor Pancsovát, Idvort (Torontáludvar), Botost, Potokot, Ogruliczát, Marinovoszelot és Sigét (Perlasz) gyarapították, a hol már azelőtt is laktak szerb határőrök.

A német határőrök.

A német határőrök testületét az előbbivel egyidejűleg a német rokkant katonákból állították össze és letelepedési helyül az Al-Duna és a Temes torkolatának vidékét jelölték ki, a hol ekkor már ott találták a szerb határőrezredet is.

A német határőrök számára egyelőre csak a következő 12 helységet jelölték ki: Sefkerin (Szekerény), Jabuka (Torontálalmás), a német és a szerb Pancsova, Sztárcsova (Tárcsó), Homolicza (Omlód), Bresztovácz, Plosicz, Kubin (Kevevára), Osztrova, Gája és Dubovácz. Az utóbbiak a mai Temes vármegye területéhez tartoznak.

E falvakban az összeírás alkalmával talált 768 szerb polgári család között 120 volt iparos, a kik elfogadván a határőri katonai szolgálatot, továbbra is itt maradtak, ellenben 959 család a kamarai területre költözött. Az üresen hagyott házakat azután német határőrök foglalták el. (Dr. Szentkláray Jenő: i. m. I. 169—172—39—47.)

Ujabb gyarmatosítások.

Az 1738—39. évi török háborúk és a pestis következtében megfogyott lakosságot, a temesvári kormány újabb gyarmatosításokkal igyekezett szaporítani. Még a török háborukat megelőzőleg, 1737-ben, bolgárok telepedtek le a mai Torontál vármegye területén. A bolgárok bevándorlása különben már a XVII. század óta szinte szakadatlanul tartott.

Savoyai Eugen hadjárataiban, különösen a katholikus vallású bolgárok együtt küzdöttek a császáriakkal, de ezek elvonulásával a bolgárok magukra maradtak, mire a törökök szétszórták csapataikat és véres boszút állottak rajtuk.

Az 1735. évi hadjárat után a kisoláhországi bolgárok ismét török uralom alá kerültek; de mivel többé nem akartak a törökök alattvalói lenni, Stanislavich Miklós nikápolyi püspök és krajovai lelkész elnöklete alatt elhatározták, hogy oláhországi lakhelyeiket elhagyják és Magyarországon keresnek maguknak új

hazát. A törökök azonban, értesülvén e tervről, annak kivitelét minden áron meg akarták akadályozni. A kivándorlókat üldözőbe vették s mindenképen sanyargatták. Lelkészük az óbesenyői plebánia anyakönyveinek elején panaszolja, hogy a törökök támadásai következtében nem tudta a Mehádián született gyermekeket megkeresztelni és csak Rékáson szolgáltathatta ki a keresztség szentségét 15 nap mulva.

A bolgár nép Stanislavics nikápolyi püspök, Milli Balázs Kristóf plebános és Dobre Fermendzsia elöljáró vezetése alatt Uricz, Jolas és Krajova községekből 1737-ben fölkerekedvén, azon év november első napjaiban Orsovára és Mehádiára érkezett. Innen egy ötös bizottságot küldtek Temesvárra, a bánsági igazgatóság elnökéhez, hogy jelöljön ki számukra alkalmas helyet a megtelepedésre. A letelepülők részére Vinga, Bcdrog, Selyos, Lovrin és Óbesenyő pusztákat jelölték ki. Bessenyőt 104 család 1738 márczius 7-én szállotta meg. 1742-ben Lovrinból még kétszáz bolgár család költözött Bessenyőre. (Borovszky S. i. m. II. 58.) 1740-ben ismét jöttek át bolgár csapatok, melyeket az Al-Duna hosszában akartak letelepíteni, de azután egy részük Óbesenyőn, Vingán és Vizesdán telepedett le.

A közbiztonsági viszonyok azonban megkivánták, hogy néha egyes helyeken lakó szerbek más helységbe telepíttessenek át.

Az egykor virágzó Akacs falu helyén 1731-ben rácz hajduk tanyáztak, a kik külön kapitány alatt állottak. Ez a vidék a törökök kiűzetése után tanyája lett mindenféle gyanus népnek, mely a Savoyai Eugéntől életbe léptetett új renddel megbarátkozni nem tudott. Ezek Akácsra húzódtak, mely akkor mocsaraktól és vizfolyásoktól körülvett, szinte hozzáférhetetlen hely volt.

A gyakori garázdálkodások következtében báró Engelshofen Ferencz Lipót kormányzó már 1742 után e veszedelmes fészket karhatalommal feloszlatta és a lakosságnak azt a részét, a mely a katonák elől nem szökött meg, Beodrára telepítette át. (Borovszky S. II. 8.)

1742 után mindegyre nagyobb arányokban indult meg a gyarmatosítás. 1746-ban a régi falu romjain Szőreg keletkezett, melynek lakosai még 1739-ben települtek az akkoriban még szőregi pusztára. 1739—40-ben azonban a letelepülők közül sokan áldozatul estek a pestisnek. Később újabb magyar településekkel a lakosság megnövekedvén, 1746-ban a temesvári igazgatóság a szőregi pusztákon három községet alapított, Szőreget, Deszket és Szent-Ivánt. Magyarok telepedtek Török-Becsére és még a pestis kitörése előtt Kis-Zomborba is. De itt a lakosság negyedrésze a ragály áldozata lett.

Ujabb telepítések toloncz okkal.

Az 1738—40. évi pestis és a török pusztítások következtében a népesség annyira megritkult, hogy Bécsben eleintén azt hitték, hogy e tartományt többé nem is lehet rendszeres úton benépesíteni; ezért azután a kormány a bűntetteseket, a társadalom salakját szándékozott ide küldeni, hogy vagy megjavúljon, vagy az egészségtelen éghajlattól elpusztuljon. Szóval, a bécsi kormány a Maroson túli területet deportáló helynek szánta, nagyobb bűnösök, munkakerülők és a nagyvárosokban egybegyűlt dologtalan és kicsapongó életű elemek számára.

Ausztriában, — ugymond Szentkláray Jenő, többször idézett művében, — elegendő volt csak csekély vétségeket elkövetni, hogy valaki a Temesvári Bánságba toloncz oltassék. Közönségesen a következő bűntényeket és vétségeket tekintették Ausztriában olyanoknak, a melyeket a bánsági számkivetéssel kellett büntetni: lopás, orgazdaság, emberölés, rablógyilkosság, szökés, paráznaság, csempészet. A tolonczokat hajókon szállították Bécsből Pancsováig és onnan szárazon Temesvárra, hol a »Schub Direktor« előtt jelentkeztek, a ki a börtönre ítélteket elzáratta, a többieket pedig kiállította a piaczra, a hol bárki kiválaszthatott magának egyet a tolonczok közül. Ezeket új gazdáik cselédekül alkalmazhatták, a többieket pedig szekerekre tették és néhány huszár kiséretében a tartományokba, a kerületi tiszttartókhoz küldték őket, a kik ez ismeretlen idegen földön szabadon bocsátották a tolonczokat.

Sok ezer ily tolonczczal szaporodott a Maroson túli országrész népessége és nem volt oly év, hogy 200—300 tolonczot ne küldöttek volna a Bánságba.

Természetes, hogy ebben nem igen volt köszönet. A tolonczok a közbiztonságot állandóan veszélyeztették, bár kétségtelen, hogy sok toloncz itt megjavúlt és családi tűzhelyet alapított. Legtöbbje azonban kóbor életet élt, a szebb női tolonczok legnagyobb része pedig folytatta ledér életmódját; de ezek közül sokan

örmény és zsidó kereskedők révén Törökországba kerültek, hol azután legnagyobb részük elpusztult.

József császár kőrútja alkalmával nagy megütközéssel tapasztalta a toloncz-ügy káros hatását a tartomány népességére nézve. Előterjesztést intézett tehát Mária Terézia királynőhöz, a ki azután 1770-ben a temesvári kormányzósághoz intézett leiratában a tolonczolást beszüntette. (Szentkláray Jenő i. m. I. 256—257.)

Rendszeres nagyobb arányú telepítés azonban csak a kamarai igazgatás alatt történt. A temesi tartomány igazgatása eddig inkább csak katonai volt, melyet még Mercy tábornok léptetett életbe ; ez az igazgatási rendszer évtizedek óta is csak nagyon keveset változott és csupán a déli részen letelepedett határőrök részesültek más igazgatásban. Ezeknek a hatásköre a katonai és polgári ügyekre egyaránt kiterjedt s az igazgatási szervezet a legkisebb ágazatig katonai volt.

Mária Terézia királynő azonban még mindig nem tartotta időszerűnek, hogy a magyar rendeknek az 1723., 1729., 1741. és az 1751. évi tövényczikkelyekben kifejezett jogos kivánságát teljesítette, s ez országrészt az anyaországhoz visszacsatolja. Mivel azonban a kizárólagos katonai igazgatás tarthatatlan helyzetet idézett elő, az államtanács meghallgatása után, 1751 okt. havában, arra határozta el magát, hogy a Bánságban az addig fennállott katonai kormányzati rendszer megszüntetésével a kamarai igazgatást lépteti életbe. A tartománynak ama részei azonban, a hol állandóan nagyobb katonai osztályok voltak elhelyezve, továbbra is katonai igazgatás alatt maradtak. Ide tartozott a pancsovai katonai végvidék, úgyszintén a becskereki kerületnek a Tiszához közel eső része, melyből még az 1741 : XVIII. törvényczikk 5. §-a szerint a bánsági katonai Határőrvidék volt alakítandó, de e területet csak később, 1764—67-ben hasították ki a kamarai igazgatási területből. A katonai kormány alá tartozó vidékek kivételével, a Maroson túli országrész egész területe országos kincstári hatóság alá került, melynek hivatalos czíme : K. K. Landes Administration volt.

Kamarai igazgatás.

A tartományi igazgatóság a cs. kir. bécsi udvari főkamarának volt alárendelve. Bár a főhadiparancsnok tovább nem viselhette volna e tisztet, 1751-ben kivételesen mégis báró Engelshofen táborszernagyot bízták meg a tartományi igazgatóság elnökségével, de 1753-ban már gróf Perlas-Rialph lépett első polgári elnökként a tartományi igazgatás élére.

Perlas 16 évig tartó igazgatása alatt a tartomány népessége, az újabb bevándorlások, telepítések és gyarmatosítások következtében jelentékenyen megnövekedett ; de másfelől, főleg közgazdasági tekintetben, semmi sem történt, sőt a lelkiismeretlen és kapzsi tisztviselők rossz gazdálkodása hanyatlást idézett elő, annyira, hogy a Bánság termékeny földje a kincstár kezelése alatt nem hozta meg azt a jövedelmet, a melyet jó gazdasági kezelés mellett várni lehetett volna.

A hivatalnokok a kincstári erdőkben a saját zsebökre fakereskedést űztek, a tartományban csatornákat ásattak, házakat építtettek, de mindezt nem az állam, hanem maguk számára. A parasztság robotolt, izzadt, de nem a kincstár, hanem a tisztviselők hasznára. Az előfogatot az uraknak ingyen kellett szolgáltatniok, a katonaság számára történő szállítmányoknál, de a pénzt a hivatalnokok dugták zsebre. A hivatalnokok annyira visszaéltek a hatalommal, hogy 30 frtért az első jelentkezőnek odaadták használatra a kívánt parasztbirtokot, a parasztot pedig elkergették.

Hogy az udvarhoz sűrűn felérkező panaszoknak a temesvári kormányzóság élét vegye s ez állapotokat elpalástolja, mindennel különösen az oláh parasztságot vádolta. Ennek az volt a következménye, hogy a bécsi hivatalokban nem is czímezték másként az oláh parasztokat, mint rablók, árulók és lázadók. (Szentkláray Jenő i. m. 200—201.)

Kerületi felosztás a kamarai igazgatás alatt.

A temesvári tartomány a kamarai igazgatás alatt 11 kerületre volt felosztva. Az egyes kerületek székhelyei voltak : Csanád, Temesvár, Lippa, Lugos, Becskerek, Csákova, Karánsebes, Pancsova, Versecz, Ujpalánka és Orsova. E 11 kerületből, az 1761. évben fennállott beosztás szerint, a mai Torontál vármegyére a csanádi, a temesvári (részben), a becskereki, a csákovai (részben),és a pancsovai kerületek terjedtek ki. A csanádi kerület határait éjszakról a Maros, nyugatról a Tisza alkotta, déli határát pedig a mai Padétól Nagykomlósig terjedő vonal. Kelet felé a határa a mai Nagykomlóstól keletre, Grabácz (Garabos), Bogáros és Perjámos mellett vonult el.

A csanádi kerülettől keletre esett a temesvári kerület, melynek délnyugati

sarkában feküdt a mai Zsombolya. Délfelé Csernye, Hettény, Boldur és Dinnyás (Torontáldinnyés) voltak határszéli helységei.

A csanádi kerülettől délre esett a becskereki kerület. Nyugati határát a Tisza alkotta. Éjszakra Morotva (ma hasonnevű puszta), Idiosch (mai Tiszahegyes), Nagykikinda voltak a legszélsőbb helységei. Nyugatra a Párdány, Módos, Bóka, Dobricza (Kevedobra) helységek mellett elvonuló vonal volt a határa. Legdélibb pontja Csenta volt, innen a határ a Temes mentén éjszaki irányt vett. Sacula (Torontálsziget) felett, mely utóbbi helység azonban már a pancsovai kerülethez tartozott, a határ keletféle egész Iláncsáig (Iloncz) vonult.

A becskereki kerülettől keletre a csákovai kerület terjedt el. Ennek nyugat felé Szent-Márton, Ivánda, Gyülvész, Csávos, Surján, Kanák voltak a legszélsőbb helységei és délről az iláncsai mocsár volt a határa.

A pancsovai kerület, a becskereki kerülettől délre, a Dunáig terjedt. Kelet felé a delibláti homoksivatag volt a határa. Alibunár, Nagymargita, Szent-János és Marminda (Mormintye, a mai Zichyfalva) ellenben a verseczihez tartoztak.

A kamarai tisztviselők gazdálkodása.

Az egyes kerületek járásokra voltak osztva. A csanádi kerületben két járás (processus) volt, a tiszai és a marosi. A becskerekiben három: a tiszai, a temesi és a neuzinai. A mai Torontál vármegye ama része, a mely a temesvári kerülethez volt csatolva, a temesvári járáshoz tartozott. A vármegyének a csákovai kerülethez tartozó része a csákovai járást alkotta. A pancsovai kerület járási beosztásáról nincsenek adataink.

A főhivatalok élén a kerületi főnök, a főknéz, a járási hivatalok élén a vice-praefectus állott, a kinek ismét a községi knézek voltak alárendelve. Mindezek — úgymond Szentkláray — összetartottak, egymás kezét mosogatták, és együtt gazdagodtak.

Ritka paraszt volt tíz évig knéz, ki leányának 6—10.000 forint hozományt ne tudott volna adni. Ez alapon körülbelül ki lehet számítani, mennyit loptak az ezek fölött álló járási és kerületi főnökök, a hat igazgatósági tanácsos és az udvari tanácsos.

1762. év vége felé ismét pestis fenyegette a tartomány lakosságát. A ragály Versecz felől terjedt Temesvár felé; 1763 nyarán már megszűnt ugyan, de oly rémületet keltett, hogy a ki csak tehette, menekült, s bár a szerbek és a románok közül egyes családok visszatértek, mind e mellett a tartomány annyira elnéptelenült, hogy újabb rendszeres telepítéshez kellett fogni.

Ujabb telepítések.

1745-től kezdve e czélból nagy toborzásokat rendeztek a felsőrajnai és a frank kerületekben, úgyszintén Württemberg, Hessen, Nassau és a rajnai Pfalz tartományokban. Mária Terézia királynő ügynökei beutazták a német biroldamat s főleg az elszegényedett lakosságot igyekeztek különféle ígéretekkel a temesvári tartományba édesgetni. Az így összetoborzott nép nagy csapatokban érkezett Bécsbe, honnan hajókon szállították Pancsovára. Csak az 1748 november 11-ike és 1749 aprilis hó közötti rövid időszakban nem kevesebb, mint 900 települőt szereztek a temesi tartomány számára. Csakhogy útközben a földesurak egyes hajókat feltartóztattak s a települők egy részét magukhoz csábították. Nagy részük azonban mégis megérkezett Pancsovára, honnan a Temesvártól éjszakra eső kincstári pusztákon telepedtek le.

Ezek voltak az első igazi munkáskezek, a kiknek a letelepülése rendkívül kedvező hatással volt a tartomány gazdasági fejlődésére.

1763-ig azonban a tartomány benépesítése nem történt valamely egyöntetü rendszer szerint és inkább csak a legfontosabb közgazdasági szükségletek kielégítését czélozta. A munkaerőt leginkább ott helyezték el, a hol a kincstár jövedelmeinek szaporítása volt a czél.

Az új települők a mai Torontál vármegye területét eddig még igen gyéren szállották meg; a települések inkább csak a temesvári kerületben történtek, a becskereki kerületben inkább csak bolgárok, szerbek és románok telepedtek le. Az 1763 február 25-én kibocsátott gyarmatosítási pátenssel azonban a telepítés rendszeres irányt vett.

Már a hubertusburgi békekötés után felszólítás ment azokhoz, a kiket a hadi szolgálatból elbocsátottak, hogy Pilsen, Eger, Elbogen, Saaz, Lobositz, Jungbunzlau, Königgraetz, Landskron, Troppau és Weidenau községekben útlevélért jelentkezzenek, hogy ezekkel az összes német, temesvári, magyar és erdélyi örökös tartományokban felvétethessenek. A pátens 14. §-a minden

gyarmatosnak, a ki kincstári jószágokon letelepszik s ott házat épít, hat évi adómentességet, épület- és tűzifára ingyen utalványt, a kézműveseknek pedig tíz évi adómentességet biztosított.

Ezenkívül a gyarmatosok toborzására a német birodalomba ügynököket küldtek ki, sőt az osztrák örökös tartományokba is ügynökök mentek ki, hogy az ottani elszegényedet népet beédesgessék. Elv volt, hogy a temesi tartományba *csak* katholikusokat telepítenek le.

1764 január 31-én az udvari kamarak érdést intézett a bécsi, pesti, prágai és a pettaui rokkantak házának parancsnokságához, rokkant és kiszolgált katonák letelepítése végett. A jelentkezők a gyarmatosoknak engedélyezett kedvezményeken kívül, még 10—12 forint ajándékot is kaptak. Erre az udvari haditanács 1764 márczius 4-én ajánlatot tett, hogy 800 emberből álló négy századot állít össze s azokat, többek között a pancsovai kerületben telepíti le.

1766-ban külön gyarmatosító bizottság alakúlt, melynek elnöke gróf Lamberg, tagjai pedig Cothmann és Festetich voltak. Ulmba, Kölnbe, Frankfurtba, Schweinfurtba és Regensburgba pedig biztosokat küldtek, hogy a gyarmatosítást végezzék. (Szentkláray : I, 261—266. Böhm Lénárt : II. 74—79.)

A tartományigazgatóság is a legnagyobb buzgalommal igyekezett a gyarmatosítást előmozdítani. A tisztikarból Hildebrand igazgatósági tanácsos, Knoll temesvári kerületi főtiszt, báró Laffert csanádi ellenőr és Neumann lippai sótári tiszt vettek részt a gyarmatosítás nagy művében.

1763. év végéig mintegy ezer, 1764—65-ben 1000—2000 gyarmatos érkezett a temesi tartományba.

Új községek alapítása.

Az új jövevények a meglevő falvakat gyarapították vagy új falvakat építettek maguknak. Báró Laffert csanádi ellenőr az 1763—65. években érkező német településekből Csanádot (a mai Őscsanád), Perjámost és Nagy-Szent-Miklóst gyarapította. Knoll kerületi főnök 1766-ban egy régi falu romjain Billédet építtette 254 házzal. E helység első lakosai Mainzból, Trierből és Lotharingiából bevándorolt németek voltak. Hildebrand igazgatósági tanácsos 1766-ban újonnan felépíttette Zsombolyát 405 házzal, 1767-ben pedig Nagyjécsát és Csatádot emelte 204—204 házzal. 1767-ben Vizesda, Oroszi és Tószeg kincstári pusztákra szintén németeket telepítettek és a gyarmatosítási bizottmány utasítást kapott, hogy a Maros mellé is telepítsen németeket, az ottani román lakosokat pedig helyezze át Klekkre és Torákra.

A marosmenti román települők, másokkal szaporodva, Écskára, Jankahidjára, Szárcsára, Fényre és Öregfalura költöztek. Az ugyanez év november 25-én kibocsátott leírat Szakálház lakosai közül 50 családot Grabáczra (Garabos) rendelt áthelyezni. 1769-ben építtette Neumann lippai sótári tiszt Bogárost 201 házzal. 1770—1771-ben épült ugyancsak Neumann felügyelete alatt Kis-Jécsa 101 házzal, Heufeld (Nagytószeg), Mastort (Kistószeg) 78—78 házzal, Nagy-Teremia (Marienfeld, Máriafölde) 123 házzal, Kis-Teremi (Albrechtsflur, ma Teremi) 78 házzal, Szenthubert 75, Charleville és Seultour 62—62 házzal. 1772-ben épültek : Trübswetter (Nagyősz) 200, Gottlób (Kisősz) 200, Ostern (Kiskomlós) 50 házzal. E hármat Hildebrand igazgatósági tanácsos népesítette be.

Az elősorolt helységekbe, mind német gyarmatosok telepedtek ; Szenthubert Trübswetter, Soultour és Charleville helységek kivételével, hova franczia gyarmatosok kerültek, a kik Lotharingiából, a metzi, bezanconi, párisi és luxemburgi egyházmegyékből jöttek. A plebániai anyakönyvekben azonban még Mainz, Trier, Nassau, Würzburg, Ingolstadt és az e városok környékén levő falvak fordulnak elő származási helyekként. Francziák szállották meg Szőlőst is, a későbbi Nákófalvát.

Németekkel szaporították : Ujpécset 1763-ban kilencz telepessel ; Nagybecskereket 1764-ben négy telepessel ; Perjámost 1764-ben 74 telepessel ; Neudorfot 148, Nagyszentmiklóst 152 és Csanádot 139 telepessel.

A német telepeseken kivül voltak szerbek és magyar telepesek is. A régi Peterd helyén gróf Clary-Altringen kormányzósági elnök idejében (1768—1774) új helység épült : Claryfalva, melyet ráczok szállottak meg. Homoliczba (Omlód) németek és szerbek költöztek. Debeljácsára 1768—1774 között, továbbá Pancsovára szintén e tájban újabb szerb lakosok költöztek be.

A németeket mindenütt előnyben részesítette a tartományi igazgatóság, a többi nemzetiségekkel szemben. Gyertyámos szerb és román lakosait, a kiknek

az elődei még a török uralom alatt telepedtek le s a fazekasmesterségből és fafaragásból éltek. 1778-ban az igazgatóság a mali-tovini pusztára helyezte át, állítólag a gyakori falopások miatt; mivel azonban új telepükön sem alkalmas agyaguk, sem fájuk, sem ivóvízük nem volt, tönkrementek és elszéledtek.

Gyertyámosra 18 fiatal német házaspár telepedett Zsombolyáról. 1750—60 között Belgrádból magyar családok érkeztek Nagybecskerekre és 1768 táján Baranya vármegyéből költözött ide néhány magyar család, a kik a ma is »Magyar-uteza« nevű utczában telepedtek le. 1774-ben Debeljácsára (Torontálvásárhely) magyarok telepedtek, a hova kevéssel azelőtt szerbek is költöztek, a kik azonban innen ismét távoztak.

Magyarok költöztek 1773-ban Törökkanizsára, 1776-ban Jabukára (Torontálalmás), Törökbecsére, Torontáltordára, Orosziba és 1782-ben Csókára. Ez utóbbi helység magyar lakosai újabb bevándorlásokkal is gyarapodtak.

Az 1775—1778. években nagy népesedési mozgalom folyt le a Nagykikindai szerb kerületben. A kiváltságolt falvak elégedetlen lakossága visszakívánkozott a jobban megszokott katonai állapotba és éppen a szervezésben levő dunai Határőrvidékre vándorolt ki. Nagykikindáról 201, Kiskikindáról 4, Keresztúrról 5, Mokrinból 9, Karlováról 44, Melenczéről 115, Kumánról 36, Tarrasról (Tiszatarros) 20, Vrányováról 26 család vándorolt ki, Botos község pedig 460 családjával egészen a katonai Határőrvidékhez csatlakozott. Kivándorlások a kikindai kerületből.

A kiskikindaiakat, a kik a mai Lovrinban laktak, a kincstár a mai Basahidjára telepítette át, Lovrint pedig 1777 ápr. 14-én bolgárok szállották meg. Bassahidján 1778-ban már 111 ház volt felépítve. A katonai Határőrvidékre kivándorolt szerbek házhelyeit és házait újabb szerb telepítvényesek foglalták el, a kik leginkább a Maroson inneni vidékről a tisza-marosmenti határőrségi falvakból jöttek, hol a marosi Határőrvidéknek 1752-ben történt feloszlatása után visszamaradtak.

A marosmenti falvakban lakó volt határőrök, a kik Torontál vármegyének küszöbön álló visszaállítása következtében menekülni akartak a rájok háruló vármegyei és földesúri kötelékek alól, készséggel tettek eleget a nagykikindai tanács felhívásának, hogy azok helyébe telepedjenek, a kik a dunai Határőrvidékre költöztek. A jelentkezőket a kikindai tanács mind felvette. E bevándorlás következtében a kikindai kerület lakossága jelentékenyen megszaporodott. Nagykikindán azonban a szerbeken kívül már a XVIII. század közepén laktak más nemzetiségű katholikusok is, a kikhez 1760 óta a temesvári ferenczrendűek küldöttek helyi lelkipásztorokat. A nagykikindai katholikusok a plebánia legrégibb anyakönyveinek tanúsága szerint, Nyitráról, Csongrád vármegyéből, Szegedről, Komáromból, Fejérmegyéből, Erdélyből, Kecskemétről, Nagyváradról, Makóról, Bécsből és Bajorországból származtak. (Szentkláray Jenő i. m. I. 266—272, Bőhm Lénárt i. m. II. 101—113.)

Az új községek telepítésénél nagy gondot fordított a kormányzóság a szellemi műveltség terjesztésére. Az újonnan épült községekben, mint Billéden, Hatzfelden, Csatádon, Nagy-Jécsán, Grabáczon, Bogároson, Kis-Jécsán, Heufelden, Mastorton, Marienfelden, Albrechtsfluron Szent-Huberten, Seultour-on, Charlevillén, Trübswetter-en, Gottlobon és Osternben iskolák épültek és Zsombolyán, Billéten, Csatádon, Nagy-Jécsán, Szent-Huberton, Trübswetteren, Gottlobon és Osternbern plebániák is alakultak. Közművelődés.

Az udvari haditanács főtörekvése volt, hogy a népiskolák a német nyelvet terjeszszék a temesi tartományban, a többi nyelvek rovására. Ez a törekvés azonban nem járt eredménynyel és megtört a szerbek és a románok ellenállásán; másfelől azonban a tanítói kart sem lehetett e czélra felhasználni, mert az, mint egy 1774-ben az udvari haditanácshoz intézett jelentésből kitünik, nem állott feladatának magaslatán.

1767-ben többen a temesvári tartományból egy emlékiratot terjesztettek Mária Terézia királynő elé, melyben részletesen feltárták a tartományban napirenden levő visszaéléseket. A királynő ez emlékiratban foglaltak hatása alatt a következő év (1768) tavaszán, fiát József császárt leutaztatta a temesvári tartományba, hogy személyesen győződjék meg az ottani állapotokról.

II. József, sógora Albert szász-tescheni herczeg, és gróf Nostitz kíséretében 1768 ápr. 19-én érkezett Szegedre, honnan másnap lóháton indult a temesi tartomány beutazására. Ápr. 20-án meglátogatta Uj-Szegedet, Szőreget, Bébát, Kis- József császár látogatása.

zombort, Csanádot és Nagyszentmiklóst. Ápr. 21-én innen tovább utazott és útjába ejtvén Szaravolát (Sárafalva), Szent-Pétert, Perjámost, 10 órai lovaglás után Aradra érkezett. Ápr. 25-én tovább utazott Lugosra, majd onnan Orsovára. Orsováról Ujpalánkára ment, innen visszatérőben máj. 7-én Bresztováczon (Beresztócz) átlépért a mai Torontál vármegye területére. Innen még aznap Homoliczon Sztárcsován (Tárcsó) át Pancsovára érkezett, honnan hajón a belgrádi vár meg tekintésére indult. Máj. 9-én ismét lóra ülve, megtekinté Almást (Torontálalmás), Sefkerint (Szekerény), Oppovát (Ópáva), Szákult (Torontálsziget) és Tomasováczot (Tamáslaka). Máj. 10-én Écskát, Nagybecskereket és Törökbecsét nézte meg. Itt meghálván, máj. 11-én Beodrára és Karlovára, onnan Nagykikindára ment. Máj. 12-én Mokrinnak tartott s az Aranka mellett fekvő csárdában megállapodva, Csókára s onnan a zentai csatatér megtekintésére ment. Zentáról visszafordulva, Csókán át Temesvárra utazott, hol máj. 17-ig időzött, a mikor Margitára s onnan az alibunári mocsár megtekintésére utazott. Alibunáron töltvén az éjjet, máj. 18-án az illáncsai (Iloncz) mocsarakat szemlélte meg, azután pedig Tomasováczra (Tamáslaka) ment, majd átkelvén a Tiszán, Titelen át Ujvidékre. Ez útjáról a Nostitztól nagy gonddal vezetett napló maradt fenn, melyet a bécsi cs. és kir. titkos levéltárban őriznek.

E napló eléggé becses adatokat nyújt az akkori temesvári tartomány közállapotaira nézve. Becskerekről csak annyit jegyzett fel, hogy meglehetős nagy község. Becséről, hogy rossz falú a Tiszán. Nem tetszik neki a tömérdek kiöntés és mocsaras hely a Tisza mentén. A beodraiak azzal a kérelemmel járultak hozzá, hogy katonák lehessenek. A szomszédos Karlova már katona-község, úgyszintén Nagykikinda is, mely 700 lelket számláló, de rosszul épített hely.

József császár temesvári időzése alkalmával megismerkedett az igazgatóság egész tisztikarával. Kihallgatott mindenkit és csakhamar tisztában volt mindennel. Megtudhatjuk e naplóból azt is, hogy a császár Temesvárt nem tartotta alkalmasnak az administratió székhelyéül, mert egészségtelen város és azért a tartományi igazgatóság székhelyét Nagybecskerekre szándékozott áthelyezni, mert a császár tapasztalatai szerint Becskerek a legegészségesebb hely a tartományban és a becskereki tiszttartói kerület a legtermékenyebb is.

Becskerek körül terülnek el a betelepítésre legalkalmasabb földek. Mi sem hiányzik ott tehát, mint házat építeni a praesidens számára, a hivatalos irodák meg a levéltár elhelyezésére. Becskerek a Bega-csatornán feküdvén, összeköttetésben áll Temesvárral és az egész világgal.

II. József körútjának következményei.

József császár első körútjának az lett az eredménye, hogy a tartomány tisztikarának személyzetében gyökeres változás történt. Perlast felmentették állásától s helyette gróf Clary-Altringen lett a kormányzó elnök. József császár előterjesztése alapján a bécsi kormány részletes utasítást dolgozott ki a temesvári igazgatóság számára. Hogy a császár az általa javasolt reformok végrehajtásáról meggyőződjék, 1770 április 23-án másodízben jött le a temesi tartományba. Ezúttal hajón tette meg az utat Ujvidékig, onnan Tiszaföldvárra ment, hol átkelvén a Tiszán, Törökbecsére érkezett. Innen Melenczén át Nagybecskerekre, majd innen Torákra, Párdányra, Szent-Mártonra és Ujpécsre vette útját; itt meghálván, másnap Temesvárra utazott, honnan Aradra és innen Nagy-Váradra ment. A császárt ezúttal is Albert szász-tescheni herczeg kísérte útjában és ez utazásáról is egy napló maradt fenn. E szerint a látottak nem elégítették ki a császárt, mindamellett körútjának meg volt az az üdvös hatása, hogy a lakosok megnyugtatására szolgált, a hivatalnoki kart pedig nagyobb óvatosságra és a kincstári jövedelmek pontos kezelésére szorította.

József császár második útja.

A harmadik körút.

Az alsó Duna vidékein 1768. óta szervezett Határőrvidékek területének helyesebb rendezése végett 1773-ban II. József császár harmadízben rándult le, mely alkalommal nagy katonai kíséret volt vele. A császár 1773 május 6-án délután 3 órakor indult el Bécsből, Albert szász-tescheni herczeg, Laudon, Gyulay, Fabris, gróf Nostitz és Hirsch kíséretében. Temesvárott csatlakoztak hozzá az akkor a tartomány területén parancsnokló tábornokok: Mitrowski, Zedwitz és Wimpfen. József császár május 8-án este érkezett meg és másnap Makón át Aradra s innen Temesvárra, majd Verseczre ment, innen május 14-én reggel 9½ órakor elindult Pancsova felé, hova Alibunáron, Novoselón és Neudorfon (Révaujfalu) át érkezett. Pancsován meghálván, másnap, 15-én Kevevára felé

Gróf Wallis Olivér. (Az Orsz. Képtárból).

II. József. (Az Orsz. Képtárból).

Mária Terézia. (Az Orsz. Képtárból).

Részlet Jäger J. »A németek letelepedése Magyarországon« czímű triptichonjából.

vette útját. Karánsebesről visszatérve, a császár újból megfordult Pancsován s onnan Temesvárra, majd Aradon át Szegedre utazott.

Újta ezúttal inkább csak katonai kérdésekkel függött össze, mindamellett nem kerülte el a figyelmét a temesvári tartományi igazgatóság tagjai között évtizedek óta fennálló egyenetlenség és viszálykodás sem. A határőrvidéki ügyek rendezésével sem volt megelégedve s különösen lassúnak és hézagosnak találta a szervezési munkálatokat, szükségesnek tartván, hogy a katonai és a polgári területek teljesen elkülöníttessenek egymástól s a tiszai határőrök legalább részben polgárosíttassanak s helyettök az alsó-tiszai vidéken, Perlaszváros körül, más katonai állomások szerveztessenek. II. József harmadik délmagyarországi útjának az lett a következménye, hogy gróf Clary 1774. elején lemondott a tartomány kormányzóságáról és helyét báró Brigido József foglalta el.

Báró Brigido kormányzása.

Az ő kormányzósága alatt a tanügy terén jelentékeny haladást tapasztalunk. A német bánsági ezred területén még 1775-ben, a pancsovai német elemi iskolán kívül, két elemi iskola alakult Jabukán (Torontálalmás) és Kubinban (Kevevára). 1776-ban Starcsova (Tárcsó), Homolicz (Omlód) és Brestovácz (Beresztócz) kaptak képzett tanítókat, 1777-ben pedig Sefkerin (Szekerény), később Perlasz és Oppova (Ópáva) is.

A szerb és román iskolákra nézve a bécsi kormány új tervezetet dolgozott ki, melynek behozatala iránt még 1774. év végén tett kísérletet. Az új tanrendszert Szent-Miklóson, Nagykikindán és Nagybecskereken próbálták ki s egyúttal a szerbeket felhívták, hogy a német nyelvben jártas tanerőket küldjék fel Bécsbe, a szent-annai képzőintézetbe, hol gyakorlati kiképzést nyernek; ezeket viszont arra kötelezték, hogy Bécsből visszaérkezve, az elsajátított új tanmódra más tanítókat is megtanítsanak. Az új tanrendszer azonban nem tetszett a szerbeknek; elégületlenség támadt közöttük, mely Verseczen véres zavargásokban nyert kifejezést. Csak az 1779. évi leirat nyugtatta meg a kedélyeket.

Brigido József 1777-ben vált meg a temesvári tartomány kormányzásától. Harmadfél évig tartó kormányzói működése alatt rendkívül sokat tett a tartomány szellemi és anyagi jólétének előmozdítása érdekében. Mint a tudományok buzgó pártolója, bőkezűleg támogatta Griselini Ferencz olasz tudóst, a ki a kormány megbízásából az egész tartományt beutazta s a kinek a műve ma is a legbecsesebb forrásmunka a temesi tartomány XVIII. századbeli történetére nézve. (Szentkláray Jenő I. 221—225. Böhm Lénárt II. 129—132.)

A nagykikindai kiváltságolt szerb kerület.

Brigido József kormányzósága idejére esik a nagykikindai kiváltságolt szerb kerület felállítása is, melynek alakulását Szentkláray Jenő műve a következőleg adja elő: A szerb határőrök között már az 1769. évben megtartott karloviczi kongresszus óta forrongás volt észlelhető, melyet a görög keleti lelkészek is szítottak. Az elégületlenség mindegyre növekedett, midőn 1773-ban a tiszamenti határőrök között ama hír terjedt el, hogy az alsó dunai Határőrvidék szervezése szükségessé teszi a lakkelyeikből kiköltöztetett volt tisza-marosi határőröknek más területre leendő átköltözését. E hírekre a volt tisza-marosi határőrök eleinte maguk között, de később nyilvánosan is tanácskozni kezdtek, a további teendők felől. Érdekeik úgy kívánták, hogy azok, a kik a dunai Határőrvidékre átköltözködni nem tudtak vagy nem akartak, régi szerb kiváltságaikat megtarthassák és e mellett bizonyos önkormányzati joghatóságot nyerjenek.

A szerbek soha sem találhatták a bécsi kormányköröket óhajaik teljesítésére hajlandóbbaknak, mint 1773-ban, midőn külpolitikájuk érdekében a szerb nép ragaszkodását igyekeztek megszerezni. Csak egy alkalmas férfiúra volt szükség, a ki a tiszamelléki szerbek kívánságát Bécsben kifejezésre juttassa. Ez a férfiú Tiganics János György lovag nagykikindai postamester volt. Ügyes, katonaviselt ember, mint a bánsági görög és rácz kereskedelmi társaság bírája, Bécsben jól tájékozott ember, a ki már a kereskedelmi társaság szabadalmai érdekében is jelentékeny munkásságot fejtett ki, s nemzetének különállási törekvéseit hathatósan támogatta. Midőn a szerb határőrök elégületlenségéről értesült, a tiszavidéki határőrközségekkel gyűléseket tartott, s miután e gyűlésekben megállapították a volt határőrök kívánságaikat, két társával, Pajdák Jánossal és Bugarszky Demeterrel felment Bécsbe, hol kiküldött társaival, mint az összes tiszai szerb katonaság teljhatalmú képviselője mutatta be magát.

Állítólag nagyobb pénzösszegeket is szavaztatott meg a kiváltságok megszerzésének költségeire és hogy ő se fáradozzék hiába, a maga számára 400 darab

aranyat és terményeket eszközölt ki a határőröktől. E miatt ugyan később sok gyanusításnak és támadásnak volt kitéve. Tényleg azzal vádolták, hogy e szabadalmakért 24.000 forintot adott ki. Mi volt igaz e híresztelésből, nem állapítható meg, annyi azonban bizonyos, hogy az elvállalt megbízatásában eredménynyel járt el. Midőn Tiganics Bécsbe érkezett, a tiszai szerb határőrök kérelmét az illir udvari bizottság, a cseh és az osztrák udvari kanczellária útján terjesztette fel Mária Terézia királynő elé. Tiganicsnak, a kit a királynő, József császár és Kaunitz Venczel herczeg kanczellár ismételten fogadtak, nem nagy fáradságába került a magyar állam érdekeivel keveset törődő bécsi kormánynál a kívánt eredményt elérni.

Nagykikinda, Vrányova, Mokrin, Melencze, Kiskikinda, Karlova, Kumánd, Taras, Jozefova és Keresztur községek különálló, kiváltságos polgári kerület alkatrészeivé lettek, melyeknek lakosai részére 1774. évi november 12-én Mária Terézia királynőtől szabadalomlevelet nyertek, mely tulajdon nemzeti törvényhatósággal és földterületük birtoklási jogával ruházta fel őket.

A kerületnek adományozott kiváltságok és szabadalmak a következők voltak: 1. A kerület lakosai a tíz községhez tartozó minden néven nevezendő földterületeket, úrbért, úgymint a majorságit, a melyeket beköltözködésüktől fogva az oklevél kiadásáig míveltek vagy bármikép bírtak, a földesúri jog fenntartása mellett továbbra is bírják olyképen, hogy az úrbéri telki állományokon felül levő úgynevezett überlandiális vagy allodiális földek az egyes lakosok között feloszttassanak, mire nézve a módozat külön szabály által fog előiratni. 2. Az úrbéri földektől a második adóosztály szerint adóznak ugyan, de az összes kerületi adóilleték pontos lefizetéséért in solidum felelősek. 3. Mindennemű ingyen robottól és fuvarozástól, úgyszintén a katonai beszállásolások alól felmentetnek. 4. Minden üstre eső 8 frt. lefizetése mellett szabadon főzhetnek saját használatukra pálinkát, gyümölcsbort és míg a kerületben kincstári sörház létre nem jön, sört is. 5. 1775. évtől fogva 15 esztendőre évi 9000 forinton válthatják meg a dézsmát. 6. Saját költségükön törvényhatósági joggal biró tanácsot és törvényszéket állíthatnak fel, mely minden polgári és bűnvádi ügyekben intézkedik. A tanács, melynek székhelye Nagykikinda, egy a kerületi községek által három évre választandó és jóváhagyás végett az igazgatóságnál bejelentendő kerületi bíróból és ugyanannyi élethossziglan választandó tanácstagból áll, ahány község a kerületben létezik. Egyik előkelőbb tagja a hatóságnak a syndicus, kinek jártasnak kell lenni a polgári és a büntető törvénykezésben s kit kinevezés végett a temesvári tartományi igazgatóság elé kell terjeszteni. A törvényhatóságnál állandóan cs. kir. biztos alkalmazandó, ki a felség nevében jelen van a törvényhatósági üléseken s ellenőrzi azokat, az alattvalókat köteles engedelmességre, az adók pontos fizetésére szorítja és egyáltalán felvigyáz, hogy az Istennek tetsző igazságszolgáltatás jól kezeltessék. 7. A kerületi községek teljes önkormányzattal birnak és nem kötelesek idegen adózókat a kebelükbe fogadni; tehetik azonban ezt a földmívelés, ipar és kereskedelem érdekében. 8. A szabadalmazott helyek soha el nem adhatók és el nem zálogosíthatók vagy bármi más módon el nem idegeníthetők s joguk van magukat a becsár lefizetése mellett megváltani. 9. Aránylagos adózás mellett élvezik a határaik közt található vizeket, réteket és mocsarakat. 10. A kerületi községek évenként szabadon választják bíráikat és esküdtjeiket, a kikindai törvényhatóság egy megbizottjának jelenlétében. 11. 6000 frt. bérösszeg lefizetése mellett átadatik nekik 10 évre a korcsmáltatási és marhavágási jog haszonélvezete. 12. Élvezik a kerületi szárazmalmok jövedelmét. 13. Az összes községek »Kikindai kerület« név alatt egy testnek tekintetnek s mint ilyen, saját czímerrel és pecséttel élhetnek. Czímerük: veres paizsban haladó koronás aranyoroszlán, első jobb lábában görbe kardot, baljában üstökénél fogva levágott török főt tartva. Körirata: Sigill des Kaiserl. Königl. privileg. Kikindaer Districts. 14. A kincstári épületek a cs. kir. biztos számára fenntartott házon kívül, méltányos áron a kerületnek engedtetnek át. 15. A végintézkedés és örökösök nélkül elhaltak vagyonából, mely eddigelé a királyi fiscust illette meg, felerészben az összes községek pénztárai, felerészben pedig a kerületi egyházak és a szegények részesülnek. 16. A kerületi lakosság továbbra is megmarad a szerb nemzetnek adományozott vallási szabadalmak élvezetében. 17. Kikinda és Vrányova megerősíttetnek két vásár tartására nyert szabadalmaikban. 18. A kerületi községek fölmentetnek a kamarai tiszttartóságok, fő-

knézek és adószedők közvetett vagy közvetlen hatósága alól és alárendeltetnek a kikindai törvényhatóságnak, valamint ez ismét a temesvári tartományi igazgatóságnak rendeltetik alá. A főfelügyeleti jogot a cs. kir. biztos gyakorolja.

Ez a kiváltságlevél egy 20 □-mértföldnyi földterületet szakított ki a temesvári tartományból, úgy hogy külön térképek is készültek róla.

A mint a küldöttség Bécsbe ment, a tiszavidéki határőrök összegyűltek Nagykikindán s ott egy közigazgatási testületet választottak, melynek élére ideiglenesen Bugarszki Demetert állitották.

Midőn Tiganics György 1774-ben Bécsből visszatért a kiváltságlevéllel, ő lett ideiglenes cs. kir. biztos a kikindai kerületben; de nem sokáig örvendhetett a dicsőségnek, mert a kereskedelmi társaság, melynek ő volt a feje és bírája, 1776-ban csalás és sikkasztás miatt feljelentette a tartományi bíróságnál. A törvényszék ítélete lesújtó volt a nagykikindai szerbek egykori vezérére nézve. Az ítélet szerint Tiganics eltávolíttatik a kereskedelmi társulat elnökségétől és cs. kir. szolgálatra képtelennek nyilváníttatik. Ezenfelül még két évi fogságbüntetést is kapott, melyből 1778-ban kegyelem útján szabadult ki. Ettől kezdve betegen, visszavonulva élt Temesvárott.

A kikindai kerületet 1776-ban avatták fel ünnepélyesen, Veith, ideiglenes cs. kir. biztos jelenlétében, mely alkalommal a népszerű Bugarszky Demetert választották a kerületi tanács főnökévé. Veith utóda Halla Ferencz lett, a kivel azonban a kikindai kerület magistratusa nem tudott megférni. A szerbek németesítő törekvései miatt panaszkodtak; nem tetszett nekik, hogy a kerületi tanácsot a rossz gazdálkodás s a hanyag ügyvitel miatt folyton leczkéztette. A kikindai tanács, szabadalmaikra és kiváltságaikra hivatkozva, nem akart neki engedelmeskedni, a miből azután durva torzsalkodások keletkeztek.

Nagyobb baj volt azonban, hogy a szerbek, mióta a szabadalomlevelet megkapták, nem akartak adót fizetni, minek következtében az adóhátralékok ijesztő módon szaporodtak. A vrányovai nép meg 1777-ben az überlandi földek után járó adók miatt lázadt fel, úgy hogy katonasággal kellett a rendet helyreállítani. Alig verték le a vrányovai lázadást, a kerülethez tartozó községek ismét nyugtalankodni kezdtek. 1777 augusztus 30-án egy kérvényt nyujtottak be a temesvári igazgatósághoz, hogy a kerület székhelye ezentúl ne Nagykikinda, hanem Vrányova legyen. Ennek a kérvénynek azonban nem lett semmi eredménye.

A következő évek az iskolaügyek rendezésével teltek el. A temesvári tartományi igazgatóság kényszerítő rendszabályai mellett végre kezdetét vette az iskolai oktatás a kiváltságos kerületben is. Az 1778. évi jelentések szerint azonban az iskolaügy itt még igen kedvezőtlen viszonyok között volt. *Nagykikindán* 40 tanköteles gyermek volt, de iskolaépület nem volt. *Kiskikindán* sem tanító, sem iskolába járó gyermek nem volt. *Keresztúron* az iskolában sem asztal, sem pad, sem ablak nem volt. *Josefován* a tanító a saját szobájában tanította az iskolába járó 17 gyermeket. *Mokrinban* volt tanító is és iskola is, de az iskolában asztal, ablak és ajtó hiányzott. *Karlován* hasonló állapotok voltak. *Vrányován* volt a legkedvezőbb állapot. Itt 18 gyermek járt iskolába, s a tanító a szerb íráson és olvasáson kívül még számolni is tudott; ellenben *Tarrason* sem iskola, sem tanító, sem tanuló nem volt. *Kumánban* volt ugyan tanító, de mivel a község nem adta ki illetményeit, hát megszökött. *Melenczén* csak egy tanuló volt található. Mivel a kerületben még nagyon gyéren volt a római kath. lakosság, a tanköteles gyermekek száma is kevés volt. Katholikus tanító 1778-ban még egy sem volt az egész kikindai kerületben. (Szentkláray Jenő i. m. I. 231—245.)

A német-illir Határőrvidék.

II. József harmadik délmagyarországi útja alkalmával a német-illir Határőrvidék területét is végleg megállapították. E terület magában foglalta a mai alibunári, antalfalvi és a pancsovai járásokat, valamint a nagybecskereki járás déli részét. 1778-ban a következő helységek tartoztak e türelethez: Sziget és Perlasz város (a mai Perlasz), Orlovát (Orlód), Podosch (Bótos), Tamasovacz (Tamáslaka), Jarkovácz (Árkod), Margitta (Kismargitta), Dobricza (Kevedobra), Illancsa (Iloncz), Szent-Mihály (Vég-Szent-Mihály), Selleusch (Keviszőllős), Alibunár, Farkasdin (Farkasd), Idvor (Torontáludvar), Sakula (Torontálsziget), Leopoldova (Csenta), Baranda (Báránd), Opova (Ópáva), Szefkerin (Szekerény), Jabuka (Torontálalmás), Govedarovecz (Torontálalmás és Pancsova között), Pancsova, Starcsova (Tárcsó), Homolicz (Omlód), Brestovacz (Beresztócz), Dollovó (Dolova), Novosello (Révaújfalu) és Czrepay (Cserépalja) a mai Torontál — továbbá

Kis-Kakova, Ullma, Sagaitza, Ispisdie, Parta, Lagerdorf, Oresház, Grebenz, Gaitasol, Dubovatz, Gay, Kubin, Pavanishte, Deliblát, a mai Temes vármegye területén. A katonai Határőrvidékek határainak kijelölése után báró Brigidó József, tartományi elnök, 1775-ben a kincstári terület közigazgatási beosztását megváltoztatta és a kincstári kerületek számát négyre szállította le, Csatád, Versecz, Temesvár és Lugos székhelyekkel.

Az új beosztás szerint a régi csanádi kerület, továbbá a becskereki kerület azon része, mely kívül esett a pancsovai járás határain, a Csatádi kerületet alkotta, a régi csákovai kerület egy részét a verseczihez, a másik részét a temesvárihoz csatolták s ekként a mai Torontál vármegye területének legnagyobb része a csatádi kerülethez tartozott.

Ez a közigazgatási beosztás azonban csak három évig állott fenn.

Mária Terézia királynő még 1775-ben e tartományt osztrák herczegséggé szándékozott tenni. Csak gróf Esterházy Ferencz magyar kanczellár hazafias és erélyes közbelépésének sikerült a királynőt e végzetes tervről lebeszélni. Esterházy kanczellár megnyerte a mindenható Kaunitz minisztert is, a ki október 28-án kelt előterjesztésében azt tanácsolta Mária Teréziának, hogy a temesi tartományból ne csináljon herczegséget, hanem hagyja úgy, a mint van. 1776-ban gróf Koller személynök újból megpendítette ugyan ez eszmét, de eredménytelenül.

A visszacsatolás mozgalmai.

Brigido Pompeius, a ki a galicziai kormányzóság alelnökévé kinevezett Brigido Józsefet a tartományi elnökségben követte, az 1777. év derekán az adóhátralékok behajthatatlansága, az erdők, bányák és egyéb kincstári jószágok ki nem elégítő kezelése miatt, hosszabb előterjesztést intézett a királynőhöz, mely előterjesztés mindegyre jobban megerősítette abbeli meggyőződésében, hogy a temesvári tartomány a jelenlegi igazgatás alatt tovább fenn nem tartható. A magyar udvari kanczellária, a helytartótanács és az udvari kamara főrangú tisztviselői ezalatt több ízben hangsúlyozták, hogy a temesi tartománynak Magyarországhoz való csatolásával nagy megtakarítások, az államjövedelmek pontosabb beszolgáltatása, a kincstári jószágok könnyebb és jövedelmezőbb kezelése érhető el. Albert szászteschení herczeg közbenjárása is lényegesen előmozdította a visszakebelezés ügyét; főleg ennek köszönhető hogy mikor 1777 november 9-én Esterházy Ferencz magyar udvari kanczellár gróf Kollowrat udvari kamarai elnök és gróf Khevenhüller udvari főszámszéki elnök közös emlékiratot intéztek a délmagyarországi részek visszacsatolása iránt a királynőhöz, az kedvező fogadtatásra talált, úgy hogy a királynő a visszacsatoláshoz habozás nélkül elvben hozzájárult.

Tárgyi nehézséget csupán az okozott, hogy a kormány még a hétéves báborúban zálogba adta e területet a bécsi banknak, 10 millió forint fejében. Ez összeg kamatainak megtérítését, továbbá a császári jövedelmek elvesztéséért való kárpótlást és a fegyverjog megváltását várta a királynő az országtól.

De ezt a nehézséget is eloszlatta a magyar kanczelláriának az a kimutatása, hogy a temesvári tartományban fekvő birtoka, visszacsatolás után úgyis a kincstárra szállanak és igy azok biztosítva vannak.

A m. kir. udvari kanczellária újabb felterjesztései következtében 1778 február havában Mária Terézia királynő a temesi tartománynak, Magyarországhoz való mielőbbi visszacsatolását hivatalosan is elrendelte. A királynő ez elhatározásáról még február havában értesítette Albert herczeget, majd márczius 8-án kelt leiratában hivatalosan is tudatja a királyi helytartóval elhatározását, a miről Albert herczeg királyi helytartó még márczius 12-én értesítette a vármegyéket.

Mialatt a visszacsatolás kérdését a kormányhatóságok tárgyalták, Nagybecskerek város, mely 1769 junius 6-án vásárszabadalmat nyert Mária Terézia királynőtől, majd 1774-ben mezővárosi kiváltságokat nyert, 1778 márczius havában azirant folyamodott a »dicsőségesen uralkodó császárnéhoz, hogy szabad királyi várossá emeltessék«.

Gr. Niczky Kristóf.

Mária Terézia királynő e kérvényt már gróf Niczky Kristófnak adta ki véleményadás végett, a ki a temesi tartomány visszacsatolásának keresztülvitelére kinevezett királyi bizottság elnöke lett. A királyi bizottság elnöke Budáról Szegednek tartva, Nagyszentmiklóson és Billéden át, 1778 május 31-én érkezett Temesvárra. Kíséretében voltak gróf Zichy Ferencz udvari kamarai tanácsos, Vörös Antal alnádor, Trajcsik Ádám udvari titkár és Lovász Zsigmond, a királyi bizottság tagjává kinevezett aradi alispán, a ki Szegednél, a Tisza balpartján, a temesi tartományban lakó néhány nemes birtokos élén üdvözölvén a királyi felség képviselőjét, szintén hozzá csatlakozott.

1778 junius 6-án Niczky Kristóf Temesvárott átvevén a temesi tartományt az eddigi hatóságoktól, beutazta az egyes vidékeket, hogy teljes tájékozást szerezzen a közállapotok felől, miközben a bekebelezési bizottság az újonnan felállítandó vármegyék határvonalainak megállapításán munkálkodott, mely munkálatok csak hosszas tanácskozások és ismételt határjárások után, 1779. év tavaszán fejeződtek be.

Mivel a régi vármegyék területi kiterjedései a bizottság tagjai előtt nem voltak ismeretesek, a határok kijelölése inkább közlekedési, nemzetgazdasági és közbiztonsági szempontok figyelembe vétele mellett történt.

Torontál vármegye visszaállítása.

A bizottság felterjesztésére Mária Terézia királynő 1779 április 23-án kelt leiratával Torontál vármegyét is visszaállította. A visszaállított vármegye határait a bizottság a következőleg jelölte ki: a vármegye határa éjszakon Ujszegednél kezdődött; további éjszaki határát Perjámosig a Maros alkotta. Perjámostól délnek, majd délkeletnek, kissé tovább délnyugatnak, azután ismét délnek irányúlt a határvonal, mindenütt Pakácz, Billéd, Német (Berekszónémeti), Szilas, Dinnyés, Ujpécs, Csebza, Maczedonia, Dollácz, Off zenicza és Szóka mellett, egész Margittáig és Obrovácz pusztáig.

Ez volt a határmesgye Torontál és Temes között. Innen túl egy kis darabon Szent-Jánosig majdnem egyenes irányban nyugat felé, e ponttól pedig Hajdúsicza, Pirindzsa, Olécz pyszták határáig éjszaknyugat felé húzódott a határ. Neuzina alatt Ujlécznél, majd ismét jobban éjszaknak a kenderesi, martiniczai és deszpotováczi puszták mellett, Écskánál a Tiszáig terjedt a határvonal. Nyugaton a Tisza volt a határ.

A visszaállított Torontál vármegye ünnepélyes felavatása 1779. évi július 13-án Nagybecskereken ment végbe, gróf Niczky Kristóf elnöklete alatt, a még márczius havában kinevezett vármegyei tisztikar közreműködésével. 1779. július 13-ikával egy új korszak veszi kezdetét Torontál vármegye történetében. E naptól kezdve a közigazgatás ismét a vármegyei önkormányzat kezébe jutott és a vármegye területe végleg visszakerült az anyaországhoz, a honnan a török hódoltság közel harmadfélévszázaddal azelőtt elszakította.

TORONTÁL VÁRMEGYE 1779—1867.

Az 1779-ik év Torontál vármegye történetének egyik legnevezetesebb és legfontosabb éve.

Már a VI. Károlytól elfogadott koronázási hitlevél III. pontja szerint is, a Bánság visszafoglalása után Magyarországhoz volt visszacsatolandó és a magyar alkotmányos törvények szerint kormányozandó. Ez különféle okokból elmaradt ugyan, de a magyar nemzet ez alkotmányos és jogos követelését, hogy a Temesi Bánság az anyaországhoz csatoltassék, nem engedte pihenni, hanem azt folyton sürgette, a mi végre is azt eredményezte, hogy Mária Terézia az 1741. évi országgyülés 18. czikke értelmében a polgári terület visszacsatolását elrendelte és azt 1779. április hó 23-án gróf *Niczky* Kristóf királyi biztos végre is hajtotta. E terület katonai része a bánsági Határőrvidékként, továbbra is a bécsi cs. és kir. udvari tanács kormányzása alatt maradt.

A németbánsági határőrezred.

Az 1741. évi 18. törvényczikk 5. §-a szerint a Temesi Bánság területének két részre történt felosztása után a déli részből a bánsági katonai Határőrvidék alakult, melyet azonban csak 1767-ben szakitottak ki végleg a polgári kerületből. A kiszakitott katonai kerületet két részre osztották és külön elnevezéssel, külön két katonai testületet alakitottak, azzal a rendeltetéssel, hogy az egyik a középső és alsó Dunát őrizze, a másik pedig, hogy az almási kerületet fedezze és a bányavárosokat a rabló csapatoktól védelmezze. A dunai részt, miután oda szerbeket és németeket telepítettek, német-illir Határőrvidéknek nevezték el. Bennünket csak ez a Határőrvidék érdekel, mert belőle alakult a német-bánsági határőrezred, mely Torontál vármegye területén feküdt.

Ez az első beosztás nem lévén megfelelő, elhatározták, hogy a bánsági Határőrvidéket megnagyobbitják. Ez 1773-ig meg is történt. A territoriális rendezés keresztülvitelével báró Zsivkovics táborszernagyot és gróf Claryt bízták meg.

A bánsági Határőrvidék szervezése, politikai felosztása és igazgatása katonai

elveken alapult. Az akkori határőr legfőbb rendeltetése a katonai hivatás volt. Az igazgatás élén — Pancsova törzshelylyel, — a német-illir határőrezred-parancsnokság állott, melynek hatáskörébe nemcsak tisztán katonai, de politikai, gazdasági és törzskönyvezési ügyek is tartoztak. Az ezredparancsnokság a temesvári főhadparancsnokságnak volt alárendelve.

Miután a bánsági Határőrvidék a többinek a mintájára volt szervezve, itt is a legfőbb jóváhagyás mellett, a Cordua és az 1754-ben sajtó alól kikerült Jenkó-féle »Militär-Grenzrechte für das Karlstädter und Varasdiner Generalat« czimü törvénygyüjteményben foglaltak voltak érvényben, melynek főbb pontjai a következők:

»A határőrök jogainak általános elvei gyanánt a »természetjogot« (!) és »Isten tizparancsolatját« jelöli meg, különös kútfőül pedig katonai ügyekben a »hadi czikkelyeket«, bünügyekben a császári rendeleteket, parancsokat és novellákat I. Ferdinándtól Mária Teréziáig és polgári ügyekben az osztrák tartományokban érvényes magánjogokat. A szokásjog csak akkor érvényes, ha más rendeletekkel, »a természeti és isteni joggal, a józan észszel és a jó erkölcsökkel« nincs ellentétben. Különösen kiemeli, hogy a gör. kel. papság az ő kánoni joga alkalmazásában ne korlátoztassék, a mennyiben az az ő hiveiknek adott kiváltságokkal összefér.

A Határőrvidék területén levő földek katonai határőri hűbérek, melyeknek felosztása a katonai szolgálatra képes lélekszám szerint történt. A Határőrvidék lakosai e földeket zsold helyett, szabad használatra kapták. Legfelsőbb parancsra nemcsak az országon belül, de annak határain kivül is háboruba kell vonulniok. Ez esetben azonban bizonyos havi dijat és ruházatra pótlékot kaptak. A gyalogos határőr hűbéri birtoka, minősége szerint, 34—35, a lovasságé 18—24 hold között váltakozott. Egy gyalogsági hűbéri birtok egy gyalogost, egy lovassági pedig egy lovast állitott ki; egy ház pedig, ha több hűbére volt is, 3 gyalogosnál és 2 huszárnál többet kiállitani nem tartozott.

A határőr kötelessége volt még az ingyen-robotolás, kézzel vagy igavonó marhával, oly építkezéseknél, melyek az állam vagy a község költségén történtek. Volt tehát kincstári és községi robotolás. A kincstárit a föld és birtok után, a községit pedig a munkaképes férfiak és igavonó marhák száma szerint állapították meg.

Házközösség

Említésre méltó a házközösségi intézmény is, melyet a vezető körök — az akkori felfogás szerint — azért hozták be, mert meggyőződésük szerint, a közös háztartásban és egy családfő alatt élő néppel legjobban lehetett a Határőrvidéket fenntartani. A házközösség, melynek eredete ősrégi és mely különösen a délszláv népeknél »zádruga« elnevezés alatt a legtovább tartotta fenn magát, oly intézmény, vagy inkább szövetség, melyben több közös származásu egyén, vagy több vérrokon család együtt él és a legöregebb tag vezetése alatt közösen dolgoznak és gazdálkodnak. Minden házközösségben a legöregebb férfi: a családapa, Hausvater, sztaresina s annak neje a családanya volt. Ők őrködtek a házhoz tartozók vallásossága, erkölcsei és békéje fölött és a közös szükségletekről is ők gondoskodtak. A családtagok kötelessége volt őket a legnagyobb tiszteletben részesiteni és rendelkezéseiknek engedelmeskedni. A családbeliek keresménye közös vagyon volt, a melyből a család szükségleteit fedezte. A házközösségnek kötelessége volt a szolgálattevőket családjaikkal együtt eltartani, s ezért évenként némi pótlékot kapott.

Telepitések.

A német-illir határőrezred területe, különösen az alibunári, a pancsovai és az antalfalvi járások néptelenek voltak. A török háborúk és a portyázó csapatok ezt a vidéket pusztították legjobban; a falvakat felperzselték és lakosaikat rabszíjra fűzve, elhurczolták. A mi megmaradt, községnek épenséggel nem volt nevezhető, mert csak egymástól távol, szanaszét fekvő viskókból és földüregekből (Zemnicza) állott. A határőri intézmény behozatalával tehát első sorban az elpusztított községeket kellett felépíteni és az ily tanyákat rendes községekké átalakítani és benépesíteni.

E feladat a katonai telepítési bizottságra hárult, mely bizottság székhelye Pancsova volt. E bizottságnak a Határőrvidék felvirágoztatása, a falvak felépítése és benépesítése körül igen nagy érdemei vannak. Gruber főhadnagy 1780. évi április 15-én kelt és a telepítési bizottsághoz intézett előterjesztésében jelenti, hogy Neudorf (Révaujfalu), Alibunár, Szentmihály (Végszentmihály), Selois (Keviszőllős), Illansche (Iloncz), Dobricza (Kevedobra), Margiticza (Kismargitta), Jarkovácz (Árkod), Tomasovácz (Tamáslaka), Pottosch (Botos), Orlováth (Orlód), Leopoldova

(Csenta), Farkasdin (Farkasd), Idvor (Torontáludvar) és Sakula (Torontálsziget) községek, a rossz időjárás és a nádhiány mellett és felépültek és csak azok a községek nincsenek még rendbe hozva, melyek Jarkovácz és Leopoldova között fekszenek. A telepitésekre ekkor a bizottság 15.000 forintot költött.

Az e tartomány felvirágoztatása érdekében kifejtett nagy buzgólkodásnak azonban nem volt meg a kellő eredménye. Az elavult törvények és rendeletek ugyanis, melyek a Határőrvidéken érvényesek voltak, továbbá az igazgatás rendszere, az egyenlőtlen adóztatás és teherviselés, a határőrök között állandóan szította az elégületlenséget. II. József figyelmét a Határőrvidéknek ez az állapota nem kerülte el. Külön vizsgáló-bizottságot rendelt ki, annak megállapítására, hogy a Határőrvidéken tulajdonképen mily rendszer van alkalmazásban. II. József reformja.

Báró Geneyne ezredes e végből 1782—1783 között beutazta az egész Határőrvidéket és tapasztalatairól a császárhoz azt a rövid jelentését terjesztette fel, hogy a Határőrvidéken tulajdonképen semmiféle rendszert nem követnek. II. József a sérelmek és visszaélések megszüntetése végett azonnal több rendeletet bocsátott ki. Behozta az egyenlő adóztatást és teherviselést, a megfelelő igazgatás megállapitása czéljából pedig 1786. april 7-ére értekezletre hívta meg a határőri tábornokokat. Az értekezlet után de Vius tábornok Canton-rendszerét fogadta el, e rendszert 1787. évi február 7-én életbe léptette és a német-illir Határőrvidéket a »német bánsági Canton« elnevezést nyerte. A határőrvidéki általános közigazgatást a tulajdonképeni katonai igazgatástól elkülönitették, minek következtében a törzs- és főtiszteket s a katonai szolgálathoz tényleg tartozó közlegényeket katonailag kormányozták, a politikai és közgazdasági ügyeket pedig és a katonai szolgálathoz nem tartozó lakosokat az ezredparancsnokságtól független közeg alá helyezték, de a vezetéssel ismét csak törzstiszteket biztak meg.

Időközben II. József, II. Katalin czárnő szövetségeseként, hadba szólította népét Törökország ellen. A hadüzenet megtörténte és az ellenségeskedés megkezdése előtt 1787. november 19-én Temesvárott rendeletet bocsátottak ki, melynek alapján Pancsova és Sztarcsova között ötszáz ember befogadására alkalmas erődítményt épitettek és azt négy ágyuval, sok lőszerrel és kellő mennyiségű élelmi készlettel szerelték fel. A hajózási hivatal, a gabona raktár és a Temes torkolatának megvédésére két szöggátat emeltek és ott két 50—50 ember befogadására alkalmas épületet épitettek, melyek közül az egyik a gabonaraktár előtt állott, a másik pedig Pancsova éjszaki részén feküdt. A török háború.

A kubini sánczokat a hadi igényeknek megfelelően átalakitották és megerősítették. Dubovác mellett kisebbszerü erődöt emeltek és végre Osztrova és Rasztova Hunka községeket sánczokkal és földhányásokkal erősítették meg.

Míg a fősereg Futak környékén gyülekezett, addig a Bánságban is nagyban folytak a hadikészülődések. 1788. február 1-én, tehát még a hadüzenet megtörténte előtt, a német-bánsági ezredet hadilábra állították, továbbá két védelmi osztályt alakitottak, a 256 emberből alakult gyorslövő határvadász-osztályt pedig Orsovára vezényelték. Ugyanakkor egy önkéntes szabadcsapat toborzását is elrendelték. Ezt a csspatot nemsokára össze is állitották és annak kiképzésével és vezetésével Danstics Száva és Branovacski János rendes hadseregbeli főhadnagyokat bízták meg. Ez a csapat »Banater Freipartisten Corps« elnevezést nyert.

A belgrádi sikertelen támadás miatt a porta tudvalevőleg Ausztriától magyarázatot kért. A megindult tárgyalásoknak pedig az lett a vége, hogy Ausztria 1788 február 8-án megkezdte a nyilt ellenségeskedést. A dunamenti kisebb harczok csak előjátékai voltak a később bekövetkezett szomorú eseményeknek.

A február 11-én kiadott hadiparancsra az ellenségeskedések nálunk is megkezdődtek. Elsősorban a Dunán levő török hajók voltak eltávolítandók. Julius százados tehát Groczkánál átkelt a Dunán, az ott vesztegló nyolcz török járművet megtámadta és elpusztította. Kobaszicza kapitány pedig Szemendriánál kelt át a Dunán és a község alatt, a Morava torkolatánál horgonyzó török hajókat támadta meg. Vállalkozását Branovacsky János százötven emberével olyképen támogatta, hogy Szendrő (Szemendria) várát támadta meg és addig foglalkoztatta az ellenséget, míg Kobaszicza a török hajók egy részét elsülyesztette, a többit pedig hadi zsákmányként magával vitte.

Ugyancsak február havában történt, hogy egy őrsvezető három emberrel kémszolgálat teljesítése czéljából a Dunán átkelve, egy török csapattal találko-

zott, mely szorongatni kezdte. Ogrlicza hadapród-tiszthelyettes, ki Homoliczra volt kivezényelve, látva társainak szorult helyzetét, 24 emberével átkelt a Dunán, a törököket szétszórta és két lovat zsákmányolt.

A törökök a helyett, hogy Belgrád környékén az osztrák fősereggel szemben csoportosították volna seregeiket és ott támadtak volna, egész más haditervet állapítottak meg. Ők ugyanis a rosszul védett Bánság meghódítását tűzték ki czélul. Igy tehát Belgrád őrségét, valamint a Duna mentén fekvő várak katonaságát megerősítették és Orsova környékén csoportosultak.

E szándékuk ellensúlyozására még öt hadtest összpontosítása vált szükségessé. E czélból az első hadtestet Galicziából, a másodikat Erdélyből, a harmadikat a Bánságból, a negyediket a Szerémségből és az ötödiket Horvátországból vezényelték ki az orsovai harcztérre. A harmadik hadtest parancsnoka gróf Wartensleben tárbornagy volt. E hadtest, mely 23.800 emberből és 2465 lóból állott, 1788. márczius havában Mehádia környékén volt összpontosítva és az ottani véres harczokban vett részt. Nehogy a törökök a Duna mentén fekvő várakból váratlan támadásaikkal a fősereggel való összeköttetést megszakítsák, a Duna mentén katonai kordont állitottak fel, melynek az volt a rendeltetése, hogy az ellenség mozdulatait állandóan figyelemmel kísérje, kisebb támadásaikkal nyugtalanítsa és az ellenség mozdulatairól és erejéről értesitést szerezzen. Az ellenség Orsovánál a Dunán átkelve, Papillát támadta meg, visszavonulásra kényszerítette és Wartensleben tábornagyot szorongatta a mehádiai szorosban.

A Zimony környékén táborozó főseregnél jelenvolt császár a törökök betöréséről és Wartensleben szorult helyzetéről tudomást szerezve megparancsolta, hogy azonnal siessenek Wartensleben segítésére.

Az erősítésül küldött sereg augusztus hó 13-án a futaki hadállásból Szurdokra érkezve, a Dunán átkelt, 14-én Oppavára, 15-én Jabukára és 16-án Pancsovára érkezett. Itt azután Lilien vezérőrnagy a csapattesttől elvált és a németbánsági canton védelmére maradt vissza. Pancsováról a sereg, melynél maga a császár is jelen volt, Kubinra vonult, a hol pihenőt tartott. Innen Fehértemplomra, majd szeptember 3-án Szlatinára érkeztek, ahol azután a visszavonuló Wartensleben seregével találkoztak.

A császár az ellenséget szeptember 14-én sikertelenül támadta meg. Hogy a törököt alkalmasabb terepre csalhassa, elrendelte a visszavonulást, a melynek a szeptember 20—21-ike közötti éjjelen kellett volna megtörténnie. Akkor történt meg az a szomorú eset, hogy a sereg az éj sötétjében egymásra tüzelt; ezáltal általános kavarodás támadt, mire a sereg, a nélkül, hogy az ellenséggel megmérkőzött volna, szétfutott. Csak a mikor kivirradt, látták, hogy mi történt. A szétszaladt katonaságot csak nehezen tudták ismét összegyüjteni. Ezek után a császár Lugosra rendelte seregét, ő maga pedig kedvetlenül és betegen Bécsbe utazott.

A törökök eközben a Duna több pontján átkelve, a határőrvidéki kerületbe törtek, mindenütt pusztítva és rabolva. Elesett Ujpalánka és Kubin. Pancsova szintén török kézre került, Lilien tábornok Oppava felé menekült, onnan írta meg 1788. évi október 5-én kelt jelentését, hogy a török portyázó csapatok a Duna és a Temes közötti vidéket teljesen elpusztították.

A törökök megjelenése a Határőrvidéken, a nép között általános rettegést és félelmet szült. A lakosság legnagyobb része elhagyva otthonát, a törökök elől éjszaknak menekült és ide többé vissza sem tért.

A Lugosnál összevont fősereg csak rövid ideig táborozott ott; a török pedig, a helyett, hogy előre nyomult volna, talán mert a fősereg a Bánságban időzött, vagy pedig, mert a többi sereg sorsáról rossz hireket kapott, kivonult a Bánságból és Belgrád alatt ütött tábort, a hol téli szállásra húzódott meg. Csak az újpalánkai és pancsovai erődítmények voltak még az ellenség kezében; de azokat sem tarthatta sokáig. Ez erődítmények visszafoglalásával Harrach tábornokot bízták meg, a ki az újpalánkai erősséget, heves küzdelem után, október 21-én foglalta el. Pancsova ellen Neuendorf alezredes intézett támadást október 23-án. Megrohanta és szétverte az ellenség utóhadát, mely alkalommal a török parancsnok, Memisch pasa halálos sebet kapott és október 24-én az ellenség által felgyujtott és elhagyott Pancsovára bevonult.

Az ellenség kivonulása után a fősereg is a Szerémségbe vonult téli szállására.

Október 17-én Radivojevics százados parancsnoksága alatt egy osztály

Torontál vármegye 1700-ban.

A német-bánsági határőrvidék 1811-ben.

utászt, 40 sajkával a Lascy gyalogosok egy százada és a német-bánsági vadászok egy századának fedezete alatt, a Temeshez előre küldték, hogy Tomasováczná a sereg átkeléséhez két hidat verjenek. Julius százados ekkor a németbánsági határőrezred 200 emberével Orlováton foglalt állást.

A Pancsován levő törökök azonban egy szerb parasztól értesültek az osztrákok szándékáról. 17-én éjjel tehát 600 spahi, egy kémüktől vezetve, elindult Pancsováról és a határőröket, kik őrtüzeik mellett aludtak, a ködös éjszakában oly hevesen támadta meg, hogy azoknak alig volt idejük fegyverükhöz nyulni. Csak néhányan a kapitányukkal tudtak fegyverre kapni és ezek azután elszánt ellentállást fejtettek ki ; a túlsúlyban levő ellenséggel azonban nem bírtak és hősi halált haltak. Elesett a százados, egy tiszt, 60 határvadász, két utász és 12 szekerész. Lilien tábornok lovassága későn érkezett segítségül, a Vurmser huszároknak azonban sikerült a spahikat utólérni, kik közül azután negyvenet lekaszabolták, tizet pedig fogságba hurczolták.

A fősereg október 26-án érkezett Gyuráczra s ott a Dunán átkelve, a Szerémségbe vonult, a hol téli szállásra berendezkedtek.

A főseregnek a Bánságból történt kivonulása után a Bánság védelmével Clerfayt táborszernagyot bizták meg, 20.000 gyalogossal és 8500 lovassal, kiket Pancsova és Szászka között egész Mehádiáig és Lugostól Temesvárig helyeztek el. Ezzel az ez évi háború bevégződött.

A téli időszak és a belgrádi pasával kötött fegyverszünet alkalmas volt az amúgy is agyoncsigázott és megtizedelt hadsereg kiegészítésére, élelemmel való ellátására és felszerelésére. E czélból József császár oly rendeleteket bocsátott ki, melyek országszerte nyugtalanságot és elégületlenséget szültek.

A sereg fővezérletében változás állott be. A fővezérletet a császár a 78 éves gróf Hadik András táborszernagyra, a bécsi haditanács elnökére bízta, a ki első sorban a Bánság védelmére fordította figyelmét. Elrendelte, hogy Jabuka (Torontálalmás) Pancsova és Kubin kellőleg megerősíttessenek és azok védelmére 6 zászlóalj gyalogságot és 26 lovasszázadot rendelt. Hogy a főseregnek a Dunán való átkelését kellőleg biztosítsa, elrendelte, hogy Oppováuál, a mély fekvésű réten át, a községtől a Dunáig töltést emeljenek és annak végében fahidat építsenek. E strategiai czélból emelt töltést »Eugen töltés«-nek nevezték el. A töltés végében épült hét oszlopos fahidat 1831-ben a katonai hatóságok lebonttatták.

A haditerv szerint a csapatokat Karánsebes környékén kellett összpontosítani, minek következtében a főhadiszállást Futakról Fehértemplomra helyezték át. A fősereg május 14-én el is indult, s Szurdoknál a Dunán átkelve, 20-án Oppavára érkezett. Innen május 21-én 5 hadoszlopban indult el Fehértemplom felé, hova az utólsó hadoszlop május 30-án érkezett meg.

A fővezér azon intézkedéseit, melyek a seregnek Karánsebes körül való elhelyezésére és a táborhelyek megállapítására vonatkoztak, a császár jóváhagyta és csak a körül támadtak aggodalmai, hogy Belgrádot az agg fővezér nem tudja majd megvívni, a mire pedig nagy súlyt helyezett. Ennek következtében Hadik helyébe julius 28-án Laudon Gedeon táborszernagyot bízta meg a fővezérlettel.

Mielőtt Laudon a Belgrád elleni hadmíveleteket megkezdte volna, előbb a Bánság területét akarta az ellenségtől megtisztítani,miután az időközben az egész mehádiai völgyet elárasztotta és Clerfayt táborszernagy seregeivel harczba bocsátkozott. Megerősítette tehát az ottani seregeket, úgy, hogy már Clerfayt augusztus 28-án azt jelenthette a fővezérnek, hogy a törököt Mehádiánál megverte és a Csernán át kergette s ezzel az egész Bánságot megtisztította az ellenségtől.

Augusztus 29-én azután Laudon a főssereget Belgrád megvívására vezényelte. A sereg öt hadoszlopban indult Pancsova felé, majd bekerítette Belgrád várát és szeptember 18-án megkezdte a bombázást. A zostrom tizenkettedik napján már a külső várost foglalták el és két nappal később 48 hajót zsákmányoltak az ellenségtől. Miután Ozman pasa várparancsnok még erre sem akarta magát megadni, még nagyobb hevességgel bombáztatta a várost, melyet mintegy 50.000 ágyúlövéssel lerombolt és a várfalakat is erősen megrongálta. Ozman pasa erre 15 napi fegyverszünetet kért csak, de hat órát kapott, mire megadta magát. Laudon október 8-án vette át Belgrádot és a kivonuló, mintegy 12.000 főnyi török őrséget fedezet alatt Orsováig kísértette.

Belgrád bevételével Szendrő is elesett és így a németbánsági canton területét az ellenség nem veszélyeztette többé.

A korábbi török betörések által a lakosok igen sokat szenvedtek. Az ellenség nemcsak lakhelyeiket égette fel, vagyonukat rabolta el és marháikat hajtotta el, hanem a lakosokat is rabságba hurczolta.

II. Lipót telepítései. A németbánsági canton területéről az 1789. évi március 29-én szerkesztett kimutatás szerint 13.331 egyén tünt el. Az eltüntek közül az ellenség 63 férfit, 230 gyermeket, 202 asszonyt és 272 leányt hurczolt rabságba, a többi megszökött, vagy felkonczolták. Ezáltal az amúgy is gyér lakosságu vidék még jobban elnéptelenedett. II. Lipót tehát a haditanács javaslatára a II. József császártól megkezdett német telepítést a németbánsági területen még nagyobb erélylyel folytatta, annál inkább, mert 264.169 hold kincstári föld várta az új települőktől leendő megmivelését.

1789 május 23-án a parancsnoksághoz kimutatás érkezett, melyben a törökországi szerb vidékről a törökök kegyetlenkedései elől átszökött rajok voltak összeírva. Mielőtt tehát a német telepítést megkezdték volna, ezeket kellett elhelyezni. Ez még a háború tartama alatt meg is történt.

A tulajdonképeni nagy német telepítés a Határőrvidéken 1790-ben vette kezdetét. Három csoportban érkeztek a német gyarmatosok Elsas, Lotharingia, Schwaben, Basel, Württemberg és Nassau vidékéről. Lélekszámra nézve az első csoportban voltak 145-en, a másodikban 735-en és a harmadikban 1.045-en. A Rajnavidékről bevándorolt német gyarmatosok közül 484 család nyert itt elhelyezést. Eleintén ideiglenesen a községekben, az elhagyott házakban helyezték el őket, később azonban a kormány uj községek építését határozta el és ezzel Gruber építési századost bizta meg. II. Lipót rövid uralkodása azonban a Határőrvidék történelmében nagyobb változásokat nem idézett elő.

A franczia háborúk a németbánsági Határőrvidék békés fejlődését nem igen zavarták. Ezredállományát nem szólították hadba és csak egyes századait használták fel arra, hogy ezredeket egészítsenek ki velök. 1792-ben felépült Franzfeld (Ferenczhalom) és annak német lakossága június 24-én, egy vasárnapi napon, beköltözött házaiba. 1794-ben a kormány elhatározta, hogy a debeljácsi kincstári gazdaságot kellő jövedelem hiánya miatt feloszlatja és telepesekkel népesíti be. Ilyenekül Magyar-Ittebe és Hódmezővásárhely református lakosai jelentkeztek, a kiket részben a kincstári gazdasági hivatal hat állami épületében, részben pedig Jabuka és Glogon községekben helyeztek el. Hogy Debeljács (Torontálvásárhely) község lakosai tényleg már 1794-ben ott voltak, igazolja az, hogy november 18-án már intézkedés történt a debeljácsai telepesek segélyezésére nézve.

A sistovi békekötéssel a kereskedelem is fellendült a Határőrvidéken, a mi a Dunához közel fekvő helységek terjeszkedését vonta maga után. A lakosság jóllétének emelése czéljából I. Ferencz 1794 február 5-én Pancsovát szabad községgé (freie Communität) tette, azzal a kötelezettséggel, hogy az ekkor megállapított adón kívül a város a maga körében egy honvédelmi hadosztályt alakítson. Pancsova fejlődése ezáltal nagymértékben fellendült és számos német és szerb iparos és kereskedő igyekezett az önállósitott városban letelepedni.

Inséges évek. Az 1794. év az inség és a nyomor éve volt. 1793-ban novembertől kezdve sem eső, sem hó nem esett. 1794. januárban szokatlanul száraz és kemény hideg volt és csak egyszer esett kevés hó. A nyár tökéletesen száraz volt, tartós és elviselhetetlen hőséggel, úgy hogy minden mezei és kerti vetemény elpusztult. A gabona oly nyomorúságos volt, hogy egy hold alig termett 3—4 mérőt, a tengeri pedig még az 1—2 lábnyi magasságot sem érte el és nem termett semmit. Széna és takarmány nem volt, a kutak pedig kiszáradtak.

Az inség csak a következő évben vált érezhetővé. Az új telepesek közül sokan elhagyva új otthonukat, megszöktek. Nehogy ez a telepesek között általánossá váljék, segélyakczió indult meg. 1794. november 18-án segélyezték a debeljácsi magyar telepeseket, 1795. januárban a franzfeldieket. A kormány és más adakozók gabonát küldtek le a Határőrvidékre, melyet a nép között osztottak szét. De csak az inséget követő gazdag aratás szüntethette meg a nyomort, a midőn egy mérő buzát ismét 1 forint 45 kr.—2 forintért lehetett kapni.

Ujjászervezés. A franczia háborúk szerencsétlen kimenetele Ausztria átalakítását vonta maga után. A római szent birodalom névleg is megszűnt és a kormánynak az osztrák birodalom újjáalakítása után, mindenekelőtt a Határőrvidék rendezésére és lakosai jóllétének emelésére és fejlesztésére irányult a figyelme.

A II. József császártól alkotott canton-rendszer nem vált be, mert az

ezred- és a canton-hatóságok között a szolgálatra hátrányos surlódások és vetélkedések keletkeztek. A kormány tehát a canton-parancsnokságokat beszüntette, illetőleg azokat az ezredparancsnokságokkal egyesítette. A németbánsági határőrezred területén 1791. deczember 2-án történt meg ez az átalakulás. Ezáltal nemsokára Pancsova is elvesztette önállóságát és 1801. évi február 28-án a katonai hatóság alá került. 1881. évi november hó 1-én végképen beszüntették az addigi közigazgatást és azt az egyes ezred-parancsnokokra ruházták át. Ez intézkedés valódi oka akkor csak az abszolutisztikus katonai hatalom irányzata volt.

Károly főherczeg.

A Határőrvidéken szükségessé vált ujításokkal az 1801-ben hadügyminiszterré kinevezett Károly főherczeget bízták meg, a ki első sorban felhívást bocsátott ki, az iránt, hogy bárki, bármily rangú és állású is, nyiltan és szabadon írja meg véleményét a Határőrvidék szervezésének és igazgatásának hiányairól, azok czélszerű javításáról tegyen véleményes előterjesztést és azt egyenesen néki küldje be.

Több m nt 200 különféle tervezet érkezett be, a melyek kellő méltatásban részesültek. A főherczeg azonban személyes tapasztalatokat is akart szerezni és evégből beutazta a Határőrvidéket. Ennek alapján átdolgoztatta a hatóságok előterjesztéseit és azokat »Alaptörvények a károlyvárosi, varasdi, horvátbáni, szlavóniai és bánsági Határőrvidékek számára« czimen összefoglalva, I. Ferencznek szentesítés céljából felterjesztette, a mi az országgyűlés hozzájárulása nélkül 1807. augusztus 7-én megtörtént.

Ez alaptörvényeknek az 1754. »Grenzrechte« szolgáltak mintáúl, mert ezekben is kifejezést nyert: »hogy az egész Határőrvidékben levő minden fekvőség katonai hűbéri birtok, melynek főtulajdona a császárt, örökös és átörökölhető haszontulajdona pedig a birtokosokat illeti, a kik ennek ellenében határőri kötelezettségeket tartoznak teljesíteni.« A határőrök katona-kötelezettsége tehát a földbirtokon alapult. A katholikus papok, tisztviselők, az anyaországbeliek és katonai kommunitások polgárai el voltak tiltva a földbirtok vásárlásától. Kereskedőknek és iparosoknak, de csak az önállóknak és nem a házközösségben levőknek volt szabad némi földbirtokot szerezni, mivel azok fiai a katonai szolgálat teljesítésére kötelesek. A határőri földbirtok kétféle volt: a törzsvagyon (Stammgut) és az azt meghaladó »Überland«. Csak az Überland volt elidegeníthető, a törzsvagyon nem, mivel az a család fenntartására volt rendelve. A legelők a kincstár tulajdonában maradtak és ezeket a községeknek közös használatra engedték át. A fegyverképes határőrök személyes hadi szolgálatra voltak kötelezve, az országban és azon kívül is. A határőri családok az országban maguk élelmezik katonáikat. Az ujonczozás a házközösségen alapult. Oly házközösség, melynek minden egyes családja nem tudott katonát állítani, nem volt felbontható. A határőrök joga arra, hogy ipart, kereskedelmet vagy egyebet tanúljanak, korlátozva volt. A határnép a közintézetekre minden hold föld és rét után egy kézi és félnapi igás napszámot tartozott évenként ingyen szolgáltatni és földjeik minőségéhez mérten holdanként 12 krtól 3 ezüst forintig terjedő földadót; azonkivül kereskedelmi vagy iparadót tartoztak fizetni. Ezekből látható, hogy a katonai Határőrvidék a nagy katonai terhek ellenére sem került az államnak semmibe.

Szerb lázadási kísérletek.

Ez időszakba esik a szerbek két lázadási kísérlete. Bennünket csak a pancsovai érdekel, mert a másik egy évvel később Fehértemplom környékén folyt le.

A szerb lakosok egy része ugyanis még mindig neheztelt azért, mert az 1790. szeptember 1-én Temesváron megtartani engedélyezett nemzeti gyülekezeten elfogadott határozmányok, a legfelsőbb helyen kellő méltánylásban nem részesültek. Néhány rajongó tehát arra lázította őket, hogy használják fel a kínálkozó alkalmat, fogjanak fegyvert a katholikus vallású németek ellen, kiknek vagyonosodása már rég szálka volt a szemükben és vagy öldössék le, vagy legalább kergessék ki őket a Bánságból s így alkossanak maguknak külön önálló tartományt. E czélra titkos bizottságok alakultak és a kedvező pillanatot várták, hogy tervüket végrehajtsák. E terv szerint az első csapásnak Pancsován kellett megtörténnie 1807. május 28-án, vagyis úrnapján. Szándékuk volt a szokásos körmenetet megtámadni, a mikor sok védtelen katholikus van együtt és ez lett volna a jel az általános felkelésre.

De másképen történt. Az összeesküvők egyike előtte való napon a pancsovai ezredesnek elárulta az összeesküvést, az ezredes pedig az ottani dandárparancsnoknak tett jelentést. Igy történt azután, hogy az úrnapján szokásos díszőrségen

kívül egy Benyovszky-zászlóalj, két század német-bánsági határőr és egy osztály lovasság, teljes felszereléssel vett részt a körmenetben. Az összeesküvők terve tehát meghiúsult. A vizsgálatot azonban nyomban megindították és a főkolomposokat elfogták.

Újabb telepítések I. Ferencz alatt.

A II. Lipót alatt követett gyarmatosítási elveket I. Ferencz alatt is fenntartották. A lakosság számát emelték és nemcsak a kincstári pusztákat osztották szét a letelepülő gyarmatosok között, hanem a gyéren benépesített községek lakosságát is új települőkkel gyarapították.

Igy szaporították Uzdin (Ujozora) község lakosainak számát 1800-ban románokkal és néhány magyar, német és szerb iparossal és kereskedővel. Az új telepesek a nekik kiosztott földek után 10 évi adómentességet élveztek. 1803-ban Kovacsicza pusztán új községet emeltek, melyet Écskáról (Ecselinda) augsburgi evangelikus tótokkal népesítettek be. Antalfalva lakosainak száma eleinte 1000 volt, mely szám azonban a Pest és Békés vármegyéből beözönlött tótsággal gyarapodott. A lakosok csak arra voltak kötelesek, hogy templomukat, iskolájukat és a lelkészi lakot a sajátjukból építsék fel és tartsák fenn. 1804 szeptember 11-én két ujabb község telepítését határozták el, melyek egyike Számos, másika Ludwigsdorf (Nagylajosfalva) elnevezést nyert. Mindakettő közerő igénybe vételével épült és a lakosok 1806-ban már be is költözhettek házaikba. Számoson torontálszécsányi szerbek, Nagylajosfalván pedig Liptó, Gömör, Nógrád és Pest vármegyékből való tótok nyertek elhelyezést. Nagylajosfalván eleintén csak 80 családot helyeztek el, de 1809-ben még 80-at. Debeljácsa, Torontálvásárhely község gyér lakosságát 1804-ben Gyomáról, Bányáról és Szeghalomról való magyar telepesekkel gyarapították. 1809-ben a Veliki Vladimirovácz pusztán is emeltek egy új községet Petrovoszelló (Petre) néven. Lakosai a kamarai vidéken levő Nagyzsám és Klopodia községből való oláhok voltak.

A bécsi béke után, midőn a villachi kerületet, Krainát, Görzöt, Triesztet, Istriát a horvát tengermelléket és Horvátországot egész a Száváig »Illir tartományok« néven Francziaországnak engedték át, sokan akadtak, a kik otthagyták tűzhelyeiket és átjöttek hozzánk. Ezeket a horvátokat a németbánsági határőrezred területére utasították. Egy nagyobb részük Oppava községben, a kisebbik rész pedig más községben elszórva nyert elhelyezést. Baranda község lakossága 1813-ban a Begaszentgyörgyről származó 213 szerb családdal szaporodott. Ez időben az utolsó telepítés 1817-ben történt, a mikor Ferdinandsdorf (Ferdinándfalva) felépült, a hova szerbek telepedtek.

Gazdasági viszonyok a XIX. század elején.

Habár a kincstár a határőrök között a legjobb szántóföldeket osztotta ki, mégsem volt kellő gazdasági fejlődés és vagyonosodás tapasztalható. A kormány érdeke volt, hogy jó és olcsó katona-anyagot nyerjen. A mi tehát a határőrt katonai hivatásának gyakorlásában akadályozhatta volna, elhárítani igyekezett. A földet nem azért osztotta ki, hogy a határőrvidéki családok vagyonosodását előmozdítsa, hanem csak azért, hogy a határőr és családja megfelelő ellátásban részesűljön. Ha a határőr családja annyira megszaporodott, hogy a törzsvagyonból nem tudtak megélni, megengedték nekik, hogy földet vásárolhasson. Ez volt az ú. n. Überland-föld. Ha azonban azt tapasztalták, hogy a család a földet nem tudja megmívelni és a szokásos ugarolási idő letelte után bevetni, azt előbb megintették és ha ez sem használt, egy év után elvették tőle és más határőrnek adták. Szőllőt ültetni csakis hatósági engedély mellett volt szabad. Az állattenyésztést hathatósan igyekeztek előmozditani. A dunai öblözetekben elterülő nagy kiterjedésű földeket, melyeket a gyakori árvíz miatt betelepíteni nem lehetett, a határőri községnek osztották ki, a községbeli marha-állomány arányában. Kereskedő vagy iparos csakis hatósági engedélylyel telepedhetett le valamely községben. Ezek bizonyos korlátolt mértékben földbirtokot is szerezhettek. A határőrnek csak kivételes esetben volt szabad a birtokát eladni, elcserélni, elzálogosítani vagy zálogjoggal megterhelni, erre azonban az összes szavazatképes családtagok és az ezredparancsnokság beleegyezése volt szükséges. Az állattenyésztés fejlesztése magával hozta, hogy a parancsnokság figyelme necsak a katonai és a közlekedési utakra, hanem megfelelő hajtóutakra is kiterjedjen, mert a réti földek az egyes községektől meglehetős távolságban feküdtek.

A rendszeres állattenyésztéssel az állatállomány szépen felszaporodott, de annak értékesítése nagy nehézségekbe ütközött, mert az ezred területén csak Pancsovának volt vásártartási joga. Ezért a községi elöljáróságok állandóan

ostromolták kérvényeikkel az ezredparancsnokságot vásártartási jogokért. Ennek sok huzavona után végre az lett az eredménye, hogy 1809-ben Perlasz község évi kétszeri vásártartásra, majd később heti piaczra nyert jogot, minek következtében szükségessé vált, hogy a közlekedés — árvíz esetére is — a csajkás kerülettel kellően biztosíttassék. E végből Perlasz és Titel között ez évben 5000 lépésnyi hosszú töltést építettek, 10 átereszszel és megfelelő dobogókkal.

Népnevelés.

A népnevelés terén a haladás egyoldalú volt. Gondot fordítottak a felekezeti és a községi iskolákra és a német nyelvtanításra, a határőrök magasabb kiképzését azonban rendszerint meggátolták és csak kivételesen sikerült egynek-egynek a magasabb kiképzésre engedélyt kapni. Nekik csak képzett altisztekre volt szükségük és ehhez teljesen elegendőnek tartották az elemi tantárgyakat. Miután a napoleoni háborúk alatt a németbánsági határőrezredtől véráldozatot nem kivántak, ez másképen igyekezett véradóját leróni. 1810-ben az összes arany és ezüst templomi edényeket és szereket összeirták és a háború költségeinek fedezésére felajánlották; de a magánemberek közül is sokan áldoztak e czélnak.

I. Ferencz látogatása.

1817-ben I. Ferencz elhatározta, hogy nejével beutazza országait, köztük a Bánságot és a katonai Határőrvidéket is. 1817. julius hó 31-én a király és a királyasszony — miután fogadtatásukra fényes előkészületek történtek — csakugyan meglátogatták a Határőrvidéket.

Kolera.

Az 1831. évi kolera, mely az anyaországban annyi áldozatot szedett, a németbánsági őrvidéken, az alkalmazott szigorú rendszabályok következtében, enyhe lefolyású volt. 1836-ban azonban újból fellépett és Antalfalva és Torontálvásárhely lakosai között sok áldozatot szedett. Ugyanakkor dühöngött e községekben marhák között a lépfene is.

Az illir bánsági zászlóalj.

A németbánsági Határőrvidék területe és a századok beosztása 1838-ban megváltozott. A canton-rendszer beszüntetése után a Határőrvidék politikai és katonai beosztása századok szerint történt. A németbánsági határőrezred területe 12 századra volt osztva, u. m. a perlaszi 1, a tamasovaczi 2, az oppovai 3, a glogoni 4, a jarkováczi 5, az antalfalvi 6, a neudorfi 7, az alibunári 8, a sztarcsovai 9, a homoliczi 10, a kubini 11 és a delibláti 12-ik századra. A századoknak a törzshelytől nagy távolságban való fekvése, szolgálat és igazgatás tekintetében káros volt, nemcsak a németbánsági, hanem különösen az oláh-illir határőrezredben, mert ez utóbbi a németbánságinál sokkal nagyobb volt és a századok az ezred középpontjától, Karánsebestől messze estek. Ennek megszüntetése czéljából tehát Mihajljevics Mihály temesvári altábornagy javaslatára 1838 november 1-én alakították az illir bánsági zászlóaljat, mely terület a két réginek a testéből keletkezett olyképen, hogy a németbánsági határőrezred alibunári és deliblati, továbbá az oláh-illir ezred izbistyei, kusiczai, jaszenovai és pozsesaui századát az ezred területéből kihasították és ezek együtt alkották az uj zászlóaljat. Az új határőrvidéki zászlóalj törzshelye Fehértemplom lett.

Az alibunári és a delibláti század kihasításával szükségessé vált a területnek tizenkét század szerint való újabb felosztása. Az új felosztás szerint a következő elnevezésü századok alakultak: perlaszi 1, tomasováczi 2, oppovai 3, glogaui 4, dobriczai 5, uzdini 6, antalfalvi 7, czrepajai 8, neudorfi 9, sztarcsovai 10, homoliczi 11 és kubini 12. De ez sem volt végleges, mert az illir bánsági zászlóaljakat ugyanazon elnevezéssel 1845. junius 1-én ezreddé emelték és egyúttal területének megnagyobbítását is elrendelték, a mihez a német bánsági ezrednek is a dobriczai 5. számu század községeit, továbbá a neudorfi 6. számu századnak Petrovoszelló és a sztarcsovai 10. számu századnak Dolova községet kellett átengednie.

A dobriczai századnak az illir bánsági határőrezrednek történt átadása, a Határőrvidék új beosztását vonta maga után. Az 1838-ban történt beosztás csak annyiban változott, hogy a dobriczai század helyett új századot alakítottak, szakulai 5. számu század elnevezéssel.

Selyemtenyésztés a Határőrvidéken.

A Határőrvidéken üzött selyemtenyésztés, mely leginkább az asszonyok foglalkozása volt, fejlődésének tetőpontját a negyvenes években érte el. 1745-től 1838-ig nagy szorgalommal ültettek eperfákat és a selyemtermelés évről-évre emelkedett. A bánsági katonai Határőrvidékben a selyemtermelés emelése czéljából fonódákat építettek és egyes helyeken beváltó állomásokat szerveztek. A fehértemplomi öt fonóda 110 üsttel, egymaga 97.427 font gubót váltott be és azért 64.489 ezüst forintot fizetett. Pancsován 2 fonóda 22 üsttel ugyanez évben 11.385 font gubót váltott be. Ez azonban a negyvenes évektől kezdve annyira csökkent,

hogy a hatvanas években már majdnem megszüntnek lehetett tekinteni, a minek oka a gubók önkényes és alacsony ára és a megdrágult munkaerő volt.

A szabadságharcz előtt.

A közeledő szabadságharcz szele, minden óvó intézkedés ellenére, a Határőrvidéket is érintette. A határőrök is sejteni kezdték, hogy a Határőrvidék ily állapotban többé fenn nem tartható. Eredeti rendeltetése rég megszünt s a kihasitott földsáv csak a kényuralom táborhelye volt, melynek fegyveres lakosságát az bármikor és bármire felhasználhatta. Érezték, hogy valaminek kell történnie, a mi nyomorult helyzetüket megváltoztatja.

Különösen érezhetővé vált ez új eszmék hatása a szerbeknél, a kik a Határőrvidéken, a Duna mentén, egész Erdélyig, meglehetős számban voltak képviselve. Az osztrák császároktól nyert kiváltságaikra támaszkodva, már azelőtt is küzdöttek nemzetiségi aspirácziókért, most pedig csak az alkalmas időre vártak, hogy ábrándjaikat gyakorlatilag megvalósíthassák.

Az olaszországi forradalom hírére a németbánsági határőrezredet fegyverbe szólították és a többi határőrökkel együtt a forradalom elnyomására Olaszországba vezényelték.

A bécsi márczius 13-iki és a pesti márczius 15-iki események lázba ejtették a németbánsági Határőrvidék lakosságát is. Az első hírek a pesti eseményeket kizárólagosan magyar forradalomnak ecsetelték és a határőrök annak nagyobb fontosságot nem tulajdonítottak. Csak a később érkezett levelek magyarázták meg a márcziusi vívmányok nagy fontosságát és előnyeit is. E hirek hatása alatt a mi Határőrvidékünk is megcsinálta a maga kis forradalmát, melynek éle a katonai hatóságok és az adminisztráczió ellen irányult.

A pesti tizenkét pont a Határőrvidéken is, mint mindenütt az országban általános örömöt okozott. Az egyes századok székhelyén kisebb zavargások voltak és az otthon maradt lakosság a katonai parancsnokságokat megostromolta. E zavargások azonban nagyobb mértéket nem öltöttek, mert a századparancsnokságok — utasítás hiányában — kíméletesen bántak a néppel és szép szóval igyekeztek őket megbékíteni.

A szerb mozgalmak.

Az általános örömet a szerb mozgalmak zavarták meg. A szerbek eleintén a pesti tizenkét pontot szintén lelkesedéssel és örömmel fogadták. Később azonban elérkezettnek látták az időt arra, hogy régi óhajukat, melyet még az 1790—91. évi országgyűlés elé terjesztettek, megvalósíthassák, hogy t. i. a szerbeklakta országrész kihasításával, a magyar államtól független tartomány alakíttassék, melyet azután a maguk közül választott nemzeti vojvodák kormányozzanak. E kívánságuk eleintén gyakori összejövetelekben és tanácskozásokban nyilvánult meg. Március 27-én azonban egész nyiltan tartottak gyülést, Ujvidéken, a hol sérelmeiket és kívánalmaikat 16. pontba foglalták és egyben elhatározták, hogy e pontokat küldöttség utján a magyar országgyűléssel közlik.

Rajasics érsek és Suplyikácz.

A küldöttség a Pozsonyban ápril 8-án tartott kerületi ülésen mutatta be a szerbek kérvényét. Miután az alsó táblán nyert válaszszal nem voltak megelégedve, még az nap visszautaztak Ujvidékre és a magyarok ellen megkezdték féktelen izgatásaikat. Karlóczán megtartották a Rajasics érsek által egybehívott nemzeti gyűlésüket, Rajasicsot megválasztották patriarchának és Suplyikácz István ogulini ezredest vajdának. Megalakították a független szerb vajdaságot, melyben természetesen az egész Bánság és a Határőrvidék benne volt. Suplyikácz csakhamar itthon termett, hogy megkezdhesse a lázadás szervezését. Jól ismerte a mi Határőrvidékünket, mert 1845-ben századosként a németbánsági 12-ik határőrezrednél volt beosztva és előbb Oppován, majd később Glogonon volt századparancsnok.

Az udvar, tudva azt, hogy a bánsági határőrezredek törzshelyein jelentékeny hadi készlet van felhalmozva, a nyilt lázadás következtében megbízta az ezredesi ranggal felruházott Drakulics csentai születésű volt határőrvidéki főhadnagyot, hogy a mi határőrvidékünk területére törjön be és Perlasz körül üssön tábort. Drakulics e megbizatását végre is hajtotta.

Feltűnése, a szerbeknek Perlasz körüli csoportosulása, a féktelen izgatás, az udvari pénz- és levéltárnak Karlóczáról Pancsovára való áthelyezése és a katonai hatóságok tétovázása, mind oly momentumok voltak, melyek a határőrök lelkivilágára mély benyomást gyakoroltak. Ezeknek hatása alatt többen a szerb ügy védelmére fegyvert fogtak és a perlaszi táborba siettek.

Hiába érkeztek a király kiáltványai, melyekben a határőröket hűségre és engedelmességre hívja fel, hiába terjesztette közöttük azokat a magyar kor-

mány négy nyelven, a kedélyeket többé lecsilapítani nem lehetett és arra a hírre, hogy a péterváradi ezred és a titeli csajkás-század az odbornak meghódolt, a mi németbánsági ezredünk is nyiltan a lázadókhoz pártolt.

Pancsova ezáltal a lázadók táborhelyévé lett és onnan intézték azokat a támadásokat, melyek vármegyénket és annak lakosságát érték. Mielőtt azonban a további fejlemények és események ismertetését folytatnám, szükségesnek vélem, hogy az egyöntetűség kedvéért előbb a Határőrvidék további sorsát leírjam.

A szabadságharcz után ugyanis a bécsi kormány belátta, hogy az új viszonyok között a határőrvidéki intézmény az eddigi módon többé nem tartható fenn. Új intézményeket kellett tehát életbe léptetni és a háborgó kedélyeket lecsillapítani. A szerbek kívánsága teljesült, mert megalakították a szerb vajdaságot; teljesíteni kellett tehát a horvát határőrök kívánságát is. A horvát határőrök „alaptörvényei“.

A horvát határőrök ugyanis 1848-ban sérelmeiket és kívánságaikat pontokba foglalva, a márczius 25-én törvénytelen úton Zágrábba egybehívott országgyűlésen bánná megválasztott báró Jelasics József útján a császár elé terjesztették. Ez óhajaikat a bántól június 5-én egybehívott országos értekezleten képviselőik is hangoztatták, helyzetüknek mielőbbi megváltoztatását sürgetve. A bán, hogy őket megnyugtassa és a maga czéljaira megnyerhesse, augusztus 6-án kelt rendeletével azoknak teljesítését kilátásba is helyezte.

A legfontosabb intézmény, melyet az egész Határőrvidéken az 1850. évi május 7-én kelt legfelsőbb elhatározással életbe léptettek, az 1850. *évi alaptörvény* volt. Ez az alaptörvény a horvát határőröktől a császár elé terjesztett sérelmek következtében keletkezett és azok az 1850-ik alaptörvénybe teljes szövegükben átmentek. Schwicker dr. ez alaptörvényt méltatva, azt mondja róla, hogy az »a határőrvidék belső kiépítésében igazi, valódi haladást jelez, jelzi a *fejlettség legmagasabb fokát*, melyet ez az intézmény mint egész elérni képes vala.«

Ez alaptörvény mélyebb méltatásába, melyet másképp a határőrök alkotmányának is neveztek, e keretben nem bocsátkozhatunk s így csak lényeges rendelkezéseit fogjuk felsorolni; de a történelmi haladás sorrendje igazolni fogja, hogy Schwicker állítása hamis és ép ez alaptörvény az, mely a Határőrvidéki lakosság sérelmeit még jobban növelte, és mely annak megszüntetését és polgárosítását szükségessé tette.

Az 1850-iki alaptörvény három fejezetből áll: az első az általános határozatokat tartalmazza, a második hét részben, a Határőrvidék lakosainak jogairól és kötelességeiről általában, az ingatlan javakra való jogokról különösen, a határőrök jogairól ipar-kereskedelem, művészetek és tudományok elsajátítása tekintetében, a házközösségekről a védkötelezettségről, a közmunkáról, az adóról a katonai városokról (Militärkommunitäten) szól és végül a harmadik fejezetből, mely a Határőrvidék politikai beosztását foglalja magában.

Lényeges rendelkezései a következők: A katonai Határőrvidék elválaszthatatlan alkotó része az osztrák örökös monarchiának. A katonai Határőrvidék és a hasonnevű tartomány (provinciale) együttvéve egy országterületet alkot, de külön közigazgatással és képviselettel. A határőrvidéki intézmény eddigi szervezetében fenntartatik és hadi, valamint a katonai közigazgatási szolgálat tekintetében, a birodalmi hadsereg alkatrészeként, a birodalmi végrehajtó hatalomnak (t. i. a cs. kir. hadügyminiszteriumnak) marad alárendelve. A Határőrvidék lakosai szabad alkotmányt kapnak s úgy, mint a többi koronaország lakosai, az 1849 márczius 4-én kiadott birodalmi alkotmánytól engedélyezett jogokban annyiban részesülnek, mint a mennyiben azok a határőrintézmény czéljaival és szükségleteivel megegyeztethetők.

A határőrvidéki járások katonai beosztása változatlan marad és alapját teszi a politikai közigazgatási szervezetnek. A határőrök birtokviszonyait és az azokból folyó, valamint személyes kötelezettségeiket is ez a törvény szabályozza. A Határőrvidéken a katonai szolgálat nyelve ugyanaz, mint a hadseregé, t. i. a német. A tartományi nyelvek használata a politikai közigazgatási ügyletekben, a törvénykezésnél, a felsőbb és alsóbb iskolákban meg van engedve. A határőrök katonai vétségek és bűntettek miatt a cs. kir. hadsereg törvényei, minden más esetben pedig az általános törvények alatt állanak.

Az összes határőrvidéki tartományok a belső és külső fegyverszolgálat tekintetében megtartják eddigi hivatásukat. Ehhez képest kötelesek békében és háborúban, az országban és azon kívül katonai szolgálatot teljesíteni és a határ-

őrvidéki belintézmények fönntartásához hozzájárulni. Mindezekért a határőrvidéki házközösségek minden jogszerű birtokaikat a maguk és utódaik számára valódi és állandó tulajdonul kapják. A határőrvidéki lakosok minden fekvő birtoka, az összes határőri kötelezettségek teljesítése ellenében, a határházközösségek teljes tulajdona, mely csak annyiban van a korlátozásnak alávetve, a mennyiben olyanokat e törvény megállapít. Az 1807-iki alaptörvény 1. §-a értelmében fennállott és a földesúri hűbéri kapcsolatból keletkezett *haszontulajdoni viszony ezennel megszűnik*. Ingatlan birtok a Határőrvidéken hadkötelezettségre mindenkit kötelez. Katonatisztek, hivatalnokok, lelkészek, a kik házközösségben nem állanak, csak lakóházakat és legfeljebb három hold földet, kereskedők és iparosok pedig, a kik házközösségtől különválva élnek, a házzal és házhelylyel együtt legfeljebb hat hold ingatlant szerezhetnek. A határőrvidéki házközösségi birtok törzsvagyonra (Stammgut) és külsőségekre (Überland) oszlik. A törzsvagyon nem idegeníthető el, csak különös esetekben. A külsőség (Überland) azonban elidegeníthető.

A község eddig használt legelői a község tulajdona. A határőrvidéki erdőség állami vagyon és abból a határőröknek a házi szükségletre való építő- és tüzelőfa ingyen utalványozandó, az erdőben marhájukat ingyen legeltethetik és hetenként három napon át rőzsét szedhetnek.

Addig, míg a házközösség több férfiből áll, azok különbség nélkül egyenlő jogokkal birtokolják a házközösség ingatlan vagyonát. A házból kiváló elveszti e jogát, mely a többi férfitagokra és ezek hiányában a nőkre száll, a kik a gazdaságot közösen folytathatják. A házközösségnek csakis az utolsó sarja rendelkezhetik az ingatlan vagyon fölött, hacsak nincsenek oly egyének, a kiknek a határőrvidéki házba való visszalépési joguk fön van tartva. Örökösök hiányában a vagyon a *határőrvidéki intézményre* (Grenz-Institut) száll.

A határőrvidéki lakosokat a kereskedés, ipar, művészet és a tudományok elsajátítását eltiltó korlátozásokat hatályon kívül helyezték, de a házaló kereskedést továbbra is eltiltották.

A mit a házközösség egyesült erővel szerez, az a *ház közös vagyona*. Az egész házközösséget vagy a házközösségi vagyont érintő minden fontos ügyletnél köteles a családfő a 18-ik életévüket betöltött összes családtagok meghallgatását és hozzájárulását igazolni. Minden határőr a hatóság engedelmével átléphet más házközösségbe, ha abba mind a két házközösség tagjai beleegyeznek.

A határőri ezredek fegyverszolgálati hozzájárulásának megállapítása után az alaptörvény áttér a hadkötelezettségnek teljesítésére, melyre az összes fegyverképes legénység, a 20. életév betöltésétől kezdve van hivatva.

A díjas vagy ingyenes kincstári munka iránti kötelezettséget, valamint a bánsági Határőrvidéken eddig fennállott legelő-illetéket megszüntették, de a községi közmunkák teljesítése továbbra is kötelező, szintúgy kiállítása.

A Militär Grenz Communitäten elnevezés alatt fennálló városok és mezővárosok külön községi alkotmányt kapnak és a Határőrvidék kiegészitőrészeiként megmaradnak. A communitátokban az osztrák általános conscriptionális és ujonczozási szabályzat alkalmaztatik.

A horvát-szlavon és a szerb-bánáti Határőrvidék, eddigi területének változatlan fenntartása mellett, a helyi viszonyok szerint hadosztályokra, dandárokra, ezredekre és zászlóaljakra oszlik.

A katonai Határőrvidék legalsó beosztásában községekre oszlik, melyek egyenként vagy többen együtt egy századot alkotnak.

Ezek voltak azok a lényeges rendelkezések, melyeket a »határőrök alkotmánya« magában foglalt.

A Határőrvidék közigazgatása is tisztán katonai volt, melynek élén a bécsi cs. kir. hadügyminiszterium állott. Utána a bánsági Határőrvidék élén, Temesvár székhelylyel, az országos főhadiparancsnok állott, kinek építészeti, számvevőségi, iskolai és erdészeti igazgatóságok voltak alárendelve. Az ezredkerületben a katonai és a polgári közigazgatás az ezredparancsnok (ezredes) kezében összpontosult. Törvénykezési ügyekben elsőfokú bíróság az ezredtörvényszék volt.

Minden ezredkerület tizenkét századkerületre oszlott. Ezeknek az élén a század-parancsnokok állottak. Miután a századkerület több községet foglalt magában, mindenik községbe — állomás-parancsnokként — egy tiszt volt kivezényelve. A községi bírót a nép választotta, de a falu vénjét a századparancsnok nevezte ki.

Gróf Niczky Kristóf. (Az Orsz. Képtárból).

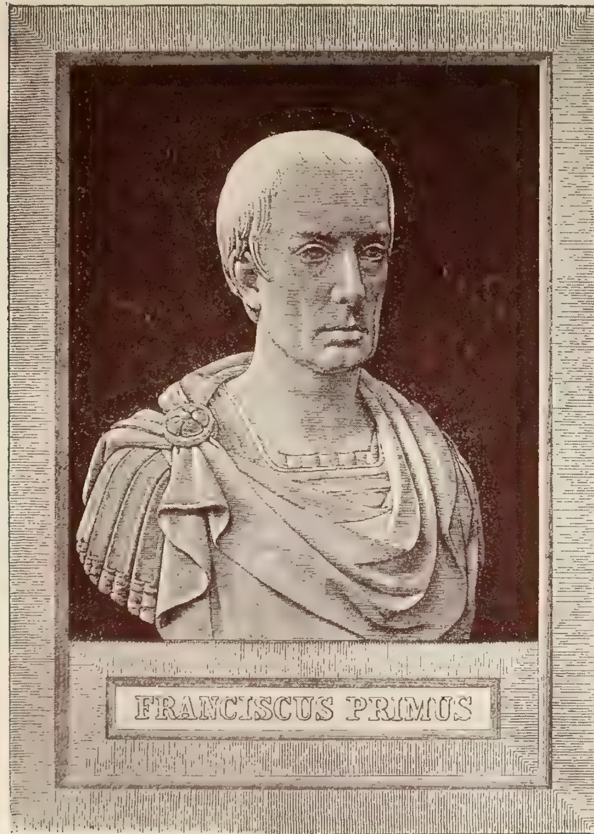
Gróf Hadik András. (Az Orsz. Képtárból.)

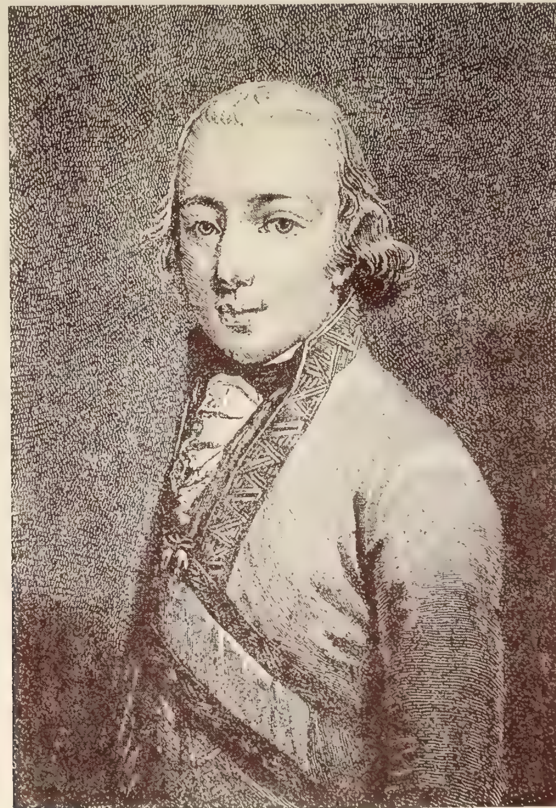
Lacy tábornok. (A »Heldenbuch«-ból).

Laudon tábornok (A »Heldenbuch«-ból).

I. Ferencz. (Az Orsz. Képtárból).

Károly főherczeg. (Az Orsz. Képtárból).

Mindezekből láthatjuk, hogy a rendszert az új törvény némileg megváltoztatta, az 1848. év előtti hűbéri viszony megszűnt ugyan, de helyébe lépett a sokkal terhesebb katonai feudalizmus. A széthuzó egyéni érdekek, az önállóságra való természetes vágyakozás, az ezek által keletkezett súrlódások a házközösségi intézményt is lassanként kikezdték és megrendítették. Mindezek következtében azután a határőri intézményt az új törvény megszilárdította ugyan, de maga a tartomány felvirágozni nem tudott és a népek jóléte mélyen alászállott.

A Határőrvidék viszonyainak romlása.

A mezőgazdaság sem tudott fellendülni, mert a megfelelő munkaerő hiányzott. A földek kellő megmívelését a katonai kötelezettség, és a mértéktelen közszolgálatok is gátolták, mert habár a kincstári munkakötelezettség megszünt, most viszont a községi munka volt túlterhelő.

Míg az anyaországban a jobbágyi viszony, a robot és a tized megszünt, a védkötelezettség pedig általánossá vált, addig a Határőrvidéken még terhesebb volt a jobbágyi szolgáltatás, mint 1848 előtt.

Az állapotok rosszabbodásáról világos képet nyujt az a kérvény, melyet az 1861-ben összehívott horvát-szlavon tartománygyűlésen megjelent határőrök 52 képviselője őfelségéhez intézett és melyben a Határőrvidék polgárosítását kérelmezték. A határőri intézmény, melyhez a vezetőkörök az 1850-iki alaptörvény kibocsátásával oly sok reményt fűztek, alapjában megrendült, mert megingott az alap és a házközösségi intézmény.

A horvát-szlavon tartománygyűlés méltányolta ugyan a határőrvidéki sérelmeket és a katonai végvidék bekebelezésére, szociális és politikai életére vonatkozólag törvényjavaslatot is dolgozott ki, de a tartománygyűlés föloszlatásával, egyelőre minden a régiben maradt.

Mozgósitások.

1850 óta határőreinket több ízben is mozgósították. E mozgósítások közűl azonban csak az 1861-iki érdekel bennünket, a mikor a németbánsági 12. sz. ezredet hadilábra állították és a Poroszország és Sardinia elleni háborúba küldték, a déli hadsereghez, a hol hősiesen küzdve, dicsőséget szerzett. Különösen a custozzai ütközetben tüntette ki magát, a mikor az ütközet sorsát is ez az ezred döntötte el.

Uj telepités.

1866-ban új telepes község keletkezett a németbánsági Határőrvidéken. A németécskaiak és a zsigmondfalviak ugyanis engedélyt kértek arra, hogy a perlaszi réten a kincstári földeken letelepedhessenek. 1865 deczember 8-án meg is jött az engedély és 1866-ban a lakosok az új községbe már be is költöztek, mely Rudolfsgnad nevet nyert. Ez volt az első község az ai lunai rétben és a lakosai által emelt töltés volt az első ily rendszeres védőmű ezen a területen.

A kormánynak már régi terve volt, hogy a réti földeket ármentesíti, de mivel a töltéseket a határőrökkel akarta felépíttetni, a terv csak terv maradt. A kormány azután áttért az utolsó és szerencsétlenül végződött telepítési akciójára, mely segítségével az ármentesítést öt év alatt elvégezhetőnek vélte. Erről azonban a vízszabályozásról és ármentesítésről szóló fejezetben bővebben van szó.

A Határőrvidék polgárosítása.

A katonai Határőrvidék polgárosítását az 1834. évi április 7-én tartott országos értekezleten *Hertelendy* Miksa torontáli követ indítványozta. Ez volt az *első* határozott lépés. 1848-ban a katonai végvidéket, katonai jellegének fenntartása mellett, Magyarországhoz kapcsolták. Az 1861-iki országgyűlés is foglalkozott a Határőrvidékkel és beterjesztett első felirati javaslatában közjogi sérelemként említi, hogy a Határőrvidék az országgyűlésen nincs képviselve, holott arról a törvény világosan rendelkezik. (1848. V. t.-cz.).

Végre 1871-ben, miután előzőleg 1868-ban a két varasdi határőrezredet, Zeng, Belovár és Ivanics városokat, valamint Sziszeket a határőrvidéki katonai szervezet alól kivették, őfelsége elrendelte a Határőrvidék polgárosítását.

A polgárosítás nem egyszerre történt, hanem fokozatosan. Az 1871. évi június hó 8-án kiadott rendeletek végrehajtásával báró Scudier temesvári parancsnokló tábornokot bízták meg, a ki első sorban a katonai zárvonalat (cordon) szüntette be és a polgári közigazgatást a katonaitól elválasztotta, miáltal az ezred területe négy közigazgatási járásra oszlott olyképen, hogy három század volt egy járás. A négy járás székhelye volt: Perlasz, Antalfalva, Glogon (Galagonyás) és Kubin. A járásokban egy kezelőtiszt vezette a közigazgatást, a ki a Pancsován székelő közigazgatási ezredhatóságnak, ez pedig viszont a temesvári hadifőparancsnokságnak volt alávetve.

A német-bánsági Határőrvidéket az 1872. évi június 9-én kelt rendelettel oszlatták fel. E rendelet értelmében az eddigi szabályrendeleteket hatályon kívül

helyezték és helyükbe a véderőről, a honvédségről és a népfelkelésről szóló 1868 : XL., XLI. és XLII. t.-czikkeket léptették életbe. Az ugyanakkor kelt királyi leirat a bánsági Határőrvidék és a tiszti zászlóalj területének a polgári igazgatás alá helyezése iránti határozatokat foglalta magában, melynek 3. §-a szerint az eddigi közigazgatási járások 1872 november 1-től kezdve »szolgabírói járások elnevezést nyertek. Foglalkozott a terület beosztásával is, a mennyiben megállapította az új szolgabírói járásokat és a területüket. A német-bánsági határőrezredből a kubini járást a szerb-bánáti határőrezredhez csatolták, viszont a szerb-bánsági határőrezredet a dobriczai, iláncsai és alibunári századokat, valamint Petrovoszelót (Petri), melyek az alibunári, a dolovait, mely a homoliczai századdal a pancsovai szolgabírói járásokat alkották, a németbánsági határőrezredhez csatolták át. Az 1873. XXVII. t.-cz. 6. §-a szerint, a németbánsági határőrezred területét Torontál vármegyébe kebelezték és annak 8. §-a szerint Pancsovát törvényhatósági joggal ruházták fel. Ez a németbánsági Határőrvidék története. Oly intézmény volt ez, melyet az önkény az ország védelme érdekében alapított é később a monarchia czéljaira fenntartani igyekezett. Az uralkodó alkotmányos érzülete szüntette meg azt, miután rendszere a jogegyenlőség, a szabadság és az alkotmányosság elveivel már többé nem volt összeegyeztethető.

*

A vármegye bekebelezésének végrehajtásával a gróf *Niczky* Kristóf elnöklete alatt álló bekebelezési bizottságot bízták meg. A bizottság Torontál vármegye ünnepélyes újjáalakítására az 1779. év július hó 13-ik napját tűzte ki.

Gróf Niczky Kristóf fogadtatása.

Gróf Niczky Kristóf július 12-én nagy kísérettel indult el Temesvárról Nagybecskerek felé. Fogadására a karok és rendek a vármegye határán fekvő Újpécsre küldöttséget menesztettek, a hol az utakat már jóelőre kiegyengették és viruló galyakkal diszítették fel. Az újpécsi és a környékbeli lakosok fölfegyverkezve, ünnepi díszben, lóháton és gyalog az út mindkét oldalán nagy számban állást foglalva, várták a kir. biztos megérkezését.

A kir. biztos, megérkezése után, a község közepén emelt díszsátorba ment, a hol a küldöttség vezetője *Hertelendy* József megyei főjegyző ékes latin nyelvű beszéddel üdvözölte, mely után Niczky hatfogatú kocsin nagy kísérettel folytatta útját Becskerek felé.

Semsey András a vármegye alispánja, a megyei és a kincstári tisztviselőkkel, Begaszentgyörgyön várta a királyi biztos megérkezését. Az itt Niczky fogadására felállított díszsátorban az alispán szép *magyar nyelvű* beszéddel üdvözölte. Ez volt annyi század után az első hivatalos magyar szónoklat a vármegye területén.

Nagybecskerek város határán a városi szószóló (syndicus) és a tanács fogadta a díszes menetet és rövid beszéddel üdvözölte a kir. biztost. A városban, a Bega hídjánál a gör. nem. egyesült rendek és lakosok díszes sorfala üdvözölte, az új német gyarmatosok pedig a főtéren voltak elhelyezve és dobszó és trombitaharsogás közt kísérték a megyeházáig.

A vármegye visszakebelezése.

A visszakebelezés másnap reggeli 8 órára volt kitűzve. Az ünnepélyes actus megkezdése előtt a karok és rendek a templomba mentek. Az isteni tisztelet után gróf Niczky Kristóf a szobájába vonult, a karok és rendek pedig s a mintegy 2000 főnyi közönség a megyeház udvarán felállított nagy sátor alatt és körül foglalt helyet. Jelen voltak többek között : Felsőbüki Nagy József udvari kamarai tanácsos és előadó, Faradi Vöröss Antal alnádor, Putnik Mózses temesvári g. kel. püspök, Waldpot Péter csanádi káptalani nagyprépost, Sorgenfrej Jakab csanádi olvasókanonok és püspöki helytartó, Eötvenesi Lovász Zsigmond temesmegyei alispán, Aczél István temesmegyei főjegyző és Gyoroki Edelspacher Zsigmond temesmegyei táblabíró. A sátor jobb oldalán, mennyezet alatt Mária Terézia arczképe függött, mellette pedig, kis asztalkán, a vármegye diplomája és pecsétje feküdt. A baloldalon helyezkedett el az ujonnan kinevezett tisztikar, névszerint a következők : *Semsey* András rendszerinti alispán, *Egyed* János helyettes alispán, *Hertelendy* József főjegyző, *Szőllőssy* Gáspár aljegyző, *Karácson* Mihály főadószedő, *Vöröss Sándor* számvevő, *Stlankol* Ferencz alszámvevő, *Vasváry* ügyész, *Hamar* Péter alügyész, *Nedeczky* Antal és *Pruzsinszky* József táblabírák, *Fuchs* Mátyás megyei orvos, *Batglia* Ferencz mérnök és hídfelügyelő, báró *Diex Daux* Károly selyemtenyésztési igazgató, ifj. *Salpek* selyemtenyésztési felügyelő, *Kovács* József várnagy, *Szabó* János és *Szickelgruber* Mihály megyei irnokok, a nagy-

szentmiklósi járási szolgabíró: *Marczibányi* Lőrincz, alszolgabíró *Endrődy* Mátyás, esküdtek: *Simon* András és *Zsolnay* Zsigmond, biztos: *Farkas* Ferencz, a nagybecskereki járási szolgabíró: *Fadányi* Gáspár, alszolgabíró: *Sántha* István, esküdtek: *Krupikay* Antal és *Gombócz* György, biztos: *Körmendy* Gábor, a kanizsai járási szolgabíró: *Szálits* Mátyás, alszolgabíró: *Bóczy* Mihály; esküdtek *Nagy* Miklós és *Adamovics* Ignácz, az újpécsi járási szolgabíró: *Buday* József; alszolgabíró: *Vörös* János, esküdtek *Praesot* Antal és *Pálma* János.

A királyi biztos elfoglalva az elnöki széket, szép beszédben üdvözölte a megjelenteket. Ezután *Trajcsik* Ádám felolvasta a vármegye visszaállításáról szóló diplomát és a vármegye új tisztikarának névsorát, mire ezek nyomban letették esküjüket Sorgenfrej Jakab csanádi kanonok kezéhez. Gróf Niczky ezután hűségre és a kötelesség teljesítésére intvén a törvényhatóságot, átadta az alispánnak a vármegye pecsétjét, a diploma két példányát; a levéltár kulcsait pedig megőrzés végett a megye főjegyzőjének adta át. Végre az alispán köszönetet mondott a kir. biztosnak és felkérte őt, hogy a vármegye hálás köszönetét és hűséges engedelmességét ő felségének is jelenteni szíveskedjék.

A vármegye határainak megállapítása.

Torontál vármegye határait a következőleg állapították meg: éjszakon Ujszegedtől kezdve egész Perjámosig a Maros folyó, délen a katonai Határőrvidék, keleten Temes vármegye és nyugaton a Tisza folyó lettek a határai. A megyevonal Torontál és Temes vármegye között Perjámosnál vette kezdetét és eleintén délnek, majd később délkeletnek, kissé tovább délnyugatnak, majd ismét délnek irányult és haladt egészen Obrovácz pusztáig, Pakácz, Billét, Német, Szilas, Dinnyés, Újpécs, Czebra, Maczedonia, Dollácz, Ofszenicza Szóka és Margitta községek határait érintve.

A kir. bizottság Nagybecskereket tette meg a megye székhelyének és a vármegye területét négy járásra osztották fel. A járások székhelyei lettek: Nagybecskerek, Nagyszentmiklós, Kanizsa és Újpécs. A nagybecskereki járásban 27, a nagyszentmiklósiban 23 és a kanizsaiban 34 község volt.

1780 szeptember havában a főispáni széket is betöltötték. Radványi gróf *Győri* Ferencz udvari tanácsos lett a főispán, kit Nagybecskereken október hó 4-én iktattak be ünnepélyesen. A beiktatást maga gróf Niczky Kristóf hajtotta végre. Ekkor már csupa magyar nyelvű szónoklat hangzott el a vármegye termében. Niczky a királyi parancs felolvasása után szintén magyar nyelven szólt a főispánhoz és a rendekhez és Győry főispán is, az összes jelenvoltak »nagy örömére« magyarul szónokolt.

A kamarai birtokok eladása és az uj urbarium.

A bekebelezési bizottság legközelebbi teendői közé ezután a kamarai birtokok eladása és a bekebelezett részek számára új úrbéri szabályzat elkészítése tartozott, mely utóbbit a Bánság részére 1780 október 17-én hirdettek ki és november hó 1-én léptettek életbe. Ez az új urbarium lényegesen különbözött a többitől, mert a földmíveseknek nemcsak nagyobb állományú telkeket biztosított, de máskülönben is sokkal kedvezőbb volt. A népnek nyujtott kedvezményekkel azt akarták elérni, hogy ez elnéptelenedett vidékre friss munkaerőket édesgessenek, a bennszülötteket pedig — a nekik nyujtott kedvezményekkel — az új vármegyei rendszer részére akarták megnyerni.

A kincstári birtokok eladására 1781. augusztus 1-ét tűzték ki. A 30.000 forint becsértéket meg nem haladó ingatlanokat Temesvárott, a bekebelező bizottságnál, az azt meghaladó becsértékűeket pedig Bécsben az udvari kamaránál adták el a legtöbbet igérőknek.

Bécsben a következő uradalmakat bocsátották az előre megállapított kikiáltási árak mellett árverés alá: Törökkanizsa 72.826 frt; Beodra 85.948 frt; Ivánd 37.933 frt; Nagyszentmiklós 405.732 frt; Csóka 82.860 frt; Szőreg 140.405 frt; Elemér 159.562 frt; Zombor 62.504 frt; Padé 407.90 frt; Zsombolya 200.404 frt; Béb 204.156 frt; Mariaföld 218.561 frt; Párdány 143.610 frt; Ittebe 435.529 frt; Perjámos 310.496 frt; Németszentpéter 304.101 frt; Klári 125.470 frt; Écska 174.080 frt; Fény 90.331 frt; Szanád 60.607 frt; Nagygáj 97.882 frt; Torontálszécsány 68.465 frt. Temesvárott, a kir. bekebelezési bizottság előtt, torontálmegyei uradalom nem került árverés alá. Mint a fentebbiekből látható, a torontálmegyei kincstári javakból némely uradalmak továbbra is kincstári kezelés alatt maradtak.

II. József telepítései.

II. József trónra lépte után elhatározta, hogy a még mindig nagy kiterjedésű kincstári birtokokat ujabb telepítéssel benépesíti. E céljainak elérésére legalkalmasabbaknak találta a rajnavidéki németeket.

Hogy ezek a bevándorlásra kedvet kapjanak, 1782 szeptember 21-én kelt pátensében a következő kiváltságokat biztosította nekik: Tökéletes vallás- és lelkiismeret-szabadság. Minden földmívelő-család ajándékképen elegendő mennyiségű földet és rétet, valamint igavonó- és tenyészállatokat, úgyszintén földmíveléshez és háztartáshoz szükséges szerszámokat kap. Az iparosok házi eszközöket és a mesterségük folytatására szükséges műszerek beszerzésére 50 rénesi forintot kapnak. Minden család Bécsből az új települési helységbe a kincstár költségén utazik és addig részesül ingyenes ellátásban, míg abba a helyzetbe jut, hogy magát önerejéből fenntarthassa. Útközben esetleg megbetegedők a kórházban ingyen ápolásban részesülnek. A gyarmatosok a letelepülés napjától kezdve, 10 éven át, mindenféle országos és földesúri terhek alól mentesek.

E felhívás következtében igen sokan jelentkeztek. Az első német gyarmatosok 1784-ben jelentek meg Torontál vármegye területén. A német telepítés eleintén nagy nehézségekbe ütközött, később azonban nagy arányokat öltött, úgy hogy azt 1786-ban egyelőre fel kellett függeszteni; 1787 márczius 13-án pedig, miután a kincstári uradalmakban üresen állott telkeket a bevándorlott családok között már kiosztották, a telepítést egészen beszüntették. A bevándorolt német gyarmatosokat a következő helységekben helyezték el: Gyertyámoson 66 családot, Margittán 160-at, Nagybecskereken 36-ot, Lovrinban 88-at, Csatádon 472-őt és Újpécsen 79-et. Számos család más földesuraknál is nyert elhelyezést Torontálban; így többek között Lázár Lukácsnál 100, Kis Izsáknál 40 és Karácsonyi Bogdánnál 15 család.

De II. József uralkodása alatt nemcsak rajnavidéki német gyarmatosokat telepítették le, hanem belföldieket is. Így 1783-ban Bében magyarokat és németeket, 1784-ben Padén szintén magyarokat és németeket és Gyertyámoson magyarokat, németeket és horvátokat, 1787-ben pedig Lovrinban németeket.

I. József türelmes rendeletei.

II. József türelmi rendelete a vármegyében nem idézett elő nagyobb mozgalmat. 1874. évi augusztus 16-án a népösszeírást, a birtokbecslést és a felmérést tartalmazó rendeletének a vármegye nem szívesen bár, de mégis engedelmeskedett és az összeírást és felmérést nagyobb nehézségek nélkül hajtotta végre. 1785 márczius 18-án kibocsátott rendelete Torontál vármegyét az u. n. Temesi kerületbe osztotta be, melybe Bács, Temes és Krassó vármegyék is tartoztak. A kerület kir. biztosa Dezséri *Bachó* János lett, kinek az 1783 június hó 3-án beiktatott gróf Batthyány János főispán a helyét átengedte. Bachót az 1785. évi június 14-iki közgyűlésen iktatták be ünnepélyesen. Hogy az új rendszer ellenére a német hivatalos nyelv a vármegyében nem tudott kellően érvényre jutni, igazolják a közgyűlési jegyzőkönyvek, melyeket 1785 végéig latinul vezettek. Hogy mi történt azután és hogy József törvénytelen rendeletei minő visszhangra találtak itt, annak hű képét nem adhatjuk, mert ez időből nem maradtak fenn a vármegyében írott emlékeink. Az 1879. évi 500 kgy. szám alatt említve van azonban, hogy »magyar és hazafias volt itt a szellem mindenkor s a megye hű maradt hozzá a József császár alatti nehéz időkben is, midőn Lovász Zsigmond királyi biztos agyonlövetéssel fenyegette a megye alispánját, Hertelendy Józsefet, a mire a megye közönsége a certus Sigismundus Lovász-féle határozatot hozta, melylyel a királyi biztost földönfutónak nyilvánította«.

II. József halála előtt tudvalevőleg — úrbéri és türelmi rendeletei kivételével — összes intézkedéseit megsemmisítette. A vármegye márczius 2-án tartott közgyűlésén hirdették ki II. József ez utolsó végrendeletszerű leiratát, melyet a karok és rendek nagy örömmel fogadtak és hozzáfogtak nyomban az 1780-iki állapot visszaállításához. A helytartó-tanács február 12-én kelt leiratára, hogy a volt főispánt méltóságába visszahelyezték, bizottságot választottak a főispán meghívása czéljából, melynek tagjai Márffy József helyettes alispán, Szőllőssy Gáspár szolgabíró, Karátsony Mihály főadószedő, Szervitzky Márk és Tregnyi Alfons voltak. Az eddig használt német nyelvet hatályon kívül helyezték és helyette újból — de csak rövid időre — a latint használták.

II. Lipót

II. Lipót trónraléptekor országgyűlést hívott egybe, melyen Torontál vármegyét Hertelendy József első alispán és Lázár János képviselték.

Az 1791 május 10-ére egybehívott közgyűlésen Hertelendy József alispán, mint a megye országgyűlési követje, »rövid de fontos és indulatos beszéddel« megköszönve a karok és rendek bizalmát, az országgyűlésről szóló nyomtatott történetet olvasta fel. A közgyűlés felbuzdulva az országgyűlésnek a magyar nyelv

körül elért eredménye fölött (XVI. t.-cz.) elhatározta, »hogy nemcsak az közönséges és különös gyülekezeteknek jegyzőkönyvei, de még az vármegye bíráinak azokra teendő mindennemű munkái, sőt az raboknak ügyét is és ítéletét illető dolgok is ezután magyar nyelven folytassanak« és a főjegyzőnek meghagyta, hogy »minden végzéseit« magyar nyelven »közölje az vármegye mindennemű tisztjeivel.« Ezzel Torontál vármegye hivatalossá teszi a magyar nyelvet azon czélzattal, »hogy idővel ezen születési nyelv annál nagyobb tökéletességre emeltetvén, ezáltal egyedül az hazafiaknak adassék alkalmatosság minden idegeneknek kirekesztésével az országban és annak megyéiben lévő hivatalok elnyerésére.

Az időközben beállott franczia bonyodalmak következtében a külügyi helyzet mindinkább kedvezőtlenebbé vált és végre olyképen nyert megoldást, hogy a forradalmi Francziaország I. Ferencznek a háborút megizente. A véres és kétségbeesett háborúk vármegyénk áldozatkészségét is erősen igénybe vették. A franczia háborúk.

Torontál vármegye nagy áldozatkészségére a franczia háborúkban csak a vármegyének utolsó nemesi felkelésére vonatkozó adataiból lehet következtetni, mert az erre vonatkozó iratok és okmányok Nagybecskereknek 1807 augusztus 30-án tűz által történt elpusztulásakor elhamvadtak. E nagy tűzvészről különben e munkának Nagybecskerekre vonatkozó fejezetében bővebben van szó. A becskereki tűzvész.

A rettenetes tűzvész után a karok és rendek Szent Mihály havának 14-ik napján Nagykikindán jöttek össze gyűlésre és elhatározták, hogy a megye székhelyét, miután Nagybecskereken a vármegyeháza leégett, addig, míg az új székház felépül, ideiglenesen Nagyszentmiklósra helyezik át, a hol a vármegyének tágas alkalmas háza van. A levéltárnak a tűzvésztől megmentett részét Eleméren, a pénztárt pedig Nagyszentmiklóson helyezték el. Az új székház építését is akkor határozták el és a tervek elkészítésével Fischer József megyei mérnököt bízták meg. A székház felépítését 1820-ban fejezték be.

Ugyanakkor gondoskodás történt a tűzvésztől sujtott megyei tisztviselők és az alantas közegek segélyezéséről is. A »jelenlevő ttes Rendek és némely uradalmaknak képviselői elvégezték, hogy azon remanentia, mely az utóbbi insurrectionális költségekből hátramaradott és mintegy 1500 frtra terjedne, a tűz által károsodtak között proportio szerint osztasson fel«. Ezenfölül még Csekonics József tábornok és Gyertyánffy Antal papdi földesúr »további jószántukból s generositásukból azoknak számára, kiknek házaik elégtek, a fedésre külön-külön 5000 kéve nádat« felajánlottak. Az összeg, melyet a megyebeli urak a tűzvésztől sujtott tisztviselők és alantas közegek fölsegélyezésére adományoztak, 11.500 frtra rúgott, a mit a károsultak között aránylagosan osztottak fel.

Az 1808. évi decretumnak az insurrectióra vonatkozó része következtében a törvényhatóságoknak kötelességük volt a kebelbeli nemeseket felkelés czéljából összeírni és lajstromba foglalni. Az 1809 január 11-én tartott közgyűlés kimondotta a nemesi összeírást, a mi két hét mulva megtörtént és az alispán a január 17-iki közgyűlésnek már a kész lajstromot mutatta be. Ezen a közgyűlésen iktatták be nagy fénynyel és pompával Eötvenesi *Lovász* Zsigmond v. b. t. t. kamarást, temesi grófot és temesmegyei főispánt, Torontál vármegye főispáni helytartójává. Ugyanakkor történt gondoskodás a királyné koronázási ajándékául megszavazott 500.000 forintból Torontál vármegyére eső 15.025 frt és 45 kr. beszedéséről és ugyanakkor néhány pillanat alatt 65.200 forintot gyüjtöttek össze a felállítandó Ludovika Akadémia részére. A nagyobb adományozók közt szerepelnek: Gróf *Buttler* János párdányi földesúr 10.000 frttal, Ittebei *Kiss* Antal begaszentgyörgyi földesúr 10.000 frttal, Nagyszentmiklósi *Nákó* Sándor ugyanottani földesúr 10.000 frttal, *Karátsonyi* Lázár beodrai és bánlaki földesúr 10.000 frttal, Bobdai *Gyertyánffy* Lukács, Antal és Kristóf tolvádi, papdi és gyéri földesurak együtt 10.000 frttal, *Mocsonyi* János fényi földesúr 5000 frttal, *Dadányi* Konstantin gyülvészi földesúr 5000 frttal, Sztamorai *Malenicza* Péter nagygáji földesúr 1000 frttal, Mácsai *Csernovics* Pál kisoroszi földesúr 1000 frttal, Némethi *Damaszkin* István ugyanottani földesúr 500 frttal, *Áldási* Ignácz csanádi földesúr 500 frttal, *Oexel* Mátyás és János zombori földesurak 400—400 frttal, *Nagy* János 500 frttal stb. Az 1809-iki nemesi összeirás. Adományok a Ludovikára.

Ezek után a rendek áttértek a nemesi felkelési törvény végrehajtására. A lustra megtartására bizottságot küldenek ki, melynek tagjai Csekonics József generális, gróf Buttler János, Écskai Lázár János, Beodrai Karátsonyi Lázár, Écskai Lázár Ágoston, Ittebei Kiss Antal, Nagyszentmiklósi Nákó Sándor, Vidák A nemesi felkelés.

Tamás, Beodrai Karátsonyi Bogdán, id. Parcsetich György, Áldássy Ignácz, Hamar Péter, Platthy Elek, Endrődy Mátyás, Némethi Damaszkin István, Skenderlits József táblabírák, Kászonyi Sándor m. főjegyző, Nagy Miklós és Csernovits Pál főszolgabírák, Szentiványi István és Simonyi József esküdtek. A bizottság elnöke a főispáni helytartó, akadályoztatása esetén Márffy József alispán volt. A hadiszemle megtartására nyolcz napot tűztek ki. Az országgyűlésen igért húszezer főből álló nemesi felkelő seregből Torontál vármegyére 480 újoncz esett.

Az április 11-iki közgyűlés újból tárgyalta a nemesi felkelés ügyét és megválasztotta a tiszteket is. Az első svadronhoz első kapitány lett Oexel Aloysius, második kapitány: Hertelendy Ignácz, főhadnagy: Karátsonyi Ágoston és Rácz György, alhadnagy: Szőllőssy Lajos és Kosztolányi József. A második svadronhoz: első kapitány lett Vizkelety Ignácz, második kapitány: Damaszkin Sándor, főhadnagy: Verzár Bogdán és Porubszky János, alhadnagy: Kamenszky Illés és Bálint György, zászlótartó: Ragályi Ádám, strázsamester: Löcker József, Jávorszky Ferencz, Pruky József és Kámody István.

Miután Torontál vármegye Temes megye insurgenseivel egy diviziót alkotott, a rendek Écskai Lázár Ágostont szerették volna ezredessé kineveztetni, mint a ki »katonai akadémiát végzett és a rendes katonaságnál katonai tudományának és virtusának jeles bizonyságát adta és az 1797. évi insurgens seregnél már oberstlajdinant volt, a Nádor kegyelmes tetszését is megnyerte és tiszttársai közűl a rendes katonaságnál sokan már generálisi rangot nyertek«. Ily értelmű felterjesztést tettek tehát a nádorhoz, a ki a kérelmet teljesítette is.

A napoleoni hadjáratokhoz szükséges katonaság kiállítása ügyében április 10-én kelt és április 21-én leérkezett királyi rendeletet az 1809 május 8-iki közgyűlésen olvasták fel. Ámbár a királyi rendelet a vármegyét nem találta készületlenül, mégis lázas sietséggel igyekeztek a rendeletnek megfelelni, de a nemesi felkelő sereg kiállítása és felszerelése mégis lassan ment. A közigazgatás fennakadt, a karok és rendek egyebet sem tettek, minthogy előbb a rendes évi, később a nemesi felkelő és végül az önkéntes seregek kiállításáról és felfegyverkezéséről tanácskoztak. A vármegyének azonban nemcsak katonát kellett állítani, hanem 20.000 pozsonyi mérő búzát és ugyanannyi zabot is szállítani.

A torontálmegyei felkelő sereg létszáma a második hadiszemle után 591 volt és pedig 18 tiszt, 6 őrmester, 54 káplár, 506 közlegény, 3 trombitás, 3 késműves és 1 zászlótartó.

Annak ellenére, hogy minden megtörtént arra nézve, hogy a felkelő sereg mihamarább kiállítható legyen, ez mégsem sikerült, mert a második lustrát is csak május 23-án tartották meg, holott a felkelő seregnek már május 15-én Kecskeméten kellett volna lennie, a hova a délvidéki felkelőket összpontosították.

Még mielőtt a második lustrát megtartották volna, megtörtént az asperni ütközet, mely Ausztriára nézve szerencsés kimenetelű volt. A király, hogy a Napoleon fölötti győzelmét biztosítsa, újabb segélyt kért a vármegyétől. E felhívásra Torontál vármegye újabb 300 embert ajánlott fel és nyomban hozzáfogott azok kiállításához.

Écskai Lázár János közben június 17-én meghalt, minek következtében Lázár Lukács a megyei nemes felkelősereg ezredese, tekintettel családi viszonyaira, szintén lemondott rangjáról. A nádor báró Wenkheim Józsefet nevezte ki helyébe a torontálmegyei felkelő seregek ezredesévé.

A szerencsétlen kimenetelű wagrami és győri csaták után a király újabb 40.000 katonát kér az országtól, melyből Torontálra 960 esik. Mire azonban ezeket kiállították és útnak indították volna, megkötötték a schönbrunnni békét, mely után a deczember 11-én tartott közgyűlés a nemesi felkelő sereget feloszlatta és hazabocsátotta.

Ujabb települések és községek.

A franczia háborúk alatt a német telepesek a gyakori árvizek és rossz esztendők miatt elhagyták telepeiket és jobb vidékre költöztek, minek következtében e megürült telkeket más gyarmatosokkal igyekeztek benépesíteni. Ez időbe esik azoknak a németeknek és francziáknak Torontál vármegyébe való letelepítése, a kik a háborúk következtében az osztrák végtartományokból kivándoroltak. Nemsokára új községeket is emeltek és népesítettek be. Így keletkezett 1824-ben Szécsénfalva, melyet németekkel telepítettek be, 1826-ban Ujvár és Jánosfölde, melyeknek lakosai magyarok és németek lettek; 1828-ban Ernőháza, tiszta német lakossággal és 1829-ben Magyar-Csernye, melynek lakosai

mind magyarok voltak, végre 1832-ben épült Maleniczfalva magyarokkal és németekkel.

Ezzel azonban még mindig nem ért véget a telelepít, mert I. Ferdinánd uralkodásának kezdetén szintén keletkeztek új községek. 1835-ben Csősztelek, német lakosokkal, 1837-ben pedig Nyerő (Dugoszelo) lakosságát németekkel szaporították. 1839-ben keletkezett Dolácz és Csávos, magyar és német telepesekkel, 1842-ben pedig Bocsárt gyarapították magyarokkal és németekkel.

A mezőgazdaság fejlesztése körül is sok történt ez időszakban. A kincstári uradalmakban 1840-ben rendszeresen kezdték mívelni a dohányültetést és akkor keletkeztek vármegyénkben a kincstári dohányültető telepek. A dohányültetvényesek vagy kertészek nem voltak úrbéri jobbágyok, hanem csak bérlők. Minden ültetvényes évenként 2—3 ezüst forint haszonbért fizetett egy holdért és a bérelt földből négy holdat dohánynyal kellett beültetnie. Torontál vármegye területén a következő ültetvényes helyeket telepítették: Kübekháza, Szentpéter, Aurélháza, Ószentiván, Ürményháza és Nagy-Szentmárton.

A Napoleon bukása után óhajtott béke nem sokáig tartott. Olaszországban forradalmi hangulat mutatkozott és Ausztriának érdeke volt annak fékentartása. Ferencz király tehát 1815-ben újabb 30.000 újonczot kért az országtól és elrendelte az újonczozást. Az 1815 április 18-án tartott közgyűlésen olvasták fel a király rendeletét, melylyel az újonczozást és a szolgálmányok teljesítését elrendelte. A megyének a királyi rendelet értelmében 7200 mérő tiszta búzát, 38.922 m. kétszeres búzát, 41.739 m. zabot kellett július 15-ig beszállítani és ezenkívül november 15-ig 598 lovat, valamint 748 újonczott kiállítani. A közgyűlés ugyan nem zárkózott el az újonczok kiállításától, de feltárva a vármegye viszontagságos helyzetét, törvénytelennek minősíti a királyi leiratot, mert az újonczok kiállítása az országgyűlés hatáskörébe tartozik. 1816 január 19-én új rendelet érkezik, mely szerint az újonczok fele — a mennyiben még nem állíttatott volna ki — sürgősen kiállítandó, a másik felének a kiállítását pedig bizonytalan időre elhalasztották. A rendek a márczius 16-án tartott közgyűlésen a sorozás helyéül Kikindát jelölik ki. Ezt a királyi leiratot azonban visszavonták, a megkezdett újonczozást felfüggesztették, sőt a katonák egy részének szabadságolását is elrendelték.

Az olaszországi mozgalmak.

Az 1816-ik év inséges év volt. Árvizek pusztították a vármegyét és alig termett valami. A vármegye segélyért folyamodik a kormányhoz, de az állampénztár üres és segély helyett rendelet jön, mely megparancsolja, hogy a földesurak gondoskodjanak jobbágyaikról és a törvényhatóság ügyeljen arra, hogy a földek parlagon ne maradjanak. Habár a pénzügyi helyzet mind kedvezőtlenebbé válik, a vármegye erélyesen folytatja a hátralévő hadiadó és a felkelt nemesség kiállítására kivetett költségek behajtását.

A vármegye július 5-én tartott közgyűlésén felolvasták azt a királyi leiratot, mely a papirpénz bevonását rendeli el és a nemzeti bank felállítását helyezi kilátásba. E királyi rendeletet tudomásul veszi és kihirdetését elrendeli. Tudomásul veszi továbbá a deczember 21-én tartott közgyűlésben felolvasott azt a királyi leiratot is, mely a só árát mázsánként 2 forinttal felemeli.

1820-ban a vármegye már a becskereki új székházban tart főispáni beiktatást. Lányi József főispán ugyanis elhalálozott és a király Assakürthy *Ghyczy* Józsefet nevezte ki Torontál vármegye főispáni helytartójává. A beiktatást a rendek a szokott ünnepélyességgel márczius 21-én tartották meg. Ugyanakkor a tisztújítást augusztus 1-re tűzték ki. A tisztikar kevés kivétellel a régi maradt. Első alispán Ittebei *Kiss* Antal, helyettes alispán *Kászonyi* Sándor, főjegyző *Gyertyánffy* Dávid, főügyész *Petrovits* József, főszolgabíró az újpécsi kerületben *Karácson* István, a nagybecskerekiben *Hertelendy* Ignácz és a nagyszentmiklósiban *Dellimanics* György lett.

Az 1820-iki tisztújítás.

Az olasz forradalmi mozgalmak ez időtájban nyílt lázadásban törtek ki, melyet Metternich a császári haddal könnyü szerrel elnyomott. E siker az udvart elbizakodottá tette és miután azt hitte, hogy a nemzet ellenállásától nem kell tartania, elrendelték az újonczozást, a mi az egész országban elégedetlenséget keltett. Az 1821 április 4-én kelt királyi leirat elrendelte, hogy 1813-ban a magyar ezredek pótlására kívánt 60.000, majd az 1815-ben kívánt 30.000 újonczból a még hiányzó jutalék kiállíttassék. E törvénytelen rendelet végrehajtása majd minden vármegyében nagy akadályokba ütközött.

A kormány mindennek ellenére tovább halad a törvénytelenség útján és 1812 augusztus 13-án kibocsáttat a királylyal egy másik rendeletet is, mely szerint az adó november 1-től kezdve csakis pengő pénzben fizetendő. Ha tekintetbe veszszük a papir és pengő pénz közötti nagy értékkülönbözetet, akkor látjuk, hogy ez a rendelet egyetértelmű volt a legsúlyosabb adóemeléssel.

A kormánynak Torontál vármegyében aránylag kevés küzdelmébe került törvénytelen rendeleteinek végrehajtása. Igaz, hogy mikor az újonczozás ügyében kibocsátott rendeletet a május 22-én tartott közgyűlésben első ízben tárgyalták, a karok és rendek feliratban igyekeztek meggyőzni az udvart lépésének törvénytelenségéről, de már a feliratra érkezett válasz tárgyalása alkalmával, mikor látták, hogy az udvar nem enged, »miután a politika titkait feszegetni« ezúttal nem akarják, engedelmeskednek és újonczozási helyekül Nagybecskereket és Nagyszentmiklóst jelölik ki. Az adóügyben kelt leiratot az 1822. évi november 15-iki közgyűlésen tárgyalták. A rendek elvben elhatározzák, hogy engedelmeskednek ugyan, de felírnak és kérik, hogy tekintettel a súlyos viszonyokra, annak végrehajtását halasszák el. A második leiratnak azonban engedelmeskednek.

Az 1825 augusztus 8-án tartott közgyűlésen felolvasták a király azon rendeletét, melylyel Assakürthy Ghyczy József főispáni helytartót valóságos főispánná nevezi ki. Utána a rendek megválasztják a szeptember 11. napjára hirdetett országgyűlésre küldendő követeket: Kászonyi Sándor alispán és Marczibányi János táblabírák személyében.

A magyar nyelv terjesztése.

A magyar nyelvnek a vármegyében szélesebb mederben való terjesztése ügyében a vármegye az 1830 deczember 6-án tartott közgyűléséből bizottságot küld ki, a mely javaslatát az 1831. évi október 10-én tartott közgyűlésen már bemutatja. A javaslatot elfogadták és közhírrétételét elrendelték.

A határozat főbb pontjai a következők voltak: A tisztikar mint eddig, úgy ezután is mindennemű jelentéseit, levelezéseit és kiadmányait csakis magyar nyelven intézze, minden polgári és büntető pert magyarul kezdjen és fejezzen be, a latin nyelven megkezdett és még folyamatban lévő pereket magyar nyelven folytassa és fejezze be. A nem magyar nyelven írott beadványok elfogadását megtiltották. Oly egyén, a ki magyarul nem tud, közhivatalt nem viselhet. Azok a jegyzők, a kik magyarul nem tudnak, kötelesek 3 év alatt a magyar nyelvet megtanulni, mert különben hivatalukat vesztik, addig is azonban kötelesek maguk mellett egy magyarul tudó segédet tartani. Mesterlegények, a kik magyarul nem tudnak, addig mig azt meg nem tanulják, a czéhekbe fel nem vehetők. Ez időtől kezdve a magyar nyelv diadalmasan utat tör magának e soknyelvű megyében és végleg meghonosodik.

Az 1830 szeptember 8-iki országgyűlésre a vármegye ismét követeket választ: Hertelendy Miksa és Ivándai Karátsonyi István személyében.

Az 1830-ik évi országgyűlésnek, V. Ferdinánd megkoronázásán kívül, a vármegyékre kivetendő adó és ujonczjutalék megállapítása is tárgya volt. Torontál vármegyére 1010 újoncz esett. A vármegyei porták számának emelése körül némi nehézségek is támadtak, a melyek azonban elsimultak és a porták számát 47-ben és 48-ban állapították meg.

A következő évi országgyűlést a hazánkba behurczolt kolerajárvány miatt nem tartották meg. Torontál vármegye is erélyesen védekezik a járvány behurczolása ellen és habár bizottságot küld ki a szükséges óvóintézkedések megtétele céljából, mindezek ellenére a járvány a tiszamenti községekben mégis fellépett és az egész vármegyében szétterjedt. 1831 elején a járvány már szünőfélben volt.

[illegible] járási beosztás.

Az 1831 október 10-iki közgyűlésen a karok és rendek egy új, az ötödik járás felállítását határozták el. Az e czélból kiküldött bizottság 1839-ben készült el a szükséges előmunkálatokkal. Az 1840 július 7-iki közgyűlés végre megalakítja az ötödik járást, melyet a karok és rendek törökbecsei járásnak neveznek el. Ez a beosztás egész 1848-ig megmaradt. Az 1848 május hó 30-án megtartott közgyűlésen a szolgálat érdekében elhatározták, hogy a vármegyét 15 részre osztják fel, olyképen, hogy az öt főszolgabírói járás három-három részre oszlott. Felállították tehát: 1. a nagybecskereki járásban: a becskereki, párdányi és szentgyörgyi, 2. a törökbecsei járásban: a becsei, tordai és zsombolyai; 3. a kanizsai járásban: a kanizsai főbírói, a bessenyői és a kanizsai szolgabírói; 4. a szentmiklósi járásban: a szentmiklósi, perjámosi és billéti; végre 5. az újpécsi járásban: az ujpécsi főbírói, zichyfalvai és ujpécsi szolgabírói kerületeket.

Rajasics (Az Orsz. Képtárból).

Suplyikácz. (Az Orsz. Képtárból).

A Schreyer Viktor-féle ház Nagyszentmiklóson, a hol vármegye-gyűléseket tartottak.

Az 1820-ban befejezett megyeháza.

1838-ban a vármegyében ismét óriási károkat okoztak az árvizek.

Hertelendy Ignácznak főispánná történt beiktatása a szokásos ünnepélyességgel az 1839 május 13-án tartott közgyűlésen ment végbe. Ugyanakkor az 1839-ik évi országgyűlésre követekül megválasztották: Hertelendy Miksa és gróf Szapáry József táblabírákat. Az utóbbit szeptember 30-án Fodor Károly főszolgabíró váltotta fel.

1840 október 20-án tartották meg a rendek tisztújító közgyűlésüket, mely alkalommal első alispánná egyhangú lelkesedéssel Gyertyánffy Dávid kir. tanácsost, másodalispánná Beodrai Karácsonyi Lászlót, főjegyzővé közfelkiáltással Nagymagyari Nagy Jánost, főügyészszé Sztojanovits Mihályt választották meg. Az 1840-iki tisztujítás.

1845-ben Hertelendy Ignácz megvált a főispáni széktől és helyébe helyettesként Bobdai *Gyertyánffy* Dávidot nevezték ki. A július hó 7-iki közgyűlésen, a főispáni esküminta felolvasása után, a rendek között elégedetlenség támadt és óvást is tettek, mert az esküben a közhazáról és az alkotmányról említés nem történt. Az új főispán ünnepélyes beiktatása az augusztus 11-iki közgyűlésen történt; ugyanakkor határozták el, hogy a nádor félszázados jubileuma alkalmából, üdvözlésére, gróf Nákó Sándor elnöklése alatt, díszküldöttséget menesztenek.

Szeptember hó 13-án tisztújító közgyűlést tart a vármegye, mely alkalommal a megürült alispáni állásra *Karácsonyi* Lászlót választották meg.

József nádornak 1847 január 13-án bekövetkezett halála alkalmával a vármegye részt vett az országos gyászban és három havi gyászt rendelt el.

A király István főherczeget nevezte ki nádori helytartóvá, a ki elhatározta, hogy az országban nagyobb körútat tesz. Ez alkalommal a főherczeg Torontál vármegyében is megfordult. István főherczeg Torontálban.

Temes vármegye értesítette a rendeket, hogy a nádori helytartó szeptember 15-én fog Temesvárra érkezni és ott kívánja fogadni Torontál-, Temes- és Krassó-vármegyék küldöttségeit. A vármegye az augusztus 4-iki közgyűlésen választotta meg a küldöttségeket. Az egyik küldöttség Gyertyánffy Dávid elnöklete alatt, Temesvárott üdvözölte, a másik pedig, Karátsonyi László alispánnal az élén, a vármegye határán fogadta és útjában kísérte.

Az 1847 szeptember 7-re összehívott nádorválasztó országgyűlésre Torontál vármegye az október 20-iki közgyűlésen *Mocsonyi* Péter és *Fodor* Károly követeket küldte ki. E követválasztó gyűlés volt a vármegye utolsó nevezetesebb ténykedése e korszakban. Nemsokára új korszak veszi kezdetét, melyben megvalósul mindaz, a miért a nemzet évtizedeken át küzdött. Igaz, hogy Torontál vármegyének az elmult korban vezérszerep nem jutott, de annál több jut neki most, a mikor meg kell küzdenie azokkal, a kik a viszonyok változásával ellenségeivé lettek hazánknak.

Az 1847 november 7-én egybehívott országgyűlésen az ügyek csak lassan haladtak előre, mert a szabadelvű párt a nemzeti sérelmek tárgyalása körül heves harczot vívott a kormánynyal és az azt támogató konzervativ párttal. Az ellenzék, mely már csüggedni kezdett, az 1848 február hó végén Párisban kitört forradalom hírére új erőre kapott. Küzdelme most már élesebb lett, és Kossuth márczius 3-iki beszéde kezdete volt ama nagy átalakulásnak, mely néhány nap alatt a rendi alkotmányt megváltoztatta és az alkotmányos jogokat a nemzet minden osztályára kiterjesztette. 1848 előtt.

Míg az országgyűlés küldöttsége Bécsben járt, hogy a nemzet kívánságait a királynak megvigye, addig Pesten az ifjuság a nemzet kívánságait 12 pontba foglalta és kihirdette a sajtószabadságot, melyhez a helytartó tanács is hozzájárult.

E hír villámgyorsan terjedt el az országban és így Nagybecskereken is. A vármegye hivatalosan márczius 18-án értesül róla és nyomban intézkedik közhírré tételéről. Lovas küldöttek járják be a vármegyét és mindenfelé terjesztik az örömhírt.

Nagybecskerek város értelmisége még aznap gyűlésezett is, hogy a nagy esemény fölötti örömének kifejezést adjon; este pedig a szinházban díszelőadást tartottak és a várost kivilágították s másnapra népgyűlést hívtak össze.

Másnap: márczius 19-én a mostani Ferencz-József-téren tartották meg a népgyűlést. Előbb a városbírája, majd Hadzsits Lázár szónokolt, utóbb pedig Mihajlovits Félix, a zágrábi érsek jószágigazgatója tartott lelkes beszédet, mely után elfogadták a 12 pontot, elhatározták a nemzeti sereg szervezését és azt

kívánták, hogy Kossuth Lajos megjutalmaztassék és Nyári Pálnak köszönet tolmácsoltassék.

Torontál vármegye az 1848 április 1-én megtartott kisgyűlésen nagy lelkesedéssel tárgyalta ez ügyet, a mikor a kir. helytartó-tanácsnak a sajtószabadságról és a független magyar felelős minisztériumról szóló leíratát felolvasták. A vármegye rendei a nemzet ujjászületése alkalmából érzett örömük kifejezését, ünnepélyesség okából, az április 12-re hirdetett nagygyűlésre halasztják, azonban a nádor és a független magyar felelős miniszterelnök üdvözlését már most határozzák el.

A kikindai szerbek lázadása 1848-ban.

Az általános örömöt és lelkesedést, mely az elért nemzeti vívmányok fölött az április 12-én tartott nagygyűlésen és a lakosság között megyeszerte uralkodott, a szerbek jogtalan mozgolódásai alaposan megzavarták. Alig hogy az ujvidéki küldöttség, mely a szerb nép kívánalmait, pontokba foglalva, Pozsonyba vitte, a kormány elutasító válaszával visszaérkezett, Nagykikindán oly esemény játszódott le, mely a vármegye figyelmét magára vonta és sürgős óvóintézkedések megtételére késztette.

Torontál vármegye területén, Nagykikinda városában ugyanis, április 24-én polgárvér folyt. A nép fellázadt és Kengyelácz városbírótól a választása alkalmából tett ígéretének beváltását követelte, mely szerint ha bíró lesz, a kincstári földeket fogja közöttük kiosztani; e mellett még azt is követelték tőle, hogy a Karlóczáról hozott szerb nemzeti zászlót a városháza ormára tűzesse ki. A városbíró erre felhívta az ott állomásozó huszárszázadot, hogy a lázongókat oszlassa szét. A nép azonban nekiment a katonaságnak és a támadás oly heves volt, hogy a katonaság kénytelen volt a városból kivonulni, mert közülök sokan megsebesültek és lőszerük is elfogyott.

A katonaság kivonulása után a felbőszült tömeg a tisztviselőket kereste, hogy boszúját rajtuk kitöltse. A tisztviselők azonban elmenekültek és a lázongók csak két kikindai származású szerb tanácsost találtak: Csuncsics Jánost és Iszákovits Sándort, a kiket előbb iszonyatosan megkínoztak és azután megöltek. Ezek után a lázadók megtámadták a magánosok házait is és mindent összezúztak és feldúltak, úgy hogy alig maradt a főutczán ház, mely sértetlen maradt volna.

A kormány a lázadás következtében *Csernovics* Péter temesmegyei főispánt nevezi ki egész Torontál vármegyére teljhatalmú kormánybiztossá, a ki a melléje rendelt *Kiss* Ernő ezredessel azonnal Kikindán terem és a rendelt helyreállítva, példásan megbünteti a lázadók vezéreit. Torontál vármegye is intézkedik a lázadás elfojtása körül és gondoskodik az iránt, hogy ily esetek meggátlására megfelelő haderő álljon rendelkezésre, mely czélra Nagykikindán egy ezred Hannover-huszárt és két ezred gyalogságot szállásoltak el.

A becskereki szerbek lázongása.

Alig hogy a katonaság a nagykikindai forrongás elfojtása czéljából Becskerekről eltávozott, máris a nyugtalanság jelei mutatkoztak a becskereki szerbek között. 300—400 főből álló csoport jelent meg a városháza előtt és hangosan követelte a magyar zászlónak a városháza ormáról leendő eltávolítását és a szerb zászló kitűzését. Miután Hadzsits Lázár városbíró követelésüknek eleget tenni nem akart, létrát hoztak és erőszakkal akarták a zászlót letépni. Hadzsits Lázár erre közbevetette magát és megmagyarázta a tömegnek, hogy követelésük jogtalan és hogy csak az ő holttestén át távolíthatják el a nemzeti zászlót. A tömeg erre kissé megnyugodott és a városbírót magával vive, a görög nem egyesült templom elé vonult. Itt azonban a tömeg egyrésze, mely kerülőúton hamarább jutott a templomhoz, a Sztaics Dániel lelkésztől kapott magyar nyelvű anyakönyveket a templom előtt meggyujtotta és elégette. Hadzsits erre újból szólt a tömeghez és szavai oly meggyőzők voltak, hogy hatása alatt a nép csendesen eloszlott.

A szerbek Törökbecsén és Aracson szintén elégették a magyar anyakönyveket.

Május 16-án a vármegye Nagykikindán kisgyűlést tartott, melyen az 1848-as törvényeket hirdette ki, továbbá az országgyűlési követválasztásra nézve is intézkedett. A vármegyét kilencz választókerületre osztották s e kerületek a következők voltak: Párdányi, Zichyfalvi, Begaszentgyörgyi, Zsombolyai, Nagykomlósi, Ó-Bessenyői, Nagyszentmiklósi, Billéti és Basahidi. Azonkívül Nagybecskerek és Nagykikinda.

A kormány időközben *Karácsonyi* Lászlót nevezte ki Torontál vármegye főispánjává, kit a május 30-án Nagykikindán tartott közgyűlésen iktattak be. Ugyanakkor tartották meg a tisztújítást is. A tisztikar a következőképen alakúlt: első alispán *Rónay* Móricz, másodalispán Sztojanovits Mihály, czímzetes alispán Trifunácz János, főjegyző Termasich Rudolf, első aljegyző Dániel Pál, második aljegyző Virányi József, főügyész Botka Ferencz, első alügyész Kiss György és második alügyész Dániel János lett. Tisztújítás 1848-ban.

Május elején a vármegyében már nagyon is érezhetőkké váltak a szerb mozgalmak, a melyeket Rajasics kiáltványaival idézett elő. A május 13-ra összehívott gyűlésre Torontálmegyéből is sokan mentek Ujvidékre, hogy a szerb nemzeti kongresszuson résztvegyenek, a hol Rajasicsot patriárchává választják és megalakítják a szerb vajdaságot, melynek egyik része gyanánt Torontál vármegye is szerepelt. A karlóczai gyűlés hatása.

A karlóczai gyűlés után Sztratimirovits, a választmány elnöke fegyverre szólította a Délvidék szerb népét. A lázító beszédek hatása alatt sokan fegyvert ragadtak és a perlaszi, tamáslaki és alibunári táborokba szállottak.

A kormány június hó 13-án felhívja a vármegye figyelmét a délvidéki mozgalmakra és meghagyja, hogy a vármegye két hét alatt állítson ki 3000 határőrt, lőfegyverrel vagy ennek hiányában kaszákkal felfegyverkezve és használja fel őket a belsőbb részek védelmére. Alkalmazásukról és elhelyezésükről Csernovits és Vukovits királyi biztosok, valamint báró Jóvits István vezérőrnagy fognak intézkedni.

A július hó 2-ra összehívott országgyűlésre a vármegye a következő követeket választotta: a bégaszentgyörgyi kerületben Plechl Józsefet; a párdányiban Bogdánovics Vilibaldot; a nagykomlósiban Bogdán Vinczét; a zsombolyaiban Bakalovics Szilárdot; a zichyfalvaiban Dániel Pált; a billétiben Hertelendy Miksát; a nagyszentmiklósiban Karácsonyi Antalt; az óbessenyőiben Rónay Lajost és a basahidaiban Raczkovits Kozmát. Nagybecskereken Hadzsits Lázárt és Nagykikindán Sztojánovits Mihályt. Követek 1848-ban.

Miután a szerb mozgalmak veszélyesebb mértéket kezdtek ölteni, a vármegye megteszi a szükséges intézkedéseket, a kormány pedig katonaságot szállásol el a vármegyében. Nagybecskereken Kiss ezredes parancsnoksága alatt 3 zászlóalj gyalogság, 10 század könnyű lovasság, 8 ágyúval nyer elszállásolást. A június 27-iki közgyűlésen a vármegye elhatározza a 3000 határőr sürgős kiállítását és egyben a határőrség részére kinevezendő tisztikart is kijelöli és pedig névszerint Rohonczy Lipótot, Derra Kálmánt és Bajzáth Vilmost nemzetőrségi őrnagyokká, Bajzáth Albertet kapitánynyá és Pilisy Istvánt hadnagygyá. A szerb mozgalmak.

Sztratimirovits, az ezredesi ranggal felruházott Drakulics volt cs. kir. főhadnagyot küldte ki a németbánsági határőrezred területére, hogy a felkelést szervezze, a törzshelyeken levő hadikészleteket kerítse hatalmába és a felkelőket vonja össze táborokba. Drakulits kiküldetésének fényesen megfelelt, a mennyiben sikerült neki a határőrvidéki községek nagyobb részét csatlakozásra bírni és a többieket semlegességre kényszeríteni. E semleges községek voltak: Ozora, Torontálvásárhely, Nagylajosfalva, Antalfalva és Végszentmihály. Ozora és Végszentmihály azonban később kiléptek a semlegességből és nyiltan a magyar ügyhöz csatlakoztak. Miután a hadiszerek is könnyű szerrel Drakulics birtokába kerültek, a Határőrvidék népe tömegesen vonult a táborokba és rövid időn belül a perlasziban 5000—6000, az alibunáriban pedig 4000—5000 volt a felkelők száma.

A kormány rendelkezésére állottak a császári seregek, a melyek azonban az egész Délvidéken szanaszét voltak elhelyezve. Temesvárott báró Piret volt a parancsnok, a ki a helyett, hogy nyomban elfojtotta volna a lázadást, őrvonalat vont a vármegye és a Határőrvidék között és Kiss ezredesnek, ki Nagybecskereken állomásozott, nem engedte meg, hogy a felkelők ellen támadólag lépjen fel.

A kormány felhívást bocsátott ki a vármegyéhez a lázadás elfojtása czéljából. Ez azonban most már nehezen ment, mert a kormány rendelkezésére álló 8—10.000 főnyi katonasággal szemben, harminczezer felkelő állott.

Bechtold lett a délvidéki seregek fővezére, a mi Kissnek rosszul esett, mert ő számított a fővezérletre. Bécsben azonban mindenféle akadályokat gördítettek a kinevezése elé. De Kiss Ernő mint jó hazafi hamar kiengesztelődött és Bechtold is mindent elkövetett, hogy megnyerje; ezért reábízta a Bánságban fekvő összes csapatok önálló vezetését.

A felkelőket bántotta, hogy akad a községek között olyan is, mely az ő ügyükkel nem rokonszenvez; elhatározták tehát, hogy ezeket kényszeríteni fogják a csatlakozásra. Végszentmihály magyar érzelméről ismert románajkú község volt az első, melynek lakosai felhívásuknak nem engedtek, minek következtében az alibunári táborból megtámadták a községet és porrá égették. Ugyanily sorsban részesült Ozora község is.

A július 3-án tartott közgyűlésen Dadányi Pál szolgabíró tett jelentést Végszentmihály szomorú sorsáról, mire a 3000 főből álló határőrök sürgős behívását rendelték el. Nehogy továbbá ujabb hasonló esetek történjenek, táborhelyek felállítását határozzák el és pedig az egyiket Torontálszécsányban, a másikat Zichyfalván, hová a határőröket elhelyezik és főparancsnokul a szécsányi táborban Koczó Károly nyugalmazott főhadnagyot, a zichyfalvaiban pedig Karácson Istvánt nevezik ki. Hogy a lőszerekben hiány ne legyen, megkeresték a temesvári főhadikormányt, hogy küldjön a vármegye részére készpénzfizetés mellett 10 mázsa lőport. Végre felhívást intéztek Csanád, Csongrád és Békés vármegyékhez, továbbá a Jászsághoz, Kis- és Nagykunsághoz, valamint Szeged városához, hogy tekintettel a nagy veszélyre, küldjenek fegyveres segélyt.

Az alibunári tábor a szentmihályi eseten felbuzdulva, Versecz megtámadását határozta el. Blomberg ezredes azonban kellő időben értesülvén szándékukról, elkészülve fogadta támadásukat és keményen megverte őket. Fogságba esett akkor Sztanimirovits az odbor-biztos és Koits vezér, kiket Blomberg Temesvárra szállított, a hol őket lázadókként a rögtönitélő bíróság kötél általi halálra ítélte és kivégeztette.

A verseczi vereség után a felkelők harczi kedve mélyen alászállott és a táborban a csüggedés jelei mutatkoztak. Az odbor meghökkent a beállott változáson és maga Rajasics Pancsovára ment, hol gyujtó szavakban lelkesítette a lázongókat a harcz további folytatására.

De a bácsmegyei események nagyobb tevékenységre indították a németbánsági területen táborozó lázadókat is, úgy hogy ujból megkezdték támadásaikat. Miután Écskán, Tarrason és Kumánon is erős forrongás mutatkozott, Drakulics elhatározta, hogy Nagybecskerek ellen nyomul. Bechtold szenttamási kudarcza ez elhatározását még növelte.

Kiss Ernő ezredes Drakulics szándékáról értesülve, nyomban intézkedéseket tett, hogy a lázadóknak Écskára való betörését megakadályozza. Katonáit Écskára vezényelte és várta a túlnyomó számú ellenség támadását.

A perlaszi csata.

Július 15-én reggel a szerbek Perlaszról elindulva, az Écska előtti domboknál, a Bega folyó mellett foglaltak állást, a dombon pedig ágyúikat helyezték el. Kiss pedig az úton, a falu előtt állította fel a gyalogságot, jobbról, kis távolságban, három darab háromfontos ágyút helyezett el, az ágyúk mögé pedig a lovasságot.

Ágyúharczczal kezdődött meg az ütközet. Négy órán át egyebet sem tettek, mint egymás hadállásait bombázták. Kiss két újabb ágyút helyezett el a község bejáratánál és egy huszár-divizió épen rohamra készült, midőn a szerbek támadólag vonultak fel, mire a huszárok támadásukat abbahagyták. A szerbek e közben harczvonalban fejlődtek ki és a lovasságot támadták meg, mely 500—600 lépésnyire hátrált és újból csatarendben sorakozott. Habár e mozdulat következtében a támadók elvesztették az egymásközötti összeköttetést, mégis előre hatoltak, mire a Bega túlsó partján elhelyezett ágyúk az ellenséget oldalba támadva, óriási veszteségeket okoznak neki és visszavonulásra kényszerítik. Kiss nem üldözte őket, hanem ő is visszavonult Becskerekre.

A felkelés a Bánságban nem tudott eredményt felmutatni, mert még nem volt olyan pontja, honnan hadműveleteit intézhette volna. Pedig a szerbeknek az volt a főtervük, hogy a bánsági táborok mihamarább a bácsmegyeiekhez egy vonalban csatlakozzanak, hogy azután a bácskai hadtesttel, az egész terület szélességében, a Maros ellen nyomulhassanak. Szükségesnek mutatkozott tehát a Bánságban is egy oly erős pont, melyből összes hadműveleteiket intézhessék. Pancsova mutatkozott erre a legalkalmasabbnak.

Pancsova a szerbek kezében.

Sztratimirovics, csapatának az élén, július 23-án váratlanul behatolt Pancsovára, az ott levő nyolcz ágyút elfoglalta és megtöltve, tüzelésre készen, a főtéren helyezte el, kijelentve, hogy bárki parancsainak ellenszegülni mer, a várost azonnal bombáztatja. A pancsovai szerb lakosságot nyomban felfegyverezte és

szintén a főtéren helyezte el, a magyar és német lakosságnak pedig megparancsolta, hogy fegyvereiket adják át. A városi tanács egész éjjelen át talpon volt és Sztratimirovits minden kívánságát teljesíteni kényszerült. Másnap Sztratimirovits kiáltványt bocsátott ki a városi és a környékbeli néphez, melyben tudatja, hogy az eddigi tisztviselőket állásukból elmozdította és felhívja a lakosságot, hogy a szerb ügyhöz csatlakozzék. Így került Pancsova is a lázadók kezébe.

Most a sor azokra a községekre került, a melyek nyiltan a magyar ügyhöz csatlakoztak. Július 30-án reggel a lázadók Tamáslaka felől Ozorát támadták meg. A lakosság azonban elmenekült, mire a támadók a községet földig lerombolták és felgyújtották. A menekülő lakosokat, a kik Végszentmihály felé vették útjokat, az ilonczaiak megtámadták és kifosztották.

Kisebb, de annál hevesebb harczok voltak augusztus 3-án Nagynezsénynél, augusztus 5-én Szárcsánál és Ernőházánál, augusztus 19-én újból Tarrasnál, augusztus 28-án ismét Écskánál és augusztus 29-én Istvánföldnél, a melyek, az istvánföldit kivéve, a magyar fegyverek győzelmével végződtek.

Időközben a kormány újabb csapatokat küldött, melyeket a becskereki táborban helyezték el.

Miután Csernovits a várakozásoknak nem felelt meg, helyébe előbb Szentkirályi Móriczot, majd később a szigoráról ismert Beőthy Ödön, bihari főispánt nevezte ki a kormány a Délvidék részére kormánybiztosul.

A már veszedelmessé vált Perlasz, a kormány figyelmét is izgatta. Mészáros Lázár hadügyminiszter nem is késett Kiss Ernő figyelmét e körülményre felhívni és őt e veszedelmes helység elfoglalására buzdítani. Midőn tehát Kiss serege megszaporodott s alparancsnokai is számban és tekintélyben növekedtek, engedve a hadügyminiszter felhívásának, elhatározta, hogy a lázadókat Perlaszon megtámadja. Vetter Antal alezredes és nagybecskereki térparancsnok dolgozta ki a hadművelet tervét.

Szeptember 2-án, az éj sötét leple alatt helyezkedtek el a magyar csapatok Perlasz körül és még nem is hajnalodott, midőn a közeli magaslatokról megszólaltak az ütegek. A táborból siettek viszonozni a tüzelést és mindkét részről heves ágyúharcz fejlődött ki. Az ágyúk szakadatlan bömbölése között, a hajnal pirkadásával megkezdődött a támadás és a mi seregeink három oldalról nyomultak a tábor felé. A földsánczokon csakhamar megvillantak a 10-ik honvédzászlóalj szuronyai utánuk Vetter vezetése alatt a Mihály gyalogezred intézett rohamot, azután jött a Woronieczky herczeg vadászcsapata és végül a nemzetőrség. Perlasz ostroma

A felkelők kétségbeesetten védelmezték hadállásaikat. Eleintén puskatűzzel akarták a támadókat elriasztani és csak azután, midőn ez nem sikerült, handzsárral a kezükben törtek rájuk. Rémes, öldöklő harcz keletkezett. Azonban az ostromlók szuronyrohama oly tömör és hatásos volt, hogy a felkelők annak nem állhattak ellen és a védelemmel felhagyva, futásnak eredtek. Reggel nyolcz órakor a perlaszi tábor sánczain már a magyar lobogó lengett.

A szerbek táborában rémület uralkodott. A lázadók szétfutottak és maga Drakulits is, 200 emberével, a készen tartott kocsikon Titelre menekült. A magyarok gazdag zsákmányra tettek szert ; a többi között elfoglaltak 12 ágyút, 20 mázsa puskaport és 60,000 töltényt, melyek a szakértők ítélete szerint, a bécsi hadiszertárból származtak.

A perlaszi vereség után a szerbek újból összeszedték magukat és néhány nap mulva, szeptember 11-én Stefanovits alatt ismételten támadást intéztek Perlasz ellen, melyet Vetter vezérlete alatt egy erős hadosztály tartott megszállva. Két órai véres harcz keletkezett, mely ismét a szerbek vereségével végződött. Ez alkalommal Perlasz a lángok martalékává lett.

Szeptember 12-én a bácskai lázadók két ágyúval átkeltek a Tiszán és Felsőaradi községet szállották meg. E hírre Kiss Ernő Felsőaradi felé vonul és harczba elegyedik a lázadókkal, a kik ágyútűzzel fogadják, melyet viszonoz és a gyalogsággal két tűz közzé szorítja őket, mire azok a támadást abban hagyják és megfutamodnak.

Ugyanekkor Sztratimirovits is átkelt a Tiszán és a két Elemér községet készült megtámadni. Az ott lévő gróf Eszterházy e hír hallatára, miután csak csekély számú haderő állott rendelkezésére, a községből visszahúzódott Nagybecskerek

felé. A Felsőaradiról visszatérő Kiss Ernő Nagybecskerek alatt Eszterházyval egyesült, nyomban Elemérnek indult, hol azonban Sztratimirovitsot már nem találta, mert ez arra a hírre, hogy Kiss Ernő nagy haderővel nyomul Elemér felé, a Tiszán át újból a Bácskába menekült.

Ezután kisebb csatározások voltak Ürményházán, Szentjánoson, Szárcsán, Zichyfalván, Zsigmondfalván, Ilonczon, Basahidán és Melenczén.

Október elején megérkezett Suplyikácz István vajda is, kit az udvar időközben tábornokká léptetett elő. Suplyikácz a volt belgrádi követnek: Mayerhofernek volt az eszköze. Mayerhofer intézte ugyanis a délvidéki szerb lázadást és Suplyikácz mindenben az ő utasításait követte. A szerb felkelősereg tehát, miután előzőleg a határőrök is hozzá csatlakoztak, lassanként császári királyi szerb hadtestté alakul át, melynek élén a vajda állott, a ki egyszersmind császári királyi tábornok volt.

Suplyikácz vajdasága alatt a felkelők hadiereje Alibunáron, Tamáslakán és Pancsován volt összpontosítva. Az alibunári táborban Jovanovits Mihály parancsnoksága alatt három zászlóalj pétervárádi és egy zászlóalj németbánsági határőr nyolcz ágyúval táborozott; a tamáslakai táborban pedig, Knityanin szerb felkelővezér parancsnoksága alatt, a németbánsági határőrezred 3. és 4. zászlóalja, 2472 emberrel és 1610 szerviánus, a kik a szabadságharcz kezdetén tömegesen jöttek át és a felkelőkkel együtt harczoltak, valamint 12 ágyú, köztük 10 darab 3 fontos volt. Pancsova törzshelyen, Milutinovits százados alatt, a városi polgárőrség hat százada állomásozott.

A magyar csapatok, melyek a bács-bánsági sereg alkotó részei voltak, Nagybecskereken, Törökbecsén és Nagykikindán, Kiss Ernő főparancsnoksága alatt táboroztak. Ez időben Kiss Ernő rövid szabadságra távozott. Míg ő távol volt, Vetter Antal volt a főparancsnok.

A szerbek a sok kudarcz után ismét hozzáfogtak a támadáshoz. Mindenekelőtt a bánsági magyar sereget, mely Nagybecskereken és Verseczen táborozott, akarták elszakítani a bácsmegyei magyar hadaktól, hogy azután a temesvári várőrséggel tönkre tegyék. E végből október 13-án megtámadták Törökbecsét, melyet Csuha alezredes és Rohonczy Lipót őrnagy védelmezett. Fack ezredes, ki Ó-Becsét tartotta megszállva, Damjanich őrnagyot küldte a törökbecseiekhez segítségül. Damjanich sietve átkelt a Tiszán és heves támadást intézve a szerbek ellen, teljesen szétszórta őket.

A törökbecsei és nagykikindai harczok.

Másnap, október 14-én, a megállapított haditerv szerint, Kikindára került a sor. Egy 3000—4000 emberből álló felkelő-sereg Kikindát támadta meg, melyet Pikéti maroknyi csapatával tartott megszállva. Pikéti a kikindai szerbek árulása következtében, a túlnyomó ellenség elől Torontáltordára vonult; de a támadók sem zsákmányolhatták ki győzelmüket, mert a becsei vereség oly ijesztőleg hatott reájuk, hogy még aznap éjjel Tamáslakára vonultak vissza. Időközben Nagy Sándor ezredes is megérkezett Pikéti segítségére és így Nagykikinda ismét a magyarok kezére került. A község egy részét azonban a csapatok büntetésből felgyújtották.

Ezután a szerbek egyelőre beszüntették támadásaikat. Ezt az alkalmat a kormány felhasználva, arra törekedett, hogy a szerbeket a magyar ügynek megnyerje. Beöthy kormánybiztos meg is kezdte velük az alkudozást, de arra a hírre, hogy Windischgrätz betört Magyarországba, az egyezkedés megszakadt, mert a szerbek vezérei, különösen Rajasics, sokkal többet vártak a bécsi udvartól, mint a mennyit nekik a magyar kormány adhatott volna.

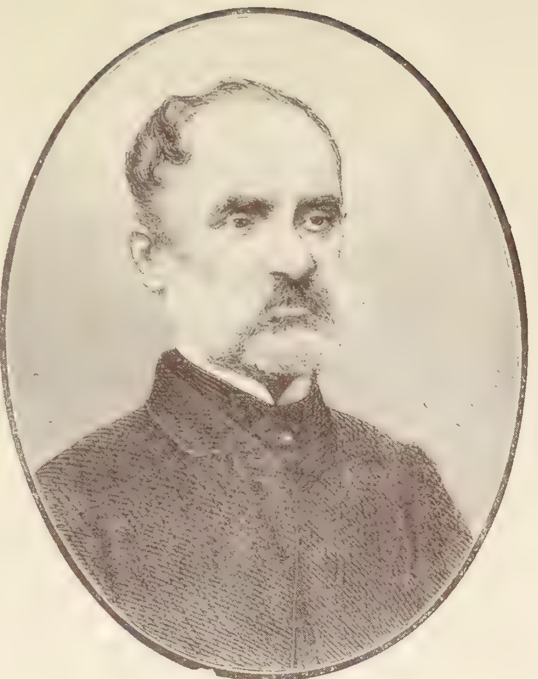
A magyar kormány tehát kénytelen volt a szerbek ellen a támadást ujból megkezdeni. A támadás Verseczről és Nagybecskerekről irányult Pancsova felé, mely a szerbeknek főfészke volt. Mivel pedig Pancsova kulcsai Tamáslaka és Alibunár voltak, e két község elfoglalása volt seregeink czélpontja. A bánsági sereg középpontjai Nagybecskerek, Versecz és Fehértemplom voltak és a sereg 13 gyalogzászlóaljból, 14 lovasszázadból, három-négyezer főnyi nemzetőrségből és 64 ágyúból állott. A sereg fővezére Kiss Ernő tábornok volt, kit rövid ideig Vetter Antal helyettesített. Csapatparancsnokok Damjanich, Asbóth, Nagy Sándor, Maderspach, Aschermann és Kiss Pál voltak.

Az alibunári ütközet.

Az előre megállapított terv szerint Damjanich 2500 emberrel és kilencz ágyú-

Csernovics Péter. (Az Orsz. Képtárból).

Vukovits Sebő. (Az Orsz. Képtárból).

Kiss Ernő. (Az Orsz. Képtárból).

Részlet a perlaszi harczokból. (Az Orsz. Képtárból.)

Részlet Perlasz ostromából. (Az Orsz. Képtárból.)

val deczember 12-én háromszor támadta meg az alibunári tábort, de a felkelők oly makacs ellentállást fejtettek ki, hogy mindannyiszor kénytelen volt visszavonulni. Végre még egy negyedik támadást intézett ellenük, mely oly heves volt, hogy a felkelők ellentállása megtört s mindenüket visszahagyva, Pancsova felé menekültek. Az alibunári harcz a legvéresebb ütközetek egyike volt. 500-nál több felkelő teteme borította a csatatért, míg ellenben Damjanichnak csak 15 halottja és 50 sebesültje volt. Damjanich még aznap Tamáslaka felé indult, hogy Kissel egyesülve támadja meg az ottani tábort. Nagynezsénynél kellett volna a Temesen átkelnie, de mivel a folyó zajlása tervét meghiusította, elhatározta, hogy fáradt seregeit Árkodon fogja pihentetni.

Az árkodi szerb lakosság színleg előzékenyen fogadta a magyar harczosokat, de titokban értesítette a tamáslakai táborban tartózkodó Knityanint, a ki sejtve, hogy a magyar sereg két oldalról szándékozik táborát megtámadni, elhatározta, hogy Damjanichot éjjel meglepi. Deczember 14-én este tehát seregével Árkod alá lopódzott és rátört az alvó honvédekre.

A rettentő zűrzavarban a 9-ik zászlóalj volt az első, a mely összeszedte magát. Csakhamar csoportosult a Waza-zászlóalj is és Kiss Pál és Aschermann vezetése alatt szuronyt szegezve utat tör magának Kevedobra felé. A község másik oldalán Damjanich szedi össze embereit, halált megvető elszántsággal szuronynyal utat tör magának és a Berzava-csatorna másik oldalán megállítja őket. E közben előkerülnek az ágyúk is, melyekből oly gyilkos tüzelést indít a lázadókra, hogy azok nem mernek közeledni. Az árkodi harcz.

E közben megvirrad és Damjanich felkeresi a tőle elszakadt zászlóaljat, melylyel egyesülve, betör a községbe és abból az ellenséget kiűzi. Knityanint annyira meglepte e heves támadás, hogy harcz nélkül feladta Tamáslakát és Pancsovára vonult. Ez örökemlékezetű éjjelen Árkodon iszonyú vérengzés folyt. Ezernél több holttest hevert szerte az utczákon, köztük háromszáz honvéd holtteteme is. A honvédeket bajtársaik hült tetemeinek láttára, végtelen düh és elkeseredés fogta el. Lehetetlen volt őket az áruló lakosok megfenyitésétől visszatartani. Bosszútól, égve felgyujtották a házakat és a gyermekek kivételével, majdnem az egész lakosságot kardélre hányták.

Kiss Ernő az árkodi véres dráma éjjelén, Tamáslaka közelében, Botos községnél táborozott és ott várta Damjanich megérkezését, hogy vele egyesülve támadja meg a felkelőket. De miután Damjanich nem érkezett meg, óvatosan közeledett Tamáslaka felé, a hol legnagyobb meglepetésére a tábort üresen találta és az ellenség sem volt sehol. Azonnal leromboltatta a sánczokat és elindult Damjanich felkeresésére, a kivel Szárcsánál egyesült és tőle mindent megtudott.

E két táborhely pusztulása nyomasztólag hatott a szerbekre. Nehogy a harczi kedvüket elveszítsék, az új uralkodó deczember 15-én kelt kézirattal Rajasicsot patriarchává nevezte ki, Suplyikáczot pedig megerősítette vajdai tisztében és egyuttal a vaskorona rendet adományozta neki. Suplyikácz István azonban nem örülhetett megerősítésének, mert ép aznap, a mikor az udvari futár a kéziratokkal Karlóczára érkezett, Pancsován szélütés érte.

Suplyikácz halálával viszálykodás támadt a szerbek között, mert az új vojvoda személyében nem tudtak megállapodni. Az odbor és a nép a népszerű Sztratimirovicsot akarta, míg Rajasics ezt ellenezte, és hogy az odbor törekvéseit meghiusítsa, Theodorovits tábornokkal január 3-án Pancsován terem, a ki Rajacsics segélyével a szerb felkelő sereg fölötti parancsnokságot magához ragadja. E torzsalkodás híre honvédeink harczi kedvét még fokozta és általános volt az óhaj, hogy Pancsova, a szerbek főfészke mihamarább bevétessék. Suplyikácz halála.

Kiss Ernő eleget akart tenni ez általános óhajnak, de határozott megállapodásra nem tudott jutni. Egy ízben Csákováig nyomult előre, de újból Nagybecskerekre tért vissza, míg végre azzal a szándékkal, hogy Pancsova megostromlását feltétlenül megkísérli, deczember 28-án Nagybecskerekről 4600 emberrel és nyolcz ágyúval Pancsova felé indult. Az újesztendőt Petre községben töltötte, onnan Révaujfalu felé vette útját, a hol a felkelők előcsapatát szétverte. Révaujfaluról nem ment egyenest Pancsovának, hanem Ferenczhalom előtt megállapodott. Majd onnan Torontálalmásnak indulva, csak azután fordult Pancsovának, melyet Knityanin és Mayerhofer védelmeztek. Két órai kemény harcz után Kiss felhagyott az ostrommal és estefelé elvonult Pancsova alól. Knityanin nem merte Pancsova ostroma.

üldözni, de annál kegyetlenebbül üldözte seregét a kemény hideg. Negyvenen megfagytak és száznál többen a kórházba kerültek.

A pancsovai expediczióval véget ért Kiss Ernő vezéri működése is. Panaszt emeltek ellene, mire Kiss a fővezérségről leköszönt és azt a kormány rendeletére Damjanichnak adta át.

Ez időtájt a különféle táborokban fekvő szerb felkelő-csapatokat a határőrök mintájára szervezték, melyek császári királyi katonatisztek vezetése alatt állottak. Ilyképen e sereget nem lehetett többé nemzeti felkelőseregnek nevezni, mert az az osztrák sereg déli hadteste volt, mely zsoldját a császári hadügyminiszterium pénztáraiból húzta.

Ez alatt a dolgok más fordulatot vettek. Herczeg Windischgrätz január 5-én bevonult Budapestre, a magyar kormány pedig Debreczenbe húzódott és az ott tartott haditanácsban elhatározta, hogy a bánsági sereget Torontál vármegyéből kivonja és az ország belsejébe öszpontosítja.

A Bánság a felkelők kezén.

A mint a magyar sereg Torontál vármegyéből való kivonulását megkezdte, a szerbek, kik Theodorovits tábornok parancsnoksága alatt állottak, már a január 3-iki pancsovai ütközet után támadólag léptek fel. A felkelők könnyű szerrel elfoglalják Verseczet, utána nemsokára Nagybecskereket, Törökbecsét, Nagykikindát és Theodorovits főhadiszállását egész Zsombolyáig tolta előre.

Miután így az egész Bánság a felkelők kezére került, Rajasics székhelyét Karlóczáról Nagybecskerekre helyezte át s nagyhangú szózattal fordult hitsorsosaihoz, a melyben egyebek közt azt mondja: hogy »régi vágyunk beteljesedett; a vajdaság létesült. Bács-Bánság rónáin ezentúl a szerb az úr.«

Rajasics Nagybecskerekre való megérkezése után azonnal hozzáfogott az újonnan megalakított vojvodina kormányzásához. Elnöklete alatt valami tanácsfélét szervezett, melynek tagjai Rudich József volt bácsi főispán, Mihajlovich Félix, a zágrábi érsek jószágigazgatója és Fogarassy, Krassó vármegyének egyik kiérdemesült táblabírája voltak. Rudich a kath. szerbeket, Mihajlovich a görög nem egyesült szerbeket és Fogarassy a Délvidék oláhjait képviselte az újonnan alakított kormányzótanácsban.

Rajasics királysága azonban rövid életű volt, mert Windischgrätz Bács-Bánságra ráteszi a kezét és életbelépteti a haditörvényt s mint a többi megszállott magyar vidékeken, a szerb nemzeti szint az osztrák fekete-sárgával cseréli fel, a seregek élére pedig császári és királyi tiszteket állít. Knityain pedig, a bécsi kormány intézkedésére, február 28-án kivonul a Bánságból.

Theodorovits tábornok, az újjászervezett osztrák-szerb sereg vezére, Windischgrätz utasításai szerint működik és Szeged ellen vonul, hogy a Tiszán átkelve, Nagyvárad és Debreczen ellen operálhasson. Háromezerötszáz főnyi sereggel és huszonnégy ágyúval Ujszegedre érkezve, azonnal megkezdte Szeged bombázását. Hadik ezredes, ki Szegedet 3000 honvéddel tartotta megszállva, az első ágyúlövés után seregével átment a Tiszán és hevesen megtámadta az ellenséget.

Az első szőregi csata.

Theodorovits, ki a támadásra nem volt elkészülve, Hadik heves támadására Szőregre vonult vissza, a hol sebtiben földsánczokat hányatott és azok fedezete alatt meghúzódott. Csakhogy harmadnap: február 13-án, a honvédség ismét átkelt a Tiszán és most még nagyobb elszántsággal támadta meg Theodorovitsot. Igmándy őrnagy és dandárparancsnok vezetése alatt a magyar seregek megtámadták Szőreget és sánczait is makacs harcz után bevették. A szétvert ellenségnek nyolcz ágyúja, több társzekere és zászlaja esett a honvédség kezébe. A község ez alkalommal porrá égett. Theodorovits vert seregével délre menekült; a honvédek Deszkig üldözték.

Perczel Mór.

A hadjárat kezdetén a kormány Debreczenből azzal bízta meg Perczel Mór tábornokot, hogy gróf Hadik Gusztáv ezredestől vegye át a IV. hadtest parancsnokságát és igyekezzék Péterváradot az ostromzár alól felmenteni. Perczel márczius 15-én vette át Hadiktól a IV. hadtestet és márczius 22-ével kezdődött a Délvidéken való dicsőségteljes szereplése. Már az első lépése győzelemmel végződött. Theodorovits tábornokot, ki újból Szőregnél táborozott, márczius 22-én megtámadta és úgy elverte, hogy az rendetlen futásban Törökkanizsára menekült. Perczel ezután átvonul Bácsmegyébe és ujonczseregével alig három hét alatt megtisztítja azt a lázadóktól. A felkelő sereg Perczeltől Óbecséből is kiszorítva, a Tiszán átkelt és a Nagybecskereken állomásozó Theodorovits seregéhez csatlakozott. Erre Perczel április 21-én szintén átkel a Tiszán és most már Torontál

vármegyének a felkelőktől való kitísztitásához fog hozzá. Már április 23-án Mokrinnál termett, ott a felkelők nyolczezernyi főből álló táborát verte szét és még ugyanaznap bevonult Nagykikindára. Itt azután rövid pihenőt tartott és április 25-én útra kelt Nagybecskerek felé, hogy ott Theodorovitsot támadja meg. Még aznap megszállja Törökbecsét is, majd onnan Melencze felé veszi útját.

Theodorovits tábornok, Perczel közeledésének hírére, tizezer főnyi pihent seregével és negyven ágyúval Melenczéig megy elébe, remélve, hogy Perczel agyoncsigázott seregét könnyű szerrel tönkre teheti. Április 29-én délután 4 órakor nagy hévvel támadja meg előörseit. Perczel, ki Melenczén ütött tábort, megtámadtatásának hírére, szokása szerint nem várva be ellenfelét, szintén támadólag vonult fel. Nagybecskerek és Melencze között, az eleméri, jankahidi és szentmitrai útvonalon, délután 5 órakor kezdődött meg az a nagy csata, mely Perczelnek a Bánság meghódítását tette lehetővé. Kemény és elkeseredett harcz fejlődött ki, de bármily kitartó is volt a szerbek harcza, mégsem tudott a honvédek támadásának ellentállani. Mire esteledni kezdett, Theodorovits vert seregével már Nagybecskerekre menekült, honnan hajnalban Árkod felé, a Temes folyó mögé húzódott. Aznap éjjel Nagybecskerekről Rajasics is megszökött Zimonyba. Április 30-án Perczel Nagybecskereket szállotta meg és nyomban intézkedett, hogy a Határőrvidékre betörhessen. A becskereki csata.

A becskereki csata után a szerbek elfordultak Theodorovitstól, azt kívánva Rajasicstól, hogy fossza meg őt a fővezérlettől. Rajasics válasza az volt, hogy nem akar többé ez ügybe avatkozni. Erre a felkelősereg Sztratimirovitsot kiáltja ki vezérnek és megcsappanó kedvvel újból szervezkedni kezd. Sztratimirovits a sereg zömét Puffer ezredes parancsnoksága alatt a Temesvonal védelmére hagyja, míg ő maga az újonnan érkezett kétezer szerviánussal a csajkáskerület védelmére vonul.

Perczel május 5-én seregével Nagybecskerekről a Temes folyóhoz indult, a hol Puffer Tamáslaka és Árkod között, egy hosszú védősáncz mögött, tízezer főnyi seregével táborozott. A magyar sereg május 6-án érkezett meg a Temes folyóhoz és már másnap, május 7-én megkezdődött a harcz az egész vonalon. A küzdelem Tamáslakánál a Temes folyón átvezető híd körül volt a leghevesebb, de a honvédeknek, az ellenség makacs ellentállása ellenére, mégis sikerült a hídon át az átkelést kierőszakolni és a felkelőket egészen Ozoráig visszanyomni. Ozoránál ismét harczra kerül a dolog, de ott a felkelők ellentálló képessége már oly gyenge, hogy alig egy órai harcz után vad futásban kerestek menedéket. A tamáslakai harcz.

Még csak Pancsova maradt hátra, a felkelők e veszedelmes törzshelye, mely csak néhány mértföldnyire volt Ozorától. Perczel május 10-én egyik dandárával Pancsovára siet, behatol a városba, megtisztítja a felkelőktől és megszállja. Ez alkalommal birtokába kerül két kis ágyú, 30 töltényszekér, 600 lőfegyver, több dob, két császári és sok szerb hadi zászló, sőt még a magyaroktól elfoglalt két hadilobogó is. Pancsova bevétele.

Miután Perczel Torontál vármegyét kitisztította a lázadóktól, további hadműveleteinek folytathatása czéljából előbb Temesvár felé ment, a hol Vécseyvel és Bemmel egyesült, majd onnan ismét Bácsmegyébe vonúlt.

Kossuth és pártja a tavaszi hadjárat sikerein felbuzdulva, elérkezettnek látta az időt, hogy Magyarországot független államnak nyilvánítsa, a mi az április 14. napján tartott országgyűlésen meg is történt. Ugyanazon a napon választották meg Kossuth Lajost Magyarország kormányzójává és új minisztérium alakításával bízták meg.

A magyar kormány egy bizottságot is küldött ki, hogy Krassó vármegyét és a három bánsági határőrezredet vármegyékké szervezze. A bizottság azonban Lugoson lévén hosszasabban elfoglalva, a Határőrvidék tervezett szervezésére már nem maradt ideje.

Torontál vármegyében a szerb fölkelés elnyomatása után a megyei élet újból felébredt, hogy aztán megint hosszú álomba merüljön. Karátsonyi Lászlót, az 1848-ban kinevezett főispánt, az ugyanazon évben megválasztott megyei tisztikarral az élén visszaállították hivatalába. A vármegye székhelye ismét Nagybecskerek lett. Közgyűlést azonban már nem tarthattak, mert ahhoz kevés volt az idő.

Az orosz seregnek Magyarországba való betörése és az osztrákokkal való együttműködése szükségessé tette, hogy a kormány messzebbmenő intézkedé-

seket tegyen. Elhatározták, hogy az osztrák sereg támadását Szegeden fogják bevárni és e végből az összes e czélra kirendelt seregek Szeged alatt öszpontosuljanak. Vetter, a déli sereg parancsnoka tehát kivonul Bács vármegyéből, hadiszállását július 25-én Beodrára helyezi át és onnan augusztus 31-én Szeged alá vonul. A szegedi táborban volt a honvédség középhada, míg a jobb szárnyat a Lenkey vezetése alatt Hódmezővásárhelyen álló 7000 főnyi sereg, és a balszárnyat a Melenczén táborozó 10.000 emberből álló sereg alkotta, Kmetty parancsnoksága alatt.

Dembinszky tábornok, a sereg fővezére azonban Szegedet alkalmatlan csatahelynek tartva, elhatározta, hogy Szegedet kiüríti és a szerinte sokkal alkalmasabb védő helyre : Szőregre helyezi át a tábort. E végből a magyar sereg augusztus 1-én Szegedről négy hídon átkelt a Tiszán.

A szőregi csata.

Augusztus 3-án a magyarok utóhadát, mely Ujszegednél foglalt állást, hogy az átvonulást fedezze, Lichtenstein herczeg megtámadta, a Tisza bal partján lévő hídfőt elfoglalta és az osztrák sereg számára a Tiszán való átkelést biztosította. A honvédség Dembinszki, Mészáros, Visoczky, Dessewffy és Guyon vezérlete alatt, 42.000 emberrel és 50 ágyúval Szőregnél erős hadállásban volt és a hídfő előtti töltést, mely a hadállás kulcsát alkotta, számos ágyúval tartotta megszállva. A középhad Szőreg előtt helyezkedett el, a bal szárny, mely leginkább lovasságból állott, Szent-Iván községre és az ottani erdőre támaszkodott. A magyar táborban, az örökös hátrálás miatt, lehangoltság uralkodott.

Dembinszky augusztus 5-én a szőregi hadállást is fölakarta adni és Aradnál Görgeyvel akart egyesülni, azonban az osztrákok támadása az ütközet elfogadására kényszerítette. Délután négy órakor a császáriak 25.000 emberrel és 160 ágyúval keresztül törnek a hídfőnél és a következő hadállásokat foglalják el : Jobb szárnyon a töltés előtt a lovasság állott fel, az ütegek pedig széles félkörben a magyar középhad előtt helyezkedtek el és jól irányzott lövéseket kezdtek leadni. A mi tűzérségünk a töltés mögül viszonozta ugyan a tüzelést, de az ellenségtől kereszttűzbe kapva, visszavonulni kényszerült. Most a IV. hadtest gyalogsága fokonként rohant ostromra, s a honvédeket kiszorítva hadállásaikból, Szőregre nyomta. E közben az osztrák jobbszárnyon Bechtold lovasosztálya és a 4-ik huszárezred között nagyszerű lovasharcz heletkezett, mely változó szerencsével folyt. Végre Bechtold osztálya a huszárokat Szőreg felé nyomta, melyet ép akkor támadott meg és foglalt el az osztrák gyalogság. A honvédek erre Szőreget elhagyták és Deszk felé vonultak, a hová őket Benedek dandárának lovasosztályai üldözték. Dembinszki most a helyett, hogy Arad felé vezette volna a seregét és ott a még magyar kézen levő vár falai alatt húzódott volna meg, Temesvár felé ment és ott újabb vereséget szenvedett.

Jellassich bán is tudomást szerez Haynau győzelmeiről ; igaz, hogy későn, de ő is siet részt venni a szabadságharcz leverésében. Seregeit átvezeti a Tiszán és augusztus 16-án Nagybecskereknél táborozik. Miután azonban Torontál vármegyében nem akad dolga, visszavezeti seregeit Pétervárad alá.

A világosi fegyverletétel után.

A temesvári csatavesztés után következő világosi fegyverletétellel befejeződött a magyar szabadságharcz.

A szabadságharcz leveretése után Torontál vármegye is a katonai uralom alatt nyögött. Az 1849. november 19-iki patens következtében Bács, Temes, Krassó vármegyéket, valamint az iloki és a rumai járást Magyarországtól ismét elszakították és külön koronatartományként »Szerb vajdaság és Temesi Bánság« elnevezés alatt kormányozták. A »nagy vajda« czímet maga az uralkodó vette fel, míg az alvajdai rangot a közigazgatási főnök nyerte.

Az első szervezet igen rövid életű volt, mert — miután az ország még mindig a katonai diktatura alatt állott, — csak ideiglenes volt. A vajdaság élére tartományfőnök került, névszerint *Mayerhofer* Nándor, a magyarok legnagyobb ellensége. Az egyesített koronatartomány két főbiztosságra : a temes-krassóira és a bács-torontálira oszlott. A bács-torontáli főbiztosság élére *Nikolics* Izidor került ; alatta állott a kormánybiztos, vármegyei főnök elnevezéssel. Az előbbeni megyei tisztviselőket egyelőre megtartották, de minden hivatalnoknak előbb a haditörvényszék előtt kellett magát tisztáznia és csak ha a felmentő bizonyítványt megkapta, kérhette a fizetését. A vármegyei törvényszékekről és a megyei bizottmányokról természetesen szó sem lehetett, mert a lakosok, miután az ország

Damjanich. (Az Orsz. Képtárból.)

Stratimirovics György.
(Az Orsz. Képtárból.)

Knityanin. (Az Orsz. Képtárból.)

Az alibunári ütközet.

Perczel Mór. (Az Orsz. Képtárból.)

Vetter Antal. (Az Orsz. Képtárból.)

ostromállapotba volt helyezve, a haditörvényeknek és törvényszékeknek voltak alávetve.

Ez a kormányzási rendszer 1850 szeptemberig tartott, a mikor a második provizórium lépett életbe.

Haynau távoztával a katonai diktatura megszünt ugyan, de helyébe lépett a polgári abszolutiszmus, mely 1850 szeptembertől 1853 májusig tartott. Mayerhoffer továbbra is megmaradt tartományi igazgatónak; később azonban kegyvesztetté lett. 1851 augusztus 16-án felmentették állásától és helyébe gróf *Coronini Cronberg* János altábornagyot nevezték ki.

A II. provizórium alatt, 1850 évi szeptemberben, a közigazgatástól a törvénykezést teljesen elkülönítették és Nagybecskereken cs. kir. tartományi törvényszéket állítottak fel, mely némely ügyekben az első, különben pedig másodfolyamodású bíróságot alkotott. Azonkívül minden járásban elsőfolyamodású cs. kir. járásbíróságokat állítottak fel. A megyék közigazgatását — a szükséges segédszemélyzettel — a megyefőnökök vezették. A főszolgabíróságok helyébe a járási főbiztosságok kerültek és a megkevesbedett szolgabíróságokból járási biztosságokat alakítottak. Ez időben keletkeztek a telekkönyvek és ugyanakkor léptették életbe a vármegye székhelyén a cs. kir. pénzügyigazgatóságot és adóhivatalt.

1853 májusban lépett életbe a vármegye végleges szervezete, mely szerint a szerb vajdaság és a temesi bánság részére, Temesvár székhelylyel, császári királyi helytartóságot állítottak fel, melynek élén egy katonai kormányzó egy helyettessel (adlatus) és megfelelő személyzettel állott.

Miután az egész tartományt öt kerületre osztották fel, Torontál vármegye is egy kerületet alkotott, »Nagybecskereki kerület« elnevezés alatt. A kerületeket ismét járásokra osztották fel és így a nagybecskereki kerület a törökbecsei, módosi, nagykikindai, törökkanizsai, nagyszentmiklósi, zsombolyai és billéti kerületekből állott. Minden kerület élére egy kerületi főnök (Kreisvorstand), a ki egyszersmind helytartósági tanácsos volt és a járások élére a járásfőnök (Bezirksvorstand) került, a szükséges személyzettel. Minden kerületi hivatalnál egyszersmind kerületi törvényszéket is állítottak fel, mint elsőfolyamodású bíróságot és ezenkívül a kerület székhelyén egy cs. kir. járásbíróság is működött.

A hivatalos nyelv természetesen a német volt. Az idegen hivatalnoki kar a nép nyelvét nem értette és habár a szervezetnek sok jó oldala is volt, mégis gyűlöletessé vált a lakosság előtt.

I. Ferencz József Torontálban.

1852-ben Ő Felsége Ferenc József beutazta a tartomány legnagyobb részét és Torontál vármegye területén is megfordult. Ez idő alatt nagyobb tevékenységet fejtettek ki az ármentesítés és vízszabályozás, valamint az utak építése körül is, és az utak egy részének állami kezelés alá vétele is akkor történt. 1857-ben népszámlálást tartottak és Torontál vármegye lakossága 386,055 főből állott. 167 község volt a vármegyében és Nagybecskerek város, mely utóbbi 16,328 lakossal volt képviselve.

Az 1859. évi olasz háboru.

Az 1859. évi olasz háború következtében gróf Coronini altábornagy május 23-án kelt s a szerb vajdaság és a temesi bánság hű lakosaihoz intézett felhívásában fegyverre szólítja őket; ezek a sok keserűség ellenére is tömegesen siettek a császár zászlói alá. A nagybecskereki kerületben a katonák számára a gyülekező hely Nagybecskerek és Törökbecse volt.

Míg a toborzás tartott, megtörténtek a montebelloi, magentai és solferinói ütközetek. A villafrancai nap pedig véget vetett az Ausztriára nézve szerencsétlen kimenetelű háborúnak. E háborúval veszett el Ausztria fegyvereinek tekintélye és Európa meggyőződhetett arról, hogy Ausztria abszolutisztikus kormányrendszerével hivatásának nem tud megfelelni. Ezt Ausztria is belátta és az udvar elhatározta, hogy népeivel kibékül. Ennek következménye volt az 1860 október 20-iki diploma, mely szerint a vármegyei önkormányzat visszaállítását — némely megszorítással — elrendelték.

Az 1860. évi októberi diploma.

Miután Torontál vármegye Magyarországtól el volt szakítva, a többi magyarországi vármegyéktől eltérőleg, csak egy évvel később, 1861-ben élvezhette alkotmányos jogait. A szerb vajdaságnak az anyaországhoz való visszacsatolása előtt elrendelték, hogy Magyarország államjogi igényei a szerb alattvalók kiváltságaival mindenekelőtt összhangba hozandók és ennek rendezésére és a visszacsatolás keresztülvitelére gróf *Mendsorf Pouilly* Sándor altábornagyot nevezték ki császári

biztosul. Gróf Mendsdorf Pouilly november táján Temesvárra érkezett és megbízatásának valóban katonai gyorsasággal tett eleget, úgy hogy a Wiener Zeitung 1860. deczember 29-iki száma már hozta a deczember 27-én kelt legfelsőbb kéziratot, mely szerint a szerb vajdaság feloszlatását és az anyaországba való bekebelezését elrendelték.

Torontál vármegye visszaállítása.

Karátsonyi László.

Torontál vármegye tehát ismét alkotmányos jogaiba lépett és ő felsége a 48-iki főispánt, *Karátsonyi* Lászlót nevezte ki ismét a megye főispánjává. Karátsonyi László, ki birtokán, csendes magányban, visszavonultan élt, kinevezésének hírére Nagybecskerekre siet, hogy átvegye hivatalát. Nehéz időkben volt ő e megyének főispánja : 1848-ban ,1861-ben és 1867-ben. Higgadt, előrelátó, és megfontoló természetével igen sok jó szolgálatot tett a vármegyének. Lángoló hazaszeretete, alkotmányos érzülete, a vármegye tisztviselőire e nehéz időkben nagy hatással volt és példa gyanánt szolgált. A törvényesség útjáról nem tért le soha, elvei mellett pedig végig kitartott. Őt egy irányeszme vezérelte : »az 1848. törvényekben kijelölt ösvényeken haladni«. Midőn a hivatalos eskü letételére hívja fel őt a törvényhatósági bizottság, olyképen esküszik : »Én Karátsonyi László, Torontálmegye főispánja esküszöm, hogy szeretett hazám alkotmányához hűtlen soha, de soha sem leszek.« Mindent a mit tett, csak a haza boldogulásáért tette. A provizórium alatt, miután a közigazgatástól visszavonult, a vízszabályozási társulatok élén állott, hogy ezzel szűkebb hazájának boldogulását mozdíthassa elő és hogy azt a sok vízáradás okozta veszélytől és kártól megmentse.

Az ujonnan visszaállított vármegye 1861 február hó 4-én tartotta első közgyűlését Nagybecskereken, a mikor az 1848-iki törvények alapján jogosítottak, valamint a főispáni biztosok vezetése alatt megválasztott községi képviselők »szokatlan nagy tömegben gyűltek össze a megyeháza előtt. A város fel volt lobogózva, a lelkesültség határt nem ismert és szerte az utczákon »Éljen a haza ! Éljen az alkotmány ! Éljen főispánunk !« örömkiáltásokat lehetett hallani. Isteni tisztelet volt a római katholikus és a görög keleti egyházban, melyeken a bizottsági tagok a közgyűlés előtt résztvettek.

Az isteni tisztelet után a megyeháza udvarán gyűltek össze, és az 1849. év végén is kétségtelen igaz hazafisággal hivataloskodott első alispánt, Zombori *Rónay* Móriczot választották meg ideiglenes elnöknek. Majd Bobdai *Gyertyánffy* Dávid vezetésével küldöttséget menesztettek az újonnan kinevezett főispánhoz, hogy elnöki székének elfoglalására felkérjék. Lelkes éljenzéssel fogadták a terembe lépő főispánt.

Elsősorban felolvasták a főispáni kinevezést tartalmazó királyi leiratot, majd a főispánnak adott utasítást, »mint köztudomásnál fogva törvénybe ütköző rendeletet fölolvasatlanul« hagynak. A leiratok elolvasása után a főispán üdvözölte a vármegye közönségét és letette a hivatalos esküt. A vármegye részéről Rónay Móricz üdvözölte a főispánt. Még több beszéd is hangzott el, »különösen szerb és román nyelven, az egyenlőség és testvériség értelmében«. Az új tisztviselői kar megválasztásáig kinevezte a főispán *Virányi* Józsefet főjegyzőnek, *Hadzsits* Lázárt főügyésznek, *Steingaszner* Ernőt és *Filković* Boldizsárt főbíráknak, *Gyertyánffy* Lászlót és *Lóga* Trajánt esküdteknek.

Másnap a már megalakult törvényhatósági bizottság a főispán indítványára elhatározta, hogy a szokásból felvett főszolgabírói czímet, mint törvényelleneset törli és a járások élére, ép úgy mint a kerületekére, szolgabírákat választanak.

Tisztujítás 1861-ben.

Ezután a tisztikart választották meg. Első alispán lett Zombori *Rónay* Móricz, másodalispán *Nikolits* Sándor, főjegyző *Virányi* József, első aljegyző *Joanovics* Péter, második aljegyző *Botka* Lajos, főügyész *Hadzsits* Lázár, szolgabírák : a nagykikindai kerületben *Hertelendy* József, a törökkanizsaiban *Tanaseevits* Péter, a bessenyőiben *Rácz* József, a nagyszentmiklósiban *Buócz* János, a perjámosiban *Strobl* Ferencz, a billédiben *Vogel* István, a nagybecskerekiben *Parcsetich* Hugó, a szentgyörgyiben *Bibits* Demeter, a párdányiban *Filković* Boldizsár, a törökbecseiben *Hadfy* Döme, a tordaiban *Ferenczy* János, a zsombolyaiban *Vucsetich* György, a módosiban *Gyertyánffy* Zsigmond, a zichyfalvaiban *Lászlóffy* Simon és az ujpécsiben *Ivacskovits* György. Esküdtek lettek : Nagykikindára *Krsztonosich* Euthim, Törökkanizsára *Hencz* Károly, Óbesenyőre *Risztics* Péter, Naygszentmiklósra *Mocsika* Döme, Perjámosra *Mattanovich* Károly, Billédre *Novák* Péter, Módosra *Mesterovich* Szilárd, Zichyfalvára *Adamovics* András, Ujpécsre *Kennenszky* György, Nagybecskerekre *Bubalovich* János, Szent-

györgyre *Benedek* József, Párdányba *Petrovics* Dragutin, Zsombolyára *Bakalovich* Ágoston, Törökbecsére *Stefanovics* Mihály és Tordára *Pilly* Miklós. Levéltárnok *Rósa* Demeter, házipénztárnok *Gombos* György. A megyei mérnöki állásokat egyelőre nem töltötték be, hanem esetleges vízáradások bekövetkezése esetére, napidíjas mérnököket alkalmaztak és pedig a Bega, Temes és Tisza egész vidékére *Poroszkay* Ignácz és *Menczer* Rudolf mérnököket és a Marosmentére *Ikotics* Iván mérnököt. Törvényszéki bírákul csak tiszteletbelieket választottak, mert az októberi diploma az igazságszolgáltatást nem adta vissza a vármegyék kormányzatának, hanem a cs. kir. törvényszék tovább is működött. Tiszteletbeli törvényszéki bírák lettek a főispán ajánlatára *Dániel* Pál, *Nikolics* Péter, *Rónay* Lajos, *Sztojanovics* Mihály, *Mihalovich* Miksa, *Sinkay* János, báró *Lipthay* Béla, *Steingassner* Ernő, *Kovách* Ágoston, *Tanasevics* Mihály, *Lázár* Szilárd, *Várady* Mihály, *Damaszkin* György, *Tallián* Andor és *Vécsey* István.

Csendbiztosok lettek: Nagykikindára *Schwarcz* György, Óbesenyőre *Tarnay* Ferencz, Törökkanizsára *Joanovics* Gyula, Nagyszentmiklósra *Incze* Sándor, Billédre *Vucsetich* Péter, Törökbecsére *Bizek* Jenő, Perjámosra *Török* Zsiga, Zsombolyára *Petrovics* József, Tordára *Wimmer* Sándor, Nagybecskerekre *Ponty* Manó, Szentgyörgyre *Rajkovics* Vazul, Párdányba *Novakovics* Ferencz, Módosra *Bogdánffy* Gergely, Zichyfalvára *Tapavicza* János és Ujpésre *Laczkovics* János. Kiadó lett *Kovách* Péter.

Ezután a főispán kinevezte a tiszteletbeli tisztviselőket és pedig: *Gyertyánffy* Gyulát t. b. főjegyzőnek, *Kafka* Adolfot, *Hoffmann* Jánost, *Kiss* Ferenczet, *Peidlhauser* Gyulát, *Mihalovich* Bélát, *Molnár* Jánost, *Bakalovich* Jenőt, *Karácsonyi* Ferenczet és Lászlót, *Koczó* Istvánt, *Preyer* Lajost és *Kupuszarovics* Györgyöt tb. aljegyzőknek, *Seunig* Lajost tb. főügyészszé, *Hertelendy* Gyulát tb. szolgabíróvá, *Sztojanovits* Szevért, *Sarficzky* Lászlót, *Szavics* Lyubomirt és ifj. *Veige* Zsigmondot tb. esküdtekké, *Leviczky* Istvánt, *Schwimmer* Mórt, *Ruttner* Istvánt és *Grób* Jánost tb. főorvosokká. A választás után a megválasztott és a kinevezett tisztviselők letették a hivatalos esküt, mire a főispán az első alispánnak átadta a vármegye pecsétjét és a levéltár kulcsait.

Ezek után felolvasták az 1861. évi január hó 16-án kelt császári leiratot, mely némely vármegyének az október 20-iki diplomával ellenkező határozatait megsemmisíti és egyben kijelenti, hogy a mennyiben a törvényhatóságok továbbra is ily magatartást tanusítanának, az április 2-ra összehívott országgyűlést el fogja odázni és a törvényhatósági bizottságokat fel fogja oszlatni. Torontál vármegye elhatározta, hogy e leirat ellen feliratilag tiltakozik, a mi meg is történt.

Külön bizottság állapította meg a tisztviselők fizetését. Erre azonban nem volt pénz. A törvénytelenül behajtott adóból pedig a vármegye nem akarta törvényes tisztviselőit fizetni. Hogy a tisztviselők járandóságaikat megkaphassák, míg az országgyűlés az adót megállapítja, a vármegye, kiadásainak fedezésére, a hazafiak áldozatkészségéhez fordul kölcsönért, melyet annak idején az adóba fog beszámítani. A vármegye felhívására a megyei urak több mint százezer forintot bocsátottak a vármegye rendelkezésére.

Az 1861. évi képviselőválasztások.

Márczius 4-én tartott ülésben intézkedik a törvényhatósági bizottság a képviselőválasztásokról. Márczius 23-án volt a választás a nagybecskereki és a nagykikindai választókerületekben, míg a többiekben márczius 26-án. Képviselőkül megválasztották: a nagybecskerekiben: *Ignjatovics* Jakabot, a nagykikindaiban *Ratzkovics* Kozmát, az óbesenyőiben *Rónay* Lajost, a nagyszentmiklósiban *Rónay* Jánost, a nagykomlósiban *Vidacs* Jánost, a billédiben br. *Lipthay* Bélát, a zsombolyaiban *Bakalovich* Szilárdot, a basahidaiban *Csernovics* Pétert, a szentgyörgyiben *Bogdanovics* Wilibaldot, a párdányiban báró *Nikolits* Fedort, a zichyfalviban *Dániel* Pált.

A törvénykezés visszaállítása.

Az októberi diplomában megtagadott törvénykezési jogokat a vármegyék május elsejére visszakapták és így szükségessé vált a törvényszéki bírói állások betöltése is. Ez a május 31-iki kisgyűlésen, az időközben üresedésbe jött, vagy újonnan szervezett állásokkal együtt történt meg, de akkor csak tíz fizetéses törvényszéki bírót választottak, mert csak a vármegye központjában állítottak fel törvényszéket. Az időközben elhunyt Filkovič Boldizsár párdányi szolgabíró helyébe *Hertelendy* Gyula tb. szolgabírót választották meg. Törvényszéki bírák *Tanazevich* Mihály, *Dániel* János, *Sennig* Lajos, *Petrovics* Szilárd, *Jeszenszky* Lajos, *Kamenszky* Ignácz, *Nikolics* Athanaz, *Tichy* Károly, *Bach* Sándor és *Lázár*

Szilárd lettek. Alügyész lett *Sztankovics* György, I. aljegyző *Gyorgyevics* Isván, III. aljegyző *Demkó* Pál, számvevő *Krüner* Ágoston és *Bartók* János, telekkönyvvezető *Tullics* József, telekkönyvi iktató *Feigl* Zsigmond és pörtárnok *Popovic* János. Azonkívül megválasztottak még 15 kerületi orvost, *Schwimmer* Móricz, *Bernard* József, *Pujkon* Ernő, *Tarsovszky* Máté, *Ledniczky* István, *Frankl* Móricz, *Lederer* Lipót, *Bach* Móricz, *Strosz* Károly, *Csambál* Ernő, *Komáromy* József, *Belgrader* Jakab, *Ruttner* István, *Guttmann* Adolf és *Tauszig* Noe személyében. A főispán pedig *Mattiasich* Ferenczet tb. aljegyzőnek, *Koczó* Lászlót és *Trifunácz* Milost tb. esküdteknek, *Hercz* Józsefet, *Silberstein* Simont, *Kramer* Ferenczet és *Ringenbach* Józsefet tb. kerületi orvosoknak. *Dániel* Kristófot és *Spérlágh* Ferenczet tiszteletbeli törvényszéki bíráknak nevezte ki.

Az adót mindenütt a katonaság igénybevételével szedte be az alkotmányellenes helytartó-tanács. Április 28-án Nagybecskereket is megszállotta a katonaság. A gyűlésen kivetett megyei adót a lakosság önként fizette be a szolgabíróságnál. A vármegye a saját szükségletére a következő kulcs szerint vetette ki az adót: 1. a földdel bíró lakosok minden hold föld után 10 új krajczárt, 2. egy vagy több legénynyel dolgozó kézművesek vagy iparosok 1 o. é. forintot, 3. legény nélkül dolgozó iparosok és mesterek 40 új krt, 4. falusi kereskedők 1 o. é. frtot, 5. városi kereskedők 2—10 forintot o. é., 6. oklevelesek, plebánosok, más vallású lelkészek, tőkepénzesek 5—10 frtot o. é., 7. uradalmi tisztek és községi jegyzők 2—10 frtot.

Az augusztus 5-én tartott kisgyűlésen foglalkozik a vármegye a július 21-én, kelt királyi leirattal, mely a képviselőktől feltétlenül követeli az októberi diplomában és a februáriusi pátensben foglaltak keresztülvitelét és elfogadását. A megye feliratot intéz a képviselőházhoz, a melyben kifejezi, hogy iránta határtalan bizalommal viseltetik és ünnepélyesen kijelenti abbeli elhatározását, hogy a képviselőház példáján felbuzdulva, többször vallott elveihez híven, az alkotmány és törvény védelmében egyenként és egyetemben szilárdan kitartani, hazafiúi kötelességének fogja ismerni. E kötelessége mély érzetében pedig elhatározta egyúttal azt is, »hogy a megyének tisztikara és bizottmánya, fölismerve a jelen válság jelentőségét, azon a helyen, melyet nekik törvényes úton a közbizodalom jelöl ki, a jövőnek bárminő eshetősége közt is tántoríthatatlanul kész megmaradni.« A főispánt pedig elhatározásáról értesíti olyképen, hogy »Midőn e végzésünkről Méltóságodat tudósítani szerencséltetnénk, nem mulaszthatjuk el Méltóságodat tisztelet-teljesen arról is értesíteni, mikép örömünkre szolgált a fennebbi végzésünkben egyszersmind azon erős meggyőződésünket is egyhangúlag kifejezni, miszerint Méltóságod is a megyei bizottmány érzelmeit osztva, magas állását, melyben a megyei közönség osztatlan bizodalmával eddig mindenkor találkozott, velünk együtt csak akkor hagyandja el, ha törvényellenes tettekre kényszeríttetnék, vagy erőszak előtt hátrálni kénytelen volna, kijelentvén ezúttal a megyei bizottmány, hogy polgári és helytartósági kötelességénél fogva, törvényekben alapuló jogait minden eshetőség és válság esetére szakadatlanul és folyvást gyakorolni fogja s e részben csak az ellenállhatatlan erőszaknak enged.«

Az országgyűlés feloszlatásának hatása.

Az augusztus 22-én kelt császári rendelettel az országgyűlést feloszlatták. A szeptember 18-iki kisgyűlésen foglalkozik a törvényhatósági bizottság a kérdéssel és a főispán indítványára határozatilag kimondják, »hogy miután a megyei bizottmány az 1848. évi XVI. t.-cz. értelmében addig föl nem oszlatható, míg a jövő országgyűlés útján a megyék törvényesen nem szerveztetnek s miután a megye tisztviselői három évre vannak megválasztva, a hazai törvények szerint működő bíróság ítéletén kívül, hivatalaiktól el nem mozdíthatók, a megyei bizottmány és tisztviselők mindaddig szilárd álhatatossággal elfoglalt alkotmányos állásukat megtartani, hazafiúi kötelességüknek ismerjék, míg ellenük nyilt erőszak használtatni nem fog, vagy hivatalaik tovább folytatása a becsülettel, hazafisággal, alkotmányunk szelleme és törvényeink rendelete iránti hű érzületükkel ellentétbe nem hozatik és habár feltehető, hogy olyanok nem is fognak találkozni, kik egy olyan ember felhívására, ki a királyi biztosságot e megyében elvállalni elég vakmerő, egy új oktrojált alapokra fektetett törvénytelen bizottmányba lépni, vagy ily egyéntől és bizottmánytól hivatalt elfogadni merészkednének, mindenesetre nyilatkoztassa ki a megye, hogy minden ily oktrojált bizottmány és tisztviselők működése törvénytelen és hogy e törvénytelen tisztviselőség és bizottmány minden tagja egyenként és egyetemben törvényszegő eljárásért és eljárása minden következményeiért személyével és vagyonával felelőssé tétetik.«

Lázár Vilmos. (Az Orsz. Képtárból.)

Benedek tábornok. (Az Orsz. Képtárból.)

Leiningen. (Az Orsz. Képtárból.)

A pancsovai csata 1849 jan. 2-án. (Az Orsz. Képtárból.)

Roth és Filippovich Ozoránál leteszik a fegyvert. (Az Orsz. Képtárból.)

Említésre méltó még a törvényhatóságnak a szerbekkel szemben hozott két határozata is, melyekben — elfelejtve az 1848-iki karlóczai gyűlés határozatait és az ez után történteket — a magyar lovagiasság és nagylelkűség a legtisztábban tűnik ki. Az egyik határozat azt mondja, hogy a gör.-kel. vallásúakat vallási szokásaikban semmi körülmények között sem gátolják, még az esetben sem, ha pld. lármás, hangos mulatozásaik a más vallásúak egyházi ünnepélyeit zavarná is, a másik pedig az, hogy a vármegye Rajasics József karlóczai érsek 50 éves papi jubileumán, június hó 30-án, Sztojanovich Mihálylyal és Hertelendy Józseffel képviselteti magát.

Az országgyűlés feloszlatása után a vármegyékre került a sor s így Torontál vármegyére is. A tisztviselők nagyrésze lemondott, nehogy azonban a közigazgatás fennakadjon, kijelentették, hogy október 24-ig hivatalukban maradnak. A főispán a kérvényeket a főkanczellárrá kinevezett gróf Forgách Antalhoz küldte fel, kérve őt, hogy az új tisztviselőkről gondoskodjék. Erre Forluki *Pálik-Ucsévnyi* Péter kormánybiztos lejött Torontálba, a főispántól átvette a vármegye kormányzását és az új tisztviselői karral megkezdte működését. Az új tisztviselői kar a következőkből alakult : Központi tisztviselők : első alispán *Barach* József, másodalispán *Trifunácz* Pál, főjegyző *Uhlarik* János, aljegyzők *Joanovits* Sebők, *Zsiros* Lajos, főügyész *Vidits* Lázár, alügyész *Dimitrievits* János és *Harthwigh* Mihály, főpénztárnok *Gombos* György, alpénztárnok *Popovits* Ignácz, főszámvevő *Krünner* Ágoston, alszámvevő *Nádasky* Jenő, *Jäger* J. Péter, *Loga* Traján, levéltárnok *Rózsa* Döme, tisztb. főmérnök *Poroszkay* Ignácz, tisztb. mérnök *Stielly* Gyula, főorvos *Gesztessy* László, baromorvos *Kocsváry* Vincze, kiadó *Kovács* Péter, selyemtenyésztési biztos *Trukly* Gáspár, törvényszéki ülnökök : *Hosszu* György *Kayser* Lajos, *Popovits* Pál, *Pirovits* Kálmán, *Lázár* Szilárd, *Mihajlovits* Sándor, telekkvvezető *Sullits* József, törv. kiadó *Marianovich* György, pertárnok *Popovics* János, árvaszéki előadók *Wuchetich* Miklós, *Markovich* Miklós, *Firigyházky* János, *Fuchs* Sebestyén és *Poty* Ferencz, várnagy *Termacsich* László. A nagybecskereki járás I. kerületében főszolgabíró *Szavits* Döme, esküdt *Orbok* János, lakhelyük Nagybecskerek ; a II. kerületben alszolgabíró *Vlachovits* Lázár, esküdt *Benedek* József, lakhelyük Begaszentgyörgy ; a III. kerületben alszolgabíró *Petrovits* Szilárd, esküdt *Grozeszku* Julian, lakhelyük Párdány. A törökbecsei járás I. kerületében főszolgabíró *Lujanovits* Bazil, esküdt *Szabó* József, lakhelyük Zsombolya ; a II. kerületben alszolgabíró *Dánkó* Sándor, esküdt *Mesterovits* Szilárd, lakhelyük Törökbecse ; a III. kerületben alszolgabíró *Jaks* Frigyes, esküdt *Mocsika* Döme, lakhelyük Németczernya ; A törökkanizsai járás I. kerületében főszolgabíró *Stefulich* Mihály, esküdt *Joannovich* György, lakhelyük Nagykikinda, a II. kerületben alszolgabíró *Sztankovits* György, esküdt Viszághi *Patyánszky* Szilárd, lakhelyük Törökkanizsa, a III. kerületben alszolgabíró *Rácz* József, esküdt *Joannovits* Emil, lakhelyük Ujszeged. A nagyszentmiklósi járás I. kerületében főszolgabíró *Staits* György, esküdt *Hosszú* Sándor, lakhelyük Nagyszentmiklós ; a II. kerületben alszolgabíró *Jankovits* Anasztáz, esküdt *Pilly* Miklós, lakhelyük Perjámos ; a III. kerületben alszolgabíró *Lebanovits* István, esküdt *Mattanovich* Károly, lakhelyük Billéd. Az ujpécsi járás I. kerületében főszolgabíró *Szalay* Imre, esküdt *Bubalovits* János, lakhelyük Ujpécs ; a II. kerületben alszolgabíró *Sztergovits* János, esküdt *Risztics* Péter, lakhelyük Módos ; végre a III. kerületben alszolgabíró *Dalnoky* Béla, esküdt *Ballein* József, lakhelyük pedig Bánlak volt.

Működésük azonban nem volt hosszú életű. Schmerling megbukott és vele együtt rendszere is. Rendszerének bukása és Deák Ferencz husvéti beszéde pedig siettette az uralkodónak azt az elhatározását, hogy a nemzettel kibéküljön. S valóban, az uralkodó személyesen lejött Budára, hogy a pesti városligeti mezőgazdasági kiállítást megnézze és ez alkalommal azon határozott akaratának adott kifejezést, hogy Magyarország óhajai kielégítést nyerjenek.

A kiegyezés.

Az 1865 deczember 10-én megnyilt országgyűlésnek az volt a feladata, hogy az uralkodó és a nemzet között a teljes kibékülést megteremtse. Alig fogott azonban hozzá, máris félbe kellett szakítania tanácskozásait, mert a háború a poroszokkal és az olaszokkal kiütött. A háború befejezése után, 1866 november 19-én az országgyűlést újból összehívták és nyomban megkezdték a kiegyezés körüli tárgyalások folytatását, melyek azzal végződtek, hogy 1867. év első hónapjaiban az uralkodó és a nemzet között a teljes kibékülés megtörtént. A második

felelős minisztérium kinevezésével a vármegyék alkotmányos élete újból kezdetét vette, melynek ismertetésével a következő fejezet foglalkozik.

Főispánok 1780 óta.

Torontál vármegye főispánjai és főispáni helyettesei 1780 óta a következők voltak: 1780: Gróf Győri Ferencz. — 1783: Gróf Batthyán János. — 1785: Dezséri Bachó János (helyettes). — 1790: Gróf Batthyán János. — 1792: Ocsai *Balogh* Péter. — 1802: Losonczi *Gyürky* István. — 1807: *Hertelendy* József (ideiglenesen bizatott meg a vármegye kormányzásával). — 1809: Eötvenesi *Lovász* Zsigmond (helyettes). — 1812: Kisszántói *Lányi* József. — 1820: Assakürthy *Ghyczy* József (1825-ig helyettes, azután valóságos). — 1835: *Hertelendy* Ignácz (1839-ig helyettes, azután valóságos). — 1845: Bobdai *Gyertyánffy* Dávid (helyettes). — 1848: Beodrai *Karátsonyi* László. — 1849: *Hertelendy* Miksa kormánybiztos. — 1861: Beodrai *Karátsonyi* László. — 1867: Beodrai *Karátsonyi* László. — 1871: Zombori *Rónay* Móricz. — 1874: *Hertelendy* József. — 1891: Zombori *Rónay* Jenő. — 1901: Gróf *Bethlen* Miklós. — 1902: *Dellimanics* Lajos dr. — 1906: *Botka* Béla. — 1910: *Dellimanics* Lajos dr.

Alispánok 1779 óta.

Alispánok: 1779: *Semsey* András. — 1790: *Hertelendy* József. — 1808: *Csernovits* Pál. — 1809: *Márffy* József. — 1820: Ittebei *Kiss* Antal. — 1822: *Kászonyi* Sándor. — 1831: *Hertelendy* Ignácz. — 1835: *Karátson* István. — 1836: *Gyertyánffy* Dávid. — 1846: *Karátsonyi* László. — 1848: Zombori *Rónay* Móricz. — 1849: Debreczeni *Bárány* Ágoston h. alispán. — 1861: Zombori *Rónay* Móricz. — 1867: *Hadzsits* Lázár. — 1872: *Prick* József dr. — 1873: Gróf *Bethlen* József. — 1874: *Dániel* János. — 1880: *Tallián* Béla. — 1886: Zombori *Rónay* Jenő. — 1891: *Dániel* László. — 1895: *Dellimanics* Lajos dr. — 1903: Jankó Ágoston.

*

Források: *Fr. Vaniček*, Spezialgeschichte der Militärgrenze. — *J. Hostinek*: Die k. k. Militärgrenze, ihre Organisation und Verfassung. — *Böhm* Lénárd, Délmagyarország vagy az úgynevezett Bánság különös története. — *Szilágyi* Sándor, Magyarország története (Millenáris kiadás). — *Gracza* György, Az 1848—49-iki magyar szabadságharcz története. — *Zdravkovits* Sz., Délmagyarországi szerb mozgalmak 1848. (Srpski pokret u juznoj Ugarskoj 1848). — *Szentkláray* Jenő dr.: Száz év Délmagyarország történetéből. — *Hegedüs* János: Kiss Ernő, az aradi vértanú hős emléke. — *Reiszig* Ede dr., Bács-Bodrog vármegye története. — *Semsey* Gyula, Torontál vármegye 1861-ben. — Torontál vármegyei közgyűlési jegyzőkönyvek.

TORONTÁL VÁRMEGYE 1867-TŐL MÁIG.

Első alkotmányos közgyűlés.

Az 1867-ben megkötött kiegyezés értelmében újból helyreállott a vármegyei önkormányzat és megkezdődött a közigazgatás nemzeti szellemben való kifejlesztése. Az első vármegyei közgyűlést 1867 május 7-én és következő napjain tartották meg Beodrai *Karátsonyi* László elnöklésével, kit az uralkodó 1867 márczius 31-én kelt elhatározásával ismételten hívott meg erre a méltóságra. A közgyűlést, a melyen a vármegye egyházi vezetői és világi urai közűl összesen 469-en vettek részt, az 1861-ben megválasztott Zombori *Rónay* Móricz első alispán nyitotta meg, mire id. Bobdai *Gyertyánffy* Dávid kir. tan. vezetése alatt küldöttség ment a főispánért, ki lelkes éljenzés között jelent meg a teremben. Majd elfoglalván az elnöki széket, rövid elüljáró beszéd után letette a hivatali esküt. A székfoglalás megtörténvén, előbb *Bódy* Antal főesperes, zichyfalvi plebános, majd *Virányi* József, 1849-ben és 1861-ben volt vármegyei főjegyző üdvözölte a főispánt.

Rónay Móricz ezután bejelentette az 1861-ben megválasztott tisztikar lemondását, mire a főispán a megejtendő tisztujításig ideiglenesen tisztviselőkül a következőket nevezte ki: főjegyző *Virányi* József, főügyész *Vidits* Lázár, fő- és alszolgabírák *Buócz* János, ifj. *Rónay* János, és *Krsztonovics* Jenő, esküdtek *Stefanovics* Lajos, ifj. *Gyertyánffy* János és *Vuchetich* Ödön. Az újonnan kinevezett alkotmányos minisztérium leiratának fölolvasása és elfogadása után elhatározták, hogy az 1848-ban megválasztott és ma még életben levő tisztviselők és bizottmányi tagok közűl csak azok gyakorolhatják megyebizottsági tagsági jogukat, kiket 1861-ben újból megválasztottak bizottmányi tagoknak.

Szerb igények.

Sztaics Dániel nagybecskereki gör.-kel. esperes a vármegyei bizottmány szerb nemzetiségű tagjai nevében szerb és magyar nyelvű emlékiratot nyujtott át a főispánnak és ebben a következő kívánságok foglaltattak: a szerb nyelvet a

magyar nyelv mellett hivatalos nyelvnek ismerjék el ; a megyegyűlési és törvényszéki jegyzőkönyveket szerb nyelven is vezessék ; a politikai és bírói hivatalokat és tisztviselőket kötelezzék, hogy rendeleteiket, ítéleteiket és végzéseiket ugyanazon a nyelven adják ki, mint a hogy a beadvány tétetett ; a vármegyei és egyéb hivatalokba szerbeket is válasszanak ; a nagybecskereki, módosi, kanizsai, óbessenyői és újpécsi kerületekben szolgabírákul szerbeket alkalmazzanak ; mivel pedig a megyei bizottmányban a szerbek nincsenek kellő arányban képviselve, azt szerb tagokkal szaporítsák ; végül kívánatos lenne, hogy Torontál vármegyét két részre osztva, a szerb községekből és a Nagykikindai Kerületből külön szerb vármegyét alakítsanak és ezt törvénybe is iktassák. A közgyűlés, tekintettel arra, hogy a törvényhozás foglalkozik a nemzetiségek igényeinek jogos kielégítésével, a törvényhozás intézkedését bevárandónak tartja.

Uj berendezkedés.

Arra az indítványra, hogy az 1861 óta, a mikor az alkotmányos tisztikart működési teréről leszorították, egészen máig történt kormányintézkedéseket jog, törvény és alkotmányellenesnek tekintsék, a közgyűlés bizottságot küldött ki, a mely a törvénytelen kormány törvényellenes újításait és változtatásait puhatolja ki és arról a jövő közgyűlésnek jelentést tegyen. Ezután több határozatot hoztak a közigazgatási szervezet kiegészítésére és czélszerű berendezésére. Az abszolut kormánytól eltörölt főszolgabírói czímet visszaállították és őt főszolgabírónak a választását elhatározták. Az árvaszéket a polgári törvényszékbe bekebelezték, öt előadónak 1000 frt. és egy könyvvezetőnek 800 frt. évi fizetéssel való megválasztását kimondották. Elfogadták azt az indítványt is, hogy 1200 frt. évi fizetéssel harmadik alispáni állást rendszeresítsenek. A kerületi fő- és alszolgabírák és esküdtek hivatali állomáshelyét a következőképen állapították meg : a nagybecskereki kerületben Nagybecskerek, a törökbecseiben Törökbecse, a szentgyörgyiben Szentgyörgy, a zsombolyaiban Zsombolya, a törökkanizsaiban Törökkanizsa, a nagykikindaiban Bánátkomlós, az óbessenyőiben Ujszeged, a nagyszentmiklósiban Nagyszentmiklós, a perjámosiban Perjámos, a billétiben Billét, a módosiban Módos, a párdányiban Párdány, az újpécsiben Ujpécs és a zichyfalvaiban Bánlak lett a székhely.

Deák Ferencz üdvözlése.

A közgyűlés végül elhatározta, hogy *Deák* Ferenczet és a kinevezett felelős magyar kormány tagjait, az alkotmány visszaállítása körül szerzett érdemeikért bizalmi feliratok alapján üdvözlik, melynek megszerkesztésére *Dániel* Kristóf, *Vécsey* István és *Huszár* Imre tagokból álló bizottságot küldték ki.

Az új tisztikar.

A következő napon, május 8-án értekezletet tartottak, melyen a megválasztandó tisztviselőket jelölték ki. Május 9-én volt a tisztújító közgyűlés, melyen általános és egyhangú lelkesedéssel Zombori *Rónay* Mórizczot választották meg első alispánul. A többiekre többnyire szavazás útján történt a választás, még pedig két szavazatszedő küldöttség előtt. Az egyiknek *Gyertyánffy* Dávid kir. tanácsos, a másiknak *Damaszkin* György volt az elnöke. A választás eredménye a következő volt : második alispán *Hadzsits* Lázár, harmadik alispán *Várady* Mihály, főjegyző *Huszár* Imre, főügyész *Vidits* Lázár, főpénztáros *Botka* Lajos, főszámvevő *Krüner* Ágoston, főorvos *Gesztessy* László, főmérnök *Poroszkay* Ignácz, levéltárnok *Rósa* Demeter ; főszolgabírák : a törökkanizsai járás bánátkomlósi kerületében *Hertelendy* József, a nagyszentmiklósi járás hasonlónevű kerületében *Buócz* János, a törökbecsei járás zsombolyai kerületében *Vuchetich* György, az újpécsi járás zichyfalvai kerületében *Gyertyánffy* Zsigmond, a nagybecskereki járás hasonlónevű kerületében *Parchetich* Hugó ; alszolgabírák a törökkanizsai járás hasonlónevű kerületében *Georgievits* Sándor, u. a. járás óbessenyői kerületében ifj. *Rónay* János, a nagyszentmiklósi járás billéti kerületében *Paulovits* István, u. a. járás perjámosi kerületében *Bubálovits* János, a törökbecsei járás hasonlónevű kerületében *Hadffy* Döme, az újpécsi járás hasonlónevű kerületében ifj. *Zsiross* Lajos, u. a. járás módosi kerületében *Lebánovich* István, a nagybecskereki járás szentgyörgyi kerületében *Tabakovits* Gusztáv, u. a. járás párdányi kerületében *Pataky* Sándor, Nagybecskerek mezőváros területén *Risztics* Péter. A választást még 10-én is folytatták.

Törvényszéki bírák : 1. *Gyertyánffy* Gyula, 2. *Hosszú* György, 3. *Szalay* Imre, 4. *Pirovits* Kálmán, 5. *Scholcz* Jenő, 6. *Tanazevits* Mihály, 7. *Rácz* József, 8. *Vlahovits* Lázár, 9. *Pettkó* Béla, 10. *Mihajlovits* Sándor, 11. *Sztankovits* György. A törvényszék árvaszéki osztályának ülnökei : 1. *Vuchetich* Miklós, 2. *Kamenszky* Ignácz, 3. *Molnár* János, 4. *Kögl* Hugó, 5. *Milutinovits* Tivadar.

Majd a többi vármegyei tisztviselők megválasztására került a sor. I. aljegyző id. *Zsiross* Lajos, II. aljegyző *Joannovits* Sebő, III. aljegyző *Thöresz* János ; törvényszéki jegyző *Stanik* László ; árvaszéki könyvvezető *Keresztúry* Sándor, II. árvaszéki könyvvezető *Fuchs* Sebő ; I. alügyész *Firigyházky* János, II. alügyész *Kéler* Elek ; I. alszámvevő *Nádasky* Jenő, II. alszámvevő *Steingaszner* Ferencz, III. alszámvevő *Loga* Traján ; árvapénztárnok *Popovits* Ignácz, várnagy *Termasich* László. — Vármegyei alorvosok lettek : a nagybecskereki járásban *Plechl* Szilárd, az újpécsiben *Ruttner* István, a törökbecseiben *Strosz* Ernő, a nagyszentmiklósiban *Komáromy* József, a törökkanizsaiban *Jankovits* József. — *Csendbiztosok :* a törökkanizsai járásban *Tarnay* István, a nagyszentmiklósiban *Hajnal* Imre, a törökbecseiben *Vimmer* Sándor, az újpécsiben *Bogdánffy* Gergely, a nagybecskerekiben *Molnár* István ; *alcsendbiztosok :* a bánátkomlósi kerületben *Lakatos* Antal, a perjámosiban *Vuchetich* Péter, a törökbecseiben *Persits* Ferencz, a párdányiban *Kufer* János.

A választásokat május 11-én fejezték be, a mikor az *esküdteket* választották meg, minden fő- és alszolgabírói kerületbe egyet, összesen 15-öt. A közgyűlést másnap folytatták, a mikor a főispán a tiszteletbeli tisztviselőket nevezte ki.

A koronázás. A koronázás közeledésére való tekintettel a közgyűlés elhatározta, hogy a vármegye a koronázási ünnepségeken méltóan képviselteti magát. A díszbandériumban való részvételre *Csávossy* Gyulát, *Dániel* Ernőt és *Kupuszárovich* Miklóst küldték ki, kiknek fejenként 1200, összesen 3600 frtot szavaztak meg a fölszerelés költségeire.

Az új ügykezelés. Gróf *Bethlen* József és társai írásban indítványt adtak be, hogy szabályzat készíttessék az ügykezelésről, a közgyűlések, kisgyűlések, megyei küldöttségek, megyei törvényes testületek teendőiről és működéséről. A javaslat elkészítésével Rónay Móricz I. alispán elnöklése alatt Hadzsits Lázár, Várady Mihály, gróf Bethlen József, Kovách Ágoston, Menczer Mihály, Mihálovits Miksa, Vécsey István, Virányi József, Vidits Lázár, Gyertyánffy Gyula és Huszár Imre tagokból álló küldöttséget bízták meg. A míg a bizottság tervezetével elkészül, az ügykezelésre nézve az 1861-ben követett eljárás tartandó meg. Ezenkívül határozatba ment, hogy minden negyedik hónapban számadó közgyűlés és minden hónap első hétfőjén, vagy ha ez ünnepnapra esik, a következő napon kisgyűlés tartandó. De a mely hónapra közgyűlés esik, kisgyűlést nem tartanak.

Szűk a megyeház. A hivatalos munka és ezzel egyetemben a személyzet szaporodása következtében a vármegyei székház már ekkor kezdett szűknek bizonyulni, mire a közgyűlés megbízta az I. alispánt, hogy a főmérnökkel a vármegyeház kibővítésére költségvetéssel ellátott tervezetet dolgozzon ki és terjesszen elő.

Közbiztonság. A belügyminiszter elrendelte, hogy a vármegye 64 főből álló közbiztonsági személyzetét 26 lovas pandurral szaporítsa, kiknek fizetésére, lótartási átalányára és fölszerelésére 7366 frt 66 $^2/_3$ krt folyósított Az új 26 csendlegény közül a zichyfalvai járáshoz 8, a kanizsai, nagybecskereki, módosi és nagyszentmiklósi járásokhoz 4—4 és a zsombolyaihoz 2 került.

Közutak. A közmunka és földmívelési miniszter a vármegye területén levő országutak költségvetését 1867-re 5238 frtban állapította meg s ebből 4118 frtot bocsát a a vármegye rendelkezésére.

Az új szabályrendelet. A májusi közgyűlésen kiküldött bizottság a megyei ügykezelésre vonatkozó szabályokat hamarosan elkészítette és az 1867 szept. 7-én kezdődött közgyűlésen előterjesztette, a mikor is a szabályrendeletet elfogadták és 1000 példányban kinyomatni rendelték. A szab. rend. 1. pontja így hangzik : »A vármegye helyhatósági joggal bír s annál fogva a Hármaskönyv 2. czíme szerint, törvényalkotta szerkezetének határai között, önkebelében kötelező erejű intézkedéseket s azokon időről-időre, a kor szükségeihez alkalmazottan, czélszerű javításokat is tehet.« Tehát mindjárt az első bekezdésnél a haladás álláspontjára helyezkedett a megyebizottság, vagyis nem örök érvényűt, hanem csak fejlődésképes alapot kívánt alkotni. A továbbiak során megállapítja, hogy a vármegyét a vármegye közönségének nevében működő bizottmány alkotja és csak ez jogosult törvények és rendeletek végrehajtására ; a törvényeken ejtett sérelmek orvoslására lépéseket tehet és a törvényhatóságokkal szabadon érintkezhetik. A bizottmányi közgyűlés, melynek elnöke a fő- vagy alispán, vagy a legidősebb főszolgabíró, mindig nyilvános, s a tárgyai országos, vármegyei és magánjogi, törvényszéki, árvagyámi, közbiztonsági és adóügyek. Január, április, július és október hónapok-

Az első szőregi csata. (Az Orsz. Képtárból.)

A szőregi csata 1849. aug. 5-én. (Az Orsz. Képtárból.)

Maderspach Ferencz síremléke Zsombolyán.

A törökbecsei temetői honvédemlék.

A gyertyámosi honvédemlék.

A szabadságszobor Sándorházán.

ban számoltató bizottmányi gyűlések, a többi hónapokban kisgyűlések tartandók. Sürgős esetekben rendkívüli közgyűlést hív össze a fő- vagy alispán. A közgyűlések tárgyait előre közszemlére kell kitenni. A közgyűlés joga a házi adó kivetése, a fegyelmi eljárás és a tisztújítás.

A II. szakasz a fenyítő és polg. törvényszék, telekkönyvi hatóság és árvaszék szerkezetét állapítja meg. A III. szakasz a küldöttségekről (bizottságok) szól, melyek a következők: árvákra ügyelő, közmunkákra ügyelő (központi és járási, melyhez az utak, töltések és hidak tartoznak) és számvevői küldöttség. A IV. szakasz az alispán (mint kormányzó, tisztviselő és bíró), az V. a jegyzők, a VI. az ügyész, a VII. a pénztárnok, a VIII. a számvevő, a IX. a szolgabírák, (mint polgári és vizsgáló bírák — előleges letartóztatás, vizsgálat teljesítése vizsg. fogság — és közigazgatási tisztviselők), a X. az esküdtek, a XI. a főorvos, a XII. az alorvosok, a XIII. a mérnök, a XIV. a levéltárnok, a XV. a várnagy, a XVI. a csendbiztosok és csendlegények hatáskörét és kötelességeit szabályozza.

Változás a tisztikarban.

Az 1867 november 5-én tartott közgyűlésen már változás állott be a vármegyei tisztikarban, mivel *Rónay* Móricz I. alispán lemondott s helyét *Hadzsits* Lázár II. alispánnal töltötték be, kinek helyére viszont gróf *Bethlen* Józsefet választották meg. *Vidits* Lázár t. főügyész helyére, kit a nagykikindai kerület bíróvá választott, *Hadffy* Döme törökbecsei főszolgabíró került, *Vlachovits* Lázár törv. ülnök helyét, ki hasonló minőségben Nagykikindára került, *Risztits* Péter szolgabíró foglalta el. Törökbecsei főszolgabíró *Stefulich* Mihály lett. Nagybecskereki szolgabíróvá a főispán ideiglenesen *Nikolits* Athanázt jelölte ki.

Karátsonyi főispán halála.

Beodrai *Karátsonyi* László főispán 1869 július 24-én elhunyt és július 31-én Beodrán helyezték örök nyugalomra. A vármegye, mely a temetésen méltóképen képviseltette magát, augusztus 2-án tartott közgyűlésében az elhunyt érdemeit jegyzőkönyvbe iktatta és a gyászoló családnak részvétét fejezte ki. Egyben hat hónapi gyászidő tartását határozták el, mely időre a vármegyeház ormára a gyászlobogót tűzik ki és az ügyiratoknál fekete pecsétet használnak, nemcsak a központban, hanem a járási és községi hivatalokban is. Szeptember 6-án Nagybecskereken gyászmise tartandó, melyre a vármegye közönségét és a szomszédos törvényhatóságokat is meghívják. Karátsonyi után két évig nem volt Torontál vármegyének főispánja.

Népszámlálás. 1869

Az 1869. év deczember 31-én népszámlálás volt Torontál vármegyében, a mely akkor még öt járásból s ezek mindegyike három, összesen 15 kerületből állott. A népszámlálás eredménye a következő: Házak száma 54.884, lakófelek száma 71.833, az összes népesség 350.801; ezek közűl 174.591 férfi, 176.210 nő. Vallás szerint: róm. kath. 210.711, gör.-kath. 2069, örmény kath. 1, gör.-kel. 124.768, örm. nem egyes. 23, ág. h. ev. 5427, ref. 3383, unit. 16, nazarénus 62, izr. 4339, mohamedán 2. Férfiak családi állapota: nőtlen 98.047, nős 71.194, özvegy 4914, elvált 436; nőknél: hajadon 92.477, férjes 71.184, özvegy 12.107, elvált 442. Honosság szerint: helybeli 336.067, más vármegyei 14.307, ausztriai 355, külföldi 72; ideiglenesen jelenlevő 1959, huzamosan 348.842. Műveltségi állapot: olvasni tud 4906 férfi, 11.272 nő; olvasni és írni tud 58.922 férfi, 37.290 nő; sem olvasni, sem írni nem tud 110.763 férfi, 127.648 nő. Ideiglenesen Ausztriában tartózkodik 10, külföldön 6, huzamosan Ausztriában 107, külföldön 223; tényleges szolgálatban van a közös hadseregben 1837, a honvédségnél 579.

Árvíz. 1871.

Az 1871. év szomorúan köszöntött be Torontál vármegyébe. A hóolvadás következtében megdagadt vizek kiáradtak — különösen a Bega, Temes és Berzava — és ezek mentén 18 község földjét elöntötték. A károsult községek fölsegélyezésére a vármegye megtett mindent, társadalmi akczió is indult és a belügyminiszter január 14-én 2000 frtot utalt ki. Január 19-én a közmunka- és közlekedési miniszter megbízásából megjelent *Eggert* József min. főmérnök, hogy a veszedelem elhárításának módozatait megtárgyalja s Temes és Torontál vármegyék bevonásával helyszíni tanulmányokat végzett és szűkebb körű értekezletet tartott, melyen a legközelebb megvalósítandó óvóintézkedéseket beszélték meg. Az árvízhez kormánybiztosul báró *Lipthay* Bélát, míg a bácsbodrogi és kikindakerületi részekhez február 3-án gróf *Bethlen* József II. alispánt nevezték ki. Az árvíz okozta kár csak az év végén mutatkozott teljes mértékben, a mikor oly nagy volt az inség, hogy 7647 lakos maradt kenyér nélkül s az alispán november 30-án sürgönyileg fordult segélyért a kormányhoz, honnan azt a választ kapta, hogy a nyomor pillanatnyi enyhítésére néhány ezer frtot, vetőmag beszerzésére pedig kölcsönképen 40.000 frtot fognak folyósítani.

Rónay Móricz főispán.

A május 16-án tartott közgyűlésen jelentette be *Hadzsits* Lázár alispán, hogy a király május 5-én Zombori *Rónay* Móriczot nevezte ki Torontál főispánjává. E bejelentést a gyűlés lelkesedéssel vette tudomásul és nyomban megtárgyalta a beiktatás ünnepélyes módozatait. Ennek értelmében május 25-én az alispán vezetése alatt nagyszámú küldöttség kereste föl a főispánt kiszombori kastélyában, honnan ismét másik küldöttség kísérte be Nagybecskerekre, a június 15-én megtartott beiktatására. Becskerek határában a város küldöttsége fogadta, a vármegye kapujában pedig a különféle vallásfelekezetek lelkészei várták. A beiktatás napján gróf *Bethlen* József II. alispán vezetése alatt hat tagú küldöttség hívta meg a közgyűlési terembe, hol az alispán kezeibe letette a hivatali esküt, mely után a főszolgabírák háromszor fölemelték székestül. A programmbeszéd elhangzásával *Várady* Mihály III. alispán, a bizottsági tagok nevében pedig *Molnár* János üdvözölte a főispánt, a ki közel három évig állott a vármegye élén s az ő idejébe esik a Határőrvidéknek a vármegyéhez való visszacsatolása. A király saját kérelmére mentette föl állásától és erről 1873. október 28-án értesítette a belügyminiszter a vármegyét, a mely deczember 1-én tartott közgyűlésből búcsúlevelet intézett a távozóhoz és a közügyek terén tanusított eredményes munkásságáért neki jegyzőkönyvi köszönetet szavazott.

Uj járási beosztás.

Az 1871. év végén a közigazgatási beosztást, melyet még 1861-ben állapítottak meg, újra szervezték. Az új szervezés alapján a vármegye 14 szolgabírói járásra oszlott, melyet a következők: nagybecskereki, szentgyörgyi, párdányi, törökbecsei, zsombolyai, bánátkomlósi, törökkanizsai, óbesenyői (székhelye Ujszeged), nagyszentmiklósi, perjámosi, billéti, módosi, zichyfalvi (székhelye Bánlak) és csenei járás.

A törvényszék államosítása.

Ez évben kezdődött meg és fejeződött be a törvénykezés újjászervezése. Az igazságügyminiszter még január 1-én fölszólította a vármegyét, hogy a kir. járásbíróságok fölállítása és területeik meghatározása tárgyában küldöttséget válaszszon, a mely *Várady* Mihály III. alispán és törvényszéki elnök vezetése mellett meg is kezdte működését s annak eredményét a május 1-én tartott közgyűlésen mutatta be. Törvényszéki székhelyekül Nagybecskereket és Nagykikindát jelölték ki, járásbírósági székhelyekül pedig a következő tíz helységet: Nagybecskerek (körzete: 23 község), Ujpécs (12), Törökbecse (12), Módos (22), Bánlak (17), Nagykikinda (12), Zsombolya (24), Nagyszentmiklós (18), Billét (22), és Törökkanizsa helyett Oroszlámos (29), noha az előbbinek a Bach-korszakban volt járásbírósága, de egészen kiesik a vármegyéből és a közlekedési utai roszszak. E munkálatot az igazságügyminiszter július 21-én visszaküldte, hogy a községeket tíz helyett nyolcz járásbírósági körzetbe oszszák be, a mi meg is történt. Szeptember 20-án a nagybecskereki törvényszék elnökévé *Várady* Mihály III. alispánt, a nagykikindaihoz pedig *Hertelendy* József főszolgabírót nevezték ki. Hasonlóképen átvette az állam a megyei törvényszék ülnökeit és kezelőszemélyzetét is, járásbírókká pedig szolgabírákat neveztek ki. A bírák meleghangú levélben mondtak búcsút a vármegyének és a kir. törvényszék 1872 január 1-én megkezdte működését.

Tisztújítás. 1872.

1872 február 3-án újból tisztújító közgyűlést tartott a vármegye, mely alkalommal *Rónay* Móricz főispán a gyűlést megnyitva, *Hadzsits* Lázár I. alispán bejelentette az egész tisztikar lemondását. A választások eredményeként az új tisztikar a következőképen alakult meg: *Prick* József alispán, *Tabakovits* Gusztáv főjegyző, *Hadffy* Döme főügyész, *Botka* Lajos főpénztáros, *Loga* Traján főszámvevő, *Balázs* Frigyes I. aljegyző, *Manojlovits* Miklós II. aljegyző, *Andrássy* Mihály III. aljegyző, *Traupmann* Endre főmérnök, *Szegheő* Géza tb. főmérnök, *Hadzsits* János almérnök, *Fuchs* Sebő árvaszéki elnök, *Gesztessy* László főorvos, *Hercz* József t. főorvos, *Pfneiszel* József főállatorvos, *Steingaszner* Ferencz I. és *Lukáts* József II. alszámvevő, *Szabó* József alorvos, *Bakalovich* Ágoston, *Buócz* János, *Belicska* Benő, *Nikolits* Bogdán, *Heinrich* Miklós, *Dellimanich* Imre, *Keresztes* Ignácz, *Tabakovits* János, *Bubalovits* János, *Heckner* Antal, *Zsupunszky* Vladimir, *Molnár* János, *Huszár* Mihály szolgabírák stb.

Árvíz. 1872.

A vármegye lakossága még ki sem heverte a mult évi árvíz okozta károkat, az elemek pusztítása újra tönkre tette minden reménységét. *Hadffy* Döme főügyész elnöklése alatt — Szenthubert község sürgönyére — még a február 3-iki közgyűlés bizottságot küldött ki a károsult vidékre, hol a legnagyobb pusztítást tapasztalták. Gyertyámos határa egészen víz alatt fekszik, a mint azt a márczius

6-iki közgyűlésnek jelentették, a melyen ezúttal újabb sürgönyöket olvastak föl, hogy Kiszombor, Zsombolya, Seultourn, Szenthubert, Nákófalva, Constancia, az Aranka vidéke, Czernabara, Jánosföld, Csene, Bobda, Németújvár, Aurélháza és Öregfalu a legnagyobb veszedelemben vannak. *Tabakovits* Gusztáv főjegyző és *Hadffy* Döme főügyész vezetése alatt újabb bizottságokat küldtek ki a veszélyeztetett helyekre, hogy ott minden lehetőt elkövessenek. A belügyminiszter 6000 frt segélyt és 40.000 frt inségkölcsönt folyósított a vármegyének, mely utóbbi összegből Magyarszentmárton 2565, Szerbszentmárton 3842, Tógyér 2765, Gyér 2050, Gád 2460, Fény 5947 és Dinnyés 2021 frt 50 krt kapott. Midőn a vármegye e támogatást föliratában megköszönte, egyben kormánybiztost is kért, a ki a pusztulás nagyságából a belvízrendezés szükségességét megállapítsa. A kormány gróf *Szápáry* Istvánt nevezte ki kormánybiztosnak, kit működésében és intézkedéseiben a vármegye készséggel támogatott.

Az inségpénzek kezelésére az alispán mellé *Mihalovits* Miksa és *Popovits* Péczi Sándor tagokból álló küldöttséget választották meg, kiknek különösen őszre gyűlt meg a dolguk. Közben a belügyminiszter 800, majd Mellydorf részére 1000, az uralkodó pedig Törökbecse és Zsombolya részére 2000 frtot utalványozott. A pénzügyminiszter az árvízsújtotta községek lakosait adóelengedésben is részesítette. Az őszi közgyűléstől újból Torda, Szaján, Vilmatér, Gyülvész, Majdány és Kistorák községek kértek segélyt, mire a törvényhatóság szeptember 8-án ismételten fölirt a belügyminiszterhez és a törvényhozáshoz és az általános nyomort vázolva, rámutatott, hogy a vármegye már eddig is 7,000.000 frttal van adóhátralékban s ha a lakosság nem tud vetőmagot beszerezni, abból az államnak még nagyobb kára lesz. A belügyminiszter szeptember 23-án már 20.000 frt kölcsönt folyósított. A közgyűlés ezt köszönettel fogadta, de ez még mindig nem volt elég. A vármegyének a szükséges vetőmag beszerzésére még 250.200 frt kellett, a melyet a pénzügyminisztériumtól akartak fölvenni. Gróf *Bethlen* József alispán személyesen járt fönt Budapesten és eredményes útjáról október 24-én tett jelentést. A pénzügyminiszter hajlandó belemenni a kölcsönügyletbe, megfelelő biztosíték ellenében. A vármegye az összes községekkel anyagi kötelezettséget vállalt és a további tárgyalásokkal is Bethlen alispánt bízta meg, ki az inség-akczionál tanusított buzgalmával hervadhatatlan érdemeket szerzett. A belügyminiszter november 2-án jóváhagyta, hogy a pénzügyminisztertől 200.200 frt kölcsönt vegyenek föl, a mely november 19-én már folyósítva is volt. A központi inségbizottság a járási bizottságok útján a községeknek készpénzben adta ki a segélyt, azok pedig vetőmagban osztották ki a lakosok között.

A király Torontálban.

Az árvízzel függ össze az uralkodónak Torontálban való megjelenése is. Hogy az Alföld árvízsújtotta vidékét megtekintse, bejárta a Tisza- és mellékfolyóinak környékét. Így jutott el Torontálba is, a melynek közönsége hódolattal várta. A király útja, épen a szomorú alkalomra való tekintettel, nem volt zajos és fényes, de annál mélyebb szeretet nyilatkozott meg a lakosság fojtott lelkesedésében. A király május 5-én este érkezett a Tiszán Törökbecsére és az éjet a hajón töltötte. Az 1-én megkezdett bizottsági közgyűlést félbeszakítva, a vármegye díszmagyarba öltözött nagyszámú küldöttségét a fő- és alispán vezette a király elé, a ki 6-án reggel a becsei parton fogadta a vármegye hódolatát és az üdvözlésekre meleg szavakkal válaszolva, bemutattatta magának a küldöttség tagjait. Azután a fő- és alispán kalauzolása mellett folytatta útját Nagykikinda és innen tovább vasuton Temesvár felé. A király kíséretének a vármegye urai 25 négyesfogatot bocsátottak rendelkezésére.

Prick alispán halála.

De az uralkodó látogatása a vármegyét első tisztviselőjétől fosztotta meg. Mikor ugyanis a főispán hintója, melyben *Prick* József alispán is ült, Beodra közelébe érkezett, a lovak valamitől megijedtek és a hintót a töltésről lefordították. Mindketten megsérültek, de különösen az alispán, a kinek a bokája tört ki. Noha az udvari orvos még útközben kezelés alá vette és Beodrán a Karátsonyi kastélyban ápolták, négy napi szenvedés után május 10-én délután 4 órakor meghalt. Halálát a vármegyei közgyűlés újból történt megnyitásakor tudatta a főispán a bizottság tagjaival, a kik jegyzőkönyvileg fejezték ki részvétüket. A megüresedett alispáni széket a június 3-án tartott közgyűlésben gróf *Bethlen* Józseffel töltötték be.

Képviselőválasztás. 1872.

A király 1872 április 20-án az országgyűlést berekesztette s kiírták az új választásokat, melyek Torontálban június 19-én zajlottak le, legnagyobbrészt a Deák-

párt győzelmével. Az eredmény a következő: *Dániel* Pál (Zichyfalva), Bogdán Vincze (Nagyszentmiklós), báró *Lipthay* Béla (Zsombolya), *Dániel* Béla (Bánátkomlós), *Nikolics* Sándor baloldali (Párdány), *Huszár* Imre baloldali (Billét), *Dániel* Ernő (Szentgyörgy), *Balogh* János (Óbesenyő), *Csernovits* Péter (Nagykikinda) és *Trifunácz* Sándor omladinista (Nagybecskerek).

A Határőrvidék feloszlatása.

Az uralkodó 1871 június 8-án rendeletet adott ki a Határőrvidék polgárosítására, az 1872 június 9-én kibocsátott rendelet pedig teljesen fölszabadította a Bánsági-Határőrvidéket a katonai igazgatás alól, azonban a területi beosztást csak az 1873 : XXVII. t.-cz. állapította meg. Ennek alapján a szerb bánsági ezred egyrészét és a németbánsági ezred első tíz századát, vagyis a későbbi pancsovai, újfalvi, alibunári, antalfalvi, és perlaszi szolgabírói járások területét Torontál vármegyébe kebelezték be, Pancsova pedig törvényhatósági jogot nyert.

Kolera. 1873.

Az 1873. év nyarán kolera járvány ütött ki Torontálban. De nem csak itt, hanem a szomszédos Bács-Bodrog, Csanád és Temes vármegyékben is dühöngött e ragály. Az első eseteket Ujszegeden, Szőregen és Ujszentivánon észlelték június 10-én, a miről az ottani szolgabíró nyomban jelentést tett a főispánnak. Azonnal jelentés ment a belügyminiszternek és utasítás a járások szolgabiráinak, hogy a szükséges óvóintézkedéseket tegyék meg. A szegedi kórházat annyira ellepték, hogy a város tanácsa kénytelen volt Torontálhoz átírni, hogy több kolerás beteget nem vesznek föl. Ezután egyre-másra jöttek a jelentések a szolgabiráktól, hogy járásuk területén kiütött a kolera. Nagyobb számú megbetegedések fordultak elő a föntieken kívül: Kiszombor, Béba, Tiszaszentmiklós, Szerbcsanád, Óbesenyő, Porgány, Verbicza, Elemér, Magyarszentmárton, Aurélháza, Szerbczernya, Magyarpadé, Németpadé, Traján, Vilmatér, Valkány, Jázova, Bánlak, Németcsanád, Párdány, Módos, Egres, Tiszahegyes, Zsombolya, Nagyszentmiklós, Ujpécs, Nagybecskerek, Öregfalu, Szentgyörgy, Klekk, Ostern, Bánátkomlós, Maleniczfalva, Törökbecse, Bóka, Perjámos, Magyarittebe, Marienfeld, Rárospuszta, Albrechtsflor, Heufeld, Csatád, Nákófalva, Németécska, Románécska, Gyertyámos, Németczernya, Szaravola, Nagytorák, Triebswetter, Szerbelemér, Bozitópuszta, Seultourn, Szenthubert, Zichyfalva, Glogon, Sefkerin, Csene, Tamásfalva, Kovácsháza, Bocsár, Nagygáj, Csóka, Nagymargita, Grabácz, Lőrinczfalva, Ofszenicza, Firigyháza, Homolicz, Gottlob, Tolvádia, Csebza, Dinnyés, Mollydorf, Partos, Czernabara, Beodra, Szerbpadé, Jánosföld, Szóka, Kisorosz, Ovcsa, Szerbszentmiklós, Ernesztháza, Lázárföld, Oppova, Kisjécsa, Sándorháza, Törökkanizsa, Hajdusicza, Baráchháza, Szécsányfalva, Bresztovácz, Dugoszello, Sztarcsova, Kenderespuszta, és Debeljács községekben.

A vármegye és a hatóságok mindent elkövettek a vész terjedésének megakadályozására, de hasztalan. A vásárokat, búcsúkat, és egyéb sokadalmakat betiltották. A kolera okát a vizektől megfertőzött halevésben látván, egyes járások a vadvizek levezetését sürgették. *Gesztessy* főorvos a járvány kezdetétől úton volt és valóban emberfölötti erőt és odaadást tanusított a mások életének megmentésében. A közgyűlés ezért jegyzőkönyvi köszönetet szavazott neki. Mellette még egész sereg magánorvost kellett alkalmazni, sok községben hármat is, mert némely helyen, mint Egresen, a helyi orvos a kolerától való félelmében nem akart a gyógykezelésre vállalkozni. Másutt, mint Magyarpadén, nem volt már gyógyszer. A halottak eltakarítása a pénzt fölemésztvén, a zsombolyai szolgabíró 4000 frt sürgős kormánysegélyt kér, mert válságos helyzet elé kerülnek. Majd midőn az ő nejét is elragadta a halál, gróf *Csekonics* Endre vette kezébe a dolgot és augusztus 9-én ő sürgönyözött a vármegyének gyors intézkedésért. A kolera, mely több ezer áldozatot követelt, még szeptemberben is dühöngött, noha ekkor már érkeznek egyes járásokból a jelentések, hogy a járvány szünőfélben van. Azonban ekkor meg az elhaltak özvegyeinek és árváinak fölsegítése okozott nagy gondot a vármegyének. Októberben már vészmentes volt Torontál területe.

Hertelendy főispán.

1874 január 19-én a király Hertelendi és Vindornyalaki *Hertelendy* Józsefet, a nagykikindai törvényszék volt elnökét nevezte ki Torontál vármegye főispánjává, kit a február 23-án tartott rendkívüli közgyűlésen iktattak be méltóságába. A közgyűlést *Tabakovits* Gusztáv h. alispán nyitotta meg, mire a bizottmányi tagok testületileg átvonultak a róm. kath. templomba, a hol résztvettek az ünnepi misén. A székház nagytermébe visszatérve, a helyettes alispán üdvözölte a főispánt, a ki a hivatali eskü letevése után, éljenzésektől sűrűn félbeszakított beszédben körvonalozta törekvéseit, melyek a vármegye jólétének és boldogulá-

Kiss Ernő szobra
Nagybecskereken.

Gróf Leiningen Wester-
burg Károly szobra
Törökbecsén.

Hertelendy József.

Zombori Rónay Jenő.

sának megalapozására irányulnak. Hertelendy, a ki alatt a vármegye óriási lépésekkel haladt előre a fejlődés útján, sokkal többet váltott be, mint a mennyit ígért. Majdnem 18 évig állott a vármegye élén s ez idő alatt megértő bölcsességének, atyai jóindulatának, férfias erélyének és körültekintő tapintatának, szóval mindazoknak a tulajdonságoknak, melyek egy igazi kormányzót jellemeznek, páratlan tanújelét adta. A vármegyében születve (Bocsáron 1833-ban), annak nemcsak hű fia, hanem valóban vezetője volt. 41 éves korában került a főispáni székbe és nyomban hozzáfogott, hogy a fejetlen közigazgatást rendezze, a zilált anyagi viszonyokat egyensúlyba állítsa és a pártokra szakadt lakosságot egyesítse. Az ő fáradságot nem ismerő munkásságának köszönhető a bekapcsolt Határőrvidék végleges rendezése, a belvizek rendszeres szabályozása, a Kikindai Kerület bekebelezése, az überlandi földek megváltása, a csángótelepítés, a gazdasági viszonyok fellendülése, a nemzeti eszme térfoglalása Torontálban és az árvizek elleni küzdelemben többször királyi és kormánybiztosként működött közre. Érdemeit felsőbb helyen is elismerték és a király a Szent István-rend kiskeresztjével és örökös főrendiházi tagsággal tüntette ki.

Hertelendy József főispán, a kinek a nevéhez — mint föntebb mondottuk — a vármegye újabb fejlődésének számos eredménye és dicsőséges mozzanata fűződik, hivatalba lépése után és éppen a fejlesztés érdekében az 1874. év állapotáról kimerítője lentést terjesztett föl a kormányhoz s ebből hű képét nyerjük az akkori vármegyei életnek. A vármegye területe — a Kikindai Kerület nélkül — 1,544.255 k. hold 1467 □-öl, lélekszáma 469.886, a kik magyarok, németek, szerbek, románok, horvátok, tótok és bolgárok s vallás szerint: róm. kath. 229.938, gör.-kel. 206.645, ref. és ág. ev. 25.643, mózes vallású 4496, gör.-kath. 3071 és nazarénus 102, kik Homolicz (Omlód), Antalfalva, Ujfalu, Magyarittebe és Németpárdány községekben laknak. Tíz szolgabírói járásra van osztva s ezekhez 220 község, 43 puszta és egy kolostor tartozik. *A vármegye állapota 1874-ben.*

A kulturális viszonyokra jellemző adatok a következők: Van 280 iskola, melyek közül 118 községi és 162 felekezeti; tanítási nyelv szerint: magyar 50, német 92, szerb 71, román 42, bolgár 7, horvát 8, tót 7, zsidó 3. A 6—12 éves tankötelesek száma — a Határőrvidék nélkül — 51.596 s ezek közül csak 34.724 látogatja az iskolát. Azonban az iskolák még így is túlzsúfoltak, mert a tantermek száma 358, vagyis majdnem 100 gyermek jut egy tanteremre. A tanítók műveltségi foka, különösen a szerb és román iskolákban, sok kívánni valót hagy hátra. Nagyszentmiklóson van egy földmívesiskola, melyet gróf Nákó Sándor alapított s tanulóinak száma 12. Kívánatos volna a vármegyében több ilyen tanintézet, sőt polgári iskola és a székhelyen gimnázium is.

Van a vármegyében 4 jótékony nőegylet, 5 temetkezési és egy betegápoló egyesület, 8 kaszinó, 22 olvasó, 3 világítási, 2 tűzoltó és egy kath. politikai egyesület. Ezek közül csak a törökbecsei szabadelvű társaskörnek van említésre méltó, 1600 kötetből álló könyvtára.

A megyei közbiztonsági személyzet: egy csendőrkapitány, 19 őrmester, 128 gyalogos és 29 lovas csendőr. Minden szolgabíró mellett van egy csendőrőrmester és megfelelő legénység, a kik a székhelyen állomásoznak és onnan czirkálnak. A közbiztonsági állapot kielégítő. — A közegészségi közegek: 40 orvos, 36 sebész, 26 gyógyszerész, 27 állatorvos és 85 szülésznő. 171 községben nincs orvos és 178-ban nincs szülésznő. A járványok közül különösen a himlő dühöngött. 46 községben 1723 beteg közül meghalt 569. Közkórház csak egy van, Nagybecskereken, 30 ágygyal.

A vármegyében a szeged—temesvári vasútvonalon kívül csak két alkalmas közlekedési út van 1874-ben, az egyik a Bega-csatorna, a másik a szeged—temesvári állami út. A többi közlekedési út mind rossz, mert a vármegyében nincs kő. A közmunkaerőt az utak feltöltésére használták és az utak fedezésére más vármegyéből határozták el a kavics beszerzését. — A postaállomások száma 88, a távíróállomásokké 15. Kívánatos volna mindkettőnek a szaporítása, mert megesik, hogy a vármegye egyik részéből a másikba 8 nap alatt jut el a levél. — A takarékpénztárak száma 21, a kamatláb 12 és 20% között váltakozik.

Az 1875. évben Torontálban július 8-án és Nagybecskereken augusztus 11-én volt az országgyűlési képviselők választása a következő eredménynyel: *Dániel* Ernő (Begaszentgyörgy), *Csávossy* Béla (Párdány), *Rónay* János (Nagyszentmiklós), *Huszár* Imre (Billét), *Dániel* Pál (Zichyfalva), *Erling* Miklós dr. (Bánát- *Képviselőválasztás 1875*

komlós), *Hieronymi* Károly (Zsombolya), *Sváb* Károly (Óbessenyő) és *Balás* Frigyes (Nagybecskerek).

A Kikindai Kerület bekebelezése.

1876-ban Torontál vármegye területe ismét megszaporodott. Ugyanis ez évben a törvényhozás a Kikindai Kerületet kebelezte be a vármegyébe. Hogy ezt a nagykikindai vérmes nemzetiségek között simán és a magyar állameszme teljes diadalával sikerült keresztülvinni, az *Hertelendy* József főispán megfontolt erélyének és nyugodt önuralmának köszönhető. A Kikindai Kerület becsatolása következtében három új járást állítottak föl, még pedig a nagykikindai, mokrini és melenczei járásokat s ezekbe osztották be a kerülethez tartozott 10 községet.

Tisztújitás. 1877.

A vármegye 1877 deczember 17-én ismét tisztújító közgyűlést tartott *Hertelendy* József főispán elnöklésével s ez alkalommal a tisztikar névsora a következőképen alakult: alispán *Dániel* János, főjegyző *Tabakovits* Gusztáv, főügyész *Poroszkay* Béla, árvaszéki elnök *Fuchs* Sebő, főpénztáros *Kamenszky* Ignácz, főszámvevő *Loga* Traján, főorvos *Plechl* Szilárd dr.; szolgabírák: *Bakalovich* Gusztáv (Nagybecskerek), *Urbán* Andor (Törökbecse), *Lebanovics* István (Módos), *Tallián* Béla (Törökkanizsa), *Buócz* János (Nagyszentmiklós), *Dellimanics* Imre (Csene), *Milutinovics* Sándor (Zichyfalva), *Belicska* Béni (Zsombolya), *Radoszavljevics* Dragutin (Pancsova), *Sztojanovits* Vazul (Antalfalva), *Issekucz* Antal (Nagykikinda), *Nikolits* Bogdán (Perjámos); árvaszéki ülnökök: *Pataky* Sándor, *Milutinovits* Tivadar, *Keresztúry* Sándor, *Telecsky* Kristóf, *Grandjean* Ede és *Lászlóffy* Simon; I. aljegyző *Botka* Géza, II. aljegyző *Hadzsits* Caezár, III. aljegyző *Andrássy* Mihály, IV. aljegyző *Vuchetich* József, V. aljegyző *Tarnay* Ferencz; I. alügyész *Rónay* Jenő, II. alügyész *Kéler* Ákos, alpénztáros *Lujanovits* Vazul, árvaszéki számvevő *Putnik* Döme, alszámvevők *Isztrat* Simon, *Lukács* József, *Tátray* Alajos és *Küffer* Róbert; főállatorvos *Pfneiszl* József, 12 alorvos és 12 alállatorvos.

Uj járási beosztás. 1877.

Torontál vármegye törvényhatósága 1877-ben területileg újból szerveztkedett. Ekkor a vármegyét 12 járásra osztották föl, vagyis csökkentették a járások számát. Az új 12 járás a következő: nagybecskereki, törökbecsei, zsombolyai, törökkanizsai, nagyszentmiklósi, perjámosi, módosi, zichyfalvai, csenei, antalfalvai, pancsovai és nagykikindai. A Kikindai Kerülethez tartozott 10 községet a törökbecsei, törökkanizsai és nagykikindai járások között osztották fel. Vrányova (Aracs), Karlova, Kumánd, Melencze, és Taras a törökbecsei, Jozefova (Józseffalva) és Keresztúr a törökkanizsai és Nagykikinda, Basahíd és Mokrin a nagykikindai járásba került. A következő 1878. év végén azonban már két új járást kellett életbe léptetni, tehát ekkor a párdányi és alibunári járásokat újból fölállították. A deczember 15-én tartott rendkívüli közgyűlésen *Kamenszky* Györgyöt alibunári, *Hertelendy* Imrét pedig párdányi szolgabíróvá megválasztották.

Képviselő választás. 1878.

1878 augusztus 5-én ismét képviselőket választott a vármegye közönsége és a választások eredménye a következő: Ifj. Ittebei *Kiss* Miklós (Begaszentgyörgy), *Dániel Pál* (Zichyfalva), *Vécsey* Tamás (Nagyszentmiklós), *Hieronymi* Károly (Zsombolya), *Sváb* Károly (Törökkanizsa), *Zsiross* Lajos (Billéd), *Csávosy* Béla (Párdány), *Ráday* Gedeon (Pancsova), *Gödl* Károly (Komlós), *Polit* Mihály (Uzdin), *Dániel* Ernő (Nagybecskerek), *Rohonczy* Gedeon (Törökbecse).

A visszaállított vármegye 100. évfordulója.

A vármegye visszaállításának 100. évfordulóját a szegedi árvíz miatt április 23 helyett 1879 szeptember 20-án és következő napjain ünnepelte meg Torontál közönsége. 20-án este 6 órakor istentisztelet volt az izr. templomban. 21-én délelőtt megnyitották a lókiállítást, délután 2 órakor lóverseny és jutalomkiosztás, este pedig a várost kivilágították és a Ferencz József-téren zene volt. 22-én a díszközgyűlést *Hertelendy* József főispán reggel 8 órakor nyitotta meg, mire a díszmagyarba öltözött bizottsági tagok egymásután résztvettek az evangelikus, katholikus és gör.-kel. templomban megtartott hálaadó istentiszteleteken. Majd visszatérve a megyeházára, 11 órakor újra folytatták a díszközgyűlést, melyen *Tabakovits* Gusztáv főjegyző olvasta föl erre az alkalomra írt emlékbeszédét s abban röviden vázolta a vármegye 100 évének történetét. Utána *Kovách* Ágoston bizottsági tag indítványára föliratilag üdvözölték a királyt, I. Ferencz Józsefet s elhatározták Mária Terézia királynő arczképének megfestését és az elhangzott emlékbeszéd kinyomatását. Délután 5 órakor zene és mulatság volt a népkertben, este hangverseny a színházban, a gimnáziumi alap javára.

23-án reggel 8 órakor újból megnyitották a közgyűlést s átmentek az újonnan

fölállított városi főgimnáziumba, melyet 9 órakor ünnepélyesen megnyitottak. Azután folytatták a közgyűlést a vármegyeház nagytermében és leleplezték Hertelendy főispán arczképét, a melyet érdemeinek elismeréséül Pállik Bélával festtettek meg. Ez alkalommal *Várady* Mihály kir. törvényszéki elnök tartotta az üdvözlő és méltató beszédet. Az arczképet a vármegye részéről *Dániel* János alispán vette át, mialatt a megyeház előtt a Himnuszt játszotta a zenekar. Végül a tiszti főügyész olvasta föl *Lauka* Gusztávnak a főispánt dicsőítő ódáját. A lelkesedés zajának csillapultával a főispán elérzékenyült hangon mondott köszönetet a kitüntetésért, melyet még csak ezután akar valójában kiérdemelni. Utána *Szentkláray* Jenő dr. törökbecsei plebános olvasta föl a nagybecskereki utczanevek történeti alapon nyugvó megmagyarosítására vonatkozó emlékiratát. Ez ünepi alkalomból *Sváb* Károly törökkanizsai orsz. képviselő, a ki betegsége miatt nem lehetett jelen, egy Csókán felállítandó megyei közkórház részére fölajánlja hat szobából s melléképületekből álló, tehermentes csókai házát és egy ágyalapítványra 1000 frtos aranyjáradék kötvényét, a mit a bizottság köszönettel vett tudomásul. Délután 2 órakor társasebéd volt a kaszinó nagytermében és este jótékonyczélú tánczvigalom ugyanott. Ezzel az ünnepi aktus véget ért és másnap folytatták a rendes közgyűlési tárgyak elintézését.

Népszámlálás. 1880.

1880 deczember 31-én, a mikor már a vármegye Nagybecskerek városán kívül 14 járásból állott, mert a Határőrvidéket s a Kikindai Kerületet már hozzácsatolták, ismét népszámlálás volt, melynek azonban igen szomorú az eredménye. Ugyanis összehasonlítva az akkori állapotot a mult népszámlálás eredményével, tekintélyes fogyást tapasztalunk. 1880 végén a lakosság összesen 513.861 lélek. A tíz év előtti állapothoz viszonyítva, a csökkenés 18.254 lélek. Ennek okai az 1873. évben dühöngött kolera és az 1872-iki és későbbi árvizek, melyek Marienfeld, Ivanova, Albrechtsflor, Elisenheim, Königsdorf és Gisellaheim községeket elpusztították és így azok lakossága más vármegyékbe költözött. A házak száma 85.199. A lakosság anyanyelv szerint: 77.146 magyar, 151.721 német, 11.928 tót, 77.705 oláh, 26 ruthén (kisorosz), 160.782 horvát-szerb, 11.064 egyéb hazai nyelvű, 483 külföldi nyelvű, 23.009 beszélni nem tudó. A hitfelekezetek szerinti megoszlás a következő: róm. kath. 236.669, gör.-kath. 3419, gör.-kel. 242.731, ág. ev. 17.077, ref. 7703, unitárius 39, izr. 6083, egyéb hitfelekezetű (leginkább nazarénus) 140. Írni és olvasni tud 160.027.

Változás a tisztikarban. 1880.

Az 1880. évben több rendbeli változás történt a vármegye vezető tisztikarában. *Tabakovits* Gusztáv főjegyző ugyanis április 6-án öngyilkos lett, a mit az április 12-iki közgyűlésen foglaltak jegyzőkönyvbe. A főispán a május 19-iki közgyűlésen *Tallián* Béla törökkanizsai szolgabírót nevezte ki ideiglenes főjegyzővé. Majd az augusztus 29-én tartott közgyűlésen *Dániel* János — előrehaladott korára való tekintettel — leköszönt az alispáni állásról. A távozó érdemeit *Hertelendy* főispán és *Hadfy* Döme főügyész méltatta. A szeptember 21-én tartott közgyűlésen *Tallián* Bélát választották meg alispánná. Ugyanekker főjegyző lett *Rónay* Jenő, árvaszéki ülnök *Iszakovits* Milán. *Issekúcz* Antal kikindai szolgabíró Törökkanizsára helyeztetvén, kikindai szolgabíró lett *Krsztonosits* Jenő, I. alügyész *Kéler* Ákos, II. *Sierban* György, I. aljegyző *Hadzsits* Caezar, II. *Andrássy* Mihály, III. *Vuchetich* József, IV. *Tarnay* Ferencz, V. *Szávits* Iván, árvaszéki számvevő *Zsiross* Mihály.

Rudolf trónörökös esküvője

1881-ben Rudolf trónörökösnek Stefánia belga herczegnővel történt esküvője alkalmából a vármegye hódoló föliratot szerkesztett, melyet *Hertelendy* József főispán vezetése mellett *Tallián* Béla alispán, *Rónay* Jenő főjegyző, *Poroszkay* Béla főügyész, gróf *Csekonics* Endre, gróf *Karátsonyi* Guidó, id. gróf *Ráday* Gedeon, báró *Nikolits* Fedor, *Csávossy* Ignácz, *Csávossy* Béla, *Bakalovich* Ágoston, *Ebner* Alajos, *Herglotz* Antal, *Jorgovits* Photius, *Panits* Lyubomir, *Rohonczy* Gedeon, *Urbán* Andor, *Terencsényi* Illés, *Szentkláray* Jenő dr. és *Sváb* Károly tagokból álló küldöttség vitt föl Budára, a hol május 19-én délelőtt 10 órakor fogadta őket a trónörökös.

Árvíz. 1881.

Ez évben a belvizek olyan mérhetetlen pusztításokat okoztak a vármegye termésében, hogy a lakosságot éhinség fenyegette. A vármegye vetőmagra 350.000 forint kölcsönt vett föl, az éhező és tönk szélére jutott népességet pedig államsegély és társadalmi gyűjtés útján igyekezett élelmezni. *Ordódy* Pál közmunka- és közlekedési miniszter a Tiszát és mellékfolyóit megtekintvén, november 15-én Nagybecskereket is meglátogatta s ez alkalommal behatóan megvitatták azokat az

intézkedéseket, melyekkel a súlyosan meglátogatott vármegyét a belvízi csapásoktól meg lehetne óvni.

Képviselőválasztás. 1881. A képviselőválasztások 1881 junius 27. és július 2. között zajlottak le a vármegyében, a következő eredménynyel: a párdányi kerületben *Csávossy* Béla, a törökkanizsaiban *Sváb* Károly, a nagyszentmiklósiban *Rónay* János, a bánátkomlósiban *Gödl* Károly, a zsombolyaiban *Hieronymi* Károly, a törökbecseiben *Rohonczy* Gedeon, a zichyfalviban *Dániel* Pál, a begaszentgyörgyiben gróf *Karátsonyi* Guidó, az uzdiniban *Polit* Mihály, Nagykikindán *Joanovits* István, Nagybecskereken *Mihálovits* Miksa és Pancsován id. gróf *Ráday* Gedeon. A lovrini választókerület *Zsiross* Lajos lemondása következtében megüresedvén, deczember 22-én *Nikolits* Sándort választották helyébe.

Az éhinség. 1882. A belvizek mult évi pusztítása 1882-ben még inkább éreztette hatását. A vármegye a fölvett 350.000 forintos inségkölcsönből 334.693 forint 13 krt osztott szét a községek között. De ez még nem volt elég. A törvényhatóság föliratilag fordult a kormányhoz, a mely különböző részletekben összesen 49.000 forintot utalványozott ki s ebből 42.430 forint 40 krajczárt fordítottak az inségesek élelmezésére. Az inség a bánlaki járásban volt a legnagyobb s ezenkívül még a zsombolyai, nagykikindai, törökbecsei, antalfalvai, alibunári, központi, módosi, csenei, párdányi és törökkanizsai járásokat sújtotta. Az uralkodó magánpénztárából 10.000 forintot adományozott, a mit a vármegye föliratilag köszönt meg. Ezt is kiosztották; valamint azt a 2501 forint 61 krajczárt is, a mi magánosok, községek és társulatok gyűjtéséből folyt be. Magyar és Németczernya községeket gróf *Csekonics* Endre élelmezte. Mivel az éhinséget előidéző belvizek szabályozását a közmunka- és közlekedési miniszter erélyesen fölkarolta, a vármegye föliratilag fejezte ki köszönetét s egyben kérte az állam anyagi támogatásának biztosítását is.

Ünnepi aktusok. 1882. Azonban voltak ez évnek más, lélekemelő mozzanatai is. A Petőfi Sándor emlékére emelt szoborleleplezésén *Dániel* Pál orsz. képviselő vezetése alatt *Csávossy* Béla, *Rónay* János és *Sváb* Károly orsz. képviselők és *Belicska* Benő zsombolyai szolgabíró képviselték a vármegyét. Az első magyar koronás király: Szent István szobrára 300, a Veres Kereszt egyesület »Erzsébet« kórháza javára két ágyalapítványra 500—500 forintot szavazott meg a vármegye. A május 1-én tartott közgyűlésben a törvényhatóság elhatározta, hogy a nagykikindai gimnázium kifejlesztése érdekében az idén a VI. osztályt is fölállítja és ezzel két újabb tanári állást rendszeresít, egyenként 1400 forint fizetéssel. A kikindai gimnáziumon kívül a vármegye a nagybecskereki gimnáziumot 3700 forinttal segélyezi évente. Az október 4-én tartott őszi közgyűlésben leleplezték Mária Terézia királynő arczképét, melynek megfesttetését 1879-ben határozták el s ez alkalommal *Rónay* Jenő főjegyző dicsőítette a nagy királynő érdemeit, a ki 100 év előtt Torontál vármegyét visszaállította.

Változás a tisztikarban. 1882. *Kereszturi* Sándor árv. ülnök csendőrszázadossá neveztetvén ki, helyébe *Pálfy* Imrét, *Szávits* Iván V. aljegyző leköszönvén, helyébe *Hegedüs* Miklós h. főispáni kiadót, *Lujánovits* Vazul gyámpénztárnok leköszönvén, helyébe *Kollarich* Mihály megyei alpénztárnokot s ennek helyébe *Kersch* Ferenczet választották meg. Hegedüs Miklós helyét *Jankó* Ágostonnal töltötték be, majd az időközben lemondott *Bubalovics* János párdányi szolgabíró segéd helyére került. Ezután főispáni kiadóvá *Kovách* Lajos tb. aljegyzőt, az elhunyt *Buócz* Kálmán nagyszentmiklósi szolgabíró segéd helyébe *Tallián* Emil tb. aljegyzőt, *Horváth* Antal antalfalvi szolgb. segéd fölfüggesztetvén, helyébe *Nikolits* Szilárdot, *Veszelinovits* Miklós allevéltárnok leköszönvén, helyébe *Lauka* Gusztávot nevezték ki.

A vármegye hódolásai. Torontál vármegye közönsége minden alkalmat megragadott, hogy az uralkodóház iránti hódolatát kifejezze. Alkalom kínálkozott erre 1883 október 14-én midőn a király négy évvel a szegedi árvíz után, újból megjelent Szegeden. 1879 márczius 12-én, midőn az árvíz Szeged 60.000 főnyi lakosát tette földönfutóvá, Torontál a 100 éves fönnállás ünnepének költségeit nagyrészben átengedte a károsultaknak s erre czéloz az uralkodó válaszában, melyet a *Hertelendy* főispán vezetése alatt a vármegye 55 tagú hódoló küldöttségének adott. A válasz a következő volt: »Fogadják köszönetemet itteni megjelenésük s hódolatuk kifejezéséért. Torontálmegye népessége a pusztító elem által saját tűzhelyeiről kiűzött itteni szomszédjait tárt karokkal fogadá s önök most bizonyára örömmel fogják szemlélni, hogy akkori áldozatkészségük áldásthozó lett. Testvéries szeretetük e szép

jelenségeiről magam is elismeréssel emlékezem s meglévén győződve, hogy megyéjük minden alkalommal hasonló érzelmektől leend áthatva, kegyelmemre és jóindulatomra mindenkor számíthatnak«.

Midőn Rudolf trónörökösnek és nejének, Stefánia főherczegnőnek leányuk született, a törvényhatóság hódoló föliratot intézett a trónörökös párhoz és egyben *Erzsébet* főherczegnő nevére 1000 forintos alapítványt tett, hogy annak kamataival évente azt a tanítót jutalmazzák, a ki nemzetiségi iskolában a magyar nyelv tanításával a legnagyobb sikert éri el. — *József* főherczeg honvédségi főparancsnok Nagybecskereken megjelenvén, *Hertelendy* főispán vezetésével küldöttség tolmácsolta a vármegye hódolatát. A főherczeg a vármegye székházában szállott meg és a nagyteremben fogadta az elébe járult tisztelgő küldöttségeket.

Az 1883. évben nagy veszedelem fenyegette a vármegye területi épségét. A szegedi kir. biztosság részéről ugyanis fölmerült az az eszme, hogy az árvízcsapástól sújtott Szeged gyorsabb fejlesztése érdekében Szegedmegye névvel új vármegyét alakítsanak, melyhez Bácskából Martonos és Ókanizsa, Torontálból pedig sokkal több községet vennének el. A terv mindenfelé élénk pártolásra talált, sőt a miniszterelnök ankétet is hívott össze ez ügyben. Azonban a vármegye éjszaki részén fekvő érdekelt községek egyhangúan óvást emeltek az elszakítás ellen, mire a törvényhatóság föliratot intézett a kormányhoz és tiltakozott, hogy a vármegye területi épségét megcsonkítsák. Egyben megkereste a megyebeli orsz. képviselőket, hogy foglaljanak állást a földarabolásra irányuló törvényjavaslat ellen. A terv azonban más, fontosabb politikai okokból lekerült a napirendről és később sem lett belőle semmi. Szeged megye.

Midőn 1883-ban mozgalom indult meg, hogy a Bukovinába szakadt csángókat visszatelepítsék Magyarországba, ez nagy örömöt okozott Torontálban, mert a vármegye területe is ki volt jelölve telephelyül. Április 4-én érkezett meg az első csapat, mintegy 382 lélek, kiket az újonnan telepített Hertelendyfalva községbe osztottak be. A telepítés első vezetője *Nagy* György, jószágigazgató volt. Azonban a telepítést intéző körök a továbbiak során nem a leghívebben sáfárkodtak, a miről a kiküldött *Tallián* Béla alispán meggyőződvén, a vármegye föliratot intézett a kormányhoz és a törvényhozáshoz, mire *Gromon* Dezső, orsz. képviselőt aldunai telepítési kormánybiztossá nevezték ki és a további telepítést hivatalos közvetítéssel intézték. A telepítési helyhatósági biztosságnak előbb *Vizkelety* Gusztáv, majd *Jankó* Ágoston lett a vezetője és közreműködött benne a tb. szolgabírákon kívül egy orvos, egy mérnök, két raktáros és egy pénztáros. Később még egy orvost neveztek ki. Csángótelepítés

A telepítési bizottság július 1-én kezdte meg működését. A csángókat az újonnan telepített Hertelendyfalva és Nagygyörgyfalva községekben helyezték el. Mindkettő a Duna közelében feküdt, de azért oly magasan, hogy oda az árvíz nem hatolhat, az előbbi közvetlenül Pancsova mellett, az utóbbi tőle 22 km.-nyire, keleti irányban. Mint már föntebb említettük, Hertelendyfalvára 382 lélek telepedett, Nagygyörgyfalván pedig 799. A telepesek száma újabb bevándorlás útján még 158 személylyel szaporodott. Az előbbi helyen 146, az utóbbin 188 házhelyet jelöltek ki s ebből az év végére föléра ott 125 és itt 167 ház. Az építéshez szükséges anyagot, utólagos megtérítés mellett, a legolcsóbb árban kapták a telepesek. A két helységben 15 házat államsegélylyel építettek föl. A hertelendyfalviak 450 hold földet és 270 q búzát, a nagygyörgyfalviak 434 hold földet és 260 q búzát kaptak vetőmagul s a míg saját termésük és keresetük nem volt, 600 q lisztet, 40 q szalonnát és 49 q sót osztottak ki közöttük. A tanköteles gyermekek száma 198 volt s mindkét község iskolát kapott. A református hertelendyfalviak Pancsovához és a katholikus nagygyörgyfalviak Homoliczához (Omlód) tartoztak egyházi tekintetben. Később még Gyurgyevóra (Sándoregyháza) is telepítettek csángókat. Az 1884. év végén Hertelendyfalván 188, Nagygyörgyfalván 199 és Gyurgyevón 357, összesen 744 csángó család volt, vagyis összesen 3520 lélek.

Az 1883. év folyamán a szervezési szabályrendeleten több rendbeli lényeges módosítás történt. E szerint a közigazgatási személyzet létszáma szaporodott 2 számvevővel, 2 járási állatorvossal és 2 központi írnokkal, apadt 3 szolgabírói segéddel és egy tisztilegénynyel. A fizetések összege szaporodott 8600 és apadt 2100 forinttal. A törvényhatóság alkotott négy új szabályrendeletet és folyamatba van téve 16-nak a készítése. Az év végén a megyebizottság teljesen Módosítás a szabályrendeleten. 1883.

újjáalakult. A bizottsági tagok száma 600 s ennek fele választott,

A törvényhatóság választmányai és bizottságai, melyek száma 13, a következők: központi és állandó választmány, közigazgatási bizottság; igazoló, bíráló, és tiszti nyugdíjintézeti választmány, tenyészállatok megvizsgálására alkotott II. fokú bíráló küldöttség; jegyző szigorló, közegészségügyi, statisztikai, lótenyésztési, nagykikindai gimnaziális és nagybecskereki gimnaziális bizottság.

Tisztújítás. 1883. A deczember 17-én lezajlott tisztiújító-közgyűlésen a tisztikar a következőképen alakult: alispán *Tallián* Béla, főjegyző *Rónay* Jenő, I. aljegyző *Hadzsits* Cesar, II. *Andrássy* Mihály, III. *Grób* Béla, IV. *Tarnay* Ferencz, V. *Orsó* Mátyás dr., főügyész *Poroszkay* Béla, I. alügyész *Kéler* Ákos, II. *Mihálovics* Ödön dr. Főpénztáros *Kamenszky* Ignácz, ellenőr *Kersch* Ferencz; árvapénztáros *Kollarich* Mihály, ellenőr *Kovách* Péter. Főszámvevő *Loga* Traján, I. alszámvevő *Mazur* Sándor, II. *Farkas* János, III. *Isztrát* Simon, IV. *Gaál* József, V. *Ratiu* Jakab, VI. *Reiter* Oszkár; árvaszéki elnök *Fuchs* Sebő, ülnökök *Pataky* Sándor, *Grandjean* Ede, *Lászlófy* Simon, *Pálfy* Imre, *Milutinovits* Sándor, *Virányi* Sándor, árvaszéki számvevő *Zsiross* Mihály. Főorvos *Plechl* Szilárd dr. Főlevéltáros *Bakó* Farkas, allevéltáros *Lauka* Gusztáv. Szolgabírák: a nagybecskereki járásban *Bakalovich* Ágoston, törökbecseiben *Tallián* Emil, nagykikindaiban *Bakalovich* József, törökkanizsaiban *Issekutz* Antal, nagyszentmiklósiban *Buócz* János, perjámosiban *Nikolits* Bogdán, zsombolyaiban *Belicska* Benő, cseneiben *Dellimanics* Imre, párdányiban *Hertelendy* Imre, módosiban *Lebanovich* István, alibunáriban *Kamenszky* György, bánlakiban *Dániel* László, pancsovaiban *Radoszavlyevits* Dragutin, antalfaiban *Iszakovits* Milán.

Nyugdíjintézet. A vármegyei nyugdíjintézet szervezése tárgyában az 1868 április 20-án tartott bizottsági ülés Ittebei *Kiss* Antal táblabíró elnöklésével küldöttséget választott, hogy javaslatot dolgozzon ki, mire a küldöttség június 5-én terjesztette jelentését a közgyűlés elé. A küldöttség a század elején alakult és az abszolutizmus alatt sok viszontagságon átment és megfogyott nyugdíjintézet további fönntartását javasolta, olyképen, hogy azt az intézeti tagok a vármegye pártfogása alatt önállóan kezeljék. A nyugdíjalap gyarapítására az alapító tagoktól befizetett összegek, adományok és az intézeti tagok fizetésének 4 százaléka szolgáltak.

A közgyűlés ezt határozattá emelte és a határozatot jóváhagyás végett a belügyminiszterhez terjesztették föl. Azonban ez csak ideiglenes megoldás volt s ezt jól tudták maguk a tisztviselők is, a kik végre 1882-ben komoly eredményt értek el. Ugyanis az évben megalkotta a vármegye a nyugdíjszabályrendeletet, a mely még az évben kormányhatósági jóváhagyást is nyert. De életbe még sem lépett, mert érvényességét elhalasztották a legközelebbi tisztújításig. Ez 1883 deczember 17-én megtörténvén, a nyugdíjszabályzat 1884 január 1-én életbe lépett. A szabályzat értelmében a nyugdíjalap gyarapítására a tagok fizetésének évenként levonandó 5%-a szolgál s ezzel szemben 10 év után a fizetés 40%-át kapja nyugdíjul, a mely minden további évben 2%-kal növekszik. A törvényhatóság a nyugdíjalapot 60.000 forinttal gyarapította. A szabályzaton, mely az özvegyek és árvák segélyezése iránt is intézkedik, 1888-ban és 1898-ban történtek lényeges módosítások.

Küldöttség a király előtt. 1884. Midőn az uralkodó 1884 augusztus végén Arad városát meglátogatta, a törvényhatósági bizottság *Herlelendy* József főispán vezetése alatt 30 tagú küldöttséget menesztett ismét a király elé, a ki a torontáli urakat kegyesen fogadta és a főispán üdvözlésére a következő szavakkal felelt: »Örvendve hallottam kiküldetésüket s köszönöm önöknek itteni megjelenésüket és hódolatuk kifejezését. Megyéjük, hű ragaszkodása és érzelmei által, már régóta kiérdemelte különös kegyelmemet és jóakaró hajlamomat s ezért ezúttal is szívesen biztosítom önöket e kegyelmem változatlan fönntartásáról s kérem, vigyék megbízóiknak királyi üdvözletemet.«

Képviselőválasztás. 1884. A képviselőválasztások 1884-ben június 13-án és 14-én folytak le s ekkor a következők lettek az egyes kerületek képviselői: Pancsován *Dániel* Ernő, Uzdinban *Iszakovits*, Nagykikindán *Szabvolyevits*, Lovrinban báró *Lipthay*, Nagyszentmiklóson *Rónay* János, Bánátkomlóson *Gödl*, Törökbecsén *Rohonczy* Gedeon, Párdányban *Csávossy* Béla, Törökkanizsán *Sváb* Károly, Zsombolyán *Hieronymi*, Nagybecskereken *Demkó* Pál, Begaszentgyörgyben gróf *Karátsonyi*, Zichyfalván id. *Dániel* Pál.

Ünnepi mozzanatok. 1885. Az 1885. év gazdag ünnepi mozzanatokban. Midőn a király *Hertelendy* József

főispánt örökös főrendiházi taggá nevezte ki, a vármegyei közönség örömének, szeretetének és lelkes érzelmeinek az őszi közgyűlésen *Dániel* János bizottsági tag adott kifejezést. — *Thurn-Taxis* Egon herczeget, écskai nagybirtokost, a ki a vármegyei lótenyésztés fejlesztését nagy mértékben vitte előre, határozatilag üdvözölte a törvényhatóság abból az alkalomból, hogy herczegi méltóságát Magyarországra is kiterjesztették. — *Bonnaz* Sándor csanádegyházmegyei püspököt főpásztori működésének 25-ik évfordulója alkalmából szintén átiratilag üdvözölték. — A tavaszi közgyűlésen nagy ünnepélyességgel emlékeztek meg *Bárány* Ágostonról, a ki a Délvidéknek első magyar monografusa. Torontálnak pedig 1831-ben levéltárosa, majd táblabírája s végül II. alispánja volt s mint ilyen halt meg 1849 április 19-én Makón. A díszterem részére megfestett arczképének leleplezésekor *Rónay* Jenő főjegyző ecsetelte érdemeit, *Lauka* Gusztáv pedig ódában dicsőítette. Azután leleplezték az Uri-utczában, Bárány Ágoston egykori lakóházán elhelyezett emléktáblát. Emléktáblát helyeztek el végül a makói temető kápolnájának falában, mert a jeltelen sírok között Bárányét már nem lehetett föltalálni. — *Tisza* Kálmánt az év folyamán kétszer is üdvözölték. Midőn belügyminiszterségének és midőn miniszterelnökségének tizedik évét töltötte be. Márczius 2-án id. *Dániel* Pál orsz. képviselő vezetése alatt nagy küldöttség nyujtotta át a vármegye föliratát, november 29-én pedig *Hertelendy* főispán vezetésével másik küldöttség üdvözölte.

A községnevek magyarosítása.

Mozgalom indult meg a törvényhatóság körében, hogy a vármegye idegen hangzású községneveit meg kell magyarosítani, mire a közgyűlés *Tallián* Béla alispán vezetése alatt *Kovách* Ágoston kir. tanácsos, *Szentkláray* Jenő dr., *Poroszkay* Béla főügyész és *Bakó* Farkas főlevéltáros tagokból álló bizottságot küldte ki a munkálatok előkészítésére. A bizottság nagy és fáradságos történeti kutatások után állította össze memorandumát, mely történelmi alapon akarta az egykori helyneveket visszaállítani. Azonkívül kiküszöbölte mindazokat a jelzőket, melyek nemzetiségi vonatkozásúak voltak, azonban ezeket az állandó választmány meghagyni javasolta. A közgyűlés a községek meghallgatása után hozta meg határozatát, a melyet azután a belügyminiszter — némi változtatással — 1888-ban jóváhagyott.

A házközösségek föloszlatása.

A házközösségeket, melyeket a Határőrvidék történetével kapcsolatban már az előbbi fejezetekben ismertettünk, az 1873 : XXIX. t.-cz. megszüntetni rendelte ; ez azonban nem ment símán. A nevezett törvény épen ellenkező hatást ért el, mert a házközösségek nemhogy megfogytak volna, hanem még inkább megszaporodtak. A bajt orvoslandó, a törvényhozás újabb törvény alkotásával kezdett foglalkozni ; de midőn a törvényjavaslat nyilvánosságra került, a vármegye — aggodalmának kifejezést adva — 1882-ben fölírt a képviselőházhoz s öt pontba foglalta össze kívánságait. Ezek a következők : a fejenkénti osztály helyett a törzsek és ágak szerinti osztályt iktassák törvénybe, a titkos osztályokat vegyék figyelembe, a teendők ellátására államköltségen kisegítőket alkalmazzanak, a fölosztási eljárást a polgári bíróság elé utalják és a volt Határőrvidéken még mindig érvényben levő osztrák magánjogi törvényeket hatályon kívül helyezzék. A föliratnak azonban nem lett foganatja. 1884-ben *Dániel* Ernő képviselő indítványára újból foglalkozott e kérdéssel a közgyűlés, a melynek megbízásáb *Tallián* alispán deczember 10. és 11-én 50 meghívott szakértővel értekezletet tartott s ennek eredményeként hatalmas és a házközösségi intézményt minden oldalról megvilágító memorandumot szerkesztett, a mit ismét a törvényhozás elé terjesztettek. Az 1885 : XXIV. t.-cz. már ennek figyelembevételével készült és 1886 deczember 5-én a belügyminiszter a határőrvidéki járások mindegyikére külön házközösségi előadót nevezett ki. A központi járásban *Zecha* Frigyes, az antalfalvaiban *Grofsoreán* János, a pancsovaiban *Vizkelety* Gusztáv s az alibunáriban *Popovits* György szolgabíró volt az előadó, tb. főszolgabírói czímmel. Központi előadóul *Orsó* Mátyás dr. nagybecskereki ügyvédet nevezték ki. Az új rendszer alapján minden nagyobb válság nélkül ment végbe a házközösségek megszüntetése, de végső hullámai csak a legújabb időkben simultak el.

Változás a tisztikarban. 1886—87.

Tallián Béla alispán 1886-ban Somogy vármegye főispánjának kineveztetvén, ezt az aug. 2-án tartott közgyűlésben jelentette be a törvényhatóságnak, a mely a főispán indítványára a távozó érdemeit jegyzőkönyvbe foglalta. Majd az okt. 18-án tartott beiktatási ünnepélyen *Rohonczy* Gedeon orsz. képviselő, megyebizottsági tag vezetése alatt 10 tagú küldöttséggel képviseltette magát s

ugyanakkor táviratilag is üdvözölték. Az alispáni széket az okt. 18-iki közgyűlésen *Rónay* Jenő főjegyzővel töltötték be. A főjegyzőt és az előléptetések következtében megváltozott tisztikart az 1887 május 9-én tartott közgyűlésen választották meg, a mikor is főjegyző lett *Dániel* László, I. aljegyző *Jankó* Ágoston; *Rónay* József nagykikindai, *Lestyánszky* János és *Kálmán* Imre pedig pancsovai járási szolgabíró.

Überlandföldek. A Kikindai Kerület bekebelezésével nagy gondot okozott a vármegyének az ú. n. Überlandföldek megváltása. Ugyanis az Überland néven nevezett földeket a XVIII. század második felétől kezdve bizonyos évi bér, ú. n. »pausális« fizetés fejében bírta a kerülethez tartozott 10 község, ú. m. Nagykikinda, Mokrin, Karlova, Basahid, Szerbkeresztur, Jozefova, Kumán, Franyova, Melencze és Taras lakossága és az 1882 : XXVIII. t.-cz. értelmében a pénzügyminiszter a községekkel kötötte meg a szerződést az Überlandföldek megváltására nézve, tekintet nélkül arra, hogy ki haszonélvezi őket. A fölszaporodott pausális hátralékot és a váltságösszeget a magyar jelzálog hitelbanktól fölvett kölcsönből a községek egyszerre kifizették a kincstárnak, a hitelbankkal szemben pedig egyetemlegesen kötelezettséget vállaltak. A községek a megváltásnak megfelelő vételárban engedték át a földeket az egyes birtokosoknak, azonban a birtokviszonyok rendezése és az egyes birtokosoktól a törlesztések behajtása körül annyi baj és pör keletkezett, hogy a kormány Hertelendy főispánt kormánybiztossá nevezte ki, a ki sürgősen szabályrendeletet dolgozott ki az Überlandföldek megváltásáról, a mit a belügy-, pénz- és igazságügyminiszter is jóváhagyott. A munkálatokat az Überlandi hetes bizottság útmutatásai szerint a járási és községi hatóságok végezték, melyek mellett még ellenőrző-bizottság is volt, azonkívül a kormánybiztos Nagykikindán központi irodát is állított volt. Az egyéni telekkönyvelési munkálatokkal az Überland földek rendezése, az 1887. év folyamán minden nehézség nélkül teljesedésbe ment és nemsokára a bankkal is megtörtént a végleges leszámolás.

Vármegyeház építése. A régi vármegyei székház, mely még 1816-ban épült, már szűknek bizonyult, noha a törvénykezést a közigazgatástól különválasztva, más épületben gyakorolták. 1876-ban *Dániel* János alispán a megyei főmérnökkel készített tervet és költségvetést a székház kibővítésére, de ez sem valósult meg. Végre 1881-ben *Tallián* Béla alispán *Pártos* Gyula és *Lechner* Ödön műépítőkkel készíttetett tervet, mely szerint a kibővítés költsége 191.925 frtra volt előirányozva s ennek fedezésére 5 %-os vármegyei pótadót vetettek ki. Később a terv többrendbeli módosítást nyert. Az igények egyre növekedtek s ennek megfelelően a költség is nagyobb lett. A tervek szerint a régi székház főépülete megmarad s ahhoz jobbról és balról, továbbá a Bonnaz-utcza felől egy hosszú épületszárnyat kapcsolnak. A fedélzet fénymázas cserép, a főépület három tornyáé réz, a lépcső márvány, a helyiségek padozata keményfa-parkett, a folyosóké égetett agyaglapok; saját vízvezeték, gőzfűtés, villamos világítás és villamos jelzőcsengő berendezés. A költségeket végre 447.841 forintban állapították meg s fedezésére 10 éven át újabb 1% pótadót vetettek ki, a mit a kormány is jóváhagyott. Ezenkívül a székház udvarán levő árvaszéki épületet emeletesre építették és a főépülettel összhangba hozták, a mi 21.540 forint 68 krajczárra volt előirányozva, de az időközi költségekkel 24.138 forint 33 krajczárba került.

Az építkezéshez, vagyis a régi épület bontásához 1885 június 8-án fogtak és az alapásás alkalmával rábukkantak a hajdani nagybecskereki vár egy és másfél méter szélességű falaira. Ugyanekkor egész sereg csontváz, 30 koponya, czölöp, cserépedény és vastárgy maradvány megszenesedett búza és pénzdarab került elő. Az épületszárnyak falainak fölemelését június 28-án kezdték s november 30-án már mindkét szárny tető alatt volt. Az építés ellenőrzésével a közmunka és közlekedési miniszter *Bartsch* Róbert kir. főmérnököt, a vármegye pedig, az alispán vezetése alatt, a főjegyző, főügyész, közp. szolgabíró és két mérnök részvételével megalakított építési bizottságot bízta meg. Az építést 1886 tavaszán folytatták és a szárnyépületeket augusztus 7-én adták át a vállalkozók. A régi épület átalakítását augusztus második felében kezdték meg és az alapkőletétel november 4-én délután 3 órakor ment végbe nagy ünnepélyességgel, *Schäffer* Antal pápai kamarás, apátplebános részvételével. Az építkezésre vonatkozó határozatokat, a két utóbbi év alispáni jelentését, a tisztikar névsorát, a forgalomban levő pénzeket és a Becskereken megjelenő lapok egy-egy példányát rézurnába zárva, az alapkő alatt helyezték el, mely alkalommal még *Hertelendy* főispán, *Rónay* Jenő

Az uj vármegyeháza.

alispán és *Pártos* Gyula műépítő mondtak beszédet s végül a közönség és a munkásság a Himnuszt énekelte el.

1887-ben készült el teljesen a mai díszes vármegyeháza, melynek az 1888 január 16-án tartott rendkívüli közgyűlésben volt az ünnepi fölavatása. Az istentisztelet meghallgatása után, a főispán lelkes beszéddel nyitotta meg a közgyűlést, míg az építés történetét és a mai nap jelentőségét *Dániel* László főjegyző méltatta. Ugyanekkor leplezték le *Tisza* Kálmán miniszterelnök arczképét, a mit a vármegye Tiszának a közpályán, az ország boldogulását munkáló törekvésének elismeréseül festetett meg. A kormányelnök érdemeit *Dániel* János bizottsági tag ecsetelte. A kormány tagjainak és a társtörvényhatóságoknak üdvözléseit fölolvasva, elhatározta a közgyűlés, hogy a székház fölavatásának emlékére a kisdedóvókat szaporítani fogja és évente tekintélyes összeget vesz föl e czélra a költségvetésbe. Végül *Klein* Mór dr. nagybecskereki főrabbi a lakosság nevében mondott beszédet.

Rudolf trónörökös halála.

1889 februárjában nagy gyász sújtotta az uralkodóházat és vele együtt az egész országot. Meghalt Rudolf, vagy mint a jegyzőkönyv nevezi: Rezső trónörökös, a mit a sürgősen összehívott február 7-iki rendkívüli közgyűlésen jelentett be a főispán. *Rónay* Jenő alispán indítványára a törvényhatóság a gyászba borult királyi párhoz, valamint az özvegyhez részvétföliratot intézett, melyek szövegét nyomban megállapították. Ezután elhatározták, hogy a trónörökös halálától számított hat hétig, vagyis márczius 13-ig hivatalos gyászt tartanak, ezalatt a központi és járási közigazgatási hivatalokra gyászlobogót tűznek ki, a tisztviselők karjukon gyászszalagot viselnek, a hivatalos iratokban fekete pecsétet használnak, a vármegye hivatalos lapját gyászkeretben jelentetik meg és február 15-ig a vármegye területén sem tánczvigalom, sem nyilvános előadás tartására engedélyt nem adtak. A közgyűlésen jelenvolt tisztikar és megyebizottsági tagok a határozat meghozatala után testületileg átvonultak a róm. katholikus templomba, a hol nagyszámú közönség jelenlétében részt vettek az ünnepi gyászistentiszteleten.

Tisztújítás. 1889

Az 1889 deczember 26-án tartott tisztújító közgyűlésen eredményeként a tisztikar a következő: alispán *Rónay* Jenő, főjegyző *Dániel* László, I. aljegyző *Rigő* István, II. *Pap* Géza dr., III. *Tarnay* Ferencz, IV. Szilágyi Albert, V. báró *Feilitzsch* Bertold, főügyész *Poroszkay* Béla, I. alügyész *Kéler* Ákos, II. *Mihalovics* Ödön, főpénztáros *Kollarits* Mihály dr., ellenőr *Lászlófy* Simon, gyámpénztáros *Rácz* Jakab, ellenőr *Kovách* László, főszámvevő *Farkas* Iván, I. alszámvevő *Isztrát* Simon, II. *Gaál* József, III. *Reiter* Oszkár, IV. *Keresztes* Aladár, V. *Szigethy* József, VI. *Virágh* Vilmos, árvaszéki elnök *Belicska* Béni, ülnökök *Virányi* József, *Grandjean* Ede, *Nikolits* Szilárd, *Balogh* Károly, *Kajtár* Jenő, *Riesz* Jakab dr., főszolgabírák: *Bakalovits* Ágoston, gróf *Bethlen* Miklós, *Deschán* Artur, *Tallián* Emil, *Gyertyánffy* Dénes, *Bielek* Antal, *Dellimanics* Lajos dr., *Hertelendy* Imre, *Lebanovits* István, *Botka* Béla, *Jankó* Ágoston, *Hegedűs* Miklós, *Radoszavlyevits* Dragutin, *Popovits* György. Ugyanekkor 17 szolgabírót is választottak: *Tullics* György, *Halász* István, *Gréb* Béla, *Augusztin* Miklós, *Chemetz* János, *Lestyánszky* János, *Fóris* József, *Rónay* József, *Kovács* Gusztáv, *Kálmán* Imre, *Uzbasich* Gáspár, *Veinrich* Vilmos, *Steinbach* Antal, *Szántó* Pál, *Szávits* Gerő, *Lowieser Imre*, *Petrovits* Sándor.

Népszámlálás. 1890.

Az 1890. év végén ismét általános népszámlálás volt, mely Torontálban a következő eredményeket adta: területe 9933 □ km., lakossága 571,677 lélek, a kik közül 875 katona. Egy □ kmre 57 ember esett. Az összeírottak közül ausztriai és külföldi 683, míg a helybeliek közül Ausztriában és külföldön tartózkodott 522. Ezer férfira esett az összes lakosságnál 1004 nő. A polgári népesség életkor szerinti megoszlása százalékokbon a következő: 6 évesnél fiatalabb 17·4%, 6—11 éves 15.7%, 12—14 éves 6·5%, 15—19 éves 7·6%, 20—39 éves 28·6%, 40—59 éves 17·8%, 60 évnél idősebb 6·3%, ismeretlen korú 0·1%. Családi állapot: nőtlen és hajadon 51·5%, házas 42·7%, özvegy 5·6%, elvált 0·2%. Anyanyelv: 17·1% magyar, 31% német, 2·4% tót, 15·2% oláh, 0·8% horvát, 31·1% szerb, 2·4% egyéb (nagyrészt bolgár). Magyarul beszélni tudott az összes polgári lakosságból 24%, a nem magyar anyanyelvűek közül 8·6%. Vallási megoszlás: róm. kath. 46·7%, gör. kath. 0·7%, gör.-kel. 46·1%, ref. 1·7%, ág. h. ev. 3·4%, izr. 1·1%, egyéb 0·3%. Az összes polgári népességből írni és olvasni tudott 40%, a hat évesnél idősebbek közül 48%. Tehát a lakosságnak több mint fele nem szerezte meg a műveltség legelemibb fokát. Ha az 1890-iki eredményt a tíz év előttivel össze-

hasonlítjuk, a mikor a polgári lakosság 513,861 lélek volt, most pedig 570,802 akkor azt találjuk, hogy a népesség 56,941 lélekkel szaporodott, a mi 9·9%, vagyis majdnem 10%-nak felel meg. Azonban tekintetbe kell vennünk azt is, hogy ebbe a tíz évbe esett a csángótelepítés is.

Hertelendy főispán halála

Az 1891. évben nagy gyász szakadt a vármegyére. Aug. 31-én Marillafürdőn elhunyt *Hertelendy* József főispán, kinek nevéhez úgyszólván a vármegye fejlődésének fénykora fűződik. A törvényhatóság a vármegye halottjának tekintette őt és holttestét Marillafürdőről hazahozatva, a gyászkárpittal bevont székház dísztermében helyezte ravatalra. A beszentelést és az egyházi szertartást mely a székház udvarán történt, *Dessewffy* Sándor megyés püspök végezte fényes segédlettel. A ravatalon és körülötte száznál több koszorú volt elhelyezve és a temetésen a szomszéd törvényhatóságok, különféle hatóságok, egyesületek és társulatok képviselői és a vármegye közönségének ezrei voltak jelen. A gyászmenetet, mely a koporsóval a vármegyeháztól a vasúti állomásig vonult, az árvaszéki elnök nyitotta meg a vármegye gyászfátyollal bevont ősi zászlajával. Utána a keresztet a középponti főszolgabíró, kitüntetéseit pedig az I. aljegyző vitte. A papságot a főtisztviselők követték s a koporsót 12 tisztviselő emelte, majd a gyászoló közönség beláthatatlan sora következett. A hamvakat Bocsárra szállították s ott örök nyugalomra helyezték. A temetés után, szept. 14-én a vármegye rendkívüli közgyűlést tartott, melyen az elhunyt érdemeit jegyzőkönyvbe foglalták s elhatározták, hogy a vármegye részvétéről és fájdalmáról az özvegyet és a miniszterelnököt értesítik, a megyés püspöknek, a temetésen résztvett társtörvényhatóságoknak, más hatóságoknak, testületeknek, egyesületeknek és társulatoknak köszönetet mondanak és az elhunyttól kezdeményezett nagybecskereki kórházat »József« közkórháznak fogják elnevezni.

Rónay Jenő főispán.

Még az év folyamán a vármegye köztiszteletben és közszeretetben álló alispánját, zombory *Rónay* Jenőt nevezte ki a király főispánná, a mi vármegyeszerte nagy örömet keltett. Az ünnepélyes beiktatás a nov. 28-iki rendkívüli közgyűlésen történt, a melyen a bizottsági tagok és vendégek tömegében megjelentek Temes és Csanád vármegyék, továbbá Temesvár, Szeged, Pancsova és Versecz városok törvényhatóságának küldöttségei is. A közgyűlést *Dániel* László főjegyző nyitotta meg s a távozó alispán búcsúlevelét fölolvasva, *Rohonczy* Gedeon indítványára a megyebizottság Rónay Jenőnek, mint alispánnak érdemeit jegyzőkönyvbe foglalta és működéséért neki köszönetet szavazott. Gróf *Csekonics* Endre vezetése alatt küldöttség hívta meg a főispánt a közgyűlésbe, a melynek élén átvonult a róm. kath. templomba, honnan — az ünnepi mise meghallgatása után — visszatérve, letette a hivatalos esküt. A csillapodni nem akaró lelkesedés közepett beiktatott főispánt *Dániel* László főjegyző üdvözölte, a mire a főispán lendületes beszédben válaszolt. *Schäffer* Antal apátplebános indítványára pedig köszönő föliratot intéztek a miniszterelnökhöz, a miért a vármegye óhaját teljesítve, Rónayt ajánlotta főispáni kinevezésre.

Változás a tisztikarban. 1892.

Az alispáni állást a következő 1892 év május 16-án tartott közgyűlésen *Dániel* László főjegyzővel töltötték be. Ugyanekkor főjegyzővé *Hegedűs* Miklós antalfavai főszolgabírót, az ő helyébe pedig *Jablonszky* Miklóst választották meg. Nagykikindai főszolgabíró lett *Grób* Béla törökkanizsai szolgabíró, II. aljegyző lett báró *Feilitzsch* Bertalan eddig V. aljegyző s az ő helyére került *Hegedűs* János közig. gyakornok. Rónay József elhunyt nagyszentmiklósi, Veinrich Vilmos elmozdított bánlaki és az előlépett törökkanizsai szolgabíró állását *Szépfy* Elemér *Bogcha* Márton és *Vogel Dezső* közig. gyakornokokkal töltötték be. A főjegyzői állásban nemsokára ismét változás történt. Ugyanis nov. 8-án Hegedűs Miklós öngyilkossá lett. Ekkor a főjegyzői állásban *Dellimanics* Lajos dr. csenei főszolgabírót helyettesítették, a kit az 1893 május 9-én tartott közgyűlésben meg is választottak. Ugyanekkor az ő helyébe *Chemetz* Jánost, pénztári ellenőrré *Grünfelder* Antalt, szolgabírókká *Micskey* Vinczét, *Hadfy* Károlyt és *Horváth* Zoltánt választották meg.

Koronázási jubileum.

Az 1892. év június 8-án volt 25 éve annak, hogy I. Ferencz Józsefet alkotmányos magyar királylyá koronázták. Ezt az ünnepi évfordulót méltóan ülte meg Torontál vármegye közönsége. A májusi közgyűlés határozata értelmében *Rónay* Jenő főispán vezetésével a következő küldöttség tisztelgett június 8-án Budán a királynál: *Dániel* László alispán, gróf *Csekonics* Endre, báró *Nikolics* Fedor, gróf *Nákó Kálmán*, gróf *Karátsonyi* Aladár és Jenő, báró *Gerliczy* Ferencz,

báró *Lipthay* Frigyes, báró *Révay* Simon, *Csávossy* Ignácz, *Schulpe* Vilmos, *Jekelfalussy* Zoltán, *Gyertyánffy* János, *Damaszkin* Arzén és *Rohonczy* Gedeon. A küldöttség a vármegye hódoló föliratát díszes albumba kötve nyújtotta át. Az ünnepély napján megyeszerte, de különösen Nagybecskereken látogatott ünnepi istentiszteleteket tartottak.

Az 1892. évben jan. 29-én és 30-án folytak le a képviselőválasztások s ekkor a következők kerültek be az országházba: *Rohonczy* Gedeon (Törökbecse), id. *Dániel Pál* (Zichyfalva), gróf *Szápáry* László (Lovrin), *Belicska* Béni (Nagybecskerek), gróf *Nákó* Kálmán (Nagyszentmiklós), *Csávossy* Béla (Párdány), *Pap* Géza dr. (Begaszentgyörgy), báró *Nikolics* Fedor (Nagykikinda), *Dániel* Ernő (Pancsova), *Joanovics* István (Ozora), *Hieronymi* Károly (Zsombolya), *Rónay* János (Törökkanizsa) és *Demkó* Pál dr. (Nagybecskerek). Képviselőválasztás. 1892.

Márczius 15-ének évfordulóját Torontálban először 1892-ben ünnepelte meg a nagybecskereki kereskedőifjak társulata a Torontál cz. helyi lap kezdeményezésére, melynek akkor *Brájjer* Lajos dr. volt a szerkesztője. 1893-ban azonban már igazán impozáns volt ennek az évfordulónak a megünneplése ebben a több nemzetiségű városban és ezúttal sokkal nagyobb rétegek bevonásával zajlott le. A vármegyeházán, városházán, a róm. kath. templomon, a köz- és magán-épületeken nemzetiszínű lobogók lengtek. A tulajdonképeni ünnepélyt a magyar olvasókör rendezte a kaszinó dísztermében, a hol a fő- és alispán, a város polgármestere, az előkelőségek színejava megjelent s mivel ez a hazafias ünnepség nagy lendületet adott az idegen ajkú lakosság megmagyarosítására irányuló törekvésnek, illő róla bővebben is megemlékezni. A Himnusz után, a mit a közönség állva hallgatott végig, *Zsiross* Lajos kir. törvényszéki elnök tartotta a megnyitó beszédet. *Tőrös* Tivadar Bartók Lajos versét szavalta, *Kovách* Ágost kir. tanácsos a nap jelentőségét méltatta, *Lauka* Gusztáv saját versét olvasta föl, *Hadfy* Döme kir. közjegyző pedig az első márcz. 15-ikének helyi hatásáról emlékezett meg. Déli 1 órakor díszebéd volt a kaszinóban, a melyen részt vett *Ábrányi* Emil is nejével, az Operaház művésznőjével, a kik már az ünnepélyen is jelen voltak és a kik a kereskedő ifjúságnak este a szinházban tartott alkalmi hangversenyén működtek közre, a hol az ünnepi beszédet *Orsó* Mátyás dr. ügyvéd tartotta. Márcz. 15 első megünneplése.

A polgári házasság behozatalára irányuló törvényjavaslat Torontálban is ellentétes hangulatott váltott ki. A törvényhatóság a márczius 23-iki izgalmas közgyülésen foglalkozott e kérdéssel, *Hadfy* Döme indítványa kapcsán, a ki a kormányhoz bizalmi fölirat intézését javasolta. Gróf *Csekonics* Endre ellene szólalt föl, hasonlóképen *Schäffer* apátplebános is, ellenben *Szalay* József ref. és *Klein* Mór dr. izr. lelkész mellette. A közgyűlés végül mégis nagy többséggel a bizalmi fölirat mellett foglalt állást. Hasonlóan a reformok mellett nyilatkozott a vármegye közönsége az 1894 márcz. 4-én Budapesten 20.000 ember résztvételével tartott nagygyűlésen is, melyen a vármegyéből *Rohonczy* Gedeon és *Molnár* János vezetésével, 500-an vettek részt. A torontáliak tiszteletére a lipótvárosi kaszinó bankettet adott. Egyházpolitikai reformok.

1893-ban a megyebeli oláhság hazafias magatartásának adta ékes tanújelét. *Petrovics* Vincze gör.-kel. oláh lelkész ugyanis júl. 6-ára Nagytorákra kb. 400 oláh választót hívott össze, hogy a Nagyszebenben tartandó oláh kongresszusra megbízottat küldjenek, a ki ott a torontáli oláhság helyzetét ismertesse, kívánságait tolmácsolja és érdekeit képviselje. Azonban az egyoldalúlag kieszelt terv visszafelé sült el. A megjelentek nem fogadták el Petrovics jelöltjét, sőt a hangulat olyan volt, hogy a lelkész jobbnak látta elhagyni az elnöki széket. Ekkor az egybegyűltek *Kéczy* Tivadar helybeli jegyzőt választották meg elnökül és az értekezlet további során elhatározták, hogy a nagyszebeni gyűlést nem helyeslik, arra képviselőt nem küldenek, helyzetükkel meg vannak Torontálban elégedve és ezért bizalmat szavaznak a vármegye vezetőjének, *Rónay* főispánnak. A határozatot jul. 18-án, a nagytoráki jegyző és a jankahidi gör.-kel. lelkész vezetése alatt, 60 tagú küldöttség kézbesítette a főispánnak, a ki a küldöttséget szíves szavakkal fogadta és bizalmukat megköszönve bocsátotta el. Hazafias torontáli oláhok.

1894 márczius 20-án este 11 órakor a turini remete kilehelte lelkét, a minek híre másnap már Nagybecskereken volt és a »Torontál« különkiadásai révén gyorsan elterjedt. A vármegye székházára, a városházára és más köz- és magánépületekre fölkerült a gyászlobogó. Torontál is résztvett abban az országos gyászban hogy nyolcz napig semmiféle mulatságot nem tartottak. Mind a vármegye, Kossuth Lajos halála.

mind Nagybecskerek rendkívüli közgyűléseket tartottak, melyeken a nemzet vesztesége fölötti fájdalmukat jegyzőkönyvbe foglalták és részvétükről a gyászoló családot átiratban értesítették. Mikor a nemzet halottját Turinból hazahozták és a Nemzeti Múzeumban ravatalra helyezték, arra márcz. 31-én a vármegye, a város a kaszinó, a magyar olvasókör stb. koszorúkat helyeztek és a küldöttségek másnap, ápr. 1-én résztvettek a temetésen is. A temetés napján a nagybecskereki ág. h. ev. és ref. templomokban gyászistentiszteletek voltak, melyeken résztvettek a megyebizottság, a városi képviselőtestület, hatóságok, iskolák és egyesületek. Az ápr. 16-iki közgyűlésen a vármegye Kossuth Lajos Budapesten fölállítandó szobrára 500 forintot szavazott meg.

Árvíz. 1895. Az 1895. év elején ismét pusztító árvíz látogatta meg Torontál vármegyét. Márcz. 4-én a Moravicza-csatorna megdagadt vize a jobboldali töltést a Rojga torkolatánál átszakította és Nagymargittát elöntötte. *Dániel* alispán másnap már egy század katonasággal a helyszínén termett és tutajokat, dereglyéket kért segítségül. Márcz. 8-án már itt s a Berzava mentén elmúlt a veszély, de ekkor meg a Bega és az Óbega vize fenyegetett, különösen Ótelek táján. Az alispán 9-én már ott volt, hogy az újvári és aurélházai töltéseken átcsapott ár ellen nyúlgátakkal védekezzék. Nemsokára fölülről a víz apadását jelentették, de 15-én az alispánnak ismét ki kellett szállania Ótelekre. A sok esőzés következtében áprilisban a Temes és a Bega is megáradt, sőt a Tisza és a Duna is áradással fenyegetett. Ápr. 5-én Szerbbókát elöntötte a víz és Tomaseväcz lakosait ki kellett költöztetni. A Tisza Aradáczot, Elemért és a nagybecskereki határt fenyegeti. A védelmi munkálatok az alispán fölügyelete alatt mindenfelé serényen folynak. Ápr. 6-án Borcsa lakosságát Zimonyba kellett költöztetni. A Bega eddig nem tapasztalt magasságig emelkedik, de azért Nagybecskereket nem fenyegeti veszély. Ápr. 9-én a földmívelésügyi miniszter *Pap* Géza dr. orsz. képviselőt a nagybecskereki, *Urbán* Ivánt a törökbecsei ármentesítő társulathoz min. biztossá nevezi ki. A Tisza oly fenyegetően árad, hogy 9-én a nagybecskereki közerőt a tiszai töltésekhez kell rendelni és *Rónay* főispán is odautazik. Bárányos lakosságát a Dunagőzhajózási Társaság hajói Zimonyba és Belgrádba szállítják, míg Szerbbókán eddig 89 ház omlott be.

A víz egyre emelkedik és 11-én még mindig nagy a veszély a vármegye nyugati és déli oldalán. Bárányost elöntötte az ár, de emberéletben nem történt kár. 12-én a Tisza három helyen átszakítva a gátat, a 16.000 holdas csurogi rétet elöntötte. A közerőt még mindig viszik Nagybecskerekről. 16-án már Szerbbóka belterülete megszabadult a víztől, Bárányos lakosságanak egy része pedig már Pancsován ünnepelte a szomorú husvétot. 19-én a beállott keleti szél oly erős hullámokat vert a Tiszán, hogy a bácskai Zsablyánál átszakította a gátat és 15.000 hold merült víz alá. Nagy a veszedelem azonkívül Écskánál, hol a főispán és Törökbecsénél, hol az alispán intézi a védekezést. 19-én maga gróf *Festetich* Andor földmívelésügyi miniszter is leérkezett Becsére és az alispán kíséretében szemlélte meg a veszélyeztetett töltéseket. Nagy a veszély Rudolfsgnádon és Erzsébetlakon is. Másnap a Karas-ér Csentánál átszakította három helyen a töltést és Rudolfsgnádot csakugyan elöntötte. Ugyanekkor a Bega vize Nagybecskereken az Aradáczi-utcza egy részét öntötte el. 22-én Dániel alispán már Rudolfsgnádon vezette a mentési munkálatokat. Ekkor a szél elállt, a Tisza apadni és a veszedelem szűnni kezdett. Nemsokára a vizek visszatértek rendes medrükbe, azonban iszonyú volt a pusztulás, a mit maguk után hagytak. Százezrekre rúgott a kár, a mely a dolgos kezek ezreinek munkáját tette semmivé. A vármegye és a társadalom mindent elkövetett, hogy a lakosság inségét enyhítse. Máj. 8-án lejött *Rapaics* Radó földmív. min. tanácsos, hogy a pusztulást megszemlélje és a szükséges intézkedésekről jelentést tegyen. Az uralkodó 6000 forintot adott az árvízkárosultaknak, a melyből a belügyminiszter 2500 forintot utalt ki a torontáliaknak. Ezt *Rónay* főispán jun. 4-én Szerbbókán, 5-én pedig Rudolfsgnádon osztotta föl az inségesek között. A földmívelésügyi miniszter Dániel alispánnak az árvíz alkalmával tanúsított önfeláldozó magatartásáért elismerését fejezte ki.

Alispánváltozás. 1895. A zichyfalvai választókerület képviselői állása megüresedvén, május 19-én Molnár Sándor vezetése alatt küldöttség kereste föl *Dániel* László alispánt, hogy vállalja el a jelöltséget. Az alispán föllépett és június 1-én megválasztották, mire lemondott az alispánságról, a mit az augusztus 21-iki közgyűlés sajnálkozással vett tudomásul. A távozó érdemeit a főispán, *Hadfy* Döme, *Lauka* Gusztáv,

Szabadkai Ignácz és *Klein* Mór dr. méltatta hozzáintézett búcsúbeszédjében. Alispánnak *Dellimanics* Lajos dr. főjegyzőt az október 7-iki közgyűlésen választották meg. Egyidejűleg főjegyzővé báró *Feilitzsch* Bertold első, I. aljegyzővé *Szilágyi* Albert harmadik, III. aljegyzővé *Vinczehidy* Ernő dr. ötödik, IV. aljegyzővé *Szerémy* Ödön tb. és árvaszéki ülnökké *Hegedüs* János IV. aljegyzőt választották meg.

A vármegyei közkórház, melyet még Hertelendy főispán kezdeményezett, végre megvalósult. Az építkezéshez 1894 tavaszán kezdtek és 1895 november 24-én már meg is nyitották. A kórház hat holdnyi bekerített területen a torontáli h. é. vasutak nagybecskereki állomása közelében épült, hat pavillonnal és 222.000 frt költséggel. A kezdeményező főispán emlékére József közkórháznak nevezték el. A megnyitás nagy ünnepélyességgel, szépszámú és előkelő közönség jelenlétében ment végbe. A megjelenteket *Haidegger* Lajos dr. igazgató főorvos üdvözölte. *Dellimanics* alispán az építkezés történetét vázolta és az alkotók, köztük Rónay Jenő fő- és Dániel László volt alispán érdemeit dicsőítette, mire *Rónay* főispán a kórházat megnyitotta. Ekkor a katholikus, szerb, református, evangélikus és izraelita lelkészek az épületeket beszentelték s a kórház megtekintése után az ünnepély véget ért. József közkórház.

Deczember 16-án a vármegye ismét tisztújító közgyűlést tartott, melynek eredménye a következő: alispán *Dellimanics* Lajos dr., főjegyző báró *Feilitzsch* Bertold, I. aljegyzők *Rigó* István, *Filkovič* Boldizsár, *Szilágyi* Albert, II. *Tarnay* Ferencz, III. *Vinczehidy* Ernő dr., IV. *Szerémy* Ödön, V. *Veinrich* Vilmos; árvaszéki elnök *Mihálovics* Ödön dr., ülnökök: *Riesz* Jakab dr., *Hegedüs* Kálmán, *Bielek* Antal, *Balogh* Károly, *Bogcha* Márton, *Krsztonosich* Jenő dr.; főügyész *Poroszkay* Béla, I. alügyész *Kéler* Ákos, II. *Beller* István; főpénztáros *Menczer* Lipót, ellenőr *Grünfelder* Antal, gyámpénztáros *Rácz* Jakab, ellenőr *Virányi* József; főszolgabírák: *Bakalovich* Ágost, *Lestyánszky* János, *Gyertyánffy* Dénes, *Tallián* Emil, *Fóris* József, *Uzbasich* Gáspár, *Grób* Béla, gróf *Bethlen* Miklós, *Gyertyánffy* Jenő dr., *Hertelendy* Imre, *Botka* Béla, *Kajtár* Jenő, *Szávits* Gerő, *Jablonszky* Miklós; szolgabírák: ifj. *Steinbach* Antal, *Tullics* György, *Halász* István, *Kovách* Gusztáv, *Lowieser* Imre, *Dániel* Ferencz, *Micskey* Vincze, *Horváth* Zoltán, *Hadffy* Károly, *Szekeres* Zoltán, *Vogel* Dezső, *Horváth* Kálmán, *Molnár* Zoltán, *Dömötör* Dezső, *Radonits* Gyula, *Strósz* Béla, *Szépfy* Elemér. Tisztújítás. 1895

1896-ban volt ezer éve annak, hogy őseink ezt az országot elfoglalták és itt állandóan letelepedtek. Ezt az egész országban és Torontálban is fényesen ünnepelték meg. A millenniumi kiállításon is kitett magáért a vármegye. Az itteni kiállítási bizottságnak *Dellimanics* Lajos dr. alispán, az ipari csoportnak pedig *Streitmann* Antal tanár volt az elnöke. A községek már az év kezdete óta, de különösen április 21-ike után, a mikor a képviselőház és a főrendiház elfogadta a millenniumi törvényjavaslatot, nagyszabású millenniumi ünnepélyeket tartottak. Sok helyen összekötötték ezt templomszenteléssel, kórházmegnyitással s középületek alapkőletételével. Ekkor ültették az ezredévi emlékfákat s telepítették a kerteket. Több község 1000—1000 frtos alapítványt tett, különösen az idegenajkú tanulók magyar nyelvi haladásának a jutalmazására. Május 2-án a király megnyitotta a kiállítást, melyen a vármegye képviseltette magát, hasonlóképen másnap a Mátyás-templomban a király résztvételével tartott hálaadó istentiszteleten is. 3-án gróf *Karátsonyi* Jenő torontáli nagybirtokos budai palotájában fényes ebédet adott, melyen a király öcscse, *Lajos Viktor* főherczeg is résztvett. 6-án a király megszemlélte a torontáli pavillont, hol gróf *Csekonics* Endre, *Rónay* Ernő, gróf *Karátsonyi* Aladár, *Marton* Andor és *Szmazsenka* Ernő fogadta és kalauzolta. A vármegye, áldozatot nem kímélve, kiállította mindazt, a mit kultúrális, ipari és mezőgazdasági téren fölmutathatott és méltán tűnt ki az összes vármegyék között. A kiállítási faluban egy szerb házzal vett részt, hol a mokriniak lakodalmat mutattak be. Millennium.

Május 9-én a vármegyei iskolák millenniumi ünnepsége volt, a mi különösen Nagybecskereken volt fényes. Istentisztelettel kezdődött és este a színházban díszelőadással végződött. 10-én Nagybecskerek városa tartotta diszközgyűlését, este pedig a várost kivilágították. 11-én a vármegye nagyszámú díszmagyarba öltözött bizottsági tag jelenlétében tartotta ünnepi közgyűlését, melyen *Rónay* főispán mondta a megnyitó beszédet és az uralkodóhoz hódoló fölirat intézését indítványozta, a mit el is fogadtak. Az ünnepi beszédet báró *Feilitzsch* Bertold

főjegyző tartotta, *Lauka* Gusztáv pedig ódáját szavalta el. Ezután Nagybecskerek város küldöttségét fogadta a főispán, hogy a város hódoló föliratát az uralkodóhoz eljuttassa. Ezt a vármegyeház dísztermében a magyar olvasókör díszközgyűlése követte, mely délután népünnepélylyel, este díszelőadással, majd a Kaszinóban tánczczal végződött. Június 8-án volt Budapesten a díszfölvonulás, melyben Torontál vármegye ragyogóan fényes díszmagyarba öltözött bandériumát *Karátsonyi* Andor vezette, *Rónay* Jenő főispán pedig az inzurrekcziós zászlót vitte. Ebben a következők vettek még részt : *Balázs* Iván, *Bottka* Béla, ifj. *Csávossy* Ignácz, gróf *Csekonics* Iván, *Damaszkin* Arzén, ifj. *Dániel* Pál, *Dániel* Tibor, ifj. *Demkó* Pál dr., *Jagodits* Bogumil, *Jankó* Ágoston, *Jenovay* Zoltán, *Koronghy* Gyula, *Perisits* Zoltán dr., *Rónay* Ernő, *Rónay* László, *Solymos* Gusztáv és *Vinczehidy* Ernő dr. Az úri bandériumot kiegészítette a módosi parasztgazdák fiaiból alakult népies bandérium, mely a régi perzekutorok egyforma díszruhájába volt öltözve. Gróf *Csekonics* Endre és gróf *Karátsonyi* Jenő díszfogatukon vettek részt a menetben. Június 15-én 1000 iskolásgyermeket vittek föl Torontálból a kiállításra. Augusztus 24-én Kiszomborban leleplezték a Rónay Ernő kezdeményezésére alkotott Szent István szobrot. A kiállításnak novemberben történt bezárása után, kihirdették a kitüntetéseket és a torontáli kiállítók, öt kivételével, mind kitüntetést nyertek, a rendezőknek pedig a király legmagasabb elismerését tolmácsoltatta.

Képviselőválasztás. 1896.

Az évnek nevezetesebb eseménye még a képviselőválasztás, mely Torontálban október 28. és 31. napján zajlott le, a következő eredménynyel : *Babics* József zsombolyai, *Rohonczy* Gedeon törökbecsei, *Pap* Géza dr. begaszentgyörgyi, *Jovanovits* István ozorai, *Csávossy* Béla párdányi, *Dániel* Ernő pancsovai, *Rónay* János lovrini, *Belicska* Béni nagykomlósi, *Tallián* Béla törökkanizsai, gróf *Nákó* Kálmán nagyszentmiklósi, gróf *Karátsonyi* Jenő zichyfalvai, *Demkó* Pál dr. nagybecskereki és *Tellecsky* Kristóf a nagykikindai kerület képviselője lett.

Árvíz, vihar. 1897.

Az 1897. évben ismét volt árvíz Torontálban, de nem oly nagy, mint két évvel ezelőtt. Már február 9-én jelentették, hogy a Bega árad, azonban a veszedelem akkor elmult. De a májusi egy hétig tartó esőzésektől a folyók mind megáradtak s a hónap második felében Keviszőlős, Iloncz, Dobricza, Kismargita, Sándorfalva és Végszentmihály mind víz alá került és 31-én Alibunáron 24 ház romba dőlt. Bárányost és Borcsát ismét veszély fenyegette. Június 2-án oly nagy felhőszakadás volt a Délvidéken, hogy Bánlak és Partos vetéseit elpusztította, több állatot megölt és a lakosság a házakból menekülni volt kénytelen. 11-én Sándoregyházán a csatorna töltését 10 m. szélességben kiszakította a víz és elöntötte a községet. Maga a főispán ment a helyszínre a mentési munkálatokat vezetni. Június 18-án már kezdett az árvíz apadni, de július 5-én oly nagy vihar volt, hogy fatörzseket tépett, a learatott gabonát más határba hordta és házak fedelét leszaggatta, melyeknek a cserepei számos embert megsebesítettek. A kár iszonyú. A vármegye a rendkívüli közgyűlést szeptember 23-ra összehívta, hogy az inség enyhítésére vonatkozó intézkedéseket megbeszéljék.

Munkásmozgalmak. 1897.

Ez évben a gazdasági munkásmozgalmak is megkezdődtek a vármegyében. A fővárosból érkezett szoczialista kiküldöttek tanácsára a munkások mozgolódni kezdtek és május 21-én kb. 400 eleméri munkás kereste föl a főispánt, hogy bajukat orvosolja. A főispán higgadtságra intve őket, ígérte, hogy érdekükben mindent el fog követni. 24-én Törökbecséről, Aracsról, Katalinfalváról és Klekkről 500 tagú, 28-án pedig Begaszentgyörgyről és Lázárföldről kereste föl nagyobb küldöttség. Óbesenyőn ekkor már zendülés is ütött ki, melyet a főszolgabírónak, nehezen sikerült elfojtania. Úgy látszik, a mozgalom fészke Szerbeleméren volt, a hol junius 11-én összeütközésre is került a sor a csendőrök és munkások között A csendőrök két munkást lelőttek, mire a földühödött tömeg a két csendőrt agyonverte. 30-án azért csendben megkezdődött az aratás és az árvízkárosult községek lakosságát is fölhasználták. Július 6-án ugyan Törökbecsén, Valkányban és Nagyszentmiklóson abbahagyták az aratók a munkát, de rövidesen sikerült velük kiegyezni.

Személyi ügyek

A főjegyzői állásban ismét változás állott be. A király április 22-én báró *Feilitzsch* Bertoldot Szabolcs vármegye főispánjává nevezte ki. 29-én a főispán gróf *Bethlen* Miklós törökbecsei főszolgabírót helyettesítette főjegyzővé, a mely állásban a május 31-iki közgyűlés választása is megerősítette. Ugyanekkor főszolgabíró lett Törökbecsén *Lowieser* Imre, Nagybecskereken *Dániel* Ferencz ; szolgabíró lett *Keresztes* György és *Csávossy* Ignácz.

Báró Feilitzsch főispánnak május 8-iki beiktatásán Torontál vármegyét *Rónay* főispán vezetése alatt 10 tagú küldöttség képviselte. Hasonlóképen küldöttség ment Pozsonyba, Mária Terézia királynő szobrának leleplezéséhez, mely május 17-én a király és a főherczegek jelenlétében történt meg. Mikor Torontál küldöttsége az uralkodó előtt tisztelgett, a király az alispánt megszólitással tüntette ki.

Parczellázási tervek.

A munkásmozgalmak az 1898. év elején újra kezdődtek. Tordán a szoczialista jelvények elkobzása, április 1-én pedig Tóbán a munkásigazolványok miatt zendülés tört ki s az utóbbi helyen két munkás meghalt, egy csendőr halálosan, számos munkás pedig súlyosan megsebesült, úgy hogy katonaságot kellett kirendelni. Még nagyobb volt a baj május 1-én Szerbbókán, hol a lázongásnak hat halottja volt. *Rónay* főispán a szocziális mozgalmak terjedésének megakadályozására azonban nagyon helyes és czélravezető szert talált ki akkor, midőn a közgyűlés elé terjesztette azt az indítványát, hogy a vármegye a kincstárnak a III., IV. és V. dunai öblözetekben fekvő birtokait vegye bérbe s azt fölparczellázva, kisembereknek adja albérletbe. Az indítványt a szeptember 5-iki közgyűlés elfogadta. Október 14-én hasonló indítványt adott be a főispán a közgyűléshez, hogy a gróf Pejacsevich-féle 7646 holdas tordai birtokot vegye meg a vármegye és fölparczellázva adja el, vagy telepítésre használja föl. Ezt is elfogadták.

Főherczegek Torontálban.

Az év folyamán két főherczeg is meglátogatta a vármegyét és Nagybecskereket. Június 23-án délután *József* főherczeg érkezett Temesvárról Nagybecskerekre, hogy a honvédséget megszemlélje. Mellőzni kívánt minden hivatalos fogadtatást és így csak a város küldöttsége üdvözölte érkezésekor. A Magyar Király-ban szállt meg, majd átment a vármegyeházára és megtekintette a díszterem képeit, este pedig a város kivilágítását. Másnap délelőtt csapatszemlét tartott, megtekintette a szőnyeggyárat és a déli vonattal elutazott tiszaszentmiklósi birtokára. — Nov. 24-én *Ferencz Ferdinánd* trónörökös érkezett Torontálba. Zsombolyán a fő- és alispán fogadta, Nagybecskereken a polgármester, a rendőrkapitány és a járás főszolgabírája. Innen Écskára ment, hol gróf *Harnoncourt* Félix vendégeként részt vett a vadászatokon. Másnap visszatérve, kiszállt Nagybecskereken, hol a lakosság lelkesedéssel fogadta és a várost kivilágította. A vármegyeház dísztermében fogadta a hatóságok vezetőit és az Erzsébet királyné miatt gyászba öltözött hölgyküldöttséget, melynek élén Rónay Jenő főispán neje csokrot nyújtott át a főherczegnek, a ki többeket megszólítással tüntetett ki és végül beírta a nevét a vendégkönyvbe.

Erzsébet királyné meggyilkolása.

Az országnak és az uralkodónak ismét mély gyásza volt. Erzsébet királynét szeptember 10-én Genfben egy anarkista meggyilkolta. A halál híre nagy szomorúságot idézett elő Nagybecskereken is. A vármegye 14-én délelőtt rendkívüli közgyűlést tartott, melyen *Rónay* Jenő főispán mondott megható beszédet. Indítványára elhatározták, hogy a vármegye hivatalos gyászt tart és az uralkodóhoz részvétföliratot intéz. Hasonló határozatot hozott a város képviselőtestülete is. A temetés napján szeptember 17-én, gyászistentiszteletek voltak a különböző felekezetek templomaiban. A hatóságok, az összes iskolák növendékei és a főispánné vezetése alatt a nagybecskereki úri nők fekete ruhában vettek részt a gyászmisén. A vármegye az október 14-én tartott közgyűlésen, melyen felolvasták az uralkodónak népeihez intézett köszönetét, Erzsébet királyné szobrára 5000 koronát szavazott meg. Továbbá elhatározták, hogy arczképét a díszterem számára megfesttetik. A Zsombolyán legközelebb fölavatott kórházat Erzsébet-kórháznak nevezték. Azonkívül a vármegye és a községek minden alkalmat megragadtak, hogy Erzsébet királyné emlékét megörökítsék. Emlékfákat és kerteket ültettek, emlékműveket állítottak, alapítványokat tettek és több helyen kisebb szobrot is emeltek.

Bizalom a főispánnak.

Az 1899. év elején egyik fővárosi napilap támadó czikksorozatot kezdett *Rónay* Jenő főispán ellen. A vármegye közönsége azonban bizalmának impozáns kifejezést adva, január 15-én este fáklyásmenetet és díszlakomát rendezett a főispán tiszteletére. A vármegye közönségének ragaszkodását *Stassik* Ferencz dr. magyarul, *Mangold* Samu dr. németül és *Popovics* Péczi Szilárd szerbül tolmácsolta. Egyben elhatározták, hogy magán adakozásból megfesttetik a főispán arczképét a főispáni kisterem számára és ezt október 9-én le is leplezték. Másnap január 16-án a közgyűlésen báró *Nikolics* Fedor, *Rohonczy* Gedeon és *Demkó* Endre dr. védték meg a főispánt a támadások ellen, a törvényhatóság pedig egyhangulag bizalmat szavazott neki. Újabb alkalom kínálkozott a főispán ünneplésére a

május 15-iki tavaszi közgyűlésen, a mikor hivatalba lépésének 25. évfordulóját ünnepelték meg.

Személyi változások. 1899. Gróf *Bethlen* Miklós főjegyzőt — elődjéhez hasonlóan — 1898 november 6-án szintén főispánná nevezte ki a király, még pedig Hunyad vármegyébe. Utána *Botka* Béla bánlaki főszolgabíró lett a főjegyző, a kit 1899 május 15-én választott meg a közgyűlés. Ugyanekkor betöltötték a többi megüresedett állásokat is a következőképen: bánlaki főszolgabíró báró *Hauser* Károly, árvaszéki ülnökök *Szabó* Lajos és *Országh* Péter, árvaszéki ellenőr *Sándor* József, IV. aljegyző *Szépfy* Elemér, gazdasági előadó *Marton* Andor, szolgabíró *Kropf* Sándor dr.

Népszámlálás. 1900. Az 1900. évnek egyetlen fontosabb eseménye a népszámlálás, melyet az év végén a közigazgatási hatóságok végeztek. Ekkor volt a vármegyében (Pancsova nélkül) 589.026 polgári, 1292 katonai lakos, összesen 590.318 lélek. A 10 évi tényleges szaporodás 18.641 lélek, vagyis 3·3 %. Az összeírtak közül külföldi honos 750, míg a helybeliek közül külföldön tartózkodik 1351. A polgári lakosságból 293.497 a férfi és 295.529 a nő. A családi állapot a következő: nőtlen és hajadon 300.869, házas 251.738, özvegy 36.102, elvált 317. Anyanyelv szerinti megoszlás: 111.229 magyar, 176.255 német, 14.761 tót, 87.565 oláh, 27 ruthén, 3.947 horvát, 183.771 szerb, 11.471 egyéb (leginkább bolgár.) Az idegen ajkúak közül magyarul tud 60.217, összesen 171.446, magyarul nem tud 417.580. Vallás szerint így oszlik meg: róm. kath. 276.583, gör.-kath. 3.675, ref. 11.154, ág. h. ev. 20.729, gör.-kel. 269.071, unit. 61, izr. 5.979, egyéb 1.774. Írni és olvasni tud 285.114. A lakóházak száma 105.670.

Képviselőválasztás. 1901. Az 1901. év végén, október 2-án és 5-én nagy érdeklődés közepett zajlott le a képviselőválasztás, melynek eredménye a következő: gróf *Karátsonyi* Jenő (Zichyfalva), *Pap* Géza dr. (Begaszentgyörgy), gróf *Csekonics* Gyula (Zsombolya), *Botka* Béla (*Ozora*), *Csávossy* Béla (Párdány), báró *Dániel* Ernő (Pancsova), *Rohonczy* Gida (Törökbecse), *Tallián* Béla (Törökkanizsa), *Rónay* Ernő (Nagyszentmiklós), *Rónay* János (Lovrin), *Belicska* Béni (Komlós), *Eremits* Pál (Nagykikinda) és *Szabó* Ferencz (Nagybecskerek).

Tisztújítás. 1901. Ezt követte deczember 16-án és 17-én a tisztújítás, melynek eredménye a következő: *Dellimanics* Lajos dr. alispán, *Vinczehidy* Ernő dr. főjegyző, *Rigó* István, *Filkovič* Boldizsár és *Bielek* Antal I., *Szilágyi* Albert II., *Strósz* Béla és *Balás* Iván dr. III., *Hertelendy* Ferencz és *Veinrich* Vilmos IV. aljegyzők, *Poroszkay* Béla főügyész, *Kéler* Ákos I. és *Beller* István II. alügyész, *Menczer* Lipót főpénztáros, *Grünfelder* Antal ellenőr, *Mihálovics* Ödön dr. árvaszéki elnök, *Hegedüs* Kálmán, *Bogcha* Márton, *Steinbach* Béla dr., *Dömötör* Dezső, *Zsiross* Imre, *Kozenkay* Béla és *Országh* Péter ülnökök, *Rácz* Jakab árvapénztáros, *Sándor* József ellenőr, *Marton* Andor gazd. előadó; *Dániel* Ferencz, *Lowieser* Imre, *Horváth* Zoltán, *Uzbasich* Gáspár, *Hadffy* Károly, *Hertelendy* Imre, *Hauser* Károly, *Gyertyánffy* Dénes, *Tallián* Emil, *Fóris* József, *Tellecsky* Kristóf, *Gyertyánffy* Jenő dr., *Steinbach* Antal és *Radonics* Gyula főszolgabírók, id. *Tullics* György, *Halász* István, *Kovách* Gusztáv, *Micskey* Vincze, *Vogel* Dezső, *Molnár* Zoltán, *Szekeres* Zoltán, *Sal* Ferencz dr., *Keresztes* György, *Kropf* Sándor dr., *Csávossy* Ignácz dr., *Peterdy* Kálmán, Gombócz *Bayer* Ede, *Sánta* Gyula, *Weliacha* Károly, *Szépfy* Elemér és *Stojanovits* Vazul szolgabírák.

A Kaffka-féle vizsgálat. A belügyminiszter rendeletére *Kaffka* László miniszteri tanácsos vezetésével működő bizottság 1901 végén és 1902 elején hivatal vizsgálatot tartott Torontálban, a minek főként az volt az oka, hogy a jarkováczi takarékpénztárnál elhelyezett 32.000 K közpénz az intézet bukásával odaveszett. A tendencziózusan vezetett vizsgálat a központban ugyan semmit sem talált, de a járásokban több mulasztásnak jött a nyomára. A vizsgálatot több rendbeli fölfüggesztés és fegyelmi eljárás követte és a legutóbbi tisztújításkor már számos változást eredményezett. Mivel a fegyelmi bizottság korántsem talált annyi hibát, mint a mennyit a vizsgálat megállapított, a törvényhatóság az első alkalmat megragadta, hogy meghurczolt tisztviselőinek elégtételt szolgáltasson és a belügyminiszterrel szembe helyezkedve, a tisztikarnak bizalmat szavazott. A vizsgálat évekig foglalkoztatta a közgyűlést és hogy a dolgot mennyire mesterségesen növelték szenzácziós nagyságra, bizonyítja az, hogy az eltávozott tisztviselőknek — egy kivételével — maga a belügyminiszter állapította meg a nyugdíjjogosultságát.

Rónay főispán távozása. A belügyminiszter által elrendelt hivatalvizsgálat és az ezt követő fegyelmi eljárások annyira elkedvetlenítették *Rónay* Jenő főispánt, hogy beadta lemon-

Dellimanics Lajos dr. főispán.

Jankó Ágoston alispán.

dását, mire a király 1902 február 16-án fölmentette állásától. A belügyminiszter 19-én értesítette erről a vármegyét és a főispán a közigazgatási bizottság ülésében búcsúzott el a törvényhatóságtól, melynek szolgálatában 28 esztendőt töltött el. A távozás alkalmával Torontál közönsége mindenfelé bizalmi nyilatkozatokkal halmozta el a volt főispánt, a kitől a közigazgatási tisztikar, *Dellimanics* Lajos alispán vezetése alatt, február 21-én vett búcsút, a mit Rónay meghatva köszönt meg. Másnap Nagybecskerek városa tisztelgett nála búcsúlátogatáson, *Grandjean* József polgármester vezetésével. A búcsúbeszédre érzékenyen válaszolt a volt főispán, a ki a következő napokban el is hagyta Becskereket és birtokára költözött.

A király április 6-án gróf *Bethlen* Miklóst, a ki Torontálból került Hunyad vármegye főispáni székébe, kinevezte a vármegye főispánjává és erről már 8-án értesítette a vármegyét. Az új főispánt, június 5-én, *Tallián* Emil törökkanizsai főszolgabíró fogadta Szegeden s innen kezdve valóságos diadalmenet volt az útja Nagybecskerekig, hol a pályaudvaron a polgármester üdvözölte. A székház kapujában a központi főszolgabíró, a díszteremben pedig, a tisztikar élén, az alispán fogadta üdvözlő beszéddel. Másnap, június 6-án, volt az ünnepi beiktatás, a melyen a főispán az esküt letette, mely után *Vinczehidy* Ernő dr. főjegyző, intézett hozzá nagyhatású beszédet. A közgyűlés után a hatóságok és egyesületek küldöttségét fogadta, melyet díszlakoma követett. Azonban gróf Bethlent, betegségére való tekintettel, még ez év november 27-én felmentette a király. Gróf Bethlen Miklós főispán.

Ez év július 3-án nagy veszedelem fenyegette a díszes vármegyeházát. A főispáni lakás fölött volt a megyeház vízvezetékének a víztartója, melyet fűrészpor vett körül, hogy a víz télen meg ne fagyjon. Ez a fűrészpor meggyúladt és ettől tüzet fogott a tető. A tüzet délelőtt félkilencz órakor vette észre a toronyőr és félreverte a harangot. Mivel nagy szél fújt, a tűzoltóság megérkezésére a megyeház-utczai egész tető lángban állott. Kivonult a katonaság, sőt a melenczei és écskai tűzoltóság is megérkezett, azonban a szélben a tűz egyre jobban terjedt és csakhamar lángba borult az egész homlokzat. A díszterem mennyezete két helyen beszakadt, a székház tornya pedig beomlott, mire a tüzet lokalizálni sikerült. A tűz óriási kárt okozott, sőt többen az oltásnál meg is sebesültek. A kár a biztosítás útján megtérült s míg az épületet, illetőleg a dísztermet helyreállították, a vármegye a városháza nagytermében tarotta közgyűléseit. A vármegyeház égése.

Az 1902. év folyamán két kiállítás is volt a vármegyében. Zsombolyán tenyészállatkiállítás, melyet gróf *Csekonics* Endre, gazd. egyesületi elnök vezetése mellett az egyesület rendezett. Ezt *Darányi* Ignácz földmívelésügyi miniszter, június 16-án nyitotta meg. A kiállított legjobb ló- és szarvasmarhaanyag díjazásban részesült és a kiállítással kapcsolatban népies lóversenyt is tartottak. A másik kiállítás Nagybecskereken volt, a hol a helyi ipar mutatta be magas fejlettségét. A kiállításnak *Streitmann* Antal tanár volt a kezdeményezője. Márcz. 26-án tartották az első értekezletet, melyen a rendező-bizottság elnökévé *Dellimanics* alispánt, alelnökévé *Grandjean* polgármestert és főrendezővé *Streitmannt* választották meg. A kiállítást, mely az állami iskolák helyiségeiben volt, augusztus 10-én a polgármester üdvözlőbeszédére az alispán nyitotta meg. A kiállításnak különösen a szövőipari csoportja tűnt ki s azon is a torontáli szőnyeggyár remek készítményeivel. Kiállítások. 1902.

Mikor a király november 27-én gróf *Bethlent* súlyos betegsége miatt fölmentette, egyben *Dellimanics* Lajos dr. alispánt főispánná kinevezte, a mi valóban nagy örömet keltett a megyében. A beiktatás deczember 29-én az eddigieknél is nagyobb fénynyel ment végbe. A beiktatást megelőző este fáklyásmenet volt, mely alkalommal *Demkó* Endre dr. magyarul, *Steyer* István németül és *Vaszity* Endre dr. szerbül tolmácsolták a lakosság érzelmeit. Másnap délelőtt az ünnepi mise után volt az eskületétel és a magas szárnyalású beiktató beszédet *Vinczehidy* Ernő dr. főjegyző intézte a főispánhoz. A főispán programmbeszédét követőleg gróf *Csekonics* Endre, v. b. t. t., indítványára elhatározták, hogy a törvényhatóság örömét jegyzőkönyvbe foglalják és a miniszterelnökhöz köszönőfeliratot intéznek. A küldöttségek tisztelgését díszlakoma követte. Dellimanics főispán.

Az így megüresedett alispáni állás betöltésére széleskörű mozgalom indult meg. Pártok keletkeztek, melyek izgalmas harczokat vívtak egymás ellen a sajtóban és a nyilvános élet más terein. Legerősebb volt az a párt, a mely *Jankó* Jankó Ágost alispán.

Ágostont, a felsőtorontáli ármentesítő társulat igazgatóját akarta az alispáni székbe ültetni. Jankó ugyanis — mint láttuk — a közigazgatást szolgálta azelőtt; volt tb. főjegyző, majd főszolgabíró és azután választotta az ármentesítő társulat igazgatójává. 1903 márczius 23-án Nagykikindán népes értekezletet tartottak, mely Jankó Ágostont jelölte alispánnak. Az alispánválasztás a május 25-én tartott közgyűlésen zajlott le és a küzdelemből Jankó Ágoston került ki győztesen. Midőn az elnöklő főispán az eredményt kihirdette, kitört a lelkesedés és báró *Dániel* Ernő vezetése alatt háromtagú küldöttség ment a megválasztottért, a ki zajos éljenzés közepette a teremben megjelenve, az esküt letette, majd programmbeszédjében ellenfeleihez fordulva, arra kérte őket, hogy híveivel együtt támogassák őt a közjóra és a vármegye boldogulására irányuló törekvésében. Ugyanekkor III. aljegyzőnek *Hertelendy* Ferenczet és IV. aljegyzőnek *Mihálovics* István drt válaszották.

Torontál az obstrukczió ellen. Ezen a közgyűlésen foglalkozott a törvényhatóság *Csávossy* Gyula, biz. tag amaz indítványával, hogy a vármegye a törvényhozáshoz felíratot intézzen, melyben az obstrukcziót elítéli. Az indítvány nagy vihart idézett elő. A vármegyében nemrég kialakult ellenzék vezetői heves beszédekben támadták az indítványt és az obstrukczió jogosságát hangsúlyozták. Közben olyan kifjezéseket használtak, hogy a főispán rendreutasította és meg is bírságolta őket. A viharos viták eredményeként a közgyűlés mégis határozattá emelte az indítványt és így a vármegye fölírt az obstrukczió ellen. Ezután nemsokára, az augusztus 31-iki közgyűlésen, *Váradу* Imre dr. azt az indítványt nyújtotta be, hogy a vármegye intézzen föliratot az országgyűléshez, hogy kívánja a katonai követelések keresztülvitelét, azonban heves vita után ezt az indítványt is elvetették Hogy a vármegye megmutassa, mennyire a 67-es alap híve, az október 8-án tartott őszi közgyűlésen istentisztelettel kapcsolatos Deák-ünnepélyt tartott, melyen *Vinczehidy* Ernő dr. főjegyző mondott lendületes beszédet. Sőt a *Wekerle*-kormány lemondása és *Khuen-Héderváry* ismételten eredménytelen kísérlete után, a november 9-iki közgyűlésből gróf *Tisza* István újonnan kinevezett miniszterelnökhöz üdvözlő feliratot intézett.

Kiállítás. 1903. Ezenkívül még egy nevezetes eseménye volt ennek az évnek. Ugyanis a Torontálvármegyei Gazdasági Egyesület országos baromfikiállítást rendezett Nagybecskereken. A kiállításon, melynek gróf *Csekonics* Endre volt a védnöke, bemutattak fajbaromfiakat (tyúk, kacsa, liba, pulyka), díszbaromfiakat (galamb, páva, fáczán, hattyú), a baromfitenyésztés legmodernebb eszközeit és a reá vonatkozó irodalmat. A kiállítást *Poroszkay* Béla üdvözlő beszéde után gróf *Csekonics* védnök nyitotta meg október 9-én és négy napig volt nyitva.

Vasutas sztrájk. 1904 április 20-án kiütött a vasutasok sztrájkja. A vonatok országszerte megállottak, így Torontálban is. A kora reggeli vonatok, a szeged—karlovai is, még beérkeztek a nagybecskereki pályaudvarra, de azután több nem, sőt többet nem is indítottak. Itt mintegy 40 tisztviselő és 250 alkalmazott szüntette be a munkát és további magatartását a központtól tette függővé. Hasonló volt a helyzet Nagykikindán és Pancsován is. A vasutasok teljesen odahagyták az állomást, melyet csendőrök őriztek. A postajáratot kocsin igyekeztek fenntartani és az első kocsi Nagybecskerekről április 22-én indult Szegedre. Másnap megérkezett az első katonai vonat Becskerekre, 4 óra 30 helyett 6 óra 12 perczkor s egy szakasz katona kísérte. A sztrájk április 25-én véget ért és ötnapi szünetelés után a vonatok Nagybecskerekről is pontosan megindultak.

Nemzeti ellentállás. Gróf *Tisza* István politikája nem érte el azt az eredményt, a melyben bizakodott. Az ellenzék csöndes obstrukcziójára a házszabályrevizióval felelt, de törekvése 1904 november 18-án hajótörést szenvedett. Ezzel az eseménynyel kezdődött meg az a politikai küzdelem, melynek nemzeti ellentállás a neve. Ez Torontál vármegyében nem mozgott olyan végleges határok között, mint másutt, a mi érthető is, mert hisz a vármegye lakossága régtől fogva mindig a szabadelvű párt köré tömörült és így a törvényhatóság híve volt mindenkor a kormánynak is. A mint nemrég láttuk, elítélte az obstrukcziót és föliratilag üdvözölte gróf Tiszát a kormányon. Hasonlóképen üdvözlő sürgönyt küldött november 27-én a kormányelnökhöz és az országgyűlési szabadelvű párthoz a nagybecskereki, zsombolyai, nagykikindai, nagyszentmiklósi, párdányi, ozorai és pancsovai kerületek szabadelvű pártja. Ez év végén, a deczember 12-én tartott közgyűlésen báró *Csávossy* Gyula ismét indítványt terjesztett be, hogy a törvényhatóság szavazzon bizalmat

gróf Tiszának a házszabály reviziójánál tanúsított erélyességéért. Bár az indítványnak voltak ellenzői, a közgyűlés mégis nagy többséggel elfogadta azt.

Azonban Tisza mégsem boldogult az ellenzékkel, hanem a nemzetre hivatkozva, kiíratta az új választásokat. A választásokon, melyek Torontálban 1905 január 27-én és 28-án folytak le, már itt sem tisztán szabadelvűeket választottak meg. Szabadelvű programmal választották meg a következőket: *Rónay* Ernő Nagyszentmiklós, *Csávossy* Béla Párdány, *Pap* Géza dr. Begaszentgyörgy, *Tallián* Béla Törökkanizsa, *Botka* Béla Ozora, gróf *Karátsonyi* Jenő Zichyfalva, gróf *Csekonics* Gyula Zsombolya, *Belicska* Béni Nagykomlós, és *Tellecsky* Kristóf Nagykikinda. Pancsován három jelölt lévén, báró *Dániel* Ernőt február 11-én pótválasztáson választották meg. Törökbecsén *Pavlovics* Lyubomir szerb nemz. győzött. A függetlenségi párt részéről *Baross* János a lovrini és *Várady* Imre dr. a nagybecskereki kerületet hódította el.

Az ország nagy részében a szövetkezett ellenzék győzött és többségként került be a képviselőházba. Azonban a politikai válság csak tovább húzódott és a helyzet tarthatatlanságát látva, lassanként a vármegye hangulata is megváltozott. Már a tavaszi közgyűlésen (május 15.), Heves és Zemplén vármegyéknek a nemzeti engedményeket sürgető föliratával kapcsolatban, báró *Dániel* Ernő indítványára olyan határozatot hozott, hogy fölír az országgyűléshez, hogy »az évek óta húzódó válság az ország érdekében mielőbb megoldassék.« S ebben azt is kijelenti, hogy : »meg van győződve, hogy az 1867 : XII. t.-cz. alapján a nemzet és a király kölcsönös bizalomtól áthatott egyetértésével megoldhatók azok a kérdések is, a melyekben a magyar közjog szempontjainak és a magyar nemzet jogos igényeinek teljes érvényesülése eddigelé függőben maradt.«

Nemsokára megalakult a torontálmegyei függetlenségi párt, melynek alakulására *Kossuth* Ferencz és gróf *Apponyi* Albert is lejött egész sereg képviselővel és valóban impozáns fogadtatásban volt részük Nagybecskereken. Az alakuló közgyűlést június 17-én délelőtt a Ferencz József-téren tartották meg és a párt két vezére lelkesítő beszédet tartott, gróf Apponyi még németül is.

Mikor báró *Fejérváry* és társai kormányra léptek, ez már nagy aggodalmat keltett Torontálban is, azonban a józanság útjáról nem tértek le. A kormányralépést követő napokban Budapesten, *Tallián* Béla lakásán, a torontáli nagybirtokosok és politikusok értekezletet tartottak, melyen jövendő magatartásuk megállapítására nézve kimondták, hogy a mennyiben a képviselőházat törvényes időben össze nem hívják, rendkívüli vármegyei közgyűlést hívnak egybe és tiltakoznak a törvénytelen kormányzat ellen ; a tiltakozást báró *Dániel* Ernő fogja tolmácsolni. *Jankó* Ágoston alispán, a ki szintén jelen volt, kijelentette, hogy ő csak a törvények alapján vállalkozott az adminisztráczióra, ellenkező esetben lemond állásáról, a miben a tisztviselők is követni fogják. Innen hazatérve, az alispán bizalmas levelet intézett a járások főszolgabíráihoz és a két város polgármesteréhez és arra kéri őket, ne szegődjenek a pártpolitika szolgálatába, hanem maradjanak meg a törvényesség határain belül. »A meg nem szavazott adót — úgymond — beszedni és a meg nem ajánlott újonczot kiállítani nem fogjuk, mert ez törvénytelen lenne, de teljesíteni fogjuk továbbra is, úgy mint eddig, mindazt, a mi törvény és szabályok szerint kötelességünk.« Ha még valami rendkívüli intézkedés válnék szükségessé, forduljanak hozzá és akkor együttesen fogják a teendőket megállapítani.

Ugyancsak a józan politika mellett foglalt állást a vármegye a szeptember 11-iki közgyűlésen, a mikor a Fejérváry-kormány bemutatkozására önérzetesen kijelentette, hogy a kormánynak, mely nem a nemzet képviseletének többségéből alakult, bizalmatlanságot szavaz, a miniszterelnök intő szózatát egyszerűen tudomásul veszi, egyebekben pedig szigorúan ragaszkodik a törvényekhez és mindaddig míg az adó és újoncz megszavazva nincs, sem adót, sem újonczot nem ad. Az állandó választmány javaslatát Jankó alispán okolta meg és beszédében preczizen körvonalozta a tisztviselők álláspontját is. »El voltunk határozva — úgymond — hogy törvénytelenséget történni nem engedünk és ellentállunk alkotmányunk és törvényeink ellen irányuló minden támadásnak, bárhonnan jöjjenek is azok.« Majd később így folytatja: »Arra esküt tettem, hogy az ország törvényeit megtartom, tehát addig, míg az esküm köt, törvénytelen intézkedéseket végre nem hajtok, végrehajtani nem engedek. Ha a kormány törvénytelenséget kívánna, tudni fogom kötelességemet.« A deczember 12-iki közgyűlésen, mivel a

kormány cselekedetei csak súlyosbították a politikai helyzetet, a vármegye a hozott bizalmatlansági határozatot fokozott mértékben fönntartotta és ugyanekkor föliratot intéztek az országgyűléshez az általános szavazati jog mellett.

A kibékülés.

Az országgyűlésnek 1906 február 19-én katonasággal történt föloszlatásakor kitört az abszolutizmus, a mely azonban rövidéletű volt, és a *Wekerle*-kormánynak április 8-án történt kinevezésével véget ért. A királyi kéziratot, mely az országgyűlést május 19-re hívta össze, április 18-án olvasták föl a közgyűlésben és az a bizottsági tagok körében a legnagyobb örömet és megnyugvást keltette. Majd az alispán indítványára elhatározták, hogy az új kormányt üdvözlik és biztosítják támogatásukról.

Képviselőválasztás, 1906.

A választások az egész vármegyében április 29-én folytak le és az eredmény 4 függetlenségi, 2 alkotmánypárti és 3 nemzetiségi képviselő, négy kerületben pedig pótválasztás vált szükségessé. Függetlenségi képviselők: *Várady* Imre dr. (Nagybecskerek), *Bohus* Károly (Pancsova), *Baross* János (Lovrin) és *Hódy* Gyula (Zsombolya); alkotmánypártiak: gróf *Nákó* Sándor (Nagyszentmiklós) és gróf *Karátsonyi* Jenő (Zichyfalva); nemzetiségiek: *Polit* Mihály dr. (Nagykikinda), *Manojlovits* János dr. (Ozora) és *Mrksics* Jása (Törökbecse). A május 15-én tartott pótválasztáson Begaszentgyörgyön *Kardos* Samu, Párdányban *Kiszely* Kálmán és Nagykomlóson *Várnay* Imre függetlenségi, Törökkanizsán pedig *Tallián* Béla pártonkívüli győzött. A függetlenségiek száma tehát 7-re szaporodott és így a vármegyében is elérte az abszolut többséget.

Botka Béla főispán.

A viszonyok ilyetén alakulása következtében *Dellimanics* Lajos dr. főispán lemondott. Lemondását a király június 4-én elfogadta s ugyanakkor *Botka* Béla volt alkotmánypárti képviselőt nevezte ki Torontál főispánjává, kinek június 16-án volt a beiktatása a szokásos ünnepségek közepett. A hivatali eskü és a főispáni székfoglaló után *Vinczehidy* Ernő dr. főjegyző üdvözölte a főispánt és beszédében visszatekintve a lefolyt nemzeti küzdelemre, utalt arra, hogy bármily elkeseredéssel látta is a törvényhatóság az abszolutizmust, folyton szem előtt kellett tartania, hogy ebben a többféle összetételű vármegyében a magyar államiság sértetlen tekintélyét megőrizze. A tisztikar törvénytelenséget nem követett el, hanem megmaradt a helyén, hogy a hivatalokat illetéktelen elemek el ne foglalják és a magyar állam tekintélyét a nemzetiségek előtt ne kisebbítsék; így tehát a főispán a magyar államiság és nemzeti eszme csorbítatlanságával veszi át Torontál kormányzatát. A nyílt és bátor beszédet zajos elismerés követte. A küldöttségek tisztelgése után díszlakoma volt. Az október 22-én tartott közgyűlésen ismét politikai jellegű kérdést tárgyaltak. Ugyanis akkor intézett a törvényhatóság — Vinczehidy főjegyző szövegezésében — föliratot az országgyűléshez az alkotmánybiztosítékok érdekében.

Kiss Ernő szobra.

Az 1906. évben leplezték le a vármegye szülöttének, Nagybecskerek védőjének, az Aradon vértanú halált halt Kiss Ernőnek a szobrát. A szoborbizottságnak dr. *Dellimanics* Lajosné, a főispán neje volt agilis elnöknője, a ki a vármegye hölgyeivel buzgó munkásságot fejtett ki, hogy a szobor testet öltsön. A szobrot, melyet *Radnai* Béla készített, Nagybecskerek főterén május 28-án leplezték le. Az előző estén a színházban díszelőadás, az ünnep napján istentisztelet volt, melyeken részt vettek a kormány, a képviselőház és a törvényhatóságok küldöttségei. A nagyhatású megnyitó beszédet *Jankó* Ágoston alispán tartotta. Beszédet mondott még *Várady* Imre, Nagybecskerek képviselője, *Bánlaky* Margit és *Páger* Imre dr. verseket szavaltak. A szobrot dr. Dellimanicsné szép szavakkal adta át a városnak, *Perisits* Zoltán dr. polgármester pedig átvette. Ezzel letették a koszorúkat, melyek egész halommá emelkedtek a szobor talapzata körül. Az ünnepséget díszebéd követte.

Arató mozgalmak, 1906.

Az 1906. évben a gazdasági munkásmozgalom az eddiginél szokatlanúl nagyobb arányokat öltött. Különösen a vármegye felső községeiben volt nagy az éves cselédek között vívott bérmozgalom, de ez rövidesen elsimult. Azonban a gazdasági munkások, a kikhez még az ipari munkások bérmozgalma is csatlakozott, már nagyobb nyugtalanságot idéztek elő. E mozgalom főfészke Nagykikinda volt és a szervezkedett munkások olyan magas követelésekkel állottak elő, hogy a helyzet már-már válságosra fordult és az alispán maga ment ki a helyszínre, hogy rendet teremtsen, a mi sikerült is neki. A munkások megjavított munkabér mellett munkába állottak, de a vármegye nagy részében május és június hónapokban tovább folyt a bérmozgalom, melyet a földmunkás szövetség rendezett. A szer-

ződés szerint elszegődött aratók vagy meg sem kezdték, vagy pedig félbehagyták a munkát. A törökbecsei, párdányi, bánlaki, törökkanizsai, módosi, zsombolyai, perjámosi, nagykikindai, központi és nagyszentmiklósi járásokban kénytelen volt a hatóság közbelépni, míg a többi járásokban minden akadály nélkül folyt a munka. A főszolgabírák az izgatókat letartóztatták és szigorúan megbüntették. A szerződésszegő munkásokat több heti elzárásra és pénzbírságra itélték ; de azok vagy a büntetés megkezdése előtt, vagy néhány nap mulva meggondolták és folytatták a munkát, mire büntetésüket fölfüggesztették.

Mikor Rákóczi Ferencz fejedelem hamvait megtalálták, már a sírhoz kiutazott küldöttségben a vármegye *Vinczehidy* főjegyzővel képviseltette magát, a ki 1903 október 10-én Konstantinápolyban a sírra koszorút helyezett. Október 13-án Izmidben, Thököly sírjánál ugyancsak Vinczehidy mondta a beszédet a magyar küldöttség nevében. Midőn pedig az uralkodó megengedte, hogy a fejedelem hamvait hazahozzák, a vármegye 1904 április 4-én hódoló föliratot intézett a királyhoz. De ezeknél még fényesebben nyilvánult meg a vármegye részvéte az országos ünnepségeken 1906-ban, Rákóczi hamvainak hazahozatalakor, október 27-én az egész vármegye, a törvényhatósági határozat értelmében lobogódíszben úszott, zúgtak mindenfelé a harangok és az iskolákban ünnepségeket tartottak. A törvényhatósági bizottság ünnepe Nagykikindán volt, hol a városháza nagytermében este 7 órakor díszgyűlést tartottak, *Vinczehidy* Ernő főjegyző elnöklésével, a kinek megnyitó beszéde után az ünnepi szónoklatot *Gyertyánffy* László tartotta. Innen a vármegye és a város vezetői és a közönség hosszú menetben, zeneszó mellett indult ki a vasúti állomásra. A vonat, melyet az ország határán *Botka* Béla fő- és *Jankó* Ágoston alispán együtt fogadott az ország küldöttségével, Torontálban először Zsombolyán állott meg és öt percznyi időzés után, mely alatt a koporsót beszentelték és megkoszorúzták, fél 10 órakor érkezett Nagykikindára. Itt újra beszentelték a hamvakat s a vármegye koszorúját a főjegyző, Nagykikindáét *Bogdán* Zsivkó dr. polgármester tette le. Torontál a budapesti és kassai temetési ünnepségeken is képviseltette magát. Rákóczi hamvai.

A közel 4000 lakost számláló Rezsőháza községet nagy árvízkatasztrófa érte 1907-ben. Május 25-én délután a dunai töltésszakaszon a szivattyútelepnél a töltés beszakadt és elöntötte a községet és határát. 300-nál több ház bedőlt és a termés tönkre ment. A lakosságnak sikerült a marha-állománynyal és legszükségesebb ingóságaival idejekorán a községből elmenekülni. *Jankó* Ágoston azonnal kiutazott a helyszínére és megtette a mentéshez szükséges intézkedéseket és útjáról, valamint intézkedéseiről beszámolt a törvényhatósági bizottságnak. Az árvíz Rezsőházán kívül Borcsa és Bárányos községeket is érzékenyen sújtotta. *Jankó* Ágoston alispán a vízkárosultak felsegélyezésére nagy segélyakcziót indított. Ez alkalommal a király 5.000, a kormány 5.000, *Németh* József püspök 2.500, gróf *Csekonics* Endre v. b. t. t. 1000 koronát és mások kisebb-nagyobb összegeket áldoztak az árvízkárosultak javára. A kár, melyet az árvíz a megyében okozott, megközelítette a két millió koronát. Árvíz, 1907.

1907 deczember 16-án Torontál vármegye törvényhatósági bizottsága tisztújító közgyűlést tartott. Az eredmény a következő : alispán *Jankó* Ágoston, főjegyző : *Vinczehidy* Ernő, aljegyzők : *Rigó* István, *Bielek* Antal, *Filkovič* Boldizsár, *Szilágyi* Albert, *Balás* Iván, *Mihalovics* István dr., *Farkas* Vincze, *Demkó* István, árvaszéki elnök : *Mihalovics* Ödön dr., árvaszéki elnök helyettes : *Riesz* Jakab dr., árvaszéki ülnökök : *Hegedüs* Kálmán, *Bogcha* Márton, *Kozenkay* Béla, *Tasnády* Endre, *Soós* Ferencz, főügyész : *Poroszkay* Béla, alügyészek : *Kéler Ákos* és *Beller* István, főszolgabírák : *Lowieser* Imre, *Gyertyánffy* Jenő dr., *Zsiross* Imre, *Tallián* Emil, *Steinbach* Antal, *Ürményi* Sándor, *Hertelendy* Ferencz, *Gyertyánffy* Dénes, *Radonics* Gyula, *Csávossy* Ignácz dr., *Uzbasich* Gáspár, *Hadfy* Károly, *Fóris* József és *Horváth* Zoltán, szolgabírák : id. *Tullics* György, *Kovách* Gusztáv, *Vogel* Dezső, *Sal* Ferencz, *Peterdy* Kálmán, *Szépfy* Elemér, *Micskey* Vincze, *Molnár* Zoltán, *Keresztes* György, *Sántha* Gyula, *Stojanovich* Vazul, ifj. *Tullics* György, *Weliacha* Károly, Tóth Béla dr., *Napholz* Lajos, *Baar* Jenő, *Krewrath* Ármin, gazdasági előadó : *Marton* Andor. Tisztújítás, 1907.

Az országot pusztító kór, a kivándorlás, Torontál vármegyét sem kímélte meg. Itt a nagyobbmérvű kivándorlás 1903-ban kezdődött s ez évben — az alispánnak 1908. évi összeállítása szerint — kiadtak 192 útlevelet 262 személyre. 1904-ben augusztus 1-ig 900 személy kapott útlevelet. Ekkor lépett életbe a Kivándorlás.

kivándorlási törvény, mely a kivándorlást tetemesen előmozdította s innen kezdve az év végéig 5087 személy váltott útlevelet. 1905-ben 9934, 1906-ban 14.606 és 1907-ben 25.079 személy vándorolt ki. Ekkor a kivándorlási kedv megint csappant. Ezzel szemben a visszavándorlás 1905-ben 632, 1906-ban 1070 és 1907-ben 2403. A kivándorlásnak — melynek hatása főként a gazd. munkásviszonyokon érzik — nem annyira a szegénység, mint inkább a pénzszerzési vágy s nem a legszegényebbek, hanem a műveltebb németek kezdték meg. A magyar ritkábban tér vissza, de a német és a szerb igen, mihelyt pénzt gyűjtött. Az 1907-ig hazaküldött összeg kb. 12 millióra rúg. Az alispán szerint a dunai öblözetek ármentesítésével 75.000 holdnyi területet lehetne nyerni, hova a vármegye újabb lakosokat telepíthetne s ezt már rég szorgalmazza is a kormánynál.

Munkásházak.

A mezőgazdasági munkásházak állami támogatásáról szóló 1907 : XLVI. t.-cz. életbe lépte után az 1908 februári vármegyei közgyűlésen a törvényhatósági bizottság — az alispán javaslatára — határozatot hozott, hogy a vármegyei alapok fölhasználható pénzkészletének kölcsönvétele útján egy millió korona fedezettel 1000 munkásházat épít. A határozat rendelkezéseihez képest *Jankó* Ágost alispán a belügyminiszteri jóváhagyás után nyomban hozzáfogott a határozat végrehajtásához s az építkezéseket abban a sorrendben vezette, a mint a lakáshiány nagysága követelte. Különös figyelmet fordított arra, hogy a munkásházak csak oly községben épüljenek, hol egyszersmind a mezőgazdasági munkás megélhetése is biztosítva van. Ennek eredményeként a vármegye területén a mai napig a következő községekben épültek föl a munkásházak: Basahídon 30, Bocsáron 10, Szőllősudvarnokon 10, Máriaföldén 18, Újszentivánon 30, Jánosföldön 10, Magyarszentmihályon 10, Tiszaszentmiklóson 30, Törökbecsén 60, Törökkanizsán 20, Kübekházán 20, Aurélházán 10, Dóczon 15, Ernőházán 10, Gyéren 15, Keresztesen 25, Pusztakeresztúron 10, Rábén 12, Szentpéteren 20, Ferenczszálláson 20 és Öregfaluban 10; összesen 405, melyek mindegyike be van népesítve.

A kultura ünnepei.

Nevezetes kultúrális esemény volt, midőn a Torontálvármegyei Magyar Közművelődési Egyesület meghivására a *Magyar Földrajzi Társaság* 1909 szept. 26-án Nagybecskereken tartotta vándorgyűlését, melyen *Lóczy* Lajos, *Cholnoky* Jenő, *Massány* Ernő és más neves földrajztudósok vettek részt. Az érkezőket a T. M. K. E. és a polgármester fogadta. A díszgyűlést a város díszebédje követte s másnap az aldunai mocsárvilágot tanulmányozó kirándulás. Ugyancsak a kultúra ünnepe volt, midőn 1910 május 8-án a *Torontálvármegyei Magyar Közművelődési Egyesület*, melynek történetét másutt ismertetjük, fönnállásának 25. évfordulóját ülte. A jubileumon számos fővárosi kitünőség vett részt és a többi kultúregyesületek képviseltették magukat. A díszgyűlésnek, mely a vármegyei székház nagytermében folyt le, *Jankó* Ágost alispán, *Rákosi* Jenő főrendiházi tag és *Vinczehidy* Ernő dr. vm. főjegyző voltak az ünnepi szónokai. A gyűlés egyben tisztújítás is volt és elnökké *Dellimanics* Lajos dr.-t, az új főispánt választották meg. Ezt délben lakoma, este pedig a színházban hangverseny követte.

Főispánváltozás, 1910.

A kormányváltozással Torontálban is változások történtek. A király *Botka* Béla főispánt 1910 február 8-án állásától fölmentette. A távozótól február 14-én búcsúzott el a vármegye tisztikara. Február 21-én megalakult Torontálban a nemzeti munkapárt és a király ismét *Dellimanics* Lajos dr.-t nevezte ki főispánná, a mi nagy örömmel töltött el mindenkit, mert az új főispán már régi munkása a vármegyének. Beiktatása márczius 7-én ment végbe, ugyanolyan fénynyel és lelkesedéssel, mint 8 évvel ezelőtt, sőt még az ünnepi szónok is ugyanaz volt, a mennyiben ismét Vinczehidy főjegyző üdvözölte a főispáni székben. Dellimanics főispán még ma is a vármegye közönségének őszinte bizalma és ragaszkodó szeretete közben tölti be nehéz állását.

Képviselőválasztás, 1910.

A vármegyében az 1910. évi választások június 1-én mentek végbe, melynek eredményeként a nemzeti munkapárt jelöltjei óriási többséggel győztek. A képviselők a következők: a nagybecskereki választókerületben *Rohonyi* Gyula, a nagykikindaiban *Telecsky* Kristóf, a nagykomlósiban *Rónay* Jenő, a zsombolyaiban *Pirkner* János dr., a törökbecseiben *Bogdán* Zsivko dr., a törökkanizsaiban *Tallián* Béla, a lovriniban *Baross* János dr. (Kossuth-párti), a párdányiban: ifj. *Dániel* Pál dr., az ozoraiban *Popovits* V. István, a nagyszentmiklósiban *Rónay* Ernő, a pancsovaiban báró *Dániel* Ernő, a begaszentgyörgyiben *Pap* Géza dr. és a zichyfalvai kerületben gróf *Karátsonyi* Jenő.

Vasutügyek.

A vármegye első vasútja az osztrák államvasút *szeged—temesvári* vonala volt,

mely még az abszolitizmus alatt épült. A *valkány—perjámosi* vasútat a törvényhozás 1870 deczember 11-én engedélyezte s ezt szintén az osztrák államvasút építette meg 42 km. hosszúságban. Vasútépítési tervekben ezután sem volt hiány, azonban kivitelre nagyon sokáig nem került egyik sem. Nagy örömet keltett tehát 1881-ben megyeszerte, hogy a LXXII. törvényczikkel megadta a törvényhozás a *nagykikinda—nagybecskereki* h. é. vasútvonal kiépítéséhez az engedélyt, mely már régóta huzódott, noha az érdekelt községek és egyesek áldozatkészsége a pénzügyi nehézségeket idejében legyőzte. A vármegye 51.000 frt természetben ledolgozott közmunkán kívül 100, Nagykikinda 20, Nagybecskerek 30, Törökbecse 20, Franyova (ma Aracs) 20, Melencze 40, Karlova 30 és Kumán 20 ezer forinttal lépett a részvényesek közé. A vasútat 15 hónapi építés után 1883 július 9-én adták át a közforgalomnak. A *nagybecskerek—szécsány—párdányi* és *szécsány—margittai* vonalakat 90 km. hosszúságban 1887-ben kezdték el építeni és 1889 május 4-én nyitották meg. A *nagybecskerek—pancsovai* vasútvonal ünnepélyes megnyitása *Lukács* Béla kereskedelemügyi miniszter részvételével 1894 április 8-án, a *versecz—kubini* h. é. vasuté, mely a vármegye délkeleti részén Alibunárt és Petrét érinti, ugyanaz év deczember 7-én volt. A *nagyszentmiklós—temesvári* vasútat 1895 szeptember 26-án, a *pancsova—petrovoszellói* (ma Petre) vasútat 1896 augusztus 25-én, a *temesvár—módosi* vasútat 1897 július 31-én, a *szeged—karlovai* vasútat 63 km. hosszúságban ugyanaz év szeptember 25-én, a *nagybecskerek—zsombolyai* keskenyvágányú vasútat 62 km. hosszúságban 1898 október 19-én, a 44 km. hosszú *szécsány—alibunári* és a 21 km. hosszú *számos—antalfalvai* vonalat ugyanaz év november 24-én nyitották meg. A vármegye, különösen *Rónay* Jenő főispánsága idejében és az ő kezdeményezésére roppant sok áldozatot hozott a helyi érdekű vasútak érdekében, hogy Torontált mentül több vasút hálózza be. Noha már eddig is elég sürű a vármegye vasúthálózata, még mindig vannak megvalósításra váró vasútépítési tervek. A törvényhatóság az összes torontáli h. é. vasutak támogatásaképen eddig 8,656.200 koronát fektetett bele törzsrészvényekbe.

Munkáskertek.

Nagyjelentőségű szocziális alkotásai még a vármegyének a munkáskertek, melyek Anglia után Magyarországon második helyen Torontálban keletkeztek s ezek megvalósítása is *Jankó* Ágoston alispán érdeme. Az alispánnak erre vonatkozó javaslatát a törvényhatósági bizottság 1910. évi közgyűlésében egyhangúlag elfogadta és fölhatalmazta, hogy a szükséges intézkedéseket megtehesse. Az alispán az első munkáskerteket Nagybecskereken rendezte be olyképen, hogy a Torontáli h. é. vasutaktól, az állomás mellett fekvő négy és fél hold területet 50 korona évi bérért 10 évre bérbe vette és azt 32 darab 200 négyszögöles parczellára fölosztva, munkásoknak bérbe adta. A munkások, a kik évente hét korona bért fizetnek, kertjüket kedvvel és szorgalommal mívelik és konyhakerti veteményeik nemcsak saját szükségleteikre elegendők, hanem értékesítés útján a helyi piacz áraira is befolyást gyakorolnak. A munkáskertekre túlsok a jelentkező bérlő, úgy hogy a törvényhatóság 1911-ben fölhatalmazta az alispánt, hogy újabb területeket bérbe vehessen és azokat parczellázva, bérbe adhassa.

A vármegye monografiája és a vármegyei múzeum.

Ugyancsak 1911-ben, a május 15-én megtartott közgyűlésen határozta el a vármegye közönsége, hogy megíratja a vármegye monografiáját. A körülbelül 35.000 koronára rúgó költségek részben való fedezésére 10.000 koronát szavazott meg és a többit gyűjtés útján teremtette elő, mely gyűjtés feleslege a Nagybecskereken felállítandó *vármegyei múzeum* czéljaira fordítandó.

A gyűjtéshez, melyet az egyes járásokban az illető szolgabírói hivatalok és a községi jegyzők vezettek, járásonként a következők járultak hozzá:

I. Az alibunári járásban: 100 koronával hozzájárultak, *Számos:* Theodorovits János és fiai. — *10 koronával* hozzájárultak, *Alibunár:* Avamescu Pachanius dr., Bolianár Valér, Csolakovics Milivoj, Dadics Ráda, Grób Lajos, Korsós Elemér dr., Mohaupt Gyula, Münzberg József, Oláh dr., Radonits Gyula és Tolveth Rezső dr.; *Ferdinándfalva:* Schneider János; *Iloncz:* Bokorov Milos, Kondoray László és Lambrin Dusán; *Kevedobra:* Funk Mihály, Jankovics Dusán, Kaszapinovics Vitályos, László Zsigmond dr., Nádasky György, Scheer Gyula és Zamanek; *Keviszőllős:* Bába K. Péter, Bene Géza és Popa Stefán; *Kismargitta:* Radonits Nikola és Turinsky Milivoj; *Petre:* Andressi Sándor dr, Engelhardt Dezső, Joanovits A. Nikola és Wása, Knoll János, Mrksits András, Neogre Joanichie plebános, Szmedereval Szv. *Számos:* Dudvarsky Szilárd; *Uj-*

sándorfalva: Heim Arthur; *Végszentmihály:* Ardelean Koszta, Bába József és Csobán Tivadar. — A monografiát *50 koronával* megváltották: Alibunár (két példány), Ferdinándfalva, Ilonez, Kevedobra, Keviszőllős, Kismargitta, Petre, Számos, Ujsándorfalva, és Végszentmihály községek; az alibunári, keviszőllősi, petrei és végszentmihályi községi iskolaszékek, a keviszőllősi gör.-kel. egyház és Theodorovits István. — A monografiát *30 koronával* megváltották: az ilonczi községi iskolaszék és a petrei Sztrana takarék és hitelintézet r. t.

II. Az antalfalvai járásban: 10 koronával hozzájárultak, *Antalfalva:* Fischer Miksa dr., Klein Lipót dr., Kocsis Endre, Mesterovics Pál és Zolnai Ádám; *Árkod:* Markovics H. Mihály, Mihajlovics Dusán és Stefánovics Miklós; *Csenta:* Grandjean Géza; *Cserépalja:* Lyubomir Nika Ilsevics és Palanacski Gyula; *Nagylajosfalva:* Deleschall Lajos, Jedlicska Jenő, Községi hitelszövetkezet mint az O. K. H. tagja, Lajosfalvai takarékpénztár, mint a pancsovai népbank fiókja, Petrovics János és Spitzer Károly; *Ópáva:* Hitelszövetkezet és Ópávai Társaskör; *Tamáslaka:* Perics György; *Torontálsziget:* Budur Sándor és Oláh Béla dr.; *Torontáludvar:* Forszter Imre és Teodorovics Gávra; *Torontálvásárhely:* Sepsey Mihály és a Torontálvásárhelyi első téglagyár mint r. t., *Ujozora:* Felsinger Gyula. — A monografiát 50 *koronával* megváltották: Antalfalva (2 példány), Árkod (2 péld.), Baranda (2 péld.), Csenta, Cserépalja (2 péld.), Farkasd (2 péld.), Nagylajosfalva, Ópáva (2 péld.), Tamáslaka (3 péld.), Torontálsziget (2 péld.), Torontáludvar (2 péld.), Torontálvásárhely (2 péld.), és Ujozora községek, az Antalfalvai Bank r. t., Antalfalvai Járási Takarékpénztár r. t. és a Első Torontálvásárhelyi Gőzmalom. — A monografiát *30 koronával* megváltották, *Antalfalva:* ág. hitv. ev. egyház, Ambrózy Sándor, Keresztes Imre, Kun Antal dr., Pejor Lipót dr., Zilkovszky István dr. és Zsiross Imre; *Farkasd:* Epifanics Boldizsár; *Nagylajosfalva:* Ág. h. ev. egyh., állami elemi iskola és Nagylajosfalva község; *Ópáva:* Baloghy Imre és Markucz Márk; *Tamáslaka:* Bundy Jakab, Frass Károly és Perics György; *Torontálvásárhely:* Benke Sándor, Hrustek Nándor, Ipartestület, Joánovics T. Simon, Klauber Vilmos és társa, Krausz Ignácz fia, Mandukits Constantin utóda Georgievics G. Milán, Partos Simon, Sepsey Mihály, Szehr Pál, Szenti Imre, Függetlenségi és 48-as polgári kör, Hitelszövetkezet, mint az O. K. H. tagja, Kaszinó és a Takarékpénztár r.t.

III. A bánlaki járásban: 300 koronával hozzájárultak, *Istvánvölgy:* Dungyerszky Lázár, özv. Jovánovits Istvánné Dungyerszky Olga, mint társbirtokosok. — *250 koronával* hozzájárult, *Nagygáj:* Báró Dániel Ernő. — *100 koronával* hozzájárult, *Kanak:* Dániel László és Kövér Viktor. — *10 koronával* hozzájárultak, *Bánlak:* Bielek Zoltán és Weinhardt József; *Nagygáj:* Dunics Dusán és Süle János; *Nagymargitta:* Bajazetov Zsivko; *Szentjános:* Demkó Géza; *Tolvád:* Gasztonyi Lőrincz; *Ürményháza:* Állami elemi iskola és Greskovits Kálmán. — A monografiát 50 *koronával* megváltották: Bánlak, Dócz, Györgyháza, Istvánvölgy, Kanak, Karácsonyifalva, Karácsonyiliget, Nagygáj, Nagymargitta, Ólécz, Partos, Szécsenfalva, Szentjános, Tolvád, Torontálújfalu, Ürményháza és Zichyfalva községek, továbbá a bánlaki »Berta« állami elemi népiskola, Dániel Pál és Jagodics Bogumil, Ólécz. — A monografiát *30 koronával* megváltották, *Bánlak:* Bánlaki hitelszövetkezet; *Istvánvölgy:* Mihályfi Mihály; *Nagygáj:* Elek Albert; *Partos:* Winter Bernát; *Zichyfalva:* A hengermalom társaság (Wagner testvérek) és a Zichyfalvi Takarékpénztár r. t.

IV. A csenei járásban: 100 koronával hozzájárultak, *Csene:* Uzbasich Gáspár; *Kőcse:* Dellimanics Lajos dr. — *10 koronával* hozzájárultak, *Aurélháza:* Államilag segélyz. községi iskola, Dittrich Mihály és Scharf Jenő; *Berekszónémeti:* Deutsch Manó és Fidy Lajos; *Billéd:* Thöresz Jakab jző és Tóbiás Ádám; *Csatád:* Bartole János, Mannheim Sándor dr. és Schütz János; *Csene:* Szekeres Kálmán, Vadler Nándor és Wiszt Ferencz; *Gyertyámos:* Rőser Ádám; *Kisjécsa:* Móritz Henrik; *Klári:* Bezuk István; *Köcse:* Horvát Gusztáv, Gazdasági hitelszövetkezet, mint az O. K. H. tagja, Mixich Ágoston, Ottó, Simon és Vincze és Simontsits Andor; *Nagyjécsa:* Balogh József Zsigmond dr., Ludvig János, Schuld Péter és Tis Miklós; *Nagykőcse:* Szerelmy László; *Papd:* Bogdán Vazul; *Ujvár:* Walzer András. — A monografiát *50 koronával* megváltották: Aurélháza, Berekszónémeti, Billéd, Csatád, Csene, Gyertyámos, Kisjécsa, Klári, Kőcse, Nagyjécsa, Nagykőcse, Öregfalu, Papd, Tamásfalva és Ujvár községek, a csatádi első takarékpénztár r. t. a Csenei kaszinó és a Csenei hitelszövetkezet. —

A monografiát *30 koronával* megváltották, *Billéd:* Berg Jakab, a községi iskola és Thöresz Jakab; *Csatád:* a községi iskola és a Lenau-kör; *Csene:* a községi iskola elnöke, Szekeres Kálmán és Vadler Nándor; *Klári:* Csolákovits Gregor és Szabados Károly; *Kőcse:* báró Jordis Camilló, Mixich Ágoston és Vincze, róm. kath. népiskola; *Nagyjécsa:* Schmidt József; *Nagykőcse:* Kécsai kaszinó; *Ujvár:* a községi iskolaszék.

V. A módosi járásban: 300 koronával hozzájárult, *Gyér:* Gyertyánffy László dr. — *200 koronával* hozzájárult, *Csávos:* báró Csávossy Béla. — *100 koronával* hozzájárult, *Gyér:* Gyertyánffy Andor. — *10 koronával* hozzájárult, *Bóka:* Lázár Miklós; *Csávos:* Becker Péter és Moravetz Gyula; *Gád:* Kászonyi Sándor; *Gyér:* Arvender Antal, Breininger Miklós, Jovánovity Sz. P., Schweiniger József és Vogh Miklós; *Istvánfölde:* Schmidt Antal isk. igazg. és Tomasich Mátyás lelkész, *Módos:* Deutsch Hermann, Ernst Lajos dr., Grób Ferencz, Kesselring Mihály és Krausz Sándor fiai; *Rudna:* Basch Jenő és Róna József; *Tógyér:* Teszling Miklós; *Torontálkeresztes:* Teodorovits Milos és a hitelszövetkezet; *Torontálszécsány:* Kindl János. — A monografiát *50 koronával* megváltották: Bóka, Csávos, Gád, Gyér, Kisnezsény, Maczedónia, Módos, Rudna, Surján, Szárcsa, Szárcsatelek, Tógyér, Torontálkeresztes és Torontálszécsány. — A monografiát *30 koronával* megváltották: *Bóka:* Schlesinger János; *Módos:* a gör.-kel. hitfelekezeti iskola, a Módosi Takarékpénztár, a polgári olvasókör, a zágrábi főkáptalani uradalom és Zsiros József: *Szárcsa:* Ensch István és Marok Ernő.

VI. A nagybecskereki járásban: 300 koronával hozzájárult: *Felsőaradi:* Szent-Ivány Zoltán. — *100 koronával* hozzájárult, *Écska:* az écskai uradalom. — *10 koronával* hozzájárultak, *Alsóelemér:* Muszár János és Wagner Nándor; *Begafő:* Behring Péter, Bundi Miklós és Milicsits Emil; *Begaszengyörgy:* Orsó Gáspár; *Écska:* Braun Mór és Jakab czég, Gössl Geyza, Kögl Béla és Loch Jakab; *Felsőaradi:* Kis Kálmán és Litavszky Pál; *Jankahid:* Luy Péter; *Kistárnok:* Kécsi Tivadar; *Nagytárnok:* Röhling Ferencz és Tompa Mariusz; *Orlód:* Popovits György; *Rezsőháza:* Wittmann Mátyás. — A monografiát *50 koronával* megváltották: Alsóaradi, Alsóelemér, Begafő, Begaszentgyörgy, Bótos, Ecsehida, Écska, Felsőaradi (két példány), Felsőelemér, Felsőmuzslya, Jankahíd, Katalinfalva, Kistárnok, Lukácsfalva, Magyarszentmihály, Nagyerzsébetlak, Nagytárnok, Orlód, Perlasz, Rezsőháza, Szőllősudvarnok, Törzsudvarnok és Zsigmondfalva községek; *Begaszentgyörgy:* a községi iskola, és a takarékpénztár; *Écska:* a hitelszövetkezet; *Perlasz:* a járási takarék r.-t.; *Rezsőháza:* az állami elemi népiskola és a Rudolfsgnádi ármentesítő és belvízlecsapoló társulat. — A monografiát *30 koronával* megváltották, *Begafő:* Bundy Miklós, Heller Ferencz, Irmai Nándor dr. és Jakschitt Ádám; *Écska:* az écskai uradalmon *Ernőháza:* Ernőháza-község, Mayer Georg és Neuszesz Péter; *Felsőaradi:* Adacsi Juhász István; *Katalinfalva:* Schleich Miklós; *Nagyerzsébetlak:* a hitelszövetkezet; *Nagytárnok:* a községi iskola; *Orlód:* a községi elemi népiskola; *Perlasz:* Cziromi Gyula, Hartl Árpád dr., Jankó Antal, Szabó Lajos dr., Török Lajos és Vuchetich Árpád; *Rezsőháza:* Kirchner József dr., Martini Károly és Schmumer Rezső; *Törzsudvarnok:* Ittvarnok-Roggendorfi gazdakör és a *bótosi* közs. hitelszövetkezet.

VII. A nagykikindai járásban: 10 koronával hozzájárultak, *Basahid:* Első basahidi takarékpénztár r.-t. és Szávics Szilárd; *Bocsár:* állami elemi népiskola; *Máriafölde:* Marschang Miklós és Stark Kristóf; *Nákófalva:* Deffert Miklós, Fischer János, Holzinger Lajos, Klein Mihály dr. és a Zárdai iskola; *Padé:* Rigyitski Milán; *Szaján:* Klobuscharits Károly; *Teremi:* Hunyár Mátyás; *Tiszahegyes:* Jovanov Izidor; *Töröktopolya:* Bogner Mihály, Mettler János és Titz János. — A monografiát *50 koronával* megváltották: Basahíd, Bocsár, Máriafölde, Mokrin, Nagybikács, Padé, Szaján, Tiszahegyes és Töröktopolya községek; *Bocsár:* báró Baich Iván és Bayer Alajos; *Mokrin:* Első mokrini takarékpénztár; *Tiszahegyes:* görög keleti szerb egyház. — A monografiát *30 koronával* megváltották, Magyarpadé, Nákófalva és Teremi községek; *Bocsár:* Csik János; *Magyarpadé:* Szvoboda Adolf; *Máriafölde:* Dévald Vilmos, Máriaföldei kaszinó és a Nagyteremiai takarékpénztár; *Mokrin:* Domba László és Heim László; *Szaján:* Herresbachar Dénes; *Teremi:* Debacher Jakab.

VIII. A nagyszentmiklósi járásban: 100 koronával hozzájárultak, *Kiszombor:*

Rónay Jenő és Ernő; *Nagyősz:* Buding Károly. — *10 koronával* hozzájárultak, *Kiszombor:* Gille Andor; *Nagyősz:* Dáma János, Kohlen Vilmos, Meixenberger József, Öhler dr., Rischár Vilmos, Róth János, ifj. Róth Miklós, Schleich Péter, Schreiber Menyhért és Strubert Miklós; *Nagyszentmiklós:* Krevráth Ármin; *Nyerő:* Richter Lajos; *Valkány:* Korell Mihály, Magán Béla dr., Simonsich Béla. — A monografiát *50 koronával* megváltották: Bolgártelep, Keglevichháza, Kiszombor, Nagycsanád, Nagyősz, Nagyszentmiklós, Németszentmiklós, Nyerő, Óbesenyő, Pusztakeresztúr és Valkány (2 péld.) községek; *Nagyszentmiklós:* Belvizvéd és levezetési arankavidéki társulat, gróf Nákó Sándor, M. kir. földmíves-iskola, Ker. gazdakör takarékpénztár, Nagyszentmiklósi takarékpénztár és Prohászka Ede fiai. — A monografiát *30 koronával* megváltották, *Keglevichháza:* Potchen Jakab; *Kiszombor:* Rónay Jenő és Ernő; *Nagycsanád:* Jung Miklós, K. Nagy Gyula, Koreck József dr. és Wambach Péter; *Nagyszentmiklós:* Blattner Ármin dr., Hadffy Károly, Kiry Péter, Népbank, Popper Alfréd, Roosz János, Struber Jakab dr. és Sziklassy István; Őscsanád község; *Valkány:* Első Valkányvidéki Takarékpénztár.

IX. A pancsovai járásban: 10 koronával hozzájárultak *Bárányos:* Popescu Damián; *Beresztócz:* Roos Vilmos; *Dolova:* Sofro Dezső; *Ferenczhalom:* Bohus Károly és Jahraus Andor dr.; *Galagonyás:* Götz György és Schef közs. biró; *Omlód:* Postics Milovád, Szabó Zsigmond, Szőllősy Mihály és Wellisz Gyula dr.; *Pancsova:* Molnár Zoltán; *Révaújfalu:* Flóra Jefta, Kiss Károly, Ortopán György és Raics István; *Tárcsó:* Pekárovics Milán; *Torontálalmás:* Hauber Hugó. — A monografiát *50 koronával* megváltották: Bárányos, Beresztócz, Borcsa, Dolova, Ferenczhalom, Galagonyás, Hertelendyfalva, Omlód, Révaujfalu, Szekerény, Tárcsó (2 péld.) és Torontálalmás községek; *ferenczhalmi* áll. elemi népiskola; *Hertelendyfalva:* a hitelszövetkezet és a m. kir. állami elemi iskola omlódi községi iskolaszék; *Révaujfalu:* községi elemi népiskola; *Tárcsó:* állami; népiskolai gondnokság, hitelszövetkezet, mint az O. K. H. tagja és róm. kat. hitközség. — A monografiát *30 koronával* megváltották, *Ferenczhalom:* Hess György, Olvasóegylet és Ruppenthal Ádám; *Hertelendyfalva:* Szabadkay Ignácz és Zatkalik Károly; *Pancsova:* Gyertyánffy Jenő dr., Kehrer Károly dr., Szabó Miklós és Welliacha Károly dr.; *Sándoregyháza:* Előljáróság és Ujfalusi Kálmán; *Tárcsó:* Stimócz Pál; *Torontálalmás:* állami iskola.

X. A párdányi járásban: 10 koronával hozzájárultak, *Alsóittebe:* D. Bodó Mátyás; *Csebze:* Fleischer Elemér; *Felsőittebe:* Raics Velimir; *Fény:* Grosz János; *Ivánd:* Schikhoffer János, Weisz Lajos, és Weisz M. Izor; *Jánosfölde:* Michlbach Ferencz és Riegler György; *Ótelek:* Végh Ferencz; *Párdány:* Hertelendy Ferencz, Klapka István, Petrikovics Róbert, Petrovics János és Sánta Gyula; *Szerbszentmárton:* Nedelykovics Milos; *Torontáldinyés.* Kosztics Szvetozár és Zsivánovits Géza; *Torontálgyülvész:* Fleischer Gyula és Welter János; *Ujpécs:* Christián, Diamant László dr., Stein Vilmos, Szüsz Ede fiai, Munteán Nándor és Müller Ferencz. — A monografiát *50 koronával* megváltották, Alsóittebe, Csebze, Felsőittebe, Fény, Ivánd, Magyarszentmárton, Ótelek, Párdány, Szerbszentmárton 2 pl., Torontáldinnyés, Torontálgyülvész és Ujpécs községek és az óteleki hitelszövetkezet. — A monografiát *30 koronával* megváltották, *Felsőittebe:* Jenovai Zoltán, Raics Lyuba, Jánosfölde község 3 pl.; *Párdány:* a Hitelszövetkezet és Vuchetics István; *Ujpécs:* az Első takarékpénztár r.-t. és az Ujpécsi Népbank r.-t.

XI. A perjámosi járásban: 100 koronával hozzájárultak, Lovrin: báró Lipthay Frigyes; *Pészak:* gróf Zichy Andor és Perjámos község. — *10 koronával* hozzájárultak: *Egrés:* König M. és Tripa János; *Nagyszentpéter:* Tatarovits Teophil; *Perjámos:* Ferch Rezső; *Pészak:* Gatter Jakab; *Sárafalva:* Putits György és Török Árpád. — A monografiát *50 koronával* megváltották: Bogáros, Egres, Kisősz, Lovrin, Nagyszentpéter, Pészak, Sándorháza, Sárafalva 4 péld., Ujhely és Ujszentpéter községek, a lovrini községi iskolaszék és az ujszentpéteri g.-kel. román egyházmegyei uradalom. — A monografiát *30 koronával* megváltották, *Kisősz:* községi iskolaszék; *Perjámos:* Haas József dr., Korber Miklós, Koreck Iván dr., Kuhn Ferencz, Minnich Ádám fiai, Remmel Jakab, Röser Mihály, Sal Ferencz dr. és Vuchetich István; Sándorháza község.

XII. A törökbecsei járásban: 300 koronával hozzájárultak, *Beodra:* Karátsonyi Andor; *Melencze:* a gör.-kel. szerb egyházközség; *Szenttamás:* Dungyerszky

Lázár. — *100 koronával* hozzájárult *Törökbecsén:* Solymos Elemér. — *10 koronával* hozzájárultak, *Beodrán :* Állami iskola, Forgách Miklós és Kovács István; *Torontáltorda:* Bezdán József, Bogner János dr. és Hendl János ; *Törökbecsén :* Breitkopf Kálmán, Garai Izsó, Grün Mór dr. és Istvánfy István. — A monografiát *50 koronával* megváltották : Aracs (2 pl.), Beodra, Károlyháza (2 pl.), Kumán (2 pl.), Melencze (2 pl.), Tiszatarros, Torontáltorda (2 pl.), és Törökbecse községek, a Beodra-karlovai takarékpénztár, a Kumáni Hitelszövetkezet, mint az O. K. H. tagja, a Melenczei gazd. hitelszövetkezet, mint az O. K. H. tagja és a Melenczei takarékpénztár rt., *Törökbecse :* az Ármentesítő és Belvízrendező társulat és a m. kir. polgári fiú- és leányiskola. — A monografiát *30 koronával* megváltották, *Beodrán :* a népkönyvtár-egyesület ; *Kumánon :* Nikolics Milán ; *Melenczén :* Jankovits Szilárd ; *Törökbecsén :* báró Csávossy Ignácz dr., Krohn J. Miklós dr. és Tóth Béla dr.

XIII. A törökkanizsai járásban : 300 koronával hozzájárultak, *Csókán :* Lederer Artur és Károly ; *Deszken :* báró Gerliczy Ferencz. — *100 koronával* hozzájárultak, *Törökkanizsán :* Báró Tallián Béla és Schulpe Vilmos. *10 koronával* hozzájárultak, *Csókán :* Bodnár Sándor ; *Deszken :* Jankovich Sándor ; *Hódegyházán :* Hatz Lajos Elek ; *Józseffalva :* Chernolatetz Géza és Stankovics Svetozár ; *Kübekházán :* id. Szücs Mihály ; *Magyarmajdány :* Győry József ; *Óbében:* ifj. Sztoi György ; *Ókeresztúron:* Drázsity Vazul, Malbasky Szvetiszláv és Topónarszky Milivoj ; *Szanádon :* Weidinger Benő ; *Szőregen :* Baracski Nenád, Govrik Sándor, Iván testvérek, Lengyel Jenő, Obstmayer Konrád, Othott István, Tóth Károly, Weinberger Marczell, Wolf József dr.; *Tiszaszentmiklós :* Hirschl Samu, Lázár Péter és Mundloch Mihály ; *Törökkanizsán :* Braun Gyula dr., Mateics Simon, Micskey Vincze, Napholcz Lajos, Opreán Aurél, Pál József, Tallián Emil és Jenő. — A monografiát *50 koronával* megváltották : Deszk, Egyházaskér, Feketetó, Gyála, Hódegyháza, Józseffalva, Kübekháza, Óbéb, Ókeresztur (4 pl.), Oroszlámos, Ószentiván, Szőreg, Tiszaszentmiklós, Törökkanizsa és Ujszentiván községek ; *Deszken :* báró Gerliczy Ferencz ; *Hódegyházán :* az állami elemi iskola ; *Óbében :* az iskolagondnokság ; *Törökkanizsán :* a Kerületi Takarékpénztár és a Központi Takarékpénztár rt. — A monografiát *30 koronával* megváltották : *Józseffalván:* az állami iskola ; *Szanádon :* a község, a Szegedi Kereskedelmi rt. ; *Szőregen :* a hitelszövetkezet ; *Törökkanizsán :* a róm. kath. hitközség.

XIV. *A zsombolyai járásban : 2000 koronával* hozzájárult *Zsombolyán :* gróf Csekonics Endre ; — *300 koronával* hozzájárult *Nagykomlóson :* San Marcó herczegnő. — *10 koronával* hozzájárultak *Csősztelеken :* Neff Ferencz, Stoffel János és Szander Ferencz ; *Garaboson :* Bauer Mihály, Brevis Vilmos plebános, Gazdasági terméket értékesítő szövetkezet, Gottschall Miklós biró, Neurohr Mihály és Miklós, Takarék és hitelegylet, ifj. Unterreiner János, Unterreiner József és Vihely Géza jző ; *Kiskomlóson :* Koreck Ernő ; *Kistószegen :* Gerhardt Mátyás és a népbank ; *Kunszőllősön:* Szabó Árpád ; *Magyarcsernyén:* Ádám Sándor és Biacsi Pál ; *Nagytószegen :* Horváth Károly, Lautschlager János, Mayer Antal és Mihály, Szartor Mátyás, Weber Jakab, Wener Ferencz, Wener János ; *Torontáloroszíban:* a gazdakör, a hitelszövetkezet és a község ; *Zsombolyán :* Barényi Gyula, Diel Károly dr., Foris József, Michels Mihály, Pick Rezső, Poledna Rudolf, Reichrath Miklós dr., Reiter Viktor, Strosz Ernő dr., Szinberger Lajos és ifj. Tullics György. — A monografiát *50 koronával* megváltották : Csernye, Csősztelek, Garabos 2 pl., Károlyliget, Kiskomlós, Kistószeg, Kunszőllős, Magyarcsernye, Nagykomlós, Nagytószeg, Németcsernye, Szentborbála, Szenthubert, Tóba, Vizesd és Zsombolya községek ; *Zsombolyán :* Babics József 2 pl., Hengergőzmalom, Kereskedelmi és iparbank, a takarék és hitelegylet rt. ; — A monografiát *30 koronával* megváltották : *Garaboson :* Vihely Géza jző ; *Kistószegen :* Bundi András ; *Zsombolyán :* Abt Alfréd dr., Baar József, ifj. Koch János, Néveri Fóris József, Reinhardt Péter dr., Reiter Rezső és Viktor, Stocker József dr., Strosz Ernő dr., Tóth János dr. és ifj. Tullics György.

*

A mi pedig ezek után következik, az már egészen a jelen és a jövőre tartozik, a mely elé a vármegye — a mint az eddigiekből megállapíthatjuk — a

megérdemelt sikerekre és tisztes munkával kiküzdött eredményekre jogosító reménységgel és bizalommal nézhet.

Befejezésül itt közöljük a vármegye jelenlegi tisztikarának névsorát :

Jankó Ágoston alispán, Vinczehidy Ernő dr. főjegyző, Rigó István és Bielek Antal I., Filkovič Boldizsár, Szilágyi Albert és Mihalovits István dr. II., Farkas Vincze, Demkó István, Novák Károly és Bielek Vilmos III. aljegyzők, Kéler Ákos főügyész, Beller István I. és Wattay Dezső dr. II. alügyész, Haidegger Lajos dr. főorvos, Marton Andor gazd. előadó, Knab Ádám gépházfelügyelő, Mihalovits Ödön dr. árvaszéki elnök, Riesz Jakab dr., Bogcha Márton, Hegedüs Kálmán, Steinbach Béla dr., Kozenkay Béla, Bánlaky András, Tasnády Endre, Soós Ferencz dr. és Zitkovszky Béla árv. ülnökök, Alexich Bogolyub főlevéltáros, Szentiványi Ferencz dr. és Dömsödi János allevéltárosok.

Főszolgabirák : Gyertyánffy Jenő dr., Fóris József, Uzbasich Gáspár, Hadfy Károly, Lowieser Imre, Steinbach Antal, Radonits Gyula, Horváth Zoltán, Zsiross Imre, Csávossy Ignácz dr., Ürményi Sándor dr., Hertelendy Ferencz és Sal Ferencz dr.

Szolgabirák : id. Tulics György, Kovács Gusztáv, Szépffy Elemér, Vogel Dezső, Micskey Vincze, Molnár Zoltán, Keresztes György, ifj. Tullics György, Sántha Gyula, Weliacha Károly dr., Stojanovics Vazul, Tóth Béla dr., Napholcz Lajos, Baár Jenő dr., Krevráth Ármin, Csollakovits Milivoj, Vuchetich István és Bozzay Aladár dr.

Közigazgatási gyakornokok : Bujkovszki Gusztáv, Eördögh Virgil, Aubermann Miklós dr., Grandjean Jenő dr., Wagner Ede, Weinrich Vilmos, Krohn Jak. Miklós dr., Hadzsics Kamil, Dús Jenő, Szekeres János dr., Klötzl Ferencz dr. és Kászonyi Richárd.

Irodatisztek : Spolarich Zsigmond árv. kiadó, Veress Péter k. b. kiadó, Zachariás Sándor segédhivatali főnök m. kiadó, Rónai Ödön m. iktató, Jakabfalvi Antal sornok, Bakalovich Pláto árv. iktató, Szeley Mihály főisp. kiadó és Csernolatetz Miklós alisp. kiadó.

Központi irnokok : Wegling Ferencz, Oriold Miklós, Dankulov Péter, Binder István, Matavovszky Endre, Markusitz Lipót, Barajevácz Kornél, Klee Sebő, Feiner Gusztáv, Czonya János, Kelemen Gábor, Kreznár Lajos, Vecsera Antal, Emanuel György, Brenda Mózes, Pencza Döme, Pelikán Simon, Konecsny Mihály, Ehrling Lajos, Miók József, Veréb István, Hass Ferencz, Stöber Mihály, Nánássy Imre, Láczkovits Gyula, Ripka Imre, Gyukits György, Veress Kelemen, Szeitz Lajos, Várkonyi József, Csath József, Dániel György, Koch Mihály, Nagy András, Bolváry Zoltán és Dudás Gábor.

Járási irnokok : Grubácski Máté, Hirsch Béla, Poták József, Kalány István, Goricsnigg Béla, Klein Adolf, János József, Horváth Árpád, Albrecht József, Boross István, Ruttner Gábor, Andrássi Rezső, Darvas Pál, Majoros Ármin, Partenslager János, Klein Henrik, Weiszmann Péter, Grell József, Brunett Géza, Mélykuti József, Lieber Jakab, Schwarcz Péter és Krizsanov Pál.

Járási orvosok : Petrovits János dr., Tauszig Izidor dr., Fischer Miksa dr., Müller Adolf dr. Kehrer Károly dr., Tolveth Rezső dr., Nónay Pál dr., Haasz József dr., Kassovitz Henrik dr., Bernády Dániel dr., Lehner Manó dr., Abt Alfréd dr., Braun Gyula dr. és Gerő Leó dr.

TORONTÁL VÁRMEGYE NEMES CSALÁDAI.

A mai Torontál vármegye területén a keresztény magyar királyság megalakulásakor egy hatalmas nemzetségfő volt birtokos, a ki a Marostól vagy tán a Köröstől le egészen a Dunáig terjedő földterületen szinte korlátlan hatalmu volt.

E hatalmas nemzetségfő *Ajtony* volt, kinek emlékét Arad vármegye nyugati részén, a Maros jobb partján, a mai Pécska és Szemlak között, a XIV. században még fennálló Ajtonymonostora, később rövidítve az Ajtony nevű falu őrizte meg. Ajtony nemzetség.

Ajtony kétségkívül magyar származású volt s e földet őseitől örökölte, a kik még az első foglalás jogán bírták.

A fennmaradt emlékek egyaránt kiemelik e törzsfőnök hatalmát, gazdagságát és előkelőségét, sőt III. Béla király névtelen jegyzője Ajtonyt a bolgár Glád fejedelem ivadékának tartja s bár Glád koholt alak, Anonymus előadása mégis azt bizonyítja, hogy Ajtony származásának előkelősége még a XII. század végén is élénken élt a köztudatban.

Ily hatalmas és előkelő nemzetség mellett e területen nem telepedhetett meg más törzs és így az egész marosontúli terület az Ajtony-nemzetség osztatlan birtoka volt. De ép e nagy gazdagság és a hatalmi vágy idézte fel bukását.

Midőn Szent István a nemzeti királyságot megalapította, Ajtony Maros várában — a mai Őscsanádon — tartotta szállását és hatalma a király uralmát is fenyegette, úgy hogy Szent Istvánnak fegyverrel kellett azt megtörnie.

1030 táján történt a döntő küzdelem Ajtony és Szent István király között, a ki Csanád vezért küldte ki megfékezésére.

Csanád, Doboka fia, a Maros, a Tisza és a Harangod folyók közötti területen legyőzvén Ajtony seregét, Maros várát is hatalmába ejtette. Ajtony is a csatatéren lelte halálát, nemzetsége szétzüllött és birtokai a király kezébe kerültek.

Szent István király Ajtony uradalmát három részre osztotta fel; egy részét királyi birtoknak jelölte ki, magát Marosvárát az ujonnan szervezett várszerkezet — királyi uradalom — középpontjává tette, melyet Csanád vezérre bízott s őt tette az ujonnan alakított királyi vármegye ispánjává. Szent István király a csanádi várszerkezet tartozékai számára kijelölt területen kívül alkalmasint még a felállítandó csanádi püspökség számára is jelölt ki földeket; ezek a földek azonban nem lehettek nagyobb terjedelműek, mert a csanádi püspökség legrégibb birtokairól csak egy 1421 augusztus 12-én kelt oklevélben értesülünk s ez az adomány, illetőleg megerősítő levél is mindössze 20 birtokot sorol fel, az akkori Csanád, Arad, Torontál és Temes vármegyékben. Az Ajtonytól elfoglalt területből jelentékeny rész Csanád ispán birtokába került. Ez leginkább a Maros, a Tisza és a Harangod vidékén feküdt; a nemzetség ősi birtokai, a későbbi okleveles adatok tanúsága szerint, nagyobbrészt e vidéken feküdtek. Itt volt a mai Őscsanádtól nyugatra a család palotája, itt volt a nemzetség ősi monostora, a Csanád ispántól épített Oroszlánosmonostora s e vidéken legalább 20—25 faluja volt a nemzetségnek. Az elfoglalt területből Szent István egy részt visszaadott az Ajtony-nemzetségnek is; de maga a nemzetség nem szerepel többé a vármegye területén. Csanád vezér birtokába vette a királytól adományozott területet, a hol ő volt a király uradalmainak kormányzója, hadainak vezére s a kereszténység egyik buzgó terjesztője. Őt tekinthetjük a nemzetség alapítójának is.

A Csanád-nemzetség idővel nagyon kiterjedt. A tatárjárás után, alig másfél évtized multán, 29 felnőtt férfitagját sorolja fel az 1256. évi oklevél. Pedig a tatárjárás is nagy pusztítást vihetett végbe e nemzetség tagjai között. Csanád nemzetség.

Karácsonyi János már többször idézett nagybecsű művét véve alapul, e nemzetség három főágra oszlott: a Telegdy, a Bézi és a Kajmáti ágra. E három

főág közül azonban csak a Telegdi és a Bézi ágak voltak birtokosok a mai Torontál vármegye területen.

A Telegdyek. I. A *Telegdy főág* egy ismeretlen nevű őstől származik, kinek három fia volt: Nagy Fülöp, Belenik vagyis Benedek és Bogyoszló. Közűlök azonban csak Beleniknek és Bogyoszlónak voltak utódai. Ez a nemzedék alkalmasint még III. Béla király idejében élt. Midőn okleveles adatok tudósítanak bennünket a Csanád nemzetségről, akkor e főág már két alágra szakadt, Belenik és Bogyoszló ágára.

Beleniknek két fia volt, az egyik Kelemenős bán, a ki pályáját vártisztviselőként kezdte s 1214-ben ő volt Arad vármegye főispánja. Később még magasabb méltóságra emelkedett s bán lett; szereplése a tatárjárás előtti korszakra esik; 1247-ben mint «néhai« szerepel. Testvére Waffa comes, a ki azonban valamelyik más vármegyében főispán volt, s a mai Makó környékén tartotta szállását. Kelemenös bánnak négy fia volt: Pongrácz, a ki még 1219 előtt megnősült, a ma is virágzó Telegdy-család őse, továbbbá Csömör, Izsák és Elek.

Pongrácz a nemzetség egyik kimagasló alakja, a ki Kalán pécsi püspök unokahugát, a Baár-Kalán nemzetség sarját bírta nőül. Még 1247 előtt visszaszerezte Zenta-rév nevű birtokát, mely a mai Zenta átellenében, Torontál vármegye területén feküdt. 1247-ben összes ősi és szerzett jószágain határjárást tartatott, mely szerint a nemzetségi birtokok már fel voltak darabolva, csak új szerzeménye és telepítése volt egészben Pongrácz ispán birtoka, mint Pongráczfalva, a Maros partján és a Szent-György mellett fekvő Kalán-telek, mely neje hozománya volt. Az 1247. évi határjáró levél a nemzetség következő birtokait sorolja fel: Pongráczfája és Pongráczteleke, mindkettő a Maros partján, Kisfalu és Szent-Lőrincz, a régi Csanád vármegye területén, Szárazér felé egy falu, melynek nevét az oklevél nem említi, Tömpös, Ladány, Palotafalu, melyet egyik nevén Kelemenös palotájának, ujabb nevén Pongrácz palotájának neveztek, a hozzátartozó makkerdővel, Csücsköd faluig; Csücsköd, Beéz (Bécs), Paradánymonostora, Béb, Egyházaskér, Razsán, Szent-Miklós; Csóka halastavaival, Baromlak, tartozékaival; a Tisza mellett fekvő Temerkény, Zentarév a Tisza partján, Szanád, Waffaülése, más néven Kökényér; továbbá a régi Temes vármegye területén: Poklosi és Nádasd, a SzentGyörgy melletti Kalántelek, a Borzava melletti, Kis-Hodos, a Temes mellett fekvő Csávás; végül Halászfalu, a régi Csanád vármegye területén, mely ott feküdt, a hol a Harangod vize Péterréve felől jöve, beleszakad a Morotvába. (Borovszky S. i. m. I. 66—67.) Pongrácz ispán fiai voltak László (1256—65.) és Tamás (1256—1299.). Ezek közűl Tamás terjesztette tovább az ágát. Pongrácz testvéreinek: Csömörnek egy fia volt István, Izsáknak fia volt Makó bán és Eleknek fiai Dankus és Gergely. Az elősoroltak, Gergely kivételével, a ki csak 1259-ben kezd szerepelni, mindannyian előfordulnak az 1256. évi osztálylevélben.

Izsák 1247-ben Völnök falut birta, továbbá Csücsköd egy részét. Fia Makó bán, a ki után Felvölnököt Makófalvának nevezték. Elek Szanád felét bírta; fiai Donk és Gergely lehettek Pongrácz comes fiának, Tamás mesternek ama unokatestvérei, a kiket a kunok 1281-ben Tömörkényben legyilkoltak.

Tamás mester Egyházas-Kéren lakott, 1284 előtt azonban a kunok rátörtek, udvarházát és a falut felgyújtották és maga Tamás mester is csak futással mentette meg az életét. E támadások következtében Tamás mester az 1290-es években a Körösközre, Biharmegyébe ment lakni, anyja után örökölt birtokaira, melyeknek középpontja Telegd volt. Ezzel megalapítója esz a Telegdy-családnak. Fiai, a kik még mindannyian Egyházas-Kéren, tehát a mai Torontál vármegye területén születtek, már teljesen elszakadtak ősi fészkükből.

Visszatérve Kelemenös bán testvéréhez, Waffa comeshez († 1256.), kinek három fia volt, II. Csanád (1238—56.) a Makófalvy, Barnabás a Tömpösy és II. Fülöp (1256.) a Tömpösy-család másik őse. Ezeknek utódai azonban a közpályán nem szerepeltek.

1256 deczember 17-én a Csanád nemzetség összes élő tagjai megjelenvén a király előtt, megosztoztak az ősi javakon. Ez az osztálylevél a nemzetség birtokviszonyaira nézve a legbecsesebb okleveles emlékünk, mert itt felsorolva találjuk a nemzetség kezében közvetetlenül a tatárjárás utáni korszakbeli, tehát a legrégibb birtokokat. Ez osztályon a nemzetség tagjai közűl a következők vettek részt: Belenik fiainak Kelemenös bánnak maradékai: Pongrácz s fiai László és Tamás. Csömör és fia István. Izsák és fia Makó. Elek s fia Donkus

és Gergely ; megjelentek Belenik második fiának Waffának ivadékai, Csanád és fiai Dénes és Gergely, Barlabás s fiai Mihály, Barlabás és Domokos s végre Fülöp fiai Zuna és Benedek s a következőleg osztoztak meg az ősi javakon :

A Kelemenősfiak kapták a következő birtokokat : Halász (Harangodtövével és a nagy Morotvával), Pádé, Kér, Agár, (halastavakkal), Sút (Fejér tóval), Urs, Razsán (halastóval), Szent-Miklós (halastóval és az úgynevezett Pataktóval), Csóka (halastavakkal), Temerkény a tiszai halászat felével. Szanád (az egész halászattal együtt), Varsány, Terjén és Rábé, fele része Csanád vármegyében ; a Temes mellett Csávás falu fele (két malomhelylyel és fél vámmal), a Borzava melletti Kalánteleke fele (egykerekű malommal), újra Csanád vármegyében Szent-Lőrincz, Malomszög, Kisfalud, Fel-Velnök, Szent-László, Zombor, Ladány, Palota, Boldogasszonyháza, Paradánymonostora és Szárazér felé Szent-Margita és Köztelek, három tanyahelylyel. A Waffafiaké lett : Tömpös (három templommal és három falurészszel), valamint a Tömpösszigeten levő monostorral és halászattal együtt. Dedemszeg, Al-Velnök, Varsánytó, Baromlak, a Szárazér fele Szeme-Egyháza, Szudas, Balogkereke (két tanyahelylyel), Teremtelek (öt tanyahelylyel), Béb (vámmal és halászattal), Kökényér más néven Waffaülése, Rábé fele, Kül-Valkány, Vég-Valkány, Veresdob, Homokrév, Kucsegyház, Dobegyház, Szécsény, Fejéregyház, Nádasd, Feketőfa, Poklosi, Fejérjuh, Csávás fele, (kétkerekű malommal s a vám felével s Szent Péter templomával), a Borzava folyó mellett levő Kalántelek fele (egykerekű malommal).

Belenik fia, az utódok nélkül elhalt Nagy Fülöp, Erdélyben volt birtokos ; ezeket a birtokokat a nemzetség tagjai nem osztották fel, hanem úgy egyeztek meg, hogy azokat közös megállapodással szegődtetett két gazdatiszt kezelje.

Kanizsa-Monostorát, valamint Kemecse-Monostorát összes tartozékaikkal együtt, két egyenlő részre osztották fel, Oroszlán-Monostorát ellenben az egész nemzetség közös birtokául jelölték ki (Borovszky S. i. m. I. 67—69.).

1337-ben a Csanád nemzetség tagjai másodízben osztozkodtak a csanádi káptalan előtt. Ez az osztály azért nevezetes, mert ebben van megállapítva a Telegdy és a Makófalvy családok birtoklása, mely a következő századokban fennállott. A Telegdyek közül az osztályban Lőrincz két fia, János (1320—1360.) és Tamás (1320—1360.), Miklós volt csanádi főispán három fia, István (1337—1344.), György (1337—1371.) és Miklós (1337—1371.), végre Pongrácz két fia, Tamás (1337—1378.) érsek és Kelemen (1337—1380.), a Makófalviak közűl azonban csak hárman, Dénes (1323—1340.), Pál (1323—1340.), Péter (1323—1345.) vesznek részt az osztályban.

A Telegdyeké lesznek a következő birtokok : Makófalvának a Maros felőli része, Vásárhely-Makónak Szent-Lőrinczre néző fele, Kisfalud része a Maros felől, Szent-Lőrincz tartozékaival együtt és Eresztvény nevű erdőivel, hogy itt nemesi kúriájukat felépítsék. Szent-Miklós-Tömpösének a víz felől eső része, a Tisza mellett fekvő Szent-Miklósnak az a fele, mely a halastó felől esik, Razsán része a halastó felől, Hódegyház egészen, Csóka része a mező felől, Temerkény egészen, Alszanád is egészen, Monostor-Kanizsa éjszak felől eső része, Oroszlános keletnek néző része, Rábé, Oroszlámos felől eső része, Ladány egészen, Palota szintén egészen, Boldogasszonyfalva is egészen, Kér déli része, Paradány keleti része, Kökényér felől. Ezek feküdtek a régi Csanád vármegyében. Temes vármegyében pedig Csávás (a mai Csávos) fele. Ezenkívül Arad vármegyében és Erdélyben kaptak jószágokat.

A makófalviaknak jutottak : Makófalva nyugati része, onnan kezdve, hol a Fok nevű ér kiszakad a Marosból és a Hód nevű mezőre kimegy, az Eresztvény nevű erdőrészecskével és a jobbágytelkekkel ; itt áll a család nemesi kúriája. Vásárhely-Makónak Makófalva felőli része, Kisfalud része a mező felől, Szent-Lőrinczen egy jobbágytelek a Maros réve körül, Szent-Miklós-Tömpösének fele a mező felől, Tisza-Szent-Miklós fele része a mező felől, Razsán része is a mező felől, Padé egészen, Csóka része a víz felől, Fejéregyház egészen, Fel-Szanád is egészen, Monostor-Kanizsa déli része, Oroszlános nyugat felé néző része, Rábé, Dedemszeg is, Varsánytó is, Vég-Valkány is egészen, Kér része is a víz felől, Paradány része, Temes vármegyében Csávás része, végül az arad-vármegyei és az erdélyi birtokok. (Borovszky Samu I. 86—87.).

Ebből az osztályból a Tömpösi ág kimaradt, de Makófalvi II. Dénes és testvérei Pál, továbbá Péter 1340-ben kiadták az 1337. évi osztályban nyert

részüket a Tömpösi alág sarjainak, Domokos fia Mihálynak (1323—1344.) és Benedek fia Fülöpnek (1323—1344.).

Belenik testvére Bogyoszló volt, kinek utódai közűl Keczele unokája, Ugod 1247-ben Csücsködfalu (a mai Nagycsanádtól nyugatra) egy részét bírta. Az 1256. évi osztály alkalmával a Bogyoszlótól eredő Csanád nembeliek a Csanád nemzetség birtokaiból 54 jószágot kaptak a Száván túl eső macsói területen, továbbá Vas, Győr és Moson vármegyékben. Ily körülmények között ez az ág nem szerepel többé a mai Torontál vármegye területén.

II. A bézi főág. Ez ág tagjai a mai Kiszombortól délkeletre eső faluban laktak. Egyik tagja Tornyos Miklós ispán, a ki 1296-ban benépesítés végett haszonbérbe veszi a Bézzel határos Palotát. Fia, Mihály ispán (1296—1329.), a ki neje után Heves vármegyében volt birtokos. 1329-ben Béznek, Törösd és Kökényér felől eső részét és a palotai erdő felét adta el, fiaival, Istvánnal és Kelemennel, továbbá az ugyanez ágból származó Ladányi Csanád utódaival egyetemeben, a csanádi prépostnak és a temesi főesperesnek. Mihály nővére Anna, Galyai Demeterné (1332—1338.) visszavette a csanádi kanonoktól Béz és a palotai erdő felét, de ezeket a birtokokat 1338-ban kénytelen volt átengedni a Telegdy főágnak. (Karácsonyi János: A magyar nemzetségek, I., 344—359.).

A Csanád nemzetségen kívül a XIV. század közepéig még a következő nemzetségek voltak a vármegye területén birtokosok:

Aba nemzetség. *Aba.* E nemzetség aszalai és szikszai ága a XIII. század végén a szaggyúi uradalmat bírta. Ennek az uradalomnak székhelye volt Szaggyúmonostora, mely a mai Temes és Torontál vármegyék határán, Csáktól délnyugatra fekhetett. Ez uradalom tartozékai voltak Kis-Szaggyú, másként Velchefalva, Thidbay, Máráz, Veresbes és Tövised falvak. A tartozékok közűl Tövised: Párdány, Fény vidékén tűnik fel; 1400-ban már a Csákiaké. E birtokokat az Aba nemzetség tagjai 1320-ban elcserélték a királylyal s cserébe az Ákos nemzetség elkobzott jószágait kapták Borsodban és Zemplénben. (Karácsonyi János i. m. I. 45. Csánki Dezső i. m. II. 62. 68.)

Bár-Kalán nemzetség. *Bár-Kalán.* Egyike a legelőkelőbb nemzetségeknek, melyeket a krónikák a hét vezértől származott családokkal egyenlőknek mondanak. E nemzetség ősi birtoka volt a mai Bóka (hajdan Borzvató-Báka) mellett eső Kalántelek nevű helység, melyet Kalán pécsi püspök (1183—1218.) valamelyik unokahugának, a ki a Csanád nembeli Pongráczhoz (1218—1256.) a Telegdy család őséhez ment nőül, adott jegyajándékúl. Ezen kívül még egy birtokát ismerjük e nemzetségnek, a mai Torontál vármegye területén; ez Ikerhalom volt, mely valaha Párdány közelében, tehát Kalántelek táján feküdt. E birtokot a nemzetség egyik sarja I. Marján fia II. Marján 1280 márczius 29-én tett végrendeletével, a margitszigeti kolostornak hagyományozta (Karácsonyi János i. m. I. 147.).

Csák nemzetség. *Csák.* E nemzetség, melynek ősi fészke Fejér vármegyében Csákvárott volt, a XIII. század első felében, királyi adományok útján szerzett birtokokat e vármegye területén. A nemzetség egyik kimagasló sarja Ugron érsek és testvére Miklós, nagy birtokszerzők voltak. Mialatt Miklós Csanád vármegye főispánja volt (1222—24.), számos birtokot nyert adományúl II. Endre királytól a csanádi várjavakból. Midőn azonban Béla ifjabb király közbelépésére országos bizottságok mentek szét az országban, hogy a könnyelműen eltékozolt várjavakat visszavegyék, a kiküldött bizottság javaslata alapján Béla ifjabb király visszavette az akkor Csanád vármegyéhez tartozó Bessenyő (Óbessenyő mellett) Pony, Jenő, Teleki (Egres környékén) és az akkor Temes vármegyéhez tartozó Szanád helységeket, ellenben megmaradtak birtokában a Csenej, továbbá Eköd, Inád, Szőlős, Ujfalu és Bátor nevű falvak. (Csanád és Egres környékén.) E helységekre királyi adományt nyervén, 1231-ben elkészítette végrendeletét, mely szerint e helységeken kívül még Csesztreg (Rudna táján) Simánd, Székaszó, Vinga és Hód községeket két fiának, Izsáknak és Lőrincznek hagyományozta. 1232-ben II. Endre király visszaadta neki azokat a várföldeket, a melyeket Béla ifjabb király tőle visszavett. Időközben pedig egy harmadik fia született, János, mire 1237-ben újból végrendelkezett. Alig hozta azonban rendbe örököseinek ügyét, megszületett a negyedik fia: Márk, minek következtében 1239-ben harmadízben végrendelkezett. Miklós comes még 1239-ben elhalálozott. Fiai közűl Izsák 1240-ben szerepel utoljára, midőn Hód falut (Temesmegyében) mostohaanyjának engedte át. Testvérei közűl Lőrincz mester (1231—1278.) a Kisfaludy, és János mester

(1237—1275) a Mihályi Csáki család őse. A tatárjárás után azonban a Csák nemzetség többé nem szerepel a mai Torontál vármegye területén.

Dorozsma. E nemzetség ősi fészke a Szeged mellett fekvő Dorozsma község; innen ágazott szét az ország déli vidékeire. E nemzetség Garai ága Csenej (Bencsek közelében) és Békatófő (Békástó, Gyertyámos vidékén) helységeket bírta. Midőn István mester fiai Kazal I. Pál (1301—1348.), Botos I. János (1314—1338.), a Harapkai család őse és I. András (1314—1330.) megosztoztak ősi birtokaikon, Botos János részt követelt többek között Békatófő faluból is, mire az országbíró elrendelte a nemzetség birtokában levő falvak megbecsülését és szétosztását s a harmadrésznek Botos János birtokába való átadását. (Karácsonyi i. m. I. 420.) Dorozsma nemzetség.

Hunt-Pázmán. E nemzetség Hunt és Páznán (később Pázmán) nevű testvértől veszi eredetét, a kik Szent István király uralkodása alatt a mai Esztergom és Hont vármegyék területén telepedtek le, de idővel e nemzetség rendkívül elszaporodott. A nemzetség bihar-szabolcsi ágának első ismert ősei: I. Albert és testvére I. Miklós. Albert fia: I. Mihály 1266-ban szerepel. Ennek egy ismeretlen nevű testvérétől született II. Albert, kinek fia Czibak volt. Fiai Mihály (1335—56.) és János (1335—56) a Czibak és az Esztáry családok ősei. A fenti Mihály és János 1335-ben osztozkodtak a nemzetség bihar- és békés vármegyei birtokain. Ekkor már az övék volt Nagy-Szőreg a Tisza-Maros szögletében. Mihály fia László volt, fiai Mihály és János voltak, a kik közűl az utóbbi Szőregi Czibaknak írta magát és 1437-ben itt is lakott. A XV. században az ugyane nemzetségből származó Esztári család is birtokos volt Szőregen. (Karácsonyi i. m. II. 220—225. Borovszky S. i. m. II. 443.). Hunt-Pázmán nemzetség.

Mena. E nemzetségről csupán egyetlen oklevél maradt fenn, mely szerint a M. nembeli Péter fia János 1288-ban a temesmegyei Papd (később Bobda) egy részét 15 márkáért a Kun Keyram fiaitól megveszi. Hogy e nemzetségből származik-e a Papdi család, melynek tagjai a XV. században Papd, Mene, Gyarman, Belszék, Sóskút stb. helységekben voltak birtokosok, nem dönthetjük el. Mena nemzetség.

Monoszló. E nemzetség ősi fészke a mai Belovár-Kőrös vármegyében volt s királyi adomány útján szerzett birtokokat a vármegye területén. I. Makariás ispán, a ki 1196 előtt a bácsmegyei Szondon volt birtokos, fia Tamás II. Endre király egyik rendíthetetlen híve, a ki jóban-rosszban kitartott mellette. 1221-ben valkai ispán volt; úgyanez évben részt vett az orosz hadjáratban is, melynek folyamán sok szenvedésen ment át. Hűsége jutalmául II. Endre király Tamás bánnak 1231-ben a marosmenti Csika falut adományozta, mely valamikor a csanádi vár tartozéka volt. Úgylátszik, e nemzetség adományából került azután a váczi püspökség birtokába. (Borovszky S. i. m. I. 73.). Monoszló nemzetség.

Vaja. E nemzetség ősi fészke a mai Berekszónémetivel szomszédos Berekszó s a hajdani Ormánd mellett feküdt Vaja helység volt. Tagjai közűl Márton és Gyarmán 1266-ban Ormánd-földet nyerik adományúl, mely a mai Ujpécscsel lehetett határos. Ezeknek az utódait azonban nem ismerjük. A nemzetségnek a mai Torontál vármegye területén fekvő birtokairól több okleveles adat nem maradt fenn. (Karácsonyi János i. m. III. 129—132. Csánki Dezső i. m. II. 54.). Vaja nemzetség

A XIV. század közepétől, vagyis attól az időponttól kezdve, a midőn Torontál, Temes, Csanád és Keve vármegyék határai végleg kialakultak, egész a mohácsi vészig, a következőkben csoportosítjuk a mai Torontál vármegye területén lakott birtokos nemes családokat és pedig az egyes vármegyék szerint, a melyeknek a községeiben birtokosok voltak.

I. Csanád vármegye ama részét, mely ma Torontál vármegyéhez tartozik, legnagyobbrészt a Csanád nemzetségből származó Telegdy család birta. Attól a vidéktől kezdve, a hol ma az Aranka (a régi Harangod) a Tiszába torkollik, fel egészen a Marosig terjedt a mintegy 50—55 faluból álló uradalmuk. Ugyancsak a Csanád nembeli Makófalvi Makó családé volt Csóka egy része. Szaján és Knéz vidékén a Szajáni Posztós családnak mintegy 13 falura terjedő uradalma terült el. Szárafalva és Perjémes vidékén a Dóczyak, a Maczedóniai és a velök rokon Maczedóniai Dancsfiak voltak nagyobb birtokosok. A Dóczyaké volt Szárafalva vára is, melynek birtokáért az 1479—1489. években a család tagjai között éles viszályok támadtak. Birtokosok a XIV. század közepétől.

Csánki Dezső többször idézett művében (I. 707—717.) a hajdani Csanád vármegye birtokosai között a következőket sorolja fel, a kik a mai Torontál vármegye területén voltak földesurak: a *Bátory* család, a Szántai Petőfi rokonság

révén 1391—93-ban Szőllősön volt birtokos. A *Csáki* családé volt Kanizsa város (a mai Törökkanizsa), melyet 1401-ben kaptak Zsigmond királytól cserében más birtokokért. A *Czomboli* családbeliek 1489-ben elzálogosították tornyosi részüket (Zsombolya környékén) Dóczy Imrének. A Dobozi *Dánfi* család 1447-ben elzálogosítja Solt helységet (a mai Pádétól délre) Nagymihályi Lászlónak. A *Dóczyak* 1450—53-ban Kisgyálán bírtak földesúri joggal. *Dóczy* Imre 1480-ban Szárafalva, Pata, Oszkola, Fejéregyház, Remete és Perjémes helységekben földesúr. *Fejéregyházi* 1446-ban Komlós (Nagykomlós) fölött egyezkedik a Martoni Kiss családdal. A család itteni birtokrészeit 1454-ben Hunyadi János vette meg. A Berekszói *Hagymás* családé volt 1433-ban Hegyes (Tiszahegyes) és Hollós (Nagykikindától keletre), Hegyes azonban már 1458-ban a Hunyadiaké volt. *Hunyadi* János kormányzó 1451-ben Hollóson volt földesúr, 1453-ban Komlóson szerez jószágokat. Hunyadi-birtokok voltak még: Hegyes, melyet Mátyás király 1458-ban Szilágyi Mihálynak adományozott, Harmad (Perjámostól keletre), mely 1463-ban több más birtokkal együtt Corvin János kezére jutott. A Nagylaki *Jaksics* család nagylaki uradalmához tartozott 1470—85-ben Csücsköd (Szerb-Csanádtól nyugatra), mely hajdan a Csanád nemzetségé volt s később kisbirtokos nemesek kezébe került. A *Kónya* család, mely Teresdi, majd Szajáni előnévvel fordul elő, a XV. század közepén, több más családdal együtt, Szaján helységben birtokos. A *Maczedóniai* család Perjémes, Szárafalva és Varjas helységekben volt birtokos; itteni jószágait 1464-ben a Forgáchoknak és Peterdieknek zálogosította el, 1466-ban pedig Szárafalva, Perjémes stb. birtokaikat Dóczy Lászlónak adták el. A Csanád-nembeli Makófalvi *Makó* család az 1337. évi osztály alkalmával Csóka felerészét nyerte; 1344-ben Szanádon, Kemecsén és Csókán földesurak. A Serjéni *Orros* család 1469-ben szintén Csókán bírt földesúri joggal. A Szajáni *Posztós* család Szaján, Solt, Faluhely, Temérdekegyház, Komlós, Csücsköd stb. helységekben volt birtokos s e birtokokat 1479-ben Muronyi Kónya Demeterné, szül. Szajáni Posztós Agatha a budai káptalannak adta. *Szabó* 1450-ben Szajáni, 1451-ben Csücsködi előnévvel fordul elő.

Szilágyi László és Keresztúri *Garázda* Miklós 1408 deczember 21-én nyerik Horogszeget, mely akkoriban Csanád és Temes vármegyék határszélén feküdt, a hozzátartozó Kis-Posáros, Nagy-Posáros, Böszörmény, Tószeg, Mosótó, Begenye falvakkal. Szilágyi Mihály, 1451-ben Harkácsi Lászlótól Szőllőst (a mai Nákófalva helyén) vette meg. 1458-ban Mátyás királytól Hegyest és Hollóst nyeri adományul. A *Sztári* vagy *Esztári* család 1490-ben Deszk, Kis- és Nagy-Szőreg helységekben bírt földesúri joggal. A Csanád nembeli *Telegdy* család tagjai az 1360. évben Kemecse, Kis- és Nagy-Tárnok, Szent-Lőrincz, Bulcsuháza, Vásárosfalu, Kisfalu, Makófalva, Temes-Szent-Miklós, Szilvaszeg, Palota, Ladány, Zombor, Pordány, Oroszlámos, Monostoros-Kanizsa, Szanád, Orosztelek, Temerkény, Csóka, Razsán, Szent-Miklós, Kér, Solt, Hódegyház, Homokrév, Akácz, Kis-Szent-Miklós, Szent-Margitasszony, Moholrév, Veresegyház, Boldogasszonyfalva, Ujfalu, Bocsárd, Susztulaháza, Kingert, Örs és Szut (talán Szudas) birtokokon osztozkodnak. 1495-ben a család a következő helységekben, illetőleg pusztákon bírt földesúri joggal: Makófalva, Zombor, Palota, Tárnok, Boldogfalva, Homokrév, Fejéregyház, Razsán, Szent-Miklós, Monostor, Hódegyház, Kingert, Kis-Zenta, a Tempes melletti Szentmiklós, Akácz és Veresegyház (puszta). A Telegdy családból István, II. Ulászló király kincstartója, 1508 május 22-én új adománylevelet eszközölt ki összes öröklött és szerzett birtokaira. E szerint négy vármegyében összesen 119 egész- és részbirtoka volt, melyek közül a következő 27 feküdt a régi Csanád vármegye területén: Makófalva, Tömpös, Kis-Tömpös, Tárnok, Velnök (Al-Velnök), Varsánytó (a mai Klárafalvától keletre), Pordán (Óbébtől keletre), Béb (a mai Óbéb), Oroszlámos (a mai Majdán falu helyén), Rábé (ma is megvan), Monostor (Kanizsamonostor, Törökkanizsától délre), Fejéregyház (Rév-Kanizsától délre, a mai Firigyház-puszta területén), Szanát (Szanád), Csóka, Hódegyház (Mokrintól délnyugatra), Homokrév (Mokrin), Palota (Nagycsanádtól nyugatra), Boldogfalva (Csanád várától délnyugatra,) Solt (Pádétól délre), Akács, Faluhely (a mai Bocsár közelében), Böldreszeg (Beodra közelében), Kökényér (a mai Keglevichháza helyén), Morotva (Pádé és Bocsár között), Ladány (a mai Kis-Zombortól délkeletre), Kér (Egyházas-Kér, a mai Tiszaszentmiklós és Pádé között). A *Tempesi* (Tömpösi) család 1488-ban Bében és Al-Velnökön bírt földesúri joggal. A család kihaltával az itteni családi birtokok

a leányágra szállottak. *Tetétleni.* E család tagja György, a somosi bán, a Deszniczei Kapitányfi és más családokkal 1488-ban, mint a *Tömpösi* család örököse Tömpös, Al-Velnök, Sele, Klárafalva, Kemecse és Béb fölött egyezkedik. *Túróczi.* E család 1450-ben Oroszlánosi előnévvel fordul elő. *Vizesgyáni.* E családból András, 1473-ban Csanád vármegye alispánja. Nevét Vizesgyán (Vizesda) helységtől vette.

II. Torontál vármegye területén, mely a középkorban egyike volt a legkisebb vármegyéknek, csak egy nagyobb uradalmat találunk, a becseit (Törökbecse), mely Zsigmond király uralkodása alatt a rácz despoták birtokába került. — *Brankovics* György a becsei uradalmat 1456-ban Szilágyi Mihálynak adta, a ki azonban 1458-ban visszaadta a rácz despota utódainak. Mátyás király uralkodása alatt a király kezére jutott. Később, II. Ulászló király uralkodása alatt, a Vingárti *Geréb* család tartott reá igényt. Tartozékai voltak : 1440-ben Aracsa, Ecsehida, Aradi, Szent-Király, Bazsalhida (Basahíd), Becskereke és Endréd.

A Brankovicsokon kívül még a következő családokat találjuk a középkorban a régi Torontál vármegye területén : Beréndi *Bak.* E család tagjai 1447-ben egyezkednek a Papdi család sarjaival, Gyarman és Mene helységek fölött. Ecsehidai *Birói.* E családból Balázs 1439-ben torontálvármegyei királyi ember. A *Borgyasi*, a XV. század közepén Borgyas helységet (Törökbecse melletti Borgyas-puszta), bírta. Gyertyánosi *Csépi* vagy *Csép.* 1414—1444-ben Beldrén (Beodra) és Bikácson bírt földesúri joggal. *Cserbe.* E család az 1415—1450. években a Tisza vidékén fekvő Cserbefalvát bírta. A Maczedóniai *Dancsfi* család sarjai 1454-ben a velük vérrokon Maczedóniai Péterfiekkel együtt Szenth-Demeter, Ilemér, (Elemér), Bán (Bántelek), Abradfalva, Füzesfalva és Pakencz részeit elzálogosították a Ghimesi Forgáchoknak. *Dóczy.* Temesvármegyei család, a melynek sarjai az 1461—1486. években Böldre (Beodra), Szentes és Szeg helységek egy részét bírták. *Endrédi.* E családból 1439-ben Miklós királyi ember volt. A Ghimesi *Forgách* család 1454-ben zálogba veszi a Maczedóniai Dancsfi és Péterfi családok birtokait. *Garai.* A XV. században Borgyas (Törökbecse mellett) helységben volt részük. Vingárti *Geréb.* II. Ulászló alatt a becsei uradalmat szerzik meg. *Geszti.* E családból Mihály fia László, 1440-ben a becsei uradalmat vette zálogba Brankovics Györgytől. A Bikácsi *Gyeke* család 1440—1450 körül Bikács helységben birtokos. Berekszói *Hagymás.* 1448-ban Beldrei előnévvel szerepelnek. Az 1414—1448. években Böldrén és Vámhalmon birtokosok. Böldrei *Himfi.* 1461—1482-ben Böldrén birtokosok. *Hunyadi* János kormányzó, 1450-ben a becsei várat és a hozzátartozó uradalmat elfoglalta a rácz despotától, de csak 1451-ig bírta. — *Ikerhalmi.* E család az 1410—1461. években Keve vármegyében és Torontálban volt birtokos. *Kenéz.* E családból Miklós 1439-ben királyi ember, Tarhosi előnévvel fordul elő. Muronyi *Kónyafi.* Murony helységet bírta, melyet K. Demeterné 1479-ben a budai káptalannak adományozott. *Körei.* 1503-ban Szőllősi előnévvel, Köre helységben volt birtokos. *Kürthi.* Az akkori Temes vármegyében, 1489-ben, Papd táján volt birtokos, Kürt helység azonban, a honnan származott, alkalmasint a régi Torontál vármegye területén feküdt. A *Maczedóniai*, másként Maczedóniai Dancsfi és Péterfi család Szentdemeter, Elemér és más helységekben volt birtokos. *Madrai.* E családból 1447-ben István, a vármegye követe volt. *Monai.* E család az 1447—1450. években Apáti helységben volt birtokos, a honnan előnevét is vette. *Muronyi.* 1416-ban szerepelnek Muronyi Domonkos, M. Kelemen fia János. *Papdi.* E család 1447-ben Mene és Gyarman birtokok fölött egyezkedik. *Pataki.* Krassómegyei származású család, melynek tagjai 1473-ban Mene, Tótfalva s részben Gyarman helységek fölött egyezkednek. *Péterfi.* A velük vérrokon Maczedóniai Dancsfiakkal együtt Szentdemeter, Ilemer, Bán, Abradfalva, Fyzesfalva és Pakencz helységek részeit bírta. *Posztós.* E család 1479-ben Szajáni előnévvel fordul elő. Cséri *Sáfár.* 1422-ben Borgyason bírt földesúri joggal. *Sárközi.* 1439-ben S. Lászlót a Borgyasi család borgyasi részeibe iktatták. János, 1447-ben Torontál vármegye követe. *Szentgyörgyi.* 1447-ben e családból Zsigmond, a vármegye követe. *Szentmártoni.* E család sarjai 1410-ben királyi emberek voltak. *Szilágyi.* Horogszegi Szilágyi Mihály 1458-ban Becse várát bírta. Egy Sz. Mihály nevű nemes 1451-ben a vármegye alispánja volt. *Szlopnai.* Trencsén vármegyéből származik. Gáspár és Menyhért 1461-ben Beldrét nyerik adományul Mátyás királytól. *Tarrosi.* 1422-ben említik az oklevelek. Családneve után ítélve, Torontál vármegyéből származik. *Toronyi* (Toroni). E család tagjai az 1423—1461. években szerepelnek. *Zsadány.* 1473-ban a Pataki család sarjai egyezkednek e család

tagjaival, Mene, Tóthfalva helységek birtokára és Gyarman részeire nézve. (Csánki Dezső i. m. II. kötet, 124—130.).

III. *Temes vármegye.* A régi Temes vármegye ama részén, mely jelenleg Torontál vármegyéhez tartozik, a középkorban hatalmas uradalmak terültek el. A temesvári korona-uradalom is e területre terjeszté ki határait. Ez uradalomhoz tartozott Uj-Bécs (ma Ujpécs), mely 1401-ben, az oklevelek szerint, mezővárosi kiváltságokat élvezett. A koronauradalom mellett legjelentékenyebbek voltak e területen a Horogszegi Szilágyiak, a keresztúri Garázdák, a Berekszói Hagymási, a Száti, a Dóczy, a Maczedóniai, a Rábéi, a Papdi és a Csáki családok birtokai.

A Horogszegi *Szilágyi* család 1408-ban nyerte adományúl Horogszeget, melyet 1503-ban Temes vármegyéhez számították, Kis- és Nagy-Posáros, Beszermény, Tószeg, Mosótó, Begenye helységekkel. 1455-ben Szilágyi Mihály megvette a Szenti család bagdi részeit. 1456-ban szerezte Egyházas-Oroszi, akkor temesi, továbbá Maxond, Szőllős és Hercsekös keve-vármegyei falvakat. 1458-ban Mátyás királytól Keresztúrt nyerte adományul. Szilágyi Mihály halála után (1460-ban) birtokai egy részét özvegye Báthory Margit tartotta meg. 1462-ben Mátyás király Horogszeg, Virághát, Tófő, Kis- és Nagy-Posáros, Kis- és Nagy-Beszermény falvakat a Rozgonyiaknak adományozta. A Keresztúri *Garázda* család 1408-ban a Szilágyiakkal együtt kapta Horogszeg, Kis- és Nagy-Posáros, Beszermény, Tószeg, Mosótó és Begenye helységeket. Lőrincz 1478-ban Ivándán birtokos. A Berekszói *Hagymási* család a Szentgiroltiakkal (Szentgiróti) együtt 1462-ben mintegy 32 faluból álló uradalom birtokosa volt. E nagykiterjedésű uradalomból ide tartozott Billét, Kökénd, (Nagykikinda) Galád, Tesöld, Tolvajd. Galádon vára is volt a családnak.

A *Száti* család Tófő, Köcse, Ujfalu, Peterd, Nagy-Út, Csatád, Erdős, Nádasd, Hetény helységeket bírta, melyeket 1470-ben Mátyás király, Száthi Balázs magtalan halála következtében, a Dóczyaknak adományozott.

A *Dóczyak* közűl László 1466-ban Maczedónia felét szerzi meg. 1470-ben László, Péter és Imre Száti Balázs birtokait nyeri. Imre 1472-ben zálogba kapja Hetény, Két-Peterd, Nagy-Út, Csatád és Kovácstelke, más alkalommal pedig a Tófő, Papd és más birtokokat. 1489-ben Imre Iktár, Dolcz, Papd és Kenéz helységekben bírt földesúri joggal. A *Maczedóniai* Dancs vagy Dancsfi család már 1399-ben bírta Maczedónia helységet, mely akkor Temes vármegyéhez tartozott. E helységet 1466-ban is bírják, melyhez Oszkola (Szkulya) vidékén mintegy 10 község tartozott. A *Rábéi* család Belső-, Külső-Rábé, Temérdekegyház, Nagy-Hetény, Tornyos, Kovácstelke, Nagy-Út, Peterd, Erdős, Szakálháza és Köcse helységekben, illetőleg pusztákon volt birtokos. E jószágokat 1481—82-ben Rábéi Sebestyén Dóczy Péternek és Imrének zálogosította el.

A *Csáki* család a XIV. század végén szerez birtokokat a vármegye területén. Miklós (1395—1405.) temesi gróf és főispán, Csák várának ura, Csőze (Csebze) helységet 1395-ben a királynak engedte át, cserében némely bihar-vármegyei birtokokért. 1401-ben azonban a család Csőzét visszakapja a királytól. 1478-ban Mátyás király Nagy-Csata, Kis-Csata, Maráz (ma Parácz) stb. pusztákat adományozza a családnak.

A *Papdi* család főfészke Papd volt, de ezenkívül a régi Torontál és Keve-vármegyék területén is birtokos volt. 1463-ban Gyertyánoson is birtokos. Már 1317-ben birta Némethi helységet (ma Berekszó-Németi). Az 1447. évi egyezséglevél szerint Papd, Sóskút, Páltelek, Paktető, Mene, Gyarman (Germán), Czeczk, Szentlélek és Bélszék nevű temes-, torontál és keve-vármegyei falvakban bírt földesúri joggal. (Csánki Dezső i. m. II. 7—10 és 72—92, l. Lendvai János: Temes vármegye nemes családai I. kötet.)

IV. *Keve vármegye* ama részében, a mely jelenleg Torontál vármegyéhez tartozik, csak nagyon kevés birtokos nemes családról vannak adataink. A rendkívül hézagos okleveles adatokból Pesty Frigyes és Csánki Dezső, mintegy 30 birtokos nevét állította egybe; ezek közűl nevezetesebbek: a Beréndi *Bak* család, mely az 1447. évben a Papdi családdal kötött egyezség szerint Bélszéket bírta; A *Csáki* család 1400-ban Tárnok, Pordány, Kishida, 1455-ben Ikerhalom helységben (Párdány közelében) bírt földesúri joggal. A *Garaiak* 1399—1408-ban, Zsigmond király adománya alapján, Batkát és Petrét bírták. *Hunyadi* Jánosé volt 1456-ban Sély helység. Az *Ittebei* család már a XIV. században Ittebő, Vida,

Szent-György, Dersok, (Háromdersek) és Udvarnok helységeket bírta és 1452-ben is e helységekben bírt földesúri joggal.

A *Maczedóniai* család az Ittebeiek elleni perében 1412-ben hozott nádori ítélettel a két Perjés, a két Királytava, Denkefalva és Szőkefalva helységeket nyerte.

A Szeri *Pósafi* család Barlad mezővárosnak volt a földesúra. P. István magtalan halálakor (1471.) Mátyás király a család birtokait a Gúthi *Ország* és a *Nádasdi Ongor* családoknak adományozta. A *Szentgirolti* családból János 1462-ben, midőn őt Berekszói Hagymási Miklós testvérévé fogadta, Hagymásinak Borzvató-Báka (a mai Bóka) és Rejd nevű birtokaihoz is jogot formált. *Szilágyi* Mihály kormányzó 1458-ban a hűtlenségbe esett Zsidó család birtokait: Molvicza, Dezelincz, Bolcsinovcz, Dragosincz, Derma és Kovaszdincz helységekben nyerte adományul Mátyás királytól. 1456-ban a Hunyadi testvérek Maxond, Szőllős és Hercsekös falvakban levő jószágaikat engedték át neki. Ez utóbbiak a mai Alibunár környékén fekhettek. A *Thallócziak* 1438-ban új királyi adományt nyertek Füzeg helységben levő részjószágaikra, a melyeket vétel útján szereztek. E helység Alakszeggel és Borzvató-Bókával volt határos. (Csánki Dezső i. m. II., 114—123.)

A mohácsi vész utáni korszakban *Petrovics* Péter Temes vármegye főispánja szerez birtokokat a vármegye területén. Az övé volt Rudna, Szárafalva, Bessenyő, Egres, Perjémes, Oroszlános. Birtokosok a mohácsi vész utáu.

Az Osztopáni *Balassa* család a XVI. század második felében megszerezte Csücsködöt (Nagycsanádtól nyugatra). Az *Esztári* család magvaszakadtával Ferdinánd király 1553-ban Deszket Pécsváradi *Balázs* Deák váczi püspöknek s rokonainak adományozta. *Porkoláb* Péter — még 1536 előtt — alkalmasint házasság révén, Figedet szerezte meg (az Aranka és a Maros között), mely azelőtt a Vizesgyáni családé volt. *Nagymihályi* Sándor és Gábor 1550-ben még igényelték Kenéz falut, melyet a család Zsigmond király 1427. évi adománya óta bírt. A *Maczedóniai* család visszaszerezte Nagy-Szent-Pétert, melyet 1490-ben zálogosított el *Haraszthi* Ferencz szörény bánnak s azt még 1561-ben is bírta. 1561—64 között azonban eladta Forgách Simionnak. A Maczedóniai család a XVI. század első felében még Perjémest is bírta.

A *Dóczy* örökség révén Szenteltváros (Mokrin helyén) egy részét Csúlai *Móré* Katalin, *Feledi* Eustákné bírta; a másik része a temesvári vár tartozéka s a harmadik a Telegdyeké (László és Györgyé) volt; de miután hűtlenségbe estek, részüket 1558-ban *Bélaváry* Jánosnak és Telegdy Gáspárnak adományozta. A negyedik rész, melynek *Hagymási* Kristóf volt a földesura, 1561-ben *Kerecsényi* László birtokába jutott.

Habár Temesvár elfoglalása óta (1552) a mai Torontál vármegye területén a török lett az úr, mindamellett a király és a nádor bőkezűen osztogatták az adományokat a hódoltsági területen. Az új adományosok sorát Kányaföldi *Kerecsényi* László nyitja meg, a ki 1561-ben Oroszlános városban és Keresztúr helységben levő részjószágokra nyer nádori adományt; ugyanez év július 12-én, Telegdy Mihály hűtlensége következtében, a koronára szállott Béb, Oroszlános, Monostor, Rábé, Csóka, Szanád, Fejéregyház és Hódegyház helységekre nyer adományt és 1565-ben Pádé és Szaján, valamint Tarros részeit is elfoglalja.

A régi birtokosok közül a Telegdyek egy 1572-ben kelt oklevél szerint Béb, Féregyház, Csóka, Homokrév, Morotva, Oroszlános, Monostor, Szanád, Hódegyház stb. helységekben voltak birtokosok; azonban a család tagjai Biharba húzódtak s midőn a XVI. század második felében Telegdy Miklós meghalt, a családnak akkor élő tagjai: Mihály maradékai, a törökök miatt nem tudtak hozzáférni ősi birtokaikhoz s bár Miklós magvaszakadtával jogaik érvényesítését megkísérlették, sohasem jutottak többé ősi javaik birtokába.

Az 1564. évi adólajstrom még a következő birtokosokat sorolja fel: Palatics János (Zombor), Forgách Simon (Nagy-Szent-Péter), Zay Ferencz és társai (Kis-Gyála), Mágócsi Gáspár és Liszti János (Szárafalva), Csáky László (Rév-Kanizsa), Kutasi István (Kutas-Teremi), Olcsárovics Demeter (Bocsár), Gyálai István és János (Nagy-Gyála), Vasvári István és János (Térvár).

Gyula eleste után (1566.) a vármegye területén hosszú időn át nem voltak magyar földesurak. Olcsárovics Demeter a vár védelmében esett el, Kerecsényi László parancsnok török fogságba került és a törökök később megfojtották.

Báthory Zsigmond erdélyi fejedelem az 1593. hadjárat kitörése után több ízben tett kísérletet a Maros vidékének visszafoglalására. Hadvezérei Csanádot

is kézre kerítették ; de a vár már 1598 nyarán ismét visszakerült a törökök kezébe. Az erdélyi fejedelmek a régi Csanád vármegyét mindamellett ezóta úgy tekintették, mint Erdélyhez tartozót s Báthory Zsigmondtól kezdve gyakran osztogattak adományokat a mai Torontál vármegye területén fekvő helységekre. Báthory Zsigmond 1597-ben Lapispataki Segnyey Miklósnak adományozza Perjémest. Bethlen Gábor 1621 október 18-án elkobozta a hűtlenségbe esett Móricz Márton összes birtokait, többek között Dócz helységet, s azokat eladta Kornis Zsigmondnak. 1609-ben Báthory Gábor több hadházi hajdunak Zombor falut adományozza. 1647-ben I. Rákóczy György fejedelem a Zombor faluban levő részjószágokat Kis Márton körösszegi hajdukapitánynak adja. 1649 január 25-én II. Rákóczy György Palota pusztát Köröstarcsai Vér György borosjenei főkapitánynak s Nagy Miklós és Ferencz ugyanodavaló vitézeknek adja. 1654-ben a Maros mellett levő Palotát Kolontár Máté borosjenei vitéz kapja.

II. Rákóczy György uralkodása alatt azonban már a magyar király és a nádor is kezd adományokat osztogatni a mai Torontál vármegye területén. 1653-ban Bélteki Pált és Olasz Pált a garamszentbenedeki konvent Szent-Miklós, Pádé Morotva és Hodics birtokába iktatja. 1648-ban Döri István és Török András nádori adományt eszközöltek ki Bessenyő részeire. 1662-ben Balassa Imre nádori adomány alapján be akarta magát iktattatni Boldogfalva, Dedemszög stb. falu és puszta birtokába. Egrest és Harmadot 1655-ben Lessenyei Nagy Ferencz, Milojkovics Miklós és Dénes György nyerik adományul. I. Lipót király Fejéregyház pusztát 1681-ben Gbeláni Miklósnak és Mihalek Miklósnak adományozza. (Borovszky Samu i. m. I.—II.)

A török hódoltság megszüntével azonban az adományosok nem érvényesíthették többé jogaikat, mert a pozsareváczi békével visszanyert területet tudvalevőleg nem csatolták az anyaországhoz. Csak 1779-től, Torontál vármegye visszaállításától kezdve gyakorolhatták ismét az e területen letelepedett nemes családok előjogaikat s szerezhettek nemesi birtokokat. Mindazokat a nemes családokat, melyeknek nemességét a vármegye területén kihirdették, vagy a melyeket a vármegye kétségtelen nemeseknek elismert, 1779-től külön jegyzőkönyvbe iktatták, melybe a vármegye visszaállításakor kinevezett első megyei főtisztviselők neveit is bejegyezték.

Az 1779 óta kihirdetett nemes családok.

Alább közöljük e családok névsorát, abban a sorrendben, a mint azokat a jegyzőkönyv felsorolja, megjegyezvén, hogy a családnév után zárjelben a kihirdetés vagy a bejegyzés alapjául szolgáló bizonyítványt, ez után pedig a kihirdetés vagy a bejegyzés keltét tüntettük fel. Ott, a hol a bejegyzés nem okiratok alapján, hanem más okokból történt, ezt külön feltüntettük. A bejegyzett családok a következők :

Adamovits Ignácz (Pozsony vármegye) 1784 junius 28. *Avakumovits* János (II. Lipót király), 1792 ápr. 17. *Ambrus* (Bihar várm.), 1796 febr. 22. *Áldássy* Ignácz, szanádi földesúr. *Andreevits* Axen (I. Ferencz), 1814 máj. 12. *Asbóth* András fiai (Temes várm.), 1820 aug. 1. *Aczél* nemzetség, mint hűbérnök, 1820 aug. 1. *Argyelán* (l. Merzse), 1821 nov. 13. *Akimovits* (l. Joannovits), 1832 jún. 13. *Arizy* Károly, Temes vármegye t. alügyésze, 1836 szept. 5. *Aigner* Károly (Pozsony várm.), 1839 máj. 13. *Ambrus* István (Bihar vármegye), 1842 máj. 19. *Asbóth* Sándor (Zala várm.), 1844 szept. 2. *Aigner* Mihály (Pozsony várm.), 1845 márcz. 3.

Buday József főszolgabíró lett, 1779 júl. 13-án. *Boczy* Mihály, alszolgabíró, 1779 jul. 13. *Budaházy* Pál, esküdt, 1780 szept. 13-án. *Bogma* János (Komárom várm.), 1781 okt. 17. *Basseli* András (I. Ferencz király), 1795 nov. 17. Bagi *Szüts* János (Abauj várm.) 1798. nov. 20. *Bajzáth* József, pészaki földesúr, 1799 decz, 27. *Bogma* Márton (Komárom várm.), 1801 aug. 17. Gróf *Batthyány* család, a bébai uradalom földesurai ; gróf *Buttler* János, a párdányi uradalom földesura. *Beliczay* József (Csongrád várm.), 1804 aug. 27. *Bossányi* Károly (Trencsén várm.), 1806 decz. 2. *Belanszky*, máskép Demkó Ferencz (l. alább) *Buocz* János (Trencsén várm.), 1810 jan. 3. *Bálint* György (Székely szék), 1810 júl. 4. *Bene* Antal, (Csongrád várm.), 1810 szept. 24. *Bogma* István, nemesi bizonyítványt nyert 1818 decz. 1-én. *Bárány* Antal (Borsod várm.), 1819 ápr. 27. *Bánschák* Tamás (Zágráb várm.), 1820 aug. 1. *Baitsi* Antal (Bács-Bodrog várm.), 1820 aug. 1. *Bobor* Károly és Lajos (Nógrád várm.), 1824 aug. 10. *Bedekovics* család köztudomás alapján, 1820 aug. 1. *Brestyánszky* András és Ignácz (Nyitra várm.), 1820 decz. 12. *Bedenits*, máskép *Zsunatz* Kázmér (Zágráb várm.), 1821 jun. 18. *Benedits*, máskép Zsunatz István Mihály (Zágráb várm.) 1822 márcz. 27. *Berkovics* család (Zágráb vrm.) 1822 márcz. 27. *Balta* Márton és fiai, az 1760 júl. 28-án kelt armálist, melyet Mária Terézia királynő adományozott, 1823 február 3-án hirdettették ki. *Bunyevácz* Antal (Zágráb várm.), 1824 február 16. *Bobor* Károly és Lajos (Nógrád várm.), 1824 aug. 10. Debreczeni *Bárány* Ágoston (Borsod várm.), 1826 aug. 7. *Boros* Mátyás (Pozsony várm.), 1827 aug. 6. *Baross* János, tiszahegyesi tisztviselő (Nógrád várm.), 1830 decz. 6. Bethlenfalvi *Balássy* Sándor (Temes várm. és Székelyszék), 1832 ápr. 2. *Borbély* Károly, csókai uradalmi számtartó (Baranya várm. 1832 nov. 12, *Burián* János (l. Kvassay), 1833 szept. 9. *Botka* Ferencz (Bács-Bodrog várm.), 1834 jan. 8. *Bálint* József, gádi jegyző (Háromszék), 1836 jún. 7. *Bene* József, nagykikindai kamarai biztos

(Csongrád), 1836 szept. 5. *Bánhidy* János, pészaki uradalmi tiszttartó (Csongrád várm.), 1839 szept. 9. *Benedek* József, vármegyei gyakornok (Somogy várm.), 1839 okt. 23. *Hunyadi-Buzás* László (Közép-Szolnok), 1841 ápr. 26. *Belán* József, padéi jegyző (Csongrád várm.), 1844 jan. 15. *Bartók* Imre (Szatmár várm.), 1844 júl. 1. *Bor* István (Abauj várm.), 1847 ápr. 22. *Babos* Imre (Krassó várm.), 1847 jún. 21. Sipeki *Balás* Iván és Irma (Nógrád várm.), 1893 jún. 30. *Bielek* Vilmos (Szepes várm.), 1861 szept. 18.

Czintula János (Tolna várm.), 1798 aug. 13. *Csekonits* József zsombolyai földesúr, 1833 szept. 9. *Csernovics* Pál, kisoroszini földesúr. *Czikatriczis* József (Trencsén várm.), 1817 jan. 21. *Csókás* Antal (Bács-Bodrog várm.), 1822 nov. 12. *Chapó* János, Elek, Albert és Imre (Sopron várm.), 1820 aug. 1. *Chemez* Károly (Pozsony várm.), 1827 aug. 6. Sepsiszentgyörgyi *Császár* József (Arad várm.), 1836 szept. 19. *Csergeö* Antal kamarai ügyész, Ödön és Gyula, V. Ferdinánd királytól nyert czímeres nemeslevelet 1840 ápr. 8-án hirdettették ki. *Csáby* János, törökkanizsai vendéglős (Sopron várm.), 1840 szept. 9. *Csacsar* Miksa (I. Ferencz király), 1841 szept. 6. *Chemez* Károly (Pozsony várm.), 1842 máj. 19. *Csiba* Imre (Pozsony várm.), 1845 aug. 11. *Csutak* Kálmán (Csanád várm.), 1847 decz. 14.

Daniel Lukács, 1792 ápr. 17. *Deakovits* János és Lázár (I. Ferencz királytól nyertek czímeres nemeslevelet), 1792 nov. 20. *Decsericzky* László (Bács-Bodrog várm.), 1792 nov. 20. *Duka* Konstantin (Bács-Bodrog várm.), 1795 nov. 17. *Damaszkin Lyubimirovics* István (I. Ferencz király), 1800 jún. 28. *Diván* György padéi földesúr. *Dadányi* Konstantin, gyülvészi földesúr; *Demkó*, máskép *Belánszky* Ferencz (Békés várm.), 1806 decz. 2. *Dverniczky* Pál és Mihály (Sáros várm.), 1807 jún. 2. *Demkó*, máskép *Belánszky* János (Békés várm.), 1829 jan. 12. *David* József, temesvármegyei esküdt (Túrócz várm.), 1829 márcz, 9. *Delimanich* György (Verőcze várm.), 1820 aug. 1. *Dancs* Péter szanádi tiszttartó (Bács-Bodrog várm.), 1821 máj. 22. *Duka* Pál fiai és leányai I. Ferencz királytól, 1820 jún. 21-én nyert czímeres nemeslevelet 1823 szept. 1-én hirdettették ki. *Ditkovits* István (I. Ferencz), 1834 ápr. 23. *Daniel* Kristóf (Erdélyi főkormányszék), 1835 aug. 24. Tordai *Drágosi* József (Torda várm.), 1836 jún. 7. *Dedinszky* Ferencz, futaki uradalmi inspektor (Árva várm.), 1839 máj. 13. *Dobrey* Gergely és fiai (Hunyad várm.), 1839 nov. 25. és 1844 jan. 15. *Derencsén* Pál istvánfalvi jegyző (Sopron várm.), 1843 nov. 9. *Dániel* Pál, vármegyei tiszteletbeli aljegyző (Arad várm.), 1844 nov. 25. *Dienes* Ferenc bánátkomlósi lakos (Csongrád várm.), 1845 jan. 15. *Dániel* Lázár, táblabíró (Arad várm.), 1845 márcz. 3. *Dedinszky* József, nagybecskereki lakos (Bács-Bodrog várm.), 1845 máj. 3.

Eördögh György (Nyitra várm.), 1791 aug. 23. *Emanuel* Arsén (II. Lipót királytól nyert czímeres nemeslevél), 1795 aug. 26. *Endrődy* Mátyás csávosi földbirtokos. *Echstein* Ferencz (nádori adománylevél), 1812 okt. 12. *Erős* Lajos (erdélyi főkormányszék), 1822 márcz. 27. *Erdélyi* Gábor (Veszprém várm.), 1832 ápr. 2. *Ecsedy* János (Szatmár várm.), 1842 máj. 19. *Eremits* Tivadar (Bács-Bodrog várm.), 1843 szept. 13.

Főherczeg *József* nádor, mint tiszaszentmiklósi földesúr. *Fancsali* Sámuel táblabíró és tiszti főügyész lett, 1791 nov. 6-án. *Fodor* István (Pozsony várm.), 1794 júl. 22. *Feja* Lajos (Nagyvánói, Szepes várm.), 1820 decz. 12. *Filkovics* család (Zágráb várm.), 1820 aug. 1. *Filkovics* Ker. János (Zágráb várm.), 1823 febr. 3. *Franchich* József (Veszprém várm.), 1822 nov. 12. *Fodor* Antal (Székelyszék), 1839 jan. 10. *Frangesch* Simon (l. Zoldi), 1845 nov. 17. *Ferenczy* Sándor győri búzakereskedő (Győr várm.), 1845 nov. 17. *Fischer* György, búzakereskedő (Moson várm.), 1845 nov. 17.

Gombócz György esküdt (Vas várm.) 1779 deczember 2. *Győry* Ferencz főispán lett 1780 június 7. *Gello*, máskép *Szametz* Mihály (Nyitra vármegye) 1795 május 18. *Géczy* István tiszti alügyész lett 1797 augusztus 8. *Gyarmathy* Farkas (Kolozs vármegye) 1799 november 27. *Gyertyánffy* Lukács I. Ferencz királytól 1795 június 25-én nyert czímeres nemeslevelét 1802 április 21-én hirdettette ki. Báró *Gerliczy* Ferencz deszki földesúr. Gróf *Gyulay* Albert szaravolai földesúr (1810 deczember 12.) *Gombos* Pál (Bács-Bodrog vármegye) 1820 augusztus 1. *Győrffy* József (Székelyszék) 1821 november 13. *Gegő* József (Erdélyi főkormányszék) 1832 április 2. *Gellér* Antal a csávosi mészárszék haszonélvezője (Bács-Bodrog vármegye) 1832 augusztus 28. *Gyarmathy* András részére nemesi bizonyítvány kiadatik 1833 szeptember 9-én. *Govrik* Gergely eleméri uradalmi ispán (Ugocsa és Belső-Szolnok vármegye) 1834 április 23. *Gyulay* Ferencz m.-ittebei lakos (Bihar vármegye) 1835 augusztus 24 — 1844 július 1. *Goszthony* Alajos a nagykikindai kerület kamarai biztosa. (Heves és Külső-Szolnok vármegye) 1840 április 8. *Gyorgyovánszky* György csókai lakos (Trencsén vármegye) 1840 május 11. *Györgymester* Károly megyei írnok (Békés vármegye) 1841 november 22. *Győrfy* József fiai leszármazásuk alapján 1842 szeptember 5. *Grób* János nagybecskereki haszonbérlő (V. Ferdinánd királytól nyert adománylevél alapján) 1842 szeptember 5. *Gorjup* Antal eszéki kereskedő és fiai (V. Ferdinánd király) 1846 szeptember 7. *Grubiczi* Ferencz temesi kir. kamarai igazgatósági titoknok (Sáros vármegye) 1846 november 30.

Horváth Péter főjegyző lett 1791 február 21. *Hajósy* Ignácz vármegyei esküdt 1791 május 10. *Hamar* Péter, volt főügyész, táblabíró lett 1791 november 8-án. *Hoffmann* Mihály és fiai (II. Lipót királytól czímeres nemeslevelet nyertek) 1792 április 17. *Horecsnyi* János (Trencsén vármegye) 1793 április 18. *Hencz* Ferencz (Nyitra vármegye 1793 szeptember 6-án kelt) 1795 november 17. *Hadsi* Mihály (l. Sissanyi) 1799 április 22. *Hajas* Imre és fia Ferencz (Pozsony vármegye) 1800 április 22. *Hollóssy* István (Bács-Bodrog vármegye) 1802 márczius 29. *Hertelendy* József Bocsár jószágra nyert adománylevelét kihirdették 1803 augusztus 23-án. *Hervay* István (Pozsony vármegye) 1812 február 7. *Hanzély* János ügyész (Szepes vármegye) 1820 márczius 21. *Herbay* kapitány (I. Ferencz királytól nyert czímeres nemeslevelét kihirdettette) 1820 augusztus 1. *Hanovszky* János (I. Ferencz királytól nyert armálist) 1820 augusztus 1. *Hegyessy* Ferencz (Csanád vármegye) 1820 augusztus 1. *Halász* György (Csongrád vármegye) 1822 márczius 27. *Hencz* József (Nyitra vármegye 1822 augusztus 6). *Haraszty* István (Heves és Külső-Szolnok vármegye) 1832 június 13. *Hegedüs* Pál szolgabíró és szanádi közbirtokos (Baranya vármegye) 1840 augusztus 31. *Horváth* Sámuel heufeldi jegyző (Pest vármegye) 1840 szeptember 9. *Hrabovszky* János

nagyszentmiklósi lakos és fiai 1841 április 26. *Hollóssy* Mihály (Heves és Külső-Szolnok vármegye) 1844 november 25. *Hrabovszky* Ferencz margitai kir. kamarai ispán (Arad vármegye) 1845 szeptember 13.

Joób Fancsali Sámuel (Liptó vármegye) 1794 május 7-én. Ifj. *Jeszenszky* Pál (Turócz vármegye) 1794 május 7. *Juhász* nemzetség (Bihar vármegye) 1796 február 22. *Jettin* József (kir. adomány) 1801 április 30. *Ivatsko* János (Torda vármegye) 1802 márczius 8. *Iszekutz* Imre (Bács-Bodrog vármegye) 1804 deczember 3. *Jeszenszky* Ferencz (Turócz vármegye) 1820 július 1. *Jeszenszky* Péter és Pál (Turócz vármegye) 1822 márczius 27. *Illyevits* család tagjai: Mátyás, Imre, József testvérek, Miklós és István testvérek, végül József fiaival (Zágráb vármegye) 1822 november 12. *Illyevits* Mihály, Lukács, István, Jakab és Mátyás testvérek, továbbá György, Imre, Miklós, András, József, György és János (Zágráb vármegye) 1823 február 3. *Jakabffy* Bogdán és János (Belső-Szolnok vármegye) 1830. márczius 29. *Jannovits Vidák* István, máskép *Akimovits* István Athanász és *Cyril* Demeter (Temes vármegye) 1832 junius 13. *Issekutz* Lajos, azi ttebei uradalom tiszttartója és fiai (Bács-Bodrog vármegye) 1840 július 7. *Juhász* Bálint, István és József (leszármazás alapján) 1842 január 26. *Jakabffy* Jakab dinyási jegyző (Belső-Szolnok vármegye) 1844 márczius 18. *Jeszenszky* János neuzinai gazdasági tiszt és fiai, Antal és András (Turócz vármegye) 1844 szeptember 2. *Jony* Ferencz (Krassó vármegye) 1845 május 3. *Jagodics* Bogumil I. Ferencz Józsefkirálytól 1897 január 11-én nyert armálist, kihirdettette 1897-ben.

Karácson Mihály főadószedő lett 1779 júl. 13. *Krupikay* Antal esküdt lett 1779 júl 13. *Körmöndy* Gábor term. biztos lett 1779 júl. 13-án. *Kaszap* János főügyész lett 1779 decz. 2. *Kiss* József II. József császártól Ittebe helységre nyert adománylevelét kihirdetteti 1782 szept. 24-én. *Karátsonyi* Adeodat beodrai közbirtokos (Heves várm.) 1785 ápr. 1. *Kiss* Ágoston eleméri földesúr czímeres nemeslevele alapján, 1791 máj. 10-én. *Koczó* Imre (Pozsony várm.) 1799 ápr. 22-én. *Kardos* Károly (Trencsén várm.) 1799 ápr. 22. *Kmoskó* János (Liptó várm.) 1800 decz. 1. *Kolosváry* Mihály, András, István fiaival Istvánnal és Andrással; továbbá István, János, György, István, Iván és Mihály fiaival (Bihar várm.) 1802. aug. 30. *Kászonyi* Sándor gádi földesúr 1809 júl 20. *Karátsonyi* Lázár beodrai földesúr. *Karácson* István ivándai földbirtokos (I. Ferencz kir. adománylevele) 1815 ápr. 18. *Kiss* Antal és Ernő eleméri és ittebei földesurak. *Koczó* János Ignácz súrjáni földesúr. *Kayzer* Sámuel gádi földesúr 1809 jún. 20. *Körmöndy* Gábor és István (Győr várm.) 1804 aug. 27. *Kókay* Márton (Pest várm.) 1809 jan. 31. *Kubovits* Zsuffa János (Pozsony várm.) 1809 jan. 31. *Kiss* Károly (czímeres nemeslevél) 1815 ápr. 18. *Kepits* (Kepich) Nesztor őrnagy (czímeres nemeslevél) 1816 szept. 3. *Koys* József, nagyszentmiklósi gombkötő (Temes és Trencsén várm.) 1819 ápr. 27. *Kraller* János és Antal szegedi lakosok (czímeres nemeslevél I. Ferencztől) 1820 aug. 1. *Kadurits* János, Ferencz, Mátyás, József, György és Miklós (Zágráb várm.) 1821 jún. 18. *Karátsonyi* Mihály és fiai Antal és Mihály (Csanád várm.) 1822 aug. 6. *Keresztury* Kristóf (Zala várm.) 1825 decz. 12-én. *Kukovich* Imre és János (I. Ferencz királytól czímeres nemeslevél) 1827 jan. 15. *Karátsonyi* Mihály (Csanád várm.) 1826 jún. 26. *Kiss Boldizsár* (Felső-Fehér várm.) 1830 jan. 18. *Kostyán* János (Arad várm.) 1830 decz. 6. *Kovács* Dániel bobdai tiszttartó (Erdélyi főkormányszék) 1831 okt. 10. *Kovács* János (Temes várm.) 1832 ápr. 2. *Karátsonyi* Miklós (Békés várm. és erdélyi főkormányszék) 1832 jún. 13. *Karátsonyi* Emanuel és Kristóf, néhai Miklós fiai (Békés várm. és erdélyi főkormányszék) 1833 jan. 14. *Kriván* István bébai tanító (Nyitravárm.) 1833. ápr. 29. *Kassai* máskép *Burián* István (Trencsén) 1833 szept. 9. *Kamenszky* Illés és fiai Ignácz, György és László (V. Ferdinánd királytól kiállított adománylevél) 1836 jún. 7. *Kozma* János (Csongrád várm.) 1836 aug. 3. *Kubovits* Mátyás, Antal és János, nagykikindai lakosok (Pozsony) 1836 aug. 3. *Komáromy* Lajos (Csanád) 1836 aug. 3. *Kiss* Ferencz tiszabecsei lakos. (Győr várm.), 1836 szept. 5. *Kiss* György (Bihar várm,) 1838 szept. 10. *Kiss* Gyula és Emánuel (Bács-Bodrog várm.) 1839 máj. 13. *Kovács*, máskép *Vörös* Sándor párdányi uradalmi ügyész (Győr várm.) 1839 máj. 13. *Komáromy* Pál kiszombori lakos (Csanád várm.) 1840 máj. 11. *Komáromy* József és Lázár zombori és mokrini lakosok (Csanád várm.) 1840 okt. 15. *Kovách* Ágoston hites ügyvéd (Nógrád várm.) 1841 szept. 6. *Klapka* József temesvári tanácsos, valamint fiai Nándor és György (V. Ferdinánd királytól nyert czímeres nemeslevél alapján) 1841 szept. 9. *Kolosváry* István, Mihály és János (leszármazás alapján) 1842 jan. 26. *Káry* János tiszahegyesi lakos (Trencsén várm.) 1844 ápr. 22. *Koncsek* János és testvérei András, Katalin, Anna, Ruzsa, György (Csanád várm.) 1844 ápr. 22. *Koncsek* György, József és János (leszármazás alapján) 1844 szept. 2. *Kovács* László (Nógrád várm.) 1845 jún. 15. *Keresztes* Miklós és fia Antal (Arad várm.) 1845 máj. 3. *Korda* János, valamint fiai, András, István és Benjamin (V. Ferdinánd király adománylevele alapján) 1847 szept. 21. *Kovács* Péter Pál vármegyei írnok (Nógrád várm.) 1847 decz. 14.

Ladányi Gáspár főszolgabiró lett 1779 július 13., rendes táblabíró 1797 január 24. *Lázár* János écskai földesúr 1791 május 10. báró *Liptay* Frigyes, gottlóbi földesúr, bárósságát kihirdették 1830 augusztus 30. *Lukatsin* Szilárd, György és Gergely (Temes-, Bács- és Sáros vm.) 1810 február 13. *Lukits* György főstrázsamester (I. Ferencz királytól nyert czímeres levél) 1820 márczius 21. *Lukinich* család (Zágráb vm.) 1820 augusztus 1. *Legedits* József császár-huszárok ezredese, (I. Ferencztől nyert nemes levele) 1820 deczember 12. *Luczay* Tódor (Csanád vármegye) 1821 november 13. *Lukinich* Ferencz György János, ifj. Ferencz Miklós József (Zágráb vm.) 1821 június 18. *Lukinits* Imre és fiai Gábor, László, Ádám és unokái Antal, Lajos, Fridrik, Jáncs, Ferencz és iker-unokái György és Imre (Zágráb vm.) 1823 február 13. *Lászlóffy* Theodatus (Bihar vm.) 1831 április 11. *Lászlófy* Simon (Bihar vm) 1839 augusztus 26. *Lukács* József nagytóbai jegyző (Heves és Külső Szolnok vármegyék) 1843 június 6. *Lukenits* Mihály (Torontál vm.) 1843. szeptember 13.

Marczibányi Lőrincz főszolgabíró lett 1779 július 13. *Major* Ignácz (Baranya vm.) 1792 április 17. *Márffy* Leopold (Baranya vm.) 1793 november 19. *Monaszterli* István fizetéses táblabíró lett 1794 november 4. *Moysin* Miklós (Bihar vm.) 1795 november 17. *Matlekovits* József és fiai Ferencz, Xavér és József Ferencz (Zágráb vm.) 1802 márczius 29. *Marczibányi* Lajos és

János csókai földesurak. Gróf *Markovits* Miklós vizesdai földesúr. *Malenicza* Péter nagygáji földesúr. *Mocsonyi* János fényi földesúr. *Mehanovich* Bonaventura (Armalis I. Ferencz királytól) 1810 július 4. *Miokovich* Moyzes g. n. e. püspök és testvérei Sabbas, Áron, György és ezek gyermekei (I. Ferencz királytól nyert czímeres levél) 1812 február 17. *Marzsina* János és fiai (Csanád vármegye) 1812 szeptember 1. *Molnár* István (Pozsony és Komárom vármegyék) 1813 deczember 13. *Manászy* György (Pozsony vm.) 1815 augusztus 1. *Moczika* Riszta czernobarai o. h. lelkész, Luka az ő öcscse szinte ottani lakos és Cyril törökszentmiklósi o. h. lelkész. (III. Károly királytól nyert czímeres levele) 1819 április 27. *Mattanovich* nemzetség (hűbérnökök Zágráb vm.) 1820 augusztus 1. *Mosolygó György* (Szabolcs vm.) 1820 augusztus 1. *Mixich* László (Zágráb vm.) 1820 augusztus 1. *Merzse* másképp *Argyelan* Ilia, Trifu, Avram és Juon (Szabolcs vármegye) 1821 november 13. *Mattanovich* másképp *Sostarich* Mátyás Ev. János, György, Miklós és másik Ev. : János és Mátyás testvérek (Zágráb vm.) 1823 február 3. *Mixich* Ferencz és ennek fiai Mátyás, György, Imre, Simon és Tamás testvéreinek Milos és annak fiai (Zágráb vm.) 1823 június 16. Mixich és Milos család nemesi bizonyítványát jegyzőkönyvbe beiktatni rendelték. 1824 április 12., 1824. május 18. *Mihalik* József (Gömör vm.) 1829 június 1. *Matyasovszky* Imre k. k. ügyész (Udvari Decretum mellett) 1831 január 24. *Milenkovits* Sztojan (Krassó vm.) 1829 szeptember 28. *Méhes* József (Nyéki) (Pozsony vm.) 1831 október 10. *Mixich* Tamás részére nemesi bizonyítvány 1832 április 2. *Majer* János zombori lakos (Pozsony vm.) 1834 május 15. *Mihonya* Sámuel (Krassó vm.) 1838 január 17. *Marzsina* Trifu nagybecskereki csizmadia-mester (Csanád vm.) 1839 január 10. *Móricz* Mihály megyei gyakornok (Bács-Bodrog vm.) 1841 szeptember 6. *Mátéffy* Károly valkányi urad. ispán (Csanád vm.) 1842 deczember 5. *Mihajlovits* Félix billédi prefektus (V-ik Ferdinánd királytól nyert adománylevél) 1842 deczember 5. *Majláth* Sándor (Hont vm.) 1845 márczius 3. *Mihalik* Nep. János báró, Kudelka ezredbeli zászlós és Emilia nővére (Gömör vm.) 1845 márczius 3.

Nedetzky Antal táblabíró lett 1779 július 13. *Nagy* Miklós esküdt lett 1779 július 13. *Niczky* Kristóf gróf főispán és királyi biztos 1779 július 13. *Nagy* István (Nógrád vm.) 1784 márczius 15. 1791 május 10. *Nikolits* János rudnai földesúr 1784 márczius 15. *Nagy*, másképp *Rácz* György (Borsod vm.) 1799 április 22. *Nikolits* János, azelőtt *Belesits* (I. Ferencz királytól Rudna helységre nyert adománylevél) 1805 április 3. *Nákó* Sándor és József nagyszentmiklósi és marienfeldi uradalmak földesurai 1807 deczember 1. *Nagy* Miklós gaádi közbirtokos 1809 június 20. *Nagy* Imre (Pest vm.) 1812 deczember 1. *Novák* Ferencz (Armális levele II. Lipót királytól) 1817 deczember 2. *Nyikos* György kam. tisztartó (Komárom vm.) 1819 április 27. gróf *Nádasdy* család (köztudomás alapján) 1820 augusztus 1. *Novakovits* Lukács, Ferencz és András, György, János, László, József és István testvérek (Zágráb vm.) 1822 február 27. *Nikshits* Athanász cs. kir. kapitány (czímeres nemeslevél) 1830 január 18. *Novák* Danovak és testvére Antal (Szolnok vármegye) 1832 június 13. *Nagy* Antal szaravollai uradalmi ispán és *Nagy* Pál ráczszentpéteri jegyző (Pest Pilis és Solt törv. egyesült vármegyék) 1833 április 29. *Németh* József bébai uradalmi ispán (Pest Pilis és Solt törv. egyesült vármegyék) 1837 október 9. *Nagy* Miklós gottlóbi jegyző (Pest Pilis és Solt törv. egyesült vármegyék) 1839 május 13. *Novakovits* Sándor törökbecsei lakos (II. Lipót királytól nyert czímeres levél) 1840 április 8. *Nagy* János nagyszentmiklósi irnok (Pest Pilis és Solt vármegyék) 1842 szeptember 5. *Nagy* Boldizsár cseneji jegyző (Három Miklósvár Székelyszékek) 1844 szeptember 2.

Oexel Mátyás, Alajos, János és Károly Zombor helységnek közbirtokosai, lásd Rónay. *Oexel* Mátyás nemességéről szóló bizonyítványt kért 1791 augusztus 23. *Oexel* nemzetség és Zombor helység birtokosai, 1783-dik évben II. József királytól kapott és I. Ferencz királytól 1805-dik évben megerősített adománylevél 1839 szeptember 9.

Prisztol János esküdt lett 1779 július 13. (Nógrád vármegyétől nyert nemesi bizonyító levele) 1784 márczius 15. *Pruzsinszky* József táblabíró lett 1779 július 13. *Pálma* János esküdt lett 1779 július 13. *Prisztol* Antal megyei esküdt (Nógrád vármegye) 1784 márczius 15. *Pálffy* Imre gaádi földesúr (Armalis levele) 1795 augusztus 26. 1809 június 20. *Pajor* Sándor (Hont vm.) 1803 május 16. *Pejachevich* János gróf tordai földesúr. *Pribis* Pál (Trencsén vm.) 1807 márczius 16. *Platy* Illés (Liptó vm.) a vonatkozó jegyzőkönyvek elégvén, nem tudható, mikor hirdettette ki nemességét. *Péterfy* József (erdélyi nemesség) 1814 deczember 13. *Patrubány* Lukács és János (Krassó vm.) 1820 márczius 21. *Parchetich* József Szerém vm. főjegyzője (Szerém vm.) 1820 augusztus 1. *Parchetich* György és László (Rákóczi). *Pálya* Pál (Nyitra vm.) 1821 május 27. *Purgly* János és György (kir. adománylevél) 1821 június 18. *Pozoevits* József János. *Pozoevits* Miklós, János, Mátyás és Imre (Zágráb vm.) 1821 június 18. *Pozoevits* György János, Ferencz, Imre, Tamás, Gábor, Péter, másik József és Mátyás (Zágráb vm.) 1821 június 18. *Pozoevits* Tamás, Jakab, Miklós, József és Péter (Zágráb vm.) 1821 június 18. *Pozoevits* János, József Miklós és másik Miklós, Mátyás és Tamás (Zágráb vm.) 1821 június 18. *Petötz* Mihály főorvos (Pozsony vm.) 1821 november 13. *Pyrker* István (Vas vm.) 1822 márczius 27. *Petrovich* József kanaki hűbérnök és Pál (Pozsega vm.) 1822 márczius 27. *Petes* István, Márton, Mihály, András, János és Ferencz testvérek stb. (Komárom vm.) 1824 február 16. *Petrovits* Illés kanaki hűbérnök (Pozsega vm.) 1826 augusztus 7. *Péter* Mihály (Veszprém vm.) 1826 augusztus 7. *Popovits* Panteleimon német-bánsági ezred kapitánya (V. Ferdinánd királytól nyert czímeres levél) 1837 október 9. *Péterfy* Károly nagyjécsai káplán, *Péterfy* Antal dinyási jegyző és ennek fiai Zsigmond és László (leszármazás alapján) 1839 május 13. Jegyzőkönyvből kimaradt *Pénzes* István és fia János megyei fegyvernök 1838 május 14. *Popovits* Milos megyei gyakornok (Bács Bodrog vármegyék) 1840 július 7. *Petkó* Béla Krassó vármegye tiszti alügyésze (Krassó vm.) 1841 szeptember 6. *Petes* if. István, ifjabb Márton, Sándor és András, nemkülönben János ifjabb (leszármazásuknál fogva) 1842 január 26. *Pálffy* János szabómester és fiai Vincze és Sándor (Két Csik-Gyergyó és Kászon Székelyszékek) 1845 január 15. *Pejacsevich* Károly gróf (Verőcze vm.) 1847 június 21. *Pribis* János padei ispán (Trencsén vm.) 1847 deczember 14.

Radivojevits Sándor (Czímeres nemeslevél 1763. évből) 1781 augusztus 21. *Rózsa* György (Borsod vm.) 1796 február 22. báró *Radosevits* testvérek neuzinai hűbérnökök. *Rácz* másképp *Nagy* György (Borsod vm.) 1799 április 22. *Rogendorf* József gróf kanaki és idvarnoki hűbérnök.

Ragályi Antal és Pál (Gömör vm.) 1802 augusztus 30. *Rittlop* József (Somogy vm.) 1810 április 22. *Radossevits* Demeter, Vincze és Tódor leányai Aurélia és Mária (I. Ferencz királytól nyert nemeslevél) 1825 deczember 12. *Rehorovszky* Miklós h. ügyvéd (Pest Pilis és Solt törv. egyesült vármegyék) 1836 június 7. *Raksány* Imre nagybecskereki ev. iskola tanítója (Békés vm.) 1837 április 17. *Reziki* Márton és fia Imre szegedi szabómester (Csongrád vm.) 1839 május 13. *Rónay* nemzetség nevük változtatása iránt 1839 szeptember 9. (L. helyesebben 1839. XI. 25.) *Rigyitsky* Izidor és ennek fiai Szvetozár, János, Sándor, István, Pál és Miklós (kir. adománylevél) 1845 márczius 3. *Rohonczy* Leopold cs. kir. lovaskapitány (Veszprém vm.) 1845 szeptember 13.

Semsey András első alispán lett 1779 július 13. *Szálics* Mátyás főszolgabíró lett 1779 július 13. *Szöllössy* Gáspár aljegyző lett 1779 július 13. *Sántha* István alszolgabíró lett 1779 július 13. *Simon* András esküdt lett 1779 július 13. *Simon* András és József (Nemességét bizonyító per erejénél fogva) 1783 márczius 10. *Sztrilits* Tamás, *Sztojanovits* Fülöp (I. Ferencz királytól nyert czímeres nemeslevél) 1793 márczius 4. *Szabó* Ferencz (Nyitra vm.) 1793 november 19. *Szigethy* Ferencz (Pozsony vm.) 1795 február 10. *Szerviczky* György törökkanizsai földesúr. *Számecz*, máskép *Galló* Mihály (Nyitra vm.) 1795 május 18. *Szabó* Mátyás (Komárom és Békés vármegyék) 1796 szeptember 22. *Sándor* Károly esküdt lett 1796 márczius 18. *Szuló* János, István és József fiaival (Trencsén vm.) 1797 május 8. *Saló* János (Székely nemesség) 1798 április 24. *Szécsen* gróf mint kivabarai hűbérnök. *Sissányi* Pál (Hadzsi Mihály l. H betű alatt). *Szapáry* József gróf ráczszentpéteri földesúr. *Szelczay* József (gádi közbirtokos) 1809 június 20. *Sztankovits* Sándor (Czímeres nemeslevél) 1809 deczember 3. *Sátor* János és Dániel (Komárom vm.) 1806 szeptember 9. *Schlachta* Ferencz (Liptó vm.) 1807 deczember 1. *Sebő* Miklós (Győr vm.) 1809 szeptember 23. *Skendelits* József (Pozsega vm.) 1810 április 25. *Szalay* István (Szerém vm.) 1810 július 4. *Szabó* József és István (Székely nemesség) 1812 deczember 1. *Schillye* Ferencz (Bihar vm.) 1812 február 17. *Szecsujacz* Arszen (Mária Terézia királynőtől nyert czímeres nemeslevél) 1813 április 28. *Szilágyi* András (Székely nemesség) 1816 április 8. *Szilágyi* Virgil pesti ügyvéd, Andrásnak fia felségárúlás végett 10 évi súlyos börtönre és nemessége elvesztésére ítéltetvén, a Helytartó Tanács 1863. évi január hó 31. 88393. sz. a. rendelvénye szerint a nemesek sorából kitöröltetik. *Szladovits* György (Szerém és Zágráb vm.) 1820 márczius 21. *Szabó* Dániel (Gömör vm.) 1819 április 27. *Szőlőssy* János (Pozsony vm.) 1820 augusztus 1. *Simon Imre és János* (Vas vm.) 1820 augusztus 1. *Szluha* Ádám (Csongrád vm.) 1820 augusztus 1. *Szakadáty* Farkas (Temes vm.) 1820 deczember 12. *Szép* György (Zala vm.) 1821 márczius 27. *Szegő* István és fiai József és Alajos (Csongrád vm.) 1821 november 13. *Sövényházi* József (Csongrád vm.) 1823 május 2. *Szekeres* István (Csikszék bizonyítványa alapján) 1827 deczember 10. *Szabó* József, Ágoston és Sándor, néhai Szabó András fiainak nemesi bizonyítvány kiadatik 1831 január 4. *Seiben* György (I. Ferencz királytól nyert czímeres nemeslevél) 1831 október 10. *Simon* József zombori lakos (Vas vm.) 1832 augusztus 28. *Szabó* János törökbecsei lakos (Tolna vm.) 1833 szeptember 9. *Sztojanovits* János (I. Ferencz királytól nyert adománylevél) 1836 június 7. *Szalay* Ferencz nagyszentmiklósi uradalmi prefektus (Sopron vm.) 1836 június 7. *Szathmáry* Sámuel megyei főmérnök (Szabolcs vm.) 1837 október 9. *Sztojanovits* Nesztor g. n. e. esperes és fia Mihály vármegyei szolgabíró, továbbá János, Miklós és Fülöp (I. Ferencz királytól nyert czímeres nemeslevél) 1838 május 14. *Somogyi* Ádám nagykikindai lakos és fiai Mihály, János és Pál (Győr vm.) 1840 szeptember 9. *Szilvássy* Ferencz nagybecskereki üvegesmester (Esztergom vm.) 1840 október 15. *Szervitzky* Sándor (Bács vm.) 1843 június 6. *Stephanovits* Benedek szőregi kam. kasznár (Temes vm.) 1845 január 15. *Szabó* Arzén nagykikindai, Pál és Simon battonyai lakosok (Csanád vm. bizonyítványa) 1847 június 21. *Szalay* Samu és fiai József és Sándor az I-ső fia szajáni jegyző, a második újvidéki lakos (Zala vm.) 1847 június 21. *Samarjay* Károly (Komárom vm.) 1847 szeptember 21.

Tompa Farkas párdányi tiszttartó (Békés vm.) 1785 október 3. *Terstyánszky* Péter, *Tarnay* Mihály (Csongrád vm.) 1795 november 17. *Tatár* András (Nógrád vm.) 1798 augusztus 13. *Teklits* Péter (Vas vm.) 1802 június 15. *Tajnay* János és Antal (adománylevél I. Ferencz királytól) 1796 szeptember 22. *Turtsányi* Pál (kir. adománylevél) 1808 augusztus 2. *Tankó* Antal Erdélyi (székely nemesség) 1810 április 25. *Tarjányi* László és Ignácz (Heves- és Külső Szolnok vármegyék) 1812 február 17. *Trifunátz* Demeter (I. Ferencz királytól czímeres nemeslevél) 1816 szeptember 3. *Traiber* Mátyás, Antal és József (Zala vm.) 1820 augusztus 1. *Tarnay* Ferencz (Csongrád vm.) 1827 augusztus 16. *Tötössy* Mihály azelőtt pészaki, most nagyszentmiklósi tiszttartó 1828 április 21. *Tomits* Mark klári-i lakos (Zágráb vm.) 1836 szeptember 5. *Tarnay* László (Csongrád vm.) 1839 január 10. *Termasits* Rudolf György, Antal, László, Sándor, Kálmán, Karolina, Berta, Ida (V. Ferdinánd királytól nyert adománylevél) 1840 augusztus 31. *Trombitás* János és Koszta és fiai u. m. Iván, Mihály, Zsivoin és Szofron (Torda vm.) 1845 május 3. *Tallian* András, valamint fiai Béla, Jenő, Vilmos, Emil és Andor (Somogy vm.) 1866 május 22.

Ujfalusi Ferencz csendbiztos lett 1796 május 30, tiszteletbeli esküdt lett 1796 szeptember 22. *Urbanitz* Mihály (Veszprém vm.) 1813 április 6. *Uhlárik* János (Trencsén vm.) 1831 október 10. *Ujvári* József neuzinai jegyző (Nyitra vm.) 1833 január 14. *Uhlarik* József bébai lakos (Trencsén vm.) 1843 szeptember 4. *Urbán* Gyula (I. Ferencz királytól adománylevél) 1845 nov. 17.

Vasváry főügyész, *Vörös* János szolgabíró, *Vörös* Sándor számvevő lett 1779 július 13. *Vidák* Joanovits Tamás Maczedonia helység volt birtokosa. *Verbay* Sándor várnagy lett 1794 február 18. *Veith* Márton a temesi igazgatóságnál számvevő tiszt és fia Ferencz, nemkülönben leányai Karolina és Katalin (I. Ferencz királytól nyert czímeres nemeslevele) 1805 szeptember 16. *Vörös* máskép *Kovács* István (Győr vm.) 1820 márczius 21. *Vuchetich* Pál, Katalin, György, Farkas és Philomela (III. Ferdinánd királytól nyert czímeres nemeslevél 1829 május 11. *Varga* János kisoroszi jegyző (Csanád vm.) 1830 deczember 6. *Vidák* Joannovits István, máskép Akimovits és testvérei (Temes vm.) 1832 június 13. *Vedres* János és Gyula (I. Ferencztől nyert adománylevél) 1836 június 7. *Várkonyi* Károly és József (Csanád vm.) 1839 május 13. *Veöröss* m. k. Kovács Sándor párdányi urad. ügyész (Győr vm.) 1839 május 13. *Vank Vankuly* Péter (Arad vm.) 1842 deczember 5. *Varga* Ferencz h. ügyvéd (Beregh vm.) 1843 július 3. *Veress* Antal Bánlaki jegyző (Három Miklósvár Székelyszékek) 1843 szeptember 4. *Vettstein* Elek kam. ispán

(Temes vm.) 1844 január 15. *Vimmer* László csatádi kam. tiszttartó (Krassó vm.) 1845 május 3. *Vachler* temesi kincst. igazgatósági ülnök (Pest vm.) 1845 július 1. *Vucsetith* Márkó és Cyrill tarrasi lakosok (Mária Teréziától nyert czimeres nemeslevél) 1824 november 23.

Zsolnay Zsigmond esküdt lett 1779 július 13. Nemessége hirdettetett 1784 június 28. *Zamecz* Mihály (l. Gelló) 1795 május 18. *Zachariás* Lukács (Arad vm.) 1797 augusztus 8. gróf *Zichy* Ferencz szenthuberti volt földesúr. *Zágrábi* püspök (billédi földesúr) 1801. *Zágrábi* káptalan (módosi földesúr). *Zágrábi* prépost mint auråniai perjel, szárcsai földesúr. *Zsuffa* Kubovits János (Pozsony vm.) 1809 január 31. *Zsunatz* máskép *Bedenits* család (Zágráb vm.) 1821 június 18. *Zsámbokréty* Ferencz (Bács-Bodrog vm.) 1836 augusztus 3. *Zsámbokréty* Ádám (Bács vm.) 1845 márczius 3. *Zoldy* (Zoldi) és gyermekei Péter, Simon, Ferdinánd, Lipót Mihály és Erzsébet (V. Ferdinánd királytól nyert adománylevél.) 1845 november 17.

A vármegyei önkormányzat visszaállítása óta, a vármegyei nemes családok száma mindegyre növekedett. Míg 1785-ben csak 108 nemes férfiszemélyt írtak össze, addig az 1836-ban megtartott tisztújítás alkalmával 976 szavazati joggal bíró nemes szerepel az összeírásban.

Földesurak 1848 előtt.

Az 1836—1838. években, tehát egy évtizeddel a jobbágyság felszabadítása előtt, a vármegye területén, a királyi kincstárt és az egyháziakat is beleszámítva, összesen 42 földesúri joggal bíró birtokos volt. Az egyes földesurak között a legtöbb jobbágytelek ura volt a királyi kincstár, a melynek földesúri hatósága alá tartozott a nagykikindai kiváltságos kerület, a mely 1451 egész jobbágytelket számlált. A kincstár ezenkívül még 2177 jobbágytelket bírt a vármegye területén.

Utána következnek: Csekonics János 840, a zágrábi püspök 556, Nákó János 545, gróf Nákó Sándor 527, Kiss Ernő 505, gróf Gyulay 480, a gróf Szápáry család 357, Kiss Antal 334; báró Lipthay Frigyes 327, gróf Zichy-Ferraris Ferencz 321, gróf Batthyány család 289, a zágrábi nagyprépost, egyszersmind auråniai perjel 288, a zágrábi káptalan 207, Karátsonyi Lázár 245, gróf Buttler János 156, Écskai Lázár Zsigmond 148, József főherczeg Magyarország nádora 136, Tajnay János 133, Sissányi örökösök 123, gróf Sermage és Bonazzi családok 177, Áldássy Ignácz 113, Nikolics testvérek 111, Karátsonyi Lajos és László 103, Gyertyánfy Dávid 101, Mocsonyi János 94, a Marczibányi család 89, Szerviczky György 89, Vuchetich család 78, Hertelendy család 77, Dadányi Konstantin 68, Karácson István 64, Malenicza család 63, Damaszkin Simon 63, Petrovics József 53, Gyertyánffy Lukács 42, Diván György 42, Koczó család 40, Oexel (Rónay) család 33, Endrődy József 21. Pusztai birtokosok voltak: gróf Pejachevich Péter, Csernovics Pál, Damaszkin Antal és báró Bedekovics.

Nemes családok.

Alább közöljük a vármegye nemes családait, különös tekintettel azokra, melyeknek sarjai a közpályán szerepeltek vagy szerepelnek és jelenleg is birtokosok a vármegye területén.

Alexich (Allexich) határőrvidéki család. Boszniából jött át. 1555-ben történik a családról először említés, mikor mint vojvodák harczoltak a törökök ellen. 1556-ban Ráde és Radován vojvodák Ferdinándtól a Marburg rechtes Drauufer járásban levő Skogen helységben kaptak birtokot oly kötelezettséggel, hogy katonákat kiállítani és azokat a törökök ellen vezetni tartoznak. Mikula fia, Bózsa, a varasdi határőrezredbe lépett és tőle a család a Bozsin melléknevet még ma is viseli. A Bánság területére a család a XVIII. század elején jött és Pancsován telepedett le. József Mária Teréza alatt oberknéz volt. Szilárd 1830-ban Torontál vármegye tb. táblabirája. György Pancsováról Révaujfaluba költözött és ott házközösséget alapított. György unokája, Milán, postaellenőr Nagybecskereken, fiai, Bagolyub, Torontál vármegye főlevéltárnoka és Milenkó temesvári postatiszt. A család Pancsován élő tagjai, Pál és Milutin, valamint Szilárd, városi orvos.

Czimer. Arany haránt polyával szelt kék pajzs. A felső és alsó mezőben ezüst-liliom, a polyában 3 fél mankós vörös kereszt. Sisakdisz: nyilt fekete sasszárny. Takarók: kék-ezüst és vörösarany.

Áldássy (Szanádi). Kroppel Ignácz bajai kereskedő és unokája János családnevüknek Á-ra való változtatása mellett, 1797 június 23-án magyar nemességet, 1800 deczember 1-én pedig Szanádi előnevet nyertek. A nemességszerző Á. J. 1780-ban vásárolta meg a kincstártól Szanádot. A család a XIX. század első felében Aranyhegy pusztát is bírta. Ignácz a Ludovika-Akadémia számára 1825-ben és 1836-ban tett adományokkal örökítette meg nevét.

Czímer: négyelt paizs. 1. és 4. kékben hullámokon ringó háromárboczos hajó, három-három verescsíkos dagadó vitorlával. 2. és 3. aranynyal és veressel vágott mezőben váltakozva vágott oroszlán. Sisakdísz: nyílt fekete szárny között kinövő aranygriff, jobbjában ezüst keresztet tartva. Takarók: kékezüst-veresarany.

Antalffy-Zsiros. A. Mihály 1634 augusztus hó 20-án nyert czímeres nemeslevelet II. Ferdinánd királytól, melyet 1635 június 22-én hirdettetett ki Szabolcs vármegyében. A család később Borsod vármegyében Diósgyőrött telepedett le, hol az 1754. évi nemesi vizsgálatok alkalmával igazolta nemességét. Az 1754—55. évi országos nemesi összeírásban a családból János, Márton, Mihály és György vannak felvéve Borsod vármegye nemesei közé. János 1775-ben költözött Tiszaroffra és ő vette fel a Zsiros családnevet. János unokája Lajos a XIX. század negyvenes éveiben Torontál vármegyébe költözött. I. Lajos 1861-ben Torontál vármegye főjegyzője († 1906), ennek fiai: II. Lajos Torontál vármegye főszolgabirája, majd királyi járásbiró, három izben országgyűlési képviselő, törvényszéki elnök, 1894-ben kúriai birói czímet

nyert († 1909). Kálmán 1907 óta kúriai bíró. Mihály 1901-ben Torontál vármegye főszámvevője. József jelenleg ügyvéd Módoson, tógyéri birtokos. Etelka, férj. Jedlicska Jenőné, Nagylajosfalván. Unokái: Imre 1906 óta főszolgabíró; III. Lajos ügyvéd, tb. megyei főügyész; Dezső orgonaművész és az orsz. zeneakad. tanára. Aladár ügyvéd Bácstopolyán, Zoltán kir. postafogalmazó Temesvárt.

Czímer: kékben, zöld alapból kiemelkedő fehér ló. Sisakdísz: paizsbeli ló. Takarók: kékarany-veresezüst.

Asbóth. A. Gergely, ki Sopron vármegyében Nemeskéren lakott s általa neje: Koronkay Erzsébet, fiai István, György, Mihály, ki a törökök elleni háborúban esett el, János és Benedek 1715 május 13-án nyertek czímeres nemeslevelet. István magtalanul hunyt el. Györgynek fia volt János († 1751). Ennek fia János Gottfried (szül. 1715 † 1784) evang. lelkész; fiai közűl: János Gottfried, a hegyfalvi és nemeskéri idősebb, András az ifjabb és Gottfried a léczfalvi ág őse. János Gottfried evang. lelkész testvérétől, Mihálytól a soproni ág származik. Torontál vármegyében a hegyfalvi és a nemeskéri ifjabb ágból András, a mezőhegyesi uradalom kormányzójának fia hirdettette ki nemességét, Temes vármegye nemesi bizonyítványa alapján, 1820 augusztus 1-én. Az idősebb hegyfalvi és nemeskéri ágból pedig Sándor János (szül. 1810 † 1869) a Bega-csatorna- és a Maros-szabályozó társaság mérnökeként, 1844. évi szeptember hó 2-án Zala vármegye bizonyítványa alapján. Sándor az 1848—49-iki szabadságharczban műszaki ezredesként vett részt. 1849-ben Amerikába menekült, hol az Északamerikai Egyesült Államok hadseregébe lépett; később az Egyesült Államok követe volt Argentinában.

Czímer: kékben, zöld alapon, bíborruhás, zöldöves, jobbranéző vitéz, balját csípőjére támasztja, jobbjával kardot tart, két csillag és hold kíséretében. Feje fölött mintegy a kard éléből kirepülő sasfiók, háta mögött búzakéve. Sisakdísz: kardot tartó veres ruhás vitéz növekvően. Takarók: veresezüst-kékarany.

Babics. Horvátországi eredetű család; a Varasd vármegyei Czoborczról származik, honnan a XVII. század végén jött át Vas vármegyébe, Bögötére, majd Vathra és később Veszprémbe. A család nemességéről Mátyás fia Ádám, ennek fia János, ennek fia György, ennek fia László 1751 márczius 29-én nyert nemesi bizonyítványt Veszprém vármegyétől. Mind ezt, mind a László és fia Sándor részére Zala vármegyétől 1752. évi április 30-án kiállított nemesi bizonyítványt 1798 január 8-án Baranya vármegyében hirdették ki. A család 1770 táján átszármazott Heves vármegyébe is, a hol 1816-ban József hirdettette ki nemességét. József (szül. 1746. † 1823) fia István (szül. 1813 † 1885) érseki uradalmi ügyész, 1878-ban országgyűlési képviselő. Fiai: Béla (szül. 1847 † 1898) kir. közjegyző. József (szül. 1848) kir. udvari tanácsos, volt országgyűlési képviselő, gróf Csekonics Endre jogigazgatója. Aladár (szül. 1850) ügyvéd Egerben. István fivére János 1849-ben Horváth Mihály vallás- és közoktatásügyi miniszter titkára, 1849 augusztus 11-én Aradon volt Horváth miniszter mellett, onnan együtt menekültek külföldre. Később verpelléti plebános, majd egri őrkananok, tényői czímzetes prépost és egri jogakadémiai igazgató lett. Több ízben volt országgyűlési képviselő is. († 1891-ben Egerben).

Czímer: kékben zöld halmon álló aranyzsinóros veres ruhás, barna kucsmás vitéz, jobbjában egymást keresztező három arany-nyilat tart, balját fekete szíjon lelógó aranymarkolatú görbe kardján nyugtatja. Sisakdísz: aranymarkolatú görbe kardot tartó pánczélos kar. Takarók: kékarany-veresezüst.

Baich (Varadiai báró). B. János neje Gligori Roxa, gyermekei Tódor, Demeter, Lukács, Pál, Miklós és Katalin, 1791. évi július hó 25-én nyertek czímeres nemeslevelet II. Lipót királytól. A nemességszerző, ki Mitroviczán volt birtokos, főleg az 1788—89. évi török háborúk alatt szerzett érdemeiért nyert nemességet. Sabácz ostromakor sót szállított a hadsereg részére, Belgrád elfoglalásakor pedig a saját hajóit is átengedte hadi czélokra. A család zimonyi ágából származott Tivadar, varadiai birtokos, a ki 1832-ben vette meg Varadiát a kincstártól. 1857 máj. 7-én osztrák nemességet nyert Varadiai előnévvel. Ennek fia Milos (szül. 1827 † 1897) 1882-ben osztrák, 1891 deczember 10-én pedig magyar bárói méltóságot nyert, elhalt testvérének Athanáznak († 1876.) fiaival, Milánnal és Ivánnal együtt 1895. évi november 17-én az örökös főrendiházi tagsági jogot nyerték. Tagjai közűl Iván (szül. 1863. † 1911 deczember 14-én), kinek neje gróf Thoroczkay Eszter, jelenleg Bocsáron birtokos.

Czímer (nemesi, melyet a mitroviczai ág nyert adományul): a sarkokban és azok között összesen nyolcz hatágú veres csillaggal megrakott ezüst rámás kék pajzsban, zöld alapon aranygriff. Sisakdísz: nyilt fekete szárny között melléig kinövő arany griff-fej. Takarók: kékarany veresezüst. (A varadiai ág bárói czímere:) aranynyal és kékkel hasított paizsban, zöld hármashalom középsőjén, barna fészkében ülő s három fiát vérével tápláló pelikán. Bárói korona. Sisakdísz: arany csőrében veres keresztet tartó fehér sas. Takarók: kékarany. Paizstartók: két arany griff. Jelmondat: Honeste et diuturne.

Bajzáth (Pészaki báró). Bars vármegyéből származik. B. Istvántól és nejétől Varju Annától született gyermekei Imre, István és Mária 1669 jan. 24-én nyertek czímeres nemeslevelet I. Lipót királytól. E család sarja B. József (szül. 1720, † 1802 febr. 24.) pozsonyi kanonok, majd 1777 óta veszprémi püspök, a ki II. József császár uralkodása alatt vette meg Pészak helységet a kincstártól családja számára. 1799 szept. 6-án János nevű testvérével együtt Pészaki előnevet nyert. Ennek utóda György András (szül. 1791, † 1869.) Fejérvármegye másodalispánja, 1830-ban követe, 1837-ben királyi tanácsos és Fejérvármegye királyi biztosa, 1859 márcz. 21-én osztrák bárói rangot nyert. Fia László (szül. 1821.) A család utolsó sarja, Mária csillagkeresztes hölgy, gróf Zichy Andorhoz ment nőül.

Czímer: négyelt paizs, 1. és 4. kékben ágaskodó ezüst-oroszlán, felemelt jobb első lábában aranymarkolatú kardot tart. 2. és 3. veresben aranykoronából kiemelkedő kettős ezüstkereszt. Sisakdísz: kinövő ezüst oroszlán. Takarók: kékezüst-veresezüst.

Balás (Sipeki). B. Gergely s általa neje Katalin, fia Mihály, testvérei György, ennek neje Dorottya s Lukács, neje Orsolya 1635 febr. 27-én nyertek czímeres nemeslevelet, melyet 1636 febr. 11-én hirdettek ki Nógrád vármegyében. A családból István, Temes vármegye helyettes alispánja, a kincstári jószágok elárverezésekor, 1782-ben Hegyest (Tiszahegyest) vásárolta meg, de e birtokot csakhamar eladván, elköltözött a vármegye területéről. A család jelenlegi torontáli

ANTALFFY

BABICS.

BAICH

BAJZÁTH

BARÉNYI.

BALOGH.

BERECZ.

BIELEK

BOBOR

ága a nemességszerző testvérétől, Lukácstól származik, kinek utóda Frigyes (szül. 1834, † 1879) Torontál vármegye főjegyzője és országgyűlési képviselő volt. Fia Iván Béla (szül. 1866) Németelemérén birtokos, leánya Mária Jekelfalussy Zoltán cs. és kir. kamarás min. tan.-hoz ment nőül.

Czímer: kékben hármas zöld halmon, jobb előlábában kardot és három fehér rózsát tartó aranygriff. Sisakdísz: a paizsalak növekvően. Takarók: kékarany-veresezüst.

Balogh (Balkányi). A család birtokában levő adatok szerint Veres, máskép Balogh István 1594-ben nyert czímeres nemeslevelet. A család Zemplén, Ung és Szabolcs vármegyékre terjedt ki s tagjai leginkább a lelkész pályán tüntek ki. Közéjük tartozott Miklós († 1887) görög kath. esperes, fiai: Szilárd szintén görög kath. lelkész Tokajban, Gyula debreczeni kereskedő, József-Zsigmond jelenleg nyug. ezredorvos, nagyjécsai községi orvos és ennek gyermekei, Gáspár és Veronika.

Czímer: kékben zöld alapon álló sodronyinges, sisakos, veresnadrágos magyar vitéz, bal oldalán függő kardtokkal, jobbjában egyenes kardot, baljában levágott török főt tart varkocsánál fogva. Sisakdísz: paizsalak növekvően. Takarók: kékarany-veresezüst.

Barényi (másként Barina, Barenay és Barnyi is) Trencsén vármegyéből származik. Barina György már 1653-ban igazolta nemességét Nyitra vármegyében, és Barinyay László 1753-ban a trencsénmegyei Baánban; az utóbbi előfordul az 1754—55. évi országos nemesi összeírásban Nyitra vármegye nemesei között. György 1809-ben Pozsony vármegye nemesei között szerepel, hol Csentére nyert adományt. Tagjai közűl: György gróf Illyésházy István († 1811) jószágkormányzója volt. Zsigmond az 1848—49-iki szabadságharczban való részvétele miatt börtönt szenvedett s előbb Spielbergbe, innen Hohenwangenbe került, de megszökvén, Komáromba menekült, a hol beállott a komáromi várőrség közé. A komáromi kapituláczió után bántatlanul haza eresztették. 1770-ben a kisbéri ménesbirtok tisztje lett; ő volt ott az első magyar tiszt. Fia: Gyula jelenleg a gróf Csekonics-féle zsombolyai uradalom központi kasznárja. A család a pestmegyei Monostortól használja előnevét.

Czímer: Kétszer vágott és kétszer hasított, ekként kilencz mezőre osztott paizs. I. paizsfőben: 1. veresben természetes hal. 2. kékben zöld alapon négyszögletes kövekből rakott oromzatos torony, csúcsives kapuval, a torony oromzatán három kékszinű ellobogó zászlóval. 3. veresben ezüstrák. II. paizsderékban. 4. kékben, zöld alapon, czölöpösen állított arany buzakéve. 5. veresben, zöld alapon ágaskodó fehér ló. 6. Kékben négy hullámos veres pólya. III. A paizslábban. 7. veresben ezüst-makk, zöld makkcsészével. 8. Kékben zöld alapon felugró ezüst-szarvas. 9. Veresben három természetes szőllőfürt. Takarók: kékarany-veresezüst.

Batthyány (Németújvári gróf). Ősrégi család, melynek ősi fészke a zalavármegyei Kővágóőrs volt. Első ismert őse Miska ispán (1207—1227). Ennek fiai: Örsi Renold ispán (1258—1274.) és Örsi Pál († 1272 előtt). Ennek leányát Örsi Mátyás (1274—1299), Veszprém vármegye szolgabírája vette el. Utódait Kővágóőrsieknek nevezték. Fia Mihály sz. 1299; ennek fia Miklós mester 1339—1380, a ki Batthyány János leányát, Katát, vette nőül. E házasságból származott Kis György (1392), 1401-ben esztergomi várnagy, a Batthyány család őse. A család fényének alapját Ferencz (1497—1566), Vas vármegye főispánja, főpohárnok és horvát bán vetette meg. Utódai közűl: Ferencz, aranysarkantyus vitéz, valamint fiai György és Gáspár, 1628-ban bárói, Ádám 1630 augusztus 16-án grófi rangot nyert. A család a XVIII. század végén szerzett birtokokat a mai Torontál vármegye területén. József és testvérei 1781 aug. 1-én a kincstártól megvásárolták az óbébi uradalmat, a melyhez Óbéb, Valkány és Oroszlámos községek, továbbá Kereszúr és Kocsovat-puszták tartoztak. Az új birtokosok közűl főleg Ignácz, erdélyi püspök (sz. 1741, † 1798), tett sokat az uradalom jövedelmeinek fejlesztésére. A XIX. század első felében Ujhely, Verbovicza, Kissziget, Magyarkeresztúr, Kisbéb, Majdán és Podlokány pusztákat bírta. Valkányt 1849-ig Lajos, Magyarország első felelős miniszterelnöke, bírta. Halála után (1849 okóber 6) a család itteni birtokait báró Sina Simon vette meg. Oroszlámost József (sz. 1770, † 1851), cs. kir. kamarás fia József (sz. 1836, † 1897), Moson majd Jász-Nagykun-Szolnok vármegye főispánja, örökölte, kinek halála után fiára, László cs. és kir. kamarásra (szül. 1870) szállott.

Bedekovics (Komori). Régi horvát család, melynek első ismert őse Tamás, IV. Béla király íródeákja volt, s János tesvérével együtt, 1267-ben Komor földét nyerte adományul. Ezek egyikének leszármazója Ferencz (szül. 1755, † 1827), előbb Békés, majd Varasd vármegye főispánja, 1822-ben bárói rangot nyert. A család nemesi ága, melynek utolsó sarja B. Kálmán (sz. 1818, † 1889) az első magyar-horvát miniszter volt, a XIX. század első felében Tamásfalván és Kanakon bírt földesúri joggal.

Berecz (Hosszúhetényi és Faddi). B. Mihály és Tamás, továbbá Mihály gyermekei: Ignácz, Antal és Kata, úgyszintén Tamás gyermekei: István és Ilona, 1714 márczius 4-én, hadban szerzett érdemekért nyertek czimeres nemeslevelet. A család idővel elterjedt Heves, Tolna, Borsod, Zemplén és Bács-Bodrog vármegyékbe. Tagjai közűl Adalbert 1848—49-ben honvédhadnagy, a szabadságharcz lezajlása után, 1850-ben fia János († 1885) költözött Bács-Bodrog vármegyéből Torontálba, hol Nagykőcsén jegyző volt. András Árpád jelenleg nagykomlósi jegyző.

Czímer (a melyet a család jelenleg használ): aranykeretű kék paizsban, zöld alapon álló vörösruhás és kucsmás magyar vitéz, jobbjában egyenes kardon átütött török főt tartva. Sisakdísz: kardot tartó pánczélos kar, a kardon átütött török fővel. Takarók: kékarany veresezüst. — Az 1714. évi nemeslevélben adományozott czímer: kékben, zöld mezőn, előlábaival három veres rózsát tartó egyszarvú. Sisakdísz: az egyszarvú növekvően. Takarók: kékaranyveresezüst.

Bibits (Jenopolyai). A család azok közé a marosmelléki határőrök közé tartozott, a kik az 1690—1697 közötti időben vándoroltak be Magyarországba. A tisza-marosi határőrvidék föloszlatása után első ismert őse Miklós, 1750—51-ben Pécskáról a határőrökkel Melenczére költözött. Utóda I. Pál, 1866-ban osztrák nemességet nyert, Jenopolyai előnévvel. II. Pál jelenleg Melenczén birtokos.

Czímer: kékkel és ezüsttel balharánt vágott paizsban, felül jobb előlábával ezüst keresztet, baljában görbe kardot tartó, befelé fordult aranyoroszlán. Alul: zöld alapon kiemelkedő zöldlombos fa. Sisakdísz: természetes színű bibicz-madár. Takarók: kékarany-veresezüst.

Bielek (Dezséri és Vágújhelyi). B. János 1663-ban nyert czímeres nemeslevelet I. Lipót királytól. Utódai 1782 augusztus 3-án igazolták nemességüket, mely alkalommal azt a legfelsőbb helyen is elismerték. Idővel a család átszármazott Szepes, Abaúj és Sáros vármegyékbe. Torontál vármegyében a XIX. század ötvenes éveiben telepedett le. Vilmos, az 1861 szeptember 18-án tartott közgyűlésen hirdettette ki nemességét, Szepes vármegye bizonyítványa alapján. Tagjai közül: Antal tb. főjegyző Nagybecskereken, Zoltán, gyógyszerész Bánlakon, Mihály Párdányon; Vilmos, vm. aljegyző Nagybecskereken és Pál honvéd hadnagy.

Czímer: kékben, zöld alapon, felemelt jobb lábában pálmaágat tartó természetes színű gólya. Sisakdísz: felemelt jobb lábában két búzakalászt és zöldleveles szőlőfürtöt tartó paizsbeli gólya. Takarók: kékarany-veresezüst.

Bobor (Hajniki). B. Tamás 1684-ben nyert czímeres nemeslevelet a török háborúkban tanúsított vitézsége jutalmául. A család Nógrádból költözött Torontálba. Nemességét 1824-ben hirdették ki. Tagjai közül Gyula, jelenleg alsóaradi és alsóeleméri birtokos.

Czímer: kékben, aranymarkolatú görbe kardot tartó aranyoroszlán. Sisakdísz: aranymarkolatú görbe kardot tartó pánczélos kar. Takarók: mindkétfelől kékarany.

Bogdanovics. E családból Péter az 1840—48 közötti években Ótelek községben bírt földesúri joggal. Dávid, cs. kir. százados, ennek fiai: Vilibáld és Virgil, az 1860—70-es években, Párdányban voltak uradalmi bérlők.

Bonazzi. B. Nep. János 1780 február 4-én nyert honfiúsításáról oklevelet. E család a gróf Sermage családdal együtt, melylyel rokonságban állott, a XIX. század első felében Gyertyámos helységben bírt földesúri joggal.

Botka (Kis-Lápási). A családra vonatkozó eddig ismert legrégibb okleveles adat a nyitrai káptalantól 1285. évi november 30-án kiállított eredeti osztálylevél, a mely szerint a család ősei az ugyanazon törzsből származó másik három család tagjaival a Szőlős nevű ősi birtokon megosztozkodnak, mely alkalommal a Botka család ősei a mai nyitravármegyei Felsőszőllős község határának éjszaki részét, a mai Mártonfalva község határos területét kapták osztályrészül. A család Mártonfalván telepedett le és B. István mártonfalvi lakosként kapta II. Mátyás királytól, 1612 november 26-án, a czímeres nemeslevelet. A nemességszerző Istvánnal együtt neje, Szilágyi Katalin, gyermekei István, Dénes, Anna és Erzsébet, továbbá néhai testvérének, Andrásnak gyermekei, András, Bálint, János, Lukács és István is bennfoglaltatnak a nemeslevélben, melyet 1613-ban hirdettek ki Nyitra vármegyében. A nemességszerző István elsőszülött fiától, II. Istvántól, a család következőleg származott le: fia III. István. Ennek fia I. János; kinek fiai voltak: II. János Nyitra vármegyében, az 1754—1774. évi nemesi összeírásokban, kislapási birtokosokként vannak felvéve. Erre nádori adományt nyervén, ettől kezdve a család a Kislapási előnévvel élt. János testvére István, utódok nélkül halt el. II. János fiai: III. János, 1777-ben Csongrád városában telepszik le és nemességét Nyitra vármegye 1783 julius 8-án tartott közgyűlése alkalmával igazolta; továbbá Ádám, a ki Péterrévére költözött és I. Mihály s Gáspár. Mihály 1768-ban az Ujházy-féle csapat kapitánya volt. III. János fia I. Imre (szül. 1779, † 1833, Péterréve), nemességét 1805-ben hirdettette ki Bács-Bodrog vármegyében, Nyitra vármegye bizonyítványa alapján. Fia: Ferencz, nemességét 1834 január 8-án hirdettette ki Torontál vármegye közgyűlésén. Később Torontál vármegye főjegyzője volt. Imre, Torontál vármegye főorvosa, Nagybecskereken halt el. Mihály és János Péterrévén laktak s ott is haltak el magtalanul. Lajos (szül. 1829), Torontál vármegye főpénztárosa. Nemességét 1833-ban hirdettette ki Bácsbodrog vármegye közgyűlésén. Fia Béla (szül. 1861), országgyűlési képviselő, 1906—1910-ben Torontál vármegye főispánja. Fia II. Béla (szül. 1891, Bánlakon). Ferencz fia I. Géza († 1875-ben, Nagybecskereken), vármegyei I. aljegyző volt. Leánya, Sarolta, gróf Klebelsberg Kunó, közigazgatási bíróhoz ment nőül.

Czímer: jobbharánt fekete gerendával kék és vörös mezőre osztva, az utóbbiban hatágú aranycsillagot tartó aranyoroszlán. Sisakdísz: paizsbeli oroszlán növekvően. Takarók: kékarany-veresezüst.

Bunyevácz. B. Fülöp, károlyvárosi ülnök, valamint gyermekei: Nep. János, Fülöp, Tamás, Miksa, József, István és Lajos, 1808 október 16-án nyertek czímeres nemeslevelet I. Ferencz királytól. Antal, 1824 február 16-án hirdettette ki nemességét Torontál vármegyében, Zágráb vármegye nemesi bizonyítványa alapján. Miksa György, petrisi haszonbérlő, Torontál vármegye táblabírája, 1839 április 27-én hirdettette ki nemességét Temes vármegyében.

Buttler gróf. B. János Lajost és leszármazóit az 1715. évi CXXXIV. törvényczikkel honfiúsították. A család 1681 szeptember 10-én nyert grófi rangot. Tagjai közül János a délmagyarországi kincstári javak elárverezése alkalmával, 1781-ben, a párdányi uradalmat vette meg. 1801—1804-ben Torontál vármegye kétségtelen nemeseinek sorában szerepel. A család 1848-ig Párdány és Jánosfölde helységekben bírt földesúri joggal.

Csávossy (Csávosi és Bobdai). A család őse Cs. Ignácz, a XIX. század első felében telepedett le Torontál vármegyében. 1854-ben megvette a kincstártól Csávost, mely birtokot Endrődy József halála után, a ki a vételárral hátralékban maradt, a kincstár foglalta le. Cs. Ignácz kielégítvén Endrődy özvegyét is, a birtok az ő tulajdonába ment át. 1867 julius 1-én nyert magyar nemességet. Fia Gyula (szül. 1838, † 1911), valamint gyermekei: Gyula, Benigna, Irma, Olga, Adrienne, Alice, Elemér, József és Endre, 1904 november 18-án bárói méltóságot nyertek. Ignácz másodszülött fia Béla (szül. 1848), a képviselőház volt háznagya s 31 éven át a párdányi kerület országgyűlési képviselője, 1911-ben nyert bárói rangot. A család az örökös főrendiházi tagság jogosultságával bír. Gyula fiai közül II. Gyula tartalékos főhadnagy és Elemér a Jézus-társaság tagja. Béla fiai: II. Ignácz dr. a törökbecsei járás főszolgabírája és II. Béla, földmívelésügyi miniszteri fogalmazó; II. Ignácz fiai III. Béla és András.

Czímer: négyelt paizs; az 1. és 4. vörös mezőben egy-egy aranycsillag, a 2. és 3. ezüstmezőben balharánt három kék pólya; bárói korona. Sisakdísz: jobboldalt balharánt három arany-, baloldalt pedig három jobbharánt ezüstpólyával vágott vörös-kék nyílt szárny között görbe kardot tartó könyöklő pánczélos kar. Takarók: kékezüst-veresarany. Paizstartók: két jegesmedve. Jelmondat: »Laborantes Deus adiuvat.«

Csekonics. (Zsombolyai és Janovai gróf.) Vas vármegyéből származik. Őse Pál (Mátyás és Marics Judith fia) 1753 január 29-én nyert czímeres nemeslevelet Mária Terézia királynőtől. Pál, a ki a kőszegi kerület táblai ügyvéde volt, Vas vármegyében Gasztony, Medves, Alsó- és Felső-Rönök és Rába-Szent-Mihály községekben birt birtokokat. Neje nemes Kanicsár Mária, Kanicsár Pál és Hertelendy Julia leánya, a kivel 1754 május 22-én Kőszegen kelt egybe. Két fia volt: József és Imre. József (szül. 1757 február 22-én Kőszegen, † 1824 április 26-án Pesten) vezérőrnagy, a magyar állami ménesintézetek hírneves megalapítója. 1774-ben kadétként belépett a D'Ayasassa Curassier-ezredbe, 1777-ben hadnagy, 1778-ben főhadnagy a Modena, később a Zeswitz Currassier-ezredben, 1783-ban kapitány, 1787-ben őrnagy, 1789-ben alezredes. 1790-ben ezredes, 1806-ban tábornok és a felkelő nemes sereg dandárnoka lett, 1799-ben a Szent István-rend kiskeresztjét kapta. Már mint kapitány behatóan tanulmányozta és részletes emlékiratot dolgozott ki arra nézve, miként lehetne a lótenyésztést hazánkban felvirágoztatni. Iratát átnyujtotta II. József császárnak, a ki ezt elfogadta. Miután az első kísérletek fényesen sikerültek, a császár megbízta őt a z állami lótenyésztés szervezésével. Csekonics József alapította ez időben a mezőhegyesi állami méntelep-intézetet. Mikor 1788-ban a török háború kitört, a császári sereg lóállományának ellátásával Csekonics Józsefet bízták meg. E rendkívül nehéz időkben e sulyos feladatát II. József császár legnagyobb elismerésére oldotta meg. Hogy a hadsereg lóállománya takarmányban ne szenvedjen szükséget, 12.000 kaszást rendelt Mezőhegyesre s innen szállította a szénát az Alduna vidékére. 1790-ben húsz évre bérbe kapta, majd 1792-ben örökáron megvette a zsombolyai uradalmat1. 798-ban a hadsereg és Bécs városa részére vágómarhák szállításával volt megbizva. Második neje, a kitől a jelenleg élő nemzedék származik, pribéri Jankovics Julia († 1835 deczember 10) pribéri Jankovics János hétszemélynök, udvari tanácsos és báró Püchler Teréz leánya volt. József testvére, Imre (szül. 1759 † 1830 Kőszegen) Vas vármegye táblabírája, 1790-ben körmendi főszolgabíró. 1809-ben, a franczia megszállás alkalmával tanusított kitünő szolgálataiért, a hadsereg fővezényletétől elismerő okiratot kapott. Fia Ferencz (szül. 1783 † 1872 Budán) őrnagy, részt vett a franciák elleni háborúban, 1814-ben Brionne vára ostrománál tanusított vitézségéért az orosz császári Vladimir-rend IV. osztályát kapta. Utódai nem maradtak. József tábornok özvegye Jankovich Julia, 1829-ben megvevén a janovai uradalmat a mai Temes vármegyében, 1833 junius 31-én I. Ferencz király neki és fiának Jánosnak a Zsombolyai és Janovai előnevet adományozta. János (szül. 1809 † 1880) 1829-ben Temes vármegye táblabírája. 1864 deczember 9-én Bécsben kelt oklevéllel grófi rangot nyert, melyet a koronázás után, 1874 márczius 2-án megerősítettek 1879 május 5-én valóságos belső titkos tanácsos lett. Neje báró kisfaludi Lipthay Leona (szül. 1821, † 1903). Fia: Endre (szül. 1846 szeptember 13) nagy áldozatkészséget tanusított a szegedi árvíz idején a károsultakkal szemben. 1891 január 10 óta a magyar szent korona országai Vörös Kereszt Egyesületének elnöke. 1892 január 16-án valóságos belső titkos tanácsos lett. 1895 november havában Jenő főherczeg, a német lovagrend nagymestere, a maltanus nagykeresztet adományozta neki. 1898 november 30-án a Ferencz József-rend nagykeresztjét nyerte. 1900 október 2-án főasztalnokmester lett. Elnöke Torontál vármegye Gazdasági Egyesületének. Nejétől, született gróf Cziráky Konstancziától származó gyermekei: 1. Andrea, férjezett gróf Széchenyi Andor Pálné. 2. Sándor (szül. 1872) cs. és kir. kamarás, 1902 óta a főrendiház tagja, neje: báró Vay Margit, fia: Endre (szül. 1901). 3. Pál (szül. 1873). 4. Gyula (szül. 1875) volt országgyűlési képviselő, a Magyar Lovaregylet egyik igazgatója. 5. Iván (szül. 1876) cs. és kir. kamarás, követségi titkár Washingtonban.

Czímer: kék paizsban, zöld alapon, természetes sásbuzogányt tartó arany oroszlán. A paizs fölött grófi korona, ezen három koronás sisak. Sisakdiszek: I. (középső) felemelt jobb lábában követ tartó természetes színű daru. Takarók: veresarany-kékarany. II. (jobbról) befelé fordult paizsbeli oroszlán növekvően. Takaró: veresarany. III. (balról) magyar szablyát tartó aranyoroszlán növekvően. Takaró: kékarany.

Csernovics (Tulajdonképen Csarnojevics, Mácsai és Kisoroszi.) A család legnagyobb szerepet vitt tagja Arszén szerb patriárka, a ki 1630 táján Crngorában született. 1674-ben már ipeki patriárka lett, a Cs. családnevet csak 1688 óta használja, azt állítván, hogy a híres Crojevicsek ivadéka. 1688-ban nemzete érdekében a római-német császárhoz és a pápához fordult segélyért. Az 1689. évi hadjárat alatt jelentékeny szerepet játszott s a szerbek felkelésében tevékeny részt vett. 1690-ben a törökök bosszúja elől 80.000 emberrel Magyarországon keresett és talált menedéket. I. Lipót rendíthetetlen híveként, főleg neki tulajdonítható, hogy a szerbek 1703-ban nem csatlakoztak Rákóczihoz. († 1706.) Öcscsét Mihályt, továbbá ennek Jorge Annától született fiát Jánost, III. Károly király 1720 április 29-én magyar nemességre emelte. Mihály özvegyen maradván, 1722-ben nőül vette Korányi Annát, Szirovicza Jankó özvegyét; 1742 augusztus 15-én feleségének első férjétől származott gyermekeit, Szirovicza Arzént és Györgyöt örökbefogadta. E két fiú, Arzén és György lett a ma is élő Cs. család megalapítója. Arzén kapitány (1716—1766) egyik fia: Lázár 1793-ban grófi rangot nyert, ága azonban kihalt; második fia: Pál 1809-ben I. Ferencz királytól Kis-Orosz pusztát és a Kis-Oriszin-i (így) előnevet nyerte adományul. Fiai: Simon orosz gárdakapitány (1782—1812), Arzén (1789—1827) és Péter (szül. 1810 Nagybecskereken, † 1892 május 1). Az 1843. évi országgyűlésen Arad vármegyét képviselte. 1848 április 26-án a magyar kormány Temes vármegye főispánjává és temesi gróffá nevezte ki. A Nagykikindán kitört szerb lázadás hírére a kormány az ország Délvidékére teljhatalmú biztossá nevezte ki; de a szerb felkelőkkel szemben gyengének bizonyulván, a kormány Vukovics Sebőt tette helyébe. Ettől kezdve többé nem szerepelt a közéletben, bár a kiegyezés után több ízben megválasztották képviselőnek. Fia: Arzén (szül. 1831 † 1889). Ennek fiai Pál (szül. 1866) és Mihály (szül. 1868).

Czímer: kékben zöld domb fölött fehér lovon, tigrisbőr-nyeregtakarón ülő vereskalpagos és nadrágos, zöld dolmányos, sárga csizmás magyar vitéz, jobb kezében kardot tart, a melynek hegyére levágott török fő van tűzve. Sisakdísz: paizsbeli vitéz növekvően. Takarók: kékarany-veresezüst.

Dadányi. (Gyülvészi.) D. Naum és Konstantin bécsi lakosok 1782-ben 41.200 forintért

megvették Gyülvészt, a melyre II. Józseftől adományt, majd 1784 január 30-án czímeres nemeslevelet nyertek. Ezeket az okleveleket a gyülvészi kastélyba betört rablók megsemmisítvén, I. Ferencz király 1808 augusztus 12-én D. Konstantin kérelmére új megerősítő adománylevelet állított ki a gyülvészi birtokra. Tagjai közűl: Pál (szül. 1812 † 1882) Torontál vármegye szolgabírája volt. Erzsébet Vukovics Sebő 1848-iki kormánybiztoshoz és a későbbi (1849) igazságügyi miniszterhez ment nőül.

Damaszkin. (Németi.) D. Lyubomirovics István és nejétől, Zákó Máriától született gyermekei: Sándor, Antal, Simon, Szabbás, Pulcheria, Terézia, Kata, Anna, 1799 deczember 20-án nyertek czímeres nemeslevelet, 1800 szeptember 19-én pedig »Németi« előnevet. A nemeslevelet az 1800 június 28-án tartott közgyűlésen hirdették ki Torontál vármegyében. A család a XIX. század első felében Hajdusicza (mai Istvánvölgy) és Németi (a mai Beregszónémeti) helységekben bírt földesúri joggal.

Dániel. (Szamos-Ujvárnémeti.) D. Tódor szamosújvári, D. Jeremiás és Pál ebesfalvi lakosok, továbbá Tódor fiai, Demjén, Miklós, Lukács és Minas, III. Károly királytól 1725 július 3-án nyertek czímeres nemeslevelet. Pál fiainak, Tódornak és Demjénnek a nemességét II. József 1786 június 19-én kelt elhatározásával elismerte. Tódornak hasonnevű fia verseczi lakos, a ki szentandrási kincstári főbérlő volt, 1826-ban hirdettette ki nemességét Temes vármegyében. II. Tódor fia László, Krassó-Szörény vármegye aljegyzője, 1866—67-ben verseczi polgármester volt. Tagjai közűl János királyi tanácsos, (1840—43) Torontál vármegye alispánja, kinek Kiss Augusztával kötött házasságából született gyermekei: Ernő, Béla († 1876) honvédhuszárszázados, József főherczeg szolgálattevő tisztje és Ilka férje: Steingassner Ákos kir. ítélőtáblai bíró († 1898), Ernő (szül. 1843-ban), 1865-ben Torontál vármegye aljegyzője, 1867-ben szolgabíró, 1868-ban törvényszéki ülnök lett. 1870-ben a begaszentgyörgyi kerület képviselővé választotta. Ugyanezt a kerületet képviselte az 1872—75. évi országgyűlésen is. 1878-ban Nagybecskereket, 1887 óta Pancsovát képviselte. Részt vett a Tiszavölgyi társulat megalapításában, 1881 óta a nagykikinda—nagybecskereki vasút igazgatója. 1895 január 15-én, a Bánffy-kabinet megalakulásakor a kereskedelmi tárczát vette át, mely állásában 1899 február 26-ig maradt. 1896 április 25-én megkapta a valóságos belső titkos tanácsosi méltóságot. Az ezredéves országos kiállítás rendezése körül szerzett érdemei elismeréséért, 1896 november 1-én bárói rangot nyert, az örökös főrendiházi tagsági jogosultsággal. 1898 márczius 1-én az első osztályú vaskoronarendet nyerte. Fiai: Elemér (szül. 1874) min. titkár és Tibor (szül. 1878) Pancsova és Versecz főispánja. Pál, a torontálmegyei ág megalapítója, 1822 szeptember 13-án Aradon született. 1842-ben Torontál vármegye aljegyzője, 1848-ban a zichyfalvi járás főszolgabírája. 1848-ban országgyűlési képviselővé választották. Mert a kormányt Debreczenbe is követte, börtönbe jutott, de 1850-ben kegyelmet nyert. 1861-ben és 1865-ben újból képviselővé választották s azóta állandóan a zichyfalvi kerületet képviselte. 1887 óta a szabadelvű pártkör egyik alelnöke is volt. († 1895 május 10.) Fiai: Pál országgyűlési képviselő, János, József és László volt országgyűlési képviselő, 1896-ig Torontál vármegye alispánja, 1896—1897-ig Nógrád vármegye főispánja.

Czímer: veresben 3-as zöld halom fölött egymást keresztező két zöld pálmaág között genfi kereszt. Sisakdísz: pánczélos kar karddal, melyen átütött török fő van.

Czímer, bárói: veresben hármas zöld halom felett egymást keresztező két zöld pálmaág, fölötte ezüst-kereszt. A paizs fölött bárói koronán nyugvó sisak.

Dellimanics (Delimanics). D. József verőcze-vármegyei szolgabíró 1747 július 24-én nyert czímeres nemeslevelet Mária Terézia királynőtől, melyet 1747 decz. 12-én hirdettek ki Verőcze vármegyében. A család 1801-ben telepedett le Torontál vármegyében, midőn Verhovácz Miksa zágrábi püspök a billédi uradalmat nyerte kárpótlásul a katonai Határőrvidék számára lefoglalt horvátországi birtokaiért. A püspök a billédi uradalomhoz tartozó Kécsát (ma Kőcse) hűbéreseinek adta haszonélvezetül, kik közé a D. család is tartozott. D. György 1820 aug. 1-én hirdettette ki nemességét Torontál vármegyében, Verőcze vármegye bizonyítványa alapján. Tagjai közül: Nándor, 1836-ban Torontál vármegye táblabírája, György 1837-ben főszolgabíró, László 1848-ban Verőcze vármegye főszolgabírája és főispánja volt. Ferencz törvényszéki elnök, Imre 18 éven át volt a csenei járás főszolgabirája. Lajos 1890—1893, majd ismét 1893—1895-ig főszolgabirája, 1895—1902-ig alispánja, 1904—1906 és 1910 óta másodízben főispánja Torontál vármegyének, Kőcsén birtokos.

Czímer: Kék paizs arany paizsfővel, abban két piros rózsa. Alatta ezüst szarufa, az alatt hatágú aranycsillag. Sisakdísz: nyilt fekete szárny között hatágú aranycsillag. Takarók: kékarany-veresezüst.

Demko-Belanszky. D. másképen Belanszky János és György, a kik Heves vármegyében laktak, 1797 április 10-én igazolták nemességüket. Ferencz 1806 decz. 2-án hirdettette ki nemességét Torontál vármegyében, Békés vármegye bizonyítványa alapján, János nemességét pedig 1829 jan. 12-én. A fenti György fiai közűl: Mihály a Csernovics-család mácsai uradalmának jószágigazgatója volt. Ferencz, a ki 1806-ban hirdettette ki nemességét, torontálszécsányi jegyző, utóbb uradalmi tiszttartó. Mihály fia Pál, ennek fia Pál (sz. 1838 †), 1884-től 1896-ig Nagybecskerek város országgyűlési képviselője; fia Pál jogtudor, dévai kir. közjegyző. Testvére Ferencz Torontál várm. útbiztosa, gazdasági tudósító és földbirtokos.

Czímer: kékben, zöld alapon hatágú aranycsillagtól és ezüstfélholdtól kísért, jobbra vágtató magyar vitéz, aranyzsinóros veres atillában, kék nadrágban, sárga csizmában, s veres tollas sisakkal, felemelt jobbjában kivont kardot tartva, melynek hegyén levágott török fő vérzik. Sisakdísz: vörösmezű, kardot tartó kar, a kardon átütött török fővel. Takarók: kékaranyveresezüst.

Diván. D. Konstantin Torontál vármegye táblabírája 1806 február 9-én nyerte a Padéi előnevet. Mint padéi földesurat a vármegye 1801-ben kétségtelen nemesei sorába iktatta.

Czímer: kékkel és veressel hasítva. Elől négy fehér balharánt gerenda, hátul zöld alapon aranyoroszlán, jobbjában aranymarkolatú görbe kardot, baljában leveles aranykoronát tartva. Sisakdísz: paizsbeli oroszlán növekvően. Takarók: kékezüst-veresarany.

BOTKA

CSÁVOSSY.

CSERNOVICS

CSEKONICS

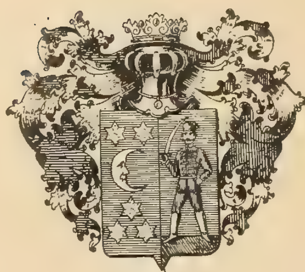
DÁNIEL (nemesi)

GERLICZY

DUKA

FÓRIS

DELLIMANICS

Duka (Kádári báró). A családból első ízben Duka Mihály eszéki lakos és gyermekei Miklós, Péter, Illés, Anna, Erzsébet, Zsófia és Katalin, továbbá Miklós fiától született Gábor, Péter, Miklós és György nevű unokái, nemkülönben néhai testvérének Andrievics Máriától született János és Konstantin nevű fiai 1792 julius 26-án nyertek magyar nemességet. A nemességszerző fiai közűl Péter 1816 julius 17-én táborszernagyként s a Mária Terézia-rend vitézeként hadiérdemeiért bárói rangot nyert, melyet Illés nevű testvérére és néhai testvérbátyjának, Miklósnak Péter és István nevű fiaira is kiterjesztettek. D. Péter táborszernagy 1816 július 26-án a maga és utódai, illetőleg ilyenek hiányában néhai testvérbátyja, Miklós utódai részére, Kádár birtokra nyert adományt s a Kádári előnév használatához jogot. Másodizben a családból Duka Miklós újvidéki lakos, Pál alezredes, 1820 július 21-én kapott nemességet. Utódai jelenleg is élnek. A báró D. családból jelenleg Géza országgyűlési képviselő és szolgálatonkívüli viszonyban álló követségi tanácsos Ernőházán birtokos.

Czímer : a jobb felső sarokban, aranynégyszöggel kitöltött kék paizsban, két kifelé fordult ezüstfélhold között, czölöpösen, hegyével felfelé állított nyíl. Sisakdísz : szembefordult pánczélos alak növekvően,strucztollas nyilt sisakkal, derekára övezett karddal, jobbjában kis zászlós lándzsát, baljában kerek szúró paizsot tart. Takaró : kékezüst-kékarany.

Endrődy. E. Mátyás alszámvevő, a délmagyarországi kincstári jószágok elárverezése alkalmával megvette Csávost, a melyre adományt nyert. Ez alapon Torontál vármegye 1795-ben beiktatta a vármegyei nemesek lajstromába. Utána fia József örökölte, a ki 1848-ig Csávos helység földesura volt. Minthogy azonban az E. család a vételár egy részével hátralékban maradt, E. József halála után (1850) a csávosi birtokokra a kincstár tette rá a kezét.

Filkovič. Horvátországból származik. A nemességet 1602-ben Péter nyerte II. Rudolftól. A család a XIX. század elején költözött Torontál vármegyébe, a hol F. Ker. János és rokonai 1823 febr. 3-án hirdettették ki nemességüket Zágráb vármegye bizonyságlevele alapján. Egyike volt azoknak a családoknak, a melyek mint a zágrábi püspökség hűbérnökei Bókán telepedtek meg, hol birtokos volt. Tagjai közűl : Boldizsár 1848-ban Torontál vármegye főszolgabírája volt. Ennek unokája Boldizsár, jelenleg tb. főjegyző.

Czímer : veresben,három koronás párduczfővel megrakott kék pólya. Sisakdísz : természetes galamb, csőrében három olajággal. Takarók : Kékezüst-veresarany.

Fodor I. (Szilágybagosi.) Szilágy vármegyéből származik. Régi család, mely már a középkorban birtokos volt Szilágy és Kraszna vármegyékben. Tamás, kinek neje Borzási Balog Eufrozina volt, 1542-ben nyert nemességújító czímerlevelet. Ennek gyermekei a borzási birtokra nyertek adományt. Tamás fia János Pázmán Dorkát vette nőül. Ennek utóda Tamás 1604-ben Borzáson volt birtokos. Családi közlés szerint Tamástól, a ki 1542-ben nemességújító czímerlevelet nyert, a jelenleg élő nemzedék a következőleg származik le : Tamás fia I. János, ezé II. János, ezé III. János, ezé Zsigmond, ezé György, ezé Mózes, a ki Szilágy vármegyében 1806—1808-ban Récsén volt birtokos. Ennek fia Ruben, a debreczeni városi nyomda igazgatója, ezé Károly földbirtokos cs. és kir. hadbíró, majd járásbíró. A család a XIX. század elején igen el volt terjedve Szilágy és Kraszna vármegyékben. Az 1805. évi összeírás szerint Borzáson és Bagoson is. Tagjai közűl Dávid, Sándor és Klára Borzáson voltak birtokosok. Az 1806. évi összeírás szerint F. Dávid, Sándor és Klára $10^5/_{12}$ régi és $2^2/_3$ új jobbágytelket birtak Borzáson. Dávidnak ezenkívül még Paliczkon, Halmosdon egy fél jobbágytelke volt. György, Imre, Mózes és Tamás Récsén voltak birtokosok, hol $3^1/_2$ adómentes telkük és öt jobbágytelkük volt. A fenti Károly földbirtokos és járásbíró. Fia : Vilmos jelenleg Hont vármegye főszolgabírája. A család 1848 előtt Borzás, Bagos és Récse helységekben bírt földesúri joggal. Idővel elterjedt Hajdu és Zemplén vármegyékbe is. Torontálban 1871-ben költözött. Hontba 1898-ban telepedett le.

Czímer : kék paizs ezüst paizsfővel. A paizsban ezüstkövekből rakott oromzatos őrtorony emelkedik, fekete kapuval s a kapu mindkét oldalán, valamint a torony közepén egy-egy lőréssel. A torony tetejére villás végű ezüstnyelű veres zászló van tűzve, mely a paizsfőbe nyúlik be. Sisakdísz : két fiát vérével tápláló pelikán. Takarók : mindkét oldalról : kékezüst.

Fodor II. Ilynevű családból István 1794-ben Pozsony, Antal 1839-ben egyik székelyszék bizonyítványa alapján hirdettette ki nemességét Torontál vármegyében. E család a XIX. század első felében Gádon bírt földesúri joggal.

Fóris (Néveri). Bars és Nyitra vármegyékre kiterjedt család, mely nemességét, családi közlés szerint, a mohácsi vész utáni időkben kapta ; F. Imre a XVII. században Nyitra vármegye szolgabírája volt. 1823-ban költözött Torontál vármegyébe. Mátyás († 1903.) lovrini jegyző és földbirtokos volt. József jelenleg zsombolyai főszolgabíró ; neje Erzsébethvári Csiki Karola ; fia József joghallgató.

Czímer : hasított kék paizs. Elől : felül két, alul három hatágú arany csillag között ezüst félhold. Hátul : zöld alapon álló veres atillás, kék nadrágos, sárgacsizmás magyar vitéz,jobbjában görbe kardot tart, melyen átütött török fő van. Sisakdísz : paizsbeli vitéz növekvően. Takarók : kékarany-veresezüst.

Gerliczy (Aranyi és Szent-Gerliczei, Szent-Gerlistyei báró). Ősi fészke a mai Rudaria volt, a melyet hajdan Gerlistyének neveztek. Okiratilag ismeretes, hogy Gerlistyei István 1410 junius 16-án Ozorai Pipo temesi gróf és főispántól, a ki egyszersmind Zarándi és Krassói főispán, valamint szörényi bán és kir. sókamarai gróf volt, új adományt nyert Gerlistyére, melyet mind ő, mind nemzetsége a régi idők óta békességben bírt. 1431-ben Aranyi Gerlistyei Miklós beiktatási parancsot nyer több Erdélyben fekvő birtokrészre, I. Ulászló király pedig Mehadikát adományozta Gerlistyei Lászlónak és Jánosnak. I. Mátyás király 1484-ben Gerlistyei Jakabnak Galista, másként Rudezza nevű helységre állított ki adománylevelet. Jakab 1495-ben, már szörényi bán volt s 1502-ben Jajcza ostrománál megsebesült. Fiai közül Imre végvári kapitány (1526), Jakab Mohácsnál esett el. A törökök elől a család mindjobban Erdélybe húzódott. Gábor 1528-ban Mehadikára és tartozékaira nyert adományt János királytól. A fenti idősebb Jakab fia Miklós (1535) szintén Erdélybe költözött és a Matskássy család hunyadvármegyei jószágaira tartott igényt. A XVII. század elején Miklóst Karánsebes várában találjuk. I. Lipót király idejében Gerliczy Jakabbal találkozunk, kinek fia Horvátországba költözvén, családi

nevét Gerlichichre változtatta. Ennek unokája János, 1774-ben osztrák, 1777-ben fiume-buccaritersatoi személynökként magyar bárói rangot nyert. Ennek fia Ferencz selmeczi kamaragróf († 1833) 1800-ban Klárafalvát és Deszket vásárolta meg a kincstártól. Ennek fia Ferencz cs. kir. kamarás és őrnagy. Fia Félix (szül. 1819, † 1895) cs. és kir. kamarás, 1860—61-ben Bihar vármegye alispánja. Fia Ferencz (szül. 1859) cs. és kir. kamarás, a Souv. Máltai lovagrend tagja, országgyűlési képviselő. Birtokai : Deszk, Klárafalva, Ferenczszállás és Kiszombor egy része. Fia : Félix Géza Vincze (szül. 1885) a főrendiház örökösjogú tagja, cs. és kir. attaché Konstantinápolyban.

Czímer : haránt négyelt paizs szívpaizszsal. Ebben veresben, zöld halmon ülő és csőrében gyöngyös és rubintos aranygyűrűt tartó gerlicze. Nagy paizs : felső osztálya kékkel és zölddel vágva ; fenn ezüst keresztecske, lent királyi korona. Jobb- és baloldali osztály : aranyban, a belső vágásvonalakra támaszkodó, veressel fegyverzett kétfejű sas. Alsó osztály : kékben arany-horgony. Három sisak. Sisakdíszek : I. Aranynyal és kékkel váltakozva vágott két elefántagyar között aranyhorgony. II. keresztbe tett egyenes és görbe aranymarkolatú kard között a paizsbeli kereszt. III. két keresztbetett bányászkalapács között, hármas halmon a szívpaizsbeli gerlicze. Takarók : I. kékarany. II. feketearany. III. veresezüst. Paizstartók : jobbról aranyoroszlán, balról természetes tigris.

Gudenus báró. G. János Kristóf és János Dániel 1668 márcz. 5-én német birodalmi lovagi rangot nyernek. János Kristóftól ered az idősebb ág, melyből János Kristóf 1696 szept. 20-án birodalmi bárói rangot nyert. Mivel a bárói diplomát annak idején nem állitották ki, János Kristófot és fiait, Kristófot, Rezsőt, Fülöpöt, Ferdinándot, János-Albertet és Antal-Ferenczet 1730 ápr. 4-én bárói méltóságukban megerősítették. Ez ágból néhai Gábor († 1879) leszármazói 1907 aug 16-án osztrák grófi rangot nyertek. Az ifjabb, vagy steierországi ág Orbán Ferdinándtól ered. Ez az ág 1732-ben nyert VI. Károlytól, 1745 jan. 7-én VII. Károlytól és 1746 jan. 11-én I. Ferencz császártól bárói oklevelet. Ez ág sarja : Húgó Ferencz Xavér (szül. 1833) pápai titkos kamarás, cs. és kir. kamarás, a ki 1860 aug. 18-án Csávosy Saroltát vette nőül, Gádon birtokos. Fia : Béla (szül. 1863) Gádon és Lugoshelyen (Krassó-Szörény várm.) birtokos.

Gyertyánffy (Bobdai). Örmény eredetű család, mely Erdélyből 1796-ban költözött Torontál vármegyébe. Őse Gy. Antal, a ki fivéreivel : Lukácscsal, Kristóffal és Jánossal együtt 1795 jún. hó 25-én nyert czímeres nemes levelet I. Ferencz királytól. János Erdélyben maradt, Antal, Lukács és Kristóf 1796-ban nyerték adományul Bobda, Gyér és Tolvádia helységeket. Antal, Lukács és Kristóf 1806 aug. 1-én nyerték a Bobdai előnevet. Antal ága kihalt. Kristófnak, a ki a tolvádiai ágat alapította, fia volt Dávid ; ennek leányát Bertát, 1842 jún. 9-én gróf Nákó Kálmán vette nőül. Lukács ága, az úgynevezett gyéri ág jelenleg is virágzik. Ez ág nevezetesebb sarjai : Dávid (szül. 1797 † 1878) Torontál vármegye követe, majd alispánja, később főispánja. Fia Gyula jogtudor, 1848—49-ben honvédfőhadnagyként harczolt az erdélyi seregben és Segesvárnál megsebesült. Fia : Dénes a perjámosi járás főszolgabírája. Ferencz honvédezredes Lüders orosz tábornok túlnyomó serege ellen, 220 székelylyel 3 napig védelmezte a kökösi hidat, mely védelemben valamennyi társával hősi halált halt. — László 17 éves korában küzdötte végig a szabadságharczot, mint Bocskay huszárfőhadnagy. A szőregi csatában két lovat lőttek ki alóla és bal térdébe golyót kapott. János († 1880.) sok ideig Torontál vármegye alispánja volt. Ferencz (szül. 1845, † 1888.) a nagybecskereki kir. törvényszék elnöke. János vérteskapitányként 1859-ben a solferinói és magentai csatákban tüntette ki magát. Kálmán honvédhuszárezredes, Jenő pancsovai főszolgabíró, László földbirtokos, tartalékos huszárhadnagy, Andor földbirtokos.

Czímer : négyelt paizs. 1. és 4. veres mező arany paizsfővel, melyben mindkét oldalról kinyúló két összefont kékmezű kar látható. Alatta : zöld alapon gyertyát tartó ezüstoroszlán. 2. és 3. kékben négy (2 : 2) hatágú aranycsillag között veres szív. Sisakdísz : nyílt fekete szárny között könyöklő, kardot tartó, kékmezű kar. Takarók : veresezüst-kékarany.

Gyulai (Marosnémethi és Nádaskai gróf). Magyarországból a XVII. században Erdélybe szakadt család, őse Ferencz váradi alkapitány 1651. A család főleg katonai pályán tűnt ki. Gy. Ferencz udvarhelyi főkapitány, valamint nejétől Kapy Máriától született Ferencz, István és Katalin nevű gyermekei 1694 jún. 2-án bárói rangot nyertek és ugyanő 1701 jan. 13-án gyermekeivel együtt grófi rangot. E család a XIX. század első felében Dugossello (Nyerő), Saravola (Sárafalva) és Nagyősz helységekben bírt földesuri joggal.

Harnoncourt gróf. A család neve tulajdonkép De la Fontaine és d'Harnoncourt-Unverzagt. Ősi luxemburgi család, melyből Pál Bernát 1627. április 29-én birodalmi grófi rangot nyert. Hubert (szül. 1789. † 1846.) Ebenfurt és Keglbrun bárója, Retz ura 1839 június 7-én kelt legfelsőbb engedélylyel a kihalt gróf Unverzagt-család czímerét és család nevét a saját családjával egyesítette. A család 1827. szeptember 19-én nyert honfiusítást Csehországban. Fia Miksa Viktor (szül. 1820, † 1867) cs. kir. kapitány. Fia Felix (szül. 1857.) cs. és kir. kamarás, a Máltai lovagrend tiszteletbeli lovagja, 1887 deczember 28-án vette nőül Écskai Lázár Mariannát († 1893.), családja utolsó sarját, kivel a nagykiterjedésű écskai uradalmat nyerte hozományul. Fia Felix (szül. 1891.)

Czímer : négy részre osztott paizs, arany szívpaizszsal, abban két keresztbe fektetett kék zarándokbot fölött veres kagyló. A nagy paizs jobb felső osztálya : négyelt paizs koronás arany szívpaizszsal, abban öt fekete lépcsőn felfelé kúszó, hátán és mellén halpikkelyekkel fedett fekete kutya, arany nyakövvel. 1. és 4. haránt négyelve, felül és alul feketében arany oroszlánfő. Két oldalt aranyban fekete liliom. 2. és 3. veresben balharánt fehér pólya. A nagy paizs bal felső osztálya : 1. és 4. veres mező ezüst pólyával vágva, abban haladó kétfarkú aranyoroszlán. 2. és 3. kékben ezüst szarvasfő ; a 3. mezőben levő befelé fordulva. A nagy paizs jobb és bal alsó osztálya egyszer vágva és hasítva és kék szívpaizszsal, abban három repülésre kész pacsirta. 1. és 4. aranyban a vágási vonalból kinövő aranykoronás fekete sas. 2. és 3. veresben három jobbharánt pólya. Hat sisak ; sisakdíszek : (a két középső) I. balfelé fordult arany zászlót tartó veres oroszlán. Takaró : kékarany. II. paizsbeli fekete kutya arany nyakörvvel, háta és melle halpikkelyekkel fedve, növekvően ; takaró : veresezüst. A két jobb oldali : III. kék aranytekercsből kiemelkedő ezüst szarvasfő. Takaró : kékarany. IV. nyilt szárny, a jobb oldali haránt négyelve, felül és alul feketében arany oroszlánfő. Két oldalt aranyban

fekete liliom. A baloldali veresben balharánt ezüst pólya. A két baloldali : V. leveles aranykoronás, veres ruhás, szakállas férfialak, karok nélkül, ruháján három aranygombbal és aranygallérral. Takaró : veresezüst. VI. koronás kétfejű fekete sas. Takarók : veresezüst. Paizstartók : két kifelé fordult fehér vizslakutya aranyszegélyű bibor-zínű nyakravalóval, nyelvét kilógatva.

Hertelendy. (Hertelendi és Vindornyalaki.) Ősi fészke Zala vármegye, hol a család 1524 óta bírta Vindornya-pusztát ; adománylevelei azonban elveszvén, III. Károly király 1718-ban új adománylevelet adott az ősi birtokra. A család torontáli ágát József alapította, a ki 1779-ben a vármegye főjegyzője lett. 1790—1803-ig Torontál vármegye alispánja, majd kir. tanácsos és aranysarkantyús vitéz. Az 1790—92. évi országgyűléseken Torontál vármegye követe volt. 1803-ban megvásárolván a kincstártól Bocsár helységet, arra királyi adományt nyert. Neje : Écskai Lázár Katalin volt, a kitől három fia született : I. Károly (szül. 1786, † 1857.) cs. kir. kamarás. Fia József (szül. 1833, † 1891.) Torontál vármegye főispánja, a Szent István-rend kiskeresztese, a főrendiház élethossziglan kinevezett tagja. II. Ignácz (szül. 1789, † 1856.) cs. kir. kamarás, Torontál vármegye főispánja. Fia Imre (szül. 1837.) a párdányi járás főszolgabírája. Fia : Ferencz (szül. 1879.) szintén párdányi járási főszolgabíró. III. Miksa (szül. 1792.) Torontál vármegye alispánja és követe (1832—36.) Fia : Gyula († 1885.)

Czímer : kékben, zöld alapon két szembenálló aranyoroszlán, ellenkező előlábaival arany koronát tartva, mely alatt kardot tartó pánczélos kar, merőleges nyíllal átlőve. Sisakdísz : fészkén ülő s fiait vérével tápláló szemközt fordult pelikán. Takarók: kékarany-veresezüst.

Horváth. (Samarjai.) Eredetileg Vas vármegyéből származó, de Pozsony, Veszprém, Pest és Torontál vármegyékben is elterjedt család. Samarjay János, neje Geistner Anna, gyermekeik : Ádám, László, Éva, Katalin, továbbá sógora Horváth György és gyermekei Márton, Ferencz és Helena 1672-ben kapnak czímeres nemeslevelet, melyet Vas vármegyében 1676-ban hirdettek ki. 1741-ben Veszprém, majd Gömör, 1806-ban Komárom és később Pest és Torontál vármegyékben igazolták nemességüket. Tagjai közül Ferencz 1809-ben a pozsonymegyei nemesi felkelők között szerepel. Sámuel († 1864.) jegyző Nagytószegen. Ennek fia Károly 1864 óta nagytószegi megválasztott jegyző, az arany érdemkereszt tulajdonosa. Fia : Zoltán a nagykikindai járás főszolgabírája.

Czímer : kékben, zöld alapon, két egymással szemben ágaskodó fehér egyszarvú, lefelé nyúló és egymást keresztező szarvakkal. Sisakdísz : nyilt fekete szárny között kinövő fehér egyszarvú. Takarók : kékarany, veresezüst.

Jagodics. (Kernécsai.) I. Spessoje (Spasszoje) pancsovai kereskedő 1824 szeptember 17-én nyert czímeres nemeslevelet Kernécsai előnévvel és Kernyécsa helységre adományt. A család már 1819 óta birtokosa volt a kernyécsai (Krassó-Szörény várm.) nemesi birtoknak. A nemességszerző fiai közül : János (szül. 1788, † 1842. Pancsova), Pál cs. kir. tanácsos (szül. 1812 Pancsova, † 1895 Kernyécsa), ennek fia : Sándor, a m. kir. testőrség őrmestere, lovassági őrnagyi ranggal. János fiai : Szilárd (szül. 1817 Pancsova.) és II. Sándor (szül. 1832.), Szilárd fia : János (szül. 1851.), ennek egyetlen leánya Szabadhegyi Elemérhez ment nőül. Ugyane családból származik J. Bogumil földbirtokos, a ki 1897 január 11-én nyert czímeres nemeslevelet Kernyécsai előnévvel, a melyet még ugyanez évben hirdettetett ki Torontál vármegyében.

Jankó. Pozsony vármegyéből, a Csallóközből származik. A család ősei, Ambrus és István 1626-ban kaptak nemességet. A család tagjai Pozsony, Győr és Komárom vármegyékben szerepeltek. István már 1697-ben fel volt véve a vármegyei nemesek névjegyzékébe. Idővel nagyon elterjedt. Az 1754—55. évi országos nemesi összeirásban e családból öt István, két János, két Ferencz és Mihály szerepel Pozsony vármegye nemesei között. A XIX. század első felében a család Bústelek (Felső-Csallóköz) helységben bírt földesúri joggal. Mihály a XIX. század elején Nagyfödémesen lakott s a vele szomszédos Jókán volt birtokos. Ennek fia István, traunaui lakos, 1831 július 4-én nyert nemesi bizonyságlevelet Pozsony vármegyétől, melyet 1833 január 14-én hirdetett ki Temes vármegyében. István később Németságon lakott. Mihály és fia András 1796-ban Pest vármegyében hirdettették ki nemességüket. A pozsonyi ágból Mihály 1837-ben főjegyző, 1846-ban első alispán, a ki az 1843. évi országgyűlésen a vármegye követe volt. A csallóközi ág egyik sarja, Ágoston 1881-ben Torontálba költözött. 1903 óta Torontál alispánja.

Czímer : (színjelzés nélkül) hármas zöld halmon, három rózsát tartó oroszlán. Sisakdísz : görbe kardot tartó oroszlán.

Jekelfalussy. (Jekelfalusi és Margitfalvi). Ősrégi szepesvármegyei család, melynek leszármazását a Zemplén és Nógrád vármegyéket tárgyaló kötetekben ismertettük. Tagjai közül : Zoltán (szül. 1863.), cs. és kir. kamarás, a porosz Johannita-rend lovagja, a porosz kir. veressasrend középkeresztese, miniszteri tanácsos, Magyarszentmihályon birtokos.

Jenovay. E család Arad és Pest vármegyékben volt birtokos s a Kiskunságból 1863-ban telepedett Torontál vármegyébe. Tagjai közül : Egyed, 1766-ban aradi főbíró volt. Fiai azonban már elszármaztak Aradról Pestmegyébe, hol Miklós a XIX. század elején a kalocsai érseki uradalom jószágkormányzója volt. Ennek fia Antal, dorozsmai birtokos volt. Fia Imre, 1863-ban Ittebét szerezte meg. Ennek fia Zoltán, jelenleg ittebei birtokos.

Czímer : kékben zöld alapon álló, rövid tunikás solymár, mezítelen lábakkal és karokkal, jobbjában sólymot tartva, melynek csőrében két zöld olajág van, balját csípőjén nyugtatja. Sisakdísz : a paizsbeli sólyom. Takarók : kékarany-veresezüst.

Jovanovics. (Antalfalvi). Egyike azoknak a szerb családoknak, a melyek 1690 táján költöztek be Magyarországba s előbb a Maros mellékén telepedtek le, majd 1751—52-ben a marosi Határőrvidék feloszlatásakor, Iláncsát szállották meg. A családok egyikének sarja J. Gyula, nyug. cs. és kir. őrnagy, 1910 márczius 29-én nyert czímeres nemeslevelet.

Czímer : kékkel és veressel vágott paizsban, természetes szikla csúcsán, kiterjesztett szárnyú, aranykarmú és csőrű, veres nyelvét kiöltő barna koronás sas. Sisakdísz : két-két hatágú arany-csillaggal s középen egy aranyliliommal rakott, veres pólyával vágott, nyílt fekete szárny között kinövő, veres nyelvét kiöltő kétfarkú koronás aranyoroszlán, jobb előlábában aranymarkolatú görbe kardot, baljában török főt üstökénél fogva tart. Takarók : Fekete-arany, veres-ezüst.

Karátsonyi (Beodrai nemes és gróf). A család első ismert őse Gratianus volt, ki a családi hagyomány szerint Francziaországból származott és 1591-ben telepedett le a moldvaországi

Badocsányban. Innen a család Erdélybe került, hol a Karátson nevet vette föl s egykorú okiratokban az új név mellett még a régit is ott találjuk zárójelben. A család birtokában levő ereklyék szerint a család már a beköltözés előtt is nemes volt és czímerlevelét valószínűleg az egyik erdélyi fejedelemtől nyerte. Kristóf Gáspár (sz. 1652.) fia Kristóf a szolnok-dobokai mikulai birtokért pereskedett. Az erdélyi fejedelmek és magyar királyok a család nemességét többször megerősítették. Igy Mária Terézia királynő is, ki Kristóf és fivérei részére új nemeslevelet állított ki. Kristóf első fia Deodat (Bogdán) 1781-ben 103.000 forintért megvette a kincstártól Beodrát, melyre királyi adományt is nyert és a Karátsonyfalvi előnevet a Beodraival cserélte föl. Testvére Simon. — Adeodatus fiától Kristóftól származik a ma is virágzó nemesi ág, míg a grófi ágnak Lázár volt az őse. Lázár (sz. 1759.) Torontál vármegye alispánja és később országgyűlési követe. Körülbelül 300.000 forintra rúgó összeget adományozott jótékony czélra, alapítványokat tett a Ludovikában és a franczia háborúk idején 100 főből álló inszurrekcziós csapatott állított ki ; érdemei elismeréséül Ferencz király a grófi ranggal akarta megjutalmazni, hanem ő ehelyett inkább a nagy- és kiszsámi uradalmakat kérte donáczióba, melyeket meg is kapott. 1805-ben megvette gróf Draskovits Ferencztől Bánlakot, Dolaczot, Offszeniczát, Szókát és Partost. Leánya gróf Keglevich Sámuelhez ment nőül ; fia Lajos (sz. 1793.), neje : Starhemberg Mária Lujza birodalmi grófnő. Ennek fia Guido (sz. 1817, † 1885.) 1841-ben Temes vármegye főszolgabírája, 1848-ban honvédőrnagy, a pesti nemzetőrök parancsnoka, majd menekülnie kellett és birtokait elkobozták. Kegyelmet nyervén, 1867-ben a csákovai kerület országgyűlési képviselője, cs. kir. kamarás, v. b. t. t., az I. osztályú vaskoronarend vitéze stb., 1858 decz. 28-án birodalmi grófi rangot nyert, melyet 1874 márcz. 14-én legfelsőbb elhatározással Magyarországra is kiterjesztettek. 1851-ben nőül vette Puchói és Csókai Marczibányi Mária csillagkeresztes és palotahölgyet. Leányai : Adrienne, Melanie, Guidobaldina, Mária, Ilma és Ilona. Fiai : Aladár (szül. 1859.), országgyűlési képviselő, cs. és kir. kamarás, a főrendiház tagja. Birtoka : Beodra. Jenő (szül. 1861.) Európának majdnem valamennyi államát és Afrika egyrészét beutazta. A bánlaki hitbizományi uradalmat mintagazdasággá fejlesztette. 1890-ben cs. és kir. kamarássá nevezték ki. 1896 óta a zichyfalvai kerület alkotmánypárti képviselője és a vízügyi bizottság elnöke. Mielőtt megválasztották, tevékeny részt vett a főrendiház tanácskozásaiban ; jelentős szerepe van a megyei életben is. 1896-ban budai palotájában fényes estélyt adott, melyen megjelent a király is egész udvartartásával és a Budapesten időző főherczegekkel. 1908 őszén pedig XIII. Alfonz spanyol király és neje Viktória Ena királyné tiszteletére adott estélyt, melyen résztvett királyunk is. Érdemeiért a v. b. t. t. czímet nyerte. Ezenkívül a vaskorona- és a spanyol III. Károly-rend nagykeresztese, a souverain máltai lovagrend tb. lovagja, a torontálmegyei nemz. munkapárt társelnöke, a torontálvárm. közműv. egyesület elnöke, a bpesti önk. mentőegyesület elnöke s mint ilyen, megkapta a német császár hozzájárulásával a Deutsche Gesell. f. Samariter u. Rettungswesen-től az Esmarch orvosi érmet. Sokat áldoz jótékony és közhasznú czélokra és a vármegye monografiájának kiadhatását is 2000 koronás adományával mozdította elő. Felesége Andrássy Karolina grófnő, csillagkeresztes és palotahölgy. 1907-ben a trónörökös őt választotta kíséretébe a spanyol király esküvőjére. Kamilló (szül. 1863, † 1908.), cs. és kir. kamarás, 1895 óta a főrendiház örökösjogú tagja volt. A fent említett Kristóftól származik a nemesi ág. Fia : Bogdán. Ennek fia : I. László, 1827-ben Torontál vármegye szolgabírája, 1836—48-ig alispánja, 1843-ban országgyűlési követe, 1848-ban pedig főispánja. Antal 1848-ban országgyűlési képviselő († 1882.), I. László († 1869.). Fiai : Ferencz († 1881.) és II. László. Ferencz fia, Andor. A nemesi ág birtoka Beodra ; a grófi ág ottani birtokait felparczellázták.

Czímer (grófi) : négyelt paizs, a 3. és 4. közé beékelt ötödik mezővel és vágott szívpaizszsal. Ebben fent vörösben koronás kétfejű aranysas, lent ezüstben fekete mérleg. A nagy paizs : 1. és 4. kékben szemközt fordult koronás syrén, halfarka jobbra (balra) hajlik, baljában (jobbjában) pedig balra (jobbra) ezüst kettős keresztet tart, másik kezét csípőjére illeszti ; 2. veresben jobbra fordult, két hátsó lábán álló ezüst-bika, arany nyakövvel, arany szarvakkal, patákkal és farkkal. 3. Veresben egyenesen álló szemközt fordult medve, jobbjában vízszintesen tartott karddal, melynek hegyét baljával fogja. 5. Ezüstben ágaskodó, jobbra fordult kék párducz torkából és füleiből kitörő tűzzel, jobbjában babérkoszorús kivont kardot, baljában levágott török főt tartva. Grófi korona. Öt sisak. Sisakdíszek : 1. (középső) szívpaizsbeli sas. Takarók : veresarany-veresezüst. 2. A paizsbeli medve. Takarók : veresezüst. 3. Növekvő syrén. Takarók : kékezüst. 4. Növekvő bika. Takarók : veres-ezüst. 5. Növekvő párducz. Takarók : kékezüst.

Kászonyi. (Nagykászonyi). A csikmegyei Nagykászonyból ered és onnét vette előnevét is. A család innen átszármazott Magyarországra, hol már a XIII. század elején Szatmármegyében lakott. 1617-ben Kászonyi Gergely II. Mátyástól kapta nemességét megerősítő oklevelét, melyet 1617 november 6-án a szatmármegyei Csengeren ki is hirdettek. A család tagjai közül Sándor 1795 február 1-én lett Torontál vármegye második jegyzője. Ő vele származott a család Torontál vármegyébe. 1795 február 2-án publikálták ott a nemességét. 1804-ben vármegyei főjegyző lett. — II. Sándor Torontálvármegye alispánja 1822—1831. Országgyűlési követe 1807-ben, 1811-ben és 1825-ben. Királyi Consiliárius lett 1830 szeptember 3-án. Öcscse Dániel 1798-ban a nádori hivatalban, majd később az udvari Kancelláriában fogalmazó, 1816-ban Kassának provincziális királyi főbiztosa. Az 1797-i és az 1800-i nemesi fölkelések alkalmával báró Mészáros János generális adjutánsa volt. Fia Dániel, ismert regényíró és publicista. — III. Sándor 1829. évben vette donationális levél mellett a torontálmegyei gaádi birtokot. — József 18 éves korában a magyar nemesi testőrségnél gárdista, az osztrák hadseregnél őrnagy volt. A szabadságharczban mint Ferdinánd huszárezredbeli ezredes, majd mint a II. honvédhadtest parancsnoka küzdött. Részt vett Komárom várának védelmében, s midőn ez kapitulált, a többi emigránsokkal kiment és Párisban, Londonban, Hamburgban tartózkodott. IV. Sándor 1884-ben elvette Csenei Vuchetich Ilonát. Gádi birtokos. Gyermekei Pál (sz. 1885) nezsényi segyző. Richárd (sz. 1887-ben) megyei közigazgatási gyakornok.

Kéler. Zsigmond, Bártfa bírája, ennek fia Zsigmond, Jakab, Pál és Márton, és leányai Erzsébet, Anna és Mária 1699 decz. 11-én I. Lipót királytól nyertek czímeres nemeslevelet, melyet 1700 nov. 20-án hirdettek ki Sárosmegyében. E családhoz tartozik az 1885-ben elhalt Béla, volt híres zeneművész és zeneszerző, valamint a most is élet-

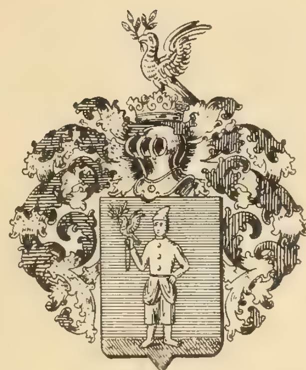

Gyertyánffy.

Hertelendy

Horváth.

Jagodics

Jankó.

Jenovay.

Lipthay.

Karátsonyi

Mocsonyi

Nákó

ben levő Kéler Zsigmond cs. és kir. altábornagy. E családnak sarja Ákos, Torontál vármegye főügyésze, kinek fia, Béla miniszteri segédfogalmazó, torontálmegyei főispáni titkár és Tasziló cs. és kir. tüzéradnagy.

Czímer: Négyelt paizs, 1. és 4. kékben egy-egy pirosodó szőlőfürt, a 2. és 3. aranyszínű mező üres. Sisakdísz: kiemelkedő lombos platánfa. Takarók: kékarany-biborezüst.

Kiss. (Ittebei és Eleméri.) K. másként Ákoncz Izsák fiai: Gergely, Lukács és Jakab 1760 október 7-én nyertek czímeres nemeslevelet Mária Terézia királynőtől, melyet 1761-ben Csanád vármegyében hirdettek ki. Örmény eredetű család, mely Erzsébetvárosból szakadt a mai Torontál vármegyébe. II. Izsák a béliai uradalom bérlője, a délmagyarországi kincstári jószágok elárverezése alkalmával, 1782-ben Elemért és Ittebét vette meg a kincstártól és arra adományt nyert. Izsák fia Ágost, kinek Bogdanovics Annától született fiai: Gergely († 1815.) és Ernő (szül. 1799 június 13, vértanúhalált szenvedett Aradon 1849 október 6-án) az 1848-iki mozgalmak kitörésekor a Hannover-huszárezred parancsnoka volt s ebbeli minőségben kezdett a kikindai szerb lázadás kitörésekor a magyar hadak élén szerepelni; több fényes diadalt aratott a szerbek fölött s egyik legdicsőbb fegyverténye Perlasz bevétele volt. Később 1849-ben altábornagygyá nevezték ki s egyideig a hadügyminiszterium teendőit is ellátta; 1849 márczius 8-án a II. osztályú vitézségi érdemrendet kapta. Miklós 1844-től Katalinfalván volt birtokos. II. Izsák testvére Miklós, ennek fia Antal (1844.) Katalinfalván volt birtokos, 1810—20-ig Torontál vármegye alispánja volt. A család tagjai közül: Antal, Gergely és Ernő 1807 július 10-én az ittebei, Gergely és Ernő pedig 1807 július 10-én az Eleméri előnevet nyerték. Antal 1814 augusztus 19-én Ambrositz Károlyt, nemességének az előnév nélküli átruházásával fiává fogadta.

Czímer: hasított paizs. Elől ezüstben a vágási vonalból kinövő fekete sas. Hátul: fehér pólyával vágott kék mezőben felül három hatágú aranycsillag, alól aranyoroszlán. Sisakdísz: kivont kardot tartó veresmezű könyöklő kar. Takarók: kékarany-veresezüst.

Koczó. A család a XIX. század elején telepedett le Torontál vármegyében. János Ignácz surjáni földesurat 1809-ben a vármegyei nemesek névsorába felvették.

Kukarics. E család a XIX. század első felében Gádon bírt földesúri joggal.

Kussevich. (Blackói.) K. Szvetozár nyug. főispán 1882 január 23-án nyert magyar nemességet, annak fogadott fiára: Kussevich Tivadar, jelenlegi szombathelyi m. á. vasúti üzletvezetőségi igazgatóra való egyidejűleges átruházásával.

Kussevich. (Szamobori báró.) Varasd vármegyéből származik. K. Péter 1676 június 8-án nyert nemességmegerősítő czímeresleveletI. Lipót királytól, melyet 1676-ban hirdettek ki a horvát tartománygyűlésen. Tagjai közül Emil 1857-ben cs. kir. altábornagy és hadtestparancsnok Zágrábban, a ki 1864 június 4-én osztrák bárói rangot nyert, Szamobori előnévvel. Jelenleg a család Zágráb vármegyében él és a bárói ág Torontálban, Kőcse községben birtokos.

Czímer: (bárói) kékben zöld alapon két egymással szemközt fordult aranyfarkas, fogaikkal vérző bárányt marczangolva. Sisakdísz: jobb elől lábával aranymarkolatú görbe kardot, baljában levágott török főt tartó aranyoroszlán növekvően. Takarók: kékarany-veresezüst.

Lázár. (Écskai.) Őse L. Lukács bérlő, a ki a délmagyarországi kincstári birtokok elárverezésekor, 1783-ban az écskai uradalmat vette meg a kincstártól. Fiai: János, a ki 1791 május 10-én nyert czímeres nemeslevelet, 1793-ban vette át az uradalom kezelését. Ő építtette az écskai templomot; Mihály és József 1804 november 9-én az écskai előnevet nyerték adományul. János Torontál vármegye alispánja volt, 1808-ban 5000 frtos alapítványt tett a Ludovika-Akadémiára. Fia Ágoston († 1837.), kinek neje Gyoroki Edelspacher Erzsébet volt. Ennek fia Zsigmond cs. kir. vezérőrnagy, cs. kir. kamarás, a Lipótrend lovagja († 1870 május 17-én), neje gyoroki Edelspacher Viktorin, kitől három leánya született: Mária (szül. 1867 † 1893 január 10) gróf Harnoncourt-Unverzagt Felix neje lett, továbbá Zsigmondka és Viktorin. A fenti József a XIX. század harminczas és negyvenes éveiben Temesvárott lakott s Temes vármegye 1832—1841. évi szavazati joggal bíró nemeseinek névjegyzékeiben előfordul. († 1848 július 3.) Neje gyoroki Edelspacher Julia volt, kitől négy leánya született: Hermina, Vilma, Jozefa és Antonia. A család a XIX. század első felében Német-Écska, Oláh-Écska (mai Ecsehida), Jankahíd, Klekk (a mai Bégafő), Lázárföld, Zsigmondfalva és Lukácsfalva helységekben bírt földesúri joggal.

Lipthay. (Kisfaludi báró.) Liptó vármegye legrégibb családainak egyike, melynek családfája a XIII. század derekán élt Mylothig vihető vissza, a ki 1263—1298-ban Likva helységet bírta, melyet fiai 1341-ben elcserélték Lubelle helységért. Myloth fia Zaad volt, ennek fia Fülöp s ennek unokája Bálint († 1435 előtt), ki már a Lipthay nevet vette fel. Ennek fiai II. Miklós és Péter 1435-ben hadi érdemeikért a borsodmegyei Szemerét és a hevesmegyei Andornak pusztát nyerték; ugyanők szerezték meg a nógrádmegyei Gerege és Kisfalud helységeket. II. Miklós utódai Kisfaludot kapták, a honnan a Kisfaludi előnevet vették fel. Péter ága a XVI. században kihalt és Gerege birtok a Mocsáryak kezére jutott. II. Miklós unokája IV. Miklós János király híve volt. A család legnevezetesebb tagja Imre, Bars vármegye alispánja, 1619-ben törökországi követ († 1633). Fiai közül IV. György lévai kapitány († 1657.) terjesztette tovább a családot, kinek második nejétől, Dalmady Zsófiától és harmadik nejétől, Balogh Annától született fiai: András és István terjesztették tovább a családot. András utóda Antal (szül. 1745 † 1800) cs. kir. altábornagy, a Mária Terézia-rend lovagja báróságot nyert s Lovrin és Gottlob helységeket donátióképen kapta. Fia Frigyes cs. kir. kamarás és százados, 1830 június 11-én magyar bárói rangot nyert, melyet 1830 augusztus 30-án hirdettek ki Torontál vármegyében. Frigyes Zsombolyai és Janovai Csekonics Karolinát vette nőül, kinek révén Gottlob (Kisősz) és Lovrin helységekben szerzett birtokokat. Fiai: Antal (szül 1824, † 1886 Lovrinban) és Béla (sz. 1827, † 1899) 1848—49. honvédtiszt, volt országgyűlési képviselő, a Lipót-rend középkeresztese, a főrendiház tagja. Antal fia: Frigyes, Lovrinban birtokos, neje szül. gróf Lázár Margit.

Czímer: hasított paizs; elől veresben, zöld alapon balra fordult természetes fekete medve, első ballábában zöldleveles száron három fehér rózsát tart; hátul: kékben, zöld alapon magyar vitéz, aranyszegélyes veres ruhában, fején prémes, lelógó süveg, könyökben elvágott jobb

karjával fanyelű, vashegyű fehér zászlót szorítva magához, baljában aranymarkolatú, kivont görbe kardot tartva. A paizs fölött bárói korona. Paizstartók: két aranygriff.

Maldeghem gróf. A család Németalföldről származik. A bárói rangot 1648 július 13-án nyerte de Leyschot előnévvel. A grófi rangot 1685 április 25-én von Stenuffel előnévvel II. Károly spanyol királytól kapta. 1820 november 22-én a bajorországi grófok közé vették fel. A család Törökkanizsán birtokos.

Malenicza. (Sztamorai.) M. József Temesvár városi bíró 1773 január 18-án osztrák nemességet nyert Mária Terézia királynőtől. II. József császár 1782 november 9-én 109.000 frt. vételár ellenében adománylevelet állított ki M. József és unokaöcscse Péter részére a nagygáji uradalomra, melyhez Torontál vármegyéből Nagy-Gáj, Ternián, Temes vármegyéből Kis-Gáj és Ballad tartozott. Ezt az adományt I. Ferencz király 1804 augusztus 7-én megujította. A családot Péter terjesztette tovább és jelenleg Temes vármegyében virágzik.

Marczibányi (Puchói és Csókai). Trencsén vármegyéből származik, hol már a XV. század közepén birtokos volt. 1469-ben új adományt nyert Puchóra. Lajos és János a XIX.század elején Csókát szerezték meg és csókai földesurakként 1802—1810-ben Torontál vármegye nemeseinek jegyzékébe felvétettek. A család a XIX. század első felében Csókán kívül még Czernabara, Imretelek, Monostor, Terján és Verbicza pusztákat bírta.

Marton. Vas vármegyéből származik, hol Meszlen községben volt birtokos. E helységre I. Rudolf és II. Ferdinánd királyoktól adományt nyert. Tagjai közűl Gergely 1647-ben meszleni birtokosként szerepel. Az 1731 jún. 18-án Felső-Bükk községben tartott nemesi vizsgálat alkalmával Sopron vármegye rendei előtt igazolta nemességét. Az 1754—55. évi nemesi vizsgálatok alkalmával Sopron vármegyében újólag igazolván nemességét, a családból Lászlót, Istvánt és Sándort vették fel Sopron vármegye nemeseinek névsorába. Sopron vármegyéből a család Somogy vármegyébe költözött, hol 1839 aug. 1-én hirdettetette ki nemességét. Tagjai közűl Andor jelenleg a Torontál vármegyei Gazdasági Egyesület főtitkára.

Czímer: (színjelzés nélkül) leveles koronán felugró ló. Sisakdísz: hatágú aranycsillag.

Mihajlovics. (Jazembinai). M. Félix a zágrábi püspökség billédi uradalmának igazgatója és gyermekei 1842 jan. 7-én kaptak nemességet és a szepesmegyei jazembinai nemesi birtok felét adományul. Az adománylevelet 1842 decz. 5-én hirdették ki Torontál vármegyében.

Mixich (Alsó-Lukaveczi). Horvátországból származik. Egyike azon horvát nemeseknek, a melyeknek sarjai, mint a zágrábi püspökség hűbéresei 1801-ben telepedtek le a vármegye területén. A család tagjai közűl László Zágráb vármegye bizonyítványa alapján 1820 aug. 1-én hirdettette ki nemességét Torontál vármegyében. Ferencz és ennek fiai, Mátyás, György, Imre, Simon és Tamás, továbbá testvérének Milosnak és fiainak nemességét ugyancsak Zágráb vármegye bizonyítványa alapján, 1823 jún. 16-án hirdették ki. Tamás 1832 ápr. 2-án nemesi bizonyítványt nyer Torontál vármegyétől. A család jelenleg Csene helységben birtokos.

Czímer: négyelt paizs. 1. és 4. aranyban zöld alapon, fehér lovon vágtató kék egyenruhás, veres magyar csizmás és barnaprémes veres dolmányos huszár, aranyszegélyű lótakarón ülve, jobb kezében kivont kard, melyre török fő van tűzve. 2. és 3. kékben jobb előlábában kivont kardot, baljában levágott török főt tartó arany oroszlán. Sisakdísz: nyílt fekete szárny. Takarók: veresarany-kékarany.

Mocsonyi (Foéni). M. másként Popovics Péter, Konstantin, János és Naun 1783 febr. 28-án nyertek czímeres nemeslevelet II. József császártól, melyet I. Ferencz király 1805 máj. 10-én megerősített. A megerősítőlevelet 1827-ben hirdették ki Torontál vármegyében. A nemességszerzők atyja András 1782-ben Foen helységet vásárolta meg a kincstártól, hol a család 1848-ig földesúri joggal bírt. A nemességszerzők közűl János († 1858.) terjesztette tovább a családot. Fiai közül: Péter 1843-ban Torontál vármegye országgyűlési követe, utóbb a cs. kir. semmítőszék tanácsosa volt. András 1845-ben Torontál vármegye főszolgabírája. Antal († 1889.) 1842-ben Sztáray János özvegyével szül. báró Brudern Jozéfával kötött házasságot. E házasságból született Zeno († 1905 jún 26.), kinek neje báró Nagyszalatnyai és Bacskói Fischer Mária volt és Viktor; Zeno fia, Antal jelenleg Fényben birtokos.

Czímer: alulról jövő befelé hajlott kék ék által három részre osztott paizs. Az ékben szárnyas golyón egy merkurbot. A jobb oldali aranymezőben a vágási vonalból kinövő veresnyelvű, csőrű és karmú fekete sas. A baloldali mező vágott. Felül veres pólyával és ezüsttel vágva; felül egy balra fordult holdsarló és egy hatágú aranycsillag. Alól fekete betűkkel: Foen. Alól: kék paizsfő alatt aranyban két veres jobbharánt pólya, fölötte három kiemelkedő és zöldlevelű veres rózsa, aranymaggal. Sisakdísz: aranymarkolatú görbe kardot tartó arany oroszlán. Takarók: feketearany-kékezüst.

Nagy. A XIX. század első felében Gád helységben bírt földesúri joggal.

Nákó (Nagy-Szentmiklósi) gróf. Maczedóniából származik, onnan a XVIII. század folyamán költözött Bécsbe, majd onnan Magyarországba. Kristóf és Cyrill bécsi lakosok, a délmagyarországi kincstári jószágok elárverezése alkalmával, előbb 1781-ben Nagyteremiát (most Máriaföld), 1782-ben pedig Nagyszentmiklóst vásárolták meg a kincstártól. Kristóf és Cyrill 1784 febr. 27-én nyertek czímeres nemeslevelet, 1784 máj, 28-án pedig Nagyszentmiklósi előnevet. Ezt az adományt I. Ferencz király 1807 júl. 27-én megerősítette. Sándor (szül. 1785, † 1848.) 1813 febr. 26-án grófi rangot nyert. Neje: gróf Tolnai Festetich Terézia, kitől egy fia született: Kálmán (szül. 1822, † 1902.) a magyar főrendiház örökös jogú tagja, cs. kir. kamarás, 1887-től a nagyszentmiklósi kerület országgyűlési képviselője volt. Fia: Sándor (szül. 1846. † 1889 Arcoban.) fia: Sándor (szül. 1871.),1901 óta a magyar főrendiház tagja, 1906—1910-ig Fiume és a magyar-horvát tengerpart kormányzója. v. b. t. t. 1896-ban Kisfaludi Lipthay Eszter bárónővel lépett házasságra. A nemesi ág utolsó férfisarja Nákó János, a ki a XIX. század első felében 1848-ig Szerb-Csanád, Nákófalva, Konstantia és Komlós helységekben bírt földesuri joggal. 1840 ápr. 8-án kapott nemesi bizonyítványt Torontál vármegyétől, melyet Krassó vármegyében hirdettetett ki. Leánya: Mileva, férjezett Zurlo San Marco herczegné, Nagycsanád, Máriafölde stb. helységekben birtokos. Jótékonyságáról ismert és tisztelt úrnő, ki többek között Nagykomlóson 1891-ben leánynevelő intézetet építtetett és tart fenn, továbbá

Nákófalván és Máriaföldén leányiskolát. Budapesten ő építtette s tartja fenn a »Jó Pásztor Háza« leány-javító intézetet; ugyanott építtette fel az »Irgalomház«-at, gyógyíthatatlan betegek számára, melyet a fővárosnak adott át. A honvéd katonai nevelő intézetekben is jelentékeny alapítványokat tett.

Czímer: négyelt paizs szívpaizszsal; ebben kék mezőben fehér héjából kilátszó három (2 : 1) érett dió. A nagy paizs: 1. aranyban a vágási vonalból kinövő fekete félsas. 2. veresben arany bőségszaru, melyből gyümölcs és virág ömlik ki. 3. veresben balra ágaskodó aranyló. 4. aranyban, jobbra ágaskodó fehér ökör. Sisakdísz: nyílt fekete szárny között kinövő aranyoroszlán előlábaival gyümölcsével megrakott, kitépett pamutfát (gossipium) tart. Takaró: feketearany-kékezüst.

Nátl (*Nátly*). Sopron vármegyéből Ruszt helységből származik. Nátl Lipót, valamint fiai: Lipót és Gergely, továbbá testvérei, János és György 1636 febr. 12-én nyertek czímeres nemeslevelet II. Ferdinánd királytól, melyet Sopron vármegyében hirdettek ki. A család tagjai közűl Lipót 1636-ban az Isolani-féle lovasezredben alkapitány. Ferencz 1763-ban Hont vármegyében esküdt. István 1758—63-ban huszárkapitány. Ferencz 1793-ban testőrtiszt. Máté 1815-ben plebános Temesgyarmatán. József, a ki Ujszentivánon lakott, 1847 máj. 25-én nyert nemesi bizonyságlevelet Hont vármegyétől, melyet 1847 szept. 22-én hirdettetett ki Temes vármegyében. I. József fia, II. József temesvári főpostaellenőr, 1848—49-ben országos postafőigazgató. III. József posta- és távirdafőfelügyelő, Ujszentivánon birtokos és Géza szintén. József Szegeden nagyiparos.

Czímer: kékben, zöld alapon aranymarkolatú egyenes kardot tartó kétfarkú oroszlán. Sisakdísz: jobbról veressel és ezüsttel, balról aranynyal és kékkel vágott nyílt szárny között kinövő paizsbeli oroszlán. Takarók.: kékarany-veresezüst.

Németh. Jobbaházi. János és testvére István, az utóbbinak neje Királyi Zsuzsánna, 1639 ápr. 7-én nyertek czímeres nemeslevelet III. Ferdinánd királytól. Az egyik nemességszerző Németh István fiai János és Gergely voltak. János Felpéczről Söptére (Vasmegye) költözött; ennek fia János 1768-ban,a maga,mint Ferencz és István nevü fiai részére nemesi bizonyságlevelet nyert. Gergelytől Mihály és György származott. Mindaketten felpéczi birtokosok voltak. Mihály Felpéczről Sopron vármegyébe, a Rábaközbe, Jobaházára költözött át, a hol birtokos volt. Az 1779. évi nemesi összeírásban Sopron vármegye birtokos nemesei között találjuk, neje Edvi Marinka volt. Fiai Mihály és János, ennek neje Kemenesszentmártoni és Pottyondi Pottyondy Erzsébet. János fia Pál, kinek neje Alsó-Káldi Káldy Klára volt, 1780 táján edvei (Sopron vármegye) birtokosként szerepel. Fia Lajos (szül. 1798, † 1865.) edvi birtokos, volt nemzetőrségi főhadnagy, ennek neje Ócsai Torkos Ida, soproni lakos. Fia Antal (szül. 1846.) nyug. királyi ítélőtáblai bíró, ügyvéd, Torontál vármegye törvényhatósági bizottsági tagja, Nagykikindán birtokos. A Jobbaházi előnév legfelsőbb helyről 1910-ben neki adományoztatott. Fiai: Jenő kir. albíró és Ödön cs. és kir. tart. tűzérhadnagy és törvényszéki jegyző.

Czímer: négyelt paizs. 1. és 4. veresben, arany markolatú kardot tartó pánczélos kar. 2. és 3. aranyban, a vágási vonalból kinövő fekete sas. Sisakdísz: kinövő fölkantározott fehér ló. Takarók; kékarany-veresezüst.

Nikolics. (Rudnai báró). Szerb eredetű család, mely 1690 táján költözött Magyarországba. Első ismert őse Nikola, máskép Nikolics Miklós, kinek fiai Emánuel, Péter, és Szlavon, 1694 márcz. 26-án czímeres nemeslevelet nyertek I. Lipót királytól. Péter dédunokája Nikola, máskép Nikolics János eszéki lakos részére Pest vármegye 1778 febr. 4-én nemesi bizonyságlevelet adott ki. Utóbb 1783 ápr. 18-án Nikolics János nemességét a legfelsőbb helyen is elismerték. János a délmagyarországi kincstári javak elárverezése alkalmával Ivánkovics Tódorral együtt 1782-ben megvette a rudnai birtokot s miután vevőtársát kielégítette, az egész uradalom egyedüli birtokosa lett. Gyermektelen lévén, 1804 aug. 10-én nevének és nemességének átruházásával örökbe fogadta Belcsics Jánost, mely alkalommal a rudnai uradalom birtokában megerősítést nyert. A királyi oklevél kiemeli ez alkalommal, hogy Nikolics János császári királyi asztalnok, aranysarkantyus vitéz, Torontál, Temes és Szerém vármegyék táblabírája, a török és a franczia háborúk alatt tetemes áldozatokat hozott s a népfelkelési pénztárnak kamat nélküli kölcsönt adott. Örökbefogadott fia János († 1830) terjeszté tovább a családot. Fiai: János, Péter és Sándor 1840 máj. 21-én a Rudnai előnevet nyerték V. Ferdinánd királytól. Utóbb I. Ferencz József császár 1854 nov. 18-án Nikolics Jánost és fiait Milost, Feodort és Mihályt osztrák bárói rangra emelte. János (szül. 1810, † 1880.) neje Obrenovits Erzsébet herczegnő (szül. 1816, † 1848). Fiai: 1. Milos († 1863.), 2. Feodor (szül. 1836, † 1903. febr. 27.) 1861-ben a párdányi, 1865-ben a zsombolyai választókerület országgyűlési képviselője, 1882—1886-ban Bosznia és Herczegovina országos kormányzójának polgári adlátusa, 1882-ben v. b. t. t., 1884 május 4-én az I. osztályú vaskorona-rend vitéze, 1886—1896 Nagykikinda város országgyűlési képviselője volt, 1890—1901-ben a karlóczai szerb kongresszuson, királyi biztosként vett részt. 1886 febr. 10-én kelt legfelsőbb elhatározással bárói rangját Magyarországra is kiterjesztették. Fia: Feodor (szül. 1871.) a magyar főrendiház örökös jogú tagja Rudnán birtokos. 3. Milán († 1840.) 4. Mihály (szül. 1841.) Maczedónia helységben birtokos. 1905-ben legfelsőbb engedélylyel örökbe fogadta Thierfelder Jánost, a ki Obrenovi előnévvel osztrák bárói rangot nyert. 5. Mladen († 1849.) A bárói rangot nyert János testvérei: Péter (szül. 1817, † 1878.) fia Iván és Sándor (szül. 1825, † 1893.) a Temes-Begavölgyi vízszabályozó társ. igazgatója, majd Pancsova és Versecz városok főispánja. Fia: Sándor m. kir. belügym. titkár, a közig. bíróság elnöki titkára.

Czímer: (bárói) kékben, aranymarkolatú görbe kardot tartó aranyoroszlán. Sisakdísz: verescsőrű és lábú fehér galamb, csőrében hármaszöld olajágat tart. Takaró: kékarany. Jelmondat, kék szalagon, arany betűkkel: Virtutum Nexu.

Pálfy. P. Imre 1795 ápr. 16-án nyert czímeres nemeslevelet I. Ferencz királytól, melyet 1795 aug. 26-án hirdettek ki Torontál vármegyében. 1809-ben Gád helység egy részére nyert adományt, hol a család a XIX. század első felében földesúri joggal bírt.

Pejacsevich. (Verőczei gróf) Szlavoniából származik. A XVIII. század elején nyert bárói

rangot. Tagjai közül György, a ki már bárónak czímeztetik Bács vármegye jegyzőkönyvében, 1712—1719 Bács vármegye alispánja. Unokája Márk báró 1760-ban Szerém vármegye főispánja. Ennek fia János József, valamint fiai Zsigmond, Károly és Antal 1772 júl. 22-én grófi rangot nyertek. A családból Jánost 1803—1807-ben tordai földesúrként Torontál vármegye nemesei közé iktatták. Károly 1847 jún. 21-én nyert Verőcze vármegyétől nemesi bizonyítványt, melynek alapján Torontál vármegye nemeseinek névsorába iktatták. Tordát P. Zsigmond 1797-ben telepítette.

Petrikovics. Ily nevű családból az 1754—1755. évi országos nemesi összeírásban Bars vármegyében Pál özvegye, Nyitrában Pál és Trencsénben Pál, János, József, Miklós és István vannak felvéve. Trencsén vármegyében a megyei nemesi lajstromok szerint 1748-ban Pál fiai az alsó járásban, János és Miklós pedig Trencsén városában laktak. 1768-ban Szoblahóg, Borcsánban, 1803-ban pedig szintén Borcsánban és Trencsén városában találjuk e család tanjait. Békés vármegyében 1750-ben hirdettette ki nemességét. 1837-ben Trencsén városában találjuk e család tagjai közül Jánost, Ignáczot és id. János örököseit, úgymint Ferenczet hasonnevű fiával, Lászlót szintén hasonnevű fiával. Borcsánban laktak: János örökösei: Miklós, Tamás és Márton. Továbbá Lajos fiai: Antal és Lajos. E család sarja *Petrikovics* főmérnök Nagybecskereken.

Petrovics. P. József a zágrábi püspökség hűbérese 1822-ben hirdettette ki nemességét a Pozsega vármegyétől 1822 márcz. 27-én nyert bizonyítvány alapján. A család a XIX. század első felében Kanak és Idvornok (Törzsudvarnok) helységekben bírt földesúri joggal.

Piret. (De Bihain báró). A család a brabanti Jodoigne vallon városból ered; régi nemességét Baydaels Károly János, az aranygyapjas rend czímernöke 1783 márcz. 31-én Brüsszelben kelt oklevéllel erősítette meg. Az 1827. évi 44. törvényczikkel báró P. de Bihain Lajos cs. kir. kamarás és vezérőrnagyot, leszármazóival együtt honfiúsították, minthogy azonban a honfiúsítási díjakat nem fizette le, 1830-ban ismét törölték. Az 1840. évi 50. törvényczikkel a szokásos kincstári díj elengedtetvén, P. Lajos cs. kir. kamarás, altábornagyot a Lipót-rend középkeresztesét, érdemei elismeréséül újból honfiúsították. E Lajos (szül. 1784, † 1862 Eleméren) Zsombolyai és Janovai Csekonics Erzsébetet vette nőül, kivel Eleméren telepedett le. Fiai: 1. Lajos (szül. 1819, † 1874) cs. kir. kamarás és altábornagy. 2. Jenő (szül. 1821, † 1902). cs. kir. kamarás v. b. t. t., Albrecht főherczeg főudvarmestere, a 9. számú dragonyos ezred tulajdonosa, a Szent István rend nagykeresztese. 3. Béla (szül. 1831) cs. és kir. kamarás és ezredes, a főrendiház örökös jogú tagja 1898 decz. 25-én a valóságos belső titkos tanácsosi méltóságot kapta. Neje: báró Orczy Leona, Györgyházán birtokos. Fiai: Lajos (szül. 1862) cs. és kir. kamarás, a főrendiház örököasjogú tagja és Gyula (szül. 1874..) cs. és kir. kamarás.

Czímer: ezüstben, természetes lombosfa, gyökerestől, melyet két oldalt és alúl egy-egy ötszirmú aranynyal futtatott vörös-rózsa kísér. Sisakdísz: zöldezüst fonadékon a paizsbeli fa. Takaró: zöldezüst.

Pozojevics. (Pozoevics). Egyike azoknak a családoknak, a melyek a zágrábi püspökség hűbérnökeiként a XIX. század első évtizedében telepedtek le Torontál vármegyében. A családtagok közül Miklós, Mátyás, János és Imre, továbbá György, József, János, Ferencz, Imre, Tamás, Gábor, Péter, másik József és Mátyás, úgyszintén Tamás, Jakab, Miklós, József, és Péter, végül János, József, Miklós, másik Miklós, Mátyás és Tamás 1821 jún. 18-án hirdettették ki nemességüket Torontál vármegyében Zágráb vármegye bizonyítványa alapján. A család jelenleg Klári községben birtokos.

Radonics. Varasd vármegyéből származik. Tagjai közül István 1622-ben Varasd vármegye szolgabírája volt. A zágrábi püspökség hűbérnökeként 1801 táján letepedett le Torontál vármegyében.

Czímer: (színjelzés nélkül) természetes földön haladó kétfarkú oroszlán, jobb előlábával görbe kardot tartva. Sisakdísz: az oroszlán növekvően.

Rogendorff gróf. Steyerországból származik. 1480 november 4-én birodalmi bárói rangot, 1521 május 3-án Rogendorff és Mollenburg előneveket nyert. 1669 április 12-én Csehország területére nyert honfiúsítást. 1686 április 16-án csehországi grófi rangot nyert. József, mint kanaki és idvarnoki hűbérnök, 1799—1802 között telepedett le Torontál vármegye területén. Ennek fia volt József Albert Ernő (szül. 1784, † 1842.), a ki Petrovich József udvarnoki birtokos leányát vette nőül; ő telepítette Rogendorf (a mai Szőllősudvarnok) helységet, melynek területét Udvarnok határából hasíttatta ki 1840-ben. Fia: Róbert Dezső (szül 1833, † 1887.), kinek gyermekei: Andor (szül. 1854.) és Marcsa (szül. 1859). 1886-ban a család eladván Rogendorf birtokát, elköltözött a vármegyéből.

Rohonczy. Veszprém vármegyéből származik; a XVII. század folyamán tűnik fel tagjai közül István (1640.), esztergomi kanonok, szalavári apát, 1651-ben pozsonyi prépost († 1652.). Az 1754—55. évi összeírásban e családból Sopron vármegye nemesei közé Mihály, Veszprém vármegyében pedig Pál van felvéve, ki e vármegyének főispánja volt. János (szül. 1775, † 1842.), Veszprém vármegye követe, később udvari tanácsos. Ennek fia Ignácz (szül. 1802, † 1867.), Sopron vármegye alispánja, később 1861-ben udvari tanácsos. György (szül. 1837.), lovassági tábornok, 1904-ben bárói rangot nyert. Lipót (szül. 1807, † 1861.), az osztrák hadseregben a 7. chevauxleger ezrednél viselt századosi rangjáról lemondván, 1847-ben Torontál vármegyébe, Törökbecsére költözött. Nemességét 1845 szeptember 13-án hirdettette ki, Veszprém vármegye bizonyítványa alapján. A szabadságharcz kitörésekor ő is kardot kötött s 1848 október 13-án Törökbecsénél átkelvén a Tiszán, Csurognál a szerbeket szétverte. Később a 16. számú huszárezrednek lett a szervezője s parancsnoka. Az aradi törvényszék, 1849 november 16-án, kötéláltali halálra ítélte, melyet Haynau 16 évi várfogságra változtatott, de már 1851-ben kegyelmet nyert. Fia: Gida (szül. 1852 január 15.), tanulmányai befejeztével törökbecsei birtokán gazdálkodott, 1878-ban képviselőnek választották meg. Az 1879-iki szegedi árvíz alkalmával helyettes kormánybiztos volt s tevékeny részt vett a mentési munkálatokban, a miért legfelsőbb elismerésben részesült. A képviselőháznak 1901-ig szakadatlanul tagja volt.

Nikolics

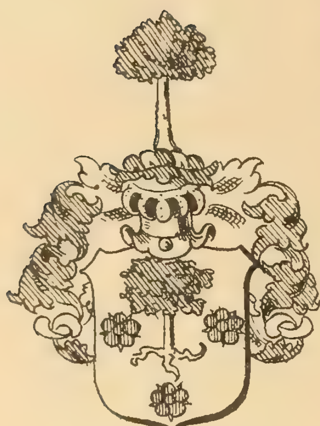
Rónay

Uzbasich

Simonsich.

Piret

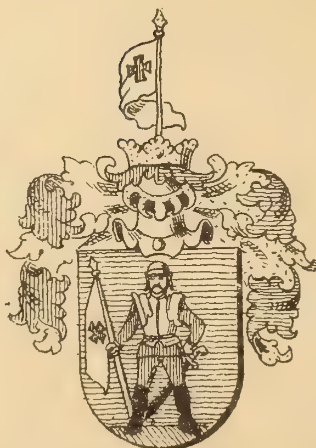
Wimpffen

Schulpe

Rohonczy

Tallián

Vuchetich.

Czímer: kékben hármas zöldhalom koronás középsőjéből kiemelkedő szárnyas sasláb. Sisakdísz: koronás fekete sas, fejét hátrafordítva, felemelt jobblábával aranymarkolatú görbe kardot tartva. Takarók: kékarany-veresezüst.

Rónay. (Zombori). A R. Mihály levéltárában található adatok szerint a család első ismert őse Heinrich der Oexel 1322-ben szerepel, a ki már az Ampfingen melletti ütközetben esett el. A XVI., XVII., XVIII. századokban Bajorországban két ágon (»Frank« és »Bajor«) virágzott az Oexel nemzetség, mely az idők folyamán egymásután római szentbirodalmi nemességet és báróságot és a frank ág 1790-ben birodalmi grófi rangot is nyert. Egy harmadik ág Tirolban élt; egyes családtagok Sziléziába vándoroltak; mig az egyik János Jakab a XVII. század vége felé Magyarországba költözött s itt 1714 május 10-én József Ignácz Ádám és Mária Rozina nevű gyermekeivel együtt, a magyar nemességet is megszerezte. Ezt 1717 május 29-én Komárom vármegyében, később több izben Torontál vármegyében kihirdették. József Ignácz Ádám fia József Mátyás 1783 november 7-én Kiszomborra nyert királyi adományt; fiai 1805 szeptember 27-én új adománylevelet eszközöltek ki és ezt 1839 szeptember 9-én kihirdettették Torontál vármegyében. József, Mihály, Mária, Lajos és János 1846 február 26-án családnevüket legfelsőbb engedélylyel »*Rónay*«-ra változtatták át és hozzája a »Zombori« előnevet nyerték. Azóta a család »*Zombori Rónay*«-nak írja magát. A család tagjai között Komárom, Csanád, Csongrád és Torontál vármegyékben több híres alispán, főispán és országgyűlési követ volt és a katonai pályán is többen szolgáltak. A jelenkori nemzedékből, a legidősebb ág legidősebb tagja Mihály (szül. 1871.) előbb tényleges huszártiszt volt, majd temesmegyei birtokára költözött s itt az ország egész Délvidékére kiterjedő intenziv közgazdasági tevékenységet fejt ki. Felesége római szentbirodalmi báró Leonhardi Marianne. Fivére Elemér (szül. 1874.) cs. és kir. kamarás, volt orsz. képviselő, nőül véve gróf Béldi Klárát, Erdélyben telepedett le. László (sz. 1864.) Lajos (sz. 1821.) Torontál főispánja. Móricz 1871—1876-ig Torontál főispánja. János ágából: János (szül. 1809, †1867) 1861-ben országgyűlési képviselő. Fiai: István (†1902.), János (szül. 1837.) országgyűlési képviselő, Ernő (sz. 1852) orsz. képviselő, jelenleg a nagyszentmiklósi kerületet képviseli. Jenő (szül. 1854.), 1891—1902 Torontál vármegye főispánja, a Lipót-rend lovagja, jelenleg 1910 óta a nagykomlósi kerületet képviseli.

Czímer: kékben, zöld alapon görbe kardot tartó kétfarkú aranyoroszlán. Sisakdísz: csőrében három árpakalászt tartó, repülésre kész galamb. Takarók: veresarany-kékezüst.

Sántha. A család 1655 május 7-én nyert czímeres nemeslevelet, melyet Pest vármegyében, hirdettek ki. A család Nagykőrösről származik, honnan idővel Bihar, majd Torontál vármegyébe elágazott. Tagjai közül Gyula 1875-ben telepedett le Doláczon, majd Iláncsára költözött. Fia Gyula jelenleg Párdányban birtokos. A családtagok közül István 1848 előtt hétszemélynök; Mihály 1848—49-ben huszárfőhadnagy; Antal 1848 előtt szolgabiró Pest vármegyében; Gábor 1880-ban kúriai biró.

Schulpe. (Törökkanizsai). Sch. Emil, dragonyosszázados és nejétől, báró Nyáry Matildtól született fiai Vilmos és Alfonz, 1866 július 27-én nyertek czímeres nemeslevelet, melyet I. Ferencz József, 1876 október 9-én megerősítvén, a Törökkanizsai előnevet adományozta nekik. A család Westfáliából származik s a XIX. század ötvenes éveiben telepedett le Törökkanizsán. Tagjai közül a nemességszerzőn kívül, Vilmos és Alfonz törökkanizsai birtokosok, György, pozsonymegyében él és jóléti intézményeiről ismert szocziológus.

Czímer: vágott paizs alsó kék mezejében három hatágú aranycsillag alatt szarvaival fölfelé álló ezüst holdsarló. Felül: aranyban a vágási vonalból kiemelkedő, kiterjesztett szárnyú fekete sas, jobbjában a paizsbeli csillagokkal és félholddal megrakott kék zászlót tartva. Takarók: kékarany-veresezüst.

Sermage. (Szomszédvári és Medvegradi gróf). Francziaországból származik. S. Péter Troilus, 1720 deczember 9-én bárói rangot, 1749 deczember 9-én fiával, Péter Jánossal együtt grófi rangot s az 1764—65. évi XLVII. törvényczikkel honfiúsítást nyert. A család a XIX. század első felében Gyertyámos helységben bírt földesúri joggal.

Simonsich. (Simoncsics, Simonchitz Simontsits, vagy Simonchich; Banjalukai és Nahácsi). Boszniából, Banjalukából származik. Mátyás és leszármazói 1565 október 20-án nyertek czímeres nemeslevelet Miksa római német császár és magyar királytól. Ez adománylevelet III. Ferdinánd király 1647 június 15-én czímerbővítéssel megújította. Az 1565. évi nemeslevelet 1622-ben, az 1647. évit pedig még ebben az évben Pozsony vármegyében hirdették ki. A család Pozsony vármegyében Nahácson telepedett le, mely községre adományt nyert, a mit Pozsony vármegyének Nagyszombatban tartott közgyűlésén, 1722-ben hirdettek ki. A család 1842-ben telepedett le Torontál vármegyében. Tagjai közül: Gyula († 1907) első osztályú főhadbiztos. Géza jelenleg kir. közjegyző Nagyszentmiklóson, Béla valkányi községi jegyző.

Czímer: I. (1565. évi) kékben zöld halmon, a paizsfőben félkör alakban elhelyezett nyolcz hatágú csillagtól kísért természetes oroszlán, jobb elülábával kivont kardot, baljával a kardot érintő ezüst holdsarlót tartva. Zárt sisak. Sisakdísz: czölöpösen állított, dárdát tartó, veres bókóba zárt, természetes színű emberi kar. (Más adat szerint: czölöpösen állított pánczélos kar gerelylyel). Takarók: veresarany-veresezüst.

Czímer: II. (1647. évi) kékben hármas zöldhalom koronás középsőjét átlépő, görbe kardot tartó, természetes színű oroszlán. Sisakdísz: nyílt fekete szárny között kinövő piazsbeli oroszlán. Takarók: kékarany-veresezüst.

Sina. (Hodosi és Kizdiai). Boszniából származik, honnan a XIX. század elején költözött Magyarországba. A beköltözött S. György Simon, 1818 április 3-án nyert magyar nemességet. Fiai 1832 márczius 8-án osztrák bárói rangot nyertek. György Simon és János Simon testvérek osztrák bároságát 1832 márczius 29-én Magyarországra is kiterjesztették. A család utolsó fisarja Simon György († 1876.), v. b. t. t., a Lipót-rend nagykeresztese, a Magyar Tudományos Akadémia igazgatósági tagja, Kis-Orosz (Torontáloroszi) és Valkány helységekben volt birtokos.

Sissányi. Eredetileg: Hadsimihal-Sissani. H. Pál, neje Constantin Ágnes, fia János Pál és ennek neje, Papapoliso Klára, gyermekei: Pál, Miklós, Ágnes, Erzsébet, Konstantina, Mária, Anasztázia és Ilona, 1798 október 12-én nyertek czímeres nemeslevelet és 1799 január 4-én

az Ujbecsei előnevet. A czímeres nemeslevelet 1799 április 22-én hirdették ki Torontál vármegyében. A család Törökbecsén bírt földesúri joggal, ezenkívül az övé volt a XIX. század első felében Borjas-puszta is.

Sváby. (Svábóczi és Tóthfalui). Szepes vármegyéből származik. Első ismert ősei Detre és Leonhard, a kik 1263-ban nyertek adományt Tóthfalura. Ezek egyikének utódai: György, Bálint és János, a kik 1582-ben nyertek Rókusz helységre iktató parancsot és adománylevelet. Idővel átszármazott Külső-Szolnok vármegyébe, hol Dévaványán és Kéthalom-pusztán bírt földesúri joggal. Az 1754—55. évi országos nemesi összeírásban Károly van felvéve e családból Heves és Külső-Szolnok vármegye nemeseinek névsorába. Békés vármegyében Szent-Andráson és Csabacsüd-pusztán volt birtokos. Tagjai közül: János, tábornok (1802—1820). János Károly 1827—1859-ig gróf Blankenstein Károly uradalmi igazgatója. Fia Viktor 1850—79-ig a báró Baldacci-féle uradalom felügyelője Kéthalom-pusztán. Fia Gyula, állomásfőnök Nagykomlóson. A családjeilenleg még Nógrád és Szepes vármegyékben is elterjedt. Nándor († 1910. Lőcsén), törvényszéki elnök. Gyula, Nógrádban, Lőrincziben orvos.

Czímer, melyet a Külső-Szolnok és Békés vármegyékbe szakadt ág használt: veresben zöld halmon álló pánczélos sisakos vitéz, jobbjában nyílveszszőt, baljában levágott emberfőt tartva. Sisakdísz: kinövő paizsalak. Takarók: veresarany-kékezüst.

Szabó, (Eredetileg Kőrösy-Szabó). A család 1690-ben nyert czímeres nemeslevelet I. Lipót királytól, melyet Komárom, majd Pest vármegyében hirdettek ki 1698-ban. A család idővel átszármazott Bács-Bodrog, Temes és Krassó vármegyékbe. Torontál vármegyében 1849-ben telepedett le. Tagjai közűl János 1848—49-ben honvédtüzérőrnagy. Ferencz 1848—49-ben honvédszázados. Ödön jelenleg főszolgabíró Temes vármegyében. Ferencz kir. postamester Tamáslakán.

Czímer: kékben zöld alapon fehér lovon ülő, zöld attilás és nadrágos, fehér mentés, nyusztkalpagos vitéz, jobbjában görbe kardot tartva, melyen levágott turbános török fő van átütve. Sisakdísz: görbe kardot tartó pánczélos könyöklő kar, a kardon átütött turbános fővel.

Szápáry. (Muraszombati, Széchy-Szigeti és Szápári). Veszprém vármegyéből származik. A XVI. század közepén tűnik fel. Tagjai közűl Péter országbíró, 1690-ben bárói, Miklós és Péter testvérek Muraszombat örökös urai, az előbbinek fia István, az utóbbinak báró Balassa Teréziától született gyermekei: József Ádám, Péter Ignácz és Mária Terézia Erzsébet, 1722 deczember 28-án grófi rangot nyertek. A család tagjai közűl: József († 1822), cs. kir. kamarás, Moson vármegye főispánja, II. József császár uralkodása alatt előbb Egrest, majd 1807-ben Nagy-Szent-Pétert (Rácz-Szent-Péter) vette meg a kincstártól. Halála után a torontáli birtokokat testvére Pál, majd ennek fia József, ennek halála után pedig Antal (szül. 1802, † 1880) magyar királyi főajtónállómester, örökölte. Utána fiára: Gézára, magyar királyi főudvarmesterre, szállott (szül. 1828, † 1898). Fia Pál, cs. és kir. kamarás, volt fiumei kormányzó, itteni birtokait eladta az aradi görögkeleti román egyháznak.

Szent-Ivány. (Liptó-Szent-Iváni). A család II. Endre király uralkodása alatt Csehországból származott be. 1286 május 8-án IV. László király a család őseit, mint cseh nemeseket, a magyar nemesek közé rendelte soroltatni. Első ismert őse Lőrincz, a ki az 1263. évi adománylevélben említtetik. A további leszármazási adatokat a Nógrádot tárgyaló kötetben ismertettük. Tagjai közűl: Zoltán (szül. 1844), cs. és kir. kamarás, a Felsőaradi, Elemér és Szentmihály községekhez tartozó Szent-Ivány, Két-Lénia és Szemitra tanyák birtokosa.

Czímer: kékben, liliomos korona fölött, czölöpös pánczélos kar és kürt között hatágú aranycsillag. Ezt a czímert már 1342 óta használja a család. Sisakdísz: paizsalak. Takarók: kékezüst-veresarany. 1622 óta czímertartók: két bányász.

Szerviczky. Szervüszky Márk ujvidéki lakos II. József király uralkodása alatt a kincstári jószágok elárverezése alkalmával Törökkanizsát vásárolta meg. 1783 november 7-én a »Törökkanizsai« előnevet nyerte, a mit I. Ferencz király 1799. márczius 29-én megerősített. 1795-ben Torontál vármegye nemeseinek névsorába vették fel. E családból származik Sándor, kinek nemességét 1843 június 6-án hirdették ki Torontálban, Bács vármegye bizonyítványa alapján.

Szőllősy. (Felsőszőllősi.) Ősi fészke a nyitravármegyei Felsőszőllős. Első ismert ősei: Busa fia Gáspár, Gyula fiai Csima, Sámuel, Altony, Csalló, Pál fia Mikó, Botka fiai János és Bene, továbbá István fia Miklós, Csolkez fiai Tamás és Batiz. Tamás 1294-ben homo regius Ivánka mesternek, a Forgáchok egyik ősének beiktatásánál. Benedek fia Marczel, Dénes fia Deés, Módos fiai Simon és Péter, Jakab fiai Ábrahám és Sándor, Ipse fiai Ipoly és és Ipuna, végül Mató fia Bátor és Gál fia Sándor, a kik 1285-ben osztoznak ősi birtokukon, Szőllősön. Ezek egyikének utóda lehetett Tamás — a XIV. század második felében — kinek fiaitól: Gáspártól (1414—1428.) és Dénestől (1414—1428.) a család két főága származik. Gáspár utóda Miklós (szül. 1572, † 1630 táján) a pozsony vármegyei Alsó-Csöpönyre költözött, házasság útján megszerezvén ezt a birtokot, melyet a XIX. század elején adott el a család. Miklóstól származik a család csöpönyi ága. Dénes utóda szintén Miklós († 1589. előtt), a ki Kisherestyéni Gyepes Magdolnát bírta nőül, e házasság révén Felső-Elefántot szerezte s megalapítója lőn az elefánti ágnak, mely a XIX század elején kihalt. Pál 1463-ban Mátyás király kanczelláriájának jegyzője; Mihály (az elefánti ágból) 1606 lovaskapitány Bocskay seregében és Sempte várának parancsnoka; János (az elefánti ág barsi mellékágából), 1606—1609-ben Barsmegye alispánja, országgyűlési követ, a ki részt vett a zsitvatoroki békét megelőzőleg, a törökökkel folytatott békealkudozásokban. János (a csöpönyi ágból) 1632-ben Nyitra vármegye őrseregének kapitánya; János (az elefánti ágból), Rákóczi híve, 1709—10-ben Nyitravármegye alispánja; László (a barsi mellékágból) szintén Rákóczi híve, a ki szerepel a fejedelem és a szövetséges rendek 1705 szeptember 20-án, a szécsényi gyűlésen, kiállított szövetséglevelének aláírói között; Gáspár (a csöpönyi ágból, szül. 1720, † 1781.), kinek anyja Grassalkovich Erzsébet Judith volt, 1773—1781 közt Pozsony vármegye alispánja; Ferencz (1754—1805.) az elefánti ág utolsó sarja, udvari kamarai tanácsos, József (a csöpönyi ágból, szül. 1796, † 1844) udvari kamarai tanácsos. — Az ősi birtokot, Felsőszőllőst a XVIII. század elejéig bírta a család. A csöpönyi ágból János (szül. 1772.) telepedett le első ízben Torontál vármegyében, hol a komlósi járás szolgabírája volt. Mint szolgabíró, részt vett az 1809. évi nemesi felkelés szervezésében. Valószínűleg ő hívta meg Torontálba

testvérének, Józsefnek (szül. 1753. † 1806.) fiát Lajost, a kitől a jelenleg virágzó torontáli ág származik. Lajos (szül. 1787. † 1868.) ifjú éveit a szülői háznál Alsócsöpönyben töltötte. 1809-ben már Torontál vármegyében szerepel, hol a felkelt nemes sereg hadnagyává választották. Később vármegyei esküdt volt Törökkanizsán és Nagykikindán, majd adószedő. Fiai közül György (szül. 1814. † 1870.) 1848-ig a kir. kamaránál szolgált. A szabadságharcz után a temesvári első takarékpénztár szolgálatába lépett. Ernő (szül. 1818. † 1887.) az 1839—40. évi országgyűlésen Fodor Károly gádi földbirtokos és országgyűlési követ mellett vett részt. 1842-ben megszerezte az ügyvédi diplomát és Torontál vármegye szolgálatába lépett, mint esküdt. 1848-ban szolgabíróvá választották. A szabadságharcz után 1870-ig a begaszentgyörgyi uradalomban volt gazdatiszt, később haláláig a billédi érseki uradalom jószágigazgatója. Fiai: Gyula (szül. 1844, † 1907.) mérnök. Lajos (szül. 1845, † 1902.) részt vett az 1866. évi poroszok elleni hadjáratban, később gazdatiszt. István (szül. 1852) ügyvéd, Lugos város tiszti ügyésze. Kálmán (szül. 1857.), eleinte állami, később magánmérnök volt; 1911 óta Nagybecskerek város mérnöke. 1910-ben kiadta családja történetét.

Szőke. Sz. Sámuel aradvármegyei főjegyző 1831 július 29-én nyert czímeres nemeslevelet I. Ferencz királytól, melyet még ugyanez év deczember 7-én hirdettek ki Arad vármegyében. Ugyanakkor Repszeg községre nyert királyi adományt s azóta a család az »Alsó-Repszegi« előnévvel él. Tagjai közül Sámuel 1831-ben Arad vármegye főjegyzője és táblabírája. Károly 1848-ban és 1861-ben Arad vármegye alispánja, majd 1848-ban és 1861-ben a pécskai kerület képviselője. II. Károly királyi ítélőtáblai bíró, Módoson lakik.

Czímer: ezüstben, aranysujtásos, kék ruhás, magas kucsmás magyar vitéz, jobbjában kivont kardot tartva, a kardon átütött török fővel. Sisakdísz: csőrében aranytollat tartó ezüstszürke sirály. Takarók: kékarany-veresezüst.

Sztojanovics. I. Sz. Fülöp nagykikindai alesperes, neje Georgievics Erzsébet, gyermekei: Sándor, Bazil, Arzén és Fruzsina 1792 július 26-án nyertek czímeres nemeslevelet, melyet 1793 márczius 4-én hirdettek ki Torontál vármegyében.

Sztojanovits II. Sz. János és nejétől Plavschity Eulaliától született Mladen fia 1835 május 8-án nyertek czimeres nemeslevelet »Latzunási« előnévvel, [melyet 1836 június 17-én hirdettek ki Torontál vármegyében.

Tajnay. (Tajnai és Tiszahegyesi.) Bars vármegyéből származik. Első ismert ősei T. Orbán és Mihály (1461—1471.), a kik közül az utóbbi terjesztette tovább a családot. 1560-ban új adományt nyert I. Ferdinánd királytól. János és Antal I. Ferencz királytól 1796-ban nyertek adományt Tiszahegyes egy részére, a mit 1796. szeptember 22-én hirdettek ki Torontál vármegyében. A XIX. század első felében Tiszahegyesen birt földesúri joggal.

Tallián. (Vizeki nemes és báró.) Somogy vármegyéből származik; előnevét a sopronmegyei Vizekről (Vizenek) írja. A család régi oklevelei elpusztulván, Tallián János és gyermekei Miklós, Gergely, György, Ilona férj. Marossy Mihályné, úgyszintén János atyjának fivére és gyermekei Pál, Vitus János és sógoruk Mylosits gyermekei 1610 január 1-én nyertek II. Mátyás királytól új czímeres nemeslevelet Vizeki előnévvel. A nemességszerző János fiai közül Gergely és György terjesztették tovább a családot. Gergely fiai: Gergely és Ádám külön ágak alapítói. Tagjai közül János Pál a hétszemélyes tábla nyugalmazott bírája, a II. osztályú vaskoronarend lovagja 1876. február 7-én osztrák bárói, 1897-ben magyar bárói rangot nyert »Béláházi« előnévvel. Torontál vármegyébe András († 1876, Törökkanizsa) telepedett le és 1866 február 17-én hirdettette ki nemességét. Fia Béla (szül. 1851.) 1880-ban Torontál vármegye szolgabirája, főjegyzője, majd alispánja, 1886-tól Somogy, majd 1892-ben Békés és Csongrád vármegye főispánja, a képviselőház volt alelnöke (1899—1903.), majd földmívelésügyi miniszter (1903—1905.), 1902-ben a szerb nemzeti egyházi kongresszus királyi biztosa, valóságos belső titkos tanácsos, a Szent István rend kiskeresztese, a szerb királyi Takova-rend nagy keresztjének és az arany koronás érdemkeresztnek tulajdonosa. 1896 óta a törökkanizsai kerület országgyűlési képviselője. 1911 decz. 24-én magyar bárói rangot nyert, örökös főrendiházi tagsági joggal; 1885-ben Varadiai Baich Máriával lépett házasságra. Jelenleg Törökkanizsán birtokos.

Czímer: kékben, zöld halmon, veresruhás mellvértes, sisakos vitéz, jobbjában veres keresztes fehér zászlót tartva. Sisakdísz: vereskeresztes fehér zászló. Takarók: veresezüst-kékarany.

Trifunátz. T. Demeter 1816 június 21-én nyert czímeres nemeslevelet »Báttfai« előnévvel, a mit 1816. szeptember 3-án hirdettek ki Torontál vármegyében.

Urbán. (Monyorói.) Arad vármegyéből származik. Gyula I. Ferencz királytól adománylevelet nyert Monyoróra, melyet 1845 november 17-én hirdettek ki Torontál vármegyében. Tagjai közül Iván (1900—1905.) és 1910 óta másodízben Arad vármegye és Arad szabad királyi város főispánja, Törökbecsén birtokos.

Czímer: kékben, zöld alapon szemközt álló pánczélos, veres tollbokrétás, sisakos vitéz, jobbjában egyenes kardot tart, balját csípőjére támasztja. Sisakdisz: egyenes kardot tartó könyöklő pánczélos jobb kar. Takarók: kékezüst-veresarany.

Uzbasich. (Eredetileg Juzbasich). Varasd vármegyéből Mihajlováczról származik. Egyike azoknak a családoknak, a melyeknek tagjai a zágrábi püspökség hűbérnökeiként 1801-ben telepedtek le Torontál vármegyében, a hol Kőcsén volt birtokos. Jelenleg Gáspár a csenei járás főszolgabírája, Kőcsén és Csenén birtokos.

Czímer: Kékben, zöld alapon álló magyar vitéz, jobbjában görbe kardot tart, balját csípőjén nyugtatja. Sisakdisz: paizsalak növekvően. Takarók: kékarany, vörösezüst.

Vinczehidy. (Vinczehidi). A nemességet V. Izidor, a nagykikindai takarékpénztár igazgatója 1885 máj. 6-án kapta »Vinczehidi« előnévvel a nagykikindai magyarság politikai és kultúrális mozgalmainak vezetéséért s különösen az ottani magyar gimnázium létesítése körüli kitartó és eredményes munkásságáért. Fia: Ernő (szül. 1870.) Torontál vármegye főjegyzője. Dezső (szül. 1877) ügyvéd.

Czímer: három természetes színű méhvel megrakott jobbharánt ezüst pólyával vágott paizs felső kék mezejében, a paizs szögletéből sugárzó aranynap. Az alsó vörös mezőben haladó arany-

oroszlán. Sisakdísz : zárt veres kék szárny között kinövő aranyoroszlán. Takarók : kékezüst-veresarany.

Vuchetich. (Brinyi és Csenei). Horvátországból származik, hol mára XIV. században a nemesek között szerepel. 1820-ban, midőn horvátországi birtokaiért Csenére nyert adományt, Torontálban is meghonosodott, hol 1829 máj. 11-én hirdettette ki a nemességét. A magyar nemességet Pál drinji vajda és Kenéz, valamint fiai : György, Farkas és Péter, leánya Philoméla 1652 ápr. 29-én nyerték. Ezek egyikének utódai Lőrincz és Mihály, 1698 aug. 14-én Lipót királytól Briny nevű nemesi birtokra és tartozékaira adományt nyertek. Tagjai közül Farkas, az egyik czímerszerző, Brinye vár kapitánya volt. Mileta a Napoleoni elleni hadjáratok alatt a maburgettói erődítvény parancsnoka. Miklós († 1823.) udvari káplán. György († 1843.) huszárkapitány ; Mátyás († 1827.) egyetemi tanár. György († 1876.) zsombolyai járási főszolgabíró, később járásbíró. Miklós (1833.) árvaszéki elnök. Ferencz († 1889.) plebános. Endre († 1894.) ügyvéd, Alajos jelenleg nyug. aljárásbíró. István jogtudor, zágrábi kanonok († 1894). Sándor nyug. főispán. II. István nyug. ezredes. III. István honvédhuszárőrnagy. Lukács cs. és kir. őrnagy. János honvédszázados. IV. István honvédhadnagy. V. István perjámosi szolgabíró. Ödön billédi ügyvéd. Iván dr. módosi ügyvéd. VI. István Párdányi plebános. József nyug. vasúti titkár.

Czímer : vörösben két kereszbe fektetett kard elé állított aranyszélű kék paizson »Pedes et eques« jelmondat. Sisakdísz : kétfarkú aranyoroszlán növekvően, jobbjában buzogányt tart. Takarók : kékarany-veresezüst.

Wimpffen gróf. W. Domonkos Herman 1555 aug. 18-án nyert birodalmi czímerlevelet. János Frigyes és János Detre testvérek 1658 aug. 13-án nyertek birodalmi lovagi rangot czímerbővitéssel. 1781-ben a család bárói rangja megerősíttetett. 1797-ben a család birodalmi grófi rangot nyert. A bárói ágból Dagobertet 1827. évi 42. törvényczikkel honfiusították. Ferencz Károly Ede Herman (szül. 1767, † 1842.), fia : Ferencz Eneszt Lőrincz (szül. 1797, † 1870.) cs. és kir. kamarás v. b. t. t. Ennek fia : Viktor Egyed Keresztély (szül. 1834, † 1897.) cs. és kir. udvari tanácsos cs. és kir. korvett-kapitány, a ki 1860 jan. 11-én lépett házasságra Hodosi és Kizdiai Sina Anasztázia bárónővel, telepedett le Magyarországban. Fiai : Siegfried és Simon 1902 okt. 3-án magyar grófi rangot nyertek az örökös főrendiházi tagság jogosultságával. Siegfried (szül. 1865.) birtokai : Ercsi, Fibics, Kizdia es Hodos. Simon (szül. 1867.) Óbéb helységben birtokos.

Czímer : veresben hármas zöldhalmon ágaskodó ezüst kos, előlábaival ezüstkeresztet tartva. Sisakdísz : két vörös szarv között, melynek mindegyike kívülről hét (1 : 1 : 2 : 3) arany hársfaleveles pálczácskával van megrakra, kinövő paizsbeli kos. Takarók : mindkét oldalról veresezüst.

Zichy Ferraris gróf. A család eredetét és leszármazását a Pozsony vármegyei kötetben ismertettük. A jelenleg virágzó nemzedék őse János († 1767.), kinek fia István (szül : 1722, † 1769.) az oroszvári főágazat alapítója. Ennek második fia : Károly (szül. 1753 márcz. 4., † 1826 szept. 28-án.) Békés, majd Győr vármegye főispánja, 1783-ban kamarai tanácsos, 1785-től kamaraelnök, tárnokmester és v. b. t. t. , majd 1787-től a m. kir. helytartótanács elnöke s 1788-tól országbíró, az aranygyapjas rend vitéze, 1808-tól kezdve pedig az államtanács tagja és az állami miniszterium elnöke. Kamarai tanácsosként 1783-ban kincstári birtokon telepítette Zichyfalvát. Fiai közül Ferencz altábornagy (szül. 1777, † 1839.), nőül vevén gróf Ferraris Vilmát, az 1802. évi 32. törvényczikkel Magyarországon is honfiusítást nyert és 1811. évi ápr. 12-én engedélyt kapott arra, hogy leszármazóival együtt a Zichy-Ferraris nevet viselje és a Ferraris czímert a Zichy-czímerrel egyesítse. Ferencz Nagytószeg, Kistószeg, Molydorf (Molyfalva), Szenthubert, Charleville (a mai Károlyliget), Seultourn (a mai Szentborbála) helységekben és Nagytóba pusztán bírt földesúri joggal. Fiai : Emanuel (szül : 1808, † 1877.), Bódog (szül. 1810, † 1885.) cs. kir. kamarás és Lajos (szül. 1814, † 1859.). Bódog fiai : Viktor (szül. 1842, † 1880.) Moson vármegye alispánja, majd Pest vármegye főispánja, a ki Molyfalván, Nagytószegen és Kistószegen volt birtokos, a mely birtokait báró Billot Cirillnek adta el. Lajos (szül. 1844,) a főrendiház tagja. Emanuel (szül. 1852.) cs. és kir. kamarás. Budapesten lakik. Jelenleg a családból Ágost Torontálorosziban, Andor Pészakon birtokos, az utóbbi szintén a család oroszvári főágából származik. Ez ág alapítójának Istvánnak elsőszülött fia volt Ferencz. (szül. 1751 febr. 17, † 1812.), Békés, majd Pest-Pilis-Solt vármegye főispáni helytartója, 1788-ban Zemplén vármegye főispánja, majd főpohárnokmester és Veszprém vármegye főispánja, a ki a vedrődi ágazatot alapította. Tíz gyermeke közül Ferencz József, Károly és Edmund három vonalra osztották a vedrődi ágat. Ferencz József (szül. 1874, szept. 20-án Pozsonyban, † 1861 aug. 15. Pozsonyban) kir. főajtónálló és Bihar vármegye főispánja alapította a seregélyesi vonalat. Fiai közül László (szül. 1799, † 1868 jan. 9-én Pesten) cs. kir. kamarás, 1848 előtt m. kir. helytartósági tanácsos. Nejétől gróf Széchenyi Máriától született fia : László (szül. 1830, † 1896.) cs. és kir. kamarás. Neje : gróf Széchenyi Ernesztin. Fia Andor (szül. 1858 nov. 13-án.) 1891 jún. 1-én Pozsonyban lépett házasságra Pészaki Bajzáth Mária csillagkeresztes hölgygyel. E házasságból született Vera, Erzsébet, Magda és Dezső Antal (szül. 1904.).

Czímer I. : kékben, lebegő aranykoronából kiemelkedő, négy-négy ágú szarvasagancs között lebegő, egyenlő szárú ezüstkereszt. Sisakdísz : paizsalak. Takarók : mindkét felől kékarany. Czímer II.: Hasított paizs. Elől a Zichy-czímer kékben, aranyeveles koronából kiemelkedő négy-négy ágú szarvasagancspár között, a máltai kereszt. Hátul a Ferraris-czímer : vágott paizs, felül ezüstben kinövő kétfarkú természetes színű oroszlán. Alul veresben két aranypólya. A paizs fölött grófi korona. Paizstartók : két aranyoroszlán.

Zoldy (Zoldi). Franges Simon écskai uradalmi bérlőtől és nejétől Vettich Erzsébettől született Péter, Simon, Nándor, Lipót, Mihály és Erzsébet családnevüknek Zoldyra való változtatásával, Zoldi előnévvel, 1845 Szent Jakab hava 10-én nyertek czímeres nemeslevelet V. Ferdinánd királytól. Mihály (szül. 1837.), a ki Lázárföldön volt birtokos, 1910 máj. hó 13-án örökbefogadta Küffer Húgó Béla cs. és kir. huszárkapitányt, a kire nemességét és czímerét is átruházta.

Czímer : kékben hármas zöld halom középsőjén nyugvó leveles aranykoronából kinövő aranygriff, első lábaival három arany búzakalászt tartva. Sisakdísz : paizsbeli griff. Takarók : mindkétfelől kékarany.

Zsiros. L. Antalffy-Zsiros.

NAGYBECSKEREK.

Nagybecskerek, Torontál vármegye székhelye, a Mária Tereziától kiváltságolt mezőváros, ma rendezett tanácsú város, a Délvidéknek hosszú évszázadokon át fontos erőssége, a török uralom alatt szandzsáksági székhely, a katonai kormányzat idején tiszttartósági középpont, a Nagy-Alföldnek délkeleti részén fekszik, termékeny síkságok ölében. Ma már alig van valami nyoma annak, hogy a török háborúk alatt s míg az országnak délfelé védekeznie kellett, mi adott stratégiai fontosságot ennek a helynek, mert ma már termőföld a régen itt elterülő mocsarak legnagyobb része ; akkor azonban a köröskörül húzódó ingoványok közepén a város szinte kulcsául szolgált az egész területnek, a mely háta mögött, a Tisza mentén fel, egészen a Marosig húzódik. A város fontossága ma már egészen más természetű : gyorsan fejlődő iparával és kereskedelmével gyujtópontjául szolgál a vidék gazdasági erőinek ; s környéke, a mely régen a hadi-szerencse változásai között tartozott protektorátusa alá, ma a gazdasági fellendülés életbevágó dolgaiban érzi jótékony befolyását. Fekvése.

A város neve már legrégibb okirataiukban előfordul s mivel a XIV. század eleje óta állandóan szerepel, a legkülönbözőbb formákat veszi fel : Beche, Becke, Bechereky, Bechkereky, Bekuskereki, Bekuskerequi, Pechbereky, Pechkereki, Bechekereke, Bechekereky, Pechkereky, Bocherecki, Bochkereki, Beurquerel, Betschkereck, Weschekargekh ; (Ortvay : Tört. Adattár, I., 443.) valószínűleg Nagybecskerek az a város is, a melyet a Névtelen Beguey néven említ. Neve az újabb kutatások szerint avar eredetű, s őrhelyet jelent. Közigazgatásilag mindig Torontál vármegyéhez tartozott és kevés kivétellel annak mindig székhelye volt, ha a vármegyei szervezet fennállott. Egyetlenegy adatunk van csak rá, hogy Nagybecskerek a Torontállal szomszédos Bács vármegyéhez tartozott volna : a bácsi káptalannak egy 1336-ból kelt oklevele bizonyítja ezt. Különben a Tisza volt a vármegye természetes határa és ez semmi határbeli eltolódást nem engedett meg. Neve.

A város alapítására vonatkozólag az irodalomban két ellentétes nézet van, — a melyek azonban voltaképen csak kiegészítik egymást. Bárány, Ortvay és sokan mások azt állítják, hogy a város a római időkben, támadt és eredetileg római telepítés volt ; Szentkláray velük szemben azt vitatja, hogy a város alapítója legelső tulajdonosa, kiről tudni, a *Becse* és *Gregor* nemzetség, a Bethlen család őse lenne s hogy eredetét nem lehet messzebb visszavezetni, mint a XIV. század elejéig. De ugyanakkor, mikor a római telepítésre vonatkozó állításokat czáfolja, értékes adatokkal egészíti ki a város történelmét olyan korszakokból, a melyek hihetőleg a római uralom korát is megelőzték. Így a két nézet tulajdonképen kiegészíti egymást, hogy a Becse és Gregor nemzetség feltűnésekor összekapcsolódjék és közös szálon haladjon tovább. Ezekből az adatokból a város őskorának történetét így állíthatjuk össze : Alapítása.

Nagybecskerek már a történelem előtti időkben lakott hely volt ; ezt bizonyítják a város közepén, a vármegyeház alatt emelkedő dombon végzett ásatások. A várterület mélyebb talajából rakásszám kerültek elő a cervus communis agancsai, csont- és bronzszerszámok és házieszközök ; az ásatások közben kiégett tűzpadokra akadtak, körültük konyhahulladékok és agyagipari czikkek hevertek : mind arra vall ez, hogy e hely a népvándorlás kora utolsó periódusában egy népnek szolgált hosszabb ideig lakóhelyéül s hogy a vármegyeház magaslata összefüggő sírhalmok lánczolata. (Szentkláray : A becskereki vár, 12. old.) Az első történelmi nyomok.

De bár a város közvetetlen területén sohasem akadtak római leletekre, a közelben fekvő bántelki puszta elég bizonyság rá, hogy a római uralom alatt Nagybecskerek nemcsak lakott hely volt, hanem erődítéseknek is helyéül szol-

gált, a mint az középponti fekvéséből önként következik is. Nagymennyiségű római pénzt, urnákat, téglákat, falakat találtak itt s ez iránt többé semmi kétség nem lehet.

Nagybecskerek a római uralom elvonúlta után is megmaradt lakott helynek; bizonyos, hogy a népvándorlás egyes hullámai újra, meg újra fölfrissítették lakosságát, a vele szemben félkörben húzódó avar gyűrű pedig arra mutat, hogy ezen az oldalon Nagybecskerek volt a mögötte elterülő vidék kulcsa, míg a túlsó oldalon a természetes védelem híjján nagy védelmi művekre volt szükség. Valószínű, hogy ebből az időből ered az a neve, mely a Névtelen jegyzőnél előfordul, a »Beguey« s hogy ez a név nemcsak egykorú a Bega folyó nevével, de azzal szorosan össze is függ. Bizonyos ezekből, hogy a Délvidéken Becskerek volt a legrégibb telepítés és hogy e szerint igaza van Spronernek, Hellnek, Fesslernek, kik történelmi atlaszaikon csak Nagybecskereket tüntetik fel. (Ortvay Id. műv. I. 393—422.)

Az Árpádok kora.

A magyarok bejövetelének idejéből nincs pozitiv adatunk Becskerekről, sőt a vidékről sincs sok; Griselininek egy tévedése nyomán, a fontos országrésznek minden monografusa, így *Schwicker, Preyer, Böhm Lénárt, Pesty* Frigyes, elfogadta azt az állítást, hogy itt terült el valamikor a Kund kapitányság, *Ortvay* Tivadar azonban bebizonyította, hogy ez az adat tévedésnek a következménye és Konstantinos Porphyrogenetosnak azt a helyét is megmutatta, a mely a balhitnek alapjául szolgált. A vidéknek sok része lehetett a kereszténység első századában dúló pogány lázadásokban, 1089-ben a felkelt kunok pusztították a vidéket s Becskereket is. (Engel I. 186.)

Vegyesházi királyok.

Az Árpádok kora nem hagyott több nyomot ezen a tájon; Szentkláray szerint a város mai neve is az Anjouk korából való s annak a következménye, hogy a *Becsei-Csata* család őse e helyet birtokába vette, régi neve helyett csepelszigeti birtokainak nevét adván neki. Ez a névváltoztatás az oka annak, hogy Szentkláray a város telepítését is ebbe az időbe teszi. (A becskereki vár, 14.) Valószinűbb azonban az a feltevés, melyet fentebb említettünk, hogy a város neve avar eredetű. A legrégibb magyar lelet is az Anjouk korából való: *Róbert Károlynak* egy kis ezüstpénze, hihetőleg 1320—21 tájáról. (Tallián Béla tulajdona, előlapján Róbert Károly ülő alakja van, az ország almáját és keresztet tartva; hátul kettéosztott czímer, felette kis rózsa és a név: Karolus.)

1331-ben Nagybecskereken már vásár volt (Bárány, 162.) s ugyanebből az évből van egy oklevelünk, a mely arról beszél, hogy Becskereken, — »Civitas Becke« — *Chelp* Andrásnak *Böldrei* Erzsébet ellen való ügyében egy országbírói törvénybe idéző parancs hirdettetett ki. (Ortvay, id. m. I., 400.) Az 1332-ből való pápai tizedlajstrom szerint Becskereknek már volt egyháza, papja, kit *Jánosnak* neveztek, plebániája, mely az általa fizetett tized szerint a tekintélyesebbek közé tartozott. Egy 1336. évbeli oklevél szerint, melyet a bácsi káptalan állított ki, Becskerek még nem volt vár és Bácshoz tartozott; úrnője *Erzsébet* volt és az oklevélben épen arról esett szó, hogy ezt a birtokát Miklósnak ajándékozza. 1344-ből a titeli káptalannak maradt egy oklevele, a mely az akkori viszonyokra vet érdekes világot: László fia János, a becskereki tributarius, Becskerek alatt megkergette és megsebesítette János csőszti bíró legényét, fiát és három lovat elvett tőlük. Az ügyet békésen intézték el: János mester felkereste a becskereki Johannest és elégtételt nyert tőle. (Pesty Frigyes gyűjteményéből.)

Becskerek nem volt mindig székhelye a vármegyének: a XIV. század elején a torontáli alispánnak Becskerekről kelt ugyan egy levele, de 1347-ben a megyei gyűlést Olmason tartották, 1364-ben sem magán Becskereken, hanem mellette. Sőt a XV. század elején Becse volt egy ideig a székhely és a vármegyét is Becséről nevezték ekkoriban. (Szentkláray: »A becskereki vár«, 15.) Szentkláray mindebből arra akar következtetni, hogy Becskerek jelentéktelen hely volt; de hogy egyeztethető ez össze a tizedlajstrom tanúságával és mért kereste volna fel *Zsigmond* király Becskereket 1398-ban, mikor *Bosnya* ellen hadakozott? Ekkor járt itt először — történelmi emlékek tanusága szerint — az ország uralkodója, a mit egy levele árul el »in crastino festi beati Michaelis« keltezve. (Pesty Frigyes gyűjteményéből.)

Brankovics György.

Zsigmondnak a Délvidék sok emlékét őrzi. Ő ajándékozta oda az egész területet *Brankovics* Györgynek, a szerb deszpotának; Brankovics tudta, hogy mit nyert Becskerekben, a mint arról világosan tanúskodik a budai káptalannak

egy levele, melyben Brankovics *Birini* Pálnak több értékes birtokkal együtt Becskereket is odaajándékozta. A levélből úgy látszik, hogy Brankovics csak a várost ajándékozta oda Birininek, a várat nem. De nem tudni, hogy a vár is birtokában volt-e Brankovicsnak vagy azt Zsigmond megtartotta magának; a minthogy arra nézve sincs határozott bizonyságunk, hogy a vár csakugyan fennállott-e ebben az időben és használható állapotban volt-e. A Délvidéknek némely történetírója a mellett kardoskodik, hogy a vár későbbi eredetű.

1433-ban Bertrandon de la *Broquière*, a nevezetes franczia utazó, ki a Szentföldről szárazföldi úton igyekezett haza ura után, átutazott Becskereken, »Beurquerel« néven megemlítve azt szűkszavú útleírásában.

Brankovicstól a rendek 1450-ben vették el Becskereket s az egész Délvidéket; a rendek határozatát *Hunyadi* János foganatosította s mindenesetre a Becskerek fontos voltának bizonyságára szolgál az, hogy Hunyadi sem kerülte el, mikor 1451-ben erre lent járt. Július 18-án egy levele innen kelt a kormányzónak. Később azonban a birtok újra visszaszállott Brankovicsra, kivel Hunyadi János olyan egyezséget kötött, hogy fia Mátyás, elveszi a Brankovics unokáját, Erzsébetet s így mindkét család megmarad eddigi birtokaiban. A házasságból semmi sem lett, de úgy tetszik, mintha az egyezség mégis érvényben maradt volna. Erre vall legalább az, hogy *Hunyadi* Mátyás ezeket a birtokokat Becskerekkel együtt *Szilágyi* Mihálynak ajándékozta arra az esetre, ha Brankovics György hűtlen lenne. A szerb deszpota uralma különben az országrész közigazgatási szervezetén semmit sem változtatott, mert ezt törvényes intézkedés tiltotta meg.

A város urainak lánczát nem tudjuk hiánytalanul összeállítani; egy időben a csanádi káptalan uradalmaihoz tartozott, máskor megint *Szél* Pál volt a tulajdonosa *(Ortvay* id. m. I. 251.), azután megint a szerb deszpotáé lett, 1482-ben *Brankovics* Wuk volt a földesura.

Az 1482. év nevezetes fordulót jelent Nagybecskerek történetében: legelőször ebben az évben volt szerepe a törökök elleni harczokban. A Hunyadiak török-ellenes harczainak idején Becskerek még tökéletes nyugalmat élvezett, — ebben az évben azonban *Kinizsy*, *Dóczy* Péter és *Brankovics* Wuk a becskereki mezőkön ütközött meg a szendrői basával, s ezuttal diadalmasan. A törökök 3000 embert veszítettek s vele egész táborukat; a győztesek sok foglyot ejtettek, gazdag zsákmány és fegyverkészlet került a kezükbe s a javát mindennek Hainburgba küldték a királynak, ki akkor ott táborozott. *(Fessler:* V. 389, *Bárány* 20.) Az első török harczok.

Becskerek jelentősége a törökök előnyomulásával fokozatosan nőtt; a mint Pancsova, Uj-Palánka és az ország déli védővonala végig török kézre került, Becskerek a Délvidék kulcsává lett. Helyzete és vára erre már előre predesztinálták. Ma már nem lehet megállapítani, hogy mikor építették ezt a várat, úgy látszik, 1505-ben még nem volt meg, de hiteles forrás, egy 1551 augusztus 20-án Budán kelt levél (most a brüsszeli állami levéltár magyar vonatkozású iratai között van.) mondja, hogy bevehetetlen erőd volt ez, a mely mindenben a temesvári várhoz hasonlított s így nyilván nem lehetett az építése abból a századból való. A török források maguk is azt mondják, hogy csak feladással lehetett bevenni és vesztének csakugyan az elégtelen őrség volt az oka. 1605-ben viszont már azt írják róla, hogy elpusztult, a mi a török uralom következménye volt. *(Kyrimi* Ibrahim: Legbiztosabb út városok és országok megismerésére; egykorú török kézirat a bécsi udvari levéltárban.) A vár, a melynek emlékét ma már csak egy utczarész őrzi, a vármegyeház dombján állott, a hol falainak egy darabját kiásták. A várat legelőször *Istvánffy* említi 1536-ban. A becskereki vár.

Becskerek elestét olyan alkudozások előzték meg, a melyek csak egy igen fontos erősség körül folyhatnak le. Utolsó magyar tulajdonosa *Szapolyai* János, illetőleg az ő halála után *Izabella* volt. De Szapolyai nem bírhatta békében kedves várát — *Szentkláray* egyenesen azt állítja, hogy ő építette azt 1527—28-ban, — *Fekete* Iván zavargásai miatt, kinek *Ferdinánd* kifejezetten odaigérte Becskereket, mint olyan birtokot, mely valamikor a szerb deszpotáké volt; úgy látszik, egy időre el is vesztette Becskereket és Becsét, míg *Mohamed* el nem foglalta a két várat és neki vissza nem ajándékozta. *(Szerémi:* Emlékir. Magyarorsz. roml. Cap. LXIX. 242. old.) A mohácsi vész után.

A vár fontosságát mindenki érezte, mind magyar, mind török részen, s mind a császáriak, mind a nemzeti király hívei. Mikor *Török* Bálint Fogarast ostromolta, a bentszorult *Majláth* hajlandó lett volna neki átadni a várat,

ha cserébe megkapja Becsét és Becskereket, — a miből természetesen semmi sem lett. (Verancsics összes munkái; közli *Szalay* László: Monum. Hung. Hist.) Ha a csere így nem sikerült, Ferdinánd más módon szeretett volna a vár birtokába jutni: 1544-ben tárgyalások folytak *Petrovics* Péter, ki a *János Zsigmond* gyámja volt és *Kendy* Ferencz között, hogy Munkácsért és más felvidéki javakért cseréljék el Becskereket és Becsét. (*Horváth:* Fráter György élete, 226. old.)

Martinuzzi tárgyalásai.

Ez az alku is meghiusult, de elég volt ahhoz, hogy a szultán féltékenységét fölkeltse. S itt kezdődik el *Martinuzzi*-nak vakmerő politikai játéka, a melynek czélja az volt, hogy a két fontos végvárat magyar kézen megtarthassa, eredménye az, hogy Becse és Becskerek a császár kezére került, vége azonban nem lehetett más, minthogy Becse és Becskerek a török zsákmánya legyen.

Martinuzzi eleinte lehetőleg mindkét oldalról biztosítani szerette volna János Zsigmond uralmát, ezért arra kérte 1546-ban a portát, hogy ruházza rá az országot János herczegre; a porta hajlandó is lett volna erre, *ha ellenértékül Becskereket és Becsét megkapja.* Frátert ez a kívánság azonnal felvilágosította a török szándéka felől: most már tudta, hogy a török ezzel a két várral az ország elfoglalatlan részeinek kulcsát kéri és hogy a színleges török tárgyalások mögött háborús szándékok rejtőznek. Sietett a tárgyalásokat abba hagyni és a törököket adóval, ajándékokkal téríteni el terveitől, a melyek veszedelmesekké kezdtek válni, mert 1547-ben már azzal fenyegetőzött a porta, hogy fegyverrel veszi be Becskereket és Becsét, ha Fráter György át nem adja neki. (Verancsics levelei, id. helyen. *Horváth:* Fráter György élete.)

Martinuzzi most a császárnak ajánlotta fel a két várat és alatta szerette volna egységessé tenni az országot; de Petrovics Péter, mikor Fráter György Izabellát Gyulafehérvárt szorongatta, ezt a két várat igérte a töröknek, ha segítségére siet; erre a budai basa azonnal útnak indult és márczius elején a szultán parancsa is megérkezett a várak átadása iránt. Izabella és Petrovics erre minden-áron szerették volna az erdélyi nemességet és a temesváriakat rávenni, de Fráter Györgynek még egyszer sikerült a törököket megnyugtatni és az átadást elodázni. S így került Becskerek vára 1551-ben a Ferdinánd kezére, kinek a kolozsvári szerződés értelmében, a többi délvidéki várakkal együtt átadatott. Ez év augusztus 19-én Becskerek átadásáról ezt írja Fráter György Ferdinándnak: »Azt hiszem, megtettem kötelességem«. (*Károlyi* Árpád: Fráter György levelei, Tört. tár. 1880. évf.)

Becskerek eleste.

Ez volt Becskerek veszte. Ferdinánd már nem is vehette birtokába, mert *Mohamed*, ruméliai beglerbég, azonnal elindult ezeknek a váraknak elfoglalására. Október 19-én bevette Becsét és két nappal később Becskerek is kezére került. *Balogh* Lőrincz, a vár bátor castellanusa, a török közeledtének hírére megtette, a mit tehetett; *Báthory* Endre, temesi grófot, *Losonczy* Istvánt, *Aldanát* értesítette a veszedelemről, puskaport kért és pénzt a zsoldosok kifizetésére. S a védelmi szerek és az őrség hiánya tette gyengévé a különben hatalmas becskereki várat. Báthory küldött is pénzt — szeptember 19-én 1000 forintot, — de mire küldöncze Becskerekre ért volna, a zsoldosok már elmentek onnan, *Zoltay* Mihály nevű kapitányukkal együtt. A vár helyzetét csak nehezítette a szerbek magatartása, a kik Aracson gyűlést tartottak és nyiltan megadták magukat a töröknek. (*Szentkláray:* A becskereki vár, 27. old.)

Losonczynak szeptember 27-iki levele szerint a beglerbég szeptember 24-én, egy csütörtöki nap déltájt érkezett Becskerek alá; másnap hajnalban négy ágyúval törette a várat egész reggelig; a várost is minden oldalról lövette és gyujtani kezdte, s a várban oly kevesen voltak, hogy nem lehetett segíteni a városnak. Pénteken reggel egy ember kiment a várból a táborba és jelentette, hogy átadják a várat. Az őrség összesen ötven emberből állott; Zoltay Mihály zsoldoskapitány még az ostrom előtt elmenekült. *Szokoli Mohamed* a várat birtokába vette, őrséggel megrakta, a rácz küldöttséget kegyesen fogadta s *Malkovics* basát a vár és a vidék parancsnokává kinevezte. (*Pesty* Frigyes; *Szentkláray* id. m. 30.) Becskerek elestével védtelen maradt az egész Alvidék: Szárcsa, Aracs, Galád, Horogszeg, Csanád, Nagylak pár nap alatt török kézre került.

Kisérletek a visszafoglalásra.

Martinuzzi a nagyludasi táborban értesült minderről és szeptember 30-án szomorúan írta *Castaldo*-nak: «Fájdalommal hallom Becskerek elestét« s bár *Castaldo* ugyanakkor hamis tanúvallomást csikart ki a *Fráter* György egyik titkárától, azt igyekezvén vele bizonyítani, hogy Becskerek elestét maga *Fráter* György készítette elő, ő azonnal arra készülődött, hogy a várat visszahódítsa.

Előbb váltságdíjul akarta kicsikarni *Ulama* basáért, a ki Lippa ostroma alatt a fellegvárba szorult s egyben biztosította róla a törököt, hogy csak a szultán iránt való hűségből kéri vissza ezt a várat, védelmül a német ellen ; azután Ferdinándnál is sürgette a visszavételt, s az országgyűlés összehívását, hogy még a tél előtt határozhassanak ebben a fontos dologban, de mindez nem sikerült s közben *Fráter* György áldozatává lett *Castaldo* féltékenységének.

Losonczy 1552 májusában készülődött rá, hogy Becskereket visszafoglalja vagy legalább rácz lakosságát biztonságba helyezhesse és ezt a tervét Ferdinándnak is jelentette, ki óvatosságra inti és arra, hogy beszélje meg Castaldoval és Aldanával (*Pesty* Frigyes gyüjteménye). Közben Temesvár is elesett és a várnak minden pártfogója elveszett. Egész kis jelentőségű epizód 1552-ben a *Nagy* Bálint és a *Tóth* Péter vitézkedése Becskerek alatt, kik *Kaszim*-ot, a becskereki béget 400 hajduval megtámadták, megsebesítették s a várba visszaűzték. Vitéz csapatukat Szeged alatt érte utól végzete. (*Hammer* — Purgstall II. 218.) Az a terv is épen ilyen sikertelen maradt, hogy Izabella 1556-ban *Szalánczy* Jánossal és *Kemény* Jánossal a szultántól kérette Becskerek várát, mert az neki öröksége s az övé ; ekkor *II. Henrik*, franczia király is igérte közbenjárását, de hasztalan.

Szerb felkelés.

Becskerek mégis visszakerült egy időre a török kézről. 1594-ben a *Palatich* György, lugosi bán kezdeményezésére felkelt szerbek, románok és bolgárok foglalták vissza *Vladika* Tódor, *Doczián*, *Lugosi* János, *Majsócz* Péter és valami *János* vezérlete alatt ; török őrségét felkonczolták és innen intézték további hadműveleteiket. Seregük már több ezer főből állott, s most a becskereki szerbek is csatlakoztak hozzájuk. A temesvári basa négy ízben próbálkozott meg a vár visszavételével, de hasztalanul veszítette el 25.000 emberét fiait is közöttük ; mindenesetre elég bizonyság ez arra, hogy a vár a legerősebbek közűl való volt. A szerbek Báthorytól kértek segítséget, a ki már előbb, felkelésük kezdetén zászlót is adott nekik ; Báthory *Székely* Mózest küldte hozzájuk, a ki el is indult némi gyakorlott sereggel, de Erdély határánál tovább nem juthatott. A szerbek egyre biztosabban érezték magukat s már Verseczet ostromolták, mikor a temesvári basa ötödször, 30.000 főnyi sereggel indult ellenük. A szerbek némi habozás után maradtak, s kint a vár előtt álltak szembe a törökkel ; de egyrészt kis számuk miatt, másrészt, mert a különböző nyelvű csapatok nem értették meg egymást s hadirendjük összezavarodott, alig 300 ember kivételével mind elvesztek. Az egykorú krónikás szerint a török ekkor hosszú időre még az emlékét is kitörülte a szerbeknek Torontálban. (Fessler Kováchich után, VII. 313. Bethlen Farkas : Hist. Libr. VII. 182., 227. és köv. lapok ; Szentkláray, Ortvay és mások.) A török többé nem erősítette meg a várat, s így indult az gyors pusztulásnak.

Török uralom alatt.

Becskerek ettől kezdve a töröké s a török uralom ebben a században megingathatatlannak látszott. Eleinte szandzsáknak volt a székhelye és a budai beglerbéghez tartozott, később azonban, mikor a temesvári vilajetet szervezték, a mint a jelek mutatják, rendesen egy-egy török földesúré volt ; Hammer — Purgstall szerint Szokoli Mohamed jámbor alapítványaihoz tartozott. Béget, muftit, kádit, kesedárt kapott s ha várával nem sokat törődött is a török, úrilakok, mecset, fürdők épültek benne keleti modorban. A mecset 1815-ig állott fenn, mikor lebontották. (Bárány.) Vára 1594-ben új felvonókaput kapott, a melyet a szerbek romboltak le. (Ortvay : Tört. Okmánytár, I. 491.) Valószínű, hogy mint Szegeden és másutt, itt is megmaradt a török uralom alatt a magyar esküdt és bíró is. De a hosszú idő alatt népe majdnem kipusztult ; a visszahódítás csak részben lakott helyet talált itt, számba nem vehető erősséggel. Hanyatlása volt az oka annak, hogy a szandzsákság székhelye is elkerült innen. Egyetlenegy adatunk van rá, hogy népe életében valami szerencsésebb mozgalom támadt volna : *Rami* basa nagyvezérségének első éveiben a temesvári pasalik koronajószágait örökös családi jobbágybirtokká változtatta s ekkor Erdélyből, Hunyad, Zaránd megyékből bevándorlás indult meg erre s a letelepülőkből Becskereknek is jutott. (Szentkláray : Száz év Délmagyarország történetéből, I. 117.)

A város történetében csak a XVI. század végén válik ki némi élénkség : a *Schwarzenberg* és *Pálfy* harczainak idején, a budai beglerbég, *Mohamed Saturdsi* nagyvezirtől kért segítséget, ki Belgrád alól, téli táborából Becskerekre vonult és 45 napig várta ott a tatár khánt, ki augusztus 30-án jött meg s ünnepélyes fogadtatásban részesült. Itt tartották meg a haditanácsot is s végre Nagyvárad

felé indultak. Szeptember elején 7000 tatár indult Becskerekről és egész Debreczenig pusztított. (Hammer — Purgstall, II. 626. Griselini.)

Ugyanekkor, 1600-ban *Mihály*, a havasalföldi vajda, a *Rudolffal* folytatott alkudozásaiban ki akarja vinni, hogy minden vár, a mit a töröktől visszavesz, örökös jogon az övé legyen; a kijelölt várak között Becskerek is ott volt; de Rudolf ebbe nem egyezett bele. 1606-ban, a bécsi béke szerint a Tisza balparti részei *Bocskayéi* lettek, s így Becskerek is Erdélyhez csatolódott volna. Ez a béke azonban a Bocskay halála miatt sohasem lépett életbe s a magyarok nem is remélték, hogy Becskereket egyhamar visszavehessék. *Bethlen* Gábor is 1618-ban ezt írta a temesvári basának: »Becskereket és egyéb falukat soha hírrel sem hallotta senki közülünk, hogy hódítani akarták volna«. (Szilágyi Sándor: Bethlen Gábor és a porta. Tört. Tár, 1881., 621. old.)

A visszafoglalás.

A török uralomnak Becskereken a XVII. század alkonyán lett vége. Becskerek ezekben a harczokban ismét fontos stratégiai pont lett, de vára annyira elromlott, hogy a törökök már egy kardcsapásnyi védelemre sem tartották érdemesnek, s a község lakossága majdnem egészen kihalt.

Veterani Frigyes 1695-ben a császártól jóváhagyott terv alapján indította meg a vidék felszabadítását. Hadi műveleteinek középpontja Becskerek volt; 5000 főnyi gyalogos és lovas sereget akart felállítani előtte, hogy a pancsovai oldalról Temesvár felé vonuljon vele, de a török éberebb volt, mint hitte. *Musztafa* a lugosi mocsarak közé szorította be *Veteranit*, ki ott maga is elveszett. (Griselini.) Két év mulva azonban *Rabutin* már biztonságban mozgott idelent, a tiszántúli partokat megszállotta, csak Temesvárt és Orsovát nem; Becskereket sánczokkal, ágyúkkal látta el és legénységgel erősítette meg, úgy hogy 1698-ban már *Jenő* herczeg is jó helyre talált benne és itt ütötte fel táborát, mikor Temesvár elfoglalására készült. Ide akarta csalogatni a törököt döntő ütközetre, de egy szökött huszár árulása következtében még azt az 1000 tatárt sem tudta elfogni, kik a szendrői török táborból Becskerek felé indultak kémszemlére. (Griselini, I. 122; Böhm; Bárány; Ortvay.)

A törökök a tatár segítő csapatokra várakoztak és nem lehetett őket megmozdítani. Jenő állandó szállást készíttetett seregeinek Becskerek alatt, közben pedig a karloviczi béke megsemmisítette azt, a mit ő karddal kivívott. Az 1699-ben Pál-fordulása napján megkötött béke kimondta, hogy a későbbi Temesi Bánság területe, így Becskerek is török kézen marad s a győztes fél mindössze annyit kötött ki magának, hogy az ezen a területen levő várakat lerombolhassa és a töröknek ne legyen joga újra felépíteni azokat. (Wagner: Franc. Pait, II. 451; Fessler, IX. 270; Griselini és az újabb történetírók.) Ez is azonban inkább kár volt, mint haszon; mert a várak lerombolását épen a török sürgette, érezve pozicziójának gyengeségét s tudva, hogy ezek az erős várak csak reá nézve lehetnek veszedelmesek, ha már védeni nem bírja őket. I. Lipót szerette volna ezt a békét meg nem történtnek tekinteni, s 1700-ban *Jósika* Zsigmondot torontáli főispánná nevezte ki; a török azonban ragaszkodott a béke pontjaihoz és így Jósika nem foglalhatta el székét, mely egyelőre még török birtokban maradt. A rombolás munkálataival gróf *Marsigli* Alajos volt megbízva, titkos utasítással arra, hogy azokat minél tovább halogassa; a bontást ismételt török sürgetésre gróf *Oettingen* Farkas végeztette el 1701 márcziusától nyár derekáig. (Ozmán aga temesvári dragomán feljegyzései. Török kézirat a nagyszebeni áll. gimn. tanári karának könyvtárában.)

Ilyképen Becskerek csak a zentai győzelem után került vissza magyar kézre. 1717-ben Jenő ismét innen indult Orsova ostromára; ebben az évben a királyi tábor szertárai és élésraktára Becskerek alatt állott; védelmükre, a Jenő herczeg rendeletére, *Sándor* württembergi herczeg vezérlete alatt, néhány ezred vonult Becskerekre a futtaki táborból. (Bárány, 32. old.)

A török uralom után.

A török uralom végére Becskereken mindössze száz ház maradt meg; az akkori népességi viszonyokat véve alapul, 6—700 főnyi lakosságot jelent ez, s a másfélszáz éves török uralom hatásának teljes képét adja, ha Becskereknek ezt az állapotát azzal a XVI. század első feléből eredő tudósítással vetjük össze, a mely szerint a Délvidéken nem ritka az öt-hatezer főre rúgó község sem; bár név szerint nem említi ez a tudósítás Becskereket, mégis biztosra vehetjük, hogy ha csakugyan voltak ilyen nagy községek, köztük legelső sorban állott Becskerek. 1717-ben Becskerek már csak romhalmaz volt; ősi vára a földdel

egyenlővé téve, házai lerombolva, nagyobbrészt pedig lakosai kipusztulván belőle, az idő terhe alatt összeroskadtak.

Az utolsó török veszedelem.

S a törökök kiűzése még nem volt elég ahhoz, hogy a fejlődés ismét megindulhasson. A Jenő herczeg győzelmei még nem jelentették azt, mintha a török veszedelem ezzel el is mult volna. Az 1737—39. évi török háborúk újra próbára tették Becskerek életrevalóságát. 1738-ban a Délvidék néhány hóra ismét török kézre került, s az új telepesek menekülni voltak kénytelenek. Az első biztos hely Becskerek volt. 1738 szeptember 19-én jelenti *Greiner* János, a paráczi altiszttartó a temesvári kormányzóságnak, hogy a hivatalnokok onnan mind Becskerekre menekültek és engedelmet kér rá, hogy ő is oda mehessen, mert ő sincs biztonságban. (D. A. II. 24.)

A becskerekiek állandóan készen várták a törököket és bizonyos kémszolgálatot is szerveztek erre az időre; 1739 junius 16-án *Kerle* Antal Becskerekről figyelmeztette a pancsovai tiszttartóságot, hogy a törökök 4—500-an hét sajkán Kolumbácz felé vonultak. A várost is elérte azonban a veszedelem: 1739 augusztusában a törökök egész a községig portyáztak, egy embert agyonlőttek és csak akkor vonultak vissza, a mint azt augusztus 20-án rémülten jelentette Temesvárra a becskereki tiszttartóság. Becskerekről is sokan menekültek ekkor biztosabb vidékekre. A török veszedelem lassanként elült. Megmaradt azonban két állandó veszedelem, s a lakosoknak s Becskerek emelkedésének az egész korszakon át legnagyobb akadálya: a zilált közbiztonsági viszonyok és a pestis. Amannak a török idők alatt elvadult erkölcsök, ennek a művelődés megakadása volt az oka.

Közbiztonsági állapotok.

A közbiztonságnak legelső veszedelme maga a katonaság volt. 1718 február 18-án *Szlusztky*, a becskereki kerületi tiszttartó panaszkodik a kormányzóságnak, hogy *Sártory* adjutáns katonái a szécsányi kenézt megölték, más katonák pedig a becskereki főkenézt nagyon megkárosították. Kéri, hogy a rossz következmények elkerülése czéljából a szükséges intézkedéseket tegyék meg. Végül még azt kéri, hogy *Szima* és *Belya* becskereki lakosokat a szegedi börtönből ereszszék ki és előadja, hogy ezeket *Zsivan* zsablyai kapitány fogta el, mikor hazafelé mentek, megkínozta és a szegedi börtönbe hurczoltatta őket; és hozzáteszi, hogy ilyen bánásmód el fogja riasztani a visszatéréstől azokat, a kik a törökök elől elmenekültek.

Érthető, ha ilyen körülmények között a jobbágyokat nem lehetett megfékezni; 1739 szeptemberében, közvetetlenül a török látogatás után, a jobbágyok fellázadtak és mindent leromboltak; a tiszttartóság sürgősen kért kézmíveseket az épületek helyreállítására és egyben újra sürgeti a kormányzóságot, hogy végre csendbiztost küldjön Becskerekre a rablók ellen. A jobbágyok lázadásából származó kár igen nagy volt és a tiszttartó néhány nap mulva újra jelentést is tett róla. A város meg is kapta a kért »Sicherheits-Commando«-t, de ez csak növelte bajait. 1737 novemberében a tiszttartó panaszkodik, hogy a rablók Orlováton garázdálkodtak, a becskereki kapitány pedig az üldözésnél igen ravaszul és büntetni való módon járt el. 1740-ben a kerületben lakó marhakereskedők — Becskerek ebben az időben középpontja volt a délvidéki marha- és lókereskedésnek — megúnták az örök bizonytalanságot, és Becskerekre költözködtek, a mely mégis bátorságosabb hely volt, mint a kerület, bár ott is megtörtént 1741 júliusában, hogy a rablók behatoltak a városba, *Vuk* bíró házába, de mivel a bírót nem találták odahaza, feleségének mind a két kezét levágták, egy *Stahl* nevű embert meglőttek s mikor lárma támadt, szekérre kaptak és sértetlenül elvágtattak. A viszonyokon nem segítettek a legerélyesebb intézkedések sem; pedig a rablókat nem kímélték. 1742 deczemberében az aradáczi rablókat Becskerekre szállították, hogy az egyiket felakaszszák, a másikat életben hagyják. A kormányzóság a választást a kenézekre bízta.

Ilyen okai voltak annak, hogy a jobbágyok mind elszökdöstek; *Sonnenberg*, a csákovai tiszttartó, 1733-ban Becskereken kereste megszökött jobbágyait, de szökdöstek Becskerekről is; a kormányzóság ezen a bajon az útlevél-ügy szigorításával igyekezett segíteni, és az útleveleket még egyik községből a másikba is csak pénzért állította ki, a mint arról egy 1743 szeptember 20-i keltű szigorú rendelete tanuskodik. Költözködni sem lehetett ilyen engedelem nélkül és 1742 deczemberében az Aradáczon lakó Jurath Josimovithnak külön engedelmet kellett kérnie, hogy a rablók elől Becskerekre költözködhessék.

S ez khez a viszonyokhoz még a város különböző nyelvű népessége között elkerülhetetlen súrlódás járult. A felszabadulás után, egész 1733-ig a városban lakott a szerb püspök és ez igen növelte a szerbek önérzetét, a mi temérdek viszálykodásnak lett okává; 1733-ban, a görög nem egyesült püspök elköltözése után némi csend következett be, pedig ettől kezdve megint a katholikus tizedkövetelések és az azokkal járó zaklatások zavarták a békességet. De azért 1749 február 8-án a tiszttartó panaszkodik a kormányzóságnak, hogy a rácz község, bár kötelessége lenne, nem törődik a város és a hivatalpénztár őrizetével, holott ezt igazán nem lehet kívánni a kicsiny számú magyar és német lakosságtól, mely tisztán kézimunkájából él. A lakosság között, írja a tiszttartó, oly sok a viszálykodás, hogy annak eligazítására főkenézt kellene kinevezni.

Pestis és más ragályos kórok.

A város fejlődését a pestis több ízben akasztotta meg; 1738—40 között különösen a város vidékén dúlt a pestis, de bőven szedte áldozatait magából a városból is; a pestis miatt nem tudták ekkor Becskerekre beszállítani a szénát, pedig csak Csanádról 600 szekérrel kellett kapniok; és a pestis következménye volt a városnak az az új terhe is, hogy a katonaság számára kenyeret süssön; ez ugyanis a pestis előtt a zentavidéki községek kötelessége volt. A pestisnek örökös fészke volt az egész Délvidék területe, a melyet majdnem megszakítatlan mocsarak borítottak. Maga Becskerek egy nagy tónak a végén feküdt, melyet Lacus Becskerekiensis-nek nevez a Lazarus-féle térkép; ezt a tavat a Temes vize táplálja, mely fent beléömlik és Becskerek alatt ismét kifolyik belőle; maga Becskerek pedig egész vízzel körülvéve áll; a török hódoltsági korból is több térkép maradt ránk s bár ezek a térképek megbízhatatlanok, abban megegyeznek egymással, hogy Becskerek körül nagy tó van. *Mercynek* legelső gondjai közé tartozott a csatornázás és már 1723 áprilisában kiküldte a Bega szabályozására *Kayser* mérnök-hadnagyot Becskerekre, külön rendelettel arra, hogy neki minden segítséget előteremtsenek és pénzkiadásait a robot-pénzekből fedezzék. De Becskereket is csak a *Fremaut* Miksa 1759-ben kezdett mocsárlecsapolási munkálatai szabadították ki a rossz levegő és a ragályos betegségek karjaiból.

A települések.

Lassanként azonban javultak a megye viszonyai és növekedett a város lakossága. A hosszú török uralom semmi keveredést nem eredményezett a város népe és a törökök között, bár a török urak bizonyára Becskerekről is rendszeresen elhozatták a maguk számára a szebb fiú és leánygyermekeket; vigyáztak azonban rá, hogy se a nép, se a gyermekek ne tarthassák fent a régi kapcsolatot egymással. Így a török uralomnak egyetlenegy hatása volt csak: kipusztította a város népét, összesen 100 házra olvasztván le azt.

Szerbek.

Jenő herczeg Becskereken már nem talált törököt, hanem csak göröghitű rácz lakosságot. A herczeg császári katonaságot helyezett a várba s annak oltalma alatt áttelepítette a Tisza jobbpartjáról azoknak a rácz bevándorlóknak egy részét, kik *Csarnojevics* Arzén ipeki pátriárka vezetésével jöttek ide új hazát keresni. Velük költözött Becskerekre *Diakovics* Izsaiás, az első délvidéki görögkeleti püspök. Nagybecskerek szerb lakossága nyert akkor is, mikor a Maros—Tiszai Határőrvidéket feloszlatták és onnan kb. 2400 család költözött be a Temesközbe. A város lakosságának zöme hosszú időn át szerb volt, a kik a város szervezetén belül bizonyos autonomiára tettek szert. 1769-ben, midőn Nagybecskerek kiváltságlevelét Mária Tereziától megkapta, a szerbek külön kiváltságot nyertek arra, hogy maguknak tanácsot választhassanak; a tanácsnak egy királyi biztos és egy kir. ügyész állott az élén.

Németek.

A császári kormánynak legfőbb gondja az volt, hogy Nagybecskereket is katholikus németekkel telepítse meg, de ennek a telepítési akciónak a sikere hosszú időn át késlekedett. Az első német telepesek megérkezéséről nincs közvetetlen adatunk; 1724-ből azonban van egy adat, a mely szerint *Wasy* csákovai tiszttartó azt jelenti, hogy a Becskerekre vitt német családok, a kik ott nem akartak letelepedni, hozzá mentek át. 1727-ben pedig a becskereki tiszttartó jelenti, hogy *Joachim* kapitány számára az »Oberinspektor« rendelete következtében Becskerek közelében helyet csinált. S a katonaság feladata ebben az időben nemcsak a közbiztonság fenntartása volt, hanem a telepítési akciót is ők intézték, illetőleg ők hajtották végre. Katonai mérnökök voltak azok is, a kik a telepes házak helyét s a hozzá tartozó telkeket felmérték és a munkálatokat vezették.

1729-ben összeszámlálták a nagybecskereki német családokat, a melyek 1729 november 1-től kezdve kontribuálnak; de ez a jegyzék nincs meg, a mint-

Az izr. templom.

A ref. templom.

A róm. kath. plebániatemplom.

Nagybecskerek.

1

2

3

Nagybecskerek. — 1. Részlet a Ferencz József-térről. — 2. A posta és távíró épülete. — 3. Az igazságügyi palota.

hogy elveszett az a névsor is, a melyet a nagybecskereki tiszttartó 1737-ben készített a bevándorolt német családokról és a melyet a kormányzóságnak be is terjesztett. Egy összeírás, a mely 1734-ből való, a német helységek közé sorolja Nagybecskereket is, de ebből aligha lehet arra következtetni, mintha lakossága ne lett volna vegyes. Nyilván csak annyit jelent ez, hogy a német telepesek száma már tekintélyes volt, s talán azt is, hogy ezek a telepesek a város lakosságának többi részétől független, autonom életet éltek. 1737 szeptember 5-én Gottlieb császári biztos belgrádi tutajon harmincz német családot szállított Nagybecskerekre, hova 1751-ben a telepítési ügyekben fáradozó Hof-Commission is ellátogatott; a következő évben, 1752-ben ismét német telepeseket kapott Nagybecskerek, a kik, úgylátszik, most már maguk jó szántából is szívesen keresték föl Nagybecskereket, bár a bevándorlások kezdetén erővel sem lehetett őket ott visszatartani. Ez mindenesetre a város örvendetes fejlődésének bizonysága.

S mégis ez a sok fáradság és a kincstár részéről ez a sok befektetés mind kárba veszett. *Perlasz* gróf 1763. évi kimutatása szerint az egész becskereki kerületben egyetlenégy német család sem volt található, — a klima következménye volt ez, mert állandó fészke volt Nagybecskerek a különböző ragályos betegségeknek s a mocsarak kiszárítása nélkül nem tudott a telepesek szorgalma a fertőzött levegővel megküzdeni. *Várady* János azonban ezzel szemben arról tudósít, hogy Nagybecskereken ekkor is voltak Lotharingiából származó német telepesek; s hogy Nagybecskerek az Aldana-féle térképen nem szerepel a német községek között, e szerint csak arra mutatna, hogy lakossága kevert volt, de mindenesetre azt jelenti, hogy a németek számba sem jöhettek a szerb lakosság mellett. Így is kellett ennek lennie, mert Nagybecskerek lakossága alig nyert abból a tömeges bevándorlásból, a mely a Mária Terézia 1863. évi telepítési pátensének következtében a Délvidék felé megindult; 1864-ben Nagybecskerek mindössze négy telepes házat és négy telepes családot kapott, ez volt az oka annak, hogy az 1869-i kiváltság-levél a szerbek túlsúlyát a városi tanácsban is kénytelen eltűrni, — a mi nagyon ellenkezett a Délvidék katonai kormányzásának szellemével, elismervén, hogy a németeknek csekély számuk miatt a paritásról le kell mondaniok.

A II. József 1782 szeptember 21-i gyarmatosítási pátense következtében Zweibrücken tájáról 1785-ben a frankfurti császári residens közbenjárására nagyszámú német telepes került Nagybecskerekre kik ott földet, réteket, úti költséget, más kedvezményeket, valamint adó és teher alóli mentességet kapván, letelepedtek. (Czoernig III. 22., 37 s köv. oldalak). Egy kimutatás szerint, mely a bécsi pénzügyminiszteri levéltárban őriztetik, Nagybecskerek 36 házba 36 telepes családot kapott; összesen pedig 2988 család költözött be. S ez volt a német telepítés utolsó részlete Becskereken. Ma mégis számban közvetlenül a magyarok után következnek és körülbelül annyian vannak, mint a szerbek, a mi csak kedvezőbb gazdasági viszonyaiknak s az ezzel összefüggő természetes népszaporodás kedvezőbb voltának következménye; valamint azoknak az előnyöknek, a melyeket a városi németség az abszolut kormány alatt élvezett.

A Délvidék visszafoglalása után Belgrádból költözött Nagybecskerekre néhány magyar család, a magyarok ugyanis a török hódoltság alatt teljesen kipusztultak a város lakossága közül. Arra pedig egyáltalában nincs adatunk, hogy a magyarok bármikor is tömegesebben vándoroltak volna be a városba; 1768 körül Baranya vármegyéből költözködött be ide néhány magyar család, kik a mai *Magyar-utcza* táján laktak, különben a város magyar népességének szaporodása észrevétlenül folyt le; s ez a szaporodás két tényezőre vezethető vissza: az egyik a város felszívó képessége, a mely a vidék lakosságának kulturára hajlandóbb részét, tehát a magyarokat magához vonta s a város felé való húzódásnak a XVIII. század első felében a vidék rossz közbiztonsági viszonyai teremtették meg az útját. A század vége felé különböző földesurak Szeged vidékéről telepítettek a vármegyébe dohánymívelő magyarokat, a kik végül szintén tekintélyes módon gyarapították a város lakosságát. A másik tényező pedig a magyarság nagy asszimiláló ereje: a város képe ma határozottan magyar. Magyarok.

Nagybecskerek történetében van helye a bécsi kormány legszerencsétlenebb telepítési kísérletének, a melynek a spanyol telepítés volt a czélja. 1735-ben indultak meg a tárgyalások biscayai spanyolokkal, a kiket a bécsi kormány a Délvidéken akart elhelyezni. 1736 augusztus 8-án *Hagen* jelentette a Temesi Bánság kormányzójának, hogy a letelepítendő spanyol családok számára Nagybecs- Spanyolok.

kerek mellett talált alkalmas helyet; s mindjárt be is terjesztette jóváhagyásra a *Kayser* mérnök-százados terveit az építendő telepről. A felterjesztés sürgősen ment Temesvárról Bécsbe, honnan a következő év február 23-án érkezett vissza gróf *Hamilton* ezredes és kormányzó rendelete, a melyben a választást és az előzetes terveket jóváhagyja s rendeli hogy a telepet pontosan jelöljék ki és erre a czélra bizottság szálljon ki Nagybecskerekre; a spanyolok mind telket kapjanak s számukra a házakat a kincstár költségén, a lehető legjobb ponton építsék fel. Rendeli, hogy a terveket egy ügyes mérnök készítse el és küldjék fel hozzá Bécsbe. A kormányzó még aznap elküldeti a rendeletet Hagennak, meghagyva, hogy mivel a jóváhagyás megérkezett, haladéktalanul kezdje meg az építkezést, a főszámvevővel, egy mérnök-tiszttel és a spanyol kiküldöttekkel közösen mérje ki a telkek nagyságát, a házaknak egymástól való távolságát, beosztásukat s mindezekre előzetes jóváhagyását megadja. A spanyol küldöttek már a hely kiválasztásánál is jelen voltak s épen az ő beleegyezésükkel esett a választás Nagybecskerekre.

A spanyolok meg is érkeztek s Nagybecskereket Uj-Barczellonának nevezték el; de nagyon rövid ideig élhettek az új telepen, mely a várostól külön, attól kis távolságra feküdt; a klimát nem bírták el s két év alatt valamennyien áldozatává lettek; 1739-ben már nem volt életben közülök más, mint körülbelül 50 árva gyermek, kiket a kormányzóság különböző telepeken igyekezett elhelyezni. 1744-ben már a telepet jobbágyok foglalták el, kik oda a rombadőlt házak helyére új hajlékokat építettek maguknak.

Vegyes telepítések.

Más nemzetiségű telepesei Nagybecskereknek alig voltak; 1747-ben Belgrádból ide költözködött két görög s ugyanakkor itt szeretett volna letelepedni két zsidó, — *Goldschmid* Joachim és *Ábrahám* Moizes, — kiket szintén Belgrádból űztek ki; a tiszttartó jelentette is a dolgot és a két zsidó kérelmét, de az engedelmet aligha kapták meg; erre vall legalább a tiszttartónak az az 1742 február 19-én kelt jelentése, mely szerint a spanyol- és német-zsidó számlálást nem foganatosíthatja, mert a községben egyáltalán nincs zsidó. Általában a telepítés nagyon szigorú szabályoknak volt alávetve, az útleveleket különösen a jobbágyok szökdösésének megakadályozására szigorúan kezelték.

Gazdasági viszonyok a XVIII. században.

A török hódoltság végén a lakosság foglalkozása az állattenyésztés volt; lakóházainak száma, mint már többször említettük, 100 volt, mégis tekintélyes nagyság volt ez, mikor a község legnagyobb része üresen állott; s midőn a Temesi Bánságot szervezték, *Mercy* járási székhelylyé tette Nagybecskereket és tiszttartót nevezett ki oda; Mercynek mindig nagy gondja volt erre a városra; alatta faültetvényeket, iparnövénytermesztést, selyemtenyésztést kapott Nagybecskerek; Mária Teréziának a kikindai kiváltságolt részek számára adott szabadalomleveléből látható, hogy sörgyára is volt. A meginduló telepítések élénkebbé tették a város életét, kézmívesek költözködtek ide és a tiszttartóságnak is megszaporodott a dolga, úgy hogy 1722-ben már keveselli azt a három huszárt, ki rendelkezésére állott s még egy írnokot kér (huszár-zsolddal), meg két huszárt; ekkor a módosi altiszttartóság is a nagybecskereki tiszttartósághoz tartozott.

A város élete különben nem volt más, mint a többi mezővárosoké; a regálék itt is a kincstárt illették és a tiszttartóság adta ki bérbe a bor és húsmérés jogát, valamint a kocsmajogot; 1735-ben a tiszttartóságnak egy májusban kelt előterjesztése szerint a becskereki német családok együtt 36 forintot fizettek a bormérés váltságául; a németek a húsmérés jogát is igyekeztek maguknak megszerezni és a tiszttartóságnak állandó panasza volt az, hogy a szerbek külön két hússzéket is tartanak maguknak; 1749-ben a szerb község 100 forintot fizetett a vendéglőjogért. 1752-ben a tiszttartóság a kormányzó kérdéseire előterjeszti azt a véleményét, hogy a németek annál könnyebben megkaphatják a húsmérés jogát, mert a ráczok a maguk kereskedelméből megélnek s mert így a kincstár annál biztosabban megkapja a bért. A regále-kezelésnek ez a módja csak akkor változott meg, mikor a község szabadalomlevelében jogot nyert arra, hogy a regálék kezelését bizonyos összegért a kincstártól átvegye és hogy a maga hasznára értékesíthesse, kiadván azokat albérlőknek.

1737 április 22-én Nagybecskerek hetivásárt kért, hogy az épülő spanyolváros számára az élelmiszereket annál könnyebben előteremthesse; az első hetivásár még az év május 18-án volt. Szeptemberben már vásárt kért a tiszttartóság és meg is kapta az engedelmet évente két vásár tartására. De még ekkor kezdetleges volt a város ipara s a spanyol város építésére megérkezett munkások nem

dtak dolgozni, mert nem volt szerszámuk és azt Versecztől kellett hozni. Az 1738—39-i török harczok, a pestis és más veszedelmek nagyon megviselték a várost, úgy hogy az adója elengedéséért folyamodott ; a válasz azonban kedvezőtlen volt : viselje a város békességgel, mondja az 1738 deczember 9-én kelt végzés, a mi reá ki van róva, mert a terheket éppen a háborús idők miatt nem lehet elengedni. Később azonban a város fejlődése szépen haladt, 1746-ban a kormányzóság egy egész utczaépítését rendelte el és a hidakat is rendbeszedte. 1753-ban ismét a postaútat javították és különböző hidak helyreállításának költsége 140 forint 93 krajczárra rúgott. 1748 júniusában kiigazították a városi telkek határát a falvak felől.

A magyarok, németek földmíveléssel és iparral foglalkoztak a szerbek főfoglalkozása pedig a kereskedelem volt ; Nagybecskerek ebben az időben a lókereskedelem középpontja. Átmeneti kereskedelme is volt már ; a Begán, Temesvár felé, nagymennyiségű lisztet szállítottak. 1745-től kezdve *Krazeisen* Sebestyén sört főzött és a jogért 150 forintot fizetett évente ; gyára jól mehetett, mert a következő évben már új épületekkel toldta meg és a kubini vámszedőtől vámmentességet kért azokra az építési anyagokra, a melyekre szüksége volt. 1752-ben pedig újra hat évre vette bérbe a sörfőzési jogot s ekkor már évi 700 forintot fizetett érte. A városban voltak malmok is, és 1751-ben a nagy német malom 75 forintot fizetett bérül ; kár, hogy az 1752-ben tartott malomszámlálás adatai nem maradtak meg ; ugyanekkor panaszkodik a tiszttartóság, hogy a régi török moséból készült magtár, melybe 3000 mérő gabona fért, kicsi és nagyon rossz állapotban van ; újat kellene építeni. Arra vall ez, hogy most már a maga egészében élvezi a város azoknak a csatornázásoknak az eredményét, a melyeket előbb *Mercy*, majd *Perlasz* kormányzósága alatt *Fremaut* mérnök végzett. Mert bár a Mercy munkálatai nem nyúltak le egészen Becskerekig, a várost mégis ezek tették a Bega-kereskedelem középpontjává. A Fremaut mérnök munkálatai viszont a szántóföldek megjavulását hozták magukkal. A város különben is szépült, nyilvános és középületeket kapott, *Engelshofen* alatt új katonai laktanya épült s ezzel a városnak régi óhajtása teljesedett be. 1752-ben panaszkodott a tiszttartó, hogy a tiszteknek nincs lakásuk és a beszállásolással sok baj van, mert sokszor nagy jobbágy-családokat kell lakásaikból kiszorítani. A városba kézmívesek költözködtek, bár ez nem ment mindig simán ; 1752-ben *Mitrovics* Dániel borbély nem kapott engedelmet a letelepülésre, mert »illetlen módon« több városban is ajánlkozott s különben is már két borbély van Becskereken, a kiknek üzletét csak rontaná és a kik nem tudnának megélni. A jobbágyság helyzete is javult lassan, bár felesleges munkák, mint a sóért való fuvarok, nagy terhet róttak nyakába ; 1753-ban ki is jelentették, hogy hajlandók a sóért mázsánként 18 krajczárral többet fizetni, ha vizen Becskerekre szállítják, ha azonban nekik maguknak kell Lippárról szállítaniok, a rendes árat fizetik. A kincstári birtokokat a tiszttartóság nagyobbrészt bérbeadja s úgy míΠvelteti ; a bérösszeg igen változó, mindig a birtok nagysága határozza meg ; Rubandáért 30 forintot fizettek egy évre, Kikindáért hat évre 798 forintot. A bérlők rendesen magánosok és a város lakosai, de megesik az is, hogy Nagybecskerek községe maga is vesz bérbe földet, mint 1741-ben, mikor Sublia községgel és *Arseni* kapitánynyal közösen Basahidát, Jankahidát, Szent-Mihályt és Devecsert vette bérbe. A becskereki tiszttartóság 1753-ban 4000 mérő gyümölcsöt adott el a nagybecskereki hombárból Liszka, Veges és Arady, szegedi lakosoknak 800 forintért. A hivatalnokok életére jellemző, hogy a nagybecskereki kenéz 1744-ben 30 forintért adott egy évre kosztot *Veszelin* kambiaturistának.

A kiváltság-levél.

Ilyenek voltak a város viszonyai, mikor 1769-ben Mária Teréziától megkapta a mezővárosi rangot, azzal a biztatással, hogyha ipara kellően fejlődik, városi rangot nyer és városi kiváltságokat kap. Szabadalomlevelének, mely 1869 június 6-án kelt, jellemző részei ezek :

1. Nagybecskerek mai és jövendő lakosai szabad emberek ; két rendből állanak : polgárokból, a kik iparból és kereskedelemből és a zsellérekből, a kik föld- vagy szőlőmívelésből és napszámból élnek. A mezőváros nyolcz tagú tanácsot választhat, kik közül egy a bíró ; a tanácsi állásra mindig két polgárt kell a kormányzó elé terjeszteni, kik közül az egyik katholikus vagy egyesült görög, a másik nem egyesült görög legyen. Mivel a katholikusok a lakosság között kevesebben vannak, három tanácsos legyen katholikus, a többi nem egyesült görög. A bírót minden két évben újra kell választani s mindig felváltva a két felekezet hívei közül ; a sort egy nem egyesült görög kezdje meg. Ha a kormányzóság a jelölteket

nem találja elég megfelelőknek, a magistratus új tanácsosokat jelöljön. A választásnál, mind a tanácsosokénál, mind a bíróénál, a kerületi tiszttartó jelen legyen, számlálja a szavazatokat és eskesse fel a választottakat. A hét tanácsos a megerősített bíró elnöklése alatt minden hétfőn és pénteken, ünnep esetén a következő napon ülést tartson, a polgári s adás-vételi ügyeket tárgyalja és jegyzőkönyvébe iktassa; a tanács könyveit a felsőbb utasításokhoz híven pontosan vezesse. A tanácsnak jogában áll irodistát és városi szolgát, a szükséghez képest több hivatalszolgát kinevezni. Az egész tanács különben a bírótól a szolgáig a kerületi tiszttartó, mint királyi biztos fönnhatósága alatt áll, egészen úgy, mint a német örökös tartományok városaiban.

2. A mezőváros a következő négy évben évente 5222 frt. $44^{3}/_{4}$ kr. adót fizet. A sör- és pálinkafőzést, a kocsma és húsmérés jogát regáleként a kincstár megtartja, azonban meghatározott összegért (a kocsmajogot 1035, a mészárszéket 325 frt-ért) a városnak átengedi s ha ennek ezen haszna lenne, fordítsa közszükségletre.

3. Az adó emelésének mértékét négy év mulva a város polgárságának gyarapodásához képest fogjuk megállapitani.

4. Robot alól Nagybecskerek föl lesz mentve, évi 82 frt váltságdíj fejében; a kerületi hivatalnokok járadékához évi száz forinttal járul; a szénailletményhez való hozzájárulását pedig az egész országgal egységesen fogják rendezni; egyelőre az eddigi szokás marad érvényben.

5. Az adót, községi adót és más járulékokat a vagyonarányban kell kivetni és az alól nem mentes sem a bíró, sem a tanács; csak a syndicus és a kanczellista nem fizet fejadót. A község polgárainak vagyonáról pontos telek- és adókönyvet kell vezetni. Az adókat az elüljáróság szedi be és meghatározott időben a tiszttartósági pénztárba szállítja. A közterhek új felosztása csak a kerületi tiszttartó jelenlétében vagy jóváhagyásával történhetik, hogy a szegények igazságtalanságról ne panaszkodhassanak.

6. Nagybecskerek köteles a katonaság részére mindenkor természetbeni lakásról ingyen és a legmagasabb szolgálatra olcsó bér ellenében előfogatokról és hajóvontatókról gondoskodni, nemkülönben a kisérő személyzetről is, a kik a zsellérek közül veendők és a kik mérföldenként az adminisztrátortól megállapított díjazásban részesülnek. Magánosok és a kamarai személyzet részére a hatóság közvetíti az előfogatokat, hogy azok ne követeljenek túlmagas béreket. Egyébként a katonai beszállásolás és az előfogatok ügye a városi hatóság és a kerületi tiszttartó rendelkezése és felügyelete alá tartozik.

7. A hús ára a temesvári szerint szabályozandó; a kenyér és liszt árát pedig időről-időre a tartományi kormányzó fogja megállapítani és a helyi hatóság útján nyilvánosságra hozni.

8. A város szabadalmat nyer, hogy a vasárnapról szombatra áthelyezett hetivásáron kívül évente két országos vásárt is tarthasson, az elsőt a rácz husvétkor, a másikat a régi naptár szerint október 1-én, az új szerint 12-én. Joga van mérleg- és legeltetési díjat szedni, úgy mint Temesvár városának, de e jövedelem egyharmadát a jövőben építendő árvaház alapjához kell félretenni. Egyben a hatóságnak szigorúan megtiltatik, hogy sem ebből, sem más közjövedelemből önkényűleg ne építsen, vagy más, száz forintot meghaladó összeget ki ne adjon, hacsak azt a tiszttartó a hatóság előzetes kérelmére meg nem engedi.

9. A polgárjogi és tárgyalási illetékeket a megállapítandó egység szerint fogják szabályozni, hasonlóképpen a syndicusnak és kancellistának járó perdíjakat is; házak adás-vételénél minden forint után fél krajczár az illeték, mint Temesvár külvárosaiban szokás.

10. A hatóság végzéseinek megerősítésére saját pecsétet használhat, mely Mária mennybemenetelét ábrázolja a következő körirattal: Sigillum Liberi Oppidi Becskerek.

11. A katonai elszállásolást, az előfogatok és hajóvontatók kiállítását illetőleg, a melyről már a 6. pont is intézkedik, megjegyeztetik, hogy magánosok vagy a kamara számára a város nem köteles megállapított bér nélkül előfogatot kiállítani, ellenben háborús időben az előfogat a szükséghez képest rögtön kiállítandó. A jövőben a várost a 48 frt darabantjárulék alól fölmentik, de a tiszttartónak adott éjjeli őrséget, mint eddig, ezután is ki kell állítania, az őrjárat kiállítása ellenében azonban megengedik a városi hatóságnak, hogy a kocsmákat és vendéglőket megvizsgálhassa, az időn túl ott talált polgárokat és zselléreket eltávolítsa, vagy a körülményekhez képest bezárhassa és megbüntethesse.

12. A városi hatóságnak joga van a rendőri és polgári panaszok ügyében, továbbá a kisebb vétségekben első fokon ítélkezni, azzal a kikötéssel, hogy a fölebbezés minden esetben a kerületi tiszttartósághoz küldendő, a mely rendőri és közbiztonsági ügyekben is belátása szerint utasíthatja a hatóságot a birság rendes kiszabására.

13. A Nagybecskereken lakó vagy ott megtelepedő görögöktől, a kik a görög kereskedő társulathoz tartoznak, a míg a társulati szerződés érvényben van, a hatóság szedje be a társulati adót és azt a társulati bírónak adja át. A kereskedők között előforduló panaszos ügyekben szintén a városi hatóság intézkedik.

14. A tizedet illetőleg az egész országban megállapítandó rendszabályok lesznek irányadók, de addig az eddigi rendszer marad érvényben.

15. Az első négy évben a bíró fizetése 100 frt., a tanácsosoké 25, a syndicusé a akbérrel együtt 350, az irodistáé szintén lakbérrel 100 és a két szolgáé 50 frt. évente. Ezeket azonban a kedvezőbb bevételekből és gazdasági megtakarításokból — az eddigi és jövő városi adó megrövidítése nélkül — kell kiutalni. Az irodai perdíjak megállapítandó arány szerint a syndicus és irodista jövedelmét teszik.

Végül köteles a hatóság évente a városi adóról és minden egyéb bevételről és kiadásról a tiszttartó útján az adminisztráczió elé pontos számadást terjeszteni. S a mint a tanács és Nagybecskerek egész lakossága e legmagasabb akarat és parancs szerint híven fog élni, megparancsoltatik a Temesi Bánság minden elüljárójának, lakosának és alattvalójának, bármilyen rendű, rangú és állapotú legyen is, hogy Nagybecskerek polgári lakosait és egész közönségét jelen szabadalmak élvezésében szigorú büntetés terhe alatt semmi módon háborgatni ne merje, vagy ezt másnak megengedje és a felsőségek, különösen az adminisztráczió megbízatnak, hogy Nagybecskereknek adományozott jogait megvédjék.

A szabadalomlevél megnyerését rövid idő mulva, 1778-ban a vármegyei szervezet visszaállítása követte s Nagybecskerek városa így ismét vármegyei székhelylyé lett. A visszacsatolás ünnepségét 1879 június 13-án nagy pompával Nagybecskereken ülték meg ; a vármegye első rendszeres alispánja *Márffy* József lett. Az érkező gróf *Niczky* Kristóf főispánt a tanács fogadta, a lakosság diadalkapúkat állított, a várost kivilágította és a plebánia-templomban ünnepi mise volt. A város fejlődésére nézve igen nagy jelentőségű volt ez a közigazgatási újjászerveződés. Azt lehet mondani, hogy más már nem hiányzott a város fejlődésének biztosításához. S az ezt követő idők egészen a szabadságharczig valóban a békés és erőteljes fejlődés korává lettek, a melyet csak két ízben szakított meg komolyabb természetű akadály. Egymástól mindenben elütő volt az a kétféle ok, a mely a város növekedésének menetét megzavarta, de mind a kettő egyforma nagy, és első pillantásra elkerülhetetlennek látszó veszedelmet rejtett magában. — A vármegye visszaállítása.

Az első közülük közigazgatási természetű bajjal fenyegetett és így a város fejlődésének belső feltételeit támadta meg. II. József erőszakos kormányzási rendszere hozta ezt magával, ki Nagybecskereket is meg akarta állítani annak a fejlődésnek útján, mely az anyagi jóléttel együtt a magyarosodás felé és a közigazgatási önállóság felé vezetett. A II. József czentrális közigazgatási rendszerében Nagybecskerek a temesvári kerülethez tartozott és így ismét elvesztette minden fontosságát. Kasznári (tiszttartói) hivatalt kapott, mely számadásait a kincstárhoz terjesztette be. Gazdaságilag ugyan — a kincstár szempontjából — jól állott és elég hasznot hajtott ; mikor ugyanis arról volt szó, hogy a kincstári jószágokat a gróf *Zichy* indítványa következtében elidegenítsék, Nagybecskerek a gróf *Niczky* véleménye alapján azok között a kincstári javak között szerepelt, a melyeket nem kell eladni. (Czoernig : Ethnographia III. 39.) II. József halála azonban meghozta magával a régi, alkotmányos élet feltételeit s az abszolutisztikus kormányzati kísérletektől okozott rázkódás végeredményében jótékony hatást gyakorolt a város magyarosodására. — II. József alatt.

1807-ben a város tűzvész áldozatává lett ; a tűz délután 4 órakor az Oppovai-utczában, a Bega partján támadt, a sörháznál; belekapott a Bega fahídjába, azt felégette s így csapott át a másik parton fekvő városrészbe. A tűz erejét vihar fokozta, mely szétszórta a tűz szikráit és egyszerre nyolcz-tíz helyen borította lángba a várost. Leégett a városháza, a vármegyeháza, a parochiák s a városnak legnagyobb része, csak a római katholikus és a görög-keleti templom és Szent Vendel kápolnája maradt meg. Odaveszett a vármegyei irattár s a parochiákról sem lehetett mást megmenteni, mint a plebániai anyakönyveknek egy részét. A kárt 5 millió frtra becsülték. A várost ebben az esztendőben — *Magdics* Ádám plebános egykorú feljegyzései szerint — állandóan fenyegette a tűzveszedelem : a nagy pusztulást követő három hónap alatt tízszer támadt ismét kisebb-nagyobb erejű tűz. Minderről Magdics Ádám feljegyzésein kívül *Várady* János dr. nagybecskereki plebános tudosításai szólanak. A tűz következtében a megyeszéket ideiglenesen Nagyszentmiklósra, *Márffy* lakóhelyére tették át s ott is maradt az, míg az új vármegyeháza Nagybecskereken fel nem épült, a mi 1817—20 között történt meg. Nagybecskereken a tűz után 1820-ban tartották az első tisztujítást. — A nagy tűz. 1807.

A város azonban kiheverte ezt a veszedelmet is ; újjáépült és valósággal újjászületett. Abból a nagyszerű szellemi mozgalomból, a mely az országnak átalakulását hozta magával, teljes mértékben kivette a maga részét és bár a magyarosítási törekvésekben mindig elüljárt, szerencsés kézzel tudta elsimítani azokat az ellentéteket, a melyek a különböző ajkú lakosok között szinte szükségszerűen fennállottak. S bár Nagybecskerek lakossága a legteljesebb mértékben kevert volt, az 1840 táján alapított »*Nemzeti iskola*« élénk bizonysága annak az egységes munkának, melyet a város fejlődéséért és magyarosításáért folytatott. A város gazdasági tekintetben is jelentős átalakuláson ment át ebben az időben. A szabadalomlevél elnyerése óta mindig azok közé a jómodú kisvárosok közé tartozott, melyek gazdasági tevékenységük körébe csak legszorosabb környezetüket vonják be, de azt teljesen kielégítik ; a harminczas évekkel kezdődő fellendülés korszaka azonban Nagybecskereket a lassanként kiépülő modern közlekedési vonalakkal bekapcsolta az ország gazdasági vérkeringésének erei közé, egy ideig úgy látszott, mintha megsínylené közvetlen környékének elveszítését, azonban hamarosan megtalálta a maga helyét az új viszonyok között ; a gőzhajózás áldásait legelőször 1844-ben érezte a város, midőn az Első cs. és kir. szab. — A fejlődés útján.

D. G. T. a városban egy megbizott irodát állított; ugyanerre az évre esik a Torontáli Takarékpénztár alapítása, a mi a város hiteligényeinek átalakulását jelenti. Rendes ügynökséget a D. G. T. 1850-ben állított; a legközelebbi vasútállomás egész 1883-ig Nagykikinda volt, mikor végre Nagybecskerek is vasúti állomást nyert. 1856-ban rendezték be távíróállomását. 1845-ben alapította benne Pleitz Ferencz az első könyvnyomdát. Az 1830-as évekre esik az Amerika nevű városrész megalapítása is; eredetileg erdő volt itt, melyet a kincstár kiirtatott és 800 □-öles darabokban, örökbérszerződéssel bocsátotta a lakosok rendelkezésére, kik azt a nyolczvanas években váltották meg.

A szabadságharcz.

1847-ben Torontálban főispáni helytartó volt, *Gyertyánffy*, a Gyertyánffy János alispán testvére. A város országgyűlési követéül *Hadzsits* Lázárt választották meg, ki több ízben volt a szabadságharcz alatt kormánybiztos, később börtönbüntetést is szenvedett. A márcziusi leirat Nagybecskereken is nagy lelkesedést keltett s csodálatos módon a különböző nemzetiségek békéjét hozta magával. Április 13-án valamennyi felekezet hálaadó isteni tiszteletet tartott (katholikusok, lutheránusok, reformátusok és óhitűek) a közös egyetértés örömére. A Horvátországban és a Szerémségben meginduló illir zavargások azonban hamar megbontották ezt a békét. Az április 8-iki szerb küldöttség sikertelensége Becskereken is megindította a szerb lázadást. A szerbek a templomokba rontottak, összetépték a magyarnyelvű anyakönyveket. (Horváth: Magyarország függ. harczának tört. I. 145.) A szerb lázadás különben egyszerre kezdődött a kikindaival: április 23-án délután már erősen izgattak a szerbek a magyarok és németek ellen, husvét harmadnapján reggel pedig megrohanták a községházát, hogy a márczius 28-án odatűzött magyar zászlót letépjék; ezt azonban *Hadzsits* Lázár, a város szerb származású bírája, élete veszélyeztetésével megakadályozta. Azt azonban nem tudta megakadályozni, hogy a városnak új tisztikart ne válaszszanak, bár törvénytelenül; csak a bírót hagyták meg. Mivel az első alispán nem volt honn, a törvénytelen városi tanácsot pedig nem lehetett elismerni, néhány nap mulva tíztagú közbiztonsági bizottmányt választottak, a melynek első dolga az öt századból álló nemzetőrség megválasztása volt; ebből a szerbeket kizárták. A bizottság megbízatását a hazaérkező első alispánnak adta át.

Ezek a becskereki zavarok végre rávették a kormányt (Rüstow: A magyar hadj. tört. I. 22.), hogy a Délvidéken *Csernovics* Péter kormánybiztosságával ostromállapotot hirdessen. Június 9-én Becskerek magyar és német lakosait a szerbek közeledtének híre ejtette rémületbe; azok azonban megállottak Perlasznál és bár a délvidéki seregek gyengék voltak veíük szemben, még sem érhettek el pozitiv eredményt. Június 23-án végre Becskereken vonták össze a délvidéki haderőt és azt oda beszállásolták, méltán tartva tőle, hogy a szerbek perlaszi tábora Becskerekre nézve rejti a legnagyobb veszedelmet. A 2500 főből s egy hatfontos ágyú-ütegből álló hadtest parancsnoka *Kiss* Ernő huszárezredes volt, kinek Becskerek mellett terjedelmes birtokai voltak.

Nagybecskerek az egész szabadságharcz alatt megmaradt a délvidéki harczok egyik legfontosabb pontjának 1848-ban, bár a küzdelmek a Kiss Ernő vezérlete alatt váltakozó szerencsével folytak és a fölkelők perlaszi tábora a városnak állandó veszedelme volt. Július 15-én *Sztratimirovich* megtámadta a becskereki tábort, de minden túlereje mellett is kénytelen volt visszavonulni. Kiss Ernő ekkor arra gondolt, hogy elhagyja Nagybecskereket, de mégis ott maradt, hogy a várost őrizetlenül ne hagyja. Közben *Mészáros* Lázár is lent járt Nagybecskereken és egy éjszakát töltött ott. A magyar sereg augusztus 6-án bevette Neuzinát, szeptember 2-án pedig a perlaszi tábort ostromolta meg s ott 12 ágyút, 20 mázsa puskaport, 60.000 töltényt zsákmányolt, egyszersmind eloszlatván Becskerek felől azt a veszedelmet, a mely a perlaszi tábor részéről állandóan fenyegette. A szerbek még szeptember folyamán több ízben megpróbálták perlaszi poziczióju-kat visszaszerezni, de sikertelenűl, sőt deczember 14-én még a tomaseváczi hídfő is magyar kézre került, bár igaz, tetemes áldozatok árán. Kiss Ernő ekkor már becskereki táborából Pancsova felé kezdett hadműveleteket, ezek azonban nem jártak sikerrel és épen ezek okozták azt, hogy Kiss Ernőt visszahívták erről a fontos állásról. Elvonulása után Nagybecskerek szinte védelem nélkül került január 16-án szerb kézre. A lakosok rémülten menekültek, de mivel a szerbek ekkor már a szerb vajdaság szervezésével voltak elfoglalva, melynek székhelyéül Nagybecskereket szemelték ki, ez megmentette a várost a pusztításoktól. A várost

Perczel Mór szabadította fel, ki április 29-én megütközve *Todorovich*-csal, azt hátrálásra kényszerítette. Todorovich így kiűrítette Nagybecskereket, mely a legnagyobb örömmel várta Perczel Mórt. Az áprilisi detronizáczió után Torontál vármegye visszakapta régi szervezetét, 1848-ban kinevezett főispánját és Nagybecskerek újra vármegyei székhely lett. Közben minden rosszra fordult: augusztus 14-én Nagybecskerek már *Jellasichot* volt kénytelen fogadni, ki két napig időzött itt s a dicső napokból Nagybecskerek számára nem maradt meg más, mint Kiss Ernő miatti gyásza. Nagybecskerek az abszolutisztikus kormányzás alatt közigazgatásilag minden jelentőségét elvesztette, csak 1853-ban lett ismét cs. kir. kerületi székhely, míg végre a februári pátens visszaállítván az ősi alkotmányos jogokat, Nagybecskerek is újra vármegyei székhely lett.

Közigazgatási történet.

1716 után Nagybecskerek is a temesi bánságnak volt egy része s a 13 kerület (District) közűl egynek a székhelye; Torontál vármegyét 1778-ban visszaállították s így Nagybecskerek ismét vármegyei és járási székhely lett. A »szerb vajdaság« és a »Temesi Bánság« idején, az abszolutizmus alatt, Nagybecskerek eleinte nem volt székhely; az 1850-iki második provizórium idején Torontál vármegye megyefőnököt és Nagybecskerek cs. kir. tartományi törvényszéket is kapott, mikor az igazságszolgáltatást a közigazgatástól elválasztották; hivatalai ebben az időben ezek voltak: cs. kir. pénzügyigazgatóság, adóhivatal, pénzügyőrség és csendőrség. Az 1853. évi újabb szervezet szerint a »koronatartományt« öt kerületre osztották s ekkor Nagybecskerek is kerületi székhely lett; törvényszéke kerületi törvényszékké alakult át. Végre 1860 deczember 30-án a király a Bánságot visszacsatolta az országhoz; az első főispán *Karácsonyi* László lett s 1861-ben megtartották az első tisztújítást. A februári pátens végre teljességében visszaállította az ősi alkotmányos állapotot. 1872-ben pedig Nagybecskerek rendezett tanácsú városi jogot nyert.

Felsőmuzslya telepítése.

A város történetének legújabb fejezete az, a mely Felsőmuzslya magyar telepes község megalakulását tartalmazza. 1888-ban ugyanis Nagybecskerek határában Felsőmuzslya néven kincstári telepet szerveztek, mintegy 400 magyar családdal. Ez a telep azonban 1905-ben, a város ellenkezése mellett, önálló községgé alakult s a kormány az új község számára a telepesek 4000 hold földjén kívül 6795 hold kincstári földet is kihasított a város határából, minek következtében annak területe 22893 holdra szállott alá. Ezzel a város közjövedelme rengeteg veszteséget szenvedett, holott ennek nagyszámú és költséges kulturintézménye ez elesett jövedelmekből jött létre; nem is szólva a sok ezer koronára menő folyó és befektetési költségről, melyet a város Felsőmuzslya község érdekében tett és a melyért eddig még részben sem nyert kárpótlást.

*

A város leírása

Mikor az ember megérkezik a *Nagybecskerek pályaudvarra*, melynek gyér világítását legközelebb villammal cserélik föl, úgyszólván bent van a városban. A vasút mellett, vele párhuzamosan haladó utczát, melynek jobboldalán *Heinermann* Alajos dr. *szanatóriuma* áll, *Német végsornak* nevezik s ez az *Aradáczi-utczába* torkollik, a melynek a vasúti pályán túl folytatása van és itt balra látható a *Nagybecskerek—Begapart* állomás, azon túl pedig a *vasúti gépjavító műhely* és a vármegyei *József közkórház*. A betorkolásnál az Aradáczi-utcza jobboldalán van a városi *villamos-telep*, mely egészen a Begáig nyúlik le. Utána *Annau és Wingler* nagyszabású *gőzmalmát* találjuk. Az Aradáczi-utczából balra nyílik a *Lenau-utcza*, melynek végén jobbra, a *Kossuth-utcza* sarkán terül el a *róm. kath. temető*, benne egy kis kápolnával. Az Aradáczi-utczában jobbra van *Hiller* József és Fia *szeszgyára*, balra pedig a *Német-utcza* ágazik ki, elején a *róm. kath. árvaházzal*, melyben kápolna is van. Az innen balra haladó *Boldogasszony-utczában kisdedóvó* áll. Az Aradáczi-utczából balra nyíló *Kórház-utcza* baloldalán van a *tűzoltó laktanya*. A hol az Aradáczi-utcza a Bega partjára ér, ott *Gizella-part* a neve. Itt van a nyári *uszoda* és a Duna gőzhajózási társaság *kikötőhelye* és ügynöksége. A túlsó oldalon van a *Széchenyi-parti liget, benne az Evezős Egyesület háza* és azon túl a *korcsolyapálya*. Az út baloldalán a Hollaender-féle *czukorgyárat* találjuk. Beljebb balra a *Szapolyai-utcza* nyílik, melynek elején jobbra a régi fogházépület áll, a mit kultúrpalota és múzeum czéljaira akarnak átalakítani és szemben vele az új színházat tervezik. Ez utczának a folytatása a *Melenczei-utcza* s a hol ez a *Honvéd-*

és *Révay-utczákba* ágazik ketté, azon a sarkon emelkedik a *Honvéd-laktanya,* mellette pedig a Honvéd-utczában az állami *kisdedóvó* és a *Magyar-utcza* sarkán az áll. *elemi iskola.* A Révay-utczából ered a *Karácsonyi-utcza,* melyben a *Benó* Testvérek torontáli *czipőgyára* folytatja üzemét. A vasúttól bevezető út, midőn elhajlik a Begától, a *Bonnaz-utcza* nevét veszi föl. Jobb oldalán érjük először a *róm. kath. polgári* és *elemi leányiskolát,* melyekben az oktatást a Miasszonyunkról nevezett nővérek végzik. Ezekhez sorakozik, másik oldalával a Jókai-utczára nézve, a központi *áll. elemi iskola* emeletes épülete. A zárdával szemben van a vármegyei nyugdíjalap épülete, melyben az *államépítészeti hivatal,* a kir. *tanfelügyelőség* és a *kincstári ügyészség* nyer elhelyezést. Ehhez csatlakozik a *vármegyeháza,* mely másik oldalával már a *Ferencz József-térre* néz.

A Bonnaz-utczából kilépve, a város szívében vagyunk : a Ferencz József-téren, melynek alakja trapéz és majdnem minden oldalán díszes, emeletes épületek szegik. A Bonnaz- és Jókai-utczák közös betorkolásánál balra a színes-mázos cseréppel fedett, egyemeletes, modern vármegyeháza, jobbról pedig a *pénzügyigazgatóság* kétemeletes épülete, melyben az áll. *adóhivatal és pénzügyőrség* is elhelyezést nyer, földszintjét pedig üzletek foglalják el. Utána következik a *rendőrségi* épület, melynek emeletén a *Torontáli Agrár Bank* r. t. helyiségei vannak, udvarában pedig a *szinház* húzódik meg. Ennek tőszomszédságában a Rózsa és Magyar Király-szállók állanak, melyeknek ez idő szerint közös a bérlőjük. Mellettük, a tér másik oldalának vonalában emelkedik a régi *városháza* szürke épülete, megszabva irányát a Bega-felé haladó *Városház-utczának,* melyben a községi *főgimnázium* emelkedik, hol a piarista rend tanít. Az intézetnek tágas külön kápolnája van. A városházával egy vonalban egy keskeny homlokzatú, csinos emeletes házat látunk, míg a tér éjszaki oldalát majdnem egészen a román stílű róm. kath. *plebánia templom* foglalja el. Előtte emelkedik fehér kőalapon *Kiss* Ernő tábornok vértanú *bronz-szobra.* E téren vannak a keddi és pénteki hetivásárok.

A vármegyeháza és a templom között ágazik ki a *Megyeház-utcza,* melynek baloldalán a *posta- és távíró hivatal* és ezzel szemben az *Osztrák Magyar Bank* épülete látható. Ez az utcza a jobbra nyíló *Nádor-utczáig* tart, melynek baloldalán a *kincstári ispánságot* és a *Messinger* Karolina-féle magán *leánynevelő intézetet* találjuk. A Megyeház-utcza folytatásának *Váraljai-utcza* a neve, melynek baloldalán, a *Luther-utcza* sarkán az *ág. h. ev. hívek temploma* áll, mellette a paplakkal. A hol a Gradnulicza nevű szerb városrészben ez az utcza kiszélesedik, ott megy keresztül a *Szerb Zárda-utcza,* a mely állítólag, — mint a hogy a Váraljai-utcza az egykori becskereki vár emlékét — az egykori szerb zárdáét volna hivatva megőrzeni. Ez azonban téves fölfogás, mert a legszorgosabb történeti kutatások még a nyomát sem sejttetik annak, mintha itt valaha szerb zárda lett volna. Hanem igenis volt itt egy szentéletű remete, Prepodobni *Rafailo,* a ki a török korban még itt húzódó erdőben lakott, melyben kápolnát is épített és a hozzá zarándokoló híveket gyógyította. Ez a kápolna még ma is megvan, a Zárda és a Váraljai-utcza sarkán, a nagy, bekerített telken álló gör. kel. *szerb templom* mellett. A remete öreg szilfája még ma is ott áll a kerítésen belül és a tövében kereszt, melynek a hívő nép ma is gyógyító erőt tulajdonít és odaviszi éjjelre betegeit. A templom udvarának a Zárda-utcza felé eső részén, a melyben a még meglevő sírkövek tanúsága szerint temető is volt, az egyik *szerb elemi iskola* áll, szemben vele a sarkon pedig a másik. A Váraljai-utcza baloldalán áll. *kisdedóvó,* a végén pedig, az úttól balra van egy *motoros malom,* a gör. kel. *szerb temető,* ettől kissé távolabbra az *ág. h. ev.* és *ref.* hívek *temetői.*

A Ferencz József-térből keletre ágazik ki a város főutczája, a *Hunyadi-utcza,* melynek széles gyalogjárója aszfalttal van burkolva és két oldalán a legszebb üzletek sorakoznak egymás mellé. Jobb oldalán van *Grünbaum* Vilmos üzlete, mely a néprajzai és háziipari munkáknak, hímzéseknek és szőnyegeknek valóságos gyűjteménye. Balról pedig a *Benó* Testvérek czipőgyárának tekintélyes árúraktárát találjuk. Jobbról ágazik ki a Kinizsi-utcza, melyből viszont az Eötvös-utcza nyílik, a hol az *izr. imaház* és vele ferdén szemben az áll. *elemi iskola* található. A fő-utczából balra ered a *Szerb templom-utcza,* melynek elején jobbra, nagy telek közepén a *szerb templom* áll, mögötte a *szerb elemi iskolával* és *kisdedóvóval.* Ennek az utczának a folytatása a *Jenő főherczeg-utcza,* mely a szabálytalan háromszög alakú *vásártérben* végződik. A hol a Hunyadi-utcza kiszélesedik, az *Erzsébet-tér* nevet veszi föl, melyen a *Korona-szálló áll,* emeletén a *Nagybecskereki Takarék-*

1

2

3

4

Nagybecskerek. — 1. Begarészlet. — 2. Áll. polg. és felső keresk. iskola. — Apácza-zárda. — 4. Pénzügyi palota.

1

2

3

4

Nagybecskerek. — 1. Az Osztrák Magyar Bank épülete. — 2. A Rudolf-kaszárnya. — 3. Az Erzsébet-híd. — 4. A Ferencz József-híd.

pénztár helyiségeivel. Innen balra a *Korona* és jobbra a *József főherczeg-utcza* ágazik ki s ez utóbbi a Nagy, ma : *Ferencz József-hídra* vezet. E hídról a Bega folyásának fölfelé egy másik hidat látunk, melyen a *Torontáli h. é.* (keskenyvágányú) *vasút* jár keresztül. Ez ugyanis a Begapart-állomásról kiindulva, az Aradáczi-utczán, Gizella-parton, Bonnaz-utczán, Ferencz József-téren, Hunyady-utczán, Erzsébet-téren, a Korona- és Kazinczy-utczákon halad át és így a várost szelve, átmegy a Begán és a Temesvári-utczán folytatja útját egészen az állomásig. A keskenyvágányú vasútnak a városban négy megállóhelye van.

A hídfőtől balra a Bega-partján *Ambrózy* József *szappangyára, jobbra* pedig tekintélyes hosszúságban *Dungyerszky* Lázár újonnan épült és modernül berendezett *sörgyára* látható. Mindjárt a hídon túl a *Gabona-tér van,* közepén a *városi mázsa* szerény épületével. Az első balra haladó utcza a *Temesvári-utcza,* melyen befordulunk és az elején a gör. kel. szerb *elemi iskolát,* kijebb a *mértékhitelesítő* hivatalt, az áll. *kisdedóvót* és kint a *Szent Miklós-utcza* sarkán a városi *járványkórházat* találjuk. Balról van a keskenyvágányú vasút *Nagybecskerek-Vámház* nevű állomása, ennek közelében pedig a régi *szerb temető* és azon túl a *városi faiskola.* A városon kívül van jobbra *Bürger és Grünwald vasöntője* és *gépjavító műhelye,* balra a *Wehner* Testvérek *téglagyára.* A határnak ezen a részén álltak valamikor az akasztófák, mert midőn a czukorgyárhoz vezető keskenyvágányú szárnyvonalat építették, körülbelül 30 koponyát és csontvázat találtak egymás közelében, melyeket azután eltemettek. Innen visszatérve a Gabona-térre , a *Tomaseváczi-utczán* folytatjuk utunkat. Balra, a *Csernovics-utcza* kiágazásánál levő üres saroktelken a város új iskolaépületeket emel az állami elemi iskola elhelyezésére. Kint a *Zsigmondfalvi-utcza* sarkán van a városi menedékház. Jobbról van a *szerb temető,* közepén kápolnával, ezt követi *Staglschmidt* József *gőztéglagyára,* az *izr. temető* és *Lukács és Társai szeszgyára* és szeszfinomítója. Balra látjuk *Klein* Bernát *gőztéglagyárát,* kijebb pedig a *Nagybecskerek Gyártelep* pályaudvart. A vasúti pályán áthaladva és jobbra kanyarodva, a *délmagyarországi czukorgyárba* jutunk, mely a tomaseváczi úttól az écskai országútig 70 k. holdat meghaladó területen a folyó 1911. évben épült és már üzemét is megkezdte. A gyártelepen a főépületeken kívül, mely a legmodernebb, óriási arányú gépekkel és saját villamos művel van fölszerelve, számos tisztviselői és munkás-lakás áll és a Bega partján vízszívó készüléke van, mely a szükséges vizet a gyárba nyomja.

A czukorgyárat elhagyva, e tájon látjuk *Nagy* Dezső dr. *gőztéglagyárát* és távolabb a Bega partján özv. *Guttmann* Jakabné és Fiai *műkőgyárát.* A *Petőfi-utczán* át visszatérve a városba, itt találjuk balra a *Dungyerszky*-féle első torontáli *szőnyeggyárat,* melynek készítményei messze földön híresek. Befelé haladva, jobbra a *Vörösmarty-utcza* sarkán van *Lukács* Miklós *szappangyára.* Beljebb az utczában, közel a Gabona-térhez özv. *Gutmann* Jakabné és Fiai szőnyeggyára. A *Petőfi-utczából* balra befordulunk a *Mária Terézia-utczába,* melynek közvetetlen folytatása a *Mercy-utcza.* A hol ez utóbbit a *Toldy Ferencz-utcza* metszi, ott a balsarkon a *csendőrlaktanya,* beljebb pedig szintén balra a cs. és kir. *közös gyalogság kaszárnyája* látható. A Mária Terézia-utczából a *Rákóczi-utczán* befelé haladva a Kálvin-térre érünk. Itt van középen a *ref. templom,* tornyával a Begaa felé s tőle jobbra a Bega bal partján a *Kaszinó* régi épülete parkkal, jobbra pedig a m. kir. *törvényház,* mely homlokzatával szintén a Begára néz. E mögött van a Toldy Ferencz-utczában a *dohánybeváltó hivatal.* A Kálvin-térre torkollik a Kis, vagy : *Erzsébet-híd,* mely a Jókai-utczának az egyenes folytatása. A Jókai-utcza egyik oldalán a Bega-partra nézve, szemben a törvényházzal, az állami *felsőkereskedelmi* és *polgári iskola* áll, mely az állami elemivel egybeépült, a másik oldalon pedig szintén a Begára támaszkodik a nőegylet magán kisdedóvója. A Jókai-utczán át ismét visszajutunk a Ferencz József-térre, a honnan elindultunk.

*

A város beépített területe 3076 k. hold, ez így oszlik meg : utak, utczák, terek 237, park és ültetvény 7, vasút 239, víz 6, temetők 29 és beépített telek 2558 k. hold. A város tíz kerületre van beosztva ; a kerületek elnevezései ezek : I—II. Német város, III. Belváros, IV. Gradnolicza, V. Csontika, VI. Oppova, VII. Dolya, VIII. Budzsák, IX. Amerika, X. Kültelek. A városban több csinos park van, ilyenek : Kaszinó népkert 8000, Széchenyi-parti liget 3200, két városi Belterület.

faiskola együtt 5700 és a mezőgazdasági ismétlő iskola telepén levő faiskola 1600 négyszögöl területtel. Be van fásítva 74 utcza, melyek hossza 29 km. s a kiültetett fák száma 7000 drb.

Népesség. *Fényes* Elek statisztikája szerint Nagybecskerek népessége 1839-ben 15.544 lélek volt, kik közül 3968 katholikus, 604 evagélikus, 66 református, 10.398 nem egyesült óhitű, 508 zsidó. A lakosok nyelvükre nézve ráczok, németek, magyarok, oláhok, tótok, bolgárok. 1870-ben a város lakossága 19.666 lélek volt, házainak száma 1960; 1880-ban 19.529 lélek 2415 lakóházban, *10 év mulva* 21.934 lakosnak 2895 ház állott rendelkezésére; ugyanekkor lakosai között 5116 magyar, 7874 német, 7969 szerb, 417 tót, 382 oláh, 51 horvát és 125 más nyelvű volt; vallásfelekezet szerint ez a lakosság így oszlott meg: 11.823 róm. kath., 8279 gör. kel., 1210 izraelita, 647 ág. ev., 391 ref., 55 görög kath. és 29 más keresztyén. 1900-ban a lakosok száma 26.407, a házaké 3372. A lakosságnak nemzetiségek szerint való megoszlása ez volt: 9288 magyar, 8055 német, 8091 szerb, 423 tót, 281 oláh, 70 horvát, 199 más ajkú. Ugyanekkor a lakosság hitfelekezetek szerint ilyen tagolódást mutatott: 15.421 róm. kath., 8425 gör. kel., 683 ág. ev., 469 ref., 55 gör. kath., 8 unitárius, 1335 izraelita és 11 más vallású. A lakosság számában 454 fővel szerepel a véderő, s a megszámláltak közül külföldi honos volt 117; a férfiak száma 12.909 volt, a nőké 13.498; életkor szerint a lakosság így oszlott meg: *hat* évnél fiatalabb: 3592, 6—11 éves 3014, 12—14 éves 1866, 15—19 éves 3127, 20—39 éves 7708, 40—59 éves 5024, 60 évnél idősebb 1999. Családi állapot szerint nőtlen vagy hajadon: 13.080, házas 10.162, özvegy 1576 és elvált 25. Lakóházaira ezek az adatok jellemzők: 3353 háza közül téglából vagy kőből volt 636, kő vagy téglaalapú, de vályogfalú 253, vályogból vagy sárból 2460, sőt 4 drb. fából épült háza is volt; a házak közül összesen 1859-nek volt cserépteteje, 35-nek zsindely vagy deszka és 1459 volt náddal vagy zsuppal fedve. Az 1910-iki népszámlálás adatai szerint a város lakossága ma 25.470 fő; a lakosság számának ez a csökkenése annak a következménye, hogy Muzslya telep önálló községgé alakult s ezzel a város lakosságának egy részét elvonta. A város házainak száma a legutóbbi számlálás szerint a belterületen 2928, a külterületen körülbelül 900.

Földmívelés, állattenyésztés. A város erősen agrikultur jellegű; határa az Alföld legtermékenyebb szántóföldjéből áll s így nem lep meg, ha 11.898 kereső lakosából 3418, azaz 28·7% esik a mezőgazdaságra; ezek a keresők összesen 4581 főt tartanak el s így a város lakosságának 30·8%-a él mezőgazdaságból. Határa ma 22.893 k. holdat tesz, mivel 1905-ben Felsőmuzslya község megalakulásával összesen 10.795 hold földet hasítottak ki belőle. *Fényes* Elek idején határa rendkívül nagy volt. »Roppant kiterjedésű határa, írja Fényes, $399^2/_8$ egész telket számlál s igen termékeny; epreskertje legszebb a megyében; erdőcskéje is van.« S ez a földterület ez idő szerint ezek között a birtokosok között oszlik meg: az állam tulajdonában van 1344 hold (az egész terület 5·8%-a), az egyházaké 534 hold (2·3%) és a városi birtokosságé 20.306 hold (88·7%). Ez a földbirtok összesen 856 gazda, illetőleg birtokos tulajdonában van, kik így oszlanak meg birtokuk nagysága szerint: törpebirtokos 580 (egy holdnál kisebb birtokkal 302, legfeljebb 5 holdnyi területtel 278), középbirtokos 261 (5—50 holdas birtokkal 120, 50—100 holddal 141 birtokos) és nagybirtokos 15, kik közül csak egynek, az államnak van a város határában 1000 holdnál nagyobb birtoka. A város birtokainak megoszlása ezek szerint a kisbirtokosság szempontjából szerencsés: az öt holdig terjedő birtoktestek együtt a város határának 67·76%-át teszik. Mívelés szerint a határ így oszlik meg: 18.444 hold (a termőterület 87%-a) szántóföld, 1707 hold legelő (8%), 340 hold kert, 277 hold rét, 269 hold szőlő, 149 hold erdő és 10 hold nádas. A föld ára utóbb, nyilván a rohamosan növekvő kivándorlás következtében, igen gyorsan emelkedik; néhány évvel ezelőtt még 350—600 kor. volt holdanként az ára, ma már 1500—1600 korona. (*Szentiványi* Ferencz: Nagybecskerek fejlődése és jelentősége. 20—21. old.)

A városnak állattenyésztése kicsiny, mert nincsenek legelői, de állatkereskedelme virágzó. Az 1910. évben felhajtottak 11.886 drb. szarvasmarhát, 16.345 lovat, 3816 juhot, 3490 sertést s ennek körülbelül harmadrésze cserélt gazdát.

Ipar és kereskedés. Virágzó iparának és kereskedelmének kezdete mindjárt a török uralom elmultára nyúlik vissza. Említettük azokat a munkálatokat, a melyeket *Mercy* rendeletére foganatosítottak a városban. Az 1769-ben kelt szabadalomlevél-

ből kitűnik, hogy már ekkor Görög Kereskedő Társulata volt, melynek a kereskedők tagjai voltak és a melynek tagdíjait az elüljáróság hajtotta be. *Szádeczki* Lajos a »Czéhek Története« czímű művében közli, hogy 1818-ban kilencz czéh alakult Nagybecskereken: lakatosok, asztalosok, kerékgyártók és mások; pékek, viaszöntők, molnárok, szappanosok és mások; vargák, kötélgyártók, fésűsök; kőmívesek, ácsok, és utczakövezők; csizmadiák, tímárok, szíjgyártók és bocskorkészítők; magyar és német szabók, szűrszabók és mások; magyar és német szűcsök, mészárosok és serfőzők; kovácsok és ácsok; nyergesek és kádárok; egyesült bőriparczéh és vegyes czéh. 1822-ben a kalmárok, 1836-ban a bocskorkészítők, 1828-ban a tímárok, 1830-ban a kovácsok czéhe önállósult. *Fényes* Elek így emlékezik meg a városról: »Kereskedése gabonával, szarvasmarhával s nyers bőrökkel felette nagyfontosságú; mesteremberei számosak.« Mai ipari és kereskedelmi népességére ezek a jellemző adatok (az 1900. évi foglalkozási statisztika szerint): iparából összesen 5554 főnyi lakosság él, kik közűl 2562 a kereső és 2992 az eltartott; kereskedelme pedig 1808 főnyi lakosságnak ad kenyeret; ezek közűl 760 a kereső és 1048 az eltartott. (Ebben azonban benne van a hitelügy is.) A város ipara egyre fejlődik: 1890-ben önálló iparos volt 849, segédszemélyzet 1080; 1900-ban önálló 1042, segédszemélyzet 1501; a segédek száma, mint az egész országban, itt is rohamosabban emelkedik, mint az önálló iparosoké. Az ipari népesség iparágak szerint így tagolódik: ruházati iparral foglalkozik 933 (az ipari népesség 36·6%-a), vas- és fémiparral 267 (10·5%), építő iparral 442 (17·3%), vendéglős, élelem és élvezeti iparral 462 (17·3%) és más iparágakkal 459 (18·3%) fő. A város ipara az 1890—1900. évtizedben körülbelül harmadrészével szaporodott. Ma 13 olyan vállalata van, a mely 10-nél több munkást foglalkoztat s közülők ötnek állandóan 20-nál is több munkása van. A kereskedelmi népesség is szaporodik: 1890-ben 640 fő volt, 1900-ban már 760 főre rúgott. A kereskedelem növekedése szoros összefüggésben van a közlekedési vállalatok és vonalak gyarapodásával.

Nagyobb ipartelepei ezek: Vasúti gépműhely, vár. villamostelep (30 főnyi személyzet), *Annau* és *Wingler* gőzmalma, *Hiller* József és Fia szeszgyára, *Hollaender* G. Károly czukorkagyára (70), *Benó* Testvérek czipőgyára (195), *Ambrózy* József szappangyára, *Dungyerszky* Lázár sörgyára (30), *Burger* és *Grünwald* vasöntője és gépjavító műhelye, *Wehner* Testvérek téglagyára, *Staglschmidt* József gőztéglagyára, *Lukács* és Társai szeszgyára, *Klein* Bernát gőztéglagyára (160), *Délmagyarországi Czukoripar* r.-t. (800—1000), *Nagy* Dezső dr. gőztéglagyára, özv. *Gutmann* Jakabné és Fiai műkőgyára, *Dungyerszky* Lázár szőnyeggyára, *Lukács* Miklós szappangyára, özv. *Gutmann* Jakabné és Fiai szőnyeggyára stb., stb. *Grünbaum* Vilmos házi ipari termelő és értékesítő vállalata, mely 1856 óta fönnáll, sokat tesz a torontáli háziipar fejlesztése és terjesztése érdekében. Gyűjti a régi és műbecsű népipari termékeket és azok motivumainak fölhasználásával száznál több háziiparost is foglalkoztat, hogy új szükségleti czikkeket állíttasson elő. Szerb, román, bolgár és egyéb határőrvidéki népek sajátos, eredeti munkáiból valóságos kiállítást tart és az aranynyal dúsan hímzett ruhák, főkötők, kötények, vásznak és egyéb holmik némelyike szinte ritkaság számba megy.

Nagybecskereken a következő pénzintézetek vannak: Osztrák-Magyar Bank, Nagybecskereki Takarékpénztár, Nagybecskereki Takarék- és Előleg-Egyesület, Torontáli Takarék- és Hitelbank, Közgazdasági Bank, Kereskedelmi és Iparbank, Torontáli Agrárbank, Népbank, Szerb Takarékpénztár, Torontálvármegyei Központi Hitelszövetkezet, mint az O. K. H. tagja. 1906-ban a városban kilencz pénzintézet volt, ezek közűl öt részvénytársaság, négy szövetkezet; a részvénytársaságok alaptőkéje 2,100.000 korona, tartalékalapja 1,233.424 korona volt. A szövetkezetek 586.000 korona alaptőkével, s mintegy 50.000 korona tartalékalappal rendelkeztek. Ezek a tőkék 1908-ra mind örvendetesen emelkedtek. E pénzintézetek forgalmának határait ezek a számok adják meg: 1908 év végén volt 12,504.000 kor. takarékbetét, 17,879.000 kor. váltóforgalom, 6,139.000 kor. jelzálogforgalom, s mindebből 245.431 kor. nyereség. (Szentiványi id. m. 19. old.) Pénzintézetek.

Az őstermelésnek a mezőgazdaságon kívül eső ágai hat keresőt foglalkoztatnak, kik 11 embert tartanak el; a közszolgálat és a szabadfoglalkozások 1462 főnyi népességnek adnak kenyeret (449 kereső, 1013 eltartott); a véderőhöz tartozik 454 kereső, 93 eltartott (a szegedi 5. honvéd gyalogezred egy zászló- Más foglalkozási ágak.

alja, a cs. és kir. 29. gyalogezred hadkiegészítő kerületi parancsnoksága, ugyanannak egy zászlóalja, továbbá a 14. számú népfölkelő járás parancsnoksága); van 1632 kereső és 2746 eltartott napszámos, 596 kereső és 35 eltartott házicseléd, más és ismeretlen foglalkozású 347 kereső és 585 eltartott.

Hivatalok. Fényes Elek ezt írja Nagybecskerekről: »Van benne vármegyeháza, melyben tartja Torontál közgyűléseit s törvényszékeit; posta- és sóház-hivatala«. Nagybecskerek ez idő szerint székhelye Torontál vármegye törvényhatóságának, a közp. járás főszolgabírájának, továbbá van itt kir. pénzügyigazgatóság és adóhivatal, tanfelügyelőség, államépítészeti hivatal, kir. törvényszék, járásbíróság, kir. ügyészség, kir. iparfelügyelőség, mértékhitelesítő hivatal, dohánybeváltási hivatal, kir. közjegyző, kir. gazdasági felügyelőség, kincstári ispánság, kir. csendőr-szárnyparancsnokság, végül kir. pénzügyőri biztosság és szakasz. Itt székel továbbá a kir. Begahajózási kirendeltség és a Nagybecskereki tiszai ármentesítő társaság.

Tisztviselői kar. Nagybecskerek, mely 1769-ben, mint említettük, Mária Teréziától mezővárosi szabadalomlevelet nyert, 1872 óta r. t. város. Első tisztikara, melyet 1872 deczember 10-én választottak meg, ezekből állott: *Stefulich* Mihály polgármester, *Jovanovits* Péter főjegyző, *Nedits* János kapitány, *Kulifay* Lajos és *Nikiforovits* Euthym tanácsnokok, *Kéler* Elek ügyész, *Plechl* Szilárd dr. főorvos, *Grandjean* Róbert alorvos, *Hanisch* pénztárnok, *Risztics* János könyvvivő, *Botka* Géza aljegyző, *Petrovits* Milos ellenőr, *Brunet* József alszámvevő, *Szmederevacz* Miklós levéltárnok, *Jovanovits* Mihály kiadó, *Göschl* Ignácz városgazda, *Putics* István pénztári tiszt, *Neumann* Sándor könyvvivő tiszt. Mai tisztviselői karának névsora itt következik: Perisics Zoltán dr. polgármester, Strosz Béla főjegyző, Pánics Dániel, Halmos József és Stefanovics János tanácsosok, Hausladen Mátyás főszámvevő, Mattanovich György és Giffinger Zsigmond jegyzők, Végh Lajos dr. ügyész, Weiterschan József dr., Menczer Izidor dr. orvosok, Filo Róbert pénztáros, Szőllőssy Kálmán mérnök, Marinkov János ellenőr, Havas Dániel alszámvevő, Ignyatovics Iván közgyám, Naszke Károly alszámvevő, Wégling Szilárd járlatbiztos, Funk Arthur, Melczer János és Vogl Jakab számtisztek, Schönherr Antal levéltáros, Treisz Géza iktató, Török Péter kiadó, Fröhlich Károly sornok, Molnár Jakab és Girch Adolf közig. végrehajtó, Szaracs József, Hermann Hugó, Rosa Miksa és Árvai Ferencz adóvégrehajtók. Ezenkívül van nyolcz írnok és 12 díjnok.

Rendőrség. A város *rendőrtisztviselői* ezek: *Reitter* Oszkár rendőrkapitány, *Mirkov* Iván dr. alkapitány, *Deák* Vidor rendőrhadnagy; ezenkívül egy írnok, két díjnok, két rendőrőrmester, két lovasrendőr és 11 közrendőr; közbiztonsági szolgálatot teljesít még 18 m. kir. csendőr.

Tűzoltók. A tűzrendészetet az *Önkéntes Tüzoltó Testület* látja el, melynek 62 működő tagja és kilencz fecskendője van és a város részéről 5000 K évi segélyt élvez. A tűzőrség a plebánia-templom tornyában van elhelyezve.

Közvilágítás. A *közvilágítás* villamos árammal történik. A városi villamos mű 1895-ben keletkezett s üzemét 1896 áprilisában kezdte meg. Van két 125, egy 257 és egy 480 lóerős gőzgépe és három 134 □ m. tűzfelületű gőzkazánja. A munkát 30 tagú személyzet látja el. Közvilágításra szolgál hat ívlámpa és 800 izzókörte.

Kövezés. Egész szélességében bazalttal van burkolva négy utcza 330 m. hosszúságban, 2640 m² területtel; keramittal öt utcza, 1560 m. hosszú, 13.120 m²; trachitterméskővel 40 utcza, 15.330 m. hosszú, 107.310 m²; bazalt-cziklopszszal két utcza, 640 m. hosszú, 5760 m² területtel. Burkolva van összesen 51 utcza, 17.860 m. hosszúságban, 128.830 m² területtel, melyek értéke 541.975 K és az évi fönntartás 2436 koronába kerül. Aszfalttal van burkolva mindkét oldalán három, egyik oldalán öt, összesen nyolcz gyalogjáró, 1400 m. hosszú, 9800 m²; trachitfejkővel mindkét oldalán 41, egyik oldalán 15, összesen 56 gyalogjáró, 22.350 m. hosszú, 335.250 m²; téglával mindkét oldalán 30 gyalogjáró, 18.000 m. hosszú, 108.000 m² területtel. Burkolva van összesen 94 gyalogjáró 41.750 m. hosszúságban, 453.050 m² területtel, melyek értéke 2,706.990 K. Az utczák tisztántartására a város évente 14.660 és öntözésre 2200 K-t fordít. Van két öntöző- és három szemétkocsi, öt pár lóval. Az utczaseprő és öntöző személyzet 18 ember. — Csatornázva csak a város egy része van. A csatornák eddigi hossza 650 m., értéke 32.000 K és az évi fönntartás 300 koronába kerül.

Közlekedés. A közlekedési vállalatok alkalmazottainak száma 1890-ben 140 volt, 1900-ban

pedig 366; a gyarapodás oka az, hogy ebben az időben négy különböző helyi érdekű vasút-vonal épült ki, a melyek közül kettő itt végződik, illetőleg innen indul ki, kettő pedig keresztül megy Nagybecskereken. E vasúti hálózat építéséhez nagy remények fűződtek, mert eredetileg mind a város érdekeit lettek volna hivatottak ápolni, ámde a magasabb vasúti politika ezeknek a vonalaknak a MÁV. fővonalára adott kedvezőbb csatlakozást s így a forgalom innen csaknem teljesen elterelődött, a mi ha nem is épen a város szemmel látható visszafejlődésére, de a fejlődésben való stagnálásra vezetett. A város belterületén van három személy- és teherpályaudvar (Nagybecskerek, Nagybecskerek-Begapart, Nagybecskerek-Vámház) és négy megálló; a külterületen két pályaudvar (Gyártelep és Sándorudvar). A Begán, melynek partján egy kikötő van, a Duna gőzhajózási társaság és a M. F. T. R. hajói közlekednek. A város egész területén a törvényhatósági közutak hossza 43 és a községi utaké 41·12 km.; ez utóbbiból ki van építve 30·08 km. A városban van 32 egy- és nyolcz kétfogatú bérkocsi; 10 egy- és 30 kétfogatú magánfogat, három automobil, 166 közönséges és öt motoros-kerékpár.

Nagybecskerek város költségvetésének főbb tételei ezek: a szükséglet valamivel meghaladja az egy millió koronát; ebből az összegből 608.893 korona esik a közjövedelmi pénztárra, a mely az általános közigazgatás és a belrendőrség, valamint közbiztonsági csoportra oszlik, 67.334 K a gimnáziumi pénztár szükséglete, 73.600 K a kövezetvámpénztáré, 24.480 K a rakpartvámpénztáré, 16.560 K esik a tisztviselők nyugdíjalap szükségletére, 206.260 K a villammű pénztár szükségletére. A város jövedelmei a különböző pénztárak szerint úgy vannak csoportosítva, hogy a közjövedelmi pénztár kivételével minden közigazgatási ág önállóan fedezheti kiadásait; a közjövedelmi pénztárnál mutatkozó 213.015 K hiány fedezésére 49%, illetőleg 57% községi pótadó szolgál a szerint, hogy az adófizető polgárok csak földadót fizetnek-e, vagy más adóval is meg vannak terhelve. Itt említjük meg, hogy a város egyenes állami adója 406.823 K. A községi pótadó százaléka az utóbbi években csökkent, a mi az adóalap növekedésével függ össze. A város tulajdonában levő házak száma 43. Ezek között a városháza, több iskola, kisdedóvó, vágóhíd, czédulaház, tűzoltó-laktanya, színház, szegényház, villamosmű, hét vámház, három laktanya stb. Az értékük 2,410.434 K, az évi bérjövedelem 67.920 és a fönntartási költség 14.325 K. S ez időszerint folyamatban van két iskolaépület, jéggyárral kapcsolatos vágóhíd és egy vármegyei kultúrpalota építésének ügye; tervben van egy új színház építése is. Költségvetés és közvagyon.

A török uralom megszüntével Nagybecskerek lakossága szerb pásztorokból állott, kik görög keletiek voltak. A császári kormány a telepítéssel együtt a katholiczizmus terjesztését is feladatául tűzte ki. A protestantizmusnak ekkor már alig voltak képviselői, holott a törökök alatt nagyon szaporodtak. Nagybecskereken már a Mercy idején volt önálló katholikus lelkészség; 1723 deczember 31-én a kormányzóság *Führenberg*-et állandó lelkipásztorrá tette, számára kápolnát rendezett be és áldozókehelylyel látta el, összesen 123 forint 30 krajczár költségen s ezt az összeget a községgel fizettette vissza magának. 1734-ben a tisztartóság jelentése szerint tekintélyes összeget hagyott *Parofszky* özvegye az egyházra; ezt az összeget a templom tatarozására fordították. 1735-ben a templom új berendezést kapott; a felszerelést Bécsből hozatták és ára 50 forint volt. 1736 évi szeptember 9-én meghalt a nagybecskereki lelkész, *Negotin* Jakab; vagyonát az egyházközségre hagyta s azt a kápolna jókarban tartására fordították; utána *Walser* János Menyhért következett; alatta, az ő feljegyzése szerint, a hívek száma mindössze huszonhat volt — a pestis és a háború következménye ez. A mint Ortvay véli (I. 542.), templomul elinte egy átalakított török mosét használtak; Mária Terézia 1758-ban templom építését rendelte el; ez a templom 1762-ben és 63-ban épült fel, a kincstár költségére, a városi lakosság hozzájárulásával. (Ortvay: I. 540.) Ekkor rendeztetett a parochia ellátása is. Mikor a görög keleti püspök Temesvárra költözött, Becskerek kath. főesperest kapott, kit a csanádi püspök küldött oda. (Griselini: Versuch einer pol. und natürl. descriptio I. Band, I. 124.) De ez a főesperes nem tartózkodott állandóan ott; lehet, hogy csak tanulmányúton járt arra. (Ortvay: I. 542. old.) Egyházak

A becskereki plebánosok: 1752 február 3-án kelt levél szerint *Preining* János püspöki dísznök ideiglenesen, utána 1755-ig *Sándor* Pál, ki már 1753-ban itt

volt, bár idejövetele idejét pontosan nem határozhatni meg. Utána *Michaelis* Ágoston következett, hihetőleg 1761-ig; *Zimits* József, volt becsei lelkész, ki őt követte, rövid ideig volt e parochián; még 1761 novemberében *Hayne* Antal költözött Becskerekre, alighanem csupán adminisztratori minőségben; halála után, 1763 április 28-tól 1764 januárig a pancsovai minorita atyák felváltva nyolczan látták el az egyházi teendőket, míg három pályázó közül *Streck* Lőrincz a kinevezést meg nem kapta. Streck azelőtt csákovári plebános volt; utána *Roginczicz* Fabó következett 1765 november 1-én, ki már vele együtt pályázott a parochiára. A következő lelkészek: 1767 julius 1-től *Frisch* Gergely (administrator), deczember 1-én *Elsek* József plebános; 1770 szeptember 30-án bekövetkezett halála után *Czilling* Antal (administrator), majd *Nits* Antal plebános 1774 szeptemberéig; utána egy éven át részint supplensek, részint plebános-helyettesek látták el az egyház dolgait, míg *Putnik* György plebános meg nem kapta kineveztetését. Ő 1777 április 16-án meghalt, de *Magdics* Ádámot, utódját csak 1778 június 3-án terjesztették fel kinevezésre; a ki kinevezését megkapván, 36 évig marad egyháza élén. (Ortvay: I. 542—45.)

Egy ideig 1780 táján, hihetőleg egész a segédlelkészi hivatal szervezéséig, a temesvári szerzetesek is végeztek istentiszteletet Nagybecskereken, Magdicsnak állandó panaszára; a város katholikus híveinek száma azonban az 1787-iki bevándorlás következtében annyira megszaporodott, hogy segédlelkészi állást kellett szervezni. Az első segédlelkész *Sork* József volt. Magdics Ádámnak egy 1798 október 25-én kelt feljegyzése szerint Nagybecskerek anyaegyház híveinek száma 1187, fiókegyházaié pedig 429, összesen 1616. (Descriptio Ecclesiae parochialis Magno Becskerekiensis juxta intus insertos paragraphos, Anno 1898, VII.) Mikor II. József az egyházi és vallási viszonyokat megszorította, Becskereken is bezárták a Szent Vendelről nevezett kápolnát; mikor viszont I. Lipót ezt a rendeletet visszavonta, a becskerekiek 1794-ben védőszentjük kápolnájának megnyitását kérték, igérve, hogy mint eddig, ezután is gondoskodnak fenntartásáról. 1795-ben épült Szent Borbála kápolnája; 1789 november 1-én az újonnan felállított nagybecskereki új egyházkerületnek Magdics lett az esperese; 1808-ban a kincstár új parochia-épületet emeltetett. Magdics már rendszeresebben vezette az anyakönyvet; 1814-ben halt meg, 80 éves korában. Utóda *Gróf* József volt, kit 1805 május 16-án iktattak; ő rendszeresítette a tanítói állásokat, ő alatta működött először Becskereken két tanító, külön az I. és külön II. osztályban. Külön kántort is választatott, a kinek kötelessége volt 12 becskereki gyereket egyházi zenére oktatni. Alatta nagyobbították a kórust. *Gróf* után *Rónai* Pál következett, kit 1822-ben *Várady* János követett. 1823-ban a nagybecskereki egyházkerületet felső és alsó kerületre osztották és Nagybecskereken második káplánságot szerveztek. Első segédlelkész itt *Schmiedlhauer* György volt. Ma az egyházközségnek van két lelkésze, három segédlelkésze; van itt egy férfi (piaristák a főgimnáziumban) és két női szerzet (a Miasszonyunk a leányiskolában és a kórházban Szent Vincze-nővérek), egy templom, négy kápolna (a gimnáziumban, a leányiskolában, a római kath. árvaházban és a temetőben).

A többi felekezet történetére vonatkozólag nem állanak rendelkezésünkre ilyen részletes adatok; mikor *Csernovics* Arzén a görög keleti vallásúak szervezetét a Délvidéken megteremtette, *Diakovics* Izaiás lett a temesvári püspök és ő székhelyét 1733-ig Nagybecskereken tartotta. 1745 április 20-án a szerbek templomépítésre kértek engedelmet. Ma van Nagybecskereken egy görög keleti esperes, egy lelkész, egy segédlelkész a belvárosi templomban, egy lelkész a gradnuliczai templomban, három kápolna (egy a gradnuliczai templom mellett, egy a gradnuliczai és egy a tomaseváczi temetőben).

Az ág. hitv. evangelikusok 1821-ben nyertek templomépítésre engedelmet, egyházközségük akkor 289 lelket számlált. Ma van egy lelkészük, egy templomuk s a temetőben egy kápolnájuk.

A reformátusoknak van egy templomuk és egy lelkészük s végül van még Nagybecskereken egy izraelita imaház, egy lelkészszel és két segédlelkészszel.

Közoktatás. Mária Terézia 1764-ben elrendelte, hogy a Bánság nagyobb helységeiben, így Becskereken is német iskola állíttassék; az iskola kiadásait a kincstár fedezte. Ezek az iskolák magasabb képzettséget adtak; czéljuk az volt, hogy az oláh és szerb ifjakból a német nyelvben is jártas bírákat (kenézeket), tanítókat és más kisebb tisztviselőket neveljen. (Bécsi titkos levéltár.) Ma a városban a

következő tanintézetek vannak: *Közigazgatási tanfolyam*; ez az országnak leglátogatottabb ilynemű intézete, internátussal van egybekötve. *Községi főgimnázium* a piaristák vezetése alatt; *állami felső kereskedelmi* és *polgári*, róm. kath. *polgári* és *elemi leányiskola* a Miasszonyunkról nevezett szerzetesrend vezetése alatt; *Messinger Karolin* magán leánynevelő intézete, három *állami*, négy szerb *elemi* iskola, öt *állami*, egy szerb és egy nőegyleti magán *kisdedóvó*. Van iparos-tanoncziskola is. A város közoktatásának s tanintézeteinek történetéről a »Közoktatás« czímű fejezetben vannak részletes adatok.

Nagybecskereken a következő könyvtárak vannak: a közigazgatási tanfolyam könyvtára (1900 óta) 2220 kötettel; a községi főgimnázium ifjúsági könyvtára (1877.) 3800, az állami felső kereskedelmi és polgári iskola ifjúsági könyvtára (1898.) 1609 kötettel, a központi állami elemi iskola tanítói könyvtára (1876.) 1231 művel 1520 kötetben, a központi állami elemi iskola ifjúsági könyvtára (1902.) 354, az Eötvös-utczai állami elemi iskola tanítói könyvtára (1902.) 323 és a Torontálvármegyei Magyar Közművelődési Egyesület nyilvános közkönyvtára (1885) 1763 művel 2215 kötetben. Könyvtárak.

Nagybecskerek színészete már régebbi keletű. *Fényes* Elek is említi színházát 1839-ben. Eleinte német nyelvűek voltak az előadások, de a német színészetet mindinkább kiszorította a magyar. A nevezetesebb magyar színtársulatok között itt müködött Aradi Gerő, Szuper, Jakabffy, Gerőffy, Bogyó, Erdélyi Marietta, Halmay Imre, Deák Péter, Földesi Sándor, Füredi Károly, Somogyi Károly, Peterdi Sándor, Kiss Pál, Balla Kálmán, Polgár Károly. A magyar szinészet mellett közben eleinte minden évben, később csak minden második vagy harmadik évben szerb színtársulatok is működtek, a kik ma már egyre ritkábban jönnek Nagybecskerekre néhány heti vendégszereplésre. A mai állandó jellegű kőszínház még a mult század negyvenes éveiben épült és egy kincstári magtárépületből alakították át. Van benne 51 páholy 210 személyre, 240 számozott ülőhely és 200 állóhely. Az épület jelenleg a város tulajdona és a becsértéke 34.285 K. Nagybecskerek ez idő szerint a délvidéki színi kerületben van és jelenleg *Mezei* Béla rendes színtársulata játszik itt évente kétszer, még pedig október 1-től november 15-ig és márcz. 25-től május 1-ig. A város a helyiség díjtalan átengedésével, fűtéssel és villamos világítással támogatja a színtársulatot. Sőt legújabban tervbevették egy új és díszes kőszínház építését. Színház.

A városban élénk kulturális élet van, a melyet úgyszólván kizárólag a Torontálvármegyei Magyar Közművelődési Egyesület irányít. Az egyesület tizenegy év óta szabad liczeumot tart fönn, a melynek keretében évenként a téli hónapokban minden vasárnap ismeretterjesztő előadásokat tartat. Rendez azonkívül az egyesület irodalmi és művészeti estéket, országos nevű írók és művészek közreműködésével, műkiállításokat, társadalomtudományi előadásokat, hazafias ünnepélyeket, mesemondó délutánokat stb. Tavaly országszerte nagy figyelmet keltett az úgynevezett »nagybecskereki kulturhét«, a mikor egy héten keresztül műkiállítás keretében, országos nevű írók és művészek tartottak előadásokat.

A város kulturális mozgalmaiban, irányításában és rendezésében vezető szerepet visznek *Jankó* Ágoston alispán, úgyis mint a kulturegyesület alelnöke és a Magyar Társadalomtudományi Társaság nagybecskereki fiókjának elnöke, *Vinczehidy* Ernő dr. m. főjegyző, a kulturegyesület igazgatója, *Grézlo* János, kir. tanfelügyelő, a kulturegyesület gyermektanulmányi szakosztályának elnöke, *Somfai* János szerkesztő, *Knyaskó* Lajos felső keresk. és polgári iskolai igazgató, a szabad liczeum igazgatója, valamint a főgimnázium, a felsőkereskedelmi és polgári iskola tanárai.

Nagybecskereken a következő lapok jelennek meg: *Grossbecskereker Wochenblatt,* társadalmi hetilap, keletkezett 1851-ben, szerkeszti: *Mayer* Rezső; — *Torontál,* politikai napilap, keletkezett 1871-ben, szerkeszti: *Somfai* János; *Unser Blatt,* politikai hetilap, keletkezett 1906-ban, szerkeszti *Hell* Károly; *Südungarische Rundschau,* társadalmi hetilap, keletkezett 1907-ben, szerkeszti: *Kaufmann* István; *Torontáli Hiradó,* 1911 óta szerkeszti: *Kanizsa* Ármin. Sajtó.

Van négy nyomda, 65 főnyi személyzettel.

Fényes Elek írja 1839-ben, hogy Nagybecskereken két kaszinó van. Mai egyesületei a következők: Kaszinó-Társulat (1842.) 195 taggal, Torontálvármegyei Magyar Közművelődési Egyesület (1901.) 160, Lloyd Társulat (1890.) 150, Nagy- Egyesületek.

becskereki Jótékony Nőegylet (1860.) 215, Izr. Nőegylet (1858.) 195, Szerb Nőegylet (1886.) 269, Kath. Legényegyesület (1909.) 60, Kereskedő Ifjak Egyesülete (1893) 54, Kereskedelmi Alkalmazottak Szakegyesülete (1907.) 46, Munkásképző Egyesület (1880.) 50, Önkéntes Tűzoltó Testület (1872) 213, Hadastyán Egylet (1889.) 198, Torontáli Athletikai Club (1891.) 42, Filharmonikusok Egylete (1902.) 102, Szerb Egyházi Dalárda (1872.) 119, Polgári Dalkör (1898.) 28, Torontáli Evezős Egylet (1885.) 48 taggal, az Iskolagyermekbarát Egylet, Maskil el dol, Chewra Kadisa, Iparoskör, a Németvárosi Olvasókör, a Szerb Olvasókör, a Bauernverein és a legújabban alakult Sirály Evezős Egyesület.

Jótékonyság. Van a városban római kath. felekezeti árvaház, városi menedékház (szegényház), továbbá a nagyszabású Torontálvármegyei József-közkórház.

Források: *Bárány* Ágoston: Torontál vármegye hajdana, 1845. — *Ortvay* T. dr. A kund kapitányság, 1875. — *Kisléghi Nagy* Gyula: Torontál vármegye őskora. — *Ortvay* Tivadar dr.: Csanád egyházmegyei okmánytár, 1874. — *Szentkláray* Jenő dr.: A becskereki vár, 1886. — *Pesty* Frigyes: Brankovics György rácz deszpota birtokviszonyai. — *Csánki* Dezső dr.: A Hunyadiak kora Magyarországon, 1894. — *Horváth* Mihály: Utyesenich Fráter György élete, 1882. — *Kammerer-Velics:* Magyarországi Török Defterek, 1886. — *Baróti* Lajos dr.: Adattár Délmagyarország XVIII. századi történelméhez, 1893. — *Illésy* János dr.: Vásárszabadalmak jegyzéke. — *Fényes* Elek: Magyar Országnak mostani állapotja, 1840. — *Szentkláray* Jenő dr.: Száz év Délmagyarország történetéből, 1896. — *Gracza* György: A magyar szabadságharcz története, 1896. — *Szentiványi* Ferencz: Nagybecskerek város, 1911. — A magyar kir. központi statisztikai hivatal kiadványai. — Helyszínén gyűjtött adatok.

Nagybecskerek város pecsétje.

NAGYKIKINDA.

Nagykikinda jelenleg Torontál vármegyének legnépesebb városa. A nagy magyar Alföld déli részén, gazdag, termékeny területen fekszik, az ország egyik legrégibb és legnagyobb vasuti fővonala, a budapest—orsovai vonal mellett, Szeged és Temesvár között. Két év óta közvetetlen vasúti összeköttetést nyert Araddal is. Viczinális vasút vezet innen Nagybecskerekre is és egy rövid szárnyvonal Nagyteremia-Nyerőre. Fekvése.

Régi, elhanyatlott időkbe akarunk most visszatekinteni. Annyit általánosságban kiemelhetünk, hogy a régi Nagykikinda kétségkívül a jelentéktelenebb, kisebb községek sorába tartozott és csupán kevés számú lakosból álló falu volt. A kir. kincstár uradalmaihoz tartozott. Az első nyom, melyet róla találunk, az 1423. évbe vezet vissza. Az akkori írásmód szerint *Nagykeken* névvel nevezték ezt a községet. Királyaink adták, vették ezt a községet is és egyik emberüktől a másiknak a birtokába ment át. Így a mondott évben Berekszói *Hagymás* László birtokában volt. Hogy ez évet megelőzőleg mikor keletkezett, azt meghatározni nem lehet. Csak következtetni tudunk annyit, hogy már jóval előbb megvolt, minthogy ez a vidék már régebben benépesített terület volt. Az első nyom tehát Zsigmond király idejéig vezet. Olvasunk egy adatot 1425-ből arra vonatkozólag, hogy Zsigmond király több más községgel együtt *Echehidát*, vagyis Nagykikindát *Brankovics* György szerb despotának adta át birtokul, cserébe azért, hogy a szerb despota Szerbországot Magyarország főhatósága és védelme alá adta a török ellen. Azt is olvassuk, hogy Brankovics György e birtoklása révén ide s erre a vidékre nagy számú szerb lakos telepedett le. Ezek a települések a török pusztítások következtében vidékünkön mind gyakoribbá, sűrűbbekké lettek. Mátyás király alatt, 1460 táján is sok szerb költözött be. Azután egy 1462 május 25-ről kelt oklevél említi városunkat *Kökénd* néven. Hogy ez a Nagykeken, Kökénd és Echehida azonos a mai Nagykikindával, azt abból is következtetjük, hogy ugyanabban az oklevélben, a melyben ezek a nevek említtetnek, ezekkel együtt szerepel Hollós, Galád és Vámhalom is, mint a melyek Nagykikinda mellett feküdtek. Már pedig azt tudjuk, hogy Hollós is, — a mai Ollus, — továbbá Galád is, Vámhalom is, a mai Válom, a mai Nagykikinda határrészét teszik. Régen ezek mind önálló községek voltak, ma azonban — régi nevöket fenntartva, — csupán Nagykikinda határrészei gyanánt szerepelnek. Első történeti nyomok.

Hollós multjáról is maradt fenn néhány tájékoztató adat. Borovszky Samu dr. történetíró azt írja róla, hogy Nagykikindától keletre, az Oluz nevű tó partján két Hollós feküdt; az egyik kiváltságos kun község, a másik jobbágyfalu. A kun Hollós lakosai elszegényedtek s beleolvadtak a jobbágyfaluba. Ez a Hollós is királyi birtok volt a XV. században. Zsigmond király ezt is Kikindával együtt Hagymás Lászlónak adta. Hagymás eladta *Hunyadi* Jánosnak. Hunyadiról Mátyás királyra szállott; ő pedig 1458 márczius 4-én nagybátyjának *Szilágyi* Mihálynak adományozta. 1558-ban azt olvassuk róla egy török adóösszeírásban, hogy egészen szerb község volt. 1582-ből az van róla feljegyezve, hogy 22 szerb lakosa van, a kik mind juhászok. Hollósról még 1752-ből is van említés, a mikor egy temesvári marhakereskedő bérelte. Ettőlfogva mint önálló községről, nincs többé adatunk róla és valószínű, hogy az ugyanez időben másodszor települt új Nagykikindába olvadt. Hollós.

Ugyancsak erre a Hollósra vonatkozólag van egy érdekes történeti vélemény is, melyet e helyen fel kell említenünk. Nevezetesen *Rácz* Károly, a szapárfalvi ref. egyház történeti kutatásokkal is foglalkozó lelkésze azt állítja róla, hogy ezen a helyen született Mátyás király. Ezt az állítását indokolni is megkísérli.

Azt már fentebb említettük, hogy Hollós Hunyadi birtok volt. De ezenkívül a nevezett lelkész még azzal is indokolja vélekedését, hogy azok a tudósok, a kik Kolozsvárt állítják Mátyás szülővárosának, Heltai Gáspárra hivatkoznak, a ki pedig szerinte abban tévedt, hogy a megrongált kézirat szövegében a *Holosvarini* helynevet *Kolosvarininek* olvasta. Ő Heltaival szemben Bonfini Antal írásából idéz, a ki ott élt a Mátyás udvarában. Ez a Bonfini pedig nem Kolozsvárt, hanem Holosvárt mondja a Mátyás szülőhelyének. Egyebek között azt írja Bonfini: Korvin Mátyás, Hunyadi Hollós János atyjától születve, az előnevek közül az elsőt Erdély legszélső részén fekvő Hunyad várától vette, *a másikat pedig attól a falutól kapta, a melyben született*. Bonfini falunak (latinul pagus, vicus-nak) mondja azt a helyet, hol Mátyás született, Kolozsvár pedig nem volt falu, továbbá, hogy második előnevét a Korvint, vagy Hollóst attól a falutól vette, tehát Hollótól, — a melyben született.

A török alatt.

Visszatérve Nagykikindához, azt találjuk még róla, hogy 1562-ben Kökényd, Nagy-Galád, Rév-Galád és Válhalom községeket a király *Kerecsényi* László gyulai várkapitánynak adományozta. Pedig már ekkor nem volt az adományban semmi érték, mert már 1551-ben ez a terület török kézre jutott. 1551 szeptember 18-án ugyanis Galád, Horogszeg és bizonyosan Nagykikinda is, meghódolnak a török hatalom előtt. S nemsokára ezután a kir. kamara adóbehajtója azt jelenti, hogy itt minden elpusztult. A vármegyében sem alispán, sem szolgabírák nincsenek, a községek nagyobb része romokban hever. Ezek között volt Nagykikinda is. Az első, a magyar Nagykikindának élete itt bevégződik. A lakosok vagy elmenekültek, vagy rakásra ölettek. Hajlékaik is a földdel egyenlővé lettek.

Százötven esztendeig ült e területen a török. E hosszú idő alatt minden elpusztult itt. Még maga az anyaföld is elvadult. A megye nagy része mocsaras, vizes területté lett. Különösen a Nagykikindától délre fekvő területek valóságos mocsártengerré változtak. Másfélszáz esztendei nagy nyomorúság után az első nagy változást 1697 szeptember 11 napja hozta. Ekkor törték össze Zentánál a török hatalmat. A második nagy szabadulási nap 1716 október 13, a mikor Temesvár bevételével az egész Délvidék megszabadult a török járom alól.

Osztrák katonai kormány.

A törökök kiűzetése után az osztrák katonai kormány kezébe került a Délvidék fölötti rendelkezés.

Bécsben nagy telepítési tervezeteket dolgoztak ki és ennek értelmében hívtak ide minden országból települőket. Nagy rész jutott a Délvidék földjeiből a szerbeknek, nagy rész németeknek, nagy rész oláhoknak. Mindeniket nagy kedvezményekkel csalogatták ide. Lipót császár felhívást intézett a balkáni szerbekhez és nagy igéretekkel hívta őket az újonnan meghódított tartományba. Jöttek is sok ezren. *Csernovics* Árzén ipeki patriarcha maga 37 ezer családdal jött, mintegy 80 ezer főnyi néppel. Hogy az elfoglalt részeket biztosítsák, szervezték a szerbekből a Tisza és Maros mentén az úgynevezett Tisza-marosi Határőrvidéket 1702-ben.

Abban az új nagy alakulásban, mely *Mercy* Klaudius kormányzóságával itt a Délvidéken kezdetét vette, Nagykikinda nevével 1718-ban találkozunk újra. A tartomány kormányzatára vonatkozó Mercy-féle javaslatot ugyanis ez év szeptember 12-én hagyta jóvá a császár s ebben a javaslatban, mely az egész Temesi Bánságot 13 kerületre, 6 katonai század-vidékre osztotta fel, meg van nevezve Nagykikinda is, egy katonai század székhelyeként. Városunk ekkor még az 1723-iki térkép szerint még mindig lakatlan hely volt.

Kikindai Kerület.

Ettől kezdve Nagykikinda lakossága emelkedőben van. Az ide telepített katonaság is családos emberekből állván, a lakosok számát ez is növelte, 1751-ben pedig a Tiszán és Maroson túl feloszlatott határőrségi betelepülőkkel területileg is gyarapodott. 1751-ben ugyanis a nevezett határőrök tetszésére bízták, hogy polgári szervezet alá vetik-e magukat? Ennek következtében 2400 család élt ez engedelemmel, a kik részben Nagykikindán telepedtek meg, részint pedig a Nagykikindai Kerület 10 szerb községében helyezkedtek el és pedig oly módon, hogy a letelepülésnél figyelemmel voltak a rokonságot alkotó családokra s az egy rokon családhoz tartozók lehetőleg egy helyre települtek. A 10 szerb község kizárólagos szerb lakossága itt is, épen úgy, mint a Tisza-marosi Határővidéken, korlátlan tulajdonjogot élvezett.

A szerbek ügyeinek vezetésére 1751 szeptember 22-én kelt császári intézmény által, új kormányzó hatóság, — melyet »Illyr udvari Kancellária« névvel

neveztek, — lépett életbe. Ennek székhelye Bécsben volt. A községeknél a polgári szervezet és kormányzat 1764—1767 között lépett életbe.

Az alakuló községek elhelyezésére nézve részletes utasításokat adtak ki, mely utasításban az is meg volt állapítva, hogy az utczák milyen szélesek legyenek, hogy a községek közepén legyen elhelyezve a templom, lelkészlak és a korcsma. Iskolák szervezésére is kaptak utasítást és a földek felosztására vonatkozólag is. Gondoskodás történt a kerületi hivatalnokok, lelkészek, tanítók részére szükséges földek kihasításáról is.

Új kiváltság-levél.

1774 november 12-ről keltezve, Mária Terézia új kiváltságlevéllel örvendeztette meg a kiváltságos szerb kerület lakosait. Főbb pontjai a következők : Tökéletes élvezete és birtoka mindama földeknek, melyeket letelepedésök óta bírtak, míveltek, vagy bármi módon használtak ; minden ingyen robot, s fuvarozás, úgyszintén katonabeszállások alóli mentesség, a dézsma megváltása pénzben, törvénykezési hatósággal bíró tanács és törvényszék felállítása saját költségükön, mely minden polgári s bűnvádi ügyekben ítélhet, teljes autonómia a községi jogok adományozásában idegen adózók számára ; mint egy test Nagykikindai Kerület nevet viselnek, élhetvén saját czímerrel és pecséttel. A czímer a következő : vörös mezőben, zöld alapon, jobbra haladó, koronázott arany oroszlán, kiöltött piros nyelvvel, fölötte összefont vesszőkkel ; baljában levágott török főt tart hajánál fogva. Körírata : Sigill. des kaiserl. königl. privileg. Kikindaer Distrikts. Ugyanakkor Kikindának két vásár tartására a szabadalmát szintén megújították. Ebben az időben Kikinda lakosainak a száma 10.491 volt.

Szerb ügyek.

1776-ban, midőn a kerületi tanácsot hivatalába helyezték és a hűség esküt letette, ezen a temesvári g. kel. püspök is jelen volt.

1776 szeptember 21-én Karloviczán szerb püspöki zsinatot tartottak, melyen a szerb protopópaságokat osztották be és Nagykikindát illetőleg határozatba ment, hogy a nagykikindai protopópa alá 17 lelkész tartozik.

1779-ben az a nagy változás történt a Bánságban, hogy Mária Terézia elrendelte a polgári terület rég óhajtott visszacsatolását Magyarországhoz, de a kiváltságos 10 szerb községből álló Nagykikindai Kerület tovább is megmaradt.

1790-ben veszedelmes mozgalom indult meg a szerbek közt. Engedélyt kaptak ugyanis arra, hogy Temesvárt nemzeti kongresszust tarthassanak. Egy ülésen egyebek között az is felmerült, hogy a Temesi Bánságot hasítsák ki Magyarországból és külön szerb vajdasággá alakítsák át. E kívánsággal egy szerb világi férfiú : *Tököli* Száva hatalmas érvekkel szállott szembe, II. Leopold király pedig a hozzá felterjesztett kihasítási tervet elejtette, de az illyr udvari kanczellária felállítását megengedte.

Települések.

Ezidőtájt, vagyis a XVIII. század vége felé, már a szerbeken kívül más nyelvű s vallású lakosok is találkoznak Nagykikindán. Jönnek német nyelvű róm. kath. családok, a kik leginkább a különböző ipari munkát honosítják itt meg. Majd kezdetét veszi a zsidó családok betelepülése is, a kik kereskedelemmel foglalkoznak. A XIX. század folyamán protestáns vallású lakosok is jöttek Nagykikindára. Előbb az ág. ev. egyház a század elején, a ref. egyház pedig a század vége felé alakult meg.

A szabadság-harcz.

Csendes mederben haladt Nagykikinda életének folyama egész 1848 tavaszáig. Mikor ugyanis a pozsonyi országgyűlés meghozta azokat a törvényeket, melyek az egész országra nézve boldogabb korszak alapjai lettek volna, egy titokzatos, ellenséges hatalom az országban lakó összes nemzetiségeket felbújtogatta a magyarság összetörésére. Hazugságokkal, ámításokkal ingerelték fel a magyarok ellen a nemzetiségeket. Így a szerbeket is, a kiket ismét a szerb vajdaság kihasításának ábrándjával vittek bele oly helyzetbe, a melyben rájuk csak csalódás és bukás várhatott. Az izgatás góczpontja természetesen Bécsben volt. Innen uszították a szerb egyházi ügyek főkormányzóját, a karlóczai érseket is. Tőle áradtak azután szét az egész Délvidékre a gyujtogató szikrák, a melyek tüzet fogtak és pedig első sorban épen Nagykikindán.

Egykorú leírás alapján a kikindai eseményeket a következőkben ismertetjük : »1848 év husvét vasárnapján, április 23-án Karlóczáról lázító levelek érkeztek az ó-hitű községekhez, melyekben e vidék a Magyarországtól való elszakadásra felhívatik. Ugyanekkor ifjak járták be a szerb községeket, s ó-hitű testvéreiket azzal fanatizálták, hogy a magyarok őket pogányokká s zsidókká akarják tenni. Felhívták azután a népet, hogy fogjon fegyvert s foglalja el azt a földet, mely

régóta az övé. Husvét hétfőjén, április 24-én a néplázadás ki is tört Nagykikindán. Délután 3 órakor a harangokat félreverték és a nép fegyverekkel, kaszákkal villákkal rohant a vagyonosabb lakosokra. A megrémült lakosok menekültek. A városban mindenfelé rémes jajgatások, lövések, káromkodások voltak hallhatók: »Üssétek agyon az urakat, a magyarokat és németeket«. A szerencsétlen áldozatok között voltak Csuncsits János és Iszákovits Sándor kerületi tanácsnokok, mindkettő kikindai származású szerb. Csuncsitsot megcsonkították, orrát levágták, szemeit kiszúrták, azután a holttestet egy bolt ajtajába állították, fejére fazekat téve. Iszákovits pedig a kincstári házba menekült, ott egy beteg nő szobájában akart elrejtőzni; de az üldözők megtalálták, ütötték, verték, azután mikor menekülni akart, a kert kerítése mellett összeszúrkálták s fejét büzös ganéjba dugták. A dühöngő nép a börtönöket felnyitotta, a rabokat azokból kihozta. Ekkor megindult a rettenetes rablás, gyujtogatás. Betörtek a jobb lakásokba, azokban minden bútort összetörtek, minden írást, okmányt, értékpapirt szétténtek. Ezt tették a hivatalokban is. A városban mintegy 70 huszár volt állomáson. Ezek kivonultak ugyan a lázadók megfékezésére, de a nagy tömeg ellen tehetetlennek bizonyultak. A katonák közül is kettő áldozatul esett. Harmadfél napig tartott a rettenetes dúlás, rablás, pusztítás. Kiss Ernő ezredes jött három ezred katonasággal; össze akarta lövetni a várost, de ettől a szándékától Karátsonyi László főispán kívánságára — s hogy ártatlanok is ne lakoljanak — elállott. A nép főfelbujtója *Rádah* György volt. De ő látván bujtogatásának gyümölcsét, csakhamar elszökött a városból. Ezután megérkezett gróf *Csernovics* Péter kir. biztos a városba s rögtönítélő bíróságot állított fel a gonosz tettesek megbüntetésére. A bíróság tagjaivá kinevezte: Sanka Lajos elnöklete alatt Váray Antal, Szávits Miklós, Parchetich Hugó, Bakálovits Szilárd bírákat. A bírák az utasítást kézhez véve, azonnal hozzáfogtak az elfogott gonosztevők kihallgatásához. Több száz egyén vett részt a szörnyű dolgok elkövetésében. A kihallgatási jegyzőkönyvekből megállapítható a lázadásnak minden részlete. A főgyilkoson kívül százakra ment a rablók száma, a kik a feltört házakból kisebb-nagyobb értékű dolgokat, tárgyakat elraboltak. A rögtönítélő bíróság a főtetteseket kötél általi halálra ítélte s az ítélet azonnal végre is hajtatott.«

Szerb vajdaság.

A szabadságharcz ideje alatt Nagykikinda október 14-én a szerb felkelők hatalmába jutott; de Damjanics három nap mulva ismét kiverte innen a lázadókat s visszafoglalta Nagykikindát. 1849. április 24-én Perczel tábornok Nagykikindánál megverte Todorovics osztrák tábornokot is. Győzelmével az egész Bánságban megtöri a szerbek erejét.

A szabadságharcz után az 1849 november 16-án kiadott császári pátenssel a Vojvodina önálló koronaország és a szerb nemzet igényei megóvása tekintetéből külön közigazgatási kerület lett.

Nagykikinda és környéke tehát újra elszakadt Magyarországtól. Az osztrák hatóságok több rendbeli kormányzati szervezet életbeléptetésével boldogították a vojvodinát. Az 1853-ban kiadott szervezési munkálat szerint a szerb vajdaság és Temesi Bánság részére Temesváron cs. kir. helytartóságot állítottak fel, melynek élén egy katonai kormányzó állott. Az egész tartományt öt kerületre osztották egy-egy kerületi főnök vezetése alatt. Minden kerületnél törvényszék is volt. Nagykikinda a hozzácsatolt 10 szerb községből álló kerület székhelye lett, törvényszéke is volt és a kerület adminisztrálása sok rendbeli hivatal felállítását is szükségessé tette. A szerbek tehát látszólag elérték vágyaik netovábbját a felállított vojvodinában. De csak látszólag. A valóságban ez az intézmény nem váltotta be a hozzá fűzött reménykedéseket. Nem lett szerb nemzeti intézmény, hanem osztrák hatalmi terület, mely a német nyelvet erőszakolta rájuk és most az osztrák hivatalnokok zsarnokoskodtak fölöttük.

A visszacsatolás.

Nem is nagyon soká állott fenn a vojvodina. 1860 deczember 27-én megszüntették s e területet újra visszacsatolták az anyaországhoz. *Rajasics*, a fondor lelkű és nagyravágyó szerb patriarcha tiltakozik ugyan a visszacsatolás ellen, de sikertelenül. Csupán annyi történt még ez időszerint, hogy Nagykikinda a 10 szerb község élén kiváltságait s önállását még egyideig megtartotta. Az 1876. évi XXXVIII. t.-cz. azonban e különállást is megszüntetvén, Nagykikindát is végleg bekebelezte Torontál vármegyébe.

Nagykikinda e változás után nagyközség lett. Közigazgatásilag a nagykikindai járás főszolgabírája gyakorolta fölötte a felügyeletet, de a községnek igazgatása

még mindig nagyon alacsony színvonalon állott. A képviselőtestületben a nagy többséget írni, olvasni nem tudó elemek alkották. Ezeken az állapotokon igyekezett segíteni Nagykikinda intelligensebb s haladni akaró közönsége, a mikor rendezett tanácsú várossá való fejlesztését sürgette és keresztül is vitte.

1893-ban lett Nagykikinda rendezett tanácsú várossá. Új tisztviselőket s új képviselőtestületet nyert. Első polgármestere *Telecsky* Risztó lett, ki 1896-ban Nagykikinda országgyűlési képviselőjévé választatván, a második polgármester *Bogdán* Zsivkó dr. lett, a ki ez állást 1910 végéig viselte. Mint r. t. város

Nagykikinda fejlődésében a várossá alakulás, ha nem is a kívánatos mértékben, de mégis sok tekintetben új korszakot teremtett. Sok téren haladt, emelkedett a város, kormányzata is gondosabbá, rendesebbé lett.

Nagykikinda városában a közelmult időkben még nagyon elhanyagolt állapotban voltak az utczák és a gyalog-, valamint a kocsiközlekedés nagy nehézségekbe ütközött. Nehány évtizeddel ezelőtt sokszor megesett, hogy a kocsik a főutczán sárba rekedtek s heteken át ott vesztek a feneketlen sártengerben. Gyalogjáró sem volt sehol s az emberek a szomszéd házig is csak térdig érő pocsolyákon vergődhettek át. *Telecsky* és *Bogdán* dr. polgármestersége alatt azonban nagy változás történt e város közügyeinek vezetésében. A gyalogutakat aszfalttal, a mellékutczákat téglákkal burkolták. A főbb utczákon a kocsiközlekedésre keramit és gránitkoczka burkolat készült. Eddig 23.420 négyzetméter burkolat készült el 150—160 ezer korona költséggel. Megvette a város a közönség üdülésére és szórakozására az úgynevezett népkertet is, 24.500 koronáért és azt beültette fákkal, bokrokkal, virágokkal, ellátta sétányokkal s ülőpadokkal. Gondoskodtak továbbá a város belterületén a vizek levezetéséről, hidak, átjárók építéséről, a melyek 84.241 korona költséget igényeltek. A rendőrség fejlesztése is nagy mértékben haladt előre. Huszonhárom rendőr ügyel a városban a közbiztonságra. Új városháza épült, magas őrtoronynyal s a nagyszámú hivatal befogadására megfelelő helyiségekkel, nagy közgyűlési teremmel. Az iskolák szaporítására, fejlesztésére, kisdedóvókra nagy összegeket fordítottak. A közegészség ügyének nagy szolgálatot tett a jéggyár felállítása, a mely 44.879 koronába került. A városi orvosi állásokat szaporították. Számos artézi kutat fúrattak. A magánosokén kívül nyolcz artézi kútja van a városnak. A városi tisztviselők nyugdíjalapját rendezték; az alap jelenleg 91.136 korona. Addig is, míg ez az alap annyira növekedik, hogy a tisztviselők nyugdíjának terhét megbirja, a városi pénztár fedezi a tisztviselők nyugdíját. A város pénzügyeit is rendezték és a szegényügyet is olyképen, hogy a városi szegények eltartására a város pénztára 15.000 koronát fizet évente. Szervezték a mezei rendőrséget is, a külterületen most 16 csendőr és 10 városi mezőőr őrködik. A külterületeken átmenő utak jókarban tartására is 25.234 koronát fordított a város. A Pészak dülőben levő terméketlen, homokos földjén száz holdnyi mintaszőlőt telepített s ez a telep most busás jövedelmet hoz a városnak. A régi petroleum-világítást villamvilágítás váltotta fel. A közvilágításért a városi pénztár 16.000 K évi díjat fizet.

Rendezték a felekezetek segélyezésének évtizedeken át húzódó kérdését is. A görög-keleti egyház 1869-ben 1000 hold földet nyert a várostól. A többi felekezetek újabban pénzadományban kapták meg a megfelelő segélyösszegeket. Megkapta a város az engedélyt arra, hogy öt országos vásárt tarthasson.

Harmincz munkásház épült, melyből 18 ház szerb munkásoknak, 12 pedig magyar munkásoknak van kiadva 70 K bérért, úgy hogy 15 év mulva a ház az illető munkás tulajdonába megy át.

1896-ban, Magyarország ezeréves fennállásának országos ünnepségéből, Nagykikinda város közönsége is minden különbség nélkül kivette a maga részét. Három napra voltak beosztva az ünneplés különböző részletei. Május 9-én ünnepet tartottak az összes iskolák; ugyanaznap délután a város alatti réten nagy népünnepet rendeztek ökörsütéssel, népmulatsággal és este a várost kivilágították. Katonazene szólt a főtéren és a városház erkélyéről magyar, szerb és német ünnepi szónoklat hangzott el a sok ezernyi néphez. Május 10-én volt az összes egyházakban a hálaadó ünnep és május 11-én a társaskörök, kaszinók ünnepélye. Ünnepségek.

1906 október 27-én este 9 óra 18 perczkor II. Rákóczi Ferencznek a hazába visszahozott hamvai, továbbá az ő édes anyjának, Zrinyi Ilonának s a többi bujdosó honfiaknak a hamvai is, Nagykikinda vasuti állomásán 15 perczig állottak. Ezen a napon az összes templomokban imádságot mondtak és este a vármegye

Nagykikindán, a városházán tartotta díszgyűlését. S a város lakosainak ezrei, hatóságok s testületek kivonultak az állomáshoz.

Überlandi földek. Az überlandi földekről sokszor van szó Nagykikindán. Szükséges tehát, hogy röviden elmondjuk, mi az az überlandi föld. Mikor nevezetesen a Nagykikindai Kerületet alkotó tíz szerb község lakosai e vidékre letelepültek, az akkoriban mívelhető földeken kívül találtak itt még óriási kiterjedésű mocsaras, nádas, szikes, tehát hasznavehetetlen területeket. Az emberi szorgalom azonban ezeket a mocsarakat lassan-lassan lecsapolta és a hasznosítható földterület folyton növekedett. A szerb települők azután ezeket a földeket is birtokukba vették, szántották, használták, a nélkül, hogy a birtoklás jogát ezekre a földekre megszerezték volna. Ámde a kincstár magát tartotta e földek tulajdonosának és a lakosokat csupán bérlőknek ismerte el. E földeket bizonyos időközökben újra meg újra bérbe adták a lakosoknak. 1787-ben kötöttek haszonbéri szerződést először és utoljára 1857-ben. Ekkor indultak meg a tárgyalások e földek, melyeket überlandi földeknek neveztek, megszerzése iránt. A magyar kormány álláspontja az volt, hogy az überlandi földeket csak adásvétel útján adja át az illető tíz község lakosainak. Mindenféle bizottságokat bíztak meg a kormánynyal való tárgyalással. A kincstár a maga részéről *Hertelendy* József, torontálmegyei főispánt, nevezte ki kormánybiztosul. Rajta kívül különösen *Gödl* Károly, *Vinczehidy* Izsó, takarékpénztári igazgató, *Trifunácz* Mladen, volt városi ügyész és legutóbb *Bogdán* Zsifkó dr. volt polgármester dolgoztak sokat az überlandi föld ügyének rendbehozatalában. Az adásvétel tárgya 101.750 kat. hold föld volt s ebből Nagykikindára 25.323 holdnyi esett. Nem csoda, hogy ily nagymennyiségű birtok ügyének a rendezése évtizedeken át annyi izgalomnak volt a kútforrása. Az egész überlandi föld vételárát, a regáléval együtt, 4,416.430 forintban állapították meg, a miből Nagykikindára 1,667.000 forint esett. Végre sok akadály után a szerződéseket a tíz kerületi községgel, külön-külön, 1882 április 28-án aláíratták. A községek a megfelelő pénzösszeget a budapesti Magyar Jelzálog- és Hitelbanktól vették kölcsön. Törvényhozás útján rendezték a nagy adásvételi ügy lebonyolítását. A törvény mondta ki azt is, hogy az egyes községek ezeket a földeket az egyes birtokosoknak átengedni tartoznak. Az adásvételi szerződés lényege az, hogy megállapíttatott a vételár. A vételárt az összes földekre, de az egyesek birtokára is külön-külön bekebelezték. A kölcsön törlesztése 40 évre szólt és pedig 6·90% évi törlesztéssel. Legújabb időbe való az az intézkedés, hogy a földek összes váltságterhét az egyesek birtokáról törlik, a mikor minden egyes birtokosnak csupán saját adósságának a terhe marad bekebelezve. Ez által a földek lekötöttsége egyszerre megszünik.

Külterület. Nagykikinda területe a legújabb felmérések szerint 49.780 kat. hold és 940 négyszögöl. Ebből szántóföld 42.219 hold, kert 561 hold, rét 80 hold, szőlő 1280 hold, legelő 3395 hold, nádas 62 hold, erdő 33 hold, homok 2145 hold, vízállás 5 hold 940 négyszögöl, városi belterület 1200 hold. A városé, mint testületé, mintegy 6000 hold.

A külterületen van a városnak néhány nevezetes pontja, melyeket külön is megnevezünk. A »Gradiste« nevű dűlő a nagykikindai határnak a tiszahegyesi határba benyúló háromszögében fekszik. A »Gradiste« magyarul »Várhely«-et jelent. E helyen most is láthatók egy kisebb erődítménynek a nyomai. A néphagyomány szerint itt volt *Szibinyáni* Jankónak, vagyis *Hunyadi* Jánosnak a vára.

A város délnyugati végén, a bocsári és törökbecsei utak között emelkedik egy homokdomb. Ennek a dombnak a tetején valami épületféle volt. Ez a domb arról nevezetes, hogy a régi időben a halálra ítélteket itt végezték ki.

Innen mintegy két kilométernyire van az úgynevezett »Vodica«. E szó értelme magyarul: kis víz. Ezen a helyen áll egy ház és egy kis tornyos kápolna és benne egy forrás, a »Vodica«, melyet a nép gyógyító erejűnek tart. A görög keleti szerb egyház tulajdona s népes búcsújáró hely, melyet a nép távolabbi vidékekről is felkeres. Építkezés közben itt embercsontokat is találtak. Úgy látszik, hogy itt hajdan temető volt.

A tóbai és topolyai határ felé, az úgynevezett »Veliki Rit« nevű dűlő fekszik. Itt hajdan falvak állottak. A mult század közepén még akadtak itt fal-alapzatokra, téglákra, találtak itt nagy rakás pénzérmeket is a rómaiaktól egészen az erdélyi fejedelmek koráig, továbbá nagymennyiségű arany- és ezüstékszert, gyűrűket, karpereczeket, drágakövekkel kirakott feszületeket. Egy kiásott kő-

darabról megállapították, hogy az a legfinomabb szemcséjű porfir volt. Bulgáriából évtizedeken át jártak ide emberek, a kik itt valamely bolgár czárnak az elásott kincseit keresték. Még a mult század hatvanas éveiben is jártak ide. A leletekből arra lehet következtetni, hogy itt hajdan nagy urak lakása állott. A hagyomány azt tartja, hogy itt fekhetett Hollós, a mely Hunyadi János tulajdona volt s a hol Mátyás király is sokat időzött.

A mi magát Nagykikinda városát illeti, ha valaki látogatóként jön a városba, feltűnik előtte a legtöbbnyire nyílegyenes, széles utczák sokasága, a melyek 5 kilométernyi hosszúságban futnak át a városon s ugyanilyen módon a keresztbe menő utczák is. Néhány évtizeddel ezelőtt Nagykikinda még nagyon is falusias külsejű volt, de ez a kép évről-évre városiasabbá válik. Szép házak épülnek szerte a városban. A középpontban sok az emeletes ház is. Az utczák forgalma is azt mutatja, hogy a haladás útja megnyílt a város számára. A város leirása.

A középületek közűl nehányat bemutatunk. A vasuti állomásról a kövezett úton haladva a városba, először is a nagy *gőzmalom* ötlik szemünkbe. Ez egyike az ország legnagyobb, legmodernebb malmainak. Ugyancsak itt épült a *villamos telep* is, a mely négy év óta Nagykikindát világítással látja el. Ezt elhagyva, befordulunk a főutczába, a mely két oldalt két-két sor fával van végig beültetve.

Hatalmas hosszúságú utcza, melynek végig leendő aszfaltozása már el van rendelve. A főúton haladva, az első emeletes nagy épület az állami *polgári leányiskola.* Ez úton befelé van az *ármentesítő társulat* székháza, ezzel szemben a régi Kada-féle vendéglő. Itt van az evangelikus *imaház*, iskola és paplak is. Itt van több szép ház között a kiemelkedő *Vinczehidy* úrilak is. Ezen az úton van a *római kath. templom* és plebánia. Vele szemben a Jung-féle nagy bérház. Itt van a városi bérház, az emeleten a *járás főszolgabírói hivatalával,* a városi nagyvendéglő, melynek emeleti helyiségeiben a *Kaszinó* vett évtizedek óta szállást. Itt van a *Közgazdasági Bank* új palotája, a *Bogdán* Zsivkó dr. díszes emeletes palotája, a Nemzeti szálloda, ennek földszintjén *színház* és hangversenyterem. Ez épület a görög keleti szerb egyházé. E mellett van az ódon *görög keleti szerb templom,* melyet a piacztér vesz körül. Itt áll a királyi *törvényszék* nagy négyszögű emeletes épülete, a háttérben a fogházzal. Vele szemben a *Telecsky-féle* nagy terjedelmű, régi emeletes épület, a mely most Löw Sándor bútorgyáros tulajdona. A földszinten üzletek vannak, az emeleten pedig évtizedek óta a Vinczehidy-féle első *Nagykikindai Takarékpénztár.* Itt van a Ferencz József-tér, a melynek a másik felén van a *Draxler* Ferencz emeletes, kupolás palotája, mellette a *városháza,* messze kilátszó tornyával s a városi hivatalokkal. Itt kifelé haladva, találja az ember a Szabó István *artézi fürdőjét.* A városból kiérve pedig ott állanak szem előtt a *téglagyárak, keményítőgyár, vasöntőde* messze látszó kéményei. A középponton átmegy a Ferencz József-téren a Mokrini és Vásár-utcza. Ez utczákban üzletek hosszú sora látható. Az előbbi utcza elején van a *Bohn-féle* kétemeletes *szálloda,* az emeleten nagyon szépen díszített nagy teremmel. Közel ehhez a *királyi járásbíróság* és *királyi ügyészség.* A Bohn-féle szállodától a vasút felé haladva, találjuk az *állami főgimnázium* kétemeletes épületét és mellette a *római kath.* nagy *népiskolát.* Ezzel szemben van a *tűzoltó-laktanya.* Utána jön az *izraelita templom* és iskola, a főrabbi lakásával. Ezzel átellenben az *adóhivatal.* Ettől nem messze, a Távirda-utczában, most épült föl a *reformátusok* szép új *temploma;* ennek egyik oldalán az iskola, másikán a lelkész lakása van. Ezek szomszédságában van a *gőzfürdő* a nyári uszodával. A főutczán keresztül menve, találjuk a Szerb-utczát. Itt van a *görög keleti szerb iskola-épület,* nagy díszteremmel s hivatalos helyiségekkel. Itt van a *posta, távirda, telefon* épülete is. Ez utczában számos díszes ház található. Kelet felé való részén a városnak van a vármegyei *közkórház,* több pavillonnal, nagy parkkal s ezen túl, a város alatt, a Károly Lajos főherczeg-*huszárlaktanya,* három század befogadására való épület-csoporttal.

Nagykikinda népességének emelkedését a következő adatokkal mutatjuk be. Népesség.
1869-ben a lakosok száma volt 18,834, 1880-ban 19.845, 1890-ben 22.768, 1900-ban 24.449 és 1910-ben mintegy 27.500. Az 1900. évi népszámlálás adatai szerint férfi lakos volt: 12.449, nő 12.394. Hat éven aluli lakos volt 3.392, 6—11 éves 3.183, 12—15 éves 1.820, 60 évnél idősebb lakos 1.999. Magyar nyelvű lakos 4.344, német 6.442, tót 74, oláh 600, szerb 13.114. Magyarul beszélt 8.825 ember.

Vallás szerint római kath. volt 9.664, görög kath. 35, görög keleti 13.808, ág. ev 205, református 269, izraelita 777. A lakások száma volt 4.245. Téglából épült

ház ebből 599, vályogból és földből 2.355, fából 479, vegyes anyagból 818. Katona volt Nagykikindán 430.

Gör. kel. egyház.

Nagykikindának legrégibb egyháza a *görög keleti szerb egyház.* Mostani temploma néhány évvel a település után épült és pedig 1773-ban, egyelőre torony nélkül, a tornyát 1797-ben emelték. Az egyház öt parochiális körre oszlik, egy-egy lelkész áll az élén. A papság áll egy esperesből, négy plebánosból, egy káplánból s egy diakonusból. Két év óta van itt egy görög keleti szerb szerzetes is, a ki a *Gaicsity* Melánia által építtetett kápolnában szolgál. A szerzetes fenttartására szükséges fundátiót is ő tette. Az anyakönyveket az 1765. év óta vezetik.

Az egyháznak tetemes vagyona van. És pedig ingatlanokban 882 láncz föld, 876.000 K értékben, épületek 313.000 K értékben, jogok 3.300 K értékben, teplom 160.000 K, paplak, iskolák 73.000 K értékben Összes vagyon 1,494.023 K a 66.723 koronát tevő ingóságokkal együtt. Évi költségelőirányzat bevételben 137.332 K 29 f, kiadásban 87.880 K 47 f. Adóssága van: 195.118 K 20 f.

Az egyház első papja, protopópája, *Vlahovits* György esperes. Világi részről elnöke *Bogdán* Márkó, kereskedelmi tanácsos.

Róm. kath. egyház.

Római kath. egyház. A római kath. vallású lakosok a szerb település után nemsokára jöttek Kikindára. Az első római kath. lakosok kincstári hivatalnokok és iparosok voltak. Vallási ügyeiket eleinte a beodrai plebános látta el. Első kápolnájuk 1760-ban épült s a paplak is, vertfalból. Ekkor jött az első lelkész is egy ferenczrendi szerzetes személyében. Az anyakönyveket is ez évtől vezetik. A kápolnát és templomot maguk a hívek építették, de az 1783-ban épült templomot már a kincstár, mint kegyúr. Ez a templom a mostani iskola délnyugati végén állott. Ettől kezdve rohamosan szaporodtak itt a római katholikusok. Ferencz király 1808-ban Nagykikindán járva, megígérte az eleibe járuló katholikusoknak, hogy nagyobb templomot építtet nekik. Ez fel is épült s 1812-ben szentelték fel. A mostani templom tehát ez évben már száz éves.

Az egyház plebánosa *Káplár* Mihály, tiszt. kanonok s esperes. Az egyháztanács világi elnöke *Augusztin* Miklós, v. főjegyző. A lelkészi szolgálat ellátására még három kápláni, illetőleg hittanári állás is van szervezve.

Ág. ev. egyház.

Az ág. hitv. ev. egyház hívei már a XIX. század elejétől laktak Kikindán. Eleinte az aradáczi anyaegyház gondozása alá tartoztak. Ettől 1840-ig a nagyszentmiklósi anyagyülekezethez. A lélekszám ekkor 150 volt. A gyülekezet 1840-ben anyaegyházzá lett. Alapító lelkésze *Frint* János volt, a ki csak úgy tudott megélni, hogy a kerületi tanács őt a kerületi latin iskolához tanárul alkalmazta, évi 500 váltó forint fizetéssel. Az egyház buzgó támogatói voltak: *Nagel* Henrik, Nákó gróf tisztje, *Horváth* és *Baranyi* jegyzők, *Diel* festő, a Gusztáv Adolf németországi prot. egylet és a zürichi hasonló intézmény. Ezek oly nagy segélyt nyujtottak az egyháznak, hogy papitelket vásárolt, iskolát, imaházat, paplakot építtetett. Újabb időben az egyház fejlődésére kedvező hatással volt az, hogy 1890-ben modern színvonalon álló felekezeti iskolát állított fel, melynek fenntartásához, a hívek áldozatkészségén kívül, nagyban hozzájárult a Nagykikinda várostól adott iskolai segély, mely évi 2240 koronát tesz. Ezenfelül kapott az egyház a várostól 5000 korona egyházi segélyt is, és régebben temetőhelyet, a mely jelenleg a református híveknek is temetkezési helyük. Az egyház híveinek száma 219. A hozzátartozó szórványokban 214. Az egyház tagjai iparosok és hivatalnokok. Az istentisztelet nyelve magyar, a három főünnepen német is. Lelkészek voltak: *Frint* János 1840—1850-ig, *Baris* Sándor 1850—1853-ig, *Ruttkay* Sámuel 1853—1854-ig, *Fuchs* András 1854—1886-ig és két évi szünet után *Jeszenszky* Ignácz 1888-tól máig. Felügyelők voltak: *Belicska* Béni, orsz. képviselő 1886-ig, Jobbaházi *Németh* Antal, táblai bíró, 1886—1905-ig, *Eidenmüller* Ádám máig és Iglói *Szontagh* Hugó másodfelügyelő. Pénztárosok voltak: *Kolb* Vilmos tanító, *Benczur* Jenő törvényszéki bíró. Gondnokok: *Fulajtár* Mihály kereskedő, *Lux* Adolf könyvkötő, *Vilim* János iparos, *Fodor* István iparos, *Vichmann* Lajos kertész, *Fodor* Péter iparos.

Ref. egyház.

A református egyház tagjai eleinte a helybeli ág. ev. egyház lelkészének gondozásával éltek. 1886-ban az egyetemes ref. egyház konventje kimondotta, hogy a Nagykikindán és környékén élő magyar reformátusok lelki gondozása céljából missiói lelkészséget állít fel s a lelkészi állás fenntartásához évenként a maga részéről 800 forinttal járul. *Szalay* József, nagybecsereki lelkész, a szükséges előmunkálatokat, összeírást, presbiterium alakítást elvégezvén, a békés-

1

2

3

4

Nagykikinda.

1. A róm. kath. templom. — 2. A városháza és a Draxler-féle ház. — 3. A ref. templom. — 4. A Ferencz József-tér, a gör. kel. szerb templommal.

1

2

3

4

Nagykikinda.

1. A r. kath. iskola. — 2. A törvényszéki palota. — 3. A m. kir. áll. polgári leányiskola. — 4. A m. kir. főgimnázium.

bánáti egyházmegye esperese: *Szabó* János, az első ref. lelkészt *Fekete* Gyula személyében kiküldötte Nagykikindára. Fekete Gyula 1887 október 2-án tartotta az első predikácziót. Azután a mellette álló buzgó presbiteriummal hozzálátott az egyház szervezéséhez. Az egyháznak ekkor sem pénze, sem helyisége nem volt. A lelkész bérházban lakott, az isteni tiszteleteket pedig a gimnázium rajztermében tartották. A lelkész járt-kelt, zörgetett egyháza érdekében. A siker nem is maradt el. Ő felsége a király 1890-ben, a minisztertanács fölterjesztésére, 45 kat. hold földet adott az egyháznak Újszentivánon. Közben az egyetemes egyház is 12.000 K segélyt nyujtott lelkészlak, imaház és iskola szerzésre. Egyéb adományokat is kapott az egyház, úgy hogy 1891 szeptemberében iskoláját megnyitotta. Október 18-án szép imaházát ünnepélyesen fölszentelhette s már az előző év novemberében az egyházi épületbe a lelkész is beköltözhetett.

1908-ban *Zsiross* Lajos dr. főgondnok buzgólkodásával az újszentiváni föld eladatván, Nagykikindán az Ollusban vett az egyház annak árából 71 kat. holdat. Ugyanekkor az egyetemes ref. konvent újra 10.000 K segélyt adott az egyháznak templomépítésre. Ezzel az összeggel, valamint a város által a ref. egyháznak nehány év előtt adott 5000 koronával megvetették az alapot, a melyből most az új templom épült. Első főgondnoka volt az egyháznak *Varga Nagy* István, törvényszéki bíró, a második *Zsiross* Kálmán törvényszéki bíró, a harmadik *Kemény* Frigyes táblai bíró, mostani főgondnoka *Zsiross* Lajos dr. ügyvéd s egyházmegyei világi főjegyző. Jelenlegi presbiterek: *Szalay* Jenő, *Kovács* Sándor, *Deseő* Béla dr., *Vakarcs* Kálmán, *Bodnár* János, *Vig* Dániel, *Marosi* Mózes, *Balogh* István. A templomépítésben buzgó munkássággal részt vett *Tóth* Kálmán munkáspénztári igazgató. Lélekszám 280, a környékkel együtt 1600.

Az izraelita hitközség alakulásáról megállapítható, hogy 1800-ban Nagykikindán már volt hitközség, rabbival, tanítóval, előkönyörgővel. Ugyanakkor volt már szentegyletük is. 1880-ban épült a jelenlegi zsinagóga és iskola. A nyolczvanas évek végén választotta a már akkor 200 családot tevő zsidóság főrabbinak *Rosenstein* Mózes drt. Első rabbija a XIX. század elején *Dominusz* Ferencz volt. Izr. hitközség.

Nagykikinda város lakossága megfelelő tanintézetekkel el van látva. A város saját pénztárából *öt óvódát* tart fenn, és ezekre mintegy 5000 K költséget fordít. *Népiskolája* minden egyes felekezetnek van; a felekezeteket az iskola fenntartásában a város segélyezi. Közoktatás.

A görög keleti szerb iskola felállításáról az első írásos adat az 1819. évről szól. A politikai község ekkor építtetett a mostani bérház helyén egy emeletes épületet. Az emeleten lakások voltak, a földszinten két görög keleti szerb és egy róm. kath. tanterem. Az osztályokat később szaporították. A későbbi években, a magyar alkotmány visszaállítása után, is új meg új osztályokat nyitottak. A város pénztára az iskola fenntartásához most 34.510 K-val járul, maga az egyházközség pedig 15.246 koronát ad e czélra. Az iskolák évi költségvetése szerint a bevétel 51.475 K 67 f, a kiadás 51.326 K 29 f. Ez iskolákat mintegy 1200 gyermek látogatja.

A róm. kath. népiskola multjáról annyit lehet említeni, hogy rendes iskolát 1812-ben kapott a hitközség. 1819-ben már két tanító működik. Az iskolai tanítás nyelve 1878 óta magyar. Ma 12 tanítója van az egyháznak, a kik mintegy 1000 iskolás gyermeket oktatnak. A várostól 23.969 K évi segélyt kap.

Az ág. hitv. ev. iskolának egy tanterme és egy tanítója van. Az egyház iskoláját nagymértékben látogatják más vallású gyermekek is.

A református iskolát 1891-ben nyitották meg. A szerbek különösen nagy rokonszenvvel látogatják az iskolát, a mit az a tény mutat, hogy megnyitásától mostanáig 580 görög keleti szerb gyermek tanult itt és sajátította el a magyar nyelvet. A város az iskolát 1400 K évi segélyben részesíti.

Az izraelita népiskolát 1877 óta magyar nyelven s hazafias szellemben vezetik. A két tanerővel ellátott iskolát a város 2000 K évi segélyben részesíti.

A községi népiskolában két tanerőt alkalmaz a város s 1893-ban nyitotta meg. Ebbe az iskolába a tankötelesek mindeddig nagyon kevés számmal iratkoztak be. Egy férfi és egy nőtanító van itt alkalmazva. A város 1911-ben díszes, új épületben helyezte el az iskolát. A város több mint 6000 K évi költséggel tartja fenn.

Az állami népiskola a Raczkovits-féle leányiskolából alakult, midőn 1910-ben az állam ez alapítványi iskolát az alappal együtt átvette. Itt két nőtanító van.

A gőzmalmi magán népiskolát 1885-ben nyitotta meg a nagykikindai gőzmalmi részvénytársaság és ez tartja fenn, kizárólag a gőzmalmi munkások gyermekei részére. A tannyelv magyar és német. Az utolsó tanévben 70 tanuló járt ide és pedig négy magyar, 66 német nyelvű. A gőzmalom könyvekkel, ruhával is ellátja a gyermekeket.

Az állami polgári leányiskola 1884-ben nyílt meg, mint kétosztályú felső leányiskola Alapításán sokat búzgolkodott *Vinczehidy* Izsó, takarékpénztári igazgató. Később négyosztályú polgári leányiskolává alakult s díszes épületet kapott. A magyar szellemű nőnevelés terén hasznos szolgálatokat tett a városnak. Hat rendes tanerő van itt alkalmazva.

A községi polgári fiúiskolát a város állította fel és 1910-ben nyílt meg, az első osztály párhuzamos osztálylyal.

Az állami főgimnázium történetét a közoktatásügyi fejezetben ismertetjük.

Közigazgatás. Nagykikinda város *közigagatása* élén *Bogdán* Zsivkó dr. volt a polgármester 14 évig. Midőn a törökbecsei választókerület országgyűlési képviselővé választotta, 1910-ben *Majinszky* Lukács lett a polgármester. Rendőrkapitány: *Kajtar* Jenő. Főjegyző: *Augusztin* Miklós, első jegyző: *Vangyel* Géza, II. jegyző *Udiczki* István, ügyész: *Dús* Sándor, főorvos: *Szimits* Pál dr., orvosok: *Klimos* Zsigmond dr., *Vidák* Arzén dr. és *Róth* Ignácz dr., mérnök: *Manojlovits* István, tanácsnokok: *Müller* József, *Szávits* Gerő, főszámvevő: *Veszelinovits* Milivoj, pénztárnok: *Lákovits* Dusán, állatorvos: *Bodnár* János. A képviselőtestületnek van száz választott és száz virilis tagja.

Hivatalok. A városban a következő hivatalok vannak: *Kir. törvényszék:* Elnöke: *Róth* Gergely kuriai bírói ranggal. *Kir ügyészség.* Vezetője: *Déván* Ottó, főügyészhelyettesi ranggal. *Kir. járásbiróság.* Vezetője: *Eidenmüller* Ádám. *Telekkönyvi hivatal. Kir. adóhivatal.* Vezetője: *Kracsinger* Jenő. *Kir. közjegyző: Kikindai* Győző dr. *Járási főszolgabiróság.* Főbíró: *Horváth* Zoltán, t. főbíró: *Vogel* Dezső. *Cs. és kir. katonai parancsnokság. Magyar kir. csendőrszakaszparancsnokság. Pénzügyőri biztosság.* Vezetője: *Kende* Gyula p. ü. biztos. *Ármentesítő társulat.* Igazgató: báró *Hauser* Károly.

Máv. állomás. Nagykikinda fontos vasúti góczpont. Helyi forgalma is kifejlődött, mivel a város ipartelepei megszaporodtak. Az állomás árúforgalmát a nagymennyiségű darabárú, továbbá a gőzmalom, a téglagyárak, keményítőgyár alkotják. Több gyár iparvágánynyal rendelkezik. A gyárak naponta 40—50 kocsirakományt szállítanak, darabárú naponta 10—15 kocsival érkezik. A személyforgalom naponta 600—700 között váltakozik. Az állomás pályaterületének kibővítésére 500.000 K van engedélyezve, szertárak, fűtőházak és új sínpárak építésére. Az állomás személyzete száz emberre emelkedett, kik közűl 80 a forgalmi, 20 pedig a fűtőház személyzetéhez tartozik. Naponta 60—70 vonat érkezik. Főnök: *Óriás* Pál.

Posta. *A m. kir. posta- és távirdahivatal* forgalma nagy arányban emelkedett. A tisztviselői személyzet 20, az altiszti és szolgaszemélyzet 44. Naponta 20 posta érkezik. Feladott levelek száma az 1910. évben 1,941.148, az érkezett leveleké 1,245.556. Feladott ajánlott levelek száma 42.023, érkezetteké 72.958. Feladott csomagok száma 43.203, az érkezetteké 86.664. Feladott távirat 23.028, érkezett 23.039. Feladott postautalvány 43.670 darab, 2 millió 626 ezer korona összeggel; kifizetett 46.012 darab, 3 millió 126 ezer korona összeggel. Postatakarékpénztári befizetés 24.941 darab, 6 millió 328 ezer koronával, kifizetés 2950 darab, 3 milliói 342 korona összeggel. A hivatali főpénztár forgalma 24,349.977 korona. Jövedéki bevétel 182.055 korona. Távbeszélő előfizető 137. — Főnök: *Stiebl* János.

A közkórház főorvosa: *Valovits* Gyula dr., a Ferencz József-rend lovagja, orvos: *Tarnói* Emil.

A munkásbiztosító pénztár elnöke *Reitter* János, vezető-igazgató: *Tóth* Kálmán

Pénzintézetek. Nagykikindán a hitelügyletek kielégítésére több pénzintézet áll fenn. Ilyenek: 1. *Első nagykikindai takarékpénztár,* az osztrák-magyar bank mellékhelye. Alakult 1869-ben, eredetileg 50.000 frt. alaptőkével, melyet 1899-ben 100.000 frt.-ra emelt. Igazgatója: *Vinczehidy* Izsó, a Ferencz József-rend lovagja. 2. *Nagy-Kikindai kerületi takarékpénztár,* alakult 1872-ben, 120.000 korona alaptőkével. Igazgatója *Kasztóry* János. 3. *Közgazdasági bank r.-t.* Alakult 1892-ben, eredetileg 200.000 korona tőkével, a melyet 1907-ben 300.000 koronára emelt. Elnök-igaz-

gatója *Bogdán* Zsivko dr. 4. *Központi takarékpénztár.* Alakult 1911-ben, 250.000 korona alaptőkével. 5. *Nagykikindai szerb bank.* Alakult 1911-ben, 100.000 korona tőkével. 6. *Szegedi kereskedelmi és iparbank fiókintézete.* 7. *Temesi agrár takarékpénztár fiókintézete.* Igazgatója lovag *Karvinszky* Gusztáv. 8. *A brassói nemzeti bank fiókintézete.* 9. *Nagykikindai hitelszövetkezet,* 470 taggal. 10. *Első negyedi szerb földmívelők szövetkezete,* 104 taggal, *másod negyedi* 96, *harmad negyedi* 46 és *negyed negyedi szerb földmívelők szövetkezete,* 83 taggal

Ipar, kereskedés.

A gyáripar is elég tekintélyesen van képviselve a városban.

1. A *Nagykikindai gőzmalom r.-t.* alakult 1869-ben, eredetileg 900.000 korona alaptőkével, mely jelenleg 1,800.000 korona. Évi gyártás képessége 700.000 métermázsa. 293 munkást foglalkoztat. Igazgatója *Fischer* Félix. 2. *Briket- és kőszénbánya r.-t.* Alaptőke 90.000 korona, átvette a Délmagyarországi Kőszénbánya r.-t. bányáit. 3. *Nagykikindai villamossági r.-t.* Ellátja a nagykikindai, nagyszentmiklósi, mokrini, máriaföldi közvilágítást. 4. *Schaff Testvérek keményítőgyára,* termelőképessége 450 vaggon. 120 munkást foglalkoztat. 5. *Bohn M. és társa gépgyár, vasöntőde és téglagyára.* Gépgyára 106, vasöntődéje 23, téglagyára 948 munkást foglalkoztat. 6. *Dippong József téglagyára* 84 munkást, 7. *Kummenakker József téglagyára* 136 munkást, 8. *Mészáros József és Társai téglagyára* 114 munkást foglalkoztat. Ezeken kívül vannak asztalos-gyárak, 25—30 munkással. A gyáriparban és építési iparban összesen 1750 munkás van alkalmazva.

A *kisipar és kereskedelem* összesen 1686 embert foglalkoztat. A *háziipar* terén ki kell emelnünk a szerb nők körében magas fokon álló himzési és szövőipart; ezekből magasabb igényeket is kielégítő munkákat készítenek.

Egyesületek.

Nagykikinda egyesületei a következők:

Nagykikindai önk. tűzoltóegylet. 1875-ben alakult *Petrovits* Milán ügyvéd buzgólkodására. Az egylet szép lendületet vett, mert 120 működő és 150 pártoló tag sorakozott mellé. Maga Nagykikinda város és a volt kerület is segélyezték a hasznos egyletet. Első főparancsnoka Petrovits Milán volt, a ki 1882-ig viselte e tisztet, utóda *Brettner* Ernő gyógyszerész lett. 1883-ban *Stolz* Adolf parancsnok kiküldetett, hogy Németországban, Francziaországban, Svájczban, Ausztriában tanulmányozza a tűzoltó-intézményt. A jelentésében sürgetett újításokat azonban a pénzhiány akadályozta meg. Így találta az egyletet az 1888 márczius 29-iki nagy tűzvész, mely mintegy 300 házat és sok értéket pusztított el. 1892-ben *Stolz* Adolf lett a főparancsnok, a ki e tisztét máig is nagy odaadással tölti be. 1900-ban fényes ünnepély kereteiben tartotta az egylet 25 éves jubileumát. 1900 óta az intézet fejlődése korszerübbé lett. Ezóta az egylet elnöke *Bogdán* Zsivko dr. volt polgármester, a ki kieszközölte azt, hogy a városi segélyt 1600 koronáról 4600 koronára emelték fel. Tagok száma: és pedig tiszteleti tag 8, pártoló 98, működő 66, fizetett tag 2. Az egylet tisztviselői: elnök: Bogdán Zsivko dr. orsz. képviselő, parancsnok: Stolz Adolf, alparancsnok: Löw Gyula, szakaszparancsnok: Szeiler Miklós és Deutsch Sándor, titkár: Moldt Ferencz, zászlóanya: Jankó Ágostonné, Hollósy Ilona. — *Rákóczi szoboregylet.* Alakult 1904 február hóban. Czélja, hogy II. Rákóczi Ferencznek Kikindán szobrot emeljen. Alapvagyona jelenleg 3525 korona 94 fillér, a mely összeghez Rákosi Jenő főrendiházi tag 1910-ben 7484 korona 92 fillért ajándékozott, mint a mely összeg a Budapesti Hirlapnál gyűlt össze Rákóczi és édesanyja: Zrinyi Ilona hazahozatalára. Minthogy ezt a kegyeletes szolgálatot maga a kormány elvégezte, a begyült pénzt Rákosi a nagykikindai szoboregyletnek adta át ama kikötéssel, hogy a szobor felállításánál a nagy szabadsághős édesanyjára is valami módon megemlékezés tétessék. Az egylet elnöke: Jobbaházi *Németh* Antal ny. táblabíró. — *A nagykikindai temetkezési egylet* 1870-ben alakult, több buzgó iparos közreműködésével. 1886 óta az igazgatói teendőket *Martin* János tanító látja el. Az egylet tagjai két csoportot alkotnak: az egyik csoport tagjai minden tag halálakor 20 fillért fizetnek az egyletbe s halál esetén kap a család 200 korona segélyt, a másik csoport tagjai havi 2 koronát fizetnek 5 éven át, tehát befizetnek 120 koronát. Az egyletnek 903 fizető, 183 felmentett tagja van. Vagyona: 16.009 K 64 fillér.

Kaszinó. 1870-ben alakult. Elnöke volt évtizedeken át *Kikindai* Ferencz kir. közjegyző, a nagykikindai társadalomnak hosszú időkön át vezéralakja. Jelenlegi elnöke *Róth* Gergely törvényszéki elnök.

Társaskör. A kisebb tisztviselők s iparosok egyesülete. Elnöke Iglói *Szontágh* Hugó táblai bíró.

Polgári dalegylet. — *Guszle dalegylet.* — *Nagykikindai Athlétikai Klub.* Elnöke *Kajtár* Jenő rendőrkapitány. *Szerb olvasókör.* — *Humanitás nőegylet.* Mintegy három évtizeden elnöke volt *Karátsonyi* Róza, a ki vonzó egyéniségével nemcsak a jótékonyságot gyakorolta egyletével, hanem magyar kisdedóvót is alapított, a mely nagy szolgálatot tett a magyar szellemű gyermeknevelésnek. Mostani elnöke az egyletnek *Stassich* Lászlóné.

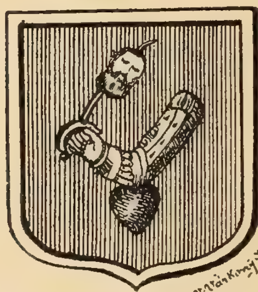
Szerb jótékony nőegylet. Elnöke volt sokáig *Petrovits* Jánosné dr.-né, majd *Pacsu* Döméné váltotta fel.

Izraelita nőegylet. Elnöke : *Varró* Ignácz dr.-né. *Patronage egyesület.* Elnöke: *Róth* Gergely kir. törv. sz. elnök. Alelnök : *Tellecsky* Risztó orsz. gy. képviselő. Igazgató : báró *Hauser* Károly árm. társ. igazgató. Ezeken az egyleteken kívül még néhány felekezeti, vagy vallásos irányú egyesület is van Nagykikindán.

Sajtó. Nagykikindán a helyi sajtót hat lap szolgálja. 1. »Felsőtorontáli Hirlap«, szerkeszti : *Türk* Marczell dr. ügyvéd. 2. »Torontáli Hirlap«, szerkeszti : *Deák* Gyula dr. ügyvéd. 3. »Nagykikinda« (német nyelven) szerkeszti : *Hochstrasser* János dr. ügyvéd. 4. »Grosskikindaer Zeitung« 15 éven át szerkesztette : *Kolb* Vilmos tanító, most *Telbisz* Jenő dr. 5. »Národni Liszt« (szerb nyelven) szerkeszti : *Koszovac* Máta. 6. »Szrbszki Glaç« szerkeszti : *Jaksits* Vásza dr. A nagykikindai sajtótermékek előállítására 5 nyomda szolgál.

Nagykikindán egy magyar és egy szerb színtársulot játszik minden évben egy-egy hónapon át. Mind a két társulatot a város is segélyezi, egyenként 500—500 koronával.

Nagykikinda város czímere.

PANCSOVA.

Pancsova törvényhatósági joggal fölruházott város a Nagy Magyar-Alföld és Torontál vármegye területének déli részében, egészen sík vidéken fekszik; annak a löszplatónak a peremén, a mely éjszak-kelet felé emelkedik. A város a Temes folyó balpartján terül el, a mely innen két kilométernyi távolságban torkollik a Dunába. Az átlagos tengerszín fölötti magasság (az Adriai-tengert véve alapul) 78 m. Geológiailag e vidék talaja ó-alluviális terrasz, melybe többek között a Temes is vágódott és itt mély, termékeny és néhol mocsaras síkokat teremt, mint az ármentesítetlen pancsovai öblözet, melyeket az Alföld többi részének magasságával szemben 90 m. tengerszinten aluli magassága miatt mély földnek is neveznek. Mint a Pancsova körüli föltárások mutatják, ez ó-alluviális terrasz anyaga főképpen fluviatilis anyag, vagyis agyagrétegekkel tarkított sárga, majd mélyebben szürkés homok, melyet löszszerű anyag borít, 6—10 m. magasságban. Az éghajlat tipikusan alföldi: szeles és száraz, nagy hőmérsékleti ingadozásokkal. Az évi közép-hőmérséklet 11·6° C, a legalacsonyabb — 23·9 és a legmagasabb 35·2° C. A téli közép-hőmérséklet — 0·5, a tavaszi 12·1, a nyári 22·1 és az őszi 12·0° C. Az uralkodó szélirány egész évben a kelet-délkeleti. Az átlagos barometer állás télen 66·4, nyáron 60·6 és az évi közép 62·4 mm. Az átlagos csapadékmennyiség 693 mm. és a csapadékos napok száma 118 évenként. (Schwalm A. Torontál vármegye természeti viszonyai.) Fekvés

Az a hely, a hol most Pancsova városa terül el, már az őskorban is megült hely volt. Az áradások alkalmával talált hatalmas csatorna nyomai, a római érmek, edények és fegyverek arra vallanak, hogy a rómaiaknak is fontos telephelyük volt itt. Régi írások emlékeznek a *Regnum Moravorum* nevű országról, mely a IX. században a Bánság területén állott fönn és itt a Duna mellett volt *Panuka* nevű várról, a mely — a hagyomány szerint és a rokonhangzásra támaszkodva — Pancsova őse lehetett. Őskora.

Mikor a honfoglaló magyarok 896-ban bejöttek ez országba, hogy itt állandóan letelepedjenek, a mai Torontál és így Pancsova helyén is oláhok, bolgárok és pecsenégek laktak. E vidék meghódítására *Kadusa*, *Zuárd* és *Boyta* vezérek indultak és az őslakókat megtámadva, azokat leverték, miközben két pecsenég vezér és három bolgár kenéz esett áldozatul. *Zalán* fejedelem futás közben a mai Pancsova helyén tartózkodott. A magyarok a menekülőket messze üldözve, szintén e helyen ütöttek tábort és így e vidék elfoglalása is be lőn fejezve. (Bárány Á. Torontál hajdana, 12. old.) Anonymus Panouceának nevezi. Árpádok alatt.

Midőn a *Kopulcs* vezérlete alatt szövetkezett kunok és besenyők, az ország békéjét veszélyeztetve, fölkeltek, I. *Szent László* király 1092-ben itt a Temes torkolata mellett győzte le őket, a mint a Dunán át akartak kelni.

1153 körül Irrdiszi arab író *Banzifnak* nevezi és kereskedelmi városnak mondja, a hol sok görög kereskedő tartózkodik. (Csánki Dezső dr. Hunyadiak kora, VII. 116.)

A keresztes hadak mintegy öt ízben Pancsovát érintve vonultak át az országon, részben hajókkal a Dunán, részben a szárazföldön. Azonban a gyülevész had rabolni kezdte a vidéket, mire *Kálmán* király sereggel indult ellenök, a mit azok észrevevén, sietve elmenekültek. (Bárány i. m. 140.)

A tatárok betörésekor Pancsova sem kerülhette el sorsát, mert a mongolok egészen elpusztították. Azonban 1243 táján *IV. Béla* király a várost újra fölépítette és lakosait visszatelepítette.

Azután sokáig nincs történelmi adat Pancsováról. Csak 1430-ban, midőn Raguzai, azaz *Tallóczi* Matkó nándorfehérvári kapitány és Keve vármegye fő- Hunyadiak kora.

ispánja *in villa Panczal* keltezi levelét. (Csánki Dezső i. m. 117.) Később pedig Bertrandon de la Broquière márki, a ki 1433-ban husvét után a szentföldről visszatérve, áthaladt Magyarországon, említi útleírásában, hogy Belgrádból a megáradt Dunán átkelve, *Pensey* (Pancsova) nevű faluhoz ért.

A török korban. Azonban a török háborúk idején Pancsovát elsőként érte a pusztulás szele. 1520-ban, még a mohácsi vészt megelőzőleg, a törökök megtámadták, a lakosokat kifosztották és a várost lerombolták. Hogy mikor épült föl, arról nincs adat, de 1552-ben már egy török bég vezérlete alatt erős török őrség tartja megszállva. Később, 1581—1584-ben Pancsova kincstári bérletként a *Khodsa Szulejmán* váczi és *Oszmán* aga bátai lakosok bérletjegyzékében szerepel. Ezek pedig igen nagy bérlők voltak; valamennyi jövedelmük együtt 20,300.000 akcse (60 akcse egy arany). (Velics—Kammerer : Magyarországi török Defterek. II. 557.)

1598 márcziusában *Schwarzenberg* és *Pálffy* visszafoglalta Győr várát; a budai begler bég azonnal hirül adta ezt *Mohamed Saturdsi* nagyvezérnek, a ki Belgrád alatt volt téli szálláson ; a nagyvezér bosszuló hadjáratra indult és a Dunán átkelve, a pancsovai rónákon táborozott, a hol a tatár khán érkezését várta. Csak szeptember elején hagyták el a török seregek Pancsova környékét. (Hammer II. Griselini.)

Az 1605. évből való egykorú török kézirat szerint, melyet a bécsi levéltár őriz (Kyrimi Ibrahim : Legbiztosabb út a városok és országok megismerésére). Pancsova Belgráddal átellenben, a Duna folyón túl, a Temesvár ejáletjében fekvő kerület székhelye ; Sztambultól 25 napi távolságra ; Belgrádból látható ; szomszédai Becsk és Csákova.

A pancsovai bérlet 1624-ben még a temesvári várak személyzetének fizetései között szerepel. (Török : Defterek I. 416.)

Pancsova ezután csak egy század mulva jut újra némi szerephez a hadi történelemben. *Savoyai* Jenő harczainak idejére, a török kiűzésére esik ez az idő, mert fekvése miatt benne kellett lennie a törökök ellen irányuló hadmozdulatokban. Már *Veteráni* Frigyes is fölismerte fontosságát abban a tervében, a mely Temesvár fölszabadítására irányult ; ő azonban a lugosi mocsarak között elvérzett és Pancsova még mindig a török seregeknek szolgált útjául. 1695-ben *Mustafa* Pancsováról akart Temesvár és Lippa felé vonulni. 1697-ben *Rabutin* kirabolta és feldúlta Pancsovát ; 1717-ben pedig, mikor Jenő Orsovát ostromolta, seregei a pancsovai síkon táboroztak. (Bárány, 31.)

A vár visszafoglalása. Pancsova várát gróf *Mercy* tábornok még ez évben visszafoglalta a töröktől. Hogy ekkor a vár tervrajza milyen volt, az a történeti fejezetben közölt egykorú metszeten látható.

A metszet oldalán németül a következő jegyzet van : Pancsova várának pontos tervrajza, mely a Temes folyó partján, Belgrád átellenében fekszik, mellvédő palánkkal, árokkal és különleges, négyszegletű várral ; Temesvár szerencsés elfoglalása után — 1716 november 9-én — gróf Mercy úr, a császári lovasság generálisa elfoglalta és Spleni császári generalwachtmeister néhány huszárezreddel megszállta, a török őrség pedig Belgrádba vonult vissza.

Kerületi székhely. A törökök kiűzése után, mikor a Temesi Bánság kincstári igazgatását szervezték, Pancsova is kerületi (District) székhely lett, a 12 kerület között, melyre a Temesi Bánságot gróf Mercy osztotta föl. (Bárány, 35.) Az 1717. évi összeírás szerint Pancsován 70 ház volt s hozzá tartozott 36 falu, 776 házzal.

A most következő félszázad igen gazdag történeti adatokban, mert a temesvári kormányzóság levéltárában talált adatokból (közölte : *Baróti* Lajos dr. Adattár Délmagyarország XVIII. századi történetéhez, 2 kötet) az egész bánság akkori képét hűen lehet rekonstruálni.

A törökkel kötött békesség ellenére nem igen bízhattak a béke állandóságában, mert a várat megerősíteni igyekeztek. Ugyanis 1721 február 7-én utasítja a kormányzó *Bunicz* pancsovai tiszttartót, hogy az adóból *Feigeli* ezredes ottani katonai parancsnoknak az erődítmények építéséhez 800, márczius 14-én pedig, hogy 1000 forintot adjon át nyugta ellenében. Azonban a népesség itt sem lehetett ez időben sűrű, mert a lakosságot telepítések útján is igyekeztek gyarapítani. Így 1724 májusában Bécsből telepeseket indítottak útnak Pancsova felé. De ez még nem volt elegendő, mert két év mulva, 1796 májusában azt jelenti a pancsovai bíró a kormányzóságnak, hogy ő több ízben írt hazájába telepesekért, de a fejedelem vesszőzés terhe alatt megtiltotta a kivándorlást. Azonban mégis

kerültek telepesek, mert még e hónapban Bécsbe érkezett a külföldi telepesekből egy csoport, a mely onnan Pancsovára indult hajón. Ugyancsak e hónapban *de Jean* kerületi vizsgálatot tartott Pancsován.

A közbiztonsági viszonyokra jellemző adat, hogy egy bezárt rabló azt vallotta, hogy Pancsován levő háza udvarán, az eperfatörzs alatt 1000 frt., egy ezüst galamb és török buzogány van elásva. Ennek megvizsgálására 1728 szept. 24-én *Eberstatt* János kapitányt küldték ki két tiszttel.

Számos adat foglalkozik a katonasággal és annak elhelyezésével. Így 1735-ben Pancsováról egy dragonyos századot rendeltek a Dunához, hogy az útlevelekre felügyeljen. Ez év május 18-án pedig a kormányzó utasítja a pancsovai tiszttartót, hogy a laktanya építését sürgősen fejezzék be, hogy az alattvalók házait a beszállásolt katonáktól felszabadíthassák és az előbbieknek ne legyen okuk szökésre, a mi pedig gyakran előfordult. A lakosság egyébként sem lehetett megelégedve a katonaság hatalmaskodásaival, mert 1735 július 13-án azt jelenti a tiszttartó a kormányzónak, hogy az itteni kapitány és ideiglenes parancsnok néhány helyi lakost önkényűleg becsukatott.

Ez évben még jelentős esemény volt, hogy a görög nem egyesült belgrádi metropolita augusztus 1-ére tervezte a rácz szabadalmak kihirdetését s ezt megelőzőleg a kormányzó július 20-án Pancsova várostól is két követet kért, a kik közül a szükséges nyolcz követet megválasszák. Később rablók is fordultak meg Pancsova vidékén, a kiket ez év augusztus 21-én két pancsovai alattvaló átszállított a Dunán, a miért ezeket további intézkedésig lecsukták. Majd szeptember 18-án más zavargás történik. Ugyanis groczkai alattvalók *Bogdanovits* pancsovai adófizetőnek kb. 100 disznóját erőszakkal lelőtték. *Riss* György tiszttartó kéri a kormányzót, hogy a tetteseket a kár megtérítésére kötelezze.

A lakosság terhei.

A telepített lakosságnak azonban nemcsak a katonaság hatalmaskodását és az önkényes kormányzást kellett tűrnie, hanem súlyos adóterhek alatt is nyögött. A különféle adókon kívül a természetbeni szolgálmányok annyira igénybe vették a lakosság anyagi erejét, hogy teljesen kimerült. E miatt számos panasz hangzott el, a melyek Bécsbe is följutottak. 1736 február 14-én gróf *Hamilton* kormányzósági elnök (Adm.-Präses) Bécsből azt írja v. *Neffzer* kormányzósági tanácsosnak, hogy nagyon sajnálja, hogy gróf *Mercy* adm. elnök a pancsovai kerületet folytonos adózásaival teljesen tönkretette. Igyekezzék elengedéssel és más kedvezményekkel rajta lenni, hogy a baj enyhüljön s hogy a kik a kerületből Szerbiába és a Szerémségbe szöktek, ismét visszatérjenek. Hirdesse ki kiváltságképpen az egész Bánságban, hogy előfogatot másként nem szabad adni, mint az adminisztráczió írott rendeletére s egyben keresse meg azokat a Dollon-ezredbeli dragonyos tiszteket, a kik éppen Pancsován előfogatot kényszerítettek ki és büntesse meg őket, a pancsovai tiszttartót pedig csukassa le néhány napra, e miért ezt a kihágást rögtön nem jelentette. A kormányzósági elnök a pancsovai kerületnek egyben 24.000 frt. adót is elenged és robot dolgában is hajlandó némi engedményre. Végül a pancsovai tiszttartót fölhívja, tegyen jelentést arról, hogy miért tűri kerületében az uzsorát.

A török háború. 1737—1739.

A lakosság anyagi jóléte azonban ennek ellenére sem állhatott helyre, mert a következő évben kitört a háború, a melynek veszedelmeiből Pancsovának ismét bőven kijutott. Már 1737 július 20-án utasítja a kormányzó verseczi tiszttartóságát, hogy sürgősen bocsássa rendelkezésére az építési bizottságnak a pancsovai hajóhíd építéséhez szükséges faanyagot. Október 6-án pedig *Marchally* generális azt írja gróf *Scotty* generálisnak, hogy Szerbiából a sebesült katonákat vitesse Pancsovára. Ezeket még e hónapban a pancsovai kórházban helyezték el, azonban újabb ágyakról nem gondoskodtak és e miatt nagy volt a zavar. Ezenkívül nőttön-nőtt a zavar a katonaság elhelyezése és ellátása miatt is. November 20-án már panaszkodik *Eyersperg* főhadnagy, hogy Pancsova nem győzi ellátni azt a sok katonaságot, a melyet Szerbiából iderendeltek.

A következő évben mindössze két jelentés vonatkozik a háborúra. 1738 június 20-án jelenti *Wittovsky* tiszttartó, hogy a vett parancs értelmében még aznap útrakel Belgrádba, hogy az ellenség mozdulatait megfigyelje és arról jelentést tegyen. Szeptember 10-én pedig *Kerle* Antal tiszttartósági jegyző jelenti, hogy az ellenség elől menekülő lakosság lassanként kezd visszatérni, de a járvány naponta egyre több áldozatot követel.

Azonban a következő év ismét súlyosabb napokat hozott a pancsovaiakra:

A török 1739 februárjában Pancsovánál készült a Bánság területére törni. Már február 17-én *Kerle* Antal jelentést tesz az ellenség állásáról és hogy a lakosság menekül. A német lakosság nagyrészt Ujaradra menekült a török betörések elől. A nagybecskereki tiszttartó február 24-én kelt jelentéséből szintén arról értesülünk, hogy Pancsova lakossága menekül és ha a parancsnokságot meg nem erősítik, egy lélek sem marad. Midőn Versecz török kézre került, a török elől Pancsovára menekült verseczi alattvalók márczius hónapban csapatosan kezdtek előbbi lakóhelyükre visszatérni, mert a török megigérte nekik, hogy nem lesz bántódásuk. Ez alatt Pancsován is kezdtek megnyugodni, mert márczius 31-én biztos jelentések szerint a Duna innenső oldalán egy török sem látható. Április 1-én pedig azt jelenti a tiszttartó, hogy egy határvidéki pópa az ellenség végleges távozásáról értesítette őt. Ez az elvonulás azonban nem volt végleges, mert a török nemsokára betört és mivel a tiszttartóságnak is menekülnie kellett, a nagybecskereki tiszttartó augusztus 17-én kelt jelentésében azt olvassuk, hogy a nagyvezér 40.000 emberrel táborozik Pancsova mellett, a körülfekvő helységek megadták magukat a töröknek és a többiek is megtagadták a tiszttartóságnak az engedelmességet.

A belgrádi béke. E háború a belgrádi békével ért véget. A kormányzó szeptember 8-án értesíti a pancsovai kerületet, hogy az ottomán portával kötött békeszerződés szerint az ellenségeskedés megszüntetendő, a hivatalok szervezése a rendeletek leérkezése után folytatandó és a töröknek e hónap elsejétől semmiféle adót ne fizessen a lakosság. Az esetleg betörő rablóbandákat a katonai fedezettel üldözzék és irtsák ki, végül a megsemmisített pancsovai kerületi hivatal újból való fölállítása iránt intézkedik. E béke értelmében bontották le a pancsovai várat, melyhez az újpalánkai, verseczi, csákovai, temesvári, becskereki és pancsovai kerületek szolgáltatták a munkásokat. Az adminisztrátor október 7-én hívja föl e kerületek tiszttartóit, hogy a pancsovai erődítmények lerombolásához kiállítandó napszámosokat név- és lakóhely szerint tartsák nyilván és ha azok közül valamelyik megszöknék, az illetőket rabokként ingyen tartsák vissza a munkára. 1740 január 19-én pedig a határt megállapító bizottságba báró *Engelshofen* és *Picollomini* vezérőrnagyokat küldték ki és útiköltségeik fedezésére 1000 frt. előleget kaptak. Ezután még csak a következő évben hallunk háborús híreket. 1741 május 12-én a tiszttartó biztos forrásból értesülve jelenti, hogy a belgrádi janicsárok három napon belül meg akarják támadni Pancsovát. Ez a támadás azonban nem következett be,

Rablók. Midőn a törökkel már helyre állt a béke, vakmerő rablók kalandozásai veszélyeztették Pancsova közbiztonságát. Már 1741 májusában arról értesülünk, hogy *Ertl* mészáros a rablók miatt Pancsováról Szegedre menekült s ingóságait mind Pancsován hagyta a hatóság őrizete alatt. Ez időben *Diák* Jován rettegett rablóvezér háborgatta Pancsova környékét. Június 5-én azt jelentik, hogy egy embernek levágta az orrát. Július 8-án nagyobb rablást követett el. Július 12-én több török és zsidó kalmárt, a kik árúikkal Pancsovára igyekeztek, kirabolt és meggyilkolt. A tiszttartónak pedig azt üzente, ha vele meg akarnak ütközni, keressék föl. Augusztus 20-án újabb jelentés megy a kormányzóhoz Diák Jován számos rablásáról. Hiába vette üldözőbe a katonaság, nem tudta kézrekeríteni. *Duca* kapitány, a ki 100 főnyi csapatával a rablók üldözésére indult s nyomukat Magyarország határáig követte, mivel a további czirkálásra nem volt engedélye, augusztus 30-án visszatért Pancsovára. Végre a kormányzó megunta a folytonos följelentést és az üldözés eredménytelenségét, tehát szeptember 2-án utasította a tiszttartóságot, hogy ha a rablókat nem űzik ki a környékből vagy a rablóvezért élve vagy halva kézre nem kerítik, meg kell téríteniök minden kárt, a mit a rablók magánosoknak okoznak. Erre a tiszttartó teljes erélylyel látott a rablók üldözéséhez és már szeptember 21-én jelenti, hogy elfogta *Ádám* szécsányi lakost, a ki a rablókkal egyetértett és a remetei kolostor egy kalugyerét, mert nem árulta el a rablók rejtekhelyét.

Ez után nem hallunk semmit a hirhedt rablóvezérről, egészen a következő évig, a mikor 1842 július 3-án Diák Jovánnak az a kijelentése jut a tiszttartó tudomására, hogy 70 emberével megtámadja Pancsovát. Azonban, úgy látszik, ezt még sem merte megtenni, mert sehol sem akadunk nyomára. Annál is inkább, mivel katonaságot küldtek ellene, a mely a szárcsai malomig ment eléje, a hol a rablóvezér azelőtt gyakran megfordult. Sőt a rablók át is menekültek

Pancsova. — 1. Róm. kath., — 2. felsővárosi gör. kel. szerb, — 3. ág. h. ev., — 4. gör. kel. szerb belvárosi, — 5. izr. templom.

5

1 2

3 4

Pancsova. 1. Darányi-rakodópart és kikötő. — 2. Ferencz József-tér a városházával. — 3. Gimnázium. — 4. Ferencz József kaszárnya. — 5. Felső kereskedelmi iskola.

Szerbiába, mivel július 28-án azt jelenti *Stögemann*, János, a tiszttartó, hogy a pancsovai katonai parancsnokkal másnap utazik el, hogy a Duna mellett fölállítsa azokat az őrcsapatokat, melyek a Szerbiából is elűzött rablókat elfogják. Időközben a dragonyos helyőrség eltávozott Pancsováról és a tiszttartó — augusztus 10-iki jelentése szerint — az általuk ellátott őrhelyekre fölfegyverzett parasztokat állított. Ezeket nemsokára hajdúkkal is megerősítették, de a tiszttartó augusztus 16-án bevádolja a hajduk hadnagyát, hogy Diákkal és két társával összetalálkozott a szárcsai malomnál, de nem merte őket üldözni. Augusztus 23-án a jabukai pópa fia, ki sokáig szenvedte a rablók fogságát, egy csónak segítségével átmenekült a Dunán és vesztegzár alá helyezték. Október 2-án Diák rablókapitány kilencz emberével Ofc a község bíráját és két társát kegyetlenül megkínozta és teljesen kirabolta.

Ismét nem hallunk róla hónapokig, a míg 1743 április 10-e előtt magának a hajduhadnagynak a fiát el nem fogta és az apának azt üzente, ha nyolcz nap alatt nem küld neki 105 aranyat, fiát kíméletlenül megöleti. Ekkor azonban már egy másik rablóbanda is garázdálkodott e vidéken. Ugyanis április 15-én arról értesülünk, hogy *Harambasa* Andrea rablóbandája elfogott hat helyi rácz lakost, kik husvét első napján a valoviczai kolostorba igyekeztek. A kerületi tiszttartó intézkedett a rablók üldözése iránt és május 4-én azt jelenti, hogy Andrea bandájából hetet elfogtak, azután pedig Diák bandáját üldözték. De ennek nem sok eredménye volt, mert június 8-án körülményes jelentést írt a tiszttartó, hogy a kerület apraja-nagyja űzőbe vette Diák rablóvezért és bandáját, a kik a szárcsai mocsarak közé vetődtek s ez alkalommal a kezükbe került a rablóvezér felesége és három gyermeke, kik a hivatal fogházában várják a további intézkedést. Ezután még csak egyszer kapunk értesítést a rablókról, 1745-ben, a midőn februárban két levágott rablófejet vittek Belgrádba, melyek egyike állítólag Diák Jováné.

A már említett adattárban számos egészségügyi intézkedésre vonatkozó adatot találunk. Így 1728 márczius 27-én utasítja a kormányzó a tiszttartót, hogy a városban épített kincstári házban jelöljék ki *Baronjay* sebészorvos lakását. Április 25-én az utóbbi intéz kérdést a kormányzósághoz, hogy az itteni német családoknak ezentúl is ingyen szolgáltassák-e ki az orvosságot? 1729 május 22-én jelentik, hogy a *Fischbach*-féle három gyermek közül a fiú élelemhiány miatt halt meg. Ekkor hunyt el *Racour* Péter sebész is és a német lakosság azt kéri, hogy a már egyszer ott volt Baronjayt helyezzék vissza. 1737 márczius 28-án az elhunyt pancsovai tábori sebész helyét a karánsebesivel, *Tanderlannal* töltik be. Hasonlóképpen az adattárból alkothatunk fogalmat a pancsovai nagy pestisről is, mely a kitörés előtt már évekkel ott lappangott. 1738 augusztus 11-én a tiszttartó ismételten kéri egy ügyes orvosnak a kirendelését, mert a betegség egyre jobban terjed. Szeptember 13-án *Riss* György pancsovai tiszttartó jelentésében elnézést kér, hogy a titeli vesztegló intézetből azért nem távozhatik állomáshelyére, mert az egész vidék tele van rablókkal. November 30-án már azt írja, hogy Szegeden tartózkodik és várja a további intézkedést. A következő évben ismét volt néhány pestises beteg, mert a tiszttartó 1739 márczius 28-án jelenti, hogy a ragály már múlik. A pestis főfészke Belgrád lehetett, mert 1740 június 19-én *Oelhafen* v. *Schöllenbach*, a veszteglőintézet parancsnoka jelenti, hogy a pestis tanulmányozására Belgrádba küldött orvosok visszatérve, a ragály elmúlását jelentették. Október 8-án a kamara elrendeli, hogy a Pancsovára tervezett új veszteglőintézetet Ujpalánkán állítsák föl.

Egészségügy. Pestis.

Azonban legnagyobb mértékben az 1743. évben tört ki Pancsován a pestis. Már az év elején, áprilisban föllépett a betegség és több családot megfertőzött. Mikor híre kelt, hogy Pancsován járvány ütött ki, a becskereki tábori orvos júliusban megvizsgálta a várost, de semmi betegségnek sem akadt nyomára. Ez azonban nem felelhetett meg a valóságnak, mert vagy a vizsgálat nem volt megbízható, vagy a lakosság tagadta el a bajt, anyagi terhektől félvén. Ugyanekkor a veszteglőintézetben több görög feküdt betegen, a kiket ragályosaknak gyanítottak mire július 27-én a kormányzó a Pancsova és veszteglőintézet közötti közlekedést a legszigorúbban elzárta és megtiltotta, hogy akár tiszt, akár hivatalnok oda kimenjen. Az egészségi vizsgálat alkalmával a kerületi orvos a veszteglőintézet italmérésében alkalmazott szolgáló testén is a pestis jelenségeit észlelte, mire augusztus 9-én itt is elzárták a közlekedést. Augusztus

10-én a kormányzó elrendeli, hogy *Kapaun* kerületi orvos azonnal Pancsovára menjen és további intézkedésig ott szolgálatot teljesítsen. Hasonlóképen fölállítják Pancsova körül a kordont is. Augusztus 14-én *Ivo* minorita páter két napi főfájás után, valószínűleg pestisben, elhunyt. 20-án újabb pestises megbetegedéseket jelentenek. 23-án a kormányzó utasítja a város tanácsát, hogy a Pancsovára behurczolt pestis terjedése ellen minden óvóintézkedést tegyenek meg s hogy a betegek és gyanusak ne közlekedjenek senkivel, külön vizsgáló sebészt alkalmazzanak és főleg érkező személyeket vizsgáljanak meg alaposan. Augusztus végén elrendelik Pancsován a vesztegzárt. Szeptember 3-án a tiszttartó jelentést tesz az augusztus 30-tól a vesztegló intézet kórházában elhalt és oda fölvett pestises betegekről. Ugyanezen a napon Pancsovát ismételten zárlat alá vetették és erről az összes kerületeket értesítették. 5-ére virradó éjjel a kórházból az egyik ápoló meg szökött, de elfogatása iránt intézkedtek.

Mivel pedig a pestis még mindig nem szünt meg, Pancsova körül a rendes csapatok és hajduk szeptember 11-én kordont vontak s ezt 13-án tették közhírré. A tiszttartó a katonákat naponta tüzelőfával látta el, hogy őrtüzeket gyujthassanak. Szeptember 17-én elrendelték, hogy a sót — a pestis miatt — ne Pancsováról, hanem Karánsebesről szállítsák. A pestissel függ össze az is, hogy 19-én *Wittovszky* altiszttartó bepanaszolta *Stögmann* jegyzőt, hogy az alattvalóknak halálbüntetés terhe alatt megtiltotta a pancsovai erdőség felé fekvő földjeik látogatását. Mivel így az alattvalók terménye tönkre megy, kérte ez intézkedés megváltoztatását. Erre a jegyző október 1-én viszonvádat emel az altiszttartó és *Cavalery* százados ellen, hogy a Pancsován dühöngő ragály ellenére aláírásukkal ellátott engedélyt adnak ki az alattvalóknak, hogy oda menjenek, a hová akarnak.

A ragály, mely tömérdek áldozatot követelt Pancsova lakosságából, októberben még mindig dühöngött. Mivel a szaporodó pestisbetegek befogadására a veszteglőintézet kórháza kevésnek bizonyult, október 3-án a közeli magánházakat is e czélra alakították át s november 2-án azt kérdi a tiszttartó, hogy ezeket a költségeket milyen alapból fedezze. Október 26-án a kormányzó utasítja a tiszttartót, hogy a pestiskordont fönntartó lovasság részére sárkunyhókat, a lovaknak pedig nádistállókat építsenek. Innen kezdve a pestis szűnni kezdett s október 30-án a kamara elrendelte, hogy a ragály csökkenése következtében az újonnan fölvett sebészeket bocsássák el. A tiszttartó november 9-én kelt fölterjesztésében elnézést kér, hogy a ragály miatt sem a hadbiztossággal, sem az élelmezési hivatallal nem számolhatott el. November 14-én pedig azt jelenti, hogy a pestises betegek már mind javulófélben vannak, csak az exponált személyeket szállították a veszteglő intézetbe. 19-én elrendelik, hogy a pestis miatt alkalmazott külön személyzet 304 frt. havi fizetését csak addig utalják ki, a míg arra szükség van. November 28-án végre a katonai kordont is megszüntették, mert a pestis teljesen kidühöngte magát.

Ezután már csak szórványosan fordult elő a ragály. Azonban szorgosan ügyeltek arra, hogy máshonnan be ne hurczolják és a veszedelem többé ily nagy arányban meg ne ismétlődhessék. Igy 1748 márcziusában újra vesztegzár alatt volt Pancsova. Főleg arra ügyeltek, hogy Törökországból ne hozzák be a bajt. 1751 július 23-án körrendelet utasítja a pancsovai veszteglőigazgatóságot (Contumaz-Direktion), hogy a Konstantinápolyban uralkodó pestis behurczolása ellen a legpontosabb óvórendszabályokat alkalmazzák. 1753 április 19-én pedig arról értesítik az igazgatóságot, hogy a pestis miatt 42 napra meghosszabbított vesztegzárt 21 napra szállították le. Deczember 17-én pedig ugyanezt a rendeletet ismétlik meg, de már 28-án újból négy hétre emelték a vesztegidőt, mert Törökországban ismét erősbödött a ragály.

Pusztító viharok.

A pestisen kívül más elemi csapások is meglátogatták Pancsovát. Egy ízben nagyobb tűz és többnyire viharok. Így 1733 május 26-án olyan nagy vihar volt, hogy az altiszttartó és a sebész lakása, a szárazmalom, a huszárok istállója és a várban a lovassági istálló megrongálódott. Erről a tiszttartó 28-án tett jelentést és egyben mellékelte e szükségessé vált javítások költségvetését. 1737-ben nagy tűz volt és az új telepesek leégtek, a miről gróf *Hamilton* kormányzósági elnök Bécsből június 1-én kér jelentést *Neffzer* tanácsostól. A következő 1748. év május havában nagy vihar volt, mely a hombár és kaszárnya tetejét is leszedte ; ezek kijavítására a tiszttartó 26-án kér sürgős intézkedést. 1751 májusában ismét

nagy jégvihar pusztított, mely alkalommal a plebánia-épület, a templomok és a veszteglőintézet annyira megrongálódtak, hogy a kijavításuk tetemes költséget igényel, a miről május 17-én megy jelentés. Június 23-án a kamara kérdést intéz, hogy a jégverés mekkora kárt okozott és mennyiben sínylették meg azt az eperfák. Egyben elrendeli, hogy küldjék be a pancsovai templom és árúraktár javításának részletes számláját.

A város beléletére, egyházi, katonai és közigazgatási viszonyaira vonatkoznak az alább következő adatok. A kath. egyház ez időben készült templomot építeni, nemcsak a saját erejéből, hanem mások adományából is. A pénzeket azonban hanyagul kezelték, mert 1742 július 31-én jelenti a tiszttartó, hogy nem tud semmit arról a 100 frtról, a mit a püspök a pancsovai kath. templom építési költségéhez adott. A következő 1743. évben a pancsovai szerb egyház épített templomot és a munkálatok végzésére, a helybeli iparosok mellőzésével, Szlavóniából hozatott építőmestereket. Ezt a tiszttartó is sérelmesnek találta a helyi iparra és annak érdekeit megvédendő, azt kérdezte a kormányzótól, hogy ez megengedhető-e? Ekkor költöztek Pancsovára a minorita atyák is, a kik 1745-ben *Raspass* mészáros házát 300 frtért megvették, azonban az illető különféle ürügyek alatt halogatta a kiköltözést, tehát augusztus 4-én hivatalosan kellett kilakoltatni. A minoriták 1748-ban ajánlatot tettek, hogy hajlandók a plebánia teendőinek az ellátására, mire október 5-én udvari leirat utasítja a kormányzót, hogy a pancsovai minorita atyák ajánlatát a helybeli hatósággal tárgyalja meg és tegyen róla jelentést. A minoriták a plebániát meg is kapták. 1752-ben ismét templomépítésről van szó, mert a tiszttartó junius 30-án megköszöni a templomépítési engedélyt; a templom tervét és költségvetését pedig fölküldeni igéri. Belső viszonyok.

A város takarékosságának adja jelét, midőn 1744 június 13-án a tiszttartó azt tanácsolja, hogy lakbérmegtakarítás szempontjából *Merglbach* hidászhadnagy üresen álló lakását *Wolfgang* katonai páternek rendezzék be. Azonban a hivatalos visszaélésnek is találjuk nyomát, mert 1745 szeptember 12-én följelentették a települési parancsnokot, hogy a vett parancs ellenére az útlevelekért 24 kr. helyett 41 kr.-t szed be az illetőktől. A katonaság — mint tudjuk — ez időben közigazgatási, közbiztonsági, telepítési és útépítési szolgálatot is teljesített és így meglehetősen el volt foglalva. 1747 január 21-én v. *Ehrenberg* pancsovai lovaskapitány segítséget kér az adminisztrácziótól, mert igen sok a munkája. Ugyanakkor arról is panaszkodik, hogy törökországi lakosok a pancsovai legelőkről elhajtották az ökröket, s mikor ő e miatt Belgrádba ment, nagyon szidták; jelenti, hogy odalent rendnek nyoma sincs és hogy a katonatisztek mind kémek. A török szomszédság egyébként sem lehetett kifogástalan, mert 1747 deczemberében egy pancsovai lakosnak azt a panaszát vették fel, hogy Törökországban járt és ráakadt a feleségére, ki ott rabszolgaságban sínylődik. Rögtön megindították az eljárást az asszony kiváltása iránt. Ezenkívül egyéb zavargások is fordultak elő. 1748 februárban a pancsovai erdőben három janicsár elvette egy *Stoss* nevű ember lovát és elnyargalt vele. Az ilyen természetű bajok orvoslására 1748 májusában *Engelshofen* generális a belgrádi basának *Starferrel*, a pancsovai kapitánynyal küldött levelet. Ez utóbbi egyidejűleg beküldte a katonai állományról, a vesztegzár alatt levőkről és az emigráltakról szóló jelentését *Vogtern* generálisnak. A basához intézett levélnek azonban nem sok foganatja volt, mert 1749 deczemberében, midőn a pancsovai élelmezési tiszt Belgrád felé ment, az ottani janicsárok élesre töltött fegyverrel tüzeltek rá.

1751-ben a pancsovai veszteglő intézetet a zimonyi bérlő vette bérbe s neki leltár mellett július 1-én adták át. A következő esztendőben *Reiber* őrnagyot nevezték ki Pancsova parancsnokává, a ki február 20-án érkezett meg és a míg rendes lakásáról gondoskodnak, egy kereskedőnél szállásolták el. 1752-ben nagyon meleg nyár volt és a katonák a rekkenő hőségtől megbetegedtek. *Reiber* pancsovai ezredes erről júliusban tesz jelentést s kéri, hogy a betegek számára egy házat bérelhessen, mert nagyon sokan vannak egy szobában és a láz a többieket is megfertőzi. Ugyanekkor, julius 17-én v. *Rehm* lovas kapitány a lakásra panaszkodik s azt kéri, hogy az ő szállását építsék már föl, mert a mostani inkább börtön.

1753 májusában összeírták Pancsován a lakosságot. Ugyanez évben hatásköri összeütközés volt a szerb egyházi hatóság és az adminisztrátor között. Ugyanis egy pancsovai házaspárt a nő elmebaja miatt a rácz egyházi hatóság elválasztott, a nőt kalugyer-apácza kolostorba küldte, a férfinak pedig a rácz püspök megen-

gedte az újbóli házasságot. Mivel ebbe a kormányzó is beleszólt, az 1753 szeptember 20-án kelt udvari leirat megparancsolja neki, hogy ezentúl ilyen egyházi ügyekbe ne avatkozzék. Még egy házassági ügy fordult elő az év végén, a mely hatósági intézkedést igényelt. Mivel magyar és török alattvalók között tilos volt a házasság, a kormányzó deczember 24-én utasítja a tiszttartót, hogy *Paith* Jován pancsovai lakost, a ki egy török nőt vett el, bűnös anyjával együtt a vesztegzár betartása nélkül kísértesse be, hogy elvegyék büntetésüket.

Török háború. 1788.

A XVIII. század második felében újból török háború veszedelme fenyegette Pancsovát. A háború megindítása előtt Temesváron 1787 november 19-én hadi parancsot bocsátottak ki, melynek értelmében Pancsovát meg kellett erősíteni. Ennek következtében Pancsova és Sztarcsova (Tárcsó) között egy erődítményt építettek, 500 ember befogadására; négy ágyúval volt fölszerelve és kellő élelmiszerrel is ellátták. A hajózási hivatal, továbbá a gabonaraktár és a Temes torkolatának fedezetére két szöggátat emeltek, 50—50 katona elszállásolására alkalmas épülettel; az egyik épület mindjárt a gabona-raktár előtt, a másik pedig Pancsova éjszaki részén a kivezető út torkolatánál állott.

A mehádiai völgyben történt ütközet után a török a Bánság területén folytatta a hadjáratot. Megtámadta Ujpalánkát, Kubint és Pancsovát és mindhármat elfoglalta. Pancsován a török befészkelte magát és innen küldte szét portyázó csapatait, melyek az egész környéket elpusztították. Innen intéztek váratlan támadást az 1788 október 17-én Tomaseváczná1 a Temesen átkelni akaró császári fősereg ellen is. Pancsovát visszafoglalandó, október 23-án gróf *Nauendorf* intézett támadást a török ellen, három hadosztály Wurmser huszárral, a kik megrohanták az ellenség utóhadát, azt szétverték, mely alkalommal a török parancsnok: *Memich* pasa is halálos sebet kapott. A törökök ennek következtében kivonultak Pancsováról, előbb azonban a várost felgyujtották, a mikor ismét minden elpusztult. 1789-ben az ellenségeskedés megkezdése előtt újból elrendelték, hogy Pancsovát megerősítsék és Jabuka (Torontálalmás), Pancsova, Kubin és Ujpalánka fedezésére 6 zászlóalj gyalogságot és 26 lovas századot vezényeltek ki.

Mint szabad község.

1792-ben mozgalom indult meg, hogy Pancsovát önálló várossá alakítsák át, mire *Urbán* József kocsigyártó és *Rusovics* Nikola kereskedő Bécsbe utazott, honnan 1794 február 1-én azzal az örvendetes hírrel tértek vissza, hogy kérelmüket a császár kegyesen fogadta és teljesíteni igérte. És csakugyan *I. Ferencz* király Pancsovát 1794 február 5-én önálló várossá (Freie Communität) emelte, azzal a kötelezettséggel, hogy a megállapított adómennyiségen kívül a maga köréből egy honvédelmi hadosztályt is alakítson. Ez évi február 28-án kinevezték Pancsova önálló város első magistrátusát. A magistrátus a következő tisztviselőkből állott: polgármester, két tanácsos, egy syndicus (meghatalmazott) egy rendőrségi és gazdasági segéd és egy napidíjas. Az első kinevezett tisztikar a következő volt: polgármester: *Bongrad* százados, syndicus: *Lehner*, ülnökök: *Urbán* és *Rusovics*; a többi hivatalnokok felerészt németek, felerészt szerbek voltak. A magistrátusnak kötelessége volt a rend fenntartására, aköztisztaságra és közbiztonságra ügyelni, a hagyatékokat letárgyalmi, az árvavagyonokat kezelni, adókat kivetni és beszedni és polgári perekben, mint elsőfokú bíróság ítélkezni. A polgárság junius 11-én *Csernely* tábornok kezébe tette le a császár iránti hűségesküt.

Katonai hatóság.

Pancsova nem sokáig örülhetett városi önállóságának, mert 1801 február 28-án katonai hatóság alá rendelték.

A pancsovai polgári lövölde építésére a hatóság 1814 augusztus 23-án adott engedélyt. A polgári lövészegyesületnek pedig az évi deczember 16-án külön lőteret engedélyeztek.

A szerbek a németek ellen.

A bánsági szerb lakosok egy része, mert nemzeti óhajtásaikat nem teljesítették, nagyon elkeseredtek és így könnyű volt őket néhány izgatónak arra csábítani, hogy a németeket, kik gazdagságuk miatt úgyis mindég szálka voltak a szemükben, leöljék vagy pedig kikergessék és saját külön területet alkossanak maguknak. E végből bizottságok alakultak és csak a kedvező pillanatra vártak, hogy tervüket végrehajtsák. Az első támadásnak Pancsován kellett volna megtörténnie. Az előre megállapított terv szerint 1807 május 28-án, az úrnapi körmenet alatt akarták a fegyvertelen népet megtámadni és legyilkolni. Ez lett volna a jel az általános lázadásra. Ez a terv azonban nem sikerült, mert az összeesküvők egyike előző napon délután 3 órakor a pancsovai ezredes előtt felfedezte, ki a szükséges intézkedéseket azonnal megtette. Az úrnapi szokásos díszőrségen kívül négy

Benyovszky zászlóaljat, két század bánsági német határőrt és egy osztály lovasságot vezényeltetett ki és ezeket a környező falvakban szállásolták el. Ez az intézkedés, úgy látszik, a lázadók harczias kedvét lelohasztotta és a támadás elmaradt. A körmenet után sem történt semmi zavargás. A főkolomposokat azonban elfogták és a büntető bíróságnak adták át.

Pancsova 1839-ben szabad katonai városként még a bánsági végvidékhez tartozott és a 12. német-bánsági ezrednek volt a főtisztikari helye. Lakosainak a száma 10.644, a kik közűl 2871 római katholikus, 7643 nem egyesült óhitű, 66 evangelikus, 14 református és 50 zsidó. Van itt katholikus és óhitű anyaszentegyház, minorita monostor, felső elemi és leány német, s elemi nemzeti iskola, veszteglő-intézet, só- és harminczadhivatal, posta- és selyemgombolyítóház. Lakosai közűl 174 kereskedő és kalmár, 351 pedig kézmíves. Határa 13,450 hold 1519 □ öl. Búza-, marha- és fakereskedése igen élénk s a lakosok között máris észrevehető vagyonosságot szült. A végvidéki kincstárba évenként 9000 frttal adózik. (*Fényes* Elek : Magyarország mostani állapotja, 1839. VI. k. 201. old.) A XIX. század első felében.

A XVIII. század közepétől 1838-ig a selyemhernyó tenyésztés nagy lendületet vett Pancsován, a hol két selyemfonódát állítottak föl, melyek 22 üsttel dolgoztak. 1840-ben 113 mázsa és 85 font gubót váltottak be és dolgoztak föl Pancsován, 13 font gubó adott 1 font tiszta selymet. A Bánság selyemtenyésztése azonban a negyvenes évektől kezdve tetemesen csökkent.

A márcziusi események a Délvidéken nem várt változásokat idéztek elő. 1848—49-ben. A Duna mentén és Pancsován is legnagyobbrészt szerbek laktak, a kik különféle okok miatt forrongtak, a mihez még a határőrök nagy elégedetlensége járult, a kik érezték, hogy történnie kell valaminek, a mi nyomorult helyzetüket megváltoztatja. Pancsovára 1848 márczius 18-án érkeztek meg az első hírek a bécsi és a pesti eseményekről, a melyek az ifjúság és a város értelmisége körében nagy izgatottságot idéztek elő. Pancsován az első felelős magyar minisztérium kinevezésének a hírére a dolgok nem úgy történtek, mint másutt a szomszéd városokban, hanem alkalmasnak találták az időt arra, hogy a magyar minisztériummal követeléseiket elismertessék. A város oly határozatot hozott, hogy ezentúl mind belső mind külső ügyeiben hivatalos nyelvül a szerb nyelvet fogja használni. Április 8-án szerb küldöttség járt a miniszterelnöknél, hogy ismerje el a szerbek nyelvigényét és nemzetiségi önrendelkezési jogát. De ez nem történt meg s ezzel fölidéződtek a szerbek pusztításai. (25 év Magyarország történetéből, III. 493.)

A karloviczi nagy nemzeti gyűlés után, a mikor a szerb vajdaságot kihirdették, *Rajacsics* Józsefet pedig pátriárkává és *Suplyikácz* ezredest az újonnan alakítandó vajdaság vojvodájává választották meg, a központi bizottság (glavni odbor) rendelkezésére *Drakulics* volt határőri főhadnagynak megparancsolták, hogy a Pancsován levő hadikészleteket foglalja el és Perlasznál vonja össze táborát. A mi meg is történt. Pancsováról szintén nagyobb erősítést küldtek a perlaszi szerb táborba, a mely július 15-én támadta meg a magyarokat ; ugyanazon a napon, a melyen *Rajacsics* pátriárka Insbruckból Pancsovára érkezett. (Horváth : Magy. ország függ. harczának tört. I. 371.) A Pancsováról Nagybecskerekre vezető országúton a Temes folyó tomasováczi hídfejét szintén megerősítették a szerbek, kiknek a tábora november elején 17.000 emberre és 80 ágyúra rugott. Ezt a sereget a Pestre távozott *Kiss* Ernő helyettese, *Vetter* tábornok november 30-án akarta megtámadni, hogy a szerbeket Pancsováig visszaszorítsa és megsemmisítse, de ebben a sűrű köd megakadályozta. (Rüstow : A magy. hadj. tört. I. 81, 83—84.)

Suplyikácz szerb vajda és tábornok Pancsován 1848 deczember 27-én gutaütés következtében meghalt. Két nap múlva, decz. 29-én *Kiss* Ernő tábornok öt zászlóalj gyalogsággal, több század huszárral és 24 ágyúval megkezdte a szerbek egyik főfészke, Pancsova ellen a támadást. 1849 január 2-án, mások szerint 3-án a város előtt, a jabukai (torontálalmási) oldalon a dolog ütközetre került. A szerbeket *Mayerhofer* és *Knityanin* vezették, kik két órai heves és elszánt harcz után *Kiss* Ernő támadását visszaverték, mire a magyar sereg Nagybecskerekre vonult vissza.

Ezután nemsokára *Rajacsics* pátriárka, a szerb vajdaság szervezésének lelke, Világos után. Pancsováról Nagybecskerekre tette át székhelyét. (Rüstow : i. m. I. 202.) Perczel Nagybecskerek elfoglalása után május 6-án Pancsova ellen indult, a várost bevette és a szerbeket szétugrasztva, egy részüket a Dunán is átkergette.

Ezután nemsokára szomorú véget ért a szabadságharcz és megkezdődött az abszolutizmus kora, a mely azonban Pancsován, mivel a kamarilla titokban

hathatósan támogatta a szerbeknek a magyarok ellen irányuló törekvését, épen nem volt oly terhes, mint egyebütt. (Csanád egyh. megyei tört. adattár, I. 577.) Ebben a korban jelentősebb esemény volt a fiatal császár látogatása, a ki 1852 július 17-én időzött Pancsován, gutgesinnt hívei körében, mely alkalommal a városházán tartózkodott. Közigazgatási tekintetben e korban, sőt még a kiegyezés után is a katonai Határőrvidékhez tartozott Pancsova, egészen 1872-ig, a Határőrvidék föloszlatásáig, a mikor törvényhatósági jogot nyert és így minden eszköze megvolt arra, hogy a fejlődés útjára lépjen.

*

A város leírása. Megérkezve a pancsovai *állomásra,* a mely egyben végállomás is, a *Temes* partján találjuk magunkat. A lassan tovahömpölygő folyó tele van teherszállító uszályokkal, gyümölcs és halászbárkákkal, dereglyékkel, kisebb-nagyobb vizi alkalmatosságokkal és tutajokkal. Kilépve az állomásból, balra látjuk a *halpiaczot,* jobbra pedig *Weifert* J. M. nagy *sörgyárát.* Még arrébb jobbra van a *hajóállomás,* de erről majd később lesz szó. Most induljunk be az előttünk levő keskeny és szeliden emelkedő *Iskola-utczán* a városba. A hol az utcza balra kanyarodik, ott van a sarkon az *áll. elemi iskola* épülete. Mellette a *róm. kath. templom,* melyben a lelki szolgálatokat a *minorita atyák* látják el, kiknek itt *zárdájuk* is van. A vasút felé haladó *Arany-* és a *Trefort-utcza* sarkán emelkedik az *áll. főgimnázium.* A templomból szemben kiinduló rövid *Klastrom-utczán,* melynek kezdetén jobbra az *Osztrák Magyar Bank* új palotája áll, a város közepére érünk.

Hatalmas négyszögletes tér ez, melynek *Ferencz József-tér* a neve és itt tartják a forgalmas napi és heti piaczokat. Balvonalában van a régi, egyemeletes *városháza,* négy oszlopon nyugvó erkélylyel és homlokzatán e fölirással : Justitia Regnorum Fundamentum MDCCCXXXIII. A kapu két oldalán két magyar nyelvű márvány emléktábla van. Az egyiket 1887-ben helyezték el annak emlékére, hogy IV. Béla király a tatárjárás után 1243-ban Pancsovát újjraépíttette, a másikat pedig 1896 máj. 1-én Magyarország ezeréves fönnállásának emlékére. A lépcsőházban szintén van egy emléktábla, melyet 1902 júl. 12-én helyeztek el. Ugyanis ekkor volt ötven éve, hogy Ferencz József 1852 júl. 17-én Pancsován járt és a városházán időzött. A városháza mögött a másik utczában van a tűzőrség. A tér szemközti oldala egy épület, a *Hungária-szálló,* melynek balszárnyában *a kir. ügyészség* és a *járásbíróság* nyer elhelyezést. A tér jobboldalán, a Hungáriához csatlakozó sarkon van a *kir. törvényszék* épülete, falában ismét egy emléktábla 1887-ből, annak emlékére, hogy Szent László király a Kopulcs vezérlete alatt szövetkezett kunokat és besenyőket a Temes torkolatánál legyőzte. A törvényszék mellett emelkedik a *Kontilovics-szálló.*

A Főtérből balra kiágazó első utcza az *Almási-út,* melynek jobb oldalán rácscsal szegett udvar közepén a két tornyú belvárosi *gör. kel. szerb templomot* látjuk. Kijebb van jobbról *Löwinger* Lázár *eczetszeszgyára* és az *áll. elemi iskola.* A balra kiinduló *Zrinyi-utcza* sarkán ismét egy *áll. elemi iskola* van. Az Almási-úton jó messze kint újból egy *szerb templomhoz* érünk, mely kerek kupolájával és karcsú, négyszögletes, különálló tornyával török mecsetre emlékeztet. Mind a templom, mind a tornya okkersárga és téglavörös színnel csikosra van festve. A templomudvarban van a *szerb elemi iskola.* Balra, a templom mellett haladó köz a Temesfolyóhoz vezet, melyen itt *komp* van és a szigetre igyekvő személyeket és szekereket szállítja át. Az Almási-út folytatásában, majdnem a végén balra *Engel* Jakab *gőzmalmát* találjuk. A *vámházon* és sorompón túl ismét három hatalmas kémény emelkedik az égnek s ezek *Bachmann* Antal *gőztéglagyárához* tartoznak. Az itteni s a Temes-felé lejtő partos emelkedésről tiszta, napfényes időben Szerbia hegyeit és fővárosát, Belgrádot, az egykori Nándorfehérvárt és várának ma is impozáns bástyáit is lehet látni.

A Főtérből jobbra, az Almási-úttal szemben a *Mária Terézia-utcza* ágazik ki és az *Erzsébet-térbe* torkollik, melynek legkimagaslóbb épülete a *Pancsovai Népbank* új palotája. A téren túl az útvonal folytatásának már *József Főherczeg-utcza* a neve, melynek jobboldalán a *határszéli rendőrkapitányságot* s ott a sarkon, a hol a *Stancsich-utczában* végződik, a II. osztályú *fővámhivatalt,* a *pénzügyőri biztosságot* és a *sóhivatalt* találjuk. Szemben a Stancsich- és *Török-utcza* sarkán van a m. kir. *folyammérnökség* és mellette az *adóhivatal.* A Stancsich-utczán jobbra

fordulva, mindjárt a *hajóállomásnál* vagyunk, mely előtt a Pancsovai Népbank nagyméretű *közraktára* emelkedik. E hajóállomás a *Duna-Gőzhajózási Társaságé* és kedvező vízállásnál innen indul a helyi hajó Belgrád és Zimony felé. Mellette a torkolat felé a m. kir. *Folyam és Tengerhajózási Társaság* állomása van. Ha innen a Temes mellett húzódó töltésen tovább haladunk, a m. kir. *selyemgyárhoz* érünk, majd hosszabb séta után a *Temes-torkolathoz* jutunk, melynek két oldalán egy-egy *világító-torony* emelkedik. A nyilt Dunán van a *nagy hajóállomás* s közelében egész sereg terhelt uszály horgonyoz s várja, hogy a Temesbe bebocsáttassék. Innen keletre *Schätz* Nándor *téglagyára* látható.

Ha a hajóállomástól a Stancsich-utczán befelé haladunk, jobbra találjuk a *városi gőz- és kádfürdőt*, melynek kertben elhelyezett csinos épülete rögtön magára vonja a figyelmet. Majd ezután befordulunk jobbra a *Sztarcsovai-utczába*, melynek első jobboldali mellékutczájában *Milutinovics* és Fia *gőzfürésztelepe* áll. A Sztarcsovai-utcza jobboldalán *Graumann* Henrik *gépműhelye*, vas- és faárú ipartelepe mellett a *diákinternátus* épülete van, melyet egyesületi alapon tartanak fönn s 40 gyermek kap benne teljes ellátást. Távolabb az *áll. elemi iskola* tőszomszédságában a *Pancsovai Gőzmalom* r. t. malma emelkedik. Nem messze van tőle a »*Grosjean*« *gőzmalom*, majd az utczát a vasút szeli át, melyen túl a *nagyvásártér* terül el. A Stancsich-utczában van még a m. kir. *erdőgondnokság* hivatala is.

Visszatérve ismét a Ferencz József-térre, a törvényszék épülete mellett a *Deák-utczán* indulunk el, melynek két oldalán a *csendőrszárny* és *csendőrszakaszparancsnokság* van. Ez utcza a *Rákóczi-utczába* torkollik, melyben jobbra, az Erzsébet-tér felé a *Pancsovai Kereskedelmi Bank és Takarékpénztár* r. t., balsarkán pedig a *Szegedi Kereskedelmi és Iparbank* fiókjának a helyiségét találjuk. Balra haladva, a jobboldalon ágazik ki a *Jenőherczeg-utcza* s a hol ezt a *Korvin-utcza* metszi, a jobb sarkon az *ág. h. ev. templom*, a balsarkon az *áll. polg. leányiskola* és balra a Korvin-utczában az *izr. templom* emelkedik, melyek mindegyike csinos új épület. A Rákóczi-utcza végén balra az *Ujfalvi-út*, jobbra a *Mihájlovits-sor* halad. A balsarkon, az Ujfalvi-útra, Rákóczi és *Mercy-utczákra* nézve, a *honvédlaktanya* áll. A Mihájlovits-soron kifelé haladva, a *Dolovai-utcza* sarkán a *városi közkórházhoz* érünk, mely 220 ágyra van berendezve. Mellette a Dolovai-utczában van a *városi szegényház*, a *selyemgubóbeváltó hivatal* és kijebb a *városi gázgyár*.

A kir. ügyészség és járásbíróság mellett ágazik ki a Főtérből a *Ráday-utcza*, melynek baloldalán az *áll. polgári* és *felsőkereskedelmi iskola*, jobboldalán a *posta- és távíró hivatal* emeletes épületei állanak. Az utcza végén pedig *Alexich Vladimir dr. szanatóriumát* leljük. A Ráday-utcza a keresztező *Széchenyi-utczában* végződik, honnan a *Petőfi-utczába* fordulunk, melynek baloldalán a Mercy-utcza sarkán a *tüzoltószertárt* és kijebb a *Ferencz József laktanyát* látjuk, mely 1875-ben épült. A kaszárnya mögött hatalmas *temető* terül el. A Petőfi-utcza az Ujfalvi-útba torkollik, melyből itt jobbra ferdén a *Széles-utcza* vezet a *Pancsova-Józsefváros* pályaudvarhoz s ezzel befejeztük a város megtekintését.

*

Pancsova lakossága az 1890. évi népszámláláskor 18,289, 1900-ban pedig 19.044 lélek volt s ebből a polgári népesség 18.512, a katonai 532; nem szerint 9454 férfi, 9590 nő; életkor szerint: 6 évnél fiatalabb 2364, 6—11 éves 2042, 12—14 éves 1307, 15—19 éves 2172, 20—39 éves 5561, 40—59 éves 4035, 60 évnél idősebb 1561, ismeretlen korú 2; családi állapot: 10.075 nőtlen és hajadon 7376 házas, 1560 özvegy és 33 törvényesen elvált. Az anyanyelvi megoszlás a következő: 2924 magyar, 7434 német, 184 tót, 382 oláh, 3 kisorosz (ruthén), 138 horvát, 7874 szerb, 105 egyéb anyanyelvű; magyarul beszél 6469. Vallás szerint így oszlanak meg: róm. kath. 7429, gör. hath. 34, ref. 871, ág. h. ev. 1720, gör. kel. 8173, unit. 10, izr. 751, egyéb vallású 56; írni és olvasni tud 12.151. Lakosság.

A város területe 19.577 k. hold, a mely teljes egészében termékeny síkság. Őstermelés. A terület legnagyobb része szántóföld, melyen valamennyi mezőgazdasági termény megterem, de főként a búza és tengeri, azonkívűl a szőlő és gyümölcs. Azelőtt sok erdeje is volt a városnak, de midőn 1880-ban csángó magyarokat telepítettek a városba, azok az erdőket kiirtották és mintegy 100 hold szántóföldet nyertek. Ma már csak a város alatt elterülő szigeten van kevés erdőség. A természeti viszonyoknak megfelelően a lakosság legnagyobb része őstermeléssel: halászattal, földmíveléssel és állattenyésztéssel foglalkozik. A Temesben

való halászat jogát már a visszafoglalás után bérbe adták, a mint arról egy 1747 okt. 30-án kelt jóváhagyó udv. leiratból értesülünk. 1750 ápr. 7-én *Lupul* János 700 frtot igért a pancsovai halászati jogért, ha másnak nem szabad innen halat és vi át Temesvárra szállítani. Azonban okt. 18-án nem ő, hanem a község vette bérbe a halászati jogot a kincstártól 470 frtért. 1752 februárjában már *Popovits* Milith pancsovai főkenéz ismételten 470 frtért nyerte el a bérletet, de 1753 ápr. 17-én már 615 frtért adták neki bérbe. Hasonlóképen annak is nyomát találjuk, hogy Pancsova ez időben kitünő szénatermőhely; Karánsebesről, Lugosról oda járnak szénáért; 1737-ben, július 4-én 200 ember 20 szekérrel ment Karánsebesről Pancsovára, 1600 rudas szénáért. 1745-ben az újpalánkaiak is itt szerezték be a szénát. Hogy gabonatermése sem volt csekély, bizonyítja az, hogy 1719 ápr. 22-én 1000 véka rozsot és 45 hordó lisztet vittek innen Karánsebesre. 1900-ban mezőgazdasággal, általában őstermeléssel Pancsovának 4155 lakosa foglalkozott.

Ipar, kereskedés.

Az iparnak és kereskedésnek, különösen ez utóbbinak szintén már a hódoltság után nyomát találjuk. A kereskedést leginkább a szerbek, az ú. n. görögök űzték, noha sokszor megnehezítették nekik az üzérkedést. Igy 1742 szept. 6-án a tiszttartó a vett parancs értelmében a görögök boltjait és borméréseit bezárta. 1743 aug. 1-én megengedték, hogy a görögök és törökök, csak a város területén kereskedhetnek és csak török árúkkal. 1744 júl. 22-én a kicsiben való kereskedéstől tiltották el őket. 1745-ben a görögök csak Temesváron, Mehádiában és Pancsován telepedhettek meg s az utóbbi helyen árúcsarnokot is építhettek. 1747 okt. 16-án újból a kicsiben való kereskedést tiltják el. Ez időben Pancsova volt a réz, fa és gabona kereskedésnek úgyszólván a középpontja. Ugyanis a közeli bányák (Oravicza, Dognácska) réztermését idehozták tengelyen, itt rakták hajóra és innen szállították Budára, Komáromba és még tovább. A mikor pedig Pancsován a pestis dühöngött, a rezet Becskerekre szállították és itt rakták hajóra. A fát a Felvidékről tutajokon a Dunán szállították Pancsováig, honnan fuvarosok hordták szét a Bánságba. A fuvarosok a fát — távolság szerint — ölenként 1—1 frt 30 krért szállították. A gabonát és lisztet a veszteglő intézettel kapcsolatos árúraktárban helyezték el, melyet 1753 jan. 27-én kelt rendelettel sürgősen kellett helyreállítani. Azonban valószinüleg teljesen újjáépült, mert márcz. 22-én már arról történik intézkedés, hogy az építéshez a téglát Belgrádból, a fát pedig Futtakról szállítsák és az építés fölügyeletével *Pfausch* pancsovai vámszedőt is megbízták. A gabona ára vékánként 1724-ben 25 kr., 1735-ben 36 kr., 1737-ben 12 garas, 1751-ben ismét 36 kr. 1740 ápr. 20-án Pancsova minden kedden tartandó heti vásár és évente négy országos vásár tartására nyert engedélyt.

A malomépítésről 1727-ben találunk adatot, melyet a kincstárral való huzavona után a község épített föl és Menz nevű izraelita vett bérbe, ki az őrlendő gabona vékája után 21 krt szedhetett. 1734 aug. 1-én *Wittmesser* ács vette bérbe a malmot 72 frtért. 1728-ban már sörfőző is volt Pancsován, melynek bérlője a sör hordóját 3 frt 30 krért adhatta. Hasonlóképen bérbeadta a kincstár a pálinkafőzési, italmérési és húsvágási jogot is. 1722-ben a füszerüzlet nyitási engedélye, mely addig a pancsovai parancsnoké volt, a kincstárra szállt, de a parancsnok évi 400 frt kárpótlást kapott. 1740 jan. 1-én a sör és pálinkamérési jogot *Knoll* pancsovai irnok évi 200 frtért vette bérbe. 1750 okt. 23-án az egész kerület italmérési jogát a zimonyi regále-bérlőnek adták 10.000 frt évi bérért. 1753-ban a húsmérési jogot *Wunderlich* és *Csamakovszky* 256 frtért, *Csernovszky* Bogdán pedig a németvárosi vágószéket 256 és a ráczvárosit 101 frtért kapta bérbe. A hús ára 1728-ban fontonként egy poltura, de már akkor keveselték a mészárosok, mire a hatóság a mészárszékeket bezárta, csak a várban engedte meg, hogy a hús fontját 3 ungrisért adják. 1746-ban a hús okája 4 kr. Ugyanez időben 9 kr. a tiszta gyapjú okája, melyet nagyrészt szintén a pancsovai piaczon szereztek be a temesvári posztógyár részére. Viszont a szabók posztószükségletüket kötelesek voltak a hatóság útján a temesvári gyártól beszerezni. 1449 szept. 6-án megengedték a Pancsova melletti mocsaras vidéken a salétromkészítést. Már e tájon volt Pancsován vám- és harminczad-hivatal is. Több rendelet foglalkozik a vámügyekkel s nem egyszer panasz is hangzik el a tételek miatt, melyek a kereskedelmet akadályozzák. Nagyon természetes, hogy a vám kijátszására többször fordult elő csempészet is. Még a kubini hajduhadnagy is megtette 1742-ben, hogy 25 disznót szállítván át, csak 13-at vallott be. 1744-ben *Efraim* pancsovai pópa Szendrőre gyümölcsöt és onnan bort akart csempészni; *Polly* pancsovai zsidó pedig 1748-ban egy lovat letagadott. A vámszedő mindezeket elkobozta.

Jelenleg is a lakosságnak tekintélyes százaléka foglalkozik iparral és kereskedéssel. 1890-ben iparral foglalkozott 5132, kereskedéssel 1804, 1900-ban iparral 5035, kereskedéssel 1952, lakos. Az összehasonlításnál azt látjuk, hogy az iparosok fogytak, a kereskedők pedig szaporodtak. Ez idő szerint főként a gabonakereskedés virágzó és a kisipar jelentékeny. Az 1910. év végén volt Pancsován 878 önálló iparűző és 529 önálló kereskedő. Az iparosok a következőképen oszlottak meg: vas és fémipar 58, gépek és közlekedési eszközök gyártása 40, kő, föld, agyag és üvegipar 11, fa és csontipar 52, bőr, sörte, szőr és tollipar 14, fonás és szövés 15, ruházati ipar 257, papirosipar 5, élelmezési és élvezeti czikk gyártás 122, vegyi ipar 7, építőipar 163, sokszorosító és műipar 13, szállodás, vendéglős, kávés, pálinkamérő és fürdő 121. A kereskedők megoszlása a következő: állat, mezőgazdasági és termék-kereskedő 83, fa, erdei termék, bányászati és ásványi anyag 21, vas és fémárú, gép, háztartási czikk, mű és hangszer 24, agyag és üvegipari készítmények 11, fa, díszmű és norinbergi árú, író és rajzeszköz 16, fonó, szövő és ruházati ipari termék 62, élelmezési és élvezeti czikkek 147, gyógy és vegyi árú 2, könyv és műkereskedő 8, zsibárús 7, vegyeskereskedő 8, szállító és bizományos 6, egyéb kereskedő (ág megnevezése nélkül) 16, az árúkereskedelem segédágai 118. A nagyipart a városi gázgyár, a sörgyár, Graumann Henrik gépjavító, vas- és faárú ipartelepe, a malmok és a téglagyárak képviselik.

Az ipari és kereskedelmi fejlettséggel együtt haladó hitelügy szintén magas fokon áll és a hiteligényeket a következő pénzintézetek szolgálják: Osztrák Magyar Bank, Magyar Leszámítoló és Váltóbank, Pancsovai Népbank, melynek Alibunár, Antalfalva, Bálványos, Dolova, Homolicz, Lajosfalva, Perlasz, Révaújfalu és Temeskubin községekben fiókja van; Pancsovai Kereskedelmi Bank és Takarékpénztár r. t., Szegedi Kereskedelmi és Iparbank pancsovai fiókja, Hivatalnok-egylet, mint szövetkezet, Pancsovai Hitelbank r. t., I. Pancsovai kerületi Földmíves és Iparos Takarék és Előleg-egylet, Pancsovai Hitelszövetkezet. Pénzintézetek.

Pancsova közoktatásügye fejlett és a népiskoláktól kezdve a középiskolákig számos különféle tanintézet áll a mindkét nembeli tanuló ifjúság rendelkezésére. Az iskolák a következők: áll. főgimnázium, áll. felső kereskedelmi iskola, áll. polgári fiúiskola, áll. polgári leányiskola, szerb felső leányiskola, hat áll. elemi (alsó városi fiú, leány és vegyes, belvárosi fiú és leány és felsővárosi vegyes) és egy szerb elemi iskola. Az iskolák részletezése a közoktatásügyi fejezetben van. Iskolák.

Az egyházak a következők:

Római katholikus egyház; a hívek lelki szükségletét a minorita-atyák látják el. A lelkész *Csütörtök* Arnold dr. rendfőnök. Plebániai adminisztrátor *Wild* András dr. Segédlelkészek: *Mahik* Renard és *Schwarcz* Mihály. Egyházak.

Görög-keleti szerb egyház; lelkészek: *Stojsics* Száva főesperes, *Radulovics* Dusán és *Milosevics* Sándor plebánosok, *Davidovics* Obrad főesperesi káplán.

Ágostai hitvallású evangélikus egyház; lelkésze: *Schwalm* György.

Ezeken kívül kisebb egyházak még a *református* egyház, melynek lelkésze: *Gacsal* János és a *görög-keleti román* egyház, melynek *Stroca* János a lelkésze.

Az *izraelita* egyház rabbihelyettese *Goldgruber* Salamon főkántor.

Pancsován székelnek a következő hivatalok és intézmények: Kir. törvényszék, kir. ügyészség, kir. járásbíróság, járási főszolgabírói hivatal, kir. adóhivatal, fővám- és sóhivatal, pénzügyőri biztosság, kincstári ispánság, erdőgondnokság, folyammérnökség, tanfelügyelői kirendeltség, határszéli rendőrkapitányság, közjegyzőség, posta- és távíró-hivatal, temesparti vasutállomás, a DGH. T. és a M. F. T. R. állomása. Itt székel még a Pancsova—kubini folyamvéd és belvízszabályozó társulat és a Pancsova—petrovoszellói h. é. vasut r. t. Hivatalok, intézmények.

A véderőt a csendőrszárny és szakaszparancsnokság, a verseczi m. kir. 7. honvédgyalogezred 3. zászlóalja és a cs. és kir. 23. vadászzászlóalj képviseli. Közigazgatás.

A városi közigazgatás élén báró *Dániel* Tibor főispán és *Radda* Ignácz dr. polgármester és árvsz. elnök áll, a kik mellett a következő vezető tisztikar működik: *Szabó* János főjegyző és árvsz. előadó, *Róth* Ferencz I. tanácsos és katonai előadó, *Bogdanov* János dr. II. tanácsos és gazdasági előadó, *Korsós* Zoltán III. tanácsos, *Radivojevics* Dusán dr. városi ügyész, *Roth* Vilmos dr. főkapitány, *Pavlovics* György főmérnök, *Ruppelt* Igor segédmérnök, *Szvoboda* Sándor aljegyző és tb. főkapitány, *Hoffmann* András levéltáros, *Rakisics* Sándor I. tb. főkapitány, *Lécz* József alkapitány, *Skersil* János főkönyvelő, *Kovács* György adóhivatali főnök, *Radojcsics* Márk pénztáros, *Nikolics* Szilárd segédkönyvelő, *Preller* Ferdi-

nánd árvaatya, *Velicskovics* János ellenőr, *Pánczél* Ottó dr. városi orvos, *Alexich* Szilárd dr. és *Theodorovics* Pantaleon dr. kerületi orvosok, *Despurics* Kálmán gazda, *Saueressig* Ferencz kórházi és szegényházi gondnok, *Örs* Károly I. és *Witt* Adolf II. városi állatorvos, *Schambeck* Vladimir kataszteri nyilvántartó, *Svoboda* Sándor községbíró, *Bujtó* Gyula, *Dinczer* Simon, *Katarov* János, *More* József és *Raskovics* Vladimir városi végrehajtó.

A közbiztonsági szolgálatot a rendőrség és csendőrség látja el. A fő és két alkapitányon kivül van 18 rendőr, a kik mellett még 36 csendőr teljesít szolgálatot. A tűzrendőri szolgálatot az önkéntes tüzoltó egyesület teljesíti, melynek 60 működő tagja van. A város 4.000 korona évi segélyben részesíti az egyesületet és két állandóan alkalmazott tűzoltót tart. A tűzoltóság mintaszerű fölszereléséből fölemlítjük a létrakocsit, három fecskendőt és három szerkocsit. A város kövezése nem a legkifogástalanabb. Csak a főtér és a főbb utvonalak vannak kikövezve. Az utczaburkolat anyaga általában terméskő és csak a gyalogjárókon látható itt-ott aszfalt. Az általános kövezés azonban már megindult és a Ráday-utczát most burkolják egész szélességében aszfalttal. A közvilágítást a városi gázgyár látja el, mely 1887-ben keletkezett s a város 1909-ben vette. Az évi termelés 500.000 m³ gáz és közvilágításra 306 auerlámpa szolgál. Azonban a város át akar térni a villamos világításra. A közel jövőben megoldandó tervek között szerepel az általános csatornázás, vízvezeték, közvágóhíd és jéggyár építése.

Sajtó. Pancsován a következő lapok jelennek meg: *Délvidéki Lapok*, szerkeszti *Graber* László dr. *Határőr*, szerkeszti *Wittigschlager* Lajos. *Pancsovai Ujság*, szerkeszti *Hódy* Antal dr. *Donau—Temes-Bote*, szerkeszti *Wittigschlager* Károly. *Gragyanin* (szerb nyelven), szerkeszti *Koszanics* Nikola.

Egyesületek. A Pancsován levő *egyesületek* alapítási idejük sorrendjében a következők:

Pancsovai Lövészegylet 1813, Gimnáziumi Önképzőkör 1861, Pancsovai Szerb egyházi Dalkör 1863, Pancsovaer Männergesangverein 1863, Első Ipartársulat 1865, Chevra Kadisha 1867, Pancsovai Gazdasági Egyesület 1869, Önkéntes Tüzoltó Egylet 1870, Izraelita Nőegylet 1873, II. Ipartársulat 1878, IV. Ipartársulat 1878, Pancsovai Vörös Kereszt Egylet 1880., Pancsovai Magyar Dalkör 1881, Pancsovai Vadásztársaság 1883, Ev. templomi Dalárda 1884, Pancsovai Gromon Dezső Magyar Nyelv Terjesztő Egyesület 1885, Pancsovai Társaskör 1886, Pancsovaer Gewerbe Gesangverein 1886, Venacz Szerb Dalkör 1886, Izraelita Dalegylet 1886, Pancsovai Ipartestület 1887, Korcsolyázó Egylet 1891, Lloyd Társulat 1892, Pancsovai Szerb Jótékonyczélú és Közművelődési Egylet 1893, Szerb Olvasó Egylet 1894, Pancsovai Szerb Női Jótékonyegylet 1894, Pancsovai Népkonyha Egyesület 1895, Halászok Önsegélyző Egylete 1897, Pancsovai Római Katholikus Nőegylet 1898, Pancsovai Vivó Egyesület 1901, Pancsovai Szerbajkú Földmíves Olvasókör 1902, Pancsovai Szerbajkú Ifjuság »Bizodalom« Közművelődési Egyesülete 1905, Pancsovai Kereskedő Ifjuság Egyesülete 1907, Pancsova és Vidéki Vendéglősök stb. Ipartestülete 1908, Pancsovai Lawn Tennis Club 1908, Pancsovai Iparegyesület 1908, Pancsovai Ifjusági Művelődési Kör 1908, Pancsovai Széchenyi Szövetség 1908, Az áll. tisztviselők országos egyesületének pancsovai köre 1908, Pancsovai Népkonyha és Népiroda Egyesület 1909, azonkívül a magyarországi munkás szövetség kilencz szakegyesülete.

*

Források: Bárány Ágost: Torontál hajdana. — *Csánki* Dezső dr.: A Hunyadiak kora Magyarországon. — *Baróti* Lajos dr.: Adattár Délmagyarország XVIII. századi történetéhez. — *Szentkláray* Jenő: Száz év Délmagyarország történetéből. — *Fényes* Elek: Magyarország mostani állapotja 1840. — *Gracza* György: A magyar szabadságharcz története. — Magyar statisztikai közlemények 1900. — A helyszínen gyűjtött adatok.

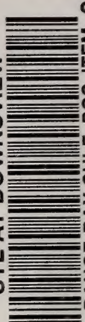
Pancsova czímere

TARTALOMJEGYZÉK.

KÉPEK ÉS MELLÉKLETEK.

Balogh	Csekonics	Gyertyánffy	Lipthay	Schulpe
Barényi	Csernovics	Hertelendy	Mocsonyi	Simonsich
Berecz	Dániel	Horváth	Nákó	Tallián
Bielek	Dellimanics	Jagodics	Nikolics	Uzbasich
Bobor	Duka	Jankó	Piret	Vuchetich
Botka	Fóris	Jenovay	Rohonczy	Wimpffen
Csávossy	Gerliczy	Karátsonyi	Rónay	

BETÜSOROS NÉV- ÉS TÁRGYMUTATÓ.

Országos
Monografia
Társaság